BETTANY HUGHES

İSTANBUL

ÜÇ ŞEHRİN HİKÂYESİ

ÇEVİREN
ABDULLAH YILMAZ

ALFA

3283 | ALFA | TARİH | 117

İSTANBUL
Üç Şehrin Hikâyesi

BETTANY HUGHES

Ödüllü bir tarihçi, yazar ve yapımcıdır. Önceki kitapları *Helen of Troy: Goddess, Princess, Whore* ve *The Hemlock Cup: Socrates, Athens and the Search for the Good Life* dünya genelinde başarı kazandı ve eleştirmenlerden tam not aldı. Hughes, *BBC, Channel 4, PBS, National Geographic, Discovery, The History Cahnnel* ve *ABC* için birçok gerçeğe dayanan film ve belgesel yaptı. Londra King's College'da araştırma görevlisidir ve tarih alanında Norton Medlicott ödülü de dâhil, birçok ödüle layık görülmüştür.

ABDULLAH YILMAZ

Giresun'da doğmuş, ilk ve orta öğrenimini Zonguldak'ta bitirdikten sonra Ankara'da Fen Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesindeki eğitimlerine 10 yıl süreyle çeşitli cezaevlerinde devam etmiştir. Tahliyesinin ardından çevirmen, editör, redaktör vb olarak kitap yayıncılığının her alanında çalışmıştır ve halen çalışmaya devam etmektedir. Yayın yönetmeni ve editör olarak hazırlayıp sunduğu yüzlerce kitaptan başka, Abdullah Yılmaz'ın çevirdiği kitaplardan bazıları şunlardır: A. Negri ve M. Hardt, *İmparatorluk*; Zygmunt Bauman, *Sosyolojik Düşünmek* ve *Küreselleşme*; Murray Bookchin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*; Tarık Ali, *Fundamentalizmler Çatışması*; Noam Chomsky, *Medya Gerçeği*; Bernard Lewis, *İslam'ın Krizi*; John Steinbeck, *Amerika ve Amerikalılar;* Steven Nadler, *Mümkün Dünyaların En İyisi* (Alfa, 2016); *Descartes'in Bir Potresi* (Alfa, 2017) Edgar Parin D'aulaire, *Gençler İçin Yunan Mitleri* (Alfa, 2017).

İlk baskısı Weidenfeld R Nicolson, London tarafindan yapılmıştır.

Yayıncı ve Genel Yayın Yönetmeni M. Faruk Bayrak
Genel Müdür Vedat Bayrak
Yayın Yönetmeni Mustafa Küpüşoğlu
Çeviri Abdullah Yılmaz
Kitap Editörü Gökçe Çiçek Çetin
Yayına Hazırlayan Hasan Aksakal
Kapak Tasarımı Füsun Turcan Elmasoğlu
Sayfa Tasarımı Mürüvet Durna

Katkılarından dolayı Haldun Hürel ve İskender Pala'ya teşekkür ederiz.

ISBN 978-605-171-613-8
1. Basım: Kasım 2017

Baskı ve Cilt
Melisa Matbaacılık
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8 Bayrampaşa-İstanbul
Tel: 0(212) 674 97 23 Faks: 0(212) 674 97 29
Sertifika no: 12088

Alfa Basım Yayım Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Alemdar Mahallesi Ticarethane Sokak No: 15 34110 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0(212) 511 53 03 (pbx) Faks: 0(212) 519 33 00
www.alfakitap.com – info@alfakitap.com
Sertifika no: 10905

BETTANY
HUGHES

İSTANBUL

ÜÇ ŞEHRİN HİKÂYESİ

ÇEVİREN
ABDULLAH YILMAZ

ALFA | TARİH

Jane ve Karl'a, beden ve ruh olarak beni ayakta tuttukları için.
Bana umut veren Robin Lane Fox'a.
Ve *artık* İstanbul sokaklarında yürüyemeyecek olanlara…

İçindekiler

KISIM ÜÇ
YENİ ROMA

KISIM DÖRT
DÜNYANIN GÖZDESİ

KISIM BEŞ
SAVAŞ ŞEHRİ

KISIM ALTI

ALLAH'IN ŞEHRİ

KISIM YEDİ

İMPARATORLUK ŞEHRİ

KISIM SEKİZ

AYAKLANMA VE FIRSATLAR ŞEHRİ

İki safir ve iki zümrüt arasına oturtulmuş bir elmas... bütün dünyayı kucaklayan koca bir hükümdarlığın yüzüğündeki paha biçilmez taş...

Osman'ın Rüyası (MS yaklaşık 1280) [1]

Konstantinopolis'i hiç görmemiş olanlar, şehre şöyle dikkatle bakmadan önce, dünya yüzünde böyle bir yerin olabileceğini hayal bile edemezlerdi...

Villehardouinli Geoffrey (IV. Haçlı Seferi, 1204) [2]

Eğer dünyaya yalnızca tek bir bakış atacaksanız, İstanbul'a bakmalısınız.

Alphonse de Lamartine,
(Şair, yazar ve devlet adamı, 1790-1869)[3]

Allah'ım! Bu şehir ebediyete kadar müreffeh olsun.

Sultan IV. Murad (1638)[4]

---

1 Çev. Von Hammer (1878).
2 Villehardouin, çev. Shaw (1963), 58-9.
3 Lamartine (1835), 17. Ayrıca bkz. Lamartine (1861), 249.
4 Tarihçi Solakzade Mehmed Efendi, *Solakzade Tarihi* (1834), 103.

ÖNDEYİŞ

MS 632-718 (Hicri 10-100)

Konstantinopolis mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur!

Hz. Muhammed'in Konstantinopolis'i
fethetme arzusuna dair hadis[1]

Ölüm rüzgârı kaptı onları... Romalılar kuşatılmıştı ama Araplar onlardan daha iyi durumda değildi. Açlık öyle bir bastırmıştı ki ölülerinin etlerini, birbirlerinin dışkılarını yiyor, sidiklerini içiyorlardı. Yiyebilmek uğruna birbirlerini öldürmek zorunda kaldılar. Bir buğday tanesi on dinardan daha değerliydi. Küçük taş parçaları arıyorlardı, açlıklarını bastırmak için yiyecek. Gemilerinde buldukları çöpleri yiyorlardı.

Suriyeli Mihail
(Konstantinopolis kuşatması, MS 717)[2]

Suriyeli ulağın adını bilmiyoruz... ama bu mesajın serpintileriyle yaşıyoruz.

Bizans İmparatoru II. Konstans, MS 7. yüzyılın o hararetli yaz aylarında, başşehri Konstantinopolis'te yaşayan, yirmi beş yaşında bir hükümdardı.[3] Kendilerine Müslüman –"teslim olmuş kişi"[4]– diyen Arapların, henüz daha bir kuşak bile eskiye dayanmayan, amansız bir ordunun, taze çamdan 200 küsur tekneyle Kıbrıs, Kos, Girit ve Rodos adalarına saldırdığına dair haberler

1 Bkz. Ahmed bin Hanbel, *El-Müsned* 14:331:18859. Hâkim en-Nişaburi, *el-Mustadrak* 4:421-2. Taberi, *el-Mujam el-Kabir* 2:38:1216. Buhari, *el-Tarikh al-Kabir* 2:81 ve *el-Saghir* 1:306. Ibn Abdil Barr, *el-Isti'ab* 8:170.

2 Suriyeli Mihail, *The Syriac Chronicle*, çev. Moosa (2014).

3 Arap kaynaklarda tarihler birbiriyle çelişiyor: MS 651-2 ya da 654-5.

4 Kuran'da Hac Suresi, 78. ayet şöyle der: "O sizi seçmiş ve dinde size hiçbir güçlük çıkarmamıştır. Babanız İbrahim'in milletini esas alın. Allah sizi, önceden de şu Kitapta da 'Müslümanlar/Allah'a teslim olanlar' diye adlandırdı..." Çeviri karşılaştırmaları için bkz. https://www.comp.leeds.ac.uk/nora/html/22-78.html.

ulaşmıştı. Konstans ve onun Hıristiyan saray erbabı, onların çöllerde yaşayan bir halk olduğunu biliyordu; bu insanlar denizle o kadar alâkasızlardı ki, Araplar arasında şöyle bir deyiş bile vardı: *"Develerin çıkardığı gaz bile balıkların ilahilerinden hoş gelir kulağa."*[5] Sayıca üstün güçlerini ve en azından şehrin 1400 yıl önce Yunan anakarasından gelen denizciler tarafından dillere destan kuruluşuna dek uzanan bir denizcilik geleneğini arkasına almış olan Konstans, bu Müslüman düşmanları için unutulmaz bir ders olsun diye dualar ederek, ışıl ışıl, altın kubbeli şehrinden yelken açmıştı.

Ama çok değil birkaç gün süren savaşta küçük düşen Konstans olmuştu; sıradan bir denizci gibi giyinip teknesinden denize atlamış ve günümüz Kıbrıs adası ile Türkiye kıyıları arasında, canını kurtarmak için umutsuzca bir balıkçı teknesine gizlenip kaçmıştı.[6] Bu Arap-Bizans, Müslüman-Hıristiyan çatışması neticesindeki zayiat o kadar büyüktü ki, deniz Bizanslıların kanıyla kızıla boyanmıştı. Müslüman kaynaklar buna Zatü's Savâri Muharebesi [Gemi Direkleri Savaşı] demişti; Arapların teknelerini Bizans gemilerine bağlayarak, göğüs göğüse savaşmaya imkân veren, yeni, hızlı tekneler, dromon* ve *shaladiyyat*[7] kullanılmıştı bu savaşta. Bütün tahminlerin aksine ve Hıristiyan Konstantinopolis için can sıkıcı bir gelişme olarak, Muhammed'in taraftarları kazanmıştı.

Yarım yüzyıldan daha uzun bir zamandır, Tanrı'nın dünyadaki mekânı olarak anılan Konstantinopolis şehri, hem fiziki hem de psikolojik bir kuşatma içinde bulacaktı kendisini. Bu, kıyamet gününe kadar kimsenin fethedemeyeceğine inanılan bir şehirdi. Çok değil daha yüz yıl öncesine kadar, bu şehir bir milyon milkarelik bir imparatorluğun başşehriydi; dünyanın en zengin şehriydi. İlahi olarak kayırıldığına inanılan Konstantinopolis, koruyucusu Bakire Meryem'e o kadar inanıyordu ki, Tanrı'nın Annesi şehrin "başkomutanı" diye çağrılır olmuştu.

Savaş alanından kaçan İmparator Konstans önce Konstantinopolis'e dönmüş ve hemen ardından, doğup büyüdüğü şehri savun-

---

5 Bu bazen Bedevi, ortaçağ Arap ve bazen de Mısır atasözü olarak geçiyor. Burckhardt (1972), 120.

6 Phineka ya da Phoeniks (günümüz Türkiye'sinde, bugün Antalya ilini kapsayan Likya sahillerindeki Finike'nin bir limanı) yakınlarına denk düşen bölge. Konstam ve Dennis (2015), 58-9. Treadgold (1997), 314.

* Bir çeşit kadırga –çn.

7 Tekil hali: *Shalandi*; bkz. Konstam'daki (2015) çizimler.

masız bırakarak, kendi güvenliği için Sicilya adasına geçmişti. Bir zamanların Yunan Akropolis'i gibi Marmara Denizine tepeden bakan ve Boğaz ile Haliç kıyıları boyunca yayılmış olan bu şehrin tarihi merkezinde kalanlarsa kesinlikle bir birleşik cephe görüntüsü çizmiyordu. Bazıları, Arap istilasına kesin gözüyle bakıyordu. Çünkü Muhammed Peygamberin ölümü üzerinden geçen birkaç yıl içinde, Müslümanlar bilinen dünyanın çoğunu yönetmeye başlamıştı. MS 632'de, Arap güçleri Bizans Suriye'sini zapt etmiş, MS 636'da bir Bizans ordusu Yermük'te yenilgiye uğramış, MS 640'ta Heliopolis'in işgali Arapların Bizans Mısır'ının içlerine doğru ilerlemesinin önünü açmıştı; MS 641'de İskenderiye düşmüş, MS 642/3'te Tripoli [Trablusşam] zapt edilmiş ve Müslümanlar artık kuzeye yönelmişti. Eğer olaylar bu doğal gibi görünen seyri içinde sürecek olsa, Konstantinopolis on beş asır önce, Halifenin ikametgâhı haline gelecekti.

Ancak Gemi Direkleri Savaşının hemen ardından bir sükûnet, bir durgunluk dönemi gelmişti. Yeni yeni palazlanan Müslüman toplum, birbiri ardına patlak veren krizler ve ölümcül ayrışmalar yüzünden mecalsiz kalmış ve akabinde, MS 661 yılında, bugün bile sürmekte ve dünyayı etkilemekte olan Şii-Sünni ayrılığı ortaya çıkmıştı.[8] Konstantinopolis'te, biraz endişe verici de olsa, hayat devam etmekteydi. Birçokları, şehrin kendilerini besleyip koruyacağından emin olmadıklarından, şehri terk etmişti. İmparatorluk hanedanı o tarihlerde, sakatlayıcı bir kendini cezalandırma biçimi –*rhinometia*– uygulamaya koymuştu; buna göre, utanç verici bir konuma düşmüş imparatorların burnu (eşlerinin de dili) kesiliyordu. Altın burun kaplama, Bizans imparatorluk sarayının ya da sürgün yerlerinin bir özelliği haline gelecekti. Şehrin dışında yaşayan Bizans nüfusu, Peloponnesos'taki Monemvasia gibi müstahkem yerleşim yerlerinde toplaşıyor ya da Anadolu'da [Küçük Asya] Kapadokya bölgesinde olduğu gibi kendilerini, evlerini, kiliselerini ve ambarlarını yumuşak kayaların içine gömüyordu. Hatta İmparator Konstans, başşehri, Sicilya'daki Siraküza'ya taşımayı bile denemişti.

---

8 *Şiiler* esas olarak Peygamber'in kuzeni ve damadı Hz. Ali yanlıları ve destekçileriydi. Buna karşın, *Sünniler* ise Peygamber'in *sünnet*ini, yani "tüm yaptıkları ve söylediklerini" takip edenlerdi. Anlaşmazlıklar kimin halife (vekil) olacağı üzerine çıkmıştır. 661'den 680'e kadar hâkim olan Muaviye, Emevi hanedanının kurucu Halifesi olmuştur.

Endişeler yersiz değildi: İlk kez MS 667'de[9] ve sonra tekrar 668 ve 669'da olmak üzere, Araplar geri dönmüş, ordularını Konstantinopolis'in Altın Kapı'sına [ya da Yaldızlıkapı, İstanbul kara tarafı surlarının, Yedikule kesimindeki ana kapısıdır] kadar getirmişti. Hâlâ Greko-Romen tekneleri ve MS 642'de, İskenderiye liman şehrinin işgali ardından zorla donanmaya dahil edilen Greko-Mısır denizcileri kullanarak, Boğaz'ın hemen bin metre karşı kıyısında yer alan ve şehirden çıplak gözle rahatça görülebilen Kalkedon'a çıkarma yaparak, "Dünyanın Arzusu"[10] içinde kapana kısılmış insanları taciz ve tehdit etmeye başlamıştı. Artık, tartışmasız bir biçimde ortada yeni bir denizgücü vardı. Her bahar Araplar Küçük Asya kıyısındaki Kyzikos'tan [Erdek] saldırıyorlardı. Onları püskürtecek olan tek şey, Rum Ateşi denen, napalm benzeri bir etki yapan ve Kafkasya ham petrolü, sülfür, zift ve kireç karışımından oluşan, Konstantinopolis'in şeytani sırrıydı; bunun yanı sıra bir de, Sicilya'da bulunduğu sırada Konstans tarafından oluşturulan, 500 gemilik donanmanın ateş gücü vardı.[11] Süryani ve Müslüman kaynakların yeni analizleri, bu erken dönem Arap saldırılarını, tam tekmil ve kararlı bir kuşatma stratejisinden ziyade rahatsız edici ani baskınlar olarak düşünmemiz gerektiğine işaret ediyor.

MS 717'de her şey değişecektir.

Konstantinopolis'in surları ve son model silahları tarafından püskürtülen ama büyük ödülü hiçbir zaman unutmayan Müslüman ordular, MS 717'de (Hicri takvimin 98-99. yılında) geri çekilir. Araplar 711 yılında, Cebelitarık'ta bir üs elde etmiştir ve ayak seslerini İber yarımadasının çoğu duymuştur. Ortadoğu ve Kuzey Afrika kuşağı onlarındır artık ve Avrupa'nın kıyısına kadar gelmişlerdir. Şimdi Tanrı'nın şehrini koruma zamanıdır. 717 yılında, Suriye merkezli Emevilerin halifesi Süleyman'nın kardeşi tarafından komuta edilen kuşatma güçleri hem karadan hem de denizden saldırıya geçer. Kafkasya ve Ermenistan'daki Bizans kontrolü neredeyse yitip gitmiştir. 1800 teknelik bir Müslüman donanması koca bir orduya destek olmaktadır. Konstantinopolis liderleri o kadar korkmuştur ki, şehrin bütün sakinlerine tam bir sene savaşacak kadar mühimmat ve yaşayacak kadar erzak depolamaları

9 Kıbrıs'ta kumandan olan Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından yönetilen bir sefer.

10 Bkz. Edessalı [Urfalı] Teofilos'un yeni R. G. Hoyland çevirisi: Hoyland (2011), özellikle 166-8.

11 Bkz. Dr Marek Jankowiak'ın hâlâ sürmekte olan ilginç çalışması.

talimatı verilir; talimatlara uymayanlar şehrin dışına çıkarılacaktır. O yıl, şehir surları arasındaki boş alanlara buğday ekilmiştir.[12] Bu arada, bir kehanetle –bir peygamberin adını taşıyan bir hükümdarın (Süleyman, Eski Ahit'teki Solomon'un Arapçasıdır) şehri alacağı kehanetiyle– moralleri yerine gelen ve ağırlıklı olarak Araplarla Berberilerden oluşan taarruz ordusu, erzak ve neft yağı dahil, mühimmat depolamaktadır ve Konstantinopolis'i müttefiklerinden yalıtmak için çevresine çamurdan, derme çatma istinat duvarları örmektedir.

Ne var ki, Arap planının zayıf bir noktası vardır: Şehrin deniz tarafı onların donanmaları tarafından ablukaya alınamamaktadır. Öncelikle akıl sır ermeyen Rum Ateşi –bu silah Konstantinopolis surları üzerinden, bizzat İmparatorun yönetiminde kullanılmaktadır– ve ilaveten, Müslüman gemilerinde, belli bir sayıdaki Hıristiyan Kıpti Mısırlının taraf değiştirmesi, kapkara denizin karanlık örtüsü altında, şehrin dehlizlerinden içeriye erzak, insan ve moral girişinin sürebildiği anlamına gelmektedir. Arapların çevrede ne var ne yoksa kendi elleriyle tahrip etmesi, işgalci güçlerin kendilerini de yiyecekten yoksun bırakmıştır; açlık, korku ve salgın hastalıklar kampları sistematik olarak yiyip bitirmektedir. Her tarafın bembeyaz bir kar örtüsüne büründüğü o şiddetli kış ayları, kuşatılan şehir halkının değil de kuşatan askerlerin yük hayvanlarını yediğine, hatta işin yamyamlığa kadar vardığına tanıklık edecektir.[13]

Nihayet, Meryem Ananın göğe yükseliş gününe denk düşen, 15 Ağustos 718 tarihinde, Arap komutan ricat emri verir. Konstantinopolis'in koruyucusu, suretleri çepeçevre surlarda asılı olan, Tanrı'nın Annesi Meryem zaferi getirmiştir.[14] Üstünlük sağladıklarını fark eden, bitap düşmüş Konstantinopolisliler geri çekilen orduya son bir saldırı düzenler; birçok Müslüman sularda boğulurken, birçoğu da Bulgarlar tarafından telef edilir. Canını kurtaran askerler zar zor güvenli topraklara ve sonra da ülkelerine dönerler.

---

12 İskenderiye'nin Arapların eline geçmesiyle, tek hububat sağlayıcı Sicilya ile Afrika kalmıştı ve arz yolu hem pahalı hem de istikrarsızdı.

13 Harris (2015), 88; ayrıca bkz. Stathakopoulos (2004), Katalog eki, 208.

14 Şehrin önemli Meryem ikonlarından birine ev sahipliği yapan Blakernai Meryem Ana Kilisesi İstanbul'un Ayvansaray semtinde, 19. yüzyıldan kalma haliyle bugün hâlâ ziyaret edilebilir. Rivayete göre, deve kılından yapılma Meryem'in kuşağı, ona atfedilen kaynağın yanında muhafaza ediliyordu. Kutsal emanet bugün Athos Dağında bulunuyor.

Bu olaylar tarih olmadan önce birer destan olmuştur. Saldırılar, kahramanlıklar ve çaresiz kaçışlar İstanbul tarihinde sürekli olarak karşımıza çıkacak bir temadır; yani bu şehir, çifte hayat –gerçek bir yer olarak ve bir hikâye olarak– yaşayan bir şehirdir.

Konstantinopolis kuşatmalarının ve deniz savaşlarının ezgileri, kuşaklar boyu, her iki tarafın kamp ateşlerinin etrafında toplaşan askerlerin dilinden düşmeyecektir. Ortaçağ vakanüvisleri ve daha sonraki kaynaklar bu anlatıları allayıp pullamıştır: Söylenene göre, Bizans İmparatoru III. Leon, Boğaz'ın sularına haçıyla dokunarak Müslüman donanmasını sulara gömmüştür. Birçoğunun beyanına göre ise askerleri mezmurları seslendirirken, Konstans bir haç savurmuştur ve Müslüman komutan Muaviye, aşağıda askerleri Kuran'dan ayetleri Arapça okurken bir hilal göstermiştir. Bu olayları hatırlayıp anlatanların unuttuğu şey, iki ordunun da muhtemelen Yunanca konuştuğu, askerlerin ve sivillerin de –karşılıklı hakaretler edip tehditler savurur ve dualar mırıldanırken– birbirlerini gayet iyi anlıyor olduklarıdır.

Hıristiyan ve Müslüman ahali arasında, MS 717, aynı şekilde, destansı tarihten bir sayfa, kazanılmış bir zafer olarak hatırlanır. Osmanlılar sonraki tarihlerde, kuşatma sırasında şehrin iç kısımlarında kurulduğuna inandıkları cami ve türbelere ziyaretlerde bulunmuştur.[15] Çoğu Arapça kaynak, Müslümanların aslında zafer kazandığını ilan etmiştir; ve günün sonunda Konstantinopolis ve topraklarının tam anlamıyla hakkından gelmeyi ummaktadırlar.[16] Söylenene göre, Arap komutan I. Yezid tırmanarak, Konstantinopolis'in inatla direnen sağlam surlarının üzerine çıkmış ve bu yüzden o günden sonra kendisi *fata al'arab*, "Arapların genç fatihi" olarak anılagelmiştir; ayrıca Arap komandolar şehre sızmış ve Müslümanların katlinin intikamını almak için bir Bizans imparatorunu Ayasofya'da asmıştır. Batıda ise Konstantinopolis'in çilesine dair öyküler aslında hâlâ anlatılmaktadır; Tolkien'in *Yüzüklerin Efendisi* kitabındaki, Minas Tirith şehrini korumak için hem karada hem de denizde[17] yürütülen Pelennor Çayırları Savaşının

---

15 Hasluck (1916/18), 157-74.

16 Arap tarihçi ve filozof İbn Haldun şöyle yazıyor: Müslümanlar Akdeniz'in kontrolünü ele geçirdi. Güçleri ve hâkimiyetleri muazzamdı. Hıristiyan milletler Akdeniz'in hiçbir yerinde Müslüman filoları karşısında tutunamıyordu. Her zaman, Müslümanlar fetih için dalgaları yarmıştı." İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Rosenthal (1989), 210.

17 *The Return of the King* üçlemesinin üçüncü cildi Tolkien'in (2012) *The Lord of the Rings* üçlemesinin üçüncü cildi olan *The Return of the King*, Beşinci Kitap, VI. Bölüm.

esin kaynağı bu saldırılardır. Ve her yılın 15 Ağustos günü Hıristiyan dünyanın her yerinde insanlar, mucizevi koruyucu güçleri için Meryem'e hâlâ şükranlarını sunmaktadır. Konstantinopolis'in düşmemiş oluşu, onun cazibesine cazibe katmıştır. Birçok insanın zihninde, şehir masalsı bir yer haline gelmiştir.

Bu zafer öyküleriyle birlikte Bizans kaynaklarından kesin olarak öğreniyoruz ki, Konstantinopolis kuşatması günlerinde Araplar Rodos'u işgal etmiş, antik dünyanın harikalarından birini, Kolossos [Rodos] Heykelini kırıp, sonra da bir Yahudi tüccara satmıştır (bazıları MÖ 228 depreminde heykelin yıkıldığını, bazıları da çeşitli Roma imparatorları tarafından restore edildiğini ya da aslında denize atıldığını söylemiştir). Antikçağın bu dev bronz heykeli 900 (birkaç heyecanlı vakanüvise göre de 3000) deve ile sürüklenmiş ve ham metal olarak satılmıştır. Her ne kadar bir sürü ortaçağ metninde ve birçok tanınmış modern tarih çalışmasında şevkle yeniden anlatılmış olsa da, bu tikel olaya hiçbir Arap kaynakta rastlamıyoruz. Belki de utanç duyulduğu için inkâr edilen bir olaydır; ya da belki de bu "tarih" Yahudilerden ve "Sarazenlerden" beklenen, kıyamet endişesi çeşnisiyle tatlandırılmış, bütün vandalizm ve barbarlık menkibelerinin emarelerini taşıyan basit bir hikâyedir.[18]

Kültürel hafıza, tarihten medet umma, sıklıkla tarihsel olgu kadar etkili olur.

Bu şehir her zaman yeniden doğmuş İstanbul olmuştur. O, hikâyelerin ve tarihlerin çarpışıp iç içe geçtiği bir yerdir; o kendi hatıralarını örecek fikirleri ve bilgileri besleyen bir şehirdir. Bir gerçeklik olduğu kadar bir mefhum, bir düş anlamına da gelen bir ödüldür o. Modern aklın doğuşu kadar eskilere dayanan kadim bir geleneğin üstünde yükselen bir şehirdir; geçmişin menkıbeleri, şimdiki zamanda bize kim olduğumuzu söylemek üzere orada beslenip büyümüştür. Tam anlamıyla tarihsel bakımdan, Arapların başarısızlığı gerçekten de bir ihtiras farklılaşmasına yol açmıştır. Amaç artık Bizans İmparatorluğunun "kellesini uçurmak" değil, bütün çevredeki –doğu, güney, güneybatı– topraklara odaklanmaktır. Sonuç, bu yeni tektanrılı din mensuplarının, işbirliği kadar çatışmalarla da dolu olan 700 yılı, huzursuz bir biçimde yan yana yaşaması olmuştur. Ama kimse, "Allah'ın boğazına takılmış kemik"in çıkarılmamış olduğunu unutmamıştır.

---

18 Howard-Johnston (2010). Ayrıca bkz. Bosworth (1996), 157-64.

Birçok inançlı insan için ve Doğu kadar Batı için de, İstanbul yalnızca bir şehir değil, aynı zamanda bir mecaz ve bir fikirdir; o, hayalgücümüzün bizi götürmesini ve ruhumuzun mesken edinmesini isteyeceğimiz yer neresiyse orayı betimleyen bir ihtimaldir. Mefhumları ve orduları, tanrıları ve dünya mülkünü, yüreği ve bedeni, aklı ve ruhu yüreklendirip harekete geçiren bir şehirdir o.

ÖZEL İSİMLER ÜZERİNE

İstanbul yalnızca birçok ismi olan şehir değildir; onun yöneticilerinin, sakinlerinin, öncülerinin, bölgelerinin, düşmanlarının ve müttefiklerinin isimlerini yazmanın, düzenlemenin ve telaffuz etmenin de birçok biçimi vardır. Ben, örneğin Doğu imparatorlarında olduğu gibi, Yunanca biçimleri tercih ettim; ancak uygun düştüğü yerlerde Konstantin ve Mihail gibi popüler biçimleri de kullandım.* Bu konuda mutlak tutarlılık neredeyse imkânsızdır ve tartışmalı bir biçimde kendi kendini kutlamaktır: Genellikle "ışıltılı" olarak tasvir edilen bir şehirde benim umudum da perdelemekten çok aydınlatmaktır. Türkçe fonetiği Robin Madden, Lauren Hales ve şahane editörüm Peter James ile düzeltmenim Anthony Hippisley'in nazik yardımlarıyla kitaptaki haline getirdim.[1]

Klasik Yunancadaki Byzantion'un ismi (Latincede Byzantium) neredeyse kesin olarak Ön-Hint-Avrupa *bhugo* –erkek geyik, antilop anlamına gelir– sözcüğünden türemiştir. Bu isim muhtemelen Trakya kökenli Buz sözcüğüyle ilişkilidir; buz, sular ve çeşmelerle ilişkilidir. İki durumda da, İstanbul ve çevresinin doğal olarak zengin flora, fauna ve jeolojisi şehrin ilk tarihsel adı olan Byzantion ile onaylanmıştır. Konstantinopolis, Latince özel isim olan Constantinus'dan –şehri MS 324'te yeniden kuran ve ancak 16. yüzyılda (tarihçi Hieronymus Wolf tarafından 1557 yılında) Bizans diye adlandırılan bir medeniyeti başlatan Bizans İmparatoru Büyük Konstantin'den– gelmektedir. MS 330'dan itibaren şehir Yeni Roma olarak adlandırılmakla birlikte, Bizans

---

* Türkiye coğrafyası ve tarihiyle iç içe olduğundan, biz bütün isimlerde ilgili kişinin aidiyetine göre Latince, Yunanca ya da başka bir Avrupa dilindeki asıllarına sadık kalmakla birlikte, varsa Türkçede genel kabul görmüş biçimleri tercih ettik –çn.

1 Yazılı Türkçe, Atatürk'ün 1928 yılında "Yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkında Kanun"u Meclis'ten geçirip uygulamaya koyduğundan bu yana tamamen fonetiktir. Bu yasa Osmanlıca Türkçesinin yazılması için kullanılan Arapça alfabe yerine, 29 harften oluşan yeni bir Latin alfabesi getirmiştir. [Bu dipnot, Türkçe harflerin nasıl okunacağına dair, İngilizce okurlarını ilgilendiren açıklamalarla devam etmektedir. Türkçe okur açısından bir anlamı olmadığını düşünerek, dipnotun devamını almadık –çn.]

İmparatorluğu için standart Pers ya da Ortadoğulu isim Rum'du ve hâlâ da Rum'dur. İstanbul ya Yunanca *eis ten* (ya da *tin*) *polin* –şehrin içine ya da şehre doğru– ifadesinin Türkçe söylenişidir ya da İslam-bol anlamındadır. Yunanların kendileri bu yere en azından MS 10. yüzyıldan itibaren Stinpolin, Stanbulin, Polin ya da Bulin demiştir. Osmanlıların fethi sonrasında, Türkçe Stanbulin, Stambol ve İslam-bol arasında makul bir benzerlik vardır. İslam-bol'un dinsel tınısından hoşlanmakla birlikte, 20. yüzyıla kadar Osmanlılar şehre, Arapça el-Qustantiniyya'dan esinlenerek, Kostantiniyye ya da Kostantiniye de demiştir. Konstantinopolis/ Kostantiniyye isimleri ancak 28 Mart 1930 tarihli Türk Posta Hizmetleri Kanunuyla, o tarihten itibaren, adres olarak Konstantinopolis yazan postaların artık dağıtılmayacağının ilan edilmesi üzerine resmi olarak kullanımdan kalkmıştır. Şehir artık resmi olarak İstanbul'dur. 1500 yılı aşkın bir süredir, konuşmalarda ve metinlerde bu şehir basitçe He Polis –O Şehir– ya da Ten Polis –O Şehre– olarak anılmıştır; Bizans İmparatorluğunun Çincedeki adı, Polin'in bozulmuş bir hali olan Fulin'dir.[2]

Byzantion olarak, en erken tarihsel adlandırmasıyla bu yerleşimin ne Yahudi İncili'nde ne de Yunanca Yeni Ahit'te, adı hiçbir yerde geçmemektedir (Bosphorus adının geçtiği iddiasının yanlış çeviriden kaynaklandığı ortaya çıkmıştır).[3] Her ne kadar İstanbul canlı bir Yahudi nüfusuna ev sahipliği yapacak olsa da, kutsal metinlerdeki Musevi geleneği içinde bu yer her zaman "öteki", buğulu bir mevcudiyet olmuştur: Yani ne bir günah şehri ne de vaat edilmiş bir toprak. Byzantium adı *İlyada*'da geçmez. İlk Yunanlar için de Bosphorus'tan Marmara Denizine dökülen yeryüzü eğrisi gizemini koruyan bir sınır, ormanlık alan, medeniyetin kıyısındaki bir ruhtur. Rivayete göre, şeytan, Mesih İsa'ya Asya yakasındaki Çamlıca tepelerinden, "dünyanın ve içindeki krallıkların bütün ihtişamı budur" derken Boğaz'ı, Haliç'i ve Bizans akropolisini göstermiştir. Burası kusursuz ve bu yüzden sürekli yeni baştan hayat bulan, baştan çıkarıcı şey olarak tasvir edilecek bir yerdi.

---

2 Bkz. Georgacas (1947), 347-67.

3 Aziz Jerome'un *Vulgate*'i Eski Ahit, Ovadya 1:20'deki, İbranice *besepharad* sözcüğünü "Bosforus" olarak çevirmiştir; ancak öteki çevirilerde bu sözcük "Sefarat" olarak yer alır: "Kenan'dan sürülmüş olan İsrailli savaşçılar Sarefat'a kadar uzanan toprakları, Bosforus'taki Yeruşalimli sürgünler de Negev'deki kentleri mülk edinecekler." (*'et transmigratio exercitus huius fi liorum Israhel omnia Chananeorum usque ad Saraptham et transmigratio Hierusalem quae in Bosforo est possidebit civitates austri.'*)

Şehrin kültürel karmaşası zemininde, 9. yüzyıldan itibaren şehirde varolan, Yunanca konuşan Müslümanların yanı sıra, MS 7. yüzyılda Latince konuşmayı bırakmış Romalılar da bulunmaktadır. 1204'te şehri istila eden Latinler, şehrin sakinlerini Graikoi olarak (Niketas Choniates, *History*) nitelemiş olsa da, şehirdeki Hıristiyan nüfus pagan çağrışımları yüzünden Yunanca Hellen yerine Romaios –yani Yeni ya da İkinci Roma'nın çocukları, Romalılar– adını tercih etmiştir. İstanbullu etnik Yunanlara hâlâ Romoi ya da Rumlar denmektedir.

Her ne kadar önemli bir psiko-linguistik tercih olsa da, MÖ 750'den MS 1450 yılına kadar, şehrin yerlilerini Romalılar olarak nitelemek biraz kafa karıştırıcıdır. Bu yüzden, bu kitapta antik Romalılara Romalılar, bir zamanlar Byzantion, Byzantium ve sonra Konstantinopolis olarak bilinen yerde yaşayanlara da Bizanslılar denecektir. Byzantium hem şehre hem de Bizanslıların imparatorluk fikrine verilen addır. Şehrin adı kesinlikle hem yüceltmek için hem de kentsel birimin sınırını belirtmek için kullanılmıştır. Yüzlerce yıllık ortaçağ Batısında, Konstantinopolis medeniyetine Konstantinopolitan denmiştir. Ancak şehrin 1453 yılında Osmanlı Türklerinin eline geçmesine yakın tarihlerde, Konstantinopolis ağırlıklı olarak, hiçbir toprağı olmayan, surlarla çevrili bir harabedir.[4]

İstanbul'daki Osmanlılar orijinal olarak Türk sıfatını daha çok, kaba, ilkel köylü için kullanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin batı kıyısında, kent ağzında, Türk bugün aşırı cesur bir oğlan çocuğunu –yüzlerce yıldır süren ve yakın tarihlerde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik arayışı olarak politik söylemde yeniden canlandırılan popüler, basmakalıp bir endişenin ters yüz edilmiş hali– tasvir etmek için kullanılmaktadır.[5] 1578'de John Lyly "Bu kadar hain ve barbar bir şeytan, bu kadar kötü ve kaba bir Türk var mıdır?"[6] diye sormuştur; 1699 tarihinde sözlüklerde, Türk kötü kalpli insan anlamına gelmektedir. Bodur, tıknaz bir şeyi nitelemek için olduğu kadar yatak odalarındaki, kolçağı olmayan mobilyalar için kullanılan **Osmanlı** terimi, Hıristiyan medeniyetini tehdit eden Osmanlı tehlikesine atfen Batının salonlarında sıkça işitilmiştir.[7]

---

4 Bkz. Stathakopoulos (2014), Giriş.

5 *Baba* filmlerindeki "Türk" karakterini bana hatırlattığı için Paul Cartledge'e teşekkür ederim.

6 John Lyly, *Euphues: The Anatomy of Wyt/Wit*, f. 5, 1578.

7 Said (1978), 59–60'ta etraflıca tartışılmıştır.

Bosporus [İnek Geçidi] ortaçağ Latincesi ve Yunancada Bosphorus olarak kullanılagelmiştir ve bu ad benimsenmiştir. Ben de yalın hali yerine daha sonraki popüler halini kullandım. Şehrin genel, zaman belirlenimli olmayan adı olarak İstanbul'u kullandım; ancak yeri geldiğinde, kaynaklar izin verdiği müddetçe, Byzantium, Konstantinopolis ya da Kostantiniyye'yi de kullandım. Bazen bu, kronolojik olarak uygunsuz düşmüş olabilir; ancak sanırım Byzantion, Byzantium, Konstantinopolis ve İstanbul'un çoktan ölmüş sakinleri bunu anlayacak ve umarım beni mazur görecektir.

GİRİŞ

Bütün başka şehirler bir dönem hükmederken bir dönem çökmüş olsalar da, bir tek Konstantinopolis bir tür ölümsüzlük iddia eder gibidir ve insanoğlu, ister oturmak ister onu yeniden inşa etmek için, var olduğu sürece bir şehir olarak varlığını sürdürecektir.

Pierre Gillles, MS 1550[1]

4 Şubat 1939'da, BBC radyosu W. B. Yeats'in "Sailing to Byzantium" adlı şiirinin kaydını yayınlar. Bu, yedi gün önce vefat eden, delifişek İrlandalıya radyo istasyonunun saygı ifadesidir. Çatlayan ve cızırdayan bir sesle, sözcükleri yutarak, düzgün bir İngilizceyle okunan şiir, yüce ile uğursuz arasında bir yerde havada asılı kalmıştır ve kaydın kendisi büyük Byzantium şehrine, kırık bir biçimde, bir zamanlar neydin sonra ne oldun der gibidir. Tok bir erkek sesi Yeats'in dizelerini tonlayarak, şairin kafasının içinde yaşadığı ve hâlâ bizim hayalgücümüzde yaşayan bir yeri anlatmaktadır; şehvetli, şahane ve tarifi imkânsız –kelimenin gerçek Yunanca anlamıyla, karizmatik, dünyevi bir arzuyu kamçılayan, dünya ötesi bir ihtişamla dolu– bir yerdir bu anlatılan.

Ve ben yelkenle geçtim deryayı
Geldim kutsal Bizans şehrine bundan dolayı.
Siz ey Tanrı'nın kutsal ateşinde duran bilgeler
Bir duvardaki altın mozaikte dururcasına,
Çıkın kutsal ateşten, oluşturun bir çember
Ve dönüşün ruhumun şarkı hocasına.
Yakın, iliştirildiği, ölmekte olan hayvandan bihaber
Ve şehvetle hasta şu kalbimi çevirin bir ateş parçasına;
Ve beni yeniden cem edin
Sanatında ebediyetin.
Çıkacak olsam bir kez tabiattan,

1 Gilles, çev. J. Ball (1988), xlv.

Tabii bir şeyden gövdeli bir şekil almayacağım asla
Yunan kuyumcuların çekiçle ve mineyle işlenmiş altından
Uykulu bir imparatoru uyanık tutmak amacıyla
Yaptıklarından başka; kondurduklarından
Başkasını ya da, altın bir dala,
Geçmiş, geçen ve geleceğin ne olduğunu şakısın diye
Bizans'ın Lortlarına ve Leydilerine.*

Bu şehirle kırk yılı aşkın, hiç sönmeyen aşk ilişkimi ateşleyen de İstanbul'un geçmiş, şimdi ve geleceği kucaklayan çok boyutlu doğasıdır. Bu yerin üç isimli tarihi –Byzantion ya da Byzantium (yak. MÖ 670 ile MS 330 arası), Konstantinopolis, el-Kostantiniyye ve sonra Kostantiniyye (yak. MS 330 ile 1930 arası), İstanbul ya da Stimboli (yak. MS 1453 sonrası)– genellikle, birbirinden kesin olarak ayrı bloklar halinde, antikçağ, Bizans, Osmanlı, Türk olmak üzere bölünmüştür. Ancak bana göre, İstanbul'un kültürel, politik ve duygusal gücü şehrin hikâyesinin kesin zaman çizgileri içine hapsolmamış olmasından gelmektedir. Burası öyle bir yerdir ki, insanlar zaman boyunca bu yer sayesinde bağlantı kurmuştur; o yüzden ben de bu şehrin tarihöncesinden günümüze uzanan hikâyesini anlatmak için bu toprak parçasındaki ipuçlarını kullanmak gibi Herkülvari, bazen de Augiasvari bir işe kalkıştım.

Modern metropolisin her yerinde tesadüfen karşınıza çıkan tarihsel kalıntılar –mağazalarla dolu sokaklarda geç antik döneme ait sütun başlıkları, camilerin yanı başında çeşmeler (Hıristiyan kiliseleri ve sonra da Müslüman mabetleri haline gelen antik pagan tapınakları)– bugün şehrin rengârenk nüfusu için mihenk taşları olarak varlığını sürdürmektedir. İstanbul genellikle zamanın dışında yaşar; bu nedenle bu yerleşim yerine Yeni Roma, Yeni Yeruşalim [Jerusalem, Kudüs], Allah'ın Ebedi Şehri de denmiştir. 8000 yıldan beri, 320'den fazla nesil burada yaşamış, çalışmış, eğlenmiş. Bu, geride şaşkınlık uyandıran bazı boşluklar bırakmış bir sürekliliktir; ama aynı zamanda, çoğu ancak yakın zamanda topraktan ve arşivlerden çıkmış olan ve bu kitabın üzerinde duracağı, zengin bir arkeolojik ve yazınsal hazine de kalmıştır geriye. İstanbul, çığır açıcı tarihsel karakterlere evsahipliği yapmış; ama kitapta sadece, açık bir şekilde güç sahiplerine odaklanmakla kal-

* Çeviri için bkz. Osman Tuğlu, https://www.antoloji.com/sailing-to-byzantium-yeats-ceviri-siiri/ –çn.

mayıp, tarih yapıcı özneler olduklarını belki de hiç fark edememiş olanların hayat deneyimlerini de ele almaya çalıştım. Etimolojik, ilham verici ve felsefi olarak, bir şehir onun içinde yaşayan insanlardır. Dolayısıyla bu kitapta erkekler kadar kadınları da göreceksiniz. Zenginler kadar yoksulları da, kuvvetliler kadar zayıfları da...

Bu kitap, İstanbul'un geçmişine dair ne varsa bulacağınız bir katalog çalışması değil. Kişisel ve fiziksel bir yolculuktur söz konusu olan; bir şehrin var oluşuna dair bir keşif gezisi... Kim bilir belki de, İstanbul'un geçmişinin küresel doğasını ortaya koyan yeni kanıtların irdelenmesi bilhassa, hem şehri hem de kendimizi anlamamızın bir aracı olacak. İstanbul daima, zamansal ve nöral ağın kritik bir kavşağı olmuştur. Bir şehir, kendine yeterli olmayan bir kendiliktir; o, hem ihtisaslaşması hem de kendi sınırlarının ötesinde sahip olduğu bağlantıları sayesinde hayatta kalır ve aslında gelişip serpilir. Bu bağlamda ben de, İstanbul'u şekillendiren ya da ona itibar kazandıran çığır açıcı olaylara ya da fikirlere ağırlık verdim. Yerleşim yerinin (ve nüfusunun), hayatta kalmak için bin yıldır nelere, ne şekilde uyarlanmak ve evrilmek zorunda olduğunu ve o coşkun eylemlilik potasının daha sonra nasıl kıvılcımlar saçıp bütün dünyayı ateşe verdiğini anlamaya çalıştım.

Byzantion MÖ 5. yüzyılda, Tarihin Babası Herodotos'un, yeryüzünün en kuvvetli insanlarından biri tarafından, Asya'dan Avrupa'ya uzanan ve sallardan oluşan bir köprü yapıldığını zikrettiği satırlarında dikkatleri üzerine çekmiştir.[2] Benim bu kitap üzerinde çalıştığım sıralarda ise İstanbul'da 2500 yıl sonra, iki kıta arasındaki ilk sualtı tünelleri, Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından açılmıştı. 15 Temmuz 2016'da, askeriye içinde bir cemaat uzantılarının Erdoğan'a ve hükümetine karşı bir darbe girişimi sırasında, modern kentin Avrupa ve Asya yakalarını birbirine bağlayan Boğaziçi Köprüsü üzerinde tanklar park etmişti. İstanbul Taksim Meydanı ve Atatürk Havalimanı işgal edilmiş ve yine kıtasal geçişi sağlayan Fatih Sultan Mehmed Köprüsü de kapatılmıştı. O gece Boğaziçi Köprüsü –o tarihten sonra 15 Temmuz Şehitleri Köprüsü adını almıştır– üzerindeki yurttaş protestocular makineli tüfek ateşiyle taranmıştı. Şafak sökerken genç asi askerler, elleri havada, Avrasya'yı ayıran suyolunun üzerinde teslim

2 İmparator Darius'un mimarı Samoslu Mandrocles Boğaz'a bir köprü yapmıştır: Herodotos 4.88; Kserkses de Hellespontos'ta [Çanakkale Boğazı] Sestus ile Abidos arasına bir köprü kurmuştur.

olmuştu; bazıları orada linç edilmişti. Anlayacağınız, İstanbul, haleti ruhiyesi ve icraat tarzıyla [*modus operandi*], Doğunun ve Batının gelecekteki güvenliğini belirleyebilecek, son derece değişken ve hummalı bir yer.

İstanbul, hem kara hem deniz nimetlerinden gayet iyi faydalanan emsalsiz bir yer olduğundan, gezen, keşfeden, bağlantı kuran ve kontrol eden bir tür olarak, felsefi ve fizyolojik dürtülerimizi çoktan beri doyurmaktadır. Paris'in 2750 km doğusunda, Bağdat'ın ise 2250 km kuzeyinde yer alan ve bir gergedan boynuzu şeklinde Marmara Denizine uzanan bu kara parçası; Avrupa'nın tam kıyısında, Asya'nın ise görüş alanında kurulmuş olan, Stamboul denen bu yerleşim yeri; tekne teknolojisinin insanların, ticari malların, askeri birliklerin ve yeni fikirlerin bir yerden bir yere gitmesine imkân verecek şekilde geliştiği klasik çağda rüştünü ispat etmiştir. Bu şehir, bana göre, insanlar, medeniyet ateşini yakan bir tarihöncesi dünya fikrine göre adımlar atmaya başlayınca gelişip serpilmiştir. Bir Ön-Hint-Avrupa sözcüğü olan *ghosti* (guest, host ve ghost [sırasıyla konuk, konak/evsahibi ve hortlak] sözcüklerinin köküdür), sözünü etmeksizin uyulan bir tür görgü kuralına işaret eder; bu, ufukta bir yabancıyı görünce, mızrağı ya da sabanı olup olmadığını seçmeye çalışmak yerine, onu kapımızdan içeriye buyur etme riskine girmemiz gerektiğine dair bir anlayıştır; bu, onların bize beraberlerinde yeni kavramlar, yeni mallar, taze kanlar getirebileceği ihtimaline göre davranmaktır. Zaman içinde bu dünya anlayışı, Yunanca *xenia*ya, yani törensel konuk-evsahibi dostluğuna evrilmiştir; ki bu, antik Akdeniz ile Yakındoğu'yu birbirine bağlayan bir anlayıştır. Yeni bulunan kemiklerin DNA sonuçları sayesinde bugün, antik dünya insanlarının düşündüğümüzden çok daha uzaklara ve çok daha sistematik olarak gidip geldiklerini fark etmiş durumdayız.[3] Eğer medeniyet dediğimiz şey, bilinmeyeni kucaklamak için ufkun ötesine erişmek, bağlantılar kurmak, kendimizle ve başkalarıyla bir arada yaşamanın yollarını bulmak demekse, o zaman hem Doğu hem Batı için İstanbul, bu itkiyi tatmin edecek en uygun yerdir. Ve bugün, bir Bizanslının "dünyanın arzuladığı şehir" derken ne demek istediğini anlamak, her zamankinden daha bir önem arz etmektedir.

İstanbul'un hikâyesi modern politik gündemle atbaşı ilerliyor. Yakın tarihin sivil gerilimleri ve terör saldırıları gibi, onun hepi-

---

3 Bu bilgiler için Dr. Ray Laurence'a teşekkür ederim.

mizin hayatının jeopolitik formuna etkisi çok derindir. Burası, dünyanın en dirençli teokrasilerine ev sahipliği yapmış, bir dünya dini olarak Hıristiyanlığın hâkimiyetini sağlamış, halifeleri hayal kırıklığına uğratmış ve sonra tarihteki en uzun Hilafete kucak açmış bir şehir. Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra, İstanbul birçokları tarafından, Sünni Müslümanların en kutsal mekânı olarak görülüyor. Ortadoğu kimlikleri, Balkan çatışması, Hırvatistan ile Sırbıstan ayrılığı, Avrupa Birliği'nde Türkiye'nin rolü, Rusya'nın yayılmacı politikası, Kutsal Topraklardaki çatışmalar, ABD ve Avrupa'daki kutsal savaşlar, Irak ve Suriye (ve İsrail) devletlerinin tartışmalı sınırları ve bu topraklardan kaçan, devletsiz mülteciler gibi pek çok meselenin kökeni, bu üç isimli şehrin tarihine dayanıyor. Denebilir ki, İstanbul uluslararası ilişkilerin Rosetta [Reşit] Taşıdır. Onun hükümdarlarının zaman içindeki sıcak gündemleri –Şam, Libya, Bağdat, Belgrad, Saraybosna, Kahire, Kafkasya ve Kırım– bizim de gündemlerimiz olmuştur. Avrupa'daki, Yakındoğu'daki, Ortadoğu'daki, Uzakdoğu'daki ve Kuzey Afrika'daki atalarımızın birçoğu ya Yunan, Romalı, Bizans ya da Osmanlı efendinin müttefikleri veya kulları ya da yurttaşları veya köleleriymiş. Kuş üzümünden pamuklu kumaşa, banyo paspasından her tür cephaneye, pek çok şey ve aynı zamanda da insanlar –seyyahlar, tutsaklar ve mülteciler– "Şehirlerin Kraliçesi"nin limanlarında ve yollarında uzun yıllar boyunca gidip gelmiş.

İstanbul'un topoğrafyası onun tarihini, hikâyesi de hayatlarımızın doğasını şekillendirmiş olabilir; ancak yine de şehrin boyutu, kendine çektiği destansı düşmanlarının ve kahramanların büyüklüğüyle boy ölçüşebilecek gibi durmuyor aslında: I. Konstantin, Hun imparatoru Attila, Cengiz Han, İslamın yeni ordusu, Timurlenk, Korkunç İvan, Büyük Katerina, Britanya İmparatorluğu, İslam Devleti (IŞİD)... Ancak elbette, İstanbul fikri, kendi ayak izinden açık ara daha büyüktür. Bir mecaz ve bir yer olarak şehrin adı, Yunan dramasında, Kuran'da[4], Shakespeare'de[5] geçmektedir; Moliere'de Türklere, Machiavelli'de Osmanlılara yer verilmiştir. İstanbul, 007 filminin tanıtımındadır; son James Bond'un arka planında, kıtalar-arası şehrin silueti yer almaktadır. Türkler, şehirlerine dair efsaneler anlatırken özel bir zaman kullanırlar: "Hatırlanacağı üzere."[6] İstanbul iş ve eğlence mekânıdır; hikâye-

4 Rum Suresi, 30:1-5

5 *Othello*, Perde 2, Sahne 3; Perde 3, Sahne 5; Perde 5, Sahne 2.

6 İlk kez, bu şehre yıllar önce ilgi duymamı sağlayan adam olan Orhan Pamuk'un yazılarında karşılaştığım bir fikir bu.

lerin tarihle aşık attığı bir yerdir. Büyük olsun küçük olsun, nereden baksan, bu şehre ve yaşattığı kültüre sandığımızdan çok şey borçluyuz: *lingua franca* terimi, Bakire Meryem'e Tapınma, İznik Amentüsü, Roma adı, pasaportlar, çatal, şoven milliyetçilik [jingoizm], bazılarının kendilerini Beyaz Kafkasyalı diye tanımlaması, modern Batı hukukunun temeli... Bütün bunlar, İstanbul'un ateşinde tavlanmıştır. Yunan draması, Roma felsefesi, Hıristiyan metinleri, İslam şiiri... Kısacası birçok dünya çapında örnek, şehrin yazıhanelerindeki (elyazmalarını kopya etmek, çevirmek ve çözümlemek için kurulmuş atölyeler) erkekler (ve bazen kadınlar), kütüphaneler, medreseler ve manastırlar sayesinde korunmuştur; İstanbul medeniyetin ortak hafıza bankasını zenginleştirmek için çok şey yapmıştır.

Bugün, at arabasına binmiş eskiciler, şehrin kablumbağa hızıyla ilerleyen trafiğinde Ferrarileri solluyor. Dev tankerler Rusya'dan petrol taşıyor ve devasa kargo gemileri lüks malları yöredeki balıkçıların yüreğini ağzına getirerek Marmara Denizinden Karadeniz'e aktarıyor. Yolcularla tıka basa dolu trenler ve otobüsler, 10 milyon İstanbulluyu her gün şehrin merkezine götürüp getiriyor... ve dahası bu koskocaman şehir, birincil, ikincil ve üçüncül endüstrileri ve gayri resmi rakamlara göre 16 milyonluk nüfusu besleyen geniş bir alana yayılıyor. Modern şehir bir uçtan diğerine, tam 160 km boyunca uzanıyor. Martılar bir zamanlar Konstantinopolis'in kilise kubbeleri etrafında nasıl süzülmüşlerse, aynı şekilde bugün de Sultanahmet Camiinin minareleri çevresinde öyle süzülüyorlar. Evet, burası fantastik bir şehir –ruhu olan bir şehir– ama aynı zamanda, içinde yaşadığı topraktan doğmuş, o toprağa bağlı bir şehir de...

İstanbul Avrupa'nın en uzun ömürlü politik varlığıdır. 8000 yılı aşkın bir süredir, bugünkü büyük, karman çorman, modern metropolisi resmetmek üzere, bir yerleşimler ve mikro-şehirler mozaiğini bir arada tutan bir birleşik şehirdir İstanbul. Şehrin birçok bölgesi bir zamanlar kendi başına birer küçük şehirmiş: Kalkedon [Kadıköy], Khrysopolis [bugünkü Üsküdar], Sultanahmet, Psamathion [Samatya], Kosmidion [Eyüp] ve Haliç kıyısındaki Sycae/Pera/Galata; bunların hepsi birer civa damlası gibi birbiriyle kaynaşarak, büyük İstanbul'u oluşturmak üzere bir araya gelip birlik oluşturmuş. Yapılan son kazılarda, arkeologlar eski hipodromun altında, Stamboul içinde, pre-Kalkolitik kalıntılar buldular; ki bu, Troia'da belirlenen, 42 yerleşim alanı katmanından bile fazlasına

işaret ediyor. Fenikeliler, Yunanlar, Romalılar, Cenevizler, Venedikler, Yahudiler, Araplar, Vikingler, Azeriler, Ermeniler, Türkler; hepsi de, Doğu ile Batı arasındaki bu toprak parçasını yurtları bellemiş. Burada kendinizi yerkürenin merkezinde hissediyorsunuz; çünkü burası gerçekten de birçok dünyayı birbirine bağlıyor.

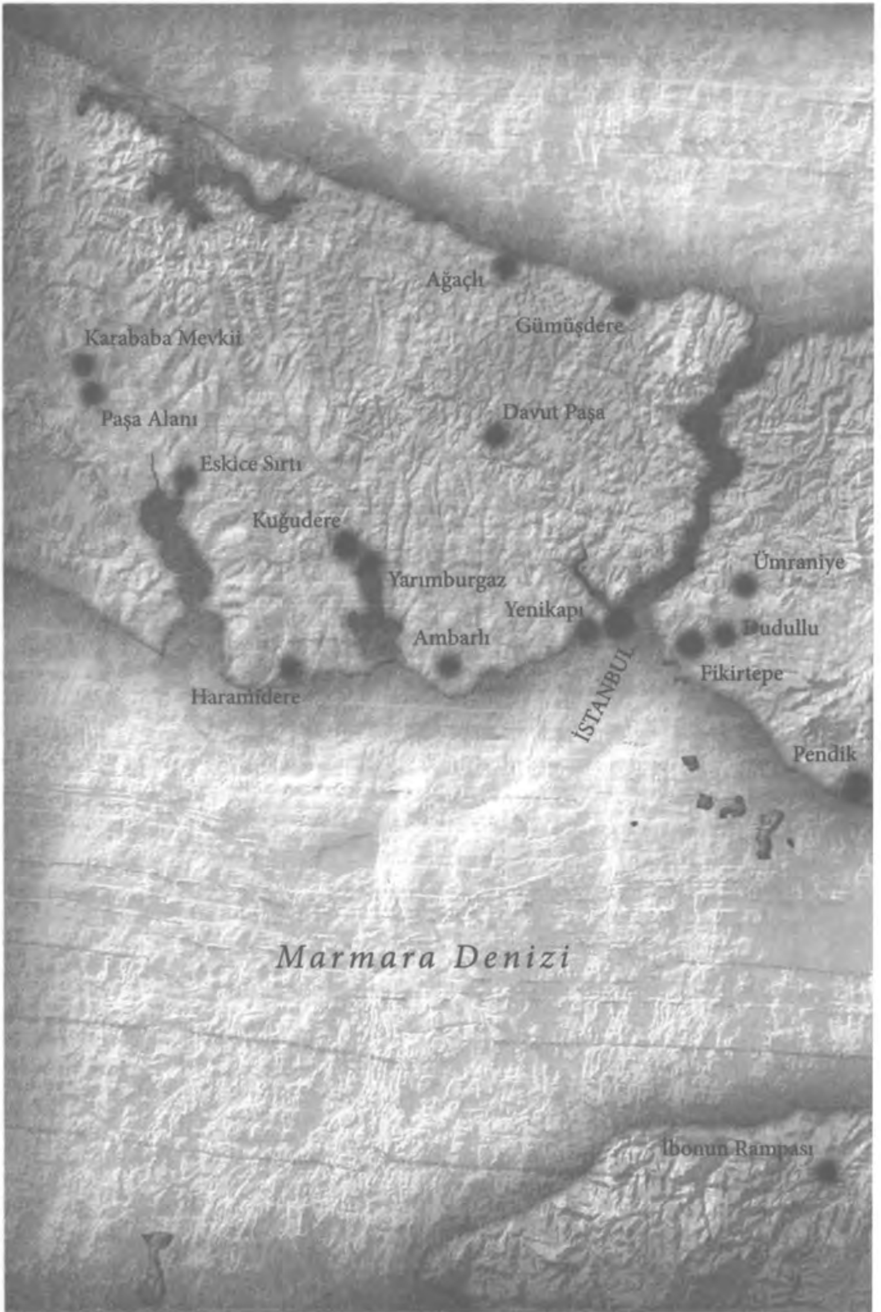
O halde şimdi geldi sıra organik bir irdelemeye; hayatlarımızı unuttuğumuz ya da farkına varacak olduğumuz biçimlerde etkileyen bir şehri anlamaya çalışan bir hem yer hem de kültür arkeolojisine. Bu kitabı yazarken imparatorluğun en ücra köşelerine kadar gitmek zorunda kaldım: Şimdi orada yalnızca bir keşiş ile çiyden sırılsıklam bir tepenin üzerinde bir duman kümesi kalmış olan; ama bir zamanlar Bizans, Pers ve Ermeni kervan yolunun İpek Yolu ekseniyle birleştiği, (yakın tarihte keşfedilen) yaklaşık bir metre yirmi santim boyunda, muhtemelen hançer dişli kaplanlar tarafından öldürülmüş, Avrupa'daki en eski insansı yaratığın kalıntılarına rastlanan Dmanisi'yi bulmak üzere Gürcistan'a[7]; Türkiye ile Suriye arasındaki geçirgen sınır bölgesine; Arabistan çöllerine ve serin Dolomit Dağlarına gittim. Eski Çin mezarlarına tırmandım ve 1914-18 arasındaki I. Dünya Savaşının ardından İstanbul topraklarının parçalanmasıyla oluşan fay hatlarını, yanı sıra Ermeni-Azeri sınırında keskin nişancıları, Arap Emirliklerinde terörist tehditleri ve Anadolu-Irak arasındaki dikenli tellerin ayırdığı dünyada Müslüman olmanın farklı biçimlerini aşmak zorunda kaldım. Protestocular dışarıda tutuklanırken ben Topkapı Sarayında yemek yedim ve ardından protestoculara katıldım ve Taksim Meydanında gaz yedim. Yaklaşık 5 milyon göstericinin, Temmuz 2016 darbe girişimini protesto etmek için şehrin en eski limanlarından birinin olduğu yerde dalgalandırdıkları Türk bayrakları denizinin –uzaydan görülen bir kızıllık– şehri nasıl kızıla boyadığını gördüm. Bu kitap için araştırmalarım beni birçok yere götürdü. Ancak İstanbul'un hikâyesini gerçekten anlamak için, önce tarihsel zamanın kıyısına, tarihöncesine gitmek ve ötesine bakmak zorundayız.

---

7 Ortaçağ mahzenleri ve kimsesiz Müslüman mezarları, 1.8 milyon yıl önce Afrika'dan buraya taşınmış, ufak tefek ilk *Homo erectus* insanının kalıntılarının üstünü örtmektedir.

Kısım Bir

BYZANTİON

Boğaz, Marmara Denizi ve Karadeniz çevresinde tarihöncesi yerleşme alanları

K a r a d e n i z

Domali

Ağva

Hacet Deresi

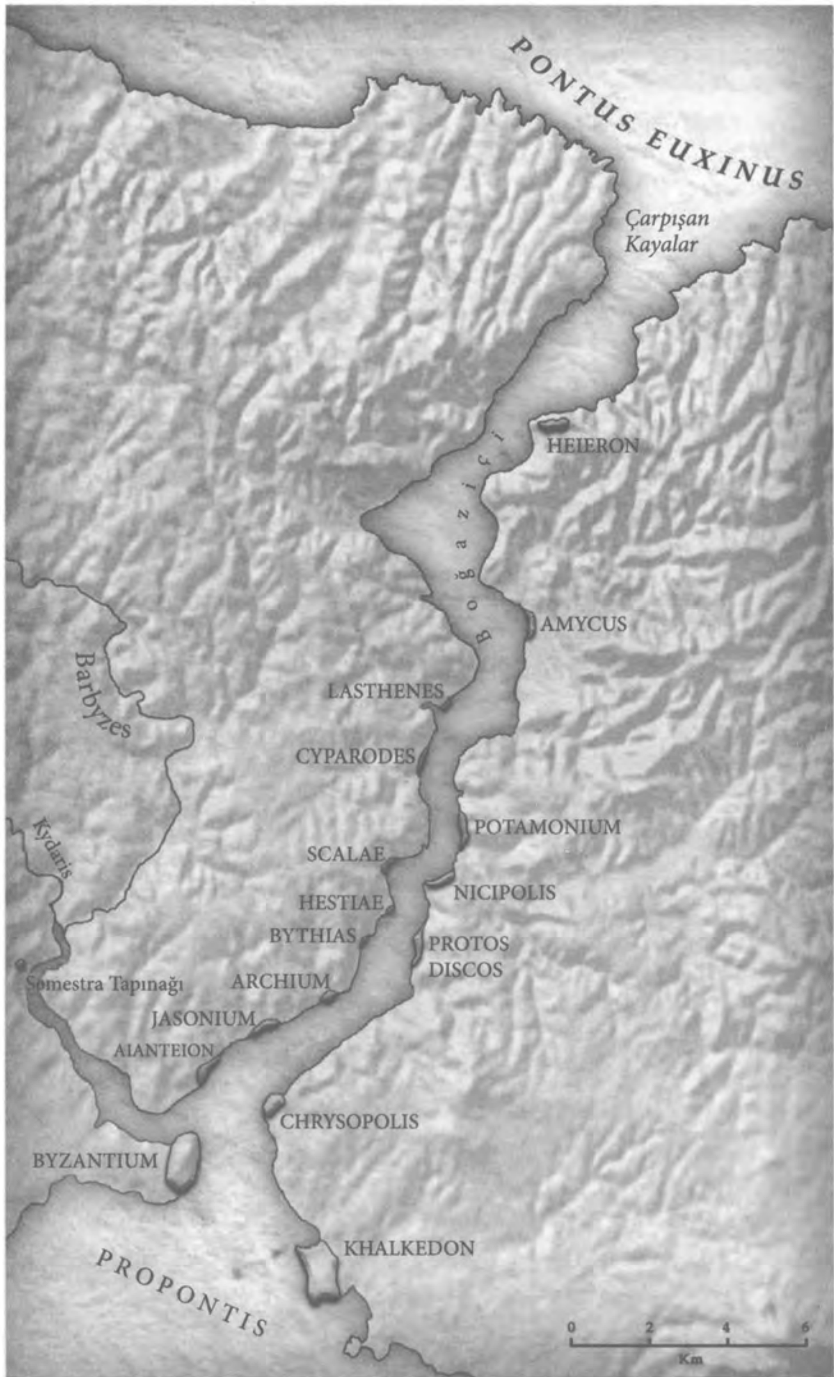
Tuzla

İZMİT

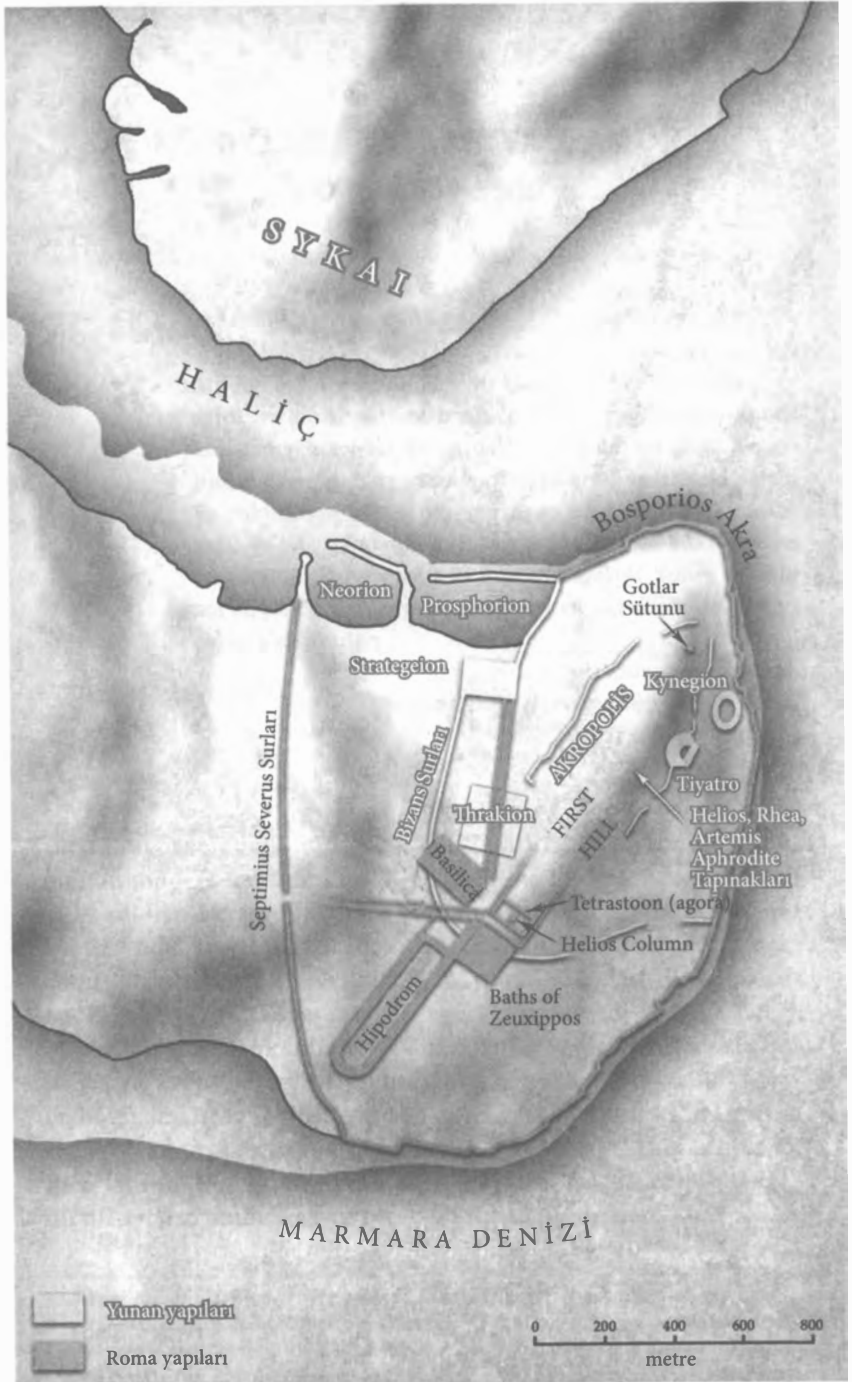
Yalova

0 10 20 30

Km

Boğaziçi'ndeki ilk Yunan yerleşimler

Klasik Şehir, MÖ yak. 5. yüzyıldan MS 3. yüzyıla

1. BÖLÜM

KEMİKLER, TAŞLAR VE ÇAMUR
MÖ 800.000-5500

> Aniden önlerinde, dimdik bir kaya gibi dev bir dalga yükseldi; ve görür görmez başlarını büküp eğildiler... Sonra kabarmış, koca bir dalga üstlerine geldi ve gemi bir silindir gibi daldı köpürmüş dalganın içine, denizi yardı. Ve sakinleşen akıntı onu çarpışan kayaların arasına taşıdı; ve her iki yanda kayalar sallanıyor ve kükrüyordu; ve geminin kaburgası sıkı durdu, dayandı. Sonra Athena sol eliyle devasa kayayı itti geriye ve sağ eliyle de gemiyi çekip aldı aradan...
>
> Rodoslu Apollonius,
> İason'un Boğazlardan geçişini anlatıyor,
> *The Argonautica* [1]

Bir tabut, başlamak için garip görünebilir. 2011 yılında, günümüzün modern İstanbul'unda, toz bezi ve plastik kovalar satan dükkanların karşısında, yeni yapılan Yenikapı metro istasyonu kazılarında, kıvrılmış bir insan bedeni bulundu. Ana rahmindeki cenin pozisyonunda kıvrılmış, güneybatı– kuzeydoğu doğrultusunda yatıyordu; ahşap bir düzenek üzerindeydi ve yine üzeri, ahşap kapaklarla örtülmüştü. Kendisini çevreleyen, Neolitik döneme ait kerpiç evler ve yakınındaki, urne denilen gömü kaplarıyla bu Taş Devri kadını, bu zamana kadar bulunmuş, dünyanın en eski tahta tabutunda gömülüydü.[2] Bu 8000 yıllık kalıntılar, hem İstanbul'un çamurunun hava geçirmez koşullarında olağanüstü iyi korunmuş eşsiz birer buluntuydular hem de Neolitik

1 Apollonius Rhodius, *Argonautica* (2.580-600), çev. Seaton (1912).

2 Sık sık sorduğum soruları yanıtlayarak yardımlarını esirgemeyen, İstanbul Üniversitesi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölüm Başkanı Prof. Ufuk Kocabaş'a teşekkür ederim.

dönemde yaşamış, Anadolulu atalarımızın gömme pratiklerine eşsiz bir bakış atma fırsatı sunuyorlardı. Burada yatan ve MÖ 6300-5800'lere tarihlenen (dünyanın bilinen en eski formel "yerleşimi"; Orta Anadolu'daki Çatalhöyük'e yakın bir zaman dilimine denk düşüyor) bu genç kadın açık ki kendisi için iyi bir yaşam kurmaya çabalıyordu. Aynı yerdeki kazılarda arkeologlar, deniz yatağının altındaki yağlı bir katman içinde, bu kadının sosyal grubuna ait alet edevat –bir tahta kürek, tohumlar ve yanmış organik artıklar– bulmuştu. Bazıları küreğin aslında bir kayık küreği olduğunu ve bunun bulunmuş en eski, yine 8000 yıllık, bir kürek olduğunu düşünüyor. Bu dikkate değer, tarihöncesi küçük köyde, günümüze kadar gelen, binin üzerinde insan ayağı izi tespit edilmişti. Bu Taş Devri İstanbullularının bazıları yalınayak dolaşırken, bazıları incelikle yapılmış deri ayakkabılar, hatta modern şehrin hamamlarında giyilenlere benzer, ağaç oyma takunyalar kullanmışlardı.[3]

Burası, üzerinde gezmeye değer bir yerleşim alanıydı; hayat veren bir toprak parçasıydı. Tam 236 doğal akarsu –Doğu kıyısında İstanbul'un yer aldığı, Karadeniz ile Ege Denizi arasındaki– geniş Trakya yarımadasını[4] ağ gibi sarmıştı; dereler, ırmaklar, göller ve lagünler, meşe, kestane ve fıstık ağaçlarından oluşan ormanların içinden akıp geçiyordu. Tabut içindeki bu genç kadın, şimdi büyük İstanbul denen yerin nimetlerinden yararlanmış– Paleolitik dönem kadar eskiye uzanan– birçok kuşakla aynı kaderi paylaşmıştı. Ondan önce, Mezolitik dönemde yaşamış komşuları da yakın bir yerde, modern şehrin kıyılarına yukarıdan bakan Yarımburgaz Mağarasında, Pleistosen döneme ait, dev ayılarla yan yana bulunmuştu. Fabrikaların, kahvehanelerin ve Kurban Bayramında kesilmeyi bekleyen koyunların ağıllarının arasından geçen eski bir yolla ulaşılan, bu soluk, kireçtaşı mağarası[5] canlılara doğal bir yuva sunuyor. Kayalık ön cepheden içeriye doğru 800 metreden daha fazla uzanan ve tavan yüksekliği yer yer 15 metreye erişen, kazıların hâlâ sürdüğü Ya-

3 Bkz. örn. http://www.cura.co.uk/turkey/the-byzantine-harbour/.

4 Asya'nın "Tatlı Sular"ı bugün saygın, varsıl (ve çevresinde/üzerinde Asya'nın en pahalı mülklerinin bulunduğu) bir bölgeden çıkan, kendi halinde bir akıntıdır. Bu su kaynağı antikçağ boyunca kutsal kabul edilmiştir. İstanbullular bugün hâlâ sularının hangi kaynaktan geldiğini ve birinin tadını diğerinden nasıl ayırdıklarını size söyleyebilir.

5 Farrand ve McMahon (1997), 537.

rımburgaz Mağarasında, toprağın ve gübrenin altında, büyük İstanbul'un ilk insan yerleşimlerine ait izler –mızrak uçları, kemik parçaları ve kuvars, kuvarzit ve çakmaktaşından başka alet edevat– gün yüzüne çıkarılmış. Mağaranın bulunduğu yerden etrafa bakınca bugün, Küçükçekmece adlı göleti bir fagosit hücre gibi sarıp çevrelemiş, modern şehrin manzarasıyla karşılaşıyorsunuz; Taş Devrinde buralar, sık ormanlık ve sulak alanlardan ibaretti muhtemelen. Kışları burada ayılar uykuya yatarken, bahar mevsiminin gelişiyle birlikte insan grupları içeriye giriyormuş. Mağaradaki bazı kalıntılar, 800.000 yıl geriye –*Homo sapiens*in ortaya çıkışından 600.000 yıl öncesine– uzanıyor; bu da demek oluyor ki, büyük İstanbul havzasındaki bu yer, Ortadoğu'daki en eski yerleşim yerlerinden biri. Arkeologlar ve şehrin yetkili kişilerinden bazıları, bu tarihöncesi bir hazine niteliğindeki yerin, yakın tarihlerde film çekimi, uyuşturucu kullanımı, mantar ekimi ve kadın pazarlama gibi faaliyetler için kullanılmasından oldukça rahatsızlar.

Bu ilk insansılar ve onların Taş Devri torunları, bugün gördüğümüzden çok farklı bir toprak parçasında yaşıyorlarmış: Marmara Denizi orijinal olarak suyu tuzlu bir içdenizmiş ve henüz ne olduğu tespit edilememiş, kalın derili bir tür memeli vadilerde gezinirken, tepelerde panterler dolaşırmış ve çayırlarda, şimdiye kadar tespit edilen, 9000'in üzerinde çiçek açarmış. Dev geyikler, mamutlar, benekli sırtlanlar; bu canlıların hepsi, bugünkünden iki derece daha sıcak bir iklimin tadını çıkarırmış.

Bu tahta tabut, modern şehrin Asya ve Avrupa yakalarını birleştirmek üzere, 4 milyar dolar değerinde bir sualtı tüneli inşa edilirken gün yüzüne çıkarılmıştı. Bundan başka, yaklaşık MÖ 6000 yıllarından kalma dört insan gömütü ve yakılan ölülerin küllerinin konduğu dört kap [urne] daha bulunmuştu. Bu bölge, arkeolojik bir alan olduğunu açıkça ortaya koyuyor: 2007 yılında yaşanan bir kuraklık, yöredeki çiftçileri, şehir merkezinden 27 km ötede yeni sulama kanalları açmak zorunda bıraktığında, arkeologlar yetişmiş ve altın değerindeki tarihi eser olduğu ortaya çıkan, bazı küçük buluntuları kurtarmış. Çünkü burası, Küçükçekmece Gölü kıyıları ve İstanbul'un Karadeniz sahilleri, insan medeniyetine ait, Avrupa'daki en eski et ve sebze kullanımına ilişkin kalıntıların –naviform çekirdek (kayık biçimli, işlenmiş taş) ve işlenmiş çakmaktaşı– bulunduğu bir yer. Ayrıca burada et doğrama taşları, çakmaktaşından bıçaklar ve kemik sıyırma taşları da bu-

lunmuş.[6] Acaba buralar, tarihöncesi bir av mekânı mıydı? Haliç'in yukarı kısmında yapılacak kazılar sonucunda bu konuda yeni buluntulara erişileceği düşünülüyor.[7] Büyük İstanbul'un, Avrupa'da tarıma geçilmesine ilişkin, esas itibariyle belirlenen tarihten tam bin yıl öncesine ait kanıtları bünyesinde barındırdığı neredeyse kesin.[8] İstanbul'da ve çevresinde yaşayan Neolitik insan topluluğu, bu topraklarda hayatta kalma mücadelesinden galip çıkmış. Ama sonra aynı topraklar karşı saldırıya geçmiş.

MÖ 5500 civarında, şehrin karakterini ve sonraki varoluş hikâyesini belirleyecek, yerküreyi sarsan ve çağı biçimlendiren bir müdahaleyle, bugünkü büyük İstanbul'un topografyası yaratılmış.[9] Buz tabakalarının erimesi sonucunda deniz seviyesinde meydana gelen dramatik artışın ardından, sel suları Boğaz'ı oluşturacak şekilde içerilere doğru hücum etmiş. Karadeniz, suyu tatlı ve sığ bir gölken, tuzlu suda yaşayan kabukluların barındığı koca bir denize dönüşmüş. Sular 300 gün gibi bir sürede 238 feet (yaklaşık 80 metre) yükselmiş olmalı... Haliç, Avrupa'nın Tatlı Suları olarak bilinen Kydaris [Alibeyköy] ve Barbyzes [Kâğıthane] dereleri tarafından beslenen ve doğal limanlara sahip bir girinti olarak ortaya çıkmış. Bu yeni dünyanın ortaya çıkışıyla birlikte birçok yaşam da telef olup gitmiş: İnsan yerleşimine, sular altında kalmış binalara ve işlenmiş ağaçlara ilişkin kalıntılar şimdilerde Karadeniz'in yatağında ortaya çıkıyor. Bazı hesaplara göre, bir yıl içinde 16 km küplük bir su kütlesi 1000 km karenin üzerinde alanı sular altında bırakarak karaya hücum etmiş. Diyebiliriz ki, bir dünyayı ortadan kaldıran ama aynı zamanda dünya çapında bir şehri mümkün kılan bir olay gerçekleşmiş.

Mısır gibi belli bazı uygarlıklar, derya ile bir bakıma karmaşık bir ilişkiye girebilmiş olmakla birlikte, İstanbul'da su öylesine hayatın içindedir ki, şehrin sakinleri onunla düşman değil de dost olmak zorunda kalmıştır. "Sulardan çelenk takmış"[10] diye betimler şehri vakanüvislerden biri.[11] İstanbul bugün Haliç, Boğaz ve Marmara Denizinin sularıyla iç içe geçmiştir ve kuzeyde İstanbul

---

6 Oniz ve Aslan (ed.) (2011), 183.

7 Alibeyköy ve Kâğıthane vadileri arasındaki Silivritepe çıkıntısı ve çevresi.

8 Oniz ve Aslan (ed.) (2011), 183. Dönmez (2006), 239-64.

9 Bazıları Karadeniz Tufanı olayının MÖ 7400 civarında gerçekleştiğini söylemektedir.

10 Procopius, *Buildings* 1.5.10, çev. Dewing (1940).

11 Yine de Byzantion yerleşimine taze su getirmek, uzun tarihi boyunca her zaman bir mesele olmuştur.

Boğazı aracılığıyla Pontus Euxinus'a, yani Karadeniz'e, güneyde ise Hellespontos ya da Çanakkale Boğazı aracılığıyla Akdeniz'e açılır. Bu "Akışkan Kıta" –aynı zamanda Akdeniz, Sadık Deniz, Acı Deniz, Büyük Yeşil ve Mare Nostrum da denen deniz– eşit oranda fırsat ve felaket sunmuştur. Küreklerin ve yelkenlerin, koyların ve doğal limanların dünyasında, Boğaz'ın peşi sıra iki kıtanın ortaya çıkması demek, İstanbul toprağının bir ihtimalin gerçeklik kazanması anlamına gelmesi demektir.

O halde İstanbul'un eşliğinde geçireceğimiz bu zaman zarfında, unutmamalıyız ki, bu bir şehrin hikâyesi olduğu kadar, aynı zamanda bir denizin de hikâyesidir.

2. Bölüm

KÖRLER ŞEHRİ

Yak. MÖ 682

Bu Megabazos... Hellespontosluların hiç akıllarından çıkmayan, çıkmayacak da olan bir yorum yapmıştır. Byzantium'da bulunduğu sırada, Khalkedonluların, kentlerini Byzantiumlulardan on yedi yıl önce kurmuş olduklarını öğrenmişti. Bunu duyunca Khalkedonluların o zamanlar kör olmaları gerektiğini düşünür: "Gözleri kör olmasaydı, ellerinin altında bu kadar güzel bir yer dururken, gidip o kadar bayağı bir yeri seçerler miydi?"

Herodotos, *Historias*[1]

2016 Mayısında, ajanslardan, İstanbul'da başka bir dikkate değer arkeolojik keşif yapıldığının haberleri geçiyordu. Silivri'de, Marmara Denizi kıyısı boyunca uzanan gösterişli yazlık evlerin altında, Orta Asya'daki kurganlara benzer, 4000 yıllık bir yuvarlak mezar ve içinde de, yine cenin pozisyonunda yatan bir savaşçının kalıntıları ortaya çıkarılmıştı. Türk yetkililer, gömütün, İstanbul'un tarihöncesi oluşumunda Orta Asyalıların doğrudan etkisi olduğunu ortaya koyduğunu ilan ettiler. Oysa antik Yunanlar, bedenin bulunduğu yerleşim yerinin, Selymbria'nın (bugünkü Silivri), aslında Yunanlar tarafından kurulduğunu çoktan ilan etmişlerdi.

Antik Byzantion şehri ve arka bahçesi etrafında dönen hikâyeler buraların tarihi kadar önemliydi. Ve Yunanların, şimdi İstanbul olan yerleşim yerinin temellerinin atılmasına nasıl önayak olduğunu anlatan efsaneler, tahmin edileceği gibi hâlâ çok canlı. Tanrıların efendisi Zeus, her zamanki gibi, bir ölümlüyle ilişkiye girer; bu defa karısı Hera'nın, İo adındaki rahibelerinden biridir Zeus'un avı. İo, öfkeden deliye dönen Hera tarafından bir ineğe dönüştürülür (bazı anlatılara göre onu korumak için Zeus'un ken-

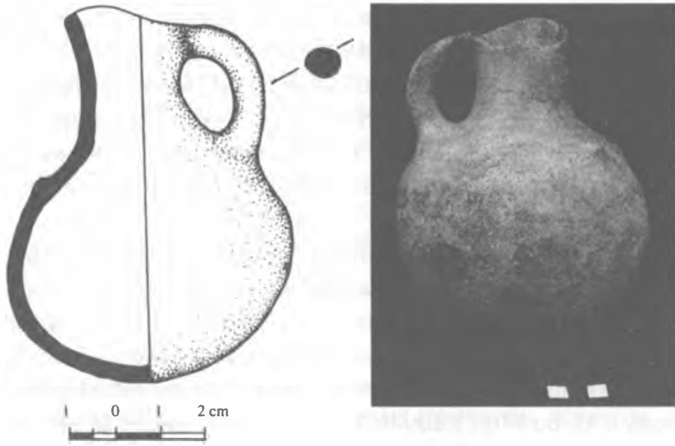
1 Herodotos, *Histories* 4144, çev. Cartledge ve Holland (2013).

disidir İo'yu ineğe dönüştüren); Hera sonra bu çekici genç kadına eziyet etmesi için bir atsineği gönderir. Bos-porus adının –tıpkı Ox-ford gibi– İo'nun bir yakadan diğerine geçmek için kullandığı bu su kanalından geldiği söylenir. İo'nun Zeus'tan bir kızı olur, Keroessa'dır adı; kız Haliç [Altın Boynuz] kıyılarında (burası antik dönemde Keras olarak biliniyordu) Semestra adlı bir periyle birlikte büyümüş ve genç bir kadın olunca da aile geleneğini sürdürerek Olympos tanrılarıyla gönül eğlendirmeye başlamıştır ve sonunda da deniz tanrısı Poseidon'la ilişkiye girmiştir. Keroessa ve Poseidon'un Byzas adında bir oğulları olur ve işte bu çocuktur Byzantion şehrini kuracak olan. Şehrin kuruluş mitinin bir başka versiyonunda –belki Bronz ya da Demir Çağı gerçeklerine bir parça daha yakın olanında– anlatılanlar ise şöyledir: Megaralıların lideri, Semestra adlı o aynı perinin oğlu, Trakya Kralı Byzas, yerel bir prenses olan Phidaleia'yla evlenir. Phidaleia'nın beraberinde getirdiği çeyizine gelince, işte o, daha sonra İstanbul olacak olan topraklardır.

İstanbul'un tarihi merkezinde toprağın derinlerinden, MÖ 4500 yıllarına ait olduğu hesaplanan, Trakya çanak çömleği ve diyorit taşından muhteşem bir topuz başı parçası çıkarılmıştır. Tahta tabutlar kullanan, bu Neolitik döneme ait topluluklar, buraların kök salmak için iyi bir yer olduğunu biliyor olmalıydılar. Ve görünen o ki, bu bilgi Kalkolitik dönem ile Bronz ve Erken Demir çağlarında da gizemli bir şekilde unutulup gitmiş değildi. Bugün (antik Yunanların Akropolis ve Latince konuşanların da Promentorium Bosporium dedikleri) Sarayburnu olarak bilinen, Haliç, Boğaz ve Marmara Denizi (antikçağdaki Propontis) arasındaki bu toprak çıkıntısı, insan yerleşimcileri özellikle sıcak karşılayan bir mevki konumundaydı. Etrafta, korunma sağlayacak kadar yüksek, yerleşime elverişli olacak kadar alçak yedi tepe bulunuyordu. Burası gerçekten de yuva kurmak için güzel bir yerdi.

1920'lerde ve 1942'de Bizans hipodromu çevresinde gerçekleştirilen kazıda, bir tarafı insan yüzü şeklinde, parlak yüzeyli, büyük bir Trakya çömleği çıkarılmış. Bu durumda, Hellenlerin mitlerini unutmamız gerekiyor: Yunanlar batıdan gelmeden çok önce yerel halk zaten buradaymış. Şimdi Topkapı Sarayının bulunduğu yerde, en azından MÖ 1100 yılından beri sürekli olarak, ticaretle ve tarımla uğraşan yerel bir nüfusun yaşadığı biliniyor. Modern İstanbul çok katmanlı tarihsel bir yerleşim olduğundan, merkezdeki kazılar yanıltıcı olabilir; ancak şundan emin olabili-

riz ki, şehrin erken dönemlerine ilişkin çok daha fazla kanıt ortaya çıkacaktır. Kalamış Koyundaki Fenerbahçe Yat Limanında, 1989 yılında, sualtı arkeologlarının ıstırap çektirircesine bir türlü yayımlamadıkları bulgular, dalgıçların yoğun yosun tabakasının altında mimari yapılara rastladığını ortaya koyuyor. Öyleyse bir zamanlar bu yapılar, yakınlarında 4000 yıllık çömleklerin bulunmuş olduğu düşünülürse, Erken Bronz Çağı insanlarına ev sahipliği yapmış olabilir.[2] Anlaşılan o ki, burada sular hem tarihin kendisini oluşturmuş hem de onu saklamış.

Fenerbahçe Yat Limanından bir kap. Bu buluntular Boğaz'ın Asya yakasında bulunan ancak henüz keşfedilmemiş tarihöncesi bir yerleşim yerine işaret ediyor.

O halde, ilk İstanbullular, buranın yerli halkı, bize varlığını sessizce iletiyor diyebiliriz. Onların hikâyeleri toprağın altından ve Boğaz'ın karanlık sularından ilmek ilmek çekilip çıkarılmak zorunda. Varlıklarını davullarla duyuranlar ise İstanbul'un göçmen, Hellenik nüfusudur. Tarih denen şeyi icat eden ve bu yüzden onun içine kendilerini koymakta son derece mahir olan Yunanlar, antik Byzantion'un kendilerinin kurduğu bir yerleşim yeri olduğunu öne sürmüşlerdir.

Zeus, Hera ve İo, can yakıcı aşk üçgeni içinde boğuşurken, İason ve Argonautlar (Herakles [Herkül], Orpheus, Kral Nestor ve geri kalanı –destansı Yunan gücünün gerçekten seçkin bir bölüğü–) Karadeniz'deki maceralarına atılmak üzere Byzantion toprakları-

2 Dönmez (2006), 239-64.

nı geçmektedir gemileriyle. Thera (Santorini) adasındaki, ayrıntılı ve detaylı resmedilmiş, denize ilişkin freskler –insanların deneyimlediği en büyük coğrafi olaylardan [yanardağ patlaması] biri sonucunda, yaklaşık MÖ 1615 tarihinde, süngertaşı içinde mucizevi bir biçimde zarar görmeden kalmış– bize bu erken dönem Yunanların gerçekten de yelken teknolojisinde öncü olduklarını göstermektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, onlar diğerlerinden farklı olarak, yalnızca Akdeniz kıyılarında değil, derin okyanus sularında da dolaşabilecek bir durumdaymışlar.

Hikâyeler, hem kıtalar arası seyahatleri anlatan hem de belki de onlara esin kaynağı olmuş hikâyeler, bir hayli fazladır. Hellenik İason'un, Argonautları (devasa ahırlarını Herakles'in temizlemek zorunda kaldığı Augias da dahil) macera ve kazanç için nasıl bir araya getirdiğini, Boğaz'ı geçerken nasıl durdurulduklarını ve diğer Yunan kahramanların Helena'nın, Troia'nın ve şanın peşine düşüp Asya'ya doğru yola çıkmadan önce nasıl güneşin doğduğu ülkeyi keşfettiklerini anlatan hikâyelerdir bunlar. Homeros destanlarında, doğuya giden İason'un orada Kolkhisli Medea, onun halası Kirke ve cesur Amazon kabilesiyle neler yaşadığı anlatılır. Altın bulma umuduna kapılan (erken dönemin en verimli metal işleme atölyelerinin gerçekten de bu bölgede yer aldığını biliyoruz; belki de Yunanlar arasında, Doğunun "altın zengini" olduğu düşüncesi buradan geliyordu)[3] ve akabinde Prenses Medea'nın büyü ve iksirleriyle alıkonulan İason, en sonunda Kafkas Dağlarına ulaşmayı başarır; ki burası Yunanlara göre, hem kötülükle hem de vaatlerle dolu bir yerdir.[4] Prometheus'un tanrılardan ateşi çalmaya cüret ettiği için demir perçinlerle kayaya zincirlendiği yer burasıdır. İstanbul'un doğusunda, arkeoloji mitin nasıl tarihten beslendiğini gösterir niteliktedir. Ermenistan'da yapılan yakın tarihli kazılar, Erken Bronz Çağının karmaşıklığını gidererek, Boğaz'ın doğusunda, ateşe dayalı metal işlemeye ilişkin bilgilerimizi genişletmiştir.[5] 1917'de bir Kraliyet Donanması ekibi, İstanbul'un güneyinde, Gelibolu'da kaybettikleri yoldaşlarının anısına bir stel

---

3 Euripides, *Hecuba* 492; ayrıca *Helen* 928, *Bacchae* 13, *Iphigenia in Aulis* 786. Said (2002), 65.

4 Bu meseleler hakkındaki tartışmalar için bkz. West (2005), 39-64.

5 Köylülerin çoktan beri, Konya Ovasında yaz yağmurları sonrasında parlak tarihöncesi boncuklara rastladığı, neolitik Boncuklu yerleşiminin keşfi, ilginç bir biçimde, bölgedeki ilk insan yerleşimini bin yıl geriye, başka bir ifadeyle MÖ yak. 9000 yılına atmıştır.

[yazılı taş tablet] dikmek için İmroz adasında toprağı kazarken, MÖ yak. 2500 yılına ait ışıl ışıl bir altın kupa bulmuştur. Bu İmroz Kupası, Homeros'un tanrılarının kullandığı altın kapların somut bir örneğidir. Anlayacağınız, İstanbul'un arka bahçesi haklı nedenlerle mistik bir şöhrete kavuşmuştur.

Bu seyahatinde, İason'a, dev çarpışan kayalarla baş etmek zorunda olduğu (neredeyse kesin olarak burada tarif edilen yer, Boğaz'ın Karadeniz'e açıldığı yerdir); ama neticede, kayaların ardından gelecek herkese yol vereceği söylenmiştir. Bu bağlamda, Boiotialı ozan Pindaros'tan, Doğunun hem ayarttığını hem de kahramanlar yarattığını duymamız pek sürpriz olmasa gerektir.

Kafkaslar'da bulunan yeni kanıtlar, Bronz ve Demir Çağı Yunanlarının gerçekten de Ege Denizini geçerek, şimdi Çanakkale Boğazı denen zorlu Hellespontos kanalından Marmara Denizine ulaşıp, ardından daracık Bosphorus'u –iki yaka arası yer yer 700 metreden daha azdır ve ana kanalının derinliği 110 metreye kadar çıkmaktadır– ve kumlu sahilleri geride bırakarak Karadeniz boyunca seyahat ettiklerini göstermektedir. Günümüz Gürcistan'ının Karadeniz kıyısındaki Batum iline yakın bir yerde, daha yeni gerçekleştirilen kazılarda, MÖ 15 yüzyıla ait bir nekropoliste, kumun ve çalıların arasında, herhangi bir belediye mezarlığında olduğu gibi yan yana dizilmiş, bir sürü Yunan mezarlarının yanı sıra, Bronz Çağıdan kalma höyükler de bulunmuştur. Asya'da yeni keşfedilmiş olan bu Yunanlara ait, insan elinden çıkma kalıntılar ve buluntular, yalnızca ticari ilişkilere değil, aynı zamanda, kara parçasında bir yaşantının varlığına da işaret etmektedir. İason gibi hayal ürünü kahramanlar, ete kemiğe bürünmüş kahramanların maceralarına ilişkin somut kanıtlarla eşleştirilmiştir.[6]

İstanbul bugün bile İason'u anmaktadır. Şehrin gözde şahsiyetlerinin uğrak yerlerinden biri olan, küçük balıkçı köyü Tarabya, adını Yunanca Therapeia'dan almıştır (sözcük tedavi ya da sağaltım anlamına gelir ve Therapeia daha sonraki Osmanlı döneminde yabancı elçilerin gözde yazlık mekânı haline gelecektir). MS 5. yüzyılda, pagan ismi olan Pharmakeus'u onaylamayan Kardinal Attikos, bölgenin Hıristiyanlaştırılmasının bir parçası olarak buraya Therapeia demiştir. *Pharmaka*, Bronz Çağından bugüne, ilaç

6 Bkz. TSU Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Profesör Vakhtang Licheli'nin sürmekte olan çalışmaları.

ya da faydalı bitkisel şeyler anlamına gelir ve İngilizcedeki *pharmacies*'in orijini bu sözcüğe dayanır. Ancak buradaki, yani Pharmakeus'taki *pharmaka* denilen şeyin, daha tarih icat edilmeden önceki bir zamandan beri, Prenses Medea'nın ölümcül zehri olduğu söylenmiştir; hikâyeye göre, aşkına karşılık bulamayan, Kolkhis kraliyet sarayının bu asil güzeli, üzgün ve öfkeli bir biçimde, ikiyüzlü aşkının peşinden koşarken, Boğaz'ın Avrupa yakasındaki bir koya boşaltmıştır bu zehri.

Dolayısıyla artık, Yunanların İstanbul'a ve ötesine seyahat ettiğini biliyoruz.[7] Teknelerin gerçek boyutları ile seyahatlerin gerçek süreleri son derece tartışmalı konular. Yunan anakarasından, gün ışığında, akşamları kıyıya yanaşıp yemek yemek ve uyumak suretiyle aşağı yukarı bir hafta süren seyahat o zamanlar bir ay sürüyor olabilir.[8] Yeteri kadar kürek çeken tayfayla hızlı yol alan bu nazik, uzun ve dar tekneler, rüzgârı arkalarına aldıklarında saatte yaklaşık 6 knotluk (yaklaşık 7 deniz mili) yol alabilir. Ancak kötü koşullar büyük bir sorundu elbette: Rüzgâra karşı yelken açmak imkânsızdı; ayrıca bilinen ve bilinmeyen tehlikeler olmazsa olmazdı. Ölümcül geçiş noktaları vardı; özellikle Sounion Burnu, Euboia [Eğriboz] adasının güney ucu bunlardan ikisiydi ve Çanakkale Boğazındaki kuzey rüzgârları ile güney yönündeki akıntıları da unutmamak gerekirdi.

İki kıta arasında, ormanlarla kaplı tepeleri ve uğursuz bir biçimde çıplak kayaları geçerek, açık denizde göz kararı bir rota tutturmaya çalışan Yunan maceracılar, şaşırtmacalı ve davetkâr kanalın onları nereye götüreceğinden emin olmaksızın Hellespontos'a körlemesine girmiş olabilirler. Ve (biraz ironik olarak, Byzantion'un potansiyelini tespit etme başarısı gösterdiklerini düşünecek olursak) ilk ayak bastıkları yer, muhtemelen, amaçladıkları yer değildi. Boğaz'ın girişinin Asya yakasına gelenler, Marmara Denizinin doğu kıyısındaki doğal bir limanda, Khalkedon adlı bir yerleşim alanı kurmuştu. Khalkedon, Byzantion yerleşim yerinden, yaklaşık bin metrelik bir boğazla ayrılıyordu. Klasik metinlere göre, kamp ateşleri, şehir meydanları ve kraliyet sarayı çevresinde kurulmuş bir yerdi bu Khalkedon, yani "körler şehri" ve ilk Avrupalıların burada karaya ayak bastıkları iddia ediliyordu; bugün ise modern İstanbul'un Asya kıyısı olarak, şehir tarafından tamamen yutulmuş durumdadır.

7 Tsetskhladze (ed.) (1998), 19-21.
8 Severin (1985).

Bu Khalkedon'daki topraklar, işin doğrusu, bakir değilmiş. Su altında yapılan arkeolojik keşiflerin de gösterdiği gibi, Neolitik kültürler geride birçok kalıntı bırakmıştır; Fikirtepe yakınlarında, ümit verici yaşam belirtilerine rastlanmıştır. Avcılar ve balıkçılar, çamurdan yaptıkları kaba saba kulübelerde hayatta kalma mücadelesi vermişler. Yoğun incir ağaçlarıyla dolu bu topraklardan beslenmiş ve vahşi sığır kemiklerinden çatal ve kepçe yapmışlar. Bronz Çağında buraya Fenikeli tüccar toplulukları da gelmiş. Günümüzde antik Khalkedon'un yerini Kadıköy adında, Asya kıyısında küçük, arı kovanı gibi işleyen bir sahil kasabası almış durumda. Kadıköy'ün sokaklarında gezerken nüfus çeşitliliğini hissedersiniz; burası İstanbulluların size şehrin yalnızca küresel bir geleceğinin değil, toplumsal bir tarihinin de olduğunu gösterdikleri yerdir. Burada bir yerellik duygusu da var: Kestaneciler müşterilerini beklerken, şehrin Avrupa yakasından ev kadınları, en iyi taze keçi peynirini bulmak üzere buraya geliyorlar. Her renkten din adamı emtiasını satıyor; Ermeni kilisesindeki bekçi ise sıcak bir hoş geldin demek için saatler boyu ziyaretçilerini bekliyor. Şehrin en eski sinagoglarından biri Kadıköy'de yer alıyor; ayrıca Roman Katolik ve Sırp ibadethaneleri de var. Bu civardan başları örtülü kızlar, hem dindarlığın hem de şehrin yeni Müslüman estetiğinin bir ifadesi olarak, Osmanlıların erken döneminde, 16. yüzyılda, yapılmış camilere girip çıkıyorlar. Ve bugün bu bölge, ulaşım ağlarının birleşme noktalarını bünyesinde topluyor: Marmara hendeğiyle çevrili bir Avrupa kalesi gibi duran Haydarpaşa Tren İstasyonu, 1908 yılında, Bağdat, Şam ve Medine demiryolu hattının başlangıç noktası olarak inşa edilmiş. Burada aynı zamanda otobüs ve minibüs durakları da bulunuyor. Antik dönemden başlayarak, ortaçağ ve erken modern çağ boyunca, Khalkedon önemli bir geçiş noktası olmuş.

Güvenliğinin sağlanması Byzantion'dan çok daha kolay olmayan Khalkedon bariz bir kolonyal tercih olmasa gerek; ancak erken dönem Yunan çılgınlığının bir yöntemi olmuş olabilir. Mezarlar, insan yüzlü çömlekler ve Eski Stamboul'un yüksek tepelerinde bulunan topuz başı parçaları bize şunu gösteriyor ki, Yunanların Byzantion adını verecekleri yer zaten önceden işgal edilmişti. Atalarının daha güneyde bir yerde, Asya kıyısındaki Troia'da yaptıkları hakkında abartarak anlattıkları hikâyeler ne olursa olsun, tam tekmil bir işgal ordusu olmayan yeni yerleşimcilerin, on yıllık bir kuşatmayı sürdürecek kaynakları yoktu. Khalkedon körlerin

bir şehri olmaktan ziyade belki de zaafları olan bir şehirdi. Bugün, vapur ücreti olarak ödediğimiz bir sterlinden daha az bir para karşılığında, Asya'dan Avrupa'ya rahatça geçiyoruz. Yirmi yedi yüzyıl önce, karşıdan karşıya geçmek için göze almanız gereken çok şey vardı. Byzantion'dan birisi, her kimse henüz tarihte adı konmamış biri, oraya ilk kez gitmişti.

Ancak MÖ 7. yüzyılın ilk yarısında, rivayete göre, bizatihi tanrılar, bir kâhinin dudaklarından dökülen, bilmece gibi sözler aracılığıyla, Yunan anakarasından bir şehrin sakinlerine, Megaralılara, küreklerini çekmeleri (kelimenin gerçek anlamında) ve "körler şehrinin karşısında" başka bir şehir kurmaları talimatı vermişti. Eğer Khalkedon körler şehriyse, oradan açıkça görülebilen bir şehrin şansı ne kadar da büyük olurdu!

3. Bölüm

IŞIK ŞEHRİ

MÖ yak. 680-540

O yunusun yardığı, çan seslerinin titrettiği deniz.

W. B. Yeats, "Byzantium"

Byzantium'un mümbit bir toprağı ve üretken denizleri olan, muazzam balık sürülerinin Pontus'tan taştığı ve Asya kıyısından esen rüzgârların itmesiyle suyun altından kayalık kıyılara vurduğu ve göçmenleri bu limanlara çektiği bir yer. Sonuç olarak ilk sakinleri para kazanan ve zengin tüccarlar olan...

Tacitus, *Annals*[1]

Yunan anakarasında orta büyüklükte bir sahil kasabası olan Megara öyle hemen ilham veren bir yer değildir. Günümüzde, Atina ile Sparta arasındaki anayoldan, büyük boy traktör lastikleri ile egzos borularının sergilendiği bir sapaktan ayrılan yanyolla varılan kasaba, yarım yüzyıl önce terk edilmiş, pas içindeki kahverengi bir lokomotifle tamamlanan bir demiryoluyla ikiye bölünmüştür. Mütevazı, sıradan ve kendi halinde sıfatlarını getirir hemen insanın aklına. Megara o kadar kararlı bir biçimde tarımla uğraşmaktadır ki, Albaylar Cuntası döneminde (1967-74), kasaba sakinlerinden bazıları traktörleri üzerinde Cuntayı protesto etmek için Atina'ya gidip tanklarla geri dönmüşlerdir. MÖ 4. yüzyılda, muhafazakâr hiciv yazarı İsokrates'in yazdığına göre, burası insanların kaya ekip biçtiği bir bölgedir. Sadece kaya demeyelim de, kaya, yün, at ve tuz diyelim. Tuz elbette antik dönemin, koruyucu özelliklerinden ötürü, ölüm kalım meselesi olacak kadar önemli, simya ile ilgili minerallerinden biriydi. Tuzu garantiye almak birincil öncelikti; Megara limanı daha sonra uzun surlarla şehre

1 Tacitus, *Annals* 12.63, çev. Church ve Brodribb (1876).

bağlanmıştı. Ve belki de buradaki arkaik dönem Yunanların gözlerini denize çevirmesine ve sonra da ufkun ötesindeki Doğuyu hayal etmelerine neden olan şey, denizin verdiği ve vermeyi hiç bırakmadığı bu armağanıydı.

Anlatılanlara göre, Byzantion'u "kuran" Megaralı Yunanlardı. Yunanlar tanrı Apollon'un, bir kâhin kılığına bürünerek, onları kutsal Delphi'den o noktaya götürdüğünü söylüyorlar. Şehrin liderleri kuşkusuz, Apollon tarafından kutsanmak için oralara gitmişlerdir; ama insan, onların aklında zaten yayılmacı planlar olduğunu düşünmeden edemiyor. Marmara Denizi kıyısındaki bu cömert, yuvarlak çıkıntı bakir bir alan olmamış olabilir (o çömleklerin ve topuz başının gösterdiği gibi, Megaralılar muhtemelen, zaten önceden varolan Trakya ticaret limanını geliştirmiştir); ancak bu stratejik açıdan şahane yerleşimin, yelken açma ve kabaran denizleri aşıp doğuya doğru sefere çıkma özlemini ateşleyen bir hayat tarzı sunduğu kesin. Yüreği umut dolu, kazanıp her şeyi almayı kafaya koymuş maceracıların Megara'dan, güneşin doğduğu yere doğru yola çıktıklarını hayal edebiliriz pekâlâ. Avrupa yavaş yavaş yerini Asya'ya bırakırken, geçtikleri kıyıların manzarasının sarı kireçtaşından inci beyazına ve volkanik siyaha dönüştüğünü, önce huzur verici bir biçimde tanıdık geldiğini ve ardından nasıl da bir kere daha değiştiğini seyre dalmış olmalılar.

Bu insanların Byzantion dedikleri toprak parçasının ve deniz kıyısının cazibeleri saymakla bitmez. Bir kere ticaret ve savunma açısından eşsiz bir konumdaydı: Marmara Denizi, Bosphorus ve onun halici Altın Boynuz tarafından korunan, araya sıkışmış bu kara parçası, doğal bir ücretli geçiş kapısı oluşturuyordu. Daha sonra Romalı tarihçi Tacitus'un da belirteceği gibi, burada, balık avlamanın kolaylığı hem kendine yeterlilik hem de kâr sağlıyordu. Karadeniz'den Marmara Denizinin sıcak sularına yunuslar eşliğinde gerçekleşen tonbalığı akını, Altın Boynuz'un yarattığı doğal limana yöneliyordu: Altın Boynuz isminin, güneye doğru yıllık göçlerini yaparken burada kolaylıkla ve bol miktarda yakalanabilen balıkların ve deniz memelilerinin parlayan sırtlarından geldiği söylenir. 1960'larda başlayan büyük kirlilik öncesinde İstanbul denizleriyle pek içli dışlı olan yerel balıkçılar, deniz yüzeyinin balık sürülerinden elmas gibi parladığını söylüyor. Hâlâ sabahın erken saatlerinde ya da akşamüstü, yunusları kolaylıkla görebilir, kıyıdan seyredebilirsiniz; ancak ne yazık ki, bir zamanlar büyük sürüler halinde dolaşan bu yunusların sayısı gün geçtikçe azalı-

yor. Eskiler denizin orkinos, kılıçbalığı[2], deniz kaplumbağası ve fok balıklarıyla dolu olduğunu yazıyor.[3] Erken dönem Bizans sikkeleri üzerinde, öküzün altında sıçrayan bir yunus resmi görmek mümkün.[4] Yunan söylencelerinde, Agamemnon'un, Troia'da küsüp savaş alanından çekilen Akhilleus'u geri dönmeye ikna etmek için, Boğaz'ın balıkçılık haklarını kendisine verme vaadinde bulunduğundan bahsedilir. Öncü güçler için, hem suyun altındaki hem de üzerindeki ruhlar tarafından kıskançlıkla korunan bu yerin, uğrunda savaşmaya değer bir ödül olduğu tartışma götürmez olsa gerekti. Zengin jeolojik geçmiş ilk Bizanslılara müreffeh bir gelecek vaat ediyor olmalıydı.[5]

Ve böylece Yunanlar (neredeyse kesinlikle adım adım, Trakya'da önceden mevcut olan bir ticari yerleşim yerini zaman içinde genişleterek) Byzantion adını verecekleri yere varmışlar ve kan dökerek ya da barışçıl yollarla, dünyanın en büyük şehirlerinden biri haline gelecek olan bu yerleşime can vermişlerdi.

Yunanlar, insanlığın hikâyesinde dikkate değer bir bölüm oluşturan bir dönemde bu toprağa ayak basmışlardı. MÖ 7. yüzyıl ile 5. yüzyıl arasında, Avrupa ve Asya'da yavaş yavaş yeni bir fenomen –yurttaşların şehri– ortaya çıkıyordu. Bu, sıradan insanların ekonomik failler haline gelebildikleri farklı türden bir yerdi; tüccarların ve tacirlerin –tesadüf eseri soylu bir ailede doğmuş olmanın, kral himayesinin ya da yüksek rahiplerin duaları sonucunda değil– akıl, zekâ, şans ve becerileri sayesinde başarılı oldukları bir yerdi şehir denen bu yer. Bu, demir işleme teknolojisinde daha iyi araçların yapılmasına ve daha iyi ürün kaldırılmasına imkân veren ilerlemelerin yaşandığı bir zamandı; bu da tok karınlar ve düşünmek için daha çok zaman anlamına geliyordu. Daha iyi ge-

---

2 Athen. 3116b-c (Ps. -Hesiodos); 7.303e (Archestratus).

3 Eski kayıtlar ayrıca Bosphorus'un kaynayan sularında aşağı yukarı dolaşan devasa köpekbalıkların ve Moby-Dick ölçüsünde balinalardan bahseder.

4 Bkz. Procopius, *History of the Wars* 7.29.9-21 çev. Dewing (1914). Holmes (1912), 368.

5 Anadolu'yu yalnızca dev bir kara köprüsü olarak düşünmemiz gerekmese de, bu melez Greko-Anadolu dünyasına malların, fikirlerin ve inançların akışını kolaylaştırmıştır. MÖ 6000 gibi erken bir tarihte, şimdi Kafkasya dediğimiz bu dağlık bölgede şarap üretimi ve incelikli metal işlemeciliği vardı. Dünyanın en eski deri ayakkabısı 2008 yılında Ermenistan'da bir mağarada bulunmuştur. Babil'deki matematiksel ve bilimsel ilerleme bugün bile kullandığımız –ilk Yunanlar gelmesinden önce, 2000 yıldır kullanılmış olan– yaşam formülleri üretmiştir. İlk alfabelerden birine sahip olan, Suriye kıyılarındaki Ugarit, Bronz Çağın "Venedik"i olmak gibi bir şöhrete sahiptir.

miler ve silahlar da vardı artık; bir tür şehir içi silah yarışının sonucunda çatışmalar tırmanışa geçmişti. Şehirler birçok bakımdan tedirgin edici yerlerdi; bin yıllık ahbaplık ve kan bağları ile örülmüş varoluş biçimleri tehdit altındaydı. Bundan başka, tam teçhizatlı orduların sağa sola hareketine imkân veren yolların yapımı, orduların dümen suyunda fikirlerin dolaşıma girmesini sağlıyordu. Byzantion kurulurken, şehirli insanlar daha çok şey yapma, daha çok şeye sahip olma şansı yakalıyordu. Ve Sokrates, Konfüçyüs ve Budha gibi düşünürlerin fikirleriyle beyan ettikleri üzere, bu insanlar çok daha acil olarak, içinde yaşadıkları dünyayı daha iyi kavramaya ve orada potansiyellerini daha iyi hayata geçirmeye ihtiyaç duyduklarını anladılar. Bu, zamanın içinde, şehrin insanlığın geleceği haline geldiği bir dönüm noktasıydı.

Hem Batının hem de Doğunun kültürel, entelektüel ve ekonomik meyvelerinden ve itici güçlerinden faydalanan stratejik Byzantion, başarıya ulaşmak için çok uygun bir yerdi.

Gırtlak olarak Dor lehçesiyle Yunanca konuşan (kültürel bakımdan daha deneyimli Atinalılardan çok Peloponnesoslu yakın komşuları Spartalılara benzeyen) Megaralılar, bildikleri dünyanın bir versiyonunu Byzantion'da yaratmaya koyulmuşlardı hemen. Bu Trakya burnunda Yunan hamamlar, gymnasiumlar [jimnastik alanları], stoalar [kolonlu, üstü örtülü alanlar] ve suyolları yaparlar. *Gece Yarısı Ekspresi* filmiyle kötü ünlenen (şimdilerde lüks bir otel olan), Osmanlı'dan kalma cezaevinin altında yapılan kazılarda, bir Frigya tarzı pelerin iğnesi (egzotik, Orta Anadolu aksesuarları çok aranıyor olsa gerek) ve incelikle işlenmiş, şarap karıştırmakta ve yağ dökmekte kullanılan Yunan tarzı kaplar ortaya çıkarılmıştır.

Megaralılar, Byzantion'a gelirken yanlarında bir biçimde, Dor yaşam tarzlarını da getirmişlerdir: Savaş şarkıları dinlemekten hoşlanmaktadırlar ve takvimlerinde Hyacinthia ve Carneia gibi belli dini festival tarihleri işaretlenmiştir. Yunan anakarasında, Olympia olduğu rivayet edilen yerde, MÖ 6. yüzyıldan kalma, Byzantion'a ait bir ithaf yazısı tespit edilmiştir; burada kullanılan beta ve epsilon harfleri gerçekten de, tipik olarak Megara tarzıdır.[6] O halde, diyebiliriz ki, erken dönem Byzantion ağırlıklı olarak Hellenik şehir kültürüne sahip, yaklaşık 20.000 yurttaştan oluşan, etrafta "barbarların" dolaştığı bir yerdi. Ölü gömme uygulamaları,

6 Hallof, Hermann ve Prignitic (20i2), 21-38, özellikle 218.

Yunanların yerli Trakyalılarla yakın olduğunu akla getiriyor olsa da, onlar kendilerinden bahsederken Yunan olduklarının altını özellikle çizen hikâyeler anlatmayı tercih etmişler ve böylelikle, bilinen dünyaya, Byzas'ın Şehrinin öyle başına buyruk bir sınır kasabası olmadığını göstermek istemişlerdir. Bu yerleşimcileri, bir yandan geceleri etraflarındaki alışık olmadıkları yeni seslere kulak verip, diğer yandan atalarının şehrinin büyüklüğüne dair abartılı hikâyeler anlatarak birbirlerinin içini rahatlatıyorken gözümüzün önüne getirebiliriz: Kendilerine, Olimpiyatlardaki ilk çıplak koşucu olduğu söylenen hemşehrileri Orsippos'u ve Yunanistan'ın Robin Hood'a yanıtı olan, yoksulların karnını doyurmak için zenginin sığırını öldüren Megaralı Theagenes'i hatırlatıyorlardı mutlaka (belki de Theagenes'in daha sonra bir tiran olup çıkması bir şeylere işaret ediyordur). Bu Megaralılar, eğer buralarda borularının ötmesini istiyorlarsa, etrafındakileri hizaya sokmaları gerektiğini biliyorlardı. Üstünlük taslayan, inatçı, Spartalı tarzlarıyla, yeni Yunan yöneticileri, yerel halkı çabucak *prounikoi* –yükün altına giren– olarak görmeye başlamıştı bile.[7]

Gözü pek Dor Yunanları, Bizans akropolisinde, öteki Yunan yerleşimcilerin sabırsızlıkla yanlarından geçip Boğaz'dan Karadeniz'e açılmalarını seyrederken gözümüzde canlandırabiliriz... Kim bilir belki de onlar, nihayetinde, her tarafa hâkim bu şehri ellerine geçirerek zaten turnayı gözünden vurmuş olduklarını düşünerek, kısa bir an için memnuniyetle gülümsemiş olabilirler. MÖ 7. yüzyıldan 6. yüzyıla doğru ilerlerken, bölge üzerindeki Yunan etkisi de artmaktaydı. Küçük Asya kıyıları boyunca birbiri ardına, başlangıçta kerpiçten ve sonra taştan olmak üzere, geçici Yunan yerleşim yerleri kuruluyordu. Megaralıların Byzans kolonisi, iki kıtayı ayıran bir kanalın muhafızı da olması itibariyle, ekonomik anlamda eşsiz bir yerdi. İstanbul'un MÖ 6. yüzyıl atası, ötekilerin umutlarını ve korkularını, planlarını ve arzularını bilmemesi imkânsız olan (hâlâ da öyledir) bir yerdi.

Yalnızca birkaç kuşak sonra, arzulayan arzulanan olup çıkacaktı. Hellenik şehirler yıldız yağmuru içinde özel bir yıldız olarak Byzantion'un dikkatli, iyimser, acılı kuruluşunun ardından, şimdi sahne, Pers ülkesinin şiddetli coşkusuna bürünmüş, Yunanların ezeli düşmanındaydı. Bir hışımla Boğaz'ın karşı kıyısından

---

7 Birinci Bölümü dikkatle okuduğu için Dr. Llewelyn Morgan'a teşekkür ederim; ona göre, *prounikoi* bir ihtimal "yörenin eski sakini" anlamına gelen *proenoikoi* üzerinden yapılan bir kelime oyunudur.

kopup gelen Persler, şehrin kontrolünü MÖ yak. 546 yılından itibaren ele geçirecek ve o tarihten itibaren şehir, Daskyleion'dan (halen kazıları devam eden, günümüzde Balıkesir, Bandırma sınırları içinde yer alan, Manyas Gölü yakınlarındaki antik kent), MÖ 550 civarında kurulmuş yeni Ahameniş Pers İmparatorluğuna bağlı satraplıklar olarak, yerel Yunan tiranlar aracılığıyla yönetilecekti. Byzantionlular, görünüşe bakılırsa, Doğulu yönetim şeklinden pek haz etmedikleri gibi, Asyalı efendilerini de pek kaale almıyorlardı. Ama Persler, önce İmparator Darius ve sonra da oğlu Kserkses'in önderliğinde, hükmettikleri devasa topraklarda yaşayan 50 milyonluk nüfusun gücünü de arkalarına alarak geri döneceklerdi. Ve böylece bu bildiğimiz Megabazos, Pers generali olan ve Herodotos'a göre Khalkedon'a körler şehri diyen kişi, tanrı-kral imparatorunun emri altında ve söylentilere göre 80.000 kişilik bir ordunun başında, "Pers İmparatorluğuna boyun eğmeyen toplulukları dize getirmeye" başlayacaktı.[8] Byzantion sakinleri şansına küssün ki, Byzas'ın Şehri de Perslilerin listesinde yer alıyordu.

8 Herodotos, *Histories* 4.144; çev.Cartledge ve Holland (2013).

4. Bölüm

PERS ATEŞİ

MÖ 513-411

Balık kaynayan Bosphorus'da sallardan bir köprü kurup
Mandrokles bu armağanı Hera'ya sundu, eserinin anısına.
Başına taç giydirildi karşılığında ve Samoslulara şeref getirdi
Kral Darius'un isteğini [aklından geçeni] hayata geçirdiği için.
Herodotos, *Historias*[1]

Aralarında İstanbul'un "bir elmas" gibi durduğu söylenen iki mavi "safirden" biri Bosphorus'tur. Bosphorus sadece sınayıcı bir psikolojik sınır değildir; o aynı zamanda aldatıcı fiziksel bir sınırdır da. Burada, birbirine karışan tatlı suyla tuzlu su köpürür ve sonra çekilir. Saten gibi dümdüz deniz yüzeyi bir çarşaf gibi kıvrılıp katlanırken, suyun büründüğü hipnotize edici bir şekil azgın bir dalgayı maskeler. Kanalın 35 km uzunluğundaki akıntısı, Karadeniz'le Marmara arasında dokuz kez yön değiştirir. Yeni keşfedilen bir sualtı nehri, geçidin tam altından geçen bir denizaltı kanalı, onun bu değişken doğasını açıklamaktadır.[2] Karadeniz baskınının yarattığı muazzam karmaşayla birbirine karışan sular ve tortular, genel akıntının aksi istikametinde yol almaktadır; burada "çift deniz" vardır. Birçok insan bu sularda boğularak ya da sinsi deniz sisinin maskelediği kayalara çarparak can vermektedir. Ancak Krallar Kralı Büyük Pers İmparatoru Darius için bütün bunlar hiçbir şey ifade etmemiştir. Kendi bulunduğu noktadan ve kendi iktidar üsleri Susa, Babil, Memphis ve Persepolis'ten baktığında, Yunan Khalkedon'unun arkabahçesi gayet uygun bir biçimde düzlüktür; Meander [Menderes] Ovasının çevresindeki yumuşak

1 Herodotos, *Histories* 4.88, çev. Russell (2016), yazar tarafından uyarlanmıştır; ayrıca bkz. çev. Holland/Cartledge (2013).
2 Bkz. University of Leeds çalışması: Parsons vd (2010), 1063-6.

tepeler artık zeytin ağaçlarıyla kaplanmıştır. Avrupa'nın girişi gayet davetkârdır; ancak Kafkaslar ya da Yunan Peleponnesos'unun çevresini saran dağlar bir engel olarak dikilebilir gelenlerin karşısına. Bu çırpıntılı Hellespontos ve Bosphorus geçitleri sadece birer akıntı, bu kıyıları neredeyse kucaklayan adalar –Samos [Sisam], Lesbos [Midilli], Khios [Sakız]– ise dalından koparıp yemek için olgunlaşmış, yeni bir kıtasal kara parçası için sadece birer sıçrama taşlarıdır.

Ve böylece Asya'da şahlanmış, Avrupa'nın yeşil bayırlarına tepeden bakan, bir kanal oyarak Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayan ve bilinen dünyanın her yerinde, ticareti teşvik etmek için evrensel olarak geçerli bir para birimi tayin eden bir adam için, iki kıta arasındaki küçük, ıslak boşluğu yok etmek çocuk oyuncağı –destansı boyutlarda çaba gerektiren, ancak yeryüzünün en kudretli hükümdarı için üstesinden gelinebilecek bir iş– olsa gerektir. Ve işte böyle bir köprüyle başlar İstanbul'un metinsel hayat hikâyesi. Herodotos'un anlattığı, İmparator Darius'un göz yaşartan, cüretli projelerinden biri olan, devasa, bir mil uzunluğundaki, sallardan yapılma köprüsü Byzantion'u tarihe kazır. Bu köprüyü yapma güdüsü ise Batı için bir endişe kaynağıdır.

Babil'in bağlı krallarından biri olan III. Nebukadnezar ayaklanmıştır. Karadeniz'in kuzeyinden ilerleyerek, günümüz İstanbul'undan batıya doğru uzanan Avrupa topraklarını kontrol altına almış olan İskitler de bu haberi duyunca sevinmiş ve bu durumdan yararlanmaya karar vermiştir. İskitleri geriye, Trakya ve Balkanlar'daki evlerine geri püskürtmeye kararlı, Uygun Rüzgârların Zeus'unun, teknelerin güvenli bir şekilde geçişini sağlaması için onurlandırıldığı, Yunanların Karadeniz'deki kutsal tapınağına [hieron] konuşlanan Darius, yaklaşık MÖ 513 yılında, Samos adasından bir mühendis olan Mandrokles'e, Asya'dan Bosphorus'un Avrupa kıyısına uzanan bir sal köprü yapması emrini verir. Darius bilinen dünyayı fethetmek üzeredir belki; ama bunu yaparken ayaklarının ıslanmasını da istememektedir.

Bu aşamada, Byzantion'un gönülsüz bir kul mu, yoksa Perslerin işbirlikçi bir müttefiki mi olduğu belli değildir. Şimdilerde anlaşıldığı kadarıyla, Persler, Khrysopolis yerleşim yerinde (Büyük Konstantin döneminde muazzam bir önem kazanacak olan, bugün büyük İstanbul'da Boğaz'ın Asya kıyısındaki Üsküdar semti) bir vergi-ile-haraç noktası –daha doğrusu, Bosphorus'un aldatıcı dalgaları tarafından anakaraya sürüklenmiş gemilerden para

sızdırma noktası– kurmuştu.[3] Bunu izleyen yirmi yüzyıl boyunca, geçen gemilerden nakit sağmak, şehri ve geçişi kontrol edenlerin en bilindik eğlencesi haline gelecekti. Persler kimsenin bu sağmal ineği kesmesine izin verecek değildi elbette: Byzantion sakinleri kendilerini Pers hiddetinin ters tarafında bulacaklardı.

Bu medeniyetin kıyılarında, dili Aramice olan ve birçok etnik grubu bünyesinde barındıran Pers İmparatorluğunun yayılıp genişlemesinin bir parçası olmak istemeyenler çoktu. Darius'un selefi Büyük Kyros ilk kez İskitlerle uğraşmış ve bir İskit kraliçe tarafından öldürülmüştü; Kyros'un kanlı başı –onu harekete geçiren iktidar hırsının artık böylece dinmiş olabileceğini göstermek için– her yerde dolaştırılmıştı.[4] MÖ 5. yüzyıl başlarında, Küçük Asya kıyılarında ve kıyıya yakın adalarda birbiri ardına ayaklanmalar patlar veriyordu. Karşılık olarak, Darius'un gazabı çok büyük olmuştu. Şehirler yerlebir ediliyor, yetişkinler öldürülüyor ya da esir ediliyorken, oğlan çocukları hadım ediliyor, kızlar da alınıp Büyük Kralın sarayına cariye yapılıyordu. MÖ 494/93 civarında ayaklanmalar bastırılmış, Byzantion ve Khalkedon ateşe verilmişti. Bosphorus geçidinin üzerine çöken kara bulutlar, her iki yakaya da şehirlerin başına gelenlerin mesajını iletiyordu. Herodotos, aralarından bazıları özgürlük savaşçısı olan, Byzantion nüfusunun kaçarak Karadeniz'in kumlu güney kıyılarına sığındığını, sonra geriye döndüğünü ve en sonunda da belli sayıda tekneyle Pers donanmasına katıldığını anlatır.

Avrupa'yla Asya arasında uzanan sularda seyrederken, insan Doğulu tiran ile Batılı ülke arasındaki garezin kişisel olduğu hissine kapılıyor. Evet, Persler o toprakları ve insanları ganimet olarak arzuluyordu; ama başarılı bir kolonileştirme tamamen bir nitelik sorunudur, nicelik değil. O tarihten sonra Asya'da olduğu gibi, Avrupa'da da iktidar odakları, uysal bir kabullenişle gelenlere gülümseyen, ormanlarla kaplı korunaklı tepeleriyle Byzantion'un çevresinde uzanan, kutsanmış ve stratejik olarak önemli kıyı şeridini ele geçirmek isteyecekti.[5]

3 Byzantiumlu Dionysios, *Anaplous Bosporou,* 109.

4 Herodotos, *Histories* 1.214.

5 Buralarda gezerken, insan ganimetinin ikincil bir mesele olduğu hissine kapılıyorsunuz. Elbette kölelik üzerine kurulu ekonomilerde köleler vazgeçilmezdir; ancak burada kafa tutan, insana karşı dağı düelloya davet eden bir coğrafya vardır. Burada bozgunculuk yapan, insan toplulukları değil, kıyılardır daha çok.

MÖ 491'de Darius, Ege bölgesinde sayıları 700 civarında olan bütün serkeş Yunan şehir devletlerinin hürmetlerini göstermek için toprak ve su biçiminde sembolik armağanlar sunmalarında ısrar ederek, bütün Yunanistan'ın teslim olmasını istemişti. Ayaklanmalar bastırılmış olabilirdi; ancak zafer öyle pek de kolay gelmeyecekti. Pers stratejisi, Yunanların sahip oldukları görülen, eşsiz, "topluluk olma" duygusunu hesaba katmamıştı. Belli kurullarda insanların birbirine danışarak karar alması, dil ve dinin sağladığı ortak kimlik, mitsel eşleştirmelerden alınan güç gibi bir geleneğe sahip olmak, Yunan şehir devletlerine muazzam bir zindelik katıyordu. Persler için, MÖ 490 yılında Maraton Savaşında alınan yenilginin getirdiği aşağılanma, nahoş bir sürpriz olacaktı.

Darius MÖ 486'da ölmüş olsa da, hırslarını da kendisiyle birlikte mezara götürmemişti. Darius'un oğlu ve halefi Kserkses, Byzantion gibi toprakların yine Yunanların eline geçmesine izin vermek niyetinde değildi. MÖ 480 yılında, karada yapılan Thermopylai Savaşı ile denizde gerçekleşen Artemision Savaşı –Pers İmparatorluğu ile Yunanca konuşan dünyanın şehir devletleri arasındaki kritik karşılaşma– bir dizi şiddetli saldırı seferlerinin ilkiydi. Sözünü esirgemeyen, Atinalı bir demokrasi şampiyonu olan Themistokles denizde Yunanlara önderlik ediyordu. Pers tarafını ise önde gelen bir donanma komutanı olan –neredeyse yazılı tarihte bir eşine rastlanmamış– bir kadın, Halikarnassos (günümüzdeki Bodrum) Kraliçesi Artemisia yönetiyordu. Kendisi de aslen Halikarnassoslu ve bu savaşın yapıldığı tarihte henüz çocuk olan, "Tarihin Babası" Herodotos, Artemisia'nın soylu bir aileden geldiğiyle, beş gemisiyle ve "bir erkek dirayetiyle" övündüğünü yazar. Bu deniz savaşında komuta ettiği yaklaşık 150.000 savaşçı içinde Artemisia tek kadındı. Persler kahredici bir mesaj yaymıştı her yana: Yunanlar o kadar kadınsı ki, kudretli Kserkses onlara ancak bir kadını layık görüyor. Artemision Deniz Savaşı, kazananı belli olmayan bir muharebe olarak değerlendirilmiştir ve yaklaşık on hafta sonra, Thermopylai'deki Pers üstünlüğünün ardından Kserkses'in adamları, Atina akropolisindeki Arkaik tapınaklara dalarak önlerine çıkan rahipleri öldürmüştür. Pers İmparatoru, peşi sıra yükselen alevleri seyrederken kendi iradesinin korkunç sonucuna bakmaktadır. Şimdi artık Atina'daki Yeni Akropolis Müzesine taşınmış olan, bu yangından kurtarılan kalıntıları incelerken, bu katliamın kurbanları olmuş, parçalanmış Arkaik heykellere dokundum; kırılıp dökülmüşlerdi ve taştan derilerin-

de, kızgın Pers ateşi hâlâ hissedilebiliyordu. Kserkses bu savaşın ardından, Salamis'teki bir deniz muharebesinde, bu mücadelenin sonucunda Yunan müttefik güçlerinin ortadan kaldırılacağı inancıyla, savaşı izlemek üzere yüksek bir tepenin üzerine çıkıp oturacaktı.[6] Byzantion, kıta çapındaki Pers kontrolü altında kalacak birçok yerleşim yerinden yalnızca biri olarak düşünülüyordu.

Ancak MÖ 490 yılındaki Maraton gibi, Salamis de Persler için tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Düşmanlarının gemilerini, hain çapraz rüzgârların içine çeken Yunanlar, kasları yerine beyinlerini kullanarak zafer kazanmıştır: "Erkeklerim kadın olmuş, kadınlarım da erkek" diye haykırır Kserkses. Pers askerleri perişan bir halde Ortadoğu topraklarına dönerken, gözden düşmüş Kraliçe, Kserkses'in yenik düşmüş oğlunun sağ salim Küçük Asya'ya götürmekle görevlendirilmiştir. Plataea'da alınan yeni bir yenilginin ardından, Persler artık dikkatlerini Doğuya vermek zorunda kalacaklardır.

Ve böylece Byzantion'un kaderinde ilginç bir dönemece girilmiştir. Şehir yine bir politik piyon haline gelmiştir; ancak bu kez, Persler ile Yunanlar arasındaki değil, Yunanların kendi aralarındaki iktidar savaşında...

Bu defa, efsanevi Sparta Kralı Leonidas'ın (Pers saldırılarına karşı Avrupa'yı korurken Thermopylai'de savaş meydanında ölen) yeğeni, Plataea'da muzaffer Yunan askerlerine liderlik yaparak övgüler almış, Spartalı Pausanias'tır şehrin başına bela kesilen. O tarihte, kendinden emin, küçük bir yerleşim yeri olan Byzantion'un, Yunanların yeni oluşan ittifakı Hellen Birliği açısından stratejik önemi ve faydaları gayet açıktı. Ayrıca yapılacak çok iş

---

6 Antik tarihin bu karanlık dönemi için kaynağımız Herodotos'tur. Heyecan verici *historie* –rasyonel araştırma– gelişmesinin izini süren Herodotos, açıkça, işinin bizi anlamak için dünyayı gözlemek olduğunu düşündürmektedir. Sürekli, "Bu kaydetmeye değer mi?" sorusunu sormuştur. Bir antropolog, bir etnograf, dahi bir hikâyeci ve gazeteci olan Herodotos, eserini –muhtemelen Olimpiyat Oyunları gibi, büyük kalabalıklar karşısında– yüksek sesle okuyordu. O, "insan başarısı" zamanın zulmünü mazur gösterebilsin diye yazmıştır. Herodotos'un, Byzantium çevresindeki olayları tasviri antik tarihin ana meselelerini gözler önüne sermektedir. Hem Atinalıların hem de Spartalıların, sözcükleri cephaneliklerinin ikna edici bir bileşimi olarak telakki etmesi; Pers İmparatorluğunun çok-etnikli bir imparatorluk oluşu (471-470 yılında Atina'dan sürgün edilmiş Themistokles, Pers İmparatorluğu içindeki Yunan şehrinin, Magnesia'nın, Pers valisiydi); bu çalkantılı savaş tiyatrosundaki deneyimler –demokrasi şiarının güç kazanması, araştırmanın değeri ve Doğu ile Batı arasında muhayyel bir fay hattı– bir dereceye kadar günümüzü anlamakta bize de ipuçları vermektedir.

vardı orada: Gösterişli, Dor tarzı binaların bazıları (Herodotos'un anlattığına göre) İyonya ayaklanmasının ardından Fenikeliler tarafından yakılıp yıkılmıştı; dolayısıyla doğru adam için Byzantion bir projeydi. Sparta'da ülkeyi, merhum Leonidas'ın genç oğlu yerine, naip sıfatıyla Pausanias yönetiyordu.[7] Kendisi pek çok bakımdan tam bir Yunan modeliydi: Plataea'da zafer kazandıktan sonra, yenilgiye uğratılan Pers komutanın çadırında, dört başı mamur bir ziyafet hazırlatmak yerine, Spartalı birkaç köleye, masaya basit bir yemek koymalarını emretmişti. Yaklaşık 100.000 kişilik bir orduya komuta etmişti, ancak kaybettiği asker sayısı sadece doksan birdi. Onun bu muazzam başarısı, hepsi de Pers çatışmasından elde edilen bir çadır dolusu ganimetle –cariyelerden tutun da altın tabaklara kadar bir ganimetle– takdir edilmişti.

Pausanias, yaklaşık MS 1880'de yapılmış bir gravürde gösterildiği gibi, son derece değerli bir Yunan kahramanıydı. Byzantion'un zevklerine düşkünlüğü, Sparta'ya geri çağrılmasına neden olmuş ve kahramanlara yakışmayan bir sona sürüklemişti onu; Sparta akropolisinde, bir delikte açlıktan ölüme terk edilmişti.

Ancak Hellen Birliği donanmasının başı olarak Byzantion'daki Pers karargâhını dağıtsın ve gözü Doğunun üzerinde olsun diye gönderilen Pausanias, küçük bir liman olan (bugün hâlâ küçük feribotların ve deniz taksilerinin durağı olan) Ermioni'den yelken

7 Thermopylae'ye doğru yolu çıkarken Leonidas bunun bir intihar seferi olduğunu biliyordu; savaşa giderken, yanına soyunu sürdürecek oğlu olanları almıştı.

açmış, ardından Kıbrıs ve Byzantion'u özgürlüğüne kavuşturmuş; ancak sonra yoldan çıkmış ve akıl almaz bir hızla bir Bizans diktatörü olup çıkmıştır. Tarihçi Thukydides'in sözcükleriyle, "Pausanias bir askeri komutandan çok bir tiran gibi davranmıştır." Anlaşıldığı kadarıyla Byzantion Pausanias'ın başını döndürmüş ve böyle yaparak da tarihin gidişatını değiştirmiştir.

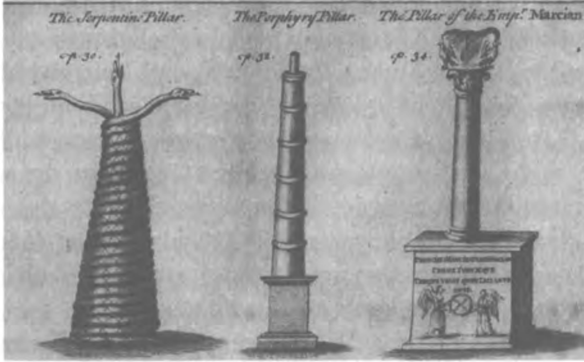
Herkesin malumu olduğu üzere, zevk sefa nedir bilmeyen Sparta şehir devletinden bir adam olan Pausanias için Byzantion belki de, kendi küçük cennet bahçesi haline gelmişti. Büyük bir ihtimalle Pausanias, bütün bu canlı, özlü güzelliği korumak için şehrin etrafına surlar inşa eden ilk kişiydi[8] ve özellikle şehir surlarını hor gören, "bizim gençlerimiz bizim duvarlarımızdır ve bizim siperlerimiz de onların kargılarının ucudur"[9] diyerek övünen Spartalılardan biri olarak, bu çok şey anlatan bir hamle olsa gerekti. Atinalılar şehirlerinin güvenlik çemberini MÖ 478'de, Pausanias'ın Byzantion'u surlarla çevrelediği yıl, tamamlamıştı. Byzantion, tiranın onun için hiç kuşkusuz büyük planları olduğu bir şehirdi. Kazandığı her zafer Pausanias'ın daha da çok başını döndürüyordu. Spartalı kendisini göklere çıkaran şiirler ve yazıtlar sipariş ediyordu; hatta Delphi'de, Yunan müttefikler tarafından Pers zaferi anısına dikilen Yılanlı Sütunun kaidesine kendi adını, yalnızca kendi adını, bile kazıtmıştı. Bu gerçeküstü ve şahane yapıt –birbirine dolanmış yılanlardan, mitolojiye göre, tanrı Apollon'un öldürdüğü üç yılanın altın başından oluşan,18 feet (yaklaşık 4,5 metre) yüksekliğindeki bronz bir sütunun desteklediği üçayaklı kazan; dinsel bir adak değil, bir savaş anıtıydı. Birleşip Perslere karşı savaşmış, otuz bir Yunan devletinin adı, yılanların kıvrımlarına kazınmıştı. Pausanias'ın kibrinin farkına varıp şaşkınlığa kapılan yetkililer, hemen Spartalının kaideye kazınmış o çirkin, kendini yücelten adını oradan silmişlerdi.

Sekiz yüz yıl sonra Yılanlı Sütun, Byzantium'un hipodromuna taşınacaktı. İnsan kendisini şöyle düşünmekten alamıyor doğrusu: Pausanias –artık biraz solgun düşmüş bir yaratık gibi duran– bu anıtın, modern İstanbul'da, bugün turistlerin ve genç İstanbulluların öğle yemeği aralarında ziyaret ettikleri gözde mekânlardan biri olan, Sultanahmet Camiinin hemen yanı başındaki açık alanda

---

8 Şehrin bilinen en erken tahkimatı, göründüğü kadarıyla, MÖ 7.yüzyılda yapılan, kazıklara tahta çakılarak kurulan bir çittir.

9 Plutarch, *Moralia* 217c.

Yılanlı Sütun hâlâ İstanbul'da, hipodromda biraz küçülmüş bir halde dikili durmaktadır ve şehre gelen ziyaretçiler tarafından hatırası yad edilmektedir: Örneğin bu resim, MS 1752 yılında basılmış olan, *The Travels of the late Charles Thompson, Esq. Containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Arabia and Egypt, and many other parts of the world* adlı bir kitaptan alınmıştır.

sergilenen, klasik dönemden geriye kalmış nadir eserlerden biri olduğunu bilmekten gizliden gizliye zevk alıyor olmalıdır. Bu dikkate değer eser, Herodotos tarafından tasvir edilmiştir ve ondan geriye kalanlar, İmparator Konstantin nereye koymuşsa (MS 4. yüzyılda yaşamış tarihçi Eusebius'a göre) aynı yerde durmaktadır. Yılanların desteklediği orijinal kazan, MS 350'li yıllarda eritilmiştir ve geriye kalmış olan tek yılan da İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir. Bilmeden de olsa, şehir onu tam tarihsel kalbinin attığı yerde muhafaza ederek, kendisini tutkuyla seven bu Spartalıyı onurlandırmaktadır.

Ne var ki antikçağda, Pausanias'ın şaşaalı günleri kısa sürecekti. Bütün o başına buyruk hareketleri ve dalaverelerinden daha da kötüsü, Pers giysileri kuşanması (söylentiye göre), Pers kadınlarla birlikte olması ve Kserkses'in kızıyla evlenip hanedandan biri olma fikriyle,[10] Perslerle bir oyuncak gibi oynuyor olmasıydı. Kaldı ki bu zaman zarfında, Byzantion'daki üssünde bir Yunan donanma gücüne komutanlık da yapıyordu. Oldukça utanmış, Spartalı komuta kademesi tarafından, muhtemelen MÖ 477 yılında, geri çağrılan Pausanias, kendisine gösterilen uyarı mahiyetindeki sarı kartın ardından, apar topar, yurt bellediği şehrine dönmüştür.

Byzantion artık teorik olarak Atina'nın korumasında olsa da, Atina'nın bir deniz gücü olarak kaslarını gevşetmesiyle, Pausanias yerini korumuştur. Ancak bu durumda, Pausanias'ın tam anlamıyla bir tiran olduğu da tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır. Böylece Kimon komutasında bir Atina gücü, Pausanias'a yolunun yol olmadığını göstermek için denize açılır. Sonunda, MÖ 470 civarında, bu başına buyruk general kesin bir dille Sparta'ya geri çağrılır. Byzantion'a olan tutkusu, bu örnek komutanı utanç duyulan biri haline getirmiştir. Sparta'ya döner dönmez Pausanias korumalar eşliğinde şehrin akropolisine getirilir, oradaki Athena tapınağında bir deliğe tıkılır ve ölünceye kadar bir daha gün yüzü göremez; ancak öldükten sonra, cesedi tapınağı kirletmesin diye sürüklenerek dışarıya atılır.

Pausanias'ın akıbetinin feci olduğu kesin; ama yurt bellediği şehrine, o şehrin belirleyici unsurları haline gelecek iki armağan bırakmış olduğu da gayet açık: Şehri koruyan surları ile değişmez bir hakikati; Byzantion'un, Konstantinopolis'in, İstanbul'un, tekil kişilerin adlarını yüceltip lekeleyebileceği, hem düşlerin hem de kâbusların gerçekleşebildiği bir yer olduğu hakikatini.

Bu Spartalının burnunun dikine gitmesi aslında Atinalıların işine gelmişti. Spartalıların bırakın tüm Hellenleri bünyesinde toplayan bir koalisyona önderlik etmeyi, onlara kendi liderlerini denetleme konusunda bile güvenilemeyeceğini ima eden Atinalılar, kendi şehir devletlerinin Hellenlerin korunmasında liderlik etmesini sağlamak üzere manevralara girişmişlerdi. Doğu Akdeniz'de ısmarlama gemilerle barışı muhafaza etmek pahalı bir uğraştı. Şehir devletinin –Delphi kâhininin, yeni demokrasinin "bir ahşap duvara

10 Thucydides, Pausanias'ın Kserkses'in kızına gönül koyduğunu bir olgu olarak dile getirirken, coğrafi bölgeyle yakın bağlantıları olan bir tarihçi olan Herodotos'un bunu tartışmalı bulması ilginçtir.

güveneceği" kehanetinin izinden giderek– geliştirmekte olduğu yeni icat, trireme savaş gemileri, Ege Denizinin katil balinalarıydı; güzel, ölümcül ancak pahalıydılar ve bu yüzden Atinalılar korudukları diğer şehir devletlerinden katkı payı talep etmişlerdi. Kendi uzunluğunu altı saniyede kateden, 8 knota kadar (yeni araştırmalar bu hızın 12 knota bile çıkabileceğini gösteriyor) hız yapabilen bu triremeler, burunlarını tıpkı bir koçbaşı gibi kullanmalarıyla övgüye değerdi[11] ve gövdelerini özgür kürekçiler dolduruyordu. Bu tekneler kıvrak ve öldürücüydü. Şehir devletleri ve Doğu Akdeniz boyunca uzanan yerleşimler, bu süper gücün denizde kalmasına yardımcı olmak için "demokratik proje"ye imza atmak zorundaydı. Bugün hâlâ Atina'da, Epigrafik Müzesinde sergilenmekte olan, üç insan boyundaki bir stel üzerinde, yüzlerce başka şehir devleti ile yerleşim yerinin adının yanında Byzantion'u da görebiliriz. Toplam yıllık 400-600 talentlik katkı payından Byzantion'un hanesine düşen, geçen gemilerden alınacak vergi ve zengin ton balığı avından elde edilecek gelirle karşılanacak olan, yıllık 15 talendi.

Bu tarihten sonra, Pausanias'ın Byzantion'daki kötü davranışlarını bahane ederek güçlü bir ordu ve bölgesel kontrol kuran Atina, "Altın Çağı"nı yaşama yolunda adım atmıştır.

Pausanias'ın ve dolayısıyla da Sparta'nın utanç hikâyesi herkesin zihninde tazeliğini korurken, Atinalılar avantajlarını ülke içinde de sonuna kadar kullanacaktır. Atinalılar, Kyklad adalarının tam ortasında bulunan, rüzgârların eksik olmadığı Delos adasında bir toplantı çağrısı yaparak, kendisini Yunan şehir devletlerinin Perslere karşı savunma ve taarruz birliğinin (bugün Delos Birliği [Delian League] olarak biliniyor) egemen devleti olarak ilan etmiş ve Atina'nın on yurttaşı *hellenotamiai*, yani "Yunanların hazinedarları" olarak atanmıştır.

Yaklaşık otuz beş yıl boyunca, Byzantion düzenli olarak Atinalı vergi memurlarına paylarına düşen haracı verir; Byzantion altını bölgenin bütün diğer değerli metalleri, paraları ve mücevherlerine karışır. MÖ 454'te, Delos'ta bulunan Birlik merkezindeki çalışmalar aniden durur. Köleler keski-kalemlerini bırakmışlar ve Hellenik Hazine Atina'ya taşınmıştır. Çok geçmeden, alınan haraç aniden, bir tapınaktan çok emperyal bir kasa dairesini andıran bir yerde, akropolisteki yeni Parthenon Tapınağında toplanmaya başlar. Büyük *demos-kratia* –kendi yanındaki halkın iktidarı ya da hâkimi-

11 Adını da, modern kazılarda bir koçun bulunduğu, İsrail kasabasından almıştır.

yeti– fikriyle, Atina artık emperyal bir güçtür. Elli yıl boyunca, Athena'nın şehri, Akdeniz çapında kılıç gücüyle demokrasi ihraç etmekte ustalaşmıştır. Tahminlere göre, –"bilgeliğin beldesi"* olarak şehrin dünyaya sunduğu kültürel armağanlara ek olarak–Atina'nın saldırgan, emperyalistçe taktiklerinin bir sonucu olarak, Doğu Akdeniz çevresinde 50.000 insan yerini yurdunu terk edip göçmüştür.

MÖ 440 yılında, Samos adasıyla birlikte –muhtemelen Karadeniz çevresindeki politik değişimlerin tetiklediği (İstanbul her zaman gözlerini kuzeye dikerken, göz ucuyla batıya bakar ve doğuyu ve güneyi de büyük bir dikkatle izler)– Byzantion sakinleri de ayaklanır. Özgürlük ancak bir yıl sürecektir; Atinalılar o zaman tam astığı astık kestiği kestik devirlerini yaşamaktadır. "Menekşe taçlı"[12†] Atina şehir devletinin "kaypak"[13] politikasına karşı halkın tepkisini bastırmak için yelken açıp yola çıkan piyadelerden biri de filozof Sokrates olabilir. MÖ 411 yılında, ellerine fırsat geçer geçmez, bu kez (o tarihte Atinalıların can düşmanı, Peloponnesos Savaşındaki rakibi) Spartalılar tarafından kışkırtılan huzursuzluk ortamında, Byzantion bir kere daha isyan edecektir. MÖ 410'da, Pers işbirlikçilerin yardımıyla Spartalı donanma komutanı Mindaros tarafından şehrin Atinalıların elinden alınmasının ardından, şehrin sakinleri –belki kendi orijinal Dor atalarını hatırlayarak– geldiği yurdunda zaten onların çıkarlarını temsil etmiş olan, Spartalı general Klearkhos'u gayet sıcak karşılar.

Persler ile Yunanlar arasındaki iktidar oyununda, alınıp satılan küçük bir parça olarak oynadığı yüzyıllık bir rolün ardından, Bosphorus'un, doğunun batıya olduğu kadar kuzeyin de güneye karşı çıkarları açısından kullanışlı olan stratejik konumu sayesinde, Byzantion şimdi, ihtiraslı Atinalılar ile Spartalılar arasındaki satranç oyununda bir piyondur.[14] Böyle olunca da şehir, acımasız Peloponnesos Savaşının umutsuz ve dermansız bırakan son sahnesi için ön sıradan bir koltuk kapabilecek ve tarihteki yerini, hem denizdeki hem de karadaki güçleriyle, uzak yakın her yeri kontrol edebileceğine güvenen failler için, çekici bir yerleşim yeri olarak sağlama alacaktır.

---

* Platon'un Atina için övgü dolu ifadesi –çn.

12 Pindaros, fr. 64, çev. Bowra (1964).

† Pindaros, Atina için, "Işık şehri, başında menekşeden tacıyla, şairlerin gözdesi, Yunanistan surları senin eserin" demiştir –çn.

13 Aristophanes, *The Acharnians*, 600-7.

14 Xenophon, *Hellenica* 1.3.14.

5. Bölüm

KUŞATMA ALTINDAKİ ŞEHİR

MÖ yak. 450-400

Bölgenin geri kalanı açık ve düzdür ve birçok yerleşik köy barındırır; çünkü toprak arpa, buğday, her tür fasulye, mısır ve susam, yetecek miktarda incir, çok tatlı bir şarap veren zengin üzüm bağları, aslında zeytin ağacı hariç her şey verir.

Ksenophon, *Anabasis*[1]

Atinalılar Byzantion'u kuşatmıştı; şehrin etrafına kazıklardan bir set inşa ediyor ve uzaktan mancınıklarla şehir duvarlarını döverken, yakın saldıralar da gerçekleştiriyorlardı. Ne zaman ki bu Atinalılar, kuvvet yoluyla hiçbir şey elde edemeyeceklerini anladılar işte o zaman Bizanslılardan bazılarını kandırarak şehre ihanet etmelerini sağladılar...

Ksenophon, *Hellenica*[2]

Yirmi dört asır önce, Byzantion iki inatçı düşmandan mustaripti: kuşatma ve ismini Doğuda duyurmak isteyen Batıdan bir adam.

MÖ 5. yüzyıl, Byzantion'a bir ödül şehir olarak sapasağlam bir statü kazandırmıştı. Ve şehrin değeri, cazibesi ve amacı olduğundan, yerleşim yeri, üzerinde ve çevresinde antik dünyanın en büyük karakterlerinden bazılarının kendi hayat hikâyelerini oynadıkları bir sahne haline gelmişti: General ve yazar Ksenophon, mozole [anıtmezar] isminin kaynağı olan, Karya ikinci satrapı Mausolos (kendi mozolesi antik dünyanın harikalarından biriydi) ve

1 Xenophon *Anabasis* 6.6, çev. Brownson (1922), gözden geçiren: Dillery (1998) [LCL].

2 Xenophon, *Hellenica* 1.3.14-16, çev. Brownson (1918).

Atinalı dönek general Alkibiades. Alkibiades o kadar aşırı uçlarda biriydi ki, hiçbir şey ayıplarını örtmeye yetmezdi.[3]

Soylu bir aileden gelen, Spartalı bir süt annesi olan Alkibiades, tarih boyunca yaptıkları yüzünden klasik çağda çok kötü anılmıştır. Filozof Sokrates'in sofra arkadaşı ve muhtemel âşığı olarak Alkibiades, Atinalı düşünürün olmadığı her şeydir. Beceriksiz, seks düşkünü, ölçüsüz, gösterişçi, rezil, karanlık biri olan Alkibiades, antik yazarlar tarafından "Atinalıların hayran oldukları tiran"[4] olarak tasvir edilmiştir. Aristophanes, "Atina halkı ona hasret; ondan nefret ediyorlar, ama onun geri gelmesini de istiyorlar"[5] diye yazmıştır. O insanı çileden çıkaracak kadar dayanılmazdır, hatta onu görmezden gelmek imkânsızdır: Böylesi demokratik olmayan gösterişler hoş karşılanmasa da, o mor bir pelerinle Atina sokaklarında azametle dolanan, ağzını hoş olmayan bir biçimde büzmesine neden olduğu için *aulos* (bugünkü obuaya biraz benzeyen bir müzik aleti) çalmayı reddeden, sabah kalkar kalkmaz içki içen ve oyun yazarı Eupolis'e bakarsanız, hâlâ yemekte olduğu bir esnada bir kabın içine işemeye başlayan biridir. MÖ 415 yılında Atinalı askerleri Sicilya üzerine, felaketle sonuçlanacak bir sefere sürüklemiş ve Atina sokaklarındaki sütun başlarına karşı girişilen gizemli saldırılar yüzünden, yokluğunda kutsala karşı hakaretle suçlanmıştır. Kısa bir süre, Atinalıların can düşmanı Spartalılarla vakit geçirmiş, Sparta Kralının karısını hamile bırakacak kadar arkadaşlığını ilerletmiş olan Alkibiades, ardından doğuya kaçmış ve yolculuğu Pers satrapı Tissaphernes için çift taraflı ajanlık yaptığı, Küçük Asya'da son bulmuştur. Gösteriş meraklısı, peltek, aşk budalası Alkibiades, Byzantion ve çevresini kendine oyun alanı olarak seçerken sanki tam yerini bulmuş gibidir ve kendisini çok geçmeden, Asya ile Avrupa arasındaki suları yükseltip alçaltırken görmek pekâlâ mümkündür.

---

3 "Bunun ardından Alkibiades para toplamak için Hellespontos ve Chersonese'ye gider ve geride kalan generaller, Pharnabazus'la bir sözleşme üzerinde anlaşır... Şimdi Pharnabazus, Alkibiades'in de ona söz vermesi gerektiğini düşünmektedir ve bu yüzden onun Byzantium'dan geleceği zamana kadar Khalkedon'da bekler; ancak o gelince, Pharnabazus da kendisi gibi yemin etmedikçe yemin etmeyeceğini söyler. Sonunda Alkibiades Khrysopolis'te Pharnabazus'un temsilcileri Mitrobates ve Arnapes huzurunda yemin verir; böylelikle iki taraf da resmi olarak yemin etmekle kalmamış, kişisel olarak da birbirine söz vermiştir." *A.g.e.*, 1.3.8-12.

4 Plutarch, *Alcibiades* 34.6.

5 Aristophanes, *Frogs* 1425, çev. Savage (2010).

MÖ 5. yüzyıl sonlarında, Atina nefes almakta zorlanmaktadır. Spartalılarla sürdürülen, yirmi yıllık çok yıpratıcı bir savaşın ardından şehrin parası da umudu da tükenmiştir; şehir nüfusunun üçte birini bir salgında kaybetmiştir ve şimdi de müttefiklerini ve topraklarını yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Her iki tarafın da savaş esirlerine karşı muamelesi, Hellenik onuru ayaklar altına almıştır: Aynı soydan gelen Hellenler kızgın demirle dağlanmakta, aç bırakılmakta ve taşlanarak öldürülmektedir. Yunanın Yunana ettiğini gören, Doğunun iktidar düşkünleri gözlerini bir kere daha Batıya çevirmişlerdi. Salamis'te uğradıkları yenilginin üzerinden iki kuşak geçmiş olan Persler, yine emperyal kas güçlerini kullanmaya hazır, beklemektedir. Makyavelci becerilerin politik ustası olan ve her zaman kendine açık bir kapı bırakan Alkibiades, Akdeniz havzasında mekik dokuyan kendi casuslar, diplomatlar ve ulaklar ağını kullanarak, Atinalılara demokratik uygulamadan vazgeçmeleri ve Spartalılara karşı Perslerle ittifak yapmaları önerisinde bulunmuştur. Atina onun bu cömert tavsiyelerine kulak tıkamış ve demokrasinin ortadan kaldırılması yönünde oy kullanarak ve gerek Alkibiades Samos'taki gemileri aslında kendi özel donanması haline getirip başına geçerken gerek Sparta Byzantion gibi önemli şehirleri bir bir elinden alırken onları çaresizce seyrederek, uğursuz bir ideolojik iç savaşın içine sürüklenmiştir.[6] Doğu Akdeniz boyunca sıcak, boğucu bir rüzgâr esmektedir; kimse geleceğinden emin değildir.

Ksenophon, Bosphorus boyunca çevrilen dolapları, deniz ve toprak kazançları üzerine kavgaya tutuşan insanları o kadar canlı anlatmış ki, yazdıklarını okurken, elinizdeki eserin sanki bir macera romanı olduğu hissine kapılıyorsunuz. O, yazdıklarını bir anlamda sahnelemiş... Atlarıyla birlikte dalgalara dalan Pers generaller, dehşete kapılmış atların boynuna kadar yükselen sular, suyun yolunda kayıp giden, orada uzlaşan şurada tehditler savuran Alkibiades gibi iş bitiriciler hemen canlanıyor gözünüzde. Antik dönemin bu insanlarının, Byzantion etrafında neden bu kadar fırtınalar kopardığını anlamak zor değil. İster Marmara ister Bosphorus ister Altın Boynuz'da olsun, şehrin görüş alanı içinde

6 İçeride politik bir kargaşa (demokrasinin şiddet yoluyla tasfiyesi) yaşanmış olabilirdi; ama bu kültürel bir çiçeklenmeyi de beraberinde getirmişti: Aristophanes'in *Birds*, *Lysistrata* ve *Women at the Thesmophoria* adlı eserleri; Euripides'in *Phoenician Women*, *Bacchae* ve *Iphigenia in Aulis*'i ve Erechtheion Tapınağının tamamlanması.

her tekne, çırpıntılı, petrol yeşili denizi yarmakta ve onu hedefi doğrultusunda beyaz köpüklere dönüştürmektedir. Denizle, ayağını uzatsan karaya basacakmış hissi vermektedir, karanın bu yakınlığı. Byzantion'un semtleri, heyecanlı denizci askerlerin gözüne, statü yükselten, dev bir oyun alanı gibi görünüyor olsa gerekti.

Bu noktada Alkibiades'e yapacak tek şey kalıyordu, "Medleşmek"; o da öyle yaptı ve Perslerin tarafına geçti. Persler de gerek Atinalılar gerek Spartalılar gibi ondan bariz bir şekilde etkilenmiş ve onu maaşa bağlayıp, güzel bahçelere onun adını vermişlerdi. Ancak elbette, bu aşırı derecede ilgi çekme meraklısı adamın arkadaşları, bir ailesi ve Atina'da korumak zorunda oldu bir namı vardı. Asya ile Avrupa yakası arasındaki suyun meydan okuyan gerginliği onun çok iyi bildiği bir şeydi. Dönerek ve kıvrılarak, cıva gibi hareket edip, MÖ 410 yılında, Marmara Denizinin Asya yakasındaki Kyzikos Savaşında (tesadüf eseri, antikçağ boyunca, İason'un Argo'suna ait bir demirleme taşının orada sergilendiği dilden dile dolaşmıştır) bir Atina donanmasına komuta ederek kazandığı başarının ardından, akıntının ortasında, Byzantion'a yakın bir yerde, şimdi Kız Kulesi denen bir gümrük binası kurmuş (ya da varolan bir binayı o işte kullanmış) ve bütün geçen gemilerin taşınır malları üzerinden yüzde 10 vergi talep etmişti.[7] Atinalıların yeniden ele geçirdiği Khrysopolis'te[8] [bugünkü Üsküdar] uygulanan bu vergiden kaçmak neredeyse imkânsızdı; böylece Alkibiades doğduğu şehre hatırı sayılır bir servet aktarmaya başlamıştı.[9] Çok geçmeden, bu şehre daha büyük bir armağan sunma fırsatı da geçecekti eline.

Atinalılar körler şehrini –Khalkedon'u– ve Byzantion'u Sparta'nın elinden geri almadıkça, şehrin Karadeniz yoluyla hububat tedarikini sağlayan, vazgeçilmez can damarının kesilmiş olacağı apaçık ortaya çıkmıştı. Geçidin, Doğu Akdeniz çevresine yiyecek nakleden teknelerin ve deniz kenarındaki yerleşim yerlerinin kontrolü imparatorluk için vazgeçilmez bir araç haline gelmişti. Önce, Khalkedon'u kuşatmak üzere asker yollandı. Her ne kadar ilk başta ortalarda görünmemiş olsa da Alkibiades de seferin ortasında boy göstermiş, meslektaşı general Thrasyllos'u destek-

7 Xenophon, *Hellenica* 1.1.22.

8 2008'de başlayan kazılarda, 2014 yılında burada, o tarihlerde Agorada kullanılanlarla aynı, metal görünümlü Atina tarzı içki kapları ve kâseler bulunmuştur.

9 Moreno (2008), 655-709. Noonan (1973), 231-42. Casson (1954), 168-87.

lemiş ve ardından Hellespontos'u [Çanakkale Boğazı] geçip, kaynaklara el koyarak stratejik olarak önemli dostlar ve baş belaları edinmişti. Bir Atina limanı haline gelen Khrysopolis'e geri dönüp yeniden toparlanan Alkibiades, Marmara kıyısındaki Selymbria [bugünkü Silivri] gibi yerleşimleri kendi yanına çekmek için bütün cazibesini kullanmış ve Byzantion'u yeniden ele geçirmeye kararlı, Atinalı sofra arkadaşlarına katılmıştı.

Byzantion düzenli Sparta ordusuna karşı kaybetmişti ve şehir şimdi eskiden köle olan, ama belli bir süre orduda hizmet ettikten sonra özgür bırakılan Spartalılar, Megaralılar, Boeotialılar ve Bizanslılar tarafından birlikte kontrol ediliyordu ve hepsinin üstünde, Atinalılar tarafından özellikle, yeniden işgali önlesin diye iki yıl önce gönderilmiş, yarı deli bir Spartalı olan Klearkhos bulunuyordu. MÖ 408 sonlarında, kışın bütün şiddetiyle bastırdığı bir havada, 5000'den fazla adamıyla Alkibiades şehri kuşatacaktı. Birkaç ay önce Khalkedon çevresindeki gibi bir kuşatma duvarı inşa edilmiş, stratejik yerlere keskin nişancılar yerleştirilmiş ve duvarlara saldırmak üzere iskeleler hazırlanmıştı; limanda Peloponnesos gemileri ortalığı birbirine katıyordu. Bu arada Klearkhos, Byzantion'dan yelken açıp Pers yardımı elde etmeye çalışıyordu ve bekleneceği gibi, duvarların gerisindeki gürültücü bir kesim, kapılarına dayanmış destansı savaşçıyla uzlaşmaya istekli görünüyordu. Kuşatma boyunca katmerli bir hınç birikmişti: Görünüşe bakılırsa, kaba kuvvet meraklısı Klearkhos lokmanın en iyisini –ve sonra da en büyüğünü– hemşehrileri Peloponnesoslular için ayırmıştı. İşgalci Sparta karargâhının erzak sıkıntısı yoktu; ama yerel halk açlık çekiyordu. Bu durum bir biçimde, bütün kilit noktalarda adamları olan Alkibiades'in kulağına gitmişti ve o da ayağına gelen fırsatı hiç vakit kaybetmeden değerlendirecekti.

Bu noktada hikâye farklı biçimlerde anlatılmaktadır: Ksenophon bize basitçe, Alkibiades'in kendi tarzında tatlı diliyle şehri ikna ettiğini, ajanlarının gece şehrin kapılarını açtığını ve bir zamanlar düşmanları olan bu adamın içeri girmesine izin verdiklerini anlatır. Diodorus Siculus ise çok daha karmaşık olaylar zincirinden bahseder: Atina donanması önce ayrılıyormuş gibi yapmış; ancak sonra, dikkatleri kara tarafında hayata geçirilmekte olan ihanetten başka yere çekmek için Byzantion limanına saldırmıştır. Bu sırada Byzantion karargâhı hatasının ve şehir içindeki Atinalıların, Alkibiades –Atinalı komutan direnmeyenlere iyi hal indirimi vaat etmiştir– ve adamlarını içeri aldığının farkına varmıştır.

Hangi anlatım doğru olursa olsun, sonuçta Alkibiades, kaba kuvvet yerine hileyle, yüzyıllar boyu birçok saldırganı bozguna uğratacak şehri ele geçirmişti. Kadınların adamı, adamların adamı bu başına buyruk tip, bölgenin en stratejik yerleşimlerinden birini daha cazibesiyle fethetmiş ve fethettiği yerlerin listesine yeni bir çentik daha atmıştı.

Hâlâ bölgede göz göre göre faaliyetlerini sürdüren Pers güçlerine ilişkin kendi şeytani manipülasyonuna kendisi rağbet eden Alkibiades, Atinalıların başarılarından dolayı kendisine teşekkür etmeleri gerektiğini açıkça beyan etmişti. Atina'ya Bosphorus'un en önemli kavşak noktasının kontrolünü verecek, kendisi gibi ünü dillere destan olmuş bir kahramana gerek vardı. Bu süreçte Alkibiades, bekleneceği gibi, Khrysopolis'in bir vergi toplama noktası olarak yerini sağlama almıştı; hemşehrileri Marmara Denizi ile Karadeniz arasında, her iki yönde geçiş yapan gemilerden ücret alırken, o da hatırı sayılır bir servet yapmıştı. Geride, Atina'da, Euripedes gibi oyun yazarları, Spartalıların gözünün içine baka baka, Alkibiades'i bir kahramanın geri dönüşü olarak yad ediyorlardı.[10]

Bütün paye Alkibiades'e verilsin ya da verilmesin, Byzantion'un ve Khalkedon'un kurtuluşu, Pireli ve Atinalı karınları doyuracak hububat sevkiyatının serbest kalması, yurttaşların, işlediği günahlardan dolayı pişman olmuş bu oğlun evine dönmesi için yalvarmasına yetmişti. Nabız yoklamak için Pire limanına yaklaşırken, açıkça ortaya çıkmıştı ki kötü çocuk Alkibiades bir kere daha yurdunda kahramanlar gibi karşılanacaktı. Anlatılanlara göre, Agora'da toplanan halka ve ardından Pnyks'in tepesinde toplanan Meclis'te yaptığı konuşmanın ardından, Atinalılar tezahüratlar yapmaya ve onun yuvaya dönüşünü kutlamaya başlamıştı. Kısa sürede de, Alkibiades'in el konulan mal ve mülklerinin iade edilmesi ve ona yönelik suçlamaları içeren stelin yerinden sökülüp denize atılması konusunda anlaşmaya varılmıştı.[11]

Ne var ki, aradan dört ay bile geçmeden Alkibiades bir kere daha Doğuya dönecekti. Ana yurdu Atina ise onu affetme havasında değildi; elden ayaktan düşüren Peloponnesos Savaşının bitimiyle birlikte, şehrin bütün büyük heykelleri, Parthenon Tapınağındaki

10 MÖ 406'da Atinalılar Arginusae'deki Sparta filosunu yenilgiye uğratmıştır; ancak Spartalıların Piraeus'u kuşattığı MÖ 405 yılı sonlarında, Aegospotami'yi kaybetmişlerdir.

11 Robertson (1980), 282-301; Bloedow (1992), 139-57; Andrewes (1953), 2-9.

parıldayan Athena üzerindeki süslemeler de dahil, sikke yapılmak üzere eritilmişti. MÖ 405 yılında, Byzantion'dan yaklaşık 240 km uzaklıkta, gelecekteki Gelibolu Savaşının yapılacağı yerin 10 km uzağında, gerçekleşen Aegospotami Muharebesinde, muzaffer Spartalı komutan Lysander ve adamları gerçekten sağlam durmuştu. Bu noktada, Alkibiades nereden bakarsanız bakın tam bir Trakyalı komutandı. Atinalı donanma komutanlarının kulak ardı ettikleri iyi bir tavsiyesi de vardı üsteli: Çıplak, kıraç bir toprak parçasında, ona göre, Atina triremelerini böylesine korunmasız bırakmak aptalcaydı. Atinalılar bu anti-kahramanı susturmuş ve erzak arayışına koyulmuşlardı. Sonuçta, Spartalılar saldırmıştı. İki tekne dışında bütün donanma tutsak düşmüştü. Gemilerde bulunan bütün Atinalılar –yaklaşık 3000 kişi– sıraya dizilip oracıkta kılıçtan geçirilecekti.[12]

Bütün anlatımlarda adı, kana susamış bir diktatör olarak geçen Klearkhos bir kez daha Byzantion tiranı olmuştu. Savaşta kaybeden Atinalılarla birlikte yerel halk açıkça, Sparta'dan gelip kontrolü sağlamasını istemişti; belki de gayet anlaşılır bir biçimde, Dor özellikleri sergileyecek kurucu babalarını, yani Megaralıları çağırıyorlardı. Bu gelişmelerin sonucunda, şehrin önde gelenlerinden birçoğu, acımasız bir zalim olan Klearkhos tarafından infaz edilmişti. Atina yanlısı olduğu ispat edebilecek durumdaki az sayıda soylu, gecenin karanlığına karışıp soluğu Atina şehrinde alacaktı.[13]

Bu arada, Byzantion'un karşı kıyısında, Peloponnesos Savaşı sırasında Atinalıların bir üs olarak kullandığı Khrysopolis yerleşimi cadı kazanı gibi kaynıyordu. Atinalıların, Spartalıların ve onların müttefiklerinin korkudan dehşete düşmesi –ya da ölmesi– ile birlikte, birçok Yunan bağlarını koparıp Perslere paralı asker olarak hizmet etmeye karar vermişti.[14] Bu karışık askeri gücün –On Binler– içinde Sokrates taraftarı biri de vardı: general ve tarihçi Ksenophon.

---

12 MÖ 405'te, Sparta Byzantion'un kontrolünü yeniden ele geçirerek, Atina'nın yiyecek tedarik yollarını kesmiş, açlıktan onları teslim olmaya zorlamış ve sonra da, 404 yılında Atina şehir devletine bizzat saldırarak, surlarını yerle bir etmiştir.

13 Profesör Lene Rubinstein'a bu konudaki yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Bkz. Xenophon, *Hellenica* 2.2.1.

14 II. Darius'un küçük oğlu, Babil'deki Cunaksa'da ağabeyine karşı savaşmak için Yunan paralı askerleri de bünyesinde barındıran orduya yazılmıştır. Sağ kalan 10.000 küsur asker, Asya topraklarında zorluklara göğüs gererek Hellespontos'a varmaya çalışmıştır.

MÖ 399'da, Sokrates'in Atina'da devlete karşı suçları nedeniyle baldıran zehriyle cezalandırıldığı yıl, yıpratıcı ve zorlu bir seferin ardından, On Binler "ganimetlerini" (sığır ve kölelerin yanı sıra Anadolu'da üretilmiş, ağırlıkla olarak değerli metalden oyma kaplar) satmak üzere düşe kalka Khrysopolis'e çekilmişti. Üzerinde anlaşmaya varılan plana göre, seferden bitkin düşmüş kalabalıklar kayıklarla Bosphorus'un karşısına, Byzantion'a geçirilecek ve oradan da güven içinde yurtlarına yollanacaktı. Şükranla Avrupa anakarasına çıkan ve anayurtlarının kokusunu alan Ksenophon ve yoldaşı askerler, Byzantion'un Thrakion Kapısının yakınlarındaki açık bir alanda toplanmıştı büyük bir hevesle. Ancak atlarına su verileceği, yaralarının sarılacağı ve yol parası alacakları yerde, sert ifadelerle yapılan bir sayım ve zoraki bir terhisle karşılaşmışlardı. Gördükleri muameleye inanamadıkları için nasıl söylenmeye başladıklarını ve ardından gelen öfke patlamasını hayal edebilirsiniz. Deliye dönmüş askerler Byzantion'a dikmişlerdi gözlerini ve Spartalı komuta kademesini sürüp attılar şehirden. Hatta bitkin ve bezgin, savaş çadırlarındaki askerlerden, Ksenophon'un şehri alıp bir tiran olarak Byzantion'un başına geçmek için öne çıkması gerektiğine dair çılgın bir öneri bile gelmişti; burada o çok sevdiği filozof Sokrates'in ilkeleri temelinde erdemli, yeni bir medeniyet, kendi yazılarında prova ettiği gibi, Sokratik havada bir krallık kurabilirdi. Ama Sokrates gibi, Lakonik (Spartalıların ülkesi Lakonia'dan türeyen Sparta tarzı) fikirler benimsemiş ve bazen bir Lakonofil damgası yemiş biri olan Ksenophon, Sparta'nın hâkim olduğu bir dünyada Spartalılar tarafından yönetilen Byzantion'un aslında Dor yanlısı bir şehir olduğuna işaret edecekti. Eğer paralı askerler şehri ele geçirmiş olsaydı, öfkeden kudurmuş kalabalık şehri birkaç hafta içinde yakıp kül ederdi. Ksenophon, adamlarını tam tekmil bir saldırıdan geri durmaları konusunda ikna etmişti.

Aslında, Paris'in yüzyıllar önce Kahramanlar Çağında çaldığı Helena ile birlikte kaçtığı, Sparta'nın küçük limanı Gythion'a yelken açmayı planlayan Ksenophon bir kere daha ihanete uğrayacak ve kendisini Küçük Asya'da, Sparta'nın çıkardığı bir Pers-Sparta kavgasının içinde bulacaktı.

Karmakarışık rejim değişiklikleri, kendi kaderini tayin etme yönünde düşüncesizce girişilen çabalar, güvenilmez ittifaklar; hepsi de akla bu defa, Byzantion'un –ve uyduları Khalkedon ve Khrysopolis'le birlikte– yalnızca bir yükleme noktası, ara durak

statüsüne sahip olduğunu getiriyordu. Buralar stratejik noktalardı ancak kendi stratejistleri yoktu; jeopolitik olarak kendi çapını bir hayli aşacak kadar kullanışlı yerlerdi ve başka insanların ihtiraslarının birincil odağıydılar. Bu tarihsel zaman diliminde, Byzantion bir kuşatma ardına kuşatma, müdahale ardına müdahale mağduruydu.

Mühendislik alanında en kapsamlı antik eserlerden biri olan *Mechanike Syntaxis*'in, MÖ 280 civarında Byzantion'da doğmuş Philo Mechanicus tarafından yazılmış olması belki de tesadüf değildir. Bu külliyatta en çok yer, kuşatmalara en iyi hazırlık biçimleri, kuşatma araçları tasarımı, liman inşaatı, füze imalatı ve seri ok atma aracı gibi başlıklara verilmiştir. Ne ilginçtir ki, Philo'nun kuşatma zamanlarındaki tavsiyelerinden ikisi, kaçınılmaz olan travmalarla başa çıkmak için el altında yeterli doktor ve siperler arasındaki mesaj alışverişini çabucak gerçekleştirmek için, şifreli yazıdan anlayan yeterli sayıda insan bulundurmaktı. Byzantion'un coğrafi nimetleri bazen orada yaşayanlara bir lanet gibi görünüyor olmalıydı.

10.000 km uzakta, doğuda bir yerde gerçekleştirilen yeni bir arkeolojik kazı, Byzantion'un geleceği ve belki de kurtuluşu hakkında bir fikir veriyordu.

Orta Çin'de, yaşlı çiftlerin vals öğrendiği ve Maocuların Kızıl Bayrak elde protesto gösterileri yaptığı, Luoyang'ın ana meydanının altında, 2002 yılında olağanüstü bir gömüt bulundu. Alkibiades'in Byzantion kuşatması sırasında yirmi dört at kesilmiş ve krallarının gösterişli savaş arabasının etrafına serilmişti. Bu ölü hayvanlar nihai birer statü sembolüydü. Bozkırlardan ithal edilmiş ve sıklıkla Tianma, yani göksel atlar olarak tanımlanan bu hayvanların, söylenene göre, babaları ejderhalardı ve kanları da tatlıydı. Bütün Doğuda bu hayvanlara duyulan arzu, bugün İpek Yolu olarak adlandırdığımız rota boyunca işleyecek bir ticaret zincirini başlatacaktı: Çin'deki Xian'dan başlayıp Roma İmparatorluğunun uzak köşelerine kadar uzanan bu yolda, Byzantion şehri batıdaki düğüm noktasıydı. Luoyang gömütü, başı beladan kurtulmayan Byzantion'un başına geleceklerin hayaletimsi bir ön habercisidir. Uzak diyarlardan getirilecek statü mallarına duyulan arzuyla kamçılanan uluslararası ticaret, Byzantion'un karakterini, statüsünü ve itibarını sağlamlaştıracaktı. Uzakdoğu'yu vahşi Batı ile birleştiren şehirdi o. Bu onu uğruna savaşılacak ve korunmaya değer bir şehir haline getirecekti. Kıtaların uç nok-

tasındaki pozisyonundan ötürü, insanlar orada, iyi konumlandırılmış bir askeri ödül olduğu için değil de, duygusal nedenlerle bulunmak istiyordu ve şehir de, ekonomik olarak devasa potansiyelinin farkına varacaktı.

Ama önce Byzantion'un bir maneviyat, zevk ve günah şehri olarak nam salması gerekiyordu.

6. Bölüm

ŞARAP VE CADILAR

MÖ yak. 400-200

Byzantion bütün tüccarlarını sarhoş ediyor. Bütün gece boyunca sizin hatırınıza biz düşünüyoruz ve açık söylüyorum, şarap da amma sertmiş. Nasıl bir şeyse, sabah dört kişinin kafası kadar bir kafayla kalktım.

Menandros, MÖ 4. yüzyıl[1]

[Üzüm] salkımları, Dionysos'un damlalarıyla dolu, gerçekten de Aphrodite'nin altından yatak odalarının örtüleri altında dinleniyorsun. Artık annen şarap, etrafına sevgili üzüm dallarını atarak, başının üzerinde kutsal yaprak açtırmayacak.

Moero (Byzantionlu kadın şair), *Arai*, MÖ 3. yüzyıl[2]

Bu sadece kıskançlık mı? Olayları abartan seyyahların hikâyeleri mi? Üç kıtanın meyvelerine kolayca erişim yolu mu? Dışarıya olanın dışarıda kaldığı bir ticaret şehrindeki hayatın getirdiği bir risk miydi bu? Her ne gerekçeyle olursa olsun, Byzantion'un içkilerine duyulan hayranlığı anlatan sayısız örnek vardı. Tarihçi, "hakikat âşığı,"[3] Khioslu Theopompus MÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında, Byzantion'daki yaşam tarzına dair şunları yazmıştı:

Bu şehir bir ticaret merkezinde kurulmuş ve bütün nüfus vaktini pazar yerinde ve deniz kenarında geçiriyor; bu yüzden meşk yapmaya ve tavernalarda içmeye alışmış herkes. Byzantionlularla birlikte şehri ortak yönetmek için buraya gelmeden önce bütün Khalkedonlular hep daha iyi bir hayat kurma gailesi içindeydiler;

---

1 Menander, *The Principal Fragments*, 67K, çev. Allinson (1921). Athenaeus'taki (10.442d, Aelian, *Varia historia* 3.14) bir alıntı sayesinde bugüne kalmıştır.

2 Çev. Lucy Felmingham-Cockburn ve Elizabeth McNeill: İkisine de teşekkür ederim.

3 Robin Lane Fox tarafından, bir tarihçiden çok, bir iftiracı olarak nitelenmiştir.

ama bir kere Byzantionluların demokratik özgürlüklerinin tadına vardıktan sonra, hepsi boğazına kadar, yoz bir zevk âlemine daldı; en sade ve ölçülü insanlar onlarken, hepsi şarapçı ve müsrif birer hovarda haline geldi.[4]

Byzantion'un sunduğu içkiler belli ki çok iyiydi. Nihayetinde bu şehir en az MÖ 6000 yılından beri şarap üreten bir kıtanın kıyısında kurulmuştu.

Ermenistan, Erivan'daki Arkeoloji Enstitüsünün arka odaları, içleri birçok arkeolojik kalıntı dolu, koridorlara ve merdivenlere taşan süt kasaları ve plastik torbalarla doludur. Burada gerçekten de bir hazine yatmaktadır: İnce ince örülmüş rengârenk bir hasır ile bir saz etek vardır mesela ve her ikisi de en ince ayrıntısına kadar tasarlanmıştır; yanı sıra, yiyecek saklamak için kocaman, koyu renkli kaplar ve dünyanın en eski deri ayakkabıları... Bunların hepsi, Güney Ermenistan'daki Areni Mağarasında bulunmuştur ve MÖ 4100'e tarihlenmektedir. Yine bu mağarada, 2007 yılında, koyun gübresi katmanlarının altında, dünyanın en eski şarap imalathanesine ait olduğu iddia edilen bulgulara rastlanmıştır. Mağaranın küflü karanlığında, Ermenistan ile Azerbaycan arasında gürül gürül akan Arpa Nehri tarafından korunmuş, büyük mayalama tekneleri ile üzüm presleri ve bunlarla birlikte kırmızı topraktan içme kapları ile iskelet kalıntıları bulunmuştur; bulunan iskelet kalıntıları, buradaki –her biri 14 galondan fazla kırmızı şarap barındırabilecek teknelerden– alkol tüketiminin bir ayinin, ölüleri yolcu etmek için yapılan kolektif bir ritüelin parçası olduğunu akla getirmektedir. Byzantion'da hevesli bir biçimde kendisine tapılan Dionysos'un hikâyesinin bazı versiyonlarında, bu şarap tanrısının ya Yakındoğu'ya ya da Trakya'ya geldiği söylenir. Yahudi İncili'nde, Nuh'un Gemisinin Ağrı Dağına oturduğu (MS 13 yüzyılda o yerin Güney Kafkasya'daki Ağrı olduğu fikrini popüler hale getiren, Marco Polo olmuştur) ve Nuh'un buraya gelince toprağı ektiği ve üzüm asması diktiği –ve o üzümlerden "sarhoş olduğu"– anlatılır.

İstanbul'daki yeni arkeolojik kanıtlar bu edebi mübalağayı destekler niteliktedir: Burada şarap şevkle ithal ve ihraç edilmekte ve içilmektedir. 2004 yılında, şehrin merkezindeki Sirkeci metro kazılarında bulunan, Thassos'tan (tatlı şaraplarıyla meşhur bir Yunan adası) bir amphora kulpunun parçası üzerinde, sahibine

---

4 Khioslu Theopompus, *Philippica,* Kitap 8, F 62. Akt. Freely (1998), 14.

ait bir simge olduğu anlaşılan, sırtı kambur, başı arkaya savrulmuş dans eden bir satir tasviri vardır. Bu taşkın hayattan başka kışkırtıcı sahneler de yansıtılmıştır: Kırık bir testinin üzerinde, şarap tanrısının şenliklerinde dans eden kadınların [Menadlar] çılgın dönüşleri resmedilmiştir. Ayrıca Khrysopolis'teki korsan askeri gümrük ofislerinde görevli Atinalıların yolunu aydınlatmak için yapılmış, gayet düzgün, siyah bir lamba da bulunmaktadır. Bu türden çanak çömlek, dönüp dolaşıp yine Atina Agorasına gelmektedir; Khios'tan, Sinope'den, Knidos'tan, Rodos'tan, Kuzey Afrika'dan gelmiş amphoralar da vardır Agora'da, bir zamanlar, sahil muhafızlarının içini ısıtan şarapla dolu olan.

Bazıları içerken bazıları da çalışıyormuş: MÖ 5. ve 4. yüzyılda Bosphorus kıyısında yaşayan kadın ve erkeklerden kalma iskeletler, ortalama insan ömrünün otuz ile kırk yıl arasında değiştiğini ve hayattayken de zor koşullar altında yaşadıklarını gösteriyor. Yine 2004 yılında gün yüzüne çıkarılmış bir Poseidon tapınağının kalıntılarından anlaşıldığı üzere, deniz tanrısından beklentilerden biri de, bilinen dünyanın her yerinde yapılan, şarap dolu amphora ticaretini ve giriş noktalarında muhafızlık yapan erkekleri korumasıydı.

Ve Byzantion klasik dönemin yazılı tarihinde ağırlıklı olarak askeri ve ekonomik bir ödül olarak görünmekle birlikte, arkeolojik buluntuların bize gösterdiği üzere, kuşatma ya da saldırı altında olmadığı ya da dönemin oyun kurucuları arasında bir pazarlık konusu yapılmadığı zamanlarda, şehrin gündelik yaşamı gayet doğal olarak hayatı mümkün olduğunca zevkli hale getirme uğraşı etrafında dönüyordu. Modern İstanbul'un Eminönü semtindeki Gülhane Parkında gezerken, yanınızdan antik dönem Byzantion'undan ruhlar gelip geçecektir. Turistlerin dolaştığı, ailelerin vakit geçirdiği ve âşıkların öpüştüğü bu parkta, ilk Doğu Akdenizli şehir sakinleri hayatlarını yaşıyor ve ölülerini gömüyordu. Nitekim günümüze kadar ulaşmış mezar taşları onların anısını canlı tutuyor. Aynı şekilde buralarda, Byzantion'un ilk sokak şarkıcıları, astronomları, denizcileri ve doktorlarıyla da karşılaşabilirsiniz. Bildiğimiz kadarıyla (MÖ 4. yüzyılda yaşamış bir yazardan, muhtemelen Aristoteles'ten), "marifet erbabı" (hokkabazlar, müzisyenler, falcılar, sihirbazlar) bu şehirde ağır vergiler ödemektedir:[5] Bu liman ve eğlence merkezinde, kârlı alışverişin tadını çıkaran gezgin girişimciler olsa gerektir.

5 Aristoteles, *Oeconomica* 1346b. 13-36.

Rahipler ve rahibeler de bu mezar taşlarında yad edilmektedir. Byzantion'un sıradan kadınları ve erkekleri için bir başka büyük ilgi alanı da, muhtemelen alışkanlık haline getirdikleri, bir koşuşturma içinde gerçekleşen ve günde sekizi bulan, tapınak veya ibadethane ziyareti ile dualar, sunular, deniz, gök ve yer tanrılarını kendilerinden tarafta tutmak için gösterilen gayretler olarak kendini gösteren dinsel deneyimler olmalıdır. Antik Yunanların, din için ayrı bir sözcükleri yoktu. Tanrılar, tanrıçalar, yarı-tanrılar ve ruhlar her yerde ve her şeydeydi; ve "kutsal" ve etik olarak karma bir yer olan Byzantion'un, başka hiçbir yerde olmayacak kadar fazla manevi varlığın dünyevi yuvası olduğu düşünülüyordu.

Byzantion'da bir Yunan tınısı vardı; kaldı ki yerleşimin Doğulu doğası, Dorik sütunları ortadan kaldırmıyordu. Bu şehrin Asya'nın kıyısındaki bir yer olduğu her zaman açık ve netti. Buradaki tapınak ve mezarlıklarda onurlandırılması beklenen Yunan tanrılarının –(burada büyük bir şevkle tapınılan) Aphrodite, Dionysos, Apollon, Hera, Athena, Artemis ve Rhea– yanı sıra, elbette Hyacinthia ve Karneia gibi Spartalılara özgü festivaller de unutulmadan, yerel Trakyalı tanrı Zeuksippos'a ve tanrıça Bendis'e de hürmet ediliyordu. 4. yüzyıl ortalarından sonra, Mısır tanrıları Serapis ve İsis, doğanın mistik ana tanrıçası Kybele gibi, tapınılanlar arasındaydı. Tipik olarak her iki yanında iki büyük kedi bulunan ve muhtemelen, Türkiye'nin güneyindeki Çatalhöyük'ün 9000 yaşındaki ilk bereket tanrıçası temsilinin soyundan gelen Kybele, tuhaf ve affetmeyen bir yaratık. Orta Anadolu'daki, bu tanrıçaya ait, kayaya oyulmuş kapıların başka bir boyuta açıldığı düşünülüyordu. Bugün bile bu taş kapılar hâlâ olağanüstü ve öteki dünyaya aitmiş gibidir. Kurtlara karşı koruma amaçlı boyunluklar takılmış, saldırgan çoban köpeklerinden sakınarak orman boyunca zorlukla ilerleyen cesur ziyaretçiler, o tanrıça heykellerini, bir zamanlar, ölümcül altın dokunuşuyla tanınan Midas'ın krallığının olduğu yerde bulabilirler. Hiçbir yere çıkmayan geçitler, Kybele'nin ölüm ile hayat arasındaki geçişi kontrol ettiği düşünülen sağlam taş kapılar, üç bin yıldan beri yaptıkları gibi, kayalığın dik yüzeyinden boş gözlerle dünyayı seyrediyorlar.

Bu yaratığın gücü de dillere destan!.. Yunanlar bazen ona Meter Oreia, dağ ana ya da Frigya dilinde dağ sözcüğünün Hellenleşmiş versiyonu olan Kubileya derlermiş.[6] Byzantion'da ona

---

6 Bugün Khios'taki Kybele tapınağına giden kıvrımlı yol üzerinde, Homeros'un Taşı'na rastlanmaktadır; turist rehberleri, ozanın destanlarını ilk kez bu taşın üzerinde oturarak etrafındakilerle paylaştığını anlatmaktadır. Propon-

Rhea-Kybele, yani Doğanın Büyük Annesi olarak tapınılıyormuş. Kybele, Atina Agorasında yeni bir tapınakta hükmünü sürdürmeye devam edecek ve sonra da, Ovidius'a göre, Küçük Asya'daki Pessinus üzerinden, İda Dağının [Kazdağı] eteklerine, oradan da, bir Ege adası olan Tenedos [Bozcaada] üzerinden, Hannibal ve Kartaca'ya karşı savaşında destek olmak üzere Roma'ya geçecektir.[7] Kybele'nin siyah taşı her yıl, Palatine'den alınarak yıkanmak üzere Tiber Nehrinin bir kolu olan Almo'ya götürülmektedir. Bu tanrıçanın Roma'daki tapınaklarından biri olan, Romalı rahiplerin yukarıdaki tanrıça için boğalar kurban edilirken aşağıda kan yağmuru altında dikildiği Taurobolium, San Pietro Meydanının aşağısındaki, Hıristiyanlara ait binaların altına gizlenmiştir. Kybele, Roma Byzantium'unun Hıristiyanlaştırılmasından da sağ salim kurtulmuş ve hatta her yıl şehir merkezinde yapılan büyük bir geçit töreniyle onurlandırılmıştır. Dolayısıyla Byzantion kadın ve erkeklerinin Kybele ve başka çeşitli tanrılara –tutkuyla, inanarak, her zaman– dua edip tapındığını düşünmek yerinde olacaktır.

Kolonicilerin, buradaki suyoluna duydukları minnetin bir ifadesi olarak çabucak, yerleşik bir gümrük kapısına dönüşen Bosphorus'a ve Karadeniz'in girişine tepeden bakan tapınaklar kurulmuştur. Bu giriş noktasının muazzam değeri, boğazın Asya tarafında kısaca Hieron, Kutsal Alan, olarak bilinen, şimdilerde ise Karadeniz'in ağzındaki girişi daraltan küçük bir kara parçası olan Yoros Tepesindeki Bizans kalesinin altında saklı, önemli bir kutsal mekân ve bir sığınaktan oluşan dini bir kompleksle taçlandırılmıştır. Bosphorus'un karşı kıyısında, ilk yerleşimciler daha az önemli bir başka tapınak, "Avrupa" ya da "Bizans" tapınağını –tanrı Serapis'in ve muhtemelen ondan önce tanrıça Kybele'nin dünyevi evi olarak– kurmuştur. Hieron'u, Karadeniz kıyılarındaki maceralarına doğru yol almadan önce Iason'un, aşağısı değil, kurduğu söylenir; ya da o değilse bile Altın Postu Medea'nın babası

tis'teki Kyzikos'ta bulunan tanrıçanın tapınağı, İyonya'daki Kolophon gibi, buna tanıklık etmiştir.

7 Pessinus, Küçük Asya'da, Lydia'nın başşehri Sardis ile bugün Sakarya Nehri denen nehir üzerindeki Pers şehirleri Susa ve Persepolis'i birbirina bağlayan Kraliyet Yolu üzerinde bir şehirdi. Geleneksel olarak, destansı kral Midas'ın MÖ 8. yüzyılda Frigya'yı bu merkezden yönettiği düşünülüyordu. Ancak 1967-73 yıllarında, Pieter Lambrechts başkanlığında ve 1987-2008 yıllarında da John Devreker başkanlığında Ghent Üniversitesi tarafından yürütülen arkeolojik araştırmalar, şehrin MÖ 400 yılında geliştiğini göstermektedir: Bkz. Verlinde (2012).

Kral Aietes'e getiren, Boeotia Kralının oğlu Phriksos'tu bu tapınağı kuran... Buraya güzel ve büyük armağanlar bağışlayan Kral Darius, İskitlerin ülkesini fethe çıkmadan önce, Hieron'da oturup Pontus'u seyretmiştir. Doğal bir tatlı su kaynağının bulunduğu, aşağıdaki derin liman (bugünkü Macar Tabyası, antik dönemdeki Phriksos Limanı) burasını uzun yolculuklara çıkmadan önce asli bir konaklama noktası haline getirmiştir. Eğer biri eylül ayı sonlarında, Phriksos Limanından geçip Ege Denizine doğru yol alacak olursa, tüccarlara olan borçların faizi artarmış ve nedeni ise hem kötü havalar hem de korsanlarmış elbette.[8]

Şehrin takvimi aynı zamanda bize, Byzantion'u çevreleyen suyollarının gücü hakkında da çok şey anlatır. Haziran ayına, Bosporia adı verilen festivalin de başladığı bu aya, Bosporios denir. Merak uyandırıcı bir yazıtta bize, bu yaz ortası festivalinde, çıplak genç oğlanların meşale taşıdığı söylenmektedir.[9] Öteki aylar da şehrin ne kadar zevk ve sefaya düşkün olduğunu göstermektedir: şubat Dionysos ayıdır; eylül Malaphorios, yani Elma-taşıyan. Şehrin merkezinde ve şimdi büyük İstanbul sınırları içindeki Bosphorus ve Altın Boynuz'da, bugüne kadar varlığını korumuş dinsel yapıtlarda, sunu parçalarında, yazıt ve gömütlerde, genişleyen bir dünyada bu yeni şehrin değerinin –Tanrı vergisi olduğuna inanılan değerinin– takdir edildiği izlenimine kapılıyoruz.

Dört bir yandan jeopolitik tehditlerle karşılaşan (bir keresinde Byzantion, Batı Anadolu kıyılarını büyük oranda kontrol altına alan Kral Mausolos'un bir oyuncağı haline gelmiştir; bu Karialı hükümdarın mozolesinden günümüze kalmış, şişkin damarları seçilen ve boynu yumuşak bir şekilde dalgalanan savaş atı kabartması, bu kralın tutkusunun boyutu hakkında hiçbir kuşkuya yer bırakmamaktadır) MÖ 4. yüzyılda Byzantion özel türden bir doğa-üstü kuvvet alanına –kâhine Hekate'nin gücüne– bel bağlamıştır. Hekate neredeyse kesinlikle Yakındoğu'dan, muhtemelen de Karia'dan çıkmıştır. Kudretli, saygın bir tanrıça-büyücü olan Hekate'nin, girişlerin, eşiklerin koruyucusu olduğu düşünülüyordu ve belki de bu yüzden, onu onurlandırmak için, dünyevi kapıların ve geçitlerin muhafızları –köpekleri– kurban ediliyordu. Köpekler hem Hekate'ye kurban ediliyor hem de onun tapınağına koruyucu olarak atanıyordu. Byzantion'da, şehrin dört bir yanında, kapılara

8 Bkz. Moreno (2008) vd.

9 *Die InSchriften von Byzantion. 1, Die InSchriften* ed. A. Lajtav (2000), IK32.

yakın yerlerde bulunan çok sayıda, küçük Hekate tapınaklarında herhalde bir zamanlar, havlayan, uluyan ve hırlayan köpeklerin sesleri yankılanıyordu. Hekate, şehri ve insanlarını kollayıp koruduğu için, Bosphorus'un bir tepesine dikilen ve Lampadephoros (Meşale-taşıyıcı) olarak bilinen bir heykelle onurlandırılmıştır. Hekate şehrin sikkelerinde de görülmektedir ve biraz da beklenmedik bir şekilde, günümüz İstanbul'unda bile onun hayaletini her yerde görürsünüz: Bu, kan rengi Türk bayrağını süsleyen, Hekate tarzı ay ve yıldızdır. Sıkıntılı günlerde Hekate'nin simgesi hemen her yerdedir: kamu binalarını kaplar, köprülerden sarkar, resmi dairelerde ve metro istasyonlarında asılıdır.

MÖ 4. yüzyılda, Hekate'nin gerçek rengini gösterdiğine ve yeni düşman Makedonyalılara karşı şehrin yardımına koştuğuna inanılıyordu.[10]

Byzantion sikkesi, yak. MÖ-MS 1. yüzyıl. Tanrıça Hekate'nin şehrin bir koruyucusu olduğu düşünülüyordu. Hekate'nin simgesi, ay ile yıldızdı ve bugünkü Türk bayrağındaki ay ile yıldızı andıran bir tasarımı vardı.

Sıklıkla, itip kaktığımız insanlara ihtiyaç duyarız. Bir zamanlar Byzantion'un müttefiki olan Makedonyalı Philippos, MÖ 356 yılında Trakya'yı işgal etmiş ve Octavianus, Antonius, Cassius ve Brutus ile Aziz Pavlus'un ilk Avrupalı Hıristiyan cemaati arasındaki, tarihin önemli dönüm noktalarından biri olan muharebenin yapıldığı yer olacak şehri, Philippi'yi kurmuştur. Şimdi Kuzey Yunanistan olarak bilinen yerde, krallığında birliği sağlamış ve eşsiz güzellikte değerli şeyler (mezarında koruyucu Medusa başları, altın kaplama bir deri göğüslük, ince işlenmiş gümüş şarap kadehleri, meşe yapraklarının ve palamutlarının sanki rüzgârda kıpırdayacakmış gibi incelikle işlendiği bir altın taç ve uğursuz bir biçimde, Troia kuşatmasından suretlerin işlendiği bir zırh bu-

10 Berg (1974), 128-9. Marquardt (1981), 250-2. Limberis (1994), 126-7.

lunmuştur) biriktirmesine imkân verecek bir güce erişmiş olan, Makedonya Kralı II. Philippos, adının tarihe yazılmasını sağlamak için ne gerekiyorsa yapmıştır.

Philippos, MÖ 340 yılında Byzantion'a yönelir. Ateş gücünün fiziksel olarak mühendisliğin hizmetine sokulduğu, bir burkma mancınık da dahil, şeytani bir biçimde etkili yeni kuşatma araçları tasarlayan, yeni kurduğu mekanik mühendislik ekibinin uzmanlığından yararlanarak, hiçbir şeyden haberi olmayan şehre boyun eğdirmeye çalışacaktı.

Philippos sonunda Byzantion'a saldırır ve şehri sınırlı bir süre, bir yıl kuşatma altına alır. Somut olarak bu kuşatma başarısızlıkla sonuçlanmıştır: Anlatılanlara göre, havlayan köpekler (ısrarla, sihirli bir biçimde meşaleler yakarak ve gökyüzünü aydınlatarak şehrin içinde bulunduğu tehlikeyi gösteren, surların koruyucu ilahesi Hekate tarafından gönderildiği söylenen köpekler) Makedonyalıların şehrin savunması kırma girişimini açığa çıkarmıştır.[11] Ama büyük bir ihtimalle Philippos, Yunanların bu kullanışlı sıçrama tahtasını, geçitleri kontrol ediyor olmasından ötürü büyük bir ekonomik ağırlığı sahip olan bu şehri hiçbir zaman ele geçiremeyeceğini zaten biliyordu. Bu daha çok, Atinalıları bir savaşa sokmak için yapılmış, kışkırtıcı bir denemeydi.[12] Atinalılar beklendiği gibi, Karadeniz yoluyla (Tuna havzası, Doğu Kırım ve Azak kıyılarından) gelen, hayati öneme sahip hububat tedarikinin ve Bosphorus'tan geçişlerin sekteye uğrayacağı korkusuyla, Byzantion'un yardımına koşmuştur. Atinalılar endişelenmekte haklıdır. Philippos o yıl içinde, aşağıdaki suyun üzerine kutsal bir kuvvet alanı gibi yansıdığı düşünülen, Hieron kutsal alanının kenarına demirlemiş, Atinalılara ve müttefiklerine ait, toplam 230 gemiden oluşan bütün Atina hububat filosunu ele geçirmek üzere harekete geçmiştir ve bu, Makedonya Kralının en "yasa tanımaz eylemi" olarak anlatılan, kutsala bir saldırıdır.[13] Philippos, 180 tekneden oluşan bütün Atina filosunu batırmış, içindeki her şeyi satıp savmış ve tahtaları da, yaptığı kuşatma araçlarında yeniden kullanmıştır. Rodos, Khios ve Byzantion'a ait olanlar geri verilmiştir.

---

11 Geç Roma dönemi kaynaklarının bir kısmı, Byzantium'un hikâyesiyle –kazların çığlıkları tarafından korunduğu söylenen– Eski Roma'nınki arasında neredeyse kesinlikle bir paralellik kurmaktadır.

12 Bkz. örn. Diodoros Siculus, *Bibliotheca Historica*, çev. Oldfather (1989), Kitap 16, 74 vd bölümler.

13 Bütün tartışma için, bkz. Moreno (2008).

Ve burada bir kere daha, Byzantion'da vuku bulan olayların bir biçimde tarihin motor gücü oluşuna tanıklık ediyoruz. Philippos'un Bosphorus'ta oyalandığı bir sırada, on altı yaşındaki oğlu İskender [Alexander] kral naibi yapılmıştır ve genç naip hemen işe koyulur: Trakya'daki Maedi üzerine sefere çıkar ve İskenderiye'yi [Alexandropolis] kurar. Bizatihi Byzantion'da, askeri eğitim alanı Strategion'u [bugünkü Sirkeci, "komutanın yeri" anlamında] kuran kişinin de (yanlış bir biçimde) İskender olduğu söylenmiş olsa da, bütün güvenilir kaynaklar, aslında bu parlak, tarih yapıcının Asya'ya Bosphorus yoluyla değil de Hellespontos yoluyla geçtiğini yazar. Bu müthiş derecede kararlı gencin, babasının kokusu hâlâ oradan silinmemiş bir yer değil, dövüşecek yeni meydanlar istediği bellidir. Byzantion, İskender'in yıldırım harekatı için uygun vasıflara sahip değildir. Hellespontos'u koruması için bıraktığı savaş filosundan hiçbir zafer haberi gelmeyince, İskender adamlarına Bosphorus'u geçip Tuna'nın içlerine doğru ilerlemeleri emrini verir. İskender'in çağdaşı, kıvrak zekâlı müzisyen Stratonikos, Byzantion'u hor görerek ondan "Yunanistan'ın koltukaltı" diye söz eder.[14]

İskender ardından Babil üzerine saldırır; Mezopotamya gerçek zenginliğin bulunacağı yerdir. Babil fatihe boyun eğince, gümüş sunak buhur ve parfümle doldurulur. Kafeste aslanlar ve kaplanlar armağan olarak verilir ve yollar çiçeklerle donatılır. Kuzey Mısır'da İskender kendi adına bir şehir –İskenderiye– kurulmasını emreder ve bu şehir bir zaman sonra yeryüzündeki en büyük kütüphanelerden birine sahip olmakla övünecektir... ve bir zaman sonra da Hıristiyan Konstantinopolis'e tâbi olacaktır.

İskender Byzantion'u atlamış olabilir; ama şehre bir armağan vermeyi ihmal etmemiştir. Büyük İskender olarak bildiğimiz bu insanın yaptıklarının mirası, adını İskender'in gözde komutanlarından Seleukos'tan alan, devasa Seleukos İmparatorluğu olarak hayat bulmuştur. Bu, Yakın ve Ortadoğu'yu ve Kuzey Hindistan alt-kıtasını içine alan büyük bir imparatorluktur. Ve bu sayede Batı, Doğuya gelmiştir. Kuzey Afganistan'da kayalara Delphi kâhinlerinin aforizmaları kazınacaktır. Hindistan alt-kıtasının imparatoru Ashoka, Mauryan ve Yunanca olmak üzere, iki dilde fermanlar yayınlamıştır. Yunanları barbarlar olarak gören *Garga*

14 Athen., *Deipnosophistae* 8.351c. Stratonicos'un Byzantion'u ziyaret ettiğini biliyoruz: Athen. 8.349f-350a.

Samhita (bugüne ancak bazı fragmanları kalmış, Sanskritçe astroloji metni) istemeyerek de olsa onların astrolojideki becerilerini övmüştür; Gandhara bölgesinin Budhaları bir Yunan edasıyla gülümsemeleriyle meşhurdur. Birçok bakımdan Byzantion'u ihya edecek olan, İskender'in Yunanlığının tepkime gücüydü; bu, Hellenik etkiyi Küçük Asya'nın ve Kafkasya'nın çok ötelerine, Hindistan alt-kıtasına ve Ortadoğu'ya kadar uçuracaktı. İskender, Yunanların ve şehirlerinin, Doğuluların gözündeki yabancı gibi olmadığı konusunda onları temin etmişti. O Byzantion'u atlamış olabilirdi, ama şehrin öneminin Uzakdoğu'ya taşınmasına aracılık etmişti.

İskender'in Byzantion'a karşı, görünüşteki bu hor gören tavrında pek de ironik bir yan yoktur. Yüzlerce yıl sonra, pagan İskender şehrin Hıristiyan kurtarıcısı olarak yeniden doğacaktır. Artık adı Konstantinopolis olmuş olan yerleşim yerinin patriklerinden biri olan Yuhanna Hrisostomos, İskender'in başını resmeden altın madalyonların, gücü yeten Byzanslı yurttaşlar tarafından muska olarak takıldığını kaydetmiştir. MS 9. yüzyılda, Byzantium'da yazılan, *Yalancı-Daniel'in Kıyameti* adlı eserde, "Büyük Philippos" gibi, İskender de şehirle ilişkilendirilmiştir:

> [O] uyanacak ve Yedi Tepeli Şehirde [Konstantinopolis'te] askerlerini toplayacak ve eşi benzeri görülmemiş bir savaş verecek ve kanlar nehir olup Yedi Tepeli Şehrin sokaklarından akacak... Dört Melek onu Ayasofya'ya getirecek ve başına taç giydirip kral yapacak... ve o, meleklerden küreyi kabul ederek, İsmailileri, Etiyopyalıları, Frankları, Tatarları ve her milleti ayaklarının altına alacak... Sonra onun dört oğlu, biri Roma'da, biri İskenderiye'de, bir, Yedi Tepeli Şehirde ve dördüncüsü de Thessaloniki'de, hükümdar olacak.[15]

Bununla birlikte, geleceğe dair bu öngörülerin muzaffer tonuna rağmen, tarihsel gerçeklikte, Hellenistik dönem boyunca Byzantion şehir surları istikrarlı bir biçimde parçalanmıştır. MÖ 334 yılında, İskender'in III. Darius'un üzerine sefere çıkması sayesinde, Pers ittifakından "kurtulan" Byzantion, bu sefer de Galyalı tacizcilerin talep ettiği haracı ödemek için, tekne

15 Aslı Yunanca olan, Büyük İskender'in yaptıklarını tamamen kurgusal bir tarzda anlatan, son derece popüler *Alexander Romance*, fiziksel olarak insanları doğuya çekmiştir. Kafkasya'ya dair Batılı fikirlerin birçoğunun kaynağı budur: Bkz. Stoneman, R. (1991).

başı alınan, Bosphorus'tan geçiş ücretinin artırılması nedeniyle Rodosluların saldırısına uğramıştır. Şehir, kendi sikkelerini basarak, Küçük Asya kıyısındaki (her derde deva kaplıcalarıyla övünen) günümüz Yalova'sını kontrol altına alarak ve Bosphorus'u bir tür uluslararası serbest ticaret bölgesi olarak finansal anlamda değerlendirerek, mali bakımdan ayakta kalmayı başarmıştır. Büyük İskender'den miras kalan toprakların bir parçasına hükmeden –İskenderiye şehrinden yönetilen ve reçine, nohut ve tuzlanmış balık[16] tedarikinin kesintiye uğramaması için var gücüyle çabalayan– Ptolemaios hanedanı tarafından ekonomik olarak desteklenen Byzantion, kendisine muhtaç olanların sayıca fazlalığı sayesinde başarılı olmuştur. Buna rağmen, bu dönem en az beş kuşak boyunca, Byzantion/Byzantium adı, hep başka insanların ihtiraslarıyla alakalı olarak anılmıştır. Ve sonrasında bu Yunan şehri, bütün zamanların en büyük tarih yapıcısının hizmetine girecektir. Byzantion kendini gururla Yeni Roma –adını aldığı yer gibi, yedi tepe üzerine kurulu şehir– olarak takdim etse de, aslında başlangıçta, kendine güvenini yeni kazanmış bir Akdeniz gücünün, Roma'nın, kudretinin ve fikrinin zayıf bir oyuncağı olacaktır.

Byzantion'a yeni tür bir gelecek verecek olan da yine Roma'nın dürtüsü ve ruhudur. MÖ 2. yüzyılda bir süper-otoyol –Adriyatik Denizi kıyısındaki Dyrrachium'dan (Arnavutluk'un ikinci büyük şehri olan günümüzdeki Draç) başlayan ve Via Egnatia olarak bilinen– Balkan yarımadasını boydan boya geçen ilk döşeli yol olarak yapılmış ve 2000 yılı aşkın bir süre boyunca, Roma'dan bugün İstanbul olarak bildiğimiz şehre uzanan anayol olarak varlığını korumuştur. Başlangıçta, potansiyel bir çıban başı olan Mekadonya eyaletini zapturapt altına almaya yardımcı olsun diye yaptırılan, MÖ 146 yılında bu eyaletin valisi olan Gnaeus Egnatius adlı kişi tarafından akıl edilmiş olan ve bir kontrol aracı olarak Orta Avrupa boyunca uzanan bu hayati altyapı, Byzantium, Konstantinopolis ve İstanbul olmak üzere yeni isimler alan Byzas'ın destansı anıtı için dönüştürücü olacaktır. İyonya Denizini Bosphorus geçitlerine bağlayan bir yol, bu denizin kıyısındaki şehrin talihi açısından bir iyilik meleği demektir.

16 İskenderiye ve Byzantion'da, tüccarların arasında değiştokuş edilen malların listesi papirüs üzerine çıkarılmıştır: *P. Cair Zen.* 1. 59089.20a, II. 20-1; *P. Cair Zen.* 4. 59 731 (MÖ 257-249); *P. Mich.* 18.781.10 (MÖ 186-185).

Roma'ın zekâsı ve iradesi, onun gözde projesi Via Egnatia ya da Egnatia Yolu sayesinde, Byzantion hayati olarak dünyaya doğrudan bağlanacaktır.

Egnatia Yolu

7. Bölüm

BÜTÜN YOLLAR ROMA'DAN ÇIKAR: EGNATIA YOLU

MÖ yak. 146 ve sonrası

via illa nostra, quae per Macedoniam est usque ad Hellespontum militaris... (Makedonya'dan doğrudan doğruya Hellespontos'a uzanan, bizim bu askeri yolumuz)

Cicero, *De Provinciis Consularibus*[1]

Kuzey Yunanistan'da, yaz aylarında kiraz dolu bir masanın ve kış aylarında dumanlı bir sıcaklık yayan eskice bir sobanın az ötesinde, dillerden düşmeyen bir muamma duruyor. Bir mezar taşı şeklinde ve büyüklüğünde olan, antikçağdan kalma, değerli bir mermer tablete dikkatlice oyulmuş bir hikâye taslağı, hem dünyanın kayıtlara geçmiş ilk trafik kazasını hem de bir adamın en iyi arkadaşı haline gelmiş bir domuzu yad ediyor.

Egnatia Yolu kıyısına dikilmiş ve sonra Edessa'daki [Vodina] Roma istihkam duvarına konmuş bu stel trajikomik bir hikâyeyi aktarıyor. Anlaşıldığı kadarıyla, bir domuz dini bir festivalde kurban edilmek üzere, Khoiros adında bir adam tarafından, Via Egnatia üzerinden bir yerden bir yere götürülüyormuş. Taşa gösterişli bir araba resmedilmiş: Şaha kalkmış dört at oyulmuş ve atların toynakları dramatik bir şekilde, şimdi yere serilmiş yatan domuzu ezmek üzere havada asılı duruyor. Sorguçlu bir pelerin giymiş, makul biri gibi görünen arabanın sahibi (muhtemelen) çaresizce ellerini öne uzatmış oturuyor. Domuzun hikâyesi resmin etrafına dikkatli bir biçimde kazınarak yazılmış: "Bütün bu yolu yaya geçtim, yılmadan... Ancak tekerleğin kuvvetiyle şimdi ışığı kaybettim... Şimdi burada yatıyorum, hiç hak etmediğim bir ölümle."[2]

---

1 Cicero, *De Provinciis Consularibus* 2.4, çev. Gardner (1958).

2 SEG 25:711.

Bu ister Roma'ya özgü bir safsata, pahalı bir şaka (*choiros* Yunancada domuz ya da bu bağlamda, domuz yüzlü anlamına geliyor[3]) ister yaklaşık MS 2. yüzyıl sonlarında, İtalya ile İstanbul arasındaki yolda tatsız bir sonla karşılaşan, kurbanlık bir hayvanın yürek burkan bir anıt taşı olsun, antik dünyanın en hayati damarlarından biri olan, İstanbul'un talihini döndürecek bir süper otoyoldan bugüne kalan, son derece canlı, şahane bir kartpostaldır.

Düz tabanlı teknelerle Brindisi'den Dyrrachium'a gidip gelen Romalı mühendisler tarafından inşa edilmiş olan Via Egnatia, Byzantion'u tersinmez bir biçimde, bir yükleme istasyonu olmaktan çıkarıp bir varış noktası haline getiriyordu. Bir vaat şehri şimdi kendisini var etme şansı yakalamıştı. Bu güzergâhta daha önce bir patika vardı; başlarda Kandavia Yolu denen bu yolun batı kesimi Arnavutluk'taki Shkumbin Nehrinin yatağını takip ediyordu. Sözde-Aristoteles olarak tanınmış bir yazar bu yola ilişkin başka ipuçları da verir: "Bu yolun ortasında bir yerde, müşterek pazar kurulduğunda, Pontus'tan [Karadeniz] gelen tüccarların Lesbos, Khios ve Thasos malları ve Adriyatik'ten gelenlerin de Korkyra'dan [Korfu] amphoralar getirdiği bir yer vardır."[4] Makedonya, Pella'daki Philippos ve İskender'in sarayı, Egnatia Yolunun öncüsü olan bu yolun kıyısında kurulmuştu: Yolun iki yanında, Helenist döneme ait kemikler ve yüksek, dairesel gömü alanları vardır ve bunlar, kamusal tüketime düşkünlüğe dair özel işaretlerdir. Büyük İskender, ölülerin bu tapınaklarının yanlarından geçerek dünyayı fethetmek için sefere çıkacaktır.

Bu arzu yolları, iki önemli nokta arasındaki bu en kısa ve en verimli rota, takdire şayan bir biçimde ne kadar azimli olduğunu bize kanıtlayabilmektedir. Ve gerçekten de, bazılarına hâlâ Yunanistan'da Egnatia Odos ya da Arnavutluk'ta Rruga Egnatia adı verilen anayolları ya da tali yolları kullanarak Balkanlar'ı gezecek olursak, doğrudan, klasik çağdan atalarımızın ayak izlerini takip etmiş oluruz. Romalılar döneminde, Via Egnatia'dan ve onun yan hizmetlerinden faydalanmak belli koşullara bağlıymış. Teoride ancak resmi bir geçiş ya da yetki belgesine sahip olanlar bu otoyolu ve konaklarını kullanabilirmiş. İmparatorluk işleri gereği bu yoldan her iki istikamette de görevliler, diplomatlar, ganimetler

3 Peter James'e, *choiros* sözcüğünün argoda aynı zamanda kadın cinsel organı anlamına geldiğini hatırlattığından ötürü teşekkür edeim.

4 Aristoteles'e atfedilen, *On Marvellous Things Heard* 839b, çev. Hett (1936), 285.

ve askerler gidip gelse de, normalde ana yolun yanı başında uzanan katır yolunu kullanan yerel halktan bazı kişilerin arada bir çekinerek de olsa bu yola girdiği olurmuş. Bu yol her bakımdan –politik, dini, toplumsal– küresel kültürü şekillendirecek olsa da, ilk başta onun şaşmaz bir amacı vardır: Bir yönde insanları, aksi yönde de parayı nakletmek. Egnatia Yolu hem askeri kontrolü hem de Byzantion için nimet olduğu kadar lanet de olan, deniz yoluyla taşımacılık, ticaret ve balıkçılık gelirlerinden alınan vergiyi, *portorium*u, toplamayı kolaylaştırmıştır.[5]

Önceleri, günümüzdeki Türkiye-Yunanistan sınırına yakın, Maritsa Nehrinin (Yunanca Evros, Türkçe Meriç Nehri) doğal sınırında son bulan Via Egnatia, daha sonra Dyrrachium'dan başlayarak, günümüz Arnavutluk'unu, Makedonya'sını ve Kuzey Yunanistan'ı boydan boya geçerek Byzantion'a kadar ulaşmıştır. Roma'yı (Dyrrachium'un Adriyatik'te tam karşısına denk düşen) Brindisi'ye bağlayan Via Appia ile birleşen Via Egnatia, Ebedi Şehrin elinin, Byzantium'dan başlayarak Doğu İpek Yoluna uzanan Via Ponticas sayesinde, Küçük Ermenistan'daki Nikopolis'e (Purk) [ya da günümüz Şebinkarahisar ilçesi, Bayramköy yakınlarındaki tarihi yerleşim] kadar uzanmasını sağlamıştır. Egnatia Yolu, Romalıların "sınırsız imparatorluk" sahibi olma arzusunu besleyecektir.

Bu Roma'ya özgü yol evrimci bir karaktere sahiptir; çevresine uyum sağlamaktadır: Yolun genişliği en ücra bölgelerin bazılarında 4 metreyken, şehirlerde 20 metreye kadar çıkmaktadır. Kenarlara yerleştirilmiş büyük taş bloklar arabaların yoldan çıkmasını önlerken, bazı yerlere konan orta şerit taşları sayesinde iki yönlü trafik sağlanmıştır. Dağlık bölgelerde çakıl en uygun zemin malzemesidir; yolun bazı kısımları çamurla sıvanarak suya dayanıklı hale getirilmiştir. İhmal edilmiş bile olsa, parlak bir mühendislik örneği olan yolun büyük oranda terk edilmiş bazı kısımları hâlâ kullanılıyor: Benim bu yolu kullandığım 2015 yılında, çok sayıda Suriyeli mülteci, farkında olmadan, batıya gitmek için Via Egnatia'yı kullanan antik Romalıların izini takip ediyordu. Yolun iki yanına dağılmış birkaç otel, hem İngilizce hem de Arapça yazılmış tabelalarıyla yolculara sıcak su, döviz, vize hizmeti sunuyordu.

Gerçek anlamda antik Roma tarzı, Egnatia Yolu inşa edildiğinde, sıkı bir biçimsel kalıba ve katı bir işaretleme sistemine dayanıyordu: Her 50-60 km'de bir han, her bin adımda bir uzaklık işareti taş-

---

5 Bkz. Wheeler (2011), 238; Archibald (2013), 245.

ları (hâlâ topraktan çıkıyorlar; yakın tarihte Arnavutluk'ta bir nehir yatağında yeni bir işaret taşı bulundu) bulunuyordu ve 7 ila 14 mil (bir Roma mili yaklaşık 1,5 kilometreydi) arası değişen aralıklarla yön işaretleri, konaklama alanları, hayvanları ya da malzemeleri koymak için birtakım yerler yapılmıştı. Seyahat eden ister Britanya'dan, Galya'dan, İspanya'dan, İlirya'dan ister Trakya'dan olsun, bunun ancak bir Roma projesi olabileceğini hemen anlayacaktı.

Antik dünya yazını, erken Roma dönemine kadar yolların ne kadar tehlikeli yerler olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yollarda insanların başına gelebilecek kötü şeyleri bir düşünün: Oedipus babasını öldürürdü; Theseus psikopat bir seri katil olan, yolcuları kandırıp evine alan, sonra onları ya yatağa bağlayıp kesip doğrayan ya da önce gevşeyinceye kadar rahat ettirip sonra öldüren Procrustes'le uğraşırdı. Hepsi bir yana, gerçekten de, namlı haydut çetesi Cravarites sık sık Via Egnatia'ya baskınlar düzenlermiş. Ancak birçok bakımdan, uluslararası bu otoyolun yapımıyla birlikte, hem psikolojik hem de topografik olarak, insanları birbirine bağlayan şey artık yollar olmuş. Bir bakıma Via Egnatia, modern oluş tarzının başlangıcına işaret etmektedir. Gelip Yolun Byzantion şehrinin surlarına dayanması ve kapılarından geçip şehrin antik merkezine doğru devam etmesiyle birlikte, Byzas'ın Şehri yalnızca üç denizin bağlantı noktası olmakla kalmamış, aynı zamanda dünyanın en büyük kara yoluyla da, bilinen dünyaya bağlanmıştır.

Romalı psişesinde, Doğu uzun zaman boyunca bir tehlike ama aynı zamanda da bir bolluk mekânı olmuştur. İlk İmparator Augustus Roma hakkında şu unutulmaz sözleri sarf etmiştir: Tuğladan bir şehir buldum, ama mermer bir şehir bıraktım. İyi de bu mermerin parası bir yerlerden gelmiş olmalı, değil mi? Hindistan Roma kaynaklarında sık sık, akla hayale sığmaz bir zenginlik ülkesi olanak anlatılır. Büyük Plinius, Romalıların egzotik ipeklere, parfümlere ve incilere olan merakının şehri tükettiğinden şikayet etmiştir: "Hindistan ve Çin [ve Arabistan] hep birlikte İmparatorluğumuzu kuruttular. Lüks merakımızın ve kadın milletinin başımıza açtığı belanın bedelidir bu."[6] Roma'nın fiziksel olarak doğuya doğru yayılmasına imkân veren şey, Via Egnatia'nın inşa edilmesi ve ona eşlik eden yol sistemleri olmuştur; ama bu ara-

6 Pliny the Elder (Büyük Plinius), *Natural History* 12.41, akt. Lockard (2015), 172.

da, Mısır'ın işgal edilmesi de bu manyetik çekimi artırmıştır. Roma'nın kanına bir kere şark virüsü bulaşmıştır ve Gnaeus Egnatius'un Via Egnatia'nın yapımına başlamasını sağlayan Makedonya Savaşında Romalıların zafer kazanmasının ardından MÖ 129'da Roma'yla bir ateşkes dönemine giren Byzantion, bütün o uzun Asya yolculukları başlamadan önce hayati önem taşıyan çok önemli bir varış ve kalkış noktasıdır.

Ardından gelen üç kuşak boyunca, Roma güçleri, zehirler konusunda son derece bilgili, Pontus Kralı VI. Mithridates gibi Doğulu rakipleriyle amansız mücadelelere girerken şehir erzakla donatılmıştır; Byzantionlular MÖ 74/73'te, 30.000 Roma askerinin Khalkedon civarında kılıçtan geçirilmesine tanık olmuştur. Khrysopolis'in adı, muhtemelen burada konuşlanmış Roma karargâhındaki deri zırhlara, *scuta*lara (günümüzdeki adı olan Üsküdar'ı çağrıştıracak biçimde) atfen Skutari olmuştur; İstanbul'un yeni metro çalışmaları sırasında yapılan kazılarda, bu deri zırhların kalıntılarına rastlanmıştır. Güçlü konsül Pompeius'un yürüttüğü –işaret edildiği gibi, bizim benzer bir kararlılıkla yürüttüğümüz "teröre karşı savaş"[7] adlı halkla ilişkiler kampanyamıza benzeyen– "korsanlara karşı" son derece tartışmalı savaş, MÖ 67 yılından sonra, onun ve ondan sonraki iktidar oyuncularının, gözünü Doğunun ticari potansiyeli üzerinden ayırmamasını sağlamıştır. Julius Caesar'ı Roma'daki bir arkadaşına "veni, vidi, vici" diye yazmaya sevk eden şey, MÖ 47 yılında Anadolu'da Mithradates'in oğluyla yürüttüğü mücadeledir. Bu zaman zarfında, Roma metinlerinde Byzantion'dan söz edilirken, Romalı tarihçi Tacitus'un *Annals*'ında [Yıllıklar] görüldüğü üzere, şehir sanki mağdur bir davacı gibidir:

> İzleyici olmaya hak kazanan ve senatoda yüklerinin ağırlığından yakınan Byzantionlular... çeşitli zamanlarda Sulla [general ve devlet adamı], Lucullus [Roma konsülü ve Mithradates karşısında ve Kyzikos Kuşatmasında zafer kazanmış kişi] ve Pompeius'a yardımlarını sunduklarından ve yakın zamanda Sezarlara verdikleri hizmetlerden bahsettiler –onlar generallerin ve orduların karadan ve denizden geçiş yerleri olan bir bölgede ve aynı şekilde mühimmat sağlamaya uygun konuşlanmış olduklarından bu hizmetleri mümkün olmuştu.[8]

7 Profesör Mary Beard, Nisan 2016'daki konuşma.

8 Tacitus, *Annals* 12.62-3, çev. Jackson (1937).

Ve yine Küçük Plinius –Büyük Plinius'un yeğeni ve imparatorluk yargıcı– İmparator Trajan'la[Traianus] olan yazışmasında, "Byzantion şehrinin –normalin çok üzerinde olan– harcamaları"nın azaltılması talebinde bulunacaktır.[9]

MÖ 42 yılında, Roma'nın muhtemel liderleri, Julius Caesar'ın suikastçısı Brutus'un sıcak takibinde olan Antonius ve Octavianus, (Makedonya'da hâkimiyet sağlamış) Brutus ve (Suriye'den sefere katılan) Cassius, Egnatia Yolunu ele geçirmek üzere verilen bu giderek şiddetlenen iç savaşta, rakipleriyle Philippi Muharebesinde karşı karşıya gelmiştir. On dokuz lejyonun katıldığı bu savaşta, şair Horatius da kaybeden taraftan bir subay, "Kurtarıcılar"dan biridir. Bu Doğu-Batı yol sistemi için, çevredeki altın ve gümüş madenleri için olduğu kadar, Cumhuriyet ve *Romanitas* ideası için de verilen bir savaştır. İmparatorluk gücünün muzaffer komutanları, Philippi'nin tam dışına, Egnatia Yolu üzerine devasa bir zafer takı inşa ettirmişlerdir; günümüzde bir mısır tarlasının ortasında terk edilmiş halde, kararmış kaya bloklarından bir yığın olarak durmaktadır. Yöredeki çiftçiler sık sık, savaş alanında Eski ve Yeni Roma'nın hikâyesini anlatan ok uçları, kırık kılıç parçaları ve ezilmiş miğfer kalıntıları bulup çıkarmaktadır. *Georgics*'te Philippi'nin dokunaklı öyküsünü anlatan Vergilius, yalnızca bir şair değil bir kâhin olduğunu da kanıtlamaktadır adeta:

Düzlükler... şişti ikiye katlandı
Adamlarımızın kanıyla.
Elbette bir gün gelecek
Bu topraklardan bir çiftçi
Eğri sabanıyla toprağı kazarken
Körelmiş paslı uçlarını bulacak okların
Ya da ağır çapaları boş miğferlere çarpacak
Ve şaşırıp kalacaklar büyük kemiklere
Mezarlar kazılıp açılırken.[10]

Byzantium'a seyahat eden tüccarlar ve diplomatlar, Via Egnatia boyunca düzenli aralıklarla inşa edilmiş hamamlarda mola verebiliyordu. Bu hamamların şahane ama ihmal edilmiş bir örneği, Arnavutluk'taki, günümüzde eski Roma yolunun üstünü örten bir otoyol kavşağının kıyısında sessizce duran Ad Quintum'dur. Hamamın duvarları hâlâ donuk bir Roma kırmızısıdır ve bu alan

9 Pliny the Younger (Küçük Plinius), *Letters* 52-3, çev. Davis (ed.) (1913).
10 Virgil, *Georgics* 491-8, çev. Weeda (2015).

artık yalnızca ısırgan otları, keçi tezekleri, sivrisinek bulutları ve havlayan köpekler tarafından korunmaktadır. Ancak şimdi tam karşısına, 1970'lerde Mao'nun Çin'i tarafından inşa edilmiş, etrafa zehirli atık saçan dev çelikten iskeletlerin gölgesinde kalmış ve dağılıp gitmekte olan bu yıkıntı, bir zamanlar Ebedi Şehirden Byzas'nın şehrine kadar uzanan kesintisiz bir Romalılık hattının başka bir kanıtıymış.

MS 73 yılında Byzantium, antik akropoliste bir darphane kuran Vespasianus tarafından, resmen bir eyaleti olarak Roma İmparatorluğuna dahil edildi.[11] Hadrianus'un mühendisleri de MS 117'den bir süre sonra bir kemerli suyolu inşaatı başlatarak[12] (kendisi de Yunan hayranı olan Hadrianus MS 123'te şehri bizzat ziyaret etmiş ve şehirde kültürel bir yenilenmeyi ateşlemiştir)[13] Belgrad Ormanlarındaki bir kaynağı, daha alçaktaki şehrin su ihtiyacını karşılamak üzere kullanmıştır. Şehir surları sağlamlaştırılıp tamir edilmiştir. Tarihçi Cassius Dio, uğultulu mevcudiyetleri konusunda şöyle yazmıştır: "... onları [surları] da sağlam gördüm ve hatta 'konuştuklarını' duydum... yedisinin (hisarlar) de birbiriyle konuştuğunu... birinin konuştuğunu ötekinin duyduğunu, seslerin iletildiğini ve yankılanarak birinden diğerine gittiğini duydum. İşte böyleydi Byzantium surları."[14]

Şimdi Yunan kuruluşundan 800 yıl sonra, Byzantium öteki Roma yerleşimleri gibi görünmeye, tatmaya ve kokmaya başlamıştır; o aynı zamanda artık kendisinden büyük bir şeyin parçası, Roma denilen bir idealin parçasıdır. Yine de MS 193 yılında, şehir kendisini bir politik iktidar mücadelesinin yanlış tarafında bulmuş ve kendisine yanlış yapılan imparatorun gazabının kor ateşini yüzünde hissetmiştir.

Bir eylem adamı ve MS 193-94 yılında bir yıl bir aylığına imparator olan Pescennius Niger, selefleri Marcus Aurelius ve Commodus'un gözdesidir. Byzantium'un stratejik ve maddi zenginli-

---

11 Vespasianüs, Byzantium'u bir eyalet yapmıştır: Suetonius, *Life of Vespasian* 8.4. Darphane için kaynak: Mattingly (1921a), 216 ve (1921b), 262.

12 Suyolu için bkz. Crow, Bardill ve Bayliss (2008); daha fazla bilgi için özellikle 10-14, 116-17 ve Şekil 2.2. (Zeuksippos Hamamları, MÖ 532 tarihindeki Nika Ayaklanmaları sırasında tahrip edilmiş, ancak sonra yeniden inşa edilmiştir; 1928 kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Grig ve Kelly (ed.) (2012), 56).

13 Hadrianus bizzat bölgeyi ziyaret etmiştir; ancak görünüşe bakılırsa, Nikomedia'yı tercih etmiştir. Hatta onursal *hieromnemon* makamını, yani rahip-valiliği iki yıl süreyle elinde tutmak için Byzantium'da kalmış bile olabilir.

14 Cassius Dio, *Roman History* 74.14, 75.1, çev. Cary (1927), 195.

ğinin hakkını teslim eden –Herodianus'un, *Roma İmparatorluğu Tarihi*[15] eserinde dediği gibi, "insan ve para bakımından zengin" (bütün balıklar yine Byzantium kıyılarına vuruyor, körler şehri Khalkedon'a uğramıyordu)– Niger, Byzas'ın Şehrini seferlerinde merkez olarak seçmiştir; çünkü her şeyden önce şehir "kireçtaşından yüksek, güçlü duvarlarla çevrilidir... taşlar o kadar ustalıkla yerleştirilmiştir ki... bütün duvar tek bir blok kaya parçası gibi görünmektedir."[16] Niger, Byzantium'dayken kendisini gerçek imparator ve Roma'daki –bir şarlatan diye nitelediği– Septimius Severus'un rakibi olarak ilan etmiştir.

Severus ise hakkında atıp tutan ve tahtına göz dikmiş olan hasmının üzerine çullanmıştır. Sayı ve manevra kabiliyeti olarak geriye düştüğünün farkına varan Niger, Nikaea'ya [İznik] çekilir; ama Severus Byzantium'u yine de kuşatır. Bu amansız kuşatma üç yıl sürecektir. Cassius Dio, Byzantium'un kurnaz sakinlerinin nasıl düşman teknelerini tuzağa düşürdüğünü (teknelerin demirlerini kesmek için dalgıçlar gönderip, şehir surlarının içine çekmek için zincirlerini bağlıyorlarmış) ve erzaklarını almak için, örgü yaptıkları kadın saçlarını kullanarak gemileri nasıl içeriye çektiğini, duvarlardan söktükleri taşları ve bronz heykelleri nasıl saldırganların üzerine attığını tüm ayrıntılarıyla anlatır.[17] Umutsuzluğa kapılan az sayıdaki insan, kimsenin kaçakların peşine düşecek kadar aptallık yapmayacağı kötü havayı ve fırtınayı fırsat bilip kaçmıştır. Geride kalanlar ise yemek için derileri ıslatmış ve son çare olarak da "birbirlerini yemiştir." Byzantium'un durumu çaresizliğin ötesine geçmiştir artık.

Kendisine verilen destek erirken ve Severus zorbalıkla da olsa taraftar kazanırken, iktidar gaspçısı hızla seçeneklerinin tükendiğini görür. Niger sonunda yakalanır ve Antiokheia'da [bugünkü Antakya] kafası kesilerek öldürülür. Kokmuş kellesi, kapılarını açmaya ikna etmek için Byzantium surlarına asılır. Şehir teslim olmayı kabul etmez ve Severus, hem surları hem de ihanet içindeki nüfunun gururunu yerle bir etmeleri emrini verir. Kibire müsamaha gösterilmeyecektir. Bazıları, evlerinden getirdikleri tahta, kalas, odun ne varsa onlardan yaptıkları teknelerle kaçmaya çalışır. Birçoğu batar ve bu derme çatma teknelerin ve kaçakların şişmiş, kanlı bedenleri kıyıya vurur. Byzantium'dan "feryat figan

15 Herodian, *History of the Roman Empire* 3.1.5, çev. Echols (1961), 193.

16 *A.g.e.*

17 Cassius Dio, *Roman History* 75.10-14, çev. Cary (1927), 195.

ve ağıtlar" yükselmektedir. Severus askerlerini ve yöneticilerini öldürmüş, şehri bir harabeye çevirmiştir. "Salonları ve hamamları ve aslında bütün süslemeleri sökülüp tarumar edilen, artık bir köye dönüşmüş şehir, nüfusunu kendisine tâbi kılması için Perinthos'a [bugünkü Tekirdağ] verilmiştir."[18] Niger'in bir sopanın ucunda sergilenen kopuk başı ise Roma'ya yollanmıştır.

Bu, şehir için sonun başlangıcı olabilirmiş; ancak zaferinin ardından Septimius Severus, oğlu Caracalla ile birlikte, kendisinden önceki Alkibiades ve Pausanias gibi buraya hayran kalarak, etrafını çevreleyen yeni surlarıyla, yeni baştan, daha büyük ve daha iyi bir Byzantium inşa etmeye karar verir. Haliç'e [Altın Boynuz] iki yeni liman yapılması da planlanmaktadır (ikisi de 19. yüzyılda tamamlanmıştır) ve surlar artık iki tepeyi daha çepeçevre sarmaktadır (Byzantium'un, Roma gibi, yedi tepeyle kutsandığını düşünürsek, daha çok sur yapılması gerekecektir). Halka açık Zeuksippos Hamamları inşa edilir. Bugünkü Sirkeci istasyonunun altında kalmış, askeri talim alanı Strategion ve devlet hapishanesi yapılır.[19] Strategion'un Byzantium'un limanlarından biriyle doğrudan bağlantısı bulunmaktadır; bu, askeri kudretin karadan olduğu kadar denizden de bağlanmak zorunda olduğu bir şehirdir. İki tepe arasında bir sütunlu yol, Severus Portikosu, Via Egnatia'yı şehrin içine kadar uzatmış ve Bizans döneminin merasim yolu Mese'nin, günümüzde ise Divanyolu boyunca dükkânların ve tramvay yolunun uzandığı güzergâhın temelini oluşturmuştur. İmparator, oğlunun onuruna şehre kısaca Augusta Antonina'nın şehri demiştir (Caracalla lakabıdır; kendisine verilen ad Lucius Septimius Bassianus, imparatorluk adı ise Marcus Aurelius Severus Antoninus Augustus'tur).

Severus ayrıca araba yarışları için kullanılacak hipodromun ve hayvanat bahçesiyle hayvan itlaf alanı karışımı bir yer olan, daha sonra (Hıristiyan döneme kadar) halka açık cezalandırmalar ve infazlar için kullanılan Kynegion'un temellerini de atmıştır.[20] Vahşi hayvan şovları, bir tür etkileşimli hayvan parkı için amfitiyatrolar –o zamanın en gözde şehirlerinde görülebileceği üzere– ve yeni bir tiyatro da inşa edilmiştir.[21] O halde antik Roma'nın ömrü

---

18 Herodian, *History of the Roman Empire* 3.1.5-6 ve 3.6.9, çev. Echols (1961).

19 Freely (1998a), 27-8.

20 Daha fazla bilgi için bkz. Bomgardner (2000).

21 Bkz. A. R. Littlewood'un Wilson (2009), s. 136'daki Byzantium maddesi. Severus, Agora etrafına avlular, tiyatro, hamamlar ve hipodrom inşa etmiştir.

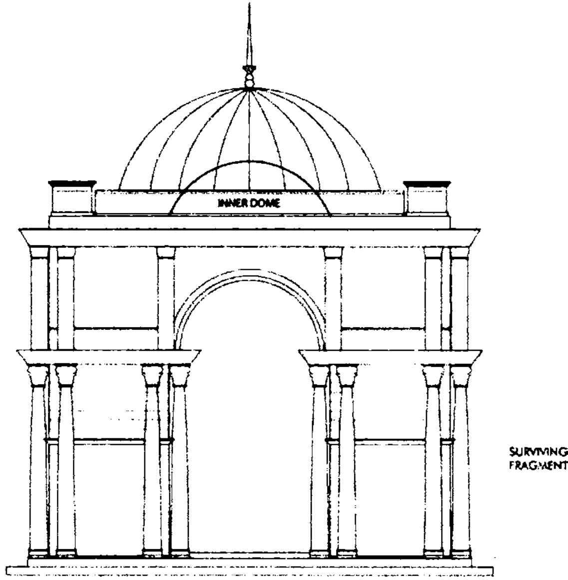
içinde Byzantium'u düşününce, şehirde vahşi kedilerin hırıltılarını, devekuşlarının patırtılarını ve gergin fillerin feryatlarını (yakın tarihte yapılan Yenikapı kazılarında, bütün bu hayvanlara ait kemik kalıntıları bulunmuştur) duyabileceğiniz bir manzara getirebilirsiniz gözünüzün önüne. Bu hayvanlar, o zamanlar moda olan, dehşet verici, canlı hayvan öldürme zevklerini tatmin etmek için ithal ediliyordu.[22]

Severus şehri güzelleştirmekle kalmamış; onun önemini de imal etmiştir. İmparator, Byzantium'un ortasına, daha sonra Milion adıyla bilinecek olan, gösterişli bir anıt dikmiştir; bu, Roma İmparatorluğu çapında bütün uzaklıkların ölçüleceği bir gösterge taşıdır. Milion bütün kilometre taşlarının anasıdır.

O zaman uydurulmuş bir fikrin –bu şehrin (Bosphorus'taki öteki yerleşim yerlerinin değil) Avrupa'nın sona erdiği ve Asya'nın başladığı nokta ya da tersi olduğu ve bütün önemli mesafelerin, Roma mili üzerine Roma mili, bu şehre olan uzaklıklarına bakarak fiziksel olarak ölçülebileceği fikrinin– bu anlamlı vücut bulmuşluğuna rağmen, bugün Milion'un hiçbir cazibesi yoktur. Bir zamanlar, heykel sanatının bütün inceliklerinin yansıtıldığı taş bir yapı olan bu anıttan geriye, modern şehrin orta yerinde dikili duran, gözenekli, şekilsiz, belli belirsiz bir kütle kalmıştır. Milion taşından geriye kalan bu kütle şimdi, hipodromu –şimdiki Sultanahmet Meydanı– çevreleyen yürüyüş yolu ile Ayasofya'nın ön yüzünün kesiştiği yerde durmaktadır. Ancak birkaç turistin durup baktığı bu antik eseri çevreleyen hendeği kediler kendilerine yuva bellemiş; kaidesi ise abur cubur paketleri ve sigara izmaritlerinden geçilmiyor. Ancak ne kadar ihmal edilmiş olursa olsun, bu taş kütlesi eskiden olduğu gibi şimdi de gerçek anlamda totem özelliği taşıyor. Zaman içinde Milion, medeniyetin bir tür sıfır notası olarak değerlendirilmiştir: Barbar olmayan dünyanın bütün mekân algılarının başlaması gereken bir yerdir o. Milion mesafeyi ölçmektedir ve Byzantium'un Doğu ve Batı tarafından paylaşılan bir topografik ve kültürel referans noktası haline geldiği anı göstermektedir.

İmparator Severus Mezopotamya'yı fethetmeyi sürdürmüş ve doğduğu yer olan, bugünkü Libya'daki Leptis Magna'yı Forum ve (Colosseum'da ve amfitiyatrolarda eziyet edilmek üzere Roma ve Byzantium'a gönderilen aslanların yüklendiği) liman inşa ederek kalkındırmıştır. Septimius'un niyeti, güç ekseninin kaydığını ve

22 Bu sürmekte olan bir gelenektir: Bkz. Sevcenko (2002), 69-86.

Byzantium'da Septimius Severus tarafından yaptırılan, Roma İmparatorluğunda bütün mesafelerin ölçüldüğü Milion anıtının grafik tasarımı.

Kuzey Afrika yerleşimlerinin her zaman kudretli bir imparatora uygun bir yer olduğunu dünyaya kanıtlamaktır. Buradaki kum tepelerinde yapılan arkeolojik kazılarda, üzerinde savaşçıları hayvanların izini sürerken ve bitkin bir gladyatörü mücadeledeki rakibinin cesedi üzerinde gösteren, Roma döneminden kalma bir dizi mozaik bulunmuştur. Eğer zihnimizde 2. yüzyıl Byzantium'unu canlandıracak olursak, Leptis'te gün yüzüne çıkarılmış buluntular çok faydalı birer yol göstericidir. 2011 yılındaki Libya ayaklanmasının en başında, Albay Kaddafi, Severus'un sarayının kalıntılarını bir mühimmat deposuna çevirmiş, antik taş anıtların içine tanklarını ve silahlarını yığmıştır. Leptis bu bölgenin yüksek enerjili, kişiye bağlı antik tarihinin vücut bulmuş halidir. Severus'un yaşam öyküsüne ve Byzantium'da Milion'un inşasına baktığımızda, kalbi bir kere daha Doğuda atan, jeopolitik bir bedeni görmeye başlıyoruz.[23]

---

23 Ancak etkileyici bir biçimde Severus, Konstantinopolis'in hikâyesinin başladığı yerde ölmüştür: York'ta.

MS 212 yılında, Severus'un oğlu Caracalla, özgür doğmuş olanlar için genelgeçer Romalı yurttaş statüsünü kurumsallaştırır; Suriye'den Scunthorpe'a [İngiltere'de, Lincolnshire'ın bir yerleşimi], Byzantium sakinlerini de kapsayacak şekilde, 30 milyonun üzerindeki insanın artık büyük Roma projesinin hissedarları olduğuna inanılmaktadır. Ne var ki Caracalla'nın reformu zor bir zamana denk gelir. İki kuşak sonra, MS 257 yılında, Karadeniz'den aşağıya doğru sarkan Gotlar Byzantium'a saldırmış; ancak Severus'un yaptırdığı yeni şehir surları tarafından püskürtülmüştür. Bununla birlikte, şehre tehlikeli olacak kadar yakın Khalkedon işgal edilmiştir. Got güçleri, şehri ele geçirmek için yanıp tutuşmaktadır; on yıl sonra geri dönerler ve ancak o zaman imparator olan II. Claudius'un –günümüzde perişan ettiği güçlerin adıyla Claudius Gothicus olarak bilinen– 50.000 barbarı öldürmesinin ardından savaşmaktan vazgeçip çekilirler.

Şehrin hafızasında (ki muhtemelen bir şehir efsanesidir) şöyle bir şey yer almaktadır: Günümüzdeki şehirde, Claudius'un zaferinin inatçı bir kalıntısı, Gotlar Sütunu bulunmaktadır. Bu eşsiz, antik Roma kalıntısı, Gülhane Parkının içinde, bir zamanlar şehrin hayvanat bahçesi olan yere giden, tozlu bir yolun sonunda, ihmal edilmiş bir halde durmaktadır ve antik dönemdeki büyük hayvan sergilerinin mekânından bir taş atımı uzaklıktadır.[24] Günümüzde bu sütunu hâlâ, Topkapı Sarayının dış bahçesinde görebilirsiniz. Bir zamanlar, Nikiforos Gregoras'a göre, tepesinde şehrin efsanevi kurucusu Byzas'ın bir heykelinin bulunduğu, 18,5 metre uzunluğundaki bu sütun bütün dünyaya, Byzantium gibi "Romalı" şehirlerin barbar düşmanlar tarafından taciz edilemeyeceğini ilan ediyormuş. Sütun aslında, yerel coğrafyacı Byzantiumlu Dionysios tarafından Athena Ekbasios'a, yani "Athena'nın Karaya Çıkması"na atfen yapıldığı söylenen, eski bir tapınağın üzerine inşa edilmiştir.[25] Bu, bilinen Byzantium'da, hem gerçek hem de destansı, maceracı Yunanların ilk seyahatlerini hatırlatan Bosphorus boyunca dağılmış birçok tapınak ve yer adından sadece biridir. Gotlar Sütunu neredeyse kesinlikle, Demir Çağı Yunanlarının Byzantion

24 I. Justinianus, dünyadaki en büyük hayvan koleksiyonuna sahipti. MS 1453 yılında hâlâ bir koleksiyon vardı ve Topkapı saray müştemilatı içinde, güney ucunun batı tarafında bir yerde, Osmanlılar döneminde de varlığını koruyordu. Burada artık bir hayvanat bahçesi bulunmuyor; ama Topkapı'dan yedi dakikalık yürüme mesafesinde bir akvaryum vardır.

25 Russell (2016), 42.

adını verecekleri şehirde ilk dükkan açtıkları yeri gösteren, dev bir "X işareti"dir. Bugün arkasındaki Topkapı Sarayının güzelliklerini tercih eden birçok turistin görmeden yanından geçtiği bu sütunun dibinde dört yıldan beri sürekli olarak park halinde bulunan (Türkiye'de Tofaş tarafından üretilmiş) kırmızı bir Fiat otomobil bile bu anıtın dikkat çekmesine yetmemektedir.

Bu arada, Byzantium'un güneydoğusunda, İpek Yolu üzerinde bir vaha olan Palmira'yı üs bellemiş Kraliçe Zenobia, Romalı yöneticilere gerçekten kök söktürmektedir. MS 271 yılında, Anadolu hariç, Zenobia eski-Roma Doğusunun çoğunu kontrolü altına almıştır. Roma İmparatoru Aurelianus, imparatorluk topraklarını yeniden eline geçirmek için 271/72 yılında kuvvetlerini Byzantium'da toplar. Romalılar, büyük Suriye'nin ateş gücünden korkmaları gerektiğini gayet iyi bilmektedirler. 260 yılında İmparator Valerianus Persler tarafından yakalanır; esir İmparator, gelecekteki Roma elçilerine bir uyarı olarak, derisi yüzülüp doldurulmadan önce, Pers yöneticiler tarafından basamak olarak kullanılmak üzere çömeltilmiştir: "Etinden ayrılan derisi kırmızıya boyanmıştı ve barbarların tanrılarına adadıkları tapınağa konmuştu; zaferlerinin anısı ilelebet sürsün ve bu hatıralık her zaman bizim elçilerimize gösterilsin istiyorlardı."[26]

Kendine güven konusunda hiçbir eksiği olmayan Zenobia, Antakya'daki darphanesinde bastırdığı sikkelerin üzerinde, Romalı kadınlara özgü yeni moda saç modeliyle, tam anlamıyla bir Roma imparatoriçesi –Septimia Zenobia Augusta– gibi boy göstermektedir. MS 272 yılının Nisan ayında, Byzantium'dan Küçük Asya'ya doğru yelken açan Aurelianus hadsiz kraliçeyi yenilgiye uğratmıştır ve kraliçe, Egnatia Yoluyla, Roma'ya kadar elleri arkadan bağlı bir şekilde yaka paça götürülmüştür. Antik kaynaklar bu konuda birbiriyle çelişmektedir: Bazı kaynaklara göre, Zenobia yenilgiyle birlikte öyle hastalanmıştır ki, daha Asya'yı terk etmeden ölmüştür ve Boğazlar'dan geçerken taşınan, onun cansız bedenidir. Bazılarına göre ise Byzantium'dan geçerek Via Egnatia boyunca süren yolculuğunu şerefsiz bir tutsak olarak gerçekleştirmiştir.[27]

Palmira o tarihte bile kılıç ve ateşin hışmına uğratılamayacak kadar güzel bir yer olarak görülmektedir. Arkeo-botanik araştırmalar, bu çöl şehrinin 220 çeşit farklı flora türüne ev sahipliği

26 Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*, çev. Creed (1984), 11.
27 Cassius Dio, *Roman History* 75.10-14, çev. Cary (1927), 195.

yaptığını ortaya koymuştur. Zenobia'nın şehri, bu kitabın bitimine yakın tarihte IŞİD militanları tarafından tahrip edilinceye kadar, kısmen ayakta kalmıştır.

Gotlar ve Byzantium'u çepeçevre saran kuzey monarkları, geçici bir süre için yenilgiye uğratılmış olsalar da, açıkça dört bir yanda kazanlar kaynamaya devam ediyordu. Eğer Roma Ortadoğu bölgesindeki yurttaşlarını kontrol edecekse, bir Doğu üssüne ihtiyacı vardı. Romalıların kas gücünü geniş âlemlere hissettirmek için, MS 293 tarihinde Tetrarşi –Dörtlü Yönetim– kurulmuştu. Diocletian Nikomedia'dan [bugünkü İzmit], Maximian da Milano'dan küçük yaştaki imparatorlar (Augusti) olarak yönetirken, Galerius Sirmium'dan (günümüzdeki Sremska Mitrovica) –Ammianus Marcellinus adlı bir yazar için "şehirlerin görkemli anası" olan yer– Konstantius Chlorus da Trier'den yöneten, Galya, Britanya ve Rhine bölgelerinden sorumlu küçük yaştaki imparatorlardı (Sezarlardı).

Genel kanaat, Roma'nın belki yeni yönetim yapılarına ve yeni idari kadrolaşmalara destek verdiği ancak Tetrarşinin yönettiği kültürel iklimin tersinmez bir şekilde değiştiği yönündeydi. Roma mekanizmasının Egnatia Yolunu yaratması üzerinden yüz elli yıl geçmişti ki, 1200 km kadar güneyde, Beytüllahim denilen bir yerde, felsefesi ve hayat deneyimi bu otoyolun ve götürdüğü şehrin –aslında bütün dünyanın– kaderini belirleyecek bir oğlan çocuğu doğdu. Eski Roma, askeri kontrolü kolaylaştıracak bir iletişim sistemi kurmuştu; ancak bu yollar aynı zamanda, insanların birbiriyle bağlantıya geçebileceği ve insan olmanın ne anlama geldiğini tasavvur etmenin yeni yollarını ürettikleri bir araç haline de gelecekti.

Somut kanıtlar bizi yolları, yerleşimleri ve sistemleri inşa etme arzumuzu kamçılayan şeyin ağırlıklı olarak ticaret ya da ihtiras olduğunu düşünmeye sevk ediyor bile olsa, tarihçiler kadar nöro-bilimciler de, giderek daha fazla altyapısal bağlantılar yaratmamızın temel nedeninin fikirleri paylaşma arzumuz olduğuna inanmaya başlamıştır. Ve artık, Hellespontos'u geçip, Bosphorus ve Akdeniz üzerinden Via Egnatia boyunca ilerleyen, tüm zamanların en büyük fikirlerinden biri, dünya dinlerinin en güçlüsü haline gelecek ve Byzantium ile Hıristiyanlığın geleceğini, biçimini ve işlevini belirleyecek bir fikir –insanın ölümü alt edecek güce sahip olduğu mefhumu– dolaşıma girecektir.

8. Bölüm

İÇ DÜŞMAN

MS yak. 41-311

Plinius'tan Trajan'a:
"Deaconesses" [kadın diyakoz] oldukları söylenen iki kadını işkenceye aldım; ama yalnızca uzun zamandır inanılan adi bir batıl inançtan başka bir şey bulamadım. Bu yüzden soruşturmama ara verip hemen size danışmaya karar verdim. Bu sizin acil ele almanızı gerektirecek kadar, özellikle de bu denli çok insan tehlikedeyken, önemli bir konu gibi görünüyor. Her yaştan ve her iki cinsten birçok insan kendilerini itham eden insanlar tarafından hayati bir tehlikeye maruz bırakılıyor ve bu böyle devam edecek görünüyor; çünkü bu batıl inancın sebep olduğu kirlilik yalnızca özgür kasabalara değil, aynı zamanda köylere ve çiftliklere kadar yayılıyor. Ben hâlâ bunun durdurulabileceğini ve işlerin doğru yoluna oturtabileceğini düşünüyorum. Hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde, neredeyse terk edilmiş tapınaklar yeniden duacıların akınına uğramaya başlıyor; çoktan beri unutulmuş kutsal törenler yeniden canlanıyor ve kurban olarak yiyecekler yine satışa çıktı; yakın zamana kadar böyle bir pazar neredeyse kalmamıştı. Dolayısıyla muazzam sayıdaki insanın yeniden kazanılabileceği açıkça görülebiliyor, yeter ki kendilerine pişmanlık için bir şans verilsin.

Hıristiyanlar Üzerine, Bitinya'daki Plinius[1]

Roma ile Byzantium'un ortasında bir yerde, Via Egnatia üzerinde, Philippi'de, komşu kilisede vaftiz edilen Philippili Yunan ikizlere nispet yapar gibi, buzlu kutsal Angitis Irmağının kenarında, rüzgârın sert darbeleri altında titreyen beyaz kavakların altında, Sırp

1 Pliny, *Letters* 96 ve 97, çev. Davis (ed.) (1913), 298–300.

kızlar etrafa sular sıçratarak vaftiz edilip Hıristiyan oluyorlardı. Bu inançlı aileler, her yıl Kuzey Yunanistan'ın bu ücra köşesine gelen binlerce başka insana katılıyordu; çünkü Yeni Ahit, MS 50 yılı civarında, bir topluluğun ilk kez Hıristiyanlığa dönmesinin Philippi'de gerçekleşeceğini iddia ediyordu. Egnatia Yolu boyunca yolculuk yapan (terk edilmiş bu Makedon-Roma kasabasındaki gösterişli Forumun yanından geçen yolun kalıntıları hâlâ görülebilmektedir) Havari Pavlus, Şam'daki dine döndürmelerin ardından yeni bir kültü –İsa kültünü– dünyaya yaymak için bu yolu seçmişti. Buraya gelince (Elçilerin İşleri'nde Luka'yı takip edecek olursak)[2] acelesi olan yolcu bir grup kadınla karşılaşmıştı, onların içinde Thyateiralı Lidya adında bir iş kadını da vardı. Lidya görünüşe göre "bölgenin bu büyük şehrinde" birçok tüccardan biridir: Tanrı korkusu olan bir kadın olarak betimlenir; dolayısıyla anlıyoruz ki Yahudi değildir; ama Yahudilere yakınlık duymaktadır. Lidya'nın Luka tarafından uydurulmuş olma ihtimali de vardır elbette; ancak Byzantium'un güneyinde kalan Thyateira [Bugün Manisa, Akhisar sınırları içinde kalan antik kent] gerçekten de mor boya üretimiyle tanınan bir merkezdi; tüccarlar yeni iş alanları yaratmak ve tedarik zincirlerini izlemek için Egnatia Yolunu kullanacaktı doğal olarak ve tekstil işinin sıklıkla kadınların hâkimiyetinde olduğu bir zamandı. Dolayısıyla ister gerçek ister hayal ürünü olsun, Lidya'nın hikâyesinin doğruluk payı yüksektir. Arı kovanı gibi işleyen –Octavianus ve Antonianus'un Caesar'ın katilleri Brutus ve Cassius'u mağlup ettikleri bu savaş alanına (cumhuriyetten imparatorluğa geçişi bugün artık yalnızca, bir zamanlar Egnatia Yolunun üstünde bulunan, yıkık dökük zafer takı hatırlatıyor) tepeden bakan– bu küçük yerde Lidya, Pavlus'un sosyal adalet, günahtan arınma ve ebedi hayat vaadi ile ilgili anlattıklarını can kulağıyla dinler ve ardından hiç vakit geçirmeden "evdeki herkesle birlikte" Hıristiyan olur. O tarihten beri, Lidya'nın vaftiz edildiği geleneksel yer bir kutsal ziyaret mekânı haline gelmiştir ve Yeni Ahit'e göre, burada söylediği "Mesih İsa'ya iman edin, o zaman kurtulacaksınız" sözleri bütün dünyada yankılanmıştır. İstanbul yolunun, milyonların iç dünyalarındaki yeri bugüne kadar ihmal edilmiştir.[3]

---

2 Elçilerin İşleri 16: 11–15.

3 Takip eden asırlar boyunca, Egnatia Yolu, etrafında çok sayıda erken dönem kilisenin ve manastırın kurulacağı, sağlam bir omurga olduğunu kanıtlamıştır. Bu kilise ve manastırların sayısının daha önce tahmin edilenden fazla olduğu yeni yeni ortaya çıkmaktadır.

Yeni Ahit'te, hem Petrus diye de bilinen Simon'un balıkçı ağabeyi hem de Vaftizci Yahya'nın bir müridi, belli belirsiz bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan ilk havarilerden Andreas'ın –bir balıkçı olarak insanların arasına karışması talimatını aldıktan sonra– MS 38 yılında Byzantium'da bir piskoposluk kurduğu söylenir; bu piskoposluk daha sonra Konstantinopolis'in patrikliği haline gelecektir. Ancak Hıristiyanlığın Byzas'ın Şehrinde tarihsel başlangıcı, aslında, daha mütevazı ve sıradan olmuştur. İstanbul'daki ilk Hıristiyanlar evlerinde toplanıyorlardı muhtemelen; genellikle kadınların yönettiği bu ev-kiliseler ilk dönemki Mesih İsa-kültünün ayırt edici bir özelliğiydi. Toplantılar küçük gruplar halinde ve gizli yapılıyordu. MS ilk yüzyılın sonuna doğru İncil yazılmaya başlandığında, çoğu Hıristiyan okumayı da yazmayı da bilmediğinden, bunlar büyük bir ihtimalle grubun saygın bir ya da iki üyesi tarafından sesli olarak okunuyordu. En erken Hıristiyan metinlerin hikâyelere benziyor oluşunun gayet makul bir nedeni olmalı. Yapılan ayinin sonunda cemaate şükran yemeği dağıtılıyor, ardından herkes karanlığa karışıyor olabilir. Her zaman yazılı olmayan *ksenia*, yani konukseverlik kuralını uygulamak zorunda olan Byzantium gibi bir ticaret şehri, fikirleri ağ gibi yaymak ve ziyaretçi büyükleri desteklemek açısından çok iyi bir yerdi. Şehrin gurur duyduğu Hıristiyan karakter, yeni bir dünya düzeninin fitilini ateşleyecek o karakter, tökezleyen ilk adımlarını MS 1. ve 2. yüzyıllar Byzantium'unda atacaktı; ve o Byzantium parfüm ve kutsal şarap değil, fırından taze çıkmış ekmek ve lambalarda yakılan zeytinyağı kokuyordu ve orada rahatsız uykularında viyaklayan bebeklerin sesi duyuluyor, mutfak kapılarının dışında köpekler titreşiyor ve Yunan köleler birkaç şanslı çocuğa Yunan alfabesi öğretiyordu. Ve bu arada şehrin taş tapınaklarında Kybele'ye, şehir surlarında Hekate'ye tapınılıyor ve aşağıda, şehrin limanında Dionysos'a dua ediliyordu.

Roma İmparatorluğundaki inançlar mozaiği içinde Hıristiyanlık, İmparator Marcus Aurelius'a gönderilen, son derece aydınlatıcı kısa bir mektupta belirtildiği gibi, MS 3. yüzyılda hâlâ kendilerine yer açmak için itişip kakışan birçok hizipten yalnızca biriydi. MS 176 yılında, Athenagoras adlı bir Hıristiyan tarafından yazılmış mektuptaki, Romalıların Hıristiyanlara zulmetmeyi durdurması gerektiği ricası, mektubu yazanın yaptığı, imparatorluk çapında vecibeleri yerine getirilen öteki alışılmışın dışındaki inançlar listesiyle desteklenmişti. Troia'daki Helen Adraste-

ia'ya (Kaçınılmaz ya da Yıkımcı Helen) tapma gibi bir dizi "küçük" kültün listesiyle birlikte, bu Hıristiyan kendi görüşünü de ortaya koymuştu: Biz küçük meselelerin insanlarıyız, diyordu, yani biz Hıristiyanların bir dünya dini kurmak ya da buna benzer bir derdi yok.[4]

Ancak Byzantium gibi şehirlerde Hıristiyan nüfusun tedrici bir biçimde artışıyla birlikte, Romalılar hiç kuşkusuz bir sorunla karşı karşıya kalmışlardı: Birçok kültün, birçok tanrının olduğu bir yerde, çoğulculuk nasıl sağlanabilirdi?

1996 yılında, tamamen tesadüf eseri, Tel Aviv'in sadece 15 km dışında ve Ben Gurion Havaalanı yanında, bir otoyol genişletme çalışması sırasında keşfedilen, orada on üç yıl önce yapılan kazı çalışması sırasında gözden kaçmış, MS 300 tarihli bir mozaikte, bu mesele çok canlı bir biçimde resmedilmiştir.[5] Antikçağda adı Lydda olarak bilinen ve mor renk boya ticaretiyle tanınan (Lydia kesinlikle mor renk boyanın yeri olarak biliniyordu) Lod kasabasında, yalnızca 1,5 metrelik bir toprağın altında 18 asır boyunca bulunduğu yerden çıkarılan, yaklaşık 18 metre uzunluğunda ve 9 metre genişliğindeki, Geç Roma dönemi mozaiklerinin bu mükemmel –ve tuhaf– örneği titiz bir çalışmayla restore edilmiştir.[6] Bu mozaikte, antik dönem zanaatkârlarının usta elleri, on binlerce küp şeklindeki renkli taşı işleyerek, üç kıtadan deniz canavarlarına ve vahşi hayvanlara (gergedan, zürafa, bir fil, yunuslar) can vermişti. Kesinlikle, kendileri de bu eseri yapmak üzere çeşitli yerlerden getirilen zanaatkârlar farkında olmadan kendi izlerini de esere yansıtmışlardı. Mozaiğin altına, tasarlamakta olduğu parçalardan birinin yanına, Roma'ya özgü sandaletlerden giyen bir işçi kendi ayrıksı ayak izini bırakmıştı. Bir köpek, belki de bir kedi, buradaki incelikle işlenmiş zeminin üzerinde o önlenemeyen yürüyüşünü yapmış ve pati izlerini de peşi sıra bırakmıştı.

---

4 Athenagoras, "A Plea for Christians", *Legatio and De Resurrectione*, çev. Schoedel (1972).

5 1930 sonlarında, modern dönemde yapılmış bir su borusunun bilmeden geçirildiği yerde çirkin bir oyuk meydana gelmiştir; ama bunun dışında mozaik neredeyse kusursuzdur.

6 Hadrianus tarafından yeniden inşa edilen Lydda önemli bir mor renkli kumaş merkezi haline gelecektir; bu, imparatorların ve kralların kumaşıdır ve Egnatia Yolu vasıtasıyla tedarik edilmektedir. Ne var ki bu renk, bir Romalı yazar tarafından "pıhtılaşmış kan rengi" diye tasvir edilmiştir.

Ancak ilk bakışta doğaya tapınma biçiminde algılanan bu kır manzarasının –hepsi zıplayan geyikler ve sevimli tavşanlar– karanlık bir mesajı vardı. Ancak daha dikkatlice bir kere daha baktığınızda, kan kendini gösteriyordu. Mozaikteki kır manzarasında kan izleri vardı. Vahşi bakışlı bir ceylan dişi bir aslanın pençelerinde çırpınıyordu; bir öküz böğürürken bir kaplanın ağzından salyalar akıyordu; bir leopar bir gazeli parçalıyordu; bir av köpeği tombul bir tavşanı yakalamak üzere pusuya yatmıştı. Mozaikteki kan mükemmel bir şekilde tasvir edilmişti; yere damlayıp göl oluyordu.

O halde, soralım, bu tüyler ürpertici manzarayı kim görmek istemişti?.. Doğrusu, bütün bu egzotik hayvanları –ve tüccar gemisini– göz önüne alacak olursak, ilginç bir ihtimal akla geliyor: Bu manzaranın sahibi bir gösteri-düzenleyiciydi; muhtemelen Byzantium gibi şehirlerde düzenlenen gladyatör oyunlarında, hayvan ve insan katliamı görmek gibi oburca bir geç Roma iştahını besleyerek dillere destan bir servet kazanmıştı. Hipodromdan çıkarılan kemik parçaları, bize sadece bu amaç için Byzas'ın Şehrindeki ölüm meydanlarına gerçekten de başka diyarlardan kaplanlar, antiloplar ve gergedanlar getirildiğini göstermektedir.

MS 3. ve 4. yüzyıllarda –sözünü ettiğimiz mozaiğin yapıldığı zamanlarda– Lydda, dünyevi ve dini iktidar için verilen bir mücadelede taraftı. Bölge çoktan beri paganlar, Yunanlar, Romalılar ve Yahudiler için bir yuvaydı ve şimdi onlara, bu yeni doğmakta olan Mesih İsa kültünün üyeleri de katılıyordu.[7] Lod mozaiği, bir Hıristiyan infazları çağına tanıklık ediyor olabilirdi. Byzantium'un yerel azizlerinden bir başkasının, Mocius'un, şehirde kafasının kesilip bedeninin de aslanlara yem olarak atıldığı söyleniyordu. Yapılan tahminlere göre, imparatorlar birkaç yıl içinde bu bölgede 20.000 Hıristiyanın katledilmesi emrini vermişti. Doğuda ölüm oranı özellikle yüksekti. Radikal ve inkâr edilmez bir biçimde halk arasında yaygın olan Hıristiyanlık serpilip gelişiyor ve sonra da doğduğu yer olan Ortadoğu sahil şeridi boyunca etrafı sarılıp

7 İkonografi sanki bize bu noktada Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki diyaloğun kuvvetli olduğunu söylemektedir. Tasvirler, örneğin Doğu Suriye'de, MS yak. 244 yılında tamamlanmış Dura Europos mozaiğinde, ortak bir zeminde oturan aynı ailenin iki dalını göstermektedir; onlar aynı zamanda neyin önemli olduğunu söyleme hakkının kimde olduğunu tayin etmek üzere bölgeyi biçimlendirmektedir.

bastırılıyordu.[8] Yönetimdeki insanlar, Hıristiyanlığın nefsine hâkim olma, ebedi hayat ve sosyal adalet mesajları karşısında şaşkın ve çaresizdi. Bu Lydda'lı tüccarın seçtiği iç mekân süslemesi, belki de o çağdaki vahşetin bir yansımasıydı.[9] Ev naftalinlenmiş, bütün mücevherler ve ev eşyaları dikkatli bir biçimde kaldırılmıştı. Sahibi açıkça bir şeyden kaçıyordu. Neydi bu, henüz bilmiyoruz. Ama kesin olan bir şey varsa o da, Balkanlar'dan Bakü'ye, Hıristiyanlar ve Yahudiler katlediliyordu ve Byzantium şehrinde yaşayanlar da istisna teşkil etmiyodu.[10]

8 Pers ülkesinde Zerdüşt dini, I. Ardaşir'in MS 244 yılında kontrolü ele geçirmesiyle, Sasaniler tarafından Hıristiyanlık pahasına geliştirilmiştir. Gürcistan'da belli bir Yahudi nüfus din değiştirmiştir. Mgaloblishvili ve Gagoshidze (1998), 39–48. Sterk (2000), 1–39.

9 Lydda (ya da İncil'deki adıyla Lod) tarihin zorlu sınavlarından geçmiştir. Şehrin tüm nüfusu MS 43 yılında, borçlarını ödeyemediği için köle olarak satılır; sonra şehrin kendisi MS 66 yılındaki Yahudi Savaşı sürerken Romalılar tarafından tahrip edilir. Yahudi isyanı Yahudi diasporasını yaratır. Bu da Hıristiyanlığın bir mevzi kazanmasına imkân verir ve yeni Musevi-Hıristiyan varlık biçimi ve nosyonlarının Roma dünyasına yayılmasına neden olur. Bu, gayet ironik bir biçimde, yalnızca coğrafi değil aynı zamamda manevi bir çekim olarak bir Byzantium fikrinin başlangıcıdır.

10 Aya Yorgi'nin [Aziz George] Lydda'da şehit edilmiş olma ihtimali çok azdır: Tam da o tarihlere denk gelen mozaik zengin bir adamın evinde gururla sergilenmekteydi. Popüler kaynaklar, Yorgi'nin Lod'da doğduğunu ya da annesinin orada bir evinin olduğunu anlatmaktadır; başka kaynaklara göre ise burası azizin inançları uğruna şehit edildiği ve gömüldüğü yerdir. Ya da anlatılanlara göre, kemikleri buradan alınıp kutsal emanet olarak Kapadokya'ya getirilmiştir. Roma İmparatoru Diocletianus'un korumasında olan ve inancını inkâr etme şansı olmayan Yorgi işkenceye alınmış ve sonra kafası kesilmiştir (Lod mozaiğinde görülen bir deniz canavarına benzeyen ejderhaya karşı meşhur savaş). 5. yüzyıldan itibaren Lydda'daki bir anıtmezar uluslararası bir kutsal ziyaret noktası haline gelecektir. Bizans yöneticileri buraya Georgiopolis adını vermiştir.

9. Bölüm

İNFAZ

MS yak. 240-304

Ve vahşi canavarlar ve köpekler ve yırtıcı kuşlar, oraya buraya saçılmış insan parçalarına üşüştüler ve bütün şehre insanların bağırsakları ve kemikleri dağılmıştı; o kadar ki eskiden bizden nefret edenler bile bu zamana kadar böyle korkunç ve dehşet verici bir şey görmüş değildi; onlar yine de bu korkunç şeylere maruz kalanların yaşadığı felaket karşısında, bunu kendilerine ve insanın ortak doğasına karşı yapılmış bir tecavüz olarak görüp, o kadar çok hayıflanmadılar.

Caesarealı [Kayserili] Eusebius,
On the Martyrs of Palestine[1]

MS 273 civarında, bugün hâlâ Ortodoks Kilisesi tarafından her haziran ayında, Aziz Lucillian olarak ayinlerle anılan, Lucillian adlı yaşlı bir adamın, hayatının sonlarında Nikomedia kasabasında Hıristiyanlığa döndürüldüğü anlatılır. Adam önce kasabada dövülmüş, hapsedilmiş ve işkenceye maruz kalmıştır. Azizlerin hayatını anlatan yazara göre, Lucillian daha sonra sürüklenerek Byzantium'a götürülmüş ve dinini reddetmeyince orada kellesi kesilen dört başka adamla birlikte çarmıha gerilmiştir. Bu feci ölümleri seyreden ve kurbanlara acıyarak bakan bir bakirenin de kafası kesilmiştir.

Lucillian –ister gerçek olsun ister uydurulmuş– yalnız değildir. Bizantium Hıristiyanlığında merkezi bir rol oynayacak bir kadın, Azize Euphemia, MS 303 yılının Eylül ayında, suyun karşı yakasında, Khalkedon'da, o kadar acımasız bir şekilde öldürülmüştür ki, Bosphorus'un her iki yakasındaki insanların da rüyalarına

1 Eusebius of Caesarea, *On the Martyrs of Palestine* 9.9–10, çev. Schaff ve Wace (1955).

girdiği söylenmektedir. Kadının ölüm biçimi, kafasını dinlemek için çıktığı yürüyüşte, Euphemia'nın korkunç şahadetini gösteren aşırı-gerçekçi bir dizi tabloyu görünce çarpılan, Amaseia'lı [Amasya] Asterios adlı biri tarafından tüm ayrıntılarıyla anlatılmıştır: Kadının "inci gibi" dişleri sökülmüş, kadın paçavralar içinde tek kişilik bir hücreye hapsedilmiş ve canlı canlı yakılarak korkunç bir biçimde öldürülmüştür. (Euphemia'nın ölümünü anlatan freskler 1939 yılında, Byzantium hipodromuna yakın bir yerde ortaya çıkarılmıştır. Canlılık kattığı kilisenin kalıntıları ise adliye binasına hizmet veren bir otoparkın kıyısında hâlâ çıkarılıp temizlenmeyi beklemektedir.) Başka bazı anlatımlara göre ise Euphemia, tanrı Ares'e armağan sunmayı reddettiği için, Diocletianus'un emriyle arabanın arkasına bağlanıp sürüklenmiş ve sonra Byzantium amfi-tiyatrosunda, para ödeyip içeriye giren seyircilerin zevk alması için bir ayının önüne atılıp parçalatılmıştır. Bazı anlatımlarda ve tablolarda ise genç kadın, kafası kesilerek öldürülmektedir.

Khalkedon'da Azize Euphemia'nın onuruna bir kilise (MS 451 yılında, kritik öneme sahip Dördüncü Ekümenik Konsil burada toplanacaktır) inşa edilmiştir. Pers kökenli, önde gelen bir devlet görevlisi olan Antiokhos'un sarayı, 5. yüzyıldan sonra Azize Euphemia için bir yatıra ya da tapınağa çevrilen yedinci yer olacaktır. Euphemia'nın, söylentilere göre içinden zaman zaman azizenin bozulmamış kanının sızdığı, mucizevi kalıntıları bir gümüş kutuya konmuştur ve bu kutu, iki bin yıldır şehir için bir totem olarak, bugün İstanbul'daki Fener semtinde bulunan Rum Ortodoks Patrikhanesindeki Aya Yorgi Kilisesinde muhafaza edilmektedir.

Neron döneminde –tarihçilerin bizi inandırmaya çalıştığından çok daha az kararlı ve sistematik olsa da– acımasız ama düzensiz bir şekilde sürdürülen Hıristiyan avı, MS 249-50 yılında Decius tarafından resmileştirilmiştir. Ancak Diocletianus ve Galerius'un ardından, İmparator Valerianus bu önlemleri yeni bir seviyeye taşımıştır. Küçük Asya, bu ortaya çıkmakta olan inanç grubunun hayati bir ocağıdır ve bu yüzden soğuk darbeleri özellikle şiddetli bir biçimde hissetmektedir. Didyma'daki Apollon kâhininin, "yeryüzünde adaleti sağlama" adına eyleme geçme şansı olduğu yönünde bir tavsiyede bulunduğu dilden dile dolaşmaktadır. İlk tavsiye bunun kan dökülmeden yapılmasını şart koşuyor olsa da, Maximinus Daia (Galerius'un yeğeni) yakmalara, işkencelere, sürgünlere ve artık kanun karşısında hakkını arama imkânı ya da

imparatorluk sarayında ya da sivil toplumda resmi bir pozisyonu bulunmayan Hıristiyanların sistematik olarak aşağılanmasına izin vermiştir. Byzantium Hıristiyanlarının, Severus surlarına kurulmuş kapılardan giriş çıkışlarda ve halka açık hamamlarda sürekli denetim altında tutulduklarını gözünüzün önüne getirebilirsiniz. Bunun yanı sıra, pazarlara getirilen malların üzerine, o malları kirletmek ve Hıristiyan duyarlılıklara hakaret etmek için, kurban edilmiş hayvanların kanları bulaştırılıyor; Hıristiyan kadın ve erkekleri infaz etmeye gönüllü olanlara vergi muafiyeti sağlanıyordu.

İmparator Diocletianus ve diğer dörtlü yönetim ortakları, imparatorlukta istikrarı sağlamıştı; Persler kısa bir süre için küçük düşürülmüş, Mısır ve Tuna'ya boyun eğdirilmiş, Britanya'da düzen sağlanmıştı ve artık Roma'nın inanç meselesini halletmesi gerekiyordu. Dörtlü yönetim imparatorları, eski şeyleri eski yol ve yöntemlerle yaparak, *pax deorum*un, yani tanrılarının barışının istikrar getireceği kanaatindeydiler. Bu adamlar, kralmış gibi mor giyinip altın kuşanıyorlardı. Arnavutluk'ta bulunmuş bir sunu bize, yaygın bir tek doğru Tanrı'ya inanmanın ne kadar çok can sıkıcı olabileceğini gösteriyor: "Tanrılardan doğmuş ve tanrıların yarattığı Efendilerimiz Diocletianus ve Maximianus'a, yenilmez Augustus'a."[2] Hıristiyanlık bir tehdit oluşturuyordu. Kilise Babaları yapılan eziyetin boyutlarını olabildiğince abartmış olabilir; ancak geç antikçağda, şehir hikâyelerinin dehşet verici bir teması olacak kadar Hıristiyanlık karşıtı zulüm vardır.

Yine de Byzantium'u kontrol eden insanların çabalarına rağmen, Büyük İnfaz başarılı olamamıştır. Hıristiyan olmak, tedrici bir biçimde, Roma dünyasının dokusuna işlemiş bir parça haline gelmektedir. MS 303'te Nikomedia'dan [bugünkü İzmit], bütün kiliselerin ve kutsal metinlerin tahrip edilmesi ya da yetkililere teslim edilmesi ve bütün dini toplantıların yasaklanması emri gelmiştir.[3] Uygulamaya gelince, birçok kişi bu emirleri duymazdan gelmeyi uygun bulmuştur; ama yine de gecenin kör karanlığında kapılar çalınmakta, insanlar kaybolmakta, evler ve toplanma yerleri ateşe verilmektedir. Berberi yazar Lactantius (bir Hıristiyan, dolayısıyla önyargısız diyemeyeceğimiz biri) böylesi bir olayı an-

2 Akt. Campbell (2011), 203.
3 Burada birincil kaynakları kullanmaya özen göstermek zorundayız; infazlar genelde çok abartılmıştır ve yöreye göre de farklılıklar göstermektedir. Bkz. Evers (2010), b. 3 vd.

latmıştır: "Gün henüz ağarmamıştı... kapıları zorla açtılar... tam bir talan, panik ve şaşkınlık manzarasıydı bu... Sonra Praetorianlar [İmparatorun özel muhafızları ya da bir tür gizli polis olarak görevlendirilmiş askerler] sıraya girip baltalarını ve demir aletlerini çıkardılar... birkaç saat içinde görkemli yapıyı yerle bir ettiler."[4]

MS 303 ve 304 yıllarında, göz korkutucu bir pagan gücü gösterisi yapan Diocletianus, Roma İmparatorluğunun bütün nüfusunun geleneksel dini kurallara göre davranmasını isterken, Hıristiyanların yasal haklarını hedef almıştır. Byzantium ile Avrupa, Asya ve Afrika'daki öteki Roma şehirlerinin sakinlerine verilmek istenen mesaj açıktır: Ya "bizimle"siniz ya da "bize karşı"sınız.[5] İmparatorluk düzeni açısından özellikle endişe verici olan şey, bu yeni gözde inanışın ordu barakalarında gördüğü itibardır. Roma mozaiğini bir arada tutan harç görevi gören Roma'nın askerleri, giderek artan sayılarda bu dinin saflarına katılmaktadır; her gün potansiyel olarak ölümle yüz yüze gelen bu askerler için, kısmen, ölümden sonra hayat mefhumu çok çekicidir.[6]

Hıristiyanlara iyi bir ders verilmelidir.[7] Bir yerleşim içinde ayrı bir yerleşim olan, Diocletianus'un Split'teki sarayının, taş kemerli mahzenlerinde yapılan birçok infaza tanık olduğu söylenir. Boyunlarına, ağırlık bağlanmış bir ip dolanmış olan Hıristiyan tasvirleri, su bazlı bir infaz yöntemini akla getirmektedir. Açık olan bir şey varsa o da, 9 dönümlük bir alana, kireçtaşı ve Mısır granitiyle inşa edilmiş ve doğal kaynak sularıyla beslenen bir

---

4 Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 12.2–5, çev. Creed (1984).

5 Bir salgın, muhtemelen çiçek, belası tanrıların bir gazabı olarak görülecekti. Ve Olympialıları kim rahatsız etmişti? Doğal olarak, yanıt da belliydi: Şu barış sevdalısı, huzursuz edici bir biçimde eşitlikçi tanrı-inkârcıları, yani Hıristiyanlar.

6 MS 305'te, "orijinal kültler" Manicilik ve Musevilik de Hıristiyanlık kadar şiddetle cezalandırılıyordu. 306'da Illiberis Konsili rahiplerin evlenmelerini yasaklamıştı; aynı zamanda Yahudi evlerini ziyaret etmek ve Hıristiyan kadınlar için, dinini değiştirmedikçe Yahudilerle evlenmek, istenmeyen şeyler olarak ilan edilmişti. Bununla birlikte, cezalandırma yanlılarının başını çeken Galerius, Sasanilere karşı kazandığı zaferin anısına Thessaloniki'de bir büyük bir zafer anıtı –330 yılında dikilmiştir ve bugün hâlâ ayaktadır– siparişi verirken, pagan Roma İmparatorluğunun sonun başlangıcını tayin edecek olan bir anıt inşa etmekte olduğunu bilemezdi.

7 Roma'nın kendisini zayıf hissettiği için böyle saldırgan olduğu yönünde görüşler vardır. Kimyondan sandalete kadar, temel yiyecek malları ve lüks ürünler ithalatında şartlara uyulup uyulmadığını denetlemek için Roma'nın vergi müfettişleri gönderiliyordu. Bkz. Frankopan (2015), 23.

inziva yeri olan bu sarayda, Diocletianus'un 3000 ila 3500 arası Hıristiyanın ölüm emrini bizzat verdiğidir.[8]

Diocletianus'un sarayında eğitim almış, otuz yaşlarında bir genç bu zulme birinci elden tanıklık etmiş olmalıydı ki o genç, Avrupa, Asya ve Afrika'nın siyasi ve dini çehresini yeni baştan şekillendirecek bir tepki vermişti. Küresel tarihin yönü değişiyordu ve bu yön değişikliği gücünü, adı Roma olan idealin sıradışı kurtarıcısı, Byzantium'un bu yeni yöneticisinin, bir iz bırakarak, bir yol açarak, önüne çıkan engelleri aşma arzusundan güç alıyordu. Ve bu çığır açıcı çabaların en sadık ve en ilham verici ortağı da, Konstantinopolis adını alacak olan şehir olacaktı.

---

8 Liebeschuetz (1979), 251–2.

10. Bölüm

YUMUŞAK BAŞLILAR MİRAS ALACAK YERYÜZÜNÜ

MS yak. 272-311

En batıdan, bizatihi Cennet'in üzerinde güneş doğmasın diye buyurduğu Britanya'dan başlayarak, herkesi ve her şeyi hükmü altına almış o korkuları püskürtüp dağıttım; böylece insanoğlu, benim sadık hizmetlerimi görüp öğrenerek, en çok korkulan Yasanın dinini yeniden tesis edebilir... ben, en başta gelen görevimizin bu olduğuna inanarak, şükran borcumu hiçbir zaman inkâr edemem... Aslında bütün ruhumu ve aldığım her nefesi ve zihnimin erişebildiği tüm o derinlikleri, kesinlikle inanıyorum ki, yüce Tanrı'ya borçluyuz.

Papirüs parçası, MS 4. yüzyıl, British Library'de muhafaza ediliyor.[1]

Byzantium'un Hıristiyanlığı kabul edişine geçmeden önce, sürekli çiseleyen gökyüzünün altındaki, inişli yokuşlu York şehrine gitmemiz gerekiyor.

Genç bir asker, bilinen dünyanın hâkimi olduğu iddiasını ortaya koymak üzereydi. MS 235 ile 284 yılları arasında, Roma İmparatorluğu altüst oluşları ve değişimleri görmüştü ve en az elli kişi, Roma imparatoru olduğunu iddia ediyordu. Kralı tayin edenler ve halk kaypaklık ediyordu; ama günün sonunda güç, zekâ, şans ve karizma hep birlikte kimden yanaysa, kazanan da o olacaktı.

Koşullar, bu gayrımeşru çocuğu iktidarın eşiğine getirecek kadar garip bir yumak oluşturmuştu. Londra'daki British Museum'un mahzenlerinin diplerinde bir yerde, Carausius adlı bir asker tarafından bastırılmış, ağır bir gümüş sikke vardır. Küçük bir tahta kutunun içinde, kadife bir kumaşın üzerinde uzun yıllardan beri duran bu ışıldayan silindirik cismi tutmak, insanın

1 British Library Papirüs, 878. Eusebius'un *Life of Constantine*'de aktardığı belgenin gerçek niteliği tartışmalıdır.

içini titreten, heyecan verici bir deneyimdir. Bu, aşırı tutkuların ve megalomanyak sanrıların devrimden hayatta kalıp kurtulmuş muazzam bir metal tanıktır.

Carausius, Britannicus Oceanus (Manş Kanalı) boyunca devriye gezen filonun komutanıydı. Roma'dakiler onun ele geçirilen hazineleri kendine sakladığı ve korsanlardan rüşvet alarak onların yağmayı sürdürmesine imkân tanıdığı kuşkusuna kapılmıştı. Roma ona ölüm cezası vermişti. Carausius da buna, kendisini Kuzey Galya'nın ve bütün Britanya'nın imparatoru ilan ederek tepki göstermişti. Bütün yapmak istediği şeyin, Britanya'yı onu ihmal eden imparatorluğun elinden kurtarmak olduğunu ilan etmişti ve bu görüşünü kanıtlamak için de kendi adına gümüş sikkeler bastırmıştı; bu, Diocletianus'un imparatorluk parasının değerini düşürdüğünden beri duyulmuş, görülmüş bir şey değildi. İma edilen şey küstahçaydı. "Geldiğiniz şehirdeki beleşçileri unutun. Ben şimdi sizin bulup bulabileceğinizin en iyisiyim." İktidarı yeni ele geçirmiş bir adamın şevkiyle Carausius, Roma'nın gerçek kurtarıcısı olduğunu duyurmuştu. Müzedeki korunaklı muhafazalarında, tahta kutular içinde duran madalyonlar ve sikkeler, "*EXPECTATE VENI*" (Gel Ey Beklenen), "*RESITUTOR BRITANNIAE*" (Kurtar Britanya'yı) diye haykırmaktadır. Bir bronz madalyonun üzerinde şifreli bir mesaj vardır: "RSR." Bir araştırmacı, yakın tarihte bu akronimin anlamını çözmüştür: Bunlar Vergilius'un *Eclogues*'inde geçen bir ifadenin ilk harfleridir: "*REDEUNT SATURNIA REGNA*" (Altın Çağ geri dönüyor).[2]

2010 yılında, metal dedektörüyle hazine arayan birinin Frome'de bulduğu toplam 53.000 sikkeden 760'ının Carausius'a ait olduğu düşünülürse, Carausius'un bu sıradışı ve delice tutkulu girişiminin boyutu daha iyi anlaşılır.

Kariyerine İmparator Aurelianus'un özel muhafızı olarak başlayan ve MS 293 yılında Sezar unvanı alan Konstantius Chlorus, imparatorluğun bu ucundaki tehlikeyi, kanalın öte yakasındaki baş belası Carausius'u bertaraf etmek için gönderilmişti. Konstantius Chlorus'un Britanya'daki işini aslında, Carausius'un iyi gün maliye bakanı Allectus halletmişti: Bu Allectus, efendisini öldürmüş ve ardından üç yıl süreyle kendi Britanik İmparatorluğunu yönetmişti. Roma'nın askerleri Allectus'un adamlarını Wi-

2 Bunun için ve kendi orijinal araştırması için Guy de la Bedoyere'e teşekkür ederim. Bkz. de la Bedoyere (2015).

ght adası sularında ve Güney İngiltere'deki Silchester'da etkisiz hale getirmişti. Kendisine verilen görevi yerine getirdikten sonra Konstantius, Britanya'ya varmak için en uygun zamanı kollamıştı. Anlatılanlara göre, istilacı filosuyla Thames Nehrinden yukarıya doğru yelkenleri açmış gelirken –belki de kaçınılmaz olanı kabul edecek kadar gerçekçi– Londinium [Londra] yurttaşlarının tezahüratlarıyla ve çiçeklerle karşılanmıştı. Konstantius şimdi artık, onu "REDDITOR LUCIS AETERNAE" (ebedi ışığı yenileyen) ilan eden, kendi altın madalyonunu bastırabilirdi.[3]

Arras madalyonu, Konstantius'un Britanya'ya gelişi anısına bastırılmıştır. Burada Londra, diz çökmüş bir kadın olarak resmedilmiştir.

Otuz yıl önce, MS 272'de, bazı kaynaklara göre Konstantius'un, sıradan bir kadın olan bir hancının kızıyla (Origo Constantini'nin yazarının ifadesiyle bir *vilissima*, yani son derece aşağı tabakadan biriyle) yaşadığı aşk ilişkisinden, Flavius Valerius Constantinus adlı bir oğlu olmuştu. Bu kadının adı Helena'ydı; çocuk da Büyük Konstantin olacaktı.[4]

Ahırı temizleyen bir Yunan hizmetçi, olağanüstü nasıl bir etki yapabilirdi ki! Rahip Ambrosius'un akıllara kazıdığı, Helena'nın hayat hikâyesinde özetlediği üzere, onunki bir "*de stercore ad regnum*" (gübre yığınından bir krallığa) yolculuktu. Oradan geçen bir askerden hamile kalıp Naissus'un (günümüzdeki Sırbistan) Moesian şehrinde doğum yapan Helena'nın sefaletten saltanata uzanan anlatısı abartılmış olabilir; ama babasının adı konan ilk oğlu Konstantin'e karşı hayat boyu gösterdiği adanmışlık dikkat çekicidir. Bizantium halkı daha sonra, tipik olarak pagan ve Hıristiyan un-

3 Tartışmalar için örn. bkz. Toynbee (1934).

4 Jer. Chron. 5.a.306; *Theod.* 42, Origo 2; ayrıca bkz. Zosimus 2.8.2; Eutr. 10.2; Zon. 13.1.4; *CIL* 10:517 = *ILS* 708; *PLRE* 1 Fl Iulia Helena 3. (Lenski (ed.) (2012), 83 n. 3).

surları içeren melez bir hikâye anlatacaktır: Buna göre Konstantin, bir hanın, kısa süre sonra imparator olacak babasının ayarlayıp bulduğu odasında ana rahmine düşer. Burada Apollon, Konstantius'un rüyasına girip ona gönül eğlendirdiği hancının kızının karnında oğlunu taşıdığını söyler. Asker kıza mor bir khiton ve altın gerdanlık bırakır; bu beklenebileceği gibi unutulan, evlilik dışı bir çocuk olmayacaktır. Helena'nın tarihsel koşulları neredeyse kesin olarak Külkedisi masalına temel oluşturmuştur; küresel olarak önem taşıyan bir peri masalına dönüşecek, sıradan bir başlangıçtır.

Constantius Chlorus, Tetrarşi [dörtlü yönetim] içinde Sezar rütbesine yükselince (Constantius MS 305 yılında Batı İmparatorluğunun Augustus'u olacaktı), evlilik dışı ilk oğlu da kendini Nikomedia'daki sarayda bulmuştu ve burada, hak ettiği sıkı bir eğitimden geçirilecekti.[5] Latince onun ana diliydi; ancak bu erkek çocuk Yunancayı, felsefeyi ve kaçınılmaz olarak da savaş sanatlarını gayet iyi belleyecekti. Konstantin, Filistin'e ve Ortadoğu'ya sefere çıkmış, Doğu'daki Diocletianus'un doğrudan askeri hizmetine verilmişti. Konstantin umut vaat ediyor olsa gerekti –bunun sonucu da serada yetiştirilmek olacaktı– ancak belki de hatası Diocletian'ın başkentinde erken yaşlardan itibaren aldığı eğitimin ona neler kattığını hemen açık etmiş olmasıydı. Çünkü Konstantin'in potansiyeli biraz endişe vericiydi. Vakanüvisler daha sonra, bu cin gibi genç delikanlının nasıl diğer tetrarklardan biri olan Galerius'un verdiği ölümcül görevlerin üstesinden gelerek kendisini kurtardığını ballandıra ballandıra anlatacaktı. Galerius denen bu adam, çobanlıktan başlayarak o mevkilere erişmişti ve açıkça, kendi seçtiği vâris (ve yeğeni olan) Maximinus Daia'nın iktidar olabilmesi için Konstantin'in yolundan çekilmesini istiyordu.

Bu arada Britanya'da, MS 305'ten beri, rakipsiz bir imparator olarak, Konstantin'in babası Constantius alnının akıyla bu görevi yerine getiriyordu; Hadrianus Surlarını tamir ettirmişti (on yıllar önce, Kuzeye karşı en uçtaki engel olarak yapılan Antonine Surları sessiz sedasız sökülmüştü). Romalıların, Piktler olarak bilinen yerli halkla sorunlarını çözme biçimi şimdiye kadar, saldırı tehdidi ve düzenli rüşvet verme olarak nitelendirilmişti. 2000 yılından beri hem arkeologlar hem de metal dedektörüyle arama yapanlar, Pikt topraklarında bol miktarda, Romalılara ait

5 Barnes (1981), 73–4. NB. Bazıları Konstantius'la Helena'nın geleneksel hukuka göre evlendiklerine inanıyor.

gümüş sikke bulmuştur. Bunların çoğu, takasta kullanılmak üzere bastırılmış gümüş sikkelerdir ve bulunan miktarın fazlalığı, bize yerlileri susturmak için ne kadar çok Roma sikkesi kullanıldığını göstermektedir.[6] Piktlerle anlaşma yaptıktan sonra dönüş yolunda, Konstantius Eboracum'daki (bugünkü York) Roma kalesinde soluklanmaya karar vermiş ve burada da boş durmayarak, bu yerleşim yerinin, bugün bile York Minster Katedralinin yer altı kemerlerinde kalıntılarını gördüğümüz altyapısını yenilemeye girişmiştir. Arkeologlar kazdıkça, bu yöredeki devrik sütunlarla birlikte, askeri karargâhlar, hamamlar ve barakalar için taş ocakları da teker teker ayağa dikilmiştir. Eğer katedralin bir zamanlar rutubetli yer altı kemerlerine inerseniz, Romalılardan kalma bazilikanın ve yeni ortaya çıkmış Roma yolunun kalıntılarına rastlamanız mümkün. Bunlar, üstünde yükselen Hıristiyanlık anıtının pagan temelleridir. Kale duvarının bir kısmı bugün gururla Yorkshire Museum'un bahçesini süslemektedir.

Ancak Constantius, Eboracum'un inşa programına onay verirken kendi mezarını kazdığını bilmiyordu.

Konstantin, bu baş belası Kuzeylileri hizaya getirme işinde babasına yardım etmek üzere görev almayı başarmıştı. Sonraki tarihlerde vakanüvisler, onun gelişim seyrini ayrıntılarıyla ele alarak, bu genç adamın kötü niyetli, alt tabakadan Galerius'un pagan pençesinden nasıl kurtulduğunu, aslanlarla gönderildiği savaştan ve Tuna Nehri boylarındaki bataklıklardan nasıl sağ çıktığını ve gecenin karanlığından faydalanıp kuzeybatıya doğru kaçarak babasını nasıl bulduğunu anlatacaklardı. Gerçek muhtemelen yüksek dram sanatı ile yeknesak emperyal politika arasında bir yerlerde yatıyordu. İmparatorluğun bir ucuna yaptığı uzun seyahatten sonra, Konstantin Boulogne'ye –babasının isyancı Galyalılara karşı zafer kazandığı yere– gelmişti ve bugün, Fransa'ya geçip alkol yükünü almış günü birlikçileri İngiltere'ye taşıyan geçiş yolunu yapmıştı. Kent sahillerinden York'a doğru yola çıktığında, babasının ölüm döşeğinde olduğu haberi gelmişti. Anlatılanlara göre, 25 Temmuzda, Constantius ölüm döşeğinde son nefesini verirken, bu gayrimeşru oğlanın vârisi olduğunu fısıldamıştı.[7]

---

6 http://www.abdn.ac.uk/geosciences/departments/archaeology/thenorthern-picts-project-259.php.

7 "Babasına yetişmek için olabildiğince hızlı hareket etti ve tam ölmek üzereyken yetişti ona. Konstantius böyle beklenmedik bir biçimde huzuruna çıkıp gelen oğlunu görünce yatağından fırlayıp onu şefkatle kucakladı ve ölüm dü-

Konstantin, yalnızca toz toprak içinde yol yorgunu bir savaşçı değil de kültürlü bir adam olarak da hemen –yasadışı– imparator ilan edilmişti. Babasının pelerinini giyip komutayı devralan Konstantin, emperyal moru giysiler içinde, Aboracum'daki emperyal birliklerin karşısına çıkacaktı. İmparatorluğun bu nemli köşesindeki sıra sıra dizili barakalarından, daha şimdiden, Babil'den Britanya'ya kadar uzanan Roma İmparatorluğunun topraklarını katetmiş, gelecekleri olan bir adamı selamlamak üzere dışarıya uğrayan askerlerin sevinç naralarını hayal edebilirsiniz. Uzun Roma tarihinin bu yeni safhasını karşılamak için Yunanca ve Latince methiyeler kaleme alınmıştır: "Ah Britanya, Konstantin Caesar'ı ilk kez görerek bütün ülkeler içinde artık en şanslı ve en mutlu olansın."[8]

Kurnaz, köşeli bir çeneye sahip, gayrimeşru asker, I. Konstantin Caesar ya da yaygın olarak bilinen adıyla Büyük Konstantin ilan edilmişti. Bu bir iktidar gaspıydı ve on yıllarca sürecek bir iç savaş bu yüzden başlayacaktı. O doğrudan insanın gözünün içine giren kuzey ışığında, şimdi üzerinde çay bahçeleri ve ayakkabıcı dükkânlarının bulunduğu hoş tepenin üzerinde, insan deneyimi açısından bir milyon mil karelik bir değeri ve etkisi olacak bir karar alınmıştı.

Ancak başlangıçta, Konstantin iktidarı başka altı kişiyle daha paylaşmak zorundaydı. MS 308'de toplanan bir konferans, Galerius'un çocukluk ve askerlik arkadaşı Licinius'u Konstantin ile birlikte Batıda (yaşça daha büyük– kıdemli) İmparator ilan etmişti.[9] Saltanatının ilk on yılında, Konstantin sırtını Batı Avrupa'ya dayamıştı. İlk önce kendine Trier'de (bugün Almanya'da) görkemli bir saray inşa ettirmiş ve dört bir köşesini en güzelinden freskler ve başka sanat eserleriyle donatmıştı; öyle bir debdebeydi ki bu, tasvir etmek için "mücevherli" sıfatı kullanılıyordu.[10] Bu, babasının merkez karargâhı olmuştu ve iki katlı kırmızı tuğladan bazilikası bugün bile şahane, mümbit Mosel vadisine tepeden bakmaktadır.

şüncesiyle ilgili tek kaygısının, yani oğlu yokken ölme kaygısının tamamen ortadan kalktığını söyledi ve şimdi artık ölümün en uzun yaşamdan daha iyi olduğunu düşündüğünü söyleyerek Tanrı'ya şükranlarını bildirdi ve hemen özel işleriyle ilgili düzenlemeleri bitirdi. Ve çevresini sarmış oğulları ile kızlarına veda ederek, kendi sarayında ve yatağında, imparatorluğu doğa yasasına uygun olarak en büyük oğluna emanet etti." Eusebius, *Life of Constantine* 21.1–3, çev. Schaff ve Wace (1955). Lenski (ed.) (2012), 61.

8 The *Panegyrici Latini*, ed. Nixon ve Rodgers (1994), 215–16.

9 Acil toplantı kasım ayında, Tuna sınırındaki Carnuntum'da (Petronell) yapılmıştı. Lenski (ed.) (2012), 65.

10 Daha fazla bilgi için bkz. Hartley, Hawkes, Henig ve Mee (ed.) (2006), 65–77.

Napoléon'un 19. yüzyıldaki temizlik kampanyası ve kasabanın emperyal işaretlerinin restorasyonu sonrasında, Konstantin bugün bile burada sevgiyle hatırlanmaktadır. Taksi şoförleri onun hamamlarının kalıntılarını gururla gösteriyorlar ve görkemli Roma Köprüsünün karşısında Hotel Constantine bulunuyor. Lakin Trier, Ren sınırında bir yer; üstelik sürekli kontrol ve takviyeyi gerektiren bir yer. Öyle maceraya atılmak için bir sıçrama tahtası olarak kullanılacak bir yer değil. Konstantin'in hayatının bu aşamasında birçok yere gittiğini biliyoruz. Kendi çöplüğünde önlemlerini aldıktan sonra, York ve Trier'i yeniden ziyaret etmiş ve Köln, Beauvais, Autun, Chalons, Viyana, Aqua Viva, Sirmio (Brescia yakınında), Milano ve Roma'ya gitmiştir.

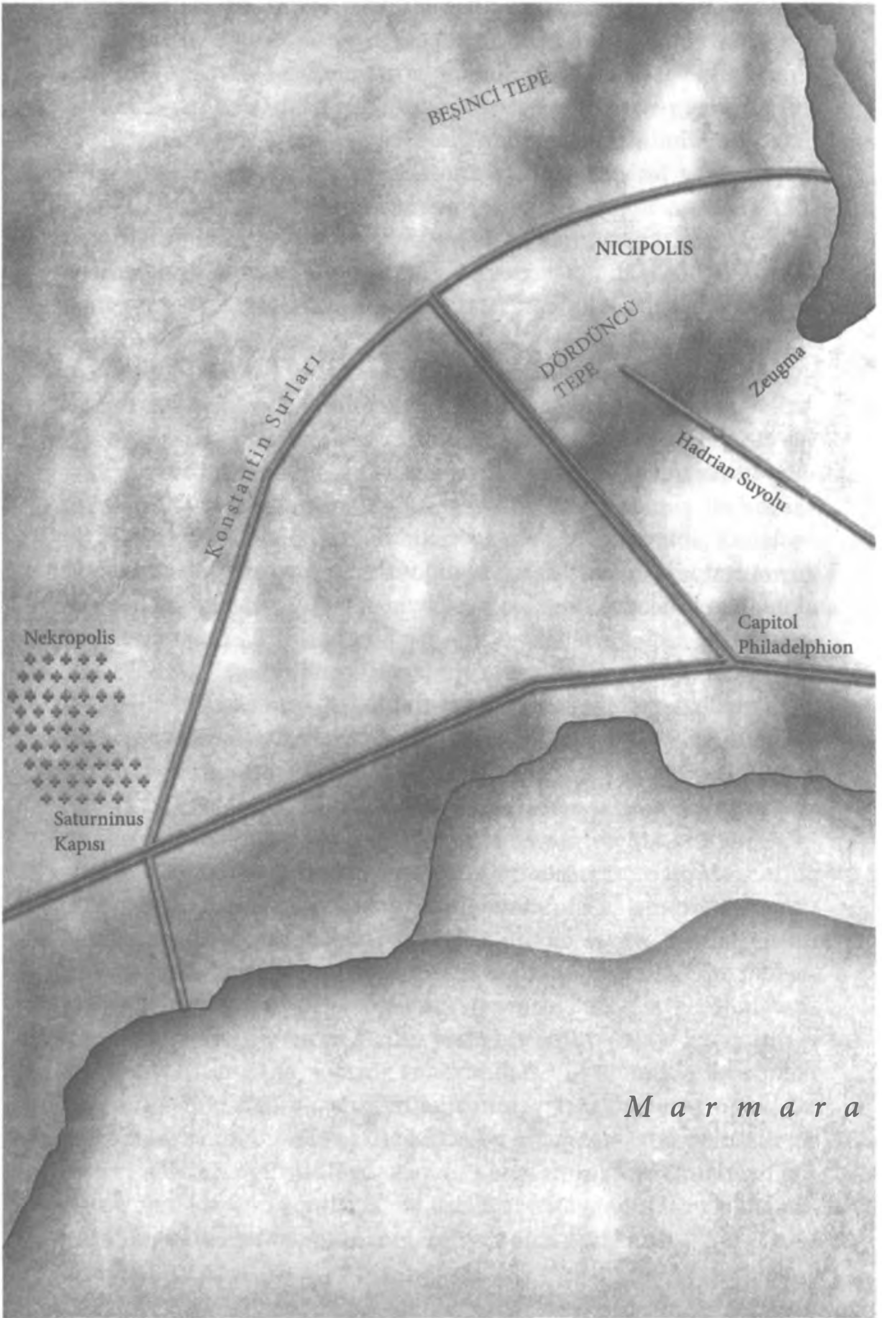
Sürekli hareket halindeki bu adamın, kariyerini beladan, haftalarca süren yağmurdan ve nafile taht iddialarından başka bir şey getirmeyen bu sınır bölgelerinde heba etmek gibi bir niyeti yoktur. MS 310 yılında Konstantin, Galya'da Maximianus ile savaşa tutuşur. Bu konuda anlatılan hikâyeye göre Maximianus, Konstantius'un oraya buraya bulaşan oğlunu infaz etmeyi planlar; ancak Konstantin kendisine karşı bir komplo düzenleneceği konusunda uyarılınca yerini bir hadımağası alır. Bekleneceği gibi, hadımağasını öldüren Maximianus, Konstantin tarafından intihara "yüreklendirilir." Konstantin, kendi iktidar iddialarına destek olsun diye, Byzantium'un barbarlara değil, Roma'ya ait olduğunu dünyaya gösteren İmparator olan, muzaffer, soykırımcı Claudius Gothicus ile kan bağı olduğu iddiasında bulunur. Roma iktidar savaşında adımlarını çok dikkatle atan bir Sezar vardır artık. 311 yılında Galerius ölür ve Licinius ile Konstantin, Maximinus Daia ile Maxentius ortak güçlerine karşı ittifak yapar. Konstantin'e, isminin Roma'da öne geçmesini takiben Sezar unvanı aldıktan sonra, Maxentius'un (Maximianus'un oğlu) Konstantin'in resmine bakarak "bir fahişenin oğlu" diye alay ettiği söylenir. Maxentius'un emriyle Konstantin'in heykelleri Roma'da kırılıp yerle bir edilir. Kavga kaçınılmazdır. Konstantin güneye yürür ve ardından, Via Flaminia üzerinden doğrudan Roma'ya yönelir. Yıllar sonra, tetrarklar arasındaki bu mücadeleye dini bir cila çekilecektir. Bu mücadele ister politik ister kişisel saiklerle yürütülüyor olsun, Konstantin, toprak için ve adı Roma olan ideanın kontrolü için verilen bu kavganın aynı zamanda bir ölüm kalım savaşı olduğunu biliyor olsa gerektir.[11]

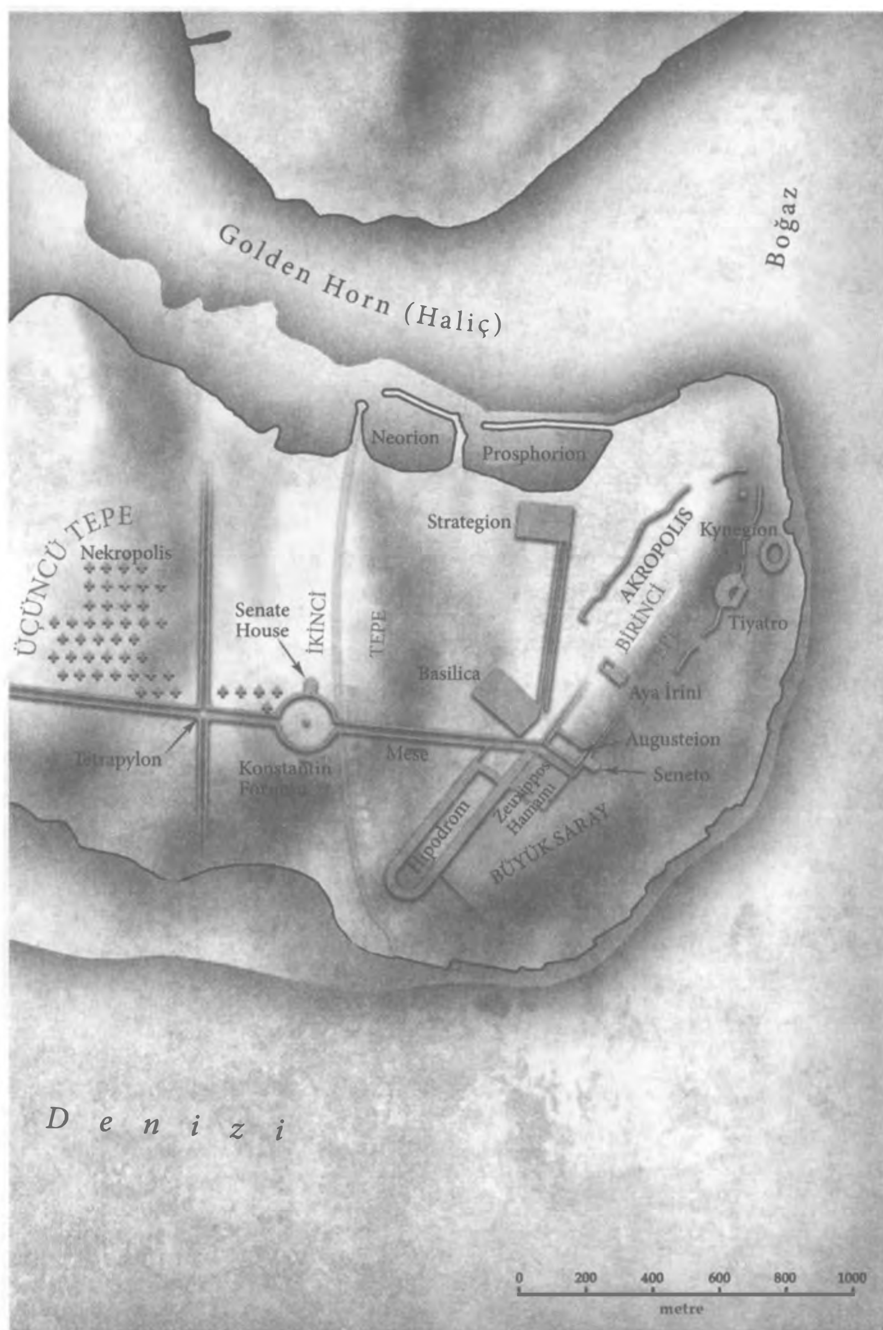
11 Dinsel saikler için bkz. örn. Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History* 1.2, çev. Schaff ve Wace (1989).

Kısım İki

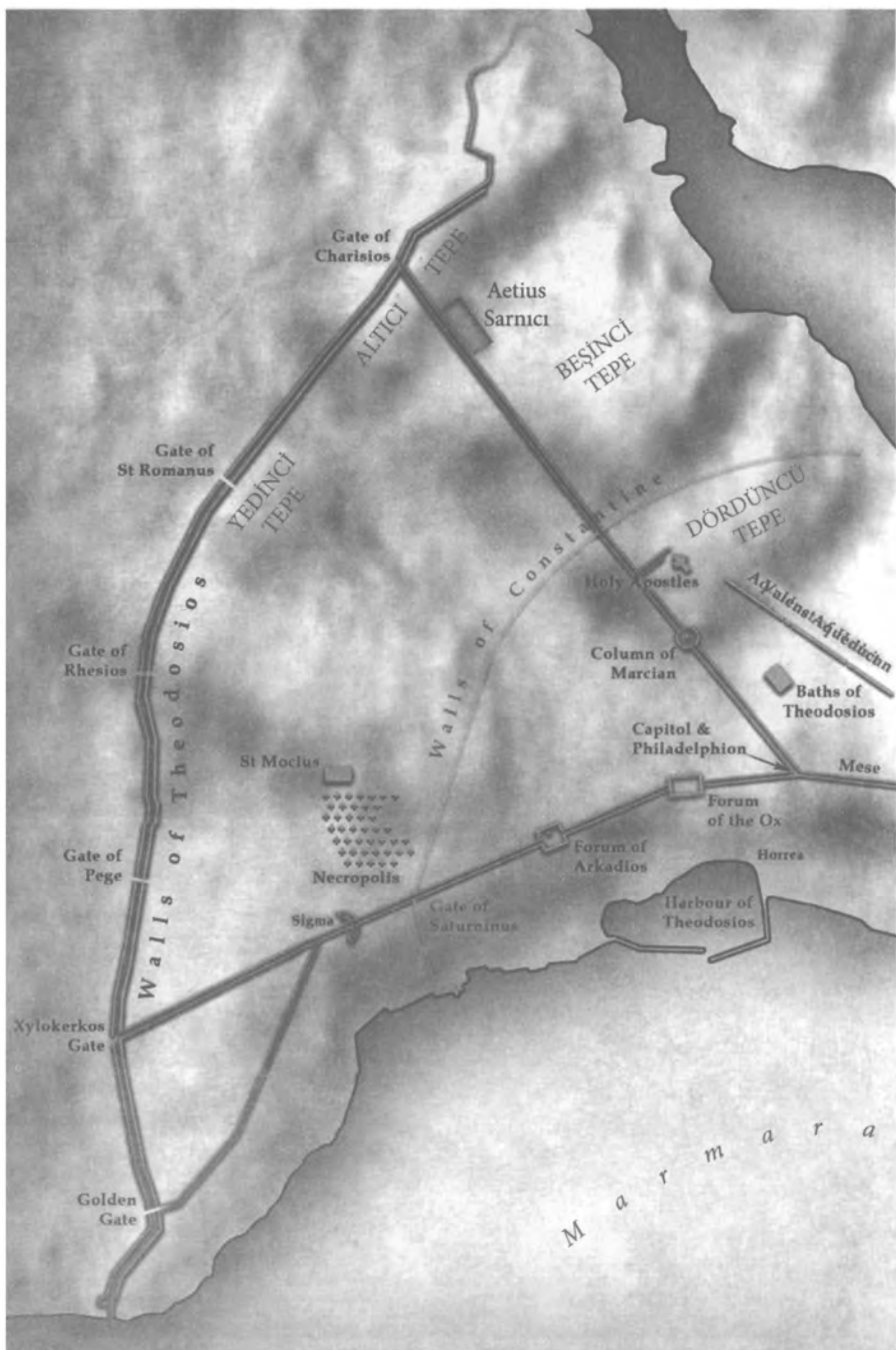
KONSTANTINOPOLIS

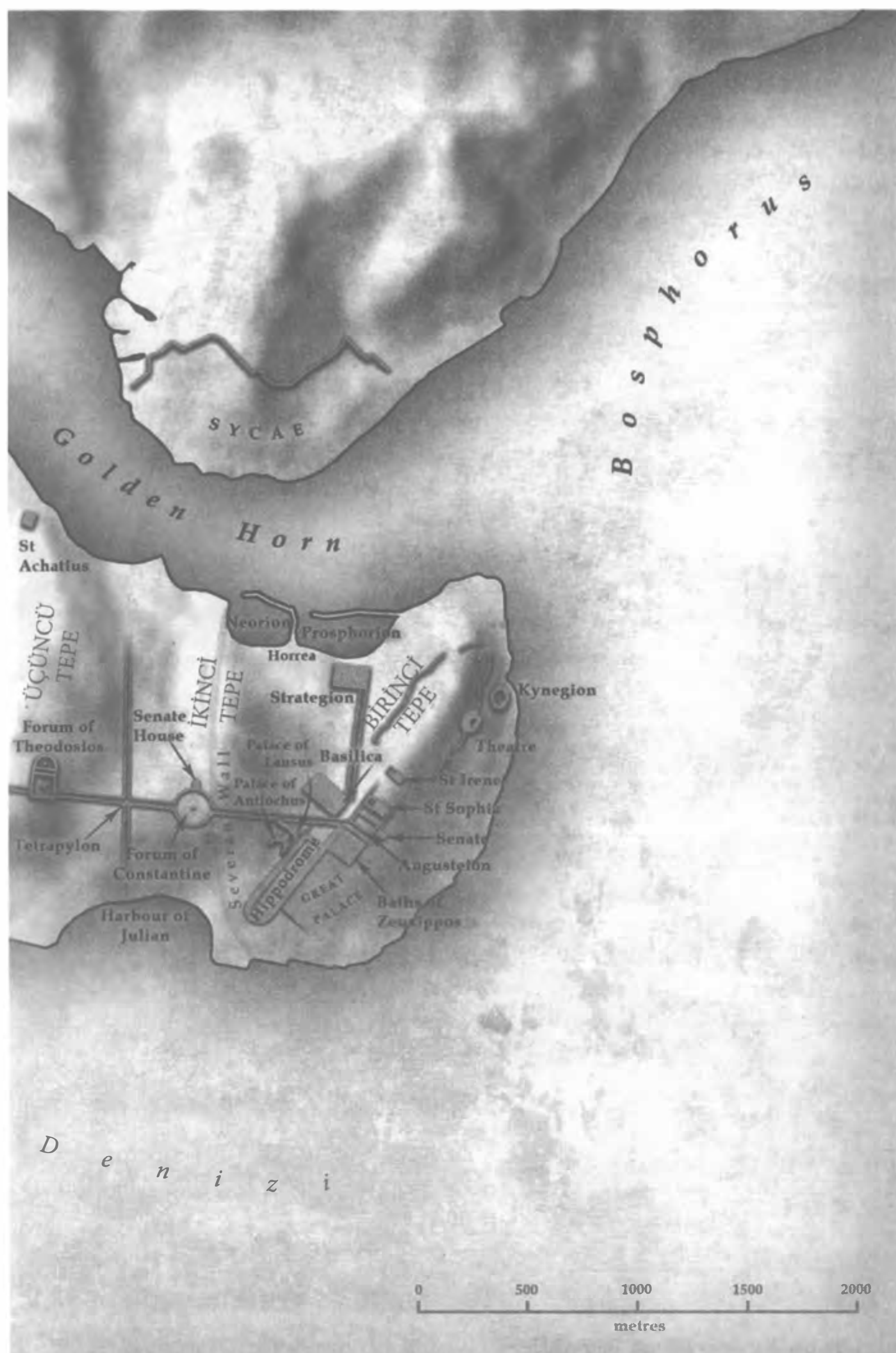
Konstantin'in Konstantinopolis'i MS yak. 337

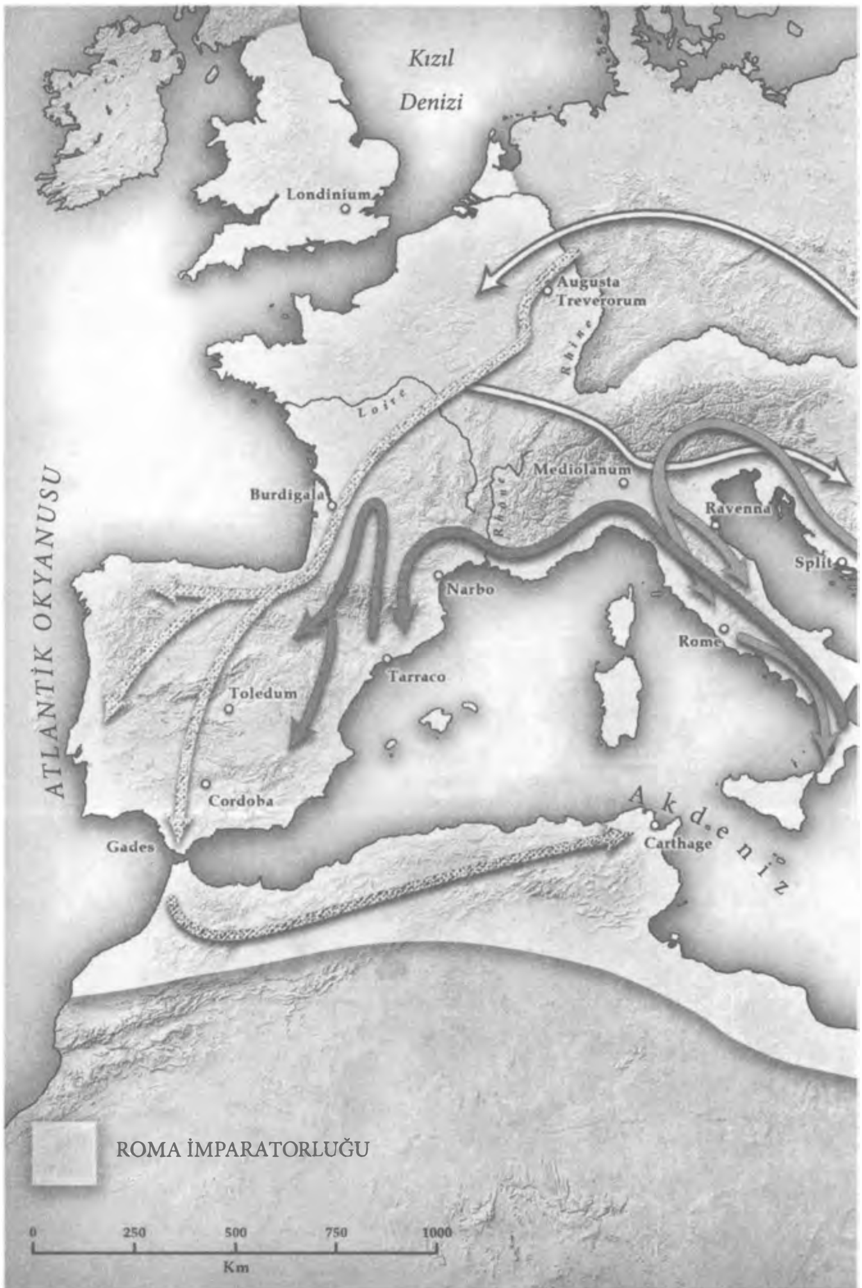
Golden Horn (Haliç)
Boğaz
Neorion
Prosphorion
Strategion
AKROPOLIS
BİRİNCİ
TEPE
Kynegion
Tiyatro
Aya İrini
Augusteion
Seneto
Basilica
TEPE
İKİNCİ
Senate House
ÜÇÜNCÜ TEPE
Nekropolis
Tetrapylon
Konstantin
Mese
Hipodrom
Hamamı
BÜYÜK SARAY
D e n i z i
0 200 400 600 800 1000
metre

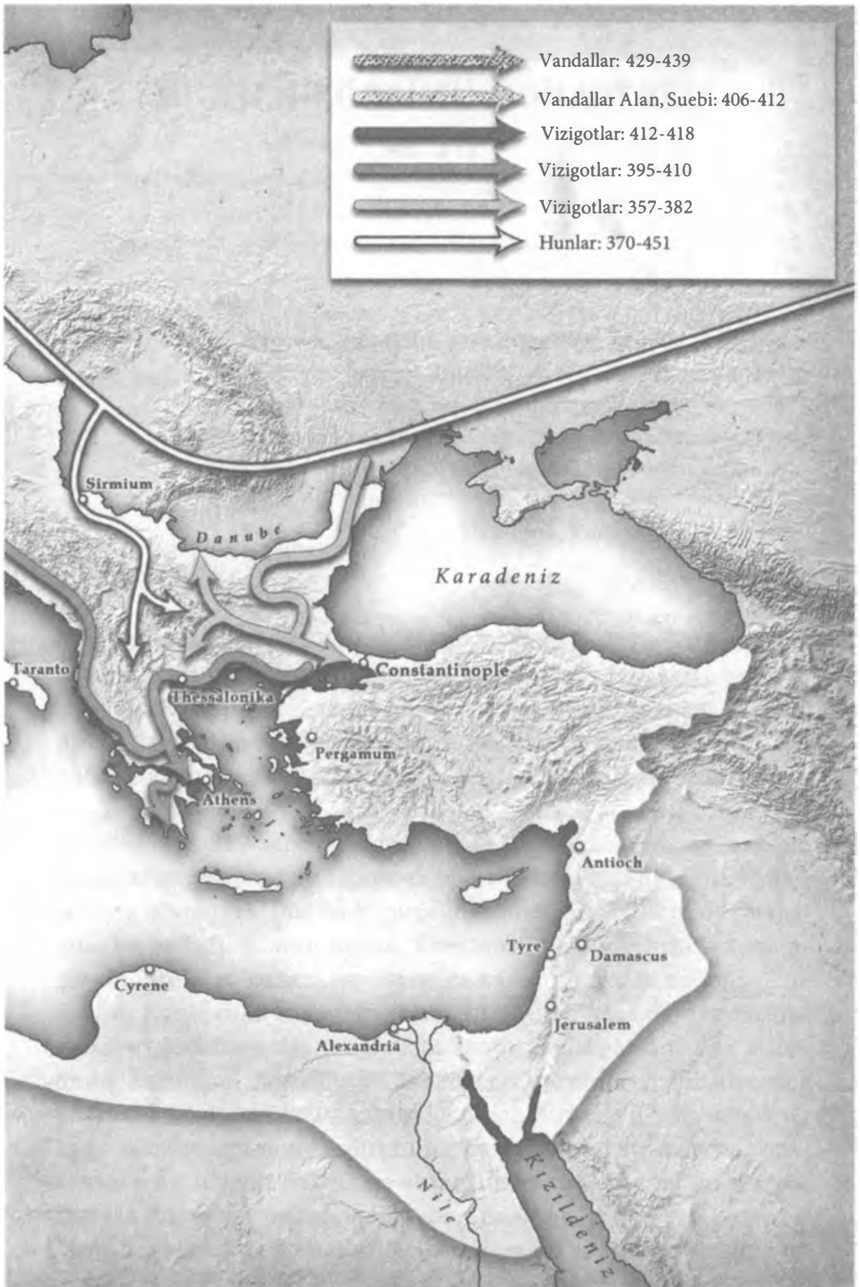
Theodosios'un Konstantinopolis'i MS yak. 450

Bosphorus
SYCAE
Golden Horn
St Achatius
ÜÇÜNCÜ TEPE
İKİNCİ TEPE
BİRİNCİ TEPE
Neorion
Prosphorion
Horrea
Strategion
Kynegion
Forum of Theodosios
Senate House
Palace of Lausus
Basilica
Theatre
Palace of Antiochus
St Irene
St Sophia
Senate
Augusteion
Tetrapylon
Forum of Constantine
Severan Wall
Hippodrome
GREAT PALACE
Baths of Zeuxippos
Harbour of Julian
D e n i z i
0
500
1000
1500
2000
metres

'Barbar' Kabileler MS yak. 350-450

Vandallar: 429-439
Vandallar Alan, Suebi: 406-412
Vizigotlar: 412-418
Vizigotlar: 395-410
Vizigotlar: 357-382
Hunlar: 370-451
Sirmium
Danube
Karadeniz
Taranto
Constantinople
Thessalonika
Pergamum
Athens
Antioch
Tyre
Damascus
Cyrene
Jerusalem
Alexandria
Nile
Kızıldeniz

11. Bölüm

MILVIAN KÖPRÜSÜ MUHAREBESİ

MS 312

Öğle civarı, gün daha yeni dönerken, gökyüzünde, güneşin önünde, üzerine BUNUNLA FETHEDİN yazısı belirmiş, ışıktan bir haçı kendi gözleriyle gördüğünü söyledi. Bu görüntü karşısında şaşkınlıktan donup kalmıştı ve bu seferinde onun peşinden giden bütün ordusu da bu mucizeye tanık olmuştu.

Eusebius, *Konstantin'in Yaşamı*[1]

Roma'nın tam kuzeyine denk düşen kırsalında, Villa Malborghetto adıyla bilinen, eli yüzü düzgün, bakımlı bir çiftlik evi belki de oyunun kuralını değiştiren bir düşün en uygun mekânı değildi. Ancak arkeolojik kazılar, Konstantin'in, can düşmanı Maxentius'a saldırmadan önce burada kamp kurduğunu tartışmasız bir biçimde göstermiştir. Ve yine antik döneme ait daha sonraki bir kaynağa göre, MS 312 yılının Ekim ayında, Byzantium'un gelecekteki hükümdarı, insanlığı kurtarmak için seçilmiş kişi olduğu düşünü burada görmüştü. Düş ister gerçekten görülmüş ister uydurma olsun, bu metafizik anın önemi, Konstantinopolis şehrinin kuruluşunun mitsel ve ruhani gerekçesi ne kadar abartılsa azdır.

Adı Roma olan idea için resmi strateji en kötüsünden iktidar oyunları biçimini almıştı. York'ta kendisini imparator ilan etmesinin ardından, Konstantin, Maxentius'un daha çocuk denecek yaştaki kız kardeşi Fausta ile evlenmişti. Birkaç yıl için, enişte ile kayınbirader arasında tedirgin bir barış hüküm sürmüş ve Konstantin sınır bölgelerini güven altına almaya odaklanırken, Maxentius da Roma'yı mesken tutmuştu. Ancak çok geçmeden barış ortamı bozulacaktı. Konstantin, Torino ve Verona'da Maxentius'un

1 Eusebius, *Life of Constantine* böl. XXVIII, çev. Schaff ve Wace (1955).

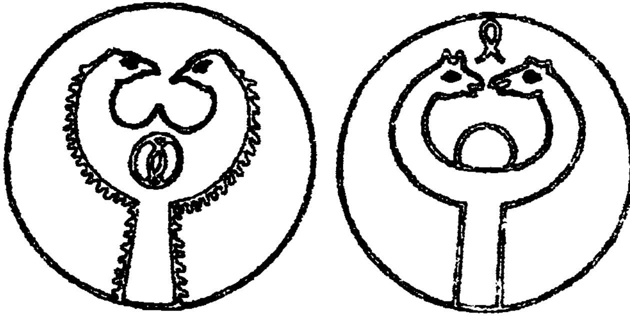
ordusunu yenilgiye uğratacak ve ardından Roma'yı kıskacına alacaktı. Konstantin'in, etrafı surlarla çevrili ve iyi tahkim edilmiş ana şehri kuşatması nafile bir çabaydı; ne var ki asabi Maxentius, güvenli Roma şehrinden çıkmak ve Konstantin ile güçlerini şehrin dışında, Tiber Nehri ile Via Flaminia'nın buluştuğu bir alanda karşılamak gibi, feci sonuçları olacak bir karar verecekti. Bu kibirden mi, batıl inançtan mı ya da sadece aptallıktan mı kaynaklıydı? Sybilline Kâhinleri o gün, Roma'nın bir düşmanının yenilgiye uğratılacağı kehanetinde bulunmuştu. Yorumcular gayet soğukkanlılıkla, Maxentius'un hamlesini kötü bir strateji olarak eleştirmişti; ama aslında bu belki de çaresizlikti. Yakın dönem arkeolojik araştırmaların ortaya çıkardığına göre, Maxentius'un kontrol ettiği alanda surlar yükselmiş ve hendek kazılmaya başlanmıştı. Bu, fiziksel olduğu kadar metaforik olarak da düşmanının kapasitesinin tam bilincinde olan ve sırtını surlara yaslayarak savaşmak isteyen bir adamın işi gibi görünüyor.[2]

Alternatif bir hikâyeye göre ise Konstantin yeni başlayan düşmanlıklar için hazırlık yapmak üzere güneye doğru yol alırken, Sezar ve gelecekteki İmparator bir mucizeye tanık olur: gözleri kör eden, parlak bir güneş ve üzerinde, alev almış, nabız gibi atan bir haç. Anlatı şöyle devam eder: Bunun hemen ardından, Konstantin'in askerleri yeni bir kimliğe bürünür; kalkanlarının ve sancaklarının üzerine yeni tür bir amblem, bir "ilahi işaret" koymaları emredilir. İlginç bir ihtimal de, burada pagan tarihsel olgunun üzerine bir Hıristiyan cila çekilmiş olmasıdır. Konstantin'in *auxilia*sı (aslen yurttaş olmayan ancak bir yurttaşlar ve "barbarlar" yamalı bohçası) arasından en amansız savaşçıların belli bir kesimi Cermen soyundan geliyordu. Roma ordusunun "barbarlaştırılması" o güne gelinceye kadar bir hayli yol almıştı ve hiç kuşkusuz Konstantin, son on yılda Batının "barbar" topraklarında at koşturuyordu. Bu delifişek ekipten bazıları, üzerinde Cermen harfler ya da bir kaynağa göre, hafif yamuk bir X harfine benzeyen, çift başlı bir yılan tasviri bulunan kalkanlar taşıyordu. Bu sembollerin ikisi de Hıristiyan Chi Rho –Yunancada İsa [Christ] adının ilk iki harfi– amblemine çok benziyordu. Bağlantıyı kurmak ve bu kalkanları Mesih İsa'nın bir işaretini taşıyan kalkanlar olarak betimlemek artık çok kolaydı.

Peki, Konstantin'e görünen ilahi ışık bütünüyle uydurma bir şey midir? Astrojeolojik bakımdan ifade edecek olursak, Konstan-

2 Bkz. Barbera kataloğu (2013).

tin'in deneyimi Alp Dağları geçitleri üzerinde bir güneş halesi, hatta Abruzzo'daki, Sirente krateri etkisi yaratan bir meteor olabilir miydi? Böyle bir meteor yeryüzüne, küçük bir atom bombasına eşit, bin tonluk bir güçle çarpacaktır. Şok dalgaları ve bir mantar bulutuyla birlikte, bu, etkileyici bir görüntü yaratmış olabilir; ancak o zaman da bunun, Maxentius'un da tanık olduğu bir şey olması gerekirdi ve biz onun tarafından, bu dünyayı sarsan olayla ilgili tek bir söz edildiğini duymadık. Belki de Konstantin'in gözüne görünen şey, sizigi ya da karşı konum olarak bilinen, gezegenlerin olağandışı bir dizilişiydi, kim bilir? 2014'te yapılan inandırıcı bir araştırmanın bulgularına göre, İtalya'nın bu bölgesinde ekim ayında geceleyin gökyüzü özellikle parlaktır. Kuğu takımyıldızı Venüs, Jüpiter, Satürn ve Mars'la birlikte Kartal'a yaklaşarak bir küme oluşturur. Konstantin'in, fresklerde ve sikkelerde görülen, Christogram'ı* genellikle yıldızlarla birlikte gösterilir.[3]

Cornuti de dahil, Kuzey Avrupalı boyların kalkanları üzerinde kullandıkları semboller. Konstantin bir Chi Rho sembolünü bunlarla harmanlamış olabilir. Tanrı'nın gönderdiği yazının da İmparatora göründüğü anlatılır: "In hoc signo vinces, yani 'bu işaretle fethedeceksin'."

MS 265 ila 340 yılları arasında yaşamış Caesarea [günümüzde, İsrail'deki Kayseriyye yakınında, antik bir kent] Rahibi Eusebius, Konstantin'in Milvian Köprüsünde gördüğü şeyi büyük oranda, Aziz Pavlus'un Hıristiyan oluşuna benzer bir biçimde anlatır. Peki ama aslında, Konstantin gökyüzünde bir pagan –yani Apolloncu– Chi Rho sembolü mü gördü, yoksa bir Hıristiyan Chi Rho sembolü

* Chi, Rho, yani X ve P harflerinin üst üste bindirilmesiyle oluşan, Konstantin Haçı da denen sembol –çn.

3 Bkz. Alfoldi (1932) ve Bannikov (2014).

mü? Konstantin'in güçlü kuvvetli, dünyayı katetmiş babası kesinlikle, zapt edilemez güneş tanrısı Apollon'un ateşli bir müridiydi ve Apollon, Hıristiyanlaştırma programını yürürlüğe koyduktan sonra bile İmparatorun gözdesi olarak kalmıştı. Sol Invictus'un –özellikle Roma ordusu içinde popüler olmuş, Romalıların Zapt Edilemez Güneş Tanrısı– savaşçılarını anımsatan bu meteorolojik fenomenin, daha sonra, Mesih İsa olduğu mu sanılmıştı yoksa?

Bu fantastik işaret hakkındaki somut ya da soyut gerçekler ne olursa olsun, tarihsel hikâyesi dramatiktir. Antik kaynaklara göre, Maxentius'un ordusu sayı bakımından 180.000 askerlik bir üstünlüğe sahipti: Muhtemelen bu sayı 30.000 civarıydı; ama bu bile yabana atılacak bir fazlalık değildir. Burada, hayatı için savaşan bir imparatorluk vardı. Maxentius, Tiber Nehrini geçerek ve bir kuşatma hazırlığı içinde Milvian Köprüsünü neredeyse tamamen kullanılmaz hale getirerek ölümcül bir hata yapmıştı; böylece Konstantin ilerlerken geri çekilmek zorunda kalan onun kendi askerleri, nehri bu sefer tahta bir dubanın üzerinde geçiyordu ki, bu da onların en zayıf noktasını oluşturuyordu. Bu yere ilişkin ilk fotoğraflarda, sessiz sakin akan bir nehir görülmektedir. Ancak güz aylarının sonlarına rastlayan o gün, Tiber Nehri kan, kusmuk ve boktan geçilmeyen bir çöplük, bir boğulma havuzu haline gelmişti. Muhtemelen önüne çıkan her şeyi ateşe veren Konstantin ise askerlerini ileri sürmüş, karşısındaki kendi ülkesinin askerlerini önce dizlerine, sonra bellerine ve nihayet boğazlarına kadar nehrin sularına gömerek geri püskürtmüştü. Karşıya geçmek için kullandıkları, teknelerden oluşan dubalar, can havliyle kaçışan askerlerin ağırlığı altında parçalanmıştı. Nasıl ki 900 yıl önce, Darius ve Pers güçleri, gemilerini akıllıca birbirine bağlayarak, aniden beliriveren bir köprü yapıp Bosphorus'tan batıya geçmişse, aynı şekilde şimdi de, Tiber üzerindeki bu duba faciası, Konstantin'e doğunun yollarını açıyordu.

Konstantin, Maxentius'un boğulmasıyla birlikte Milvian Köprüsü zaferini ilan etmişti ve sonra da Maxentius'un kesilen başı bir çubuğa takılıp Roma'ya götürülmüştü.[4] Bu zaferin anısına, muhtemelen 24 aylık bir çalışmayla, Konstantin'in zafer kazandığı yere bir tak dikilmiştir. Orijinal haliyle, Via Flaminia üzerinde, karşıdan karşıya bir kemer oluşturan bu dört kenarlı yapı –bu gayrimeşru taht talibinin başarılı darbesinin taş üzerinde vücut

4 Nixon ve Saylor Rodgers (1994), Panegyric XII.

bulmuş hali– bugün o mütevazı Malborghetto çiftlik evini desteklemektedir. Roma dönemine ait parke taşları, Konstantin ve ordusunu zafere götüren yolun parçaları, o eski evin ortaçağdan kalma zemininin altından çıkarılmıştır.

Şimdi artık sessizliğe bürünmüş bu yer, bu ev, yüzyıllardan beri, gelip geçenler tarafından bir ziyaretçinin Eski Roma'ya geldiğini bildiren bir işaret olarak kabul görmektedir. Ancak Milvian Köprüsü Muharebesi, tartışmasız bir şekilde, Konstantin için gerek duygusal olarak gerek stratejik ve manevi bakımdan kaçtığı bir andı.

12. Bölüm

ALTIN ŞEHİR

MS 311-324

Halk hep bir ağızdan haykırıyordu: "Konstantin yenilmez!"

Lactantius, *De Mortibus Persecutorum*[1]

Her zaman dinin ilerlemesinden yana olan İmparator [Konstantin] her yere –özellikle de Bitinya'daki Nikomedia [İzmit], Orontes [Asi Nehri] üzerindeki Antiokheia [Antakya] ve Byzantium gibi büyük şehirlere– Tanrı için muhteşem Hıristiyan tapınakları dikti. Bu son anılan şehri büyük oranda yeniledi ve onu güç ve etki bakımından Roma'ya denk kıldı...

Sozomenus, *Historia Ecclesiastica*[2]

Konstantin henüz Roma topraklarında tam olarak kontrolü sağlamış değildi. Hâlâ hakkından gelmesi gereken başka rakipler vardı. Biri, günümüzün Kuzey Yunanistan bölgesinde, Egnatia Yolu üzerinde önemli bir ticari merkez olan Thessaloniki şehrinde (günümüzdeki Selanik) faaldi.

MS 311 yılında, ya kangren ya da bağırsak kanseriyle acı içinde mücadele eden ve bu büyük dini infaz projesinin üzüntü ve acıdan başka hiçbir sonuç vermediğinin farkına varan İmparator Galerius, Hıristiyanlara ibadet özgürlüğü tanımıştı. İmparator, Thessaloniki'deki [günümüzdeki Selanik], kubbeli bir yapı olan tapınağını (muhtemelen mozolesini)[3] boş bırakarak ölecekti.

---

1 Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 44.5, çev. Vanderspoel (1998).

2 Sozomen (ö. yak. 450), *Ecclesiastical History* 2.3, çev. Bohn, bkz. Davis (1913), 295–6.

3 Günümüzde, Galerius'un, bugünkü Sırbistan'ın doğusunda yer alan ve annesinin adı verilen sarayı Felix Romuliana'ya gömülmeyi planladığı düşüncesi hâkimdir.

İki metreye yakın kalınlıkta duvarlarıyla bu iddialı, güzel binanın orijinal olarak, Roma'daki Pantheon gibi, kubbesinde bir oculus (göz, yuvarlak bir açıklık) bulunuyordu ve yıllar içinde önce kiliseye sonra da camiye çevrilmişti, şimdilerde ise bir kere daha yine boş. Lavanta çiçekleri ve Galerius'un sarayının kalıntılarıyla çevrelenmiş bu tapınağın ziyaretçilerini turistler, burayı mesken edinmiş bir kedi ve festival günlerinde burada ayin yapan Ortodoks papazlar oluşturuyor. Şimdi buralar gayet sakin; ancak o kibirli, kendisini yücelten karar alınırken, Thessaloniki'nin başka bir yerinde muhtemelen ölüm ve korku kol geziyordu. Yakınlarda bir yerdeki Aya Dimitri Kilisesinde, Galerius'un emri üzerine mızraklar saplanarak şehit edilmiş, ikinci kuşak Hıristiyan bir asker olan, Romalı Demetrios için ayin yapılıyordu. Genel gidişata bakılırsa Hıristiyanların kökü kurutulacak gibi görünüyordu.

Ne var ki şaşırtıcı bir biçimde, imparatorluk çapında infaz ve ölüm fermanı çıkarılmasından tam on yıl sonra bütün Hıristiyanlar koruma altına alınacaktı. MS 313 yılında, Galerius'un girişiminden aldığı destekle Konstantin, onunla eş-imparator olan Licinius'la (Galerius'un eski bir müttefiki) birlikte, yeni bir Hoşgörü Fermanı daha yayımlayacaktı. Konstantin'in Milano'da ilan edilen bu fermanda kullandığı dil içten görünüyordu: "Ne şekilde olursa olsun, hiç kimse, kendisi için uygun gördüğü takdirde, Hıristiyan kültünün ya da böyle bir dinin icaplarını yerine getirmeye gönül verme imkânından mahrum edilemez."[4]

Roma'ya yerleşir yerleşmez, Konstantin pagan mezar yerlerini (daha önce Maxentius'un delifişek askerlerinin istirahatgâhı olan yerler de dahil) tarumar etmiş ve pagan heykellerin kafalarını koparararak yerlerine, çoğu da kendisinin ve annesi Helena'nınkiler olmak üzere, Hıristiyan kahramanların büstlerini koymuştu.[5]

---

4 Lactantius, *De Mortibus Persecutorum* 48.

5 Roma'ya gelince, Konstantin, iyi bir pagandan beklenebileceği gibi şükranlarını sunmak üzere Jupiter Tapınağına gitmek yerine doğrudan imparatorluk sarayının yolunu tutmuştu. Forum'a dikilmek üzere, Hıristiyan sembolizmini yansıtan altın bir zafer anıtı yaptırmak için harekete geçmiş görünüyordu; ancak başka yer seçeneklerini de elinde tutuyordu. Paris'teki Arc de Triomphe ve Londra'daki Marble Arc'ın model aldığı, Konstantin'in zafer anıtı genel olarak İlahi Güçlere şükran sunmaktadır. Romalıların bir âdetine uygun olarak, bu bir zafere işaret etmektedir; acınacak haldeki barbar esirler tasvir edilmiştir; aynı şekilde Konstantin'in zaferinin ebedi ufkunu gösterecek şekilde, mevsimlerin tanrıları da vardır. Bu gösterişli geliş, çağdaş kaynaklarda bir zafer değil de bir *adventus* –bir teşrif– olarak betimlenmiştir. Geçmişten kalıntılarının ve klasik oymaların (muhtemelen arkeologların bugün

Pagan festivalleri yapmayı sürdürmüş ve Sol Invictus onuruna, pazar günü iş yapmayı yasaklamış olmakla birlikte, Konstantin aynı zamanda, herkesin kiliseye gitme alışkanlığı edinmesini sağlayacak şekilde, nef ve koridorları olan kiliseler –ilk kez iktidarın tadına vardığı Trier'deki devasa büyüklükte, kırmızı tuğlalı tapınağın taklitleri– inşa edilmesine nezaret etmişti. Roma'nın bundan sonra yapılacak kiliseleri için standart oluşturacak Lateran ve Vatikan kiliselerini yaptıran da Konstantin'dir. Mimari yeni bir biçim almıştır; artık daha fazla kıvrım ve renk vardır. Şehirdeki mimari kalıntılar stoğundan devşirilen antik parçaların bir araya getirilmesiyle MS 315 yılında dikilen Konstantin Zafer Takı bugün hâlâ Colosseum'da bulunmaktadır. Yapılan Konstantin tasvirlerinin saçma denecek kadar abartılı boyutlarda oluşu, belki de İmparatorun artık temsil ettiğini iddia ettiği tek gerçek Tanrı'nın büyüklüğünü yansıtıyordu.

Zaferinden aylar sonra, Roma, Ostia ve Ticinum (günümüzdeki Pavia) darphaneleri Konstantin'in eline geçecekti. Kendisini Batının İmparatoru olarak ilan eden Konstantin, resmini sikkelere koymaya başlamıştı.[6] O artık saçı sakalı birbirine karışmış, sıradan bir asker değil, tertemiz tıraş olmuş, kartal burunlu bir lider, belki de Augustus ya da İskender'in bir hayaletiydi. Yıllar geçtikçe, sikkelerin üzerinde, gökyüzüne dikilmiş iri gözler, gizemli, tatlı bir gülümsemeyle kıvrılan dudaklar ve bazen de başının üzerinde bir haleyle tasvir edilen Konstantin'in böylece manevi doğası öne çıkarılacaktı. Pagan tapınaklardaki altın ne varsa eritilerek, artık revaçta olan yeni paraya dönüştürülüyordu; resmi olarak Roma

İtalya'da var olduğuna inandığı devletin sahip olduğu arkeolojik kalıntılardan kurtarılmış) yeni eser üzerine yamanmasıyla ortaya çıkan anıt, iki tür erdemi kutluyordu: hem maço, salt kas gücünün emperyal ifadesini –SPQR, yani Senatus Populus Que Romanus yararına Zafer arayışı– hem de yeni tür bir değerin, yalnızca yurttaşça ya da politik gururun değil aynı zamanda ruhani ihtimallerin de bir ifadesi olan bir değerin, kamusal tezahürünü. Konstantin'in zaferinin anısına yeni bir bazilika da yapılmıştır. Her ne kadar Konstantin'in hikâyesinin bu safhasında zorlama bir yıkım çabası olmamakla birlikte, pagan zenginliklere el konmuş ve doğal fireler sessizce yüreklendirilmiştir –Troialı Helena'nın Roma Forumundaki ikiz kardeşleri Kastor ve Polluks'un tapınağı yıkıma terk edilmiştir.

6 Konstantin, askerlerinin onu "Augustus" olarak adlandırmasının ardından, MS 306-7'de, üzerinde kendi resmi bulanan sikkeler bastırarak işe başlamıştır. Ardından sikkeler üzerinde Augustus ve Trajan olarak görülmeye başlamıştır. Lenski (2012), 261; Konstantin'in sikkeler üzerindeki temsiline genel bir bakış için bkz. 260–2.

*aureus*unun yerini alacak ve 11. yüzyıla kadar tedavülde kalacak olan *solidus*a (değeri düşmüş de olsa bu sözcük Fransızcadaki az bir para anlamına gelen *sou* ve İtalyancadaki *soldi* ve para karşılığında orduda hizmet eden anlamında İngilizcedeki *soldier* [İng.: asker] olarak bugüne kadar gelebilmiştir).[7]

Konstantin, Roma'da, haksızlığa uğramış vefakâr annesi için dillere destan bir saray inşa ettirmişti. Yaklaşık MS 324 tarihinde kendisine Augusta adı takılan, kocası Konstantius'un otuz kırk yıl önce, daha soylu bir aileden geldiği ve daha iyi bağlantıları olduğu için Theodora'yı eşi olarak kabul edip (Theodora İmparator Maximian'ın üvey kızıydı) kendisini "görmezden geldiği" Helena'nın ironik durumu fark edilmemiş olamazdı. Ama yine de son gülen Helena olmuştu. Roma'nın yeni imparatoru, Ebedi Şehrin idaresini vekaleten annesine bırakıp yoluna devam edecekti. Konstantin'in hiçbir zaman, bu bir zamanlar Caput Mundi [Dünyanın Başkenti] olan şehre ısınamadığı hissediliyordu; onun için Roma bir savaş alanıydı. Maxentius'u bozguna uğrattıktan altı yıl sonra, Konstantin Roma'yı saplantılarla dolu bir yer olarak betimleyecekti; ona göre, Roma hâlâ "Maxentius tiranlığının artıklarına" tapıyordu; bu arada, Konstantin'in zafer günü olan 28 Ekim, "Tiranın Kovulma Günü" olarak kutlanıyordu. Hayatının büyük bir bölümünü imparatorluğun sınır boylarında geçirmiş bir genç olarak belki de Doğunun imkânlarını aklından çıkaramıyordu. Ama Konstantin ilk önce tahtta gözü olan bütün rakiplerini bertaraf etmek zorundaydı.

MS 313 yılında, Konstantin üvey kız kardeşi Konstantia ile o sırada Doğu İmparatoru olan Licinius'un Milano'da evlenmesini sağlayarak iktidar paylaşımlarını perçinlemiş oluyordu. Ancak üç yıl içinde, kırılgan ittifak çatırdamaya başlayacaktı ve Konstantin de giderek, Licinius'un yeni Doğu topraklarını usul usul ele geçirecekti. 317 yılında Byzantium'a doğru ilerlemişti. Durum giderek kötüleşiyordu ve 321 yılının gelişiyle birlikte, iki taraf da artık birbirlerinin konsüllüklerini (imparatora verilebilecek en büyük politik makam) tanımaz olmuştu. Bu arada Konstantin, görünüşe bakılırsa, işleri örgütlerken, giderek daha fazla Hıristiyan bir yol izlemekten yanaydı. 323 yılına gelindiğinde, birçok askerin en büyük tanrısı, "Zapt Edilemez Güneş" Sol Invictus'un doğum günü olan 25 Aralık, bundan böyle Mesih İsa'nın doğum günü ola-

7 Strazny (ed.) (2005), 305.

caktı. Konstantin, Gotların izinden giderek, çok açık bir biçimde, ayaklarının ucuna basarak Licinius'un çayırlarında dolaşıyordu. Çok geçmeden, 324 yılında, Galerius'un ardında, bugün hâlâ öylece duran boş bir mezar ve bir tak bırakarak acı içinde öldüğü Thessaloniki'de (günümüzde Yunanistan'ın ikinci büyük şehri), Konstantin rakibine saldırı hazırlığı içinde olacaktı ve bu da, Eski Roma birliği için sonun başlangıcı demekti.

Konstantin ve Licinius, İstanbul'la ve genelde bütün dünyayla ilişkisi itibariyle tarihin seyrini değiştiren önemi genellikle göz ardı edilmiş bir şehir olan Adrianopolis'te (bugünkü Türkiye'nin en batısındaki şehri Edirne) karşı karşıya gelir. Geniş ve tehlikeli akan Maritsa [Meriç] Nehrini geçerek, bugün Romanların gül ve kuzgun otu ektikleri düz ova boyunca yürüyüşe geçen Konstantin'in ordusu ile Licinius'un ordusu karşılaşır ve 3 Temmuzda, toplamda 100.000'i aşkın asker şiddetli bir çatışmaya tutuşur. Yaralanmış olsa da, Konstantin birkaç gün içinde, Licinius'u, Egnatia Yolunun kuzeydeki alternatifi olan ve yan yollarla ona bağlanan Via Militaris'e ve sonra da, rakibini üç ay kuşatma altında tutacağı Byzantium'a doğru sürecektir. Geniş Thessaloniki körfezinde hazır bekleyen, oğlu Crispus'un komutası altındaki bir filosuyla Konstantin, Licinius'un donanmasını Çanakkale Boğazından şimdiki Gelibolu'ya kadar takip eder. Rakibi sayıca iki misli olmasına rağmen, Crispus'un kıvrak gemileri kanal boyunca kolaylıkla manevra yaparak kesin bir zafer kazanır; Licinius'un dört gemisi hariç bütün donanması yok edilir. Tarihin daha o zaman gösterdiği üzere, Byzantium'un kuşatılması kaynak israfından başka bir şey değildi ve bu yüzden bir han hizmetçisinin akıllı oğlu, Licinius'u Bosphorus'un karşı kıyısında, Chrysopolis'te –"Altın Şehir"– açık alanda savaşmaya zorlamıştı.[8]

---

8 Kuşkusuz, gezginlerin buraya gelme nedenlerinden biri de, Asya kıtasının ışıltılı ürünlerinden ve teknolojilerinden edinmekti. Metal işlemeciliğiyle ilgili bugüne kalmış en eski kanıtlar, Doğu ve Kuzeydoğu Türkiye'de bulunmuştur ve en az MÖ 10.000 yılına tarihlenmektedir. Altın MÖ 5. binyılda Karpatlar-Balkanlar bölgesinde işlenmiştir; ancak Kafkasya'nın "yerli kayaları" çeşitli ve karma metaller bakımından o kadar zengindir ki, burada metal teknolojisi ve ticareti, tıpkı bölgenin mitsel çekiciliği gibi, katlanarak artmıştır. Medea'nın yurdu olan Kolkhis, 3. binyıldan beri, dillere destan örneklerin üretildiği bir yer olmuştur (tam da Euripides ve diğerlerinin Hellen-merkezli hikâyelerini kaleme aldıkları, MÖ 5. yüzyılda, cömert üretim zirve yapmıştı). Buradaki, Amazonların metal işlemeciliğine ilişkin hikâyeler ve Prometheus'un teknolojiyi ilerletmek için tanrılardan ateşi çalması bu durumda insana daha da anlamlı geliyor.

Byzantium gibi, hatırlayacağınız üzere, geç antikçağdan beri Scutari, günümüzde ise Üsküdar olarak bilinegelen Chrysopolis de, her geçen gün genişleyen modern şehrin yakın tarihteki metro inşaatları sırasında yapılan kazılarda, dikkate değer miktarda arkeolojik altının bulunduğu bölgelerden biridir. Üsküdar Meydanına çıkan ama şimdi yerin altında kalmış olan Bülbül ve Çavuş derelerinin üzerindeki işlek yolda çalışan matkapçılar, kazıcılar ve pompacılar, geçmiş hayatın birçok farklı katmanını açığa çıkardılar. Gri renkli sert bir beton ve boya tabakasının örttüğü yerde, kırk sekiz aylık bir kazının ardından, pek çok şey gün yüzüne çıktı.

Taraklar, ayakkabılar, sandaletler, şarap kadehleri; hepsi buradaki çamurun içinde kaybolmuştu. Boğazın kenarındaki çamurun içinden hâlâ, dalgakıran ve liman da, yanmış ve katranlanmış tahta yapılar da, beklenmedik bir biçimde sapasağlam çıkabiliyordu.[9] İçinde yaşları ortalama otuz ila otuz beş arası değişen seksen kadın ve erkek bulunan, garip bir gömüt ortaya çıkarılmıştı. Kadınların elleri göğüslerinde, erkeklerin ise karınlarında çapraz duruyordu. Çevrelerinde, üzerlerinde bir ipliğe dizilerek süs olarak takılmalarına imkân veren delikler olan istiridye kabuklarının bulunması, akla belki de bu insanların Ahprodite'ye ya da Artemis'e tapındığını getiriyor.[10] Anadolu'ya açılan bir kervan yolunun bitimindeki bir limanda olması bekleneceği gibi, ticareti akla getiren bir dizi meta da bulunmuştu burada: üzerlerine gemi resimleri işlenmiş kaplar, Doğudan gelen yolcuların figürinleri, tanrıça Kybele ve buradaki, yerleşik bir ticaret odasını temsil eden, Arapça harflerin kazındığı, daha sonraki tarihli işaretler.[11] Üzerinde kabarcıklar sessizce patlarken sanki canlı görüntüsü veren pis kokulu su, bu hem karada hem de denizde yaşayan hazinelere, kazı sonrası sergilendikleri şehrin Arkeoloji Müzesinde garip bir yeni yarı-hayat bahş etmişti. Osmanlı döneminde, deve kervanlarının her yıl Mekke'ye doğru hac yoluna çıkacağı yer işte bu Chrysopolis-Scutari-Üsküdar olacaktı.

Her zamanki gibi antikçağ insanları (ve hatırlarsanız, Konstantin klasikleri iyi bellemiş biriydi) onun hakkında bir hikâye anlatarak Chrysopolis yerleşim yerine bir anlam katmak zorundaydılar.

---

9 Ş. Karagöz, bkz. Pekin ve Kangal (ed.) (2007), 47–9.

10 *A.g.e.*, 42.

11 *A.g.e.*, Kybele için 39–40 ve 76 (U11); deniz kabukları üzerindeki gemi motifi için 83 (U18) ve Arapça harfler için 95 (U39); bütün Üsküdar bölgesi için bkz. 31–95.

Chrysopolis hakkındaki antik Yunan miti hem bir sona hem de bir başlangıca işaret etmektedir. Agamemnon ile onun Troialı ganimeti Khryseis'in çocuğu, "altın" oğul Khrysos, anlatılanlara göre, Agamemnon'un ilk karısı Klytemnestra'nın ve onun yeni kocası Aigisthos'un gazabından kaçmakta, çaresiz bir şekilde, bahtı kara üvey kız kardeşi, o zamanlar Tauris'te (şimdiki Kırım) bir Artemis rahibesi olan İphigenia'yı bulmaya çalışmaktadır. Euripides kaleme aldığı draması *Iphigenia in Tauris*'te, İphigenia'nın amacını açıklar. Bu barbarca bir hikâyedir: Babası tarafından kurban edilmekten kıl payı kurtularak kaçan İphigenia, bir zaman sonra, o yörenin kralına ait kıyılara ayak basan yabancılara törenle kurban edildiği Artemis tapınağına sığınmıştır. (Ermenistan'daki yakın tarihli bulgular bize, MÖ 1100 civarında, Bronz Çağında, genç kızların gerçekten kurban edildiğini göstermektedir. Bu kurbanlara ait kalıntılar, Sevan bölgesindeki bir tapınakta bulunmuştur. Bu kurbanların başları kesilmiş, elleri bağlanmıştır; ama hiçbir karşı koyma emaresine rastlanmaması bunun bir tür tören olduğunu akla getirmektedir.[12]) Bu iyi kalpli, altın,Yunan Khrysos, İphigenia'yı bu barbarlıktan kurtarmak için çabalar. Ancak kahraman delikanlı hummaya yakalanıp ölür ve kardeşçe görevini yapmak üzere kuzeye doğru son yolculuğuna çıkamadan Bosphorus kıyısına gömülür. İşte Khrysopolis bu Khrysos'un yattığı yerde kurulmuştur. Kurucularından birinin orijini olarak bu hikâyeye inanmayı tercih eden antik Yunanlar, hiç de işin kolayına kaçmadan, Hellenik dünyaya barbarların tuhaflığını ve bilinmeyen Kuzeyin ve Doğunun tehlikelerini hatırlatmakta, bu arada da bu yerin isteseler de daha öteye gidemeyecekleri ve şimdi eve dönme zamanının geldiğini hatırlatan sınır doğasının altını çizmektedirler.

Hem Yunanların hem de Romalıların "barbarlara ait" topraklara boyun eğdirmeyi başardıkları tarihten itibaren Khrysopolis de özel bir savaş meydanı haline gelmişti. Aldığı iyi emperyal eğitim sayesinde, Konstantin muhtemelen, bu seçilen er meydanının destansı ağırlığının gayet iyi farkındaydı. MS 324 yılında, Licinius Khalkedon'da gizleniyordu; ama Konstantin ve adamlarının özel olarak hazırlanmış taşıyıcı sandallarla Bosphorus'un o yakasına geçtiği haberini alınca, düşmanının karşısına dikilmekten başka

12 Bkz. Anahit Yu. Khudaverdyan, "Decapitations in Late Bronze Age and Iron Age sites from Sevan region (Armenia)", *Journal of Siberian FederalUniversity. Humanities & Social Sciences 9* (2014), 1555–66.

şansı kalmamıştı. İki tarafın da ilahi güçler –Licinius Roma tanrılarının suretlerini, Konstantin de *labarum*unu (bir haça asılmış, esrarengiz kıvrık haç biçimli sembol, muhtemelen Chi Rho işareti yeni bir askeri övünç standardı haline gelecekti) taşıyordu– tarafından korundukları hususundaki böbürlenmelerine bakarak, zamanın tarihçileri bunu bir dini savaş olarak tanımlamıştı. Elbette meydan kan gölüne dönmüştü. "Khrysopolis'te büyük bir katliam"[13] olduğunu ve Licinius'un 25.000 civarında askerinin –bunların büyük bir bölümü Got paralı askerleriydi– öldürüldüğünü biliyoruz artık. Yılın o zamanında, hem güneşin batışı hem de ayın doğuşuyla beliren, garip bir sarı ışık altında, Alkibiades'in öfkeden küplere bindiği ve Ksenophon'un Byzantion üzerinden topallayarak Avrupa'ya dönmeden önce oturup ganimetini saydığı Khrysopolis'te, 18 Eylül günü, Konstantin Roma'nın Tek İmparatoru olmuştu.

Konstantin açık görüşlü bir kişiydi; o yalnızca vizyon sahibi biri değil, aynı zamanda, hayalgücü geniş bir vizyonerdi de. O halde, Konstantin yeni imparatorluğunun genel karargâhını nereye kuracaktı şimdi? Zafer kazandığı Khrysopolis'e mi? Körler şehri Khalkedon'a mı? Pek mümkün görünmüyor. Diocletianus'un gözetiminde eğitim aldığı Nikomedia'ya mı? Roma'ya mı? Trier'e mi? Troia'ya mı? Suetonius'un söylediğine göre, Jül Sezar [Julius Caesar] bir zamanlar Roma'yı Troia'ya ya da İskenderiye'ye taşımayı düşünmüştü ve şimdi, üç asır sonra, Konstantin de gerçekten, Troialı kahraman Aineias'tan kaynaklanan kökenleri sayesinde, bütün Romalıların atalarının geldiklerine inandığı antik şehre doğru yola çıkacaktı.

Yeni zafer kazanmış İmparator, güneye iki günlük, kutsal bir yolculuk yapmış, Propontis'i aşıp Hellespontos'u geçerek, Yunan kampının kurulduğu yeri ve Troia'nın eteklerindeki ovaya aradaki bir yolla bağlanan, Aias'ın mezarını[14] ziyaret etmişti. Bugün, Doğu

---

13 Zosimus, *New History* 2.22.7, çev. Ridley (1982).

14 Ne ilginçtir ki, Miken Bronz Çağı kalıntıları Beşik Koyu plajı yakınlarında istiflenmiş halde bulunmuştur. Konstantin, Aias'ın Mezarı'na yakın bir yerde yeni bir başşehir planlarken tasvir edilmektedir: Rykwert (1988), 202. Sozomen, *Ecclesiastical History* 2.3, çev. Hartranft (2016): "Bu niyetle, Hellespontos'ta, Aias'ın mezarının üst tarafında, Troia'yı kuşatırken Akhalıların donanma üssü olarak kullandıkları ve çadırlarını kurdukları Troia'nın eteklerindeki ovayı temizletmişti ve burada büyük ve güzel bir şehir kurmayı planlıyordu ve bu amaçla, yüksek bir yere, denizden geçen teknelerin bugün bile görebildiği, şehrin kapılarını inşa etmişti." Akhilleus'un Mezarı hâlâ ol-

Anadolu'dan mevsimlik ve Irak'tan göçmen tarım işçilerinin gelip domates ve pamuk ektiği yerlerdir buralar. O döneme ilişkin anlatılar ise şöyledir: "Konstantin, Hellespontos kıyısındaki, Troia'nın dibindeki ovaya gitti... ve burada büyük ve güzel bir şehir kurmayı planladığını, yüksek bir yere... denizden bakan gemicilerin göreceği kapılar inşa edeceğini açıkladı."[15]

Konstantin bu konuda yalnız değildi. Kendisinden önce, antik dünyanın başka büyük liderleri de Troia'yı ziyaret etmişti: MÖ 480 yılında Kserkses ve MÖ 334 yılında Büyük İskender. Yastığının altında bir hançer ve Homeros'un eserlerinin bir kopyasıyla uyuyan İskender, kendisini ikinci bir Akhilleus olarak görüyordu. Konstantin açısından ise bu seyahat açıkça sembolik bir jestti; kendisini eskinin görkemiyle ilişkilendirmek isteyen, açık fikirli bir yönetici için gayet yerinde bir davranıştı bu. Troia nihayetinde bir kahramanlar şehriydi ve on yıl boyunca düşmanlarına karşı direnmiş ve sonra yalnızca bir Yunan hilesine yenilmiş olmasıyla hafızalara kazınmıştı. Soylu Troialılar nihayetinde Romalıların atalarıydı; onlar şehirlerini asaletle savunmuştu; namı zamanı ve mekânı aşarak tüm dünyaya yayılmıştı bu şehrin.

Ama sonra, vakanüvislerin anlattığına göre, Tek Gerçek Tanrı duruma müdahale etmişti: "Ne zaman ki [Konstantin] bu kadar ileri gitti, Tanrı gece ona göründü ve şehri için başka bir yer aramasını emretti. Tanrı'nın elini tutarak, Bitinya'daki Khalkedon'un karşısına, Thrace'daki [Trakya] Byzantium'a geldi..."[16] Bu ilahi müdahale yerindeydi; çünkü Hellespontos kıyısındaki, bir zamanlar denizin Troia'yı bir yarı-liman yapacak şekilde içeriye doğru ilerlediği Beşik Koyunun iç ve dış akıntıları aslında aldatıcı ve tehlikeliydi. Mayıs ile ekim ayları arasında, güçlü dip akıntıları Marmara Denizinden Ege'ye doğru akarken, kuzeydoğu yönünden esen rüzgârlar da boğazlara girmeye çalışan tekneleri cepheden karşılıyordu. Dünya çapında bir şehri kurmak için burası talihsiz bir yerdi. Anlayacağınız, bugün orada hiç şehir bulunmamasının iyi bir nedeni var.

---

duğu gibi durmaktadır ve Hektor'un anıtmezarında sunaklar ve heykeller, Hıristiyanların onları tahrip etme girişimlerine rağmen, en az MS 355 yılına kadar tapın görmüştür. Bu anıtmezar, Hisarlık yakınlarındaki Rhoiteion'daydı. Heuck-Allen (1999), 39.

15 Sozomen, *Ecclesiastical History* 2.3, çev. Davis (1913), 295.

16 *A.g.e.*, 295–6.

Byzantium'un ise böyle bir sorunu yoktu. Konstantin, tek ayakta kalmış düşmanını Byzantium'un gözleri önünde yenmişti; Konstantin'in atası kabul ettiği Claudius Gothicus'un 50.000 Got askerini öldürdüğü söylenen yer de Byzantium'du. Ve nihayet Konstantin'in düşünde gördüğü yer de Byzantium'du. Byzantium hem iyi çağrışımlar yapıyor hem de yeni bir başlangıç vaat ediyordu. Nikomedia'yı tercih eden Diocletianus, şehre uğramadan yanından geçip gitmişti ve Konstantin'in Licinius'a saldırmadan önce Byzas'ın Şehrini ziyaret ettiğine ilişkin elimizde hiçbir resmi kayıt bulunmuyor. Dolayısıyla bu durumda iki olasılıktan söz edebiliriz: Ya Konstantin genç bir delikanlı olarak Diocletianus'un güzergâhının dışına çıkmış ve gördüğü yerden etkilenmişti ya da, daha büyük bir ihtimalle, bu şehrin şöhreti kendisinden önde gidiyordu. Konstantin de artık, üç aylık Licinius kuşatması sayesinde, o çok methedilen, aşılması neredeyse imkânsız Byzantium surlarını –dışarıdan– biliyordu.

Ve böylece Byzantium, Konstantin'in yeni bir imparatorluk için yürüteceği operasyonların merkez üssü olarak seçtiği yer olacaktı. Khrysopolis'teki katliam alanına nâzır bu şehir her zaman –bu geçitler yüzünden, yanak yanağa kıtalar yüzünden, bu kritik deniz ve kara yolları yüzünden– yalnızca kendi savaşlarını izlemeye değil, uluslararası, iç, ideolojik, politik savaşların büyük gösterisini de en ön sıradan izlemeye yazgılıydı. Ancak Konstantin bu yeni şehrini gayet iyi konumdaki Byzantium'da kurmaya girişmeden önce, çok fazla kan akıtılacaktı.

13. Bölüm

MESİH İSA'NIN KANI ADINA

MS yak. 326-30

Şimdi artık kim ister Satürn'ün altın çağını?
Bizimki bir elmas çağ, Neron kesimli.
Sidonius Apollinaris, Galyalı bir rahip, yak. 472-87,
iddiaya göre, gizlice sarayın kapılarına
yapıştırılmış bir şiirden[1]

Byzantium'da zaten canlı bir klasik tuval vardı ve şimdi yeni rejim onu renklendirecekti. Bundan sonrası ise rezalet boyutunda bir aile dramıydı.

Kanlı kurban giderek artan bir şekilde gözden düşmüş olabilirdi; ama Konstantin, iddiaya göre, şimdi kendi ailesinin kanını akıtacaktı. Karısı Fausta ile ilk karısı Crispus'tan olan oğlu arasında (çoğu kaynağın doğruladığı üzere) bir ilişki olduğunu (bazıları da Fausta'nın kocasını üvey oğluna karşı doldurduğunu söyler) öğrenen Konstantin oğlunu zehirler. Fausta ise Crispus'un kendisini zorladığını iddia eder. İki ya da üç ay sonra, kandırıldığının farkına varan İmparator, karısını içinde yanıp haşlanarak ya da boğularak öleceği, aşırı ısıtılmış bir hamama –ya da banyoya– kapatır.

Burada olup biten neydi? Genç bir delikanlı ile ateşli bir üvey anne arasında tehlikeli bir ilişki mi? İktidar Konstantin'in başını mı döndürmüştü? Konstantin'in eski tanrıları ve Eski Roma'yı reddetmesine öfkelenen, sonraki pagan yazarların bir iftirası mıydı? Yoksa sadece bir mit miydi bütün bunlar (destansı, ayıplanan Yunanlar Phaedra ve Hippolytus'un hikâyesiyle olan benzerlikler çarpıcıdır)? Yoksa soğukkanlı, stratejik bir hamleyle, Konstantin meşru üç vârisi lehine en büyük (ama gayrimeşru) oğlunu safdışı mı etmişti? Bununla birlikte, gözde eğitmeni Hıristiyan Lactanti-

1 Sidonius Apollinaris, *Epistulae* 5.8.2, çev. Anderson (1989): "*Saturni aurea saecla quis requirat? / sunt haec gemmea, sed Neroniana.*"

us Konstantin'i nasıl yetiştirmişse, aynı şekilde Crispus'u yetiştiren kişi ise sevgili annesi, ana kraliçe Helena'ydı. Konstantin'in kendisi de muhtemelen gayrimeşruydu; böylesine alçakça bir katliamın olası nedeni ne olabilirdi ki?

Günümüze ulaşan kanıtlara bakarak gerçek nedeni, bu hikâyenin arkasındaki güdüyü ya da hakikati bulmak imkân dahilinde görünmüyor; çünkü –ve bu muhtemelen bütün bu hikâyenin en dikkat çekici ayrıntısıdır– Fausta ve üvey oğlu Crispus bütün anıtlardan ve birinci elden kaynak olacak kayıtlardan silinmiştir. Acıklı hikâyeleri dışında, onlardan günümüze tek bir metinsel iz kalmamıştır.

Bu cinayetin ardında yatan saik her ne olursa olsun, anlatılanlara göre, pişmanlık çabucak sökün etmişti. Nasıl MÖ 3. yüzyılda İmparator Ashoka, soykırım hırsının neden olduğu acıların ve üzüntülerin farkına vardıktan sonra Budizme dönmüşse, (bir parça heyecanlı) yazar Zosimus'un dediğine göre, Konstantin hiç kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde, ruhunu temizleyebilecek bir inanca yazılma ihtiyacı içinde yanıp tutuşuyordu. Üzüntüden, pişmanlıktan ya da yeni tesis edilmiş bir özgürlükten, her nedense, bir askerin tersinden kalkmış oğlu harekete geçmişti artık. MS 325'te Konstantin, çarmıha germeleri ve gladyatör gösterilerini yasaklamıştı. Söylenenlere göre, annesi Helena'yı kudretli yüce kanıtlar arayışı içinde Yeruşalim'e götüren şey, yani korku ve çifte cinayet, Konstantin'in de yeni şehri Konstantinopolis'i kurmasının arkasındaki itici güçtü.

İşin aslı muhtemelen biraz daha sıradan. Konstantin aile içi temizliğe girişmeden önce de Hıristiyanlığa ilgi duymuştu. Ve Konstantinopolis şehri –her ne kadar dinsel bir havanın ağırlığı hissediliyor olsa da– her şeyden önce emperyal kudretin bir ifadesiydi. En az 450.000 askere varan şişkin bir orduyla, hem Roma ideasının hem de taze bir inancın yeni savunucusu gayet iyi mevzilenmişti.[2] Tetrarşiyi alt ederek verilen mesaj gayet açıktı.

2 Her şeyi altüst edecek bir iç savaşı önlemek için, emperyal Roma'yı Doğu ve Batı olarak bölmek ve dört imparatorun, yani tetrarklar ve yardımcılarının idaresine bırakmak, yetersizlikleri yüzünden bir biçimde başarılı olmuştu. Açığa çıkmak için fırsat kollayan, iktidar oyunu oynama potansiyeline sahip Konstantin gibi akıllı, tutkulu bir adam durumu kendi çıkarı için manipüle edebilirdi. Geniş bir coğrafyada –askerlerin sayısı, ambarlardaki hububat miktarı, devlet düşmanlarının nerelerde yuvalandıkları gibi– nerede ve ne zaman tam olarak ne olup bittiğine dair imparatoru tam anlamıyla bilgilendirmek üzerine kurulmuş bir emperyal sistem, Konstantin'e rakiplerini devre

Septimius Severus'un Roma İmparatorluğu içindeki bütün uzaklıkların ölçülmesinde başlangıç noktası olarak seçtiği şehir olan Byzantium'u merkez üssü tayin eden Konstantin, Tek Tanrı'nın hizmetkârı olarak –ve bekleneceği gibi bu anlayışından dolayı pagan dünyanın bütün güçlerini de kendi yetki alanı içinde gören bir adam olarak– tek ülkeden sorumlu tek liderdi. Onun eski tanrıların topografyasına göre ilahi olarak da kayırılmış olan şehri artık Tek Gerçek Tanrı tarafından da kayırılacaktı.

Bu duruma bakarak, bunun teolojik olarak açık bir hamle olmadığı söylenebilir. Tanrı-insan olarak kabul edilen Roma imparatorları zaten yüceydi; o halde, kendini bağışlayıcı bir Tanrı'nın kulu, sefil, huzur arayan başarısız bir oğlu kılmanın ne anlamı vardı ki? İmparatorun tanrıkral olduğu, manevi bir atmosferi dağıtıp yerine neden imparatorun yalnızca Yaradan'ın bir hizmetkârı olduğu atmosfer oluşturulur ki?

Bunun için o dönemin ruh halini ele almamız gerekiyor. Konstantin eline geçirdiği iktidar fırçasını, Avrupa ve Asya kıtaları boyunca bir sfumato* eskizi yaratacak şekilde kullanacaktı. Çorak Anadolu düzlükleri üzerinden İran'a doğru uzanan Ermenistan'da, MS 305 yılından itibaren, Ermeni krallar Hıristiyanlığa geçiyordu. Ağrı Dağının uzun gölgesinde kalan, kayalık Hor Virap'ta Hıristiyan Aydınlatıcı Gregor, pagan sunu törenini reddettiği için Kral III. Tiridates tarafından, yılan kaynayan bir zindana kapatılmıştı. Yerin altındaki bu hücreye ben de indim. Derine güç bela indikçe, içerinin atmosferi bir o kadar kararıp ısınıyordu. Basık bir havası vardı ve kulağınıza gelen tek ses, yerin yaklaşık 20 metre altında mutlu mesut yaşayan sineklerin vızıltısıydı. 5. yüzyıldan itibaren, siyah bazalt duvarlara, Gregor'un çilesinin anısına haçlar kazınmıştı. Anlatılanlara göre, onun bu boğucu, tüyler ürpertici zindandan mucizevi bir biçimde sağ çıkmasına, Kral Tiridates'in kız kardeşinin, bir illet kral kardeşine musallat olunca, bu Hıristiyandan yardım istemesi neden olmuştu. Derdine çare bulunan Tiridates Hıristiyanlığa geçmiş ve Gregor'un utanç verici tutsaklığının kanıtı üzerine bir kilise inşa ettirmişti. Kral ve dini eylemci daha sonra Roma'ya gitmiş ve orada, hikâyeye göre, Mesih İsa'nın kelamının kurtarıcı hakikatine ilişkin anlattıklarıyla en başta Konstantin için ilham kaynağı olmuştu.

---

dışı bırakmak için tam olarak ihtiyacı olan bilgiyi sağlamış olmalıydı.

* Sfumato, duman gibi havaya karışıp yok olmak anlamına gelen, bir Rönesans dönemi resim tekniğidir –çn.

Gürcistan'da da, anlatılanlara göre, MS 4. yüzyılda, günümüzün modern şehri Tiflis'ten yarım saatlik bir araba yolculuğu uzaklıktaki, Aragvi ve Kura nehirlerinin buluştuğu muhteşem Mtskheta şehrinde bir kilise kurulmuştu.[3] Bugün inananlar hem Hıristiyan inancın hem de, eski tapınağa giden yolun kenarındaki ağaçlara renkli kumaş parçaları bağlayarak, onun pagan köklerinin gereklerini yerine getirmektedir. 337 yılı civarında, Konstantin yeni yeni palazlanmakta olan imparatorluk dinine destek sağlamak için bu antik Kafkasya bölgesinde düzenli misyoner faaliyetleri yürütüyordu. Üzerinden sisin eksik olmadığı Britanya'da bile Kent'teki Lullingstone gibi Roma yerleşim yerlerinde, insanlar evlerini Hıristiyan tasvirleriyle süslüyordu. Lullingstone'da, meme uçlarından can veren su akan pagan nehir perileriyle süslenmiş odalarda, elleri gökyüzüne açılmış, Hıristiyan tasvirleri görebilirsiniz. Tanrı'nın gelişi öyle umut edilen bir şey değildi; o yakın geleceğin bir olgusu olarak biliniyordu. Papazlar ve din değiştirmiş olanlar tarafından kendilerine söylenenleri dinleyen dünyevi iktidar sahipleri, bir mahşeri fırtınada, kendilerini sığınacak bir limandan yoksun kılmak istemiyorlardı. Hıristiyanlık, bir tehdit olmaktan ziyade, gün geçtikçe, iktidarı birleştirmenin ve aslında pekiştirmenin bir yolu gibi görünmeye başlıyordu. Eğer herkes Tanrı'nın gözünde eşitse, kim demokrasi ya da bir cumhuriyet ihtiyacı duyar ki?

Ancak Konstantin bir yandan Mesih İsa'nın sembollerini benimserken, öte yandan hâlâ Apollon'un paltosuna sarınıyordu ve bu yüzden Sabbath [kelime anlamı, "dinlenme günü"] Sun-day [İng. Pazar, kelime anlamı, güneş-günü, tatil günü] haline gelmişti. Sikkeler ve çivi yazıları, Hıristiyan İmparatorun öldüğü güne kadar Sol Invictus'u onurlandırmayı sürdürdüğünü göstermektedir.

Konstantin'in Hıristiyan vizyonunun fiziksel doğasını tartışmak için ne kadar çene yoruyorsak, onun psikolojik motivasyonunu anlamak için de en az o kadar çene yormamız gerekiyor. Belki de Konstantin'in Hıristiyanlık hamlesi samimi bir irade beyanıydı; evrensel barış fikirlerinin, dünyanın o zamana kadar gördüğü en sağlam barış olan *pax Romana* ile birleşmesinin karşı konulmaz bir birleşim olacağı anlayışının bir tezahürüydü. Belki de Konstantin, Mesih İsa gibi, ölümüne örselenmiş, iyi bir adam olduğu hissine kapılmıştı. Mesih İsa var olduğu müddetçe tahtın,

3 Buradaki mevcut binanın inşası MS 7. yüzyıla kadar uzanıyor.

aslanları ve vahşi doğada iki dünya, ölüler ile canlılar dünyası, arasında bir yol sunan, taştan, gizemli kör kapısı olan tanrıça Kybele'ye gerek yoktu. Artık her Hıristiyan öteki dünyanın kapısını açabilirdi; belki de Konstantin anahtarı elinde tuttuğundan emin olmak istiyordu. İnancının kaynakları ne olursa olsun, annesi gibi alt tabakadan gelmiş insanların, yalnızca korkuları bastıran değil, umut veren duaları da birlikte okuduklarını görmek sahiden esinlendirici bir şey değil miydi? Bütün bu söylenenler bir yana, Konstantin'in Hıristiyan bağışlayıcılığı üzerinde biraz daha durmak gerekiyor; çünkü o bağışlayıcılık Licinius için geçerli olmamıştı. MS 325 yılında, bir zamanlar Sezar olan, Konstantin'in öz kız kardeşinin kocası Licinius ihanet şüphesiyle infaz edilmişti; ertesi yıl Licinius'un oğlu da aynı kaderi paylaşacaktı.

Ve böylece Konstantinopolis şehri düşler, inanç ve umut üzerine, ama aynı zamanda da hırs ve kan üzerine kuruluyordu.

Bugüne kadar her Hıristiyan için, aralarındaki yapısal çatışma ile birlikte, iki büyük üstün varlık –Tanrı/Mesih İsa ve Sezar/Kral– olmuştu. Konstantin şimdi bütün insanlar için bütün her şey olabilirdi ve buna yaraşır bir genel karargâha ihtiyacı vardı. Byzantium, tutkulu bir ideayı gerçek kılmak üzere dönüştürülecekti. Onun seçtiği şehir şimdi her yönden, bir Roma şehri gibi olacaktı. Her ne kadar Septimius Severus ve oğlu Caracalla hiçbir zaman, gösterişli projeleri olan hipodrom ile Zeuxippos Hamamlarını tam anlamıyla bitirememiş olsalar da, caddeler ve kamusal alanlardan, antik akropolisin güneyinde kalan ve Tetrastoon denen, stoalar ve sütunlu yollarla çevrili büyük forumdan oluşan düzenleme, Byzantium'a baştan çıkarıcı bir cazibe katmıştı.

Hıristiyan vakanüvisler, Konstantin'in, onu daha büyük, daha geniş ve daha ferah bir yer yapmak için Byzantium'un her yerini adım adım dolaştığını, eliyle her yanına dokunduğunu yazmıştır. "Ne zaman duracaksın?" diye sormuştur bazıları haykırarak. "Önümdeki, bana yol gösteren ne zaman durursa o zaman!" diye yanıtlamıştır Konstantin.[4] Bu arada, muhtemelen seçeneklerini

4 Konstantin'in, Byzantium'un operasyonlarının yeni merkezi olmasına karar verdiği aylarda ne olup bittiğini bilmiyoruz; ama kuşakların hayal güçleri tarihsel olgu olarak kayıtlara geçmişti. Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı çalışmasında, bize Konstantin'e ilişkin şunları söylüyor: "İzleyicilerin zihinlerinde derin bir umut ve saygı izlenimi bırakmayı arzuluyordu. Elinde bir kargı, yaya olarak, imparator kendi başına kutsal ayini yönetiyor ve uzun uzadıya hesaplar yapıp bir büyük şehrin olabilecek en geniş ölçeğini zaten aşmış olduğunu gözlemleyen yardım-

tüketmek istemediği için, bir pagan rahip de talihi açık olsun diye imparatorun ardı sıra bir saban izi açarmış. Çoğu büyük şehir ve medeniyet, tanrı vergisi olduğunu iddia etmiştir. Muzaffer topografyası nedeniyle İstanbul, Tanrı'nın bir nimeti olduğuna başkalarını inandırmak için çok çaba sarf etme gereği duymamıştır.

Bosphorus ile Propontis arasındaki, denize doğru uzanan, ağaçlarla kaplı tepelik alan şimdi artık marangozların keser, taş ustalarının murç sesleriyle çınlıyordu. Konstantin tepenin denize bakan yüzüne yeni bir saray inşa ettirmiş, hipodromu genişletmiş, yollara belli bir nizam getirmiş, dairesel bir forum, bir Senato binası, en az iki kilise, yeni bir darphane, imparatorluğun her yerinden davet ettiği yüksek rütbeli Romalıların kalacağı bir dizi muhteşem güzellikte özel ev ve emperyal kültün devamını sağlasın diye –kendisinin ve babasının porfirden heykelleriyle övündüğü– yarı-pagan bir Capitolium yaptırmıştı. Konstantin, Delphi'deki, Pausanias'ın göz koyduğu zafer anıtı Yılanlı Sütun da dahil olmak üzere, imparatorluğun dört bir yanından, övünülen pagan heykel ve anıtları Byzantium'a getirtmişti. Ve bütün bunları korumak için, şehir surlarını güçlendirmişti. Aziz Yuhanna Eski Roma'yı "Babil" olarak adlandırmış olabilir; lakin Yeni Roma, yeni tür bir Hıristiyan metropol için sağlam bir başlangıç noktasıydı. Nihayet, Tanrı ve onun dünyevi hizmetkârları için yeryüzünde gerçek bir cennet şansı doğuyordu. Konstantin'in Konstantinopolis adını vereceği bu şehir, basitçe, Tanrı'nın bir nimetiydi; ya da İmparatorun kendi ifadesiyle, "Tanrı'nın emriyle ona bahşedilmiş"[5] bir şehirdi.

---

cılarının bakışlarında o büyüklüğün şaşkınlığı gözleninceye kadar ileriye gidip, kafasına koyduğu başşehrin sınırlarını tayin edecek çizgileri belirliyordu. 'İlerleyeceğim' diyordu Konstantin, 'ta ki O, benim önümde yürüyen görünmez rehber, durmamın uygun olacağını düşünene kadar.'" Gibbon, c. 1, b. 17 (1776–89).

5 *"urbis quam, aeterno nomine iubente, deo donavimus"* (Tanrı'nın buyruğuyla adını ebedi kıldığımız şehir).
Theodosian Code 13.5.7 (MS 334), çev. Pharr (2001), 392.

14. Bölüm

ŞEHİRLERİN KRALİÇESİ

MS 324 ve Sonrası

O, dikkate değer bir oranda genişletti şehri, etrafına muhteşem surlar ördü, çeşitli anıtlarla süsledi, onu şehirlerin kraliçesi Roma'ya eş hale getirdi ve ona Konstantinopolis adını verdi ve bağlayıcı bir yasa çıkararak ona Yeni ya da İkinci Roma denmesini buyurdu; ve bu yasayı, halka açık bir meydanda at üstünde gösterildiği kendi heykelinin yanına dikilen, taş bir sütun üzerine kazıttı.

Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History*[1]

O, ilk bakışta hemen göze çarpmayan, bir çağa damgasını vurmuş bir anıttır. Konstantin'in –Apollon kılığında– bütün dünyaya, kendisinin Tanrı'nın yeryüzündeki evinin bakıcısı olduğunu ilan ettiği, somaki mermerinden sütununun güdük kalıntıları (bir zamanlar 53 metreyi bulan yüksekliği bugün 36 metre) şimdi, ziyaretçilere İstanbul'un o meşhur Kapalı Çarşı'sına giderken kılavuzluk eden, ucuz cep telefonu ve cafcaflı lamba dükkânlarının karşısında, göze batmak için savaş veriyor.

Ama burada, birçok bakımdan, dünyaya küresel bir güç olarak bu şehri veren adamın zihniyetini ve engin vizyonunu anlayabiliyoruz. Şehrin yeni Konstantin Forumunun orta yerine, gökyüzüne doğru uzanan bir parmak biçimindeki, bu bakanın gözlerini alamadığı anıtı dikmek için gerekli hammaddeyi bir araya getirmek bile kendi başına uluslararası bir operasyonu gerektiriyordu. Ayrıksı mor taş, Mısır'daki Mons Porphyrites'ten geliyordu. Mısır'daki Krallar Vadisinde bulunan, Firavun VI. Ramses'e ait mezardaki bir duvar yazısı parçası bize, Konstantin'in yeni şehrinin

1 Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History* 1.100.16, çev. Schaff ve Wace (1980), c. 2, 144.

süslemelerini bulup getirmek için kimi görevlendirdiğine ilişkin bir ipucu vermektedir: Nicagoras adlı bir Vandal, yaptığı seyahatin bütün harcamalarını karşıladığı için, "Bana bunu bahşeden en dindar imparator Konstantin"e diyerek, minnettarlığını taşa dökmüştür. Konstantin'in heyecanlı elçisi, Eleusis Gizemleri'nde (Bronz Çağından beri Eleusis'te yapılan bir safahat töreni) bir meşale taşıyıcısıdır; tepeden tırnağa bir pagan yani. Görevi dikilitaşların kaynağını bulmak (sipariş verilmiş ama taşlar Konstantin öldükten sonra ancak şehre ulaştırılabilmiştir) ve İmparatorun sütunu için mor taş tedarik etmektir.[2] Göğü delen blokların tepesine, dikildikleri anda (ilk başta başarılı bir biçimde yapılmıştır bu; ancak biliyoruz ki, MS 416 yılında sütun gövdeleri demir kasnaklarla tutturulmuştur), garip bir heykel kondurulmuştur; ayrı kimlik sorunları taşıyan, insan biçimli bir figürdür bu.

Söylenenlere göre başında, her biri Mesih İsa'yı çarmıha germek için kullanılan çivilerin bir parçası olan, yedi ışınlı bir taç vardı; bir elinde mızrak, diğerinde bir küre tutuyordu ve (Konstantin'in vakanüvislerinin Phrygia'daki İlium'dan getirildiğini ve sonra şekillendirildiğini yazdığı) bu bronz heykel yerine konduğu andan itibaren söylentilerin ve varsayımların odağı haline gelmişti. Böylece Konstantin kendini Mesih İsa'nın, Yunan Apollon'un, Troialı bir kahramanın ve Doğulu Sol Invictus'un bir karışımı olarak mı tanımlıyordu acaba? İlk bastırdığı sikkelerde de, İmparator başının etrafında güneş ışınlarıyla resmedilirken, imparatorluğun bir başka yerindeki heykelleri "Her şeyi gören Güneş, Konstantin Augustus'a" ithaf edilmişti. Konstantin'in doğum gününde her yıl, (Doğunun Tabiat Anası Kybele'nin bir heykeline bakılarak yapılmış) iyi talih tanrıçası Tykhe'nin bir tasviri, Helios'un iki tekerlekli, altın kaplama arabasına konup Konstantinopolis hipodromu etrafında gezdiriliyordu.

Ve asıl, Konstantin Sütunu altında gizlenmiş olan şey neyse, o daha ilgi çekiciydi. Palladium olarak bilinen ve Troia Savaşından kalma olduğuna inanılan tahta bir Pallas Athena heykelciği buraya gömülmüştü. Antikçağ şairlerinin söylediğine göre, Aineias tarafından Troia'dan kaçırılıp kurtarılmış bu heykel, Hellenik köklere sahip ve Doğuda faaliyet yürüten ilk Romalıların (yani Troialıların) kurnazlığını taşıyan Roma'nın görkemiyle bağlantılı bir şeydi.

---

2 Daha sonraki kaynaklar bunun aslında Roma'dan getirildiğini, mor mermerin de sıklıkla "Roma taşı" olarak tanımlandığını ileri söylemektedir; ikisi de doğru olabilir. Açıktır ki, taşın kaynağı Mısır'daki taş ocaklarıdır.

Konstantin'in, yeni şehrini Troia'da kurmasına ne gerek vardı ki; Troia onun ayağına gelebiliyordu. Yine, iddia edildiğine göre, gemisini yapmak için Nuh'un kullandığı keser ile Mesih İsa'nın 5000 kişiyi beslemek için ekmek ve balık dağıttığı sepet de buraya gömülmüştü. Bu, tek bir hamlede Yunanların ve Romalıların, Doğunun ve Batının, tektanrıcı ve çoktanrıcı dinlerin gücünü bünyesinde kaynaştıran –yeryüzündeki en büyük hikâyeleri tek bir sütunda harmanlayan– zekice düşünülmüş, sembolik bir hamledir.

Asker-İmparatorun bu projesinin boyutları hemen göze çarpıyordu. Saha çalışmaları, MS 324 gibi erken bir tarihte –Khrysopolis Muharebesiyle aynı yıl ve Konstantinopolis'in resmi olarak kurulup yeni ismini almasından altı yıl önce– başlamıştı. Şehir için üç milkarelik [yaklaşık 7.8 km²] bir alan tayin eden ve şehir surlarını bir mil daha batıya kaydıran İmparator, Konstantinopolis'in klasik Byzantium'dan üç misli daha geniş bir alana yayılmasını sağlayacak yeni bir şehir tasarlamıştı. Konstantin'in ilk işlerinden biri, belki de kafasında hâlâ Troia modeli olduğundan, yeni gözde şehrini yeni surlarla çepeçevre kuşatmak olmuştu.[3] İddiaya göre, on binlerce Got savaş esirine yaptırılmış, bu kapılarla bölünen, yılan gibi kıvrılan ve hem denizden hem karadan görünen surlar, o tarihten itibaren şehrin karakteristik özelliklerinden biri haline gelecekti. İstanbul tarihinde, çeşitli imparatorların yaptırdığı surların izini takip etmek, çok eski bir meşe ağacının büyüme halkalarını izlemeye benzer. Arkeologları bir hayli heyecanlandıran, dünyanın ilk tahta tabutunun da bulunduğu Yenikapı'daki kazılarda, Konstantin'in (yaklaşık 53 metre yüksekliğe ve 4 metre genişliğe erişen) taş blokları gün yüzüne çıkarılmıştı. Bu muazzam büyüklükteki taş blokların yanında dikilecek olursanız, Konstantin'in tutkusunun kokusunu alabilirsiniz.[4]

MS 330 yılındaki, şehir için yapılan resmi anma etkinlikleri kansız kurban törenleriyle (Yeni Roma'da, hayvanların kurban edilmesi resmi olarak yasaktı) başlıyor ve 2 Nisandan, zirveye ulaştığı 11 Mayısa kadar, kırk gün kırk gece –kutsal kitaplar açısından anlamlı bir süre– sürüyordu.[5] Şehir nüfusu (çoğu yurttaş yeni gelmişti) bazı Roma geleneklerinin –örneğin bedava ekmek

---

3 Konstantin'in surları Roma'nın tercih ettiği inşaat malzemesi *pozzolana*-dan, yani fiziksel olarak imparatorluğu bir arada tutan Bronz Çağı volkanik külünden yapılmamıştı.

4 Surlar üzerine bir karşılaştırma için, bkz. Gilles (1988), Kitap 1, b. XIX ve XXI.

5 Krş. *Chron. Pasch.* ek 330.

dağıtılması, ki Konstantinopolis örneğinde buna gazyağı ve şarap da dahil edilmişti– sürdüğünü öğrenip rahatlıyordu. Ortasında Konstantin Sütununun yükseldiği Forum sıfırdan inşa edilmişti. Meydanın etrafını çepeçevre dolanan iki katlı, yarı dairesel kolonların zafer taklarıyla kesildiği bu yerin kuzeyinde Senato (ön cephesinde somaki mermerinden bir alınlık ve dört sütun olan bina, tarz olarak minik bir Pantheon'u andırıyordu), güneyinde ise bazen evlenme törenlerinin yapıldığı Nymphaeum ile Praetorium (Doğu genel valisinin denetimindeki mahkeme binası) ve güneydoğu yönünde de hapishane bulunuyordu. Bu kentsel planlama hem alışıldık hem de sıradışıydı.[6] Bir (Roma'nın "devlet" tanrıları Jupiter, Juno ve Minerva'yı onurlandıran) Capitol'de neyin olması bekleniyorsa, Konstantin'in Rhea-Kybele ve Tykhe-Fortuna tapınakları ve çevresinde de onlar vardı; ancak farklı olarak, şehir surları içine büyük bir mozele inşa edilmişti: Bu yalnızca Augustus'un bir zamanlar diktiği türden bir şeydi ve Hıristiyanlar şimdi, akropolisteki, eski tapınakların bulunduğu yere iki Hıristiyan kilisesi inşa ederek onu taklit ediyordu. Dolayısıyla 330 yılında yükselen bir süper güç olarak Konstantinopolis'in bilinen dünyaya nasıl sunulduğunu gözümüzde canlandırmak durumundayız.

Konstantinopolis'te, Fatih Sultan Mehmed'in askerleri tarafından fethedildiği 1453 yılına kadar, 11 Mayıs en önemli gün olarak bütün şehirde kutlanacaktı; o gün, kısa bir süre sonra Bizans İmparatorluğunun başkenti olacak şehrin imparatorları, ipek halılar üzerinde ilerleyen bir tören alayının başında, Via Egnatia'nın uzantısı ve Severus'un sütunlu yolunun genişletilmiş bir hali olan Messe, yani Orta Yol, boyunca halkı selamlayacaktı. Zenginler kadar yoksullar da şölenlere katılırdı; o devirdeki rejimin gücü yettiğince zengin sofralar kurulur, eğlenceler düzenlenirdi. Günümüzde 11 Mayıs, internet üzerinden, yedi maddelik bir planla (Uluslararası Bizans Günü) yeniden canlandırılmaya çalışılıyor; o gün küresel camia, Hıristiyanlar artık şehri yönetiyor olmasa da, Bizans'a dair ne varsa kutlamaya davet ediliyor.

Her ne kadar Konstantin'in kutlama törenleri yeni Barış Kilisesi, Aya İrini'de (daha sonraki versiyonları Topkapı Sarayı içinde, pagan Apollon ve Aphrodite tapınakları yakınına ve muhtemelen bir ev kilise geliştirilerek Konstantin tarafından yapılmıştır) başlamış olsa da, ana şehir Roma'dan getirilen armağanların taşındığı, mu-

---

6 Bunlar ve öteki ayrıntılar için bkz. Bassett (2004), b. 1.

zaffer kuruluş geçit töreni, pagan Rhea ve Tykhe tapınaklarını ve insanları sağ salim evlerine getirmekten sorumlu tanrı Fortuna Redux tapınağını geçerek Konstantin Forumuna [Çemberlitaş] giden yolda yapılıyordu.[7] Tören alayının geçtiği yol olan Mese'nin her iki yanında, taştan ve bronzdan devasa kanopiler –içinde İmparator heykellerinin ve zaman içinde Hıristiyan kutsal emanetlerinin korunduğu, tetrapylon olarak da bilinen, dört sütunlu, sayvanlı yapılar– yer alıyordu. Eğer bugün bir zamanlar Mese'nin bulunduğu, şimdiki Divanyolu Caddesinden Beyazıt Meydanına doğru yürüyecek olursanız, kebapçılar, Irish publar ve seyyar satıcılar orijinal yolun ruhunu zapt etmiş olsalar da, o büyük yapıları zihninizde canlandırabilirsiniz. Konstantin zamanında Mese'nin her iki yanı da çiçekler ve küçük ağaçlarla donatılırmış. Mesih İsa'nın ilk şehri, şanına yaraşır bir kutsal yere çok benziyor olmalıydı.

Konstantin döneminde Byzanton hipodromu yeniden düzenlenmiş ve bir *cavea*, yani sıralı oturma yeriyle tamamlanmıştır. Septimius Severus'un diktiği, imparatorluğun bütün öteki yerleşim yerlerine olan uzaklığın ölçüldüğü Milion Taşı, Augustus'un Milliarium Aureum'unun –Altın Mil Taşı– modern bir versiyonu haline gelecek şekilde değiştirilmiştir. Severus'un pagan Milion'unun tepesine o tarihte, Konstantin'i, annesi Helena'yı ve (daha sonraları) onun Yeruşalim'de [Kudüs] bulduğu söylenen Hakiki Haçın parçası yerleştirilmişti. Milion'un bu şekilde yüceltilmesi, Konstantinopolis'i doğrudan doğruya, imparatorluğun bile ötesine uzanan bir iletişim ağının yaşayan kalbi olarak konumlandırıyordu. Emperyal saraya açılan muhteşem bronz kapılara bir Akhilleus Portikosundan [sütunlu giriş, kemeraltı] geçilerek erişilebiliyordu. Dört tarafı sütunlu galerilerle çevrili alan anlamındaki Tetrastoonlara Konstantin'in annesi Augusta Helena'ya atfen Augustaion adı verilmişti. Bu ikinci Helena'nın gümüş bir heykeli bu ikinci Troia'nın meydanına dikilmişti. O tarihten itibaren 1000 yıl boyunca, birçoklarının kuşatmak için can attığı, surlarla çevrili bir şehir olarak –eğer, anlatılanlara göre, Konstantin orijinal planına sadık kalacak olsaydı, Troia'nın kendisinde yaşayacak olan– Konstantinopolis'in sakinleri birbirlerine Troia Savaşı hikâyeleri anlatacak, Troia Savaşının kahramanlarının heykellerini sipariş verecek ya da elinde olanları temizleyip ortaya çıkaracak, evlerinde ve kitaplıklarda destanın çeşitli versiyonlarını muhafa-

7 Fortuna Redux için bkz. Mango (2000), 177.

za edecekti. Eski Roma gibi, Yeni Roma'nın da yedi tepe üzerine kurulduğu olgusundaki gibi, şehrin antik tarihi hakkında da yeni mitler icat edilmişti. Byzantium'un son kent planlamacısı Septimius Severus'un bıraktığı şehirden şimdi dört, beş misli büyük olan bir metropolisi yönetmeye talip olanlar, Roma'nın eski aileleri değil, yeni gelenlerdi. Bu Yeni Roma'nın kendi yapısından gelen bir cömertliği vardı; hem kendi kentli atasının gücünü kabul ediyor hem de dünyada yaşamanın yolları hakkında heyecan verici, yeni fikirlerle oynamak için izin istiyordu.

Bu o zamanlar muazzam bir deneyimdi; ne var ki, paradoksal bir biçimde, bir bakıma bunların hiçbiri yeni de değildi. Roma imparatorları sık sık kendi adlarını verdikleri şehirler kuruyordu; birkaç çağdaş vakanüvis dışında, Konstantin'in davranışı üzerinde pek duran olmamıştı. Şehirlerin, tapınakların ve anıtmezarların fiziksel olarak ruhlar, periler, tanrı ve tanrıçalar tarafından mesken tutulduğu, uzun zaman öncesinden beri düşünülüyordu. Mesih İsa yeni bir tür yarı-tanrı olabilirdi; ama hiçbir surette bu şekilde onurlandırılan ilk ilahi varlık değildi. Yine de açıkça görünen bir şey varsa o da, en azından 1000 yıldan beri bilinen, Greko-Trakyalı adını silkinip üzerinden atan Konstantinopolis'in kendisine dair olağanüstü bir hissiyatı olduğuydu. Çünkü Konstantinopolis, bu kadınların ve adamların gerçekten inandığı üzere, her şeyi yaratan, her şeyi gören ve muktedir olan tek gerçek Tanrı'nın dünyayı yönettiği şehirdi.

Artık Roma İmparatorluğunun –ve onu temsil eden insanların– hedefi yalnızca topraklar alıp koloniler kurmak olamazdı; şimdi yerin ruhuna uygun davranması, zihinleri fethetmesi de gerekiyordu.

15. Bölüm

İNANÇ, UMUT, HİZMET VE İZNİK AMENTÜSÜ

MS 324 Sonrası

O, batıl inançlı hürmetin başlıca nesnesi olan şeylerin kökünü kazıdı.

Caesarealı Eusebius, *Church History, Life of Constantine*[1]

Egnatia Yolunun başladığı, Arnavutluk kıyı şeridindeki Dyrrachium'da, günümüzdeki adıyla Dürres'te, yıkık dökük bir amfitiyatro bulunmaktadır. Bölgede ilk kazıların başladığı 1960'larda ve 1980'lerde birkaç aile evini terk etmeyi reddetmiş ve böylece artık şimdi, bu etkileyici antik kalıntılar üzerinde ve içinde yaşayan, 21. yüzyıl gecekonducuları olarak hayatlarını sürdürüyorlar. Arnavutlar, Roma döneminden taşlar üzerine çamaşırlarını seriyor ya da uydu televizyonlarını koyup izliyorlar. Öte yandan bu tarihi yer, birden çok biçimde yaşıyor ve soluk alıyor. Geç antikçağda çokça görülen, kanlı insan ve hayvan kurban törenlerinin yapıldığı yerlerde, Konstantin döneminde, Hıristiyanlığın gelişiyle birlikte, oyunlar sona erdirilmiştir. MS 325 tarihli bir fermanında Konstantin bizzat, "Kanlı gösteriler bizi rahatsız ediyor" demiş ve yine kaynakların söylediğine göre, Pers Kralı Şapur'u bu konuda aydınlatmıştır: "Ben... kurbanların akan kanından, onların pis ve iğrenç kokularından tiksiniyorum..."[2]

Bir kere Konstantin açıkça, Hıristiyanlığın imparatorluğunun sınırları içinde hoşgörüyle karşılanacağını ilan edince, bizatihi amfitiyatro içinde hemen bir kilise inşa edilmiş ve Hıristiyanlar bir zamanlar eğlence olsun diye katledildikleri yere artık, vakti

1 Eusebius, *Life of Constantine*, Kitap 3, çev. Richardson (1980).
2 Eusebius, *Vita Constantini* 4.10, çev. Schaff ve Wace (1955).

gelip doğal sebeplerle göçen ölülerini gömmeye başlamıştır. Yerel halk bugün, tıpkı 1700 yıl önce Konstantinopolis sakinlerinin kilden küçük lambalarıyla yaptığı gibi, kilisenin çatısız kalıntılarında cüretkâr bir biçimde mum yakmaktadır (Hıristiyanlık, 20. yüzyılın komünist diktatörü Enver Hoca zamanında yasaklanmış ve bu yasak 1991 yılına kadar kaldırılmamıştır). Bu Konstantinopolis lamba ışıklarında artık Troia'nın Spartalı annesi Helena, bir kuğu kılığındaki Zeus tarafından iğfal edilen Leda ya da acılı oklar fırlatarak kanat çırpan Eros değil, balıklar ve haçlar vardır; İstanbul çapında yapılan kazılarda düzinelercesi gün yüzüneçıkarılmıştır bunların. Hıristiyan temalı yeni lambaların sayısı bize, Hıristiyanlık inancının Konstantinopolis'te ve yakın çevredeki Khalkedon ile Khrysopolis'te ne oranda normalleştiğini göstermektedir.[3]

Konstantin beş buçuk yıl süreyle, şimdilerde modern Türkiye'nin en çirkin şehirlerinden biri olan Nikomedia'yı (İzmit) kendisine stratejik ve idari üs yapmıştır. Bir zamanlar iyi bir Romalı olmayı öğrendiği ve Hıristiyanların infaz kararlarının çıkmış olduğu, Diocletianus'un eski sarayında, Konstantin geçmişin ölü ruhlarıyla yarenlik etmiştir. MS 325 yılına gelindiğinde ise en hoş zamanlarının geçtiği yerleşimlerden biri olan dünyayı değiştirecektir.

Anadolu'da, Konstantinopolis'in 160 km güneyinde kalan Nicaea, bir anda iki çağı birden yaşamanın mümkün olduğu yerlerden biridir. Günümüzde İznik adıyla anılan –Osmanlı İstanbul'unun en zarif çinilerinin üretim yeri– Nicaea, uzun yıllar boyunca, göl kenarında, rahat ve zengin bir yerleşim yeri olmuştur. Bugün hâlâ tarihi kapıları yerinde duran bir şehirdir İznik; sağlam taş ve geç dönem Roma tuğlalarından yapılma surlar, örneğin dünyaya Boudicca'nın "alev saçlı" olduğunu anlatan tarihçi Cassius Dio ve evrenin merkezinin dünya olduğuna ilişkin teorileri Copernicus tarafından çürütülünceye kadar geçerliliğini koruyan Yunan gökbilimci Hipparkos gibi kent sakinlerini korumuştur. Septimius Severus ve Pescennius Niger, Nicaea surları dışında savaşa tutuşmuştur ve 1204 yılında, Konstantinopolis'in Batıdan gelen Franklar tarafından işgal edildiği, Dördüncü Haçlı Seferi felaketinin ardından, şehrin liderlerinin ve nüfusunun kaçtığı yer olacaktır Nicaea.

3 Bkz. örn. Pekin ve Kangal (2007), 78 (katalog U13) ve 86 (U25).

MS 325'te, Kuzey Afrika'nın sıcak, kumlu, ışıltılı yerleşimlerinden, nemli Britanya'dan, Ortadoğu'dan ve Kafkasya'nın güneyinden Hıristiyan erkeklerin heyecanla geldikleri yer bu küçük işlek merkez olmuştur. Ermenistan zindanında uzun süre çile çekmiş Gregor'un oğlu da gelenlerden biridir. İnsanların gelmek istedikleri bu yer, leylek ve somon kaynayan göl sularının, huzursuz ruhlarına kararlılık ve avuntu vaat ettiği bir yerdir. Arius adlı Berberi kökenli bir Libyalı, başına buyruk entelektüel bir çıbanbaşı olan –Büyük İskender'in bir bilgi merkezi olarak MÖ 330 yılında kurduğu– İskenderiye'ye yerleşmiştir. Bu Arius, orada Oğul'un, yani Mesih İsa'nın, Babadan, yani Tanrı'dan daha az kutsal olduğunu ilan etmiştir. Arius ve onun sözünü sakınmayan muhalifi Kardinal İskenderiyeli Alexander [İskender], herkes, Konstantin tarafından, Hıristiyanlığın ne olup ne olmadığını açıklığa kavuşturmaları için Nicaea'ya çağrılacaktır.

MS 325 yılında, 20 Mayıstan 19 Hazirana kadar süren bir zaman zarfında, Nicaea'da bir konsil toplanır ve Anadolu'da en özel zamanlardan biri yaşanır. Burada toplanan insanları, yapraklarını mürekkep yapmak için kullandıkları meşe ağaçlarının hışırtısını ve amfitiyatrodaki şamatanın sesleri eşliğinde yürüttükleri tartışmaların entelektüel amacınının anlamını, enerjisini ve teolojik heyecanını şöyle bir gözünüzün önüne getirin... İşte o amfitiyatro artık, sokak köpeklerine ve işlerine köpek gibi sadık arkeologlara terk edilmiş durumda. Konsil, İmparatorun göl kıyısındaki lüks yazlık sarayında toplanmıştır. Ve Konstantin burada güçlü bir rol oynar. Tartışma teolojik olabilir olmasına –Tanrı ve Mesih İsa aynı özden (*homoousios*) midir, yoksa ayrı özden mi?– ama bu yalnızca papazlara bırakılamayacak kadar hayati bir sorundur. Ariusçuluğun reddi o andan itibaren Avrupa ve Yakındoğu medeniyetinin gelişim seyrini belirleyecek ve İznik de dünyevi yöneticilerin dini iktidarına onay verecektir. Anlatılanlara göre, Konstantin'in toplantıya girişi öncesinde herkes sessizce beklemektedir ve İmparator Hazretleri "parlak pelerini bir ışık demeti gibi parıldayarak, Tanrı'nın göklerden inmiş bir meleği gibi"[4] aralarından geçerken, bir işaretle hepsi ayağa kalkar. Konstantin, Nicaea'da "kilisesi olmayanların piskoposu"[5] olarak kutsanır. Katılımcılar arasındaki

---

4 Eusebius, *Vita Constantini* III.10.3, çev. Cameron ve Hall (1999).

5 Konstantin şöyle der: "Siz Kilise bünyesindekilerin piskoposusunuz; ama ben belki dışarıda kalmış olanlar için Tanrı tarafından atanmış bir piskoposum." *A.g.e.* 4.24.

konuşmalar son derece duygu yüklüdür. Söylentilere göre, bir noktada Myralı Nikolas (Aziz Nikolas'ın Noel Baba'nın atası olduğu söylenir) Arius'un yüzüne bir tokat atar ve Arius'un destekçisi Nikomedialı Eusebius da karşılık olarak Nikolas'ın cüppesine işer. Oylama sonucunun aleyhine çıkması üzerine Arius, Via Egnatia üzerinden, günümüz Arnavutluk sınırları içindeki İlirya'ya [Illyria] sürgüne gönderilir ve Konstantin onun bütün eserlerinin yakılmasını emreder.

MS 325 tarihinde burada alınan kararlar, yalnızca Tanrı ile oğlu arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda bir ekümenik yasa olabilirliği, artık Yahudi Hamursuz Bayramından ayrılan Paskalya gününün tayini ve örneğin sünnet ile tefeciliğin yasaklanması gibi dini esasları da belirleyerek, gerçek bir etki yaratacaktır. Konstantin adı da binlerce yıl milyarlarca inanan tarafından yüceltilecektir.

Nicaea'daki tartışmaların ardından gölün kıyısındaki, bugün sadece, odalarının suların içindeki temel taşları geriye kalan, imparatorluk sarayında büyük şölenler düzenlenmiştir. Ancak Konstantin'in burada verdiği tavizlerden biri, Konstantinopolis için hiç de kutlanacak bir şey olmayacaktır. Neredeyse artık müzakereler bittikten sonra, İmparator Roma Senatosunun hâlâ Konstantinopolis'in kendi senatosunun üzerinde olduğunu kabul etmiştir. Bundan beş yüz yıl sonra, bu taviz, Konstantinopolis'in ve halkının başına büyük dertler açacaktır.

Nicaea'da yapılan sert tartışmalar, Konstantinopolis'in yakında edineceği bir karakter özelliğinin –zinde teolojik konuşma ve hayalperest söylem– habercileridir. Şehir, bir tür din inancının ışığını her tarafa yayan bir merkez özelliğine kavuşmuştur. Konstantinopolis'in, bütün havarilere ait kutsal emanetleri toplayacağı ilan edilmiştir; Konstantin'in yeni, Kutsal Havariler imparatorluk anıtmezarı, Azizler Luka, Timothy ve Andreas'ın emanetlerinin gömüldüğü yerdir. Ölümünün ardından Konstantin *isapostolos*, yani havarilerle eş olarak görülecektir. Konstantinopolis kendisini artık, manevi imkânlarıyla ses getiren bir şehir olarak tanıtacaktır. Antik Yunan ve Roma dini her zaman, ölümden sonraki hayat konusunda bir parça kuşkucu olmuş, örneğin cennet hakkında hiçbir şey söylememiştir; ama şimdi, sıradan insanlar için bu artık gerçekten erişilebilir bir seçenek olarak halihazırda bulunmaktadır. Hem yeni, kurallı inanç hem de Konstantinopolis'in sokaklarının fiziksel yapısı, kiliseleri, tapınakları ve emanetlerin muhafazaları insanların oraya gitmesine yardım edecektir.

Ortaya çıkmakta olan bu Hıristiyan dünyada yaşamak nasıl bir şey olacaktı acaba? Artık, ışıkların Hıristiyan amblemli lambalardan yansıyor ve farklı bir manevi atmosferi aydınlatıyor olduğu düşünülürse, şehrin atmosferi de buna uygun olarak değişmiş miydi acaba? Konstantinopolis kesinlikle, yeni bir ufka sahip olduğu için gurur duyuyordu. Bir Bizans kilise binası yakın tarihte şehrin merkezinde ortaya çıkarıldı; bu bina Bakire Meryem'in onuruna inşa edilmiş, meşhur imparatorluk manastırı olabilir. Göründüğü kadarıyla, Konstantinopolis'te artık bilinçli *pax Romana* üretim faaliyeti vardı. *Pax*, Latincede anlaşma, düzenleme anlamına gelir; gerçekten de Roma İmparatorluğunda barış denince sıklıkla pasifleştirme gibi bir şey anlaşılır. Yunancada barış kelimesinin karşılığı *eirene*dir (savaşın zıddı, barış durumu ve sonraları, Stoacılarla birlikte, iç huzur, dinginlik) ve Ortadoğu'da barış anlamındaki *shul*, *shalom*, *salaam* [*selam*] daha holistik ve esnek bir hali ifade eder. Hıristiyan barış bir düzenlemeden, anlaşmadan ziyade bir özlemdir. Aya İrini'nin [Haghia Eirene], yani Tanrı'nın Barışı Kilisesinin inşaasında hem bir manevi tebliğ hem de bir halkla ilişkiler tebliği yapılmıştı. Fiziksel olarak Hıristiyanlığın yayılmasını mümkün kılan *pax Romana* yeni, heyecan verici bir içsel *eirene* mefhumuyla –pratik değil daha çok felsefi bir ihtimal olan türden bir barışla– destekleniyordu.

Barış Kilisesinin yanına, orijinal antik Yunan akropolisi olan yere bir Aziz Pavlus yetimhanesi ve yine çok geçmeden onunla bağlantılı bir tıp merkezi kurulmuştu. Bunu yoksullar için barınaklar ve yeni yetimhaneler izlemişti. Konstantin her gün şehirde 80.000 kişiye tayın olarak ekmek dağıtıyordu. Şehirde bulunan, muhtaç durumdaki yoksullara bedava defin hizmeti vermesi için dokuz yüz elli işletme seçilmişti. Konstantinopolis büyürken, onun ayırt edici bir özelliği de hastalara verdiği hizmetti; şehirde düşkünlere hizmette, bulaşıcı hastalıklar ile anne sağlığında uzmanlaşmış hastaneler kurulmuştu. Gün geçtikçe, karada şehrin hizmetinde çalışan köle sayısı düşmeye başlamıştı. Buna karşılık, toprağa bağlı küçük çaplı çiftçilerin sayısı artmıştı; bunlara *coloni* deniyordu ve Batı Avrupa'daki serfler neyse onlar da oydu.[6] Konstantin'in reform yapma saikleri karmaşık olabilir ve dahası, sonradan azizlerin hayatını yazanlar, onları fazlasıyla parlatmış da olabilir; ama şehri, söylenenlere göre, "inşa edenin ve sakin-

6 Bu fikirler için Dionysios Stathakopoulos'a teşekkür borçluyum.

lerinin dine bağlılıklarına, yoksullara karşı gösterdikleri şefkat ve anlayışa" yaraşır bir başarı kazanmıştı. "Onların Hıristiyanlığa olan coşkulu bağlılıkları o kadar büyüktü ki, Yahudi şehir halkından birçok Yahudi ve çoğu Yunan dinini değiştirmişti."[7] Pagan yorumcular, çılgınlık derecesindeki bu bağışlayıcılığa –Konstantinopolis'te katillerin bile günahlarının bağışlanmasına– dikkat çekiyordu. O günlerin en başta gelen katili, elbette Konstantin'in kendisiydi; ama bu kadar da art niyetli olmaya gerek yok elbette. İmparator bizatihi, "iyi işler" yapmakla aktif olarak ilgileniyordu. Aristoteles'in kesin olarak belirttiği gibi, erdemin mükafatı kendinde olabiliyor. Bir metin parçasından öğrendiğimize göre, Konstantin yurttaşlarını –kadınlar da dahil– sorunları Mesih İsa'nın toplumsal adalet mesajına uygun bir yolla çözmek için kendisine gelmesi yönünde yüreklendiriyordu.[8]

Belki de Caracalla'nın MS 212 yılında bütün Romalılara genel yurttaşlık bahş etmesiyle birlikte, Yeni Roma İmparatorluğu sakinleri artık yüksek bir aidiyet türüne ihtiyaç duyuyordu. Bir Hıristiyan sisteminde, statünüz eski *humiliores* (düşük statüdekiler) ya da *honestiores* (imtiyazlı tabaka) bölünmelerin ötesine geçebilirdi. Manevi yetkinlik artık yüksek rahipler hanedanlarının tahakkümü altında değildi. Yeri bir seçkin rahipler zümresi ortaya çıkmıştı. Konstantin döneminin sonlarına doğru, imparatorluk çapında 6 milyonun üzerinde Hıristiyana, eskinin politik olarak başarılı ailelerinden gelmeyen, yeniler de dahil, binlerce din adamı hizmet veriyordu.

Konstantin, eski Roma İmparatorluğunda birçok kadının hayatını mahveden, çocuksuz kadınlara karşı Augustus ceza yasasını uygulamadan kaldırmıştı. Artık kısır olmak bir sorun değildi; aynı şekilde çocuksuz olmak, bakire olmak, seksten uzak durmak

---

7 Sozomen, *Ecclesiastical History* 2.3, çev. Schaff (1994).

8 *Agrippina dedi ki*: O, o bölgedeki pagark [vali] değildi.
Constantine Augustus dedi ki: Ama yasa, idari görevde bulunan hiç kimsenin hiçbir şey satın alamayacağını buyurur; dolayısıyla onun bunu kendi *pagus*unda [bölge] ya da başkasınınkinde almış olmasının bir önemi yoktur; çünkü açıkça o, yasaya karşı gelerek bir şey satın almıştır.
Ve ekleyerek dedi ki: İdarecilerin aldığı şey ne olursa olsun, hepsinin *fiscu*sun [hazine] olduğunu biliyor musun?
Agrippina dedi ki: O, o bölgenin *praepositus*'u değildi. Ben alışverişi onun kardeşinden yaptım. Satış evrakına bakın.
Constantine Augustus dedi ki: Bırak Codia ve Agrippina, satıcıdan uygun bir fiyat alsın. *Codex Theodosianus* 8.15.1, çev. Pharr (2001).

da bir sorun değildi. Konstantinopolis büyük bir enerji patlamasına, özellikle de kadın cinsinin büyük bir enerji patlamasına tanık olmuş olsa gerekti. Kadınlar başlarda, diğer başka yetişkin kadınları kutsal yağla kutsamak ve vaftiz etmekle (bu çıplak yapılan; dolayısıyla bir kadının nezaret etmesine ihtiyaç duyulan ve papazın duasıyla son bulan bir törendi) görevli kadın diyakoz olarak atanıyordu. Büyük Ayasofya Kilisesinin özel bir bölümü kadınlara tahsis edilmişti: Mesih İsa'nın, tören giysileri içindeki gelinlerini, tamamı kadınlardan oluşan koroda şarkılar söyleyip ilahiler okurken gözünüzün önüne getirebilirsiniz. MS 390 yılına kadar, bunlar her yaştan kadınlardı; ama bu tarihten sonra tipik olarak, altmış yaş üstündeki kadınlar korolarda yer almaya başlamıştı (erkek diyakozlara kıyasla kadınlar üzerindeki kısıtlamalar çok daha fazlaydı ve kural ihlallerine sert cezalar uygulanıyordu).[9] Konstantinopolis'te, menapoza girmiş kadın kutsal bir rol üstlenirdi. Şehrin bir bölgesi aslında, "Kadın Diyakoz" alanı olarak biliniyordu.[10]

Konstantin, Konstantinopolis surları ötesinde, Hıristiyanlık için kilit öneme sahip yerleri almaya başlamıştı. Artık Beytüllahim'de, Mesih İsa'nın doğduğu yerde bir kilise vardı ve Golgotha tepesindeki, Hadrianus'un pagan tapınağı[11] yerle bir edilmişti. Küçük Asya'nın işlek güney sahilinde, Tarsus yakınlarında bulunan Aegeae Tapınağı yıkılmıştı. Yine aynı şekilde Lübnan'daki, bugün nehir kıyısında soğuyan karpuzların yanı sıra haşhaş ve afyon ekilen bir tarım alanı olan Afqa ve Baalbek'de bulunan tapınaklar da tahrip edilmişti.[12] Suriye'de (Apamea'da bulunan) Zeus Apameus tapınağı kısa bir süre sonra yerle bir edilecekti.[13]

Nicaea'yı ziyaret edenlerden biri olan, Aelia Capitolina'nın – MS 70 yılındaki yıkımının ardından yeniden inşa edildiğinde Yeruşalim'e Romalıların verdiği ad– rahibi, imparatorluk çapında yeni bir inşaat programını hayata geçirme konusunda Konstantin'e yardımcı olmuştu. Yeruşalim'de, Mesih İsa'nın çarmıha geril-

9 Şehrin kiliselerinde ve dini kurumlarında kadınların görünürlüğü, anlaşıldığı kadarıyla 7. yüzyılda zirve yapmıştır; ancak yine de Konstantinopolis'te, 12. yüzyıla kadar bazı gelenekler tüm katılığıyla sürmüştür.

10 Karras (2004), 272-316.

11 Hadrianus, MS 135 yılında, Golgotha'da Venüs tapınağı inşa etmiştir (Eusebius, *Life of Constantine* 3.26).

12 Bu bölüm için yardımlarından dolayı Zina Sackur'a teşekkür borçluyum.

13 Apamea'daki Zeus Tapınağı, 386 yılında, şehrin bağnaz piskoposu tarafından yıktırılmıştır (Theodoret, *Historia Ecclesiastica* 5.21).

diği yeri tam olarak tayin etmek için, "Aphrodite adlı pis şeytanın" tapınağı, "cansız putların karanlık bir anıtı" yerle bir edilmişti. Nihai şahadet yeri tapınağı –Kutsal Kabir Kilisesi– tam bu noktaya inşa edildiğinden, Konstantin'in tavan süslemelerinin tasarlanmasına kadar bütün ayrıntılarla ilgilendiği söylenir. İyimser olarak Konstantin, Antiocheia'da, *homonoia*ya ya da dirlik ve düzene adanmış bir kilise, Golden Octagon'u Altın Sekizgeni inşa ettirmişti. Öte yandan Nicomedia'da, Mesih'inin düşmanlarına ve Tanrı'ya karşı gelenlere karşı zaferinin anısına bir kilise inşa ettirmişti. Konstantin aynı şekilde, ölümüne kadar Roma, Ostia, Albano, Napoli, Capua, Kudüs, Beytüllahim, El-Halil, Nicomedia, Antiocheia, Heliopolis ve elbette Konstantinopolis şehirlerinde kiliseler kurmuştu. Hıristiyanlık fikri ve idealleri fiziksel olarak da çevreyi dolduruyordu. Ve Thessalonika'da, Konstantin, Galerius'un gösterişli tapınak-anıtmezarının kiliseye çevrilmesini emretmişti.

İmparatorluk sakinlerinin çoğunluğu pagandı. Bir tür güneş tek-tanrıcılığı, katıksı bir Apolloncu imgelem uyarlaması onları rahatlatıyor muydu? Antik tanrılar her zaman şekilden şekle giriyordu; dolayısıyla bu yeni kilise de gerçekten, yeni bir tanrı-insanı daha büyük, daha parlak, hatta daha görkemli yapmak için mi vardı? Atina'daki Bizans Müzesinin arka odalarındaki, Bizans dönemi Thebai'sinden kalma bir mozaiğin santim santim restorasyonu bu soruya bir yanıt vermektedir. Zaman içinde din değiştirmiş (4. yüzyıl sonlarında Hıristiyanlık henüz tabana yayılmış değildi, bir azınlık hareketiydi), hali vakti yerinde Romalı soylulardan birine ait bu sanat eseri mükemmel bir biçimde melezdir. İnsan görür görmez hemen bunun bir av sahnesi olduğunu anlıyor; Lod mozaiği üzerinde tüm canlılığıyla gösterilmiş her şey. Mozaik zaman içinde yavaşça yeniden toparlanırken, mozaiğe iki Hıristiyan keşişin de eklendiği görülüyor[14] Böylece tahtadan ve çamurdan, hipopotam dişi ve altından yapılma tanrılar, ruhlar ve yarı-tanrılar parçalanıp dağılırken ya da yeniden tasarlanırken, yeni tür bir dini yaratık Yeni Roma manzarasının içine giriyordu. Bir tür olarak, zihinlerimiz kargaşa olsun ister. Biz alışkanlıkları olan yaratıklar olabiliriz; ama aynı zamanda beklenmedik ve yeni şeylerden de hoşlanırız.

---

14 Bradbury (1994), 129-30. Harl (1990), 7-27. Errington (1988), 309-18. Bowman, Garnsey ve Cameron (ed.) (2005), 101-2.

Dolayısıyla pratik bakımdan, bu büyük ve imparatorluk çapındaki yüz seksen derecelik dönüşün itici gücünün ne olduğunu sormak zorundayız. Konstantin'in bütün yaptıkları serinkanlı bir taktik ustasının mı eseriydi? Yoksa övgünün belli bir kısmı, girişken annesinin teşvik edici çalışmalarına mı gitmelidir?

16. Bölüm

HELENA

MS 248-328

Onun rızasını almaksızın hiçbir kamusal çalışma yürütmüyordu; oysa o bir fahişe gibi yaşıyor, bütün sarayda her türlü hayasızlığı sergiliyordu.

Aelius Lampridius, *The Life of Elagabalus*[1]

Politika denen şey kişiseldir. Tarih de... Ve ne gariptir ki, milyarlarca insanın hayatını bir kadının eğilimlerinin şekillendirme ihtimali de vardır.

Konstantin'in annesi Helena'nın birçok bakımdan, Mesih İsa'nın vaazlarının bizatihi vücut bulmuş hali olduğunu unutmamalıyız. Bitinya'da, Byzantium'un doğusunda bir hancının kızı olarak hayata başlayan, sonra, yukarıya doğru tırmanmakta olan bir askere erkek çocuk doğuran, ardından da o adam, Konstantius Chlorus, Roma İmparatorundan sonra gelen ikinci adam, Sezar, yapıldığında bir kenara atılan Helena, Mesih İsa'nın öğretisinin öne çıkardığı fakir, günahkâr ve dışlanmışların bir suretiydi. Helena MS 303-311 tarihleri arasında, çevresinde hüküm süren, Diocletianus ve Maximian'ın Büyük Kıyımından canını kurtarmıştı; hatta belki de, İmparator Diocletianus'un demir pençesinden kurtulan bir aile tarafından Hıristiyan yapılmıştı.

Daha sonraki bir tarihte yazılmış, düzmece ve alaycı tarih kitabı *Historia Augusta*'da, iddiaya göre, Roma İmparatoru Elagabalus'un (MS 218-22 yılları arasında imparator) çılgın hayatını anlatmak için yazılmış *The Life of Elagabalus* birçok yerde neredeyse kesin olarak Konstantin'e taş atmaktadır ve onun anasının dizinin dibinden ayrılmayan, arsız bir oğlan çocuğu olduğunu ima etmektedir. Daha sonraları hakkında anlatılan hikâyelerde,

---

1 Bu bağlamda, Konstantin ile Elagabalus arasındaki bağlantıların etraflıca bir tartışması için bkz. Fowden (1991), 119-31.

bu bir zamanların eğlencelik kızının, oğlunun Hıristiyan olmayı düşünmeye başladığını duyunca dehşete kapıldığı ve hiç olmazsa Musevi olması için ısrar ettiği dilden dile dolaşmıştır. 315 yılının Ağustos ayında, halka açık bir inanç ikrarı töreninde, anlatılanlara göre, hahamlar –Papa Sylvester "Mesih İsa" adını fısıldadığında yeniden canlansın diye– kulağına "Yehova" adını fısıldadıkları bir boğayı öldürmüştür. Helena bundan çok etkilenmiş ve oğlu da istediği inancı seçmekte özgür kalmıştır.[2]

Helena'nın doğduğu kabul edilen yer, günümüzde Marmara Denizinin Asya kıyısında yer alan Yalova yakınlarındaki Drepanum –şimdilerde, hali vakti yerinde İstanbulluların hafta sonu için gözde bir spa merkezi– Byzantium'dan tekneyle rahatça ulaşılan bir yerdi ve antik kentin ileri karakollarından biriydi. Tahta oturduktan sonra Konstantin yönetimi buraya Helenopolis adını vermiş ve buranın layıkıyla imarını sağlamıştı. İmparatorun kızına da annesi Helena'nın adı verilmişti. Ancak sosyal statüsündeki yükselişe ilişkin abartılı hikâyeler ve biyografik dolduruşlar dışında, Helena'nın Doğu Akdeniz'deki hayatına ilişkin somut kanıt yok denecek kadar azdır.[3]

Konstantinopolis'te ise kayıtlara göre, Helena, Yedinci Tepe [Haseki ve civarı] üzerine, her ikisi de MS 251 yılında İmparator Decius tarafından Xerolophos'un –bugün şehrin, kentsel dönüşüm programlarından kurtulmuş, az sayıda Romanın mesken edindiği, kalabalık, işlek bir bölgesi– güneybatıya bakan yamacında öldürülmüş Aziz Karpos ile Aziz Papylos anısına bir anıtmezar ve manastır yapılmasına onay vermişti. Bu anıtmezarın kalıntıları ancak bir garaj ve otoyıkamacıdan geçilerek görülebilmektedir; ama göründüğü kadarıyla, burası da, orijinal olarak şehir duvarlarının tam dışında kalan bir bölgede Hıristiyan şehitler anısına yapılmış bir sürü anıtmezardan sadece biriydi.

MS 327 civarında, Helena Kudüs'e bir hac ziyareti yapmaya karar verir. Ve hikâyelerin gerçekten uçuşa geçtiği yer de tam burasıdır: Doğu Akdeniz, Küçük Asya ve Ortadoğu; hepsi de bu ziyarete kendilerinin ev sahipliği yaptığına ilişkin somut kanıtlara sahip olduğunu iddia etmektedir. Helena'nın, Paros adasına, şahane manzarası olan Yüz Kapılı Kiliseyi kurduğu söylenir. Buzlu içeceklerini yudumlayan yöre halkı size hâlâ, yüzüncü kapı yerine konup

---

2 Zonaras XIII. 2. 34-5; *BHG* 365 (5-6, Opitz); *Chronicle of George the Monk* (XI, 1, ii, s. 491, 17-499, 7).

3 Bu fikirler için Nigel Spivey'e müteşekkirim.

açıldığında, Konstantinopolis'in yeniden Hıristiyanların kontrolüne geçeceğini anlatacaktır. Helena, Kudüs'te, Kutsal Kabir Kilisesinin inşaatını teftiş ederken, bir yandan da iki kilise birden yaptırmıştır: Bunlardan biri, Mesih İsa'nın Beytüllahim'deki doğduğu yere Maria Theotokos (yani Taşıyıcı ya da Tanrı'nın Annesi) adına inşa ettirilirken, diğeri Zeytin Dağı üzerine, tam Mesih İsa'nın gökyüzüne çıktığı yere inşa ettirilmiştir.

Helena Ortadoğu'dan, Hakiki Haça ait tahta parçaları ve Mesih İsa'yı çarmıha çakarken kullanılan bir çivi ile döner. Bu çivi, Konstantin'in atının dizginine çakılacak ve böylelikle, Mesih-Konstantin artık inancını zaferden zafere taşıyacaktır. Konstantinopolis'in bunun gibi kutsanmış incik boncuklara, şehrin hikâyesini dönüştürecek ve hareketlendirecek bir tür maneviyat ışığına acilen ihtiyacı vardır. Bir şehir, manşetleri süsleyen bir dinsel-tarihsel geçmişi yoksa eğer, kendi önemini ve anlamını kendisi imal etmek zorunda kalır. Ve böylece şehitlerin aşık kemikleri, azizlerin saç telleri, Mesih İsa'nın tacının dikenleri ve MS 614 yılında geldikten bir hafta sonra –Salı ve Çarşamba günleri şehrin erkekleri, Perşembe ve Cuma günleri de kadınları saygılarını sunsun diye– Ayasofya'da sergilenmeye başlayan, Mesih İsa'ya saplanan kutsal mızrak akın akın şehre doluşmaya başlar. Helena'nın 4. yüzyıldaki dini kalıntıları toplama merakının izlerine bugün bile şehirde rastlandığı söylenir. Aya Yorgi Kilisesinin ana salonunun sessiz sakin ve korunaklı güney köşesinde, anlatılanlara göre, Mesih İsa'nın kırbaçlanırken bağlandığı sütunu bulabilirsiniz.

İmparatorluk işlikleri seri halde, kutsal emanetlerin konacağı sandık üretmeye başlamıştır. Kendi başlarına güzel objeler olan, Konstantinopolis'te üretilmiş bu emanetlerin az sayıda örneği günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan, büyük bir kibrit kutusu boyutunda olan ancak kolye olarak tasarlanmış biri, 2006 yılında, orijinaline bağlı kalarak onarılmıştır. Bu kolyenin üzerine, Mikail ve Cebrail figürleri incelikle işlenmiştir; Byzantium'un gözde havârisi Aziz Andreas tahmin edileceği gibi oradadır ve yine, dualarını Mesih'e ve Bakire Meryem'e yöneltmiş –sakalı bıyığı olmadığına bakılırsa, kesinlikle bir hadım olan– bir bağışçının, ayağına sarıldığı çıplak ayaklı Mesih İsa da resmedilmiştir. Kendi çapında bir dindarlık patlamasının yaşandığı 11. ve 12. yüzyıllarda, Frenk zanaatkârlar Helena'nın hikâyesini anlatan emanet sandıkları imal etmiştir. Parlak mineyle işlenmiş, Konstantin'in annesini bu temsillerde, Kudüs'e giderken, Yahudileri sorgular-

ken, kutsal emanetlerin yerini öğrenmek için onların ayaklarını ateşe tutarken ve şüpheli bir şekilde elde ettiği, üzerinde ölümün gerçekleştiği Hakiki Haçın doğruluğunu test ederken görebiliriz. Helena, kutsal emanet toplamayı popüler hale getirerek, Konstantinopolis sokaklarının, emanet sandıklarını süslemek üzere, çeşitli kimyasallar ısıtılarak yapılan minelerin ve yapıştırılan kemik-tutkallarının mide bulandırıcı tatlı kokusuyla ve kutsal emanetler içlerinde görünsün diye kesilen ve parlatılan neceftaşı kırıklarıyla dolmasına neden olmuştur; böylelikle o şehrin insanlarına, ölünün beden parçalarında güzellik, ilham ve harikalar bulma şansı sunmuştur.

Helena'nın taçları, örtüleri ve –cam küre gibi– takıları onun görünür gücüne yaraşıyordu. Sikkeler üzerinde Helena "devletin güvenliği" olarak betimleniyordu. Dul İmparatoriçe, hem bilginin hem de bereketin bir sembolü olarak, elinde bir elma tutarken gösteriliyordu. Ayrıca arkasında kocaman bir ışık halesi parlayan Helena, kucağında bir bebekle de resmedilmişti; çokça işaret edildiği üzere, oğlu Horus'u kucağında tutan kudretli Mısır Tanrıçası İsis'i değil, canlı bir biçimde yerli, yüce ve güçlü bir yaratılış olan, Anadolu güneş tanrıçasını taklit ediyordu. Rahip Milanolu Ambrosius'un duyurduğu gibi, Meryem nasıl Havva'yı günahlarından arındırmışsa, Helena da geçmiş Roma imparatorlarının günahlarını bağışlatmıştı. O yalnızca bir yoldaş değil bir iktidar ortağıydı da; hem dünyevi hem de ilahiydi. Anne ve oğul hâlâ, 21 Mayıs bayramında birlikte anılmaktadır ve Helena'nın kafatası bizatihi bir kutsal emanet olmuş, Trier Katedralinin bir duvarında, yüksek bir yerde durmaktadır.

Konstantinopolis'te, Konstantin'in annesinden kaçış yoktu; fildişi, somaki mermeri ve bronz heykellerle ölümsüzleştirilmiş, sikkelerin üzerine portresi basılmış, bir elinde zeytin dalı, diğerinde küre tutan "PAX" olarak kişileştirilmişti. Helena'nın sureti şehrin tam karşısında beliriyordu. Bu, Helena'nın itibar ve nüfuzu, Konstantinopolis'teki bütün Hıristiyan kadınların hayatını güllük gülistanlık kılıyor demek değildi. Şehrin kadınları hâlâ, bütün antik dönem boyunca olduğu gibi, yarım tayınla karnını doyuruyordu. Onlar hâlâ Havva'nın kızlarıydı.[4]

---

4 İmparator Konstantin'in MS 326 ve 333 tarihli kararnameleri, Bilgeliğin Tezahürü olarak Sophia imgesini öne çıkarıyordu. Nasıl Mesih İsa ikinci bir Adem'se, kadın da ikinci bir Havva'ydı. Jerome'un bir Bakire Kız yetiştirme üzerine endişeli tavsiyelerine bakın: Düzenli olarak açlıktan ölmekten ziya-

MS 4. yüzyıldan kalma bir bronz Helena madalyonu.

MS 500 civarında sipariş edilmiş ve eski bir Augustus haritasına dayanan, Via Egnatia'nın, tam ortada aşağı doğru kıvrılan kırmızı bir çizgiyle gösterildiği bir yol haritası olan Peutinger Haritasının bir ortaçağ kopyasında, Roma, Antiocheia ve Konstantinopolis özel önem verilen yerler olarak öne çıkarılmıştır. Konstantinopolis yazılı yerde, savaşçı bir kadın figürü bir sütunu –muhtemelen Konstantin Sütununu– işaret etmektedir. Konstantinopolis, Konstantin'in şehri kurduktan sonra geçen elli yıl boyunca, resmi olarak Yeni Roma adıyla anılmayacaktır; ancak açıkça, sokaklarda ve halkın hayalinde olan bir fikirdir bu. Kilise tarihçisi Socrates Scholasticus 5. yüzyıl ortalarında, Strategion'daki bir yazıtta şehre "İkinci Roma" dendiğini yazar; ve Publilius Optatianus Porphyrius'un 326 yılından erken bir tarihte kaleme aldığı şiirinde ve Konstantin'in cüretli '*aeterno nomine iubente deo donavimus*' (bu, Tanrı'nın buyruğuyla ebedi bir isim verdiğim şehirdir) ilanında şehir böyle anılır. Ve yine aynı hızla, şehir "Yeni" ya da "İkinci" Yeruşalim olarak da anılmaya başlayacaktır.[5] En yüksek mevki olan Delphi'deki muhteşem Apollon Tapınağı önündeki yerinden sökülüp getirilmiş yılanlı anıt yeni bir merkezi –etrafında kozmolojik törenlerin devindiği yeryüzünün yeni merkezini– süslemek üzere oradadır.

de, hafif bir mecburi oruç tavsiye ettiği ("yemeklerden aç kalksın ve okumaya ve ilahi söylemeye yetebilsin") bir pasajın ardından, "dişleri Ceres'in armağanlarını incitmesin diye sülünleri ve üveyikleri sıcak sıcak mideye indiren Kybele ve İsis tapınanları gibi aşırıya kaçmaktan imtina etme" konusunda ikaz ediyordu. Jerome, Mektup 107, Laeta'ya, MS 403, çev. Fremantle (1893).

5 Sütuncu Simeon, Sütuncu Daniel'e Yeruşalim yerine Konstantinopolis'e gitmesini söylerken, Konstantinopolis'e İkinci Yeruşalim der; sıklıkla ondan Yeni Yeruşalim olarak bahseder. Dawes (1948), 12-13.

Her yıl, Konstantin tahta çıktığı günü (26 Temmuz) şölenler ve geçit merasimleri, vahşi hayvan gösterileri ve kurumlarla kutlamış ve kendisini her seferinde Augustus, İskender ve Hıristiyan Apollon kılığına bürünmüştür. Saltanatının sonuna doğru, York'ta bir temmuz gününde kısık sesleriyle bağıran askerlerden çok uzaklarda, bu her şeyiyle hissedilen bir şey olsa gerekti.

Şimdi Yeni Roma'nın İmparatoru, kolonileştirici, Hıristiyan deneyimininin birliğini ve yeni büyük Hıristiyan başkentininin hayatta kalmasını güvence altına almak zorundaydı.

Konstantin'e, MS 4. yüzyıldan kalma bu taş oymada, talih tanrıçası Tykhe tarafından taç giydiriliyor. Konstantinopolis'te, Tykhe genellikle Doğulu tanrıça Kybele heykellerinden uyarlanmıştır ve şehri temsil etmektedir.

17. Bölüm

DOĞUMLAR VE ÖLÜMLER

MS 336-7

O zaman, sanki maksatlarına tam olarak nail olmuşlar gibi, Venüs dedikleri sefil ruh için cansız putların uğursuz bir anıtmezarını inşa ederek ve orada adi ve lanetli sunaklarına iğrenç adaklar sunarak ve böylelikle kutsal mağarayı o kokuşmuş pisliklerin altına gömerek, bu kuruluşta gerçekten korkunç bir işe giriştiler.

Eusebius, *Vita Constantini*[1]

Yunanistan'ın kuzeyinde, Selanik'te, alüminyum engellerin ve kümes teliyle örülmüş çitin ardında bir sürpriz gizlidir. Doğrudan kentin merkezine giden, modern Egnatia Odos'un altında yeni bir metro sistemi için kazı yapılırken, işçiler toprakta derinlere indikçe zaman içinde geçmişe bir yolculuk da yapmışlar. Patırdayan motorsikletleri, çocuklarını dondurmayla yatıştırmaya çalışan kadınları ve protesto gösterisine giden öğrencileri geride bırakıp, davet üzerine, bir çadır bezinin içinden geçerek, dikkatli bir şekilde, titrek bir merdivenin tahta basamakları yardımıyla, modern yol zemininin yaklaşık 15 metre altına indiğinizde, karşınıza uzun, geniş, mermer döşemeli bir cadde çıkıyor. Toprağın serinliğinde bu gerçekten de hayret verici bir kalıntı. Paslanmış metal ve beton yığınlarının arasında, bu antik yol göz alabildiğine kendi yeraltı yolculuğunu sürdürüyor. Taş levhaların üzerinde, savaş arabalarının yüzlerce yıl önce bıraktığı anlaşılan izleri görebiliyorsunuz; kaldırımlarda, işlik sahiplerinin (buradaki buluntulardan bir kuyumcu olduğunu söyleyebiliyoruz ve 21. yüzyılda yaklaşık 10 metre yerin altında tam da eskiden olduğu yerde işini yürüten bir kuyumcu bu) içlerine gölgelik tentelerinin sopalarını

1 Eusebius, *Vita Constantini* 26.3, çev. Schaff ve Wace (1955).

soktukları delikler var; aileleri alışveriş yaparken belki somurtan, küçük bir çocuk oturmuş, yolun üzerine bir tabla oyununun çizgilerini kazıyor.

Büyük Konstantin, eğer bu gelip geçici pozisyonunu muhafaza etmek ve yeni dini projesini yaymak istiyorsa, böylesi ulaşım hatlarını muhafaza etmesi gerektiğinin pekâlâ farkındaydı. İşte bu yüzden Egnatia Yolu ve çevre yolları titizlikle yenilenmişti. Konstantin'in şehri her geçen gün daha fazla olmak üzere, Byzantium küresel ana damarları boyunca dışarıdan içeriye ve içeriden dışarıya taşınan –hem kutsal hem seküler– fikirler ve emtia ile niteleniyordu. Bu muhteşem mermer yol, yüzlerce yıl toprak altında kalmış, Roma dönemi Thessaloniki'sinin ana caddesi olan Via Publica, Konstantin'in tutkularının vücut bulmuş halidir.

MS 336 yılında, bir bakıma sürpriz bir biçimde, Via Egnatia yoluyla sürgüne gönderilen sapkın Arius'un Konstantin'in emriyle şehre dönüşüne izin verilmiştir ve bu rahip, görünüşe bakılırsa korkunç denebilecek bir ölümün pençesine Konstantinopolis caddelerinde yakalanacaktır. Arius'un çağdaşı Athanasios'un anlattıklarına dayanarak, Socrates Scholasticus olayı bütün ayrıntılarıyla vermiştir:

> Somaki mermerinden sütunların dikili olduğu, Konstantin Forumu denen yere yaklaşırken, vicdan azabından kaynaklanan bir korku Arius'u ele geçirmişti ve bu korkuyla birlikte bağırsaklarında ani bir gevşeme olmuştu; bu yüzden çevrede uygun bir yer bulma arayışı içinde geriye, Konstantin Forumuna yönelmişti aceleyle. Çok geçmeden, bir baygınlık hissiyle içi geçmişti ve hemen ardından bağırsaklarında ne varsa, önce kanla birlikte ve sonra da ince bağırsaklarla birlikte boşalmaya başlamıştı; dahası dalağı ve ciğerleri de kanla karışık dışarıya çıkarken hemen oracıkta can vermişti. Konstantinopolis'te, dediğim gibi, sıra sütunların arkasında bir yerde yaşanmış bu korkunç sahne hâlâ tüm canlılığıyla anlatılıyor; ve şahsen bu yeri parmağıyla göstermeye giden kişiler için, bu olağanüstü ölümün yerini hatırlatmak üzere kalıcı bir işaret vardır.[2]

Kısa sürede, şehir içinde halkın dilinden düşmeyen bir efsaneye dönüşen bu çarpıcı anlatım oldukça abartılı olabilir belki;

2 Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History* 1.38, çev. Schaff ve Wace (1989), 34-5.

ama eğer doğruysa, böyle bir sonun çok sayıda nedeni olmalıdır. Her ne kadar kulaktan kulağa, zehirlendiği fısıldanmış olsa da, bir çileci olarak geçen bir ömür Arius'a uzun vadede zarar vermiş olabilir. Arius meselesi Konstantinopolis'e, artık dini tartışmaların bir yuvası olduğu bilgisi ve ortodoksluğun bir kalesi olduğu hissi bırakmıştı. Arius'un canı Konstantinopolis sokaklarında bedeninden çıkarken, Konstantin tam da havaya giriyordu. Ne var ki bir yıl içinde İmparator da ruhunu teslim edecekti.

MS 337'de, doğuda başka bir yerde, bu defa Gürcistan'da, başka bir hükümdar Hıristiyanlığı kabul ediyordu; Part ve Pers İmparatorluklarının vârisleri ve bölgenin bir süper gücü olan Sasanilerin Kralı II. Şapur için bu kadarı da fazlaydı artık. II. Şapur Kafkasya üzerine bir sefer düzenlemiş ve bu hareket, Sasaniler Bizans toprakları ötesinde operasyon yürütüyor olsa da Konstantin'in tepkisini çekmişti. Tuna çevresinde devriye gezen Konstantin, Hıristiyan öfkenin ateştopunu Doğuya salacağını ve kendisini de Ürdün Nehrinde vaftiz ettireceğini duyurarak, askerlerini coşturmuş; hatta bu amaçla bir tapınak maketi bile yaptırmıştı. Ama öte yandan, ölüm de kapıya dayanmıştı.

MS 22 Mayıs 337 tarihinde Konstantin, Konstantinopolis macerasına başladığı yerde, Nicomedia'da [İzmit] ölür. Görünüşe bakılırsa, hayatının burada son bulması tamamen tesadüftür; aslında, Konstantinopolis'in kaplıcalarında gizemli bir hastalığa şifa bulmaya çalışır ve ardından, burada sonuç alınamayınca, Asya'nın şifalı sularına doğru yola çıkılır. Konstantin, Nicomedialı Eusebius tarafından vaftiz edildiğinde neredeyse ölmek üzeredir. O zamanlar vaftiz çocukken yapılmaktan ziyade, özel olarak sonraya bırakılırdı; çünkü kişi ne kadar geç vaftiz edilirse öte dünyaya geçmeden önce günah işleme ihtimali o kadar azalırdı.

Konstantin'in kesin ölüm koşulları ve yeri, bizim için çözülmesi gereken kışkırtıcı bir tarihsel muamma olma özelliğini bugüne kadar korumuştur[3] Bazıları Konstantin'in bizzat Nicomedia şehrinde öldüğünü söylerken, bazıları oraya giderken yolda, bir *villa publica*da (kelime anlamı "halk evi" olan, devlete ait bir bina) öldüğünü söylemektedir. Bazı kaynaklar ölüm yerini Akhyron –söz konusu *villa publica* bu adla mı anılıyordu acaba? O yer eski bir samanlığın (*achuron* samanlık anlamına gelir) yerine kurulmuş bir topluluk konutu muydu yoksa?– olarak vermektedir. Eğer ikin-

---

3 Woods (1997), 531-5. Burgess (1999), 153-61.

ci yer geçerliyse, Konstantin açık havanın ışığında uçuşan buğday tohumlarının dansı eşliğinde ebediyete intikal etmiş olabilir. Bir meyhanede, bir posta evinde ya da bir tarım işletmesinde takılı kalan vakanüvisler, Büyük Konstantin'in öldüğünü kabul etmeyi istemediklerinden, özellikle bu konuda müphem mi davranıyordu? Neden sağa sola caka satarak değil de, yakışmayan bir aceleyle vaftiz edilmişti?[4]

Bölge sakinleri için, Konstantin'in sahneye koyduğu büyük dini gösterinin başarısızlığı feci sonuçlar doğuracaktı. Ölümünün ardından Hıristiyanlara karşı girişilen misilleme hareketleri dehşet vericiydi. Bütün bir Anadolu ve Ortadoğu kuşağında, Şapur'un "kana susadığı" söyleniyordu. Konstantin'in yalnızca Roma sınırları içindekilere değil, bütün Hıristiyanlara görünür desteği, Şapur'un kendi sınırları ötesindeki kitlesel kıyımlarını doğurmuştu.[5] Konstantinopolis'in Mesih İsa'nın yeni dünyevi evi olarak kabul edilmesinin üzerinden tam yedi yıl geçtikten sonra, şehrin en büyük müdafii dünya değiştirmişti. Sanki İkinci Roma'nın tezgâhladığı Hıristiyan deneyim başarısızlığa uğrayacak gibi görünüyordu.

Konstantin'in naaşı tekneyle Nicomedia'dan Konstantinopolis'e geri getirilir –ben bu yolculuğu son kez, Taksim Meydanı haberlerinin basında çıkmaya başladığı ve İstanbul'un bu merkezi

---

4 "Ita anno imperil tricesimo secundoque, cum totum orbem tredecim tenuisset, sexaginta natus atque amplius duo, in Persas tendens, aquis bellum erumpere occeperat, rure proximo Nicomediae –Achyronam vocant– excessit, cum id tetrum sidus regnis, quod crinitum vocant, portendisset."
"Bellum versus Parthos moliens, qui iam Mesopotamiam fatigabant, uno et tricesimo anno imperii, aetatis sexto et sexagesimo, Nicomediae in villa publica obiit. Denuntiata mors eius etiam per crinitam stellam, quae inusitatae magnitudinis aliquamdiu fulsit, Graeci cometen vocant." Eutr. *Brev.* 10.8.
"Constantinus, cum bellum pararet in Persas, in Acyrone villa publica iuxta Nicomediam moritur anno aetatis LXVI.li." Jer. *Chron.* s.a. 337.
"Cumque bellum in Persas moliretur, in villa publica iuxta Nicomediam, dispositam bene rempublicam filiis tradens, diem obiit." Oros. *Adv. Pag.* 7.28.30.
"cum bellum pararet in Persas, in suburbano Constantinopolitano villa publica iuxta Nicomediam." *Origo* 35.
"cum bellum pararet in Persas, in Acyrone villa publica iuxta Nicomediam moritur." Prosp. *Chron.* s.a. 337.
"dum bellum pararet in Persas, in Acyrone villa publica iuxta Nicomediam moritur." Cass. *Chron.* s.a. 339.
"Obiit in Ancirone Nicomediae villa." *Laterc. Imp. ad Justin I.* Bkz. Mai. *Chron.* 13.14.

5 Bunun için Peter Frankopan'a müteşekkirim.

yerinin aniden alevlendiği, 2013 yılında yaptım. Ölümü üzerine Konstantin Roma'da tanrı ilan edilmişti. İmparatorun ölü bedeni, Marmara Denizi kenarına yapılmış olan Büyük Sarayda, üç ayı aşkın bir süre altın bir tabut içine yatırılıp bekletilmişti; bu gecikmeye muhtemelen, veraset meselesi yüzünden birbirini yiyen akraba ve danışmanlar sürüsü neden olmuştu. Bu öncü İmparator-Yüksek Rahip zaten kendi tapınak-mezarını kendi yapmıştı; tıpkı Roma Yeruşalim'inin [Kudüs] merkezindeki Kutsal Kabir Kilisesi gibi, şehrin merkezindeki, Osmanlıların Havariyyun Kilisesi dedikleri, Kutsal Havariler Kilisesi olacaktı bu mezar. Konstantin'in, söylendiği gibi, "altına sarılı" tabutunun bugün nerede olduğu bir muammadır; Kutsal Havariler Kilisesi MS 1461 yılında (Hicri takvime göre 865/6) Osmanlılar tarafından yıkılmıştır, ancak Barış Kilisesi, Aya İrini'nin yabani ot kaplamış yıkıntıları içinde sessizce duran, üzerinde Chi Rho sembolü bulunan, bir zamanlar bir başka materyalle kaplı olduğunu akla getirircesine deliklerden geçilmeyen, büyük bir mermer mezar vardır. Eğer burası gerçekten Konstantin'in kayıp istirahatgâhıysa, araştırmacılara göre, Hıristiyan sembolizmi yalnızca Mesih İsa'ya bir bağlılık ilanından ibaret olmadığı gibi, bu, Konstantin'in kendisini on üçüncü havari olarak gördüğü anlamına da gelmez; çünkü Konstantin Kutsal Havariler Kilisesini kesinlikle öteki on iki havarinin emanetlerini toplamak niyetiyle yapmıştı; bu belki de bize gayrimeşru imparator-askerin kendisini bizatihi Mesih İsa'nın ete kemiğe bürünmüş hali olarak gördüğünü anlatıyordu.

Konstantin öldükten sonra, bu Hıristiyan yöneticinin sanki Havarileri arasındaki Mesih İsa'ymış gibi gömülmesi Kilise içinde öyle bir tartışma yaratmıştır ki, kendi oğlu, Konstantin'in ölüsünü kiliseye bitişik bir anıtmezara taşımak zorunda kalmıştır.[6] Fakat

---

6 Söz konusu taş, müphemliğin işe yarar bir göstergesi olabilir. Belki de o çaldığı güzel bir pagan anıttı (örneğin Pausanias'ın, Spartalıların ve diğerlerinin Perslere karşı kazandığı Yunan zaferini kutlamak için yaptırılmış ve kibirlice Pausanias tarafından kendine mal edilmiş ve hâlâ İstanbul'da hipodromda yükselen, Delphi'den yılanlı bronz sütun); belki de eş-hükümdarlara karşı saldırgan tutumunun bir ifadesiydi; belki de her şeyden önce bu, Konstantin'in yaşadığı süre boyunca, beklenebileceği gibi, Delphi'deki tapınağa bir heykeli konarak neden onurlandırılmadığını açıklayan, onun tek bir insan-tanrıya sorunlu bir biçimde tutkunluğunu gösteriyordu. İktidarı ele geçirince, pagan kurbanı ve belli türden büyücülüğü yasaklayan yasalar koymuştu. Bu geleneksel olarak onun dindarlığının bir göstergesi olarak yorum-

her şeyden önce söz konusu olan kişi ne güçlü bir karakterdir ki, şehrin göbeğinde artık Tanrı'nın dünyadaki mekânı olduğu iddia edilecektir. Kaldı ki, alev saçan gözleri, kartal ifadeli yüzü gören kim bundan kuşku duyabilirdi? Roma İmparatorluğunun yükselişi ve çöküşü hakkında konuşuruz hep; oysa buradaki adam, onun hayatta kalması için bir strateji ortaya koymuştu. Konstantin bir savaşçıydı. Onun öncelikleri, uğruna böylesine gözünü karartarak savaştığı toprakları korumak, kollamak ve imparatorluğunu yeni bir manevi kisveye büründürmekti. Konstantin yüzde 10'u Hıristiyan olan bir imparatorlukta tahta oturmuştu ve en iyi hesapla, ancak yüzde 50'si Mesih İsa'yı kurtarıcıları olarak gören bir imparatorluk bırakmıştı.

Konstantin MS 330 yılında, Tanrı'ya kansız bir kurban adayarak, Konstantinopolis'i kurmuştu ve kendi mermer sütunu bugün bile hâlâ hevesli hayranlarının tütsüleri, kurbanları ve parlak alevleriyle onurlandırılmaktadır. İşin doğrusu, onun yarattığı bu şehir ne tür bir yaratıktı? Pagan mıydı, yoksa Hıristiyan mı? Çünkü Konstantin'in vizyonlarına rağmen, ölüm döşeğinde vaftiz edilmesine rağmen, kutsal emanet toplama saplantısına rağmen, Hıristiyan kurumları kurmasına ve eski tanrılara ait anıtmezarları tahrip etmesine rağmen, Konstantinopolis'te hâlâ, çevrelerini saran dünyadaki paganı görmeyi ve sevmeyi seçen birçok insan vardı.

---

lanmıştı; ancak sanki bu daha çok bir endişeden kaynaklanıyordu: bu, şehrin nüfusunun yüzyıllar boyu kalpten inandığı ve bugüne kadar da unutmadığı, potansiyel olarak zararlı cinlerin yasal baskılanmasıydı.

18. Bölüm

PAGANLAR VE TALİPLER

MS 361-3

Konstantin'e gelince, tanrılar arasında kariyeri için örnek alacağı birini bulamadı; ama gözleri çok uzağında olmayan Zevki görür görmez, ona koştu. Zevk memnuniyetle aldı onu ve kucakladı, sonra ona renkli giysiler giydirdi ve onu güzelleştirip uzağa, ifrata götürdü. Orada da İsa'yı buldu; İsa onunla birlikte Zevki de himayesine aldı ve dört bir yana bağırdı: "Bir baştan çıkarıcı olan, bir katil olan, günahkâr ve rezil olan, bırakın korkmadan yanıma gelsin! Çünkü bu suyla yıkayacağım onu ve doğru yola getireceğim. Ve o aynı suçları ikinci kez işlemiş olsa bile bırakın onu ama bağrını dövün, başına vurun ve ben onu yeniden temiz yapacağım." Konstantin, O'na geldi sevinçle, oğullarını tanrılar meclisinden çıkarıp götürürken.

İmparator Julianus, Konstantin üzerine[1]

Konstantin'in ölümünden sonra üç oğlu –Konstantin, Konstantius ve Konstans– eş-imparator olmuştu ve Konstantinopolis topraklarını kendi aralarında bölüşmüştü.[2] Üç kardeşten en küçüğü olan Konstans, verasete ortak olduğunda daha on yedi yaşındaydı. Pek çok şey söz konusu olduğundan bazı iç çatışmalar kaçınılmazdı; ancak saltanat üzerine anlaşmazlıkların ardı sıra idamlar ve infazlar gelecekti. Konstans, II. Konstantin'i yenilgiye uğratmış ve öldürmüştü; ancak sonunda yalnızca, MS 350 yılında, Konstans'ın ölümü üzerine imparatorluğu birleştiren ortanca kardeş II. Konstantius ayakta ve hayatta kalacaktı. Konstantius impara-

1 Julian, *The Caesars* 336B, çev. Wright (1913), 413.

2 II. Konstantin MS 340'ta savaş alanında ölmüştür; Konstans Batıda hükümdarlık yapmış ancak o da 350 yılında bir suikaste kurban gitmiştir; II. Konstantin Doğuda 337-61 yılları arasında hükümdar olmuştur.

torluk yönetimini Konstantinopolis'ten yürütürken, muhalif kaynakların bildirdiğine göre, gözde hadımağası Eusebius, tüm azim ve kararlılığıyla askeriyenin, devletin ve din işlerininin idaresini üstlenmişti. I. Konstantin (Domitius'un daha önceki tarihli bir yasasının izinden giderek), hadım etme uygulamasını Roma İmparatorluğunda yasaklamıştı; ne var ki bu, Yeni Roma'nın sınırları dışından –özellikle de Karadeniz kıyısındaki Laz bölgesinden[3]– Konstantinopolis'e hadımların mütemadiyen gelmesine engel olmamıştı. Konstantinopolis tarihinin bu ilk bölümünde, hadım edilmiş erkeklerin ne denli iktidar sahibi olabildikleri tüm çıplaklığıyla gözler önündeydi. Aslında göreceğimiz gibi, Konstantinopolis hadımların iktidarını kurumsallaştırmıştı.

Konstantius'un iktidar hırsıyla çevirdiği (muhtemelen, hayattayken yaşlı imparatordan da destek alan) dolaplara rağmen, sonunda zafer kazanan ve Konstantinopolis'in yönetimini ele geçiren, bugün Dönek Julianus diye bildiğimiz, Konstantius'un üvey yeğeni (üvey kardeşinin oğlu) ve damadı olacaktı. Yoldan çıkmış bir damat her babanın kâbusudur.

Julianus Konstantinopolis, Bitinya, Kapadokya ve Marmara Denizinin güney kıyısı arasında doğmuş ve büyümüş, saray entrikalarının ve kaygan politik ittifakların yaşandığı bir ortamda oradan oraya savrulmuştu. Kendisi ve kardeşi potansiyel bir rakip hanedanı temsil ettiklerinden, kralları tayin eden Helena onları etkili bir biçimde ev hapsinde tutarak oğlunun aklının karışmasına engel olmuştu. Küçük, gözlerden ırak delikanlı, ilk yazlarını şehrin hararetinden uzakta, anne tarafından ninesinin sahip olduğu, uzaktan Konstantinopolis'i gören bir toprak parçasında geçirmişti. Julianus sonradan şöyle yazacaktı: "Orada melocan, kekik ve diğer kokulu otlara basıyorsunuz. Orada çimenlerin üzerine uzanıp yatmak, kitaplara göz gezdirmek ve arada bir denize ve gelip geçen teknelere bakmak inanılmaz huzur verici bir şey."[4] Yazıları, çevresindeki doğal dünyaya karşı gösterdiği duyarlı, siz acemi de diyebilirsiniz, sevincini yansıtmaktadır: "Baharın ilk ışıltıları burada, tomurcuklanan ağaçlar ve neredeyse ortaya çıkacak kırlangıçlar... bize sınırların ötesine geçmemiz gerektiğini hatırlatıyor."[5]

---

3 İmparator Diocletianus, Doğuyu merkez üssü olarak tayin edince, hadımlar açısından bir moda başlatmış gibi görünüyor.

4 Julian, *Letter to Evagrius* (362, Konstantinopolis), çev. Wright (1913).

5 Julian, *Letter to Philip* (362, Konstantinopolis), çev. Wright (1913); metin ya-

Julianus'un, travmatik hayatı göz önünde bulundurulursa, ağaçların tomurcuklarının tedavi ediciliğine bel bağlaması affedilebilir bir şeydir. Biyolojik ailesindeki dokuz erkek çocuktan yalnızca ikisi sağ kalmıştı ve annesi o çocuk denecek yaştayken ölmüştü. Bir dağ yamacında, mis gibi kokan otların üzerinde yatıyor olabilirdi; ama Julianus çok geçmeden, ufukta görebildiği, etrafı surlarla çevrili Konstantinopolis şehrinin gündelik politikalarının içine çekilecekti.

Esasen Hıristiyan olmakla birlikte, pagan felsefenin gücü karşısında Julianus'un açıkça aklı karışmıştı. Eğitimini, başkalarıyla birlikte, Nicocles denen bir pagan Spartalıdan, Hıristiyan Hecebolios'tan ve hadım Mardonios'tan almıştı. Geç antikçağda, Büyük Geziye denk bir yolculuğa çıkan Julianus Atina'ya da gitmişti. Orada Platon'un eserlerini o kadar yoğun bir biçimde çalışmıştı ki, bu eserlerin felsefi tespitlerine politik sistemlerde ve gündelik hayatta belirginlik kazandırılması gerektiğine inanacak bir noktaya gelmişti. Pythagoras da ilham kaynağı olmuştu; Julianus dünyayı mistik, matematik olarak harikalarla dolu bir yer olarak görüyor, iyilik sevgisi ve mantıkla daha iyi bir yer haline getirilebileceğine inanıyordu. Bu sihir ya da teosofi, hem entelektüel hem de esrik tutkuyu destekliyor ve kolaylaştırıyordu. Yanan çam meşalelerin, çalan gong seslerinin ve etrafında dönüp ilahiler okuyan müritlerin arasında Julianus, Yunanistan'da, Atina'nın 25 km güneybatısında, ölümden sonra hayata ilişkin fikirlerin Mesih İsa daha doğmadan 500 yıl önce bilendiğ kutsal Eleusis'te, törenle Eleusis Gizemleri'ne katılıyordu. Bir Hıristiyan olarak yaşadığı yirmi yılın ardından, paganizmin çekici gücü, gün geçtikçe bariz bir biçimde, Julianus'un direnemeyeceği kadar artıyordu.

Ülke topraklarına hâkim olmak gibi kirli bir işin içine çekilen Julianus, MS 355 yılında, emrivakiyle Batının Sezarı ilan edilmişti; zaten seçme şansı olduğu da söylenemezdi. Kitaplarıyla çok mutlu görünen bu filozofun, askeri bir dehaya da sahip olduğu ortaya çıkacak ve adamlarıyla birlikte bir anda meşhur olacaktı. Askerlerinden ve bu çağın paha biçilmez tanıklarından biri olan Ammianus Marcellinus –tarihçiler için destansı bir kaynak– hayatını ve yaşadığı çağı anlatarak, Julianus hakkında bütün ayrıntılı kâğıda dökmüştü. Açık fikirli ve gözlemci Ammianus, örneğin

---

zar tarafından uyarlandı. Belki de Hıristiyanlığın kaçan fırsatlarından biri, doğası gereği heyecan verici olan pagan ve animist zevkleri Hıristiyan bir başlık altında yeteri kadar toplayamamış olmasıydı.

Julianus'un soğuk taş üzerinde değil de yatakta uyuyan askerleri aşağıladığı gibi, kıymetli bilgiler veriyor. Ayrıca Konstantinopolis'e geri dönen Konstantius'un, imparatorluk ordusunu dini muhaliflerin üzerine sürerek çılgınca tepkilerin odağı haline geldiğini; bir günde 300.000 Hıristiyanın öldürüldüğünü de ondan öğreniyoruz. Julianus, Hıristiyanlığın, Yeni Roma İmparatorluğunun ve insanlarının çeliğini aşındırdığını düşünüyordu. Galya'nın yönetiminde, kâğıt üzerinde bir Hıristiyan imparatorluğun yöneticisi olduğu halde, isyankâr bir biçimde, savaş tanrıçası Bellona'ya kurban kesiyordu.

Konstantius, haddini aşarak, Julianus'un askerlerine Doğuya gelmeleri emrini verince, askerler isyan etmiş ve gayet yerinde bir hareketle, Petulantes [kelime anlamı, "huysuzlar", "küstahlar"] adı verilen seçkin bir askeri grup, cüretkâr bir şekilde filozof kralın başına tacı geçirmişti. Ve böylece MS 360 yılında Julianus, bugün Paris'in bulunduğu yerdeki, Lutetia kampında Agustus ilan edilmişti.[6] Düşünür-asker çok geçmeden, geniş imparatorluk ailesinin geri kalanıyla karşı karşıya gelecekti. Konstantius öfkeden köpürmüş ve bariz bir şekilde pagan eğilimli olan taht sevdalısını halk düşmanı ilan etmişti. Ertesi yıl, bir iç savaş istemeyen ama kendini de savunmak zorunda kalan Julianus ise akrabası ve bir zamanlar müttefiki olan Konstantius'un üzerine yürüyecekti. Doğudan hareket ederek onu karşılamaya gelen Konstantius ateşli bir hastalığın pençesine düşmüştü ve o, başşehri Konstantinopolis yolunda can verirken, saray erbabı tez elden bir vaftiz töreni düzenlemek için zaman ve yer bulma telaşına kapılacaktı.

Julian, kuzeninin öldüğünü ve Doğu ordularının kendisine bağlılıklarını ilan ettiklerini duyar duymaz, Via Militaris yolunu izleyerek, Orta Avrupa üzerinden yürüyüşe geçmiş ve (bin yıl sonra Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmed'in at üstünde şehre girdiği) Charisios Kapısından Konstantinopolis'e girmişti. Bir Konstantinopolis çocuğu olarak Julian, şehir halkı tarafından sevgiyle karşılanacak ve şehrin gerçek lideri olarak şehre ayak basacaktı.

> [Julianus] Byzantium'a yaklaşırken, herkes onu kendi şehirlerinden bir hemşehrileri, bu şehirde doğup büyümüş ve yetişmiş biri olarak, şarkılar söyleyip övgüler düzerek bağrına bastı. Diğer taraftan onlar aynı zamanda, insanoğlunun en büyük lütufların bağışçısı olacakmış gibi

---

6 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* 20.4

> ona itaat ettiler. Orada, Julianus şehri ve ordularını aynı anda kontrolü altına almıştı.[7]

Bu tabandan gelen destek ilanıyla birlikte, yalnızca söz konusu kişinin değeri değil, şehrin ve yurttaşlarının değeri de âleme duyurulmuş oluyordu. İmparator Julianus'un ilk işi, Konstantin'e Kutsal Havariler Kilisesinde bir Hıristiyan mezarı vermek olmuştu. Sonra da Roma'daki Santa Costanza binasını, karısı (Konstantin'in kız kardeşi) ve karısının kız kardeşi için bir anıtmezar olarak tahsis edecekti.[8] Ve artık dünyaya yeni tür bir Roma hükümdarı pazarlanıyordu. Julianus bir filozof olduğunu göstermek için sakal bırakacak; aynı nedenle basit giysiler giyecek ve üzerine sıradan bir pelerin atacaktı.[9]

İktidarı ele geçiren Julianus'un kendine güveni tamdı. Kurban törenleri yeniden başlatılmıştı: Julianus, tanrıların kendisine izlemesi gereken yolun bu olduğunu "söylediğini" bildirmişti. Mesih İsa kültüne –kabuğundan yeni çıkmış Hıristiyanlık– kesinlikle, New Age gibi bir anda alev alıp sönen bir şey gözüyle bakılıyordu.

Konstantinopolis'teki kraliyet sarayı arındırılmıştı. Hadımağaları, casuslar, berberler... hepsi kapı dışarı edilmişti. Pagan İmparator bazen, bir tür ideal cumhuriyetçi yalınlığa geri dönüşün örneğini vermek ve katıksız irade gücü göstermek için Konstantinopolis senatörlerinin arasında oturuyordu. Kamu binaları şehrin içine doğru yayılıyordu; bugünkü Kumkapı'nın olduğu yerde, şehrin balıkçılarının bugün bile kullandığı Kontoskalion Limanı inşa edilmişti; yeni bir kütüphane inşaatının bir an önce tamamlanması için gayret gösteriliyordu ve Konstantin'in çılgın Hıristiyan deneyimi sırasında zarar görmüş ya da tahrip edilmiş tapınakların, taş taş, tuğlu tuğla yeniden inşa edileceğini duyuran bir kararname çıkarılmıştı. Julianus, tabiat ana Kybele'ye bir ilahi

7 Zosimus, *New History* 3.75, çev. Buchanan ve Davis (1967), akt. Freely (1998a), 51-2.

8 İnşaat Konstantin tarafından başlatılmış, Julianus tarafından bitirilmiştir. Murdoch (2005), 41.

9 Zosimus 3.66'da, Julianus'un Atina'da olduğunu ve orada "filozoflar arasında yaşadığını ve her tür bilgide bütün ustaları geride bıraktığını" anlatır. Julianus herkesin tıraş olduğu bir devirde (örn. bkz. sikkeler üzerindeki portreler) sakal bırakmış ve 363 yılında Antiokheia'da bir hiciv olan "Misopogon"ı [Sakal Düşmanı] yazmıştır. Görünüşe göre, "filozof sakalı"nı seviyordu ve belki de sakalı bir Hıristiyanlık reddiyesi olarak bırakıyordu. Örn. bkz. Peterkin (2001), 22.

besteler[10] ve çıkardığı Okul Kararnamesi ile eğitimde (bir öğrenim aracı olarak okullarda *İlyada*'nın okutulmasına izin vermeyen) Hıristiyan din adamlarının etkisi zayıflatılmıştı ve MS 362 tarihli Din Eşitliği Kararnamesi ile de Hıristiyanlık, Roma'da başlangıçtaki konumu neyse ona –birçok Doğulu garip kültten biri– geri döndürülmüştü. Düşünür-imparator-filozof-kral görünüşe bakılırsa, Platon'un *Timaeus* diyaloğunu satırı satırına takip ediyordu (Julianus'un kayıp kıta Atlantis'e de inanıp inanmadığını insan merak etmekten kendini alamıyor) ve insanların etnik olarak çeşitlilik sergilediği görüşüne sadıktı; çünkü insan Zeus'un kanının tesadüfi serpintisiyle ve sıçramasıyla ürüyordu.

Bu arada Bosphorus'un karşı kıyısında da, düzene konulacak çok şey vardı. Julianus, eski düşmanlarının, Khalkedon mahkemelerindeki rejimini tasfiye ediyordu. Julianus'un kardeşi Gallus'un kafasının kesilmesini ayarlayan, hadım Eusebius gibi (o tarihte hadımlar "[sayı olarak] bahar vakti ineklere dananan sinekler kadar çoktu; her türden ve her çeşitten asalaklar gibiydiler")[11] özel olarak sorun yaratan rakipler canlı canlı yakılıyordu. Bu insafsız işkencelerin ayrıntılarının unutulmaması belki de, Julianus'un olağandışı zalimliğinden çok daha sonraki, Kilise mensubu din adamlarının öfkesi hakkında aydınlatıcıdır. Julianus'un bazı eylemlerinden birkaçı, görünüşe bakılırsa, onun ağırlıklı olarak Konstantinopolis'in yeni yeni kendini göstermekte olan Hıristiyan aristokrasisinin gücünü azaltmakla ilgilendiğini akla getirmektedir.[12]

Zeki, cesur ve inatçı Julianus birçok bakımdan çizgiyi aşmıştı; çünkü Hıristiyanlık artık acayip, acar bir dışarlıklı değil, geleceğin ta kendisiydi. Hatta imparatorluğun sınır boyları bile Hıristiyanlığın dümen suyuna girmişti. İngiltere, Dorset'teki Hinton St Mary'de bulunan, bir toprak sahibinin evindeki 4. yüzyıldan kalma taban mozaiğinde, Chi Rho sembolünün önünde sakalsız bir İsa figürü ile iki yanda birer nar figürü vardır; yine muhtemelen Konstantin'in bir portresidir. MS 305 yılında Mısırlı Aziz Antuan tarafından başlatılan keşiş devriminin popülaritesi her geçen gün artıyordu; sayıları giderek çoğalan bir rahipler sınıfı tarafından ortaya atılmış yeni bir Hıristiyan gizemi olan tözsel-dönüşüm de herkese giderek daha ilgi çekici geliyordu. Güney Kafkasya'nın

---

10 Apollo'nun da kahinlerle ilişkili olduğu söylenir.

11 Libanios, *Oratio* 18.139, çev. Bowersock (1978), 72.

12 Ambrosius'un Theodosios üzerindeki kontrolünün gösterdiği gibi, imparatorluk ailesinden olmayanlar için yeni imkânlar vardı.

dağlarında ve ovalarında, Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki kıstasta, Hıristiyanlık her geçen gün güçleniyordu. Hâlâ bir toplumsal adalet ve toplumsal cinsiyet eşitliği dini olarak satılıyor olsa da, tavizsiz bir biçimde sadık, "Mesih İsa'nın gelinleri" genellikle kadın düşmanı, pagan alışkanlıklara geri dönmek niyetinde değildi. İsa-kültü cini şişeden çıkmıştı bir kere.

Tarih doğal olarak şaşırtıcı bir "öyle değil de, ya şöyle olsaydı" türünden, tamamlayıcı akıl yürütmelerle doludur; ancak eğer Julianus'un ömrü Hıristiyansızlaştırma projesini nihayete erdirmeye yetmiş olsaydı, dünyayı farklı bir yer olarak bırakacaktı. Bazı örneklerde birkaç bin yıl gerilere uzanan bir şeceresi olan ve (IŞİD'in bütün çabasına rağmen) dünyanın bazı yerlerinde sürekliliğini koruyan bir antik gelenek olarak varlığını sürdüren (İran'daki Zerdüştler, Irak'taki Ezidiler ve Mandeanlar) bütün bu pagan inançlar yeniden kök salıp güçlenebilirdi.[13]

Ama böyle olmayacaktı. MS 363 yılında, şehre yeniden girişinden tam beş ay sonra, Julianus Konstantinopolis'in eski düşmanları Perslere karşı yürütülen bir savaşta ağır yaralanacaktı. Anlatılanlara göre, İmparator ölürken, tıpkı Sokrates gibi, pozitif, mistik ifadelerle, çevresindekileri "göklere çıkıp yıldızlarla bir olacağı" için ağlayıp yakınmamaları konusunda cesaretlendirmişti. Buna rağmen Delphi kâhini, her zaman yaptığı gibi, o anın ruh halini en iyi yakalayandı muhtemelen: "Söyleyin krala, ihtişamlı salon çöktü. Artık Phoebus'un başını sokacak bir kulübesi yok; kutsal bir defne ağacı ve cıvıl cıvıl bir baharı da. Çağıldayan sular da duruldu."[14] Kaynaklar, pagan Delphi'nin son, kederli ifadesini duyan kişinin bir Konstantinopolisli –Julianus'un emri üzerine gelen bir doktor– olduğunu söylüyor bize. Bundan sadece birkaç yıl sonra, antikçağ Megaralılarının Byzantion'u kurmak için yaptıkları seferlerinde tanrıların inayetini almak için ziyaret ettikleri ve Konstantin'in yılanlı sütunu getirdiği yer olan *omphalos* taşının muhafaza edildiği tapınak, yeryüzünün göbeği, artık resmi olarak *hiera*, yani kutsal addedilmeyecek ve bir kuşak sonra da kapatılacaktı zaten.

---

13 3. yüzyılda bile Origenus gibi Hıristiyan düşünürler, kutsal metinlerin harfiyen değil, mecazi olarak yorumlanması gerektiğini ileri sürüyordu. Hıristiyan İmparator Jovianus'un bir saray hatibi, Tanrı'nın kendisine çok çeşitli biçimlerde ibadet edilmesinden mutlu olacağını savunuyordu.

14 Bkz. Scott (2014); söz konusu kahin aslında Delphi yerine Daphne olabilirmiş; ancak kaynaklar bize onun Delphi olduğunu söylüyor.

Pers Kralı II. Ardeşir tahta geçerken Güç Yüzüğünü alıyor; ayaklarının altında ise Byzantium'un son pagan imparatoru Dönek Julianus yatıyor.

Konstantin'in ölü bedenini Konstantinopolis Büyük Limanına getirmiş olan –orada, Kutsal Havariler Kilisesinde cenaze törenini yüretecek olan Julianus'la karşılaşmıştı– ordu komutanı Jovianus imparator ilan edilmiştir. Jovianus hemen, Hıristiyanlığı yeniden devlet dini yapmıştır. Ancak başkente dönerken, Ankara'ya 160 km uzaklıktaki bir yerde, yolda solunum yetmezliğinden ölecektir.

Ardından potansiyel vârislerin, Konstantinopolis ve çevresindeki toprakları yeniden, savaş lordlarının kontrolünde, darmadağın birer paçavra yığını haline gelme tehlikesiyle karşı karşıya bırakan iktidar kavgaları başlamıştır. Bu, henüz ne olduğunun ve ne yapması gerektiğinin farkında olmayan bir imparatorluktur. Sonunda, Jovianus'un, Valentinianus ismindeki bir subayı iktidarın dizginlerini eline geçirecek ve erkek kardeşi Valens'i Doğuda kendi eş-imparatoru yapacaktır. Hemen akabinde, Valens bir sefer için uzaktayken, Julianus'un kuzeni Prokopius'un önderliğinde, Konstantinopolis'te bir darbe girişimi olacaktır.

Bugünün modern İstanbul'unda, oraya buraya savrulmuş eski taşların kalıntıları arasındaki çöplerden beslenen ve kuduz nedeniyle gerçekleştirilen temizlikten kurtulmuş az sayıdaki köpek, sizi Valens'in öfkesine götürecektir. Kendisi Khalkedon yakınlarında yakalanmaktan son anda kurtulan Valens, Prokopius'u tuzağa düşürmeyi başarmış ve tahta göz koyan bu adamın kellesini Trier'deki kardeşi Valentinianus'a göndermiştir. Söylenenlere gö-

re, Khalkedon şehrinin surları yerle bir edilmiş ve yüksek kemerli suyolları yapmakta kullanılmıştır. Bu suyolu kemerleri bugün bile İstanbul'un ana yollarından birinin üzerinde, arabaların eksoz gazlarına azimle dayanmaktadır. Bu, antikçağın en büyüğü olan, devasa bir su sisteminin parçası, Trakya kırsalında yılan gibi kıvrılan suyolları ağı, sonunda toplam 600 km'lik bir uzunluğa erişecek ve Belgrad Ormanlarından ta İmparatorluk Büyük Sarayına ve Zeuksippos Hamamlarına su taşıyacaktır. Şehrin ücretsiz su temini bir tür şeref nişanesiydi. Üniversitelerin araştırma görevlileri bugün bile yaz aylarında Trakya topraklarında hevesle, yumuşak tepeler üzerinden kıvrılarak akarken bıraktıkları izlerine rastlanan, Konstantinopolis'in can damarlarının kaynağını bulmak üzere suyolu arayışına girişmektedirler. Zaman içinde Konstantinopolis, şehri tüm yıl boyunca susuz bırakmayan bir sarnıç ağıyla övünebilecektir: Sadece üç ana sarnıç kendi başına 130 milyon galon su tutmaktadır.

İmparatorluk tahtındaki değişikliklere rağmen, yeni bir Hıristiyan-Greko-Romen şehir görüntüsüne kavuşurken, Konstantinopolis'un kuruluş çalışmaları hız kazanmıştır. 4. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, neredeyse 2000 kişilik bir senato kadrosu vardır; Büyük Konstantin tarafından başlatılan Büyük Saray inşaatı yavaş yavaş sona yaklaşmaktadır ve büyük suyolu gururla üçüncü ve dördüncü tepeyi de [Beyazıt-Fatih] aşmaktadır. Bir kendilik olarak şehir artık bir yurttaş-yönetimi gururu [civocratic pride] taşımaktadır. Ama sonrasında uğursuz bir rakip ortaya çıkacaktır: Ammianus Marcellinus'un bize anlattığına göre, bu adamlar "kafeslerini parçalayıp dışarı fırlamış vahşi canavarlar sürüsü" gibidir ve şehre "soygun, cinayet, katliam ve ateşten oluşan iğrenç bir kaos" getirme kapasitesi taşımaktadır.[15]

Konstantinopolis Gotlarla tanışmak üzeredir...

15 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* (The Later Roman Empire) 31.8.9, çev. Walter Hamilton; yazar tarafından uyarlanmıştır.

19. Bölüm

GOTLARIN GETİRDİĞİ SORUNLAR

MS 376-8

Soylu bir adam, cesur bir savaşçı
Bugün şehir surları içinde yaşamaz:
O eve davet edilir senato tarafından
Barbar Gotlara karşı amansız savaşlardan...

Shakespeare, *Titus Andronicus*[1]

4. yüzyılın ilk çeyreği, Got krizine ve Doğuda Afganistan'dan Tuna Nehrinin batı uçlarına kadar yayılan ve Konstantinopolis'i doğrudan etkileyen, küresel altüst oluşun hızlanışına tanıklık ediyordu. Olaylar zincirini neredeyse kesin olarak, önemli bir çevresel değişiklik tetiklemişti: Kuzey Denizinde sıtma tespit edilmişti; bozkırlarda yeni bir bitki örtüsü ortaya çıkmıştı ve Çin'de buzullar ilerlemeye başlamıştı.[2] Çinli tüccarlar açlığı, ölümleri ve asıl önemlisi de cehennemi bir gücün –onların Xwn [Hun] dedikleri– ortaya çıkışını bütün ayrıntılarıyla anlatmıştı. Pers İmparatorluğu bile baskıyı hissetmiş ve Hazar Denizi ile Karadeniz arasına, 160 km uzunluğunda bir koruma duvarı örmüştü. Bazıları Romalı olan 30.000 kişilik bir kuvvet "medeni Kuzey ile kaotik Güney"i[3] birbirinden ayırıyordu. Uzun süredir düşman olan Persler ve Yeni Roma, zoraki müttefikler olmuşlardı; hatta Şah, bir Bizans imparatorunun oğlunu gözetmek için davet edilmişti.[4]

MS 376'dan itibaren, kana susamış –Çin metinlerinde Xwn diye geçen– Hunlar tarafından güneye ve batıya itilen, yerinden yurdundan edilmiş mültecilerin sürüler halinde Ren Nehrinin "barbar kıyıları"na yığıldığı haberleri dolaşmaya başlamıştı. Anlatı-

1 Shakespeare, *Titus Andronicus*, Perde 1, Sahne 1.
2 Bkz. La Vassiere (2012), 144-7.
3 Frankopan (2015), 45 vd.
4 *A.g.e.*

lanlara göre, "barbar topraklardan gelen silahlı insanların ortaya çıkışı, Etna Dağından lav püskürmesi gibi" bir şeydi.[5] Hunlar bir bakıma geç antikçağın Spartalılarıydı. Genç savaşçılarını büyük zorluklara dayanması için eğiten bu insanlar, endişe içindeki gözlemciler tarafından aç kurtlar olarak, kötülük yuvası olarak, insanlık dışı varlıklar olarak betimleniyordu. Bu canavar yaratıklar hakkında her türden söylenti dört bir yana yayılıyordu; temkinli tarihçilerin sistematik olarak ayıkladıkları mitlerdi bunlar. Öte yandan yakın tarihte yapılan iskelet analizleri, genç Hun erkeklerinin kafalarının gerçekten de urganlarla sıkıca bağlandığını ve kafataslarının garip bir huni şeklini aldığını göstermiştir.[6] Orta Asya steplerinde gezecek olursanız, bu ham, ya batarız ya çıkarız Hun mantığının nereden geldiğini anlayabilirsiniz. Burası sonuç olarak, zaman içinde Konstantinopolis'in düşmanlarının çoğunu –hepsi de ürkütücü boyutlarda düşman olan Avarlar, Türkler, Moğollar– besleyen bir topraktı.

Böylece MS 376 yılında, Tuna'nın karşı tepelerinin epik dramasında, kadınlar bu korkunç güçten can havliyle çığlık çığlığa kaçarken ve çocuklar korkmuş ve bitkin annelerinin eteklerine sarılmış bekleşirken, Got toplulukları hem Eski hem de Yeni Roma'nın tarihini şekillendiren, büyük su hattı Tuna kıyılarına yığılmıştı.

Avrupa'nın ikinci en uzun nehri[7] ve doğuya doğru akan tek nehri olan Tuna, insanlık tarihinin bir dizi dönüm noktasını birleştirir. Nehirler çoktan beri insan deneyimine şekil vermektedir. Bizim en büyük birleşik kentlerimizin birçoğunun ortaya çıkma nedeni nehirlerdir; onlar medeniyetin hammaddeleriyle birlikte orduları, dinleri, hazineleri, çığır açıcı fikirleri de taşırlar. Akışkanlar tarihinin bu şeritleri coğrafi ve kültürel sınırları oluştururlar ve insan elinden çıkma en nadide eserlerin bazılarını saklarlar; hatta bugün bile saklamaktadırlar. Battersea Bridge'te Thames Nehrinden çıkarılan mücevher kakmalı Battersea Kalkanı'nı ve Ren Nehri kıyısından, çamurların içinden çıkarılan, kaptanın mutfağı, yatağı ve içindekilerle birlikte mutfak dolabının da dahil olduğu Roma mavnasını düşünsenize... Bazen tesadüf eseri kaybolan bu hazineler çoğu kez de büyük su tanrılarına armağan

---

5 Ammianus Marcellinus, *Res Gestae* (The Later Roman Empire) 31.4; yazar tarafından uyarlanmıştır.

6 Pany ve Wiltschke-Schrotta (2008), 18-23.

7 Volga, sağlam 800 km'lik uzunluğuyla Tuna'yı az farkla geride bırakmaktadır.

olarak sunuluyordu. Nehirler tarihi zenginleştirdiği gibi, yapar da. Ve Tuna hepsinden çok şey görmüş ve hepsinden çok tarihe yön vermiştir.

Hadrian Duvarı belki yerel bir rahatlık vermiş ve Britanya bölgesine sembolik bir sınır hattı çizmiş olabilirdi; ama Tuna boyunca *Limes Germanicus* [Cermen Sınırı], Roma'nın kabaran iştahları bastıran gücü için ciddi bir kuzeydoğu sınırı oluşturuyordu. Modern Almanya (Bavyera), Avusturya, Slovakya, Macaristan, Hırvatistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Romanya ülkeleri boyunca, Roma tahkimatının izlerini nehrin 2000 km'lik kıyısında bugün bile görebilirsiniz; Budapeşte'de otoparkın yanında köprübaşlarını, Avusturya ormanlarında saat kulelerini, Regensburg sokak sisteminin düzenlenmesine hükmeden destansı kaleyi görebilirsiniz; Passau'daki yeni Roma Müzesi, kazı çalışması yapılan bir Roma yerleşim alanında inşa edilmiştir.[8]

Kuzeydoğu Bulgaristan'da, Silistre yakınlarında Tuna'nın çamurları içinde bir yerlerde, etkilerini Konstantinopolis halkının da hissettiği bir insani felaketin kanıtları yatmaktadır. MS 376'da, burada çok sayıda insan katledilmiştir. Can derdine düşmüş insanların panik içinde kaçarken düşürdükleri silahlar, sikkeler, değerli kolyeler etrafa saçılmıştır. Hun saldırılarından canını kurtarıp nehrin kıyısına perişan bir halde varmış bu insanlar, bazen Romalıların müttefiki olmuş ve genellikle Hıristiyanlığa döndürülmüş halklardan Gotlar ve Vizigotlardır. Doğunun İmparatoru Valens, sonunda bu onurlu mültecilerin nehri geçmesine izin vermiştir. Onlar da yüzerek, sallarla, insan zinciri oluşturarak nehri geçip, perişan bir halde, Roma'nın yüzyıllara dayanan güvenlik şemsiyesi altına sığınmışlardır.

---

8 Bu civarda kurulmuş Roma kampının olduğu yere, yakın tarihte inşa edilmiş Roma Müzesi, Romalıların Batavis dedikleri Passau'daki bir arasokakta gizlenmiştir adeta. Bu müze çok sayıda yeni kalıntıdan oluşan, çok iyi bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır ve bu haliyle yalnızca sıradan bir antika merakına hitap etmemektedir. Kısa bir süreliğine Hitler ve Himmler'i misafir etmiş olan Passau sevimli, pastel renklere boyanmış bir yer ve burada yöre insanı, şaşırtıcı oranda, geleneksel tüylü fötr şapka giymeye bayılıyor sanki. Roma imparatorları Batavi insanlarını, çağıldayarak akan nehirler boyu sıralarını ve duruşlarını bozmadan durmaya talimli savaşçıları ve atlarıyla birlikte, uluslararası vurucu güç olarak kullanmıştır. Bataviliiler Romalı komutan Aulus Plautius ile birlikte Manş'ı geçmiş ve MS 43 yılında, Medway Nehir Savaşında yerli Britonların yenilgiye uğratılmasına yardımcı olmuşlardır. Batavi kas ve beyin gücü, Britanya'daki Roma işgalinin sağlama alınmasında yardımcı olmuştur.

İktidar sahipleri hemen bu Gotları imparatorluklarında pay sahibi yapmıştır; çünkü kolayına kaçıp (antik yazarlar kadar modern yazarların da) hemen "barbar" olarak nitelediği bu insanlar örgütlü, kültürlü bir insan topluluğudurlar. Got ve Vizigot toplumunun derinlikli olduğuna kuşku yoktur. Güney İspanya'da (büyük ihtimalle, işgalci Müslüman orduları tarafından, Konstantinopolis'in hikâyesinde de rol oynayacak bir Doğu-Cermen kabilesi olan Vandallar için kullanılan Arapça isimden dolayı Endülüs adı verilen bölge) Vandalların ve Vizigotların mezarlarında bol miktarda ince işlenmiş, "barbar-yapımı" altın mücevherler bulunmuştur. Ve şunu bir düşünün: Rimini'nin merkezi meydanı Piazza Ferrari'de, bir Got olmanın gerçekte ne anlama geldiği konusunda bize yardımcı olacak yeni bir şey ortaya çıkmıştır. Belediye bahçesini yenileme çalışmaları sırasında, 1989 gibi geç bir tarihte, havanın ıhlamur ağaçlarının güzel kokusuyla dolduğu burada, Persil beyazı gömleklerini giymiş, yüksek sesle futbol maçlarının sonuçlarını tartışan bu iyi insanların ilgisini çekmeyen bir şey keşfedilmiştir. Doktorun Evi olarak bilinen, yerel yönetimin süprüntüleri, park oturakları ve tekerlekli sandalyelerle dolu bir arkeolojik alandı burası. Kazıya başlar başlamaz, renkli mozaik zemin ortaya çıkmış ve sonra kemikler görünmüştü: Bazıları sadece çatı kiremitleriyle örtülmüş, sırayla yatırılmış bedenlerdi bunlar. Bu mozaikler Bizans, Yunan ya da Roma tarzı değildi; Gotikti bunlar ve geç dönem (MS 2. yüzyıldan) bir Roma binasında kullanılmıştı ve kazıda ortaya çıkan garip aletlere bakarak burada bir cerrahın yaşadığı sonucuna varılmıştı. Bu bedenler muhtemelen Hıristiyan kadın ve erkeklere aitti; o tarihte birçok Got Ariusçu Hıristiyandı ve Hıristiyan âdetlere uygun olarak iç mekânlara gömülürdü. Burada da mozaik zemin ölçülüp biçilmiş ve bütün bu iskeletlere uyacak şekilde düzenlenmişti. Mozaikteki beden ölçüsüne uygun parçalar, bizi Bizans dünyasının gerçekliğine yaklaştırmaktadır: Bedenler bu yerleşkenin, Eski Roma'nın kalıntıları üzerine inşa edilmiş zemininde sıralanmış yatarken, mozaiklerin kenarları çeşitli güçler tarafından kemirilmişti.

Bir diğer doğrulayıcı kanıt, sessizce İsveç'teki Uppsala Üniversitesi Kütüphanesinde beklemektedir. Geç antik dönemin en şahane kalıntılarından biri, nefes kesici bir güzelliğe sahip olan Codex Argenteus, bize antikçağın sonuna o çağın kendi gözleriyle bakmamız gerektiğini hatırlatmaktadır. Mor parşömen üzerine gümüş ve altın mürekkeple, Ostrogot Kral Büyük Theodoric için

6. yüzyılın başlarında Ravenna'da yazıldığı neredeyse kesin olan bu eser, Got dilinde yazılmış en eski İncil kopyasıdır.[9] Kutsal kitabın çevirisi, aktif olarak Gotlara İncil'in mesajını götüren Rahip Ulfilas tarafından tamamlanmıştır ve Codex Argenteus bu tarihten sonra yolculuğuna çeşitli Avrupa ülkelerinde, kuşatmalardan, bombardıman ve sel felaketlerinden kaçarak devam etmiş ve yolu, 1669 yılından beri bu kutsal kitabın yuvası olan Uppsala Üniversitesine düşmüştür. Bazıları hem Yunanca hem de Latince konuşan Gotlar ve Ostrogotlar, Ariusçulukta kendileri için faydalı bir farklılık bulmuşlardır: Kendileri için meçhul topraklara göçerken onları birleştirecek ve gerek Batı Romalılardan gerek Ortodoks Bizanslılardan onları ayrı tutacak bir şeydir bu. Onlara güç veren şey ise kesinlikle birliktelikleridir.

Ancak Roma'ya egemen olanlar, Gotlara bir yetişkinmiş gibi yaklaşmaktansa, onları alaya almışlardır. Tuna'yı geçip belki sıcak bir karşılama, en azından rahat bırakılmayı, insani ilişkiler içine girmeyi bekleyen 150.000 erkek, kadın, çocuk şimdi artık imparatorluğa karşı bir konumdadır. Bugün Türkiye-Bulgaristan sınırındaki Edirne şehrinin bulunduğu yerde, Adrianopolis'te, Valens'in askerleriyle karşılaşmak üzere doğuya doğru yürüyüşe geçerler. Kuruçeşme göletleri üzerindeki devasa sarayında (1700 yıl sonra ilk defa, 2011 yılında, zehirli çamurun altındaki kalıntılarına ulaşılmıştır) bekleyen Valens ise 15.000 civarındaki Got askeriyle savaş alanında karşılaşmak üzere Konstantinopolis'ten ayrılıp yola çıkmıştır. Burada ağustos ayında, günbatımı imkânsız bir mercan rengine bürünürken, ay da gökyüzünde yükselirken parıldar. Toprak zaten çok sıcaktır. Bu topraklarda da Gotların savaş alanında nasıl bir dehşet saçtığını hayal etmek için fazla düşünmeye gerek yoktur. Bugün Türkiye'deki sosyal konut projelerinin ürettiği çok katlı blokların tepeden baktığı savaş alanına o gün kaos ve kargaşa hâkimdir: MS 378 yılında, Roma ordusunun üçte ikisi burada öldürülmüştür ve İmparator Valens'in ölüsü günlerce bulunamamıştır. O gün yirmi bin Romalı ölmüştür. İmparatorluk sarayı hatibi Themistius, bir yaz günü öğleden sonra, "bütün bir ordu bir gölge gibi silinip gitti" diye anlatır.[10]

Asker bir aileden gelen, İspanyol general Theodosios, Valentinianus'un oğlu Gratianus tarafından soruna bir çözüm bulunma-

9 Murdoch ve Read (2004), 157-9.

10 Themistius, *Orations* 16.206d, çev. Heather ve Moncur (2001).

sında yardımcı olmak için gönderildiği sürgünden geri çağrılmıştır. Got askerleri ise bu arada Konstantinopolis'e doğru yürüyüşe geçmiş ama imparatorluk hizmetinde çalışan Araplar tarafından püskürtülmüştür. Fiili olarak eş-imparator olan Theodosios Gotları ikna etmiş, sonunda da onlarla bir anlaşma yapmıştır. Herkesin gözü fena halde korkmuştur: Aslen Konstantin tarafından sipariş edilen ve aceleyle getirtilen, Mısır işi dikilitaşın taş kaidesinde, Yeni Roma'nın imparatorlarının ayakları altında yalvaran Gotları görürüz. Sanat pek hayatı taklit etmez; ama dünyaya hayatın doğal düzeninin ideal olarak nasıl olması gerektiğini anlatır.

Hayatı imparatorluğun sınır bölgelerindeki denizlerde geçen, içindeki Hıristiyanlar birleşik bir cephe oluşturup ortaya çıkmadıkça bu yeni Hıristiyanlık tecrübesinin başına gelenleri görmüş bir adam olan Theodosios, hem imparatorluğun artık bir eleğe dönmüş sınırlarına hem de bu gevşek inanç sistemine bir düzen getirmeye kararlıdır. MS 392 yılından itibaren Theodosios, Konstantinopolis'i tek başına yönetecektir. Onun inancı ve dinsel itkisi Konstantinopolis'i dünyanın en büyük şehirlerinden biri yapmaya hizmet edecektir; ancak aynı zamanda milyonlarca hayatı da altüst edecektir.

20. Bölüm

BİR BARIŞ GÜVERCİNİ YA DA BİR DEMİR YUMRUK: THEODOSIOS
MS 379-95

Bütün şehir, meydanlar, pazaryerleri, kavşaklar, ara geçitler, onunla dolu; hırpani kılıklı insanlar, para değiştirenler, yiyecek satıcıları, hepsi tartışıyor aralarında. Eğer birini durdurup bozukluk isteyecek olsanız, hemen size Doğurulmuş ve Doğurulmamış hakkında felsefe yapmaya başlıyor; birinden bir dilim ekmek isteyecek olsanız, size yanıt yerine Baba daha büyük ve Oğul aşağı diye yanıt veriyor; eğer "Banyo suyum hazır mı?" diye soracak olsanız, görevli size Oğul'un hiçten yaratıldığı yanıtını veriyor.

MS 381'de, Konstantinopolis'teki İlk Konsil katılımcılarından Nyssalı (Kapadokya'dan) Gregorius[1]

Tarihçi olmadan önce, her Pazar kilisede, bir İspanyol askerin şimdi İstanbul olan yerde onayladığı bir akideyi yerine getirdiğim hakkında en ufak bir fikrim yoktu.[2] Bugün İstanbul'da dolaşacak olursanız, I. Theodosios'un izleri tüm canlılığıyla karşınıza çıkacaktır. Konstantin'in kurduğu şehir her ne kadar etkileyici olsa da, o tamamlanmış bir eserden ziyade özel bir şeyin başlangıç hamleleriydi yalnızca. I. Theodosios'un saray hatibi olan (bu nedenle coşkusu karşısında temkinli olmamız gereken) Themistius, Theodosios döneminde, "şehrin güzelliğinin, o zamana kadar olduğu gibi, yalnızca belli yerlerde kendini göstermediğini, sanki her kıvrımı incelikle işlenmiş bir elbise gibi her tarafa yayıldı-

1 Bkz. Robinson'ın (2017), 63, yayımlanacak çevirisi.
2 İznikAmentüsü, Batı Kilisesi tarafından ancak MS 1014 tarihinde kabul edilmiştir.

ğını"[3] anlatır. Konstantinopolis'teki en büyük alan olan Theodosios Forumu, antik Tauri Forumu üzerine inşa edilmiştir; orijinal olarak buraya dikilen zafer takının parçaları, Ordu Caddesinde, tramvay yolunun kenarında sessizce yatmaktadır. Limanda kendi haline terk edilmiş olan ve üzerinde (inanışa göre) şehir hakkında kehanetlerin yazılı olduğu, Konstantin'in devasa dikilitaşı [obelisk] hipodroma dikilmiştir.

Dikilitaşın yeni kaidesi hem Theodosios'un sarayının gücünü hem de onu diken mühendislerin maharetini göstermektedir: "Yerde külçe gibi yatan, dört köşeli bu taş sütunu ayağa dikmeye ancak İmparator Theodosios cüret edebilirdi; Proclos'dan imparatorunun emirlerini yerine getirmesi istendi ve böylece o koca dikme, otuz iki güneşte ayağa kalktı." Aslında dikilitaş Mısır'dan şehre gelirken yolda kırılmıştı ve hipodroma ancak orijinal boyutunun üçte ikisi getirilebilmişti. Karnak'tan yola çıkmadan önce, "Jübilelerin Efendisi" [Mısır güneş, yaratılış ve yeniden doğum tanrısı Bennu'nun "Ellinci Yıldönümlerinin Efendisi" anlamındaki lakabı] adına düzenlenen bir şenlikle uğurlanan dikilitaş, hem dini hem de askeri kudret nişanesidir. Konstantinopolis'in imparatorları üzerindeki çiviyazılarını okuyamamış olabilirler; ancak şayet okuyabilmiş olsalardı orada yazılanlardan hoşnut olurlardı. İşaretler, Firavun III. Tuthmosis'in kazandığı bir Bronz Çağı zaferini sağlayan, ilahi ve dünyevi iktidarın bileşimine dikkat çekmektedir: "Her toprağı kendine bağlayan… sınırlarını kuzeye ve güneye genişleten… Büyük Naharina Döngüsünü [Fırat Nehri] metanet ve zaferle geçen… büyük katliamlar yapan…"[4]

Sonra, Via Egnatia üzerinde bir kemer oluşturan zafer takı, yalnızca altın bir arabanın içinde törenle Konstantinopolis'e giren ya da bir savaştan zaferle dönen imparatorlar için açılan, muhteşem Altın Kapı vardır. Altın fillerin çektiği savaş arabalarıyla, ince işlenmiş heykellerle ve Yunan mitlerinden sahnelerin yer aldığı on iki rölyefle süslenmiş, Trakya'nın Marmara düzlükleri üzerinde güneş gibi parlayarak yükselen Altın Kapı, yüzlerce yıl, yolculara yalnızca medeniyetin kollarına değil, aynı zamanda Tanrı'nın evine de geldiklerini işaret etmiştir. MS 386 yılında yaptırılan (I. Theodosios'un mu; yoksa II. Theodosios'un mu yaptırdığı hâlâ tartışmalı olan), duyurulduğuna göre, içinden bir gemi geçecek kadar

3 Themistius, *Oratio XVIII*, Petavius baskısı, 222.
4 Urk. IV, 586-7.

geniş olan ve zaman içinde bir parça zarar gören ve aslında dikkatleri Adrianopolis'teki itibar kaybından kendi üzerine çekmek için yapılmış bir marifet gösterisi olan bu kapı, bu şahane mimari gösteriş eseri, hâlâ gururla ayakta durmaktadır. Kemerin üzerine şu sözcükler kazınmıştır: "Bu kapıdaki bezemeleri, Tiran'ın düşüşünden sonra Theodosios yaptırdı. Altın Kapıyı inşa eden Altın Çağı geri getirir." Konstantinopolis'in Tykhe'si [Şans Tanrıçası] ile İmparatorun başına taç giydiren Victoria [Zafer Tanrıçası] birlikte resmedilmiştir. Bu yazıların kazındığı tarihte parsellenmiş araziler ve bostanlarla çevrili olan kapının girişi bugün plastik kasalar, fideler ve gübre yığınlarıyla kapanmış durumdadır. Tozlu bir rampa, boş kapı girişine uzanmaktadır.

Theodosios ayrıca Konstantinopolis'in değerli Mısır buğdayını kuru tutan siloları takviye etmiş ve şehre temiz su girişini sağlayan su sistemini geliştirmiştir. Themistius'un iddiasına göre, bu suyolları 1000 stad, yani 185 km uzunluğundadır. Modern tarihçiler tarafından, abartı olarak değerlendirildiğinden göz ardı edilen bu ölçülerin bugün aslında suyollarını olduğundan bile kısa gösterdiği kanıtlanmıştır; Konstantinopolis'e su getiren kanalların toplam 225 km uzunluğunda olduğu tespit edilmiştir.[5] Ve modern şehirdeki Gazi Mustafa Kemal Paşa Caddesi ile Küçük Langa Caddesi arasında uzanan iskeleleri,[6] 4 km uzunluğundaki rıhtımıyla Theodosios Limanı, daha doğrusu limanları o zamanki Konstantinopolis'in neyi amaçladığına dair bir göstergedir. Orijinal olarak (adı "özgürlük" anlamına gelen, Konstantin'in bir görevlisinden esinlenerek) Eleutherios denen bu amaçlardan biri, küresel ticaret sahnesinde, şehrin oyun kurucu pozisyonu üstlenmesidir.

Heyecan verici bir biçimde, 2004 yılında, Theodosios'un *grand projet*si tüm ışıltısıyla açığa çıkmıştır. Özgürlük Limanı kurtarılmıştır. Boğaz'ı karşıdan karşıya suyun altından geçecek, devasa bir tünel inşaatının kazı çalışmaları, arkeolojik bir mucizeyi ortaya çıkarmıştır. Yenikapı bölgesinin güneyinde, sıradan dükkânların hemen gerisinde, yol hizasının yaklaşık 15 metre altında, kocaman Teodosios Limanı gün yüzüne çıkmıştır. Şimdiki sahil

---

5 Bkz.şehrin suyolları üzerine Profesör Jim Crow'un hazılanmakta olan şahane çalışması. Crow, Bayliss ve Bardill (2008), *The Water Supply of Byzantine Constantinople, Roman Society Monograph;* Bayliss, Crow ve Bono (2001), "The Water Supply of Constantinople: archaeology and hydrogeology of an early medieval city", *Environmental Geology* 40, 1325-33.

6 Onar vd (2015), 56; Kocabaş (ed.) (2008); Sorgenfre (2013), 10.

şeridinden yaklaşık 280 metre içeride olan ve Lykos [Bayrampaşa] Deresinin asırlar boyu doldurup kullanılmaz hale getirirerek görünmez kıldığı bu liman, uzun yıllar boyunca, hem Konstantinopolis olgusunun hem de Byzantium ülküsünün en iyi göstergesi olmuştur. Mil ve kum tabakasının altından, koyu kahverengi balçığın içinden önce bir, sonra bir tane daha ve sonra (bugüne kadar) tam otuz yedi tane tekne çıkarılmıştır. Teknelerin çatlaklarına denizkabuğu, kemik, kum ve çanak çömlek parçaları sıkışmıştır. Teknelerin birçoğu tam ve eksiksizdir ve bugüne kadar bilinmeyen bir kadırga tasarımına sahiptir. En son yapılan analizler, bu büyük mühendislik projesinde kullanılan ithal kerestelerin –Doğu Akdeniz'in en işlek limanı haline gelmesine yetecek kadar büyük miktarda– kestane, selvi ile kızıl ve beyaz meşe ağacından olduğunu göstermektedir.[7] Liman inşa edilirken, suyun yalıtımı için kullanılan bitki özlerinin ve ziftin keskin kokusu muhtemelen, Konstantinopolis sokaklarına ve evlerine dolmuştur.

Gemi gövdelerinin kalasları usulca temizlenip, yavaşça şehrin erken ortaçağ sakinleri için deniz yatağı olan yerden kaldırılırken, bu hortlak gemileri ziyaret etmek için denizin mevcut seviyesinin yaklaşık 15 metre altına inmek unutulmaz bir deneyim. Buradaki kalıntılar yalnızca tahta iskeletlerden ibaret değil; geç antikçağ ile erken ortaçağ hayatının eti kemiği. Teknelerin karınlarında vişne çömlekleri, amphoralar, işlenmiş pırıl pırıl cam kaplar yatıyor; hatta çok iyi korunmuş, gemi urganı parçaları bile var. Teknelerin birinde, YK12'de, kaptanın kişisel eşyaları bugüne kadar korunagelmiş: karmakarışık bir alet kutusu ile ısmarlama yapıldığı anlaşılan bir mangal. Parlak sarı iş kıyafetleri içindeki işçiler el arabalarıyla oraya buraya koşuştururken, toprağın içinden, dişleri anımsatan tahta iskele parçaları ve dev kedilerin beşiğini anımsatan tekneler çıkıyor; küçük karakargalar, bir zamanlar işlek limanın kendisinde yiyecek artıkları didikledikleri gibi didikliyorlar çıkan toprağı. Burada ayrıca yüzlerce, bütün at kalıntısı da bulunmuş (Bizanslılar at yerlermiş ve onlar atların hayatını kısaltan türden, en kalitesizinden gem kullandıklarından, çoğu hayvan on yaş civarında kesilirmiş). Kalıntılar arasında, kırılan ayağı şefkatli sahibi tarafından özenle sarılıp bakılmış bir köpek bile var. Arazözler nemli kalması için ağaç aksamı sürekli suluyor. Her yer yığınla süt kasası dolu; bu zamana kadar kazılıp çıkarılan

7 Doğu, Köse, Kartal ve Erdin (2010).

her şey paketlenip yaklaşık 90.000 kasaya konmuş. Kazı alanındaki tentelerin altında muhafaza edilen bu hazine sandıkları, şimdi şehrin bir başka yerinde korumaya alınmış durumda.

Theodosios Limanındaki kazı çalışmaları 2004 yılında başlamıştır. 2016'ya kadar 37 tekne bulunmuştur. Bunların bir kısmı MS 4. yüzyıldan kalmadır ve hem teknelerin kendileri hem de yükleri, dikkate değer bir şekilde bugüne kadar korunagelmiştir.

Burada yapılan kazılar, erken ortaçağ İstanbul'unun Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç kıta arasında bir bağlantı noktası olduğunu göstermektedir. 2004 yılında bu liman keşfedilir keşfe-

dilmez, mekanik aletlerle kazma işlemi derhal yasaklanmış ve işçiler nasıl 1600 yıl önce bu limanı yapmak için ellerinde kazma ve küreklerle çalışmışlarsa, şimdi aynı şekilde limanı ve içindekileri kurtarmak için işe koyulmuşlardı.

I. Theodosios, Konstantinopolis'in küresel bir ekonomik oyuncu olma potansiyelini fiiliyata dökmüştü; ama o aynı zamanda, bugün dünyada milyarlarca insanın manevi hayatını yaşama biçiminde de pay sahibiydi. MS 381 yılında, İmparatorun nihayet şehre girişinin tam birinci yılında çağrılan Konsil, ilk kez 325 yılında, İznik'teki imparatorluk sarayında belirlenen İznik Amentüsüsünde değişiklikler yapmıştı.[8] Bu, bir inanç belgesinin bir dogma –bir iman şartı– haline geldiği politik bir dönüm noktasıydı. Bahar aylarından temmuza kadar süren Birinci Konstantinopolis Konsili, Byzantium'un antik akropolisinin tepesindeki Aya İrini'de, namı diğer Barış Kilisesinde toplanmıştı. Her ne kadar sonradan, resmi olarak bir ekümenik konsil olduğu iddia edilmiş olsa da, o tarihte katılımcılar kendilerinden "çeşitli bölgelerden gelip Konstantinopolis'te toplanmış kutsal rahipler meclisi" olarak söz etmişti. Maksat, açık olarak, inanç birliğini pekiştirmek ve imparatorluğu birleştirmekti. Theodosios, görünüşe bakılırsa, genel olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un eşit kudrette ve haşmette olduğu kabul edilen –ve (anlaşılır bir biçimde bir kere Tanrı'nın yeryüzündeki dünyevi temsilcisi haline geldikten sonra) Mesih İsa'nın tümden gökselliğinin tartışma, kuşku ya da tehdit konusu yapılmadığı– İspanya'daki, kendi anavatanının dinsel köklerine dönüyordu. Başlangıçta ister duygusal ister politik olsun, bu yeni inanç birliği [ortodoksi], büyük Yeni Roma'nın dindar sakinlerini bütün o barbarlardan ayırarak, bir "onlar" ve "biz" durumu yaratma yolu olarak görülebilirdi. Ancak Barış Kilisesinde ortalık süt liman değildi. Anlatılanlara göre, katılanlar "avazı çıktığı kadar bağırıyordu her bir yana; tek bir şeye niyet etmiş bir karga sürüsü, zıvanadan çıkmış bir genç erkek güruhu, yeni tür bir çete, rüzgârlar kontrolden çıktığında her şeyi tozu dumana katan bir hortum, korku ya da yaşın verdiği otoriteye sahip bir yönetimin bile oturup makul bir biçimde konuşamayacağı insan kalabalığı, aniden yüzünüze dalacak bir arı sürüsü gibi tam bir kargaşa içinde oradan oraya koşuşturuyordu."[9]

---

8 Bir dizi alternatif teolojik fikir –resmi ve gayriresmi– toplantılarda o zaman ortaya konmuştur.

9 Nenizili Gregorius, çev. Meehan (1987), 133-5.

Ve bütün dünyanın Hıristiyan kiliselerinde hâlâ terennüm edilen, İznik-Konstantinopolis Amentüsünün sözleri, bugün bir konser salonu olarak hizmet veren bir kilisede toplanan bu konsilde yazılmıştı.

Konstantinopolis işte bu konsilde, ilk kez resmi bir belgede Yeni Roma olarak adlandırılmıştı.[10] Ama aynı zamanda en güçlü bir dizi Greko-Romen gelenek, bir çırpıda, Theodosios'un nazarında, yasadışı olmuştu. MS 381 yılında, Büyük Tanrıçalar (Yunanların Kybele'si ve Romalıların Magna Mater'i) tanrıça olmaktan men ediliyordu; kültleri yasaklanmış, tapınakları kapatılmıştı. Ve dahası da vardı: 391-92 yıllarında çıkarılan Theodosios Kararnamelerinin ardından, pagan pratikler uğursuz addedilmiş, tütsü yakmak yasaklanmış, özel ve kamusal kurbanlar yasa dışı ilan edilmişti. 393 yılında, Olympia'daki pagan ritüeller yasaklanmıştı (ancak süregiden arkeolojik analizler, buradaki oyunların devan ettiğini gösteriyor); Theodosios, Roma'daki Vesta Bakirelerini [Vestal Virgins ya da Vesta Rahibeleri ya da Ateş Tanrıçası denen Roma'nın kutsal ikonları] yok saymış ve kamusal, dini Roma tatil günlerini işgününe çevirmişti. İskenderiye'deki Serapis ve Delphi'deki Apollon devasa tapınakları yerle bir edilmişti. Bu köklü değişikliklerin arkasındaki güdü sahici dindarlık olabileceği gibi megalomanyak bir zihnin ürünü de olabilir; belki de yönetici olmanın yükü bunlara neden olmuştur kim bilir... Keza Gotlar Konstantinopolis toprakları boyunca, giderek daha fazla can sıkıcı sorunlara neden oluyordu.

I. Theodosios, imparatorluk yönetiminin bazı alanlarında onları kilit oyuncular olarak özümseyerek Got tehdidini kısmen savuşturmuştu. Thessaloniki gibi [Selanik] stratejik bakımdan kritik şehirlerde, bir Got garnizonu kurmuştu. Ama bir sorun vardı: Thessaloniki, tutkuların çok güçlü olduğu bir yerleşim yeriydi. Savaş arabaları ve arabacıları, antik Roma'da olduğu gibi, geç antik dönemde de hâlâ çılgınca revaçtaydı. Thessaloniki ülkedeki en büyük hipodroma sahip olmakla övünüyordu. MS 390 yılında, sevilen bir savaş arabacısının, eşcinsel ilişkileri nedeniyle tutuk-

---

10 "Canons of the One Hundred and Fifty Fathers who assembled at Constantinople during the Consulate of those Illustrious Men, Flavius Eucherius and Flavius Evagrius on the VII of the Ides of July", Canon III – bkz. https://legacy.fordham.edu/halsall/basis/consti.txt. Socrates Scholasticus, 5. yüzyılda yayımlanan *Historia Ecclesiastica* 1.16'da, 330 yılında Konstantin'in şehrinin İkinci Roma olarak tanımlandığını yazmıştır. Pelikan (1987), 75-6.

lanması üzerine patlayan bir ayaklanma, parçalanan bedeni Thessaloniki sokaklarında sürüklenen, Got garnizonunun komutanı Butheric'in katledilmesiyle sonuçlanmıştı. Öfkeden kuduran Theodosios, bu halk ayaklanmasını görülmemiş bir vahşetle bastırmıştı. Bazı kaynaklara göre, Thessaloniki'deki, kalıntıları bugüne kadar kalmış imparatorluk sarayı yakınında bir gün içinde 7000 kişi öldürülmüş, insanlar "ekinler gibi biçilmişti. İznik Amentüsü biçiminde yeni bir deyiş dillerden düşmez olmuştu: "Bütün ihtişamıyla yine gelecek hem diriyi hem ölüyü yargılamak için." Burada bir an için durup, bu sözlerin kaç kuşağın hayatına bedel asırlar boyunca nasıl bir tutku, umut ve çaresizlik içinde (belki de, Symvasilevousa lakaplı, "Konstantinopolis'le Ortak Yöneten Başkent"in hipodromunda inançları için ölürken) söylendiğini düşünmeliyiz.

Thessaloniki'nın [Selanik] ölüm tarlaları şimdi kentsel bunalım ve yolsuzluktan kurtulmuş ve modern şehrin ileri görüşlü belediye başkanı tarafından hoş bir sahil gezinti yolu haline dönüştürülmüş durumda. Burada çocuklar koşuşturuyor; erkekler top oynuyor; elde hazırlanmış, üzerinde –Avrupa Birliği'nin Yunanların kemer sıkması yönündeki talebine karşı yürekli bir yanıt olarak– "OXI" (HAYIR) yazan büyük bir politik pankart, gezinti yolunun üzerinde sallanıyor.

Theodosios'un bu protestoya verdiği, ateşe körükle gidercesine yanıtının ardından, St. Augustinus'u vaftiz etmiş ve bu yüzden ortaçağ tarihindeki merkezi yeri sağlam olan Milanolu Rahip Ambrosius, Doğu Roma İmparatorunu aforoz eder. Theodosios'un eline çok fazla kan bulaşmış olduğundan, Ambrosius birkaç aylık kefareti ödeyene kadar onun herhangi bir kiliseye girmesini yasaklar. Hiç vakit geçirmeden kaleme alınmış memorandumların, tavizsiz mesajların, hatta belki de Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayında geçirilen, ruhun kara gecelerinin somut kanıtlarına sahip değiliz; ancak kısa bir süre sonra çıkarılan ve İmparatorun buyrukları hayata geçirilmeden önce otuz günlük bir bekleme süresi olacağını hükme bağlayan imparatorluk yasası tesadüf olamaz. Birkaç hafta içinde Ambrosius ile yapılan bir Noel buluşmasında, Theodosios yeni yasalar çıkarmıştı. O tarihte İmparatoru, geç antikçağ ve ortaçağ deneyimini değiştirecek olan, MS 392 yılındaki gaddar pagan-karşıtı kararnameleri çıkarmaya yüreklendiren, Thessaloniki katliamının ardından bir tür nabız yoklaması olabilirdi bu yasalar.

Theodosios'un sofu dindarlığının doğrudan ve toplam etkileri –birçoğu açısından– oldukça tatsızdı. Ariusçular (Aryanlar) kiliselerden "tekme tokat" atılmıştı. Sıradan insanların sıradan ritüelleri şeytanileştirilmişti; örneğin "ağaçlara kutsal şeritler [kumaş parçaları] bağlamak, çim sunaklar yetiştirmek"[11] birdenbire sorun haline gelmişti. Pagan faaliyetin cezası mülke el koyma, hatta ölüm olabiliyordu. Ve bu reformlar her ne kadar geceden sabaha tam anlamıyla uygulanmayacak olsalar (Arkadios gibi sonradan gelen imparatorların, reformların birçok insan hayatı üzerinde etkisini hafifletecek tebliğler yayımladığını da biliyoruz) ve köşeli yasalar değil de, daha ziyade genellikle yargılardan ve ahlaki önerilerden ibaret olsalar da, Afrika, Asya ve Avrupa boyunca, medeniyetin ekolojisini büyük oranda etkilemişlerdi.[12] Hıristiyanlık artık, Konstantinopolis merkezli yeni Roma İmparatorluğunun devlet diniydi.

Konstantinopolis'in fiziksel önceliklerini ve dünya genelinde manevi inanç ilkelerini tasnif etmiş biri olan I. Theodosios, hem Batıya hem Doğuya hükmeden sonuncu imparatordu. MS 17 Ocak 395'teki, ödem yüzünden acı içindeki ölümüne kadar Milano'da kalmış ancak bedeni Konstantinopolis'e getirilmişti ve aynı yılın 9 Kasımında büyük bir hüzün ve görkemli bir törenle gömülmüştü. Yeni Roma Eski Roma'ya böyle üstünlük taslıyordu: Roma, havariler Petrus ve Pavlus'un mezarlarına ev sahipliği yapıyor olabilirdi; ama Mesih İsa'nın kendi imparatorluğunun güvenliğini bizzat sağlayan da Konstantinopolis'ti... Siz bir imparator olsanız bedeninizin nerede yatmasını isterdiniz?

---

11 *Codex Theodosianus* 14.10.10, 11, 12, çev. Pharr (2001).

12 Harl (1990), 7-27; Bregman (1993), 30; Bradbury (1994), 120-39. Maniciler başlangıçta mülkiyet haklarını inkâr ediyordu ve bir kısım insan bundan dolayı ölüm cezası çarptırılmıştı. İznik tartışmaları, tarihçi Socrates tarafından "her iki tarafın da birbirini tam olarak ne ile suçladığını anlamadan, gece karanlığında yapılan bir kavga" olarak tasvir edilmişti. Socrates, *Ecclesiastical History*, çev. Walford ve de Valois (1853), Kitap 1, Bölüm 23, 499. Theodosios zaten Demophilos gibi itaatsiz rahipleri şehirden kovmuştu. Sürgünlerin birkaç yıl boyunca surların dışında ibadetlerini sürdürdüğü anlatılıyordu. Illyricum valisine boyun eğmeyi inatla reddeden o "aklı başında olmayan deli sapkınları" cezalandırma talimatı verilmişti. Klasik Yunanistan ve Helenistik dünyada her tür doğaüstü tanrı-lık ve iyi-lik biçimleri paylaşılıyor, sınanıyor, tartışılıyor, savunuluyor ve benimseniyordu. Bakış açınıza göre, Theodosios reformları ruh için ve gerek entelektüel gerek etik tartışma için olasılıkların ya güçlendiği ya da yakılıp dağlandığı anlamına geliyordu.

21. Bölüm

CENNETTE VE YERYÜZÜNDE SAVAŞLAR: GAZZE VE İSKENDERİYE

MS 395-415

Komünyon ayini sırasında, annesiyle birlikte ayakta dikilen yedi yaşlarında bir çocuk aniden ağlayarak şunları söyledi: "Yak sen temelinden iç tapınağı; içinde birçok dehşetli şeyin yaşandığı, özellikle de insanların kurban edildiği. Ve ancak sen böyle yakıp kül ettikten sonra: akan zifti, sülfürü ve domuz yağını getir ve üçünü karıştır ve tunç kapıları sıva ve ateşe ver onları ve böylece bütün tapınak yansın..."

Diyakoz Markos, *Porfirisos'un Yaşamı*[1]

Atina'da, Socrates'in bir zamanlar Atinalı gençlerin aklını karıştırırken ayağını sarkıttığı İlisos Nehri (1956'dan beri asfaltın altında saklı) kıyılarına yakın bir yerde, çok şeyler anlatan küçük bir altın para bulunur.[2] Bu, Roma İmparatorluğunun, Konstantinopolis'ten Doğuya hükmeden Theodosios'un oğlu Arkadios (yaşı on iki ya da on üç) ile Batıdan sorumlu Honorius (yaşı sekiz civarında) arasında bölündüğü yıl, İmparator Arkadios tarafından Konstantinopolis'te bastırılan sikkedir. Sikkenin üzerinde, elinde bir sancak tutan Arkadios Romalı bir muzaffer olarak resmedilmiştir; arka yüzünde ise kanatlı bir Nike bir esiri ayakları altına almıştır.[3] Buradaki sembolizm melez Greko-Romendir; ama bu dünyanın bölündüğü, Doğunun doğuya Batının da batıya

---

1 Mark the Deacon, *Life of Porphyry, Bishop of Gaza*, çev. Hill (1913), 66.

2 İlisos Tapınağı en az, Osmanlılar tarafından inşaat malzemesi olarak kullanıldığı tarih olan, MS 1778 yılına kadar buradaydı. Londra'daki John Soane Müzesinde bulunan güzel bir gravüre işlenmiştir. Bu sikke basıldıktan kısa bir süre sonra İlisos Artemis Tapınağı kiliseye çevrilmişti.

3 Bkz. www.forumancientcoins.com/numiswiki/view.asp?key=victory

benzemeye başladığı tarihsel uğrağı işaret etmektedir. Atina'nın merkezindeki Bizans Müzesinde bulunan bu sikkeyle birlikte bir dizi nesne, yaklaşık 1.3 milyon Yunan Hıristiyanın Küçük Asya'yı terk etmek zorunda bırakıldığı ve 500.000 Makedonyalı Türk ve Müslümanın Yunan anakarasındaki yurtlarını terk etmek zorunda kaldığı, 1923 yılındaki, eski Osmanlı İmparatorluğu toprakları boyunca gerçekleşen nüfus mübadelesinden sonra, "mülteci yadigârı" olarak el değiştirip buraya gelmiştir. Yerinden yurdundan edilenlerin büyük bir kısmı, yalnızca üstüne başına giydikleri ve taşıyabilecekleri bavullarıyla, çoğu kez yürüyerek, Egnatia Yolunu her iki yönde katetmiştir. Bu, tohumları ta antikçağda ekilmiş, Doğu ile Batıyı bölen görünmez hattı tanımlayan bir anlatı temelindeki kör, ideolojik ve etnik bir bölünmedir. Bugün hâlâ onun ektiği talihsiz ekinleri biçiyoruz. Bu sikkenin ve beraberindekilerin nereden geldiği bu yüzden meçhul kalmış; ama bu nesnelerin genel olarak anlatacak çok zengin hikâyeleri var.

Arkadios, fazlasıyla babasının oğluydu ve Konstantinopolis'in yönetimi, pagan ve Hıristiyan cephelerin çarpışacağı bir zamanda, onun ellerindeydi.

Theodosios Kararnamelerinin, halkın gözünde sağlam bir yer edinemediği ortaya çıkınca, kurbanlar, tütsüler ve ağaçlara bağlanan çaputlar (her ne kadar bu âdet, Ortodoks Hıristiyan dünyada bugün bile sürüyor olsa da) bir kez daha yasaklanmıştı. Konstantinopolis'in sarayından homurtular yükseliyordu. Bir ilke meselesi, dindarlıktan çok bir otorite işareti olarak, dini reform artık bitirilmesi gereken bir işti. Konstantinopolis'in kendi içinde kışkırtıcı bir dizi yıkım başlatmak aşırı riskli olabilirdi ve kilise inşa programı zaten bir sürü pagan tapınağı batırmıştı. MS 404 yılında, militan bir Hıristiyan güruh tarafından Senato binasının yıkılmasını çoğu kişi korku ve tiksintiyle karşılayacaktı; ama ihmalkârlık bölgelerde hâlâ sürüyordu.

Ortodoks Hıristiyanların haklı öfkelerinin ateşi özellikle Filistin'de, Gazze'deki Marneion Tapınağının hikâyesinde hissedilmektedir.[4] Burada, Rahip Porfirios adlı bir din adamının yönetiminde, yalnızca bir tane kilise bulunuyordu ve anlatılanlara göre, bu rahip o kadar sevilmeyen biriydi ki bir gün kasabaya girişi

---

4 Burada dikkat etmek gerekiyor –kaynaklar neredeyse kesin olarak sonraki tarihlere aittir (bkz. MacMullen (1984), 86ff.) ve bir ahlaki hikâye anlatıyor olabilir. Daha fazla arkeoloji ve deneysel arkeoloji edebi hikâyenin aslını belirlemede bize yardımcı olacaktır.

dikenli çalılarla engellenmiş ve öfkeli pagan kalabalıktan, şehrin düz çatıları boyunca kaçarak kurtulabilmişti. Gazze uzun bir süre, Hıristiyanlık fikrine direnmişti zaten; az sayıdaki Hıristiyan, Diocletianus döneminde, burada coşkulu kalabalıklar tarafından şehit edilmişti ve hatta Hıristiyanlığın bir devlet dini olarak kabul edilmesinden sonra bile burada rahiplerin ancak şehir surları dışında mesken edinmelerine izin verilmişti.

Gazze'de halk başından beri, İmparator Hadrianus tarafından yaptırılmış bir tapınakta, tarihöncesi bereket tanrısı Dagon'un yeni bir Hellenistik versiyonu olan Zeus Marna'ya tapıyordu. Rahip Porfirios, Gazze tapınaklarını kapatmak için izin istemek amacıyla Konstantinopolis'e özel bir ziyarette bulunmuştu. Rahibin ricaları yalnızca bunları duymak için can atan kulaklara –Arkadios'un eğitimli, girişken, dillere destan bir güzelliğe sahip karısı Eudoksia'nın kulaklarına– hoş gelmişti. Ve şimdi artık Konstantinopolis tarihindeki, onun en sebatkâr mecazlarından biriyle, hırslı ve etkili kraliçeyle karşılaşıyoruz. Eudoksia kudretli ve dişliydi. İmparatoriçenin kendini yüceltmek için yaptırdığı gümüş bir heykelin kaidesi, 1847 yılında şehir merkezindeki kazılarda bulunmuştu.[5]

MS 400-450 tarihinden kalma, büst biçiminde bir bronz kantar ağırlığı. Muhtemelen Konstantinopolis'in ilk imparatoriçelerinden birini, belki de Eudoksia'yı tasvir ediyor.

5 Antik Dönem Veri Tabanındaki Son Heykeller, LSA-27 (2012).

Kişisel hadımağası Amantios tarafından yüreklendirilen İmparatoriçe Eudoksia, anlatılanlara göre, Porfirios ile aynı görüşteydi: Gazze herkese ders olacak bir örnek teşkil etmeliydi. Ancak pagan yerel halk o kadar dirayetli çıkmıştı ki, özel önlemlere başvurmak gerekmişti. İmparatoriçenin doğrudan komutasında, MS 402 tarihinde gönderilen, özel tahrip gücüne sahip yeni silahlarla donatılmış askerlere Marneion Manastırını kuşatmaları emri verilmişti. Tapınağı koruyanlar, etrafına barikatlar kurup içeri çekilmişti; Hıristiyan güçler ise on gün boyunca şehirdeki öteki tapınakları tahrip ettikten sonra o hışımla Marneion'a geri döneceklerdi. Duacılar ve pagan rahipler içeride kapana kısılmıştı. Tapınağın bronz kapıları İmparatoriçenin adamları tarafından ham petrol, sülfür ve domuz yağından oluşan bir karışımla sıvanmıştı.[6] Ardından, adamlardan biri yanan bir meşale fırlatmıştı.

Her şeyden önce, bronz 950 derecede erir. Ortalama bir şenlik ateşi ancak 450 dereceye erişebilir. Bu bilgiler ışığında, erken ortaçağdan kalma, MS 402 yılındaki olaylara ilişkin o canlı anlatım (bu bölümün başında aktardığımız, Diyakoz Markos'un anlatımı), büyük bir ihtimalle, heyecan verici, mahşeri bir mit yaratma faaliyeti sınıfına giriyor. Bu doğrultuda, Galler'de terk edilmiş bir taş ocağında, kimyagerlerden oluşan bir ekiple birlikte, söz konusu koşulları yaratarak bir deney yaptım.[7] Hazırladığımız karışımı, taş duvara monte edilmiş bronz kapıya sürüp ateşe verdikten sonra saniyeler içinde, metal kapının rengi attı ve kapı yamuldu. Isı acımasızdı. Domuz yağı uzun sürede usul usul yanar; dört saat sonra, cehennemi andıran bu yerdeki sıcaklık 980 dereceye ulaşmıştı. 402 yılında, Filistin'de o gün, gökyüzü alevlerle kızıla boyanmış, hava ısı dalgalarıyla titreşip yükselmiş ve sokaklar son derece keskin kokan, kapkara bir dumana boğulmuş olmalı. İçeride sıkışıp kalmış insanlar –muhtemelen son kez pagan tanrılarına dua ederek– canlı canlı yanmamışlarsa şayet havasızlıktan boğulmuşlardır.

MS 407 yılında, tapınağın yıkıntıları üzerine, İmparatoriçe ve cehenemden arta kalan yıkık duvarlar anısına bir kilise inşa edilmiştir; bugün Filistin'de, Eudoksiana adlı yeni bir kilise vardır. Pagan tapınağın üzerinde kimsenin yürümesine izin verilemeyecek kadar eşsiz ve kutsal, güzel mermer blokları, tam bir saygısız-

---

6 Mark the Deacon, *Life of Porphyry, Bishop of Gaza*, çev. Hill (1913), 66.

7 "Antik Ölüm Makineleri", History Channel'da 25 Şubat 2008 tarihinde yayınlanan *Ancient Discoveries* dizisinden.

lık gösterisi olarak, kaldırım taşı niyetine Gazze'nin sokaklarına döşenmiştir.

Belki de Gazze kırımı, yüzyıl önce Hıristiyanların tereddütsüz katledilmelerinin bir intikamıydı. İnfazların dehşet verici hikâyeleri o kadar bilinir olmuştu ki, Perpetua'nın hikâyesi benzeri korkunç hikâyeler, kâbus gibi bir ders olarak çocuklara anlatılıyordu. MS 202/3 tarihinde Perpetua, Afrika genel valisi Hilarianus'u doğum gününde memnun etmek için, arenada öldürülmüştü; onunla birlikte öldürülen Felicitas'ın göğüslerinden, daha yeni doğurmuş olduğu bebeği için süt geliyordu.[8]

Hiç olmazsa kendimize, Yeni Roma imparatorluğunda Hıristiyan merhameti için yer olup olmadığını sormak zorundayız. İnancımız ne olursa olsun ya da hiçbir inanca sahip olmasak bile bu iğrenç sahneleri hayal edebilir ve gözyaşı dökebiliriz.

Öngörülenin tersi yönde belki, ama MS 390'larda, pagan anıt-mezarlarına ve kurumlarına karşı girişilen saldırıların ilk dalgasından kaçan mülteciler sıklıkla soluğu Konstantinopolis'te alıyordu. Bu kaçak paganlardan ikisi, artık Konstantinopolis'e bağlı bir yerleşim olan İskenderiye'den olan –doğdukları şehirde kollarını açmış onları sevgiyle karşılayan insanlar bulduğu anlaşılan– düşünürler Helladios ve Ammonios'tu. Bu ikili, daha sonra Hıristiyanlık tarihinin en acımasız cinayetlerinden birini tüm ayrıntısıyla anlatacak olan, Konstantinopolisli Socrates Scholasticus adlı birine ders vererek hayatlarını sürdürmüştü. Helladios ve Ammonios gibi adamların Konstantinopolis'te hayatlarını idame ettirebilmiş olması, bazı paganlara müsamaha gösterildiğini ortaya koyuyor; ancak yeni Hıristiyan akıntının tersine yüzmeyi seçenler somut bir tehlike içindeydi.

Modern İskenderiye şehri, kendi ulaşım ağında antik sokakların kalıntılarını koruyor olsa da, antik şehrin kendisine ulaşmak için, yeraltındaki, boğucu bir biçimde iç içe geçmiş mezar, ev ve depolardan oluşan labirentlere –ölü şehre– inmek zorundayız. Burada, taşa kazınmış köpek başlı Roma askerleri mezarları

8 Tertullian'ın konuşmasına neden olan şey görünüşte Perpetua'nın ölümüydü. Tertullian bize "her iki cinsten de, her yaştan ve her koşuldan insanın" (Brumback 2013, 23) Hıristiyan olduğunu anlatıyor – olayların gelişim seyri yüzünden, bu türden insan kurban etmenin ilahi güçleri memnun etmeyeceği fikri cazip gelir. Bir kadının ön planda olduğu bugüne kadar gelmiş en eski anlatının yazarı Perpetua ilginçtir rüyasında "erkek olduğunu" gördüğünü söyler. (Gold 213, 156).

koruyor; Yunan sütunbaşlarının üzerine Mısır motifleri çizilmiş ve buralarda bir yerlerde, sokakların altında, Büyük İskender'in kendisi, kuşkusuz Yunanlara, Makedonlara ve Mısırlılara özgü unsurlar içeren bir anıtmezarda gömülü yatıyor. Romalılar, Kleopatra'yı yenip bu haz ve eğitim şehrini ele geçirdikten sonra, güçlü bir Roma ipliğiyle bu parlak kültürel halıyı dokumuşlar.[9]

İskenderiye, sözcüklerin ve bilginin, altın ve hububattan daha geçer akçe olduğu bir şehirdi. O birçok fikrin, birçok tanrının yeriydi; burada bilgi gerçekten iktidar demekti. Liman vergisi olarak sikke yerine, papirüs metinleri alınıyordu. Dünyadaki bütün fikirleri içinde barındıracak bir büyük kütüphane inşa edilmişti. Hepsi dikkatlice kataloglanmış en az yarım milyon eser muhafaza ediliyordu burada. Eratosthenes, dünyanın çevresini, 65 km'llik bir yanılgıyla, İskenderiye'den ölçmüştü; Galen burada insan beyninin potansiyelini keşfetmişti ve Aristarkhos, güneşin yeryüzünün değil, yeryüzünün güneşin etrafında döndüğü iddiasını burada dillendirmişti.[10] Bu, büyüklüğü açık bir zihne bağlı olan bir şehir, her tür kültürel diplomasiyi görmüş bir şehirdi: Önce, Büyük İskender Mısır tanrılarını bağrına basmıştı; ardından Ptolemaios İncil'in İbraniceden Yunancaya çevrilmesine destek olmuştu;[11] sonra, akılla vahyi uzlaştırmayı deneyen, felsefeyle teolojinin yalnızca bağdaşık değil aynı zamanda birbirine faydalı olduğunu ilan eden *Didascalia* burada yaratıldı... Bütün bunlar zengin, hoşgörülü bir politik oluşum için model olabilirdi.

Mısır'dan hububat, İskenderiye Limanı üzerinden gönderiliyor, oradan, yakın tarihlerde İstanbul'da liman çamuru içinden

---

9 İskenderiye'de, pagan davranışlar bir bütün olarak harmanlanarak Büyük İskender tarafından şehrin genlerine işlenmişti. İskender, en azından inanç meselelerinde, etrafındaki en parlak simaları yanına almakta bir dahiydi. MÖ 324'te, dünyayı katetmiş diktatörün generali Ptolemaios Soter Kuzey Afrika'da Ptolemik hanedanı kurarak efendisinin enternasyonalist vizyonunu ve palanlarını onun adını verdiği metropolde sürdürecekti.

10 Hıristiyan yazar İskenderiyeli Clementius "gerçek Sicilya arısı peygamberin ve havarilerin çayırından çiçeklerin özünü derleyerek, kendisini duyanların ruhlarında ölümsüz bir bilginin doğmasını sağlar" diye yazıyordu. *Stromateis* I, 1 (yak. 198-203'te yazılmıştır), çev. Schaff (2012).

11 Mektuplarından birinin dili bize ne kadar kararlı olduğunu gösterir: "Şimdi artık bütün dünyadaki o insanlara ve Yahudilere ve gelecek kuşaklara şükranlarımı göstermeys şiddetle arzu ettiğimden dolayı, sizin yasalarınızı Aramice'den Yunanca diline çevirtmeye, sizin kitaplarınızı kütüphanedeki öteki kitapların yanına koymaya karar verdim." *The Forgotten Books of Eden* 2.2, çev. and ed. Platt (2006).

çıkarılan teknelerle, Yeni Roma yurttaşlarının karnını doyuran Konstantinopolis tahıl ambarlarına, değirmenlerine ve fırınlarına taşınıyordu. Hali vakti yerinde insanlar yeni ev yaptırıp içini döşerken, o günün dört büyük şehri, hepsi de tipik bir şekilde kadın olarak kişiselleştirilen Konstantinopolis, Roma, İskenderiye ve Antiokheia olarak hayal edilen, şans tanrıçası Tykhe tasvirleriyle süslüyorlardı evlerini. MS 330-70 yılları arasında yapılmış ve Roma'nın düşüşü ardından gömülmüş olan, özellikle eşsiz süslemelerden birinde, birörnek giyinmiş ve başına her ikisi de birer tüylü miğfer takmış İskenderiye ve Konstantinopolis resmedilmişti ve Konstantinopolis, kutsal şarabı dökmek için kullanacağı, boynuz biçimli bir kap ile tabak taşıyordu elinde. Konstantinopolis ve İskenderiye ilişkisi çok yakın ve esaslıydı; iki şehir yakın akraba olarak görülüyordu. Ancak İskender'in rüyasını berbat etmek için, Marmara Denizi ve Akdeniz boyunca her tarafı kasıp kavuracak bir bela, imparatorluk başkenti Konstantinopolis'ten gönderilecekti.

MS 4. yüzyılın sonunda, bu şehirde faaliyet gösteren, matematikçi, astronom ve filozof bir kadın, Hypatia, çığır açıcı eserler ortaya koymuştur. Günümüz modern İskenderiye'sinin merkezindeki, şehrin öğretim odaları, Komm El Dikka'daki kazılarla gün yüzüne çıkarılmaktadır. Buradaki, karaktersiz modern apartman blokları ve dört mevsim yeşil sedir ağaçları tarafından korunmuş buluntular göz kamaştırıcıdır. Antik yolun (İskenderiye'nin ana caddesi 35 metre genişliğindeydi ve yapay olarak aydınlatılıyordu) hemen sağında, şimdiye kadar yirmi derslik ortaya çıkarılmış. Bir seferde otuz ve üzeri öğrenciyi alan, üç sıra halinde taş sıralar dizili burada. Öğretmene ait, taht benzeri bir taş oturak ve onun önünde, üzerinde öğrencilerin fikirlerini gruba sunarken üzerinde dikileceği küçük bir podyum var. Yakıcı Mısır güneşinden korunmak için bir gölgelik bulunuyor. Etrafta toz toprak içinde yatan köpekler ve bir zamanların dersliklerini kaplamış yabani otlarla bile Komm El Dikka'nın atmosferi heyecan verici, samimi ve entelektüel, pratik ve felsefi imkânlarla dolu.

Hypatia şüphesiz, enerjik bir öğretmendi. Usturlapı yeniden tasarlamış ve babasıyla birlikte yeni matematik formülleri üzerine çalışmıştı. Synesius adlı birisi de dahil, öğrencileri tarafından kendisine yazılmış mektuplardan onun ne kadar etkili biri olduğu izlenimi ediniyoruz. Ona âşık olan Synesius öğretmenine evlenme teklif etmiştir; ancak Hypatia aybaşı bezini adama sallayarak,

birlikte bedensel değil de, zihinsel şeylere odaklanmalarının daha iyi olacağını söylemiştir.

İskenderiye'deki açık fikirli yaklaşım, Hıristiyanlığın şehirdeki birçok düşünce akımından yalnızca biri olduğu düşünülürse, son derece akla uygun görünüyor. Hatta İskenderiye'deki Hıristiyan düşünürler, bazı pagan fikirlerin dini bakımdan meşru olabileceğini bile kabul etmiştir: "Bilim haklı olduğu müddetçe dindarlık tınısı da verir." Ancak MS 389 yılında, başşehirden esinlenerek daha sert bir dini tutum takınılmasının ardından, İskenderiye'de de çatışmalar kendini göstermiş, İskender'in Serapis Tapınağı tahrip edilmiştir. Yeni yeni saygınlık kazanmakta olan Hıristiyan liderler kendi aralarında kavgaya tutuşmuş ve Hypatia da hem dünyevi hem de kutsal iktidar mücadelesine girmiştir. Cyril adlı bir piskopos, Hypatia'yı hedef almış ve onun bilimsel araçlarını karanlık kehanet –geleceği görme– sanatı için kullandığını söylemiştir. Hypatia'nın deneyleri kara büyüden farksız şeyler olarak ilan edilmiştir. Popüler, saygın, üretken Hypatia'nın, değişen dünyanın ve çirkin, zehirli hınç ve dedikodu oklarının bir araya gelmiş güçleri karşısında pek de şansı olmayacaktır.

Hypatia'nın kötü kaderini, İskenderiye'nin adı sanı belli olmayan bir arka sokağına kadar izleyebiliyorsunuz. 21. yüzyıl yüzeyinin altında, Caesareum'un –Kleopatra'nın ölü âşığı Jül Sezar'ın anısına yaptırdığı, sonradan yolları New York, Central Park'a ve Londra Embankment'a düşen ve bugün Kleopatra'nın iğneleri olarak bilinen antik Mısır dikilitaşlarıyla donatılmış, anıtsal aşk mezarı– yatmaktadır. Kleopatra'nın kontrolündeki İskenderiye'yi ele geçirdiğinde (ve Mısır Kraliçesinin ve aşk acısından kıvranan Marcus Antonius'un çifte intiharına neden olan) Augustus tarafından tamamlanmış olan Caesareum, MS 412 yılından itibaren Rahip Cyril'in Hıristiyan genel merkezi haline gelmiştir.

Hypatia, şehirdeki savaşan dini grupların çapraz ateşine yakalanır. Bu şaşkın ve öfkeli insanların bir günah keçisine ihtiyacı vardır. MS 415 yılında[12], Cyril'in ağzına geleni söylediği Hypatia, arabasından zorla dışarıya çıkarılır. Üzerinde ne varsa çıkarılıp tamamen soyulur ve Caesareum'un kıyısına kadar sürüklenir. Zıvanadan çıkmış güruh eline ne geçirirse alır: Mesela *ostraka* denen çanak çömlek parçaları bunlardan biridir. Bunların, bir yerle-

---

12 Hypatia, Socrates Scholasticus'a göre mart ayında ölür; bkz. *Ecclesiastical History* 4.15.

şim yerinin kırık kiremit parçaları olabileceği de söylenmektedir. Sonrasını anlatmaya insanın dili varmıyor: Filozofun canlı canlı derisi yüzülür, sonra hâlâ nefes almakta olan kadın yakılır ve bedeninin ayrılan parçaları şehrin çeşitli yerlerine atılır.[13]

Şehrin başka bir yerinde kütüphane yağmalanmaktadır. MÖ 46 yılında Caesar'ın askerleri tarafından bir kere yakılmış olan kütüphane, Yeni Roma'nın dini davasına sadık halk tarafından ikinci kez ateşe verilmiştir. Hypatia'nın trajedisi aynı zamanda İskenderiye'nin de trajedisidir. Korku dolu gözlerle sokakları dolaşan, etrafındaki akıllara durgunluk veren yıkımı gören pagan şair Palladas, doğduğu şehrin uğradığı felaketi dizelerine dökmüştür:

> Yunanların gerçekten ölü olduğu doğru mu
> Ve bizim bu düşkün halimizde, yalnızca yaşıyor göründükleri?
> Bir rüyanın hayat olduğunu hayal ettiğimiz yerde?
> Ya da biz gerçekten hayatta mıyız yoksa hayat ölü mü?[14]

Oraya buraya savrulup çabalamakla, korku içinde ölümden kurtulmaya çalışmakla geçen 350 yılın ardından, Hıristiyanlar artık zülum gören azınlık değil, zulmeden çoğunluktur. Yoksullara ve muhtaçlara ekmek dağıtılan Bizans İmparatorluğunun bütün kapıları onlara açılmıştır. "Onlardan" değil de "bizden" olmanın birçok haklı nedeni vardrı artık.

Hypatia'nın hayatına dair mevcut kaynağımız, Konstantinopolis doğumlu (daha önce, Serapis Tapınağı ve kütüphanesinin yakılıp kül edildiği MS 389-91 tarihlerinde, şehirdeki infazlardan kaçan iki pagandan eğitim almış) vakanüvis-tarihçi Socrates Scholasticus, Hypatia'nın ölümünü anlatmayı şu sözcüklerle noktalar: "Elbette Hıristiyanlığın ruhunda kıyıma karşılık vermekten daha öncelikli bir şey yoktu..."[15]

---

13 Hypatia ve babası Theon'un eserinin birkaç bölümü sonunda Venedik'teki Marciana Kütüphanesinde muhafaza altına alınacaktı.

14 Palladas, MS 4. Yüzyıl, "A Pagan in Alexandria considers life under Christian mobs who are destroying Antiquity" çev. Barnstone, *The Greek Poets: Homer to the Present,* ed. Constantine, Hadas, Keeley ve van Dyck (2004), 281.

15 Socrates Scholasticus, *Ecclesiastical History* 7.15, *çev. D. Duff (1891), The Early Church: A History of Christianity in the First Six Centuries,* 446.

22. Bölüm

PAGAN BİR ATMOSFERDE HIRİSTİYAN PARÇACIKLAR: NOVA ROMA

MS 381-465

Çocukça şenliklerinizden vazgeçmelisiniz,
Gülünesi ibadetlerinizden, bir hiçtir sizin anıtlarınız
Böylesine büyük bir imparatorluğun gözünde.
Ey soylu Romalılar, yıkayın mermer heykellerinizi
Islansınlar damlayarak akan kanla.
Bu heykeller, o büyük ustaların eserleri
Lekesiz tertemiz kalsın;
Onlar en güzel süsleri olsunlar
Bizim kendi şerihlerimizin –değmesin
Hiçbir ahlaksızın eli bu sanat eserlerine
Artık kötülüğün hizmetinde olmasınlar.
Prudentius'tan Roma Senatosuna çağrı, MS 5. yüzyıl[1]

İnanmayanlar yakılmış olabilir; ancak Konstantinopolis coğrafyasının tamamı inatçı bir biçimde pagan kalmıştı... Ya da en azından, inatçı bir biçimde klasik.[2] Erken ortaçağ döneminde bir

1 Prudentius'tan Roma Senatosuna, MS 5. yüzyıl, *Contra Symmachum* I. 499-505, çev. Alchermes (1994), 171.

2 Arkadios'tan Justinianus'a, bütün imparatorların kurbanlar üzerindeki toptancı Theodosios yasağının yeniden yürürlüğe koyma (Konstantin'in oğulları Konstans ve Konstantius zaten açık alanlarda ve geceleri kurban kesmeyi yasaklamıştı) bunların önünün alınamamış olduğunu doğrulayan bir kanıttır. Nasıl olabilirdi ki? Bu en az 10.000 yıllık mazisi olan bir gelenekti ve bizatihi kurban dünyayı döndüren şey ve ziyafet töreni de çok sayıda insanı bir toplum olarak bir arada tutan şeydi. Pagan topluluklar, tek bir rahibin akıllıca davranıp Atina halkı adına Akhilleus'a kurban keserek nasıl bir depremi etkisiz hale getirdiğini anlatan son "pagan" tarihçi Zosimus'a göre, bu edimlerin gücünü derinden hissediyordu –ve onlar, bütün topluluk adına bireysel kurbanlar keserek, yasağın çevresinden dolaşmanın yollarını bulmuştu. Dönme Julianus ile Konstantinopolisli piskopos Proclus arasındaki

Romalı ya da bir antik Yunan, Hıristiyan Konstantinopolis sokaklarında yürürken kendini tamamen yabancı hissetmezdi.

Şimdi bir süre durup, antik ve ortaçağ nüfusu için, heykellerin her tür vasfı ve gücü barındırdığını aklımızda tutalım. Onlar heykellerin psiko-fiziksel kendilikler olduğunu düşünüyorlardı; hem rasyonel hem de irrasyonel şeylerin vücut bulmuş haliydi onlar. Bu heykeller boyanıyor, yumuşatıcı sütten losyonlarla yıkanıyor, giysilere bürünüyor, gül yağıyla kokulara bulanıyor ve onlara çiçeklerden taçlar takılıyordu. Metal saçları o kadar inceydi ki, en ufak esintide havalanıyordu ve kaya kristalinden gözleri yanından geçip giderken sizi izliyordu. Bu güzel bedenlere ve ince işlenmiş yüzlere bakan erken ortaçağ Konstantinopolis'inin kadınları ve erkekleri onlarda bir ruh bulmayı umut edecekti.[3]

Hayatının bir kısmını Byzas'ın Şehrinde geçirmiş olan Ephesoslu Yuhanna, anlamlı bir biçimde, Hıristiyan şehrin, Konstantinopolis'in plebleri tarafından yanlışlıkla Aphrodite'nin görüntüsünde kişileştirilmesinden dert yanmıştı. 1204 yılı gibi geç bir tarihte, Latin Haçlılar Konstantinopolis'i talan ederken, şehir halkı, Konstantin Forumundaki Senato binasının dışında yer alan, 9 metre yüksekliğindeki Athena heykelini yıkmıştı; çünkü onlara göre Athena etkin bir şekilde, istenmeyen Haçlılardan yana tavır alıyordu.[4] Ve Roma dünyasına ilişkin bir tür kılavuz olan o şahane Peutinger Haritası üzerinde, Konstantinopolis gerçekten tam da bu şekilde tasvir ediliyordu: arzu tanrıçası Aphrodite –antikçağ insanlarının, şahsında, hem *eros*u (tutku) hem de *eris*i (fitne ya da savaş) birleştirdikleri tanrıça– olarak.

---

yazışmalar bize açık olarak kutlamaların ve kurbanların medeniyeti ve Greko-Romenliği bir arada tutan yapıştırıcı olduğunu gösterir. MS 423'te Theodosios aslında Hıristiyan cemaatleri pagan ve Yahudi komşularıyla barış içinde yan yana yaşamaya teşvik eden bir yasayı kabul etmişti, ancak Suriye keşişleri –Sütuncu Simeon da dahil– o kadar yüksek sesle karşı çıktılar ki 425'te yasa geri çekildi.

3 İlginçtir, bu *agalma* [kült imge] çılgınlığına dair elimizdeki en iyi kanıtların bazıları bir 9. yüzyıl belgesi olan, özünde Konstantinopolis için hazırlanmış bir kültürel turist rehberi mahiyetindeki *Parastaseis Syntomoi Chronikai*'dan geliyor. Buradaki ayrıntılı anlatımlar gösteriyor ki, Bizanslılar belki bilinçli belki bilinçdışı olarak pagan ve Hıristiyan dünya arasındaki geçiş noktalarının bilincindedir. Onların tarihleri Yaratılış'la başlar ve sadık bir biçimde Troialıların, Büyük İskender'in ve Julius Caesar'ın yaptıklarıyla devam eder. Bu büyük paganların hikâyeleri Mesih İsa ve İncil hikâyeleri kadar anlamlıdır. Bkz. Bassett (2004) ve Saradi (2000).

4 Bkz. James (1996).

Konstantin'den başlayarak imparatorlar eski tanrılardan esinlenmiş eserleri –kopyalarını ya da orijinallerini– toplamaya ve sergilemeye özen göstermişti. Aphrodite, Artemis, Vergilius, Romus ve Romulus ve "gül rengi kollu" Troialı Helena heykeli (Konstantinopolis'te Troia Savaşı hikâyesinin etkisine kapılmış, Troia'nın Düşüşünü betimleyen en az 29 grup vardı), dev bir Hermaphrodit, Julius Caesar ve türlü çeşit filozof ya da klasik dönem kahramanına ait heykeller de şehirde bulunabilirdi. Bazıları mermerdi; ama çoğu bronz ya da gümüş ile bronz karışımından yapılmıştı. O dönem yaşamış bir yazarın dediği gibi, "Byzantion dışında bütün öteki şehirleri soyup çoraklaştırarak" imparatorluğun her yerinden getirilip toplanan bu eserlerin parıltılı varlığı şehri *kallos* –hem güzel hem de büyük– kılıyordu. Konstantin'in (bazılarına göre oğlu II. Konstantius) kırmızı granitten yapılma, (ithal edildiği tarihte 1800 yaşında olan) III. Tuthmosis dikilitaşını şehre getirmeye ömrü vefa etmemiş, taşı I. Theodosios yerine dikmişti. Bu projeler Konstantinopolis'in bir imparatorluk başşehri *gibi görünmesini* destekliyor ve sakinlerinin yurttaşlık gururuyla koltuklarının kabarmasını sağlıyordu. Elbette bütün bunların bir bedeli vardı: Şehir sakinleri bu karmaşık lojistik faaliyetler için vergi ödüyor, Avrupa ve Asya'daki şehirlerin gözü korkutularak "armağan" sunmaları sağlanıyor (heykelleri edinme geleneği bir askeri yağma olarak başlamıştı) ve bu heykellerin birçoğu şehrin suçlularına *damnatii ad opus publicum*, bir tür aşırı kamu hizmeti olarak zorla diktiriliyordu.[5]

Büyük, mimari kurtarma projesinin bir sonucu olarak Konstantinopolis, Phidias tarafından tasarlanan ve Olympia'daki tapınak için ısmarlanmış fildişi Zeus heykeli, Praksiteles'in yaptığı muhteşem Knidos Ahprodite'si, Rodos'taki, Lindos'tan getirilmiş egzotik yeşil taş ve Samos'tan –saray nâzırı (ve hadımağası) Lausos tarafından getirilen– görkemli Hera heykeli dahil, sahip olduğu birçok eşsiz eserle övünür hale gelmişti. 120.000 kitaplık bazilika kütüphanesiyle birlikte, bu saydığımız son üç eser trajik bir biçimde, MS 475 yılında şehri viraneye çeviren büyük yangında kaybolmuştur.

Paganlara özgü, nadir bulunan ilginç eserleri toplama dürtüsü sanat merakından gelmediği gibi, kendini yüceltmenin bir yolu

5 Bu konuda ve Konstantinopolis'te sözü edilen sanat eserlerinin katologu konusunda son derece yardımcı bir eser için, bkz. Bassett (2004).

da değildi; bu ilgi, söz konusu nesnelerin gerçek ve aktarılabilir bir güç ihtiva ettiğine duyulan inaçtan geliyordu. Konstantin'den itibaren imparatorlar, kısmen başşehirlerini güzelleştirmek ama aynı zamanda bütün imparatorluk boyunca, tapınaklardaki böylesi potansiyel adak ve tapınma odaklarını yok etmek amacıyla bunları toplamışlardı. Büyük Sarayın kütüphanesinde, söylenenlere göre, Homeros'un eserlerinin olağanüstü bir versiyonu vardı: "Bu Sarayın öteki hayranlık verici eserleri arasında, üzerinde altından harflerle Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* eserlerinin yazılı olduğu, kırk metre uzunluğunda bir ejderha [muhtemelen bir piton yılanı] bağırsağı bulunuyordu."[6]

Uğursuz arzularını ve hain planlarını hayata geçirmesinler diye, telaş içinde gömülmeden önce, Bizans topraklarında kindarca, önde gelen şahsiyetlerin üzerine devrilen, şeytanın hizmetindeki heykellere dair şahane hikâyeler vardı. Gazze'de dini bir fesat çıkarmak arzusuyla yanıp tutuşan Rahip Porfirios, ellerinde haç taşıyan bir güruhun yardımıyla bir Aphrodite heykelini fiziksel olarak taciz etmişti. İmparator VI. Leon'un kardeşi, iktidarsızlaşınca aceleyle hipodroma koşup oradaki heykellerin üstünü örtmüş ve önlerinde tütsüler yakmıştı: Bu saygı jestinin, utanç verici tıbbi sorunlarını çözeceğine inanıyordu.

Hıristiyan ikonların mucizevi gücü, elbette pagan fikirlerin doğal bir uzantısıydı; birçok örnekte heykellerin alınlarına, onları arındırmak için değil iki misli kudretli kılmak için, haç işaretleri çizilmişti. Bir kuşak öncesinde Theodosios kararnamelerinin önayak olduğu üzere, işlevsiz kalmış anıtmezar ve tapınaklarda, hiç kuşkusuz, atıl vaziyette duran bir sürü klasik malzeme vardı. Bütün bunları bir araya toplamak bir biçimde, yeni Hıristiyan idarenin galip geldiğini kanıtlıyordu. Ama böylesi putları, bulunduğu yerde imha etmek kesinlikle çok daha kolay olmaz mıydı? Açıkçası bu maddi ve duygusal olarak yapılması çok zor bir işti. Dolayısıyla Bizanslı yetkililer onlara el koydular ve onları muhafaza edip yeni bir amaç için kullandılar: Mısır'dan İsis tasvirleri toplanmıştı;[7] Libya'daki Zeus Ammon anıtmezarı Maria Theoto-

---

6 Gilles (1729), 144. "Cedrenus aynı şekilde, Konstantinopolis'te, üzerine Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'sının altın harflerle yazılı olduğu kırk metre uzunluğunda bir ejderha bağırsağı da dahil olmak üzere, bin yüz yirmi kitaplık bir kütüphane hatırlıyordu." Chapman (1888), c. 1, s. xciii; Cedrenus (1647), c. 1, s. 351.

7 Heykeller, İmparator Justinianus'un sağ kolu hadım Narses'e verdiği emirler doğrultusunda, ülkeye getirilmişti.

kos Kilisesine dönüştürülmüştü; zaferi simgeleyen, bronz bir quadriga'nın [dört atlı savaş arabası] toynaklarını kaldırmış atları, Khios adasından demirci ustalarının büyük maharetiyle, II. Theodosios yönetiminde Konstantinopolis hipodromuna getirilmişti ve sergilenmeye başlamıştı (1204 yılında, Dördüncü Haçlı Seferi sonrasında bu atların kafaları kesilerek hiç de törensel olmayan bir biçimde, ganimet olarak Venedik'teki San Marco Katedraline taşınmıştır ve bugün hâlâ orada bulunmaktadır). Zeuksippos Hamamları bir tür buharlı sanat galerisine, hipodrom ise bir açıkhava müzesine haline dönüşmüştü.

Pagan kalıntıların devşirilmesi modası, modern veraset uygulamalarından farksız yasaların kabulünü kolaylaştırmıştı: MS 383 yılında, Mezopotamya'daki Osrhoene Tapınağında bulunan eserlerin "ilahi değil de sanatsal olarak değer taşıdıkları"[8] için açık kalması emredilmişti; 399 yılında İmparator Arkadios'un çıkardığı bir *constitutio*da şöyle deniyordu: "Her kim olursa olsun, şayet böyle bir eseri tahrip etmeye yeltenirse, kendisini dayandığı bir yetki göstermek suretiyle iyi gösterme hakkına sahip olmayacaktır, isterse kendisini savunmak için herhangi bir karar ya da yasa uyduracak olsun. Böylesi belgeler elinden alınıp yırtılacak, karar Bizim Kendi Aklımıza göre verilecektir."[9] Burada, o günün UNESCO'suymuş gibi davranan, Bizans'ın emperyal idari mekanizmasını görüyoruz.

Doğal olarak, tahrip ve şiddet eylemleri de vardı: Yeni Hıristiyan olmuş insanlar dine bağlılıklarını putları kırarak kanıtlayabilirdi ve birçok pagan ancak bir kılıç boğazına dayandığı zaman din değiştirmeyi makul bir seçenek olarak görüyordu. Korfu adasındaki Paleopolis'te, bir pagan tapınak alanına bir kilise sıkıştırılmıştı ve yeni arkeolojik yöntemler ışığında[10] anlaşıldığı üzere, yerel halk o kiliseyi uyanıklık yapıp eldeki hazır pagan yapının malzemelerini kullanarak yapmıştı.[11] Ancak bu, kural olmaktan çok istisnaydı. Genel olarak tapınaklara, özel olarak da şehir surları dışında kalanlara, dokunulmamıştı ve onlar kamu binaları ya da büyük özel konutlar olarak kullanılmaya başlamıştı. Ürdün'de, Um er-Rasas'taki St Stephen Kilisesinde yakın tarihte ortaya çı-

---

8 *Codex Theodosianus* 16.10.8.

9 *A.g.e.* 16.10.15.

10 Örneğin Kato Phana'daki Apollo'nun tapınağında ilk Hıristiyan tabakalarda yapılan kazılar.

11 Bkz. Beaumont, Archontidou-Argyri, Beames, Tsigakou ve Wardle (2004).

karılan mozaikler, gösteriyor ki, 8. yüzyılın ikinci yarısı kadar geç tarihlerde bile pagan tapınakların belli Hıristiyan şehirleri temsil etmek üzere seçilmiş olduğunu göstermektedir: Zeus Hypsistos Tapınağı, Neapolis şehrini temsil ederken, Pan da Mısır'da bir yerleşim yerinin âlemetiydi.

Fiziksel, klasik kalıntılarla birlikte, Konstantinopolis sokakları klasik, neo-pagan bir *modus operandi* [işleyiş, hareket tarzı] ile dolup taşıyordu.[12] Şehir halkı, zengin fakir fark etmez, eşsiz bir biçimde "harika edebiyatı" adını verdiği bir yazını beslemiş ve bağrına basmıştı. Ta MS 1453 tarihindeki Osmanlı fethine kadar, şehirdeki kadın erkek herkes, tüccarların seyahatlerinden tutun da, avlanmaya, bir savaş başlatmaya, meme emzirmeye son vermenin doğru zamanını tayin etmeye ya da çocukları eğitmeye başlamaya kadar her tür faaliyet için çeşitli kâhinlere güvenecekti. *Seismologia* (deprem bilgisi), *selenodromia* (ayın safhaları kitapları) ve *vrontologia* (gökgürültüsü bilgisi) geleceğe dair kehanette bulunmanın en çılgınca popüler yollarıydı.[13] Büyücüler, sihirbazlar, simyacılar, rüya tabircileri, heykel seslerini yorumlayanlar, kuşların ya da toprağın hareketlerine bakıp geleceği görenler, cin ve şeytan âlimleri, uydurma ustaları: Bir modern zaman yorumcusu gayet rahatlıkla, Byzantium'un karanlık sanatların yuvası olduğunu iddia edebilir.

Ne var ki, gerçekten de bu becerilerin sayısız, sözlü uygulayıcısı olmakla birlikte, Bizanslılar bu insanların kendilerine taktığı renkli lakapları duysalar şaşırırlardı. Çoğu kendini "filozof" olarak görüyordu. Onlar hem araştırmacı bir zihnin salt entelektüel zevklerinden hem de "felsefenin" dünyanın gizlerini açıklama ve kestirme gücünden hoşlanan bireylerdi. Bazıları, bu değişken bilicilerin, adak sahiplerinin, kuşların hareketlerine bakıp geleceği söyleyenlerin, rüya yorumcularının, doktorların, gramercilerin, hukukçuların, retorikçilerin, askeri mühendislerin doğuşuna hız

12 Klasik çağdan itibaren bu bölgeye yapılan kutsal ziyaretlerde, "mucizevi bir biçimde" tedavi gördükleri Asclepius'un anıtmezarı en başta uğranan yerdi ve şimdi bu Hıristiyan-pagan melezi gelenek aynı şekilde sağaltıcı dokunuşu olan azizlere duyulan inançla sürdürülmüştür. Anlatılanlara göre, bizatihi imparatorlar belli kutsal taşların üzerine yatıp uzanmış ve iyileşmişti. Bu ve benzeri mucizelere dair hikâyeler Konstantinopolis sokaklarında dilden dile dolaşıyordu –burada insanları heyecanlandıran bir olasılıklar ihtimali olsa gerekti.

13 Bazı astrologların zenginleşmesinin önü açılmıştı –örn. bkz. Byzantiumlu Rhetorius'un geç dönem eseri.

veren şeyin, Merkür'ün gökyüzündeki yükselişi olduğuna inanıyordu.[14] Yıldızlar, bitkiler, mineraller, insanlar... bunlardan birinin etkinliğinin ötekinin etkinliğine yön verdiği düşünülüyordu.

Bu Hıristiyan-büyücü filozofların takipçilerinin birçoğunda bir tür kozmopolit enerji vardı. İncil'de adı geçen İbrahim peygamberin bir astrolog olup olmadığı konusunda şiddetli tartışmalar oluyordu. Büyü metinleri, 12. yüzyıldan beri birikmiş çeşitli derlemelerde, uydurma kutsal kitaplarla, mücevhercilikle, Aziz James ve Aziz Basileios dualarıyla, simya denemeleriyle ve el falına, toprağın hareketlerine bakıp geleceği söylemeye ve kehanete ilişkin talimatlarla birlikte ele alınıyordu. Bunların çoğu büyük bir başarıyla ve canlılıkla resimlendirilmişti. Dünyanın kafa karıştırıcı özgünlüklerine dair hakikatlerin oralarda bir yerde olması gerektiğine ilişkin, neredeyse ateşli denebilecek bir anlayış vardı. İmparatorluk geniş bir coğrafyaya yayılan topraklarından –Thebai'den, Phrygia'daki [Frigya] Lykos Nehrinin kıyılarından, İskenderiye'den– astrologların eserlerine destek veriyordu. Onların fikirleri canlı Bizans hayatının kıyısında değil, tam göbeğindeydi. Thebaili Hephaistion yüzyıllar boyunca kullanılacak bir astrolojik külliyat ortaya koymuştu ve Maximus Byzantius, örneğin şehrin heykellerinin mucizeler yaratan vasıflarını açıklayan, evrensel benzeşim üzerine etkili fikirler ortaya atmıştı: Buna göre, dünyadaki canlı ya da cansız her nesne, kendisine güneşle doğrudan, büyülü bir bağlantı sağlayan bir tür ilahi kıvılcım ihtiva ediyordu.

Astronomlar da Konstantinopolis'te etkin faaliyet yürütüyordu ve genellikle bütün bu yıldızlara bakanlar, tek bir başlık altında, "matematikçiler" olarak gruplandırılıyordu. Her ne kadar bugün hava kirliliğiyle perdelenmiş olsa da, İstanbul göklerindeki yıldızlar özellikle parlaktır; 6'nın altında olan parlaklık dereceleriyle bu yıldızlar ışıl ışıldır. Ancak anlaşıldığı kadarıyla, bütün bu yıldız gözleme faaliyetlerinin Tanrı'nın mı yoksa Şeytan'ın mı işi olduğu konusu biraz bulanıkmış. Astrologlar yerine göre imparatorluk sarayı tarafından ya lanetlenir ya da el üstünde tutulurmuş. Binlerce yıllık bir maziye dayanan gelenekleriyle bu sihir insanlarından anlaşılır şekilde endişe duyan Kilise Babaları, "Ne astrologlara ne kuşların alametlerine ne de batıl inançlara ilgi gösterin; hatta Yunanların efsanevi kâhinlerine bile kulak vermeyin, onların iksirlerini kullanmayın, kehanetlerine bakmayın ve

14 Hepsi MS 2. yüzyılda Vettius Valens tarafından listelenmiştir.

en yasadışı şey olan ruh çağırmaya kalkışmayın"[15] diye uyarılarda bulunuyordu. Aslına bakılırsa, onların yaptıklarına karşı belli belirsiz bir şizofrenik tutum sergiledikleri görülüyor. Onlarca yıl el üstünde tutulduktan sonra, Maximus Byzantius MS 371 yılında aniden kovuşturmaya uğramış; becerileri büyücülük olarak görülmüş ve kitapları da yakılmıştı.

Ancak şehirde, onların melez Hıristiyan-pagan tutkularının odağı olmak isteyen birçok insan vardı ve 5. yüzyıla gelindiğinde, Hıristiyan dininin çöldeki köklerine dönerek heyecan verici bir alternatif sunan bazı aşırı Hıristiyanlar –yeni bir tür kült izleyiciler– kendini göstermişti. Bu insanların operasyon alanı, talepkâr kum, kaya ve kuraklık çevresiydi; aslında onların adı, Yunancada çöl demek olan *eremos* sözcüğünden geliyordu. Konstantinopolis genelinde –manevi ve fiziksel– *eremos*, keşiş, yeni bir demirbaş haline geliyordu. Bu çileci münzevilerin bir kısmı güya içine ruh girmiş mermer, kaya kristali ve yaldız yerine, gerçek anlamda radikal bir şey sunuyordu: nefes alıp veren heykeller.

15 Kudüs Piskoposu I. Cyril, yak. MS 350, akt. Theodossiou, Manimanis ve Dimitrijevic (2012), 20.

23. Bölüm

GÖKYÜZÜNDEKİ HEYKELLER: KEŞİŞLER

Yak. MS 420-95

Dünyanın büyük mucizesi, meşhur Simon... Korkarım, bu anlatı gelecek kuşaklara doğruluk payından yoksun bir söylence gibi gelebilir. Çünkü olgular insan doğasını aşıyor...

Theodoret, *Hisroria Religiosia*[1]

Konstantinopolis antik sanatın –şimdi yalnızca mermer ve bronz şeklinde değil, ölümlü, cismani bir biçimde olan– popüler gücüne tanıklık etmiş bir şehirdi.

Klasik sanatın kendi sütunları üzerine tüneyen insan eserleri olan Stilitler, kendi ölü pagan emsallerinin donuk kristal bakışlarının gaddarlığını geride bırakma –ve aşırı bir gayretle Tek Gerçek Tanrı'ya övgülerini sunma– çabasına girmişti. Bu sanatın yaratıcısı olan ve yaklaşık 20 metre yüksekliğindeki sütununu bugünkü Halep yakınlarında kurup üzerine tüneyen Aziz Simon (MS 389-459), anlatılanlara göre, bu taş direk üzerinde otuz yılı aşkın bir süre yaşamıştı; bu arada müritleri ve yerel halk kutsanmak ve lütfuna nail olmak için sütunun etrafında hayvanlarıyla birlikte dönmekteydi. Aziz Simon'un inancını göstermek için seçtiği yol, sütunların tepesine fallik semboller dikme yöresel geleneğinden ya da MS 2. yüzyılda *De Dea Syria* adlı eserinde[2] Lukianos tarafından anlatılan, Magna Mater Kybele ritüellerinden ya da daha yalın bir biçimde, paganlarına üstün gelmenin en iyi yolu gibi gö-

1 Theodoret, *History of the Monks of Syria*, MS 444, b. XXVI, Simon (Stilit).

2 Lukianos, *De Dea Syria* 28, 29. Bkz. http://warburg.sas.ac.uk/pdf/bkg950b2390112.pdf, s. 67: "Bu girişte Dionysos'un diktiği o falluslar dikilir: bunlar otuz kulaç yüksekliğindeydi." Sıklıkla bu direklerin kaidelerinde ve tepelerinde boynuzlar bulunuyordu. Ayrıca bkz. Başının üzerinde bir direk taşıyan tanrıça Rhea'ya ilişkin kaynaklar.

rünen, bir heykeli taklit etme isteğinden esinlenmiş olabilir. Aziz Simon'un sütunu, yüzyılın sonuna doğru, müritleri tarafından bitirilmişti; şimdi dev bir kartopuna, inatçı bir zaman yolcusuna benziyor. Bu kitabın yazıldığı tarihte, Mayıs 2016'da, bir havan topu isabet etmiş olmasına rağmen, Halep'in yirmi altı km kuzeybatısında, mevcut Suriye krizinin ortasında, "Simon Kalesi"nin toprak zemininde, bir kaya kütlesi olarak varlığını hâlâ koruyordu.

Simon'un dindarlığında mucize arayıp bulmaya gelen birçok kişiden biri, otuzlarının sonuna gelmiş, Daniel adlı bir erkekti. Daniel gözlerinin önünde cereyan etmekte olan o bedensel Hıristiyan çilecilik biçimi karşısında açıkça çarpılmıştı. İngilizcedeki *ascetic* [çileci, münzevi] sözcüğü Yunanca talim, terbiye anlamındaki *askesis*ten gelir: Bu erkeklerin aynı zamanda atletler, yani azami cismani direniş ve bedensel gerilim yoluyla ölümsüzlük ödülüne, Tanrılık katına, yani *athlon*a erişecek erkekler olmasına şaşırmamalı. Hıristiyanlık elbette birçok bakımdan öteki dünyaya ilişkin bir dindi; vatansız Hıristiyanlar dünyaya ikinci kez gelmek için arafta beklerdi. Şimdi Roma imparatorları bu fikre ev sahipliği yapmak için bir toprak parçası elde etmişti ve Mesih İsa gittikçe, mütevazı bir devrimci değil de, başında tacıyla bir Pantokrator, yani Herkesin Hükümdarı olarak resmediliyordu ve sıradan insanlar, İsa'nın etinin cezalandırılmış olduğu gibi, onun da etini cezalandırabilecek böyle bir aracıya, şefaatçiye –cennet ile yeryüzü arasında duran bir yaratığa– muhtaçtı.

Ve Daniel'in bu yeni sansasyonel dinsel performans sanatını icra etmek için seçtiği Hıristiyan şehri, Konstantinopolis'ti. Daniel'in bu seçimi kritikti. Biyografisine baktığımızda, görüyoruz ki, hayatını bir çileci, bir keşiş olarak geçirmeye karar verince, mekân olarak başlangıçta Antiokheia'yı [Antakya] seçmiş; ancak yolda rastladığı hırpani bir adam ona Konstantinopolis'e gitmesini tavsiye etmişti: "Ve ikinci bir Yeruşalim göreceksin, yani Konstantinopolis; orada aziz şehitlerin anıtlarını ve büyük dua evlerini bulabilirsin."[3] Bu gerçekten o günün seyyahlarının gerçekten hissettiği şey miydi; yoksa aktarıcının dünyaya vermek istediği izlenim miydi bilemiyoruz. Ancak bir tür süper-kutsal, merkezkaç kuvveti olarak Konstantinopolis –tektanrıcılık açısından önemli olan ne varsa hepsinin bulunabileceği yer– başarılı bir biçimde

---

3 "The Life and Works of Our Holy Father, St. Daniel the Stylite", Dawes (1948), 10.

ön plana çıkarılıyordu. Yetişkinlik hayatının büyük bir kısmını bir manastırda geçirip, sonra da dokuz yıl şeytani varlıkların uğrak yeri olduğu söylenen, vaftiz edilmemiş bir pagan tapınağında yaşayan, Stilit Aziz Daniel olacak bu adam, MS 460 yılında, Konstantinopolis'in 6,5 km kuzeyinde, Boğaz'ın Avrupa yakasında, Anaplous (bugünkü Arnavutköy) ile Ortaköy'ün arasında kalan, Kuruçeşme denilen yerde bir sütunun üzerine çıkmıştı.[4]

MS 5. ya da 6. yüzyıldan kalma, Suriye'den, ya Büyük Simon ya da Küçük Simon'a ait bir Stilit aziz rölyefi. Merdivenin üzerinde bir keşiş, elinde bir buhurdanla azize yaklaşıyor.

Çömezlerinden biri tarafından 5. yüzyılda yazılmış, ayrıntılı hayat hikâyesinde bize söylendiğine göre, Daniel şehir için bir totem haline gelmişti; "fahişelerin ve gelip geçen sapkınların"[5]

4 N. Baynes, "St. Daniel the Stylite: Introduction", Dawes (1948), 13

5 "Kıskançlık şeytanı artık kıskançlığını kontrol edemiyordu, bu yüzden kötücül planlarına layık bir araç buldu. Yakın tarihlerde Konstantinopolis'e gelmiş olan Basiane adında bir kahpe bu tür kadınların peşinden giden birçok kişiyi ağına düşürmüştü. Bazı sapkınların oğulları onu çağırmış ve ona şu öneriyi sunmuştu: 'Eğer Anaplus direği üzerine kurulmuş adam ve onun müritlerinden biri hakkında bir şekilde bir skandal yaratabilirsen, sana yüz altın vereceğiz.' Utanmaz kadın kabul etmiş ve gösterişli bir biçimde yanına da genç oğlanlar ve orospular kalabalığı alarak, kutsal adamın yanına gitmiş ve hasta numarası yapmış ve Azizin mıntıkasının karşısını mesken tutmuştu. Ve orada hiç de az süre kalmamış ancak zamanını boşa harcamıştı." Dawes (1948), 39.

ayartma çabalarına rağmen, Bosphorus'a hâkim bir noktadan halkın zihinsel ve fiziksel ihtiyaçlarını gözetirdi. Konstantinopolis halkı, MS 475'teki (önemli sanat eserleri dahil, Büyük Kütüphane ile Lausos'un hazinesinin de yok oluşuna neden olmuş) Büyük Yangın ve 476 yılında Roma'nın çöküşü nedeniyle yaşadığı stresli günlerin ardından rahatlama arayışına girmişti ve Daniel de kâhin rolünü üstlenmişti. Artık sözü dikkate alınan biri olan Daniel, yerel iktidar odaklarına, kendisini ziyaret eden soylulara, hatta saray erbabına, Cermen ordularının istilalarıyla nasıl baş edileceğinden dinsel muhalifler gibi görünen komşularla nasıl iyi geçinileceğine kadar, her konuda tavsiyelerde bulunuyordu. Dinin katı kuralları tehdit edildiğinde, Daniel rahipler ve imparatorlarla tartışmak üzere aşağı inerdi. Sütunun kaidesinin çevresine, aynı zamanda Aziz Simon'un kutsal emanetlerinin de muhafaza edildiği, bir manastır oluşturulmuştu.

Anlatılanlara göre, otuz üç yıl sonra –sütununa çıkarken Trakya rüzgârlarının kamçıladığı ayakları yara içinde kalan– Daniel, "kudsiyeti içinde hayatını sona erdirmesi için inayet" talep etmiş ve ölmeden hemen önce takipçilerine, "tevazu içinde dayanmaları, itaatte kusur etmemeleri, misafirperver olmaları, Mübarek Anadan, Kiliseden asla ayrı düşmemeleri, sapkınlara sırtlarını dönmeleri..." tavsiyesinde bulunmuştu. "Bu yapıldığında ve din kardeşleri kutsal babanın dualarını ve vedasını işittiğinde, onlar gözyaşları içinde öyle yalvarıp yakaracaktı ki feryatları sanki bir gökgürültüsü gibi yankılanacaktı."[6] Daniel, sütununun tepesindeki oyukta, deyim yerindeyse, emniyet kemeri takılı olarak ölür. Bedeni, iman edenler orasını burasını koparıp ondan bir yadigâr almaya kalkışmadan önce, hiç vakit geçirmeden kaçırılır ve naşı daha sonra bir tahta kalasa bağlanıp bir ikon olarak sergilenir. Görgü tanıklarının anlattığına göre, cansız bedeninin üzerinde, gökyüzünde, çevresi beyaz güvercinlerle çevrili üç haç belirmiştir.

Tarihçiler ve nörologlar günümüzde, gökyüzünde bir görüntünün beliriveremesinin nasıl bir şey olabileceği üzerine birlikte çalışıyor. Harvard'dan araştırmacılar, eğer inanç yeterince güçlüyse görmek istediğimiz şeyi görebileceğimizi öne sürüyor.[7] Dinsel bağ-

6 ... "utanmadan ona hizmet etmek ve tevazuyu ve itaati elden bırakmadan bir beden ve bir ruh olmak. Misafirperverliği ihmal etme; kutsal anneniz Kiliseden hiçbir zaman ayrı durmayın ve bütün kötülüklerden ve sapkınların nifaklarından uzak durun." *A.g.e.*, b. 95.

7 Meineck (2012-13). Robertson, *History of the Christian Church* ii.41-3, 274.

lılık kişilik-ötesi beyin sistemlerini harekete geçirebilir. Konstantinopolis halkını avanak Karanlık Çağ histerikleri olarak harcamadan önce, insanların hâlâ gökyüzündeki görüntülere inandıkları gerçeğini göz önünde bulundurmamız gerekiyor. Yakınlarda Hindistan'daki bir araştırmam esnasında, gayet aydın düşünceli eski bir hükümet çalışanı bana, kendi annesinin, öldükten sonra, alev gibi parlayan bir bulutun üzerinde gökyüzüne yükseldiğini, bunu da kendisiyle birlikte birçok kişinin kendi gözleriyle gördüğünü anlattı. Yalnızca manda sütü içen bu kadın o tarihten itibaren tanrısallaştırılmış ve Jodhpur'un kenar mahallelerinden birinde arı kovanı gibi işleyen küçük bir tapınakta insanlar –tıpkı Bronz Çağında insanların yaptığı gibi– bir tanrıça olarak ona tapıyormuş. Buradaki inançlı insanlardan deniz kabuklarıyla ve tanrıçaya *orans* pozisyonunda, yani iki el yanda açık, içleri gökyüzüne dönük, dua etmeleri isteniyor.

Daniel'in hayatı, kamusal alanlarda dindarlık ifadesinin sürekli değiştiği bir zamana ilişkin bize bir fikir vermesi açısından son derece yararlı bir örnek. Anlatılanlara göre, Gelanios –ülkesini Daniel'in ülkesini dinsel maratonu için en uygun yer olarak seçtiği adam– başlangıçta bu Stilit'in sütununu oraya, "beyaz bir güvercinin kanat çırpıp havalandığı ve sonra tekrar konduğu yere"[8] dikmesini istememişti. Bu bir "onlar meşhur olmadan önce" anıdır: Büyük Konstantinopolis'in sıradan bir sakini, garip fikirleri ve rahatsız edici sütunuyla arzı endam eden, kaçkın bir çileci keşişe ilgi göstermemişti. Bin yıldır pagan olan ve yaşadıkları toprakların bir New Age dinsel tema parkına dönüştürülmesinden ister istemez mutlu olmayacak, sıradan İstanbulluları getirin gözlerinizin önüne ve bir düşünün.

8 Dawes (1948), b. 24.

24. Bölüm

SEX AND THE CITY: HADIMLAR

Yak. MS 350 VE SONRASI

RABbe bağlanan hiçbir yabancı, "Kuşkusuz RAB beni halkından ayıracak", hiçbir hadım da, "Ben kuru bir ağacım" demesin. Çünkü RAB diyor ki, "Şabat günlerimi tutan, beni hoşnut edeni seçen, antlaşmama sımsıkı bağlı kalan hadıma evimde, evimin dört duvarı arasında oğullardan da kızlardan da daha iyi bir anıt ve ad vereceğim; yok edilemez, ebedi bir ad olacak bu."

Yeşaya 56: 3-5

Ruhtaki güzellik kadar yüzdeki güzelliği de fetheden sen, senin adına layık olan her şey var sende ve hatta imparatoru uykuya gönderen yatak odasında da her türlü güzelliği onun kulaklarına sen ekersin.

Leontios Scholastikos, *Epigram, Praising Kallinikos* (Güzellik ve Zafer Anlamına Gelen İsim)[1]

Çünkü kimisi doğuştan hadımdır, kimisi insanlar tarafından hadım edilir, kimisi de Göklerin Egemenliği uğruna kendini hadım sayar. Bunu kabul edebilen etsin!

Matta 19:12

MS 4. yüzyılda, Konstantinopolis şehrinde, güçlü bir üçüncü cins belirleyici bir karakter özelliğe haline geliyordu. Her ne kadar Tarihin Babası Herodotos'tan, Korintlilerin MÖ 580 yılında hadımları Pers ülkesine gönderdiklerini biliyor olsak da, Yunanlar ve Romalılar, teorik olarak, her zaman hadımları hor görmüştür. Yetişkin erkekler ve oğlan çocukları savaş esiri olarak yakalandıklarında törenle hadım edilirdi: Herodotos bunun, Küçük Asya

1 *Anth. Graec.* 16.33, çev. Paton (1960), 179.

kıyılarına yakın adalardaki isyanlar sonrasında Kserkses'in eline düşen erkek çocukların kaderi olduğunu söyler. Hadım edilmiş erkek, Romalılara özgü, popüler, erkeklik gücü ve erdem mefhumunu zedeliyordu. Bununla birlikte Doğulu tanrıça Kybele ve onun hadım edilmiş oğlu-âşığı-hayranı Attis kültü, Roma şehrinde akılları karıştıracak kadar popülerdi. Kybele'nin takipçileri (hatırlayacağınız üzere, Byzantium'un da gözde tanrısıydı) dinsel bir coşkunlukla cinsel organlarını keser ve tanrıçalarını onurlandırmak için makyaj yapar, giyinip kuşanırlardı. Doğuyu üs tutmuş İmparator Diocletianus, hadımların değerini takdir etmeye başlamış görünüyor. Galerius, Pers İmparatorunun haremini ele geçirmiş ve hadımağalarını da tutmuştu; bu, göründüğü kadarıyla, geç Roma dönemindeki, sarayda hadım bulundurma yarışının başlangıcıydı. Ermenistan, Kafkasya ve Pers ülkesinden gelen hadım köleler Hıristiyan imparatorların ve yüksek tabakadan kadınların zevkleri için hizmet verirdi. Konstantin'in oğullarının koyduğu bir kuralla, *cubicularius* –haremağalığı/mabeyincilik (baş haremağası/mabeyinci *praepositus sacri cubiculi* idi)– görevi ihdas edilmişti ve bu yalnızca hadım edilmiş erkeklere has, özel olarak ayrıcalıklı bir görevdi. Kutsal yatak odalarındaki bu görevlilerin konumu, etkisi ve gücü katlanarak artmıştı.

Resmi rollerinin –özel muhafızların şefi, hanenin kasası, kişisel finans yöneticisi, kıyafetçi, sekreter, nâzır ve iftiracıların kulaktan kulağa fısıldadığına göre, cinsel zevklerin tedarikçisi– yanı sıra, yüksek makam sahibi hadımlar ayaklandırmaları bastırmak ve dini tartışmaları bir çözüme bağlamak gibi işlere gönderilen, güvenilir stratejistlerdi de. Gazze rahibi namına Marneion'un yakılıp yıkılması için dilekçe veren, Eudoxia'nın hadımı Amantios'tu; I. Justinianus'un kılıç taşıyıcısı Narses, askeri seferlerde imparatorun yanında ışıl ışıl parlardı. Kutlu Simon [Symeon the Sanctified] Athos Dağı üzerine bir manastır kurmasına izin verilmiş bir hadımdı; ardından Thessaloniki'de bir hadımlar manastırı da kurmuştu. Konstantinopolis merkezli Ortodoks Kilisesinin liderleri olan Başpiskoposların önemli bir kısmı hadımdı. Eril ve dişil ikili bölünmeyi zora sokan bu üçüncü cinsiyetin mevcudiyeti, ayrıca muhtemelen kadınların şehirde örneğine pek rastlanmadık oranda iktidar sahibi olmalarını imkân veriyordu; ki bu, Osmanlıların MS 1453 yılında şehri fethetmeleri sonrasına da uzanan, 1500 yıllık bir gelenekti.

Ortaçağ kaynaklarının ince düşünceli çevirileri ısrarla hadımı [eunuch] dini nedenlerle evlenmemiş, bekar insan [celibate] anlamında kullanıyor olsa da (ve sözcük gerçekten de bazen yalnızca bu bağlamda kullanılıyordu), Konstantinopolis'te ve imparatorluk topraklarında hepsi de kısır, cinsiyetsiz Asurlu soylular, Arap savaş esirleri, Suriyeli göçerler, Karadeniz çiftçileri ve İtalyan işçiler olduğunu biliyoruz. Liudprand adlı bir diplomat, Bizans sarayına armağan olarak, cinsel organları kesilmiş dört hadım sunmuştur; ayrıca 9. yüzyılda I. Basileios'a, Danelis adında Peloponnesoslu zengin bir kadın yüz tane hadım armağan etmiştir. 6. yüzyılda, hem ezip bastırma hem de kesip çıkarma yoluyla iğdiş etmeyi açıklayan, Aeginalı Pavlus gibi doktorların anlatımları ve Justinianus Kanunlarında, doksan iğdiş edilmiş çocuktan ancak üçünün hayatta kaldığı gerçeğine atıfta bulunulması, bize iğdiş edilme sistemi ve boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Ergenlik öncesinde hadım etmenin daha iyi olacağı düşünülüyordu. Başlarda, yabancı deneyim değerini ve uzak diyarlarla bağlantıyı başşehrin can evine getiren etnik dışarlıklı unsurlar olan Konstantinopolis hadımları, giderek popüler hale gelmişlerdir. Bunun sonucu olarak, gariptir, bir sürü "ev yapımı" hadım ortaya çıkmıştır; bizatihi Konstantinopolis'ten ya da yakın semtlerinden gelen, egzotik olmayan, bir bakıma komşu sayılan bu iğdiş edilmiş erkekler zamanla politik ağırlığını kaybetmiştir.[2]

Hadımlar köle olabilir belki ama –ve deniyordu ki, nihai imparatorluk yöneticisi, iğdiş edilmiş bir adam biçiminde nihai köleye ihtiyaç duyar– Konstantinopolis'te istisnai bir şekilde, kendini yetiştirmiş ve zengin birçok hadım da vardı. Knidos Ahprodite'si, Olympia Zeus'u, Rodos adasından o garip Lindos taşı ve Samos'tan, tanrıçanın büyük tapınağından bir Hera başta olmak üzere, en büyük antik sanat koleksiyonlarından birini toplamış ve büyük sarayı Babıâli Caddesinde yakın tarihte tespit edilmiş[3] olan kişi, hadım Lausos'tu. Şehrin insanları onların kudretli, pagan uçarılıklarına hayret etsin diye sergilenen bu eserlerin hepsi yüksek kalitede, egzotik birer ganimetti. Onların şehirdeki varlığı, Konstantinopolis'teki yüksek makam sahibi insanların klasik pagan dünyanın hâkimi olduklarını kanıtlıyordu; yoksa klasik pagan dünyası onlara hâkim değildi. Bu koleksiyon, politik olarak ince

2 Bkz. Shaun F. Tougher, b. 8 bkz. James (1997) ve Tougher (2002).
3 Daha önce hipodromun batı tarafında olduğu düşünülüyordu.

düşünülmüş olduğu kadar, damıtılmış, incelikli bir zevkin de ifadesiydi. Çağdaşları tarafından cömert, eğitimli ve akıllı insanlar olarak nitelenen hadımlar, aynı zamanda tipik olarak güzel yaratıklar olarak da takdir ediliyordu; dış görünüşlerindeki zarafet ruhlarının güzelliğini yansıtıyordu. Şair Corippus, İmparator Justinianus'un kılıç taşıyıcısı Narses'i öve öve bitirememiştir: "Baştan ayağa altınla kaplıydı; ama giyimiyle ve görünüşüyle mütevazıydı ve her işini namusuyla yapışı hayranlık uyandırıyordu; erdemli tavırlarıyla saygındı; zeki ve dikkatliydi; dünyanın yöneticileri adına gece ve gündüz her şeyi gözlüyordu; parlak bir ışık gibiydi; sabah yıldızı gibi gökyüzünde ışıl ışıl parlıyor, altın pırıltılı ışınlarıyla gümüşi takımyıldızlarını bastırıyor ve berrak alazıyla gelen günü haber veriyordu."[4]

Hadımlar ayrıca birer melek, gök ile yer arasında bir tür yüce bağlantı kurabilen, yeryüzündeki ulaklar olarak da tasvir ediliyordu. İki dünya arasında bir yerde bulunmak onların işiydi. İmparator tarafından Konstantinopolis'e çağrılmış, İskenderiye Piskoposu Merhametli Yuhanna [John the Almsgiver] gibi o zamanın azizlerinin ağzından, hadım ulaklara ilişkin popüler hikâyeler duymak mümkündür:

> Tanrı'nın uykusunda ziyaret ettiği Aziz, gözünü açınca, bir elinde altından kraliyet asası taşıyan, parıltılı giysiler içinde bir hadım görür yanı başında. Şöyle seslenmektedir: "Gel, yalvarıyorum, Krallar Kralı seni istiyor!"

Hiç gecikmeden o [Merhametli Yuhanna], hemen asilzade Nicetas'ı yardıma çağırır ve ona gözyaşları içinde şöyle der: "Siz, efendim, benden dünyevi Kralımıza gitmemi istersiniz; ama göklerin Kralı sizi önceden öngördü ve naçizane kulunu bizzat kendisi çağırdı." Sonra ona, gördüğü hadıma ama daha ziyade meleğe ilişkin rüyasını anlatır.[5]

Şehirde, bu cinsiyetten-arındırılmış erkeklere karşı tavır göründüğü kadarıyla her zaman karışıktı. İnancının bir göstergesi olarak kendi kendisini iğdiş eden, kilise papazı Origen gibi bazı erken dönem Hıristiyanları, popüler *Sextus'un Vecizeleri*'nden cesaret ve feyz almıştı: "Bedeninin, nefsine hâkim olmana hizmet etmeyen her parçasını kes at; bazı beden parçaları olmaksızın

---

4 Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris* 3.224-30, çev. Cameron (ed.) (1976), 106.

5 *Life of John of Cyprus* 52.34-46, çev. Dawes (1948), 255.

kendini tutarak yaşamak onlarla birlikte zarar vererek yaşamaktan evladır."[6] Ve bir başka deyiş: "İnsanların, bedenlerinin geri kalanının sağlığını, bazı parçalarını kesip atarak koruduklarını görebilirsin. Kendini tutmak için bunu ne kadar yapmak iyidir?" Ne var ki, bizatihi Origen süreci kınamayı sürdürdüğüne göre, kendi kendini iğdiş etme işinin gençlik heyecanıyla alınmış bir karar olduğunu söylemek yanlış olmaz. Hadımlara sık sık kara çalınırmış; şeytani ya da şehvet düşkünü kişiler olarak damgalanırlarmış. Günümüzdeki Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya Egnatia Yolu üzerinde bulunan duraklardan biri olan Ohrid'in başpiskoposu tarafından kaleme alınmış, *Eunuchs'un Savunmasında* adlı şahane bir denemede, din adamı azimli bir şekilde hadımları savunmuştur. Bu deneme bilgili bir insan tarafından yazılmıştır; çünkü piskoposun arkadaşlarının yalnızca birçoğu değil, kendi kardeşi de hadımdır.

Hıristiyanlığa özgü arınmışlık, kariyer yapma, zorla esir alınma, kadın olma arzusu, "öteki" olma arzusu... bütün bunlar bir hadım olmanın sağladığı psikolojik rahatlamayı açıklayabilir. Yoksa bu durum aynı zamanda, bilinçdışı bir şekilde zarar verme ihtimali ve hayatta kalma olasılıkları hakkında taşkın ve kırılgan bir yaşta olanlara da mı hitap ediyordu?[7]

Hadımların Konstantinopolis'teki mevcudiyeti –hem geçmişte hem de bugün– birçok Batılı tarihçi ve vakanüvisin gözünde, Bizanslıların lanetlenmesine yetecektir; ancak birçok durumda bizzat şehri kurtaracak olanlar da, iyi bağlantıları olan, enternasyonalist, hanedan ihtiraslarıyla aklı dağılmamış hadımlardır. Ve gerçekten de Konstantinopolis'in en muhtaç, en düşkün anlarından birinde, şehrin kaderine yön verecek olanlardan biri de bir hadımdır: "Hadım sarayda idareyi ele aldı ve bir yılan gibi her odaya daldı, her şeyi boğdu..."[8]

---

6 Stevenson, *Eunuchs in Antiquity and Beyond* (2002), 123-42. Origen, örneğin Matta 19:12'yi anıyor.

7 Örneğin hadımlığın yuvası olarak şehir on ikinci yüzyıla kadar sağlam bir biçimde sürecek bir gelenekti. Osmanlılar Konstantinopolis'i ele geçirince, onlar da Topkapı Sarayında hadımlardan oluşan kendi Ağalar Ocağını kurdular. Sarayda kendilerine ait bölümleri olan hadım ağası ve beyaz hadımlardan oluşan personeli Sultanın huzuruna çıkmak için geçilmesi gereken Babüs Saade'yi [Saadet Kapısı] tutuyorlardı.

8 Eunapios 65.2.1-2, MS 4. yüzyıl.

25. Bölüm

ESKİ ROMA'NIN YAĞMALANMASI: GOTLAR SORUNU, İKİNCİ PARÇA

Yak. MS 395-410

Aşkın ruhbanı için biz araçlarız yalnızca,
Bu kitap böyle yapılırken,
Gözü dönmüş Vandallar ve Gotlar
Yine istila etsin bizi,
Öğrenmek güvenliydi; bu bizim evrenimizde
Okullar bilim öğretebilir, gökkubbe müzik, melekler de şiir.

John Donne, "A Valediction of the Book"

Muhbirler, sarayın hadımlarına her zaman yaltaklanmakta hiçbir zaman olmadığı kadar ileri gitmişti... İmparator en kötüsünden bir aptaldı ve bir kadın için bile fazla dikbaşlı olan karısı onu elinde oynatanlara, her yerde hazır ve nâzır hadımlara ve nedimelerine tutkuyla bağlıydı. Kadın herkes için hayatı öylesine çekilmez kıldı ki, sıradan insanlara ölümden başka çare kalmıyordu.

Zosimus, *Historia*[1]

Şehirdeki yabancılardan biri, büyük ikna kabiliyeti ve stratejik bir bakış açısı olan bir hadım işte şimdi tarihte öne çıkacaktı; bu, tarihteki yeri Byzantium'a ilişkin anlatıları renklendirecek olan bir adamdı. Anahtar bir role sahipti; çünkü MS 410 yılında Roma'nın yağmalanması, dünya tarihinde herkesin bildiği nadir olaylardan biri olmakla birlikte, şimdi sahada faal olanlar için kritik ödül Eski Roma değil; Yeni Roma, yani Konstantinopolis'ti. Büyük bir ihtimalle Roma askerlerinin Britanya'dan ayrılmaları Konstantinopolis'in kararsızlıklarının bir yan ürünüydü.

1 Zosimus, *New History* V.11.4, çev. Ridley (1982), akt. Moorhead ve Stuttard (2010), 77.

Hadım Eutropios, I. Theodosios'un emrinde çalışıyordu ve MS 395 yılında İmparatorun ölümünün hemen ardından küçük oğlu Arkadios'u, bir diğer nüfus sahibi saraylı Rufinus'un kızıyla değil de, adı sanı duyulmamış güzel bir kızla, Aelia Eudoxia ile evlenmeye ikna etmişti. Bundan kısa bir süre sonra (bazılarına göre Eutropios'un yardımıyla) Rufinus bir suikasta kurban gitmişti. Ne var ki Eutropios da dört yıl sonra, muhtemelen kendi canavarı olan İmparatoriçe Eudoxia'nın emriyle infaz edilecekti.

Bu, Konstantinopolis'in ve Eski Roma'nın idaresinin iç karışıklıklar yerine güçlü bir liderliğe ihtiyaç duyduğu bir zamandı. Britanya'da ordu isyan etmişti ve Magnus Maximus bağımsızlık için bastırıyordu. Gotlar ve Vandallar hem Yeni hem de Eski Roma'nın bazen müttefiki bazen de düşmanıydı. Unutmayalım, Theodosios'un emriyle Thessaloniki'de 7000 kişinin katledilmesinin müsebbibi Got askerlerdi. Theodosios'un himayesine aldığı ve yeğeniyle evlendirdiği Stilicho adlı yarı-Romalı yarı-Vandal, Batıda kendine ait bir toprak parçasına ve dolayısıyla bir hâkimiyet alınına sahipti. Doğuyu ise Theodosios'un küçük oğlu Arkadios, Rufinus'un yardımıyla yönetiyordu. Gainas adlı bir Got idaresinde, Roma'dan savaş sanatını öğrenmiş ve başlangıçta Stilicho'nun komutası altında, Theodosios için Gotlardan oluşan yedekleri yönetmiş olan, Vizigotların ilk kralı Alaric, hızlı bir şekilde Stilicho'nun baş düşmanı haline gelmişti. MS 395 yılında, imparatorluk güçleri tarafından yeterince takdir edilmediği hissine kapılan Alaric, Roma ile olan barış antlaşmasını bozacak ve Trakya üzerine çullanacaktı. Vizigotların kralı olarak Alaric, bunun hemen ardından, Konstantinopolis'e karşı bir sefer düzenlemeye karar verecekti.

Bu arada şehrin içinden Rufinus, Alaric'in gücü ortaya çıkar çıkmaz gizli görüşmeler yapmaya başlamıştı. Alaric'e Roma generali unvan verirken, destekçilerine de buğday ve altın bağışlamıştı. Alaric, Hıristiyan başşehre dokunmayacaktı; ama zaten casusları, iyi tahkim edilmiş bu şehri kuşatmanın, özel olarak tasarlanmış silahlar olmaksızın anlamsız olacağını, bu koşullarda duvarların aşılmasının imkânsız olduğunu bildirmişti. Eutropios'un MS 397 yılında Alaric'le yaptığı pazarlık Konstantinopolis'te büyük takdir toplamıştı. Her ne kadar Stilicho'nun Milano'daki halkla ilişkiler mekanizması, "Bu defa o [Alaric] bir dost olarak gelir... ve kararları, duruma göre, karılarına tecavüz ettiği ve çocuklarını

öldürdüğü insanlara bırakır"[2] diye kin kussa da, Konstantinopolis'te, hadım ve Gotların dostu sokaklarda alkışlarla karşılanıyor, kendisi için yapılan törenlerde mest oluyordu. Bu arada baltasını bilemekte olan Vizigot yönünü Makedonya ve Teselya'ya çevirmiş ve bu devrin Kserkses'i olarak Thermopylae kapılarına dayanmıştı. Ancak Sparta Kralı Leonidas'ın (Byzantion'un ilk surlarını yaptıran, tutkulu tiran Pausanias'ın amcası) yaptığı gibi ölümüne savaşmak yerine, Yunan garnizonu kapıları açmayı ve saldırganları içeriye buyur etmeyi tercih edecekti. Alaric'in durdurulması imkânsızdı; Korinth ve Sparta çabucak düşecekti. Stilicho öfkeden kudurmuştu; yurduna hastalıklı bir halk yerleşiyordu. Stilicho'nun öncelikleri bu tehdidi kontrol altına almak ve Roma'nın –hem Doğuda hem de Batıda– gerçek koruyucusu olarak hak talebinde bulunmaktı.[3]

Böylece Stilicho MS 399'da, askerleri Konstantinopolis'e yerleştirmişti: Teoride, amacı garnizonunu güçlendirmekti. Stilicho'nun adamları, aralarında hırslı Got fırsatçısı Gainas'ın da bulunduğu, Eutropios'un adamlarıyla buluşacaktı. Bir yüzyıl sonra imparatorluk hazinesinde çalışmış olan, çoktanrıcı tarihçi Zosimus hikâyeyi şöyle özetlemiştir: "Gainas ve adamları saygıyla önünde eğilip karşılığında imparatordan buyur alınca, Gainas işareti verir. Bir anda hepsi birden Rufinus'un etrafını sarıp kılıçlarıyla üzerine çullanmıştır. Biri sağ elini, öteki sol elini, bir diğeri de kafasını keser ve hep birlikte bir zafer şarkısı tuttururlar."[4]

Suikastçı Gainas, Konstantinopolis'te bir askeri cunta rejimi kurmaya ve –artık bir Bizans generali olarak– birkaç ay içinde, şehrin hâkimiyetini ele geçirmeye girişmişti. Hem bir Aryan hem de bir Got olması itibariyle iki misli sevilmeyen, MS 400 sonlarında bütün Got karşıtı görevlileri yerinden eden Gainas, yönetmek için uygun biri olmadığı gibi, hoş karşılanmamıştı da. Eudoxia'nın kışkırtmasıyla, o tarihlerde nüfusu muhtemelen 400.000'i bulmuş olan Konstantinopolis sakinleri ayaklanacak ve şehirde konuşlanan 7000 yedek Got askerini katledecekti. Bu son derece kayda değerdir. Şehrin tarihinde Konstantinopolis halkının, Roma kültüründeki o tanımlayıcı –*SPQR, Senatus Populus Que Romanus*–

2 Akt. Kelly (2008), 41.

3 Bu bölümdeki yardımları için, Chris Kelly'ye teşekkür ediyorum: bkz. Kelly (2010).

4 Zosimus, *New History* V-7-5-6, çev. Ridley (1982), akt. Moorhead ve Stuttard (2010), 72.

akronimi hatırlatırcasına, defalarca bir birlik olarak hareket ettiğine tanık oluruz. Bu yeni Hıristiyan Tanrı İmparatorluğu sık sık Yeni Roma'nın halkı [*populus*] –sözlerine kulak verildiğine inanma doğrultusunda cumhuriyetçi bir yaklaşıma sahip sokaktaki insanlar– olmanın ağırlığını üzerinde hissediyordu.

Üç yıl önce Konstantinopolis'teki Senatoda, Eutropios Stilicho'ya halk düşmanı damgası vurmuştu. Bu ona yöneltilecek, örneğin Afrika'dan Konstantinopolis'e yapılacak hububat tedarikini Batıya kaydırmak benzeri her tür suçlamayı meşru hale getiriyordu. Buna karşılık Stilicho, Konstantin'in Roma Senatosunun Konstantinopolis Senatosu üzerinde önceliği olması gerektiğini kabullendiği MS 330 kararının daha önce geldiğini hatırlatmıştı. Ne var ki, şehirden apar topar ayrılmadan önce Gainas'ın yapmayı planladığı öncelikli işlerinden biri, Eutropios'u sürgüne göndermek ve sonra da infaz ettirmek olacaktı. Artık acelesi olan Gainas, Hellespontos'ta bir Roma donanmasını hileyle atlatmayı başarmış ve sonra kuzeye kaçmıştı; ancak Konstantinopolis'in bir diğer müttefiki, Hun Kralı Uldin onu yakalayacak ve kafasını kesip dehşet verici bir armağan olarak şehre geri yollayacaktı.

Eutropios zamanında, Got Alaric'e bugünkü Arnavutluk topraklarını armağan etmişti. MS 401 yılından itibaren, Alaric bölgesini genişletmeye kalkışacak ve Roma topraklarına saldıracaktı. Stilicho artık erişebildiği her noktada dizginleri ele alıyordu. Roma'yı savunmak için geriye çekilmiş askerlerin kaybı karşısında öfkeye kapılan, Britanya'da kalan askeri birlikler, Britanya'dan askeri birliklerin nihai olarak çekilişine komuta edecek olan III. Konstantin'i kendilerine lider olarak seçmişti. Bu arada, Stilicho'nun Bizans tahtına göz diktiği söylentileri dolaşıyordu ortalıkta. Panikleyen askerleri başkaldırmıştı. Generalin 408 yılında infazına yol açan olayların arkasındaki beyin ise Stilicho'nun kendi himayesine aldığı bir başka hadım olan Olympius olacaktı. Olympius muhtemelen, Stilicho'nun garip bir biçimde, Doğuya geçip Konstantinopolis'in kontrolünü ele geçirmekten ibaret olan kendi planına göre hareket etmemesi karşısında hayal kırıklığına uğramıştı.

Bu gelişmelerin ardından ortaya çıkan kaosta, (Roma yurttaşı olmayan ancak askeri hizmetleri karşılığında o yurttaşların haklarından faydalanan) barbar *foederati* eşleri ve çocukları –onların arasındaki birçok Got da dahil– katledilecek ve Alaric'in saflarına, bir başına bırakılmış, yakınları öldürülmüş, öfkeli, ihanete

uğramış, 30.000 kadar barbar erkek daha katılacaktı. Diş bileyen Gotlar artık Roma'yı alacak kadar büyük bir güçtü.

Gotlar karşısında her zaman keyfi, nankör ve ikili davranan Roma iktidar çevreleri, bu Got gücü ve aklının şehrin ezeli düşmanı [*nemesis*] değil de geleceği olabileceğini akıllarının ucundan bile geçirmiyordu. Daha doğrusu Romalılar, *nemesis* sözcüğünün antik yasalarını göz ardı etmişti: Bu sözcüğün tarihöncesi, Ön-Hint-Avrupa kökü *nem*, orijinal olarak, adil dağıtım, alma ve verme, kaynakların hakkaniyetli paylaştırılması anlamına geliyordu. Eski Romalılar kısmen kendi yarattıkları bir canavar tarafından sakat bırakılmıştı. Şehrin surları dışında kamp kuran Alaric, zor kullanarak acıların karşılığını ödetmeyi umuyordu; Roma'daki Senato onun taleplerini karşılamaya hazırdı, ancak acele etmiyordu. Şehirdeki birçok insan açlıktan ölme sınırına gelmişti ve insanlar daha şimdiden birbirini yemeye başlamıştı. Bu her şeyden önce, Alaric'in şehri üçüncü kuşatmasıydı. MS 410 yılının 24 Ağustos günü, birileri Gotları içeriye alacaktı: "O geceki dehşeti ve bütün o katliamı kim anlatabilir? Böylesi bir acıya hangi çığlık yeter? Uzun yıllar boyunca bir kraliçe olan antik şehir artık bir harabeye dönmüştü, bütün sokaklarında sayısız ceset... on binlerce ölü... cansız, kıpırtısız yatıyordu."[5] Her ne kadar 410 yılını anlatanlar, hiç kuşkusuz, olayı abartmış olsalar da, şehirdeki erkek ve kadınların ırzına geçildiği, baltalarla, hançerlerle öldürüldüğü ve açlıktan kırıldığı da bir vakıaydı.[6] Günümüzde bi-

---

5 Aziz Jerome, akt. Virgilius'un *Aeneid* II. 361 vd., çev. West (2003).

6 Aziz Augustine, *City of God*, I.7 ve devamında, tecavüz ve şiddet olaylarını anlatır (bkz. Moorhead ve Stuttard (2010), 131). Jerome kuşatma ve talan süresince çekilen açlığı anlatmıştır: "Bütün dünyayı almış olan şehrin kendisi alınmıştı; kılıçla birlikte hemen açlık da gelmişti ama esir alınacak çok az yurttaş kalmıştı. Açlıktan gözü dönmüş insanlar olur olmaz şeyleri yemeye yöneliyordu; yenecek eti olabilecek ne varsa parçalanıyordu. Anneler emzirdikleri bebeklerini bile esirgeyemiyordu... Bu arada, böylesine karışık bir ortamda doğal olacağı üzere, kana susamış bir zafer sarhoşu Marcella'nın evine dalar. Duyduklarım bana kalsın, ben muteber insanların kendi gözleriyle gördüklerini anlatacağım çünkü onlar orada, tehlike zamanında kadınla birlikteymiş. Askerler içeriye girince kadına korkmamasını söylemişler; ve onlar altın isteyince kadın hiçbir saklı hazinesinin olmadığını göstermek için kaba saba elbiselerini göstermiş... Mesih İsa onların katı yüreklerini yumuşatmış ve kan damlayan kılıçların ortasında bile şevkat kendini göstermiş. Barbarlar hem seni hem de kadını Havari Pavlus'un bazilikasına götürdü; orada ya güvenli bir sığınak ya da bir mezar bulabilirdiniz." Jerome, Mektup 127, 12-13, çev. *Nicene and Post-Nicene Fathers: Series II* (1885). Zosimus şunları yazıyordu: "Alaric, insanların talimli ve savaşa hazır oldu-

le yüzyıllarca süren hanedanlara ait, yaklaşan ölümün kokusunu almış kişiler tarafından çılgınca saklanmış, hazineler bulunmaktadır. 410 yılında hâlâ pagan olan Narni şehrinin yakınlarında bir kısım insan, kanlı kurbanlarının onları Alaric'in gazabından kurtardığına ikna olmuştu. Eski Roma'nın topraklarında yaşayan birçok insanın Yeni Roma'nın dinsel yaşantısından güç alamadığına ilişkin, aşikâr bir anlayış vardır. Hal böyleyken, Romus ve Romulus'un Roma'sının talan edilmesi birçok bakımdan, İsa'nın Roma'sında dönen dolapların dolaylı bir sonucudur.

Roma'nın yağmalanması ve ordu, vergi memurları, bir fikre duyulan sadakat gibi *pax Romana*'yı işler kılan mekanizmanın bileşenlerinin dağılmasının ardından, Batı parçalanmıştı. Romalıların bir zamanlar alaycı bir şekilde Barbaricum dedikleri topraklarda yaşayanlar artık dizginleri ele almış, bir anlamda son gülen olmuştu. Eski Roma endüstriyel mekanizması çatlamıştı. Genele bakıldığında ise ticari kalıplar parçalanmıştı ve kutup buz katmanından alınan örneklerin gösterdiği gibi, kirlenme oranları, imparatorluk çapında havaya gaz yayan faaliyetlerin son bulduğu, Byzantion'un kuruluş zamanı ölçülen seviyelere gerilemişti. Ancak Eski Roma'nın başına gelen talihsizlik, onun üvey evladı Konstantinopolis'in önünde yeni ufuklar açacaktı. Unutmamalıyız ki, Batı Roma İmparatorluğunun en sıkıntılı günlerinde Konstan-

---

ğunu duyduğunda elçilere dönüp kahkahalarla gülerek sık otların seyrek otlara göre daha kolay biçildiğini söyler ancak barış koşullarını tartışmaya sıra gelince, kibirli bir barbardan bile daha aşırı ifadeler kullanır ve ilan eder ki şehirdeki bütün altın ve gümüşü, yanı sıra bütün değerli taşınır malları ve barbar köleleri almadan kuşatmadan vazgeçmeyecektir. Elçilerden biri eğer bunları alırsa yurttaşlara ne kalacağını sorunca, 'Canları' yanıtını verir. Zosimus, *New History* 5.40, çev. Ridley (1982). Sıra Jordanis'te: "Sonunda Roma'ya girdiklerinde, Alaric'in açık emriyle şehri yalnızca yağmaladılar, vahşi insanların genellikle yaptığı gibi ateşe vermedikleri gibi kutsal mekânların da ciddi bir zarar görmesine izin vermediler." Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths,* 30.156, çev. Mierow (1915). Ve Orosius: "[Alaric] kutsal yerlere, özellikle de Kutsal Havariler Petrus ve Pavlus bazilikalarına sığınanlara zarar verilmemesini ve taciz edilmemesini emreder; adamlarının canı istediği gibi yağmalamasına izin verir ama kan dökmekten uzak durmalarını emreder... Onlar şehre girdikten üç gün sonra barbarlar bir bakıma şehri terk eder. Doğru, belli sayıda binayı yaktılar ama bu yangın bile Roma'nın yedi yüzüncü yılındaki kazanın sebep olduğu yangından bile büyük değildi." Orosius, *History against the Pagans* 7.39, çev. Raymond (1936). Gibbon ise şunları yazıyordu: "Barbar izin çıktığında, bütün tutkular alev aldığı zaman ve her tür kısıtlama kaldırıldığında, yalnızca Kitabı Mukaddes öğretileriydi Hıristiyan Gotlara etki edebilecek kuvvet." Gibbon, c. 4, b. 31, 662.

tinopolis'in tanık olduğu şey yabancı medeniyetlerin bir çarpışması değil, güç dinamiklerinde bir değişimdi. Ve kilit oyuncular, Aryanlar da, bazen Roma'nın müttefikleri de, Hunlardan kaçanlar da; hepsi bunu takip eden 150 yıl boyunca şehrin hayatının şekillenmesine katkıda bulunacaktı. Konstantinopolis sokaklarında başka bir karakterle karşılaşmanın zamanıydı artık: Vandallar.

26. Bölüm

VANDALLAR, AKIL VE HUN ATİLLA

Yak. MS 429-76

Ve o [Sophia], üzerinde Justinianus'un bütün başarılarının altın işlemeyle gösterildiği ve mücevherlerle süslendiği, nadide mor kumaştan dikilmiş bir örtü getirdi. Bir tarafta sanatçı, büyük bir maharetle kullandığı ince iğnesiyle, boyunlarını eğmiş, kralları kılıçtan geçirmiş ve halkları hizaya sokmuş barbar birlikleri resmetmişti. Ve o renklerin içinde sarı altın rengini öyle bir kullanmıştı ki bakanlar orada gerçek bedenlerin olduğunu düşünürdü. Yüzler altın rengiydi, kanlar ise mor. Ve saraylıların arasında duran Justinianus'un kendisi, Vandal kralın çıplak boynunu ayağıyla çiğneyen bir muzaffer olarak gösterilmişti; meyve ve defne yaprağı taşıyan Libya onu alkışlıyordu.

Corippus, *In Laudem Iustini Augusti Minoris*,
MS 6. yüzyıl[1]

O zamandaki görgü tanıkları, sayılarının 80.000 olduğunu söylüyor. Bu kez yanılmıyor olabilirler. Karpat Dağlarını geçip gelen bir gezgin halk olan Vandallar, gözlerini büyük ödüle dikmişti. Birçok bakımdan Eski Roma devre dışıydı. Bir imparatorluğun tahıl ambarı seni çağırıyorken modası geçmiş mimari saçmalıklarla dolu, canhıraş bir telaş içindeki şehri kim isterdi ki? Ve böylece Vandallar MS 429 yılında, el koydukları Roma kadırga ve kayıklarına doluşup, bir kısmı Konstantinopolis'in denetiminde olan, verimli, hububat ambarı Kuzey Afrika topraklarına geçmek için Cebelitarık Boğazına yönelmişti.[2]

1 Corippus, *In Laudem lustini Minoris* 1.274-87, çev. Cameron.

2 Bu dönem boyunca Romalılar dromonlar –5. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar muhtemelen kalyonlar için kullanılan bir terimdi bu– kullanıyordu, çünkü imalatları ve bakımları daha ucuza geliyordu (devriye ya da saldırı amaçlı

Bu insanların kendilerine olan güveni muazzamdı; yanı sıra, iki ayrı tanrısal ilham kaynağına sahiptiler. Vandallar geleneksel olarak, kız kardeşleri Troialı Helena'yla birlikte, Aziz Elmo'nun Ateşi formuna bürünüp açık denizlerde gemicileri koruduğu düşünülen Kastor ile Polluks'a tapıyordu. Pagan koruyucularına sadık kalmakla birlikte, Vandallar kısa bir süre önce Ariancı Hıristiyanlığı da benimsemişti. Belki de pagan-Hıristiyan çifte cilaları ve sapkın bir dünyada kendilerinin şimdi "doğru" Hıristiyanlık biçimini bulduklarına dair kesin inançları, Vandallara tam da ihtiyaç duydukları psikolojik ateşleyici gücü vermişti. Nedeni ne olursa olsun, Kuzey Afrika seferinde kadınları ve çocukları da yanlarına almışlardı: Bu kitlesel bir göçtü. Vandalların geri dönmek gibi bir niyetleri yoktu.[3]

Vandallar, Gotlar gibi, yerlerini Hunların ilerleyişine bırakmıştı. MS 406 yılından (Endülüs'te 409'dan) beri hareket halinde olan Vandallar artık Libya Denizinin karşı kıyısına yönelmişti. Vandalların Afrika kıtasına gelişi bir domino taşı etkisi yapacaktı. *Tanrı'nın Şehri* kitabının yazarı, ilk günah mefhumunu bütün Hıristiyan anlayışın hareket noktası yapacak kadar ikna edici bir biçimde ortaya atan kilise babası Aziz Augustinus, 430 yılında, Vandallar doğum yeri olan Cezayir'deki Hippo kasabasını kuşatmak üzere yaklaşırken ölmüştü. Saldırıdan kaçan meslektaşı keşişler, Augustinus'un radikal fikirlerini (insan kibrinin nihai kusurluluğu) Batının kalbine aktaracaktı. Hippo'yu ele geçirdikten sonra, Vandallar 435 yılında, Numidia'ya yerleşmiş ve 439'da da Kartaca'yı yağmalamışlardı. Denizde Roma tekneleri kaçırılmış, ateşe verilmiş, cehennemi koçbaşları olarak kullanılmıştı ve böylece Vandallar bir zamanlar omuz omuza savaştıkları Gotlarla karşı karşıya gelmişlerdi. Vandallar, saldırıp yağmalayacakları yer neresi olursa olsun, teknelerinden –Byzantium bölgesinde dromon [bir tür kadırga], Almanya'da ise Viking kayıkları– ayrılmayan deniz kuşlarıydı. Vandalların görünüşte durdurulması imkânsız ilerleyişi karşısında Romalıların Tuna Nehri savunma güçlerinin

---

kullanılan *liburna* ya da *liburnian* olarak bilinen küçük Roma kalyonunu model almıştı). Bizans donanması Justinianus tarafından geliştirilmişti: bkz. Pryor ve Jeffreys (2006). Bilge İmparator VI. Leon'un *Tactica*'sındaki betimlemelere dayanarak temsili bir dromon üretilmiştir; bkz. *a.g.e.*, lxxvii, 754. Muhtemelen Vandalların kullandığı tekne modelleri için, bkz. Bir Knarr teknesi.

3 Bkz. Merrills ve Miles (2010) ve Goffart (1981).

çaresiz konumlanışı, Roma topraklarında geniş bir alanı yakıp yıkan Hun İmparatoru Attila için fırsatlar dünyasının kapılarını aralıyordu. Vandallar Afrika meyvesini mideye indirirken Attila kuzeyi işgal edecekti.

Batı Londra'da, Bayswater civarında yürüyüşe çıkacak olursanız, belki dokunaklı bir ilahi çalınacaktır kulağınıza. Bankerler, onların temizlikçileri, kebapçılar ve onların yanınızdan geçip giden öğrenci müşterileri kulak verseler, her gün burada, Ortodoks katedrali Trisagion'dan gelen boğuk sesleri, bir zamanlar, MS 447 yılında, Tanrı'ya medeniyeti kurtarması için "Yüce Tanrı, Yüce Kudretli Tanrı, Yüce Ölümsüz Tanrı, bize merhamet et" diye yakaran cemaatin dualarını tekrarlayan sesleri duyabilirler.

Altmış bin Hunun, Batılı imparator tarafından, Konstantinopolis ve imparatoru II. Theodosios'a karşı paralı asker olarak tutulduğu yayılmıştı dilden dile. Hunlar etrafa korku saldıklarını biliyorlardı; 430'ların ortalarından itibaren yaptıkları görüşmelerde, Konstantinopolis'ten himaye karşılığı olarak sürekli daha fazla haraç talep ediyorlardı. MS 446 yılında, Hunlar hem daha büyük bir ödeme hem de kabilelerini terk etmiş, Konstantinopolis'te ikamet eden ve aslında şehre yerleşmeyi bekleyen birer ilticacı olan, daha fazla sayıda "barbar" talep etmişti. Bu talepleri reddedilmişti. Artık bir tavır değişikliği söz konusuydu. Ertesi yıl Hun güçleri, Ratiaria'daki Tuna Nehri koruma filosunun karargâhı olan Roma kalelerini zapt etmiş ve Kırım yarımadasındaki Chersonesus'ta Bizans ordusunu yenilgiye uğratmıştı. Şehrin 32 km yakınındaki toprakları ele geçiren, bugün Hun İmparatoru Attila olarak bildiğimiz muzaffer lider, Konstantinopolis'i ele geçirip kendisine merkez yapmaya kararlıydı. 447'de Attila, Karadeniz'den Çanakkale Boğazına kadar uzanan Balkanlar'ı kontrolü altına almıştı; ancak ilginç bir şekilde, akla gelebilecek her türlü tuhaflığa rağmen, Konstantinopolis düşmeyecekti.

Sonra, 447 yılında, yerkürenin derinliklerinden ilahi bir hoşnutsuzluk işareti belirecekti.

Anlatılanlara göre, kulları çaresizlik içinde ellerini açmış dualar edip yakarırken, İmparator II. Theodosios, ocak ayının sonlarına rastlayan o korkunç gün, üzerinde yalnızca beyaz bir tunik, kana bulanmış çıplak ayaklarıyla buz gibi mermer parçaları üzerinde 12 km yürümüştü. Bir deprem, şehir surları boyunca dizili 186 burçtan 57'sini yıkmıştı; 6 km'lik bir alanda her şey un ufak olmuştu. Şehrin içindekiler, Theodosios'un büyük titizlikle inşa ettiği kireç-

taşı ve kırmızı tuğladan kale duvarları, düşmanlarına karşı onları koruyacak güvenilir savunma hattını oluşturuyordu; bu hat, iç ve dış surlar (her birinde doksanın üzerinde burç vardı) ile yaklaşık 20 metre genişliğinde kuru bir hendekten oluşuyordu. Bu savunma hattının sönük taklitleri Kahire'den Caernarfon'a kadar birçok şehirde görülecekti. Kölelerin yanı sıra, rakip sporcu fraksiyonlarından (özellikle de şehrin bariz bir biçimde birbiriyle yarışan savaş arabası takımları, Maviler ve Yeşillerden) yurttaşlar da yıkımı onarmaya girişmişti; şehrin tahkimatını bir kere daha eksiksiz kılmak için umutsuzca çaba harcayan bütün bu insanlar, kendilerinin ve sevdiklerinin hayatlarının bu işi başarmalarına bağlı olduğunu biliyordu. Anlatılanlara göre, Konstantinopolis surları tepeden tırnağa, altmış gün içinde, yeniden yapılmıştı. Bu çalışmaları denetleyen, imparatorluk muhafızı Flavius Constantinus'un bir vekil olarak çabaları, bir mermer parçasına gururla kazınmıştı ve bu taş, ilk yerleştirildiği Mevlevihane Kapının yanında hâlâ durmaktadır. "Theodosios'un emriyle, Constantinus bu güçlü duvarları iki aydan az bir zamanda inşa etti. Pallas [Athene –pagan tanrıça] bile bu kadar kısa bir sürede böyle sağlam bir kaleyi zor yapardı."

MS 447 yılı baharının ilk günlerinde, karın bir sis tabakası gibi şehri örtebildiği bir zamanda, bu çılgın yeniden inşa faaliyeti sayesinde, Theodosios'un şehrine doğru ilerleyen ve Athyras (günümüzdeki Büyükçekmece) yakınlarına gelen Attila, dikkatini Roma ufkunda güneşin battığı en batıya, Fransa'daki Orleans şehrine yoğunlaştırmaya karar verecekti. Konstantinopolis şanslıydı. Hunların Balkanlar'da yol açtığı tahribata bizzat tanık olmuş biri olan Callinicus, *Aziz Hypatius'un Hayatı* kitabında şöyle yazmıştır:

> *Trakya*'daki barbar Hun milleti o kadar büyüdü ki, yüzden fazla şehri ele geçirdi ve Konstantinopolis neredeyse düşüyordu ve pek çok insan şehirden kaçtı... Ve o kadar cinayet işlendi ve kan aktı ki, ölülerin sayısı hesaplanamıyordu. Evet, çünkü onlar kiliseleri ve manastırları ele geçirmiş ve ne kadar rahip, rahibe bulmuşlarsa hepsini katletmişlerdi.[4]

Theodosios'un koruma duvarları –yedi tepesinin yedisi de işgal altındaki bir şehrin sığındığı duvarlar– İstanbul'un tarihi merkezinde bugün bile ziyaretçilerini selamlamaktadır.

---

4 Callinicus, *Vita S. Hypatii*, ed. Bartelink (1971), 138.21 (Fransızca çevirisiyle birlikte Latince metin). Bkz. ayrıca Goldsworthy (2009), 499, not 1.

Fakat Eski Roma o kadar şanslı olmayacaktı. MS 455 yılında, şehir sakinlerine su getiren çevre kanalları tahrip ettikten sonra, Vandallar şehirden geriye kalan ne varsa üzerine çullanacaktı.

Vandal dilinden günümüze kalanlar, Latince epigramda geçen bir şaka ile tikel bir Aryan ideolojisine yapılan kısa bir dokundurmadır.[5,6] Ancak Kuzey Afrika'daki yeni "Vandal Krallığı"ndan kalma, incelikli arkeolojik kalıntılar var bugün elimizde. Libya'da, Lepcis Magna gymnasium'undaki Hadrianus Hamamları'nda bir zeytin sıkma presi kurulmuş;[7] Kartaca yakınlarındaki Zeugitana'daki Uthina hamam kompleksinde seramik fırınları var; başka yerde metal işlenen ve cam üretilen işlikler görüyoruz... Ayrıca kireç ocakları kurulmuş ve hammadde olarak da Roma heykelleri kırılıp yakılıyormuş. Bazı ilginç süreklilikler de gözlüyoruz: Zeytinyağı üretimi hâlâ, pagan tapınak komplekslerinde olduğu gibi, kiliselere yakın yerlerde yapılıyor. Latince büyük bir şevkle şiir ve methiyeler kaleme alınmış ve bazıları Vandal Krallığını, kültürel bir çiçeklenme dönemi olarak nitelendiriyor.

Ancak Vandallar uğursuz miraslar da bırakmış: Roma'da, 1999'da, Trevi Çeşmesine yakın bir yerdeki bir inşaat çalışması sırasında bir ev ortaya çıkarılmıştır ve muhtemelen bu evin sakinleri, Vandallar şehri yağmalarken yanıp kül olmuştur. Bu arada Konstantinopolis'te ve şehri besleyen su kanalları boyunca Vandallar, bugün bir şeyleri tahrip edenlere ya da kirletenlere "vandal" denmesini haklı çıkaracak işlere imza atmışlardır.

Eski Roma gibi on dört bölgeye ayrılmış olan Konstantinopolis çok daha cazip bir ödüldü. 4. yüzyılda yazılmış ve ardından 447-450 yıllarında güncellenmiş *Notitia Urbis Constantinopolitanae*, Konstantinopolis'in zenginliğini anlatır: 20 devlet fırını, 120 özel fırın, 8 kamu hamamı, 153 özel hamam, 52 sütunlu bulvar, 322 sokak ve cadde... Ve liste böyle uzayıp gidiyor. Bunların yanı sıra, kendisinden önceki İskenderiye ve Pergamon şehirleri gibi, Konstantinopolis de, giderek dünyadaki bilginin en büyük havuzu olarak görülüyordu; çünkü burası üç kıtadan hem erkeklerin hem de kadınların fikirlerini toplayan, depolayan ve geliştiren bir şehirdi.

---

5 Bkz. http://www.academia.edu/691311/Tracing_the_Language_of_the_Vandals. Bu yorumlar için, Alan Bowman'a teşekkür ediyorum.

6 Francovich Onesti (2002).

7 Wilson (1999).

Bazı zamanlarda, olasılıklar üzerinden fantezi üretmek faydalıdır. Batı medeniyetinin bilgisiyar sistemleri için kullandığı kodların tamamının ya da Shakespeare'in, İncil'in ve Kuran'ın tüp kopyalarının şifrelendiğini ve bir tablete yüklendiğini hayal edin. Bu durumda, şayet bu tablet kaybolacak, çalınacak, yanacak ya da bozulacak olursa, tüm içerik, o içeriğin kullanımı ve kavrayışı, tüm o fikirler ve sözler de ilelebet gitmiş olacak; hadi diyelim ki bir ihtimal yalnızca, işleri fikirleri canlı tutmak olan birkaç insanın zihninde kalacak. Bu küçük düşünce deneyi, bize elyazmalarının totemsel gücünü kavramamızda yardımcı olabilir.

Bu bir anlamda, Konstantinopolis elyazmalarının geçmiş, şimdi ve gelecek için taşıdığı büyük önemi de gösteriyor bize. Kültürel küresel mirasımızın çoğu –felsefe, drama, epik şiir– ancak şehirlerin kütüphanelerinde ve arşivlerinde korunmuş oldukları için bugüne kadar gelebilmiştir. Nasıl ki Pergamon ve İskenderiye devasa kütüphaneler inşa etmişse, aynı şekilde Konstantinopolis de bilginin fiziksel birikiminin saygıyı, yeteneği ve gıptayı kendisine çeken bir mıknatıs işlevi gördüğünü anlamıştı. Bu metinler hem imparatorluğun imkânlarını ve eylemlerini ihtiva ediyordu hem de kısmen sihirli bir etkiye sahipti. O dönemler, yazılı söz o kadar kudretli –ve o kadar kıymetli– görülüyordu ki belgelerin nesnelere manevi bir anlam kattığı düşünülüyordu. Tarihsel bağlamı bir düşünün: İsrailoğullarına, savaşa giderken yanlarına kutsal metinlerin rulolarını almaları emredilmişti; Mısırlı kâtipler askeri hizmetten ya da zorlayıcı fiziksel işlerden muaftı ("Kâtip ol. Bu seni zahmetli işlerden ve her tür çalışmadan koruyacaktır. O seni çapa ve kazma taşımaktan kurtaracaktır; o kadar ki bir sepet bile taşımayacaksın. O seni kürek çekmekten ve her tür zorluktan uzak tutacaktır.").[8] İbranilerin geleneğinde, zina ile suçlanan bir kadına, durulanmış sözcüklerin kirli suyla karıştırıldığı, lanetli mürekkep içeren "acı su" içirilirdi.[9] Musevilikte Tanrı sözcüklerdir ve Platon da performans artırıcı bir zihin ilacından söz eder: "'Bu buluş, Ey Kral' dedi Theuth, 'Mısırlıları daha akıllı yapacak ve hafızalarını güçlendirecek; çünkü benim bulduğum bu iksir bir hafıza ve akıl iksiridir...'"[10]

---

8 Bu pasaj bir Yeni Krallık didaktik metni içeren bir papirüsten (Papyrus Chester Beatty IV) alınmadır; akt. Ricardo A. Caminos, "Peasants", Donadoni (ed.) (1997), 16.

9 Bkz. ayrıca Numbers 5: 11-28.

10 Platon, *Phaedrus* 274e, çev. Fowler (1925).

Konstantinopolis'te, sözcüklerin dolaşımını teşvik etmek ve güvence altına almak için bütün şehirde yazıhaneler türemişti. Bunlardan biri, Studios'un Aziz Yuhanna Manastırı yazıhanesiydi ve MS 453 ya da 462 yılında, günümüz İstanbul'unun Samatya semtinde kurulmuştu. Bugün burası içleracısı bir harabeye dönüşmüş durumda: Sarmaşıklar, plastik torbalar ve kedi pislikleri, bir zamanlar donanımlı zihnin bir barınağı olan bu yeri süslüyor şimdi. Yerlere saçılmış taş ve tuğlalardan, kullanıma uygun bir cami yapma planları olduğu yolunda söylentiler dolaşıyor etrafta. Şaşaalı günlerinde burada, ince uçlu kalemleriyle kağıt ve parşömenlerinin üzerine eğilmiş, titizlikle çalışan bin kadar keşiş bulunuyormuş. Bu insanlar, şerhler koyarak ve sansürleyerek, rulonun yerini daha sağlam ve sağlıklı parşömen sayfanın almasıyla birlikte çok daha kolay ele gelen eserleri tasnif ediyor ve korumaya alıyormuş. Kitaplar hakkında değerlendirme yazılarının icat edildiği yer İstanbul'dur. Araştırmacılar, görünen o ki, kitap ödünç veren kütüphane sisteminin ilk örneği diyebileceğimiz yerlerden kitap tedarik ediyordu ve şehir surları içinde hatırı sayılır miktarda kütüphane vardı. Şayet bugün en eski ve eksiksiz *İlyada* yazmasına, Aiskhylos'un *Agamemnon* ve *Eumenides* dramalarına ve Sophokles ile Pindaros'un eserlerine sahipsek, bu Konstantinopolis sayesinde olmuştur. Sayfa kenarlarına kaydedilen ilginç yorumlar eseri düzeltiyor ve geliştiriyordu: Bir Bizanslı düşünürün dediği gibi, "sadece bilenler için değil... okur için yararlı" sayfayı eserden bulup çıkaran yorumlardı bunlar.[11] Bunlar, çağdaş yaşamın kılavuzlarına dönüşmüş metinlerdi.

Ailelerinin gücü yeten, Konstantinopolisli çocuklar ilk ya da orta eğitim okullarına gönderiliyordu. Dersler şehir merkezinde ya da manastır ve kilise avlularında, bu amaçla inşa edilmiş dersliklerde yapılıyordu. Konstantinopolis bahçelerle doluydu: Kutsal Havariler Kilisesinin [Havariyyun Kilisesi] yemyeşil bahçelerinde verilen dersleri tasvir eden tablolar bulunmaktadır. Kızlar da eğitim alabiliyordu; ama bu ancak evlerinin güvenli sınırları içinde gerçekleşiyordu. Sabit bir sömestr takvimi yoktu. Konstantinopolis'te ilahi işaret arayışı her zaman büyük rol oynamıştır. Geceleri şehrin sokaklarında dolaşarak, sevgili küçük Aleksandroslarının ya da İoannis'lerinin okula başlaması için gerçekten hayırlı bir tarih emaresi olup olmadığını görmek için merak için-

11 Eustathios, *Commentary on the Iliad*, 2.27, çev. Stallbaum (2010).

de gökyüzündeki yıldızları tarayan hevesli anneleri ve babaları gözlerinizin önüne getirebilirsiniz. Bazen kilise ya da devlet, okul ücretlerini ödeyemeyen aileler tarafından ödeneksiz bırakılan öğretmenlere maddi destek sağlıyordu. Öğretmenlere bazen para yerine, harcadıkları zamanın uzunluğuna göre, örneğin un ya da buğday veriliyordu. Öğrenciler balmumu üzerine yazıyordu ya da dersleri tahta üzerinde kurutulmuş çamura kazıyordu. Küresel kaynaklara kolaylıkla erişim sağlayan Konstantinopolis insanları papirüs, sonra parşömen ve nihayet –önce Çin, sonra da Araplar tarafından geliştirilen en son teknolojiye kavuşunca– kağıdın ilk biçimlerine yazma imkânı yakalamıştı. Ama kitaplar o kadar pahalıydı ki genel olarak metinler ezberleniyordu. Konstantinopolis sokakları, yüksek sesle oyunları, şiirleri ve duaları tekrarlayan çocuk sesleriyle yankılanıyordu. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* metinleri hem ilk hem de ortaokul eğitimi için temel ders kitapları olarak kabul edilmişti. Karşıda Küçük Asya kıyısını çıplak gözle gören çocuklar için, Troia hikâyeleri elbette bir destan olmaktan ziyade yerel tarihti.[12]

Yazının ve fikirlerin totemik ve somut değerini sürdürmek bilinçli çaba gerektiriyordu. Yükselen düşünürler ve erken keşfedilen yetenekler sistematik olarak Konstantinopolis'e getirildi; çünkü 27 Şubat 425 tarihinde, büyük bir hırs ve ileri görüşlülükle, burada bir yüksek eğitim okulu kurulmuştu. II. Theodosios –elyazmalarından hoşlandığı için daha sonraları kendisine Kaligraf Theodosios lakabı takılmıştı– Atina, İskenderiye, Antiokheia ve benzerlerindeki (depremle yıkılan Beyrut'taki hukuk okulu da dahil) özel yüksek eğitim kurumları geleneğine dayanan, bazılarının Konstantinopolis Üniversitesi dediği bir kurum oluşturmuştu.[13] Şehirdeki Büyük Sarayda "mor içinde" doğan (imparatorluk tacının fiziksel olarak bir vârisi olduğundan, somaki mermeriyle döşenmiş ve mor ipek örtülerle kaplı bir odada doğurtulan) ve ilk yılında imparator ilan edilen II. Theodosios, göründüğü kadarıyla, içinde yetiştiği şehre tutkulu bir bağlılık duyuyordu. O, imparatorluk gücünün kalbine öğrenme aşkını aşılamıştı. Üniversiteye, her biri vergi muafiyetinden yararlanan ve karmaşık Bizans devlet bürokrasisini işletmeleri için ne gerekiyorsa onları gençlere öğretmekle görevlendirilen otuz bir profesör tayin edilmişti.

---

12 Eğitim üzerine daha fazla bilgi için, bkz. Markopoulos (2008) ve (2013).

13 Daha sonra Magnaura Saray Üniversitesi olacaktır; büyük Magnaura Salonunda MS yak. 855 yılında bir felsefe okulu açılmıştı.

Bazıları, Konstantinopolis Üniversitesinin Avrupa'daki, kamuya ait ilk yüksek eğitim kurumu olduğunu iddia eder. Burada hukuk, felsefe, tıp, aritmetik, geometri, astronomi, müzik, retorik alanlarında dersler verilen, on üç Latince ve on beş Yunanca kürsü bulunuyordu.[14] Bu bize, 19. yüzyılda Britanyalı gençlere imparatorluk işlerini yönetmesi için klasiklerin öğretilmesini hatırlatıyor. Bu, Konstantinopolis'te yaklaşık 1500 yıl önce kabul edilmiş olan bir yaklaşımdı.[15]

Dinsel tartışma imkânları şehrin sokaklarında sonuna kadar kullanılıyordu ve Teodosios bu sonu gelmez dinsel ayrışmanın üzerinde duruyordu. I. Konstantin yönetiminden itibaren çıkarılmış yasa maddelerini ve yayınlanmış kararnameleri derlemek üzere bir komisyon kurulmuştu; bunlar daha sonra, MS 438 yılında, *Codex Theodosianus* adıyla yayımlanacaktı. Bütün bu bilgiyi toplamak üzere birbiriyle bağlantılı, kubbeli odalar, günümüz İstanbul'unda hipodromun altında hâlâ varlığını sürdürmektedir. Bir zamanlar hayvan derisi ve mürekkep kokusundan geçilmeyen bu odalar bugün boştur ve rutubete, farelere ve örümceklere ev-sahipliği yapmaktadır.

Theodosios MS 450 yılında, Lykos Deresi kıyılarında, şehrin doğal suyollarından biri boyunca atını çalıştırırken bir binicilik kazasında ölmüştür. Sonuç itibariyle Vandal iştahlar yeniden kabarmıştır.

468 yılında, Konstantinopolisli Basiliskos'a Vandalları Kuzey Afrika'dan çıkarmak için kurulmuş muazzam Roma ordusunun komutası verilir. Ateş gemilerini ölümcül bir şekilde kullanan Vandallar, bugünkü Tunus'ta yer alan Bon Burnu yakınlarında, Roma donanmasının yarısını batırır ve sonuçta 20.000 asker ölür ya da kaybolur. Bu, antikçağın sonlarındaki en büyük askeri operasyonlardan biridir ve başarısızlığa uğramıştır. Basiliskos yaralarını sararak Konstantinopolis'e geri kaçar ve Ayasofya'da saklanır. Gözden düşen, sonra sürgüne gönderilen ancak yine de pes etmeyen Basiliskos, akabinde yirmi dört aylığına tahtına oturmak üzere Konstantinopolis'e dönecek (o feci yangın onun gözleri önünde Büyük Saray ve Kütüphaneyi kül etmiştir) ancak bir rakibi, Zenon tarafından bir kere daha sürgüne gönderilecektir. Zenon, tahta göz dikmiş rakibini ortadan kaldırmak istemek-

14 Constantelos (1999).
15 Markopoulos (2008).

tedir. Basiliskos kan akmasına gerek olmadığını söyleyerek yalvarır ve böylece karısı ve çocuklarıyla birlikte serbest bırakılır. Ne var ki, dizginlerini ele almak istediği şehrin 800 km doğusunda, Kapadokya'da, suyu çekilmiş bir sarnıçta açlık ve susuzluktan ölecektir.

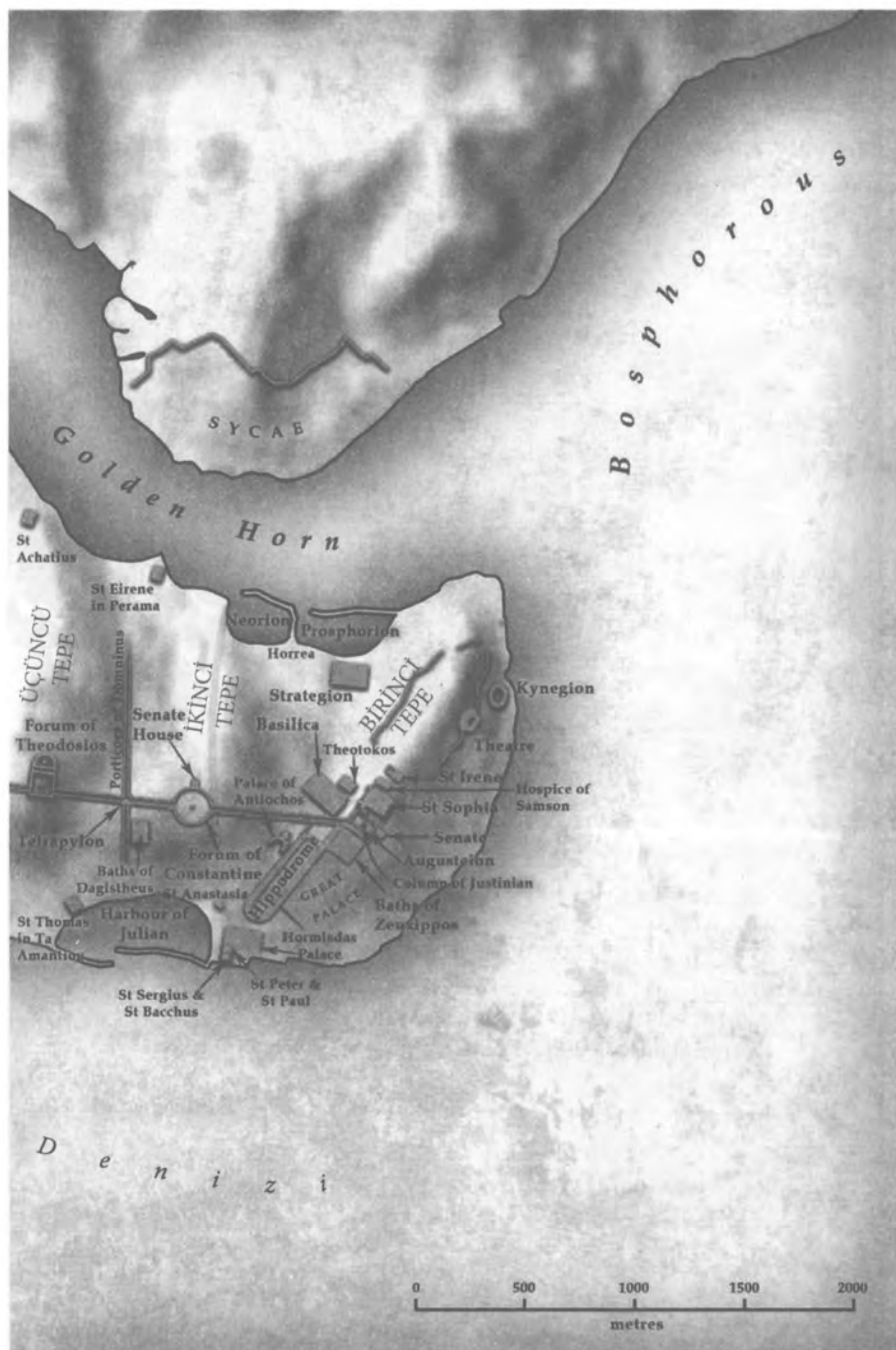
Aynı yıl, MS 476'da, Batının son Roma İmparatoru Romulus Augustulus bir Cermen kabilesi olan Scirii soyundan Odoacer tarafından tahtından indirilince, imparatorluk alametleri alelacele muhafızlar eşliğinde Konstantinopolis'e taşınır. 800 yıllık başarı ve etkinin ardından, Eski Roma'nın öylece nefesi kesilmiş, enerjisi tükenmişti. Belki de Vergilius'un, Neron'un ve Caracalla'nın Roma'sının düşmesinin sorumlusu tek başına barbarlar değil, onun genetiğiyle oynanmış çocuğu Konstantinopolis'in zindeliği, gücü ve psikolojik tehdidiydi.

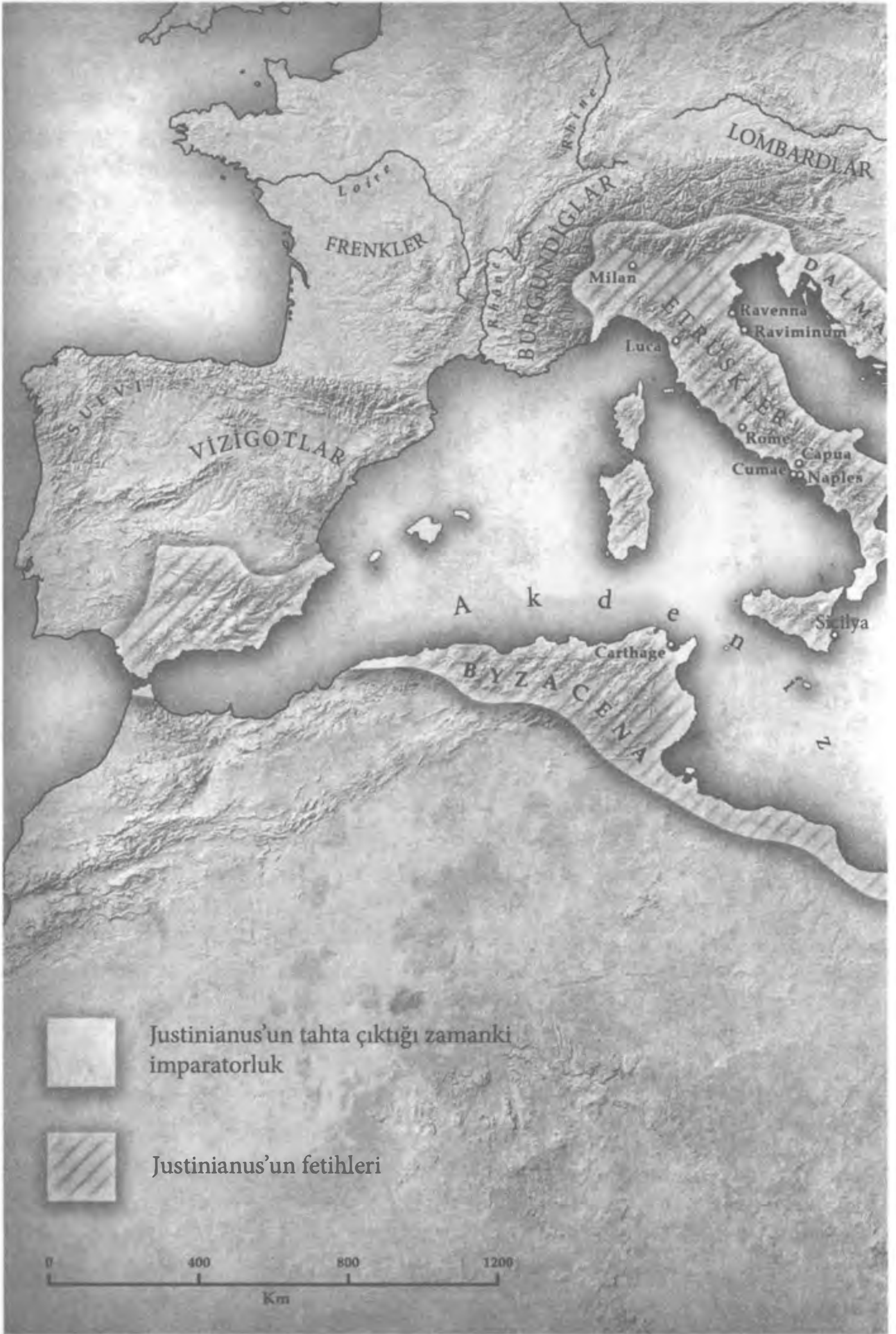
Kısım Üç

YENİ ROMA

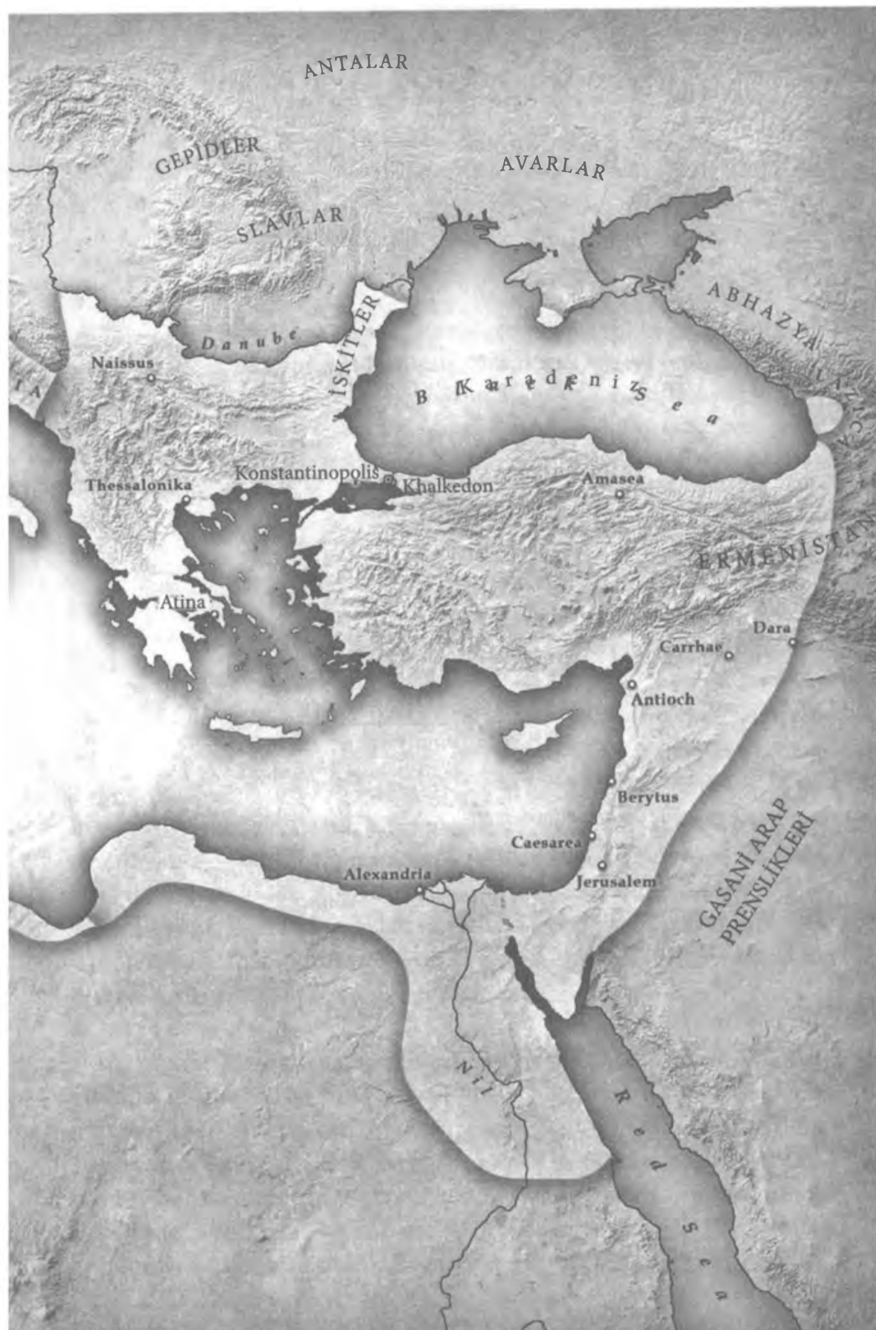

Altınçağ Konstantinopolis'i MS yak. 565

Bosphorous
SYCAE
Golden Horn
St Achatius
St Eirene in Perama
ÜÇÜNCÜ TEPE
İKİNCİ TEPE
BİRİNCİ TEPE
Neorion
Prosphorion
Horrea
Strategion
Kynegion
Senate House
Forum of Theodosios
Basilica
Theotokos
Theatre
Palace of Antiochos
St Irene
Hospice of Samson
St Sophia
Senate
Augusteion
Column of Justinian
Tetrapylon
Forum of Constantine
Baths of Dagistheus
St Anastasia
Hippodrome
GREAT PALACE
Baths of Zeuxippos
Harbour of Julian
St Thomas in Ta Amantiou
Hormisdas Palace
St Sergius & St Bacchus
St Peter & St Paul
Denizi
0
500
1000
1500
2000
metres

En geniş haliyle Bizans İmparatorluğu

ANTALAR
GEPİDLER
AVARLAR
SLAVLAR
ABHAZYA
İSKİTLER
Danube
Naissus
Karadeniz
Konstantinopolis
Khalkedon
Thessalonika
Amasea
ERMENİSTAN
Atina
Dara
Carrhae
Antioch
Berytus
Caesarea
Jerusalem
Alexandria
GASANİ ARAP PRENSLİKLERİ
Nil
Red Sea

27. Bölüm

TANRI'NIN ANNESİNİN ŞEHRİ

MS 431 sonrası

Theotokos [*Yunanca *teos* (tanrı) ve *tokos* (doğuran) sözcüklerinden türetilmiş, "Tanrı'nın Annesi" anlamında bir tamlama] Meryem, bütün âlemlerin kutsal süsü, söndürülemez ışık kaynağı, el değmemişliğin tacı, kraliyetin sembolü, muhafaza edilemezin muhafazası, anne ve bakire.

İskenderiyeli Aziz Cyril, Efes Konsilindeki konuşmasından[1]

Asya ilindeki kiliseler size selam eder. Akvila ve Priska, evlerinde buluşan kilise cemaatiyle birlikte Rab de size çok selam eder.

I. Korintliler 16:19 (yeni enternasyonal versiyon)

Bundan yaklaşık bin yıl önce yapılmış ve 2006 yılına kadar tarihçilerin bihaber olduğu o küçük, kibrit kutusu büyüklüğündeki kutsal emanet sandığı üzerinde, on altı erkek ve bir hadımla birlikte, başının üzerinde parlak mavi mineden bir hale bulunan bir kadın vardır. Eril figürler Mesih İsa'ya ve tüm zarafetiyle ayakta dikilirken kollarını iki yana açmış o kadına da –Bakire Meryem'e de– dua etmektedir.

5. yüzyıl Konstantinopolis'ini ilgilendiren, Matrona adlı bir kadınla ilgili şahane bir hikâye vardır. Matrona, anlatılana göre, mutsuz bir evlilikte kapana kısılmıştır. Kadın, bedenin ve ruhun birçok ayartmasına karşı direnir ve bunun yerine, MS 472 yılında, bir hadım kılığına girerek, kendisi ve kız kardeşlerine, erkek keşişlerin âdetlerini yerini getirme imkân tanıyacak bir rahibe manastırı bulmak için dört bir yanını dolaştığı Konstantinopolis

---

1 *Acta Concilorum Oecumenicorum*, ed. Schwartz, I, i, 2, 102.

şehrine karşı bir tür tutkulu arzu duyar ve bunu da ifade eder.[2] Matrona etten kemikten somut biri ya da bir edebi kurgu olabilir; ancak onun bu sayfalardaki varlığı bize, antikçağ sonlarında, Konstantinopolis'in hem kadın hem de erkek, meşhur şahsiyetleri hakkında çok şey anlatıyor. Bir de, ondan otuz kırk yıl öncesinde yaşamış, Melania adında, kutsiyet uğruna kayıkçı kadın olmuş bir çileciden söz edilir: Bu kadın, kutsal emanetleri 1600 km'den daha uzak bir mesafeden Konstantinopolis'e ve giderek bizatihi Kutsal Topraklar olarak bilinmeye başlayan "Şehir"den yönetilen Bizans topraklarına taşımıştır.

Melania'nın hazine sandığında, bir azizin pelerininden bir parça, Magdalenalı Meryem'in gözyaşlarını, bir şehidin uyluk kemiğini, hatta belki de Mesih İsa'nın kanından birkaç damla bulma ihtimalimiz vardır. 4. yüzyıldan itibaren, hem emanetleri toplama hem de onları hayranlıkla seyretmek için seyahat etme, Doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'da –üç cinsiyet için de– hac ziyareti olgusunu teşvik ediyordu. Yeruşalim ile Konstantinopolis arasındaki bağ, Mesih İsa'nın doğup büyüdüğü şehir ile O'nun yeryüzündeki krallığının merkezi olacak bir yer olarak görülen başşehir arasında bir hat çizen ayakların izleriyle güçlendirilmişti.

Konstantinopolis kadınların görünmez değil belirgin olduğu bir manevi toprak parçasıydı. 325 yılındaki Nicaea [İznik] Konsili ile 381 yılında Aya İrini Kilisesinde toplanan Konstantinopolis Konsilini[3] takip eden yıllarda, iki diğer Bizans limanı, Khalkedon ve Asya kıyısında biraz daha aşağılarda kalan Ephesos [Efes], yeni tartışmalara –bir kere daha, yalnızca o gün değil bugün bile insanların yaşama biçimlerini belirleyecek tartışmalara– evsahipliği yapacaktı. 5. yüzyılda bir numaralı gündem maddesi, Mesih İsa'nın doğasıydı: O asıl olarak Tanrı mıydı, insan mıydı, yoksa eşit olarak ikisi birden miydi? Söylemler keskin, şiddetli ve bölücüydü; ölçülemez olanı ölçme çabası söz konusuydu.[4] Bu tartışmaların etrafında döndüğü, akademik tartışma noktası ise mantıksal olarak, Mesih İsa'nın annesinin doğasıydı. Şiddetli tartışmaların ardından –bu tartışmaların sonunda Konstantinopolis

---

2 Klein (2014).

3 Ferguson (1998), 505. Daha fazla bilgi için, bkz. Diyakoz Stephen, *La Vie d'Etienne le Jeunepar Etienne le Diacre*, çev. Auzepy (1997).

4 Daha sonraki Bizans imparatorlarının bu uzlaşmacı görünümlü tek-tanrıcı tutumu desteklemesi akla bu pragmatist imparatorların mutlakçı bir tutumun pratik –aynı zamanda da manevi– zararlarını gördüklerini getiriyor.

Başpiskoposu Nestorius şehirden sürülmüş ve (415 yılında Hypatia'ya karşı nefreti körüklemiş olan) İskenderiyeli Cyril zafer kazanmıştı– söylem dogma halini alıp önemini yitirmişti. 431 yılında ve tekrar 449'da Ephesos'ta ve 451 yılında da Khalkedon'da, Bakire Meryem'in yalnızca Mesih İsa'nın Annesi değil, aynı zamanda Tanrı'yı Karnında Taşıyan ya da Tanrı'nın Annesi –yani Theotokos– olduğu ilan edilmişti.

Hıristiyanlıkta bir kadının bundan daha büyük bir rol oynayabilmesine imkân olmayacaktı. Yeni Ahit'te Nasıralı Meryem'in adı yalnızca on altı kere (Kuran'da ise otuz iki kere) geçmektedir; ama çok geçmeden onun sureti ikonlarda, emanet sandıklarında, fresklerde, kısacası her yerde insanların karşısına çıkacak, adı Konstantinopolis ve Konstantinopolis'in kontrolü altındaki geniş topraklarda dualarda ve ilahilerde duyulacaktı.

Günümüze kadar gelmiş, bir Anadolu güneş tanrıçası buluntusu, MÖ yak. 1400-1200

Antik dönemin kozmopolit bir ticaret şehri için, kudretli ve yarı-ilah bir kadın yeni bir şey değildi. Mısır İsis geleneğinde, tanrıça tahtta, dizlerinde oturan oğlu Horus'la birlikte tasvir edilir. Kesinlikle, bir İsis/Meryem geçişi söz konusudur. Öte yandan Anadolu'da fazlası da vardı. Ne zaman bir Ortodoks kilisesinde bir ikonu ya da bir Katolik kilisesinde bir Meryem Ana heykelciliğini beğenecek olsak, kendimizi Hitit medeniyetinin antik başkenti ve bugün İstanbul'dan on dört saatlik bir otobüs yolculuğu uzaklıkta

olan Hattuşaş'a hâkim, rüzgârın dövdüğü tepelerin üzerinde hayal etmemiz mümkün. Bronz Çağında beri, Anadolu'da, her şeyin yaratıcısı güneş tanrıçasına tapınma geleneği vardır. Dört bin yıllık arkeolojik buluntular içinde yer alan, tarihöncesine ait bir obje, başının arkasında parlak bir güneş ve kucağında da bir çocukla tasvir edilmiştir. Erken Bronz Çağı Anadolu suretleri ile Meryem ve Mesih İsa ikonlarını yan yana koyacak olursanız, bu suretlerin şaşırtıcı bir biçimde benzer olduğunu göreceksiniz. Meryem, çok farklı biçimlerde, Doğunun bir evladıdır.

Ve artık Meryem Ana resmi olarak, İlahi Varlığın Annesi konumuna terfi ettirilmiş olduğundan, Bizans İmparatorluğu boyunca kiliseler artık Theotokos Meryem'e adanıyordu. Dolayısıyla Konstantinopolis'in bakır işleme bölgesindeki Blachernae [Ayvansaray] suyu üzerine, MS 473 yılında İmparator III. Leon tarafından inşa edilen bir tapınak, imparatorun Konstantinopolis'e getirttiği Kutsal Urba ve Maphorion'a –Tanrı'nın Annesinin Peçesi– ev sahipliği yapıyordu; kilise daha sonraları, muhtemelen 6. yüzyılda I. Justinianus tarafından eklenen, Meryem Ananın kemeriyle de övünecekti (1434 yılında, güvercin avlayan soylu çocuklarının kazara çıkardığı bir yangında tahrip olduğu söylenen şapeldir bu).[5] Ayrıca Can-Veren ya da Canlı-Tutan anlamına gelen, Zoodochos Pege pınarının başına kurulmuş, Bakire tapınağında da Meryem Anaya dua edilirmiş. Blachernae gibi burası da bugün bir Müslüman ibadet yeridir. Theotokos Meryem, Mısır'da bulunan Sina yarımadasındaki Sina Dağında da karşımıza çıkar; Akropolis'te yer alan Parthenon Tapınağının Meryem Ana Kilisesine çevrildiği Atina'da da. İki Bizanslı rahibin, Theodosios ve Marinos'un adları bugün bile kazındıkları Parthenon sütunları üzerinde görülebilir. Güneşin İstanbul'da olduğundan çok daha yakıcı bir biçimde parladığı Kudüs'te, Meryem Ananın muhteşem kilisesi Nea, Süleyman'ın Tapınağına rakip olarak ve onu gölgede bırakmak üzere inşa edilmiştir. Bizans İmparatoru II. Justinius, Meryem Ananın Doğuşu ve Uykuya Geçişi (cennete intikal edişi) adına dini bayram kutlamalarını kurumsallaştırmıştır. *Ahiropoiita* olduğuna, yani insan eliyle değil de, Aziz Luka tarafından yapılmış bir portreden alındığına inanılan bir Meryem Ana sureti Konstantinopolis'e getirtilmiş ve burada tekrar tekrar kopya edilmiştir. Bir mefhum böylece bir kült haline geliyordu.

5 Bkz. Janin (1953).

Meryem Ananın sahip olduğu kudret Konstantinopolis halkı için tamamen somuttu. 5. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında şehrin bir sakinine Meryem Ananın hikmetine inanıp inanmadığını sormak bir Vikinge denize inanıp inanmadığını sormak gibi bir şey olurdu herhalde. Ve elbette Meryem Ananın koruyucu gücü bugün hâlâ bütün Yunanistan'da hissedilmektedir. Pire şehrinin futbol takımı olan Hodegetria, anlatılanlara göre, solcu kurucularının Bakire Meryem'e ettikleri dualarla, 1967-74 yılları arasında hüküm süren Albaylar Cuntasının elinden sağ kurtulmaları üzerine, Meryem Ananın adını almıştır. Siphnos adasını çekirgeler istila edince, her türlü böcek ilacı ve zehir denenmiş ama hiçbir şey kâr etmemiştir. Bunun üzerine (ada halkının hevesle anlattığına göre), Chrysopigi –Altın Pınarı– Kilisesinden Meryem Ana ikonu alınıp tarlaların etrafında dolaştırılmış, böylece ertesi sabah havada bir bulut belirmiş ve çekirgeler kitleler halinde adayı terk etmiştir. Her yıl 15 Ağustosta, Uykuya Geçiş [Cennete İntikal] Bayramı yapılmakta ve Tanrı'nın Annesi Meryem'in gücü kutlanmaktadır; ister ilahiler eşliğinde bir tekneyle küçük liman boyunca taşınıp Korfu kumsalına getirilen bir ikon biçiminde olsun ister sevdikleri için yardım dilenen inananların, dizleri üzerinde, Meryem Ananın ikonik yüzünü öpmek için yürüdükleri, Tinos'a yapılan kitleler halindeki hac ziyareti biçiminde olsun. Meryem Ana ikonunun yerinden alınıp törenle taşındığı, Paros'taki olağanüstü kilisenin, Büyük Konstantin'in annesi Helena tarafından yaptırıldığı rivayet edilmektedir: Yürüyüşün ardından çılgınca alkol tüketilmektedir. Khios'taki Panagia Erithiani'de de, bütün ada inanılmaz şenlikli, ev yapımı havai fişek gösterilerinin tadını çıkarmaktadır. Doğulu bir kaynağın ifade ettiği gibi: "Havva'nın ağaçtan kopardığı acı meyvenin yerine, Meryem Ana insanlığa tatlı meyveyi verdi. İşte bak, bütün dünya Meryem Ananın meyvesini tadıyor. Bakirenin bağı bir üzüm verdi ki, o tatlı şarabıyla yas tutanlara rahatlık verdi."[6]

Bu arada, kadınların fiziksel olarak kilise evlerini destekleme ve işletme yönündeki rolleri –Yeni Ahit'teki Priscilla hikâyelerinin de doğruluğunun test edildiği bir olgu– hiç duraksamadan sürüyordu. Geleceğin Konstantinopolis başpiskoposu (800 yıl önce, 1204 Haçlı Seferi sırasında yağmalanan kemikleri ancak 2004 yılında, Roma'dan İstanbul'a getirtilen) Nenizili Aziz Gregorius

---

6 Mevcut çeviri: http://www.ewtn.com/library/Doctrine/EUCHAR10. HTM, referans ile birlikte: "Ephrem the Syrian", *Inni su Santa Maria, Inno* 1, 10.14: *Monumenta Eucharistica,* I, 340.

şehre geldiğinde, kilisesi kuzeni Theodosia'nın sahip olduğu bir konakmış yalnızca. Roma'da Hıristiyanlığın ilk 150 yılında, tahminlere göre, şehirdeki kiliselerin yarısı kadınlar tarafından kurulmuştu ve bu gelenek bütün canlılığıyla Yeni Roma'da da sürdürülüyordu.

Bu anlatılanların hiçbiri bize, Bizans'ın gündelik hayatına kadınların hâkim olduğunu anlatmıyor olsa da, çağrıştırdığı kültürel atmosfer ve sokaklardaki davranışlarla birlikte, Meryem Ananın Tanrı'nın Kendisinin Annesi olduğu doğrultusundaki teolojik iddianın, şehirdeki bazı kadınlara bulaşmış olması tesadüf olmasa gerektir. Dişil kudretin yüceltilmesi belki de onlar tarafından kotarılmıştır.[7] Giderek daha fazla görüleceği üzere, Bizans imparatoriçeleri, onların kadın saray görevlileri ve tüccar eşleri, en olmadık bazı durumlarda bile iktidar güçlerini, nüfuzu ve statüyü tayin etmişlerdir.[8] Konstantinopolis'te, dişil tanrıçaların, kadınların haklarına ilişkin Roma hukukunun tutumunun da etkisiyle, gerçek bir ağırlık taşıdığı bir pagan Doğulu çevrenin kusursuz fırtınası hüküm sürmüştür ve bu günümüzde, Ortodoks Hıristiyan teolojideki yüce rol modeli –Yüce Tanrı'nın Taşıyıcısı olarak Bakire Meryem– anlayışına uygundur. 4. yüzyılda Suriyeli Efrem'in dediği gibi: "Havva'nın şahsında insanlığın güzelliği ve arzulanan şöhreti tahrip edilmişti; ama o Meryem Ana sayesinde yeniden canlandırıldı."[9]

Tarih dışı olmamız gerekmez; doğal olarak hâlâ önyargı vardı. Konstantinopolis'in gözde simalarından biri olan Başpiskopos Yuhanna Hrisostomos, kadınların ortalıkta görünmeleriyle ilgili olarak, onların tiyatroda hoplayıp zıpladıklarını görmektense pisliğe batmanın daha iyi olacağı doğrultusunda fikir beyan etmişti.

---

7 Bkz. Profesör Kate Cooper'ın çalışması, örn. Cooper (2013), 263-5.

8 Söylenenlere göre, II. Justinius MS 570'lerde delirince Theodora'nın yeğeni Sophia dizginleri ele geçirmiştir; Eirene elbette 8. yüzyılda oğlu Konstantin adına iktidarı yürütmüştü. 11. yüzyıl sonları ve 12. yüzyıl başlarına gelince, Gürcü bağışçı ve sanatçı-keşiş İoane Tokhabi bu temayı işler. Sina Dağındaki Gürcü manastırında, tahta çıkmış bir Tanrı Annesi Konstantinopolis'te oturur, ama bir Gürcü yazıtında anlatılmıştır; bu üzerinde hiç durulmamış bir şeydir. Skhirtladze (2015).

9 *Opp. Syr.* iii. 607, Newman (1866), 42. Yine: "Başlangıçta, ilk ebeveynlerimizin günahıyla, ölüm bütün insanların yazgısı haline geldi; bugün Meryem sayesinde ölümden yaşama evrildik. Başlangıçta, yılan Havva'nın kulağına işledi ve zehir oradan bütün vücuda yayıldı; bugün Meryem kulağından ebedi mutluluğun ilacını aldı: Bu yüzden ölümün bir aracı olan şey aynı zamanda yaşamın da bir aracıydı."

Antiokheia'da bir pagan anne tarafından yetiştirilen ancak Büyük Konstantin'in ilk kuşak Hıristiyanlarından ve Kilise Babalarının en etkililerinden biri olan Yuhanna Hrisostomos yalın, özüne dönmüş bir Hıristiyanlık türünü savunuyordu:

> Eğer dışarıda üşürken ve perişan haldeyken ihmal edeceksen, tapınakta ipek giysiler içindekine saygı gösterme. "Bu benim bedenim" diyen biri, "Beni aç gördünüz ve bana yiyecek vermediniz" ve "Kardeşlerime yaptığınız şey ne olursa olsun aynısını yapmış sayılırsınız" diyen biriyle aynıdır... Kardeşin açlıktan ölüyorken Aşai Rabbani ayini masası altın kupalarla dolu olmuş neye yarar?[10]

Hristostomos (kelime anlamı "altın ağız" demektir) bu ismi, bir kalabalığı havaya sokma konusundaki olağanüstü yetisi nedeniyle almıştı. İmparatoriçe Eudoksia'nın o gümüş heykeli dikildiğinde, Hristostomos, kendisine Vaftizci Yahya'nın kesik başını korumak için çılgınlar gibi dans eden Salome'yi hatırlatan, pagan tarzda bir kutlama yaptıkları için şehir halkını fena halde azarlamıştı. Klasik dünyanın çoğu yerinde olduğu gibi kadınlara hâlâ yarım tayın verilirken, Havva'nın günahı havada kara bir bulut gibi asılı dururken ve 4. yüzyıln ortasında kürsülerden, "Kadın dostluğun bir düşmanı, kaçınılmaz bir ceza, zorunlu bir şer –doğal bir ayartı, arzulanan bir bela, ev içindeki bir tehlike, iğrenç bir kötülük, güzel renklere bürünmüş bir şeytani doğa– değil de nedir?"[11] benzeri görüşler bangır bangır dillendirilirken, kadınlar bedenlerini ve çoğu durumda zihinlerini çalıştırmaktan ve göstermekten alıkonurken, Konstantinopolis'te gerçek adaletin ve eşitliğin nasıl bir şansı olabilirdi ki? Yuhanna Hrisostomos o kadar meşhurdu ki, Kapadokya'ya ve ardından Karadeniz'in Kafkasya kıyılarına sürgüne gönderildiğinde, Konstantinopolis halkı isyan etmişti. Akıllı din büyüklerinin kaybı karşısında sarayın bronz kapıları dışında öfkesini haykıran kalabalık, şehri ateşe vermeye başlamış ve hem Ayasofya'ya hem Senatoya zarar vermişti. Ve Konstantinopolis'te tam da Meryem Ananın Tanrı'nın Annesi statüsüne yükseltildiği bir zamanda, Batıda Aziz Augustinus'un ilk günah fikirleri, yüzyıllar boyu dişil türün acı çekmesine neden olan, şehvet arzusu

---

10 John Chrysostom, *In Evangelium S. Matthaei*, dini öğütler 50:3-4, s. 58, 508-9.

11 John Chrysostom, *In Matthaeum Homiliae*, xxxiii, *Ex Capite*, xix (a), Migne, *Patrilogia Graeca*, c. 56, s. 803.

ve sonuçlarının kadınların suçu olduğunu ima edecek şekilde yorumlanmaya başlamıştı.

Aynı tarihlerde yine ilk kez, gündelik konuşmalarda *monachos* –keşiş– lafzı geçiyordu; bu, Yahudi (Es sene) ve İpek Yolu boyunca ortaya çıkan Budist geleneklerden esinlenmiş bir fikirdi. Sırf erkeklere mahsus manastırlar kurulmuştu ve mekteplilik sendromu denen şey Hıristiyanlık içine nüfuz etmişti. Okuryazar erkek din adamları artık neyin kitaba uygun olup olmadığına karar verebiliyordu ve yavaş yavaş –muhtemelen bilinçdışı önyargıyla– bu adamlar kadınları kutsal metinlerin, öteki dini yazıların ve giderek de dinsel yaşantının dışına atıyorlardı. Bir kadın teolojik olarak yüceltilirken, sahada kadın din görevlisi giderek daha az görülür hale geliyor ve erkek rahipler her yerde iktidarlarını alabildiğine genişletiyordu.[12]

Üçüncü Ekümenik Konsilde bir rahibin, Konstantinopolis'ten mükemmel bir Meryem Ana ikonunu tarif ederken kullandığı ifadelerden, ideal, Konstantinopolisli bir kadının vasıflarının neler olması gerektiğini çıkarabiliriz:

> Bakire, gözünü her türlü uygunsuz şeyden kaçıran, renklere bürünerek doğal güzelliğine saygısızlık etmeyen, yanaklarını Fenikelilerin sahte renkleriyle kaplamayan, nafile süsler, takılar ekleyerek saygın başını dikkat çekici hale getirmeyen, değerli taşlardan yapılmış mücevherler takıp takıştırarak boynunu pırıltılı yapmayan, ellerini ve ayaklarını altın zincirler katıp kirletmeyen... buna karşılık Yüce Ruhun kokusuna bürünmüş, üzerine giysi olarak Yüce Zarafeti geçirmiş, Tanrı düşüncesini ruhundan eksik etmeyen, kalbinin üzerinde bir hale gibi Tanrı'yı taşıyan, gözleri kutsiyetle parlayan... dudaklarından balmumu damlayan, yürürken güzel yürüyen, huyu tabiatı daha da güzel olan ve adeta, her şeyiyle iyi olan.[13]

Dolayısıyla şehri bir tür ön-feminist harikalar ülkesi olarak hayal etmek tümden aptallık olacaktır. Ancak şehirde yaşayan bir Hıristiyan kadın olarak, geçmişte yaşayan biri olmazdınız. Siz geçmiş –şimdide yaşayan geçmiş– olurdunuz.

---

12 MS 569'dan itibaren eyalet valileri yalnızca rahipler ve zengin toprak sahipleri arasından seçilecekti.

13 Ankyralı Piskopos Theodotos, Üçüncü Ekümenik Konsil, Ephesus Konsili, MS 431.

İstanbul'un altmı beş km doğusunda, kendi haline bırakılmış bir anıt vardır. 500 yıldır, Augustus imparatorluğun çapını belirlediğinden beri, Roma'nın Tuna boyunca çizdiği savunulabilir doğal sınırı gayet iyi korunabilmiştir; ancak MS 493 yılından itibaren, Bizans İmparatoru Anastasios, belki antik dönemin Atinalılarından feyz alarak, Konstantinopolis'in "Uzun Surlar"ını, Marmara Denizinden Karadeniz'e kadar uzanan devasa bir tahkimatı inşa ettirmiştir. Bu devasa savunma hattının kalıntılarına, şehrin 60 km'lik çevresinde hâlâ rastlanmaktadır. Konstantinopolis, giderek daha fazla, antik şiirde ve kutsal kitap metinlerinde anılan –Troia, Eriha, Babil gibi, hikâyelerini şehrin ozanlarının kıskançlıkla koruduğu, efsanevi hale gelen dev bir anlatı ve şöhret tahkimatıyla korunan şehirler gibi– destansı şehirlerden birine benziyordu.[14]

Ve şimdi bizatihi Konstantinopolis'te, hem en büyük çıkarlarına hem de yurtları olan şehrin çıkarına hizmet edecek sosyal, teolojik ve politik kartları oynayacak, en şahane dramatik karakterlerden ikisiyle karşılaşacağız. Bir tanesi imparator olan bir köylü; öteki ise fahişelikten imparatoriçeliğe uzanan kendi yolculuğunda hem melek hem de fahişe vasıflarını kendinde birleştirmeyi başarmış olan, bu söz konusu imparatorun karısı.

---

14 I. Justinianus şehrin savunmasını yeniden sağlamlaştırdı. 6. Yüzyılın sonuna doğru Avarlar ve Slav boylar Tuna'yı geçip Moesia ve Scythia'yı işgal etmişti. Araplar, Lombardlar, Gepidler, Gotlar, Kutrigurlar ve Antalar de çok geçmeden imparatorluğu kuşatacaktı. MS 577 ve 581'de, Anastasios'un surları onları püskürtmüştü. Bkz. Haarer (2006), 106-9.

28. Bölüm

ALTIN ÇAĞ
MS 482-565

Taşı düşüncelerimi o emperyalizme –
Işıltılı Bizantinizmiyle
Irkımızı onurlandırmış o büyük insanlara.
C.P. Kavafis, "Kilisede"[1]

Geleceğin Bizans İmparatoru I. Justinianus MS 482 yılında, günümüzde ismi bazılarına göre Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya, bazılarına göre Makedonya olan ülkenin kuzeyindeki sessiz sakin topraklarda bulunan İlirya'da, Tavresion[2] [Tauresium] yakınlarındaki bir dağ köyünde doğmuştur.[3] Burası insanların hâlâ ellerinde orak ve tırpanlarla sallana sallana yürüdüğü bir yerdir. Tavresion çiftçilikle uğraşan insanların yaşadığı ıssız bir yerleşim yeridir. Ama 1500 yıl önce, bu bölgenin gaddar savaşçıların doğum yeri olmak gibi bir şöhreti varmış. Justinianus'un (Justinius'un satın aldığı ve sonra evlendiği bir köle kızla) evlilik bağından ötürü amcası Justinius, domuz bakıcılığı gibi pek de umut vaat etmeyen bir kariyeri geride bırakmış ve gemi azıya almış barbarlardan kaçıp başşehir Konstantinopolis'e kaçmıştır. Burada iyi bir isim yapmış ve önce bir general, ardından da imparatorluk muhafızlarının komutanı, *comes excubitorum* (kelime anlamı, başı yastığa değmeyen) olarak sürekli yükselmiştir. Justinius çok geçmeden, kaba saba gencin başşehirde kendini daha iyi geliştirebileceğini düşünerek, yeğeni Justinianus'u da yanına alır.

---

1 C. P. Cavafy, "In Church", *Poems by C. P. Cavafy*, çev. J. C. Cavafis (2003).

2 Bu alan Sir Arthur Evans tarafından kazılmıştır; Evans aynı zamanda Minoa Girit'indeki Knossos'un kazılması ve yeniden kurulmasından da sorumluydu.

3 Bazı kaynaklar Justinianus'un doğum yerini Baderiana olarak gösterir. Procopius'un, *Buildings* 4.1.17'ye göre, Justinianus Baderiana kalesi yakınlarında küçük bir köy olan Teuresium'da doğmuştur.

Konstantinopolis'te askeri talim ve istek üzerine zihinsel talim yaptırılır. Justinianus'un kaderinde savaş alanları yoktur. Justinianus'un doğum yerine pek uzak olmayan, 21. yüzyılın başşehri Üsküp'te, köylüden olma Roma İmparatoru, yakın tarihte anısına yaptırılan, bir milyon avronun üzerinde bir maliyeti olan, 5 metre yüksekliğinde mermerden bir heykelle onurlandırılmıştır. Rahibe Teresa ve Büyük İskender'le birlikte Justinianus da, bölgenin en büyük başarı hikâyelerinden birinin kahramanıdır.

Konstantinopolis papaz okullarında ilahiyat ve hukuk eğitimi alan Justinianus, imparatoru korumakla görevli özel tim elemanları tarafından çabucak benimsenir. Muhtemelen genç Justinianus şehirdeki bir diğer İliryalıyla, Belisarios adlı bir savaşçıyla burada karşılaşmıştır. Justinianus Belisarios'la birlikte, Konstantinopolis topraklarını, sonradan benimsediği şehri bilinen dünyanın en büyük imparatorluğu yapmak üzere yüzde 45 oranında genişletecektir. İtalya'nın kuzeydoğusundaki –bu ikilinin MS 540 yılında fethettiği– Ravenna şehrinde bulunan, meşhur mozaik portrede, Justinianus'un sağındaki muhtemelen Belisarios'tur.[4] Justinianus, karısı olacak Theodora ve Belisarios, hem o çağda hem de bugün gerçek, kalıcı etkiye sahip olma şansını ve yeteneğini bir arada yakalamış görünüyor.

Fırsat ayağına gelmiştir. İmparator Anastasios'un ölümü üzerine, okuryazarlığı olmayan, yetmişine merdiven dayamış Amca Justinius imparator ilan edilir. Zaten daha önce enerjik, parlak, yetkin yeğenine kendi adını vermiş olan eski domuz çobanı, görünüşe bakılırsa, himayesine aldığı yeğeni için iktidara giden yolları temizlemiştir. Aslında MS 520'den itibaren, imparatorluğu ikisi birlikte yönetecektir ve eldeki kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla, Justinius hayatının sonuna doğru bunamış ve gerek Konstantinopolis'i gerek adı var kendi yok imparatorluğunu kontrol eden Justinianus olmuştur.

1 Nisan 527 tarihinde, İliryalı asker resmen Justinius'un vârisi ilan edilir. Justinianus imparator ilan edilince, Konstantinopolis'in Altın Kapısından girip, o zamanlar iki yanında şehrin besin kaynağı olan sebze bahçeleri bulunan Mese tören yolu boyunca ilerlemiş ve sonra, heykellerin arasından üzeri gölgeliklerle örtülü

---

4 MS 476'da, nereden bakılırsa bakılsın, Ravenna eski Roma İmparatorluğundan geriye kalan ne varsa onun başşehri haline gelmişti; bunu bir fırsat bilen Konstantinopolis oraya güçlerini gönderdi –Yeni Roma ağacı üzerine sağlam bir eski dal aşılamak istiyordu.

yürüyüş yoluna girmiştir (gölgelikler ve elma çayından tutun elmas kakmalı hançerlere kadar aklınıza ne gelirse satan dükkanlar bugün hâlâ yerinde duruyor). Konstantinopolis'in yeni hükümdarının ilanına ilişkin koparılan yaygara, tören yolunun iki kıyısına dizilmiş mermer sütunlar ile bronz heykellere yansıyordu muhtemelen. Ve şehirde özellikle biri, bu şamatayı büyük bir zevkle dinliyor olsa gerekti. Üç yıl önce, oldukça sıradışı bir kadın, yatağını paylaşmak üzere Justinianus'un sarayındaki odasına girmişti ve imparator ilan edilmesinden tam üç gün sonra, Justinianus ve yeni karısı, dansçı gelin Theodora, ortak imparator ve imparatoriçe olarak taç giyeceklerdi.

21. yüzyılda kendisine karşı heyecanlı bir ilginin canlandığı İmparatoriçe Theodora, geç bulduğu şöhretinin her anını hakkıyla yaşamıştır. Bugün Rum Ortodoks Kilisesi tarafından bir azize olarak onurlandırılan, Konstantinopolis tarihinin bu büyük aktörü, herkes tarafından sevilen biri değildir: "Bu soysuz kadın [Theodora] yılanın ağzına bakan bir başka Havva'ydı. O Cehennem'in müdavimi ve Şeytanların hanımefendisiydi. Şeytani bir ruhun peşinden giden ve kötücül bir öfkeyle hareket eden, şehitlerin kanıyla sağlanmış bir huzuru nefretle bozan oydu" diye yazmıştır Kardinal Baronius.[5] Elimizdeki, Theodora'nın hayatına ilişkin en ayrıntılı kaynak, Justinianus ve Theodora saltanatına ilişkin en önemli eser olan, Prokopius'un yazdığı *Gizli Tarih*'tir; emperyal çifti ve eserlerini hem göklere çıkaran hem de lanetleyen eserler kaleme almış biri olarak Prokopius, burada da eleştirilerini ağzından köpükler saçarak sıralamaktadır. Açıkçası edebi ve retorik söz oyunlarıyla süslenmiş olan, Prokopius'un anlattıkları, tuzla kaplı büyük bir amphora olarak ele alınmalıdır. Ancak hem o çağa hem de Konstantinopolis'ten bu kızın takdire şayan hikâyesinin arka planına ilişkin ayrıntıların birçoğunun doğruluk payı yüksek görünüyor.[6]

Günümüzdeki Yunan patrikliği Theodora'dan, Konstantinopolis'te "sıkıntılı bir çocukluk" geçirmiş, Ortodoks Hıristiyanlığın tarihindeki en etkili karakterlerden biri olarak sempatiyle söz

---

5 Akt. Evans (2002), 108-9. Caesar Baronius MS 1538– 1607 arası yaşamıştır ve onun *Annales Ecclesiastici* çalışması 1588-1607'de basılmıştır. Evans'a göre (*a.g.e.* 109), Baronius bunu "Prokopius'un *Gizli Tarih* çalışması Vatikan Kütüphanesinde keşfedilmeden ve Theodora'nın önceki hayatının güvenilmez olduğu ortaya çıkmadan önce yazmıştı."

6 Kapsamlı bir analiz için, bkz. Garland (1999) ve Harvey (2011).

İmparatoriçe Theodora'nın (ortadaki) bugüne kalmış tek görüntüsü, Ravenna'da, MS yak. 548 tarihinde bitirilmiş, Basilica San Vitale'nin mozaiklerinde yer almaktadır.

etmektedir. İşin aslı, onun kendi yaşadığı çağda, genç Theodora hem sosyal bakımdan lanetliydi –toplumsal skalanın en alt sırasına bile erişemiyordu– hem de şanslıydı. Annesi "aktrist-dansçı" –fahişe demenin nazik bir biçimi– olarak tarif ediliyordu; babası ise ayı ehlileştirici ve oynatıcısıydı. Sokaktan geçimini sağlayan çiftin, görünüşe bakılırsa, hipodromdaki rekabetçi araba yarışçıları takımlarından biriyle, Yeşiller'le arasında bir bağlantı vardı. Baba ölünce ve aile artık Yeşiller'in himayesinden faydalanamaz hale gelince, Theodora ve iki kız kardeşi anneleri tarafından giydirilip kuşandırıldıktan sonra, şehir merkezindeki dar yollardan ve alt koridorlardan geçirilerek Maviler'e sunulmuştu. Maviler'in izni olmaksızın, bu küçük ailenin Konstantinopolis'te hayatta kalması mümkün olmayabilirdi.

Bu rakip spor gruplarının Byzantium'un istikrarı için ne denli önemli olduklarını ne kadar anlatsak azdır. Theodosios'un depremde yıkılmış surlarının yeniden inşasını tamamlayan, bizim bildiğimiz adlarıyla, Yeşiller ve Maviler'di. Hipodrom, güç odakları tarafından bölünmüş durumdaydı; Wembley Stadyumunun

Downing Sokağı 10 Numara [hükümet] ile Buckingham Sarayı[kraliyet] arasında sandviç yapıldığını düşünün. Kabile ya da çetelere denk, rakip gruplar (Yeşiller, Maviler, Kızıllar ve Beyazlar) burada toplanıp yeni bir hükümdarın tahta çıkışına onay vermek üzere tezahüratta bulunuyor ve askeri seferlerden dönen imparatorları karşılamak için şehirde yürüyüş yapıyorlardı. Bizans imparatorları, saray ile hipodromun güney tarafı arasında özel bir gizli geçit inşa ettirmişti. Bu geçit korunaklı bir seyir locasına, *kathisma*ya çıkardı ve bu şahane balkondan Yeni Roma İmparatoru, ailesi ve en yakın danışmanları şikayetleri dinler ya da yarattıklarını umdukları, korkuyla karışık saygıyı gözlerlerdi. Ekmek ya da su yetersiz dağıtılmışsa, bir adaletsizlik yapıldığı izlenimi edinilmişse, gruplar şikayetleri doğrudan hipodroma taşırlardı. Spor, gösteri ve tok bir karın, yurttaş topluluğunu bir arada tutan tutkaldı; bu topluluk, tercihiyle bir imparatoru taşıyabilen ya da ezebilen, kaba bir halk gücüne sahipti.

Annesi ve kardeşleriyle birlikte bir tür zevk-paketi olarak gelen bu genç kız, Theodora, hipodromda ve yakınlarında –oyunlarla birlikte yapılan yan şovlar, performanslar ve küçük tiyatro gösterilerinin bir parçası olarak– akrobatik gösteriler ve erotik danslar yapıyordu. O günün vakanüvislerinin aktardığına göre, Theodora'nın en popüler maharetlerinden biri Troialı Helena'nın annesi Leda ile Kuğunun (kılık değiştirmiş Zeus) hikâyesini canlandırmasıydı. Bu Yunan mitine göre, Zeus Kraliçe Leda'ya o kadar tutulmuştur ki, onu Eurotas Nehri kıyısında yıkanırken görünce hemen bir kuğu kılığına girer. Böylece Sparta Kraliçesine sahip olabilecektir. Leda rolündeki Theodora da, "kuğu" (Konstantinopolis'te aslında kaz) iştahla yesin diye vücudunun üzerine (bazılarına göre, içine de) buğday taneleri dizermiş. İmparatoriçenin aleyhinde demediğini bırakmayanlar, Theodora'nın hem aktif hem de pasif partner olarak anal ilişkiye büyük bir heves duyduğunu anlata anlata bitiremezmiş. Bir çocuk ve yetişkin bir kadın olarak Theodora'nın kötü olduğu düşünülmüş olabilir; ama o fiziksel olarak ilginç zamanlarda, yeni yeni gelişmekte olan bir şehirde insan ilişkilerinin tam kalbinde bir yerde duruyormuş.

Theodora hiç kuşkusuz aynı zamanda son derece çekiciydi de. Suriye ya da Kıbrıs'ta doğmuş, yeniyetme bir kız olarak –daha o zaman bir kız çocuğunun annesiydi ve bir sürü de düşük yapmıştı– Suriyeli bir subayın, Libya Pentapolis'i valisinin eşi olarak Konstantinopolis'ten ayrılmıştı. İkili Kuzey Afrika'ya git-

mişti; orada, kötü muamele gördüğü dört yılın ardından, Bizanslı subay tarafından terk edilir. Bu arada, gıda karnesi de hükümsüz kalmıştır. Iskartaya çıkmış bir metresin 6. yüzyılda yolda başına gelebilecek her şey onun da başına gelir. Kilise Babalarının bir kısmının yayımladığı bildirilerde, bu, Hıristiyanlık tarafından dışlanması gereken bir yaratıktır. Theodora, bir fahişe olmak pahasına, doğduğu şehre dönmenin bir yolunu bulmaya çalışmaktadır ve yirmi yaşındaki, dışlanmış bir kadına barınacak bir yer verecek tek insan topluluğu, İskenderiyeli Hıristiyanlar olacaktır. Ve bu rastlantısal nezaket edimi, çağın gidişatını belirleyecektir.

Theodora hızla değişen bir şehirde büyümüştü. Yarım yüzyıl önce, hatırlarsanız, Ephesos ve Khalkedon'daki iki Hıristiyan Konsilde, başka bir genç kıza dikkate değer bir şey olmuştu. Hıristiyan dünyasının her yerinden rahipler, işlek Ehpesos limanına (unutmadan, doğumun bakire tanrıçası Artemis için de kutsal olan bu yere) akın etmişti. Yunanlar tarafından kurulmuş, Eski Romalılar tarafından yeniden inşa edilmiş, geniş mermer sokaklarda yürümüş, geceleri, Ephesos'ta yaşayan zengin tüccarlarla senli benli olmuş ve evlerini, sandıklardan bulup çıkarılan kaliteli mallarla –taşlarla süslü altın küpeler, parlak mermer duvar süsleri, ince işlemeli freskler– doldurmuşlardı. Şiddetli teolojik tartışmalar neticesinde, bu dinsel ağırlığı ve önemi olan şehirde, Nasıralı kız çocuğu Meryem'in, yalnızca Mesih İsa'nın Annesi değil, Theotokos, yani Tanrı'nın Annesi olduğu karara bağlanmıştı. Manevi, psikolojik, sosyal ve kültürel olarak bu olağanüstü bir değişiklikti. Konstantinopolis Meryem Ananın bu şekilde taltif edilişini büyük bir memnuniyetle karşılamıştı.

Theodora da doğduğu bu şehirde yeni bir geleneğin doğuşuna tanıklık etmiş olsa gerekti; hem sıkıntılı günlerde hem de zafer günlerinde, Meryem Ananın devasa ikonları Konstantinopolis'in her yerinde törenlerle taşınıyordu. Bu ikonların, şehrin surlarını ve sakinlerini koruyabilecek bir tür Hıristiyan kuvvet alanı oluşturacağına inanılıyordu. Her birini dört kişinin taşıdığı mozaikler ağaç üzerine monte ediliyordu. İster ilk izlenim –kan ter içindeki erkeklerin sırtında Konstantinopolis'in inişli yokuşlu sokakları boyunca ilerleyen bir yüce, parlak, altın kız– ister Mesih İsa'nın zayıf ve düşkün kadınlara iyi davranılması yönündeki somut sözleri ya da muhtaç durumda olduğu bir zamanda teolojik olarak angaje yabancıların kendisine gösterdiği nezaket nedeniyle olsun,

görünen o ki, Theodora kendi içinde şiddetli bir Hıristiyanlık inancı geliştirmişti.

Yine de bu onu, sırları karşılığında erkeklerle yatmaktan alıkoymamıştı. Justinianus güç alanını genişletiyordu ve geniş imparatorluk topraklarında bir muhbirler ağı kurmak istediği sözleri dolaşıyordu ortalıkta. Antiokheia'da, Macedonia adlı bir dişi casusa[7] meftun olan Theodora, görünüşe göre hayatının en verimli yatak muhabbetlerini yapmıştı. Kadın onun, doğduğu şehir Konstantinopolis'e dönmesine yardım etmekle kalmamış, neredeyse kesin olarak, sistematik yatak muhabbetleriyle en tepeye tırmanmasını ve aynı zamanda, malumat tacirlerinin piri olarak bir şöhret kazanmasını da sağlamıştı. Bu sayede, Theodora bir biçimde Justinianus'un ilgisine mazhar olacaktı. Bir şov kızı olan Theodora'nın nasıl ilgi çektiğini hayal etmek zor olmasa gerek... Yöntemi ne olursa olsun, etkili olduğu kesin.

MS 524 civarında, İlirya'dan tombul yanaklı, kıvırcık saçlı, sevilip sayılan ve hepsinden ötesi kudretli bir oğlan çocuğu Theodora ile evlenebilsin diye ülkenin kanunları değiştirilmişti. Justinianus'un 526 yılında Justinius'un vârisi olarak tayin edilmesiyle birlikte, fahişe artık imparatoriçe olabilecekti.

Justinianus Theodora'yı, "Bizim en saygın ortağımız, Tanrı'nın bize lütfu"[8] diye betimliyordu (bu, evliliklerinin iki önemli kaynağının, Prokopius ve Ephesoslu Süryani Yuhanna'nın onun hakkında acı sözler sarf etmesine neden olacak bir beyandı). Şöyle deniyordu onlar için: "Müşterek hayatlarının sonuna kadar birinin diğerinden ayrı bir şey yaptığı görülmemiştir."[9] Ya da aynı şekilde, "İmparatorun ona duyduğu olağanüstü aşk"tan söz ediliyordu.[10] Tipik bir imparatorluk düğününde olduğu gibi, büyük bir orkestranın eşliğinde saray erkânı Konstantinopolis Büyük Sarayı koridorları boyunca ilerliyordu. Kokulara bulanmış havlular taşıyan görevliler, imparatoriçe olmaya hazırlanan Theodora'yı hazırlıyor, ona nar ve mücevher kakmalı, kırmızı somaki mermeri sunuyorlardı. Her iki tarafında senatörlerin dizildiği olduğu gelin, imparatorunun kollarına teslim edilecekti. Böylece Justinianus,

7 Procopius, *Secret History* 12.

8 Justinian, *Novellae* 8.1, akt. Evans (2002), 21.

9 Procopius, *Secret History* 10.13, çev. Williamson ve Sarris (2007). Kaldellis (çev.) (2010), s. 48'de şöyle yazar: "Beraber yaşadıkları süre içinde ikili birbirinden bağımsız hiçbir şey yapmamıştı."

10 Procopius, *History of the Wars* 1.25, çev. Dewing (1914).

imparatoriçeye imparatorluk ofisinin ve dolayısıyla imparatorluk şehrinin esenliğini ve üretkenliğini sağlayan kişi payesi biçen, kolektif bir şehir efsanesi yaratıyordu. Bu yalnızca sosyal bir statü atlama olayı değildi; Theodora, Justinianus'la evlenerek basit bir ölümlü olmaktan yarı-yüce bir şahsiyete terfi ediyordu.

Justinianus, Triclinium of the Nineteen Couches'da*[11] Roma tarzı bir taç giyme salonunda resmen imparator olmuştu.[12] Üç gün sonra, Paskalya gününde, Theodora da imparatorun vârisi ilan edilmiş olduğundan, ikili, patriğin huzurunda, dinsel sembolizmden geçilmeyen bir törenle[13] taç giyecekti. Törende sarf edilen sözler o anın muazzam önemine dair en ufak bir kuşkuya yer bırakmıyordu: "Siz ilahi buyrukla evrenin güvenliği ve yüceltilmesi için seçildiniz; siz Tanrı'nın iradesiyle mor katına girdiniz. Yüce Tanrı sizi kutsadı ve kendi elleriyle tacı başınıza koydu."[14] Sokak çocuğu Theodora artık Augusta, yani bir imparatorluğun ve Hıristiyanlığın hükümdarı olmuştu.

Fırsattan istifade, köylü ve fahişe izlerini bırakmaya koyulacaktı: Mısır'da adları Sina Dağındaki kilisenin ahşap kirişlerine kazındı; Justinianus, Haliç üzerine Sykai, günümüz Galata'sı ile Konstantinopolis'i birbirine bağlayan bir köprü inşa ettirdi[15] ve Tenedos'a [Bozcaada] (destanlarda anlatıldığına göre, Troia Savaşı sırasında şehirlerine tahta atı sokarak Troialıları kandırdıklarında Yunan askerlerinin saklandıkları adaya) tahıl siloları yapıldı. Mısır'dan hububat taşıyan gemilerin kendilerini Hellespontos'tan [Çanakkale Boğazı] Konstantinopolis'e doğru itecek kuvvetli bir rüzgâra ihtiyacı vardı. Şimdi artık bir tahıl gemisi, Ege'de rüzgâr yokluğundan dolayı beklemek zorunda kalırsa, Tenedos'a yükünü boşaltacak ve gerisingeri dönerek, Mısır'a yeni bir sefer yapacaktı: Emek yoğun bir işti bu; ama elverişsiz hava koşullarının şehri açlığa mahkûm etmesinin önüne geçilmiş oluyordu. Sokak seviyesinin altına adeta bir bir şehir daha yapılmıştı; yerin altındaki bu sarnıçları kazmak için 7000 köle çalışmıştı. Onlardan biri, sütunlarla desteklenen ve bir zamanlar güneşin altında dikilen anıtlar-

11 Kantorowicz (1963), 156. Featherstone (2012), 171.
* On Dokuz Divanlı Büyük Salon –çn.
12 Evans (2011), 49-50.
13 Bkz. Christophilopoulou (1956) ve Constantine Porphyrogennetos, *The Book of Ceremonies*, çev. Moffat ve Tall (2012), 432 vd.
14 *De Ceremoniis Aulae Byzantinae* 1:39.
15 *Chronicon Paschale* 618.14-17; St Callinicum köprüsü olabilir.

dan çalınmış sütun ve heykellerin desteklediği Basilica Sarnıcıydı [Yerebatan] ve bu sarnıç tek başına 22 milyon galon suyuyla, şehirde artık kimse nasıl açlıktan ölmüyorsa, aynı şekilde, halkın susuzluktan ölmemesini temin ediyordu.

Justinianus ve Theodora, liyakatlarıyla elde ettikleri şanslarını sonuna kadar kullanmakla kalmamış, sonradan görmelerin tüm tutkularına da teslim olmuştu. Saraylılar –hatta şehre gelmiş elçiler– huzura çıktıklarında artık yalnızca eğilmekle kalmıyor, boydan boya yüzükoyun yere uzanıyor ve karı-koca muktedirlerin önünde alınlarını döşemeye bastırıyorlardı. Senatörlere, dudaklarıyla imparatorun ayaklarını temizleme imtiyazı bahşedilmişti.

Theodora sık sık Bosphorus'tan ya da Marmara Denizinden geçerek Asya yakasına gidiyordu. Bu genç kadın bir zamanlar o kıtaya kaçmış, orada tacize uğramış, reddedilmiş ve bir fahişe olmuştu. MS 529 yılında, Theodora 4000 kişilik bir emperyal konvoyun başında, Pythion'a (eski bir Byzantion kolonisi olan ve yakın tarihlerde, Atatürk'ün sıcak su banyolarına olan ilgiyi yeniden canlandırdığı, bugünkü Yalova'ya) bir kere daha gidecekti; ardından kendi renkli kaplıcasının hâlâ kullanıldığı, Prousa'nın (bugünkü adıyla Bursa) yüksek, yeşil tepelerine geçecekti. Biraz ironik belki, ama günümüzde Bursa'daki Theodora'nın kaplıcası artık yalnızca erkeklere hizmet vermektedir; bir kadın olarak siz, imparatoriçenin banyo odalarına, Osmanlılar zamanında eklenmiş muhteşem hamama biri girmeden önce şöyle bir göz atabilirsiniz ancak. (Theodora'nın kaplıcaları sık sık ziyaret etmesinin nedeni belki de, onu daha kırk sekiz yaşındayken öldüren kanser semptomlarını hafifletme çabasıydı.)[16] Ama yine de burada, neredeyse insanı haşlayacak derecede sıcak doğal mineral suyunda, etrafında muhafızları ve emrine amade hizmetçileriyle, göz kamaştırıcı bir ihtişamın içindeki bu sonradan görmenin, kaderinin yoluna çıkardığı bütün o aksiliklere rağmen, kazanmış olmanın zevkini sürdüğünü düşünmek bile son derece ilginç.

Ama zafer de gerçekten zevki sürülecek bir zaferdi: Justinianus'un Theodora'ya saygısı sonsuz ve sarsılmazdı. Dinsel ba-

---

16 Prokopius, Theodora'nın uzun süren banyoları yeğlediğini yazar. Pek kibar biri olmayan Prokopius *Gizli Tarih*'inde bu manzaranın MS 550 yılında, yani Teodora'nın erken ölümünden tam iki yıl sonra sonlandırıldığını duyurur. Yine de Theodora'nın en ateşli hayranlarından bazıları gayet neşeli bir biçimde onun bir genelevden geldiğini kabul eder; bunlardan biri de Theodora'nın teşvikiyle rahip olan Suriyeli Yuhanna'dır.

kımdan farklılıkları vardı: Theodora, Mesih İsa'nın hem tamamen ilahi hem de doğasında ölümlü ve ilahi olanı birleştiren bir varlık olduğuna inanan, sadık bir monofizitti (bazen bir diafizit olduğu da söyleniyordu). Bu görüşlere muhtemelen, İskenderiye ve Antiokheia'da olduğu zamanlar, günahlardan arınmayı temel alan kurtuluşçu Hıristiyanlar tarafından ikna edilmişti. O, MS 451 yılında Khalkedon Konsilinde alınan bazı kararlara karşıydı; Justinianus ise Khalkedon öğretisini benimsiyordu. Dünyanın geri kalanı, Khalkedon'da su yüzüne çıkan, Bizans'ın ve Suriye'nin katı dini yaklaşımları arasındaki bu yarılmayı bütün şiddetiyle hissederken, evde, Konstantinopolis'e tepeden bakan, onların Büyük Sarayında, bu ikili gayet iyi geçinip gidiyor, yarattıkları ışıltının keyfini sürüyordu.[17]

İkisi de Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcileri olarak rollerini büyük ciddiyetle sonuna kadar oynadı. MS 451 yılında, antik "körler şehri" Khalkeon'da toplanan Konsil, Khalkedon Amentüsü ile sonuçlanmıştı; bunlar, bugün hâlâ Katolik, Protestan, Rum ve Rus Ortodoks kiliselerinin çoğu tarafından kabul edilen; ancak Hıristiyanlık içinde bugün de etkisini sürdüren bölünmeleri de besleyen ilkelerdir. Khalkedon Konsilinin kabul ettiği inanç ilkelerine göre, Mesih İsa, tanrısal ve insani olmak üzere iki doğaya sahipti. Suriye, Ermenistan Apostolik, Kıpti, Etiyopya, Eritre ve Hindistan Ortodoks kiliseleri hep birlikte bu inanç ilkelerini o zaman reddetmiştir; şimdi de reddetmektedir. Emperyal çift, şimdi olduğu gibi onların zamanında teolojik tartışmaya hâkim olan havanın öneminin bilincindeymiş. Anlatılanlara göre, Theodora "ateşli bir gayret" gösteriyor, Justinianus da tartışmalar hakkında "coşkulu" mesajlar gönderiyormuş. Justinianus, dogmaya karşı olduğuna karar verdiği düşünceden caymaları için onları zorlamak niyetiyle rahipleri Konstantinopolis'te toplamıştır. Ayrıca Justinianus, bir haç takmış olarak sikkelerin üzerinde kabartma resmi bulunan (örnekleri Hindistan kadar uzak diyarlarda ortaya çıkmıştır) ilk Roma imparatorlarından biridir. Daha o zaman Yemen'e, Suriye'ye, Gassani Araplar için Arabistan'a, Frigya'ya, Lidya'ya ve Aşağı Nubia'ya insanları dine çağırmak üzere papazlar gönderilmiş-

17 Bu belki aralarındaki sapkın, kışkırtıcı rekabet olan ikilinin çok özel, büyük oyunuydu, kim bilir? Ya da bu belki de çoklu bir stratejinin parçası, teolojik yönelimleri ne olursa olsun, her iki cemaati de genel olarak imparatorluk sarayına sadık kılmanın akıllı bir yoluydu.

tir.[18] Theodora da dört bir yana kendi misyonerlerini göndermiştir. Karı koca arasında, ruhları kurtarma ve onları doğru bildikleri biçimde kurtarma yarışı vardır. Örneğin Theodora'nın adamı, Nobatai Kralı Silko'yu ve sarayını dinine döndürmek için var gücüyle çaba harcamıştır.[19] Geride, Konstantinopolis'te ise bazı tiyatrolar kapatılarak, erkeklerin ve kadınların ortak, pozitif bir deneyim için bir araya gelme fırsatları ortadan kaldırılmış ve bu da çok geçmeden Justinianus ve Theodora'nın kapısına dayanacak olan bir şaşkınlık ve öfke patlamasına neden olmuştur.

İki Suriyeli asker-aziz anısına hipodromun güneyine yaptırılan, Küçük Ayasofya olarak da bilinen, küçük, hoş Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi genişletilerek bir manastır ve MS 531 yılından itibaren de monofizitlerin bir sığınma yeri haline getirilmiştir.[20] Burada tapınılan Mesih İsa değil Theodora'dır ve bunun kanıtı, bugün cami olarak kullanılan manastırda, müezzin ile mümin cemaatinin başları üzerindeki yazılarda hâlâ açık ve net görülebilir. Burada Aziz Sergios'a şöyle yalvarılmaktadır: "Tanrı'ya ibadetten başka bir şey düşünmeyen ve düşkünlere deva bulmak için hiçbir gayreti esirmeyen, Tanrı'nın taçlandırdığı Theodora'nın gücüne güç kat ve her şey bu uykusuz egemenin hükmünü korumak için olsun." İmparatoriçe ayrıca zulm edilmiş başkalarından da alkış ve övgü almıştı: Ephososlu Aziz Yuhanna şöyle seslenir: "Onlara yiyecek, içecek ve ödenek sağlayarak... o zamanın kötülüğü karşısında durdukları için zulme uğrayanlara destek olmak üzere, muhtemelen Tanrı tarafından kraliçe tayin edilmiş, İsa-severTheodora."[21]

Justinianus'un ona nereye kadar her istediğini yapması için izin vereceği belli olunca, görünen o ki, Theodora dur durak dinlememişti. Saray, monofizit davanın yuvası haline gelmişti. Saray odalarında, Theodora tam on iki yıl, bir dikkafalı piskoposu saklayıp korumuştu. Büyük Sarayın hemen yanındaki, Justinianus'un kendi Hormisdas Sarayının odaları da 500 din adamı ve keşişin sığınağı olmuştu. Bugüne kalan kayıtlardan, devlet dairelerinin perdelerle odacıklara bölündüğü, yerlere hasır ve tahta döşendiği biliniyor. Konstantinopolis'ten olduğu kadar, "Suriye ve Ermenistan, Kapadokya ve Kilikya, İsauria ve Lycaonia [Konya], Asya ve

18 Garland (1999), 2-9.
19 *A.g.e.* Evans (2011), 60-3. John of Ephesus, *Ecclesiastical History,* Kitap 4.
20 Bardill (2000), 6 n. 42 ve Mango (1975), 392, 531.
21 John of Ephesus, *Lives, Patrologia Orientalis,* 18.529, çev. Brooks (1923).

İskenderiye'den" gelen çileci keşiş ve din adamları da burada sıcak karşılanıyordu. Hizmet için gelen kadın ve çocukların sayısı o kadar artmıştı ki bir keresinde zemin çökmüştü.[22]

Justinianus ve Theodora'nın iktidarda olduğu dönem, aynı zamanda Konstantinopolis'e sığınan mülteci sayısıyla da farklılık yaratır. Evsizler, yurtsuzlar ve gerek Perslerden gerek "barbar" tehdidinden kaçanlar, Doğudan ve Batıdan buraya gelmiştir. Birçoğu Hunların ve Gotların yönetimindeki Tuna boyu ve Gotlara ait bölgelerden kopup gelmiştir; Vandal zulmünden kaçıp gelen mağdurların dilleri kesiktir. Emperyal çift sığınmacılar için bir imarethane yaptırmıştır. Şehir bir sığınma yeri olarak, bugün hâlâ süren bir nam salmaya başlamıştır. MS 539'da, *quaestor* adıyla anılan, yeni bir makam sahibi kişi, Konstantinopolis'e giren yabancıların nereden geldiklerini, kimliklerini ve geliş maksatlarını soruşturmakla görevlendirilmiştir. Sığınmacılık hizmetleri, görünüşe bakılırsa o zaman, bu satırları yazdığım 2015 yılında olduğundan daha iyi çalışıyormuş: Bugün otel odamın penceresinden, kaydı ya da kimliği bulunmayan Suriyeli sığınmacıların, şehrin göbeğindeki yolların kenarlarında ve kamyonların geçtiği kavşaklarda ölü gibi yattığını görebiliyorum.

Theodora ayrıca hemcinsi kadınlar için de inkâr edilmez şeyler yapmıştır: Kocalar artık borç almadan önce (iki kez) eşlerinden izin almak zorundadır. Aileler, aldıkları çeyiz ve başlık parasını dula iade etmek zorundadır. Erkekler tecavüzden daha fazla yargılanır olmuş ve cezaları da giderek artırılmıştır. Genç kızların yiyecek ve giyecek vaadiyle ayartılmalarının ve sonra da alınıp satılmalarının önüne geçmek için önlemler alınmıştır. Bu konuda da Theodora, Justinianus'un desteğini arkasına almış görünüyor. İmparator büyük bir hevesle Aziz Pavlus'tan, "Tanrı'nın hizmetinde, kadın-erkek, özgür-köle ayrımı yoktur"[23] alıntısını yapmıştır. Yine aynı şekilde, "[daha önceki yasa] kadınların zayıflığını dikkate almadığı gibi... onların bedenlerini, malını mülkünü ve bütün hayatını kullanan kocaları da dikkate almıyordu... Kocalarına olan hizmetleri ve çocuk doğurmanın tehlikesinden ötürü ve aslında, çocukları hayata hazırladıkları için onlara kim minnet duymaz ki?"[24] diye ilan etmiştir. Theodora, Asya kıyısında, bugün yerinde (2016 darbe girişiminde kapatılan) bir askeri okulun [Kuleli] bu-

22 Garland (1999), 27.
23 Justinian, *Novellae* 5.5 (MS 535).
24 Justinian, *Codex Justinianus* 8.17 (18).12 (MS 531).

lunduğu bir sarayı dönüştürerek, eski fahişeler için bir manastır kurmuş ve bu güzel binayı kadınlara "teselli" olacak şekilde güzelce döşemiş ve adına da Metanoia [Tövbe] demiştir.[25]

Ancak Prokopius bu girişimi bile Theodora aleyhine kullanmayı becermiştir:

> Ama Theodora aynı zamanda, bedene karşı işlenen günahlar için cezalar tasarlamakla da ilgileniyordu. Pazar yerinin ortasında –yaşamaya ancak yetecek bir paraya– üç obol karşılığında mesleklerini icra eden beş yüzden fazla orospuyu bir araya topladı ve karşı kıyıdaki, Tövbe Manastırı adını verdiği bir yere yerleştirerek onları yeni bir hayat tarzı benimsemeye zorladı. Ve bu kadınların bazıları, gece vakti kendilerini yüksek duvardan atmak suretiyle, pek hoşlarına gitmeyen bu dönüşümden kaçtı.[26]

Theodora ve Justinianus'un (belirgin bir şekilde ortak) sosyal reform ve adalet programı gerçekten heyecan verici, sözcüğün eski Yunancadaki anlamıyla, erotik, tutkulu, çekici ve tatminkâr olsa gerekti.[27] Bir yerde Teodora'dan, ciddi meseleleri "gülünç konular"[28] haline dönüştüren biri olarak söz edilmesi, onun hiçbir zaman, önüne çıkan fırsatları tepmediğini gösteriyor olabilir. Nitekim erotik dansçıyı hipodromdan çekip çıkarabilirsiniz; ama kızın içindeki erotizmi çekip çıkramazsınız... Ama bence bu ikbal düşkünü kadın, gerçekten istediği kişi olabilme ihtimaliyle kendinden geçmiş görünüyor. Bu, aynı anda hem şiddetle tensel hem de şiddetle tinsel olanın bir ortaklığı olacaktı; bu, iyisiyle kötüsüyle, Konstantinopolis şehri üzerinde maddi bir etki yaratacak bir ortaklıktı.

---

25 Procopius, *Buildings* 1.9.1-10, çev. Dewing (i940). Metanoia muhtemelen Boğaz'ın Asya kıyısında, Vaniköy'ün güneyindeki Kuleli Askeri Lisesi'nin altındadır.

26 Procopius, *Secret History* 17-5, çev. Dewing (1935). Yine, bkz. Procopius, *Buildings* 1.9.1-10.

27 Burada Konstantinopolis'te eros ile yönetici taraflar arasında, Platon'un *Symposium*'unda olduğu gibi –cinsel bir özlemi ateşleyen bir yaratıcı güç, evet, ama bu dönüştürücü güçler yalnızca hayatı yaşamaya değil, aynı zamanda yaşama aşkına da duyulan bir tutkuyu destekleyebilir– erotik anlamda cinsel olmayan, bir ortaklık görebiliriz.

28 Evans (2004), 21.

29. Bölüm

DEPREMLER VE YANGINLAR

MS 532

İnsanların değersiz sözlerine kulak verilmemelidir. Suçluların bırakılması ya da masumların cezalandırılması gerektiğini söyleyenlerin ağzına bakmak da doğru değildir.

Diocletianus, Justinianus Kanunlarına Ek,
Nika Ayaklanmalarından Üç Yıl Önce Yayımlandı[1]

...toz, toprak, duman ve küle dönmüş maddi şeylerin pis kokusu, maruz kalanların yüzündeki dehşet ve korku ifadesi yüzünden oturulmaz.

Lidyalı Ioannes
İsyanlar Sonrasında Konstantinopolis'in Manzarasını
Betimlediği, *On Offices*'ten[2]

İstanbul isyan için gayet uygun bir yerdir. Roma tarzı meydanlar ve geniş kamusal alanlar büyük toplaşmaları cesaretlendirir; ortaçağdan kalma sokak sistemleri, eğer otoritelerin tavrı çirkinleşecek olursa protestocuların hemen gözden kaybolmasına imkân tanır. Benim açımdan, 2013 yılında, İstanbul'un orta yerindeki Gezi Parkı/Taksim Meydanı ayaklanmalarının ortasında kalmış biri olarak, bu kuşkuya yer bırakmayacak bir tespittir. Göstericiler her taraftan meydana doluşuyor ve ardından tazyikli su fışkırtan panzerler ile göz yaşartıcı gaz atan ekipler ortaya çıkınca şanslı olanlar ara sokaklarda gözden kayboluyordu. Ters çevrilmiş otomobiller dehşetengiz bir manzara yaratıyordu ve "tersine dönmüş dünya"nın inkâr edilmez bir göstergesiydi. Çatışmayla geçen gecenin ardından, her sabah etrafı inatçı muhalifler ve ortalıkta dolaşan tinerciler tarafından çevrilen bu ters yüz edilmiş

1 Justinian, *Codex Justinianus*, ix 47.12, ed. Krueger (1954).
2 John the Lydian, *On Offices* 3.70.

hurda yığının hemen ötesindeki kırık bir dükkân camına birisi şöyle yazmıştı: "Byzantium – Konstantinopolis – İstanbul – bizimdir!" Burada, devletin 2013'teki operasyonları, tahribat ve yağma, havada yalnızca kekremsi bir karbon tadını asılı bırakmamıştı; aynı zamanda toplum düzeni ve ifade özgürlüğüne ilişkin soruları da askıda bırakmıştı. 2013'te Gezi Parkı, 1500 yıl önceki başka bir çığır açıcı olayı yankılıyordu. Hatta 21. yüzyıldaki, ortalığı kasıp kavuran bu fırtına, şehrin tarihindeki halk eylemlerinin en etkili tezahürlerinden birini –MS 532 yılındaki büyük Nika Ayaklanmalarını– hatırlatmıştı.[3]

Konstantinopolis'teki yarış tutkusu her zaman çok şiddetli olmuştu. Görünüşe bakılırsa Nika Ayaklanmalarının fitili de, hipodromda yuvalanmış ve sınıflar, makam ve zenginlik üstü kentsel kabileler olarak bağlarını kıskançlıkla koruyan, bu savaş arabası yarışçısı gruplar, özellikle de Maviler ve Yeşiller tarafından ateşlenmişti. Havalı bir şekilde dalgalanan renkli gömlekleriyle birbirinden ayrılan bu gruplar, yeni SPQR içindeki P'yi, yani *populus*u, yani halkı temsil ediyordu. Tipik olarak bu yarış grupları birbirlerine karşı mücadele veriyorlardı (6. yüzyılın başlarında, Yeşiller Konstantinopolis tiyatrosunda 3000 Maviler mensubunu öldürmüştü)[4]; nadiren bir araya gelip birlikte iş yaparlardı. Hipodromun sonundaki dönemecin altından –sarmaşıklarla kaplı, metal bir kapıdan içeriye girip, kırık taşları ayaklarınızın altında çatırdayan, ıslak merdivenlerden ve karanlık dehlizlerden geçerek– ilerleyip yarış gruplarının, şeflerinden taktik almak ve böylece müsabakaya hazırlanmak için toplandıkları, baş döndürücü yere varabilirsiniz.[5] Bazı birtakım sıkıntılar ve inanışlar *–deme-*

---

3 Nika Ayaklanmalarının kronolojisi ve ayrıntıları, çok yardımcı olacak şekilde Greatrex (1997)'de özetlenmiş ve çözümlenmiştir. Bu dönemde Konstantinopolis'teki ve başka yerlerdeki karşılaşmalar arasında, Hipodrom'un 491, 498 ve 507 tarihlerinde ateşe verildiği ayaklanmalar da vardır. 507 yılında, yarışçı Porphyrius tarafından sirkte kazanılan zaferin ardından Antiokheia'daki ayaklanmalar bir sinagogun yakılmasına kadar varmıştır. Guttmann (1983), 16. İber yarımadasında Sasanilere karşı Dara Savaşı (530), Haldun (2008), 27.

4 Katliam, MS 500 yılında Brytae festivali sırasında Konstantinopolis'te gerçekleştirilmiştir. Protestolar her zaman şehrin kültürünün bir parçasıydı ve onun fiziksel koşullarına da şekil veriyordu. 512 yılında, Khalkedon'daki muhalifleri hedef alan ayaklanmalar ve cinayetler meydana gelmiştir. MS 1740 yılında öğrenciler protesto gösterisi yapacaktır. İlginçtir, 21. yüzyılda Gezi Parkındaki protestonun nedeni eski şehrin yeşil alanlarının tahrip edilmesiydi.

5 Burada burnu kesilen ve dili koparılan, II. Justinianus olmuştur. Kendisinin de acımasızlıkta sınır tanımadığı söyleniyordu.

nize (şehrin temel birimi) sadakat, politik hayal kırıklığı, teolojik kaygı, iş ilişkileri– insanları gruplardan birine yöneltirdi.

Konstantin'in Yeni Roma'yı kurmasını kutlayan halkın sokaklarda görülmesi beklenen bir günde çıkan Nika Ayaklanmalarının fitilini ateşleyen, anlaşıldığı kadarıyla, vergi ve rağbet görmeyen yasal reformlardı. Justinianus Doğuda, Perslerle sürdürülen, sonu gelmez bir kapışma devralmıştı ve yapacağı askeri sefer için vergiler artırılmıştı. Başlangıçtaki başarıları, Belisarius komutasında gelen zaferi, küçük düşürücü, pahalı bir yenilgi takip etmişti. Kafkaslar'dan Tuna boylarına kadar uzanan bölgede halklar ve askerler gergindi; hem doğu hem de batı sınırlarından gelen kötü haberler tez elden şehre ulaşıyordu. Bir dizi küçük isyan patlak vermişti. Bunların sonucunda yedi adam ölüme mahkûm edilmişti; ancak ikisi darağacında asılırken boyunlarına geçirilen ipin kopması sonucu mucize eseri kaçmayı başarmıştı. Kalabalıktan kaçan bu adamlar, bir süre kaçtıktan sonra, kendilerine sempati duyan keşişler tarafından aceleyle şehrin Petrion (Plateia olarak da bilinir)[6] bölgesindeki [bugünkü Fener civarı] Aziz Laurentius Manastırına sokulmuş ve kapıların arkasına da barikat kurulmuştu.

Tipik olarak, Konstantinopolis'teki araba yarışçısı gruplar arasında, hayatın her alanını kapsayan bir rekabet vardı; ancak şimdi bütün gruplar donkişotvari birleşmiş, Hıristiyan merhameti için bağırıyordu. Maviler ve Yeşiller bir arada hışımla –genellikle birinin ya da ötekinin çağrısı üzerine İmparator ve tebaasının buluştuğu yer olan– hipodroma dönmüş ve yeni bir slogan atmaya başlamıştı: "Yaşasın İnsancıl Yeşiller ve Maviler!" Justinianus ortalıkta görünmüyordu ve İstanbul'da ocak ayının insanı ısıran ayazına rağmen, ortalık kızışıyordu. Ciddi bir ayaklanmanın ilk devresi başlamıştı.

Hipodromun, hoşça vakit geçirip eğlenme işlerinin, âvam tüketicilerinden senatörlere kadar, herkes işin içindeydi artık. Kendimize bunun, *hoi polloi*nin [ayak takımı] toy cesareti mi olduğunu; yoksa kırgın senatörlerin, hoşnutsuzluk ateşini körüklemek için bunu bir fırsat olarak mı gördüğünü sormak zorundayız; keza, bir devrim ihtimali azaldıkça, fırsatçı bir darbe ihtimali artar. Konstantinopolis liderleri *clarissimus*, *psectabilis*, *illustris*, *glariosus* ve hatta *gloriosisimus* gibi unvanları olan erkeklerdi. Konstanti-

---

6 Van Millingen (1899), 28.

nopolis'in önde gelen aileleri, ilk kez Konstantin tarafından "yeni insanlar" olarak işe alınmalarının ardından, etkili bir biçimde sosyal statü merdivenlerinin en üst basamaklarına tırmanmaya başlamıştı. Hatırlarsanız, Justinianus kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde köylü köklere sahipti. Senatodakilerin birçoğu, bildiğimiz üzere, onun bu avam köklerine ve kötü yola düşmüş bir sokak dansçısına olan bağlılığına içerliyordu. İşin tuhaf yanı, ayaklanmalar sırasında en acımasız eleştirilerin sahibi bir kısım asil –aralarında muhtemelen bu olaya dair en önemli kaynaklarımızdan biri olan Prokopius da vardı– sarayında onunla birlikte saf tutmuştu.

İsyancılar Praetorium'un etrafını çevirdiler, onu yaktılar ve neredeyse kesin olarak, oradaki bütün mahkûmların serbest kalmasını sağladılar. Justinianus sopa yerine havuç politikasını deneyerek, imparatorluk kaynaklarını kullanmak suretiyle, 14 Ocak Çarşamba günü sabahında oyunların kaldığı yerden sürdürülmesini tercih etti. Asiler o kadar ucuza gidecek gibi görünmüyorlardı ve hipodromu zevk için aydınlatmak yerine, meşalelerle yakmayı tercih etmişlerdi. Huzursuzluğu yatıştırmak üzere Belisarius gönderilmişti ve Justinianus –muhtemelen çaresizlikten– belli tavizler verecekti. Halkın sevmediği yöneticiler –Justinianus Kanunları kaleme alınmasında son derece etkili olan Tribonianus, olayların patlak vermesine neden olan baş belalarını tutuklayan Eudaemon ve dalavereci bir din adamı olan Kapadokyalı Ioannes– azledilmişti.[7]

16 Ocak Cuma günü ateşler eski Ayasofya Kilisesine doğru yayılırken, İmparator olayların boyunu aştığının farkına varacak ve şiddet hareketlerini bastırmak üzere, vurucu tim olarak kullanılan, Got askerlerden oluşan bir birliği şehre çağıracaktı. O gece şehrin asillerinden ikisini, Hypatios ile Pompey'i de saraydan kovacaktı. Onlar da hiç vakit geçirmeden kalabalığı galeyana getirmeye ve iktidarı ele geçirebilecek adamlar olarak, onlara geçerli bir alternatif sunmaya girişeceklerdi. Justinianus'un bu kovma hamlesi gariptir ve hiçbir tarihçi de bu hareketin mantığına dair tatmin edici bir açıklama getirmiş değildir. En basit haliyle, acaba Justinianus'un öfkeden gözü mü dönmüştü? Bu züppe Hypatios ve Pompey'in halk tarafından lime lime edileceğini mi umut etmişti? Öfkeye kapılmış ve gözü intikamdan başka bir şey

7 Procopius, *History of the Wars* 2.30.

görmez mi olmuştu? Ya da çift yönlü düşünerek, önlerine bir yem atıp göstericileri bir araya toplanmayı ve ardından kılıçtan geçirilmeyi mi planlamıştı?

Sebep ne olursa olsun, ertesi sabah Justinianus'un ruh hali daha dingin görünüyordu. İmparator bir kez daha, homurdanan kalabalığa seslenmek üzere hipodromdaki platforma çıkmış ve Kitabı Mukaddes üzerine yemin ederek, bu kez halkın taleplerine kulak vereceğini ve isyancıları affedeceğini söylemişti. Hoş sözlerdi bunlar... ama hiçbir işe yaramayacaktı.

Yeşiller ve Maviler, birlikte, Hypatios'un –İmparator I. Anastasios'un yeğeni– imparatorluk tahtının gerçek vârisi olduğunu ilan edeceklerdi. 18 Ocak günü, *kathisma*da Hypatios'un boynuna altın bir gerdanlık takılacak ve kalabalık onu imparator olarak selamlayacaktı: Böylece kaos çok boyutlu bir hale gelmişti. Justinianus *kathisma*nın sarayla olan bağlantı yolunu mühürleyip kapatmıştı.

Şimdi artık şehrin büyük bölümü alevler içindeydi ve aceleyle toplanan isyancılar, saraya saldırıp saldırmamayı tartışmaya başlamıştı. Justinianus ise parasını alıp kaçmaya hazırlanıyordu; tıpkı 2013'te Gezi Parkı yanarken Başbakan Erdoğan'ın soluğu Fas'ta alması gibi. Belki de Erdoğan'ın durumunda olduğu gibi, orada bulunmayışı, bekleneceği üzere, Justinianus ile şiddet arasına belli bir mesafe koyacaktı; böylelikle şiddetin sorumluluğu başkasına havale edilebilirdi. Kaçış yolunu ayarlamak kolaydı: Marmara Denizine doğru uzanan yeşil yamacın üzerinde ancak söveleri görünen ve yüksek mevkideki saray erbabına hizmet veren Bukoleon Sarayının denize açılan kapısı kullanılabilirdi. Tekneler hazırda bekliyordu. O sırada Theodora bir adım öne çıkmış, kendini göstermiş ve biyografisini yazan Prokopius'un ifadesine göre, hem takdire şayan bir cesaret örneği hem de antik retorik üzerine etkileyici bilgisini ortaya koyarak, şöyle seslenmişti:

> Ben kaçmanın, güvenliğimizi sağlayacak bile olsa, özellikle olayların şu aşamasında yanlış olduğunu düşünüyorum. Her insan dünyaya geldiği gibi, er ya da geç ölecektir, aksini düşünmek imkânsızdır; ama bir imparator nasıl olur da kaçaklığı kendisine reva görür? İmparatorluk moru giysilerimi asla kendi rızamla çıkarmam; unvanımı taşıyamayacağım günü de asla görmeyeyim. İmparator Efendim, eğer siz canınızı kurtarmak istiyorsanız bunu rahatça yapabilirsiniz. Zenginiz, işte deniz, gemi-

> lerimiz de orada. Fakat kurtulduğunuz zaman, ölümü seçmediğiniz için pişmanlık duyup duymayacağınızı iyi düşünün. Ben her halükârda eski söze bağlı kalacağım: Kraliyet moru iyi bir kefen rengidir.[8]

Bu olağanüstü konuşmayı, kablumbağa hızıyla ilerleyen, Sultanahmet'teki Four Seasons Hotel'in tam arkasında bulunan, Justinianus ve Theodora'nın Büyük Sarayını ortaya çıkarmak için yapılan, yakın tarihli arkeolojik kazıları dikkate alarak aktarıyorum. Bu büyük, cüretkâr sözleri duyup da o *in extremis* [ölümüne] tutkuyu hissetmemek imkânsız olsa gerek. Prokopius kuşkusuz bu sözleri tarihe bir hakaret olarak kaydetmişti. Bu safkan, hiç de feminen olmayan güç, bizatihi isyancılar gibi aşağı tabakadan gelen Theodora, zekice ima ettiği gibi, doğal düzenin ters yüz edilmiş bir haliydi. İyi bir Greko-Romen kadın herkesin önünde böyle yüksek sesle konuşmaz ve eğer konuşacak olursa da, onu dinleyen hiçbir erkeğin başı beladan kurtulmazdı. Theodora, Atinalı yazar İsokrates'ten alıntı yapmıştır. Prokopius, anahtar kelimeyi kraliyet olarak çevirmiştir; halbuki iyi eğitimli Konstantinopolislerin birçoğunun bilebileceği gibi, orijinal metinde söz konusu olan bir kral değil bir tirandır. Olayların ardından yazılmış bu metinde, İmparator-Tiran Justinianus'un isteği üzerine kirli bir şekilde son bulan ayaklanma sanki Theodora'nın hatasıymış gibi sunulmuştur.[9]

Bu konuşmadan sonra kan gövdeyi götürecektir. Belli ki gözü pek sokak dövüşçüsü karısı tarafından kalmaya ikna edilen Justinianus, kalabalığın hâlâ bekleştiği ve bir darbe çağrısı yaptığı hipodromu dört bir yandan kuşatır ve askerlerine saldırı emri verir. İsyancıların büyük bir kısmı silahsızdır. Belisarius komutasındaki Got askerlerin ve Attila'nın torunu Moundos'un emri altındaki Hun askerlerin yardımıyla, imparatorluk ordusu tek bir günde 30.000 ile 50.000 arası değişen sayıda insan öldürür. 19 Ocak Pazartesi günü, huzursuzluğun başlamasından on gün sonra, Hypatios ve Pompey, elleri ve ayakları bağlı bir halde Marmara Denizinin sularına atılır. Önde gelen on sekiz aristokrat isyancı

---

8 *A.g.e.*,1.24.33-8, çev. Garland (1999).

9 Sarayın hadımlarının başı Narses, hipodroma gidip Maviler takımına altın dağıtınca ve onlara Justinianus'un da aslında bir Maviler taraftarı olduğunu, yalnızca Yeşiller'denmiş gibi yaptığını anlatınca –bunu yaparken gözlerinin nasıl parladığını hayal edebilirsiniz– ortalık bir süreliğine sakinleşmiştir. Bkz. Bridge (1978), 73-8.

sürgüne gönderilir ve bu isyancıların mallarına da el konur. Şehirde hâlâ, katledilen asilerin birçoğunun hipodromun altındaki bir toplu mezara gömüldüğü hikâyesi anlatılmaktadır.[10] Kayıtlara göre, şehrin toplam nüfusunun en az onda biri kılıçtan geçirilmiştir.

> "O Roma devletinin her şehrinde güvenli, düzenli bir ortam yaratmış ve isyancılar ya da katiller, ait oldukları takım ayırt edilmeksizin cezalandırılsın diye her şehre gizli emirler göndermişti; böylece gelecekte hiç kimse, hiçbir türden kargaşa çıkarmaya cüret edemeyecekti; çünkü Justinianus dört bir yana korku salmıştı."[11]

Ta en başından Justinianus, demir yumrukla yönetme niyetinde olduğunu açık etmişti. Nika Ayaklanmaları, muhtemelen bir hınç birikmesi neticesinde patlak vermişti. Justinianus ve Theodora, dinlerine duydukları derin aşkla, tiyatroların kapatılmasını mutlulukla izlemişti; böylelikle eğlence ve ilişki kurma ihtiyacı sokağa taşmış oluyordu. Ardından hızla, İmparatoru öven ve ayaklanmaların Tanrı'nın Bizanslılara bir uyarısı olduğunu anlatan propaganda şiiri, *kontakia*, sipariş edilmişti. Bütün bu belalar Bizanslıların günahları yüzünden başlarına gelmişti: Bu şiirin huzursuz edici başlığı ise "Depremler ve Yangınlar"dı. Bu, günümüzde bile Ortodoks dünyasının karakter özelliği olan bir ayin biçiminin ortaya çıkışına işaret ediyordu.

Nika Ayaklanmalarını takip eden zaman diliminde, Konstantinopolis'in görünüşü hem yer üstünde hem yer altında değişecekti. Telaşlı güruhun içgüdüsel olarak ilk düşündüğü şey, ezilecekleri ve yakılacakları olmuştu. Eski şehrin büyük bir kısmı ateşe verilmişti. Ama yıkım aynı zamanda fırsatlar da sunuyordu. Justinianus'un kurtarıcı ve dinine bağlı kent planlamacısı olarak sahneye çıkması için ortalık temizlenmiş oluyordu. Ayaklanmanın sona ermesinin kırkıncı gününde, Justinianus bir kere daha Konstantinopolis'i imar etmeye girişecekti.

---

10 Kitabın yazıldığı sırada şehir merkezinde henüz bir toplu mezar ortaya çıkarılmış değildi.

11 John Malalas, *Chronicle* 422.14-22, çev. Jeffreys vd (1986).

30. Bölüm

ANKA ŞEHİR

MS 532

Süleyman, seni geçtim!

Ayasofya anlatısı: Justinianus'a atfedilen bu söz aslında, 9. yüzyıldan sonra, Ayasofya'nın yapılışına ilişkin mit yaratma çabalarının bir parçasıdır.

Böylece kilise eşsiz güzelliğin bir göstergesi haline geldi, görenleri büyülüyor; ama onu kulaktan dolma bilenler için bu tam anlamıyla inanılmaz bir şey... Ve o, anlatılmaz güzelliğiyle iftihar ediyor.

Procopius, *De Aedificiis* 27

Anlatılanlara göre, bir melek Ayasofya'nın yeniden inşa edilişini gökyüzünden seyretmiş ve ayrıca bu yapı kutsanmıştı; çünkü Justinianus onu yaparken Nuh'un Gemisinin tahtalarından kullanmıştı. Orijinal olarak, Büyük Konstantin tarafından antik Yunan akropolisi üzerine inşa edilen, Theodosios tarafından yeniden yapılan, yanıp kül olan, Justinianus tarafından başka amaçla kullanılan ve ayaklanmada uğradığı tahribatın ardından yeniden inşa edilen Ayasofya Kilisesinin alamet-i farikası olan kubbesi –yerden yaklaşık 60 metre yükseklikte– cennetten uzatılan bir altın zincirle havada asılı tutuluyor gibidir. Ayasofya bin yılı aşkın bir süre boyunca, dünyadaki en büyük dini yapı olmuştur. Bugün, uzak bir Buz Devrinden kalma, dev bir tür gibi duruyor yerinde. Canlı tanıkların ve şehri daha sonra ziyaret edenlerin anlatımlarının açıkça ortaya koyduğu üzere, bu yapı yürekten hissedilen tanrı sevgisi ile katıksız iradenin ifadesinde birleşmiş bir zanaatkârlık harikasıydı.

Çalışma başladığında, ayaklanmanın üzerinden henüz kırk gün geçmişti; altı yıl içinde de proje tamamlanacaktı. Mimarlar Tral-

lesli [Aydın] Anthemius ile Miletoslu İsidoros (ikincisi Atina'daki Platon Akademisinin başındaki kişiydi) tasarım ve inşaat işinin denetiminden sorumluydu. Ayrıksı rengi nedeniyle, Rodos'tan getirilen tuğlalar kullanılmıştı. Daha sonra anlatılanlara göre, inşaatta kullanılan her tuğla, Mezmurlar 46:5'ten alınma, "Tanrı onun ortasındadır; sarsılmaz o kent" sözleriyle damgalanmıştı. Resimler, sütunlar, sütün başları ve tavanlar gümüşle kaplanmıştı. Güneş ışınları kilisenin parlak mermerinden yansıyordu. Bugünkü ortaçağ kasveti aldatıcıdır: Ayasofya, yansıtılmış ihtişamın bir ışık gösterisi olarak planlanmıştı. "Mermer çayırlar"[1] gibi bronz ve altın da bilinen dünyanın dört bir yanından ithal edilmişti: yeşil taşlar Balkanlar'daki Haemos'tan, diğer yeşiller Lakonia'dan, kan kırmızısı çizgileri olanlar Iasia Tepelerinden, yeşiller Lydia'dan, safran renkliler Libya'dan, mor olanlar ise Tire'den. Bu bütün görkemi ve şatafatıyla, Tanrı'nın eserinin bir kutlamasıydı: Ephesos'taki Artemis Tapınağından getirilmiş sütunlarla iç mekân süslenmişti ve Pergamon'daki Zeus Tapınağından getirilmiş kapılar kullanılmıştı.

Bina, bir pagan yapısı olabilirdi; ancak yeryüzünün hazineleri, Tanrı'yı ve ciddi anlamda,Tanrı'nın hem erkek hem de kadınla ilişkisini onurlandırmak için derlenmişti ve iç mekân sütunlarının üst kısmına, hatırlansınlar diye, sarmal halinde, Justinianus ile Theodora'nın isimlerinin baş harfleri kazınmıştı. Burada, bir zamanlar (Paris ve ona ait, "Doğunun altın evleri"nin büyüsüne kapılıp Anadolu'ya giden Troialı Helena'yla dalga geçmiş olan) Euripides gibi Atinalı oyun yazarları tarafından hayal edilen, her türden Doğuya özgü aşırılık ile Yunan ve Roma'nın ihtişamı ve güzelliği bir araya gelip bir bütün oluşturmuştu. Doğuya dair Greko-Romen fanteziler, şimdi Yunanca konuşan Romalılar tarafından somutlaştırılıyordu.

Prokopius için, Ayasofya insanda korkuyla karışık saygı uyandıran bir şeydi:

> Çünkü o gökyüzüyle yarışırcasına yükseklere tırmanıyor ve öteki binalar içinden birdenbire fırlayıvermiş gibi yüksekte duruyor ve şehrin kalanına tepeden bakıyor, şehre hayran; çünkü onun bir parçası; ancak o kendi güzelliğiyle de büyüleyici; çünkü her ne kadar şehrin bir parçası olsa ve şehir ona hükmetse de, aynı zamanda o,

1 Paul the Silentiary, *Description of Haghia Sophia* 617, akt. Schibille (2014), 20.

> şehrin üzerinde öylesine yükselmiş ki, bütün şehre sanki bir saat kulesinden bakıyor. Hem uzunluğu hem de genişliği o kadar orantılı ki, ne fazla uzun ne de olağan dışı geniş demek uygun kaçar. Ve o tarif edilemez güzelliğiyle ne kadar övünse azdır. Çünkü o kütlesini ve ebatlarının ahengini gururla ortaya seriyor; ne fazlası ne de eksiği vardır onun; çünkü o bizim görmeye alıştığımız binalardan hem daha gösterişlidir hem de sadece büyüklüğüyle öne çıkanlardan çok daha soyludur ve o güneş ışığı ve güneş ışığının mermerde yansıması bakımından, aşırı denebilecek kadar da zengindir.[2]

Bugün bile tıklım tıkış, neon ışıklarıyla parlayan İstanbul'da, hiçbir ışıklandırması olmayan Ayasofya, geceleri dik dik bakan bir mevcudiyet sergilemektedir. Akşamın karanlığında bir Kara Delik gibi çeker insanı kendisine; binlerce gaz lambasının ışığı gemicilere ve teknelerine Bosphorus'tan Marmara Denizine geçerken kılavuzluk ederken, şehir sanki kuzey ışıklarının ortaçağdaki karşı kutbudur. Dikkatimizi bu olağanüstü yapının görsel niteliklerine verdik; ammavelakin onun hikâyesinin dini ve psikolojik bakımdan ender rastlanan gücünü de bir kenara koyduk.

Bütün yaratımların –heykeller, anıtmezarlar, binalar– bu arada, bütün insanların meşguliyetlerinin hem metafizik hem fiziksel ifadesi olan, huzur verici bir mevcudiyet sunan, bir tür dinamik güçle dolu olduğu düşünülüyordu. Ve bu, bütün kiliselerin anası İlahi Bilge Sophia'ya ithaf edilmişti. Yunancada *sophia* sözcüğü, aslında bir tür pratik beceri anlamına gelmektedir. Homeros'un karakterleri, eğer bir atı evcilleştirebiliyorsa ya da bir tekne yapabiliyorsa, *sophos* –akıllı, bilge– olarak betimlenmiştir. Bu anlam, Leydi Bilge olarak kişileştirilmiştir ve antikçağın sonuna kadar da böyle sürecektir. Leydi Bilge, dünyayı ve gizemlerini mistik, ayrıksı bir duyarlılıkla algılamanın yanında, iyi bir izlenim bırakmak için insanları yüreklendirmekte, pratik olarak da örneklerini hayata geçirmektedir. Bu sokakların ve yalnızca işyerlerindeki erkeklerin değil, kadınların da bilgeliğidir. Sophia sayısız popüler dini eserde olduğu gibi, Yahudi İncili ve Yunanca Yeni Ahit'te de kendini gösteren bir karakterdir. Leydi Bilge sık sık Apokrifa'da, yani sıklıkla hoş olmayan gerçekleri ihtiva ettiğine inanılan ve bu yüzden de kutsal kitaplardan ve metinlerden sürgün edilen dinsel

2 Procopius, *Buildings* 1.1.27-9, çev. Dewing (1940).

yazılarda da karşımıza çıkar. Birçok Hıristiyan için Sophia, bizatihi Mesih İsa'yı doğurtan bir tür yüce güçtür.

19. yüzyıl sonlarında yapılmış, bu Fransız ağaç oyma işi, Ayasofya'nın, 1453'te gerçekleşen Osmanlı işgalinden önceki hayali görünüşünü yansıtıyor

Sophia kutsal metinlere girmemiş olabilir; ama o gerek antikçağda gerek ortaçağ dünyasında hem popülerdi hem de popülist bir mefhumdu. Bizim kullandığımız bilgelik sözcüğü ile Sophia ortak, tarihöncesi bir anlamı paylaşıyor; sözcüğün Ön-Hint-Avrupa kökü, dünyanın açık görüşlü bir biçimde anlaşılması anlamına geliyor. Sophia kilisesi aynı zamanda, Tanrı'nın bariz ve derin Bilgeliğine, yani *Logos*a –Söz– ithaf edilmişti. Böylelikle bu muzzam bina yalnızca tuğladan harçtan değil, aynı zamanda bir fikirden –hem zihin hem de gizle dünyayı anlama imkânlarının, akıllı olmanın hem eril hem de dişil yollarının ebedi gücünü yaratıcı bir biçimde kavramaktan– imaldi. Şehrin kalbine inşa edilmiş bir binadan kalkarak kendini dünyanın kalbi telakki etmek, takdire şayan bir iddiadır.[3]

---

3 "Mesih, Kitabı Mukaddes'in bildirdiğine göre, bakire Meryem'den doğdu; 'Kutsal Ruh senin üzerine gelecek' –Sophia Ruhtur– 've Yüceler Yücesinin gücü sana gölge salacak' –YücelerYücesi, Yaratandır [Demiurge]– 'bunun için doğacak olana kutsal, Tanrı Oğlu denecek' [Luka 1: 35]. Çünkü tek başına Yüceler Yücesi'nden yaratılan Adem benzerleri gibi, O tek başına YücelerYücesinden –Sophia ve Demiurge'den– yaratılmamıştır. Mesih İsa, yeni insan, yine de Kutsal Ruhtan –yani Sophia ve Demiurge'den– yaratılmıştır; öyle ki Demiurge bedenin uyumunu ve yapısını tamamlamış ve Kutsal Ruh ona öz katmıştır."' Hippolytus, *Refutation of all Heresies* 6.30.

Yahudi İncili'nde, Sophia'nın dengi Hokhma, Süleyman'ın Özdeyişleri 8'de şöyle tanımlanıyor: "Mücevherden değerli, dilediğin hiçbir şey onunla kıyaslanamaz... Akıl ve güç kaynağı benim... Dünya var olmadan önce, ta başlangıçta, öncelikte yerimi aldım... Beni bulan yaşam bulur." Ayasofya yapısı, ilahi olana sunulan bir yatıştırıcı sunu değildi yalnızca; o aynı zamanda bir yanıttı da.

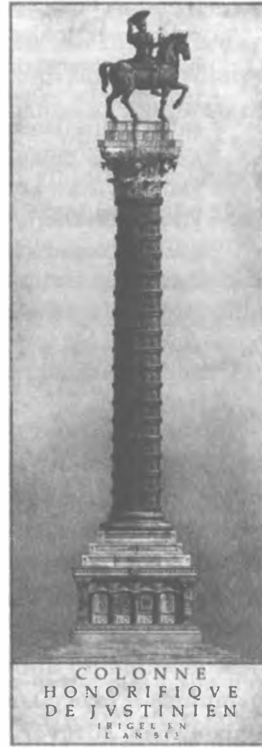
Yeni Ayasofya, Justinianus ve Theodora'nın en görkemli eseriydi. Bu arada, şehrin başka yerlerinde heyecan verici gelişmeler oluyordu. Ayaklanmaların beraberinde getirdiği felaketin ardından, Justinianus'un şimdi kimin patron olduğunu göstermesi gerekiyordu. İmparator şehri tahkim etmişti; saraya büyük bir tahıl ambarı, bir fırın ve bir sarnıç verilmişti, ki bu artık, gelecekteki hiçbir kargaşa en azından açlık getirmeyecek demekti. (Justinianus'un sarnıcı, ziyaretçilerin yerli halkın evlerindeki kuyulara inip taze su çektiklerini fark ettiği 16. yüzyılda yeniden keşfedilmiştir.) Zeuksippos Hamamları ve Büyük Saray yeniden imar edilmiş, su kaynakları yenilenmişti.[4] Blachernae'de [bugünkü Ayvansaray] Teodosios Surları yakınlarına yeni bir saray inşa edilmişti. Justinianus'un arzusu açıkça Eski Roma'nın görkemini canlandırmak ve taklit etmekti; böylece hiç vakit geçirmeden, kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde Roma'ya özgü bir heykel sipariş etmişti. 543 yılından itibaren, üzerinde, Justinianus'un at üstünde, Akhilleus gibi giyinmiş ve gözlerini doğuya, Pers ülkesine dikmiş, yüksekliği Ayasofya'nın kubbesine erişen, bronzdan heykelinin bulunduğu, devasa (şimdi kıyaslanacak olursa çok küçük kalan Konstantin'in sütununa yüksekliğiyle fark atan) bir sütun, yeniden düzenlenmiş Augustaion [Ayasofya'nın önündeki meydan] alanında yükselecekti. Bu sütun en azından MS 1493 yılına kadar orada dikili kalmıştır; Osmanlılar şehri alınca da belli bir süre varlığını korumuştur.

Byzantion gibi ilk Yunan kuruluşlarının oluşumuna tanıklık etmiş olan Herodotos, bizatihi medeniyet denen şeye *to hellenikon* –Yunan şeyi– diyordu. Şimdi artık Konstantinopolis, Herodotos'un medeniyet görüşüne uygun bir şehir –hem Yunan ve Yakındoğu genetik koduna sahip, Roma sinir ve kas gücüyle donatılmış, Hıristiyan derisiyle kaplanmış bir şehir– haline gelmişti. Theodora ve Justinianus çevrelerinde büyüyen şehrin görkemli eserleri –yürüyüş alanı, Augustaion, Senato, dev sütunlarla çevrili, oval, Konstantinopolis Forumu, yaklaşık 500 metre uzunluğunda ve 130 metre

---

4 Ousterhout (2010).

genişliğindeki hipodrom (ne zaman bir inşaat çalışması olsa, örneğin yakın tarihte Sultanahmet Camiinin bahçesine ek tuvalet yapılırken, taş oturma yerleri hâlâ toprak altından çıkıyor), bir dizi yeni kilise, manastır ve su kaynağı– arasında yürür ve düşünürken, Roma'nın hiçbir zaman düşmediği, yalnızca 1375 km doğuya kaydırıldığı hissine kapılacaklardı; ve bu, bir Büyük Sezar tarafından yönetilen, Hıristiyan Roma'ydı ve şimdi Mesih İsa'nın Doğulu köklerine geri dönüyordu.

Justinianus Sütununun, Antoine Helbert tarafından yapılmış modern bir temsili. Orijinali, anlatılanlara göre, 70 metre yüksekliğindeydi ve denizden görülebiliyordu.

Konstantinopolis, en şaşaalı günlerinde bir renk cümbüşü içindeydi: İmparatorluk sarayı mensupları mor renkli somaki mermerinden mezarlara gömülüyordu; sadece belli makam mensuplarının kırmızı çizme giymesine izin veriliyordu; sayıları 5000 kişiyi bulan *scholai* muhafızları beyaz giyiyordu. Bugün kuşbakışı bir İstanbul gezisine çıkacak olsanız, şehre kurşuni rengin hâkim olduğunu görürsünüz; oysa on beş asır önce çatılar, surlar ve kapılar parlak bronz rengiymiş. Şehir mücevherlerle süslü bir taç gibiymiş. Themistius'u, "Şehir altın ve mermerden ötürü parlıyor... Konstantin kurduğu şehri görse... yalnızca dış görünüşü itibariyle değil, gerçek güzellik bakımından da ondan memnun kalırdı"[5] diye yazmaya ve Prokopius'u, "Aslında her biri San Pietro ve San Paulo Kilisesi ile St. Sergios ve Bacchos Kilisesi] eşit oranda, taşlarının ışıltısıyla güneşi sönük bırakır ve her biri eşit oranda, bolca altın ve sunuyla dolu oluşuyla hayranlık uyandırır"[6] diye şaşırmaya sevk eden, yalnızca yazarların abartıları değildi. Konstantinopolis'in diğer özellikleri de Prokopius'un şiirsel güçlerini harekete geçirmişti:

---

5 Themistius, 4. yüzyıl hatibi, *Oratio* 8, akt. Foltz (2014), 76.
6 Procopius, *Buildings* 14.4-5, çev. Dewing (1940).

> Eğer biri Propontis'ten yukarıya, şehrin doğu yakası boyunca yelken açacak olursa, sol tarafta, kamuya ait bir hamam görecektir. Buraya Arcaianae deniyor ve o Konstantinopolis'in şehir kadar büyük bir süsüdür... Ve çarşaf gibi düz deniz, bir nehir gibi Pontus'tan akıp gelerek, akıntısıyla dolandığı bu sarayın yanından usulca akıp gider; öyle ki, kıyıda yürüyüş yapanlar tekneleriyle seyir halindekilerle sahiden konuşabilirler... Muazzam bir güzellik saçan sütunlar ve mermerler hem kaldırımları hem de yukarıdaki kısımları bütünüyle kaplamaktadır. Ve bu güzellikten yansıyan parlak güneş ışınları, neredeyse geldiği gibi geri dönüp, yoğun ve parlak bir beyaz ışık saçmaktadır etrafa.[7]

Tarihin üzüntü verici, ne garip bir cilvesidir ki, Justinianus ve Theodora'nın operasyonlarının merkezi, Büyük Saray ve onunla bağlantılı Bucoleon Sarayı ("hem yabancılarda hem de kendi tebamızda hayranlık uyandırmak üzere"[8] inşa edilmiş, Öküz ve Aslan Sarayı ve bir yasak şehrin en şaşaalı günlerinden arta kalanlar)[9] şu anda, alüminyum bir perdenin arkasında, bir tuğla ve çöp yığını olarak varlığını sürdürmektedir.[10] Müteahhitlerin, İstanbul'un Sultanahmet bölgesinde inşaat faaliyetlerine başlanınca ortaya çıkan birinci tabakayı kullanması üzerine tartışmalar hâlâ sürüyor; umudumuz, bu zengin alanın bir arkeolojik sit alanına dönüşmesidir. Burada muazzam şeyler varmış bir zamanlar: Âşık olduğu İmparatorun yanında duran Theodora'yla birlikte, Vandalları ve Gotları yenilgiye uğratan Justinianus'u gösteren, altın renkli mozaiklerle kaplı, Khalke Kapısı olarak bilinen, son derece yüksek, saraya giriş kapısı bunlardan biri. Ziyaretçileri devasa at heykelleri karşılıyormuş. "İmparatorluk gücüne yakışır" bronz kaplı demir kapıların arkasında Konsistorium, toplantı salonu, Delphaks (bir saray), On Dokuz Sedir

---

7 *A.g.e.*, 1.11.1-6.

8 Constantine VII, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*, ed. Reisky (1829-30), c. 1, s. 33-4. Bkz. Harris (2007), 63-8. Bent (1887), 470: Deniz tarafına bakan surlara yakın, küçük bir yamacın altında işçiler Boukoleon Sarayının sapasağlam kalmış tonozlarını ortaya çıkarmıştır; orada, sanki bir depremle sarsılmış mermer sütun ve sütünbaşı kalıntıları bulunmuştur.

9 Yeni Romalılar görünüşe göre, şehirlerinin kıskanılacak stratejik ve topografik konumu kadar zayıf noktalarını da tanıyordu; bütün kaçış tünelleri ve üstü örtülü koridorlarıyla buradaki saray sanki bir masaldan fırlamış gibi duruyor.

10 Bkz. Mango (1997).

Kürsüsü, Magnaura, seyirci salonu ve Triklinos, yemek odası yer alıyormuş. Birçok özel ve halka açık odalarıyla birlikte sarayın geri kalanı, denize kadar uzanan portikolu yürüyüş yollarıyla birbirine bağlanıyormuş. Bugün, Justinianus'un imparatorluk monogramlarının bir sütunun kalıntıları üzerinde zar zor seçilebildiği, sarayın denize bakan surlarının dibinde, şahıslara ait mütevazı evler sıralanıyor. Suriye, Irak ve Afganistan'dan gelmiş sığınmacılar bu kırık dökük surların kuytularında barınıyor. Küçük mangalların üzerinde yemeklerini pişiren bu insanlar, Romalılar, Persler, Bizanslar, Osmanlılar ve Avrupalılar gibi bölgedeki çok sayıdaki emperyal gücün bocalamaları sonucu ortaya çıkmış mağdurlardan başka bir şey değiller.

Denize bakan surlar, yer yer 21. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş olmakla birlikte, Justinianus ve Theodora dünyasına ait büyük ikramiye yüzyıllardan beri yerin altında gizliydi. Hipodromdaki, Delphi'den gelen Yılanlı Sütunun kesik başı, Eudoksia'nın gümüş kaplı kaidesi; bunlar kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılacak en değerli parçalar gibi görünüyordu. Ama sonra geçmişten bir armağan çıkıp gelmiştir. Aşırı pahalı kilim ve ipekli giysilerin ardına gizlenmiş, günümüzün Arasta Çarşısının altında, 1930'larda ve 50'lerde yapılan kazılarda bir dizi paha biçilmez mozaik çıkarılmıştır. 1606 yılından beri, I. Ahmed'in onların üzerine Sultanahmet Camii yaptırma tutkusu sayesinde, Büyük Sarayın zeminine döşenmiş bu incelikle işlenmiş, değerli eserler titizlikle korunagelmiştir. Zarafet ve hevesle yaratılmış bu şahane sanat eserinin üzerinde, kahramanlar yırtıcı kedilere mızrak saplıyor, bir anne çocuğunu emziriyor, çocuklar develerin üzerine biniyor, çember çeviriyor, bir kartal –kuşatıcılarını yenilgiye uğratan Konstantinopolis sureti– bir yılanla boğuşuyor ve rakip araba yarışçıları, mavi ve yeşiller içinde göz kamaştırıyor. Bu güzel mozaiklerin karşısına geçip bakınca, o tarihteki ve yerdeki saf tutkuyu tüm canlılığıyla, açıkça hissediyorsunuz. Mozaikler, bu emperyal güçlerin yapamayacağı hiçbir şeyin olmadığını fısıldıyor size. Ve ayrıca çok da iyi yapıyor olmanın memnuniyetini de görüyorsunuz onlarda.

Bizans Konstantinopolis'inin imparatorluk bölgesi

Teorik olarak Yunan zevki her türlü deneyime izin verir. Ve ayaklanma sonrasında, görünüşe bakılırsa, Justinianus ve Theodora teknolojiyi Tanrı'nın iradesine boyun eğdirme yönünde teşvik etmiştir. Konstantinopolis toprakları üzerinde birçok iddialı proje gerçekleştiriliyordu ama onların en büyüğü olan Ayasofya, Hıristiyan dünyasının bir harikasıydı ve bugün hâlâ insan deneyiminin olağanüstü örneklerinden biridir.

31. Bölüm

HARİKULÂDE, HARİKULÂDE

MS 521- yak. 650

Tiyatroda yerinize oturun ve gözleriniz çıplak kadınların zevkini çıkarsın... Pazar yerinde bir çıplak kadın görmeyi istemezsiniz ama tiyatroda hevesle beklersiniz. Soyunan bir orospu olsa bile ne fark eder?.. Gerçekten de böylesi gösterileri kaçırmaktansa yüzlerimize çamur bulaşması daha iyi olacaktır.

Yuhanna Hrisostomos, 8. Vaaz[1]

Elbette şehri bütünüyle yüksek sanat dolu bir yer olarak göstermek hata olur. İstanbul'un doğasından gelen çarpıcı bir konumu ve manzarası vardır; tarihi boyunca, şehrin sakinleri de sanki kendilerini bununla yarışacak çapta kendi dramalarını yaratmaya mecbur hissetmiş gibidir. İspanya, Fransa, Portekiz ve Latin Amerika'nın bazı yerlerinde popüler olan kanlı boğa güreşleri, Hıristiyan Konstantinopolis'te sahnelenmeyi sürdüren egzotik hayvan dövüşlerinin sönük bir devamından başka bir şey değildir. Ayinlerinde, barış ve yan yana yaşamak kadar dişe diş, göze göz de vaaz edilen bu şehirde, 6. yüzyılın sonlarına kadar suçlular –ceza olarak parçalanıp yenmek üzere ve kalabalığın zevki için– vahşi hayvanların (*ad bestias*) önüne atılabiliyordu. Anadolu'daki Aphrodisias amfitiyatrosunda [Aydın, Karacasu, Geyre beldesinde], izleyicilerin korunmasına yarayan araçlar olduğunu düşündürten kalıntılar bulunmuştur: Direkler, ipler ve ağlar (bir parça, günümüzde kriket sahalarında görülen türden ağlar) seyircilerin yaralanmasını önleyecekti. Yırtıcı kedileri ve sırtlanları gemilere bindirmek aşırı pahalı ve belki de yalnızca çok sıkıcı olmaya başlayınca, yerel, ölümcül eğlence yerlerinde kullanılmak üzere boğalar ve ayılar beslenmeye

1 John Chrystosdim, *8th Homily on the First Epistle of St Paul the Apostle to the Thessalonians*, akt..Dalrymple (1997), 36-7.

başlanmıştı. 7. yüzyılda, Konstantinopolis'te, anlaşıldığı kadarıyla bu özel infaz biçimine son verilmişti; Severus tarafından yeniden inşa edilmiş Kynegion [Balat] amfitiyatrosu artık yalnızca, birbiri ardına yapılan halka açık infazların seyir yeri olarak kullanılıyordu. İmparatorun halkıyla buluşma yeri olma amacından haince bir sapmaya uğrayan hipodrom da, zaman zaman imparatorluğun önde gelenlerinin infaz yeri olarak seçilecekti.[2]

Bu yüzden, kendileri de gösterinin bir parçası haline gelmemek için Konstantinopolis imparatorlarının halkı hep göz önünde tutmaya ihtiyacı vardı. Biliyoruz ki, MS 521 yılında kendisinin hâlâ şehirde sadece bir konsül olduğu yükseliş dönemlerinde, Justinianus hiçbir masraftan kaçınmaksızın, konsüllük oyunları tertip etmişti; elbette gözlerini büyük ödülden bir an için ayırmıyordu.

Konstantinopolis'te yaşamak gürültülü patırtılı, iç içe yaşamak demekti. Şehir sakinleri Yunanların dinsel festival takıntısını, Romalıların gösteri yapma zevkini miras almıştı ve bu Doğulu bir *mise-en-scene*, yani sahne düzenine, sahip bir şehirde oluyordu. Rekabetin gücüne duyulan köklü inanca –İngilizcedeki *agony* (ıstırap) sözcüğü, Yunancada yarışma anlamına gelen *agon*dan türemiştir– bir şeyler daha katacak olursanız, kudretli bir kamusal performans karışımı elde edersiniz. İlginçtir, *agon* sözcüğü ilk kez Homeros'un *İlyada*'sında, bir buluşma yeri anlamında kullanılmıştır ve buluşmanın kendisi çok geçmeden bir rekabet edimi haline gelir. Konstantinopolis'in antik kökleri bize onun bir mücadele sahnesi olduğunu gösteriyor: Meydanlar, araba pistleri, amfitiyatrolar ve tören yolları askeri yaşam tarzının, yarışma ve galip gelme sanatının mükemmel icra mekânlarıydı.

MS 4. yüzyıla geldiğimizde, fiziksel hüner, antik şehrin müsabaka alanında yapılan geleneksel boks, güreş, koşma, atlama, disk ve cirit atma yerine teatral akrobaside gösterilmeye başlanmıştı: Olimpiyatların yerini günümüzdeki Cirque du Soleil'in aldığını düşünün. Ve Konstantinopolis'in merkezinde yürürken Justinianus'un, şehrin en canlı etkinliklerinden birine –canlı tiyatro gösterisine– maruz kalmış olması muhtemeldir. Yüzyıllardır Romalılar, Yunan tiyatro fikrinin –insana ait ne varsa ona dair fikirlerin çarpıştığı, insanların kendi kendilerine açtıkları yaraları muayene edeceği ve bazı durumlarda saracağı bir ortak mekân– çığırından çıktığı, bir politik boy gösterme ve mevkisiyle hava atma arena-

---

2 Bu bölümde büyük oranda Roueche'ye (2008) bağlı kaldım.

sına dönüşerek yozlaştığı fikrine kapılmıştı. Konstantinopolis'te pandomim ve mim sanatları duyguları ya da teni kızıştırmak için icra ediliyordu. Temsiller, spor müsabakaları arasına sıkıştırılan ya gösteriler ya da kaba skeçler halini almıştı: Yeniyetme Theodora'yı buradaki oyunculardan biri olarak gözlerinizin önüne getirebilirsiniz. Maviler, Yeşiller, Kırmızılar ve Beyazlar bir taraftan bizzat araba yarışı yaparken, tiyatro yarışlarına da var güçleriyle destek oluyorlardı.

Araba yarışçıları gibi, oyuncular da farklı takımlara üyeydi ve portreleri şehrin her yerinde sergileniyordu. Konstantinopolis'teki gösteri sanatları, ne tür olursa olsun, herkesin dilindeydi. "Thetis Mimleri"nde denizkızlarının hayat tarzlarını taklit eden yarı çıplak aktrislere dair anlatımların doğruluğu şüpheli olabilir; ama o zamanlar, kayda değer sayıda bir seyirci topluluğu gerçekten de, MS 499 ya da 500 yılındaki Brytae festivali sırasında, Maviler ile Yeşiller arasında patlak veren savaşın ardından, şehrin su basmış tiyatrosuna düşüp boğulmuştu.[3] Riskli, heyecan dozu yüksek gösteriler şehrin alamet-i farikası haline gelmişti: Konstantinopolis hipodromu Kiev'deki bir katedralde resmedilirken, araba yarışçılarının yanı sıra palyaçolar da çizilmişti.

Konstantinopolis'te, açıkçası, sahnelenen olaylar eşsiz telakki ediliyordu; çünkü onlar şehrin liderleri ile halkı arasında doğrudan bir iletişim hattı oluşturuyordu. Hatırlarsanız, Nika Ayaklanmaları sırasında şehri neredeyse yerle bir eden şey, Konstantinopolis eğlencelerinin ortaya çıkardığı bir adiyet duygusuyla harekete geçmiş insanların tutkusuydu. İmparatorluğun başka yerinde "ucuz dramalar" sahneye konuyordu; bunlar, mahkûm edilen suçluların incelikli mitolojik sahneler canlandırılarak infaz edildiği performanslardı.

MS 339 yılı yazında, *Oyunların ve Tiyatronun Karşısında* [*Against the Games and Theatres*] eserinin yazarı ve kadınların Konstantinopolis sokaklarında görünmesini sorun yapan bir adam olan Yuhanna Hrisostomos, öfke içinde, imparatorluğun başka yerinden gelmiş ziyaretçilerin cazip buldukları metropolise gelerek ahlaki yıkıma uğradıklarını, yurttaşların ise bu büyük gösterilerden birini seyretmek için kiliseleri ihmal ettiğini söylüyordu. Gazze piskoposu ile çileciler Barsanuphios ve Gazzeli Yuhanna'nın o meşhur mektuplaşması, çilecilerin tiyatroların "şeytanın

3 Webb (2008), 102.

işlikleri" olduğu tespitiyle son buluyordu.[4] Suruçlu Mor Yakup (bir diğer piskopos), "Üzerine toprak bulaşmadan kim çamurda banyo yapabilir?"[5] diyordu nefretle. Ancak Altın Ağız Yuhanna hepsini geride bırakıyordu: "Bir kere kafanız böylesi görüntüler ve onlar eşliğinde söylenen şarkılarla dolarsa, rüyalarınızda bile onları düşünürsünüz... Neden biz bir araya gelince izin verilen böylesi şeyler kendi başımıza olunca utanç verici oluyor?" Diğerleri gayet soğukkanlı bir biçimde olaya ilgisiz kalıyordu; Yuhanna Hrisostomos'un da hocası olan, son derece becerikli pagan retorikçi Libanios, şehirde yalnızca yaşlı aristokrasinin değil, "yeni insanların" da yaşadığının bilincinde olarak, Konstantinopolis'teki seyirci kitlesinin "retorik bakımdan kifayetsiz" askerlerden oluşmasından dert yanıyordu.

İki kanatlı tablolar ya da kabartmalar [diptych] bize Konstantinopolis'teki gösteri sanatları kültüründen muhteşem ayrıntılar veriyor. Burada kadın müzisyenler eğleniyor. Bu güzel fildişi kanatlı kabartma, MS 517 yılındaki konsüllük oyunları anısına büyük bir incelikle işlenmiştir. Şehrin sanatçılarının resimleri, kemikten taraklar üzerine bile işlenmiştir.

---

4 Barsanuphios ve Gazzeli Ioannes, Mektup 837, *Correspondence,* 3, çev. Neyt vd (2002), 316-19.

5 Suruçlu Mor Yakup, *Homily 5,* 19v-20r, çev. Moss (1935), 22-3.

Hıristiyanlık sık sık, yerel tiyatroları ve gösterileri öldürmekle suçlanmıştır; ancak benim Yeni Roma'da bunun yalnızca inanç meselesi değil aynı zamanda bir finansal mesele olduğuna dair kuşkularım var. Konstantinopolis'te ve imparatorluğun her yerinde yardımlar –yoksullara armağanlar vermek ya da kiliseler inşa etmek, aş evleri ve hastaneler kurmak gibi– farklı bir biçim alırken, oyunlar için giderek daha az kaynak bulunabiliyordu. Böylelikle şehirde tiyatronun yok oluşu, ahlaki bir tercihten ziyade popüler olma arzusunun ve rekabetin bir sonucu olarak açıklanabilir.

Sonuç olarak, içerideki Hıristiyan endişeler ile dışarıdaki İslami istilanın kıskacında kalan Konstantinopolis halk tiyatrosu sahnelerinin şaşaalı günleri 7. yüzyıl sonlarında sona ermiştir. Bir yazıt üzerinde yakın dönemde yapılan bir çalışma, yeni bir vali tayin edildiğinde ona –bir sahne talimatı olan– "Gir!" emri verildiğini ortaya koymuştur. Bizanslı olma işinin kendisi teatral bir deneyim haline gelmiştir.[6] Bununla birlikte, Bizans'taki işlerin dramatik, aşırı duygusal doğası, eleştirelliğin zaman içinde azalmasının bir nedeni olabilir.

Bu arada, gayet açık olan bir şey varsa o da, zamanında geçimlerini bir çiftçi ve dansçı olarak sağlamış olmalarına rağmen ya da bu yüzden Justinianus ve Theodora'nın Bizans'ın Hıristiyan halkına yalnızca ekmek ve sirk sunmak gibi bir niyeti yoktu. Onların yapmaya niyetlendiği reformlar yalnızca bir şov değil, yargısal içerikli dev bir projeydi de.

---

6 Bkz. Roueche (2008).

32. Bölüm

YASA VE DÜZEN
7 Nisan 529 ve sonrası

Başından sonuna kadar İmparatorun iki dudağı arasından çıkıp hayata geçirilen... büyük bir onuru ve iyi bir talihi hak eden bir eğitim sürecini takiben... müphem eski hikâyelere yaslanmak yerine bizim ihtişamlı imparatorluğumuzun ışığıyla aydınlanmış, bir başlangıç çerçevesini, yasaların bir beşiğini... kurdunuz.

Institutiones Justiniani [Justinianus Kurumları][1]

Avrupa'da, her gün, yaşamlarımız doğrudan Justinianus'un (ve belki Theodora'nın da) müthiş enerjisi tarafından şekillendiriliyor. İktidara gelişinden itibaren altı ay içinde, Justinianus Senatoda yer almış ve geçtiğimiz dört asırlık süre boyunca Roma yasal pratiğini oluşturmuş bütün kararnameleri, yasaları, yazışmaları ve yasal davaları toplamayı, birleştirmeyi, düzenlemeyi ve tasnif etmeyi kapsayan muazzam bir etik, entelektüel, politik, ekonomik ve kültürel bir işe giriştiğini ilan etmiştir. Bu proje Nika Ayaklanmaları tarafından sekteye uğratılmış olabilir belki; ama kırk yılı aşkın bir süre boyunca büyük bir hevesle hayata geçirilecektir.[2] Ortaçağın ilk Hıristiyanları için hukuk kafa karıştıran, gürültülü bir alandı: Geleneksel hukuk, Musevi hukuku, Roma hukuku, Mesih İsa'nın öğretileri... hepsi birbiriyle yarışıyor, çekişiyordu. Justinianus'un emirleri doğrultusunda Konstantinopolis'te toplanan ve –Mesih İsa adına– Hıristiyan dünyasının ve imparatorluğun tamamına geri yollanan materyal aslında geleceğe yönelik bir yol haritasıydı. Konstantinopolis'te kotarılan radikal yasal yenilikler bugün hâlâ Avrupa hukukunun temelini oluşturuyor. Suçlu-

---

1 Justinian's Institutes. Const. Imp. 3.

2 *Codex*, MS 529'da tamamlanmıştır; *Digesta* 533; *Institutiones* 533; *Novellae* 534; *Syntagma* 572-7.

luğumuz kanıtlanana kadar masum olduğumuz ilkesine kutsiyet kazandıran, Justinianus Kanunlarıydı [*Codex Justinionus*]. Bizim bugün *Corpus Juris Civilis* dediğimiz, tümüyle Justinianus'un yasal projesi olan şey, Batı hukuk sistemini düzenlemiş ve yüceltmiştir. Birçoğumuz, denebilir ki, Justinianus'un çocuğudur.[3]

Tek hamlede, büyük hukuk projesiyle, Justinianus ister seçkin ister avamdan olsun, tebaasının dikkatini çekmişti. Bu –kendisini hem adil bir yönetici hem de kontrolü açıkça elinde tutan biri olarak ilan etme– akıllıca bir hamleydi. Bu olağanüstü büyüklükteki sürecin sonunda ortaya çıkan kanunların ayrıntıları gösteriyor ki, uygulama pek hesaba katılmış değildi. Birçok biçimde bugüne kadar işleyişini sürdürmüş olanlar, merkezine doğrudan sosyal adaleti alan başlıklardı. *Codex*'in ilk üç satırı, hukuka bağlı yaşamayı, dürüstçe yaşamak, kimseye zarar vermemek ve herkese hakkını vermek olarak tanımlıyordu. Burada yeni Süleyman olarak Justinianus'u görüyoruz. Ve her ne kadar girişim ağırlıklı olarak, tarihi tasnif edip kontrol altına alma yönünde tatbiki, devasa bir operasyon olsa da, aynı zamanda (önemli bazı istisnalar hariç) hem sosyal hem de entelektüel bakımdan takdir edilecek kadar ilericiydi de.

Antik medeniyetlerin çoğunda, her ne kadar ilahi temsilciler, krallar, aristokratlar ya da bir rahipler sınıfı eliyle dağıtılıyor olsa da, adaletin tanrıların uhdesinde olduğuna inanılırdı. Yunanca adalet anlamına gelen *dike* sözcüğü, Babillilerin parmak için kullandığı sözcükten gelmektedir (bu izi takip edersek işaret [index] parmağımız, ondalık [decimal] sistem ve yargıç sözcüğüne varırız: *iudex*, yargıç, bir topluma doğru davranış yolunu göstererek bizi

---

3 1980 sonları ve 1990 başlarında, komünizme karşı meydan okuyuşların ardından, Orta ve ağırlıklı olarak da Doğu Avrupa'da birçok yasa yapıcının ortak esin kaynağı olarak baktığı yer Justinianus'un *Codex*'i olmuştur. A. M. Honore'nin belirttiği gibi, eğer Justinianus'un bizzat yaptığı eklentileri okuyacak olursak, nasıl biriyle karşı karşıya olduğumuzu anlarız: "parlatmak yerine güçlü ve ısrarlı; vurgulayan, tekrarlayan, yeniden ifade eden... Justinianus'un zihin dünyası, nüfuz edebildiğimiz kadarıyla, bir Hıristiyan ve bürokratik zihniyet dünyası tarafından biçimlendirilmiştir: Kilise Babaları, Theodosios kanunları ve düzenlemeleri, 5. ve 6. yüzyıl doğu imparatorluğunun arşivleri, mevcut yazışmalar; hepsi onun kaynaklarıydı... Geride bırakmak istediği insanların yasalarını okumuştu. Prokopius konuşması, giyimi ve düşünceleriyle onu bir barbar olarak tasvir etmiş olabilir; ama daha cömert bir değerlendirme yapacak olursak, o bitmez tükenmez bir enerjiyle, ne yapılması gerekiyorsa onu yapmak dışında başka bir şey düşünmeyen ve başarıya odaklanmış bir adamdı" Honore (1975), 107-23.

iusa, yani yasaya ya da kutsal yemine yönelten şahıstır). Orijinal anlamda, adalet tanrının işaretleriyle gösterilen bir sisteme itaati ima eder. Antik Yunan kültürü dolayısıyla adalet fikirleri geliştirir; *dike* demokratik Atinalılar tarafından giderek, takdire şayan bir şey, bütün insanlara azar azar dağıtılmış bir nitelik olarak tarif edilmiştir; tekil olarak her bireyin eşit bir adil olma kapasitesi olduğu anlayışı vardır. Ve Justinianus Kanunları bu içgüdüsel yönelimi kolaylaştırır.

Ve böylelikle Mese'nin [bugünkü Divanyolu Caddesi] tam üzerinde, Konstantinopolis adliye sarayı ya da Praetorium –kalıntıları bugün üzerinde yaşlı kadınların güvercinlere yem sattığı ve eskilerden kalma birkaç arzuhalcinin okuryazar olmayan İstanbullulara dilekçe yazdığı, belediyenin ucuz kaldırımlarının altında yatıyor– Justinianus'un gözetiminde, mevcut hukuk sistemimizin ilk uygulamaları, hayata geçirilmişti.

Theodora'nın bu görevde Justinianus'un yanında yer almış olduğunu görüyoruz. Eyalet yargıçları [magistrates] arasındaki haksız uygulamaların önüne geçmeyi amaçlayan önlemler gibi belli reformların yaratılmasına müdahale ettiğine dair çarpıcı detaylar günümüze kadar gelmiştir.[4] Bu yasal düzenlemeleri nasıl gerekçelendirileceği konusundaki belirsizlik yüzünden, bize İmparatorun karısının tavsiyesine kulak verdiği anlatılır: Yasa kiliselerde ayin günlerinde, "bütün herkes yargıçları birer hırsız ve mallarını ellerinden almak için her türlü dolabı çeviren kişi olarak değil de peder olarak tanısın diye" rahipler tarafından okunacaktı. İşaret edildiği üzere, o dönemde birçok kişi buradaki ironiye vurgu yapmıştı: Justinianus ve Theodora, tam da şimdi yasadışı olarak ilan ettikleri şeyi yapmakla, keyiflerine göre mülkiyete el koymakla nam salmıştı.[5] Bir keresinde yüksek mevkideki bir saray mensubu, İmparatoriçeye karşı "hakaret ve iftira" suçu işlediği gerekçesiyle sürgüne gönderilmişti ve mallarına da el konmuştu. Codex'in derlenmesinin ardından, Theodora kadınların mülkiyet haklarını güvenceye almak, mülklerini çocuklarına geçirmelerini sağlamak, bebek katlini yasa dışı ilan etmek, fuhşa teşvik ve aracılık etmeyi yasaklamak gibi yasaların yürürlüğe girmesi için fiilen çaba göstermekle kalmamış, şehirdeki evsiz kadınlara güvenli barınaklar sağlamış ve tecavüze verilen cezaların artırılması için

4 Justinian, *Novels* 8.1.
5 Humfress (2005).

çalışmıştı. Şöyle bir fikir jimnastiği yapmak yersiz olmayacaktır: Belki de Theodora'nın kişisel, travmatik anıları, (556 Mayısında Justinianus'un ölümünden sonra kabul edilmiş olan) Novel 134.9 olarak bilinen, mahkemesi görülen kadınların hapishanelere konmayıp başka kadınlarla birlikte manastırlara yerleştirilmesini sağlayan yasal düzenlemedeki dikkat çekici, empati yüklü detay için esin kaynağı olmuştur.

Bu projenin, Konstantinopolis'in kendi içindeki etkisi üzerine düşünmek için biraz soluklanalım şimdi. 1,6 milyon km^2'lik bir alandaki bütün kiliselere, manastırlara, meclis salonlarına ve özel hanelere belge toplamak üzere ulaklar ve özel görevliler gönderilmişti; bu belgelerin bazıları ofis kopyalarıydı ama sıklıkla tikel bir yasal fikrin yaşayan tek kanıtıydılar. Bu hevesli sivil görevlilerden oluşan ekibe Justinianus, "Yeni Justinianuslar" diyordu: Ona medeniyeti yeniden biçimlendirmekte yardımcı olabilecek taze kandı onlar. Yeni Justinianuslar, Roma İmparatorluğunun bütün uzak merkezlerinden topladıkları belgelerle Konstantinopolis'e koşuyorlardı süratle... Bir aciliyet ve amaçlılık hissi olsa gerek; çünkü bu hukuk düzeni kurma işi yalnızca İmparatorun, yalnızca imparatorluğun değil, Tanrı'nın da işiydi. Yeni Hukuk Düzeni Mesih İsa adına yaratılacaktı ve sürüyü emniyete almak için en iyi ve en inançlı yol neyse o izlenecekti.

Yine tahmin edebileceğiniz gibi, hızla pratiğe dökülen yasal teorideki bu geniş kapsamlı uygulama, kilise ve devleti birbirine bağlamak için bulunmaz bir fırsat yaratıyordu. Justinianus Kanunları bizzat kiliselerde sergileniyor ve yüksek sesle okunuyordu. Bugün hâlâ hepimizin aşina olduğu şu sembolik eylemi, yasal işlerden önce İncil üzerine Hıristiyan yemini etme uygulamasını kural haline getirmişti o.[6] Senatoda okunan ilahilerle, yönetme işi ile Ortodoks inanışı her zamankinden daha fazla olmak üzere iç içe geçiyor ve açıkça birbirine bağlı hale geliyordu.

Kanun haline getirme ve imparatorluk çapında yasal reform görevi başlangıçta, kapalı kapılar ardında harıl harıl çalışan on kişilik bir komiteye verilmişti; ancak projenin ikinci aşaması boyunca, Kuzey Anadolu'dan Tribonianus adlı güçlü bir şahsiyet –işi ilerletmek ama aynı zamanda da yasal bulguların emperyal plana uygunluğunu sağlamak için– ayrıntıları düzenleyip sadeleştirmişti. Tribonianus, Justinianus'un en beğendiği adam tiplerinden

6 Bkz. Silving (1959), 1327, n. 56.

biriydi: İktidar ve nüfuz sahibi olmayı arzulayan, tam bir sonradan görmeydi. Tribonianus'un ekipleri Büyük Sarayın odalarında işe koyulmuştu ve Justinianus, ayda iki kere toplanan ve uyuşmazlıkların resmi olarak emperyal kararnameyle çözüleceği oturumlara resmen dahil olmak ya da çalışma gruplarından ilerleme raporları almak için düzenli olarak onların kapısını çalacaktı. "Hiç uyumayan" İmparatorun, görünüşe bakılırsa, konuya takıntı derecesinde ilgisi vardı. Geçmiş, bir hakikat havuzu olmaktan ziyade, yeni bir şekil verilebilecek bir hammadde kaynağıydı. Lüzumu halinde kanunlar Yeni Roma'nın ihtiyaçlarına ve arzularına uyacak şekilde uyarlanırdı.

Latince 7. yüzyıl ortalarına kadar Bizans mahkemelerinin resmi diliydi.[7] Gramerci Priscianus çalışmalarını Konstantinopolis'ten yürütüyordu ve nasıl İmparator Justinianus Kanunlarını yaptıysa o da imparatorluk genelinde Latince kullanımını sağlamak için uğraşmıştı. Ne var ki Justinianus Latince yazılmış Roma kanunlarını da derlemiş ve sonra MS 535 yılından itibaren bu "Yeni Kanunlar"ı (Novellae ya da Novels) tekrar Yunancaya çevirtmişti. Dolayısıyla Latince Konstantinopolis'te giderek bir meyve bahçesi kokusu –hoş, ilginç, unutulmaz, büyülü, her zaman derinlerde kök salmış ama asli zevklerden biri olmaktan çok hayatın eklentilerinden biri– haline gelmişti. Konstantinopolis'te Romalılar da meskûn bulunuyor olabilirdi; ama bu Romalılar Yunanca konuşuyordu ve şimdi giderek "Latini" –Latinler– olarak hitap edilen insanlar Batıda yaşayanlardı.

Böylelikle insanlar tek tek, şehrin tertemiz yeni yasal sisteminde adalet aramak için bu Doğudaki İkinci Roma'ya geleceklerdi ya da bazı zamanlarda Konstantinopolis onların ayağına gelecekti.

Medea'nın ülkesi (Antik dönemdeki Kolkhis, günümüzdeki Gürcistan'a denk düşen) Lakica'da görülen, mükemmel bir şekilde betimlenmiş cinayet davası, bu yeni kanunların pratikte nasıl işlediğine ilişkin ders niteliğinde bir örnek sunuyor. Konstantinopolis'ten, Agathias adında, işi başından aşkın bir avukat, *Histories* adlı kitabında (şehirde bakmak zorunda olduğu davalar yüzünden gerçek bir araştırmacı yazar olacak vakti bulamadığı için özür dileyerek) anlatıyor bu davayı. Biz bunun bir halkla iliş-

---

7 Batıda yaşayan herkesi kapsayan bir terim olan *Latini,* bu tarihlerde ortaya çıkmıştır. Ortaçağ başlarında birçok tür Latince vardı: Halkın kullandığı, İncil dili, politik ve edebi Latince gibi ve bunlar arasında birçok ortak alan da bulunuyordu.

kiler faaliyeti olarak kaleme alınmış kayıtlar olduğunu biliyoruz; çünkü bu kusursuz örnek dava, "Kafkaslar'ın eteklerinde tertiplenen... İmparatorluk Roma'sına ve Demokrat Atinalılara layık" bir dava olarak ilan edilmişti. Bununla birlikte Agathias, işleyişi gösteren bir el kitabı da hazırlamıştı: Ayrıntıların birçoğu doğru olmalı; aksi halde bu eser ta en başta başarısız olurdu. Dolayısıyla aşağıda anlatılan belki de Konstantinopolis'in yargı sisteminin fiiliyatta işleyişine ilişkin titizlikle tutulmuş bir kayıt olmaktan ziyade bir şablondur.

Agathias bir dizi Kolkhisli insanı tasvir ediyor: mahkeme kâtipleri, elinde kırbacıyla mübaşirler, Konstantinopolis'ten gelmiş görevliler ve cübbesini giymiş yargıç, ki o da başşehirden geliyor. Yanlarında gergi araçları, prangalar ve kıskaçlarıyla işkence uzmanları da sökün etmiş (işkence MS 866 yılına kadar Roma hukukunda izin verilen bir uygulamaydı).[8] Mahkeme halka açık yürütülüyor ve yerel Kolkhisli izleyiciler belli ki söylenenlerin hepsini anlamıyor ama her şeyi takip ediyor, havaya giriyor, sözleri tekrarlıyor ve davaya müdahil avukatların el kol hareketlerini taklit ediyorlar. Suçlu bulunan katil zanlıları, mahkeme sonrası kafaları kesilmeden önce eşeklerin sırtında sokak sokak gezdiriliyor. Böylece Hıristiyan adaleti usulüne uygun bir şekilde yerini bulmuş oluyor.[9] Ama şeytan ayrıntıda gizlidir: Onunki aynı zamanda mazlum yaratan da bir girişimdi. Justinianus Kanunları hem reformcuydu hem de değildi. *Codex Justinianus* paganları, homoseksüelleri, sapkınları ve Yahudileri imparatorluktaki resmi görevlerden ya da miras hakkından yoksun bırakıyordu. Konstantinopolis özünde uzun zamandır kozmopolit bir şehirdi. Şimdi artık şehrin sokaklarında, birdenbire, kanun çerçevesinde adaleti arama hakkından mahrum bırakılan ve yüzlerce yıl boyunca şehrin mazlumları olarak damgalanmaya karşı mücadele edecek olan birçok insan bulunuyordu.

---

8 Resmi olarak Papa I. Nicholas tarafından yasaklanmıştır: bkz. Koven (2008), 158.

9 Agathias, *Histories* 4.1.2 vd.

33. Bölüm

YAHUDİ ŞEHRİ
Antikçağ Sonrası

Majesteleri de her zaman oluşturulmuş olan şeyi araştırır ve titizlikle inceler; herhangi bir şüphe ya da belirsizlik bulunması halinde göksel ruhtan yardım istenerek, yasa değiştirilir ya da ona uygun biçim verilir.

Justinianus, *Digest*[1]

Eğer yeterince cesaretiniz varsa, günümüz İstanbul'undaki Kapalıçarşı'nın işlek anayollarından ayrılarak, o yolları birbirine bağlayan, ortaçağdan kalma dar geçitlerde dolaşıp keşfe çıkın: Roma döneminden kalma sütunların altında çalışan çivit boyacılarının yarattığı, koyu renkli su akıntılarının yanından geçeceksiniz önce. Sonra, etrafta dolaşan, karaborsa para simsarlarını göreceksiniz. Bölgenin bir kısmı, asırlardır olduğu gibi, bakır işçilerine ayrılmış. Burada eğer bir zanaatkârla karşılaşmak istiyorsanız, çalışırken çıkardıkları çekiç seslerini takip ederek loş merdivenlerden ve kırık dökük, açık kapılardan üst katlara tırmanmanız gerekecek. Şehrin yeni muktedirlerinin –yukarılara doğru hızla yükselen, cep telefonu sermayedarlarının ve beş yıldızlı otellerin– teçhizatı (dev bakır şömineler, heykeller ve masaj yatakları) burada, tıpkı 1600 yıl önce işçilerin, Büyük Saray için bakırdan harikalar ürettiği şekilde, elle yapılıyor. Bu bölgede önceden, Khalkoprateia olarak bilinen, yapımına I. Theodosios'un izin verdiği bir sinagog bulunuyormuş. Birçok bakır işçisi Yahudiymiş. Ama sonra sinagog öfkeli Hıristiyanlar tarafından yakılıp yıkılmış ve resmi kaynakların anlattığına göre, sevgili Kraliçe Eudoksia'nın kızı Pulcheria, sinagogun yıkıntıları üzerine (daha sonra camiye çevrilecek olan) Maria Theotokos Kilisesini inşa ettirmiş.

---

1 Justinian, *Digest Const. Tanta,* par.16 (MS 533).

İstanbul'un bu küçük köşesi bize, Konstantinopolis'teki Yahudi mevcudiyetinin görünür ancak tehdit altında olduğu bir zamanı hatırlatmaktadır. Çok geçmeden tuğlalar ve harç, Yahudilerin en az endişe duyacağı şey olacaktır; bu şehirde düzenlenen yeni Hıristiyan Kanunlarının, Yahudilerin Avrupa'daki ve Yakındoğu'daki geleceğini karartacağı gün gibi ortadadır.

MS 425 yılına kadar Konstantinopolis'te bir Yahudi patrikhanesi bulunmaktadır.[2] "Toplantı, meclis" anlamına gelen sinagog hiç kuşkusuz Yunanca bir sözcüktür. Yahudi ibadet yerleri (bunlara *proseuchai* de deniyordu) Hellenistik dünyanın her tarafına dağılmıştır ve en eskilerinden biri de, Kyklad adalarından, rüzgârların hiç eksik olmadığı kutsal Delos'tadır: Atinalıların, Attika Delos Deniz Birliğinin lideri olarak, antik Byzantion'un işlerini ağırdan alarak yürüttüğü adadır burası. Genellikle paralı asker olarak hizmet veren Yahudiler, Yunan asli sistemine (daha sonra adını Anadolu'nun meşhur, kıvrımlı nehrinden alarak Maiandros [Menderes] olarak anılacak sisteme) sadık kalarak, asırlardır Yunanlarla iç içe mutlu mesut yaşayıp çalışmıştır. Hellenik İskenderiye şehrinde, Yahudi İncili büyük bir şevkle Yunancaya çevrilmiştir. Ancak Konstantinopolis, Hıristiyan güç için yeni bir cesur başlangıç anlamına gelmektedir. Büyük Konstantin, Yahudi sorununa bir çözüm getirmek istemiştir. Mesih İsa bir Yahudidir; ama Yahudiler onun kanına susamıştır. Konstantinopolis'in kurucusu, rivayete göre şöyle haykırmıştır: "Düşmanımız olan Yahudilerle ortak hiçbir şeyimiz kalmasın; onların kötü yoluyla tüm bağlarımızı titizlikle koparalım."[3] Ve böylece Yunanna 8:44'ten [Siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi doğaldır. Çünkü o yalancıdır ve yalanın babasıdır] esinlenen Yuhanna Hrisostomos, Antiokheia'nın kilise kürsülerinde –bilindiği kadarıyla, Hıristiyanların kelamının ilk dillendirildiği yerde– ayağa fırlamış ve hiç gizleme gereği duymadan, "Yahudilere Karşı" vaaz adını verdiği konuşmasında, Yahudilerin şeytani doğası hakkında uyarılarda bulunmuştur. Bu ikna gücü yüksek –eğitimini pagan Libanios'tan almış– öğretmenin sözleri, bugün hâlâ Hıristiyan dua kitaplarında yerini korumaktadır.[4]

2 Dubnov (1968), 201.
3 Byzantium'un Yahudi kültürüyle ilişkisi için bkz. Schama (2013), b. 5.
4 Bkz. İngiltere Kilisesinin Ortak Dualar Kitabı'ndaki Sabah Duası.

Yahudilerle Hıristiyanların arasının açılması, bir tarihçi tarafından "aile içi kavga" olarak tanımlanmıştır: "Bu elbette söz konusu kavganın ilk başlarda ölümcül hale gelmesine engel olmadı; belki de aile içi kavga bunu gerektiriyordu."[5] Ve Yuhanna Hrisostomos gibi adamların sözlerinin heyecanlı doğası, Hıristiyanlığın ilk 300 yılında Yahudilerle Hıristiyanların ne kadar yakın bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Ağırlıklı olarak çoktanrıcı bir kâinatta tektanrıcı azınlık olarak, elbette Yahudi ve Hıristiyan erkekler ve kadınlar birbirine kenetlenmiş, kutsal metinleri birlikte tartışmış, gizlice kestikleri kurbanlarını, tayınlarını paylaşmış olmalılar. Bu yeni Hıristiyanların kültürel mirasını göz önünde bulundurmak durumundayız. Hem Yunanlar hem de Yahudiler ritüelin gücüne ve bütün hayvanların yakılmasına –Yunancada *holocaust*– derin bir inanç besliyormuş zamanında. Eski tanrıların tapınakları sonunda kapatılınca, daha yeni Hıristiyanlığa dönmüş şehir sakinleri, bu kanlı Yahudi kurban törenleri hakkında ne düşünmüştür acaba? Tiksinti mi? Hınç mı? Günaha çağrı mı?

Sonra MS 532 yılında –büyük Bizans dirlik düzeninin ikinci safhası olarak– Justinianus Kanunlarının kabul edilişiyle birlikte, Musevilik artık *religio licita*, yani kabul edilen, meşru bir din olmaktan çıkmıştır. 535'teki ikinci bir kararnameyle, bütün sinagoglar kiliseye çevrilmiştir. 7. yüzyıla geldiğinde ise İmparaor Herakleios, mümkün olan her yerde Yahudilerin haftalık ayinlerini ve ezberden *shema* (sabah ve akşam ibadetlerinin vazgeçilmez duası olan "Dinle ey İsrail") duası edilmesini yasaklamaya çalışacaktır. Herakleios ayrıca kitlesel, zorla din değiştirmeyi de teşvik edecektir.[6] Ancak Konstantinopolis'te somut bir sorun vardır. Burası gayretli Yahudi topluluğunu destekleyen bir şehirdir; Yahudiler deri ve ipek ticaretini yürütmekte ve banker olarak çalışmaktadır. Bu, İstanbul'un Avrupa'nın dört bir yanından gelen ve sayıları 100.000'i bulan Yahudi sığınmacıya kucak açtığı İkinci Dünya Savaşına kadar devam eden ve sonrasına uzanan tipik bir durumdur.

Bizans topraklarında Yahudi olma zorlu deneyimi, ancak daha yakın tarihte tam olarak çözümlenebilmiş, kısa ve özlü bir mektupta tüm çıplaklığıyla anlatılmıştır. İbranice olarak MS 961 yılında yazılmış bu mektup, Byzantium'un Yahudi cemaatiyle inişli

---

5 Yine de MS 362-3'te Antiokheia'da da olduğu gibi, Dönek Julian Yahudilerin Yeruşalim'e yerleştirilmesi için yardım teklif etmiştir.

6 Buna ilişkin kanıtlar Mağrip'teki Borium cemaatinde bulunabilir.

çıkışlı ilişkisine taze bir bakış açısı getirmektedir.[7] Moshe Agura adlı bir Yahudinin, üvey kardeşine bir parşömen parçası üzerine bin bir özenle yazdığı bu name, güzel bir şekilde samimi ve açıktır. Moshe ailesiyle bağlantısını kaybetmiştir ve onları bulmaya çabalamaktadır. Rodos ve Girit adaları yakın bir tarihte Bizanslılar tarafından Müslüman Araplardan alınıp yeniden ele geçirilmiştir ve bu, Yahudi aileler için hiç de iyi bir haber değildir. Girit aslında, mektubun yazarına göre "altüst" edilmiştir. Aslen Ermenistanlı bir köylü olan Bizans İmparatoru Romanos Lekapenos, bütün imparatorluk topraklarında, Yahudi cemaatler üzerinde cezai yaptırımlar uygulamaya koymuştur.

Moshe'nin mektubu duygu yüklü ve heyecan vericidir. Yalnız kalmış bu Yahudi, bütün içtenliğiyle ailesinin iyi olup olmadığını, aslında hayatta olup olmadıklarını ve Müslümanların işgali altındaki Kahire'de onların yanında olsa daha iyi olup olmayacağını bilmek istemektedir. Umutsuzca bir haber almak peşindedir. Mektubu hem bir yardım çığlığıdır hem de parçalanmış ama aynı zamanda imkânlarla dolu bir dünyaya işaret etmektedir. Tesadüf eseri bugüne kalmış bu kişiye özel belge, MS 9. ve 10. yüzyıllarda, Arap yönetimi altındaki topraklarda birçok Yahudinin nasıl büyük bir entelektüel, yasal, ticari, yazma ve aslında dokuma özgürlüğünden faydalanabildiğini gösteren birçok belgeden biridir. Bu kısa mektup bir azınlığa ve tarihsel bir uğrağa ilişkin nadir bir kişisel izlenim örneğidir.

Moshe'nin mektubunu yazdığı yüzyıl içinde, İmparator IX. Monomakhos Konstantinopolis'ten, MS 1049 Temmuzunda yürürlüğe giren, altın mühürlü bir kararname ya da bir imparatorluk fermanı yayımlamıştır:

> Haşmetli Kral ve Tanrı eski İsrail'i reddetmiştir; seçilmiş olan ve Tanrı'nın lütfuna mazhar olan eskisi değil, yeni İsrail'dir. O, ona seçilmiş halk demiştir; O'nun istediği, miras bıraktığı odur. Bu bakımdan, kralımız aynı zamanda Yahudi halkını Hıristiyan halka tâbi kılmıştır ve öyle bir düzenlenmiştir ki, dindar ve iyi niyetli ırk inançsız ve nankör ırkı yönetecektir.[8]

---

7 Bkz. Holo (2000).

8 K. N. Kanellakis, *Chiaca Analecta* (Atina, 1890) 550. Krş. Hunger, *Prooimion*, 201.

Böylelikle Konstantinopolis'teki Yahudiler bir ikilem yaşıyorlardı. Bir yanda Bizans imparatorları giderek daha fazla Eski Ahit'le paralellikler kurarak kendilerini rahip-krallar, Konstantinopolis'i Yeni Siyon ve Bizanslı Hıristiyanları da "Seçilmiş Halk" olarak tanımlarken, gerçek Yahudilerin yasal bir statüleri yoktu; sürekli olarak İbranice kullanmaktan men ediliyor ve arada bir din değiştirmeye zorlanıyorlardı. Gündelik önyargılar kayda geçmiştir. Yahudi erkeklerin sakalları yakılabiliyor ya da evlerinin önünde kalabalıklar toplanarak gürültü çıkarıp hep bir ağızdan bağırabiliyorlardı. Hıristiyanların lağım sularını Yahudilerin işyerlerinin önüne boşalttıklarına ilişkin kayıtlar bulunuyor. Konstantinopolis Semitik mistisizm ile klasik etkileri birleştirmekte de bir öncüydü. Bu gündelik hayatta hem hoşgörüye hem de önyargılara olanak tanıyordu.

Justinianus'un devrinde, Konstantinopolis'in Büyük Yasal Oyununda başka kaybedenler de vardı. Homoseksüellik kadar paganlık da bu dönemde çok şiddetli bir biçimde bastırılmıştı. MS 528 ile 546 arasında, Justinianus'un adamları, imparatorluk sarayındaki ve eyaletlerdeki gizli paganları bulup çıkarma gayreti içindeydi; ancak şehrin klasik geçmişiyle yaşadığı aşk-nefret ilişkisi de sürüyordu.

34. Bölüm

KLASİK ŞEHİR

MS 529 ve Sonrası

Bir tanrı olarak ben bile zamanla uyum içinde yaşamayı öğrendim.

Palladas, MS 4. yüzyıl[1]

6. yüzyıl hem Konstantinopolis tarafından kontrol edilen topraklardaki klasik, pagan dünyanın çalışmalarını beslemiş hem de o dünyaya öldürücü darbeler indirmiştir. MS 529 yılı dolaylarında, Atina'daki pagan felsefe okulunun kapanması, çoktan beri sembolik olarak Batı toplumunun rengini belirleyen, çığır açıcı bir an olarak anılmaktadır. Gerçek ise muhtemelen bir parça daha sınırlıdır. İoannes Malalas'ın günlükleri, bu olay hakkında elimizde bulunan yegâne doğrudan kaynaktır ve buradan o devrin ruh haline ilişkin inanılmaz renkli bir görüntü elde ediyoruz: "İmparator [Justinianus] bir ferman çıkardı ve onu Atina'ya yollayarak kimsenin felsefe öğretemeyeceği, ayrıca astronomi yorumları yapamayacağı gibi kura çekmek için zar da atamayacağı emrini verdi. Byzantium'da zar attığı tespit edilenler o korkunç, dine küfür yollarına sapmış oluyordu. Onların elleri kesilir ve develerin sırtında sokaklarda dolaştırılırlardı."[2] "O korkunç, dine küfür yolları" derken, kesinlikle kehanetler kast ediliyordu. Geleceği kestirmek için zar –genellikle on iki yüzlü-[3] kullanılırdı. İnsan merak etmekten kendini alamıyor: Elleri kesilmiş erkekler örneğinde, acaba şehirdeki görevliler, çağdaş rejimi açıkça göklere çıkarmayan kehanetler mi duymuştu?

---

1 Palladas, MS 4. yüzyıl, çev. Willis Barnstone, *The Greek Poets: Homer to the Present,* ed. Constantine, Hadas, Keeley ve van Dyck (2009).

2 John Malalas, *Chronicle* 18.47, çev. Jeffreys vd (1986).

3 İlginçtir; V. Charles zamanında "Talih Dodecahedronu" adlı, on iki yüzlü bir zarla oynanan bir oyun hâlâ oynanıyordu.

Birçok kişi, Atina felsefe okulunun –pagan muhalefetin yuvalandığı yerdi muhtemelen– başşehir içindeki yıkıcı faaliyetlere bir tepki olarak kapatıldığını ileri sürmüştür. Ne var ki bu kapatılmayla ilgili başka hiçbir kaynakta doğrudan bir atıf bulunmamaktadır. Okul MS 4. yüzyılın sonlarında, Plutarkhos adında bir Atinalı tarafından, pagan felsefesi öğretmek için, Platon'un orijinal Akademisinin yeniden canlandırılması olarak resmen kurulmuştur. Etki bakımından okul iniş çıkışlar yaşamış ve şehirdeki Hıristiyan nüfus daha çok söz sahibi hale geldikçe ve önde gelen pagan aristokratların verdiği destek erimeye başladıkça açıkça bocalamaya başlamıştır.

Codex Justinianus içindeki yoruma açık bir yasa maddesi (MS 529 ile 534 yılları arasında bir zamanda yayınlanmış)[4] Hıristiyan olmama gibi bir ihtimali şiddetle yok sayıyordu. Açıkça ilan edildiği üzere, paganlar vaftiz edilmek zorundaydı ve ne eğitmenlik yapabilir ne de herhangi bir kamusal gelir elde edebilirlerdi. Paganların çocuklarına iman zorla öğretilecekti; vaftiz yalnızca göstermelik yapılmışsa, dine dönmeyenler ayni ve nakdi cezaya çarptırılacaktı ve ayrıca itaatsiz paganların malına mülküne el konacaktı. Sonra da sürgün edilecekti. Anlatılanlara göre, Justinianus, Manicilerin kendi gözleri önünde boğulup yakılarak öldürülmelerini izlemişti.

Demokrasi öncesi ihtiyarlar meclisinin, Bronz Çağından MÖ 5. yüzyıla kadar oturdukları, Atina'daki antik Areopagus kayasının tam altında yapılan kazılar, bu kararların acımasız gerçekliğini tüm çıplaklığıyla ortaya çıkarmıştır. Turistlerin ilgisini pek fazla çekmeyen bu kalıntılar üzerinde arada bir kaplumbağalar dolaşmaktadır. Bir dizi sağlam ev terk edilmiş, pagan heykeller, boş umutlarla (görüleceği üzere, ağzı hiçbir zaman açılmamış hazine sandığı) birlikte yakınlardaki bir kuyuya saklanmış ve iç mekân büyük bir yenileme çalışmasına tâbi tutulurken, zemin mozaiğindeki pagan simgeler yerini bir haça bırakmıştır. Gözünüzün önünde şöyle bir sahne canlandırın: Bir zamanlar el üstünde tutulan adamların sahip olduğu değerli mülkler, Hıristiyanlar için arzu edilen konaklar haline gelecek şekilde yeni amaca uygun hale getiriliyordu.[5]

Atina'daki Platon Akademisinin hikâyesi, zamanın aynasıydı.

Konstantinopolis'te yaşayan insanları biz "Bizanslılar" olarak

4 Justinian, *Codex Justinianus* 1.11.10.
5 Ayrıntılı tartışma için bkz. Watts (2004).

tanımlıyoruz; ancak onlar kendilerine "Rhomaioi", yani Romalılar diyordu. İmparatoriçe Pulcheria'nın MS 415 tarihinde çıkardığı bir yasa, paganların askeri ya da resmi herhangi bir emperyal kurumda görev alamayacaklarını (Kraliçe görünüşe bakılırsa bekaret yemini etmiş ve kendisini küçük kardeşi Theodosios'un eğitimine adamıştı) hükmediyor olsa da, hem pagan hem de Hıristiyan düşünürlerin Kostantinopolis'te sözü geçiyordu. Bizans eğitimi sıkı bir biçimde klasik metinlere bağlıydı. Konstantinopolis'te özellikle Homeros'un eserleri ve Troia Savaşı hikâyeleri revaçtaydı. Bu konuda belki ufak tefek sürprizler olacaktı; çünkü burası nihayetinde, direndiği kuşatmalarla tanımlanan bir şehirdi: MÖ 478 Spartalılar, MÖ 408 Alkibiades, MS 515 Konstantinopolis'ten bir asi grup, MS 559 Kotrigur Hunları ve ufukta beliren, geçmiştekilerden daha da zorlu başkaları.

Hiç kuşkusuz, Justinianus MS 529'da Platon Akademisini kapatmış olmakla birlikte, klasik kültür hâlâ her yere sinmiş durumdaydı. Konstantinopolis'te yaşayan insanların zihinlerinin rengârenk doğası, yaptıkları işlerde (örneğin Ioannes Mauropous, 7. yüzyıl gibi geç bir zamanda, açıkça Platon ve Plutarkhos'un ruhları için dua ediyordu) ve bütün şehre yayılmış sanat eserlerinde kendini gösteriyordu. Antik dünya Konstantinopolis'in radikal yeni deneyimi için bir tür temel akor işlevi görüyordu: Hiçbir zaman hâkim değildi; ama inatla, Hıristiyan nüfusun altta yatan şeyi unutmasına izin vermeyerek, orada duruyordu. Müneccimler ve kehanet sahipleri, klasik resme uygun, tepesinde dikilen bir kadın figürü ve etrafındaki şamatanın ortasında, eski Tauri Forumuna yakın dörtlü sütunun üzerindeki bir pramide monte edilmiş, dev rüzgâr fırıldağı altında rüzgârın yönünü kontrol ederek, şehrin sakinlerine hizmet veriyordu. 5. yüzyılda yaşamış Hıristiyan yazar Nonnos, *Dionysiaka* adıyla uzun bir şiir yazarak Dionysos'un Hindistan'ı fethini kutlamıştır ve Bizans manastırlarının çevresinde yapılan kazılarda, üzeri Byzantion'un içki kültürünü bütün canlılığıyla anlatmış Yunan yazar Menandros'un özlü sözleriyle dolu *ostraka*lar –çanak çömlek parçaları, üzerine yazı kazımaya elverişli işlenmemiş materyal– bulunmuştur. At sırtındaki Amazonlar Bizans gümüş tabaklarında dört nala at koştururken; 9. yüzyıla ait bir İncil kitabına (pekâlâ 6. yüzyıldan kalma olabilecek orijinallerin kopyaları da dahil), Masumların Katli, Troia Savaşı hikâyesinde birçok biçimde anlatılmış olan, Hektor'un oğlu Astyanaks'ın öldürülüşünü hatırlatacak bir biçimde resme-

dilmiştir. 11. yüzyılda Skleraina'nın –İmparator IX. Konstantin Monomakhos'un metresi– hayranlık uyandıran güzelliği, *İlyada* Kitap 3'ten bir alıntıyla betimlenmiştir: "Bir adamın onun gibi biri için savaşmasında... utanılacak bir şey yoktu." Aynı yüzyıl içinde Zeus, tarihsellikten kopuk bir biçimde, embiryo haldeki Dionysos'u uyluk kemiğinden çıkaran bir Bizans imparatoru olarak resmedilmiştir ve kuşkusuz güzel Helena'nın ve onun peşinden giden Troialı kahramanların hatıraları her yerde insanların karşısına çıkmaktadır.[6]

Konstantinopolis yazarları sıklıkla bir tür antikleştirilmiş (Attikalaştırılmış) Yunanca kullanıyordu. Yeni şehrin sokakları birdenbire, Atina'nın, Sicilya'nın ve Olympia'nın büyük hatiplerinin yapacakları tarzda konuşmalar yapan insanlarla dolmuştu. Antik dönemin sonlarında, üst sınıfların dil kültürüne duydukları ilgi bir külte dönüşmüştü. Bu dillendirilen sözcüklerle ve yazılan satırlarla, eski imparatorlukların oluşmasına katkıda bulunan kudretin –örneğin Vergilius'un betimlediği gibi– bir kere daha yeniden canlandırılabileceği yönünde bir anlayış vardı.[7]

Engin düşünceli filozof Boethius (yak. MS 480-524) Konstantinopolis'in Helenofil projelerine hayrandı (Aristoteles ve Platon'u Latinceye çevirmek gibi büyük bir plan üzerine kafa yoruyordu). Ostrogot hâkimiyetindeki rejim için çalışan biri olarak, Doğulu Yunan kültürüne sempatisi, potansiyel bir fitnecilik olarak görülmüş ve sonucunda hapse atılıp ölüme mahkûm edilmişti. Boethius'un Konstantinopolis'e ve kültürüne belirgin sadakati, filozofun hayatına mal olmuş ama öte yandan, insanlığa göz kamaştırıcı bir eser de bırakmıştı. İnfazından önce alelacele yazılmış, *Felsefenin*

6 Bkz. Georgiou (2012) ve (2013). Sokaklarda da artık resmi olarak şeytanlık olarak algılanan şey, inatçı bir biçimde cazibesini sürdürüyordu; MS 501'de, İmparator Anastasios tarafından bütün imparatorluk topraklarında yasaklanmış olan Brytae pagan festivali sırasında bir ayaklanma patlak vermişti ve böylece "şehir en güzel dansları ile dansçılarından mahrum kalmış"tı. "Aziz şehir" Edessa'da, paganlar 6. yüzyıl ortalarına kadar hâlâ Zeus-Hadad'a kurban kesiyordu. Mesih İsa'nın adı ve Hıristiyanlık her yere yayılmıştı artık; Yeni Ahit'in eserleri ve sözleri şehrin her yerinde –kilise duvarlarında, ikonlarda, zengin bir çeşitlilik sunan ilahilerin bir parçası olarak inananların ağızlarında– mevcuttu. Ancak onun orijinal ruhu kayıp mı olmuştu? Artık öncü, zayıfların dostu değil miydi? Çünkü MS 569'da, kabul edilen bir karara göre, eyalet valileri ancak rahipler ve zengin toprak sahipleri arasından seçilecekti.

7 Putkırıcılığın sona ermesiyle birlikte, antik simgeler de, özellikle de yazı odalarında, olumlu bir anlamda canlanmıştı.

Tesellisi adlı eseri, hapishanelerin aklı prangaya vuramayacağının da ispatıydı. Bu kitapta Sophia –ya da Leydi Bilge– tutsağa şunu hatırlatmaktadır: "Bir insan başka bir insan üzerine ancak onun bedeni ve o bedene ait şeyleri, yani malı mülkü yoluyla güç uygulayabilir. Özgür bir zihne hiçbir şey dayatamazsınız. Kendisiyle barışık ve akla sıkıca kök salmış bir zihnin iç huzurunu bozamazsınız."[8]

Boethius'un bu eseri, Chaucer tarafından İngilizceye çevrilmiş ve 1478 yılında, William Caxton tarafından Britanya'da kitap olarak basılmıştır. 1593'ten geç olmayan bir tarihte, Kraliçe I. Elizabeth tarafından yeniden çevrilen aynı eser, birçok insana ahlaki değerleri savunmanın, acılarla ve haksızlıkla baş etmenin ve –vakitsiz ölümün gelecek kuşaklara bırakabileceğimiz her şeyin bu olduğu anlamına geldiğinde– kişinin itibarının iade edilmesini sağlamanın en iyi yolunun hangisi olduğu yönünde düşünmeye sevk etmiştir. Benim açımdan, siyasi partilerin bangır bangır ortalığı inleten megafonlarının sesleri arasında çaycıları geçip Studios Manastırının* kalıntıları arasında dolaşırken, burada, bu manastırda, başkalarına ilham veren ve asırlar boyu, umutsuzluğa düşmüş insanları bu durumdan kurtaran sözlerin ve fikirlerin vücut bulduğunu düşünmek gerçekten çok etkileyici. Bilgeliği her türlü kumpastan korumayı seçtiği için ortaçağ İstanbul'una teşekkür borçluyuz.

Ne var ki Konstantinopolis, antik Yunanların ve Romalıların, aslında antik Doğunun eserlerini büyük bir özenle sahiplenirken, kendisini de kültürel bir klişeye hapsediyordu. Byzantium merkezi bir tarihsel öneme sahip olabilir; ancak zaman geçtikçe giderek, şehir ve sakinleri –Kafkasya, Küçük Asya ve Ortadoğu'dan olduğu kadar Trakya ve Avrupa'dan da gelmiş bir nüfus– medeniyetin hikâyesinde sınırda bir yere konacak, "egzotik", "şarki" ve "öteki" olarak kategorize edilecekti.

Bu noktada, fikirlerle, macerayla ve şehvetle sarhoş olmuş, adalette ve suçta ortak bir Theodora ile Justinianus'u gözünüzün önüne getirebilirsiniz. İmparator, planlarını eyleme dökebilen, gözü pek bir kuşak olarak himayesindeki genç hukuk öğrencileriyle –Genç Justinianuslar adını verdiği gençler– gurur duyuyordu.

---

8 Boethius, *The Consolation of Philosophy*, Kitap 2, beyit 6, çev. V. E. Watts (1969), 70.

* Doğu Roma Konsulü Studios tarafından yaptırılan manastır ve günümüzde İmrahor Camii olmuş, içindeki Aya Ioannes Prodomos kilisesi –çn.

Hem İmparator hem de İmparatoriçe, yasaya tâbi –hepsi daha büyük, daha iyi, daha parlak ve daha ışıltılı; çünkü bizatihi Tanrı'nın planının parçası olan– bir gökyüzünün altındaki bu enerjik, teist manzaraya tepeden bakıyor olmalıydı. Ve Eski Roma koşullarında, imparatorlar en karanlık dönemlerinde kendilerinin gerçekten kısmen-ilahi olmadıklarını kabul etmiş olabilecekken, Hıristiyan mesaj, rahatlatıcı bir açıklıkla, her bir insanın tam da öyle olduğunu söylüyordu. Öte yandan, hasbelkader yeryüzündeki en güçlü insan olduğunuzda, çok da elverişli bir geçmiş hikâyesiydi bu.

35. Bölüm

HER ŞEY NAFİLE

MS yak. 515-65

Bu yıl boyunca en korkutucu kehanet gerçekleşti. Çünkü güneş parlamaksızın doğmuştu... ve o güneş fazlasıyla tutulmuş bir güneşe benziyordu; çünkü saçtığı ışınları aydınlatmıyordu.

Procopius, *Savaşların Tarihi*[1]

Hem denizde hem karada sayısız başka felaket meydana gelmişti... Deniz ölü balık kaynıyordu; birçok kara parçası su altında kalmıştı... ve yine gemiler suların çekilmesiyle birlikte karaya oturdu...

Evagrius, *Historia Eccleslastica*[2]

Justinianus dinsel projesini ne kadar ateşli bir biçimde sürdürürse sürdürsün, Konstantinopolis'i diğerlerinden ayıran şey, Tanrı'nın ya da tanrıların gazabının –yeryüzünün doğal olmayan faaliyeti, istenmeyen istilacıların yol açtığı felaketler ve korkunç bir veba– tekrar tekrar şehrin üzerine çökmesi olacaktı.

MS 468 yılında, Basiliskos'un Vandallar tarafından yenilgiye uğratılması –Konstantinopolis'in düşmanları Roma filosu arasında ateş gemileri gönderdiği zaman– can sıkıcı bir hakaret halini almıştı. Şehrin sokaklarındaki insanlar da, Roma'nın 455 yılındaki –yine Vandal kuvvetlere– düşüşünün ne kadar onur kırıcı olduğu hakkında konuşuyordu. 515 yılında, Konstantinopolis Justinus'un halefi Anastasios tarafından yönetilirken, Bizans generali Vitalianus (karma bir evlilikten olma, yarı-Gottu) ayaklanmıştı ve kuvvetleri hem denizden hem karadan şehri tehdit ediyordu.

1 Procopius, *History of the Wars*, Kitap 3.XIV, çev. Dewing (1914).

2 Evagrius Scholasticus, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, çev. Walford, 2008, 24. Ayrıca bkz. Marcellinus Comes 92.6-10 (MS 557 olayını anlatıyor).

Vakanüvis Ioannes Malalas, Vitalianus'un adamlarının, formülü ancak Atina'dan gizlice getirtilen, sülfürlü, yanıcı kimyasal silah kullanılarak yenilgiye uğratıldığını kaydetmiştir. Tarihte Rum Ateşi bahsinin ilk geçtiği yer burasıdır.

Nika Ayaklanmaları felaketinden ilahi bir müdahale sayesinde kurtulmuş olduğuna kesin gözüyle bakan İmparator Justinianus, Roma toprakları üzerinde Tanrı adına hak iddia etmenin artık kaderinde yazılı olduğuna inanıyordu. Vandal sarayında beslediği bir müttefikinin istihbaratı sayesinde zalim bir maksadın ortaya çıkması üzerine, İmparator eski dostu Belisarius'a harekete geçme talimatı vermişti. Barbarlara kimin patron olduğunu gösterme vakti gelmişti: Vandallar Kuzey Afrika'daki krallıklarından sökülüp atılmalıydılar. MS 533 yılında, birinci elden tanıklık edecek Prokopius'la birlikte, şehirden yelken açan Belisarius yaklaşık 15.000 adamıyla, şimdiki Tunus topraklarına ayak basacaktı. Dört hafta gibi kısa bir zaman zarfında Bizans güçleri Kartaca'yı alacaktı.

MS 534'te yayımladığı bir kararnamede, Justinianus Vandalları "zihnin ve bedenin düşmanları" olarak betimlemişti ve aslında Kuzey Afrika Roma topraklarının "geri kazanılması", inanç ve gurur meselesi olduğu kadar ticari çıkarların da gereğiydi. İmparatorluğun malvarlığı korunmalı ve zeytin presleri, salyangoz havuzları ve garum sosu imalathaneleri yeniden Romalıların hizmetine verilmeliydi. Kiliseler Aryanlardan alınmış ve elde edilen bazı verilere göre, Nikea (İznik) Amentüsü yanlılarına geri verilmişti. Leptis'teki güzel malikâneler yenilenmiş, Kartaca'da müstahkem manastırlar inşa edilmiş ve her iki şehirdeki kiliseler de Maria Theotokos'a ithaf edilmişti.[3] Vandallarla savaşırken ölenler şehit olarak onurlandırılmıştı. Vandallar öldürülmüş ya da sürülmüş; bazıları da kültürel bir topluluk olarak, kimliklerini kaybettikleri bereketli Konstantinopolis şehrine yeniden kabul edilmişti. Vandalların yenilgiye uğratılması, Justinianus'un kudretine ilişkin hikâyelerin artması, demekti. Ve Yeni Roma'nın tarihçileri ve söylence imalatçıları, modern dünyanın bugüne kadar, Vandalların tahripkâr bir "öteki" olduğunu düşünmesini sağlamıştı.

Konstantinopolis'te, Justinianus'un generali Belisarius hakkındaki hikâyeler dilden dile dolaşıyordu. Theodora gibi eski bir sokak dansçısı olan karısı Antonina'nın, Konstantinopolis'ten

---

3 Leptis'in [Leptis Magna] tarihi ve buradaki çivi yazılarının son derece faydalı bir anlatımı için bkz. http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/introductions/I3_lepcismagna.html

zamane Artemisia'sı gibi, filosuyla denize açıldığı ve acemi askerleri yönettiği anlatılıyordu. Bu arada Belisarius'un ibret olsun diye sarhoş "barbarları" kazığa oturttuğu söyleniyordu.[4] Belisarius erken ortaçağ dünyasının, adı dilden dile dolaşan bir avuç şahsiyetinden biriydi. Dile düşmesiyle birlikte tarihsellik sorunu da kendini göstermişti: Bosphorus'ta gerçekten Porfirios denen bir canavarla dövüşmüş müydü? Sahiden de hayatı, gözden düşmüş, kimsenin tanımadığı, kale almadığı kör bir dilenci olarak, İstanbul sokaklarında el yordamıyla yolunu bulmaya çalışırken mi sona ermişti? Elbette hayır; ama o yeni bir şeyin, Roma İmparatorluğunun kalıcı bir şekilde burada olduğu ve bir kere daha dünyayı yönetmeye hazır olduğu mefhumunun dolaşıma girmesine neden olmuştu.

Belisarius MS 534'te, tutsak Vandalları Konstantinopolis sokaklarında yürütecekti; eski Roma zafer merasimlerinin bilinçli bir yankısı olarak. Ve yine de Prokopius'un anlattıklarına göre, bu zafer "antik tarzda değildi"[5]; çünkü ayrıntıda birtakım farklılıklar gizliydi: Belisarius evinden hipodroma bir savaş arabasıyla değil yürüyerek gelmişti ve bu, imparator adına kazanılmış bir zaferdi. Kortejin en başında, MS 70 yılında Titus tarafından Yeruşalim [Kudüs] Yahudilerinden alınmış olan yedi kollu kutsal şamdan da dahil, Roma'dan getirilen hazineler vardı.[6] Mor giysilere bürünmüş, Vandal Kral Gelimer ailesiyle birlikte oradaydı; şimdi hepsi savaş esiriydi. Anlatılana göre, ıslık ve çığlıklar arasında ayaklarını sürüyerek ilerlerken, hipodromun üzerinde Justinianus'un kraliyet sancağını gören barbarların kralı durmadan, Yahudi İncili'nden "Nafile, her şey nafile" sözcüklerini mırıldanıyordu.[7]

Ve işte yine bir spor alanında, bir köylüyü ve son Roma zaferinin tadını çıkaran, fahişe zevcesini onurlandırmak için tören yürüyüşü yapan da bir başka aşağı tabakadan askerdi ve onu alkışlayan da fahişe-muhbir gelini Antonina'ydı. Bu an, Büyük Sa-

---

4 Rosen (2008), 138. Lounghis (2010).

5 Procopius, *History of the Wars* 4.

6 Hachlili (1998), 312.

7 Procopius, *History of the Wars* 4.9, çev. Dewing (1914): "Ve zaferde köleler de vardı; bunlar arasında omuzlarına mor bir örtü atmış Gelimer'in kendisi ve bütün aile fertleri de vardı ve Vandallar gibi hepsi çok uzun ve açık tenliydi. Ve Gelimer hipodroma gelip de halkı iki tarafına almış görkemli tahtında oturan imparatoru görünce ve nasıl bir felaketin içine düştüğünü fark edince, ne yakındı ne de ağladı, bir tek İbrani kutsal metninin sözleri döküldü ağzından: 'Nafile, nafile! Her şey nafile' [Ecclesiastes 1: 2]."

rayın giriş kapısı üzerindeki bir mozaikte ölümsüzleştirilecekti ve öldüğünde İmparator Justinianus, hayat hikâyesini özetleyen bir mezara gömülecekti: Burada, zafer ganimetleri ve ayağını muzaffer bir edayla kudretli bir Vandal kralın boynuna bastırmasıyla tecelli eden, ilahi bir lütufla çevrelenmişti.

Ancak Belisarius'un henüz işi bitmiş değildi. İstim üzerindeki Belisarius, Ostrogotları İtalya'dan sürmeye çalışacaktı. MS 535'te, o tarihte birkaç el değiştirmiş Roma'yı istila edecekti. Sicilya düşmüştü düşmesine; ama anakarada Got kontrolünün ortadan kaldırılması savaşlarla geçen bir yirmi yılı alacaktı. Dört yıllık bir dönem içinde, Roma'nın idaresi birkaç kez el değiştirmişti: 546'da Ostrogotlar şehri almıştı; 547'de Bizanslılar ve 550'de yine Gotlar. 552'de, Julianos'un Ermeni hadım-generali Narses Roma'yı bir kere daha ele geçirecekti.[8] Santi Dodici Apostoli Bazilikası muhtemelen şehrin yeniden kazanılması anısına yapılmıştı.[9]

Her zaferle birlikte Konstantinopolis sokaklarında kutlamalar yapılıyordu. Bizanslıların entrikacı, önyargılı, hedonist olduklarına ilişkin herkesçe malûm tasavvur tamamen yanlıştır. Bu, Bizanslıların canlı tutmak zorunda olduğu dış ilişkilerin karmaşıklığı –günümüzün Etiyopya, Eritre, Yemen krallıkları, Kafkaslar, Berberi toprakları ve Tuna'nın kuzeyinde kendini gösteren Slavlar ve elbette Vandal Afrika– tarafından çürütülmüş bir safsatadır. 6. yüzyılın başında, Konstantinopolis'in ve bağlı toprakların insanları, Peslerin Ermenistan içlerine seferler düzenleyeceğini hesaba katmak zorundaydı; Kafkasya'da konsül Justinius, Lazika ve İberya ile ittifak sağlamayı başarmıştı; Hıristiyan Aksum Krallığı (modern Etiyopya ve Eritre), Bizanslıların Yemen'deki Himyarite (Musevi-tektanrıcı) krallığının saldırılarına karşı yardım teklifinin ardından bağlılık yemini edecekti.

Ancak bu düzeyde uluslararası ilişkiler yürütmek hayli karmaşık bir işti. Günümüz Gürcistan'ında, bugün sarmaş dolaş çiftlerin ziyaret ettiği, Türkiye sınırından ve eğlence limanı Batum'dan bir adımlık mesafedeki, kendi halinde, gri taştan Roma kalesi Gonio, çetin bir askeri eyleme tanıklık etmişti. Justinianus, Ortadoğu'dan Hazar Denizine kadar uzanan geniş bir bölgeyi kontrolü altında tutan Sasani Persleriyle savaşırken bulmuştu kendisini. Takip eden yirmi yılı aşkın bir süre boyunca, Sasaniler Ermenis-

8 Amory (1997), 10-12.

9 Bu kilise Papa I. Pelagius tarafında kurulmuş (556-62) ve rivayete göre, Narses'in maddi katkılarıyla inşa edilmişti. Webb (2001), 154.

tan'ı işgal edecek ve Kafkasya bölgesini kasıp kavuracaktı. Arkasında ormanlık tepelerin, önünde Karadeniz'in yer aldığı, Batıya uzanan, iştah kabartıcı yolun başında müstahkem Gonio'da, Justinianus'un neden Doğulu güçleri kesinlikle Doğuda tutmakta kararlı olduğunu anlamak zor değil.

Theodora'nın iktidar hırsı belli ki işleri çığırından çıkarmıştı. Bir Pers subayına gönderdiği buyurgan bir notun ardından, Persler bir kadının buna cüret edebilmesi karşısında dehşete kapıldıklarını beyan etmişlerdi: "Hiçbir devlet böyle bir kadın tarafından yönetilmeyi kendine yediremez"; çünkü en hafifinden, "O iştahını hiçbir zaman söndüremez..." Unutmayın ki, bu kanaati bize aktaran, ağzı bozuk Prokopius'tur. Theodora'nın saygısızlığı Justinianus'a pahalıya patlamış gibi görünüyor. MS 532 yılında imzalanan, Sasani İmparatorluğu ile "Ebedi Barış" 11.000 poundluk altına mal olmuştur. Ve bu anlaşma, Anadolu'nun İran ve Irak'a uzanıp karışan, altın rengi buğday başaklarıyla dolu geniş topraklar konusundaki anlaşmazlıklar yüzünden, Pers kralı tarafından birkaç yıl içinde bozulacaktır. Savaş ve ardından yeni bir uzlaşmayla geçen süreç, Persler tarafından ele geçirilen toprakların terk edildiği 562 yılında noktalanmış ve barışı sağlamak için Romalıların haraç olarak yıllık 30.000 solidi ödemesi kararlaştırılmıştır.

Perslerle imzalanan Ebedi Barış zaman içinde yozlaşarak Kafkas tarzı itiş kakışa dönüşürken, Slavlar MS 540 yılında Tuna Nehrini geçecektir. Göçebe Avarlara, Slavların, Lombardların ve Gepidlerin savaş tehditleri karşısında müttefik olarak kalmalarını temin etmek için Konstantinopolis kasasından ödeme yapılmıştır.[10] Düzenli bir kalıcı ordu olmaksızın, her gün genişleyen Bizans İmparatorluğunu savunmak rahatsız edici bir biçimde pahalıya patlamaktadır.

Ve üstelik Konstantinopolis insan kaynaklı felaketlerle değil de, doğal felaketlerle boğuşmak zorunda kalacaktır.

İstanbul bir dizi fay hattının, özellikle, aktif olan Kuzey Anadolu fay hattının geçtiği bir yerdedir. Jeolojik bakımdan, depremler ve tsunamiler yerleşim yerinin bir özelliğidir. MS 120 ile günümüz arasındaki zaman diliminde, Akdeniz'i tam otuz tsunami kasıp kavurmuştur; son üç bin yılda doksanın üzerinde tsunami Türkiye kıyılarını dövmüştür. Theodosia Limanında bulunun ka-

10 Avarlar MS 582 yılında Sirmium'u istala etmeyi sürdürecektir.

lıntılar üzerinde 2008'den beri yapılan çalışmalar, şehrin, Altın Çağ olarak bilinen döneminde, bir dizi, özellikle korkunç denebilecek tsunami ve depremlere maruz kaldığını (Ocak 447, Eylül 447, Eylül 480, Ağustos 553) göstermiştir. 557 yılının sonuna doğru ve yine 558'de, dehşetli depremler Konstantinopolis surlarını bir kere daha sarsmış, 559'da Kutrigur Hunlarının surlardan içeriye girmesine imkân sağlamıştır. Şehri döven dalgaların boyu 6 metreyi geçiyormuş; su en az 550 metre içerilere hücum etmiş. Halkıyla ve içinde bulunduğu sıkıntılı durumla duygudaşlık içindeki Justinianus, kırk gün boyunca başına taç takmamış.[11]

Hatırlarsanız, Justinianus ayaklanma sonrası, Romanos adlı bir propaganda şairine "Depremler ve Yangınlar üzerine" bir *kontakion* [ilahi] siparişi vermişti ve bu da şehrin sıkıntılarının bir ceza olarak Tanrı'dan geldiğinin kanıtıydı. Onların gördüğü işaretleri göremeyecek kadar aptalız biz galiba!.. Konstantinopolis gerçekten de korkunç ve açıklanması imkânsız bir güç tarafından sallanmıştı ve bu güçlerden biri yeryüzünün ta çekirdeğinden kopup gelmiş gibi görünüyordu.

Yenikapı'daki son kazılarda, çamurun içinde kaotik çökelti katmanları –doğal olmayan bir seramik, at ve deve kemikleri, deniz kabukları, mermer bloklar, ağaçlar, tekneler ve yüklerinin kalıntıları– bulundu; hepsi de yaşamların, zihinlerin ve inançların korkuyla paramparça olduğunu gösteriyordu.[12] Theodosia Limanında çıkarılan, bir şeyin sert ve ani çarptığı, mil ve kum tabakası altında korunmuş gemiler, neredeyse kesin olarak, bu önüne kattığı her şeyi mahveden tsunaminin kurbanları olmuştu.[13] Aynı zamanda tarihsel kayıtlar da, yaşanan bu kâbus hakkında bize bilgi veriyor: "Deniz çıldırmış gibiydi, doğrudan karaya hücum etti, bir zamanlar kara parçası olan alanların bir kısmını yuttu ve birçok evi yıkıp geçti..."[14]

---

11 Eski fener (5./6. yüzyıl) civarındaki kazılar, binanın kaidesini çepeçevre saran ince bir siyah hat ortaya çıkarmıştır. Ufuk Kocabaş bunun bir tsunami hattı olduğunu düşünüyor: 6. yüzyıl ortalarında büyük bir depremin kanıtlarıdır bu çentikler. Başka kanıtlar da MS 1000 civarında başka bir tsunamiye (en azından ciddi bir "fırtına") işaret ediyor. Önümüzdeki tahmini otuz yıl içinde bu bölgede önemli bir deprem olacağına neredeyse kesin gözüyle bakılıyor. Bunun Boğaz'ın altından tünel geçiren mühendislerle arkeologların aklından hiç çıkmıyor oluşu sürpriz sayılmaz.

12 Bony, Marriner, Morhange, Kaniewski ve Perinçek (2011).

13 Bkz. http://www.saudiaramcoworld.com/issue/20090i/uncovering.yenikapi.htm.

14 John Malalas, *Chronicle* 385, çev. Jeffreys vd (1986).

Yaklaşık MÖ 5500 yılında oluşturulan geleneksel kronolojiler içinde, dünya bir eskatolojik çağa yaklaşıyordu. Ve aslında dünya sanki altüst oluyordu. Antiokheia'da meydana gelen bir deprem, iddialara göre, 300.000 cana mal olmuştu. Ancak bu sayı neredeyse kesin olarak, son derece abartılıdır.[15] Bütün o bölgede, kutsal kitaplarda anlatılan boyutlarda ölümler olmuştu mutlaka. Bu açıklanamayan dehşet manzaralarının kültürel etkileri kesinlikle hafife alınamaz. Günümüzde yapılan çalışmalar, orantısız çevre olaylarının dinleri yaratabileceği tezini savunuyor. Ve görünüşe bakılırsa, dinleri değiştirebilir de.[16] Bu zaman zarfında Hıristiyanlıkta kadının rolünün giderek azaldığını görüyoruz; bunun nedenleri muhtemelen, birikerek çoğalan kıyamet endişesi, doğal felaketlerin etkisi, Aziz Augustinus'un ilk günaha ilişkin görüşlerinin giderek popüler hale gelmesi ya da aslında masa başı çalışmaların "resmi" bir erkek-egemen inanç anlatısı yaratma gücüydü. Sanki Tanrı'nın bir biçimde Hıristiyanlıktan hoşnut olmadığı gibi bir hava oluşmuştu. Giderek azalan inancın aracıları olarak da, kadınların gücü gösterilmeye başlamıştı.

Ve sonra 6. yüzyılda, gerçek anlamda uğursuz bir küresel olgu belirecekti. Kuzey Yarımküre son 2000 yılın en şiddetli darbesini alacaktı: Ulster ve Çin'de ekinler bitmeyecek, Ortadoğu'nun her yerini "kuru sis" basacak ve günümüz Meksika sınırları içinde kalan Teotihuacan şehri, söylenenlere göre yavaş yavaş çökecekti. Bütün bu hengamenin nedeni çok tartışılmıştır: İhtimaller arasında, Krakatoa'nın püskürmesi ve bir meteorun ya da göktaşının dünyaya çarpması da bulunmaktadır. Temel neden ne olursa olsun, çevresel değişiklikler yeni bir patojenin yayılmasına zemin hazırlamıştı; bunlardan biri, bizim basitçe veba dediğimiz şeydi.

Veba Asya'dan gelip Mısır limanları yoluyla bütün ticari güzergâhları izleyerek yayılmıştı.[17] Konstantinopolis'e MS 542 baharında ulaşan veba ilk seferinde dört ay sürecekti. Aynı yüzyıl içinde veba salgını yine patlak verecek ve nihayet 687 ve 697 yıllarında önemli salgınlar görülecekti. Şehirde yaşanan acı gerçekten korkunçtu. Ardından açlık baş göstermişti. Bunun doğal olarak Tanrı'nın gönderdiği bir bela olduğuna inanılıyordu. Ölü sayısı o kadar yüksekti ki, söylenenlere göre, çocukların belediye park-

---

15 John of Ephesus, *Commentary* II. F s. 232, 18-21. satırlar; ayrıca bkz. Procopius, *History of the Wars* II.14.6.

16 Bkz. Kölb-Ebert (2009).

17 Stathakopoulos (2004); Little (ed.) (2008) ve ayrıca bkz. Rosen (2008).

larında oynadığı bugünkü Galata'da toplu mezarlar kazılmıştı. Cesetler teknelere istiflenip denize salınmıştı. Hiç abartısız bir hesapla, şehri kırıp geçirmekle kalmamış, nüfusun yüzde 20'si ölmüştü. Şimdi bir soluklanıp bu dehşetin gerçekliğini bir düşünelim: 540'ların ortalarında Konstantinopolis'te günde dokuz yüz kişi ölüyordu ve Justinianus'un sağ kolu Tribonianus da muhtemelen onlardan biriydi. Justinianus –güya bir zaman apış arasında şişlikler ortaya çıkmış olmasına rağmen– hayatta kalmıştı.[18] Böylesi meydan okumalar küçük bir adamı yere çalmaya yetebilirdi; ama Justinianus, Konstantinopolis'in başına gelen felaketlere bir karşı hamleyle yanıt vermişti. Batıda, Egnatia Yolunun başladığı yer olan İlirya'daki (günümüzdeki Arnavutluk, buradaki Roma eyaletine Illyricum denirdi) Durres'te, bölgeyi sarsan depremlerin ve tsunamilerin ardından, Justinianus şehrin yıkılan surlarının yeniden inşa edilmesini emretmişti. Onun umut verici sembolü –bir hayat ağacı– çocukların sigara izmariti attığı ve Romanların floresan rengi iç çamaşırı sattığı yerin üzerinde bugün bile seçilebiliyor.

Düzenli olarak Prousa'daki [Bursa] kaplıcaları ziyaret etmesine rağmen, İmparatoriçe genç denebilecek bir yaşta, MS 548 yılında ölmüştü. Yirmi yıl boyunca naaşı, Kutsal Havariler Kilisesinin bitişiğindeki, imparatorların anıtmezarının yanında bulunan kendi anıtmezarında, somaki mermerinden kabrin içinde yatacaktı. Justinianus onun ölümünden sonra, on yıl boyunca, Augusta'sına mumlar yakabilmek için zafer alayının güzergâhını bu anıtmezardan geçecek şekilde değiştirmişti. Ancak 14 Kasım 565'te, otuz yıllık bir iktidarın ardından, görevi başında ölecek ve dansçı kızına kavuşacaktı. Bu ikili adeta kucak kucağa –reformlar ve yenilikler yaparak, inşa faaliyetleri yürüterek, koloniler kurarak– yaşamıştı. Prokopius'un Theodora'ya ilişkin, onu pantolon giyen bir eş olarak nitelendirdiği kötücül betimleme gerçeği yansıtıyor olabilir. Justinianus'un yanar döner karakteri, iddia edildiğine göre, garip bir reformcu ile bir muhafazakârın karışım olarak, Yasalarına da yansımıştı.

Bizim bu emperyal çifte ilişkin kaynaklarımız hiç olmayacak kadar güçlü. Doğrusu, insan şunu merak etmekten kendini alamıyor: Prokopius Afrika seferi sırasında ne gördü de büyük liderleri-

---

18 Şehirdeki o tarihte verilen rakamlar değişiklik gösteriyor: Bazıları 400.000'lik nüfustan 112.500 kişinin öldüğünü hesaplıyor; ancak nüfusun yüzde 20 ila 25'inin öldüğü kesin görünüyor.

ne karşı bu kadar büyük bir nefret beslemeye başladı? İsa'nın kanı adına öldürülmekten ödü kopan, saraydaki gizli paganlardan biri miydi yoksa o? Ve bu yüzden sessizce efendilerinin aleyhine kullanmak için enformasyon mu topluyordu? Ortaçağa özgü bir içerideki adamımız mıydı yani? Onu harekete geçiren ne olursa olsun, *Yapılar*'da Justinianus'u ve Konstantinopolis'teki eserlerini yere göğe sığdıramayan Prokopius, *Gizli Tarih*'te Theodora ve Justinianus'u yerin dibine sokup lanetlemektedir.

Hem Theodora ile Justinianus arasındaki hem de, artık bir milyon milkarelik bir alanı kontrol eden Kostantinopolis'te dolaşırken etrafa saçtıkları rayiha ve ışıltının izini sürenler arasındaki güçlü enerji, Ravenna'daki (Justinianus sayesinde Byzantium'a mal edilen kasaba) San Vitale Kilisesindeki mozaikler üzerinde parlak bir biçimde ölümsüzleştirilmiştir: Orada Theodora, başının üzerinde bir hale ve süslü peleriniyle, bilge insanların Cennetin Annesine veriyormuş gibi armağanlar sunduğu biri, Justinianus ise On Üçüncü Havari olarak resmedilmiştir. Bu ikili yaşarken nasıl Konstantinopolis sarayına hükmediyorsa, ölünce de cennetin krallığındaki İlahi Adalet Sarayına hükmetmiştir. Theodora ve Justinianus, İncil'in doğruluğuna vakıftılar; çünkü onu bizzat yaşamışlardı: Yumuşak huylu olanlar yeryüzünü miras alacak. [Matta 5:5]

Deniz, Justinianus'un şehrine sorun getirdiği kadar, fırsat da sunmuştu. MS 500 civarında Bizans donanması dünyanın en güçlü donanmasıydı. Tekneler okyanusa kıyısı olan bir medeniyet için hayati önem taşıyordu. Ve bölgedeki önemli limanların kontrolü, "Dünyanın Gözdesi" ve rakipleri için, yavaşça çekilen bir ağa benziyordu ve bu ağa, deniz ticaretiyle –ister İskenderiye, Segesta, Leptis Magna, Lepanto ister Gelibolu olsun– ekonomik ve politik bakımdan en önemli kavşaklarda öne geçmeyi isteyen, o zamanın iktidar odakları takılmıştı ve dolayısıyla Byzantium'un, Konstantinopolis'in, İstanbul'un bu çok önemli özelliği inkâr edilemezdi.

Şehir sakinleri de etraflarını çeviren "su çelengi"nin hakkını teslim ediyordu. Hatta Justinianus deniz manzarasını engellemenin önüne geçmek için bir yasa bile geçirmişti: Denize bakan cephede iki bina arasında en az 100 feet [yak. 35 metre] bulunmak zorundaydı. Kaçınılmaz olarak, binalarını gerdikleri perdelerin ardına içine gizleyen, arsız kaçak inşaatçılar vardı: "Bu krallara layık şehrimizde en hoş imkânlardan biri deniz manzarasıdır... Bunu ihlal eden kim olursa olsun diktiği binası yıkılacak ve üs-

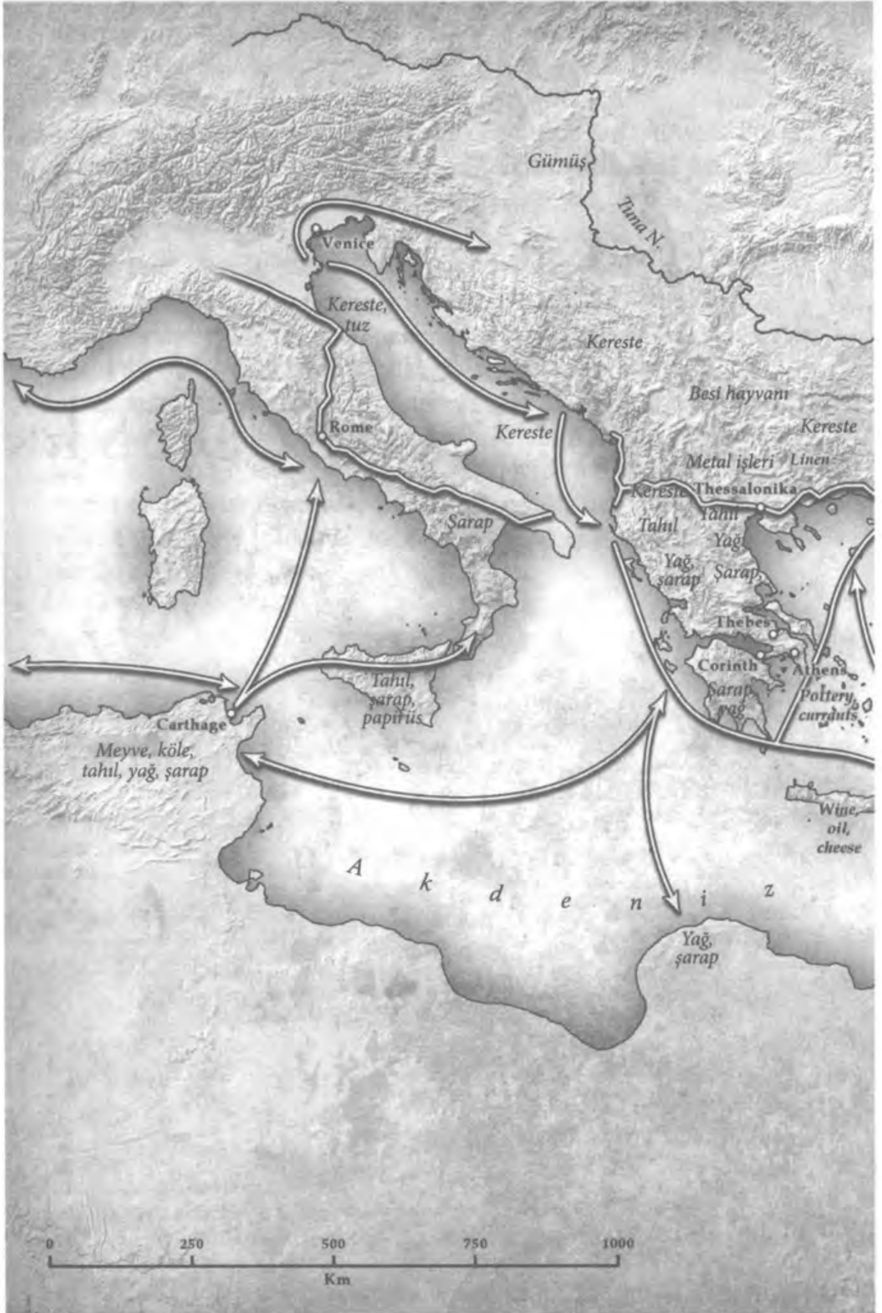
telik on poundluk altınla cezalandırılacaktır."[19] Bu arada deniz manzaralı bir yere sahip olanlar da talihlerine şükredip seviniyordu. Şair Paulus Silentiarius coşuyordu anlatırken: "Üç taraftan, üzerinde güneş ışınlarının oynaştığı denizin hoş manzarası uzanıyor önümde. Ne zaman alacakaranlığın safran renkli örtüsü beni saracak olsa, o kadar hoşnuttur ki yerinden batmayı hiç istemez."[20] Agathias Scholasticus ise şöyle yazıyordu: "Akra şairi bu yuva hakkında konuşurken kâhince, 'Tanrılar erdemden önce emek verir' demiş. Bitkin düşen bacaklarımla uzun merdiven basamaklarını bir bir çıkınca, saçlarım terden sırılsıklam oldu; ne var ki çıktığım zirveden o güzel deniz manzarasına baktım. Evet! Belki de iyi bir mekân erdemden daha sağlam bir mülktür."[21]

Hem karayla hem denizle bağlantılı ve ayrıca kültürel ve jeolojik bakımdan depremle iç içe yaşayan Konstantinopolis, bir liman şehri olarak, yapısı gereği kapalı değil, açıktı. Ve Doğuda heyecan verici gelişmeler oluyordu; Konstantinopolis'in geleceğini örecek olan tarihin bir ipliğiydi bu. Şehrin tarihi çok geçmeden ipeğin tarihi haline gelecekti.

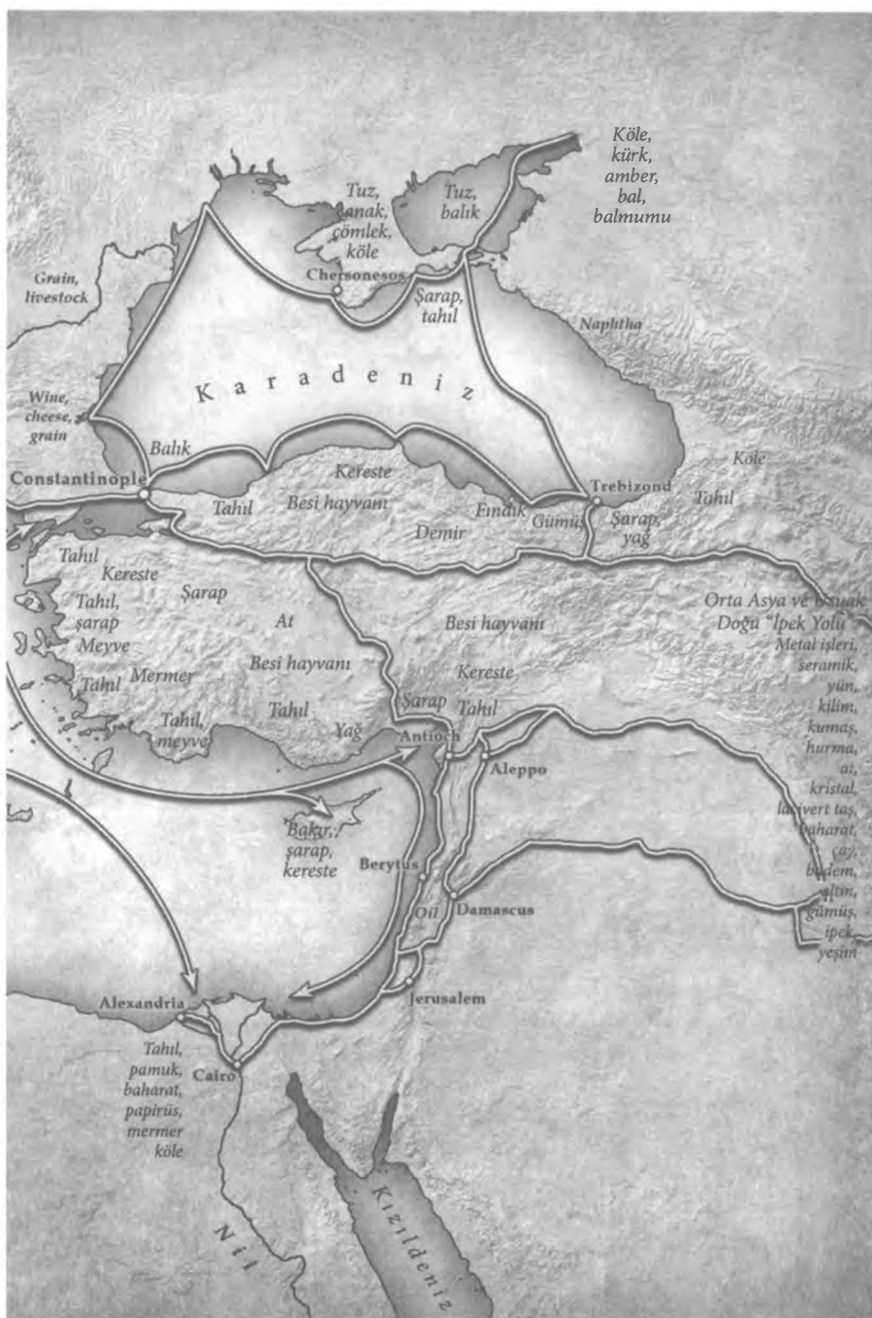
19 Justinian, *Novels* 63, çev. Freely (1998).
20 Paulus Silentiarius, "On a High House in Constantinople", çev. Paton (1917), 361.
21 Agathias Scholasticus, "On a House situated on a Hill in Constantinople", çev. Paton (1917), 361-2.

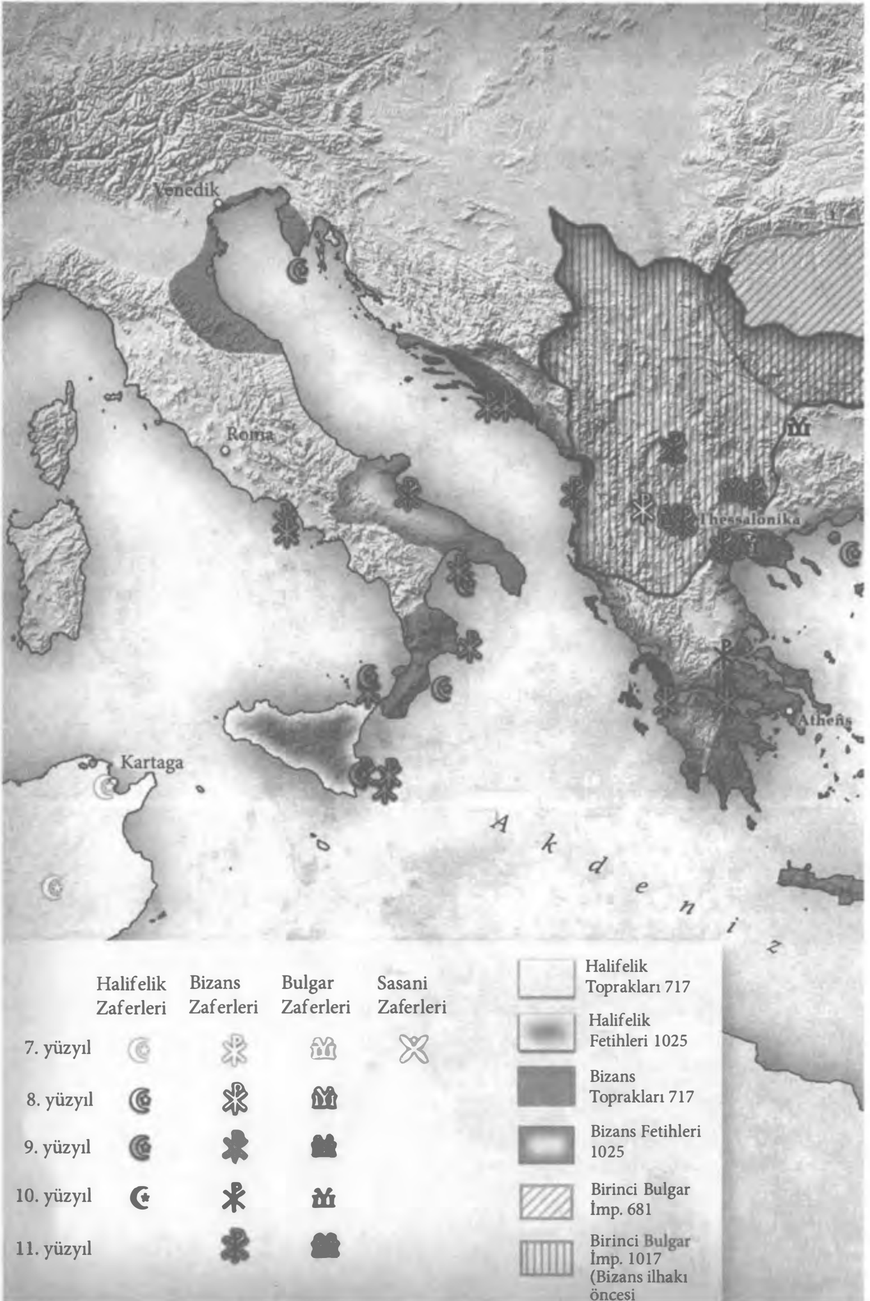
Kısım Dört

DÜNYANIN GÖZDESİ

7. yüzyıldan 11. yüzyıla, Konstantinopolis ticaret yolları

Köle,
kürk,
amber,
bal,
balmumu
Tuz,
çanak,
çömlek,
köle
Tuz,
balık
Chersonesos
Şarap,
tahıl
Grain,
livestock
Naphtha
K a r a d e n i z
Wine,
cheese,
grain
Balık
Constantinople
Kereste
Tahıl
Besi hayvanı
Fındık
Gümüş
Trebizond
Şarap,
yağ
Demir
Köle
Tahıl
Tahıl
Kereste
Şarap
Tahıl,
şarap
Meyve
At
Besi hayvanı
Orta Asya ve Uzak
Doğu "İpek Yolu"
Metal işleri,
seramik,
yün,
kilim,
kumaş,
hurma,
at,
kristal,
lacivert taş,
baharat,
çay,
badem,
altın,
gümüş,
ipek,
yeşim
Tahıl
Mermer
Besi hayvanı
Kereste
Şarap
Tahıl
Tahıl
Tahıl,
meyve
Yağ
Antioch
Aleppo
Bakır,
şarap,
kereste
Berytus
Oil
Damascus
Jerusalem
Alexandria
Tahıl,
pamuk,
baharat,
papirüs,
mermer
köle
Cairo
Nil
Kızıldeniz

7. yüzyıl ile 11. yüzyıl arası Konstantinopolis etrafındaki çatışmalar

Karadeniz
Konstantinopolis
Trebizond
Pliska
(Antakya)
(Halep)
Alexandria
Jerusalem
Kahire
0
250
Km

11. yüzyılda İstanbul

Bosphorus
Boğazı
SYCAE
Golden Horn
St Achatius
ÜÇÜNCÜ TEPE
St Eirene in Perama
Neorion
Prosphorion
Tower of Eirene
Horrea
İKİNCİ TEPE
Great Nymphaeum
Porticoes of Domninus
Strategion
BİRİNCİ TEPE
Kynegion
Forum of Theodosios
Senate House
Basilica
Theatre
St George of Mangana
Theotokos
Mese
St Irene
Hospice of Samson
Homonoia Church
Palace of Antiochos
St Sophia
Tetrapylon
Senate
Forum of Constantine
Hippodrome
Augusteion
Baths of Dagistheus
St Anastasia
GREAT PALACE
Column of Justinian
Baths of Zeuxippos
St Thomas in Ta Amantiou
Harbour of Julian
Hormisdas Palace
St Sergius & St Bacchus
St Peter & St Paul
Denizi
0 500 1000 1500 2000
metres

36. Bölüm

İPEK KOZASININ YOLCULUĞU

MS yak. 552 ve sonrası

Sana uygun olanlar kurşun bir mühürle damgalanacak ve senin mülkünde kalacak; biz Romalılar hariç, başka bütün milletlere men edilmiş olanlar alınacak ve ücretleri iade edilecek... Servet ve bilgelikte biz bütün milletlerden üstün olduğumuzdan, giyside de üstün olmamız uygun olacaktır. Kendilerine lütfedilen erdemleriyle eşsiz olanlar kıyafetlerinin erdemiyle de eşsiz olmalıdır.

Rahip Kırımlı Yiutprand, Konstantinopolis Elçisi (Bizans İmparatorluğunda İpek Ticareti Anlatımı)[1]

Sui hanedanından İmparator Yang-ti her zaman Fu-lin [Konstantinopolis] ile açık ilişki istemişti... [MS 643'te] Fulin kralı Po-to-li [İmparator II. Konstans, 641-68] bir elçi gönderip kırmızı bardak, luchin-ching [yeşil altından mücevher] ve başka hediyeler sundu. T'ai-tsung [Tang imparatoru] emperyal mührünü bastığı bir mesajla teşekkürlerini iletti ve yüce gönüllülükle ipek kumaştan armağanlar verdi. Ta-shih [Araplar] onların ülkelerini zapt ederken, başkomutanları Mo-i'yi [Muaviye] başşehirlerini kuşatmak için gönderdi; ardından imzaladıkları bir anlaşma sayesinde dostça ilişkiler kurdular ve anlaşma gereği her yıl altın ve gümüş haraç ödediler... onların efendileri de aslanlar ve ling-yang [antiloplar] sundu...

MS 10. yüzyıl ortasında yazılmış ve 618-906 tarihleri arasındaki olayları anlatan *Chiu-T'an-Shu* (Eski Tang Tarihi)[2]

Yollar yalnızca malları, orduları ve göçmenleri taşımaz, düşünceleri de taşır; ancak MS 552 yılında, iki fikir adamı özellikle şeyleri

1 Görevliler, I. Otto'nun elçisi Cremonalı Rahip Liutprand'ın, Konstantinopolis'ten ayrılırken yanında ipekliler de götürmek istediğini tespit etmiştir. Cremonalı Liutprand, *The Embassy to Constantinople and Other Writings*, çev. Wright (1993), 202-3. Harris (2007), 115-16.

2 *Chiu-t'ang-shu*, b. 198, bkz. Hirth (1885).

taşımak için Bizans İmparatorluğuna seyahat etmişti. Hikâyeye göre, iki Hıristiyan keşiş –büyük bir ihtimalle, Doğu Kilisesine mensup "Nasturi"[3]– seyahatleri sırasında, Çin'de ipek yapımını gözleme fırsatı bulmuştu (hikâyenin daha sonraki bir versiyonunda, söz konusu kişiler doğudan batıya seyahat eden Budist rahiplerdir). O zamana kadar, ipek üretiminin Hindistan kaynaklı bir zanaat olduğu düşünülüyordu. Ortaçağ vakanüvisleri, bazı gözü pek seyyahların, Soğdiana'daki (günümüzdeki Tacikistan ve Özbekistan) bağlantılarını kullanarak, heyecan verici bir şekilde –Hazar Denizini geçip, Kafkaslar üzerinden Karadeniz ve sonra Konstantinopolis yoluyla– bambu kamışlar içinde ipek böceği yumurtaları ve larvaları kaçırmışlardı.

Efrasiyab'ın, yani antik Semerkant'ın, boyalı duvarları üzerinde, ipek kozaları sepetleri taşıyan 7. yüzyıl Soğdiana tacirleri, uluslararası tüccarlarla canlı, sözsüz, el hareketleriyle iletişim kurarken resmedilmiş olmakla birlikte, bu dillere destan, iki yıl süren seyahat zorlu koşulları içinde muhtemelen çok daha fazla ayrıntı barındırıyordu. İpek ithalatı ve imalatı keşişlerin macerasından eskidir: Justinianus-öncesi Suriye ürünlerini eşek, katır, deve, kendir, dut ağacı ve dut ipekböceği olarak gösteren Çin kaynakları, bu efsanevi Nasturi keşişler gelmeden önce de Bizans Suriye'sinde belli bir yerel ipek üretiminin olduğundan bahseder. Ancak her ne kadar İmparator Justinianus'un "Talihli Şehir" olarak nitelendirdiği yere dışarıdan gelmiş olsa da, ipek Byzantium'un hem hikâyesiyle hem de namıyla eşanlamlı hale gelecektir.

İpek, özellikle de mor ipek, Doğu Akdeniz'de uzak geçmişten beri neredeyse mistik bir biçimde değerli bir kumaş olmuştur. MÖ 4. yüzyılda, Aristoteles *Doğa Bilimleri Üzerine*'sinde, Hellenik Kos Adasındaki ipek ipliğinden bahseder ve klasik Yunan edebiyatında anlatılan "Amorgian" kumaş muhtemelen ipektir.[4] Bronz Çağı prensesleri hemen hemen kesinlikle, çıplak göğüslerini örtmek için ham ipekten yarı şeffaf iffet kumaşları kullanır ve kesinlikle, Suriye'de ve bugünkü Girit'in güneyinde yer alan Malata kasaba-

3 "Nasturi" aşağılayıcı, küçümseyici bir terimdir ama burada kullanılmıştır; çünkü birincil ve ikincil kaynaklarda düzenli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölüm için yardımlarından dolayı Martin Palmer'a müteşekkirim. Bu terimi kullanmamamı tavsiye eden de odur.

4 Burada ve takip eden altı paragrafta ağırlıklı olarak Muthesius'e (1995) bağlı kaldım.

sından 4 km uzaklıktaki Kommos gibi kıyı yerleşim yerinde üretilen, *porphyreos wanakteros* –kraliyet moru– giyermiş.

Hem ipek hem de mor renk üretimi pis kokulu bir iştir. Mor rengi elde etmek için, ölümcül bir deniz salyangozu olan müreksinin çiftlikte üretilmesi gerekiyordu ve bu deniz yumuşakçasının yaşadığı stres onu insan eti yiyen bir yamyama dönüştürüyordu. Salyagozlar daha sonra, genellikle sidik içinde, kaynatılıyordu; bir hesaba göre, tek bir eteği boyamak için 12.000 salyangoza ihtiyaç vardı. İpek üretiminde de aynı şekilde, gerek ipek böcekleri dışkılarken gerek ipek kozaları iplik elde etmek üzere kaynatılırken etrafa çok ağır bir koku yayılıyordu. Bunlar hem zaman hem de emek yoğun endüstrilerdi. Ortaçağ Konstantinopolis'i bu kokulardan geçilmeyen bir yer olsa gerek.

İmparator Justinianus ipek endüstrisine var gücüyle destek olmuştu. Konstantinopolis içinde ve çevresinde yaygın olarak bulunan dut ağaçları ipek böceklerinin beslenmesi için dikiliyordu. Bir zamanlar Pers ülkesinden ithal edilen ipekler, şehirdeki kadınlar ve çocuklar tarafından sökülüp yeniden işleniyordu. Şimdi Konstantinopolis, üretim araçlarına sahipti artık. İmparator, Theodora ile birlikte kurdukları hastanelerin ve kiliselerin resimlerinin nakşedildiği, Ayasofya'daki mihrap örtüsü gibi, zengin renklerle bezenmiş güzel örnekler sipariş ediyordu. Başka bir yerde, ipekli katedral perdeleri üzerinde Justinianus ve İmparatoriçesi Mesih İsa ile Meryem Ananın yanında dikilirken resmediliyordu. Prokopius'un açıkça ifade ettiğine göre, Justinianus'un hırsı sanatsal ve mali olduğu kadar politikti de: "Etiyopyalılar, Hindistan'dan ipek alıp bunu Romalılara satarak, kendi başlarına çok para kazanmış olabilirlerdi; ancak Romalılar da bundan fayda sağlamasını bilecekti, yani Romalılar artık paralarını düşmanlarına vermek zorunda kalmayacaktı."[5] Nika Ayaklanmaları tarihsel şehrin büyük bir kısmını tahrip etmeden önce, hali vakti yerinde olan Konstantinopolisli aileler "Lambalar Evi" adı verilen bir mağazadan mor ipekliler alabiliyordu. Zeuksippos Hamamları yakınlarında, mor boya üreten işlikler vardı. "İmparatorluk moru"nun, kökboyasıyla renklendirilen ucuz versiyonları da imal ediliyordu. 10. yüzyıl kaynakları, bu ihraç mallarını "sahte-mor" olarak tanımlamaktadır.

İpek yapım sürecinin her aşaması Bizans devletinin sıkı kontrolü altındaydı ve hem emperyal hem de yerel işlikler Konstantino-

5 Procopius, *History of the Wars* 1.20.9, çev. Dewing (1914).

polis'te çok büyük miktarda kumaş üretiyordu.[6] Bunun bir sonucu olarak hem şehirde hem de imparatorluğun genelinde katlanarak büyüyen bir ipek endüstrisi ortaya çıkmıştı. Emek yoğun olduğu kadar toprak da yoğun olan (Reggio'daki tek bir Bizans mülkünde 7000'e yakın dut ağacı vardı) dut yaprakları, ipekböceğinin gelişim aşamasına uygun olarak dikkatli bir biçimde belli ölçülerde kesilmek zorundaydı. İpekböcekleri gece gündüz düzenli aralıklarla beslenmeli, ısı sabit tutulmalı ve nem kontrol edilmeliydi. Yaprak hastalığı bütün mahsülü mahvedebilirdi; bu yüzden dut bakıcıları özel merdivenler, bıçaklar ve ağaçlara has baltalarla donatılmıştı. Aslında Bizans toprakları genelinde, zamkını çıkarma, makaraya sarma, eğirme ve dikme gibi bütünlüklü bir ipek işçileri ekolojisi vardı. İmparatorluğun tamamında, ham ipekten ince örümcek ipeğine kadar, on iki farklı kalite ipek üretiliyordu.

En yüksek kalite ipek topları imparatorların kendileri tarafından kullanılıyor ya da diplomatik armağanlar olarak veriliyordu; fabrika kalitesindeki mallar ise satılıyordu. 6. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar mağaralarda saklanan ya da envanter kayıtlarında görünmeyen ipeklerin bulunması, bu inanılmaz hassas ve tüy gibi hafif metanın, zor zamanlarda teminat olarak kullanılmak üzere istiflendiğini gösteriyor bize. İpek sıklıkla nakit olarak kullanılmış. Sağlam, hafif ve güzel Bizans ipeği ise uluslararası bir arzu ve devletlerarası bir ticaret nesnesi haline gelmiş.

Byzantium, ipek taşıyan keşişlerle ilgili bu hikâyenin anlatılmasından yüz yıl sonra, İslami güçlere toprak kaybetmeye başlar başlamaz, ipek üretimi de Ortadoğu'nun her yerine yayılmıştı. İslami ve Hıristiyan kültürler aynı estetik anlayışı ve motifleri paylaşıyordu: filler, aslanlar, mitsel (yarı köpek, yarı kuş) hayvanlar... İpeklilere işlenen yazılar da Yunanca, Latince ya da Kufi Arapçasıydı. Ancak Ortadoğu'da bölge çapında üretime büyük hız verilmiş olsa bile "Bizans malı" damgası, göründüğü kadarıyla en aranan ürüne işaret ediyordu. Üretim bizzat Konstantinopolis'te yoğunlaşmıştı. Avrasya çapında (Yeni Roma'dan) "Rumi" kumaşlar

6 *The Book of the Eparch* (MS 912) Konstantinopolis loncalarının tâbi olduğu düzenlemeleri gösterir: Özel olarak ipekli üretimi merkezileşmiştir ve ithal edilmesi sıkı bir denetime tâbidir; ancak yine de ipekli üretiminin giderek önem kazandığı, Atina, Thebai ve Korinthos gibi uydu şehirler de vardır. Başlangıçta devletin uyguladığı sıkı bir denetim söz konusu olsa da 10. yüzyıldan itibaren özel loncalara da (Konstantinopolis'te beş tane vardı) üretim izni verilmiştir.

revaçtaydı ve Şam'da önde gelen bir hekim, dediklerine göre, Bizans ipeklilerine ve 300 altın sırmalı ipek kumaşa sahip olduğu için etrafına caka satıyordu. İpeklilerin büyük bir kısmı şehirde Yahudiler tarafından üretiliyordu. Yunanca konuşan bu Yahudilere, yaşadıkları şehre izafeten, Romaniotlar deniyordu. 10. yüzyılda Yahudi işçiler, bir tek ham ipek iplerin ihracatı hariç, ipek üretiminin her safhasında çalışabiliyordu. Tudelalı Benjamin, 12. yüzyılda şehrin Yahudi cemaatlerine ilişkin tüm detayları sunmuştur: "Konstantinopolis'teki Yahudilerin sayısı, bir bölgede yaşayan ancak aralarında bir duvarın olduğu, iki bin Rabbani ve beş yüz Karait [yalnızca yazılı Tanakh'a itibar edenler] olmak üzere iki bin beş yüzdür... Bunların birçoğu ipekli kumaş imalatçısı, birçoğu da tüccarıdır ve bazıları son derece zengindir; ancak kralın hekimi olan Solomon Hamitsri hariç, hiçbir Yahudinin ata binmesine izin verilmez..."[7]

6. yüzyıl sonundan itibaren Konstantinopolis, ister üretiliyor ister giyiliyor olsun, anıt ve kiliselere yayılan ya da ölülerin üzerine örtülen ipeklilerin sesiyle hışırdıyordu muhtemelen.

İpek ticareti, bize Konstantinopolis'in uluslararası deneyimi ve özellikle de Çin'le ilk temaslar hakkında çok şey anlatmaktadır. Fulin –Yunanca "şehre" demek olan *eis ten polin*den uyarlanmış bir ad– olarak bilinen Konstantinopolis, hiç kuşkusuz, Uzakdoğu'da her türlü hikâyenin konusuydu. Fantastik olandan tutun da (lambaların Byzantium'da toprakta yetiştiği ve büyük bir itinayla toplanmak zorunda olduğu inancı) en kesin olanına (Konstantinopolis'e tâbi şehirlerin çapı kadar bu şehirleri birbirine bağlayan yolların uzunluğu da ölçülmüştü) kadar her tür enformasyona sahipti Çinliler. Hem somut bir olgu hem de bir fantezi olarak Konstantinopolis Çin'e girmişti: Bunun bir tanığı, örneğin Çin belgelerinden derlenmiş bir tür küresel tarih ansiklopedisinde, Tang hanedanlığının 10. yüzyıl ortalarında düşmesinin ardından Kuzey Çin'de yazılmış bir pasajdır:

> [Konstantinopolis] Saraylarındaki sütunlar se-se'den [lapis lazuli], yerler yeşil altından [muhtemelen bronz], kapıların kanatları fildişinden, kirişler kokulu ağaçtan yapılmış. Kiremit kullanmıyorlar, onun yerine evin üzerindeki zemini [çatıyı] alçıyla sıvıyorlar. Bu zemin son derece sağlam ve yeşimtaşı gibi parlak bir görünüm ve-

---

7 *Jewish Encyclopedia*, ed. Jacobs, Broyde ve Gottheil (1901-6).

> riyor. Yaz ortası gelip de ahali sıcaktan bunaldığında, suyun yolunu açıyor ve platformun üzerine akmasını sağlıyorlar; su, çatıda akan bir çeşme sesi dışında, kimsenin nasıl olduğunu bilmediği ve görmediği, gizli bir düzenek sayesinde bütün çatının zeminine yayılıyor. Birdenbire dört saçaktan bir çağlayan gibi boşalan suyu görüyorsunuz sonra. Bu şekilde, bu hünerli düzenek sayesinde yaratılan hava akımı serinletici bir rüzgâr üretiyor [Yakındoğu'da bilinen bir tertibat].[8]

Hırslı Çin erkeklerinin ve kadınlarının, "Talihli Şehir" olarak bilinegelen bu şehirle birlikte anılmak istediğine ilişkin kişisel ipuçları da vardır. MS 4. yüzyıl ile 8. yüzyıl arası dönemde, iyi ve tanınmış birçok Çinlinin mezarında, ilk defa Büyük Konstantin tarafından bastırılan altın Bizans solidusunun imitasyonu olan paralar bulunmuştur ve ayrıca bu paralar yazılı gömü envanterinde tek tek listelenmiştir. Mezar sahibi fiilen bu paraları edinememiş olsa bile öyle anlaşılıyor ki, efsanevi Bizans sikkeleriyle gömülmek ölmeden önce vasiyet ediliyormuş.[9] Benzer bir biçimde Hellen hayranı Li Xian adlı bir 6. yüzyıl Çin hükümdarı, Troia'nın düşüşünün resmedildiği bir vazo ile birlikte gömülmüş. Zanaatkârlar kadar zanaatlar da her iki yönde gidip gelmiş: İstanbul'da, Çin işi servis tabakları kullanılıyormuş. Akla hep Çin'i getiren ayrıksı mavi ve beyaz renkli kalıplar ilk kez Arabistan'ın güneyinde üretilmiş; ancak Çinli zanaatkârlar tarafından benimsendikten sonra, İpek Yolu boyunca yeniden dışarıya ihraç edilmiş.

Çin, Xinjiang'tan, 6. yüzyıldan kalma taklit Bizans sikkeleri

Ticaret açıkça büyük bir itici güçtü; ancak ipek rotaları boyunca birçok seyahat rahipler, özellikle de Konstantinopolis'ten

---

8 *Chiu-t'ang-shu*, b. 198, bkz. Hirth (1885).
9 Bkz. Thierry ve Morrisson (1994).

hareket eden Hıristiyanlar tarafından yapılıyordu. "Nasturi" –Doğu Kilisesi– keşişlerin ipek hikâyelerinde bu kadar başat bir rol oynamalarının nedeni de buydu. MS 482 tarihli Henotikon, Birlik Bildirgesi, Khalkedon Konsilinin, Mesih İsa'nın (ilahi doğasından çok) dünyevi doğasına öncelik veren Piskopos Nestorius ile onun "sapkın" fikirlerini mahkûm eden kararlarını onaylamıştı. Bu yüzden, diken üstündeki Konstantinopolis Nasturileri şehirden ayrılarak Pers ülkesine (Bağdat'ta Doğu Kilisesinin bir genel merkezi kurulmuştu) ve oradan da Hindistan ve Çin'e göç etmeye başlamıştı.[10] İpek Yolu boyunca doğuya yayılan Hıristiyan cemaatler zaten kök salmıştı ve şimdi Bizans etkisi, bozkırlardaki ve Hindistan'daki bu yeni yeni oluşan misyonlara adeta taze kan gibiydi.[11] Doğu Hıristiyanları –Nasturiler– Kilisesinin resimli betimlemeleri, örneğin Kuzeybatı Çin'de, Xinjiang'taki Turfan (Khocho/Gaochang) vahasında bulunmuştur. Bunlar çok güzel, küçük bir duvar freski ile, yakın zamanda tanımlanmış ve halen de araştırmacılar tarafından üzerinde çalışılmakta olan, Doğu Hıristiyan/Suriye metinleridir.[12] Dolayısıyla Çin'in kuzeyindeki bu alçak, uzak toprakları düşünürken, oralarda yeni bir şeyin, küçük küçük Hıristiyan grupların, bulunduğunu aklımızda tutmalıyız.

Hıristiyanlık kolay taşınır bir dindi; esas aldığı ne bir tapınak ne de put vardı, yalnızca bir mesajdı. Yemen'den Sri Lanka'ya, çok geniş bir coğrafyada karşımıza çıkan Hıristiyanlar bunun bir göstergesiydi. MS 635'te, ilk resmi kayıtlı "Nasturi" misyonerleri Uzakdoğu'ya yollanıyordu:[13] Nasturi steli [mezar taşı] olarak bilinen, olağanüstü bir nesne bunun en önemli kanıtıdır.

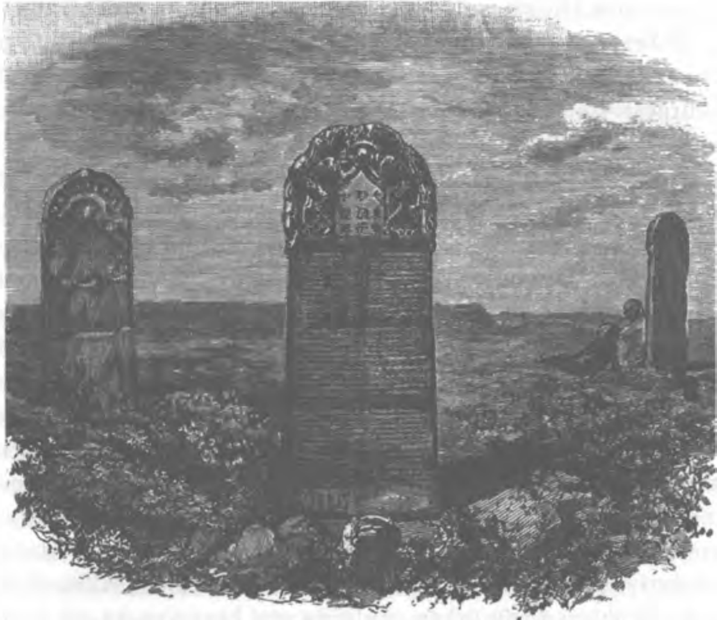
Bir kaya bloğu oyularak yapılmış, yaklaşık 3 metre yüksekliğindeki Nasturi Steli bugün Xian'daki Beilin Müzesinde, loş bir ışık altında duruyor ve her güne kuş cıvıltılarından bir ilahiyle

10 Nestorius'un fikirleri, görünüşe bakılırsa, açıkça Hıristiyanlığı fiziksel ve kendine özel bir biçimde yaşayanlara –özellikle de doğunun çöllerinde yaşayan keşişlere– hitap ediyordu. Nestorius'un kendisi zorlu koşulları olan Yukarı Mısır çölüne sürgün edilmişti.

11 Bazı misyonerler Taklamakan Çölünün kuzeyinden geçen bir rotayı takip etmiş görünüyor.

12 61-folio MIK III/45. Bu konudaki yardımları için Dr. Lilla Russell Smith'e teşekkür ediyorum.

13 Gregor of Nazianzus, *De Vita Sua*, çev. Meehan (1987), 133-5. "Nasturiler" –(bkz. Palmer) Doğu Kilisesi– "Mesih İsa Sutraları" konusunda, Gilman ve Klimkeit'da (1999) ek ve çok faydalı tartışmalar bulabilirsiniz.

MS 780 yılında yapılmış ve Çin'de, Sincan yakınlarında dikilmiş Nasturi Steli. Bu gravür 1887 yılında, bir İngiliz ziyaretçi tarafından yapılmıştır.

uyanıyor. Bu stel, Nurlu Dinin Daqin'den Çin'e Yayılması Anısına, 7 Ocak 781 yılında, platoların platolar üzerine oturduğu ve sarp kayalıkların sanki çeltik tarlalarında büyüdüğü bir coğrafyaya dikilmişti. O taş bize, Çin'deki yüz elli yıllık Hıristiyanlığı anlatıyor.[14] Steldeki, Süryanice yazılmış, sonra Çinceye çevrilmiş

14 Xian yer alan Beilin Müzesindeki bu olağanüstü eseri görmek için Çin'in eşsiz coğrafyasını boydan boya katettim. Ancak tarihte olduğu gibi hayatta da önce burnumun dibindeki şeye bakmam gerekiyormuş. Londra'da, Ealing, Temple Road'ta, çocukluğumda gittiğim dişçiye yakın, Antik Asur Kilisesi sık sık gözüme çarpmıştır. Burada Ortadoğu'nun küçük bir parçası, bir Irish pub olan Roddy's Barın bitişiğinde duruyor. Yarı daimi sayılabilecek bir taraçanın altında, Ortadoğu'nun ara sokaklarının duygusunu yansıtmak için çabalayan insanlar, rengi atmış bir masa örtüsünün ve dolu bir kültablasının etrafında toplaşmış çene çalıyor. Birçoğu Aramice konuşuyor. Aslında bizim yerel papazımız ve berberimiz Aramice konuşmalara katılıyor. Antik Asur Kilisesinin kalıtsal anlamda son patriği olan Mar Eshai 1975 yılında California'da bir suikaste kurban gitmişti ve Nasturi inancına sahip bu cemaat, Doğu Kilisesinden kalanlar bütün dünyada birkaç yüzden fazla değil. Hâlâ Mesih İsa'nın bu dünyanın insanı olduğundan, Konstantinopolis'ten sürgüne gönderilmiş ilahiyatçı Nestorius'tan, onun cesur, tek başına aldığı

metinden, 635 yılında "Roma toprakları"ndan gelmiş Alopen adında bir misyonerin beraberinde kutsal kitaplarını ve simgelerini de getirdiğini öğreniyoruz. O yıldan kalma İsa Sutraları da (Çin dilinde yazılmış Hıristiyan kutsal yazıları) bulunmuştur.[15] Tang İmparatoru, gizemli, şahane bir sükûnet kaynağı olarak betimlediği Hıristiyanlığı bir "Nurlu Din" olarak sıcak karşılamıştır. 710 yılında, yanlarına aldıkları bir İncil, ikonlar ve başka "kutsal" nesneleriyle, Konstantinopolis'ten bir heyet gelecektir. Tam İpek Yolunun sonunda yer alan, bugün bile eski şehirdeki pazarda tüccarların (büyüklerin sokaklarda, bir sanat terapisi biçimi olarak suya Çince yazı karakterlerini çizmek için kullandığı) büyük boy kaligrafi fırçalarının yanı başında istiridyeleri içinde inciler sattıkları Luoyang'ta, 2006 yılında, Bizanslıların Hıristiyanlık faaliyetinin kayıtlı olduğu bir başka stel bulunmuştur. Uzakdoğu'da Konstantinopolis sadece lambaların toprakta yetiştiği bir şehir olarak değil, devrimci bir fikrin koruyucusu ve öncüsü olarak da biline geliyordu.

Justinianus ve Theodora'nın, 6. yüzyılın ikinci yarısında arkalarında bırakmış oldukları şehir tam anlamıyla melez bir şehir ve çok sayıda dünyanın arasında yer alan bir yerdi: Hıristiyan ve pagan, muhafazakâr ve reformcu, Doğu ve Batı. MS 565 yılında, askeri temaların işlendiği bir anıtmezara gömülen Justinianus, Tanrı'yla kavga etmeye gitmişti. Zira gömütünün biçimi bir dönemin zirvesini değil, gelecek şeyler hakkında bir kehaneti temsil ediyordu. Çünkü Konstantinopolis topraklarından fikirler ve metalar dışarıya uğrarken, başka güçler de içeriye doluşuyordu. Stepleri zapt eden bir boyun, kuzey sınırındaki garnizonlarına saldırarak, Çin'de varlığını hissettirmeye başlaması bu döneme (450-600) rastlıyordu. Çince metinlerde, bu savaşçı gruplar hakkında ilk, heyecanlı dokundurmalar yer almaktadır ve sonra Türkler –genel olarak bu adla bilinen kavim– hepimizin tanıdığı bir isim alacaktır: Baykal Gölünün güneyindeki Orhun Nehri kıyılarında yerleşik, Tu-Küe adlı bir krallık. Sonunda Türki akıncılar kuzey bölgelerde toprak sahibi savaş beyleri haline gelecek ve İpek Yolu boyunca kontrolü sağlamak ve yerleşimler kurmak için

---

karardan bahseden, Irak'tan sürgün edilmiş bu insanların anlattığı Aramice hikâyeler, medeniyetlerin yükselip çöktüğünü, ancak fikirlerin ve hikâyelerin takdire şayan bir kalıcılığının olduğunu hatırlatıyor bize.

15 Yardımları ve bu materyali sağladığı için Martin Palmer'a bir kere daha teşekkür ederim.

Çinlilerle birlikte hareket edecektir. Ancak onların Orta Asya ve asıl olarak da Çinlilerin Fulin dedikleri şehir üzerindeki etkileri tersinmez olacaktır.

Türkler ile Konstantinopolis arasındaki ilişki hiç olmayacak kadar kötü bir başlangıç yapmıştı. Güneye inen Türkler başlangıçta, Justinianus'un vârisi II. Justinius'a bir ittifak önerisinde bulunmuşlardı; birlikte bir kıskaç harekâtıyla Persleri etkisiz hale getireceklerdi. Ancak Yeni Roma'nın girişimleri acıklı bir biçimde başarısızlığa uğramış, Türkleri açıkta, savunmasız bırakmıştı. Bu beceriksizlik şehre yeni bir düşman kazandıracaktı. Türklerin elçisi, tüm parmaklarını ağzına tıkıştırıp soğuk bir şekilde şöyle bir yorum yapmıştı: "Şimdi ağzımda ne kadar parmak varsa, siz Romalılar da o kadar dil kullandınız."[16] II. Justinus'un uzlaşmaz dış politikası devam edecekti. Justinianus'un uzun zamandan beri haraç ödeyerek seslerini kıstığı Avarlar yeni imparator tarafından tersleniyordu. Anlatılanlara göre, İmparator,"Bu imparatorluk pahasına artık hiçbir zaman hiçbir şey elde edemeyeceksiniz" diyerek küçümsemişti onları.[17] Havalı lafları II. Justinus'u tatmin etmemişti; hayatının sonuna kadar, aklını yitirmiş bir halde, altın bir tekerlekli sandalyede Byzantium sarayları etrafında dolaştırılarak ve gelip geçenlerin ellerini ısırarak yaşayacaktı. Justinianus'un Altın Çağı ise bütün o evrensel barış ve refah vaatleriyle birlikte, zar zor işitilen bir seda olmaya başlamıştı.

Yüzyıl içinde Türkler yalnızca başkalarının tarih kitaplarında boy göstermeye başlamayacak, kendi anlatılarını da yazacaklardı[18] ve Konstantinopolis, bir Hıristiyan şehir olarak hayatının geri kalanını saldırı altında geçirecekti. Arzu edilecek kadar güzel olan, bir kere daha arzu edilen şey haline geliyordu.

16 Muhafız Menander, fr. 19.1, çev. Blockley (1985), 173-5.

17 John of Ephesus, *Ecclesiastical History* 6.24.

18 "Türkler"den ilk bahseden Sima Qian (Çinli tarihçi, MÖ yak. 163-90): "Xiongnu güçlü ve birleşik bir millet oluşturmuştu; bundan dolayı da Çinliler bir yüzyıl daha batı bölgelerinde konumlarını güçlendirmeyi başaramamıştı." Akt. Grousset (1970), 20. *The Records of the Grand Historian* adlı yirmi dört ciltlik Çin tarihi derlemesinin bir cildini oluşturan *Book of Han* kitabında bu insanlardan söz edilmektedir.. Daha fazla bilgi için bkz. Nienhause (2011).

37. Bölüm

EL-KOSTANTİNİYYE

MS 602-28

Huzur içinde ol sen, Ey Suriye... ve düşman için ne şahane bir ülkedir bu!

İmparator Herakleios,

Yermük Muharebesinde Bizanslıların yenildiği haberini alınca (MS 636)[1]

Bir Ortodoks kilisesine, örneğin Kuzeybatı Londra'daki, kendi halinde oluşuyla gurur duyan Harrow'daki kiliseye yolunuz düşerse, pekâlâ, bir selamet duası olan Akathistos ilahisini duyabilirsiniz.

MS 626'da Bakire Meryem, anlatılanlara göre, bir kere daha gözde şehrinin imdadına koşmuştu. Ortodoks cemaatler bugün hâlâ –14 yüzyıl önce Haliç'te, Blakhernai'deki [günümüzdeki Ayvansaray] Meryem Ana Kilisesinde yaptıkları gibi– şükranla, Konstantinopolis Sasani Perslerine, Slav ve Avar saldırılarına karşı korunduğu için Akathistos ilahisini okuyor. Meryem Ana ile oğlu İsa'nın hayaletleri, görgü tanıklarının ifadesine göre, su kaynağını koruyan bu kilisede –kilisenin yanındaki güzel sarayın bir kısmı bugün hâlâ ayakta– düşmanları uzak tutmak için belirmişti. İmparator Herakleios'un bir akrabası olan, Konstantinopolis Başpiskoposu Sergios, Afrika seferine aktif olarak katılmakta olan imparatorun yerine şehrin yönetimini üstlenmişti. Kayıtlara göre, Sergios, Konstantinopolis'i kuşatan güçlere şöyle haykırmıştı: "Leydi Theotokos tek bir buyrukla sizin küstahlığınızı ve kibrinizi sona erdirecek. Çünkü o, Firavun'u ve bütün ordusunu Kızıldeniz'in ortasında sulara gömmüş ve bu şeytani güruhu elden ayaktan düşürmüş Olanın gerçek annesidir."[2]

---

1 Ahmed bin Yahya el Belazüri, *Kitab Futuh al-Buldha,* çev. Hitti ve Murgotten (1916 ve 1924), 207-11.

2 L. Sternbach, *Analecta Avarica* 304.9-133, akt. Herrin (1987), 199.

Kutsal urba –Bakire Meryem'in Harmanisi [Himation]– Konstantinopolis surları etrafında törenle dolaştırılmıştı. Kutsal Anne ve çocuk İsa'nın suretleri şehir kapılarına çivilenmiş ve şehrin her köşesinde ve hatta düşman kamplarda, Meryem Ananın, Cennetin Kraliçesinin, Slav teknelerini göklerden güç alan şiddetli bir fırtınayla yok etmek için, yüzünü bir peçeyle örtmüş bir halde bizzat göründüğü aktarılmıştı. İstanbul'un suyollarında patlayacak bir fırtınanın merkezinde görüş mesafesi gerçekten de sıfıra yakın olur ve fırtınanın sesinden başka bir şey duyulmaz. Yoldaşlarının boğuluşunu seyrederken Slavların gözlerindeki korkuyu hayal etmek zor değil; aynı şekilde, Konstantinopolis'te neden hiç vakit geçirmeden Mesih İsa'nın yeryüzündeki evinin koruyucusu olarak Meryem Anayı yücelten şiirlerin kaleme alındığını anlamak da zor değil.

Ancak Mesih İsa'nın annesi yanlarında olsun ya da olmasın, Justinianus'un fırtınalar estiren, parlak saltanat günleri aniden uzak bir hayale dönüşmüştü.

MS 602 yılının kış aylarında, alt rütbeli bir subay olan Fokas, Konstantinopolis üzerine yürüyecek, şehre hışımla girecek, tahta oturacak ve soğukkanlılıkla İmparator Mauricius (kendisi de iktidarı bir dizi akıl almaz emperyal sandalye kapmaca dalaveresi sonrası ele geçirmişti) ve oğlunu infaz edecekti. Çürüyen et kokusu dayanılmaz hale gelinceye kadar, Fokas'ın kurbanlarının kafaları şehir dışında, Milyon Taşı'ndan yedi Roma mili uzaklıkta bulunan, su kıyısındaki sarayın müştemilatına bitişik bir tören alanı olan Hebdomon'da [bugünkü Bakırköy] sergilenecekti. Bugün gökyüzüne doğru büyüyen bir yerleşim yeri olan Bakırköy'de oturan mazbut ev sahipleri, evlerinin temellerinin böylesine tüyler ürpertici görüntülere sahne olduğundan muhtemelen habersizdir. 610 yılında Fokas da, yeni asi Herakleios tarafından öldürülecektir.[3] Kafası ve cinsel organları kesildikten sonra, Fokas'ın parçalanmış bedeni Konstantinopolis sokaklarında törenle gezdirilmiştir.

Şehirdeki kaos, MS 602 yılında, "yeni bir halk" ve Byzantium'un yeni bir düşmanı olan Slavlara karşı başlatılan cezalandırma seferi yüzünden daha da içinden çıkılmaz bir hal alır. Slavlar endişe yaratacak kadar şekilsiz bir tehdittir; o günün vakanüvisleri on-

---

3 İlginçtir, Herakleios'un karısı, Kuzey Afrikalı bir toprak sahibinin kızı olan Fabian, imparatoriçe olunca Eudokia adını almıştı:Latince düşüşteydi ve Yunanca kesinlikle gözdeydi.

ları şehirlerden çok "bataklıklarda ve ormanlarda" yaşayan insanlar olarak tanımlamaktadır.[4] Keza bu, zaten adı sanı bilinmeyen kavimlerin aniden meçhul toprakların sisi içinden çıkageldiği bir çağdır. Bütün bunların psikolojik olarak ne denli tehditkâr olabileceğini takdir edersiniz. Buna bölgede bir önceki yüzyıl boyunca meydana gelen iklim değişikliklerini de eklersek, geniş Konstantinopolis dünyasının kendinden emin, planlı, her şeyin yerli yerine oturduğu bir yer olmaktan çok, uğursuz tehditlerle dolu bir çilekeş dünya olduğunu anlamak çok daha kolay olacaktır. Ve böyle bir dünyada hiçbir şeyin garantisi yoktur.

Herakleios iktidarı ele geçirdiği andan itibaren başı dertten kurtulmayan bir imparator olacaktır. Aynı yıl içinde Konstantinopolis, Fokas'ın iğrenç ölümüne, Perslerin Damascus [Şam] ve Kayseriyye'yi ele geçirmesine tanıklık edecek ve sonra da mide bulandırıcı haberler gelmeye başlayacaktır. MS 614 yılında, Hıristiyan savaş esirleri ve Hakiki Haçın kalıntısı Kudüs'ten alınıp Pers başşehri Ktesifon'a götürülür. Ertesi yıl Persler, Konstantinopolis'e suyun karşı yakasından saldırır ve 617 yılında, Filistin'i istila ederler. Aynı yıl Avarlar, anlatılanlara göre, Konstantinopolis'in Trakya topraklarından çeyrek milyon kişiyi köle olarak yanlarına alıp gitmiştir. Ardından, 619 yılında, şehrin –aslında imparatorluğun– tahıl ambarı da elden çıkmıştır. Konstantinopolis'in üç yüz yıl evvel Yeni Roma olarak kuruluşundan beri ilk kez, şehrin sokaklarında bedava ekmek dağıtılmasına aniden son verilmiştir. Herakleios imparatorluk başşehrini Konstantinopolis'ten Kartaca'ya taşımayı düşünür. Bu Tanrı şehrinin dış kabuğu, kâğıt kadar ince görünmeye başlamıştır.

Başlarda Herakleios, barış görüşmeleri başlatmak için Pers lider Hüsrev'e elçiler göndererek, Perslerle müzakere yolları bulmaya çalışır. Bizans elçilerinin sözlerini söylemesine izin verilir verilmesine de, hemen ardından katledilirler. Anlatılanlara göre, elçilerin başlarına gelenler şehirde duyulanca, sokaklarda bir panik havası esmiştir. Ancak Herakleios korkup sinecek biri değildir: Perslere karşı düzenleyeceği seferine kaynak bulmak için vergileri yükseltecek ve subayların ücretlerini yarıya indirecektir; hatta Ayasofya'nın asılı şamdanlarını bile eritir. Sikkeleri üzerinde artık

---

4 Jordanes, *The Origin and Deeds of the Goths*, 35. Slavlara ilişkin daha erken tarihli göndermeleri Kaesarealı Prokopius ve Jordanis'in kitaplarında bulabilirsiniz. Prokopius'un *Justinianus Savaşları* adlı çalışmasında Slavlara ilişkin en az kırk bin atıf bulunuyor.

–Golgotha Tepesi üzerinde çarmıha gerilmeyi hatırlatan– tepeye çıkarılan bir haç resmi vardır. Güneydeki saldırganlara karşı mücadele artık yalnızca politik bir mesele değil, aynı zamanda bir inanç meselesidir de.

Ve aslında Pers kuvvetleri, kuzeydeki yeni müttefikleri Avar göçerlerinin de desteğini alarak, İmparator başka bir yerde savaştayken, Khalkedon'da şehrin görüş mesafesinde belirdiğinde, ilahi bir mucize dışında Konstantinopolis'in makus talihini tersine çevirebilecek bir şey görünmüyordu. Şehirdeki insanlar gibi, pekâlâ biz de, aslında bu mucizenin Meryem'in gücüyle birlikte, emniyete almak için Aziz Auphemia ve Aziz Theodoros'un (bu sonuncu, hipodromda akrobatik gösteriler yapan bir hancının oğlu ve Konstantinopolis'in "yeni insan"larından biriydi) emanetlerinin Khalkedon'dan Konstantinopolis'e taşınması olduğuna inanabilirdik. Ama gerçekte olan, Konstantinopolis'i yok olmaktan kurtaran bir dizi dünyevi gelişmeydi. Avar kabileler birbirine düşmüştü, atları için yeterli çayırlık yoktu ve Perslerin kulağına, onların dikkatlerini Batıya verdikleri sırada, Doğuda Türklerin Kafkasya içlerine doğru ilerlediği haberi gelmişti.[5]

Belki de yardımına en çok ihtiyaç duyduğu bir sırada evladı şehrini korumak için orada olamamanın verdiği yürek acısıyla Herakleios, cesaretin çoğunun basiret olduğu kararına varmıştı. İmparator, Türklerin Kağanıyla buluşup ona kendi kızıyla evlilik teklif ederek ve Konstantinopolis'ten derleyip toparlayabileceği en pahalı armağanları sunarak saldırısını sürdürecekti: "Başından tacını çıkarıp onu Türkün başına taktı ve düzenlenen şölenin ardından ona emperyal bir kaftan ve incilerle süslenmiş küpelerin yanında şölen masasındaki bütün kap kacağı da sundu. Aynı şekilde kendi elleriyle [Türkün] soylulara has dairesini benzer küpelerle donattı."[6] Herakleios ardından, MS 627-628 yılları arasında, Nineveh'te (bugünkü Irak'ta bulunan Musul şehri] Pers uygarlığı adına ne varsa yerle bir edecekti. Hüsrev öldürülmüştü ve Herakleios, üstünlüğün kendisine geçtiğini, Perslerin "Kralların Kralı" unvanına hak kazandığını fark ederek, hızla elverişle koşullarla anlaşma yapacaktı: Bizans toprakları ve Helena tarafından bulunan, ama sonra Kudüs'ten kaçırılan (anlatılanlara göre, Yahudiler yardım etmiş ancak daha sonra işbirlikçiler cezalandırılmıştı)

5 Herakleios, Blakhernai'de şehrin zayıf noktalarına yeni surlar inşa etmişti.
6 Nikephoros, *Short History* 12, çev. Mango (1990), 55-7.

Hakiki Haçın hayati parçaları iade edilecekti. Emanetler Konstantinopolis sokaklarında zafer çığlıkları arasında dolaştırıldıktan sonra, Kutsal Kabir Kilisesine geri verilmişti.

Ancak Herakleios anlaşılması zor bir müttefik seçmişti. Çin Seddinin 150 yıl önce kısmen Türklerin saldırılarına bir karşılık olarak daha yüksek, daha uzun ve daha güçlü inşa edilmiş olması, Bosphorus kıyısındaki Tanrı şehrini endişelendirmiş olmalıydı. Türkler sessizce güçleniyordu. Hint ve Çinli savaş liderlerinin sevdiği atları yetiştiren, yaşadıkları toprakların yakınından geçen ve bir tür olarak iletişim kurma ve değiş tokuş yapma arzumuza tercüman olacak şekilde, komşu diyarlarda konuşulan yirmi küsur dili bir araya toplayarak, Batıdaki Konstantinopolis ile 6500 km doğudaki Xian'ı birbirine bağlayan İpek Yolu sayesinde her zaman gündemde kalmayı başaran bu savaşçı-tüccar kavim başrol oynamak üzere sahneye çıkıyordu. Konstantinopolis, Uzakdoğu ile Hıristiyanlığın Batılı dünyası arasındaki sağlam ticareti besliyordu; ancak bunu yaparken aynı zamanda, ölümcül olabilecek bir düşmanı, sonunda Hıristiyan şehrin karabasanlarının farkına varacak bir düşmanı da besliyordu.

Justinianus'un iktidarda olduğu yıllar son derece başarılı bir dönemdi; ne var ki, o yıllar da masum değildi. O dönem "son günler" olarak düşünülmüştü ve kıyamet günü yaklaşıyormuşçasına bir aciliyet hissi hâkimdi. Herakleios'un Avarlara karşı kazandığı zafer, onu yalnızca *imperator*, yani bir Roma imparatoru; değil aynı zamanda *basileus*, yani kutsal kitaplardaki gibi bir kral, ilan eden bir destanla kutlanmıştı: O şimdi Eski Ahit'teki uzun krallar listesine dahil oluyordu ve Yunanca unvanını Konstantinopolis düşene kadar taşıyacaktı. Bu zamanın resimleri, sembolleri ve ikonları her zamankinden daha fazla gururla Hıristiyan –MS 641 yılından itibaren taç giyme törenleri Ayasofya'da gerçekleştirilmekteydi– olmakla birlikte, Ayasofya diyakozu Pisidyalı Yorgi tarafından kaleme alınan methiye şarkıları Herakleios'u Musa ve Nuh'tan çok Herakles ve Perseus'a benzetiyordu. Bu pagan anıştırmalar, şehirde hâlâ klasik bir havanın sürmekte olduğunu gösterir. Konstantinopolis'te hükümdarlık edenler yüreği, zihni ve damarlarında dolaşan kanı itibariyle Greko-Romendi. Perslerle Bizanslılar arasındaki mücadele, "Antikçağın Son Büyük Savaşı", iki tarafı da mecalsiz bırakmıştı. Ancak Konstantinopolis'in kanatlarını savunmasız bırakma vakti değildi. Herakleios ve "Talihli Şehir" sakinleri yeni bir güçle, tek gerçek Tanrı'nın saf, temiz, asli

temsilcisi olduklarına iman etmiş bir halkla kapışmak üzereydi.

Bir surede –MS yaklaşık 628 yılında,[7] Kuran henüz tamamlanmadan önce– dinsiz Sasani İmparatorluğu karşısında Bizans'ın yenilgisinden, Araplar için olumlu bir sonuç çıkacağından söz ediliyordu: "Rumlar en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip gelecekler-dir. Eninde sonunda emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir."[8]

Tektanrıcılar kısa süreliğine birleşmişti.[9] Ancak "kısa süreliğine" burada kaidedir: Çünkü kavgacı inançlar, fırsatlar ve gelgitler dünyasında, bölge bağrından yeni bir meydan okuyucu doğuracaktı. Konstantinopolis –Arapça adıyla el-Kostantiniyye– Allah'ın boğazına batmış kemik olduğu söylenen şey haline gelecekti.[10]

---

7 Rum Suresi (30). "Rum Suresi bir Mekke suresidir; Theodor Noldeke'nin *Geschichte des Qorans* kitabına göre, bu sure üçüncü Mekke dönemine aittir. Montgomery Watt'ın *Muhammad's Mecca: A History in the Qur'an* (Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 1988) kitabına göre (s.13-14), bu ilk ayetlerin kısalığı bu bölümün daha erken bir tarihe ait olduğunu akla getirir; 1-5. ayetler belki de surenin diğer ayetlerinden ayrıdır. El Cheikh (1998), 356 n. 3. Üçüncü Mekke dönemi 622 yılındaki Hicretle son bulur ve Herakleios Perslerle 622 ila 628 arasında savaşmıştır; dolayısıyla bunun bir kehanet olabilmesi için olaydan önce beyan edilmesi gerekir.

8 Sure 30: 1-5.

9 Kuran öncesi belgelerde bu yenilgiler kayıt edilmiştir; ancak Hz. Muhammed açıkça bu yenilgilerin daha sonra tersine döneceğini bildirir: Eğer iyi Hıristiyanlar, Yahudiler ve yeni İslam kardeşliği birbiriyle mutlu mesut geçinebilirlerse, tektanrılı din mensuplarının korkacak bir şeyi yoktur. Sina'daki manastır korunmuştur ve Muhammed Peygamber'in bizzat yazdığı bir mektupla bu duyurulur. Bu doğru olsun ya da olmasın, o tarihte hem karakterin hem de yazılı belgelerin gücünü göstermektedir. Persli bir seyyah ve coğrafyacı olan İbn Rüstah'ın eserlerinin, Konstantinopolis ile ilgili olarak Müslümanların ilk başvuru kaynağı haline geldiğini unutmayalım.

10 Crowley (2008), 1-2: "14. ve 15. yüzyıl Osmanlı Türklerine göre o 'Allah'ın boğazındaki bir kemik'ti."

38. Bölüm

ALLAH'IN BOĞAZINDAKİ KEMİK

MS 622 (Hicri Tarih: Sıfır)

Konstantinopolis'e karşı cihatta Müslümanların üçte biri kendi elleriyle yenilgilerini hazırlayacak ki Allah affetmez; üçte biri muharebede öldürülecek, şehitlik mertebesine erişecek; ve üçte biri muzaffer olacak.

Hz. Muhammed'in bir hadisi, Peygamberin ölümünden 150 yıl sonra kâğıda dökülmüş[1]

Hz. Muhammed tarih sahnesine ilk kez kısa bir süre için, Konstantinopolis'in idari yapısı içindeki yerlerin birinde bir yan karakter olarak çıkmıştır. Hikâyeye göre, MS 582 yılında, on bir ya da on iki yaşlarında bir oğlan çocuğu Bosr'da (günümüzdeki Suriye'nin kuzeyindeki Busra) dolaşıyordu. Burada bir katedral, etkili bir ticari topluluk ve Bahira adlı monofizit bir keşiş vardı; söz konusu rahip bu yetimde özel bir şeyler olduğunu keşfetmişti: Çocuk yürüdükçe başının üzerindeki bir bulut da onu takip ediyor, yakıcı güneşten koruyordu. Ve çocuğun sırtını inceleyen keşiş bazı kehanet işaretleri bulmuştu. Keşiş çocuğu –hikâyenin hangi versiyonunu okuduğunuza bağlı olarak– Yahudilerden ya da Byzantium'dan uzak durması için uyarmıştı.

Muhtemelen Hz. Muhammed hakkında bu gibi hikâyeler Konstantinopolis'te anlatılmadan evvel, Bedevi seyyahlar ve tüccarlar zaten kuzeydeki bu parlak şehir hakkında sabit ve sağlam bir fikre sahipti: Şairleri, Bizans İmparatorunu ziyaretine dair yazmıştı ve Bizans el ürünleri İslam öncesi kervansaraylardan eksik olmuyordu. Adi b. Zeyd adlı şair, anlattığına göre, Konstantinopolis'i ziyaret etmişti ve orada sarayda ağırlanmıştı; Adi'nin yola çıkması üzerine, hâkimi olduğu toprakların büyüklüğünü ve gücünü

1 Bkz. Crowley (2006), 629-717.

görebilsin diye, İmparator görevlilerine, yol boyunca, konuğunun atlar da dahil her türlü ihtiyacını karşılamalarını emretmişti. Daha meşhur ve yüceltilen bir Bedevi şair olan İmru'ul Kays bile kayıp krallığını geri almak için yardım istemek üzere Konstantinopolis'e gitmişti. İmparator Justinianus konuğunun başına gelenlere kayıtsız kalmamıştı; ancak talebine ilişkin daha fazla bilgiye sahip değiliz, çünkü İmru'ul Kays "yaklaşık MS 540 yılında, Arabistan'a dönüş yolunda ölmüştü."[2]

Ve böylece Hz. Muhammed yıllarca Byzantium yöneticileri hakkında hiçbir şey duymamış olsa da, Konstantinopolis kesinlikle aklının bir köşesinde yer etmişti. Rum, Bizans İmpratorluğu ve/veya Doğu Romalılar hadislerde yirmi sekiz kez, Konstantinopolis ise on iki kez geçmektedir.[3]

MS 622 yılı dünya tarihinde bir dönüm noktasıydı. İmparator Herakleios kararlı olduğu Ortadoğu seferine hazırlanmak üzere vergileri artırmıştı ve şimdi Konstantinopolis'teki sarayından çıkıp yola koyulurken, ilahi güçleri de yanına almak için belli bazı dinsel ritüelleri yerine getirecekti. Daha sonraki tarihlerde, İmparatorun sefer öncesinde Ayasofya'da ve ardından şehirdeki çe-

---

2 "Gassani kabilesinden, Arap Monofizit Hıristiyan hükümdar Haris bin Cebele, 6. yüzyıl başlarında Justinianus tarafından yarımadada, Bedevi Araplarla birlikte Bizans sınırlarını denetlemekle görevlendirilmişti. MS 529 civarında Haris, krallığının geleceğini tartışmak üzere Konstantinopolis'e gelir. Genelde şehirde ve özel olarak da imparatorun yeğeni Justinus üzerinde güçlü bir etki bırakır. Efesli Aziz Yuhanna'ya göre, yıllar sonra Justinus elden ayaktan düşüp etrafındakilere bağırıp çağırmaya başladığında ve hizmetçileri de onu korkutmak istediklerinde, onu Haris'in geleceğini ve ona saldıracağını söyleyerek tehdit ederlermiş" Hillenbrand (2009), 71.

3 Aşağıdaki açıklamayı borçlu olduğum, Birmingham Üniversitesinden Profesör David Thomas'a teşekkür ederim: "Sünni Hadis âlimleri arasında altısının özel bir yeri vardır: İmam Buhari, İmam Müslim, İmam Tirmizi, İmam Ebu Davud, İmam Nesai, İmam İbn Mace ve bunların arasında Buhari ve Müslim'in yaptığı derlemeler Müslümanlar tarafından tamamen güvenilir kabul edilir; çünkü bu iki derleme tartışmasız bir biçimde Hz. Muhammed'in bizzat kendisine kadar izlenebilen Hadisleri içermektedir; söylemeye gerek yoktur ki, Müslüman olmayan araştırmacılar bu görüşe katılmaz ve kabul edilip edilmemesine bakılmaksızın, her bir hadisin tarihsel güvenilirliğinin tesis edilmesi gerektiği yönünde genel bir fikir birliği vardır."
Arapça *Rum* sözcüğü genellikle "Bizans" ya da "Byzantium" olarak tercüme edilir ve genellikle de Doğu Romalılara ya da imparatorluğa gönderme yapar; bu yüzden bu terimin kullanıldığı metinleri yorumlarken dikkat edilmelidir. El-Kostantiniyye neredeyse kesin olarak şehre bir gönderme olacaktır. İlk Müslüman yazarların Konstantinopolis üzerine yazdıkları için bkz. Thomas ve Mallett (2010), c. 2, 19-21.

şitli tapınaklarda dua edip ilahların yardımını istediği *profectio bellica* etraflıca anlatılmıştır.[4] Kartaca'dan gelen bu yiğit savaşçı, Konstantinopolis'in talihini tersine çevirmişti. Kafadan çatlak yöneticiler ve küçük iç hesaplaşmalar yüzünden güç ve itibar bakımından ayrışan şehrin yurttaşları, Pers ülkesinden gelmiş atlı düşman askerlerinin Bosphorus'un karşı yakasındaki Khalkedon'a kadar geldiklerine ve Avarların da surlara dokunacak kadar yaklaştıklarına tanık olmuştu. Ancak Herakleios sinip saklanmamış, tam tersine Konstantinopolis'i Doğuya karşı savaşa sokmuştu.

Bu arada artık orta yaşlı biri olan, gayretli tüccar Hz. Muhammed, yeni bir hayat kurmak için Mekke'den ayrılıp, bugünkü adı Medine olan, Yesrib adlı bir kasabaya doğru yola çıkmıştı.

Hz. Muhammed'in gençlik yıllarına dair bol miktarda hikâye vardır; ancak somut veri azdır. Eldeki verilere göre, Hz. Muhammed MS yaklaşık 570 yılında, Kureyş kabilesine bağlı Beni Haşimi sülalesinden bir tüccar ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Altı yaşında yetim kalmış ve yaklaşık yirmi beş yaşına geldiğinde, başarılı bir iş kadını olan Hatice ile evlenmişti. Suriye ve çevresindeki yerlere seyahatler yapıyordu ve muhtemelen hem Hıristiyan hem de Yahudi inanç ve fikirleriyle buralarda karşılaşmıştı.[5] Ama sonra, anlatılanlara göre, elli iki yaşına gelince, çöl boyunca uzun ve önemli bir yolculuk yapacaktı.

MS 1453 sonrasında İstanbul, 500 yıla yakın bir süre için saatini ve takvimini, şimdi artık Hicret olarak bilinen bu yolculuğa göre ayarlayacaktı; çünkü Müslümanlar için MS 622 takvimlerinin başlangıcıydı.

Yakın tarihli GIS [Coğrafi Bilgi Sistemi] ve fotoğrafik veriler bize, 340 km'lik bu Hicret yolculuğunun –anlatılanlara göre, yaklaşık yetmiş müridi, Hz. Muhammed'in kendisi ve yoldaşı Ebu Bekir'den oluşan bir topluluğun yolculuğunun– hem ne kadar zorlu hem de manzarasıyla itibariyle ne kadar büyüleyici olduğunu göstermiştir. Eylül ayında Mekke'den ayrılan muhacirler yaban ve sert gri Thavr kayalıklarını, Dajnan donmuş lav patikasını, Kudeyd vadisinin di-

---

4 Örn. I. İoannis Çimiskes (MS 10. yüzyıl) "'haçın değerine değer kattı', Kalki manastırında ilahi güçlerden yardım niyaz etti ve ardından Ayasofya'da 'ordunun önünde yürüyecek ve gücüne güç katacak' bir zafer meleği göndermesi için Tanrı'ya dua etti. Sonra İmparator Blakhernai manastırındaki dua okuma ve akşam ayinine katıldı" McCormick (1990), 249.

5 Hillenbrand (2015), 29. Holland (2013), 333.

kenli çalılıklarını, Likf suyolunu ve el-Khala'ik civarındaki bilek burkan kayaları geçmişlerdi. Geceleri develer ve çöl tilkileri sessizce gözden kayboluyordu. Bu topraklar, o yolu yürüyerek geçenler tarafından "iki dünya arasındaki duvarın çok inceldiği bir yer" olarak tarif edilmişti.[6] Bu yolculuk boyunca belli şeylerin kesinliğe kavuştuğu görülüyor. Ancak bu aynı zamanda, gerçek zamanda yapılan gerçek bir yolculuktu: Hz. Muhammed radikal, monoteist görüşleri Mekke'de hiç de iyi karşılanmadığı için kaçıyordu ve yol boyunca kendini savunmak zorunda kalacaktı. Neredeyse kesin olarak, yerel halka da saldırı ya da *gaza* oluyordu; birçok İslamcı vakanüvis hafife almayı yeğlemiş olsa da, bunlar vardı.

Yesrib'e ulaşınca, anlatıya göre, tavanı destekleyen üç kalas ve ibadet edene Muhammed'in evinin yönünü gösteren bir taştan ibaret, basit bir cami inşa edilmişti. İslami kaynaklar, Hz. Muhammed'in bir kalasın üzerine çıkıp oradan ilk hutbesini verdiğini anlatır. O zamandan kalma geleneksel evlerin rekonstrüksiyonları, odaların kuru palmiye yapraklarının kokusuyla dolu olduğunu ve ışık huzmelerinin fare deliği gibi boşluklardan sızdığını göstermektedir. Bu muhacir grup, hayatın kutsal olmayan hiçbir özelliği olmadığı yolunda bir anlayışa sahipti. Ortaçağ toplumunda, ilahi olanın mevcudiyeti birçoğu açısından varsayılan bir durumken, İslamiyet ve takipçileri yeni bir avantaja sahipti. Onların Allah tartışmaları *tevhid*, yani O'nun eşsizliği ve birliğine vurgu yapıyordu. Yeni Müslümanlar, MS 624 yılındaki Bedr Savaşında Kureyşlileri yenilgiye uğratmıştı. 628 yılındaki yeni ayetler, onlara ibadet etmek için yüzlerini Kudüs yerine Mekke'ye çevirmelerini bildiriyordu. Kan bağları ve yurttaşça teamüller artık silinmiş ve yerine, Hz. Muhammed'in sözlerini takip ederek bir tür üstün kavim tarafından hayata geçirilecek, Allah'ın yüce yasaları geçirilmişti.

Daha sonra basitçe "Şehir" anlamına gelen el-Medine adını alacak olan Yesrib'e gelişleri, İslamın devlet-temelli, politik ve askeri bir güç olacağının habercisiydi. Bu "Şehir"in yeni bir yöne doğru gidişi, en nihayetinde, 2100 km kuzeydeki öteki "Şehir"de, *He Polis*'te de hissedilecekti. Tanınmak için başka bir sıfata gerek duymayacak olan, insanların zihninde yalnızca "Şehir" deyince anlaşılacak kadar yer etmiş, az sayıda yerleşim yeri vardır bu dünyada: Atina, İskenderiye, Medine, Konstantinopolis ve Roma.

---

6 Yusuf İslam'la (Cat Stevens) söyleşi, Royal Geographical Society, Londra, Nisan 2015.

İslamın doğuşunu gören, esintili bir güzelliğe sahip bu toprak kalıcılığı hak edecek gibidir. Serin kum, camın o hammaddesinin yılankavi kıvrımları, dünyanın olabilirlikleri hakkında büyük fikirlere sevk eder insanı. Ve Hz. Muhammed Veda Hutbesinde bariz olarak bu istidatı kutsamaktadır: " İnsanlar 'la ilahe illallah' deyinceye kadar onlarla cihad etmek üzere emrolundum." Bu savaş dilinin oldukça fazla emperyalist yayılmacılık kokan bir şeye evrilmesi, 7. yüzyılın başka bir Müslüman lideri tarafından haklılaştırılacaktır: "Diğer insanlar bizi ayaklarının altına alıp ezdi ama biz kimseyi ezmedik. Sonra Allah içimizden birini peygamber olarak gönderdi... ve onun emirlerinden biri o toprakları zapt etmemiz ve ele geçirmemizdi."[7]

MS 622 yılında Ortadoğu rengârenk bir oluşum arz ediyordu: Göçebe Arap kabileler, büyük bir Yahudi nüfus, Gürcüler, Ermeniler, Latince konuşan Avrupalılar ve şehirlerin hâkimiyetini elinde bulunduran Yunanca konuşan nüfus. Monofizit cemaatler Ortodoks Hıristiyanlarla kaynaşmıştı; çoğunluk Bizans İmparatorluğuna sadıktı ancak az sayıdaki insan için bu söylenemezdi. Dini oyunda bahisler yükselmişti artık. Konstantinopolis'te, Sasani Perslerini yenmesinin ardından, daha önce belirtildiği gibi, Herakleios artık *basileus*tu, yani ilahi hak olarak kraldı. Ama aynı zaman zarfında Medine'den yayılan haberlere göre, en sonunda Arapların da, ilahi âlemle benzer bir yakın bağı olan, kendi içlerinden çıkmış, Allah'ın Peygamberi, Allah'ın ümmetiyle o ümmetin kendi dilinden konuştuğunu bilen bir peygamberi vardı.

Hz. Muhammed'in takipçileri kendileri hakkında ne kadar yüce duygular içinde olurlarsa olsunlar, zor zamanlardan geçen Bizanslılar bu yeni beliren topluluğa dikkat dağıtıcı, önemsiz bir ayrıntı muamelesi yapmışlardı. Anlatılanlara göre onlara, "[Sizin gibi] köpekler şöyle dursun... İmparator askerlerinin ücretini zar zor verebiliyor..." denmişti. Aynı aşağılayıcı tutum içindeki bir Roma elçisi o zaman öldürülmüş ve bir deveye bağlanıp yerlerde sürüklenmişti.[8] Birileri bu ikaz işaretlerini dikkate almış almalıydı; çünkü bundan tam on dört yıl sonra, Bizanslılar Yermük'te, ilk başlarda sadece bir baş ağrısı olarak görülen bu adamların elinden utanç verici bir yenilginin acısını tadacaklardı.

---

7 Mugire bin Şu'be'nin sözleri; akt.Crone (1987), 246.

8 Bkz. Frankopan (2015), 74.

Yermük Muharebesinde, kum fırtınalarına yakalanan, bir zamanların efsanevi, zorlu Roma ordusu darmadağın olmuştu.

Bizans ve Arap kabileleri, MS 629 yılında Mute'de zaten bir savaşa tutuşmuştu; ancak teoride bu iki gücün birbirinin ayağına basması için pek bir neden yoktu. Herakleios'un savunma hattı Gazze'den Ölüdeniz'in güney ucuna uzanırken, Müslüman Araplar daha güneyde faaldi. Öte yandan Herakleios'un Sasanileri yenmesi Arabistan'da bir iktidar boşluğu yaratmıştı; yenilen ordudan kalma silahlar elden ele dolaşıyor ve yeniden kullanılıyordu ve paralı askerler kendilerini kiralayacak en yakın subayın emrine girmek için hazır bekliyordu.

Yermük savaş alanı antik Tire ve Sidon şehirlerine yakındır ve bugün, İsrail işgali altındaki Golan Tepeleri ile Suriye arasında yer alan, Birleşmiş Milletler kontrolündeki bölgede kalır. Müslümanlar yaklaşık 25.000 askerden oluşan bir güce sahipti. Bizanslılar daha kalabalıktı ama sorunları vardı. Bizans ordusunun başında, son derece karizmatik Theodorius'un eline su dökemeyecek biri, İmparator Herakleios'un erkek kardeşi vardı. Yunan ve Ermeni liderler strateji üzerine çekişme halindeydi; hepsi de karşılarındaki rakibi hafife almış gibi görünüyordu. Bizanslılar, açıkçası, bir yenilgi ile sonuçlanacağına dair en ufak bir fikirleri olsaydı, bu savaşa girmezlerdi. Kritik bir biçimde, altı gün süren kıran kırana bir savaşın sonunda İslam ordusunun daha dişli olduğu ortaya çıkmıştı. Bizanslılar göz korkutan bir şöhretle gelmişlerdi oraya: Düşmanlarının başları ve elleri genellikle halka teşhir ediliyor, esirlere kasaba meydanlarında işkence yapılıyordu. Ancak Medine'den Ömer bin Hattab ile (Mekke'de doğmuş, Humus'ta ölen) Halid bin Velid komuta ettiği, istim üstündeki yeni askerler görünüşe bakılırsa zafere susamıştı. Anlatılanlara göre, bu Müslümanlar su içmeden gün ortasında savaşabiliyordu ve iki tarafın da vakanüvisleri, çatışma bölgesindeki Arap kadınların gaddarlığından bahsediyordu. Altıncı günün sonunda Yermük'te, Bizans ordusunun çok büyük bir kısmı imha edilecek, sağ kalanlar da kaçacaktı. Konstantinopolis'teki Herakleios da çok kısa bir süre sonra acı yenilginin haberini alacaktı.[9]

Aşağılayıcı yenilgiye mistik bir bahane olarak, cezalandırıcı toz bulutlarından bahseden hikâyeler anlatılıyordu. Ancak gerçek

9 Askerlerin durumu, sayıları ve silahları hakkında ayrıntılı ve son derece faydalı tahminler için bkz. Nicolle (1994).

apaçık ortadaydı. O tarihten sonra Konstantinopolis avcı değil, av olacaktı artık. Bu ilk önemli karşılaşma, Byzantium'un mucizevi bir genç adam olarak Hz. Muhammed'le ilk karşılaşmasının masalsı versiyonuyla taban tabana zıttı. Yermük'in tozu dumanı birbirine karışmış düzlüklerinde, Konstantinopolis'in geleceği yeniden çizilmişti. Artık Müslümanların eline geçmiş topraklardan Bizans ülkesine kaçan, Gassani yöneticisi Cabale, hâkim olan duyguyu şu sözcüklerle ifade ediyordu:

> Keşke anam benim gibi bir oğlan doğurmasaydı
> Adım da hiç tarihe yazılmasaydı.
> Nasıl özlem duyarım, ata yadigârı topraklara,
> kavmimin yurdu Şam'a.

MS 630 yılında, Herakleios bütün Yahudilerin Hıristiyanlığa döndürülmesi gerektiğini ilan edecekti. Bu muhtemelen Müslüman orduların Pers topraklarının içlerine kadar ilerlediği, aynı yıl içinde Mekke'yi aldığı haberlerine bir tepkiydi. Persler de İslama döndürülüyor ve Müslüman olanlara toplam ganimetten bir yüzde vaat ediliyordu. 638 yılında, Halife Hz. Ömer komutasındaki Araplar, yolu gösteren ve Tapınak Dağının temizlenmesine yardımcı olan Yahudi güçlerin de yardımıyla, Kudüs'ü alacaktı (Hz. Muhammed'in, askerlerinin şehre girişine önderlik edecek kadar yaşama ihtimali çok düşüktü)[10]; bazılarına göre, Müslümanlar şükranlarını yeni bir sinagog yapmak ve Galile halkına evler vermek suretiyle ifade etmişti.[11] Konstantinopolis'in imparatorlarının gözünde, Yahudiler açıkça yanlış tarafı seçmişti.[12] 640 yılında, Müslüman Araplar Kayseriyye'yi alacak, 642'de İskenderiye düşecek, 645'te Ermenistan resmen Arap kontrolüne girecek, Rodos, Kos, Kıbrıs ve Girit teslim olacaktı. 655 yılında Araplar, Zatü's Savari [Gemi Direkleri] Deniz Savaşıyla denizlerde de gücünü gösterecekti ve bu muharebede Bizans İmparatoru Konstans, bir teknenin güvertesine kıvrılarak, çaresizce oradan kaçacaktı. 674 yılında, Arap filosu (Alkibiades'in MÖ 410 yılında zafer kazandığı ve Byzantion'u yeniden ele geçirmesine imkân sağlayan) Kizikos'ta demir atmış beklerken, Yunanlar onu, bugün Rum Ateşi olarak bilinen, ancak

---

10 Bu hâlâ sürmekte olan bir araştırmadır; yeni yeni ortaya çıkarılan belgeler bu olasılığa işaret ediyor. Bkz. Hoyland (2000), özellikle s. 277-81.

11 Bkz. alternatiflerin, Yahudilerin dışarıda tutulması gerektiğini savunan Hıristiyanların tartışılması; Frenkel (2011), 97.

12 Bu tartışma için bkz. Kalegi (2007).

o tarihlerde Deniz Ateşi, Yapışkan Ateş ya da Roma Ateşi denen ölümcül bir silahla topa tutacaktı.[13] Bu kimyasal silah, yaydığı ısı ve kötü kokuyla meşhurdu ve napalma benzeyen etkileri vardı; ancak yakın tarihte yapılan deneyler, Rum Ateşinin insanın tüylerini diken diken eden bir çığlık sesi –buharın ve ateşin tıslaması, tahtalar parçalanırken çıkan çatırtılar– yarattığını ortaya koymuştur. Bu atılınca, suyun yüzeyi sürünerek ilerleyen bir alev topu gibi görünüyordu. Müslümanların 661 ile 750 yılları arasında, Konstantinopolis'e yönelik deniz saldırıları, uyarı mahiyetindeki beş girişim ve başarısızlık, karşılığında şehrin yaşadığı "şok ve dehşet" hem Doğuda hem Batıda şarkılarda ve şiirlerde ölümsüzleştirilmişti. Yunan şiiri ve nesri, 674'deki başarısız Müslüman saldırıları ardından, Theodorius Grammaticus'un satırlarında görülebileceği üzere, morun daha koyu bir tonuna bürünmüştü:

> Bak, sen, Hepimizin Efendisi, pis ve en kötü Arapların çarpışan dalgalarından şehrini kurtardın, onların yüreklerine korku salıp sıvışıp kaçmalarını ve titreyerek karanlıklara karışmalarını sağladın...
> Nerede şimdi, ey lanetliler, ışıl ışıl parlayan sıra sıra oklarınız? Nerede şimdi gergin yaylarınızın melodik akorları? Nerede kılıçlarınızın ve mızraklarınızın ışıltısı, nerede zırhlarınız ve başınıza geçirdiğiniz miğferleriniz, palalarınız ve kara kalkanlarınız?[14]

Ne var ki, İslami takvime göre başlangıç yılı olan MS 622'de, "zamanın başlangıcı"ndan itibaren elli yıl içinde, Byzantium topraklarının üçte ikisini kaybetmişti. Yedi yıl içinde Konstantinopolis, Damascus [Şam] (635), Antiokheia [Antakya] (637), Edessa [Urfa] (640) ve Yeruşalim [Kudüs] gibi anahtar şehirlerin kontrolünü de kaybedecekti. Bir yüzyıl içinde Müslüman ordular yalnızca Güney Fransa'ya erişmekle kalmayacak, Afganistan içlerine seferler düzenleyecek, Orta Asya'yı işgal edecek, İndus Vadisinin geniş bir kısmını (bugünkü Pakistan'a denk düşen bölgeyi) alacak ve hatta Çin İmparatorluğunun batı sınırlarına kadar dayanacaktı. Liderlerine halife denmeye başlamıştı; onlar Hz. Muhammed'in vârisi, Allah'ın vekiliydi. Persler 16. yüzyıla kadar, dikkate alınacak bir güç olarak tarih sahnesine dönmeyecek ve Konstantinopolis halkı

---

13 Rum Ateşi, Arap saldırıları sırasında Byzantium'da yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Bkz. Hall (1999), xxi.

14 Çev. Olster (1995), 23-4.

için kritik öneme sahip bir gelişme olarak, Osmanlılar noktaları yeniden birleştirinceye ve o tarihte İslam şehri Kostantiniyye'deki karargâhlarından çıkıp, 1517'de bir kez daha Mısır'ı alıncaya kadar, buğdayları artık Mısır'dan gelmeyecekti.

O zamanki aşırılıkların bir göstergesi de, Herakleios'un torunu II. Konstans'ın, iktidarının cicim aylarında (MS 663) başşehri Sicilya'daki Siraküza'ya taşıma girişimiydi; ancak Konstantinopolis ahalisinin büyük bir kısmı bu girişime itibar etmeyecekti.[15]

O tarihte Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler arasındaki anlayışın ve sempatinin düzeyi çok tartışılmıştır. Yahudilere ait bazı metinler, Müslüman ilerleyişini övmüş ve bu yeni tektanrıcıları Roma zulmünden kurtuluş olarak görmüştü; bazıları da Hz. Muhammed'i sahte peygamber olarak niteliyordu; "çünkü peygamberler kılıç kuşanmış olarak" gelmezdi.[16] Müslümanların işgal ettiği topraklarda kiliseler kurulmaya devam ediyordu ve Müslümanlar MS 679 yılındaki depremin ardından, Edessa'daki kilisenin yeniden inşasına yardımcı olmuştu.[17] Hatta Kudüs'te, yakın tarihlerde yapılan kazılar, Kutsal Kabir Kilişesinin 10. yüzyıla kadar, İslami dönemin ta başlarında yanı başına sıfırdan, yeni bir kilise inşası da dahil, ne kadar genişlediğini ve yeniden teçhiz edildiğini ortaya çıkarmıştır. Sina Dağı üzerinde ve etrafındaki Hıristiyan aileler, söylentilere göre, Hicretin ikinci yılında Hz. Muhammed'in kendi parmak basıp tasdik ettiği yazılı bir akitle koruma altına alınmıştı. Bu kutsal belge, Osmanlıların 1517'de Mısır üzerinde yeniden hâkimiyet kurmasıyla birlikte Konstantinopolis'e getirilmiştir. Ancak yeni topraklar ve Tanrı'nın gözünde daha çok itibar kazanma yarışının sürdüğü sert reelpolitik iklimde İbrahimi, Hıristiyan ve Meryemci herhangi bir uzun dönemli dayanışma görülmez. Konstantinopolis, ele geçirilmesi gereken mükemmel şehir ve eşsiz güzellik olarak, birbiri ardına gelen Müslüman yöneticilerin göz koyduğu bir yer olacaktı. Ortadoğu ve Pers ülkesinin halk hikâyelerinin bir derlemesi niteliğindeki *Binbir Gece Masalları*'nda, Arap güçler teknelerle gelip şehri kuşatırlar ancak geri dönmek zorunda kalırlar. Cihad, yani "Allah'ın yolunda savaşmak", İslam öncesi *gaza* ya da saldırı anlayışına manevi bir anlam katma yolu, artık birçokları tarafından "Şehirlerin Kraliçesi" Roma'dan daha büyük olarak anlatılan, kozmopo-

---

15 Haldon (1990), 45-8, 59-60.
16 Akt. Frankopan (2015), 80. Dagron ve Deroche, "Juifs et Chretiens", 240-7.
17 Hoyland (1999), 158-9.

lit şehri almak için ilahi bir emir haline geliyordu. İslam, kuma toynaklarla yazılmış bir satır olarak başlamış olabilir –Allah'ın sözleri o sıcak, çöl rüzgârıyla taşınmıştı– ancak artık onun arzu ettiği şey, tıpkı bir çelenk gibi sularla çevrili Greko-Romen şehri ele geçirmekti: "Konstantinopolis mutlaka fethedilecektir; onu fetheden komutan ne güzel komutan, o ordu ne güzel ordudur."[18]

18 İmam Ahmed bin Hanbel, Müsned Küfiyyin, No. 18189. C855. Bkz. Fleming (2003).

39. Bölüm

GECE KEŞİŞLER, GÜNDÜZ ASLANLAR

Yak. MS 692 (Hicri 72/3)

Fethedinceye kadar orada [Konstantinopolis'te] kal, yoksa ben gelirim.
717 yılında, Konstantinopolis kuşatmasından sorumlu Emevi Halifesi Süleyman'ın, (saldıran ordunun komutanı) kardeşi Mesleme'ye yazdığı emir[1]
Gece keşişler, gündüz aslanlar.
Hıristiyan bir çilecinin bir Müslüman kamp hakkında söyledikleri.
Akt: El-Azdi, *Tarikh Futuh al-Sham*[2]

Doğuda artık Tanrı'yla kim doğrudan irtibat halindeydi? Konstantinopolis'in ve hızla genişleyen Müslüman toprakların liderleri aralarında propaganda ve inanç savaşlarına başlamıştı. MS 692 yılında Halife Abdülmelik, bastırdığı sikkelerin üzerine "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Allah'ın elçisidir" yazdırmıştı: Geçtiğimiz yıllarda araştırmacılar, bazı sikkeler üzerinde Hz. Muhammed'in kendi suretinin de olduğunu ileri sürmüştür.[3] Bizans İmparatoru II. Justinianus aynı türden bir karşılık vermişti: Onun bastırdığı paranın bir yüzünde Mesih İsa, öbür yüzünde ise "Tanrı'nın Hizmetkârı" olarak kendisinin sureti bulunuyordu. Büyük Konstantin Mesih İsa'nın suretini bir insan olarak kullanmaktan her zaman imtina etmiş görünüyordu (her ne kadar İsa daha önce sık sık bir kuzu olarak resmedilmiş olsa da) ve Konstantinopolis çoktan beri kendi dini sanatından zevk alıyordu. İki boyutlu ikonlarla mozaiklerin, oyma suretler küfür olarak değerlendirilemeyeceklerine göre, ilahi olan ile insanlar arasındaki aracılar oldukla-

1 İbrahim (2013).
2 Akt. Frankopan (2015), 84.
3 Bkz. Frankopan (2015), 88-9.

rı düşünülüyordu. Doğu Ortodoks Hıristiyanlığı, Tanrı ile insanın karşılaşabileceğine ve bu sevgiyle hazırlanmış, görsel desteklerle birleşebileceğine inanıyordu. Ayasofya'nın kubbesi cennetin kubbesi olarak telakki ediliyordu ve inanların gözlerini Tanrı'ya yönlendirecek olan da dini sanattı.

Ancak kutsal temsillerde insan formunun kullanılmasını yasaklamaya başlayan, erken İslamın yalınlığı açıkça tedirgin edici bir cazibeye sahipti. MS 692 yılında, Konstantinopolis'teki imparatorluk sarayında toplanan, Quinisext [Trullo] olarak bilinen konsilde, ayak direyen pagan uygulamalar bir kez daha mahkûm edilmişti: sokaklarda sergilenen maskeli oyunlar, vahşi hayvan şovları, rahiplerin hipodroma gitmesi, halka açık yerlerde kadınların dans etmesi, kadının erkek erkeğin kadın gibi giyinmesi, Dionysos'a yakarmak ve ateş üzerinden atlamak.[4] Byzantium'un kendi sanatını arındırması gerekiyordu.

Bu arada hiç kuşkusuz, klasik etkilerin hâkimiyetinde olan bir dünyada zuhur etmiş Müslüman diaspora da Bizans'ın en iyi nesi varsa seçip alıyordu. Şam'daki, (Emevi Müslümanlar tarafından MS 705-15 tarihlerinde bir Vaftizci Yahya kilisesinden dönüştürülen) kapı girişinde incilerin asılı olduğu Cuma Mescid'deki mozaikler yalnızca İslam-öncesi, Arap şiirlerinden temalara değil, aynı zamanda Bizans örneğine de dayanıyordu.[5] Cami, Justinianus tarafından gönderilmiş, altın yaldızlı mozaiklerle Bizanslı ustalar tarafından dekore edilmişti ve bizatihi Şam'ın da bir mini-Konstantinopolis olarak planlandığı iddia ediliyordu. Emeviler şehirlerini Suriye'de, almaya can attıkları (717-18 başarısız Konstantinopolis kuşatması sonrasında ket vurulmuş bir arzu) kuzeydeki şehrin kendilerine ait versiyonu olarak inşa ediyordu.[6] İnce, çivit rengi parşömen üzerine, altın ve gümüş Kufi harflerle yazılmış, Mavi Kuran olarak bilinen kitabın esin kaynağı kısmen, imparatorluk ve kilise yöneticilerinin mor renkli folyo üzerine yazdıkları Bizans kaynaklı kitaplardı.[7] Bazılarının iddiasına göre, Humeyme'deki [Petra ile Ayla arasındaki yol üzerinde bulunan bir yerleşim yeri] Abbasi yerleşiminden kalma fildişi süsleme mobilya panelleri, muhtemelen Konstantinopolis'ten gelen, Bizans işi

---

4 John Freely'ye göre, Yunan Apokreas ve Avcı Aziz Yuhanna Kinegos festivalinde, bu pagan ritüellerinin belirgin izlerini bugün bile görebiliriz.

5 Flood, bkz. Evans ve Ratliff (ed.) (2012), 252; ayrıca bkz. 253-4.

6 Bkz. Flood (2001), 163-83, 228-33.

7 Alain George (2009).

"Grado" koltuk panellerini hatırlatmaktadır.[8] Fildişi oymacılığı kesinlikle, Hıristiyan şehirde hevesle icra edilen zanaatlardan biriydi.[9] Kırık çanak çömlek parçalarından bin bir titizlikle kazınmış, Menandros'un sözlerinin (her ne kadar bunlar Homeros'a atfedilmiş olsa da) Arapçaya çevrildiği ortaya çıkmıştı. Konstantinopolis'in öğrenme arzusu, güneyden gelen araştırmacılar tarafından daha da fazla kamçılanıyordu. 8. yüzyıl ortalarında Abbasi Halifesi tarafından görevlendirilmiş insanlar, Kuran henüz deneme mahiyetinde Yunancaya çevrilmeden bir asır önce, çok miktarda metnin çevirisini yapmıştı. Kudüs'teki Kubbetü's Sahra'nın süslemelerini Bizanslı zanaatkârlar yapmıştı.[10] Dolayısıyla artık muazzam bir enerjiyi kendine çeken yalnızca "Şehir" değil, yeni yeni ortaya çıkmakta olan Müslüman dünya dünyadaki yeni yeni hayat bulan şehirlerdi.[11]

İnanç, kültür, ilahi kayrılma ve ateş gücü bakımından, kimin kime önderlik edeceği sorusu sorulmaya başlanmıştı.

Mısır'ın kaybıyla birlikte, Konstantinopolis'in tahıl tedarikçileri olarak sadece Sicilya ve Orta Afrika kalmıştı ve bu yasal tedarik zincirleri tehlikeli ve sürdürülmesi pahalıydı. Küreselliğin meydan okuyuşları, tıpkı bugün birçoğumuz tarafından hissedildiği gibi, on beş asır önce de tüm şiddetiyle hissediliyordu. Hıristiyan şehirler birbiri ardına düşüyordu. Bu arada, bugün İtalya olarak bilinen Lombardiya'nın baskısı, Bizans etkisini adım adım, Roma'dan Ravenna'ya, önemsiz bir güç koridoruna sıkıştırıyordu.

---

8 Evans ve Ratliff (ed.) (2012), 221-2; Grado koltuk için bkz. 45-50.

9 Evans, Holcomb ve Hallman (2001).

10 Bkz. Hermitage Museum'da bulunan, İran kaynaklı İslami ilk dönemden bir bronz ibrik: el Hamis (1998). Ve Kudüs ve Tell Qatra'da bulunan damgalı kavanoz kulpları (kazı tarihi 2005-6): Taxel (2009).

11 Damascus [Şam] dünyanın en eski daimi olarak muhkim şehirlerinden biridir (öteki, birçok Neolitik ve Kalkolitik mezarın bulunduğu Biblos/Gebal'dir). En az MÖ 9000 yılına kadar uzanan geniş Barada havzasındaki bir dizi küçük gelişme tarafından sınırlandırılmış olsa bile 1.binyıldan itibaren sürekli gelişmiştir. İslamın yayılmasıyla birlikte Şam yeniden canlanmıştır. Damascus'tan geriye kalanların çoğu Roma tarzıdır. 12. yüzyıla kadar Roma surlarının belli parçaları ayaktaydı ve sokaklar Yunan planına uygun olarak kuzey-güney ve doğu-batı yönlerine göre tasarlanmıştı. Bkz. Roma surlarının (halife mezarlarıyla birlikte) MS 750 yılındaki Abbasi istilası süresince ilk hedefler olduğunu iddia eden Ross Burns (2005), 2. Vallois, H. V. (1937), "Note sur les ossements humains de la necropole eneolithique de Byblos (avec 2 planches)", El-Cheikh (2004), 60-81.

Başlarda, eski Bizans topraklarında yeni Müslüman efendilerinin yönetiminde yaşayanlar çok sayıda sürekliliğin olduğunu görmüşlerdi: Mısır'da tütsü yakanlarla şarap içenler, mobilya bezemeleri ve bölmeleri göstermelik ayıran, zevkli kumaşlar boyunca çıplak göğüslü Amazonlar hâlâ karşınıza çıkabilirdi. Ancak pratik bakımdan, Konstantinopolis şimdi dikkatini kuzeye çevirmek zorundaydı. 7. yüzyıldan itibaren şehir, bir zamanlar düşmanı olan Slavları döndürmek gibi bir misyon üstlenmişti.

Doğuya odaklanmak Batıyı savunmasız bırakmıştı. Konsantinopolis'in, kontrol giderek daha merkezi hale geldikçe kendi içine çekildiği hissediliyordu. Bunun sonucu olarak saraydaki kontrast ve renk skalası bir hayli artmıştı; Dünyanın Gözdesindeki ayak oyunları ve iktidar savaşları daha da hız kazanmıştı. Ve sonra bir duraksama oldu. Müslümanlar, askerlerinin Konstantinopolis surlarının dışında hastalıktan ve açlıktan kırıldığı 717-18'de olduğu gibi, MS 732 yılında Poitiers yakınlarında, Charles Martel'in elinden ağır bir yenilgi alıyordu. 14. yüzyıla kadar Konstantinopolis artık Müslüman kuşatması yaşamayacaktı.[12] Endülüs'te (Müslüman hâkimiyetindeki İber yarımadası) Müslümanların, Bağdat çevresinde –10. yüzyılda dünyanın en büyük şehri haline gelmişti– Abbasi Halifeliğinin kontrolünü sıkılaştırıp sağlamlaştırması, İslami hareketin koloniler kurmaktan ziyade kalkınmaya odaklandığını gösteriyordu. Ancak Konstantinopolis'i zapt etme arzusu hâlâ yakıcıydı. Şehir artık dört "Cehennem Şehri"nden biri olarak, vahiy kabilinden, mahşeri terimlerle niteleniyordu. Şehir Müslümanların şarkılarında, resimlerinde ve ilahilerinde yer buluyordu.

Bir arkeolojik bulgu, o tarihte Konstantinopolis'teki endişenin boyutunu göstermektedir. Bu kitap yazılırken, modern İstanbul'da yapılan bir kurtarma kazısı sayesinde, her bir halkası bir erkek kolu ebadında olan ve uzunluğu sekiz yüz metreyi bulan, muazzam bir deniz zinciri çamurdan çıkarılmıştı. Büyük olasılıkla İmparator III. Leon tarafından yak. MS 730 tarihinde yaptırılmış (orijinal olarak birbirine bağlı yüzer ahşap direkler biçimindeki) bir barajdan ibaret bu çaresiz savunma hattı, Haliç'in Batı kıyısı ile Galata'daki Megalos Pyrgos ya da Büyük Kule [Galata Kulesi]

12 Paranteze alınan bu dönem, medeniyet tarihinde önemsiz bir ara başlık değil, koca bir cildi hak ediyor.

arasına geriliyormuş.[13] Kuzeydeki kıyıda, bu barajın bitiş noktasındaki batık temelleri bugün hâlâ görülebiliyor. Haliç zinciri birçok saldırganı durdurmuştu (10. yüzyılda Kiev Rusları tarafından etrafından geçilerek alt edilecek ve 1204 yılında bir Venedik gemisinin koçbaşı tarafından parçalanacaktı); ancak bu Kyklopvari zincir halkaları bir güç beyanı olmaktan ziyade acizliğin kabulü gibi görünüyor.

Konstantinopolis'in bu tarihlerde aslında kendisinin Roma'nın öz evladı olduğunu hatırladığını –destek ve yardım bulmak amacıyla uzaktaki Batıya erişmek için bilinçli çaba sarf etmenin akıllıca bir hareket olabileceği düşündüğünü– görmek anlaşılır bir şeydir.

13 Haliç [Altın Boynuz] aslında günümüz Türkiye'sinde Alibeyköy ve Kâğıthane denen derelerin denize döküldüğü yerdir. Haliç üzerinde beş köprü vardır ve bunlardan biri eski Galata Köprüsünün kalıntılarından oluşmuştur.

40. Bölüm

BYZANTIUM VE BRITANYA

MS 5., 6. ve 7. yüzyıllar

Kral Arthur donanmasını Konstantinopolis'e götüreceğini söyledi. Bin gemiyi şövalyeler ve üç bin piyadeyle dolduracaktı; öyle ki surları ne kadar yüksek ya da ne kadar güçlü olursa olsun, hiçbir şehir, kasaba, belde ya da kale saldırıları karşısında duramayacaktı.

Chretien de Troyes, *Cliges*, yak. MS 1176[1]

Cornwall'un vahşi, rüzgârlı kuzey kıyısındaki Tintagel Burnu en iyi zamanlarında bile uğursuz bir yerdir. Ancak 1983'teki bir çalılık yangını, daha önce hiç kimsenin fark etmediği bir şeyi ortaya çıkarmıştır: MS 5. ve 6. yüzyıldan kalma, bloklar halinde taş evler ve depolar. Buluntuların menşei ve çapı nefes kesici. Bu alanın yalnızca yüzde 10'u kazıldı henüz; ama bu yüzde 10'luk kazıda bile şimdiye kadar Batı Avrupa'da hiçbir yerden çıkmayan miktarda Bizans çanak çömleği gün ışığına çıkarılmış durumda. Buluntuların bazılarının üzerine haç şekli basılmış; ki bu, kendisinin Hıristiyanlığın atan kalbi olduğuna inanan şehirle hiçbir kuşkuya yer bırakmayan bir bağlantı demek. Bu, evden çok uzakta bulunan, inanılmaz bir stok...

Söz konusu çanak çömlek şimdi, Truro'daki Royal Cornwall Museum'un depolarının tozlu Viktoryen sükunetinde muhafaza ediliyor. Bu son derece titiz bir şekilde sırlanmış ve uzun bir yoldan gelmiş, işlenmiş seramik kapların deposu ile hemen yakındaki kayalık, Kuzey Cornwall kıyısı oldukça egzotik bir bileşim oluşturuyor. Byzantium kendi "Altın Çağ"ına girerken, buradaki doğal limanlar ve kıyıdaki kayalıklar hareketli bir manzaraya tanıklık etmiş olmalıydı: Okyanus-ötesinden gelmiş denizciler lüks mal-

1 Chretien de Troyes, *Cliges*, çev. Carroll ve Kibler (1991), yak. MS 1176.

larını ve hammaddelerini (baharat ve tütsü, kokulu yağlar, ince işlenmiş yemek takımları) takas ediyor, yöre halkı da tüccarların ve denizcilerin, gördükleri vahşi canavarlar, uğursuz bakireler ve Mesih İsa'nın askerleriyle dolu egzotik topraklar hakkında anlattıkları hikâyeleri dinliyorlardı.

Tintagel'in saklı hazinesi, Doğu Akdeniz'den Kuzey Afrika yoluyla Avrupa'nın batısına yelken açan Bizanslı tüccarlarla doğrudan bağlantının somut kanıtını sunuyor gibi. Akdeniz'deki bir Bizans gemi batığında bulunanlarla bire bir aynı olan buradaki amphoralar kesin olarak Doğuya özgüydü ve hayatına pekâlâ Suriye'de, Batı Anadolu'da ya da bizatihi Konstantinopolis'te başlamış olabilirdi. Dünya turu mahiyetindeki bu ticari seyahatin dönüş yolundaki zorlu hava koşulları, Cornwall'da konaklamayı zorunlu kılmış olabilirdi. Bu değiş tokuş noktasında –dar bir taş köprüyle deniz kıyısındaki Tanrı yapımı bir kaleye bağlanan, çıkıntılı bir burun– kontrolü elinde bulunduran kral her kimse herkesin dilinde olmalıydı. Bütün bunlar, canavarlara, büyüye ve yabancı topraklara ilişkin öykülerle dolu, enerjik bir saraya sahip, kudretli, çevresi geniş bir savaşçı kral söylencelerinin doğuşuna hizmet edebilecek koşullar çünkü. Kral Arthur destanı, bu Tintagel depolarının inşa edilmesinden kısa bir süre sonra başlamıştır. Pekâlâ, Konstantinopolis'le yapılan ticaret, egzotik Doğu bağlantıları olan, Britanyalı, Hıristiyan kral hikâyelerini biçimlendirmiş ya da beslemiş olabilir.

Tarihçilerin hiçbir işine yaramayan ancak turist rehberleri için karşı konulmaz olan, buradaki kazılarda, geç Roma döneminden, –kanalizasyon sisteminde yeniden kullanılmış– üzerinde boyun eğmez bir "Karanlık Çağ" şahsiyeti ile yoldaşlarının ismi kazınmış, taş bir levha da ortaya çıkarılmıştır. Taş üzerindeki bu yazının sorumlularından birinin adı Artugno'dur; ki bu Arthur isminin Latinceye çevrilmiş halidir. Bu elbette bir kral değil; ama kesinlikle "orada olan" bir Arthur.

Tüccarlar Akdeniz'in sıcağında, Doğudan kalkıp Cornwall'un tuzlu kayalıklarına gelmek için bu 6500 km yolu neden göze alıyorlardı? Buradaki önemli ipucu, kalay gibi görünüyor. O tarihlerde Cornwall'daki kalay ticareti hakkında günümüze kalmış tek yazılı kanıtı, İskenderiyeli Merhametli Aziz Yuhanna'nın hayatında buluyoruz. Daha önce Aziz Yuhanna'dan bahsetmiştik; rüyasında

hadım kılığında melekler gören rahip ve piskopostu kendisi.[2] Girişken biri olduğu anlaşılan Aziz Yuhanna, 6. yüzyılda Kuzey Afrika'da imarethaneler (bir devlet yardımı sistemini akla getiren bu yerler, kendi başına doğum yapan kadınlara yiyecek ve barınak da sağlıyordu) kurmuştu. Aziz Yuhanna'nın dindarlığı bize tarihi bir servet sunuyor. Anlatılanlara göre, bir gece rüyasında, Şefkatli Annemiz Meryem azize görünür. Bundan ilham alan Aziz Yuhanna, dünyayı daha iyi bir yer yapma uğraşına girer ve yaptığı iyi şeyler arasında yoksul bir adama Britanya'ya gidebilsin diye bir tekne vermek de vardır. Dönüşte teknenin kalay yükü, mucizevi bir şekilde azizin ellerinde gümüşe dönüşür. Bu bilindik hikâyenin ahlaki öğüt verme maksadı vardır ama tesadüfen bize tarih de anlatır.

Muhtemelen bütün bu ince işlenmiş çanak çömlek, batıya doğru yolculuğunu, Cornwall kalayı (bronzun vazgeçilmez bir alaşımı) doğuya gelebilsin diye yapıyordu. Öte yandan o tarihlerde, Orta Anadolu'daki Kapadokya bölgesinde az miktarda da olsa kalay üretiliyordu. Görünüşe bakılırsa, Byzantium yalnızca, Batı Britanya ile iletişim kanallarını açık tutmak istiyordu. Prokopius, Justinianus'un Britanyalılarla ("Brettania" barbarlarına iaşe göndererek) diplomatik ilişkiler kurduğundan –Tenedos'taki o tahıl ambarları sayesinde uluslararası hububat ticaretini garantiye almıştı nasıl olsa– bahsetmiştir ve hatta Konstantinopolis'in Batıda dini ve sivil görevliler tayin etmiş olabileceğine dair söylentinin düş kırıklığına uğratan bir kanıtı da vardır.[3] Prokopius, ayrıca Belisarius'un Britanya'yı Gotlara "vermeyi" teklif ettiğini de kaydetmiştir (muhtemelen bu bir iğnelemeydi; çünkü Gotlar Konstantinopolis'e Sicilya adasını vermeyi teklif etmişti). Tintagel'de ortaya çıkmakta olan kanıtlardan hareketle, kesin olan bir şey varsa o da, Konstantinopolis o Britonların kafasında belli belirsiz bir karaltı, kendi ihmalkâr annesi Britanya'yı yüz üstü bırakıp gitmiş Roma'nın parlak çocuğuydu ve bu uzak Brettania

---

2 "Tam da bu mübarek adamın bu hayattan Tanrı'sının diyarına göçtüğü gün, meleklere yakışır bir hayat yaşayan ve manastır disiplinine uyan, Sabinus adında, İskenderiye'de yaşayan saygın ve erdemli bir adam adeta mest olup kendinden geçerek Tanrı'nın onurlandırdığı Yuhanna'nın, yanında bütün papazlarıyla birlikte, ellerinde kandillerle kendisine geldiğini ve krala gittiklerini görür; söylediğine göre, hadım bir saray nâzırı çağırmıştır onları" *Life of John of Cyprus* 46, çev. Dawes ve Baynes (1948), 260.

3 Bkz. Harris (2003), birçok yerde.

aynı şekilde, Konstantinopolis insanlarının zihin haritasında bir iz bırakmıştı.[4]

Konstantinopolis'teki yaşama dair kanıtlar Britanya'nın başka bir yöresinde de bulunabilir; bunun için ülkenin doğu kıyılarına kısa bir yolculuk yapmamız gerekiyor.

East Anglia'daki Deben Nehrinde, Kuzey Denizinden Sutton Hoo yönüne sandalla yapılacak bir yolculuk şaşırtıcı derecede çalkantılı sularla boğuşmayı gerektirir. MS 6. ve 7. yüzyıllarda, Yakındoğu'dan gelip Doğu Britanya'nın gözetçileriyle ilişki kurmak isteyen Konstantinopolis ve bağlı bölgelerin tüccar ve elçilerinin geçmiş olabilecekleri yollardan biridir burası. Konstantinopolis'in insanları barbar Brettania hikâyelerini paylaşıyor olabilirlerdi; ancak Talihli Şehrin ziyaretçilerinin, burada bulduklarından çok memnun kalmış ve şaşırmış olma ihtimalleri de yüksekti. Bir zamanlar büyük kralların ve onların saray mensuplarının yaşadığı, Rendlesham yakınlarındaki altı zengini, işlek (daha 2008'de keşfedilmiş ve henüz değerlendirilme aşamasında olan) Anglo-Sakson yerleşim yeri, Byzantium'la yapılan doğrudan ticaretin, Konstantinopolis'te bastırılmış bakır sikkeler biçimindeki heyecan uyandıran ve yeni ufuklar açan kanıtlarını zaten sunmuştu (ayrıca burada Bizans standartlarına uygun sikke ağırlıklarına [coin-weights] da rastlanmıştır).[5] Bulunmuş sikkeler öyle bir dağınık haldedir ki, bunların yabancı bir hazine sandığına ait olma ihtimali çok düşüktür; tam tersine, bunlar ziyaretçi Bizanslılar tarafından, muhtemelen en iyi yaptıkları şeyi yaparak ve yine muhtemelen yöredeki kralın koruması altında, harcanan ya da kaybedilen nakit paradır.[6] Ziyaretçiler Rendlesham'a varmak için, Anglo-Sakson mezarlığı Sutton Hoo'ya yakın bir yerde karaya çıkmak zorunda kalmış olmalıdır.

Sutton Hoo'daki mezar höyüğüne uzaktan bakıldığında kendinden gayet emin bir duruş sergiliyor. El emeğiyle (bir saygı ifadesi olarak muhtemelen köleler ve özgür soylular ortaklığında) nehirden karaya çekilmiş ve gömülmüş bütün bir tekneye ev sa-

---

4 Cornwall'daki St Just's adı pekâlâ 4. yüzyılda yaşamış, Doğu Akdeniz'de bir keşiş olarak inancını sürdürmüş, Lyonlu rahip Justus'tan geliyor olabilir.

5 Bu bölümdeki yardımları için Dr. Helen Geake'e teşekkür ederim. Rendlesham'da halen sürmekte olan çalışma için bkz. Scull vd (2016) ve Minter vd (2014).

6 Bu bölümdeki Rendlesham materyali konusundaki yardımları için, Suffolk County Council Archaeological Service'ten Profesör Christopher Scull ve Faye Minter'a teşekkür ederim.

hipliği yaptığı için gururla duran, bir kralın bedenini ve hazinesini barındıran bu nekropolis, bütün gelip geçenlere, burada gömülü olan Anglo-Sakson nüfuzlu şahsiyetin ve etrafında gömülü maiyetinin gücünün ölüyken bile karanlıkta kalmayacağını ilan ediyor gibi. Ve bizim için kritik öneme sahip olan şey şudur: Sutton Hoo (Anglo-Sakson "tepenin mahmuzu" deyişini hatırlatan bir isimdir)[7], etrafını çevreleyen, Hıristiyan Doğudan şahane eserlerle, isimsiz kralın gömülmeyi seçtiği yerdir.

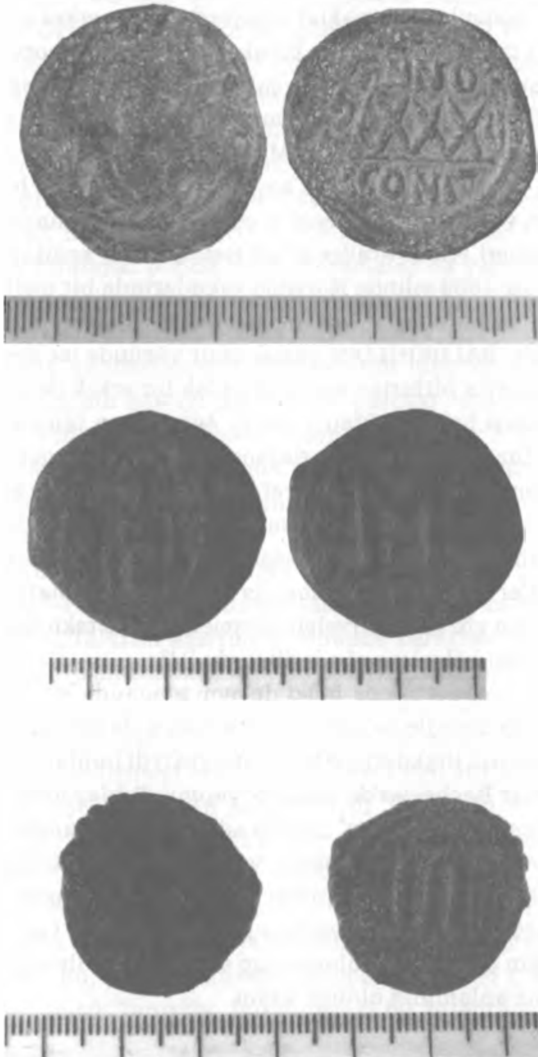
Sutton Hoo'nun keşfi her bakımdan heyecan vericidir. Mezar hırsızları (Höyük 2 olarak bilinen) bir höyüğü zaten talan etmiş ve ardından Höyük 1'e yönelmişler; ancak neyse ki kıl payı, gömüt içindeki, hazinenin saklı olduğu yeri gözden kaçırmışlar. Teknenin hatlarının belirgin izleri bugün bile ziyaretçilere, bir zamanlar ambarında sakladığı, içinde haç ve ince işlenmiş, gül şeklinde rozetlerle süslenmiş on gümüş Bizans kâsesi de bulunan hazinenin yolunu gösteriyor. Rozetler, iddiaya göre, bilerek seçilmiş; çünkü çiçek ikonografisi hem Hıristiyan hem de pagan hayat ağaçlarında bulunabiliyordu[8] Buradaki Anglo-Sakson krallar ve saray efradı, yeni ve eski bütün tanrıları yanlarında tutmak için çabalamış gibi görünüyor; edebi kaynaklar bize, Sutton Hoo krallarından birinin yan yana hem pagan hem de Hıristiyan sunaklar diktiğinden bahsediyor. Ayrıca bir tane, günümüzde kullanılan servis tabaklarına benzeyen, kocaman, düz bir gümüş tabak da var (belli ki bu ölçü tesadüfi değil) ve üzerinde MS 491-518 yıllarında iktidarda kalmış, Bizans İmparatoru I. Anastasiös'un mührü bulunuyor. Tabağın yuvarlak kenarlarında yer alan, kabaca çizilmiş iki oturan figür de pekâlâ Roma ve Konstantinopolis'i temsil ediyor olabilir. Bunlara ek olarak daha küçük kâseler, bir gümüş kepçe ve –birine kesinlikle Pavlus'un, ötekine ise muhtemelen Saul'un nakşedildiği– kaşıklar var. Konstantinopolis'in merkezi işliklerinde yapılmış olabilecek bir bronz "Kıpti" kâse ile Suriye işi kumaş parçaları da yine burada bulunan mallar arasında yer alıyor.

Yakındaki bir başka höyükte (Höyük 3), başka bir yağma çabasına rağmen, arkeologlar üzerinde ya kanatlı bir Nike ya da bir melek bulunan, kireçtaşından, kırılmış bir Zafer plaketinin parçalarını, üzerine bir Hıristiyan XP(chi-rho) sembolü kazınmış kemik

7 Sutton Hoo, Sutton yakınlarındaki bir mülkün adıdır; mezarlık alanı, adını buradan almıştır. Bkz. *Beowulf,* "Lay of the Last Survivor" (satır: 2247-66): Burada, bir büyük kralın yattığı yerdeki büyük hazinelerden bahsedilir.

8 Bkz. Bintley (2011).

kutu ile Doğuya özgü başka bir bronz kâsenin kapağını kurtarmayı başarmıştır.[9]

6. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl başlarında, İmparator Fokas, II. Justinius ve Mauricius Tiberius döneminde bastırılmış ve 2009 ile 2015 tarihleri arasında Suffolk, Rendlesham'daki Anglo-Sakson kral yerleşim alanında bulunmuş Bizans bakır sikkeleri

9 Bu bölümde ağırlıklı olarak Sutton Hoo ve Tintagel'e bizzat yaptığım ziyaretlere ve Harris (2003)'e bağlı kaldım.

Konstantinopolis'in vekaleten bulunduğu tek yer Sutton Hoo ve Tintagel değildi; o tarihlerde Britanya'nın başka bir yerinde nüfuzlu kadınlar, Ravenna mozaiklerindeki İmparatoriçe Theodora tarzı kısa boncuk gerdanlıklar takıyordu. Hem erkeklerin hem de kadınların taktığı yüzükler ve broşlar da, Konstantinopolis'in yüksek modasına coşkulu bir selam çakıyordu.[10] Bütün Hıristiyan dünyasında, Bizans tabakları ve kumaşları zamanın statü sembolleri haline gelmişti. Fransız Chelles Manastırındaki tam boy bir kıyafet, (bir Anglo-Sakson soylu olarak hayata başlayan, sonra bir köle olarak satılan ve nihayet II. Clovis'in eşi ve kralların annesi olan destansı karakter) Frank Kraliçe Azize Bathildis'in "kombinezonu" bir Bizans işidir. 1999 yılında Norwich yakınlarında bir metal detektörü tarafından bulunup çıkarılan, şahane bir altın mühür kalıbının bir yüzünde "BALDEHILDIS" yazısı, öbür yüzünde ise dev bir haçın altında tutkuyla birbirine sarılmış çıplak bir erkek ile gür saçlı bir kadının sureti bulunmaktadır. Kuzey Avrupa'nın tamamında rastlanan bu tür kalıntılar –hatırlayacağınız üzere, Bizanslı hükümdarlar Helena ve Konstantin tarafından başlatılan bir akım– ideal olarak, Bosphorus'a tepeden bakan Tanrı'nın yeryüzündeki kurmay merkezlerinden gelen ipek kumaşlara sarılıyordu. Mücevher işlemeli ipekliler gibi, Konstantinopolis kaynaklı diplomatik armağanlar, bu türden görkemli zirvelere erişmek için ne teknolojileri ne de pazarları olan bölgelere gönderiliyordu.[11,12]

Gösteriş mi, evet; ama belki de aynı zamanda Konstantinopolis'in genelde Batı ile ve özelde de Brettania ile titiz kültürel, ticari ve diplomatik ilişkilerinin bir göstergesiydi bunlar.[13] MS 693'ten 706'ya kadar Rochester'da rahiplik yapmış Tobias gibi, "Yunancayı kendi ana dili gibi bilen" bir din adamının hayranlık uyandıran ifadeleri vardı. Monkwearmouth ve Jarrow manastırlarını kuran Benedict Biscop seyahatlerinden Bizans mamülü ipeklilerle dönmüş ve karşılığında Britanya'da toprak almıştı.[14] O tarihte Doğulu derebeyliğin politik bir anlamı olup olmadığını bilmiyoruz; ancak kültürel bir anlamının olduğu kesin.

---

10 Bkz. Geake (1999).

11 Bkz. Marzinzik (2008). Jacoby (2004).

12 Jacoby (2004), 198-240.

13 Britanya'nın batısında özel olarak güçlü bir bağlantı; Tintagel'deki olağanüstü zengin çanak çömlek deposunu hatırlayın.

14 Bizans ipeklileri Roma'da Britanya'dan gelmiş seyyahlara satılmıştır. Liu (1996), 122; Dodwell (1982), 150-1.

Okul kitaplarında, Aziz Augustinus'un –Hıristiyan Roma'nın kudretinin bir temsilcisi– MS 597 yılında Roma'dan Anglo-Saksonları Hıristiyanlığa döndürme misyonuyla geldiğini yazar. Ancak Augustinus, aslında Konstantinopolis'te Papalık elçisi olan Papa Büyük Gregorius tarafından gönderilmiştir. O tarihte papa patrikle eşti, onun Roma düklüğündeki temsilcisiydi. Roma'da bastırılan sikkeler hâlâ Bizans İmparatorunun suretini taşıyordu. Şimdilerde yalnızca Vatikan Kütüphanesinde çevirisi yapılmakta olan, sıkıca rulo halinde sarılmış, heyecan uyandıran bir parşömen mektuplar derlemesi, bu ast-üst sistemini hiç tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde ortaya sermektedir.[15] Görünüşe bakılırsa, başka stratejik, politik ve dini atamalar da yapılmıştır: 668 yılında, Konstantinopolis'teki üniversitede eğitim almış olan, Kilikya, Tarsus'tan Theodorius, papa tarafından Canterbury başpiskoposu olarak gönderilmiştir. Britanya'nın nihayet, *oikoumene*-nin [insan ayağının bastığı her yer] bir parçası –sınırda bir ülke, bir *ferox provincia;*[16] ama kendisinden daha büyük bir şeyin parçası olmaktan duygusal ve pratik manada mutlu olan bir toprak parçası– olarak o tarihlerde kazanılmış olduğu doğrultusunda bir anlayış vardır.

Britanya'daki Hıristiyanlık, MS 664'te, Eski Roma'nın Whitby Sinodundaki –Paskalya'nın Roma takvimine göre hesaplanması ve keşişlerin kafalarını kazıtması yönünde kararlarının alındığı– zaferinden sonra ancak daha az Ortodoks, daha az Doğulu ve daha fazla kararlı bir şekilde Latin ve Batılı görünmeye, hissedilmeye ve olmaya başlayacaktır; ki bu, ortaçağın ve modern dünyaların tarihini biçimlendirmeyi sürdürecek olan Doğu Hıristiyanlığının etkisinin düşüşe geçtiğinin habercisiydi. Ve bütün Batı Avrupa topraklarında Bizans'ın parmak izlerine rastlanabilecek olsa da, son durağımız İngiltere'nin en kuzeyidir.

River Wear'dan Durham Katedraline doğru dik yokuşu tırmanırken, burada Tanrı'ya daha yakın olma şansı olduğu hissine kapılabilirsiniz: Bu, dinamik kuzeydoğu göklerinde her zaman hazır bekleyen bir Batılı Tanrı'dır. Durham'daki bu katedralin sütunla-

---

15 İtalya, Umbria'daki Fonte Avellana'da bulunan Santa Croce Manastırının kütüphanesindeki 12. yüzyıldan kalma bir elyazmasına dayanarak Collectio Avellana adı verilmiştir. Alexander Evers & Bernard Stolte (ed.), ***Religion, Power, and Politics: Bishops, Emperors, and Senators in the Collectio Avellana, 367-553 AD*** (Leuven: Peeters Publishers, baskı aşamasında).

16 Tacitus, Britanya'dan ilk kez *Agricola* b. 8'de böyle bahsetmiştir.

rı herkesin bildiği üzere kuralsız, burgulu ve kafeslidir: modaya uygun bir ortaçağ şakası. Ancak katedralin içinde yer alan, Aziz Cuthbert'in anıtmezarını çevreleyen zemindeki siyah taş tedirgin edici bir biçimde egzotik bir havadadır. Bunun nedeni de, asırlardır, buradaki merkezi mezarda, Byzantium'un bir parçasının gömülü oluşudur.

Aziz Cuthbert 687'de ölmüş ancak 10. yüzyılda bir Bizans büyüğü olarak yeniden gömülmüştür. 945 yılındaki bu yeniden gömülme sırasında, neredeyse kesin olarak bedeni değerli mor ipekli kumaşlarla sarılmıştır ve ziyaretçi Kral Edmund (Wessexlidir ancak yakında bütün İngiltere'nin kralı olarak tanınacaktır) Cuthbert'in bedeni üzerine keten örtülerle sarılı iki "Yunan urba" koymuştur. Bu büyük ve anlamlı bir onurdur. Bizans giysisi açıkçası bir totem niteliğindedir; süslemelerindeki incelik ve zevk nefes kesicidir. Yapılan işin zarafeti, Byzantium'da zengin birini sarabilecek estetik zevkin bir göstergesidir. Ne var ki Cuthbert'in bedenini saran ipek örtünün resimleri inkâr edilemez bir biçimde pagandır: Örtünün bir kısmı, bereket tanrıçası Tabiat Ananın bir temsiliyle süslenmiştir. Bu "Yeryüzü ve Okyanus" ipeklisi en ince ipekli örneklerinden biridir; kumaşın geniş parçaları hâlâ katedralin kütüphanesinin deposunda bulunmaktadır.[17]

Ancak Byzantium'un bilinen dünyanın tam en uç noktasındaki mevcudiyetine rağmen, Konstantinopolis'in kendi içinde, felce uğratan bir kendinden şüphe sinsice ilerliyordu. Şehir bir güven ve inanç krizi yaşıyordu.

---

17 Jacoby (2008). A. Muthesius, "From Seed to Samite: Aspects of Byzantine Silk Production" ve "Constantinople and its Hinterland: Issues of Raw Silk Supply", Muthesius (ed.) (1995), 119-34 ve 315-35.

41. Bölüm

PUTLAR VE PUTKIRICILAR

MS 726

Fiziksel suretler kullanmamayı düşünmek bizim için imkânsızdır... bedensel görünüş yoluyla biz manevi tefekküre varırız. Bu nedenle Mesih İsa hem ruh hem beden deruhte etmiştir; çünkü insan ikisinden de mürekkeptir.

Şamlı Aziz Yuhanna, yak. MS 720[1]

Kurtuluş biçimlere inanç duymakta değil, onlardan kurtulmakta yatar.

Boris Pasternak, *Doktor Jivago*[2]

Yeryüzünün iç organlarına tırmanmak tabiata aykırı bir şeydir. Ancak Yunan adası Thera'nın [Santorini] hemen yakınlarındaki Palea Kameni'deki oksidiyen, siyah volkanik pürkürtüler ve sülfürlü sıcak su kaynakları bu imkânı sağlar. Bu garip, volkanik patlama ürünü adacığın tek sakinleri, havalı bir şekilde dekore edilmiş prefabrik bir evde oturan utangaç bir balıkçıyla, onun yaygaracı köpeğidir. Hevesli Çinli, Japon ve Avrupalı turistler yaz sezonunda burada izlerini bırakırlar: Koyu gri kayalar üzerinde, denizin içindeki volkanik çamurdan çıkarılan ham sülfüre bulanmış, yüzlerce taş-boyama el izi görebilirsiniz.

Ancak MS 726 yılında patlayıp bu sülfür adacığı yaratan Thera volkanı, bu uzun vadeli bir etkisi olan bu devasa jeo-sismik olay, önceden kestirilemeyecek bir biçimde insanların sanat yaratma fırsatı yakalama şansını azaltacaktı. Çünkü Thera'nın patlaması bir putkırıcılık krizini ateşlemişti.

1 St. John of Damascus, *On the Divine Images* III. 12. 72, çev. Kotter (1969-88), III, 123-4.
2 *Doctor Zhivago* (1958), çev. Hayward ve Harari (1958).

Daha yalnızca sekiz yıl önce, (Aziz Luka'nın bizzat kendisi tarafından yapılan bir portreden alınma) Bakire Meryem ikonu, ufukta beliren çapulcu Arap güçlerini mahvetmekte yardımcı olması için Konstantinopolis surları çevresinde törenle dolaştırılıyordu. İkonların, içindekileri koruyan bir tür yüce güç alanı meydana getirdiğine inanılıyordu. 15 Temmuz 726 yılındaki patlama, MÖ yak. 1615 tarihindeki Bronz Çağı jeo-sismik olayından bu yana Kykladik volkanın en büyük patlamasıydı. 726'daki patlamanın ardından İmparator III. Leon, görünüşe bakılırsa, ikonları yasaklamak da dahil yeni bir dinsel-politik tutum benimsemişti. Tarihçiler tarafından genellikle irrasyonel, tipik "Karanlık Çağ" tepkisi olarak nitelenen bu tavır, Thera patlamasının yarattığı korku, üzerinde biraz durmamız gerekiyor. Büyük bir ihtimalle kül bulutları haftalarca güneşi perdelemiş, gök gürültüsü ve sağanak her yeri kasıp kavurmuştu ve 3 metreye yaklaşan kalınlıkta, yüzen devasa süngertaşı blokları Akdeniz'den Çanakkale Boğazına doğru ilerlemişti. Deniz muhtemelen kaynıyor olmalıydı. 726 patlamasının büyüklüğü 4.1'di ve 4.5 milyar metreküp lav püskürmüştü. Doğu Akdeniz dünyası fiziksel anlamda altüst olmuştu.

Böylesi bir olayın ilahi öfkeden kaynaklandığından kuşku duyulamazdı ve bu yüzden de göz ardı edilmemişti. Bu korkunç hoşnutsuzluğun nedeni neydi? Bizanslılar bu soruyu kendilerine sormak zorundaydılar. Aynı Tanrı'ya ve peygamberlere –ama kesinlikle insan biçimli olanlara değil– inanan Müslüman Arapların travma geçirmediklerini gören Konstantinopolis sakinleri, doğal olarak, belki de puta tapmanın kurtuluş değil, tam tersine lanetlenmenin kaynağı olduğunu düşünmeye başlamış olsa gerekti.

Böylelikle MS 730 yılında[3] III. Leon, Halki Kapısı üzerindeki büyük Meryem Ana suretini parçalayıp atmıştı. Bir arbede çıkmış ve bu arbedede, muhafızların komutanı ölmüş, ikonu korumaya çalışan Theodosia adlı bir kadın da öldürülmüştü. Bu kadının anısı, dördüncü tepe ile beşinci tepeyi ayıran vadide yaptırılmış, yerinde bugün Gül Camii adında bir caminin bulunduğu, bir kilisede yaşatılıyor. Orijinal olarak kadının emanetlerinin bulunduğu bu kilise, 1453 yılında Konstantinopolis Osmanlılar karşısında düşmeden önce, son Bizans İmparatorunun kilise "güllerle süslenmişken" dua ettiği yerdir. Bu volkanik patlamayı takip eden 100 yılı aşkın bir süre boyunca, şehir putkırıcı ve putperest yöneticiler arasında bir

3 Ya MS 726 ya da 730. Brubaker (2010), 326.

oraya bir buraya savrulacaktı. Leon, anlatılanlara göre, Aziz Euphemia'nın mucizevi bir biçimde korunmuş bedenini kaldırtmış ve bedenin yerine –kutsal emanetlerin yüce bir gücünün olmadığını kanıtlamak için– kuru kemikleri koydurtmuştu. Papa III. Gregorius, putkırıcılığı ve onu destekleyen şehri lanetleyerek, öfkeyle tepki göstermişti: Bu Hıristiyan kuzenler çizmeyi aşmaya başlıyordu. Liderler birbiri ardına, putkırıcılığı değişen sertlik oranlarında sürdürmüştü; ancak birisi, V. Konstantin, MS 754'ten itibaren dikkate değer bir sertlik gösterecekti: İkonlarını ya da zanaatlarını bırakmayı reddeden papazlar ve kilise mensupları infaz edilecek, işkenceye uğrayacak ya da tasfiye edilecekti. Uzak Kapadokya'daki rengârenk resimli kaya kiliselerinin birçoğu, onların sürgüne gönderilmesinin gösterişli bir sonucudur. Aya İrini'nin apsisindeki basit, tek siyah haç, putkırıcılık dalgasından, ağır darbeler almakla birlikte, sağ kurtulan nadir bir örnektir.

Putkırıcılığın Konstantinopolis'teki etkisi hiç de azımsanmamalıdır. Antikçağdan beri insanlar evlerinde tanrılarının suretlerini muhafaza etmişti. Şehirlerin Kraliçesinin merkezi kamusal alanları dev Helena, Mesih İsa, Meryem Ana, Tanrı ve aziz suretleriyle süsleniyordu. Eğer almaya gücünüz yetiyorsa bir ikon sahibi olabilirdiniz. İkona gösterilen saygı, sıradan bir insan olarak, sizin ilahi olanla yakınlığınızı nasıl anladığınıza bağlıydı. Ailelerin alelacele ikonlarını ahırlara ve su kanallarına sakladığına dair hikâyeler vardır. Bulunanlar yok edilmiştir. 1930'larda, Sovyet gücünün yükselişte olduğu yıllar boyunca, Ortodoks ikonlar kiliselerden alınmakla kalmamış, idam mangalarının önüne getirilip konmuştur. Resimler oldukları yerde infaz edilmiştir. Bu garip denecek kadar kaba saba görüntüler –filme alınmıştı bunlar– geniş bir alana yayılmıştır ve bugün kısmen, eski Sovyet ülkelerinde Ortodoks Kilisesinin hasretle yeniden kucaklanmasını açıklamak için kullanılmaktadır.[4] Dolayısıyla bir tür doğaüstü güce sahip olmanın ağırlığını taşıyan suretlerin yüzlerinin karalandığı, tahrip ve inkâr edildiği Konstantinopolis'teki kayıp ve korku duygusunu hayal edebilirsiniz.

Görünüşe bakılırsa, Konstantinopolis'te putkırıcılık öncesine ait hiçbir suret hayatta kalmayı başaramamıştır. Bir tek, taşın, toprağın arasında ve tuğla bir duvarın arkasında kalmış, şehrin merkezindeki Kalenderhane Camiinde, 1969 yılında, üzerinde Çocuk İsa'nın tapınaktaki bir tasvirinin yer aldığı bir mozaik bulun-

4 Sovyet teröründe yaklaşık 40.000 rahip ve 40.000 keşiş ve rahibe ölmüştür.

muştur. Yine de bugün şehirde, Hıristiyanlar gibi Müslümanlar da evlerinde bir ikon bulundurmaktadır; birçoğu, ninelerinin, zihinsel ve fiziksel hastalıklara deva olsun diye boyalı yüzeyden küçük parçalar kopardıklarını hatırlamaktadır. Ancak 1300 yıl önce, bir anda Tanrı ve Mesih İsa'le olan somut, doğrudan bağ kopmuştur.

Sonra, MS 780 yılında, Atina kökenli genç bir kız olan Kraliçe İrene, dul kalır kalmaz devlet politikasını tersine çevirecekti; ancak yine de değişikliğin resmi olarak yürürlüğe girmesi için yedi yıl beklemesi gerekecekti. 24 Eylül 787 yılında, Nicaea'da [İznik] toplanan bir konsilde, suretlere hürmet –azizlerin hayatlarındaki, ikonlardan kaynaklı bazı "mucizeler" delil gösterilerek– bir kere daha resmi olarak meşru hale getirilecekti. İkonlar yerlerine konmuş ve ikon yapıcılar bir kere daha fırçalarını ortaya çıkarmıştı.[5] Bu son Ekümenik Konsile ev sahipliği yapan Nicaea'daki Ayasofya Kilisesi –orijinal olarak I. Justinianus tarafından, başşehirdeki katedralinin küçük kız kardeşi olarak yaptırılmıştı– bugün kapuz ve zeytinyağı satan dükkanların ardında durmaktadır; kutsal bir su kaynağına yakın olduğundan bir parça rutubetlidir. Camiye çevrilmesinin ardından da ideal haliyle korunmuş değildir; burada bulunan, eskiden kalma İsa freskleri nemden şişmeye başlamıştır ve yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Konstantinopolis'te, alet edevat saklandığı yerlerden çıkarılmış ve ikon üreten işlikler bir kere daha arı kovanı gibi işlemeye başlamıştı. Arkalık yapmak için tahtalar –ıhlamur, kavak, mürver, huş, selvi, sedir, çam– düzleştiriliyordu.[6] Yapıştırıcı yapmak için hayvan kemikleri ve gönleri kaynatılıyordu (yaz aylarında etraf pis kokudan geçilmezdi). Pigmentler çeşitliydi: sinabar [kırmızı renk için kullanılan civa sülfür], malakit [bakır taşı], zencar [yeşil için bakır asetat]. Boyandıktan sonra, en pahalı ikonlar değerli taşlar, inciler ve yakutlarla donatılıyordu. İkon ressamları o günün "çağdaş" sanatçılarıydı ve tarihin ressamları haline geleceklerdi.

İkonlar yerlerine konduktan on yıl sonra, İrene politik gücünü pekiştirmişti. 15 Ağustos 797 yılında –dönemin uğurlu bir günü, Bakire Meryem'in Göğe Yükselişi bayramı– İmparatoriçe kendi oğlunu Büyük Sarayda hapsedecekti. Aynı günün ilerleyen saatlerinde, muhafızlar çocuğun gözlerini kör edecek, ardından bir tekneyle, Marmara Denizindeki Prens Adalarına götürecekti ve sakat

5 Daha fazla bilgi için bkz. Cutler (2002), 565-9; Cormack (2007), b. 2, "How to Make an Icon."

6 Bu paragrafta ağırlıklı olarak bağlı kaldığım liste için bkz. Cormack (2007), b. 2.

bırakılan genç adam bir süre sonra burada ölecekti. Adı barış anlamına gelen bir kadın için bu –özellikle de kör etme işleminin oğlanı doğurduğu yatak odasında yapılmış olduğu düşünülürse– kan dondurucu bir eylemdi. Dişlerin ve pençelerin kana bulanmış olduğu bir çağda yaşıyor olsalar da, dönemin yorumcuları da şoke olduklarını gizlememişti: "Ve on yedi gün boyunca güneş karardıkça karardı, ışığını bile göstermedi; öyle ki, gemiler yollarını şaşırdı ve herkes imparator kör edildiği için güneşin ışıklarını söndürdüğünü söyledi ve itiraf etti. Ve bu yolla iktidar İrene'nin, annesinin ellerinde kaldı."[7]

İstanbul'un yolcu vapurlarından, güneşlenen bir su samurları gibi görünen, denizle güneşin iç içe geçtiği bu adaların, Prens Adalarının, güzellikleriyle tezat karanlık bir tarihi vardır. Bu adalarda prensler hapsedilmiş, işkence görmüş ve gözlerine mil çekilmiştir. Bugün bu takımadalara yapılan, insanlara neşe ve canlılık veren vapur gezisi, eski zamanlarda tipik olarak, acılı bir geleceğe yapılan bir yolculukmuş. Tutsaklar –eğer gözleri yerinde duruyorsa– uzakta, geride bıraktıkları kayıp şehirlerini görme imkânı bulabilmiştir.

Prens Adaları aynı zamanda, 820 yılı Noel'inde, putkırıcı imparator (putkırıcılık 815 ile 842 arasında yeniden kurumsallaştırılmıştır) V. Leon'un kesik başının ve parçalanmış bedeninden kalan parçaların dul karısı Theodosia tarafından gömüldüğü yerdir.[8] İmparatorun başı kendi şapelinde, korist olarak gizlenmiş ajanlar tarafından kesilmiştir; suikast, bir gün önce Leon'un bizzat sarayında hapsettiği bir adam olan Amoriumlu [Afyon, Emirdağ'a 13 km uzaklıkta bir antik kent] Mihail'in işbirliğiyle yapılmıştır. Bir sonraki imparator olma hakkına sahip olmakla birlikte Mihail'in elleri hâlâ kelepçelidir ve demirleri kesmek için bir demirci ustası çağrılmıştır.[9]

Konstantinopolis'te, İmparator V. Leon'un hunharca öldürülmesinden yirmi iki yıl sonra, ikonlar yine geri gelecektir; bu işe, yine kocasının ölümünün ardından öncülük eden, başka bir

7 Theophanes, *Chronographia* 472, çev. Psellus ve Sewter (1979).
8 Treadgold (1988), 224.
9 Justinianus'un Patrik Eutychios'u sürgüne göndermesinin ardından, imparatorluk sarayının çok sayıda efradının sonu da Prens Adaları olacaktır; Eirene, Lesbos adasına taşınmadan önce, buraya, Prinkipo'daki [Büyükada] kendi manastırına sürgün edilmiştir ve IV. Romanos da gözlerine mil çekilip ölene kadar kaldığı Proti'deki [Kınalıada] bir manastıra sürgün edilmiştir. Brubaker ve Haldon (2011), 297. Freely (1998a), 131.

İmparatoriçe, Theodora'dır. Bu kez ikonlar artık kalıcı olacaktır. Theodora 11 Mart 843 tarihinde Ayasofya'da düzenlediği büyük bir törenle o anı kutlamıştır. 867 yılının Paskalya Pazarında, yine bu kilisedeki, Bakire ile Oğlunun mozaiğinin üstündeki örtü kaldırılacaktır. Meydan okuyucu güven şaşırtıcıdır; bu, günümüz İstanbul'unda hâlâ merak uyandıran bir şeydir.

Ancak ikonun gücünün göstergelerini bulmak için Konstantinopolis'in büyük anıtlarını incelemek zorunda değiliz. Şehrin arka sokaklarında yeterli ipucu var zaten –ve şehrin kayda geçmiş az sayıdaki kadın şairlerinden birinin kaleminden, bazılarının giderek, açıkça Şehirlerin Kraliçesi demeye başladıkları bu yerde, Ortodoks bir Hıristiyan kadın olmanın ne anlama geldiğine ilişkin bir parça fikir veren kanıt şöyle diyor:

> Bir rahibe, bir papaz manevi bir lirdir
> Ahenkle çalınan bir çalgı...
> Her zaman neşe veren
> Ve bir şenliği kutlayan.
> Bir rahibe, bir papaz bir ders kitabıdır,
> Kalıbı gösteren ve aynı zamanda öğreten;
> Bir papazın hayatı hepimiz için yanan bir ışıktır.[10]
>
> Kendini her yola uydurandan nefret ediyorum
> Her şeyi onaylayandan nefret ediyorum
> Konuşma zamanı geldiğinde susandan nefret ediyorum.[11]

Bu zaman zarfında putkırıcılığın bir insanın hayatı üzerindeki etkisi, Kassia adlı bir Konstantinopolis sakininin hayat hikâyesinde tüm çıplaklığıyla verilmiştir. Kassiane, Eikasia ya da İkasia olarak da bilinen Kassia artık bir aziz olarak görülmektedir. MS 810 yılı civarında soylu bir ailenin çocuğu olarak Konstantinopolis'te doğan Kassia, üretken bir şair ve ilahi yazarıdır. Onun yazdığı "Kassiani İlahisi", seks işçilerinin dinlemeye ve dua etmeye geldiği Kutsal Salılarda birçok kilisede hâlâ söylenir. Kassia ilahilerinin, özel olarak "düşmüş kadınlara" ve genel olarak dişi cinsin koşullarına son derece sempatik yaklaşması tesadüfi değildir. Çok güzel bestelenmiş dizeleri –"Gece aşırının kendinden geçmesidir... günahkâr arzulara gebedir... Beni göz ardı etme... merhameti sınırsız olan sen"– günahla yaşama ve baş etme sorununu anlatır.

---

10 Akt. Silvas (2006), 23.
11 *A.g.e.* 25.

Dillere destan güzelliğiyle Kassia ortaçağ kadın cinselliği denince ilk akla gelen isimlerden biridir. Anlatılanlara göre, genç bir kadın olarak, müstakbel (çekici ya da zengin) gelinlerin içlerinden birini seçmesi için İmparatorun önünde sıraya girdikleri son derece teatral bir törenin bir parçası olarak, İmparator Theophilos'un kendisine sunduğu'"altın elma"yı reddetmiştir. Altın elmanın anlamı klasik hafızada kuşkusuz bellidir. Yunan mitolojisine göre, nifak tanrıçası Eris, Thetis ile Peleus'un düğünü devam ederken, ortaya üzerinde "en güzele" yazılı bir altın elma atmıştır. Bu ortalığı karıştırmak için zekice düşünülmüş küçük bir hamledir. (Hikâyede Paris elmayı Aphrodite'ye verir, o da karşılığında Paris'e Troialı Helene'yi teklif eder.) İmparator Theophilos'un Kassia'yı tavlama hattı doğrudandı. "Bir kadından adi şeyler akar" diyerek pis pis sırıttığı söylenir erkeğin. Kassia ise tersleyerek, "Ama iyi şeyler de gelir bir kadından" der. Kassia, Meryem Ananın insanları selamete erdirme imkânlarına gönderme yapmıştır; ama aynı zamanda, muhtemelen aklında kendi yetenekleri de vardır.[12]

Kassia'nın ilk zamanlarda, Eris'i de akla getiren işleri olmuştur. Hayatına ilişkin anlatılanlardan biliyoruz ki, daha çocuk denecek yaştayken ikonlara tapmaktan vazgeçmeyen ve hapisteki keşişlere bakmak için gizlice yanlarına sızan Kassia bu yüzden kırbaçlanmıştır. O zaman başkaları çok ağır cezalar çekiyormuş: İkon yapmayı sürdüren papazların bir daha o işi yapamasınlar diye elleri kesiliyormuş; bazılarının alınları dağlanmış ya da dövmeyle damgalanmış.

Kassia daha sonra, meşhur Studios Manastırına –2016 yılında, bu kitap yazılırken, İstanbul'un Samatya semtinde bir harabe [bugünkü İmrahor Camii] olan ortaçağ yaratıcılık yuvası– yakın bir yerde bir rahibe manastırı kuran biri olarak karşımıza çıkacaktır. Bugün çöplüğe dönmüş ve yalnızca bir tel örgüyle korunan mekânın çevresini toplu konutlar sarmış. Bir zamanlar yatakhane ve işlik olan yerlerin üzeri sarmaşıklarla kaplanmış. Bir başrahibe olan Kassia, bu bölgede erkek komşularının icra ettiği kültürel zanaatlar üzerinde de söz sahibidir. Ayrıca çok üretken bir yazardır; bilinen 49 ilahisi ve 261 tane, dini olmayan dizesi bulunmaktadır. Yazdıklarına erken yaşlarda tanıştığı Homeros, şiir, felsefe ve Kutsal Metinler yansımıştır. Hatta eserlerinin bazıları Budist metinleri hatırlatır. Konstantinopolis kütüphanelerinde ve arşivler-

12 *A.g.e.* (2006).

de birikmiş materyalin zenginliğine ve soylu sınıftan kadınların görmüş olabileceği eğitimi yansıtan tutumlara bakarak, bazıları Byzantium'daki kadınların Batıdaki çağdaşlarından daha yüksek okuryazarlık oranına sahip olduklarını ileri sürmüştür.

Putkırıcılığın mücadelesine ilişkin elimizdeki kanıtların çoğu daha sonra, putsevici yazarlardan gelmiş olmakla birlikte, kadınların neden bu ikonları böylesine hevesle korumaya çabaladıkları sorusunu sormamız gerekiyor. Bir görüşe göre, kadınların kiliselerde herkesin gözü önünde bulunmasının hoş görülmediği bir zamanda, bunlar özel, manevi bakımdan sağaltıcı bağlanma için sahici bir odak sunuyordu. Kadınlar fiili olarak sahnenin ortasında görünmese bile suret biçiminde orada olabilirlerdi. Bunun şöyle bir bilinçdışı anlamı da yok muydu? Suretlerini –genellikle de Bakire Meryem suretlerini– tahrip ederek fiilen şehirdeki bir başka dişil mevcudiyete saldırılmış olmuyor muydu? Konstantinopolis, dev imparatoriçe heykellerinin –tek başına ya da kocalarıyla birlikte– sergilendiği bir yer olarak da sıradışıydı. Belki de putkırıcılık hem fiziksel hem de metafizik kadın düşmanlığına doğru atılan tehlikeli bir adımdı.

Putkırıcılık krizi MS 843 yılında çözülmüş olabilir; ancak şehir halkı açısından bu, yakında boy gösterecek dış tehditlerden daha az tahripkâr değildi. Söz konusu dış tehditlerden biri, Byzantium kendi iç ikon-öfkesi içinde cebelleştiği sırada, bunu bir fırsat bilip iktidara gelen yeni bir Kutsal Roma İmparatoruydu (bkz. Ek); öteki ise kuzey rüzgârını arkasına alıp Konstantinopolis surlarına seğirten bir düşmandı: Vikingler. Vikinglerin Güney maceralarından biri, İsveç, Mariefred'te taş bir dikit [runestone] üzerine kazınmış uğursuz bir kıvrık ejderha-yılan biçiminde ve Runik dilinde yazılmış sözlerle ölümsüzleştirilmişti:

Onlar cesaretle yol aldılar;
Altın için uzaklara gittiler,
Kartalı beslediler
Orada, Doğuda,
Ve Güneyde öldüler
Sarazenlerin ükesinde

GRIPSHOLM DİKİTİ
(MS yak. 1050)

42. Bölüm

VİKİNG DÜŞMAN-DOSTLAR VE RUSYA'NIN DOĞUŞU

MS 860-1040

Refill'in [deniz-kral] Vakr'ını [at] sürelim!
Sabanla toprağı sürmeyelim!
Suya batmış pruvasıyla Konstantinopolis'e kadar denizi sürelim!
Prenslerin verdiği ücretlerini kabul edelim!
Silahların çınlamasıyla ilerleyelim!
Kurdun dişetlerini kızıla boyayalım!
Güçlü krala onur kazandıralım!

Rognvaldr Jarl Kali Kolsson, *Lausavisur*[1]

Soğuk deniz patlayıp köpürmeden
Tekne çabuk açılıp gitsin uzağa
Siyah seren direkleri sallansın ileri geri
Armasının asıldığı küpeştesi batsın suya.
Kral gökkuşağı üzerinden görüyordu yolunu
Konstantinopolis metal parıltısını
Kulelerden ve çatılardan yansıyan; ve boyalı yelkenler
Süzülüp geçti kasabaları ve ağaç kaplı vadileri.

Snorri Sturluson, *Harald Hardrade'nin Sagası*[2]

Büyük Ayasofya Kilisesinin güney ve batı galerilerinde 2010 ve 2011 yıllarında, bazı hayret verici, neredeyse gözle görülemeyecek kadar belirsiz grafiti izleri tespit edildi. Mermer yüzeye bir bıçak ucu ya da bir iğneyle kazınmış, dört küçük Viking gemisi şekliydi

1 Rpgnvaldr Jarl Kali Kolsson, *Lausavisur,* 31.2 (ed. Judith Jesch) https://www.abdn.ac.uk/skaldic/m.php?i=3632&p=verse. Bkz. ayrıca http://www.abdn.ac.uk/skaldic/db.php?id=i9i6&if=default&table=verses&val=edition.

2 Snorri Sturluson, *Heimskringla* of The Chronicle of the Kings of Norway çev. Hollander (2010).

bu. Mermerin genel dokusu ve çatlakları yerine bu eserin inceliklerine odaklandığınızda, gemilerin şekilleri belirginleşiyor: bir kalyon var, işte geminin kıçı ve işte ağzından alevler saçan ejderha şeklindeki burnu. Bu çizgiler şifreli bir mesaj veriyor sanki. İyi de bu gemiler orada ne arıyor? Onları kim yaptı?[3]

İpucunu, MS 920 civarında aceleyle, bugünkü İngiltere'nin kuzeyindeki Harrogate yakınlarına gömülmüş ve metal detektörü heveslisi, yörenin bir işadamıyla oğlu tarafından bulunmuş Vale of York definesinde buluyoruz: Bu define Semarkant'tan, İrlanda'dan, Afganistan ve Özbekistan'dan gümüş sikkeler ve değerli, kutsal nesneler içeriyor. Yani her anlamda bir hazine. Olabildiğince gösterişsiz bir kurşun sandık içindeki define buraya, asma yaprakları, dişi aslanlar, erkek geyikler ve bir at figürleriyle süslenmiş, harikulâde bir altın kaplama kap içinde gömülmüş.[4] Bu soğuk, ağır altın kabı tutmak ağır bir sorumluluk yüklüyor insana. Orijinal olarak, Aşai Rabbani ayini ekmeğini güvenle muhafaza etmek için yapılmış bu süslü kabın kendisi de, Viking saldırısının bir mağduru gibi duruyor. Katledilen bir din adamının elinden zorla alınmış, belki de Viking zorbalara haraç olarak sunulmuş –ortaçağ dünyasında her zaman geçerli olan, zorla yaptırılan bir ödeme karşılığında metazori bir barış uygulaması– bu küçük obje, Viking yelkenli diplomasisinin renk kattığı bir çağ hakkında çok şey anlatıyor ve ayrıca travma geçirmiş ama güzelliğinden bir şey kaybetmemiş.[5]

Bu define İngiltere'nin soğuk toprağına gömülmeden 60 yıl önce, Konstantinopolis Vikinglerin ilgisini çekme talihsizliğine uğramıştı. Vikingler Konstantinopolis'e basitçe Miklagard –Büyük Şehir– diyordu. MS 860 yılında, sakin denizin ufkunda Vikingler belirdiğinde, son derece iyi eğitim görmüş ve pek çok diyar gezmiş biri olan şehrin piskoposu Photios, onların gelişini bir "şimşek

---

3 Thomov (2014).

4 Nottingham Üniversitesinden Viking Araştırmaları Profesörü Judith Jesch'e bu bölümdeki büyük yardımları için ve Gareth Williams'a 6 Mart-22 Haziran 2014 tarihleri arasında British Museum'daki *Vikings: Life and Legend* sergisi üzerinden Vikingler hakkındaki konuşmalarımız için teşekkür ederim.

5 Çoğumuz çoğu zaman Vikinglerin ayak izinden gidiyoruz. 200'ün üzerinde gümüş mücevherden oluşan Silverdale Hazinesini –yüzükler, bileklikler, sikkeler, Büyük Krallar Alfred ve Harthacnut paraları, Hıristiyan sembolleri, Karolenj, Anglo-Sakson ve Viking tarzlarını bir arada barındıran muhteşem bir gümüş gerdanlık– ve metal detektörüyle 2011 yılında o yöreden birinin sadece 20 dakikalık bir arama sonucu bulduğu bütün o şeyleri düşünün.

çakması" olarak tarif edecekti. Kılıçlarını çekmiş, surların etrafında fırtına gibi esen saldırgan Kuzeyliler [Norsemen] bir gedik açmayı başarmıştı. Bunun ardından gelen, sur içindeki katliama dair anlatılanlara bakılırsa, şehrin su sistemi ölülerden tıkanmış ve su yerine kıpkırmızı kan akmış. Bu dehşet büyük bir endişeyle, Kitabı Mukaddes'te anlatılanların –Yeremya'daki kehanete göre, İsrailoğullarının başına Kuzeyden gelecek saldırı– bir ceza olarak başa gelmesi olarak algılanmıştı: "İşte Kuzeyden bir ordu geliyor, dünyanın uçlarından; büyük bir ulus harekete geçiyor. Yay ve pala kuşanmışlar, gaddar ve acımasızlar. Atlara binmiş gelirken, kükreyen denizi andırıyor sesleri."[6] Söylenene göre, bir kere daha, Bakire Meryem'in güçleri saldırganı geri püskürten bir fırtına çıkarmıştı. Yedi yıl sonra şehir, Konstantinopolis'te Rus adı verilen bu adamlardan kurtulduğu için dualar edecekti.

Bugün Ayasofya'da dolaşan turist kafileleri, burada ilk kez MS 866 ya da 867 yılında, muhteşem Bakire ve Oğul mozaiği altında, korku içinde 860 olayları hatırlanarak edilen hararetli kurtuluş dualarının yankısını duymak için bir an durup etrafı dinler. Rus ya da Rhos, Bizanslıların garip bir aşk-nefret ilişkisi yaşadıkları, bazen düşman bazen müttefik oldukları bir halktı. Eski Nors dilindeki adlarının geleneksel olarak, saçlarının kızıllığına bakarak konduğu söylenir; ama neredeyse kesin olarak, kürek çeken adam anlamına gelir bu ad. Bu Rus denen halk Vikinglerden başkası değildir ve bugün onların hatırına Rusya diye adlandırılan bir ülkeden gelmektedir. MS 9. yüzyıldaki tarihsel kayıtlarda ilk kez karşımıza çıktığı andan itibaren, Konstantinopolis ile Rusya sakinlerinin hikâyeleri kaçınılmaz bir biçimde iç içe geçecektir.

Vikinglerin şehirle ilişkileri mütevazı bir tarihsel girişle başlar: Vakanüvisler, MS 839 yılında, Bizans İmparatoru Theophilos'un elçilerinin, yanlarında Dinyeper Nehri boyunca yelken açıp tekneleriyle Konstantinopolis'e kadar gelmiş ancak yurtlarına dönememiş, oldukça perişan bir grup insanla birlikte (Şarlman'ın oğlu ve vârisi, Kutsal Roma İmparatoru) Dindar Louis'nin Ren Nehri kıyısında Ingelheim'daki yer alan sarayına geldiğini anlatır. Bu yürek sızlatan bir manzaradır: şefkatle bağra basılan yolunu kaybetmiş sığınmacılar. Her ne kadar Vikingler yakın zamanda yeniden ele alınıp değerlendirilmiş olsa da –tarihçiler büyük bir yaygara koparak bu adamların yalnızca ırza geçip yağmalayan

6 Yeremya 6:22-3, ed. AV.

bir halk olmadığı, çiftçilikle uğraşan ve sevgi dolu topluluklar olduğunu; şiirler yazıp besteler yaptığını ve iyi şaraptan anladığını; işlenmiş mors dişinden yapılma oyun tablaları başında eğlenerek Shetland'daki saunalarda oturduklarını; çarpıcı göz makyajları yaptıklarını ve Bağdat'tan elçilerle akşam davetleri düzenlediklerini anlatıyor– anlaşılan o ki, bu Viking iade-i itibar meselesini çok da abartmamak gerekiyor.

Bizatihi Viking adı önemli bir kanıttır.[7] Viking adı muhtemelen, ticari yerleşim yeri anlamındaki Latince *vicus* sözcüğünden ya da İskandinav dilindeki *vik* sözcüğünden gelmiş olabilir. *Vik*, koy ya da denizin girintisi demek. Bu oldukça masum bir sözcük; ta ki Eski Nors dilinde *vikingr* ve *viking* sözcüklerinin spesifik olarak saldırganları ve saldırıları, özellikle de korsan nitelikli olanlarını betimlemek için kullanıldığını öğrenene kadar. Bu durumda *vik*, içinden tıpkı katil bir balina gibi, kötü niyetli Viking teknelerinin çıktığı bir koy oluyor. Vikinglerin İngiltere'nin tarihi kayıtlarına ilk defa Dorset'teki Portland Bay'de bir kraliyet yetkilisini öldürdüklerinde girdiklerini görmezden gelemeyiz. Viking Berserkerler gerçekten de hayvani güçlerini göstermek için savaş meydanına yarı çıplak çıkarlarmış.[8] MS 844 yılında, Endülüslü bir tarihçi, İspanya'nın güneyinde, aman bilmez *mecus* –Allahsız ateşe tapanlar– tarafından gerçekleştirildiği söylenen, vahşi bir Viking saldırısından bahsetmiştir. Somut verilerin ortaya koyduğu bir şey varsa, o da bu vur-kaç girişimlerinin esas olarak daha yirmisine gelmemiş –bir uzmanın çarpıcı bir ifadeyle dediği gibi, "davranışsal boşluk yılları"ndaki[9]– yeniyetmelerin işi olduğudur. Bu punkçı gibi görünen savaşçılar genellikle dövmelidir; birçoğu dişlerine mavi çizgi çekmektedir ya da bazen, kaplan dişi gibi oluncaya kadar dişlerini sivriltmektedir. Bütün veriler bir araya getirildiğinde anlaşılıyor ki, bu insanlar maço (hem çağdaş anlamda hem de antik Yunandaki –kavgaya doymayan– anlamında) yaşam tarzı benimsemiş, avcı bir halktı. Tanrılara kurban olarak sunulan genç kızlar ölmeden önce Viking soyluları tarafından

---

7 Judith Jesch'in işaret ettiği gibi, Viking adı modern tarihçiler için sadece uygun bir referans terimi de olabilir: Bkz. Jesch (2015), 4-8.

8 Berserkerler hakkında alternatif bir yorum için bkz. Ruarigh Dale'in yakın tarihli çalışması: http://blogs.nottingham.ac.uk/wordsonwords/2014/03/ii/the-viking-berserker/.

9 British Museum'daki Erken Dönem Ortaçağ Sikkeleri Sergisi Küratörü Gareth Williams'ın benimle paylaştığı bir ifade.

toplu tecavüze uğruyormuş. Bu dehşeti hayal etmek bile zor. 2009 yılında, Weymouth civarında bir toplu mezarda bulunan otuz küsur kafası kesik Viking, insanların bu "korsan saldırganlara" karşı duyduğu öfkenin bir göstergesi olsa gerek.

Ve Vikingler yalnızca yağmaya ve yakıp yıkmaya değil, esir almaya da geliyorlardı. Köle ticareti Vikinglerin *piece de resistance*ıydı, yani şaheseri. Novgorod gibi yerleşim yerlerinde rastlanan, daha önce hayvan konulduğu düşünülen kafesler, şimdi anlıyoruz ki, insanları koymak için yapılmış.[10] Dublin'de, Viking yerleşim yerindeki kazılarda boyunduruk zincirleri ve kelepçeler bulunmuştur ve İzlanda'da, büyük bir ihtimalle esir Keltlere ait olduğu düşünülen kadın DNA örnekleri tespit edilmiştir; İskoç ve İrlandalı kadınlar "zevk nesnesi", ganimet olarak Viking yerleşim yerlerine sürüklenmiştir. Bizans topraklarında kölelerin bir yerden bir yere taşınması ve değiş tokuş edilmesi ekonomik denge açısından hayati öneme sahipti.[11] Ne zaman birinin "esiri" olmaktan ["in thrall"] bahsetsek, Viking kölelik düzenini yad etmiş oluruz; çünkü Eski Nors dilinde *trall*, köle demektir.

Siyah ve Beyaz köle ticareti Konstantinopolis'te aynı zamanda yapılıyordu. Türkler özel olarak cesaretleri, Nübyeliler de kuvvetli oluşları nedeniyle değerliydi. Bizans ve İslami imparatorluklarda toplam köle talebi Roma'nınkinden kat kat fazlaydı. Venediklileri, Vikingleri, (hadım etme tekniklerinde çok iyi oldukları söylenen) Yahudileri ve Müslümanları (Arapçada *saklabi* köle demektir; bu sözcük zamanla hadım[12] ya da cariye anlamı da kazanmıştır) da ilgilendiren uluslararası bir meşgaleydi bu. Köle [İng: Slave] de Vikinglerin büyük bir şevkle kaldırdıkları Slavın bir versiyonudur. Kuzey Avrupa ve İskandinavya'da, Müslümanlara ait muazzam sayıda dirhem, gömülü oldukları yerden çıkarılmıştır; bunlar, esir alınmış insanlar için Güneyliler tarafından verilmiştir. Vikingle-

---

10 Bkz. Henning (2008).

11 İskandinavya'dan Byzantium'a köle ticaretinin, "Batılı ekonomiyi terk eden gümüş ve altın akışını durdurarak, hatta tersine çevirerek", Doğu-Batı ithalat ve ihracat dengesi sağladığı düşünülüyordu. Winroth (2004), 126. Bir köle kadın bir cariye olarak alınabilirdi ve ölünceye kadar efendisiyle birlikte yaşarsa ve ortak çocukları olursa özgürlüğüne kavuşabilirdi. Phillips (1985), 37. Youval Rotman'ın yazdığı gibi, "tutsaklar savaş ganimeti sayılmazdı ve generaller onları tutar ya da muhtemel bir savaş esiri değişiminde kullanması için krala verirdi." Rotman (2009), 37; burada muhtemelen 8. yüzyıl *Leges Militares*'e gönderme yapıyor.

12 Daha sık kullanılan terim khusi ya da mahbub'*tur*.

rin Konstantinopolis'e karşı tavrı gösteriyor ki, onların bu kutsal, altın kubbeli, göğü yaran, abartılı kozmopolisi ele geçirmek gibi bir niyetleri yoktu; bu, o zamanki ziyaretçilerin ağzı açık seyrettikleri, Magnaura (kelime anlamı serin esintiler) Sarayı ile saraydaki bronz kaplama ağaçları, kuyruklarını dikmiş kükreyen altın kaplama aslanları ve tavana kadar yükselen imparator tahtını anlata anlata bitiremedikleri bir şehirdi, yani şehir gibi bir şehir.[13] Vikingler, aksine, Miklagard'ı daldan koparılmayı bekleyen olgun meyvelerle dolu, güzel bir bahçe olarak görüyordu. Vikinglerin ilgilendiği şey politik bir kazanç değil, Bizans topraklarından içeriye ve dışarıya işleyen gümüş ve insan trafiği ile Bağdat'ta büyüyen Abbasi Halifeliğinin onların önüne sereceği fırsatlardı.

Bir bakıma, Vikingler ile Konstantinopolis halkının ortak bir yanları vardı. Konstantinopolisliler gibi, onlar da denizciydi, hayatları deniz ve nehirle iç içeydi.[14] Vikingler ancak MS 7. yüzyıldan sonra yelken kullanmaya başlamıştı. Belki de Antik Atina'nın triremelerinin (demokratik deneyimin bir parçası olarak MÖ 5. yüzyılda inşa edimiş, Byzantion'un alınmasına yardım etmiş, özgür insanlar tarafından kullanılan tekneler) kürekçileri söz konusu olduğunda, gerekli katıksız kas gücü İskandinav kâşiflere ortak bir şişinme duygusu veriyordu. Kopenhag'tan sadece 32 km uzaklıktaki Zealand'de, 1996-7 yıllarında yapılan kazılar, bize bu Viking teknelerinden birinde olma –ya da onlardan biri tarafından takip edilme– ilkel deneyiminin nasıl bir şey olduğu hakkında fikir vermiştir. Burada çamurun içinden bir kraliyet savaş gemisi çıkarılmıştır. Muhtemelen Kral Knut'a ait olan, uzunluğu 40 metreye yakın bu tekneyi denizde şöyle bir gözlerinizin önünü getirin: küreklere asılmış seksen kürekçi ile kırmızı ve altın rengi şişkin yelkenler.[15]

---

13 Cremonalı Liutprand için bkz. Henderson (1910), 440-77. Liutprand'ın Konstantinopolis'ten gönderdiği raporun çevirisi için bkz. Henderson'ın eki.

14 Hem İskandinav destanları hem de şiiri teknelerden "okyanusun savaş arabaları" olarak, kaptan da "teknenin tanrısı" olarak söz eder. Uzun tekneler *Sea Brave* [Deniz Yiğidi] ve *Sea Stallion of Glendalough* [Glendalough'un Deniz Aygırı] gibi isimler alır ve teknelerin deniz üzerindeki süzülüşleri de kuşların uçuşlarına benzetilir.

15 *Roskilde 6* olarak bilinen gemi muhtemelen MS yak. 1025 yılında İrlanda'da inşa edilmiş ve 1039 civarında Baltık limanında onarılmış ve yirmi yıl sonra da parçalanıp batmıştı. Gemiler Viking kültürünün motoruydu; ama aynı zamanda yüzen savaş alanı ve kültürel bir mihenk taşı olduğu kadar mezar olarak da hizmet ediyordu. Gemi temalı güç ve beceri oyunları düzenleniyordu. Şairler iskeleden sancağa tek bir kürekle bütün bir gemiyi idare eden

Şimdi de, bir Viking maceracısı ve savaşçısı olma deneyimini hayal etmeye çalışın. İskandinavya'dan Hazar Denizine, karadan ya da teknelerle 4000 km'lik bir yolculuk yapmak, ancak göçmen kuşların, onları teker teker avlamakla tehdit eden Peçenekler gibi kabilelerin göçüne eşlik eden uçuşuyla kıyaslanabilir. Ve bu yolculukta her limana uğrayıp, dönüşte evinize egzotik incik boncuk, Kafkasya'dan kömür, Arabistan'dan keskin bakışlı avcı kuşlar ve Konstantinopolis'ten mor boya götürecek olmanın gururunu yaşarsınız. Ayrıca yaşadığınız yer ile İpek Yolu ve daha ötesindeki diyarlar arasında bağlantı kuran ticaret yollarını besleyen karmaşık ve ayrıntılı bir değiş tokuş ağı söz konusudur ve bu size, Helgö'de bulunan bronz Buda'yı ve muhtemelen, yakın zaman önce Birleşik Devletler'deki Maine'de topraktan çıkarılan Norveç parasını açıklar. Dolayısıyla diyebiliriz ki, Vikingler dört kıtada bağlantıları olan insanlardı.[16]

Dolayısıyla Konstantinopolis'in en iyi denizden ulaşılabilir oluşu, Vikinglerin neden burayı sık sık ziyaret etme gereği duyduklarını –başlarda sıcak karşılanmadıkları halde, sonra garip bir biçimde politik ve ekonomik ortaklara dönüşmelerini– anlamamıza sanırım yardımcı olacaktır.

Bir asır önce, 1904-5 yılında Oseberg'teki kazıda ortaya çıkarılan Viking gemisinde ipekli parçaları bulunduğu zaman, bunların Britanya Adalarındaki kiliselerden ve manastırlardan yağmalandığı öne sürülmüştür. Ne var ki bugün bu ipekli hediyelikler, etkili bir Viking fetişinin kanıtıymış gibi görünüyor. Görünüşe bakılır-

Viking kahramanlarından bahsediyor; çocuklara oyuncak olarak minyatür gemi maketleri yapılıyor; hep birlikte denizin dibini boylayan gemi mürettebatına ait mezar taşları, bize okyanus yatağında hâlâ çıkarılmayı bekleyen Viking deneyimine ait batık müzelerin olduğunu hatırlatıyor.

16 Vikingler içlerinde ticaret yapma, dünyayı dolaşma hevesi taşıyor ve öyle de yapıyorlardı. Boyunlarına ve kollarına taktıkları, egzotik bir biçimde işlenmiş (örneğin Pers şekilleri işlenmiş) metal halkalar, başarılı Viking insanının kozmopolit bir yaratık olduğunu gösteriyor. Kadınları (Finlandiya'daki mezar yiyeceklerinden görüyoruz) dirhem olarak bilinen, İslam toplumlarının kullandığı gümüş sikkelerle süslenmiş kolyeler takıyordu. Arap yazarlar, Rusların ne zaman belli bir servet sahibi olsa eşlerine gerdanlık yaptığını yazıyordu.
Viking tarihi bize medeniyetin nehir ve deniz yolculuğunun hikâyesini anlatıyor. Tarihöncesinde bile deniz –ve onu fethe girişen insan– kutludur, yaptıkları fetişleştirilmiştir. Akdenizli Homeros'un *Odysseia'sından* Mezopotomyalı *Gılgamış Destanı*'na, Bronz Çağı destanları gemicilik ve denizcilik imgeleriyle doludur. Bu deniz hikâyeleri kasaba meydanlarında olduğu kadar büyük sarayların salonlarında da dillendiriliyordu.

sa, Vikingler ipeklilere bayılıyordu; giyenin mevkisini ve itibarını hemen gösteren akıllı, sınıf ayrımcısı bir kumaştı ipek. Vikingler yelkenleri, kefenleri ve süsleri için yeterince ipekli elde edemiyor, kendi zevkleri için ipeklileri Perslerden ve Konstantinopolis'ten alıp getiriyorlardı. MS 1000 civarında çıkarılan bir yasaya göre, Bizans topraklarında, bir atın değerinden fazla Bizans ipeklisi satın almak mümkün değildi. Bununla birlikte, karaborsadan temin ettikleri (işin doğrusu muhtemelen en iyi Bizans işi olmayan) hassas yükleriyle, ağzına kadar dolu, altı düz Viking tekneleri, Viking dünyasının önde gelenlerini ve en iyilerini giydirmek için Dinyeper ve Volga nehirlerinde bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu.

Dokları, 9. yüzyılın sonlarında tüccarların tahta kabinleriyle dolu olan, Kiev gibi Viking yerleşim yerlerinde, Byzantium'dan elde edilmiş ganimetler –baltalar, bıçaklar, palalar ve süvari ekipmanları– sonunda mezarlarda kendilerine yer buluyordu. Vikingler, Bizans İtalya'sında üretilmiş, ince işlemeli fildişi mataralar kullanıyor, kollarında Arapların yetiştirdiği gururlu, kanca burunlu avcı kuşlar taşıyorlardı. İpekliler deve kervanlarıyla Konstantinopolis'ten geliyor ve kehribar da teknelerle taşınıyordu. Ancak Vikingler Konstantinopolis'in yalnızca mallarını almıyorlardı; fikirlerini de sahipleniyorlardı. Beklenmedik bir biçimde, bir kısmı Hellenleşmeye başlamıştı. Bazıları Hıristiyanlığa sıcak bakarken, bazıları dönmüştü bile. Vikinglerin şehrini yağmaladığına bizzat şahit olan, Phoitos, bu arada en az bir tane "yanmaz kutsal kitapla birlikte bir rahip ve papaz" göndermişti. Vikingler ister ticaret yapıyor ister saldırıyor olsun, bunlar ayartıcı maceralardı ve belki de bu yüzden birçoğu, Miklagard'ın dinini benimsemeye başlamıştı; o din ki burada ve şimdi olduğu gibi, öldükten sonra da müreffeh bir varoluş sunuyordu.

Vikinglerin akıllarında sağlam bir yer eden ve onları şiddet yerine işbirliğine cesaretlendiren şey, belki de, Bizans donanmasının kartviziti haline gelmiş, bir tekneyi yirmi dakikada kül eden, son derece etkili kimyasal silah, yani Rum Ateşi hakkında anlatılanlardı. Onlarınki, nihayetinde, yalnızca ağaçtan yapılma teknelerden ibaret bir kültürdü. Ve makas, kâğıt ve taş oyununda, Yeni Romalıların üst düzey bir silahı vardı. Bu yüzden iki güç, müzakereler yapmaya başlamıştı. Tekinsiz, mesafeli duruşlarını idare etmek için, kişisel olarak devrin iktidar odaklarının garantörlüğünde "Barış ve Dostluk" anlaşmaları yapılıyordu. Bu öncü garantörlerin bazılarını ismen biliyoruz: MS 907, 911, 944 yılla-

rında Karl, Farulf, Vermund, Hrollaf ve Steinvith. Uslu durma sözü verilmesi ve bir kerede belli bir Konstantinopolis kapısından ancak elli Vikingin girmesi konusunda anlaşılması üzerine, Kuzeyliler [Norsemen] öncelikle Bizans başşehrinde yatak, yiyecek ve sınırsız banyo yapma imkânına kavuşmuştu; bir zamanlar ırza geçip adam doğradıkları yerde tam pansiyon konuklar haline gelmişlerdi.

Ancak kısa süren, huzursuz diplomatik ilişkiler cicim aylarının ardından Vikingler, belki de içgüdüsel olarak geleneksel tarzlarına dönerek, anlaşmalardan çekilmişlerdir. MS 941 yılında yollarına çıkan her şeyi talan edip, kiliseleri ateşe vermişler, papazları başlarına çivi çakarak öldürmüşlerdir. Hiç de sır olmayan koşullarda, bu Vikingler önce Rum Ateşiyle yakılmış ve sonra da altın ve yelkenleri için gerekli Bizans ipeklisi karşılığında satın alınmıştır.

Ve Vikinglerin Hıristiyanlığa kayma hususu hiçbir zaman kesinlik kazanmamıştır. Söz konusu saldırılardan bir yıl sonra, MS 942'de, belki de bu pısırık kültle oyalanmaktan utanan Viking lideri Kievli Svyatoslav, kendini bozkırların korsanı ilan etmiş; tek kulağına küpe takan, tek bir sıra saç dışında kafasını kazıtan bu at sırtındaki lider, paganizme ve insan kurban etmeye geri dönmüştür. Bozkırda Hazarlara ölümcül bir darbe vurmuş olduklarını dikkate alan Bizanslılar, Bulgarları yola getirmesi için ona 1500 pound altın ödeyecektir. Kuzuya dönmüş kurt bir kere daha kurtluğunu gösterir ve Rum Ateşi donanımlı bir Bizans filosu, Svyatoslav'ın yaklaşan güçlerini geri püskürtmek için, Tuna boyunca içerilere doğru ilerler. Vikingler için tehlike çanları çalmaktadır. Kuşatma altında kalan Svyatoslav, kadınları hizmete koşmak zorunda kalmıştır (ya da Bizans kaynakları böyle söylüyor; gayet memnuniyetle, savaş alanında soydukları bazı cesetlerin kızlara ait olduğunu anlatmışlardır). Bizans güçleriyle çarpıştıktan kısa bir süre sonra, Svyatoslav Peçenekler tarafından pusuya düşürülmüş ve kafatası altın kaplama bir içki kupasına dönüştürülmüştür.

Üç kişiden ikisinin ölmesiyle son bulan, göze göz bir mücadelenin ardından, Svyatoslav'ın en küçük oğlu[17] Vladimir iktidarın dizginlerini eline almıştı. Vladimir'in hükümranlığı hem Konstantinopolis hem de bütün dünya için dönüştürücü olacaktı. Vlad iyi

17 Wren ve Stults (1994), 57.

bir pagan olarak hayata başlamış, birçok tanrıya tapmış ve pek çok insan kurban etmişti. Ama sonra, belki de Konstantinopolis'te ağırlanmış ve dine döndürülmüş büyükannesi Olga'nın anlattığı hikâyeleri dinleyerek, kendine uygun dinin hangisi olduğuna karar vermişti (Batı Avrupalı Hıristiyanlar ona göre çok yavandı; Müslümanlar ise çok kasvetli... Ayrıca bir Vikingin dediği gibi, Rus, "domuz etinin ve içkinin zevki olmaksızın var olamazdı"): MS 988 yılında, doğa-üstü dünya ile arasında en iyi aracı olma şerefine nail olan şanslı din Bizans Ortodoksluğu olacaktı. Ve böylelikle garip bir senaryoyla karşı karşıya kalıyoruz: Vladimir, Hıristiyan törenlerin en Hıristiyanı bir törenle, İmparator Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenmişti. Kiev sakinleri kitlesel vaftiz törenlerine maruz kalmıştı; Bizanslı ustalar Kiev'deki Starokievskaia Tepesinde, Maria Theotokos adına –Büyük Saraydaki Tanrı'nın Annesi Kilisesine benzer– bir kilise inşa etmişti. 1008 yılına gelindiğinde bir Cermen misyoner, Rusun Hıristiyan olacağına inanmıştı.

Vladimir, görünüşe bakılırsa, hem maddi hem manevi harikalara kapılıp bu tercihi yapmıştı. Büyük Prens Vladimir'in Kiev'den Konstantinopolis'e gönderdiği bir heyetin Ayasofya'nın haşmeti karşısında nutku tutulduğunu biliyoruz: "Yeryüzünde miyiz yoksa cennette mi, şaşırdık. Yeryüzünde bu kadar şahane ya da bu kadar güzel bir şey yoktur ve onu anlatacak kelime bulamadık. Tek bildiğimiz şey, Tanrı orada insanların arasında duruyor ve o insanların ayinleri başka milletlerinkinden daha hoş. Bu yüzden o güzelliği unutamayız."[18]

Böylelikle o tarihten itibaren Viking toprakları tedrici bir biçimde Hıristiyan olmuştu. Bu arada Viking tüccarlar, "altın, ipekli, şarap ve Yunanistan'dan her çeşit meyve, gümüş ve Macaristan ile Bohemya'dan at ve Ruslardan kürk, balmumu, bal ve köle"[19] içeren ticari mallarını, huş ağacı kabuğundan yapılma levhaya dikkatle tek tek yazıyorlardı. İskandinavya topraklarındaki Runik taş dikitlere [runestones] "Yunanlara" yapılan gezileri anlatan ibareler kazınıyordu. Ve bu insanların dövüş maharetlerini yakından deneyimlemiş olan Bizanslılar, Vikingleri ticaret erbabı olarak şehirlerinde ağırlamaktan gayet memnundu. MS 988-9 yılında, Vladimir bir isyanı bastırmakta Konstantinopolis yöneticilerine yardımcı olmak için, Varangian Muhafızı (Nors dilinde *var* sada-

18 Raffensperger (2012), 159-61.

19 *Russian Primary Chronicle*, çev. Cross ve Sherbowitz-Wetzor (1953), 86. Buradaki materyal açısından, ağırlıklı olarak Frankopan'a (2015) bağlı kaldım.

kat yemini demektir) adındaki elit birliğini göndermişti. Böylelikle pürüzlü Kuzey-Güney ittifakı sağlanmış, anlaşmaya mühür basılmış oluyordu.[20]

1687 yılında, Atina yakınındaki Piraeus Limanından Venedikli General Francesco Morosini tarafından kaçırılmış ve Venedik Tersanesinin önüne dikilmiş olan Piraeus Aslanı, muhtemelen 11. yüzyılın ikinci yarısında Varangian Muhafızı askerleri tarafından kazınmış, Viking runik sembolleriyle kaplıdır.

Vikingler hem Konstantinopolis'te hem de onun arka bahçesinde iz bırakmıştı: Çok yakın bir tarihte keşfedilen, Arap/İran Körfezi kıyısındaki daimi Viking yerleşiminde;[21] Balkanlar'daki Nufaru Bizans kalesinde bulunan Viking tarzı ahşap sokak ve yapılarda;[22] MS 1. yüzyıldan itibaren Atina yakınlarındaki Piraeus Limanında duran (17. yüzyıldaki Büyük Türk Savaşı sırasında kaçırılan ve şimdi Venedik Tersanesinin dışında bulunan) Piraeus Aslanı heykelinin omuzlarındaki Runik yazılarda; aylaklık eden iki Vikingin adlarını kazıdığı, Ayasofya'nın mermer merdiven korkuluğundaki duvar yazısında ve kritik bir biçimde, imparatorluk

20 Vikingler Hazar Denizindeki Müslüman tüccarlara "artık ganimete doyana ve ticaretten bıkana" kadar saldırmıştı. Ancak sonra Fatimiler Kuzey Afrika'da iktidarı ele geçirmiş ve Vikingler diplomatik olarak ilgilerini yeniden kendi orijinal alanlarına –Dinyeper ve Dinyester nehirleri (garip bir istisna olarak, İran Körfezinde olası bir kalıcı Viking yerleşimi)– vermişti. 11. yüzyılın ikinci yarısında, Hastings'te öldürülen İngiltere Kralı II. Harold, kızı Gytha'yı Kiev Veliaht Prensiyle evlendirecekti.

21 Isitt (2007).

22 Madgerau (2013), 103-4. Yotov (2008).

ailesini korumak için tutulmuş yeni bir süper müfreze olarak bizatihi şehrin içinde. Çok geçmeden bu adamlarla, Varangian Muhafızı askerleriyle tanışacağız; ama önce neredeyse kesin olarak o Viking teknelerini Ayasofya duvarlarına kazıyan bu ithal fedailerin izlenimlerini gözlerinizin önüne getirin ve alışmaya çalıştıkları bu memleketin sokaklarında dolaşırken neler gördüklerini bir düşünün. MS yaklaşık 1020 yılında, hem cüzdanını hem de zihnini doldurmak için Konstantinopolis'e gelmiş Bolli Bollason gibi insanlardı bunlar: "Her zaman, bir gün Güney Ülkelerine seyahat etmeyi istemişimdir; çünkü eğer hiç seyahat etmezse bir insanın cahil kalacağı düşünülür..."[23]

43. Bölüm

SURLARIN İÇİNDE

MS yak. 1000-1100

Konstantinopolis hakkında söylenenlerden daha büyük bir şehirdir. Allah inayeti ve rahmetiyle onu İslamın başşehri eylesin.
Hasan Ali el-Haravi, 12. yüzyıl Arap yazarı,
Indications sur les Lieux de Pelerinage[1]

Hintlilerin eserleri [Arapça] verildi, Yunanların bilgeliği çevrildi ve Pers diyarının edebiyatı [bize] aktarıldı... sonuç olarak, bazı eserlerin güzelliği arttı.
El-Cahiz, Basra doğumlu Arap bilim insanı,
Kitab el-Hayavan, Hicri 159/60 (MS 776)[2]

Turistlerin önlerindeki Yunan salatasıyla oyalandığı, Agora kalıntılarının üzerinde, Sokrates'in mahkemesinin yapıldığı saray odasının ötesinde, Atina'nın orta yerinde, arkeologlar muhteşem bir anıt olan –Stoacı felsefeye adını vermiş olan sütunlu yol– Resimli Stoa'nın [Stoa Poikile] imgeleri üzerinde çalışıyordu. Bu etkileyici, klasik, kireçtaşı yapıya erişmek için bir Yunan tavernasının altını kazmak, 19. yüzyıl ile erken modern dönem şehrini ve Yunanistan'ın ihtişamı üzerine kondurulmuş Bizans evleri kümesini ortadan kaldırmak için, Osmanlı işgali dönemini de geçmek zorundaydılar. Byzantium'un sorunlarından biri de budur. Klasik Çağa hayranlığın bütün Avrupa'yı kasıp kavurduğu 18. ve 19. yüzyıllarda, Bizans kalıntıları, onların klasik temellerini ortaya çıkarmak adına tahrip ya da ihmal edilmiştir. İslam dininin çoğunluğun dini olduğu ülkeler, tipik olarak, Hıristiyan geçmişlerinin kalın-

---

1 *Indications sur les lieux de Pelerinage*, ed. Schefer (1881), 589.

2 El-Cahiz, *Kitab el-Hayacan*, bkz. *Medieval Islamic Medicine*, çev. Pormann ve Savage-Smith (2007) 23.

tılarına pek önem vermemiştir. Dolayısıyla Byzantium arkeolojik dünyanın yoksul kuzeni haline gelmiştir. Kızgın bir ağustos güneşi altında Agora kazı alanında dikkatlice yolumu bulmaya çalışırken, geniş Bizans yiyecek kaplarının kapı ve ocak kenarlarında dizili durduğunu görünce (belli ki hepsi dikkatlice ayrılıp depolarda saklanacaktı), aklıma gelen ilk şey, gündelik Bizans yaşantısının, arkeolojik yıpratılma yüzünden yıllar içinde Konstantinopolis'te yitip gittiği olmuştu. Oysa Sokrates ve Platon'un, Ksenophon ve Alkibiades'in "menekşe taçlı" ve "görkemli" metropolisi (ama 11. yüzyıla kadar bir Bizans taşra kasabası olarak kalan ve ancak 12. yüzyıldan itibaren, Bizans sanatının harikalarının merkezi olarak bir kere daha yıldızı parlamaya başlayan) Atina'da, ev ve ev içi endüstrisine ait buluntular gerçekten de eşsizdir.[3]

Yine de arkeolojinin ve tarihsel önyargının meydan okuyuşuna rağmen, metinlerden ve tekil bulgulardan Konstantinopolis'in sıradan insanlarının nasıl yaşadıklarına dair bir resmi tamamlamayıp zihnimizde canlandırmaya başlayabiliriz. Şehir sakinleri büyük bir memnuniyetle, zeytinlerle dolu, üst kısmına üzüm asmalarının dolandığı, selvi kokularının etrafı sardığı ve sabahları şehrin bostanlarından gelen arı vızıltılarının duyulduğu bir şehir evinden bahsediyorlar yazılarında. Konstantinopolis çok keskin kokulu bir yer olmalı: Açık pazarlarında sedir yağı, sandal ağacı, keten tohumu, hindistancevizi, sapama ve tütsülenmiş balık satılıyormuş. Ayrıca 800.000'e yaklaşan bir nüfusun yaratacağı kirliliği de unutmamak lazım. Dahası MS 11. yüzyıla gelindiğinde, şehir uluslararası parfüm ticaretinin merkeziymiş. MS 1050'de ölen İmparatoriçe Zoe [Sophia'nın kısaltılmış şekli], tarihçi-din adamı Psellos'un anlattığına göre, kendi yatak odasında koku ve merhem imal etmekten hoşlanırmış. Büyük Sarayın kapılarının dışında, imparatorluk alanlarına yaklaştıkça etrafa daha hoş kokular yayılsın diye, parfüm tüccarlarının tezgâhlarını açmalarına izin verilirmiş.

Arap ziyaretçiler Konstantinopolis'in "harikalarını" anlatmakla bitiremiyormuş: hurma, bal, sarnıçların çevresinde, içinden lavanta suyu akan heykeller. Kuru et ve tuzlanmış domuz eti çok popülermiş. Her tarafı sularla kaplı bir yerleşim yerinden bekleneceği üzere her çeşit taze balığın yanında, şehir (bizim için iğ-

3 Atina'daki Agora kazılarına erişmemi sağlayan Profesör Camp'a teşekkürlerimle.

renç) damıtılmış balık sosu *garum*la hazırlanan, Roma damak tadına bağlı kalmasıyla ve 12. yüzyılda havyarın ilk servis edildiği yerlerden biri olmasıyla meşhurmuş. Ticari malların taşınmasına ilişkin kayıtlar, Suriye'den gelen kuru meyve ile Mısır'dan gelen keten, balmumu, zeytinyağı, mücevherat, kitap ve derinin bütün Konstantinopolis limanlarında alınıp satıldığını gösteriyor. Ticaret yolları ve askeri faaliyetler imkân verdiği oranda, Uzakdoğu'nun egzotik ürünleri de –portakal, limon ve en nihayet patlıcan– Konstantinopolis sokaklarında bulunabiliyormuş. Şehrin en büyük endüstrisi, şehrin surlarının içinde ve dışında bulunan bostanlarda ve bahçelerde meyve sebze yetiştirme ve toplama faaliyetiymiş. Konstantinopolis'in resmi görevlileri, şehir nüfusunun bir yıl boyunca hayatta kalabilmesini sağlayacak kadar yiyecek ve içecek depolamakla yükümlüymüş.

Çoğunluğu kadın seyyar satıcıların rakibi, şehrin kilise ve manastırlarından yükselen dua ve ilahi sesleriymiş. Nitekim Aziz Pavlus Hıristiyanlara "ara vermeksizin dua edin" diye buyurmuştu ve anlaşılan, Konstantinopolis'teki ruhban sınıfı bu buyruğu şevkle yerine getiriyordu. İlk aşırı örneklerden biri, üç koronun vardiyalı olarak yirmi dört saat durmaksızın ilahiler söylediği, Akoimetoi manastırındaki Uykusuz Rahiplerdi. Sokaklarda lavta, flüt ve vurgulu çalgılar çalınıyordu. Az sayıda Bizans ezgisinin kaydedilmiş olması, buranın şarkısız bir şehir olduğunu anlamına gelmiyor; tam tersine, şarkılar ve müzik gündelik yaşamın o kadar doğal bir parçasıymış ki, Konstantinopolis melodileri basitçe insanların kafalarının içinde taşınıyormuş.[4] Şehrin her türden sesin duyulduğu havasında maneviyat her yerde hissediliyormuş. Hadımlar "melekler gibi" giyiniyor ve öyle görünüyormuş. Müslüman bir savaş esiri olan Harun bin Yahya, şenlik günlerindeki teatral gösterileri anlatmıştır: Özellikle de sokaklardaki bir şölende çalınan bir orgdan çok etkilenmiştir. Konstantinopolis, su ihtiyacını temin eden hem açık hem de kapalı sarnıçlarla dolu bir şehir olduğundan, damlayan sular zemin seviyesinin altında kalan birçok mekân için tehlike arz ediyormuş. Şimdi olduğu gibi eskiden de düşük tondan vızıltıları ve petrol yeşili parıltılarıyla ziyaretçileri bombardımana tutan gül böcekleri uçuşuyormuş etrafta. Kürt illerinden gelmiş insanların söylediği, bin yıl önce de buralarda duyabileceğiniz yöresel şarkılar, bugün terk edilmiş A-

4 Bkz. Lingas (2008).

ziz Studios Manastırı [bugünkü İmrahor Camii civarı] çevresinde yankılanıyor.

Dinsel âlemde de hararetli bir ticaret söz konuşuymuş. Bu alanda Konstantinopolis ile Kurtuba [bugünkü Cordoba], Şam ile Bağdat aynı hususiyeti paylaşıyormuş.[5] Hacılar –Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da– kutsal tasvirlerden koparılan toprak ya da alçıyı fiziksel olarak mideye indiriyormuş. Bunları şehirden satın almış olabilecekleri gibi, belki de daha iyi bir ihtimal, kutsal kil emanetler edinmek için hac yolculuğu yapıyorlardı. Yeniden sulanıp yumuşatılan bu parçaların sağaltıcı olduğuna, yılanları ve diğer ölümcül rahatsızlıkları uzak tuttuğuna inanılıyormuş. Bir tek-tanrılı mega-devletin makine dairesi olarak Konstantinopolis'in, hiç durmaksızın nüfusunun inancını besleyecek yakıt tedarik etmesi gerekiyordu. Bu yakıt da kutsal emanetlerdi. Örneğin inciler ve değerli taşlarla süslenmiş Hakiki Haçtan bir parçanın arkasına, kazıyarak, hayatın enerjisinin buradan fışkırdığını ve "Onun üzerine Mesih İsa'nın eskiden, ölülere yeni hayat vererek, Cehennem'in kapılarını kapadığını ve şimdi onu bezemiş olan taçlı kimselerin onunla barbarların küstahlıklarını eziyor"[6] olduğunu yazmışlardı. Işıl ışıl tenleri ve "kar beyaz giysileri" ile sıklıkla meleklerle kıyaslanan, yarı-ruhani hadımlar genellikle kutsal emanetlere bekçilik yapıyordu (hadımların bıraktığı ruhani etki, Byzantium'un kadınsı bir şehir olduğunu söyleyerek onunla alay edenlerin eline yeni bir malzeme veriyordu yalnızca; ayrıca devletin paralı askerler kullanması da ek bir karalama fırsatı sunuyordu). Bunun şahane bir örneği, Büyük Sarayda tutulan, Hakiki Haça ait parçanın mahfazasıydı. Romanos Lekapenos adlı, sürgün edilmiş bir tefecinin gayrımeşru oğlu olan hadım Basileios Lekapenos tarafından, MS yaklaşık 950 yılında sipariş edilerek yaptırılmış mahfazanın üzerinde, Mesih İsa hakkında sempatik bir ifadeyle, "Her ne kadar Tanrı da olsa, bir insan bedeni içinde acı çekiyordu" diye yazılıydı. Bu yolla, her yerde mevcut, iğdiş edilmiş varlıklar (Byzantium'un bir ortaçağ sakini bugün Londra, New York ya da Paris sokaklarında hadımlara nadiren rastlandı-

5 MS 762'de el-Mansur, rivayete göre, Nasturi keşişlerin tavsiyesi üzerine, Dicle Nehrinin kıyısında kendi merkezi şehri Bağdat'ı kurmaya başlamıştı (şehri çepeçevre kuşatan surlar bir Osmanlı reformcu tarafından 1870 yılında yıkılana kadar ayaktaydı).

6 Yunanca metin için bkz. J. Koder, "Zu den Versinschriften der Limburger Stau– rothek", *AmrhKg* 37 (1985), çev. Featherstone (2012) 11-31.

ğını öğrense çok şaşırırdı) kendi bedensel acılarını tutkulu, dinsel bir duygudaşlığa tercüme ediyorlardı.[7]

Hadımların ipekli ve kar beyaz urbalar giydiği yerde, sıradan şehir sakinlerinin sırtında keten, keçe, deri, yünlü ve hatta pamuklu giysiler oluyordu. İmparatorluk sarayında on sekiz farklı mevki için on sekiz farklı renkte ipekli vardı. Bazı kılık kıyafetler, Roma zamanından şehrin düştüğü 1453 yılına kadar pek değişmeden kalmıştı; imparatorluk sarayında, mor rengi Mesih İsa'nın ölümü ve altın işlemeleri de onun yeniden dünyaya gelişi olarak yorumlanan, mücevherlerle süslenmiş ipekli eşarplar takılırdı. Şekli ve tasarımı tamamen Eski Roma'ya özgüydü. 10. yüzyıl civarında, gücü yeten kadınlar, görünüşe bakılırsa düz eşarplar yerine başlarına gösterişli şapkalar takıyordu. Askerler şehrin işliklerinde üretilmiş, koruyucu keçeden giysiler giyiyordu. Şehrin yoksulları ise elden düşme giysiler bulmayı umuyordu: Kullanılmış tunikler ve ayakkabılar, Evergetis gibi manastırlardan düzenli olarak dağıtılıyordu.

Şehirdeki dini kurumların bazıları kural olarak yoksullara yiyecek de dağıtıyordu (içerideki keşişler için ayartıcı olmasınlar diye kadınların kapılarda yiyecek dilenmesi genellikle hoş karşılanmıyordu). Attaleiates imarethanesinde, her gün altı erkek yemekhaneye alınıyor ve orada onlara "bir parça ekmek ve... ya et ya balık ya peynir ya da haşlanmış kuru veya taze sebze"[8] veriliyordu. Çok şanslı olanlar imparatorun kendi yemek masasında, Triclinium'da, on iki kişi için ayrılan yerde buluyordu kendini. Şehrin (genellikle farklı gecelerde kendilerine yer ayrılan) bu şanslı yoksulları yanında, 228 kişilik değişmez konuk listesindeki uluslararası önemli simalar, rahipler, Arap savaş esirleri ve hatta imparatorluk hizmetinde çalışan barbar kabile üyeleri "kıllı ziyafet" gibi kötü bir şöhrete sahip yemeğin keyfini çıkarıyordu.

Şehrin zenginlerinin aşırılıkları, yüzyıllar sonra, 1146 yılındaki İkinci Haçlı Seferinde bir vakanüvis olan Deuilli Odo'nun bile dikkatini çekmişti. İmparatorun Fransız ziyaretçilere için düzenlediği bir Konstantinopolis gezintisi sırasında şöyle bir not düşmüştü defterine: "Burası, başka şehirleri zenginlikte geride bırakırken, kötülükte de geride bırakmış."[9]

---

7 Bkz. ilginç bir makale için Pentcheva (2007).

8 Thomas ve Hero (2000), c. 1, b. 18.

9 Anna Komnena'nın *Alexiad* Book VI'sı onun astroloji ve çağdaşı astrologlar hakkındaki görüşlerini yansıtır. Ayrıca bkz. Niketas Choriates, *Annals*. I.

9., 10. ve 11. yüzyıllarda, şehir Müslüman komşularıyla bir tür kültür rekabetine girmişti. Bir Halife, Bizans İmparatoruna, "Benim kullarımdan en küçüğünün yönettiği en küçük topraklar bile senin bütün mülkünden daha büyük gelir sağlıyor"[10] diye yazmıştı. Müslüman dünyada, Konstantinopolis liderlerinin işlerini yürütmek için simyaya başvurduklarına dair söylentiler yaygındı. Coğrafyacı İbn el-Fakih gayet ciddi olarak, *Kitab el-Buldan* adlı kitabında, Konstantinopolis imparatorlarının büyücülük yoluyla altına çevirdikleri çuvallar dolusu beyaz toz bulundurduklarını yazmıştı. Müslüman ve Hıristiyan liderler gözlerini birbirlerinin bilimsel ve sanatsal üretimlerinden ayırmıyordu. İmparator Theophilos, Halifeden matematikçi Leon'un sarayına göndermesini istemişti; buna karşılık Theophilos'un bahçesinde Arap dünyasından esintiler hissedilebiliyordu. Muhtemelen Bağdat'taki "Öğrenme Evi" –aslında Madinat el-Salam, Barış Evi– ile ilgili anlatılanlardan esinlenen Theophilos bir inşa-ve-sanat programı başlatmıştı. Kendisi bir putkırıcı olduğundan, Asya kıyısındaki Bryas Sarayının Bağdat'taki Sarayın bir taklidi olduğu ve mekanik süslemelerin de (örneğin Şarlman'a bir saat gönderen ve *Binbir Gece Masalları*'ndaki bazı fantezilerin etrafında döndüğü) Harun Reşid'in harikalarının bir kopyası olduğu söylenmiştir.[11]

Manuel Komnenos (saltanatı:1143-80) sarayında büyü kitaplarının çevirisini destekliyordu; kendisi de, Hıristiyan öğreti ile bağdaştığını savunarak bir "astroloji savunusu" kaleme almıştı. Bkz. George (2001a) ve (2001b).

10 El-Makdisi, *Best Division of Knowledge*, çev. Collins (2001).

11 Dinsel imgelerle nasıl baş edileceğine ilişkin endişe artarken, şehirde kesinlikle başka bir hava hakimdi. Bugün bile gayet sağlıklı faaliyet yürüten büyücüleri, sihirbazları, simyacıları, rüya yorumcularını, falcıları, heykel seslerini yorumlayanları, kuş gözlemcilerini, cincileri, kahinleri, kalpazanları düşünün. Bizans astrolojisi 13. yüzyılda zirve yapmıştı; düşüşe geçtiğinde bile göksel işaretleri yorumlama işi hâlâ yürütülüyordu.

Böylelikle Euclid [Öklid], Aristoteles, Euripides Bizans kütüphanelerinden Arap çevirmenlerin ve araştırmacıların masalarına geçiyordu. Sonrasında El-Cezeri, *Book of Contrivances* kitabında Arkhimedes [Arşimed], Apollonius ve benzerlerinin eserlerinden yararlanacaktı (bu fikirlerin ve buluşların Batıda ihmal edilmesiyle taban tabana zıt bir tutumdu bu. Arkhimedes'in bakımsız mezarını ziyaret eden Cicero çok önceleri buna benzer bir yorum yapmıştı). Moda önem kazanmıştı; Basra ve Samara'da kobalt kullanılmasının ardından, eşsiz mavi ve beyaz, ince kumaşlar üretilmişti ve bunlar artık Çin'de bile tanınır hale gelmişti. Medreseler gelişmişti: Budist keşişler ile manastırlarından esinlenerek geliştirilen bir eğitim ve öğretim biçimiydi bu. Medreseler asıl olarak Özbekistan, Buhara'da Samaniler zamanında gelişmişti; bu medreseler aynı zamanda hadislerin derlenmesine de öncülük ediyordu. Konstantinopolis Patriği ile Halife arasındaki mektuplaşma, iletişim

Bunlara dayanarak diyebiliriz ki, ziyaretçiler –Konstantinopolis'teki, imparatorların hidrolik güçle işleyen tahtta oturduğu, cıvıldayan kuşlarla süslenmiş– imparatorluk sarayının olağanüstü teatral olduğu yorumları yapmış olabilirdi; ama bunlar, silahlanma yarışına denk bir keşif yarışının ürünleriydi. MS 980 yılından itibaren, son söz Endülüs'ten, 979 yılında, Kurtuba'nın dışında, Emevi Halifesi III. Abdurrahman tarafından yaptırılan görkemli saraydan süzülerek gelecekti. Bugün artık yanıp yıkılmış muhteşem kalıntılarının yerinde bir zamanlar yeni Medinetü'z Zehra –Parlayan Saray– ışıl ışıl parlıyordu. Beyaz Afrika mermerinden yapılmış, altın ve gümüş işlemeli çinilerle süslenmiş ve yansıttığı ışığıyla ziyaretçilerinin gözlerini kamaştıran cıva havuzuyla saray, "bir Siyah hadımın kollarındaki bir cariye" olarak tasvir ediliyordu. Burada da mekanik bir taht ve otomatik kuşlar vardı. Yapılmasının ardından üç kuşak geçmeden bir iç savaşta harap olan o güzel beyaz mermer bugün artık, tavan kirişlerinden damlayan kurşunun kendi yok oluşunun cehenneminde eridiği tütün-kahverengisine dönmüş.

İslamın bölgesel genişliği o kadar artmıştı ki, elde ettiği toplam gelir inanılmaz boyutlara erişmişti. Bir araştırmacının yaptığı hesaplara göre, Müslüman orduların fetihlerden elde ettiği kazanç günümüzün çok ama çok milyar dolarına eşittir.[12] Yerel yöneticilerin Kore ve Hindistan gibi uzak diyarlardan armağanlar alıp elçiler kabul etmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Halifeler, davetlilerin ve dekorların inci ve yakuta büründüğü, altın ve gümüş dolu keselerin konuklara ayrılırken hediye olarak dağıtıldığı

hatlarının tamamen açık olduğu anlamına geliyordu. Bu mektuplaşma için bkz. Meyendorff (1964).

Tesadüf eseri, Atina şehri o zaman Hıristiyan şehirle Müslüman çevresi arasındaki ilişkiyi gösteren bir başka kanıta ev sahipliği yapıyordu: Saddam Hüseyin'in doğum yeri olması nedeniyle meşhur olan Tigrit şehrinde bir zamanlar büyük bir saray varmış. Samara Sarayıymış bu saray; sarayın odalarının tik ağacından yapılma ve üzüm asmalarıyla süslenmiş güzel kapıları varmış. Bu kapıların yolu bir şekilde biraz beklenmedik bir yere, Atina'nın ara sokaklarının aşağısında, bitpazarı kurulan Plaka'daki bir noktaya, antik bir mezarlığa, *kerameikos*a tepeden bakan neo-klasik bir binaya çıkmış. Bu kapıların Yunanistan'a yolculuğu, iki rahibin, Athanasios ve Ignatius'un yattığı bir kaya mezarın üstünü örtmek için çalındıklarında başlamış. O zamanlar Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişki yalnızca kuşkulu, uzlaşmaz değil, aynı zamanda organikmiş de.

12 El-Yakubi ve El-Baladhuri'den akt. Banaji (2007), özellikle 59-60.

düğünler yapıyordu.[13] Arapların gümüş dirhemi Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Güney Avrupa'nın her yerinde geçer akçeydi ve bütün o servet ve itibarı kendine çekiyordu.[14]

Artık Bizanslı erkeklerin rüyalarına giren şehir, Müslümanların zihinlerinde canlandırdıkları Byzantium değil, Bağdat'tı. Konstantinopolis hem beden hem de ruh olarak kendine meydan okuyan bir rakip bulmuştu karşısında.

Ancak Konstantinopolis'in Pazar kültürü, çok sesli doğası, Kuzey, Güney, Doğu ve Batı mallarına bağımlılığı ve Tanrı vergisi misyonuna olan sarsılmaz inancı, hep birlikte gayet anlaşılır şekilde, uyumlu bir özgüvenin gelişmesini hızlandırıyordu. İmparator Konstantin Porfirogennetos'un isteğiyle yazılmış 10. yüzyıl imparatorluk belgesi *De Administrando Imperio*'da, *barbaroi* sözcüğü bir kere olsun geçmiyordu ve emperyal örf ve âdetler konusunda İmparatorun elkitabı olan *De Ceremoniis*'te, yabancı elçilere muamelenin en iyi yolu (dolayısıyla en iyi karşılık bulmanın yolu) titizlikle belirlenip karara bağlanmıştı. Konstantinopolis'te yaşayan insanlar, birinci elden deneyimleriyle, topraklarını çepeçevre sarmış dev bir Müslüman imparatorluk içinde yaşadıklarını biliyordu. Ateşli, tek taraflı saldırı cihaddan başka sonuç doğurmayacaktı. Tanrı'nın Şehri Konstantinopolis savurganlığa değil: savunulmaya muhtaç olan, doğrudan saldırganlık yerine diplomasi ve güç gösterisine dayanmak zorunda kalan bir kendilikti. Bu yüzden, koruyucuyu korumak için, Konstantinopolis bir zamanlar kapılarında fırtınalar estirmiş adamlara, Vikinglere davetiye çıkarmıştı.

---

13 Frankopan (2015), 94.

14 Ancak artık Byzantium'un Arap tehdidine karşı vazgeçilmez bir duvar oluşturduğu kabul görmüştü. Bari, güneyde Bizans yönetiminin merkezi haline gelmişti. Batıdaki Roma İmparatorluğu ister arabulucu ister tedarikçi ister kalkan olarak olsun hâlâ Doğuya muhtaçtı. Ve Byzantium'un Venediklerin Arap tüccarlarla flört etmesine (onlara hammadde –gemilerin inşası ve silah yapımı için demir ve kereste– sağlıyordu) öfke duyuyor olsa da, MS 992 tarihli bir belge karşılıklı anlayışın hâkim olduğunu gösteriyor: Bizans İmparatorluğunun ihtiyaç duyması halinde İtalyan askerler karşılığında elverişli ticari koşullar sunuluyordu.

44. Bölüm

VARANGIAN MUHAFIZLAR

MS yak. 1040-1341

Ve böylece İngiliz kendi kayıp özgürlükleri için feryat figan etti ve son derece tahammül edilmez ve alışılmadık boyunduruğu parçalamanın bir biçimde yolunu bulmak için durmaksızın planlar yapmaya başladı... Bunlardan hâlâ hayatlarının baharında olan bazıları uzak diyarlara yol aldılar ve silahlarını yüreklice Konstantinopolis'in imparatoru, büyük bir bilge ve soylu bir adam olan Aleksius'a sundular... Bu, İngiliz Saksonların İyonya'ya göç etmesinin nedenidir; bu göçmenler ve onların soyundan gelenler sadakatle kutsal imparatora hizmet etti ve hâlâ Yunanlar arasında, İmparator, soylular ve aynı şekilde halk nezdinde saygı görüyorlar.

Orderic Vitalis, *Evrensel Tarih*

(Anglo-Saksonların Norman İşgali Altındaki Britanya'dan Konstantinopolis'e Göçlerinin On İkinci Yüzyıldaki Anlatımı)[1]

Bu insanlar Okyanus kenarındaki barbar ülkeden geldiler ve başından beri Romalıların İmparatoruna sadık kaldılar; hepsi birer kalkan taşıyor ve omuzlarında da bir tür baltaları var.

Genç Nikiforos Bryennios, *Tarih*
(MS 1071'deki Olayın Tasviri)[2]

Gençler ikinci el yatakları tahta arabaların üstüne yerleştirir ve çocuklar da hurda televizyon antenleri yığınını düzenlemeye ça-

1 Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History* 4.2.172. Bu çeviri için M. Chibnall'in *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis* çevirisinden yararlandım: c. 2, 203 ve 205.

2 Nikiforos Bryennios (Anna Komnena'nın kocası), *History*, çev. Mango (1990).

lışırken, bir zamanlar Konstantinopolis eski şehrinin uzak kuzeyi olan yerde, Draman Caddesindeki bir lastikçi, ortaçağ dünyasının en dikkate değer olgularından birine ait az sayıda kanıtın bir parçasını gözlerden gizliyor. Orijinal olarak Aziz Nicholas ve Aziz Augustinus Kilisesi olan, bugün Boğdan Sarayı olarak bilinen, Osmanlıların Edirnekapı dedikleri Bizans Charisios Kapısından ve restore edilen Chora Kilisesinden [Kariye Müzesi] bir taş atımlığı mesafedeki Aziz Nicholas Kilisesinin [bugünkü Kefeli Camii] kalıntıları bulunuyor burada. Bir görüşe göre, Aziz Nicholas Kilisesi 11. yüzyılda Norman talanından kaçan bir İngiliz tarafından kurulmuştu. 19. yüzyıl sonlarında, kiliseden koparılan "*Foederati, gardes-de-corps des empereurs*" yazılı kitabe, Osmanlı yetkilileri tarafından yapı malzemesi olarak yeniden kullanılmıştı. O zamanın İngiliz elçisinin kurtarmayı başardığı birkaç parça da sonra, ne yazık ki, 1870 yılındaki büyük Pera yangınında yok olmuştu. Tek kalan şey, taşa kazılı bir "INGVAR" kısaltmasıdır: Konstantinopolis'in yabancı koruyucularının anısına kullanılan altı harf. Uzakbatı'dan gelen ve "INGVAR" harfleriyle yaşatılan bu adam bir "İngiliz Varangian"dı.[3]

Konstantinopolis yöneticileri uzun zamandır, İmparatoru koruyacak, güçlü insanlardan oluşan, sadık bir ısmarlama topluluk –Eski Roma'nın Praetorian Muhafızlarının Konstantinopolis'teki muadilini– bulma yönünde hem bir arzu duyuyorlardı hem de bir açmazla karşı karşıyaydılar. İlk başlardaki Türkler ve Araplar, sonra da Ermeniler tercihi, (yabancıların iç işlerine karışmayacağı, taraflardan uzak olacağı düşünülüyordu), bu müttefikler düşman olunca ters tepmişti. Örneğin MS 993-4 yılında, "Büyük Roma milleti fazla ileri gitmiş ve birçok askeri birliği Ermenistan'la karşı karşıya gelmişti. Kılıçlarını çeken Romalılar Hıristiyanlığa inanan insanlara çullanıp onları esir almış ve zehirli bir yılan gibi, inançsız halklardan hiç de farklı olmayan bir biçimde bütün ülkeyi boydan boya geçip herkesi vahşice kılıçtan geçirmişti."[4] Ermeni muhafızlar içerideki düşmanlar haline gelmişti ve cephe gerisinde, Konstantinopolis'te, Ermenilerle yerel halk sokaklarda ölümüne kavga etmeye başlamıştı.[5] Anayurdun güvenliği mese-

3 Dawkins (1947).

4 *The Chronicle of Matthew of Edessa*, Kısım 1, 39, çev. ve ed. Dostourian (1993). Matheios'un kendisi bir Ermeniydi.

5 "İmparator her zamanki gibi tören için şehir surları dışındayken (Azize Meryem onuruna güzel bir kilisenin inşa edildiği yerdeyken), Mesih'in Göğe Yük-

lesi giderek daha acil hale geliyordu. Batıda Şarlman 800 yılında, kendi kültürel, politik ve askeri canlanışını sonuçlandırarak, kendini Kutsal Roma İmparatoru ilan etmiş ve Papa III. Leon'un elinden taç giymişti. Bizans artık güçlü rakiplerle çevriliydi. Güneyde ve doğuda, 762 yılından itibaren, Abbasi Halifesi yeni başşehri Bağdat'ta kontrolünü güçlendiriyordu (söylenene göre, Bağdat'ın kurucuları Nasturi papazlardan akıl alıyordu; yeni şehir belli ki Öklid'de anlatıldığı gibi çemberin mükemmelliğini esas alıyordu). Her ne kadar "evrenin merkezi" ortak rakip esasen Konstantinopolis'in ateş gücüne dayanıyor olsa da –halifelerin kuracağı kendi kültürleri vardı– İslam kültürünün gelişen güveni, önünde sonunda Şehirlerin Kraliçesinin düşüşünü görecekti. Hem Doğuda hem de Batıda dinsel ve politik hava değişirken, bu zaman meselesiydi. Bulunduğu yer düşünüldüğünde, Konstantinopolis'in kıtalar arası fırtınanın gözüne çarpması belki de kaçınılmazdı. Şehir sık sık, içine kıstırıldığı cenderenin her noktasında değişen iktidarlara tepki göstermek durumunda kalıyordu.

MS 970 yılında, I. İoannis Çimiskes, söylenene göre, 1500 yıl önce Pers imparatoru Kserkses ve Darius'u koruyan 10.000 Ölümsüzün anısına bir saygı gösterisi olarak, yüksek rütbeli Bizanslıların bir birliği olan Athanatoi'yi –Ölümsüzler– kurmuştu. Altın işlemeli koşumları olan atlarına binmiş Athanatoi, Ruslara karşı başarılı seferler yapmıştı. Ancak bu yerel soyluların halletmeleri gereken yerel meseleleri ve gözetmeleri gereken çıkarları vardı. Bu yüzden Bizans imparatorları, beklentilerin aksine, kendilerinin korunması için görevlendirilecek en temel ve ayrıcalıklı güç olarak önce Viking Rusları ve sonra da Kuzeylilerden [Norsemen] kaçanları, yani İngiliz soylularını tercih edecekti. Altı bin Viking, 988 yılında, artık bir müttefik olan Kievli Vladimir tarafından teknelere bindirilerek Konstantinopolis'e gönderilecekti. II. Basileios'un hükümdarlığının sonlarına doğru, ellerinde çift ağızlı baltalarıyla imparatorun kişisel muhafız birliği olarak kurulan Varangian Muhafızlar arada bir Konstantinopolis sokaklarında boy göstermiş olmalı. Taç giyme törenlerinde imparatorun yanında yürüyen, sokaklarda mücevher kakmalı kırbaçları ellerinde

selişi festivali sırasında, Bizanslılarla Ermeniler arasında, şehir sakinlerinden çok sayıda insanın Ermeniler tarafından yaralandığı bir kavga patlak vermişti." *Leo the Deacon*, Kitap IV. Çeviri için A. M. Maffry Talbot ve D. F. Sullivan'ın *The History of Leo the Deacon: Byzantine Military Expansion in the Tenth Century* çevirisinden faydalandım, bkz. s. 113.

sert adımlarla ilerleyen, imparator kiliseye girerken sert bakışlarla etrafı kolaçan eden, onu ve ülkesini korumak için ileri atılan bu grup, ortaçağ insanlarının zihninde sağlam bir yer etmiştir.

MS yaklaşık 1034 yılında, on dokuz yaşındayken, kendisi gibi 500 kişiyle birlikte, Konstantinopolis'e gelen Varangianlardan biri de Harald Hardrada'ydı (daha doğru bir telaffuzla Harald Hardradi, yani Sert-Yönetici Harold'dı; aslında esas adı Haraldr Sigurdarson olan bu kişi daha sonra Norveç kralı olacaktı). O zamanlar bir Varangian Muhafızı olarak hizmet vermek neredeyse kesin olarak bir geçiş ritüeli kabul ediliyordu; daha önce uzak diyarlara ve denizlere yollanmış genç Viking erkeklerinin, 400 yıllık ırza geçme ve yağma eylemleriyle dolu "davranışsal boşluk yılları"nın evrimiydi bu. Harald'ın Konstantinopolis hakkındaki ilk izlenimi, daha sonraki yıllarda saray şairi Bolverk Arnorsson tarafından kayda geçirilecekti:" Zırhlı başı ve yelkenleri onurlu teknelerimiz/Limana süzüldü./Meşhur prensimiz gördü/Miklagarth'ın altın surlarını./ Birçok süslü, güzel tekne yollandı yüksek surlu şehre.."[6]

Harald'ın kendisi, imparatorluk sarayında, göğsünü saran ayrıksı bir altın zincirle diğerlerinden ayrılan bir soyluluk makamı olan *spatharokandidatos* konumuna yükseltilmişti. Dokuz yıl boyunca Bizans saray soylularının hizmetinde yaptığı işler modern zamanların James Bond'una taş çıkartacak boyutlardaydı. Anlatılanlara göre, Harald Ege'de korsanlarla savaşmış, Mağribi şehirlerin sekizini ele geçirmişti. On yılı geçen hizmet süresi boyunca bir dönem gözden düşmüş; ancak sonra yeniden bir yolunu bulup (hapsedilmiş bir imparatoru kör ederek) yeniden sarayın gözüne girmişti. İskandinav halk ozanı Thjodolf ondan şöyle bahsetmişti: "Kurdun kafesini parçalayan, Büyük Kralın iki gözünü de çıkardı yerinden." Şehirde bir zindanda, dev bir yılanla birlikte bir hücreye kapatılan kahramanımız özgürlük için cüretli bir hamle

6 *The Saga of Harald Sigurtharson*: Bkz. Snorri Sturluson, *Heimskringla*. Alternatif bir çeviri için, bkz. Finlay ve Faulkes (2016). Konstantinopolis'e başka bir gönderme için bkz. *Heimskringla:*
Serin rüzgârlar savaşçı kalyonu
Hızla sürdü kıyıya doğru
Zırhlı başı ve yelkenleri onurlu teknelerimizin
Limana süzüldü.
Meşhur prensimiz gördü
Miklagarth'ın altın surlarını.
Birçok süslü güzel tekne yollandı yüksek surlu şehre.
Bkz. Snorri Sturluson, *Heimskringla: History of the Kings of Norway*, çev. Hollander (1964), 579.

yaparak, Haliç boyunca gerilen zincirin üzerine çıkıp gemisine geçmiş ve orada, burnu yükselsin diye içindeki her şeyi geminin kıç kısmına yığmış ve sonra adamlarına küreklerine asılma emri vermişti. Harald kendi ülkesinde, Roskilde'de (yakın bir tarihte şu güzel Viking teknesinin çıkarıldığı liman), muhtemelen içeriden aldığı bilgiye dayanarak, dost Vikinglere, Konstantinopolis'e MS 1043 yılında gerçekleştirdikleri son saldırı sırasında kılavuzluk ederken karşımıza çıkacaktı. O sıralar Yaroslav'ın oğlu Vladimir de, platin renkli Bosphorus sularında gidip gelecek ve ardından, Rum Ateşiyle yok olan donanmasını seyredecekti.[7] Feci sonuçlanan bu seferin ardından Harald yeni bir maceraya –İngiltere'yi fethetmeye– koyulacaktı.

Bu bir başka büyük "öyle değil de böyle olsaydı" vakasıdır. Ya eski Varangian Muhafızı Harald Hardrada Britanya'yı yönetmeyi başarsaydı, ya MS 1066 yılında, daha sonra Hastings'te gözüne isabet eden bir okla ölecek olan Harold Godwinson'ın kazandığı Stamford Bridge Muharebesinde boğazına saplanan bir oka yenik düşmemiş olsaydı? Eğer uzaktan kuzeni William değil de Harald Britanya'yı fethetmiş olsaydı, bugün çok farklı bir dünyada yaşıyor olabilirdik. Bizans egzotik, yanlış anlaşılmış bir "öteki" olabilir; ancak o aynı zamanda, bir tür kültürel peri olan tanrı-anne, İngiltere'nin yeni yöneticisinin talim sahası olmuştur.

Ancak William gelmiş, Harald gitmişti ve kısa bir süre sonra Konstantinopolis'te, hipodrom yakınlarındaki Varangian kampında, acemilerin kaydı yapılacaktı. Yerinden yurdundan edilmiş soylular ve Norman hükümranlığı altınca yaşamayacak ya da yaşayamayacak gençler Doğuya yelken açmışlar ve ilerledikçe oraya buraya saldırmaya ve etrafı yağmalamaya başlamışlardı. Bunların Balear Adaları, Sardinya ve Fas'taki gürültülü maceralarına ilişkin kayıtlar vardır. Bu kavgacı fırsatçılar, muhtemelen MS 1075 civarında (1040 gibi erken bir tarihte de olabilir), anlatılanlara göre, "kâfirlerin" "büyük şehir" Miklagard'a saldırdığı haberlerinin peşi sıra Konstantinopolis'e varmıştı. Benedikten rahibi ve İngiliz vakanüvis Orderic Vitalis hikâyeyi şöyle özetliyor: "İngiliz sürgünler Yunanlar tarafından sıcak karşılandı ve Yunanların tek başına üstesinden gelemeyecekleri kadar güçlü olan Norman güçlerine karşı savaşa yollandılar."[8]

---

7 Cameron (2006), 43.

8 Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History* 4.2.172, çev. Chibnall: "exules igitur Anglorum favorabiliter a Grecis suscepti sunt. et Normannicus legioni-

Onlara dair artık kafamızda bir şeyler canlandırabiliriz: memleketlerinden, yakınlarından ayrı düşmüş, gözü kara, ayrıcalıklı, yalıtılmış –mükemmel gizli ajanlar–, efendilerine sadakatle bağlı kalmayı alışkanlık haline getirmiş savaşçılar. Anglo-Sakson dünyada bunlar *hearthwerod* ya da *hearth-troop* [aile ocağının askeri], kralın muhafızı olarak adlandırılıyordu; burada ise kendilerine Varangianlar deniyordu: Arkadaşlarını korumaya ve onların düşmanlarını öldürmeye yemin etmiş, en yüksek vasıflı paralı askerlerdi onlar.

Bir Varangian Muhafızı mızraklayan Bizans kadını

Açıkçası bu, meydan okuyuşları da içinde barındıran bir durumdu. İoannis Skilicis'in şahane eserinde yer alan ve insanın aklını karıştıran bir resimde, MS 1034 yılında, bir Varangian Muhafız tarafından kötü muameleye maruz kalmış Anadolulu bir Bizans kadın görülüyor. Kaşlarını çatmış kadın elindeki mızrağı askere saplıyor ve bu ortaçağ çizgi-romanının bir sonraki karesinde, mahcup Varangianlar özür mahiyetinde saldırganın giysilerini kadına getiriyor. Bu özel ordu kafasının dikine gidebiliyordu: Varangianlar 1041 yılında, İmparator V. Mihail Kalafates'e karşı kendi başlarına bir isyan başlatmıştı. 11. yüzyılda, Piraeus Aslanının her tarafına runik harflerle bir şeyler karalayanlar muhtemelen Varangianlardı.[9] Ancak her şey bir yana, görünüşe bakılırsa, Varangian Muhafızlar hayranlık uyandırıyordu ve herkes Varangian emekli askerlere büyük saygı gösteriyordu. Anlatılanlara

bus quae nimium Pelasgis adversabantur oppositi sunt."

9 Yakın tarihli ilginç bir akademik çalışma için bkz. Thorgunn Snaedal, "Runes from Byzantium: reconsidering the Piraeus lion", *Byzantium and the Viking World* (2016), 187-214.

göre, İmparator I. Aleksios, İngiliz cengaverleri için Civitot adlı [bugünkü Gemlik] küçük bir kasaba kurmuş;[10] ama çok geçmeden, "büyük sarayını ve kraliyet hazinelerini korumaları için" onları geri çağırmıştı.[11]

Aynı zamanda, öğrendiğimize göre, Varangianların bugün Kırım denen yerde bir *nova anglia* kurmak üzere toprak almalarına izin verilmişti. Bir Frankisyen misyoner, 13. yüzyılda o bölgenin *terra Saxorum* olarak bilindiğini yazmıştır. Bunu izleyen yüz küsur yıl sonra Katalan denizciler, Azak Denizi civarında, Batılı orijinlerini hatırlatan adlar taşıyan –Varangido, Susaco (Saxon ya da Sussex) ve Londina– Varangian yerleşimlerinden bahsedecektir.[12]

Bu düzenleme hiç kuşkusuz, Sutton Hoo ve Tingatel'e yapılan, o erken dönemli ticari gezilerden beri kıyıda sabırla bekleyen İngiliz ile Konstantinopolis arasında bir ilişki doğmasına neden olmuştu. Malmesburyli William'ın *De Gesta Regum Anglorum* adlı kitabında yazdığına göre, I. Aleksios Komnenos "İngilizlerin sadakatine hürmet etmiş... ve bu hürmetini oğluna da geçirmişti"; MS 1176 yılında, Konstantinopolis'ten II. Henry'ye bir elçi gönderilmiş ve Prens John ile İmparator Manuel'in kızı arasında bir evlilik teklif edilmişti (elçi, imparatora armağan olarak verilen av köpekleriyle dönmüştü). Yapılan teklife göre, tahtın bu iki vârisi Konstantinopolis'te ikamet edecekti. Bu "özel bağlantı" neredeyse bir karşılık bulmuştu: 1204 yılında, Dördüncü Haçlı Seferi sırasında, İngiliz askerler dışarıdaki Frank Hıristiyan saldırganlara karşı Konstantinopolis surlarını korumaya çalışacaktı. Konstantinopolis kaynakları İngilizlere hâlâ "barbar" diyor olabilirdi; ancak onlar görüldüğü üzere doğru tarafta savaşıyordu. Robert de Clari, kuşatma sırasında Venedikliler surların bir kısmını ele geçirmeyi başardığında "...İngilizler.. kılıç ve baltalarla onlara saldırdı ve hepsinin kellesini uçurdu" diye yazmıştır.[13]

Zaman ilerledikçe, Varangianlar ağırlıklı olarak törenlerde göstermelik bir rol almaya başlamıştı. Onlardan son kez MS 1341 yılında, Bizans'ın hayatta kalmak için onlara en çok ihtiyaç duyduğu bir tarihte, tam 500, hatta daha fazlası tarihten silindiği zaman söz edilmiştir.

---

10 Constable (2008), 227.

11 Orderic Vitalis, *The Ecclesiastical History* 4.2.172, çev. Chibnall.

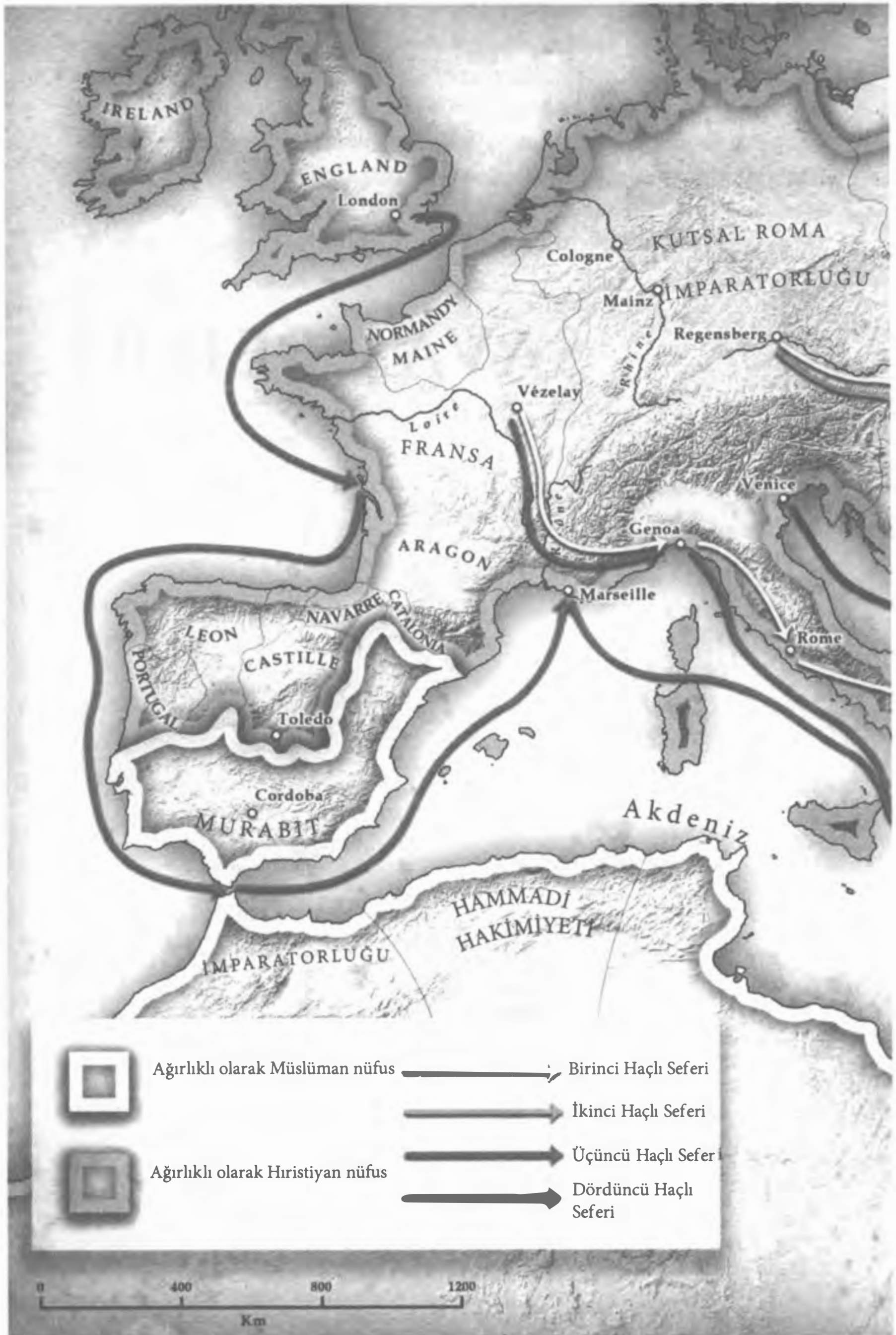
12 Bkz. Shepard (1973), 60-77 ve Fell (1974), 192-3.

13 Robert de Clari, *La Conquete de Constantinople*, bkz. Historiens et Chroniqueurs de Moyan Age 57.

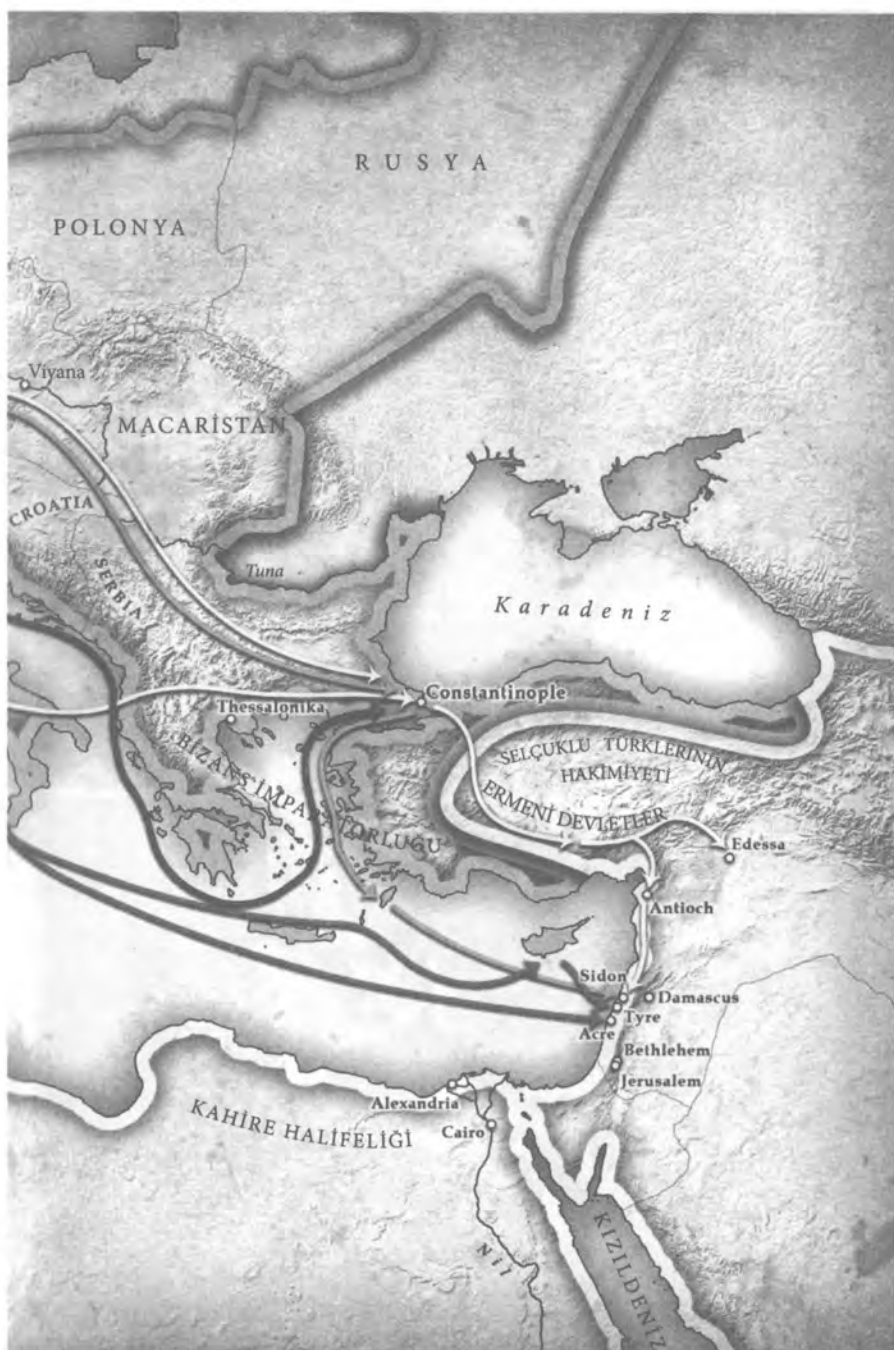
Varangianlar kışkırtıcı ve büyüleyici; onlar bize, zaman içinde Konstantinopolis kültürünün mükemmel bir çeşitlilik gösteren doğasını hatırlatıyor. Hepsi de inşasında, ticaretinde, ibadetinde, politikasında rol alarak şehirle bir biçimde bağ kurmuş farklı inançlar, kültürler ve ırklar buranın çok güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmiş bir yer olmasını sağlamıştı. Ancak Varangianlar buyur edilirken, Bizans hain bir yabancı ve eski bir dost –açgözlü ve yırtıcı Batı– tarafından zorlu ve acı bir sınava tâbi tutulmak üzeriydi.

Kısım Beş

SAVAŞ ŞEHRİ

Haçlı Seferleri

RUSYA
POLONYA
Viyana
MACARİSTAN
CROATIA
SERBIA
Tuna
Karadeniz
Constantinople
Thessalonika
BİZANS İMPA TORLUĞU
SELÇUKLU TÜRKLERİNİN HAKİMİYETİ
ERMENİ DEVLETLER
Edessa
Antioch
Sidon
Damascus
Tyre
Acre
Bethlehem
Jerusalem
Alexandria
Cairo
KAHİRE HALİFELİĞİ
Nil
KIZILDENİZ

Bizans İmparatorluğu, 1050

Bizans İmparatorluğu, 1204

BOSNA
SIRBİSTAN KRALLIĞI
BULGAR KRALLIĞI
THESSALONİKA İMPARATORLUĞU
LATİN İMP.
EMPIRE OF NICAEA
TREBIZOND İMPARATORLUĞU
MOĞOL HAKİMİYETİ
CILICIA
MEMLÜKLER
Karadeniz
Akdeniz
Semlin
Belgrade
Severin
Vidin
Silistra
Tirnova
Sardica
Ragusa
Scopia
Philippopolis
Civitate
Bari
Dyrrachion
Ochrid
Hadrianopolis
Constantinople
Naples
Taranto
Thessalonike
Rhadestos
Gallipoli
Nikomedia
Nicaea
Prousa
Pelagonia
Larissa
Arta
Salona
Athens
Smyrna
Ephesus
Philadelphia
Laodicea
Methone
Corone
Amastris
Sinope
Amisus
Trebizond
Amasia
Ankyra
Sebasteia
Philomelion
Konya
Attalia
Tarsus
Sis
Edessa
Antioch
Aleppo
Laodicea
Tripoli
Damascus
Jerusalem
Alexandria
Cherson
Bosporos

Haçlı Seferleri sonrası Konstantinopolis

GALATA
H a l i ç
B o ğ a z
12th-13th April 1204
ÜÇÜNCÜ TEPE
Great Nymphaeum
Forum of Theodosios
Mese
Homonoia Church
Prosphorion
Horrea
Strategion
BİRİNCİ TEPE
Basilica
Theotokos
Tiyatro
Kynegion
St George of Mangana
Aya İrini
Hospice of Samson
Ayasofya
Senato
Augusteion
Justinianos Sütunu
Hipodrom
BÜYÜK SARAY
Zeuxippos Hamamı
Julian Limanı
Hormisdas Sarayı
St Peter & St Paul
St Sergius & St Bacchus
D e n i z i
0
500
1000
1500
2000
metres

45. Bölüm

BÜYÜK BÖLÜNME?
MS 1054

Dinsel ve milli bir düşmanlık, Hıristiyan dünyanın iki en büyük cemaatini hâlâ bölüyor ve Konstantinopolis hizipçiliği, en çok muhtaç olduğu müttefiklerini kendisine yabancılaştırarak ve en tehlikeli düşmanlarını kışkırtarak, Doğudaki Roma İmparatorluğunun gerilemesini ve çöküşünü hazırlıyor.

Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*[1]

16 Temmuz 1054'te, yaz sıcağının bastırdığı günlerden birinde, Roma'dan gelen, başlarında Kardinal Humbert'in bulunduğu, papalık temsilcileri Konstantinopolis içinde ilerliyordu. Ayasofya'nın serin salonuna girdiler ve kiliselerine hakaret ettikleri yargısına vardıkları, Bizans'tan Ortodoks piskopos Keroularios ve diğer din adamlarına yönelik bir aforoz kararını kilise mihrabına çarptılar. Buna karşılık veren Keroularios hemen papalık temsilcilerini aforoz etti. Böylece Büyük Bölünme dediğimiz olay başlamış oluyordu. Bu açmaz 1964 yılına kadar, 910 yıl daha çözümsüz kalacaktı.

Buradan anlaşılacak bir şey varsa o da şudur: İki tarafın da ayrıntılarıyla belgelediği bu teo-politik kriz, sözlerin tehlikeli bir biçimde tırmanışıyla alevlenmiştir; daha doğrusu bu krize, Yunan filozof Platon'un, yazılı sözün tehlikelerine ilişkin uyarılarını dikkate almayan adamlar neden olmuştur. Platon konuşma olmaksızın yazının yetim kalmaya mahkûm olduğunu belirtmiştir: "Ortalığa yayıldığı zaman... kötü muameleye maruz kalan ya da haksız yere suçlanan... yazı her zaman yardım için babasına

1 Gibbon c. 7, b. 60: The Fourth Crusade, Kısım I.

muhtaçtır; çünkü yazının kendini koruma ya da kendine yardım etme gücü yoktur."[2] Her biri bir öncekinden daha abartılı, öfke kusan parşömen ruloları, Eski ve Yeni Roma arasında yıldırım hızıyla gidip gelmeye başlamıştı. Anlaşmazlık hem bir şey hem de bir fikir üzerineydi. Dediğim dedik Piskopos Ohrili Leon (kardeşi bir hadımdı ve hadımlığı övmekte her zaman ipin ucunu kaçırmıştı) Latinlerin Aşşai Rabbani ayininde mayasız ekmek kullanma pratiklerini mahkûm eden ve kilisesinin dini otoritesinin ekümenik olduğunu iddia eden mektuplar yazmıştı. Ekümenikliğin Yunancaya doğrudan çevirisi, bütün Hıristiyan dünyaya *–oikoumene* of Byzantium– işaret eder; ancak Roma'daki pimpirikli papa, bunu Byzantium'un evrensel iktidara sahip olduğu iddiasında bulunduğu biçiminde almıştı. Genelde bütün tartışmalarda olduğu gibi burada da, tali sıkıntıların üstüne körükle gidilmişti; örneğin Ortodoks Kilisesinin rahiplerin evliliğine izin vermesi ve biri diğerinin gözünde aynı oranda kusurlu tarafların İznik Amentüsünün özünü yanlış anlaması (Latin kilisesi bu öğretide değişikliğe giderek, Kutsal Ruh'un yalnızca Baba'dan değil aynı şekilde Oğul'dan da kaynaklandığını iddia etmişti –çok tartışılan *filioque* [ve oğul] maddesi) gibi meseleler öne çıkarılıyordu.

Eski Roma o tarihlerde bir dizi yolsuzluk içinde sendeliyordu. Bir yıl içinde üç ayrı papa seçilmişti. Kendine çekidüzen vermenin bir parçası olarak standartlar yükseltiliyor ve çarpıklıklar gideriliyordu. Şehirde erdemli olma ve reform yapma yönünde büyük bir heves vardı. Konstantinopolis tam da böyle bir zamanda ateşe körükle gitmişti. Büyük Konstantin aslında geçmişte, MS 325 yılında, Roma'daki Senatonun Konstantinopolis'tekinden önce geldiğini kabul etmişti; ancak bu hiyerarşik düzen asırlar boyu abartılmıştı. Mesih İsa'nın, Petrus'un kilisesini [San Pietro] üzerine konduracağı kaya olduğu beyanı, kurnazca uydurulmuş metinlerle birleştirilmişti. Roma davası için son derece tartışmalı bir risale olan *Konstantin'in Bağışı* [*Donation*], 8. yüzyıl sonu ya da 9. yüzyıl başlarında uydurulmuş bir belgeydi. Kendisini 320 civarındaki tarihsel olayların kaydı ilan eden bu belge, dindar bir şekilde, Papa Sylvester'in Büyük Konstantin'i vaftiz ettiğini, ederken de onun cüzam hastalığını tedavi ettiğini belirtiyordu. Doğal olarak şükran duyan Konstantin, Roma'ya "minnetle" olağanüstü çeşitlilikte hediyeler sunmuştu; İskenderiye, Antiokheia, Yeruşa-

2 Platon, *Phaedrus* 275d-e, Fowler, çev. (1925).

lim ve Konstantinopolis şehirleri de dahil, çok geniş toprakların kontrolü de bu hediyelere dahildi (ne var ki, belgeyi uyduran çocukça bir hata yapıyor, Konstantinopolis'in o tarihlerde resmi olarak kurulmamış olduğunu unutuyordu). Konstantin'in İtalya anakarasından Byzantium'a taşınmasının kendi başına, Roma'nın ruhani üstünlüğünün saygıyla kabulü olduğu söyleniyordu.[3] Bu belge iki tarafın da zararına olacak şekilde sistematik olarak kurcalanmıştı.

Ancak asırlar boyu "Büyük Bölünme" olarak, çığır açıcı, anıtsal bir olay olarak pazarlanmakla birlikte, işin aslı çok daha sıradandı. İki Roma aslında birbirini –Viking tehdidiyle başa çıkmak zorunda olan ve Rusları dinden döndürmek için misyonerler yollayan– Piskopos Photios'un tetikte olduğu MS 864 yılında zaten aforoz etmişti. Buna rağmen, iki taraf da politik ve askeri müttefikler olarak birbirleriyle iletişimi ve müzakereyi sürdürmüş ve birbirlerini desteklemişti.

İzlanda'dan eser serinletici bir rüzgâr, dünya tarihinde elverişli bölünmeler bulma arzumuzun giderilmesine yardımcı olabilir. İzlanda ve Norveç Hıristiyanları açıkça, Konstantinopolis'le kendilerini yakın bağlantı içinde hissediyordu. Bizans İmparatoru İzlanda'daki Hıristiyanlara, kapılarına dikilmiş tehditler yağdıran Kutsal Roma İmparatoruna karşı bir alternatif sunuyordu. Krallar, soylular ve hacılar dualar almak ve kutsanmak için Konstantinopolis'e geliyordu. Bazı belgelerde Bizans İmparatoru ile Mesih İsa'ya aynı şekilde, *stolkonungr* olarak hitap ediliyordu. Buna karşılık "Yunanların kralı Kirjalax" (yani İmparator IV. Aleksios) MS 1203'te, Norveç, Danimarka ve İsveç krallarından askeri yardım talep ediyordu. Bu kayıtlarda, kilisenin birliğinde kaçınılmaz bir bölünmeden ziyade, sıradan yerel politik tıkanıklıklara tanık oluyoruz.[4] Büyük Bölünme aslında tarihin iskân ettiği, bulanık çizgiler ağından çok bizim kum üzerine çizdiğimiz kutulara ve çizgilere uygun düşüyor.

Eski ve Yeni Roma arasındaki sorun teolojik olduğu kadar, bu teolojik ağız dalaşının günün politik ittifakları üzerindeki etkisiydi. MS 1054'te olan şey bir bölünme değil de bir çatlaktı belki de: mikrobun içine girip bünyenin iltihap kapmasına neden olabilecek bir çatlak.

---

3 Ağırlıklı olarak Whalen (2007) ve Chadwick (2005)'e bağlı kaldım. Bkz. ayrıca Ryder (2011) ve Kolbaba (2011).

4 Bkz. Jakobsson (2008).

11. yüzyıl Bizans tarihçisi Mihail Attaleiates, Halley kuyrukluyıldızının gökyüzünde belirmesini şöyle anlatmıştır:

> Dördüncü ilan-yılının* mayıs ayı boyunca, güneş battıktan sonra, dolunay zamanındaki ay kadar büyük ve parlak bir kuyrukluyıldız görünmüştü gökyüzünde. Bu yıldız sanki duman ve sis püskürtüyordu ağzından. Ertesi gün yıldız dokunaçlar salmaya başladı ve onlar uzadıkça yıldız kısalıyordu. Bu ışınlar doğuya, ilerlediği yöne doğru uzadı ve bu tam kırk gün sürdü.[5]

Bayeux Duvar Halısı üzerindeki Halley kuyrukluyıldızının görüntüsü karşısında zevkten dört köşe olabiliriz; ancak Konstantinopolis'te yaşayanlar için kuyrukluyıldızın MS 1066'da gökyüzünde belirmesi felaket alametinden başka bir anlama gelmiyordu. Gökyüzündeki bu alaz geçişlerinin imparatorlarına ölümcül hastalık ve halklarına da kötü şans getireceği düşünülüyordu. Bir kuyrukluyıldız, söylentiye göre, Büyük Konstantin'in ölümüne ve kurduğu şehirde oluk oluk akacak kana işaret etmişti.[6] Batıl inançlılar korkmakta haklıydı. Kuzeyliler [Norsemen] geri gelmişti; ama bu kez dost değil düşman olarak. Normanlar artık gözlerini yeni bir ödüle dikmişti; bu ödül Konstantinopolis şehriydi.

---

* Doğu ve Batı Roma İmparatorluğunda 15 yıllık zaman dilimi –çn.

5 Attaleiates (2012), b. 15, 91 ve 92. kısımlar. Dördüncü ilan-yılı aslında 1066'da değil, 1065'te başlıyordu.

6 Skylitzes 8 (İmparator Aleksandros). 3, çev. Wortley.

46. Bölüm

1071, 1081 VE HEPSİ

MS 1071-81

O zamanki Roma devletinin kötü koşulları ölümcül salgınlar doğurdu... Bazen yine de dışarıdan gelip hak iddia eden yabancıları –savaşması zor bir kötülüğü, dermansız bir illeti– getiren Kaderdi. Bunlardan biri, Normandiya'da doğmuş ama çok çeşitli kötülüklerle beslenip yoğrulmuş, iktidara duyduğu şehevi arzusuyla malum, palavracı Robert'tı.

Anna Komnena, *The Alexiades*[1]

MS 1081, çok hareketli bir yüzyılın hareketli bir yılıydı. Herkesin dediğine göre, zorbanın teki olan yeni imparator Aleksios Komnenos, belli bir sayıda Türk ve Latin paralı askerin yardımı sayesinde hışımla Konstantinopolis'e dönmüştü. Peşi sıra gelen yağma, ölüm ve yıkım, artık I. Aleksios adını alıp tahta geçmek isteyen bu adamın kırk günlük bir kefaret ödemesini gerektiriyordu. Bu yüzden, yirmi dört yaşındaki, Komnenos hanedanının kurucusu, yaşadıklarıyla Konstantinopolis'in hikâyesine yeni renkler katacak olan Aleksios, azimli yönetimine kıl bir fanila giyerek ve taş bir zemin üzerinde uyuyarak başlıyordu. Balkanlar'da Bizans'ın bazen müttefiki ama daha çok da düşmanı olan Türki kavimlerden Peçenekler akınlar düzenliyor ve yerleşiyordu;[2] ve Byzantium'un dini liderlerini aforoz etmeye karar vermiş Batıda ise Roma, kısa dönemde çare olsun diye, İtalya'nın kuzeyinde sinsice dolaşan Normanlarla ittifak yapmayı düşünüyordu. Savaş heveslisi soy-

1 Anna Komnene, *The Alexiad* 1.10, çev. Sewter (2009), 30.

2 Peçenekler MS 1091 yılında, günümüz Türk-Yunan sınırına yakın Maritsa [Meriç] Nehrinin geniş deltasında yenilgiye uğratılacaktı (ve o zaman Konstantinopolis sokakları yeni bir popüler şarkı olan "On bin Peçenek Mayısın ilk gününü göremeyecek" ile inleyecekti).

lulardan biri olan Robert Guiscard'ın, Şehirlerin Kraliçesine ilişkin, Konstantinopolis sakinleri için hiç de hayırlı olmayacak özel planları vardı. Ve 1081 yılında niyetini açığa vuracaktı.

Robert Guiscard çağın vakanüvisleri tarafından hayli renkli ifadelerle şöyle anlatılmıştır:

> Bu Robert aslen Norman doğumluydu, ama annesi babası bilinmiyordu; buyurgan bir karakteri vardı ve zihni tamamen fesat doluydu; cesur bir savaşçıydı ve büyük insanların servetine ve gücüne saldırırken son derece kurnazdı; amaçlarına ulaşmakta mutlak bir kararlılık gösterir, eleştirileri karşı çıkılmaz tezlerle bertaraf ederdi. Boylu boslu dev gibi bir adamdı, en güçlü erkekleri bile geride bırakırdı; al yanaklı, sarı saçlı, geniş omuzlu biriydi, gözleri çakmak çakmaktı, alev fışkırırdı sanki... Robert'ın bir narası, derler ki, on binlercesini kaçırmaya yetermiş. Talihin, doğanın ve ruhun bahş ettiği böylesi niteliklere sahip biri olarak, bekleneceği gibi, hiç kimsenin kulu kölesi olamazdı, dünyada kimseye boyun eğecek biri değildi.[3]

Kızını Konstantinopolis İmparatoru VII. Mihail Dukas'ın oğluyla evlendirmeye hazırlanan (Mihail'in tahttan indirilmesi üzerine hemen vazgeçilmişti) Robert, Adriyatik Denizinin doğu kıyısında uzanan büyük toprak parçasını istila etmeyi kendisine hak bilmişti. İlan ettiğine göre, zaten doğal olarak onun olması gerektiği için onun olan toprakları işgal ediyordu. MS 1071'den beri –geçilmesi imkânsız sert savunmasını kırdığı, bugün uluslararası göçmenlerin ve sığınmacıların toplaştığı bir limana tepeden bakan– İtalya'nın topuğundaki Bari'yi elinde tutuyordu ve şunun şurasında Bizans'a, Adriyatik'i geçmek için gereken dokuz saatlik bir tekne yolculuğunun ardından üç günlük bir davetkâr yürüyüş kalmış oluyordu. 1081 yazında deniz yoluyla, kıyısında antik İllirya Krallığı ve şimdiki Arnavutluk olan Dyrrachium'a kuvvetlerini yığan Guiscard, doğuya gitmesi için Via Egnatia'nın kendisine büyük kolaylık sağlayacağını biliyordu. Konstantinopolis'in yeni imparatoru Aleksios da bunu gayet iyi biliyordu; Vikingler, Anglo-Saksonlar ve Türklerden oluşan 20.000 kişilik bir orduyu bu Normanı püskürtmek üzere yollayacaktı. Ancak Guiscard 30.000 asker getirmişti ve kazanmaya kararlıydı; Konstantinopolis önemli bir ödüldü.

---

3 Anna Komnene, *The Alexiad* 1.10, çev. Sewter (2009), 54.

Norman ve Bizans güçlerinin çarpıştığı yer bugün tam Egnatia Yolunun dışında (buradaki eski yol artık üç geliş gidişli bir otoyolun altında kalmış durumda), bir büfenin ve egzoz borusu satan dükkanın arkasında kalıyor.

Birçoğu Batıdan gelmiş paralı askerler olan 20.000'den fazla Bizans askeri arasında özel savaşçılardan oluşan bir grup vardı. *Excubitores* [Nöbetçi] ve Varangianların yanı sıra 500 küsur asker, tipik olarak atlı, atları da binicileri gibi zırhlı, yüzlerinin tamamı miğferle kaplı ve koruyucu bir zincir zırh giyen, Kataphraktoi adında, seçkin bir birliğe bağlıydı. Çağdaşları, sıkı bir kama düzeninde savaşa giren bu adamların disiplininden gerçekten gıptayla söz ediyordu. II. Nikiforos Fokas'ın[4] yazdığı iddia edilen *Praecepta Militaria* adlı bir kaynak büyük bir hevesle onların silahlarının listesini çıkarmıştır: demir gürzler (birçoğunun üzerinde sivri uçlu demirler vardı), hançerler, palalar, kılıçlar ve demir kargılar. Alternatif olarak, hem adam hem de at tamamen metalle kaplı olduğundan, gezen soba anlamında, Clibinarii de denen Kataphraktoi'nin, Pers ordusundaki seçkin fedailerden esinlendiği düşünülmektedir. Destansı bir şöhreti vardır bu birliğin: Sutton Hoo bulunan gemi gömüsündeki Anglo-Sakson kralın giydiği miğfer pekâlâ Kataphraktoi tarzı olabilir. Kataphraktoi zırhı kesinlikle birçok popüler destan ve peri masalı için model olmuştur.

Zincirden koruyucu zırhları ve sivri demir uçlu yüzeyi olan gürzleriyle Kataphraktoiler ile taş işlemeli tunikleri ve çifte ağızlı baltalarıyla Varangianlar zaman içinde birer fantezi unsuru haline gelmiştir. Ancak bu özel seçme birlikleri İllirya'nın kıyısında kaçınılmaz bir son bekliyordu. Varangianlar ileri atılmış, ancak yalnız kalmıştı. Böylece Normanlar üzerlerine çullanıp onları yakınlardaki Mikail Kilisesine sığınmak zorunda bırakmıştı. Orada Guiscard'ın birlikleri tarafından kuşatılmışlardı. Sonrasında kapıların dışına barikat kurulacak ve bina, içindekilerle birlikte ateşe verilecekti.

Ancak Via Egnatia'daki tüyler ürpertici başarısına rağmen, Robert Guiscard bu avantajını eve taşıyamamıştır. Saldırısına karşı saldırıyla yanıt alır ve nihayet Butrint Körfezinde Bizans filosu Robert Guiscard'a denizcilik marifetini göstererek, bu Normanı 1084 yılında İtalya'ya dönmek zorunda bırakır. Kâğıt üzerinde bu bir başarısızlıktır –tek büyük ölçekli Norman istilası başarıyla püskürtülmüştür– ancak Norman seferi Batılı güçleri Bizans topraklarının kalbine sokmuş ve endişe verici bir şekilde bizatihi

4 Kulakovskij (1908), 1-58.

Konstantinopolis'e yaklaştırmıştır. Robert Guiscard'ın oğlu Bohemond, kayda değer toprak kazancı getirecek zaferler yaşamak için bölgededir ve sonunda *Gesta Roberti Wiscandi* ilahisinde olduğu gibi, Guiscard ozanların anlattığı destanlarda bir kahraman olarak hayata veda edecektir.

İmparator I. Aleksios ise tam aksine, Batıda iftiraya kurban gitmiştir. Söylentilere göre, Guiscard'ın karısı Sichelgaita'ya kahraman kocasını zehirlemesi koşuluyla evlilik vaat edilmiş ve Bizanslılar Guiscard'ı ancak böyle bir hileyle yenebilmiştir. Daha sonra iyiden iyiye işlenen bu hikâyeye göre, evlilik gerçekleşmiş ve Aleksios Norman kraliçeyi diri diri yaktırmıştır.

Ama işin aslı şu ki, Aleksios bütün bu durumu gayet iyi idare etmişti. Sahip olduğu toprakların –ve aslında Ortodoks vatanın– hızla küçüldüğünü kabul ederek, yönetimini, ordusunu ve idari mekanizmayı pekiştirmiş ve stratejisini en sıkı pazarlık koşullarına uygun bir yol izleyecek şekilde belirlemişti. Guiscard'la savaşa giren Bizans ordusunun yapısı bize çok şey anlatmaktadır: Bir kiliseye kıstırılıp dehşetengiz ölümü yaşayanlar İngiliz ve Rus Varangianlardı. Onların çığlıklarını dışarıda dinleyenler ise Bizanslı paralı askerler olarak savaşan 2000 küsur Türktü. Her ne kadar Batılı kaynaklar I. Aleksios'u dostlarını seçme konusunda (özellikle hor görülen Müslüman Türkler konusunda) alaya alarak aşağılamış olsa da, Konstantinopolis çok-etnili ve tam anlamıyla melez bir dünyanın merkeziydi. Şehir tarihinin ondan önceki 1600 yıllık dönemi boyunca sürekli olarak sallantılı ittifakları ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan anlaşmaları bir düşünün. Bazıları Hıristiyanlığı kabul etmiş görünen Türkler, bu bakımdan güvenilir müttefiklerdi.

Ancak daha doğuda bir savaş aslında etnik ve uluslararası ilişkilere yeni bir ayar vermişti. Yeni Roma'nın Rubicon'u çoktan geçilmişti; Konstantinopolis henüz farkında değildi.

> Bizans İmparatoru kırmızı saten bir otağ kurmuş ve ona benzer bir gölgelik ve sırmalı ipek kumaştan çadırlar dikmişti. Bir altın tahtta oturuyordu kendisi; başının üzerinde, paha biçilmez mücevherlerle bezenmiş bir altın haç asılıydı ve önünde İncil'den pasajlar okuyan rahipler ve papazlar topluluğu duruyordu.
>
> 12. ya da 13. yüzyılda yaşamış El-Hüseyni,
> [*Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye*][5]

5 Akt.Hillenbrand (2007), 55.

On yıl öncesinde, 1071 yılında, Guiscard Batıda Bizans İtalya'sını yiyip bitirirken, Bosphorus'a tepeden bakan sarayının kendine ait kısmında oturmakta olan İmparator Romanos Diogenes'e [IV. Romanos Diogenes] endişe verici haberler gelecekti. Doğu Anadolu, düzlük geniş bir plato, uzak ancak yine de çok eski zamanlardan beri antikçağın yollarıyla bağlantılı bu topraklar yolgeçen hanına dönmüştü. Ve burada yakın bir tehlike teşkil eden eski bir düşman –Türkler– yığınak yapıyordu. Anna Komnena (I. Aleksios'un kızı) durumu şöyle anlatmıştı: "Roma İmparatorluğunun geleceği en sığ sulara battı. Çünkü Doğu orduları çil yavrusu gibi dört bir yana dağıldı, Türkler her yere yayıldı ve Euxinus [Karadeniz] ile Hellespontos [Çanakkale Boğazı] ve Ege Denizi ile Suriye Denizi [Akdeniz] arasında kalan bütün ülkelerde kontrolü ele geçirdi..."[6]

Nuh'un soyundan geldiklerine inanan Türkler şimdi artık –adını Ararat [Ağrı] Dağından alan– antik Urartu topraklarını işgal ediyordu. Önlerinde Van Gölü, arkalarında Ağrı Dağının gölgesi, son derece süslü, cennet bahçesini hatırlatan çadırlarda yaşayan bu savaşçı-göçerlerde medeniyeti geldiği topraklardaki köklerine geri getirdikleri hissi uyanmış olsa gerektir. Yeni kültürleri, İran'ın doğusundan Hindistan'ın kuzeyine kadar geniş bir bölgeyi yöneten Gazneliler gibi, Türki köle askerler tarafından oluşturulmuştu. Gazneliler zaman içinde, isimleri –Musa, Yakup ve benzer– bu insanların bazılarının Hıristiyan ya da Yahudi kökenli olduklarını akla getiren Selçuklular tarafından yenilgiye uğratılmıştı. Her zaman olduğu gibi, Doğu mozaiği yine çok renkliydi.

Bu kendine güvenen ve yabancı gücün ilerleyişinden ötürü korkuya kapılan tebaasından gelen endişeli çağrılara kulak veren İmparator Romanos Konstantinopolis'ten çıkıp savaşmaya karar vermişti. Hazırlık olarak, şehrin yöneticisi Aşai Rabbani ayini düzenlemiş ve en ateşli dualarla yakarmıştı; her rütbeden subaylar ise şehit düşüp ölen ve özellikli de kendilerinin en yetkin koruyucuları olarak kabul ettikleri azizlerin ruhuna dualar etmişti.[7] Savaşa tutuşmadan önce, ordu eğer İmparator II. Nikiforos'un 10. yüzyıldaki tavsiyelerini dinlemiş olsaydı, öldürme başlamadan önce bedenlerini ve ruhlarını arındırmak ve kendilerini hazırlamak için üç gün oruç tutar ve günahlarını ikrar ederlerdi.[8] Yetkin Arap kaynaklar şöyle anlatır olayı:

---

6 Anna Komnene, *The Alexiad* 1.10, çev. Sewter (2009), 13.
7 White (2013), 2.
8 Haldon (1999), 26.

> Bizanslar, kim olursa olsun peşinden gidecek şekilde toplamıştı ordularını. Toplam sayıları altı yüz bin savaşçıyı buluyordu; tam teçhizatlı müfrezeler, muntazam sıralar halinde dizilmiş askerler ve birlikler birbirini takip ediyordu; [sayıları o kadar fazlaydı ki] göz, sayılarının ne kadar olduğunu kestiremiyordu. Sayısız hayvan, silah, mancınık ve her türlü ekipman savaşta kaleleri fethetmek üzere hazırdı... Müslümanlar gördükleri bu büyük ordu, güç ve ekipman karşısında dehşete düşmüştü.[9]

Ancak Doğu Anadolu'nun ovalarından şan ve zaferle dönmek yerine, Bizanslılar Malazgirt Savaşında Türk savaşçılar tarafından bozguna uğratılacaktı. İmparatorun bindiği at öldürülmüştü. Romanos Diogenes göğüs göğüse mücadelede ölümüne savaşmış ama sonunda esir düşmüş ve çamur içinde, Selçuklu lideri Alp Arslan'ın çadırına getirilmişti. Türk önce, halkının Rum dediği, iki denizin kıyısındaki efsanevi şehrin muktedir hükümdarının bu olabileceğine inanmakta zorlanmıştı.[10] Onu serbest bırakmadan önce ayağını İmparatorun boynuna bastıran Alp Arslan böylece Konstantinopolis'e bir mesaj gönderiyordu: Bizanslıların oyunlarına son vermeleri gerekiyordu.[11]

Kafkasya, Ortadoğu ve Küçük Asya'da, Konstantinopolis'in vergilerinden gına getirmiş ve bu yüzden İslamı kabul etmek kolayına gelen –özellikle de Müslüman mistikler onlara azizlerden, ibadet biçimlerinden ve İsa Peygamberden onları rahatlatacak kadar tanıdık gelen sözlerle bahsettiğinde– çok geniş ve farklı özellikte topraklar vardı. Aileler sessizce haçın yerine hilali takmıştı. Türk-

---

9 12. yüzyıl anlatımı için bkz. Muhammed B. Turtuşi'nin (520/1126) *Siracu'l Müluk* kitabı, akt. Hillenbrand (2007), 27-8. Sayıların abartılı olduğunu ve bir kaynaktan diğerine farklılık gösterdiğini unutmayın. *A.g.e.*, 38. "Bizans ordusu kalabalıktı ve yaklaşan sultanın gücü yirmi bindi. Bizans kralına gelince, yanında otuz beş bin Frenk ve otuz beş bin... iki yüz general ve yüksek rutbeli komutan vardı; her birinin emrinde iki bin beş yüz de atlı bulunuyordu. Kralın [da] özel, on beş bin kişilik, Konstantinopolis'in ötesinde yaşayan Oğuz birliği vardı; ayrıca yüz bin lağımcı ve istihkamcı ve yüz bin kişilik de kuşatma mühendisi ve silahları, eyerleri, mancınıkları ve diğer araç gereci taşıyan dört yüz at arabası vardı, ayrıca bir mancınığı da bin iki yüz kişi çekiyordu." İbnu'l Cevzi (597/1200), *el-Muntazam fi tarihil muluk vel-ümem.*

10 Rum, "Byzantium için kullanılan Arapça ve Farsça terimdi," Hillenbrand (2007), 17. Farsça "Selçukluların saray diliydi," *A.g.e.*, 36.

11 Hillenbrand, çatışma üzerine, hem Bizans hem de Müslüman anlatıların –mit yaratma temeli olarak kullanılmasının– muazzam ve kapsamlı bir analizini yapmıştır. *A.g.e.*

ler esir almama felsefesiyle ilerledikçe, birçok örnekte görüldüğü üzere, direniş nafileydi. Yirmi yıl içinde Türk güçleri Akdeniz'e erişecekti ve 150 yıl içinde ise Batılı kaynaklar Anadolu'ya Turchia demeye başlayacaktı.[12] Malazgirt'ten sonra Konstantinopolis bir kere daha, zor durumdaki mültecilere yiyecek ve yatacak yer tedariki sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Kapılarda şimdi yeni "barbarlar" vardı; bunlar Konya'da "Rum Sultanlığı" kuran Selçuklulardı.

Şimdiki Türkiye ile Irak sınırındaki, geniş, düz, İncil'de de adı geçen ovalara bakan Mardin şehrinde Selçuklu tutkusunu görmek mümkündür. Malazgirt zaferi sonrasında, bunun gibi kavşak şehirler Selçuklu Türklerin eline geçmiştir. 11. yüzyılda kurulduğu neredeyse kesin olan Ulu Cami, şehrin yamaçlarına tepeden bakan bir yerde yükselmektedir. Şahane bir görünüş arz eden dilimli kubbesi, aşağıdaki, Dicle Nehrinin suladığı taşlı, tozlu toprakları kontrol eder gibidir. Aynı tarihlerde, nüfusu bir milyonu bulan ve Yunan, Romalı, Pers ve İslami yazarların Barış Evinde öğrenme tutkusuyla yaşadığı Bağdat'ta, Doğu kabuğunu zorlayan bir kültür merkezine kavuşuyordu. Konstantinopolis Sophia'nın, yani dünyevi ve ilahi bilgeliğin muhafızı olduğuna dair ahlaki iddiasını kaybetmeye başlıyordu.

Ve Konstantinopolis'in farkına varamadığı şey şuydu: Malazgirt askeri bir utanç olmanın yanı sıra, onlar için talihsiz bir hikâyeye de dönüşecekti. Bizans yenilgisi sonradan, Türki politik yapıların muzaffer yükselişi olarak ilan edilecek ve Batı tarafından, Hıristiyan Doğunun –aynı şekilde Konstantinopolis'in de– bırakın Tanrı'nın Krallığını korumayı daha kendi evindeki işleri yoluna koymaktan aciz olduğu yönündeki küstahça bir iddia için bahane olarak kullanılacaktı. Malazgirt, halkları harekete geçiren şeyin sistemler değil hikâyeler olduğunun göstergesidir; söylentiler ve dedikodular sıklıkla tarihin hard diskleri olmuştur.

Yaklaşık bu tarihlerde, bekleneceği gibi, genel olarak Doğu Akdeniz'de ve özel olarak da Byzas'ın şehrinde, olaylara yaklaşımda genel bir telaş ve ürkeklik hali olduğu söylenebilir. Sapkınlığa karşı bir dizi göstermelik yargılama yapılmıştı. Örneğin 1082 tarihinde, ruhların insandan insana geçebileceğine inanan Psellos'un İtalos adlı Platoncu öğrencisi bir sapkın olarak mahkûm edilmişti. Balkanlar'da bir hizip olan ve muhtemelen Bizans topraklarının

12 Bkz. Crowley (2005), 25-6.

doğu ucundan Manicilerin ya da Pavlusçuların fikirlerini miras alan Bogomillerin lideri Basileios, 1100 yılında hipodromda diri diri yakılarak öldürülmüştü.[13] Artık operasyonların merkezi haline gelen, altıncı tepenin kuzey yamacında kurulmuş, ana salonlarıyla –Okyanus Salonu, Tuna Salonu, Joseph Salonu– Bizanslıların kaygı duyduğu ve uğraştığı şeyleri gösteren bir bina olan Blakhernai Sarayı ya da Yeni Saraydan, Konstantinopolis'in emperyal oyun kurucuları var güçleriyle kendilerine karşı kurulan komploları önlemeye çalışıyordu. Gayet yerinde olarak, bugün Tekfur Sarayı denen saray kompleksinin bugüne kalmış tek bölümü olan ve yol kenarında taze balık ve kebap satan, ortaçağdan kalma taşların etrafında otopark ve kapalı alan inşa etmiş yerel halkın hiç dikkatini çekmeyen Anemas Zindanları, anlatılanlara göre politik tutuklulara ev sahipliği de yapmıştır. Dinsel histeri bulaşıcıdır. Batıda zaten sokaklar dünyanın sonunun yaklaştığını söyleyerek yürüyenlerden, kendini kırbaçlayanlardan, çılgınca dans edenlerden geçilmiyordu; kendini tamamen kaptırmış hacılar selamete erişme yolunda kendilerine eziyet ediyordu. Küçük Asya ve Ortadoğu'daki kargaşa, birçok kişinin huzur içinde Kutsal Topraklar'ı ziyaret etmesini imkânsız kılmıştı. Geriye dönüp baktığımızda, bu Batıyı Bizans topraklarında bir savaş için davet etmeye uygun bir zaman değildi; ancak akıllı olduğu kadar iş bitirici biri de olan I. Aleksios, insanların geriye dönüp bakınca ne diyeceğine kafayı takacak biri değildi. Konstantinopolis'in şehre ilişkin ve askeri ihtiyaçları, dünyanın hikâyesinde yeni bir karakterin doğuşuna hizmet edecekti: Haçlı Seferleri.

---

13 Bu hiziplerin iyi bir anlatımı için bkz. http://www.iranicaonline.org/articles/cathars-albigensians-and-bogomils

47. Bölüm

HAÇLI SEFERLERİNİN ŞEHRİ

MS 1090-1203

Ah ne asil ve ne güzel şehirdir Konstantinopolis! Ne çok manastır ve saray vardır, eşsiz marifetle yapılmış! Ana bulvarlarında ve hatta yan sokaklarında, takdir edilesi ne çok şey görebilirsiniz! Altın, gümüş, çeşit çeşit urba, kutsal emanetler, her nevi servet saymakla bitmez. Tüccarlar sürekli olarak sık sık yaptıkları gezilerden insan için gerekli olan her şeyi bulup getirmiştir. Bana kalırsa, bu şehirde her zaman yaklaşık 20.000 hadım yaşıyor.

Chartresli Fulcher, *A History of the Expedition to Jerusalem*[1]

Moğolistan ile Kazakistan arasındaki sınırı tayin eden Altay Dağlarında, 2014 yılında, yaklaşık 2800 metre yükseklikte dikkate değer bir keşif yapılmıştır. Yörenin çobanları arkeologlara genç bir Türki kadının gömütünü göstermiştir. Deriden bale pabuçlarına benzeyen şeyin içindeki ayakları kefenden dışarıya fırlamış olan kadın, uzmanların gömülme tarihinin MS 6. yüzyıl olduğunu tespit etmesine yardımcı olan, keçeden, gayet incelikle işlenmiş bir seyahat çantası, yastıklar, bir demir çaydanlık ile koyun ve deve yününden urganlarla birlikte gömülmüştü. Bu kadın zengin değildi; ama muhtemelen kendisine ait olan, ölümünden sonra kurban edilen bir atla birlikte gömütüne yatırılmıştı. Bu kısrağın, kısrağa ait kıvrık metal gem parçasının ve yumuşak deri eğerin bu gayet küçük mezardaki mevcudiyeti, bize Türklerin kadın erkek göçe zorlandıklarını anlatıyor.

1 Fulcher of Chartres, *A History of the Expedition to Jerusalem, 1095-1127*, çev. F. R. Ryan (1973). Fulcher (d. 1029) Birinci Haçlı Seferine katılmış bir rahip ve vakanüvisti.

MS 1090 yılının yaz sonu sıcağında, Trakya havzasını atlı çapulcu sürüleri halinde tarumar ettikten sonra Peçenek Türkleri Konstantinopolis'in banliyölerine dalmıştı. Smyrna'dan [İzmir] liderleri Çaka Bey komutasında yola çıkan Türk donanması da, Ege'deki Bizans topraklarına saldırıyordu. Konstantinopolis yine, yeniden, bir arzu nesnesi olma statüsünden dolayı acı çekiyordu.

Türklerin ardı arkası kesilmeyen saldırıları karşısında desteğe ihtiyaç duyan Aleksios, papaya verilmek üzere, Batıya tatlı dil döktüğü bir mesaj yollamıştı. Mesajında "efendisine ve Mesih İsa'ya iman etmiş herkese, Konstantinopolis surlarının dibine kadar her yeri zapt etmiş imansızlar tarafından bölgede artık neredeyse tümü yıkılmış bu kutsal kilisenin kâfirlere karşı savunulması adına yardım göndermesi" için yalvarıyordu.[2]

Papa II. Urbanus 27 Kasım 1095 tarihinde, Orta Fransa'daki Clermont'ta, toprağı kış koşullarında sertleşmiş bir alanda yaptığı konuşmayla yanıt vermişti:

> Yabancı bir halk ve Tanrı tarafından reddedilmiş bir halk Hıristiyanlara ait toprakları istila etmiş, ne varsa yakıp yıkmış ve yerel halkı talan etmiştir... Yalnızca ben değil, Tanrı da Mesih İsa'nın habercileri olarak sizi, hiç durmaksızın, ister şövalye ister piyade, ister zengin ister fakir, hangi mevkiden olursa olsun, bütün erkekleri, bu hain ırkı topraklarımızdan söküp atmaya ve Hıristiyan sakinlerine zamanında yardım etmeye çağırıyor... Mesih İsa'nın bizim için öldüğü şehirde O'nun için ölmeyi güzel bir şey sayabilirsiniz.

Ve onlar bu çağrıya kulak vermiştir. Haçlılar, nihai hedefleri Kudüs'e gitmek üzere, yol üzerindeki Bosphorus'un hırpalanmış ihtişamına doğru yola çıkarlar. Yalnızca askerler değildir gelenler. Sıradan insanlar, kadınlar ve çocuklar da gelmiştir; silahsız yoksullar, azımsanmayacak sayıda yaya olarak gelen hacılar da vardır aralarında. Birçoğu "haç takmıştır": Beceriksizce boyanmış, çarmıha gerilmiş bir İsa heykelciği sol omuzlarına ya da göğüslerine dikilmiş ya da bağlanmıştır. Avrupa'nın tarlalarında ve yollarında bu yolcular olağanüstü bir görüntü yaratıyor olmalıydı. Ama onlar Aleksios'un beklediği şey değildi. Özel eğitim almış, 2000 denizciyi gönderme yönünde bir teklif belki işe yarar bir şey

2 Bethold of Constanse, *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz*, ed. Robinson (2003).

olabilirdi; ama 30.000 hevesli, deneyimsiz candan oluşan karmakarışık bir yığın... hiç hesapta olmayan bir şeydi. Aleksios, Haçlı-hacı karışımı yığının şehre varış zamanını, güzergâhını ve konaklama yerlerini ayarlayan ekip liderleriyle yakın temasta olsa gerekti. 1071 yılının ardından sığınmacılar, Küçük Asya'daki karışıklıktan kaçarak şehre yığılmıştı. Bu işini bilen zeki adam, daha fazla yeni insana, onlar inanç ve amaç birliği yapmış bir ordu bile olsa, Byzantium Batıdaki bütün şehirlerden on kat daha büyük bile olsa, yiyecek ve yatacak yer sağlayamayacağını gayet iyi biliyordu. Ama başka bir seçeneği yoktu. Kızı Anna Komnena'nın gözlemleri şöyleydi: "Dahası Aleksios sayısız Frenk [Batı Avrupalı] askerinin gelmekte olduğu söylentilerini duyduğunda bile rahat bir soluk almadı; aldıysa bile çok kısa bir soluklanmaydı bu. Bu insanların şehre baskın yapmasından korkuyordu; çünkü onların nasıl vahşi bir öfkeyle saldırdıklarını, zihinlerindeki gelgitleri ve her şeye şiddetle yaklaşmaya nasıl da meyyal olduklarını daha şimdiden görmüştü..."[3] 1097 yılında, 10.000'in üzerinde Haçlı, Konstantinopolis surları dışına yığılacaktı. Gerçekten de Aleksios bir şey başlatmıştı.

İlk başta şehir, vakanüvislerin Keşiş Petrus (ismi aslında Sersem Petrus anlamına geliyordu) dedikleri bir adamın kişisel haçlı seferine tanık olmuştu. Gerisini Anna Komnena şöyle anlatıyor:

> Galyalı biri, adı Petrus, Kuku Petrus olarak biliniyordu; Kutsal Kabir Kilisesinde ibadet etmek için evinden ayrılıp yollara düşmüştü. Birçok tehlike atlatıp bütün Asya'yı kasıp kavuran Türklerin ve Sarazenlerin elinde epey çile çektikten sonra, çok üzgün bir şekilde memleketine geri dönmüştü. Kendisini çağrıldığı hac yolculuğundan mahrum etmeye dayanamazdı ve ikinci kere bu yola katlanma niyetindeydi.
>
> Yolculuğa başladıktan sonra, 80.000 piyade ve 100.000 şövalyenin yanı sıra, onların arasında Lombard geçidini ilk kateden kişi Petrus olacaktı. Sonra Macaristan topraklarını geçerek, kraliçelere layık şehre varacaklardı. Zira herkesin sonuçlara bakıp kestirebileceği gibi, Galyalıların yarışı birçok bakımdan son derece tutkulu ve coşkulu olmakla kalmıyor, aynı zamanda bir içgüdüyle hareket ettiklerinde artık kontrol edilemez bir hal de alıyordu. Petrus'un daha önce Türklerden çok çektiğinin

3 Anna Komnene, *The Alexiad* 10.5, çev. Sewter (2009).

farkında olan İmparatorumuz, diğerlerinin gelişini beklemesi konusunda uyarmıştı onu.[4]

Petrus'un garibanlarına iyi davranılmamıştı. Azımsanmayacak sayıda insan yollarda telef olmuştu ve Konstantinopolis'in dışındaki çalılık düzlükte kamp kuran sağ kalanlar, vahşi projelerinin fantezi versiyonlarında, içeride artık bir kahraman gibi karşılanmaları gerektiğine inanmışlardı. Bu aç insan denizine yukarıdan bakan Aleksios'un, on binlerce fazladan boğaz için yiyecek bulma gibi bir niyeti yoktu ve akıllıca bir hamleyle, Petrus'un Haçlı Seferi katılımcılarını, Türkler tarafından çabucak halledildikleri Anadolu'ya sevk etmişti. Daha sonra (geçmişi biraz tartışmalı bir sima olan) Münzevi Petrus'u, Haçlılar Kudüs'e doğru yol alırken herkese moral veren bir yürüyüş sözcüsü olarak göreceğiz. Bazıları, Haçlı Seferlerini esinlendiren ajit-prop faaliyeti yürüten II. Urbanus yerine Petrus'a itibar etmektedir; bazıları da Petrus'un, tespih tanelerini Batıya ilk getiren adam olduğunu anlatmaktadır. Petrus, gerçek mirası ne olursa olsun, Doğuda, Hıristiyan, Türk ya da Müslüman az sayıda kişiye gayet iyi hizmet edecek, her şeye burnunu sokan bir tür ideolojik ortalık karıştırıcı olmuştur.

Görünürde bu Latin-Ortodoks işbirliğinin amacı (burada Büyük Bölünme diye bir şeyin hiçbir işareti yok), Kudüs'ü geri alma önceliğinin ötesinde, Bizans topraklarını yeniden ele geçirmek ve Konstantinopolis'e geri vermekti. Aleksios gayet anlaşılır bir biçimde, bu seferlerde örgütleyici bir rol oynuyordu: Ama müttefikleri de boş durmuyordu. 1097 yılında Frenk kas gücü Selçuklu Türklerinin Nicaea'yı [İznik] bırakmasını sağlarken, yüksek kale duvarları ardındaki Antiokheia [Antakya] kurnaz çıkacaktı. İlk başlarda Haçlılar buldukları bu topraklardan "doğurmaya gebe" diye söz edecek; ama dokuz ay sonra erkekler, yemek için sindirilmemiş tahıl taneleri bulmak ümidiyle atlarının dışkılarını karıştırıyor olacaktı. Nihayet şehri alan, ozanların şarkılarında ölümsüzleştirilen bir diğer maceracı, Guiscard'ın oğlu Bohemond, zor kazandıkları bu ödülü eski sahibine vermeyi reddedecekti. Konstantinopolis'in yapacak hiçbir şeyi yoktu; liderleri kandırılmıştı. Antiokheia 1268 yılına kadar bağımsız bir prenslik olarak kalacaktı.

Burada etkili olan, milenyum [bininci yıl] endişesi, yabana atılmamalıdır. Birçok insan gerçekten günlerinin sayılı olduğuna

4 *A.g.e.*

inanıyordu. Bu döneme dair Müslüman kaynaklar çarpıcıdır: Arap orduları için Haçlılar, o tarihte daimi hale gelen sıradan, uzlaşmaz takışmaların –Sünni ve Şii, Bedevi ya da Arap ve Selçuk Türkleri– yeni bir örneğinden başka bir şey değildi, üzerinde çok durmaya değmezdi. Bağdat kaynaklı bir olay anlatımı, Müslüman liderlerin lakaydlığını çok iyi özetliyordu: Bir kadı hışımla Halifenin sarayına dalmış ve şöyle demiş: "Suriye'de kardeşlerin develerin eyerinden ve akbabaların midesinden başka sığınacak yer bulamazken, sen ne cüretle burada, bahçedeki çiçekler gibi boş bir hayat sürüyor... güvenli yuvanda gölgeye çekilmiş uyukluyorsun!"[5] Güneye doğru yolculuklarına devam eden Haçlılar en nihayet 1099 yılında Kudüs'ü aldıklarında, katliam beklenmedik bir şey değildi ve bu asla unutulmayacaktı. Kudüs'teki başarının beraberinde bütün günahların affedilmesini getireceği söyleniyordu. Haçlılar çılgınca bir şiddetle saldırmıştı.

Müslüman bir karşı-Haçlı ateşi yavaş yavaş harlayacak (ancak 12. yüzyıl ortalarında belirgin hale geliyordu) olsa da, hırpani, saçı sakalı birbirine karışmış, pis kokan Haçlılarla temas, Doğuda Batılılardan dönek öcüler diye bahseden halk hikâyeleri üretiyordu. *Sirat al-Zahir*'de, yılanlarla dolu kiliselerde ve cıvalı havuzlarda ve şeytani otomatlarda saklanan bir Portekizli anti-kahraman Konstantinopolis sokaklarında bir Arap kahraman tarafından takip edilmektedir.[6] Hıristiyan yargıçların pezevenk gibi davrandığı ve fahişelerin düzüşmeleri sonucunda doğan çocukların kiliseye verildiği anlatılır. Batılıların yıkanmaması, hakkında en çok yorum yapılan konudur. Selahaddin 1187'de Kudüs'ü yeniden alınca, Kubbetü's Sahra'yı gül suyuyla baştan aşağı temizletmiştir.

Konstantinopolis ve çevresindeki Bizans topraklarında yaşayan kadınların, bütün bu olan biten içinde yerinin ne olduğunu merak edebilirsiniz. Haçlı Seferlerine katılan üst sınıftan bir avuç kadın hakkında anlatılanları biliyoruz: Akitonyalı Eleanor Kutsal Topraklara kadar gitmiştir; Beverleyli Margaret'in bir tencereyi miğfer olarak başına geçirip Kudüs'te savaşa katıldığı anlatılır ve aslında bir Türk ya da bir Ermeni köle olan Şecer üd-Dürr, bölgedeki kaosun ateşiyle, 1240 yılında birkaç ay boyunca Mısır'ın hükümdarı olacaktır. Ancak genel olarak Haçlı Seferi anlatılarında kadınların yeri yoktur. Bununla birlikte, İmparator Aleksios'un

5 Frankopan (2015), 136 vd.

6 R. Irwin, "Muslim Responses to the Crusades", *History Today* 47.4, Nisan 1997.

kızı Anna Komnena, beklenmedik bir biçimde, gayet büyük bir ustalıkla, birinci elden anlatılar kaleme almış ancak hak ettiği önem kendisine hiçbir zaman verilmemiş, çağın en seçkin vakanüvislerinden biridir.[7] Konstantinopolis'teki kütüphanelerde ve saraylardaki kadınlara ait bölümlerde ciltler dolusu eser üretmiş olan Anna, yorgun olduğundan, mumlar söndükten sonra geç vakitlerde yazdığından bahseder; o bazen şaşırtıcı olabilen ortaçağ dünyası boyunca son derece insancıl bir yol arkadaşı olmuştur.

Başka bir yerde, medeni bir münakaşa seyircileriymiş gibi, şehrin surlarında cereyan eden çatışmaları alkışlayarak, üst katlardaki pencerelerinden mendil sallayarak seyreden Konstantinopolis kadınlarından bahsedilir. Robert de Clari, MS 1203-1204 yılındaki Dördüncü Haçlı Seferinde, Konstantinopolis'in karaya bakan surları önünde yaşanan böyle bir sahneyi tasvir etmiştir:

> Saraydan leydiler ve bakire kızlar pencerelere yığıldılar ve şehrin diğer insanları, yine hem evli hem de bekar kadınları, şehir surlarına doluştular ve ileride cereyan eden bu savaşı seyrediyorlardı ve imparator da öte taraftaydı. Ve bu insanlar birbirlerine kendi adamlarının meleklere benzediğini, çok güzel olduklarını; çünkü çok iyi silahlar kuşandıklarını ve atlarının da daha iyi donanımlı olduğunu anlatıyorlardı.[8]

Ancak Robert daha sonra bize, birbirinin kopyası olan bu kadınların büyük bir rahatlıkla Frenklerin tarafını tuttuklarını ve İmparator IV. Aleksios'u şehir surlarının gerisine çekildiği için eleştirdiklerini söyleyecekti. Bütün bu anlatılanlar insanda bir parça kurgu hissi uyandırıyor. İmparatorluk ailesinden kadınlar ve saray erbabı, askeri bir sefer başlarken törensel bir işlev yerine getirmekteydi ve Haçlı Seferi hareketinin kadınlar üzerindeki kalıcı etkisi aslında hem biraz daha can sıkıcı (bazı kadınlar evliliklerini ertelemek zorunda kalmıştı)[9] hem de daha acımasız olmuştu.

---

7 Peter Frankopan, Anna Komnena'nın iade-i itibarı için çok şey yapmıştır.

8 Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople*, 75, çev. E. R. McNeal. Bkz. ayrıca Laiou ve Mottahedeh (ed.) (2001); Hodgson (2005). Bkz. Nogentli Guibert, 192 ve Peter Tudebode, *Historia de Hierosolimitano Itinere*, çev. John Hugh Hill ve Laurita L. Hill [Memoirs of the American Philosophical Society] (Philadelphia: The Americal Philosophical Society, 1974), s. 55. *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, ed. ve çev. Rosalind Hill (Edinburgh: Thomas Nelson and Sons, 1962).

9 Örn. Simonis Angelina Antiochina.

Alandaki bir dizi itiş kakış içindeki bu soğuk gerçek, bütün bir yazılı tarih boyunca olduğu gibi, tecavüz ve cinsel şiddetti. Fazlasıyla işlenmiş böylesine iğrenç suçlar tarihsel kayıtlara geçmemiş bile olsa, bu suçlara karşı yasal düzenlemeler yok değildir. Daha 10. yüzyılda, Pax Dei –Tanrı'nın Barışı ve Ateşkesi: Savaşın nerede ve ne zaman yapılabileceğine dair sabit zamanlar ve yerler tayin etmek üzere kilise tarafından desteklenen bir hamle– savaşta vuku bulan tecavüz vakalarına karşı bir hoşnutsuzluk ifade ediyordu; Dördüncü Haçlı Seferinde Hıristiyanlara karşı Hıristiyanların uyguladığı cinsel şiddetin derecesi Papa Innocentius tarafından mahkûm edilecekti;[10] hem II. Richard hem de V. Henry tecavüzü yasaklayan askeri buyruklar çıkarmıştı. Ancak Avrupalı "silahların kanunu" –bir çeşit savaş mutabakatı– muzaffer bir ordu bir yerleşim yerini kuşatmışsa tecavüze ve işkenceye izin veriyordu. Tecavüz, zapt ettiği hem insanlar hem de topraklar üzerinde sahipliği kanıtlıyordu ve yerel topluluklar içindeki yer değişikliğini ve kötünün kötüsünü garantiye alıyordu. Birinciden Dördüncü Haçlı Seferine dek, Müslümanlar kadar Hıristiyanlar da kadınları ve çocukları özellikle hedef almıştır. Bazı anlatımlar, o zamanlar istila etmeyi erkek duhulü terimleriyle tasvir ediyor. Tecavüz savaşın bir yan ürünü değil, bilinçli bir askeri stratejiydi. Haçlı Seferleri sırasında bölgede yaşayan ve Haçlıların geldiği bir zamanda o beldede olma talihsizliğine uğramış kadınların (ve aslında erkeklerin de) çoğunluğu açısından, Tanrı adına cinsel şiddet bir istisna olmaktan ziyade, bir kural olmuştur.

10 Gillespie (2011), 133.

48. Bölüm

MÜZAKERECİ PAPAZLAR VE CANİ GASPÇILAR

MS 1106-87

Her bakımdan o [Konstantinopolis] itidal nedir bilmez; çünkü o öteki şehirleri servet bakımından nasıl geride bırakmışsa, aynı şekilde kötülükte de geride bırakmıştır.
Deuilli Odo, *De Profectione Ludovici VII in Orientem*[1]

5 Nisan 1106 tarihinde, tam 800 yıldır şehirde gururla dimdik duran Konstantin heykelini yıkacak büyük bir fırtına patlamıştı. Birçok kişi bunun, Konstantinopolis'in yakında düşeceğinin bir işareti olduğuna inanıyordu; ama çok az kişi öldürücü darbenin nereden geleceğini tahmin edebiliyordu. Dünyanın Arzusu görünüşe göre gelişmesini sürdürüyordu: Ticaret patlamıştı ve tasarruf edilen paralar Pantokrator Manastırı [bugünkü Zeyrek Camii] gibi şahane komplekslerin yapımında kullanılıyordu. Pantokrator Kilisesine ek olarak, 1118 yılında, akıl hastaları için bir tımarhane ile bir hastane kurulmuştu. Bu hastaneye, ancak kadın bir doktor tarafından bakılabilecek kadınlar için yataklar koyulmuştu. Kilisenin zemini mermer döşeliydi ve burada, söylendiğine göre, haçtan indirildikten sonra Mesih İsa'nın üzerine uzandığı taş levhanın arkasında bir imparatorun oğlu gömülüydü. İmparatorlar da yeni yer yapıp buralara taşınıyordu. Genel olarak I. Aleksios örneğini takip eden imparatorlar, yıkık dökük kalıntıları hâlâ Haliç sırtlarında bulunan, Altıncı Tepedeki yeniden düzenlenmiş Blakhernai Sarayında yaşıyordu. Zaman içinde bu saray Osmanlı Sultanının hayvanat bahçesi, kerhane, çanak çömlek atölyesi ve

---

1 Odo of Deuil, *De Profectione Ludovici VII in Orientem* (*Journey of Louis to the East*) *(1147)*, Kitap 4. Latince: *"in omnibus modum excedit; nam sicut divitiis urbes alias superat, sic eitam vitiis."*

bir imarethane olarak kullanılacak ve ancak 12. yüzyılda bu sarayın işlevi kesin olarak belirlenecekti. Burayı ziyaret eden zevata –şehirde sayıları her geçen gün artan Frenkler (Latinler olarak biliniyordu) dahil– büyük bir gururla buranın mozaikleri, büyük taht odası ve sütunları gösteriliyordu.[2] Şehrin surları, ellerinde baltalarıyla Varangianlar, okçular ve ihtiyaç halinde, Bakire Meryem'in arkalarında olduğundan emin, kalkan olarak tabakları ya da fıçı altlarını kullanan yurttaşlar tarafından büyük bir titizlikle korunuyordu. Ancak 13. yüzyıl yaklaştıkça, Bizanslıların Batıda bir kere daha toprak kaybetmekte olduğu haberleri Konstantinopolis'e ulaşmıştı. Guiscard'ın Byzantium'dan erkekleri bir kilisenin içine tıkarak yakmasından yüz yıl sonra, Normanlar Egnatia Yolu üzerinden geri dönüyordu ve bu kez Konstantinopolis'in müttefiki olarak da değil.

Kuzey Yunanistan'da, Kavala'nın küçük ama önemli bir kasabasında bulunan yazılı bir taş stel –bir mezarlıkta bulunmuş– bize bu Normanların yalnızca bir Bizans kilisesini değil, bütün bir şehri yakıp kül ettiğini söylüyor. Bu stel göründüğü kadarıyla, buradaki topyekün bir yıkımın bugüne kalmış tek arkeolojik kanıtıdır. Bu ölümcül güç oyununu etkileyen Latin Hıristiyan güçlerin Bizans kaynakları tarafından "Batının vahşi canavarı" olarak tanımlanmış olmasında şaşılacak bir yan yoktur.[3]

Sicilya'nın Normanları, MS 1185 yılında Thessaloniki'de [Selanik] saldırıya geçerler. Amaçları Via Egnatia'nın hayati kavşağını kontrol etmektir. Ve bu saldırılarda çapraz ateşe yakalanan şahsiyetlerden biri de Konstantinopolisli Eustathios'tur.

Homeros bir yazar olarak Konstantinopolis'te hiçbir zaman popülerliğini kaybetmemiştir. Bir öğretim aracı olarak kullanılan ve Kilise Babalarının sansüründen kurtulmayı başarmış olan (aslında mecazi bir Hıristiyan erdemler araştırması olarak bir rönesanstan faydalanan) *İlyada* ve *Odysseia* ile bu destanlardan esinlenen hikâyeler hem entelektüel çevrelerde hem de halk arasında dolaşımdaydı. Homeros'un en büyük savunucularından biri de işte bu Eustathios'tu. MS 1110 yılında Konstantinopolis'te doğmuş olan Eustathios, Azize Euphemia Manastırında ve sonra da Aziz Floros'ta eğitim görmüştü;[4] daha sonra patriğin Dilekçeler

2 Hep yaptığım gibi, o tarihte şehrin durumunu araştırırken, J. Harris'in (2015) çalışmasını son derece yararlı buldum, özellikle de 8. bölümü.
3 Manganeois Prodomos, akt. Harris, J. (2014), 106.
4 A. Makrinos, s.v. Eustathius, bkz. M. Finkelberg (2010) 278-9.

Departmanında ve Hazinesinde görev yapmış, Ayasofya'da diyakoz olarak hizmet vermiş ve sonra da retorik profesörü olmuştu. Eustathios, Konstantinopolis'in eğitime verdiği değerin canlı bir örneğini teşkil ediyordu. Ayrıca *İlyada* ve *Odysseia* üzerine muhteşem bir yorum da yazmıştı. Yararlandığı kaynaklardan biri, antik dünyanın önemli karakterlerini ve metinlerini alfabetik sırayla veren, 30.000 başlıklı şahane bir genel kültür ansiklopedisi olan *Souda*'ydı. *Souda*'da Homeros'un kısa bir biyografisi, Adem'in fiziksel bir betimlemesi, Troialı Helene'nin hizmetçilerin isimleri de dahil her tür deneme metni bulunuyordu (işin ilginç yanı, bu denemelerden biri dünyanın ilk seks el kitabı denebilecek nitelikteydi). Ortaçağ kaynakları tarafından "çağın en bilgili insanlarından biri"[5] olarak nitelenen Eustathios, övgüye layık, engin düşünceli bir bireydi; köleliği yerin dibine sokuyordu ve politikanın kendine hizmet etme cazibesi kadar askeri kibre karşı da uyarılarda bulunuyordu.

Ancak Eustathios bir kere Thessaloniki'deki –Hıristiyan Demetrios'un Galerius'un emriyle mızraklanarak öldürüldüğü ve bugün öğrencilerin protesto gösterileri ve flört etmek için toplandığı, eski Roma hamamlarının yerinde kurulmuş– Aziz (Aya) Dimitri Kilisesinde piskopos olunca, Konstantinopolis'in bütün soyut eğitimini pratiğe dökmek zorunda kalacaktı. İşgalci Norman güçler tarafından hapsedilen Eustathios, kendisini arabulucu olarak çalışırken de bulacaktı. Yeni gelenlerin "agulama ve ciyaklamaları" karşısında dehşete düşen Eustathios için onlar, "toplumlarının kabalığı onlara herhangi bir güzelliği yaşama imkânı tanımadığı için iyi olan hiçbir şeyden haberi olmayan" "şeytanlar"dı.[6]

Selanik'in Zaptı [*On the Capture of Thessaloniki*] adlı eserinde, Konstantinopolis'e doğru ilerledikçe, genç kızların tecavüze uğradığı ve hastaların hastane yataklarında bıçaklandığı, Normanların acımasızlıkları üzerine birinci elden bir tanığın olağanüstü anlatımını buluyoruz:

> Buğday başaklarıyla dolu bir bahçe gibi dikilen ve salınan bir kılıçlar yığınının ortasına sürüldük... bir hançer sanki o an hayati organlarımıza saplanacakmış gibi bir o yana bir bu yana sallanıyordu ve mızraklar her yandan tehditkâr bir şekilde kaburgalarımıza dokunuyordu...

5 Nikitas Honiatis, cenaze konuşması, viii.238, x.334.
6 Eustathios, *On the Capture of Thessaloniki*, çev. Melville Jones (1988).

Eyvah, sonra öyle kötü şeyler oldu ki! Sanki daha önce hâlâ sıcak kanı oluk oluk akan cesetlerin arasından yaya olarak geçtiğim yetmiyormuş gibi, şimdi de at sırtında başka bir ölüler yığınına götürülmüştüm. Ölülerin çoğu şehir surlarının dibine o kadar üst üste yığılmıştı ki, küçük atım ya ayağını koyacak bir yer bulamıyordu ya da ön ayağıyla arka ayağı arasında iki ya da üç ceset oluyordu...[7]

Eustathios 1988'te, Ortodoks Kilisesi tarafından aziz ilan edilmiştir; bu zamana kadar bu kadar yüce bir mevkiye layık görülen ilk Homerosçu araştırmacıdır.

Öte yandan Eustathios politik olarak güçlü bir pozisyonda arabuluculuk yapmıyordu; yetiştiği yer yüzünü kara çıkarıyordu. Başşehir Konstantinopolis, muhaliflerinin istediği gibi davranıyordu. I. Aleksios farkında olmaksızın şehre nifak tohumları ekiyordu. 11. yüzyılın sonunda, ekonomik canlanma planının bir parçası olarak, İmparator, Haliç civarına yerleşen belli bazı Batılı tüccarlara kucak açmıştı. Guiscard'a karşı Byzantium'un yardımına gelen Venedikliler Konstantinopolis'in merkezinin hemen karşısına, Haliç'in kenarına bir kilise kurmuş, evler ve depolar inşa etmişlerdi: Burası Ermeni ve Arap kaynaklarda da Stamboul olarak anılan bir tarihi merkezdir. Başka yerlerde Pisalıların ve Cenevizlerin de mahalleleri vardı. Aleksios, eğer kendisini geniş dış dünyaya karşı korumak istiyorsa, şehrin o dünyaya kucak açmak zorunda olduğunu fark etmişti. Ve bu taktiği işe yaramıştı; Konstantinopolis gerçekten de büyüyüp gelişiyordu. Şehirde bir araya gelen tüccarların "büyük heyecanı ve telaşı" üzerine yorum yapan bir Yahudi ziyaretçi, "hem karadan hem denizden, dünyanın her yerinden, her türlü ticaret için... Babil'den ve Mezopotamya'dan, Med ve Pers ülkelerinden, Mısır'dan ve Filistin'den, hatta Rusya'dan, Macaristan'dan, Patzinakia'dan, Budia'dan, Lombardiya'dan ve İspanya'dan gelmiş..."[8] adamlardan bahsediyordu. Şehrin sakinlerinden olan şair Ioannes Tzetzes, "Konstantinopolis'te ikamet edenler bir dilin ya da bir ırkın insanı değildir, garip dillerin bir karmasını kullanırlar. Giritliler ve Türkler, Alanlar, Rodoslular ve hırsızlıklarıyla namlı Chiotlar vardır"[9] diyordu.

7 *A.g.e.*
8 Benjamin of Tudela, *The Itinerary of Benjamin of Tudela*, çev. Adler (1907).
9 John Tzetzes, *Antehomerica, Homerica et Posthomerica (1793).*

Ama sonra Aleksios'un uzak görüşlü bir lider olmadığı ortaya çıkacaktı. Venediklilere, özellikle Yunanistan'ın güneyindeki Lakonia bölgesinden bol kazançlı zeytinyağı ihracatının kontrolü ve normal olarak ticaretten alınan yüzde onluk vergiden muafiyet olmak üzere, cömert imtiyazlar tanınmıştı. Konstantinopolis yerel halkı, belki gayet makul olarak, öfkeliydi. MS 1171 yılında, I. Manuel Komnenos –muhtemelen 1149 yılında, saltanatının ilk yıllarında, Venedikli denizcilerin Korfu'da Sicilyalı II. Rogerius'a karşı ortak bir Venedik-Bizans seferi[10] sırasında, onun imparatorluk sembolleriyle alay etmesine kişisel olarak içerlemesi ve öfkelenmesi yüzünden– askerlerini çağıracak ve birçok can kaybı pahasına bu Venedik tüccarlarını şehirden zorla çıkararak mallarına el koyacak ve öteki Bizans eyaletlerinde de aynı uygulamanın yapılmasını isteyecekti. Bütün bunlar Venedik için utanç vericiydi.[11]

Bu Konstantinopolis'te popüler bir hamle olmakla birlikte, Manuel asla o tarihlerde anti-Latin havayı stratejik olarak sömürmeye kalkışmamıştır. Kışkırtıcı olabilecek bir şekilde oğlu, geleceğin II. Aleksios'unu, Fransa Prensesi (Agnes, sonra Anna olacaktı) ile evlendirir. Bu Aleksios, MS 1180 yılında henüz daha on bir yaşındayken tahta çıktığında, şehri, halk tarafından pek sevilmeyen, Frenk-Norman soyundan Antiokheialı Maria naip olarak yönetecektir. Konstantinopolis halkı –her zaman sesini çıkaran bir halktı kendisi– "Hellenizm"e dönüş için sesini yükseltmeye başlamıştır. Fırsatı ganimet bilen, Andonikos adlı, şimdi yaşını başını almış ama zamanında gasp, dolandırıcılık, hapishaneden firar, bir kadını kaçırma ve benzeri her türlü yolsuzluğa bulaşmış, son derece renkli bir geçmişe sahip bir emperyal kuzen, şehrin yeni yöneticisi olarak halk desteğini arkasına alıp kapılara dayanır. Heyecana kapılan Kostantinopolis hoi polloi [ayak takımı] ise Latin bölgesine girer ve her yeri yakıp yıkar. Mayıs ayının o günü, bugün balıkçıların tezgâhlarındaki ürünü sattıkları, balıkların solungaçlarının kan rengi lale bahçeleri gibi açtığı o yerde, dehşetengiz kötülükler yapılacaktır. Askeri St Jean (Aziz Yuhanna) Tarikatı (Hospitalier Şövalyeleri)

---

10 Sicilya önemliydi. MÖ 415'te Alkibiades'in talihsiz Sicilya seferinden beri, yiyecek tedarikçisi ve Afrika ile Avrupa arasındaki atlama taşı olarak adanın değeri kolektif hafızada her zaman bir yer etmişti. Mısır'ın kaybından itibaren bu ada (Afrika'daki diğer yerlerle birlikte) tahıl sağlıyordu.

11 Cenova'daki Palazzo di San Giorgio, kısmen Konstantinopolis'teki Venedik Elçiliğinden yağmalananlarla yapılmıştı. Marco Polo burada hapsedilmişti. Bkz. Strathern (2012), 11.

tarafından işletilen bir hastane saldırıya uğrar, kadın çocuk demeden, yataklarında yatan hastalara kadar herkes öldürülür. Anlatılanlara göre, ziyaretçi bir papalık elçisinin kafası kesilip bir köpeğin kuyruğuna bağlanmıştır. Sarayda ise imparator naibi Maria vatana ihanetle suçlanmış, bir manastıra kapatılmış ve gecesinde boğularak öldürülmüştür. Andronikos ise kendisini ortak-naip ilan eder ve o sırada on dört yaşında olan II. Aleksios'u bir yay teliyle boğup öldürdükten sonra, cesedini Bosphorus'un sularına atar. Andronikos ardından, aralarında elli yaş fark olmasına rağmen, Aleksios'un on üç yaşındaki geliniyle evlenecektir.

Andronikos pek aklı başında biri gibi görünmüyor. Halktan biri olduğunu kanıtlama gayretine girerek, kendisinin elinde orak tutan bir köylü olarak dev portresini şehirdeki kiliselerden birinin yan tarafına yaptırmıştır. Orak düşmanları için bir uyarıdır. Andronikos, rivayete göre, çocuklarına bütün devleri keseceğini ve onların geriye kalan pigmeleri yöneteceğini söylemiştir. Sözünün eri biri olarak, tahta çıkmasını engellemeye çalıştıkları için öfke duyduğu Nicaealı birçok kadını ve erkeği, bugün hâlâ ayakta olan, şehrin zarif surları dışında kılıçtan geçirmiştir. "Büyük bir avın üzerine atılan bir aslan gibi ailesinin üzerine düşeceği" vaadinde bulunmuştur. Ancak başlattığı terör seferberliği üzerinden henüz üç yıl geçmeden bir karşı darbeye maruz kalır. Thessaloniki'deki Norman dehşetine ilişkin anlatılanlardan korkuya kapılan ve Norman ordusunun Konstantinopolis'e doğru yola çıktığını duyan yurttaşlar, MS 1185 yılında tiranlarına karşı ayaklanır. Andronikos şehirden kaçmaya çalışır, ancak teknesi Doğu Akdeniz yönünden esen ters rüzgârlar yüzünden gerisin geri savrulur. Yakalanan Andronikos yaka paça bir devenin sırtına atılıp hipodroma getirilir ve orada linç edilir. Byzantium'un büyük ve iyi günlerinde bin bir zahmetle toplanan antik heykellerinden sallandırılan parçalanmış cesedi ayağından asılı öylece bırakılır. Daha sonra ipi kesilerek düşürülen ceset yakınlardaki bir manastırın bahçesine atılır. Komnenos hanedanı için pek de görkemli bir son değildir bu.

Şimdi Konstantinopolis sakinlerine yeni yakıştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Ortaçağ vakanüvislerinin, kutsal Şehirlerin Kraliçesinin yurttaşları olarak ilan ettiği kişiler değildir onlar artık; tam tersine, "kalleş Yunan milleti", "yılanların dölü", "kucaktaki bir çiyan"dırlar.[12] Kısa süren başarılı bir dönemin ardından,

12 Phillips (2004), xxii, Tyreli William.

şimdi Byzantium yorgun, yozlaşmış, yaşlı, küçük ve yalnız görünmektedir.

1187 yılında, Selahaddin Kudüs'ü yeniden fetheder. Hıristiyan Kilisesi için bu eşi benzeri görülmemiş bir felakettir. Batı bir günah keçisi aramaktadır ve o keçi Konstantinopolis'te kapkara parlamaktadır. Bizanslıların yakın tarihte Müslüman güçlerle iyi ilişkiler kurmuş olması bir ihanet olarak görülmüş ve bu, vahim durumu daha da içinden çıkılmaz hale sokan bir unsur olmuştur. Bu arada Byzantium, Bulgaristan ve Kıbrıs'ı da kaybetmiştir (Kıbrıs 1191 yılında İngiliz Haçlı lideri Aslan Yürekli Richard tarafından Kudüs'ün devrik krallarına satılmıştır). Ve başka bir yerde, Endülüs'te, yüz yıldır devam eden bir sorun vardır: El-Cid ve Müslüman dostları Hıristiyan saraylarına karşı çok elverişli bir alternatif ortaya koymuştur. Buradaki kaleler 11. yüzyılın ikinci yarısında saldırıların ve Hıristiyanlara ait bir dizi yenilginin mekânları haline gelir. Bu zaman zarfında, Konstantinopolis'in hem Türki hem de İslami liderlerle kurduğu hayati ilişkiler çöker. Asya'da ve Avrupa'da Bizanslıların kendilerine saldıran güçlere – hangisi olursa olsun– bir tür birleşik cephe teklif edebilmesi imkânsız görünmeye başlamıştır.

Ve ardından nihai darbe gelir: Mesih İsa'nın yeryüzündeki evi, Hıristiyanlığın kendisini kurmuş bir imparatorluğun başşehri, Hıristiyan kâinatın merkezi, içeriden, politik ve dinsel ittifaklarını Batıyla yapmış, Mesih İsa'nın askerleri tarafından saldırıya uğramak üzeredir. Hıristiyanlık kirli bir iç savaşın eşiğindedir; bu savaşın katalizörü yükselen Venedik gücü, merkezi ise İstanbul olacaktır.

49. Bölüm

VENEDİKLİ TEHLİKE, ŞÖVALYE KRALLIKLAR
MS 120-1320

Lanet Latinler... malımıza mülkümüze göz dikmişler ve ırkımızı yok etmek istiyorlar... onlarla bizim aramızda büyük bir nefret uçurumu var; bizim bakış açımız tamamen farklı ve bizim yolumuz tam tersi bir yöne gidiyor.

Nikitas Honiatis, *Historia*[1]

Yüksek surlara baktılar; her taraftan tahkim edilmiş büyük burçlara, büyük evlerine, kimsenin gördüğüne inanamayacağı kadar çok sayıda uzun kiliselerine baktılar; bütün ötekilerin üzerinde hâkimiyet kurmuş bu şehrin boyutları üzerine kafa yordular. Ne kadar yürekli olsalar da, gördükleri manzara karşısında ürpermekten kendini alamıyorlardı.

1204 yılındaki Konstantinopolis saldırısının tanığı[2]

Kuşbakışı, yukarıdan bir bakış hem karada hem de denizde var olan –denizde mi, yoksa karada mı daha mutlu olduğuna karar veremeyeceğiniz– garip bir şehir, Venedik, hakkındaki hakikati bize gösterecektir. Antik dönemin ortaçağa evrildiği günlerde, yerel Veneziklilerin Gotların, Hunların ve Lombardların zulmünden kaçmaya çalıştığı bu sulak yerin payına düşen, ilk başlarda yalnızca acıydı. Ancak bu tuzlu sığınak aynı zamanda *Homo sapiens*in direncinin ve yaratıcı ışıltısının da kanıtıydı. Yalnızca bir sığınak, tuhaf bir yer olmanın ötesinde, Venedik dünya çapında bir güzelliğin, politik ve ekonomik bir ağırlığın potası haline gelmişti.

---

1 Nikitas Honiatis, *Historia* 301.21, çev. Magoulias (1984). (Nikitas, 1204 tarihli Dördüncü Haçlı Seferinin Konstantinopolis saldırısının tanığıydı.)

2 Geoffroy of Villehardouin, "The Conquest of Constantinople", çev. Shaw (1985), 128.

Venedik birçok bakımdan yaban gülü gibidir; ancak onun asıl çarpıcı yanı, Konstantinopolis'in stratejik boğazlarıyla boy ölçüşebilecek suyollarına sahip olması ve yücelik iddiasıydı. Bu iki şehrin ilişkisinde her zaman rahatsız edici bir şey vardı. Gerginliğin nedeni belki de, Konstantinopolis'in Venedik'i kurmuş olduğu yönündeki sinir bozucu iddiasını alışkanlık haline getirmiş olmasıydı. Kanıt, Torcello'daki terk edilmiş Santa Maria Assunta Kilisesinin içine süzülen pembe ışıkta, hâlâ olduğu yerde duruyor. Venedik su havzasının kuzey ucunda bulunan, bu bataklık içindeki adacıkta bugün yalnızca on İtalyan ve bir papaz yaşıyor; ama orada 10. yüzyılda, gücünün doruklarında olduğu günlerde 10.000 kişi yaşıyordu ve bu sayı, Torcello'dan sonra kurulan Venedik'teki insan sayısından bile fazlaydı.

Söylenenler göre, aslında Torcello'da, MS 639 yılında, Tanrı'nın Annesi Azize Meryem adına kilise kuran kişi –Konstantinopolis'in bir hizmetkârı– bir Ravenna rahibiydi. Plastik kaplı tel örgünün arasından kilise zeminindeki kirli bir çukura dikkatle bakarsanız, bu eseri tamamlayan Mauricius adlı bir adamın, yerel *magister militum*'un* kalıntılarını görürsünüz. Yüzyıllar boyu bu bölge Bizans otoritesine tabiydi. Konstantin Porfirogennetos, Torcello'yu "büyük ticari istasyon" olarak niteliyordu ve su havzasının en değerli metası da tuzdu: Byzantium'un antik dönemdeki Megaralı kurucu babaları tarafından kıymeti çok iyi anlaşılmış bir ticaret söz konusuydu. Konstantinopolis, hem askeri güç hem de köken bakımından, Venedik üzerinde bir otoriteye sahipti. O çoktan beri, iki şehirden daha güçlü olandı ve meşru alarak da bir klasik kuruluş olduğu iddiasında bulunabilirdi. Ancak Konstantinopolis Venedik'in hıncının ve hırsının zehirli iğnesinin acısını tatmak üzereydi.

1204 yılındaki Haçlı Seferi aslında Mısır'daki Müslümanlara karşı düzenleniyordu; Kudüs de nihai mükafat olacaktı. Ancak yanlış idare ve yetersiz erzak yüzünden Haçlı güçlerinin yolu Dalmaçya kıyılarına düşecekti ve orada kamp kurduklarında, Hıristiyan şehri Zara'ya saldırılarını nasıl haklı çıkarabilecekleri üzerine kafa yormaya başlayacaklardı.

Bu sırada, Konstantinopolis'te tahtan indirilip gözüne mil çekilmiş, Bosphorus kıyısındaki bir sarayda ev hapsinde tutulmak-

* Roma İmparatorluğunda şimdinin Genel Kurmay Başkanına denk düşen bir rutbe –çn.

ta olan ve intikam için fırsat kollayarak oğlunu hazır tutan İmparator II. Isaakios'un oğlu Aleksios Angelos'un bir orduya ihtiyacı vardı. Haçlı güçlerinin içine düştükleri açmazı duyar duymaz, hızla mesajlar gönderilmişti. Eğer bu hedefini arayan bir Haçlı ordusuysa, Aleksios onlara olabilecek en iyi hedefi teklif ediyordu. Tahta oturma karşılığında 200.000 gümüş ve Konstantinopolis'in Roma'ya biat etmesi sözünü alan Haçlı ordusu ikna olmuştu. Bu gümüş dilli hain prensi doğuya doğru takip eden bu Venedik maden arayıcıları, pazarlığın kendilerine düşen kısmını yerine getirerek, 1203 yılında Aleksios'u Blakhernai Sarayında tahta oturtmuştu. Sonra da suyun karşısında, Khalkedon'da, Konstantinopolis surları dışında beklemeye başlamıştı. Ancak bir yıl geçtiği halde işbirlikçi prens hâlâ söz verdiği ödemeyi yapmamıştı.

Frenkler, Venedikliler ve Aşağı Ülkelerden gelenlerden oluşan bu Haçlılar, egzotik topraklarda kanın, şöhretin ve altının tadına bakmak için yola çıkmışlardı; ancak öyle bir şey ufukta görünmüyordu. Ele geçirilecek zenginliklere heves edip gelmemiş olsalar bile Haçlı Seferlerinin vaat ettiği selamet duygusunu yaşamak istiyorlardı. Aç, üşümüş, korku içinde ve şaşkın bir halde Konstantinopolis surları dışında geçirdikleri uzun bir kışın ardından, hasta rolü yapan fırsatçılar kıpırdanmaya ve eyleme geçmek için kaşınmaya başlıyordu. 1204 yılının Mart ayı sonunda, birdenbire Eski ve Yeni Roma'nın bir ya da iki asırdır dinsel öğreti farklılıkları yüzünden kavgalı olduğunu hatırlayan din adamları ve liderlerin dürterek kışkırtması üzerine, bir haklılık gerekçesi bulunmuştu. Bizanslıların, Tanrı'nın düşmanlarından başka bir şey olmadığı söyleniyordu.[3] Karşılarındakiler, en son kuşatma silahlarıyla donanmış olarak gelen Haçlılardı. Kuşatma için gerekli merdivenlerin gemilerinin seren direğinde hazır olduğunu gören parlak fikirli Venedikli denizciler, yelkenleri açıp deniz kenarındaki surlara doğru yol almıştı. Bizanslıların ellerinden geleni yapmasına rağmen, saldırganlar bir köprübaşı tutmayı başarmıştı; başka yerde ise lağımcılar iş başındaydı. Korkuya kapılan Konstantinopolis halkı aniden, olup bitenin farkına varmıştı; ama artık çok geçti. Frenkler dört gün boyunca saldıracak, sonunda surları ele geçirecek ve beşinci gün şehri yağmalamaya başlayacaklardı.

İçeriye girince, belki de suçluluk duygusu Haçlıları çılgına çevirmişti: "Güneş, olmaması gereken şeye tanıklık etti." Tecavüzle-

3 Robert of Clari, bkz. P. Lauer (ed.) (1924), 72-3. Akt. Frankopan (2015), 154.

rin, yakıp yıkmaların, kesip biçmelerin ardı arkası kesilmiyordu. Konstantinopolis'in kutsal emanetleri toplamaya olan aşırı ilgisi çok iyi bilindiğinden, kiliseler, anıtmezarlar ve saraylar kutsal talanları için tarumar edilmişti. Bugün şehrin çalışanlarının Ayasofya ile Sultanahmet Camii arasında gezindiği güzel bahçelerde o zamanlar bir katliam cereyan ediyordu. Tarihi genellikle kazananlar yazmıştır (ve Bizanslılar saldırganların büyük kısmının ne yazabildiğini ne de okuyabildiğini fark edemeyecek kadar dehşete kapılmıştı); ancak bu olayda, evi Ayasofya'ya yakın olan ve o korkunç günlerde yapılan işkenceleri bizzat görmüş yerel bir tanığa sahibiz. Latin güçleri içinden din adamları, hazine sandığını ele geçirmek için kestirme yoldan Pantokrator Kilisesine koşmuştu; hazineleri almakla kalmamış, dikenli taçtan bir diken ve Vaftizci Yahya'nın kolundan bir parça olduğuna inanılan bir kemik de dahil kutsal emanetleri de talan etmişlerdi. Aslında en kötü eziyetler yaşayanları bekliyordu: Haçlılar, Tanrı adına, "çocukları annelerinden, anneleri çocuklarından koparıyor; ne Tanrı'nın gazabını ne de erkeklerin intikamını umursayarak, kutsal mekânlarda bakirelere en utanç verici eziyeti yapıyorlar", yollarına çıkan ne varsa yakıp yıkıyorlardı.[4]

MS 1204 yılında, şehir her bakımdan kirletilmişti. Yıkıntılar arasında, mermer Konstantin Sütunundaki, bağlantı yerlerini gizleyen bronz çelenkler eritilmek üzere sökülmüştü. Haliç'te, karşıdan karşıya gerilmiş savunma zincirini tutan Megalos Pyrgos kulesi devrilmişti. Hıristiyan şehir hem maddi hem manevi olarak çökmüştü.

Anlatılanlara göre, "omuzlarında Mesih İsa'nın haçını taşıyan" insanlardan oluşan bir ordunun geldiğini gören bazıları önce umutlanmıştı. Bunun anlamı şuydu: Şehir surları içinde olanlarla olmayanlar arasında bir Hıristiyan anlayış tesis edilecekti. Bu boş bir umuttu. Kör olan Venedik Doge'si [Doç, Duçe, Başkan] Enrico Dandolo da –daha sonraki Venedik kaynakları MS 1171 yılında Konstantinopolis'te Manuel'in örgütlediği karışıklıklarda kör olduğunu söyler– bu saldırıları ve katliamları dinlemek için gelmişti. Ayasofya'nın içinde, kürsüde bir fahişenin oturduğunu duymuştu. Ve onlar kutsal ganimetleri kırıp dökerek alırken, mermer zeminde kan, kir ve pislik içinde yüzen hazineyi taşıması için kiliseye eşekler sokulmuştu.

4 Nicholas Mesarites, Brand'taki cenazede yapılan konuşma (ed.) (1969), 131-2.

Dar görüşlü, şehrin bir kerelik konuğu Doge, Konstantinopolis'in sevgili Homeros'una göre negatif bir imge, bir anti-kahraman gibi duruyordu: açgözlülüğün ve düşen şehirlerin trajedisini söyleyen kör adamdı o. Dandolo'nun hareket tarzı, Homeros destanlarında ve aslında bir bütün olarak Doğu Akdeniz toplumunda ilmek ilmek örülen antik Yunan etiğiyle –*xenia*nın, yani saygın bir konuk-evsahibi dostluğunun gücüyle– ters düşüyordu. Ortaçağ boyunca Şehirlerin Kraliçesi olarak nitelenen yer hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olan Doge, Haçlılara tam olarak nereye saldırılacağını, deniz tarafından surların en kolay nereden geçilebileceğini söyleyen kişiydi. Dandolo ertesi yıl ölecek ve naaşı da getirilip Konstantinopolis'te Ayasofya'ya gömülecekti. Bu noktada, 19. yüzyıldan kalma bir yazı dikkat çekici: Şu korkunç ironiye bakın ki, bu bozguncu şahıs Kutsal Bilgeliğin Kilisesi içine gömülen ilk kişi olmuş.

Konstantinopolis'in bedeni parçalanıp dağıtılmıştır. Talihli Şehre II. Theodosios tarafından getirilen (bazıları da onu Eski Roma üzerinden gemiyle getiren kişinin Büyük Konstantin olduğunu savunur), hipodromdaki dört Khios yapımı at sökülüp Venedik'e taşınır. Diocletianus'un yaptırdığı, Tetrarkhların porfirden heykeli de aynı akıbeti paylaşır. Şayet İtalya'ya giderseniz, bugün onları San Marco Meydanının köşesinde bulabilirsiniz; dikkat edin birinin ayağının yarısı kayıptır. Şansa bakın ki, o kayıp parça İstanbul'daki kazılarda ortaya çıkmıştır ve şimdi gururla, biraz da acıklı bir şekilde, bu kopuk uzuv İstanbul Arkeoloji Müzesinde sergilenmektedir.[5] Konstantinopolis'te çok az şey kalmıştır: Eudoksia'nın gümüş kaplı heykel kaidesi, Delphi'den gelme kırık yılanlı sütun. Ayrıca tonlarca bronz heykel sökülmüş, eritilmiş ve bunlardan sikke basılarak yeniden kullanılmıştır. Pantokrator Manastırı ikinci el sanat ve antik eser ticaretinin merkezi haline gelmiştir.

Bu perişanlık, daha önce olan bitene dair bir yalanla dünyaya açıklanmaya çalışılmıştı. Saldırıyı haklı çıkarmak için, Konstantinopolis'in yerli sakinleri Batılı Haçlılar tarafından ahlaksız, rezil kâfirler olarak gösterilmeliydi. Böylece o insanların hakikatleri-

---

5 MS 1204'te, Konstantinopolis'in yağmalanmasının ardından, hiç de tesadüfi denemeyecek bir biçimde, Venedik'te birden becerikli ipekli ustaları ortaya çıkmıştı. O yüzyılın ilerleyen yıllarında Moğollar da aynı biçimde ipekli ustaları ihraç etmişti. Bu iki güç de saldırdıkları ekonomileri baltalayacak ve kendi diplomatik armağanlarının tedarikini elde edecekti.

nin ve tarihlerinin somut ifadeleri olan saray, kilise, anıtlar ve kütüphaneler fiziksel olarak ortadan kaldırılmış ve geriye korkunç bir felaket manzarası kalmıştı. Üzerine hem antik hem de ortaçağ dünyasının bilgileri ve fikirleri kaydedilmiş klasik metinler, parşömenler ve yazıtlar yağmalanıp ateşe verilmişti. Aileleri kuşaklar boyu iki safir arasındaki elmasta yaşamış kadınlar ve erkekler artık kendilerini anlatamıyorlardı. Dolayısıyla Konstantinopolis artık –ince güzellik ve derin düşünce yerine– bir aşırılık ve pis bir yozlaşma mekânı olarak nitelenebilirdi; çünkü somut kanıtlar tamamen temizlenmişti.[6]

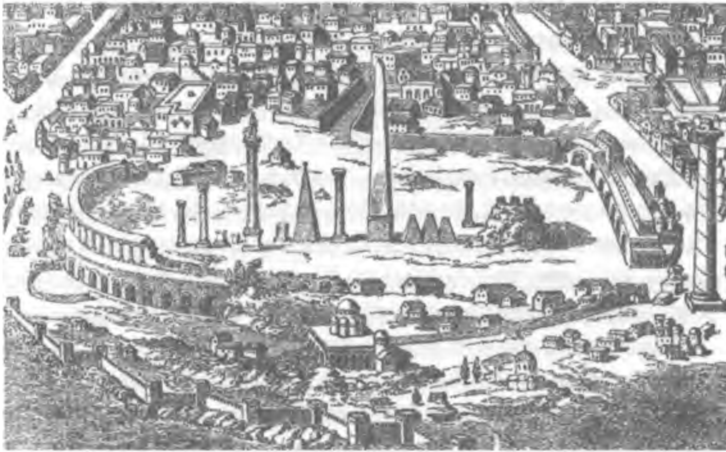
Katliamın ardından az sayıda şanslı kişi Nicaea'ya, Trebizond'a [Trabzon] ve Yunanistan'ın batısındaki Epirus'a [Epir] kaçabilmişti. Bazıları Haliç'ten geçerek sonradan yerleşecekleri Trakya'ya geçmişti. Konstantinopolis'in hayallerini canlı tutma arzusu hâlâ vardı. Nicaea canlı bir öğrenim merkezi haline gelirken, Karadeniz kıyısındaki Trebizond "altın Trebizond" olarak nitelenmiş ve Kraliçe Tamara'nın –Tiflis'teki akropolisten işleri ustalıkla yöneten ve "Kutsal Hakkaniyetli Kral Tamar", olarak tarihe geçen Gürcistan'ın Hıristiyan Kraliçesi olan kadının– yardımıyla gelişmişti.

Bizans İmparatorluğuna gelince, o dağılmıştı. Avrupalı güçler yeni topraklarını çabucak yalayıp yutmuştu –Venedik Dyrrachium'dan Lepanto'ya [İnebahtı] dek Batı Yunanistan'ı almış; Konstantinopolis'i ailesiyle birlikte yönetmesi için (iki yıl için şehri yöneten kız kardeşi ve on çocuk annesi Yolanda dahil) Flandreli Baudoin'a bırakmıştı –ve bu liste uzayıp gidiyordu.[7] Bütün bu yapılanlar, Partitio Terrarum Imperii Romaniae olarak bilinen bir anlaşmayla onaylanacaktı: Bu, 720 yıl sonra, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünün ardından, Batılı güçler Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul topraklarından kalanları bölüşürken yaşanan, büyük oranda benzer bir Konstantinopolis-İstanbul bölünmesinin bir öncüsüydü.

---

6 Madden (2003), 194. Meraklıları için, örneğin 1216 öncesinde Gerard tarafından Konstantinonopolis'te yapılmış olan (şimdi San Marko Hazinesi içinde) Flandersli Henry'nin Staurotheca'sında [kutsal emanet muhafazası] Hakiki Haçtan parçalar bulunduğu söyleniyordu. Bkz. Buckton vd (1984). Pantokrator [her şeye gücü yeten, Hz. İsa için kullanılıyordu] ve Latin işgaline ilişkin daha fazla bilgi için bkz. Jacoby (2001b). Taxidis (2013), 100. 18.

7 Gaborit-Chopin, bkz. Buckton vd (1984), 244-51.

MS yak. 1600 tarihli, hipodromu ve Konstantinopolis'in Hıristiyan eserlerini gösteren gravürün 18. yüzyılda yapılmış bir kopyası: Dördüncü Haçlı Seferindeki tahribatın ardından kalanları tasvir ediyor.

Şehrin eski imparatorlarından biri, V. Aleksios, başka bir Aleksios, III. Aleksios, tarafından kör edilmişti. Dönüş yolunu el yordamıyla bulsun diye Trakya'ya gönderilen V. Aleksios sonra Konstantinopolis'e geri getirilmiş ve Theodosios Sütunundan aşağıya atılmıştı. Şehrin içinde yeni yöneticiler, yeni bir Roma İmparatorluğu dedikleri yere tepeden bakan Bucoleon Sarayını işgal etmişlerdi. Bazı kiliseler Roman Katolik kiliselere dönüştürülmüştü. Daha on sene önce yapılmış yeni bir kilise olan ve bugün hâlâ Valens Su Kemerlerinin yakınında, Kalenderhane Camii olarak varlığını sürdüren Theotokos Kyriotissa, örneğin bir Dominiken manastırına dönüştürülmüştü. Aziz Francis'in [Assisili Francesco] freskleriyle kaplı manastır, Ayasofya'da olur olmaz bir dizi yöneticiye taç giydiren bir piskoposun çalışma mekânı olmuştu. Hazinelerin, evlerin ve kitapların kaybının yanı sıra, Haçlıların başlattığı büyük yangınlar şehrin ticari donanımının çoğunu harap etmişti. İpekli endüstrisi, örneğin bir daha asla toparlanamamış ve birçok ipek işçisi, torunlarının sonradan Osmanlılar için ipek ürettikleri Küçük Asya'ya kaçmıştı. Sonraki yıllarda yazarlar, Latinlerin yönetimindeki şehri ihmal ve köle edilmiş bir yer olarak anlatacaktı.

Ancak eski Bizans topraklarında yaşayanlar, Talihli Şehrin yeniden ele geçirilmesi hakkında konuşuyor ve bunun hayalini

kuruyordu. MS 1261 yılında, Nicaea'nın yüksek rütbeli bir askeri komutanı, Venedik donanmasının Karadeniz'de tatbikat yaptığını duymuştu. Gizli bir tünelden şehre giren ve surdaki bir kapıyı yeniden açan komutan, çocuk imparator IV. İoannis Laskaris'in hamisi olan Mihail Paleologos adına Latin işgalindeki Konstantinopolis'in idaresini ele alacaktı. Sonunda, 15 Ağustos 1261 tarihinde, Hz. Meryem'in Göğü Yükselme Bayramında, Mihail Paleologos'un bizzat kendisi, Havari Luka'nın canlısına bakarak yaptığı söylenen, mucizevi Bakire Meryem ikonunun bir kopyasının ardı sıra, büyük Altın Kapı'dan yürüyüp geçerek şehre girecekti.

Dolayısıyla bugün biz Yunanistan'ı, Konstantinopolis'in kendisinden gerçekten sürgün edilmesi yüzünden, Byzantium ideasının –bütün o ikonların ve beyaz kiliselerin– bir garip muhafızı olarak düşünüyorken, gerçek anlamda olan da zaten buydu. Birçoğu dinine, şehrin adına ve Konstantinopolis'in geliştirdiği kültüre sadık olan kişilerin oluşturduğu bir diaspora ortaya çıkmıştı. Bin yıl bir gecede sökülüp atılamaz; dolayısıyla Byzantium da Konstantinopolis'in bir zamanlar kontrol ettiği topraklarda yaşıyordu. Ve Bizanslılar bir biçimde daha Latinleşmiş –örneğin şehirdeki hadımların gücü azalmış– olarak geriye dönerken Konstantinopolis'in ruhuna demir saplanmıştı. O tarihten sonra lanetlenen Latin dini günahları listesinde büyük bir demir çiviyi görürüz hep. Konstantinopolis halkı, şehir ilk kez yabancıların eline düştüğünde, şehri alanın kendi tanrıları adına dövüşen bir rakip ordu olduğunu asla unutmayacaktı. Hıristiyan birliğini oluşturmak gerçekten imkânsız bir hal alıyordu.

Ancak çiçek tozlu toprakta da yetişebilir. MS 1211 yılında, Venedik Cumhuriyeti, bir zamanların Bizans adası Girit'i alıp orayı Bizans ve Venedik patronları için ikon üretim merkezi haline getirmişti. Doğu ve Batı etkisinin simyası, ekspresyonist ve dramatik üslubuyla bazılarına göre üç asır sonraki modern sanatın doğuşuna öncülük eden, El Greco olarak da bilinen Giritli sanatçı Domenikos Theotokopoulos'u ortaya çıkaracaktı. Ve Konstantinopolis yeniden fethedildiğinde, mütevazı ama kesin bir canlanma anlayışı söz konusuydu. Khora [Kahire] Manastırına eklenen kilisedeki (1315-21 tarihinden bugüne kalmış olan) ve artık Fethiye Camii olan (1456'dan 1586 yılına kadar Rum Ortodoks Patrikhanesine ev sahipliği yapmış) Pammakaristos'taki mozaiklerin ve fresklerin parlaklığı bu şükran dolu enerjiye tanıklık etmektedir.

Pammakaristos'un güvenlik görevlileri ve etrafta top oynayan mahalle çocukları bugün pek umursamıyor görünüyorlar, ama iç mekânın sükuneti ve güçlü etkisi tartışılmaz. Çıplak tuğladan anıtın içinde, ziyaretçilerin gözleri, imgelerin nefes kesici güzelliğine, Khora'daki Mesih İsa Pantokrator'a (MS yak. 1310), Bakire Meryem'in hayatını son derece cazip bir tasarım halinde veren imgelere bakmak için yukarı doğru kayıyor.[8] Bu arada Venedik'te, metin, sanat ve fikir açısından, Doğu Batıya geliyordu. İtalyan araştırmacılar hayatta kalan az sayıdaki kütüphane ve manastır yazıhanesinin –çoğu tarumar edilmişti– hâlâ metinlerle dolu olduğu haberleri gönderiyordu memleketlerine. Bütün bunları bir solukta okuma arzusundaydılar. Başka esin kaynakları da vardı. San Marco Aslanı iki şehrin kültürünün bir melezidir. Orijinal olarak içi boş bir bronz heykel olan, MÖ 7. yüzyıldan kalma ve neredeyse kesin olarak Anadolu'da üretilmiş bu esere, Haçlılar tarafından Konstantinopolis'ten çalındıktan sonra, bir Hıristiyan azizi temsil etmesi için kanat takılmış, bir İncil ve uzun bir kuyruk eklenmiştir.[9] La Serenissima'nın [Venedik] geçitleri ile arka sokaklarındaki gondolların ve pazar yerindeki dondurma dükkanlarının yanında duracak olursanız, zihniniz gerçekten de doğuya, İstanbul ve ötesine kayacaktır.

Peki, ince işlenmiş freskler ve mozaikler bir rönesansı mı somutluyor? Yoksa 14. yüzyılda Konstantinopolis'te görülen sanatsal canlanma, yaklaşan ölümünden önce şehrin son kez aldığı derin bir nefes miydi? Kim bilir belki de bu, mazideki şehre son bir bakıştı. Çünkü Konstantinopolis çok geçmeden, kendini savunmak için iradesi de gücü de olmadığını anlayacaktı.[10]

Aşağı Ülkeler'den, İngiliz anakarasından ve Kuzey Fransa'dan gelmiş Haçlılar için, Byzantium topraklarında yürürken ya da denizlerinde yelken açarken, o ışıl ışıl deniz, sıcak rüzgârlar, donuk kayalardan yükselen altın gibi ışıldayan kaleler bizatihi dinsel bir deneyimin tezahürleri gibi görünmüş olmalı.[11]

---

8 15. yüzyıldan bir fragman doğru bir perspektifle çizilmiştir. Khora Manastırındaki fresklerin çoğu MS 1316 ve 1321 yılları arasındaki, Theodoros Metochites'in restorasyon projesinden kalmadır. Ousterhout (1995), 65-6.

9 Pincus (1992).

10 Ve şimdi Konstantinopolis bir başka tehdit nedeniyle korkmaya başlayacaktı: Bir "evrensel hükümdar" olmayı isteyen, Doğudan Cezgiz Han. Bkz. Frankopan (2015), örn. 154 vd, 175 vd.

11 Haçlı şövalyeler hem yıkmak hem de sağaltmak için gelmişti. Kudüs'teki Aziz Yuhanna Hastanesinin devasa temelleri –o kadar ki bir kerede 2000

Konstantinopolis geçmişte Latinleri oraya davet etmişti. Onları paralı askerler olarak kullanmıştı ve şimdi onlar dönmeye pek istekli değildi. Byzantium'un kiralık askerlere olan bu bağımlılığı çoktan beri bu medeniyeti dövmek için bir sopa olarak kullanılmıştı.[12] Ancak Konstantinopolis'i yönetenlerin Tanrı'nın planını hayata geçirdiklerine olan inançları, belki onların hiç de katı olmayan askeri politikalarını açıklamaya yardımcı olabilir. Konstantinopolis merkezli Bizans İmparatorluğu saldırmaktan çok pekiştirmek ve savunmak için var olmuştu. Başşehirleri Konstantinopolis olan bu insanların Hıristiyan rolleri, Romalı yazar Tacitus'un çok bilinen "Onlar [Romalılar] perişan edip adına barış diyor" deyişindeki gibi, genellikli ikiyüzlü olan, eski Roma tarzı bir *pax* dayatmaktan ziyade, bir barışı sürdürmekti.[13]

Hem Müslümanların hem de Latinlerin aksine, Byzantium kutsal savaş için özel bir istek duymamıştı; aslında Byzantium yazarları kutsal savaş ifadesini yalnızca, klasik zamanlardaki, Delphi'ye sahip olma savaşına atfen kullanıyordu. Vakanüvisleri, "Biz her zaman barışı korumalıyız" diye yazıyordu. Öte yandan Batı böylesine titiz davranmaktan uzaktı.

Kudüs'ü yeniden ele geçirme dinsel bir hayal olabilirdi; ama Konstantinopolis çok daha fazlasını sunuyordu:Burası, zengin ö-

---

hastayı konuk edebiliyordu– yakın tarihlerde yeniden kazılmaya başlanmıştır. MS 1180 yılında kurulan bu tesis, her inançtan insanların tedavisi için kurulmuştur. Londra'nın orta yerinde, Priory Church of the Order of St John'un hemen bitişiğinde, kaldığı kadarıyla taştan giriş kapısı ve yukarı doğru kıvrılan tahta merdivenlerden geçerek, tarikatın geldiği son aşamayı görüyoruz: güzel bir gümüş kâse. İlk bakışta, bu, aristokratların masaları için tasarlanmış bir şey olmalı diye düşünüyorsunuz; ama hayır bu kâse aslında yoksulların, Hıristiyan kadar Yahudi ve Müslüman yoksulların da ayaklarını yıkamak için yapılmıştı. Üzerine kazınmış bir yazı şöyle diyor: "Hiç kimseyi perişan etmek istemeyen Efendimiz, bağışlayıcı bir biçimde pagan [Müslüman] inanç sahiplerini ve Yahudileri kabul etti... çünkü Mesih İsa, 'Babamız onları affeder, onlar ne yaptığını bilmiyor' diyerek ona ıstırap çektirenler için dua etti." Bu mübarek evde güçlü bir biçimde göksel bir öğretiyi... "Düşmanlarınızı sevin ve sizden nefret edenlere iyilik yapın" öğretisini hissediyorsunuz. Gariptir, bu adamlar savaşlarının da bir sevgi eylemi olduğuna teolojik olarak kendilerini inandırmıştı. Kağıt üzerinde (eğer teolojik mantığın incelikleri arasında yeterince dolaşırsanız) bunun Tanrı'nın sevgisine nail olmanın bir yolu olduğunu kanıtlamak mümkün olabilirdi; ancak Ortadoğu insanları için, Haçlı saldırısının Mesih İsa'nın "komşunu sev" öğretisinin hayata geçirilmesi olarak görülmesi pek mümkün değildi.

12 Georgius Pachymeres 4.529 bkz. Kyriakidis (2011), 124.

13 Tacitus, *Agricola* 30 ("atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant").

düllerle dolu binlerce kilometrekarelik bir alanı kontrol eden bir rüyalar şehriydi. Byzantium'un korktuğu gibi, Hospitalier [Tapınak] Şövalyeleri şehrin zafiyetini hissetmiş ve birbiri ardına Bizans adalarını istemeye başlamıştı. Rodos, MS 1306 yılında başlayan iki yıllık bir kuşatmanın ardından elden gitmişti.[14] İngiltere, Fransa, Almanya, Provence, İtalya, Aragon ve Kastilya'nın Hospitalier Şövalyeleri kılığında fenerlerini dikip Konstantinopolis ve Gelibolu'da ortaçağ casus operasyonlarını yürüttükleri destansı güzellikteki müstahkem Gotik kasaba, gelecek şeylerin habercisiydi sanki. Artık Rodos Latinlerin yüzü Batıya dönük, denizle çevrili şövalye krallığının bir parçasıydı.

Hospitalier kaleleri, Akdeniz boyunca bir tahkimat gerdanlığı oluşturmaya başlamıştı. Küçük Khalki adasında, Kolossi'de, Kıbrıs'ta, Bodrum'da olduğu gibi,[15] eğer çıkarsanız –bazı yerlerde gayet dik (Yunanların sağlık ve güvenlik konusundaki arsızca ilgisizliği takdire değer doğrusu)– antik bir akropolisi geçip, Aziz Nikolas'ın Khalki adasına gelişi anısına yapılmış, perişan halde ve solgun 550 yıllık freskleri görebilirsiniz ve gözünüzü kaldırıp uzağa, Küçük Asya'ya ve etrafınızı saran geniş ummana bakacak olursanız, bu takımadanın stratejik imkânları şaşırtıcı bir biçimde gözünüzün önünde canlanacaktır. Gelip geçen kuşlar –karabatak, albatros, Audouin martısı, Akdeniz tepeli karabatağı, yelkovan kuşları, uzun bacaklı hindi akbabası–[16] eğer konuşabilseydi, Konstantinopolis'in yöneticilerine, artık neredeyse tamamen düşman Hıristiyan güçlerle sarılmış olduklarını anlatırdı.

Şehrin içinde Venediklilerle Cenevizliler, birbirlerinin depolarını ve evlerini yakarak, bir dolaylı savaş başlatmıştı. İçine düşülen kıskacın her noktasından bir bela fışkırıyordu: Doğuda Cengiz Handan,[17] imparatorluğun kıyılarında Akdeniz Şövalyelerinden ve yetmezmiş gibi, şimdi de güneyden. Haçlı Seferlerinin bıraktığı en güçlü miras, uzun vadede, Yakındoğu Araplarını bölgedeki Hıristiyan güçlere karşı birleştirmek ve yakın vadede, Hıristiyan dünyanın Doğu duvarlarını bazen dost ama çoğu zaman düşman Türklerin hırslarına açmak olmuştur.

---

14 Yelken koşulları burada o kadar uygundu ve doğal limanlar o kadar boldu ki, Rodos uluslararası denizcilik anlaşmalarında hâlâ kullanılan bir deniz hukuku geliştirmişti.

15 Nicolle (2007).

16 Fric, Portolous, Manolopoulos ve Kastritis (2012), 151.

17 Bkz. Frankopan (2015), 157 vd.

O zamanlar bir Katalan paralı asker olan Ramon Muntaner'in dediği gibi,

> Türkler, aslında, o kadar geniş bir alanı zapt etmişti ki orduları Konstantinopolis önüne savaş düzeninde gelmişti zaten; ve kılıçlarını savurup karşı kıyıda olan biteni bütünüyle görebilen imparatoru tehdit ederken, şehirden iki milden daha az bir mesafede, elini uzatsan dokunabileceğin kadar yakındaydılar. Düşünün siz artık nasıl bir sancı hissetmiş olduklarını; çünkü eğer o bir kulaçlık denizi geçmenin bir yolunu bulacak olsalardı, Konstantinopolis'in kendisini ele geçirebileceklerdi.[18]

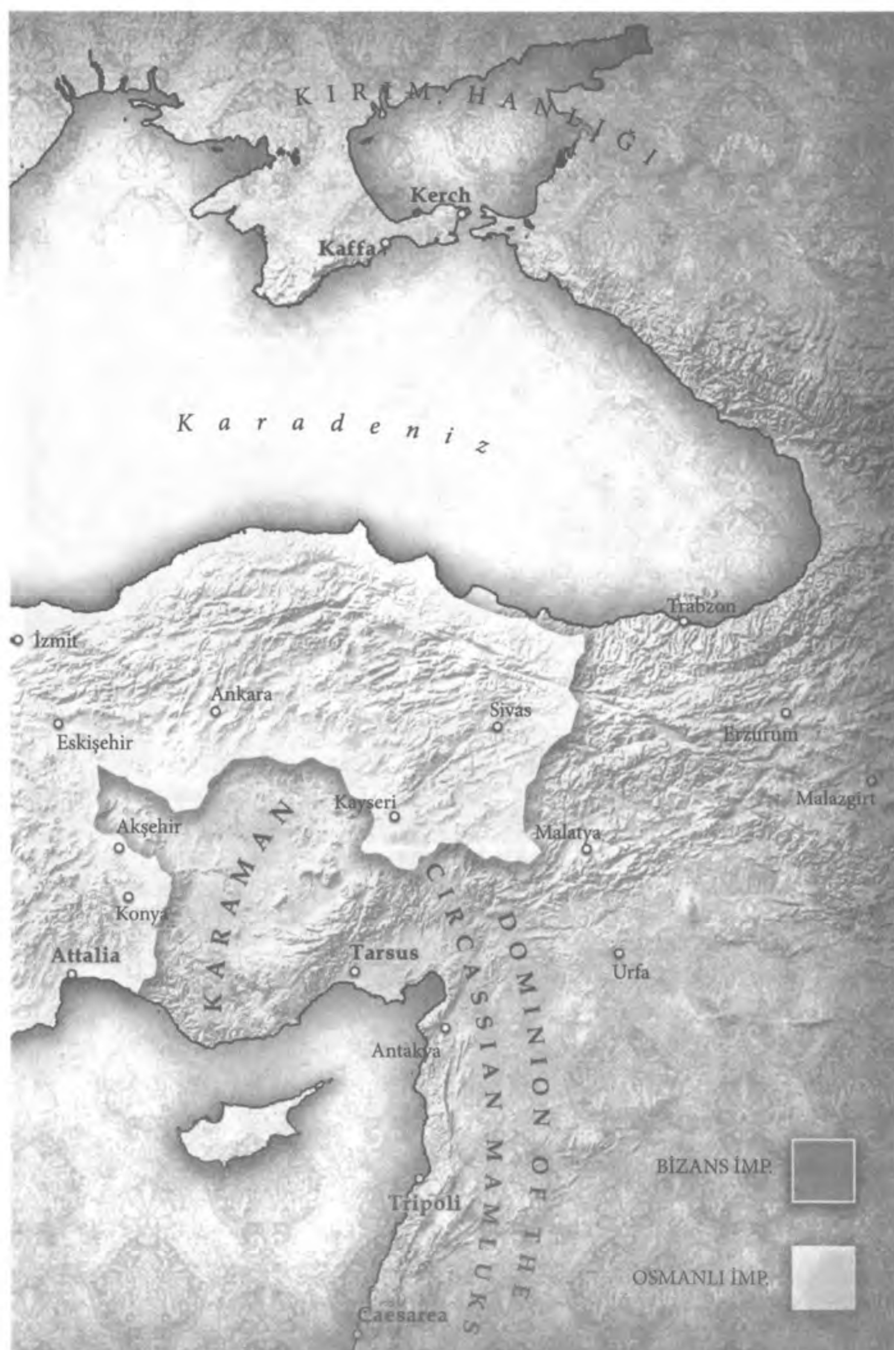
18 Ramon Muntaner, *The Catalan Expedition to the East: From the Chronicle of Ramon Muntaner*, çev. Hughes (2006), 46, 49.

Kısım Altı

Allah'ın Şehri

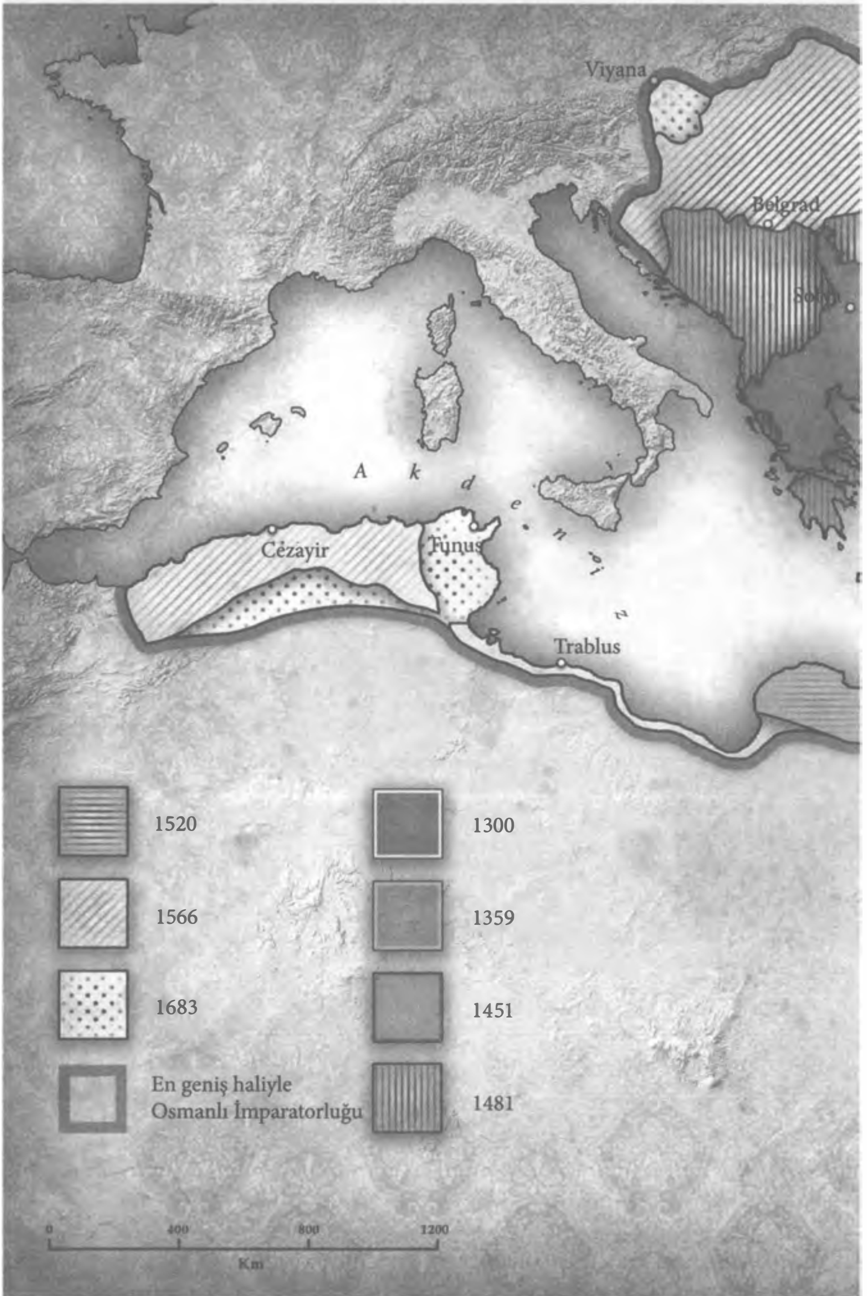
MS 1451 yılında Doğu Akdeniz'de Osmanlı ve Bizans Toprakları

KIRIM HANLIĞI
Kerch
Kaffa
Karadeniz
Trabzon
İzmit
Ankara
Sivas
Eskişehir
Erzurum
Malazgirt
Kayseri
Akşehir
KARAMAN
Malatya
Konya
Attalia
Tarsus
Urfa
CIRCASSIAN MAMLUKS
DOMINION OF THE
Antakya
Tripoli
Caesarea
BİZANS İMP.
OSMANLI İMP.

16. yüzyılda İstanbul

Galata Sarayı
Fındıklı Camisi
Kılıç Ali Paşa Camisi
Azap Kapı Camisi
GALATA
H a l i ç
B o ğ a z
Rüstem Paşa Camisi
Neorion
Prosphorion
Yeni Valide Camisi
İrini Kulesi
Süleymaniye Camisi
ÜÇÜNCÜ TEPE
İKİNCİ TEPE
Topkapı Sarayı
Beyazıd Camisi
Aya İrini
Ayasofya Camisi
Hipodrom
Haseki Hürrem Sultan Hamamı
Sultan Ahmed Camisi
Julian Limanı
Hormisdas Sarayı
St Sergius & St Bacchus
St Peter & St Paul
D e n i z i
0
500
1000
1500
2000
metre

Osmanlı İmparatorluğunun büyüme dönemi MS 1300-1683

Karadeniz
İstanbul
Hazar Denizi
Şam
Kudüs
Kahire
Bağdat
İran Körfezi
Medine
Mekke
Kızıldeniz

50. Bölüm

YILDIRIM

MS 1326-1453 (Hicri 727-857)

Vadilerde büyük ışıltılı şehirler vardı. Şehirlerde kubbeler ve minareler, piramitler ve dikilitaşlar, burçlar ve kuleler vardı.
Hepsinin altın kubbelerinde birer hilal parlıyor, minarelerinde müezzinler ezan okuyorlardı.
Ezan sesleri ağaç dallarındaki bülbüllerin şakımasına, her renkten papağanın lakırtılarına karışıyordu.
Her türden ötücü kuş vardı orada.
Ulu bir çınarın göğe erişen dallarından oluşan canlı yeşim tavanın altında sayısız kuş kanat çırpıp şakıyordu; ve ağacın her yaprağı birer kılıç biçimindeydi.
Derken bir rüzgâr çıkıp bu kılıç yaprakları dünyanın çeşitli şehirlerine ama özellikle İstanbul›a doğru çevirdi.
Şehir iki denizin ve iki kıtanın birleştiği yerde iki masmavi firuze ile iki yemyeşil zümrüt arasına oturtulmuş pırıl pırıl bir elmas gibiydi. Sanki kainat imparatorluğundan bir yüzüğün en değerli taşıydı İstanbul.
Ve Osman Gazi tam bu görkemli yüzüğü parmağına takmayı düşünürken birden uyandı.

Osman'ın Rüyası, yak. 1280[1]

Marmara Denizinin karşı yakasında, İmparatoriçe Theodora'nın bir zamanlar banyo yaptığı şehirde, tekinsiz bir uğultu vardı: Bu, iş başında yüz binlerce ipekböceğinin çıkardığı sesti. Burada ipek imalathanelerinin ağır kokusu, yaklaşan ziyaretçileri neredeyse sekiz yüz metre uzaktan çarpardı. Sonra binlerce dokuma tezgâhının tangırtıları ve ezgileri duyulur ve yeni yapılmış kadife kumaşların, ipeklilerin ve damaskoların sıcak keskin kokusu

1 Creasy (1854), 10-11.

gelirdi burunlara. Asırlardır Yunan şehri Prousa olarak bilinen, ipekböceklerinin bu evi muazzam bir değişimin tam ortasındaydı. Tükler ve Doğu, toprak kazanımlarını pekiştirmeyi sürdürmüştü. 1326 yılında, Orhan Gazi, Konstantinopolis'in sadece 160 km güneydoğusundaki bu tepenin üzerine sancağını dikmiş ve bu Bizans şehrinin adını Bursa olarak değiştirmişti.

Rivayete göre, bütün bunlar bir rüyayla başlamıştı. Bir gece, Orhan'ın babası, Osmanlı Türklerinin önderi Osman (bazı kaynaklarda Otman olarak da geçer)[2] rüyasında göbeğinden büyük bir ağacın çıktığını görmüştü. Ağaç yeryüzüne yayılmış ve bir rüzgâr esip kıpırdatınca bu ağacın kılıç şeklindeki yaprakları Konstantinopolis şehrini işaret etmişti.[3] Rüyayı görmeden bir gece önce, Osman hayatta üzüntü çekmenin kaçınılmaz olduğunu, garip, başka dünyalı, aşikane bir yer olan Eskişehir'de (Bronz Çağından beri Doğulu tabiat ana, Tanrıça Kybele'nin tapın gördüğü bir merkez) yaşayan güzel bir kız için duyduğu aşkın karşılıksız kalacağını kabul etmişti. Osman'ı büyük şeyler yaratmak üzere özgürleştiren şey, işte bu üzüntü ve kederin kesinlikle insani bir durum olduğunu kabullenişiydi: bu kız onun olacaktı ve bilinen dünyanın yarısı da öyle. Osman'ın soyu harekete geçmişti.

Bugünkü Kuzeybatı Türkiye topraklarında hayata adım atan Osmanlılar, orijinal olarak Dış Moğolistan'ın Altay Dağlarından kopup gelen birçok yarı-göçer Türki boylardan biriydi. Konstantinopolis'in Latinlerin işgali altında olduğu 13. yüzyılda, Moğollar 1258 yılında Bağdat'ı fethetmiş ve Selçuklu Rum Sultanlığı çözülme sürecine girmişti; yani güç ekseni kayıyordu. Osmanlılar olarak bilinecek olan Osman'ın takipçileri bu boşluğu doldurmak için hazırdı. Sakarya Nehri –Karahisar (2004'ten itibaren adı Afyonkarahisar'dır) denen bir kasaba yakınlarından doğan ırmak–vadisini merkez üssü yapan Osmanlılar, güçlerini bugün sakin ve saygın, küçük bir yerleşim yeri olan Sögüt'ten hareketle pekiştirmişti. 1265'te Sögüt'ü fetheden baba, oğul ve torun sonra, Nicaea [İznik] yakınlarında yer alan Yenişehir'deki bir üsten hareket edip bir köy, bir vadi, bir kasaba, ardından başka bir köy, vadi ve kasaba olmak üzere fetihlerini sürdürmüştü. Osmanlılar 1326 yılında nihayet, altı ila dokuz yıl arasında değişen bir süre devam eden kuşatmanın ardından, ilk defa büyük bir yerleşim yerini,

---

2 Osman'ın adı en başta Atman (hatta belki de Otman) Gazi olabilirdi.

3 Burada, Fatih William'ın annesinin, anlatılanlara göre, ona hamile kaldığını gördüğü rüyayla ilginç benzerlikler vardır.

–ilk Osmanlı başkenti olacak– Prousa'yı ele geçirmişti: "Öyle sıkı bir kuşatmaydı ki bu, bir kâfir, kaleden parmağını bile dışarıya uzatamıyordu."[4]

Günümüz Bursa'sına yapılacak bir gezi aydınlatıcıdır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının ardından saldırgan bir biçimde endüstriyel bir merkez olarak gelişmiş ve çevresi bugün otomobil fabrikalarıyla dolu olmakla birlikte, şehrin eski dönemdeki yeşil güzelliğinin hayaleti hâlâ yaşıyor. Şehrin güneyinde kalan, Asya'daki Olympos Dağının eteklerine doğru çıktıkça, yeşil doğanın hâlâ önemli olduğu duygusu insanı sarıyor olmalı. Bu, seyahat halindeki göçer savaşçılara, Hıristiyan orduları aşağıdaki düz ovada karşılayabilmesini sağlayan, başka geçici bir bakış açısı da kazandırmış olabilir. Osmanlıların başarısını belirleyen şey çok eskiden beri *urbs* [Lat. Kent] değil *rus* [Lat. Kır] olmuştu. Eski Bursa'ya doğru çıktıkça bazı ağaçlarla ahşap konakların sarmaş dolaş olduğunu görürsünüz (bunlar İstanbul'daki denize bakan yalıların muadilidir). Eski yerleşim yerinde insanlar hâlâ göçerler tarafından geliştirilmiş bir muhafaza yöntemine sadık kalarak, keçi derisine doldurulmuş keçi peynirleri satıyor ve yiyorlar. Ancak Bursa hiç de o görkemli göçer kampı gibi bir yere benzemiyor. Geniş caddeler ve parklar ve döküntü haldeki Bizans tahkimatları arasında, dağılmış o şahane ilk Osmanlı mezarlarına, boyun I. Osman da dahil büyük liderlerinin nihai istirahatgâhlarına rastlıyoruz. Yine burada, Orhan'ın şehre gelişinin yüzüncü yılında inşa edilmiş, inanılmaz güzellikteki Yeşil Camii görüyoruz. Bu güzel İslam eserleriyle sayesinde, binlerce yıldan beri gezgin bir halkın bilinçli olarak bir yere kök saldığına tanık oluyoruz. Bursa'nın şahane Türki Rönesans binaları Osmanlı'nın şevkini yansıtıyor. Osman ve çocukları yalnızca kendi hanedanlarının değil bir imparatorluğun da efendileri olmak istiyorlardı. Çok geçmeden bölgenin güçlü oyuncuları, sakinleştirici tekliflerle –çiftlik hayvanları, metaller, işlenmiş kumaşlar– her şeye müdahil olan Osmanlıların kapısını çalmaya başlayacaktı.

Osmanlılar yeni kurdukları kalelerinden –Marmara Denizine çok yakın ve dolu dolu bir yüzyıl daha inatçı bir biçimde erişilmez kalacak olan, iki safirin arasında bulunan şehir yönündeki– Bursa ovasına bakıyorlardı tepeden. Orhan ve adamları sabırlıydı, seyredip bekleyebilirlerdi bir süre daha; çünkü çevresindeki bütün

---

4 Âşıkpaşazade, *Chronik*, bab 18, s. 23. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 20.

şehirler bir bir düşmeye başlamıştı: MS 1331'de Nicaea, 1337'de Nikomedia, 1341'de Khrysopolis. Tükürsen Konstantinopolis'e erişmezdi belki ama Osmanlıların nefesi oraya kadar yeterdi. Ve Avrupa yakasındaki kara parçası üzerinde, Osmanlı ailesinin başka fertleri başka başarılar da elde etmişti. Bazen başına buyruk hareket eden Osmanlı savaş beyleri, Egnatia Yolu boyunca yerleşim yerlerine saldırılar düzenliyordu ve çok geçmeden Balkanlar'ın büyük bir bölümünü kontrolleri altına alacaklardı.

Osmanlılar birbiri ardına başarılar kazanmış olmakla birlikte, Konstantinopolis'in bizatihi kendi içinde somut sorunları vardı. 1347 yılında, Ayasofya kubbesinin doğu yarısı çökmüştü ve bu kesin olarak ilahi bir hoşnutsuzluğun işaretiydi. Ardından 1348 yılında, Cenevizliler –1204'te Venediklilerin yaptıkları saygısızlığın ardından sürgün edilmesiyle yeni yeni göze girmeye başlayan tüccar topluluğu– tarafından yaptırılan Mesih İsa Kulesi (bugünkü Galata Kulesi) eski bir düşmanın yeni bir tehdidine işareti ediyordu. Kırım'dan gelen Ceneviz ticaret gemileri beraberinde Kara Ölümü de şehre getirmiş ve Konstantinopolis'in nüfusu bir yıl içinde üçte bir oranında azalmıştı.[5] Başka bir yerde bir başkaları da kendilerini Romalıların gerçek imparatorları ilan ediyordu: İlk olarak 1346 yılında Sırbistan'da Istvan Uroş IV. Duşan böyle bir iddiada bulunmuş ve ardından da selefleri, sonraki elli yıl boyunca bu davayı sürdürmüştü.

Konstantinopolis-İstanbul'un geleceği bir parça farklı olabilirdi. Uzlaşma yolunda, bir Osmanlı-Bizans koalisyonu yaratmak için çabalar vardı. MS 1346 yılında, müstakbel imparator VI. İoannis Kantakuzenos'un kızı Osmanlı beyi Orhan'la evlendirilmişti. Yunan kaynaklar dehşete düşmüştü; birçok kişi için bu bir "menfur nişan"dı.[6] Orhan, 15. yüzyıl tarihçisi Dukas'a göre, "kızgın temmuz güneşi altında kavrulmuş ve buz gibi soğuk suyla dolu bir delikten su içen ama doymak bilmeyen bir boğa"ydı.[7] Bizanslılar aslında hem Türklerle hem de Araplarla uzun süre müzakereler yürütmüştü ve onların Araplarla olan münasebeti, Batılı kaynakların onları güvenilmez olarak ilan etme nedenlerinden biriydi. Ancak artık her şey çok daha umutsuz bir hal alıyordu: Konstantinopolis'teki rakip hak sahipleri müttefik Osmanlılara,

5 Yakın tarihli çalışmalar göstermiştir ki, yalnızca 1 derecelik bir sıcaklık artışıyla bile veba yüzde 50 oranında artabiliyordu. Bkz. Stenseth vd (2006).

6 Doukas, *Historia*, s. 34; Doukas, *Decline*, s. 73. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 21.

7 *A.g.e.*

kendi silah güçlerini artırmak için yanaşıyordu. Onların korkularını sezen Osmanlılar da gayet serinkanlı bir biçimde, Bizanslıları birbirine karşı kullanıyordu. VI. İoannis Kantakuzenos,1347 yılında tahta geçtiğinde, başındaki altın halkanın üzerindekiler renkli camdı; bütün gerçek değerli taşlar Venedikliler tarafından yağmalanmıştı.[8] Ve 1326 yılında Bursa'da ilk Osmanlı sikkesi basılmıştı; bu zaman zarfında, iki İoannis'in (V. İoannis daha küçüktü ve bu yüzden bir süre için VI. İoannis ile birlikte yönettiler şehri) ortak gözetimi altında, Konstantinopolis altın sikke basımını durduracaktı. Bin yılı aşkın süren bir gelenek, kuşatılmış bir şehrin eski bir darphanesinde atılan bir imzayla sona erdiriliyordu. 1357 yılı civarında artık tahttan el çekmiş İoannis Kantakuzenos, şehrin imparatorluğunun kendi eski benliğinin bir gölgesi olduğunu yazmıştı. Bu artık bitkin bir medeniyetti ve bitmek zorunda olan bir şeydi.

Liber Insularum Archipelagi'den Konstantinopolis Haritası, yak. MS 1385-1430

Bizans şehirleri birbiri ardına düşmeyi sürdürüyordu: Didymoteikho [Dimetoka] 1361 yılında, Plovdiv [Filibe] de 1364 yılında kaybedilmişti. Osmanlılara karşı tek başarılı askeri harekat, "her

8 Hilsdale (2014), 1-2. Ayrıca bkz. Cavafy, çev. Sachperoglou (2009), 153.

Hıristiyan milleti midesine indiren Müslüman boğaz"[9] Gelibolu'nun 1366 yılında yeniden ele geçirilmesiydi. Sadece on yıl sonra kasaba, Konstantinopolis'te her iki taraf için de öldürücü sonuçlar doğuran bir darbenin yardımı sayesinde yeniden Osmanlılara geçecekti. Aradan beş yüz elli yıl geçtikten sonra, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Dardanalles [Çanakkale Boğazı] üzerindeki bu yerleşim –Gallipolis, Güzel Kent– Müslüman ve Hıristiyan ordular bir kere daha başkalarının onuru için ve değerli toprak için savaşa tutuştuklarında, yeni bir dehşete tanık olacaktı. 1367 yılında bir Papalık heyeti Konstantinopolis'e davet edilmişti; ancak Bizans artık, kilisedeki yarılma inatçı bir biçimde orada durduğu müddetçe Batıdan sağlam bir yardım beklemesinin hayal olacağını kabul etmişti. Ve 1369 yılında –kimsenin gıkı bile çıkmadan– Bizans İmparatoru şehri aşkına Romen Katolikliği kabul etmek üzere Roma'ya gidecekti.

MS 1371 yılında, yeni Osmanlı hükümdarı I. Murad, bugün Yunanistan ile Türkiye arasında doğal sınır olan ve Valens'in Gotlar tarafından katledildiği düzlüklerle çevrili, geniş, buğulu Maritsa [Meriç] Nehrine yukarıdan bakan Adrianopolis [Edirne] şehrini alacaktı. Murad daha sonra bu antik yerleşim yerini Osmanlı'nın yeni başşehri yapacak, adını da Edirne koyacaktı.[10] Burgundili bir seyyah olan Bertrandon de la Broquiere, 1433 yılı başlarında hem Konstantinopolis hem de Edirne'yi ziyaret etmişti. Şehirlerin Kraliçesinde atlı mızrak oyunu (burada hem Batılı tarz mızrak oyunu hem de Pers polosunun yerel bir versiyonu oynanıyordu) ve kutlamalardan bahsetmişti. Ayrıca bu seyyah Edirne'de, bir zamanlar hem Byzantion'un hem de Konstantinopolis'in düşmanlarına karşı bir kale duvarı gibi duran bu şahane İslami yerleşim yerinde, Osmanlı II. Murad'ın sıcak karşılamasından çok etkilenmişti. Hem ganimetten pay kapma hem de korunma kaygısıyla her şeyin hızla değişmekte olduğu o yıllarda, birçok Hıristiyan Osmanlı güçlerine katılmıştı. Geriye dönüp baktığımızda, *Osman'ın Rüyası* meselinde bir Rum askerinin görünme biçiminin nedeni bu olabilir. Ötekilerin bu meselede başka bir şansı yoktu.

Şimdi burada, İstanbul şehrinde yaşama deneyimine ve o tarihten sonra 500 yıl Osmanlı'nın kudretiyle tanışacak olanlara

---

9 Doukas, *Historia* ve *Decline*. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 21.
10 Tarih tartışması için bkz. Zachariadou (1970), 211-17.

rengini verecek kültürel, askeri ve dini bir olgunun geliştiğini görüyoruz. Osman'a şöyle bir öneri getirilmişti:

> Fethedilen, kendilerinin, topraklarının, karılarının ve çocuklarının yasal yöneticileri olan fatihin sorumluluğundadır. Elimizden ne geliyorsa yapmayı bir hak biliriz; ve benim önerdiğim muamele yalnızca yasayı değil iyiliği de gözetiyor. Orduya katılmaya zorlayarak, onların hem dünyevi hem de ebedi çıkarlarını gözetmiş oluyoruz; çünkü onlar eğitim görecekler ve daha iyi koşullarda yaşayacaklar.[11]

Osmanlı kontrolüne yeni girmiş Hıristiyanların oğulları –yaşları altı ile on dört arası ve yeterince güçlü olanlar– sürekli alınıyor ve gerek idari işlerde gerek köle-askerler olarak görevlendirilmek üzere hizmete zorlanıyorlardı. Bu sürece *devşirme* deniyordu ve sonuç da çok geçmeden, Müslüman Konstantinopolis denince ilk akla gelecek bir askeri grup olan *Yeniçeriler* olacaktı. Bunlar aylık bir ücret ve emeklilik hakkı olan, talim terbiye gören, övgü alan, kendi bölgeleri olan süper-askerlerdi; o kadar ki Yeniçeri Ocağı çok geçmeden Doğu Akdeniz'de bir ceza olmaktan çıkmış, tam tersine bir amaç haline gelmişti. Yeniçeriler sıkı bir kültür geliştirmiş ve bir yoldaşlık dinine –Bektaşi mistisizmine– kaynaklık etmişti; bu, Hıristiyanlık ve Anadolu şamanizminden unsurlar barındıran, ağırlıklı olarak Sufi İslamcı bir derviş inancıydı. Avrupa ile Asya arasında hâlâ yaşamsal bir anayol olan Egnatia Yolu boyunca her yerde Bektaşi *tekke*leri ya da tekkeleri kurulmaya başlanmıştı.

Bunlardan birkaçı bugün hâlâ varlığını sürdürüyor: Maritsa Nehrinin kıyısında, Yunanistan ile Türkiye arasındaki sınıra hâkim bir tepede, bir Roma anıtmezarı başka bir amaca uygun hale getirilmiştir. Burada, deniz seviyesinden yaklaşık 150 metre yükseklikte, yerin altından sanki büyülü bir şekilde gürül gürül bir su kaynıyor. Asırlardan beri burası bir Bektaşi tekkesinin parçası olmuş; bugün ise bir Aya Yorgi Şapeli olarak Hıristiyanlığa dönmüş tekrar. Güneş batarken, anıttaki kaynak suyu, dans eden ışık oyunları gösterisi sunuyor. İnsan burada günün sonuna şükreden, Türki-Müslüman-Sufi-Hıristiyan-şaman inanç sistemlerini şahane bir şekilde kaynaştırmış dinlerinde ibadetlerini yapan Yeniçe-

11 Çandarlı Kara Halil Paşanın sözleri.

riler ile konuklarını (tekkelerde hangi inançtan olursa olsun, herkes hoş karşılanırdı) gözünde canlandırmadan edemiyor. Sağlam bir Ortodoks inanca sahip Hıristiyan Rum az sayıda cesur can, bugün hâlâ dışarıdaki çalıya, eski ruhlara ve Allah'a armağan olarak kurdele ve eşarp bağlamak için buraya tırmanıyor; dışarıdaki rüzgârda patırtılı bir şekilde çırpınan dev bir mavi-beyaz Yunan bayrağının altında dans ediyor bu kumaş parçaları.

Artık Konstantinopolis'i dört bir yandan kuşatmış Osmanlıların kendi daimi orduları vardı ve –Bursa'daki ipekli ticareti gelişirken[12] ve Doğunun ipeklileri tipik olarak Avrupa'dan gelen yünlü kumaşlarla değiş tokuş edilirken– şimdi bu kararlı Türkler bir imparatorluk kurmalarına yarayacak hem ekonomik hem de askeri güce sahipti.

Egnatia Yolunun kontrolü hayati önem taşıyordu. Yunanistan'ın kuzeyindeki Yannitsa kasabasında yapılan kazılar bunun nedenini açıklıyor. Bugün artık bir Çin süpermarketi olan yerin bitişiğinde, endüstriyel ölçekteki tabakhanelerin yanı sıra, tüccarların atlarını ve develerini dinlendirip bakımını yapacak ahırlar bulunmuştur. Gazi Evrenos Bey tarafından 1383 yılında Yenice-i Vardar olarak kurulan Yannitsa (kelime anlamı, "yeni Vardar kasabası") bugün Arnavutluk, Makedonya ve Kuzey Yunanistan sınırları içinde kalan bölgede kurulmuş bir dizi yerleşim yerinden biri olacaktı. Bu ticaret yoluna nüfuz edişiyle birlikte Osmanlıların Avrupa'yı işgali –rakip savaşçıların rakip toprakları ele geçirme itiş kakışı– katlanılabilecek bir fikir haline dönüşmüştü. Egnatia Yolu boyunca aşhaneler kurmuş olan Evrenos Bey (büyük bir ihtimalle bir Bizans dönmesi) 1417 yılında bu yeni Osmanlı şehrinde, yol kenarına yaptırılan ince işlemeli hoş bir anıtmezara gömülmüştü. 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar kutsal bir ziyaret yeri olan ancak Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışının ardından ihmal edilen bu kabir, kısa bir süre bir tahıl ambarı olarak kullanılmıştır; ama şimdi hak ettiği şekilde restore edilerek güzel bir sanat galerisi haline getirilmiştir.

1389 yılında, Osmanlılar Sırplardan, Bosnalılardan ve Kosovalılardan oluşan Hıristiyan koalisyon güçlerini yenilgiye uğratmıştı; bu savaşta Osmanlıların lideri I. Murad hançerlenerek öldürülmüştü (rivayete göre, öldüren kişi bir Sırp asker kaçağıdır; bu

---

12 Moğol İmparatorluğunun çöküşünün ardından miktar muazzam bir artış göstermiştir; yaklaşık 150 yıl içinde 120 metrik ton ipekli bu şehirden geçmiştir.

olay Yugoslavya İç Savaşının dehşetli günlerinde Slobodan Miloseviç tarafından kutlanmıştır). Ve ardından yeni hükümdar Sultan Bayezid ağı sıkılaştırmaya başlamıştı. Byzantion'un koruyucu bir güç atfettiği eski Hieron'a yukarıdan bakan Yoros Kalesini almıştı. Geniş bir görüş alanına sahip bir tepenin üzerinde oturan, dikenli teller ve saldırgan köpeklerle korunan alan insanda hâlâ bir tehdit hissi uyandırıyor. 1394 yılında Konstantinopolis'te, bir Osmanlı kadısının İslam hukukuna göre adalet dağıttığı bir Türk bölgesi vardı. Şehir tam yedi yıl etkili bir kuşatma altındaydı ve bütün topraklarını kaybetmişti. 1397 yılında, Sultan Bayezid Anadolu Hisarını kuracak, Konstantinopolis'in Karadeniz'den muhtemel tedarik yolunu keserek şehre biraz daha yaklaşacak ve Bosphorus'a inecekti. Bu kale kısa bir süre sonra bir Osmanlı hapishanesi olacaktı.

Sultan Bayezid'in ilerleyişi o kadar hızlı ve şiddetli olmuştu ki, ona Yıldırım demişlerdi. Tuna üzerindeki Nicopolis'e yakın bir yerde, 1396 yılında, Osmanlılara karşı bir Avrupalı Haçlı ordusu çıkarma denemesi hüsranla sonuçlanacaktı. Hıristiyan askerler kıyımdan öylesine çaresiz bir biçimde kaçıyorlardı ki, ağzına kadar dolu teknelere doluşmuşlar ve sonra da, her taraftan çaresizce tekneye tutunmaya çalışan silah arkadaşlarının ellerini kesmişlerdi. Konstantinopolis'te İmparator II. Manuel (zaten Osmanlı ordusuna karşı savaşmak zorunda olan tahtın vârisi) bağımlı bir bey statüsüne indirilmişti; 1400 yılında yardım dilenmek için İngiltere'ye, IV. Henry'nin ayağına gitmişti ve bu ülkeyi ziyaret eden tek Bizans imparatoru da oydu. Onuruna düzenlenen mızrak oyunları sürerken Eltham Sarayının misafir odalarında uyuyan Manuel, eski parlak diplomasiye dayanan Bizans numaralarının maddi kurtuluş getirmesi için dua ediyor olmalıydı. Ancak sefil düşmüş, korku içinde titreyen halkı ile içi boşalmış, uzaktaki kırsal bir dış kabuğu kurtarmak için kim askerlerini tehlikeye atmak ister ki? Bir İngiliz kralın bir Bizans prensesi ile evlenmeye hazır olduğu 1176'dan beri köprünün altından çok sular akmıştı.

Yirmi otuz yıllık bir süre için Yeni Roma'ya soluk aldıracak olan Hıristiyan haçı değil, Moğol kas gücüydü. MS 1402 yılında, Timurlenk'in Moğol ordusu Ankara yakınlarında Osmanlılarla karşı karşıya gelecekti. Ankara havaalanı çevresindeki kırsal alandan elde edilen yeni kanıtlar bu karşılaşmanın şiddetine dair çok şey anlatıyor.[13] Osmanlı önderi Sultan Bayezid esir düşecek

13 Analiz çalışmaları devam ediyor.

ve sonra da hapishanede ölecekti. Böylesi sefil bir duruma düşen tek Osmanlı yöneticisi o olmuştur. Anadolu'da, Sultan Bayezid'in oğulları arasında, taraflar için vahim sonuçlar doğuran bir taht kavgasını, Balkanlar'daki rakip Osmanlı savaşçılarının kendi aralarındaki kavgaları izleyecekti. Konstantinopolis açısından, kısa bir süreliğine de olsa, sanki belli bir soluklanma fırsatı doğacakmış gibi görünürken, 1444 yılında, bazılarının Son Haçlı Seferi dediği başka bir Haçlı Seferi, Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısındaki şehri Varna yakınlarında ağır bir yenilgi alacaktı.

1422 yılında, Osmanlı lideri, bu kez II. Murad, Konstantinpolis'e bir kere daha saldıracaktı. Bizans yetkililerinin Limni adasında hapis tutmakla yükümlü oldukları "Düzmece Mustafa" lakaplı bir taht talibinin serbest bırakılmasını cezalandırmak amaçlıydı bu saldırı. Konstantinopolis'te ikamet eden umutsuz zengin Bizanslılar, kendilerini korumak için müstahkem burçları olan evler yaptırıyordu. Kara tarafındaki surların kıyısındaki Mermer Kule harabeleri pekâlâ, sur içinde kalan bu umutsuz şehirli kalelerden birinin yıkık dökük kalıntıları olabilir.[14] Başka yerde –bir zamanlar Bizans topraklarına dahil– Macaristan'ın şehirleri ve köyleri "kara toprak, kara kömür" halinde terk edilmişti.[15] 1430 yılında, zaten yedi yıl önce Venediklilere terk edilmiş, Selanik de dayanamamış, Osmanlıların eline geçmişti.[16] 1448'de, Rusya vaftiz törenleri için Konstantinopolis'e rahiplerini göndermekten vazgeçmişti.

Osmanlıların şaha kalktığı, korkutucu bir biçimde kesindi. Osmanlılar eğer duracak olurlarsa, vazgeçmek zorunda kalacaklarını biliyorlardı. Dolayısıyla Konstantinopolis yöneticileri azalmış ve azalmakta olan bir güce hükmederken –nereden bakarsanız bakın, doğru dürüst bakımı yapılmayan bir surla çevrili, harabeye dönmüş, ancak kendine yeten on üç köy (1325 yılından itibaren Konstantinopolis artık bir teritoryal devlet değil, sadece küçülmüş bir şehir haline gelmişti)– Osmanlılar güç toplamak için gözlerini geleceğe ve Batıya çevirmişti. Pisa, Cenova ve Paris şimdi yükselişe geçmişti: Frenkler artık 1185 yılındaki Thessaloniki kuşatması süresince Eustathios'un gözlemlediği, yaltaklanan, ka-

---

14 Bogdanoviç (2012), 187-202. Ganchou (2010), 277-359.

15 İnalcık ve Oğuz (ed.) *(1978), Gazavât-ı Sultan Murad b. Mehemmed Han Izaldi ve Varna Savaşları (1443-4), Üzerine Anonim Gazavâtnâme,* 15a.

16 Thessaloniki [Selanik] MS 1387 yılından önce bir kere daha Osmanlıları iyi karşılamıştı.

ba saba barbarlar değildi. Batı bin yıldır Doğudan akıp gelen ne varsa onlara rakip olacak fikirler üretiyor ve keşifler yapıyordu. Macaristan'da, Urbanus adında bir mühendisin barut teknolojisini geliştirdiği yolunda bir söylenti dolaşıyordu ortalıkta. Rum Ateşi çok uzun yıllar boyunca Konstantinopolis'in himayesindeydi: şimdi bu kimyasal silahın esas maddesi olan ve bir zamanlar Kafkasya ve Ortadoğu'dan ithal edilen neftyağını temin yolları kesilmişti. Bizanslılar 1396 yılında Osmanlılara karşı top kullanmıştı; ancak 15. yüzyıl ortalarında artık ne baruta ne de barutu içine sıkıştıracağı silahın metaline gücü yetiyordu. Osmanlılar için para mesele değildi.

Ve akbabalar gökyüzünde uçuşmaya başlamıştı. Sanki uluslararası bir yardım kuruluşuna bağış toplar gibi, İtalyanlar elyazmalarını geri almak için Konstantinopolis'e gidiyordu: Giovanni Aurispa tek bir seferde 248 kitap toplamıştı. İtalya şimdi kendilerini geliştirmeye hevesli İtalyanlara klasiklerin dilini öğretebilecek, iyi eğitimli, Yunanca konuşan, yoksulluktan kırılan sığınmacılarla doluydu. Petrarca, arkadaşı Boccaccio'nun küçük bir yardımıyla, eline geçirdiği bir *İlyada* kopyasını çevirmek için Yunanca konuşan Leontios adlı birini zaten bulmuştu. Homeros'un dizelerini heyecanla bağrına basan Petrarca, tek kelime bile Yunanca okuyamamasına rağmen, bu projeden öylesine etkilenmişti ki, oturmuş bizatihi Homeros'a teşekkür etmek için bir mektup yazmaya koyulmuştu.[17] Yunanca eserlere olan hayranlığı yüzünden Venedik'e artık Yeni Atina deniyordu. Anlatılanlara göre, (Atinalı filozofun anısına hürmeten Plethon lakabı alan) George Gemistos tarafından Platon üzerine verilen bir ders, Medici ailesini şehirde kurulacak Platon Akademisi için parasal destek vermeye sevk etmişti.[18] Haklı olarak denir ki, İtalyan Rönesansı Konstantinopolis'in kederine çok şey borçludur.[19]

---

17 Profesör Barbara Graziosi'ye, bu araştırmadaki yardımlarından dolayı teşekkür ederim: Bkz. Graziosi (2013).

18 Leon Battista Alberti tarafından hayata geçirilmiş olan, Santa Maria Novella'nın ön cephesinde ifade bulacak ihtiras burada tartışılmış ve Fra Angelico tarafından yapılan San Marco Altarpiece de burada tasarlanmıştı. MS 1459-61 yılında Benozzo Gozzoli tarafından yapılan, kardinallerin Konsil için Floransa'ya gelişlerini tasvir eden, Magi Şapelindeki *Journey of the Magi* freskinde Balthazar, Bizans İmparatoru VIII. İoannis Paleologos'a benzetilmiştir. Cardini (2001), 31. Farklı bir yaklaşım için bkz. Acidini Luchinat (ed.) (1993), 126.

19 1438'de toplanan ve Doğu ve Batı kiliselerinin kısa bir süre bir araya gelmelerini sağlayan Ferrara Konsilinde (salgın korkusu yüzünden toplantı 1439

Ve düşmesi için geriye bir tek Konstantinopolis'in kendisi kalmıştı.

Yüksek tepelerin şehri Bursa, mistik, iç açıcı, dini ve topografik temaların hepsini bünyesinde toplamış, Osman'ın garip, kırsal rüyasının hayat bulması için uygun bir yer gibi görünüyordu. Ancak rüyanın nihai somutluk kazanması kanlı olacaktı. MS 1452 yılında, yeni Osmanlı lideri II. Mehmed, Bosphorus'un Avrupa kıyısına kendi kalesini, şimdi Rumeli Hisarı olarak bilinen Boğazkesen Kalesini inşa ettirecekti. Kale, gülleleri su üzerinde seken "ejderhalar gibi top"lara[20] uygundu. Sultan Mehmed'in Yeniçerilerine, gümrük vergisinden kaçan her gemiyi deneme tahtası olarak kullanabilecekleri talimatı verilmişti. Hierion ile büyük büyük babası tarafından Asya yakasına inşa ettirilen Anadolu Hisarının karşısına inşa edilen Rumeli Hisarı kesin bir işaretti: Konstantinopolis'in Osmanlı işgali başlamıştı.

yılında Floransa'ya taşınmıştı), Papalığın üstünlüğü bir kere daha teyit edilmişti: "Aynı şekilde kabul ediyoruz ki, kutsal Papalık makamı ve Papa Hazretleri bütün dünyada her şeyden önce gelir; ve Papa Hazretleri, havarilerin başı ve Mesih İsa'nın hakiki vekili olan Aziz Petrus'un halefidir ve o bütün Kiliselerin başıdır ve bütün Hıristiyanların babası ve öğretmenidir; ve evrensel Kiliseyi beslemesi, yönetmesi ve düzenlemesi için, Efendimiz Mesih İsa tarafından Aziz Petrus'a verilen gücün tamamı ona verilmiştir." Akt. Brandmüller (2009), 36. Konstantinopolis'te ise birliğe karşı çıkanlar sokaklarda isyan bayrakları açıyordu. Dinsel içerikli protestoda, evden eve şarap kâseleri taşınıyordu. O tarihte Venedik'i ziyaret eden Bizanslı delegeler elbette, 1204 yılında şehirlerinden çalınıp buraya getirildiğinde çok üzüldükleri her şeyi görüp tanımıştı. 1439 tarihli Birlik İlanı üzerinde İmparator VIII. İoannis Paleologos'un imzası, kırmızı rengiyle hemen göze batıyordu: Rahiplerin ve papalık görevlilerinin siyah karşı imzaları örümcekler gibi onun etrafını sarmıştı. British Library bana bu imzayı gösterme inceliğinde bulundu. Birlik İlanı, Floransa, 6 Temmuz 1439. Cotton Elyazmaları: Cleopatra E. iii, vd. 80v-81r. Bkz. British Library Programı, "Two Thousand Years of Greek Manuscripts", 10 Haziran 2014.

20 Tursun Bey (1978), *Tarih*. 35b. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 13.

51. Bölüm

YAŞLILARA ÜLKE YOK*

MS 1453 (Hicri: 856/7)

Şehre bir saldırı olacağını duyan herkes; daha ancak yürüyebilen çocuktan yaşlılıktan iki büklüm olmuş ihtiyara kadar herkes kaçmaya başladı.

Doukas, *Fragment ta Historicorum Graecorum*[1]

Örümcektir perdeyi tutan Sezarların Sarayında
Başkuş gece öter, Efrasiyab'ın Kulelerine çağırır
Fatih Sultan Mehmed'in, Konstantinopolis'te terk edilmiş Bizans Sarayı içinde dolaşırken söylediği rivayet edilen dizeler[2]

Tanrı çanları çalıyor, yeryüzü çanları çalıyor, gökyüzünün kendisi çınlıyor.
Konstantinopolis'in düşüşü için ağıt; festivallerde ve cenazelerde Ortodoks Yunan kadınlar hâlâ bu ağıdı söyler

29 Mayısta –Osmanlıların MS 1453 yılında Konstantinopolis'i fethettiği gün– günümüz İstanbul'unda kutlamalar yapılmaya yeni başlanmıştır.[3] Her yerde bu olayı hatırlatan bir şey bulabilirsiniz.

---

* No Country for Old Men: William Butler Yeats'in Sailing to Byzantium şiirinin ilk dizesi; aynı zamanda Coen Kardeşlerin meşhur filmine adını veren dize –çn.

1 Doukas, *Fragmenta Historicorum Graecorum*, akt. Crowley (2005), 97.

2 Bu şiire ilişkin, II. Mehmed'in bu dizeleri (Gibbon ve diğerleri tarafından alınan satırı) kelimesi kelimesine mi tekrarladığı; yoksa (Cantemir ve Tursun tarafından alındığı haliyle) mealen mi söylediği hakkında çok sayıda varsayım bulunmaktadır. Orijinal dize göründüğü kadarıyla Firdevsi'nin, Rüstem'in Afrasiyab'a gece saldırısını anlattığı dizesidir (*Şeyhname*, x. 18) Ferdevsi (2016), 18. Bununla birlikte, bu eserin ana metninde "örümcek" anlamında bir sözcük bulunmuyor. Bu nedenledir ki şiir, ikisi de eserlerinde örümceklerden bahseden Sadi ve hatta Mevlânâ'ya atfedilir.

3 Yazarın Mayıs 2013'te bizzat yaşadığı bir şey.

Donanmasını Haliç'te karşıdan karşıya gerilmiş zincirin arkasına geçirmek için Sultan II. Mehmed'in, yaklaşık 5 kilometrelik bir kızak yapmaya yetecek kadar kalas ve Cenevizlerden zeytinyağı tedarik ederek, yaptığı şahane ve cüretkâr hamleyi canlandırarak, Osmanlı tekneleri (belediye otobüslerinin yan taraflarındaki resimlerde tasvir edildiği gibi) Bosphorus'tan yukarıya çekilip Konstantinopolis'in tepelerinden aşırılıyor. Satranç şampiyonu çocuklar bölgelerden otobüslerle getirilerek hipodromda kitlesel oyunlar oynanıyor. Bir mehter takımı şehri marşlar çalarak dolaşıyor. Yerel halk –ağırlıklı olarak bir zamanların Rum semti olan Fener gibi daha yoksul kesimden– Haliç'te Osmanlı kuvvetlerinin Konstantinopolis surlarını yıkışını canlandıran ışık ve ses gösterilerini seyretmek üzere kıyıya doluşuyor. Surlara çekilen İslam bayrağı yüksek ve nazik bir alkışla karşılanıyor.

Şehirdeki Fetih Şenlikleri politik bir yenilik. Birçok insan için, birçok yüzyıldır, birçok kültürde, mayısın bu günü muzaffer bir fetih değil, "düşüş"tür.

Mehmed'in, surları top atışına dayanacak kadar kalın, ileriye dönük Rumeli Hisarı tahkimatını inşa etmesi yalnızca bir başlangıçtı. Genç Osmanlı lideri her şeyi inceden inceye tasarlamıştı. Şehre saldıran on üçüncü Müslüman hükümdardı; bu hamle başarıya ulaşmalıydı. Çağdaşlarının anlattıklarına göre, gece gündüz demeden her an, Konstantinopolis'i almak için kullanacağı taktiği düşünüyordu. Birinci elden tanıkların anlattıklarına bakılırsa, Mehmed'in 160.000 kişilik ordusu, MS 1444 ile 1446 yılları arasında, henüz 12 yaşındayken sultan olarak zaten tahta oturduğu imparatorluk başkenti Edirne'den çıkıp Via Militaris yolunda yürümeye başlamıştı. Tekinsiz topraklarda ilerleyen askerler, mucidi Macar mühendis "Urbanus"un adıyla anılan muazzam top –8 metrelik bir gövdesi olan ve taşımak için 200 kişiye ihtiyaç duyulan top– dahil, yeni ve korkutucu silahları da beraberinde getiriyordu. Anlatılanlara göre, bu topun patlaması kulakları sağır ediyordu. Söz konusu topun ağırlığı 600 kiloyu ve menzili neredeyse bir buçuk kilometre bulan muazzam gülleleri bugün hâlâ, Konstantinopolis'in Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden dört yıl sonra yapılan, Bizans Altın Kapısı etrafında, fagosit benzeri bir yapı olan Yedikule surlarında görülebiliyor. Osmanlı ordusu muhtemelen 80.000 kişiye yakın bir güçtü; ancak yüz kadar Osmanlı gemisi de Boğaz'da tur atıyordu. Mehmed'in sancakları şehrin çevresinde her yere dikilmiş, Doğu Akdeniz esintileriyle

dalgalanıyordu. 5 Nisanda Mehmed'in adamları Konstantinopolis'i dört bir yandan kuşatacaktı.

O şahane Bizans teknolojisi artık tamamen iflas ediyordu: Osmanlılar ağaçları kesiyor, devrilen kalasları zeytinyağı ile yağlıyor ve tekneleri bunların üzerinden kaydırarak karadan yürütüyorlardı ve böylece Haliç'e boydan boya gerilen zincir anlamsız ve işlevsiz kalmıştı. Beş katmandan oluşan ve bu kadar zaman dayanmış olan surlar şanlarına yakışır bir şeyle karşılaşmıştı: ipeklilerden elde edilen tüm gelirle ödenmesi yapılan, yeni kuşak göğe yükselen savunma silahlarıyla ya da tam bir ay boyunca surları döven, Osmanlıların süper topuyla kimse baş edemezdi. Konstantinopolis'in uzun vadeli altyapısal düşmanı, dubalarla kurulan köprü, Mehmed'in mühendisleri tarafından Galata ile şehir arasına inşa edilmişti. Kaçamayıp da şehrin surları içinde yaşayanlar için, bu ürpertici korku, bilenen bıçakların şakırtısı ve işgali kolaylaştırmak için yapı malzemelerinin sürüklenişi, limanlarda demirli Bizans gemileri batarken atılan çığlıklar, sistematik olarak hazırlanmış bir saldırının sesleri dehşet verici olmalı. O zamanların bir tarihçisi, şehir surları dışında yığılan kuvvetleri seyreden, Konstantinopolis içindeki insanların "yarı-ölü, soluk alıp vermekten aciz" olduğunu yazmıştı.[4]

Urbanus'un (Orban olarak da bilinir) II. Mehmed için tasarladığı, bugün İstanbul Askeri Müzesinde sergilenen dev toplardan biri

Yeats bu tarihsel olayı "Yaşlılara ülke yok" diye betimlerken haklıydı: Mehmed kısa bir süre sonra, iddiasına delalet eden lakabı alarak Fatih Sultan Mehmed olacaktı. Bu şahsiyeti –belki aşina olduğumuz, Bellini'nin MS 1479 yılında, şehri ziyaretinden sonra yaptığı meşhur portresindeki gibi, gaga burunlu, haşmetli, sincap

4 Bkz. Crowley (2005).

kürkünden bir kaftana sarınmış olarak değil de– Konstantinopolis surları dışında, daha henüz yirmi bir yaşında, sabırsızca beklerken gözlerinizde şöyle bir canlandırın... On yıl boyunca Osmanlı Sultanı olmuş Fatih Mehmed, Şehirlerin Kraliçesini düşürmeye kararlıydı. İstanbul'daki Askeri Müzede sergilenen, ilk döneme ait Osmanlı silahları bize, şehrin etrafını saran düz Trakya topraklarında, hiç de yabana atılmayacak askeri inceliklerinin hayata geçirilmiş olduğunu gösteriyor: 3.5 kilo ağırlığında miğferler ve korunmak için 30 metrelik göğüs zinciri. Saldırı elli bir gün sürecekti. İmparator XI. Konstantin, umutsuzca ama tüm gayretiyle yaptığı hazırlıklara –yiyecek depolama, surları sağlamlaştırma– rağmen, şehri yalnızca 7000, belki de sadece 5000 kişiyle savunuyordu. Osmanlılar, Konstantinopolis'in Haliç'e tepeden bakan imparatorluk ikametgâhına bir mesaj göndererek, eğer İmparator teslim olursa, şehirde herhangi bir tahribat ya da katliam olmayacağını ve XI. Konstantin'in başka bir yerde, *Sultan*a bağlı bir bey olarak hayatını sürdürebileceğini bildirmişti. Teklif reddedilecekti.

Konstantinopolis, direncinin nihai olarak kırılmasından kırk sekiz saat önce, şehrin kutsal emanetleri Bakire Hodegetria (Mesih İsa'nın insanlığın selametinin kaynağı olduğuna işaret ederek "Yolu Gösteren Kişi") ve Bakire Blakhernitissa (adını Blakhernai'deki Bakire anıtmezarından alan) ikonlarının peşi sıra şehirde dolaştırılmıştı. Bir zamanlar belli ki kutsamış olduğu metropolisi koruması için Tanrı'nın Annesinin gücünü kullanmaya dönük son bir gayretti bu. Savaş meydanındaki durum umutsuzdu. Byzantium her zaman paralı askerlere bel bağlamıştı ve 1453'te şehri savunanlar da esas olarak, şehre 700 ödül avcısı getiren Cenovalı savaşçı Giovanni Giustiniani Longo gibi, servet peşinde koşan askerlerdi. Yedi haftalık kuşatmanın ardından, Konstantinopolis'in kurtuluşu gerçekten bir mucizeye bağlıydı artık. İmparator XI. Konstantin, birçok insanın toplaştığı Ayasofya'ya koşacaktı. Sessizce yere kapanacak, sonra cemaati kutsayacak ve onunla savaşmak için şehirden (ve uzaklardan) gelenlere şükranlarını sunacaktı. İmparator az evvel, anlatılanlara göre, birçok kişinin "ağlayıp inlediği" harap Blakhernai Sarayındaki görevlilerle vedalaşmıştı.[5]

Kuşatmanın son günü, çarpışmalar daha şafak sökmeden, saat 02:30'da başlamıştı. Davullar ve tulumlarla coşan Osmanlı as-

5 16. yüzyıldan 20. yüzyıla, bu kuşatmayı anlatırken çokça başvurulan bir pasajdır bu.

kerleri sonra saldırıya geçmişti. Önce surlarda bir gedik açılmış ama İmparator ve adamları buradan içeriye giren ilk 300 küsur Osmanlıyı kılıçtan geçirmişti. Ancak surların dışında, çok fazla ısındıkları için ancak on iki saatte bir atış yapabilen toplar surları dövmeyi sürdürüyordu. Osmanlılar nihayet küçük, açık bir arka kapıdan geçerek surların içine sızmayı başarmıştı ve bir kere daha hilal ve yıldız bir kuleye asılacak, şehrin düştüğü haberi dört bir yana yayılacaktı. Bizanslılar afallamış, Osmanlılar ise içeriye akın etmişti. Saldırıda yaralanan Giovanni Longo üç gün sonra verimli, çiçeklerle donanmış Khios'taki –MS 1355 yılında, Türklere karşı bir sefer düzenleyecekleri umuduyla Cenevizlere verilen ada– büyük bir çiftlik evinde ölecekti. İmparator Konstantin, anlatılanlara göre, Giovanni'ye kalması için yalvarmıştı: Kiralık silah bir zafer umudunun kalmadığını biliyor olmalıydı.

Osmanlı askerleri surlarda giderek genişleyen boşluklardan içeriye girince, 4000 kişi kılıçtan geçirilmiş, kalanlar esir alınmış, yağma ve tecavüzler başlamıştı –"savaşçılar genç güzelleri kucakladı"[6]. Batılı vakanüvisler oluk oluk akan kandan, üzerindeki değerli taşlar söküldükten sonra yerlere saçılan kutsal emanetlerden, Neron ya da Caligula'dan daha zalim bir Sultandan bahsetmektedir. Sonraki yılların Osmanlı kaynakları bile Osmanlı saldırısının açgözlülük yerine kullanılan bir deyiş haline geldiğini kabul etmiştir. İş hayatında kolay para kazanma "İstanbul'dan ganimet" deyişiyle anlatılır olmuştur.[7] Konstantinopolis'in düşüşü, tarihe dönüştüğü kadar hızla bir ahlak hikâyesine de dönüşmüştür. Şehrin, geçmişin zor zamanlarında yardıma koşması için surların etrafında dolaştırılan, bugün Khora'daki manastırda korumaya alınmış, mücevher kakmalı, altın yaldızlı, yarı-sihirli Meryem Ana ikonu parçalanmış, görkemli süslemeleri de sökülüp satılmıştır.

Sultan Mehmed, bütün muzaffer Bizans yöneticilerinin daha önce yaptıkları gibi, şehre Altın Kapıdan değil, bugün Edirne Kapı olarak bilinen Charisios Kapısından girmişti. Greko-Romen,yıkık dökük kemerli, bir zamanlar olduğu gibi yine yaldızlı, Yunanistan ve Roma hikâyelerinin betimleriyle kaplanmış Altın Kapı, şehrin yeni yöneticileri için hiçbir anlam ifade etmiyordu; belki yalnızca kurtarılan mimari bir eser olarak faydalı olabilirdi. Edirne ise onlarca yıldan beri Osmanlı İmparatorluğunun başşehriydi; ayrıca

6 'Aşıkpaşazade, *Chronik*, bab 123, 132. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 11.
7 Boyar ve Fleet (2010), 18.

bu şehir Mehmed'in doğduğu yerdi ve Via Militaris, Edirne'den yola çıkıldığında sizi doğrudan Yeni Roma'nın bu kuzeybatı noktasına getiriyordu. Bugün şehre Edirne Kapı girişi restore edilmiştir. Altın Kapı ise yabani otlarla kaplıdır.

Rivayete göre, Fatih Sultan Mehmed Charisios kapısından atının üstünde girerken, etrafındaki felaketi görünce, derin bir iç çekip gözyaşlarına hâkim olamaz: "Nasıl bir şehri yağmaya ve yıkıma terk ettik biz."[8] Ama çabucak gözündeki yaşları silip işe koyulacaktır.

British Library'de bulunan kapalı katlardaki dikkate değer bir belge bize, çağı belirleyen bu dönüm noktası öncesinde yapılmış planlama ve düzenleme çalışmaları hakkında bir fikir veriyor. Açılınca bir masayı kaplayan, Yunanca, koyu siyah mazı mürekkebiyle yazılmış, en ince ayrıntısına kadar işlenmiş bir plan bu. Belgenin üzerine 1 Haziran 1453 tarihi –Konstantinopolis'in düşmesi üzerinden daha ancak üç gün geçmiş– düşülmüş. Bu özel belge, Fatih Sultan Mehmed'in Galata'daki Cenevizlere verdiği bir bağış belgesi ve bu belgeyle, burada sıkışmış göçmen topluluğun bugünkü Karaköy'de ticari faaliyetlerini sürdürmesine izin veriliyor. Belgenin kenarında, titizlikle eklenmiş iki küçük düzeltme yer alıyor. Onun dışında, bu her bakımdan temiz bir ilk taslak. Hiç kuşku yok ki, bütün rejim değişikliği önceden, en ince ayrıntısına kadar, dikkatli bir biçimde düşünülmüş. Bu belge bölgeden sorumlu vezir Zağanos Paşanın imzasını taşıyor; üstte, süsler içinde Sultan II. Mehmed'in tuğrası görünüyor.[9] Galata zor yoluyla ele geçirilmiş değildi; ancak bütün sakinleri artık Sultana hizmet etmek zorundaydı.[10]

Son Bizans İmparatoru XI. Konstantin'in başına gelenler tam olarak açık değil. Bazı anlatılara göre, ölüsü, üzerinde bir kartal işlemesi bulunan ipek çoraplarından tanınmış ve başı kesilerek Konstantinopolis sokaklarında gezdirilmişti. Yine rivayetlere göre, bir melek ölü imparatorun bedenini almış, mermere dönüştürmüş ve Altın Kapının altına gömmüştü. (Efsane, Büyük Konstantin'in Kutsal Kabir Kilisesinde yattığı yerden, bir gün yeniden canlanacağı bir mağaraya alınmış olduğu biçiminde yankılanır.)

---

8 Kritoboulos, *History of Mehmed the Conqueror,* Hans. Riggs (1954).

9 II. Mehmed tarafından 1 Haziran 1453 tarihinde Konstantinoplis'te, Galatalı Cenevizlere verilen imtiyaz beratı. Egerton Elyazmaları 2817, bkz. British Library Programı "Two Thousand Years of Greek Manuscripts", 10 Haziran 2014.

10 Elçilikler burada konuşlanmıştır: İsveç Sarayı (orijinalinde Büyükelçilik ancak şimdi Konsolosluk) 1757 yılında açılmıştır ve İsveç'in ülke dışındaki en eski devlet mülküdür. Burası sonraki 500 yıl boyunca uluslararası istihbarat faaliyetlerinin merkezi olacaktır.

Dilden dile bir söylenti yayılmıştır: İntikam duygularıyla dolu İmparator canlanıp başını kaldırmasın diye, Altı Kapı Osmanlılar tarafından kapatılmıştır.

Ve böylelikle, Konstantinopolis'in kurucusu I. Konstantin'in adaşı, XI. Konstantin yalnızca on birinci İmparator Konstantin değil, Şehrin son Hıristiyan İmparatoru da oluyordu. Kronolojik olarak uzun, kültürel olarak da çığır açıcı metropoliten deneyim sona ermişti. Roma'nın –Eski ve Yeni– gücü her zaman başşehrinin güvenliğine bağlı olmuştu. Eğer şehir eldeyse, Roma yaşıyor demekti. Son yarım yüzyılında Byzantium yalnızca birkaç dağınık şehir devletinden ve bakımsız, cahil bir kasabadan ibaretti; ve şimdi o da gitmişti.

Roma'da insanlar Konstantinopolis'in –kendi şehirlerinin çocuğunun– düştüğünü duyunca ağlayıp bağırlarını dövmüştü.[11] O zamanın insanları bunu, "Tarihin bildiği en üzücü felaket"[12] olarak anlatıyordu ve Troia'nın düşüşünün kefareti olarak görülüyordu. Öte yandan Müslüman topraklarda insanlar, Peygamber Hz. Muhammed'in bir başka önemli kehaneti gerçekleştiği için şükran duaları ediyordu. Konstantinopolis artık sikkelerin üzerinde Kostantiniyye olarak anılacaktı (MS 1760 yılına ya da Hicri 1174 yılına kadar basılan paralarda kullanılacak bu isim, Sultanın tercihi olarak İslam-bol deninceye kadar sikkelerin üzerine basılacaktı). Avrupa'dan ise teatral bir tepki gelmişti. Gezgin ozanlar (ironik bir biçimde, Endülüs'te İslami gazel okuyanların etkisiyle gelişmiş olan bir meslek) ağıtlar yakıp direnişe çağıran şarkılar yazmıştı. Bunlar Altın Post şövalye tarikatında –Kolkhis Gürcü krallığından ve kahraman İason'un Bosphorus'un ötesine yaptığı destansı maceralarından esinlenen bir tarikat– özellikle popülerdi. 1454 yılında, Burgonyalı İyi Philippe bir ziyafet eşliğinde politik bir maskeli balo düzenleyerek Byzantium için destek sağlamaya ve yardım toplamaya çalışacaktı. Matbaanın icadıyla birlikte, Konstantinopolis'i geri almak için Haçlı Seferi çağrısı yapan bildiriler havada uçuşmaya başlamıştı; ancak buradaki dinsel ve politik yaygara, havlayan köpek ısırmaz sözünü haklı çıkaracak nitelikteydi.[13] İnsanlar bağırlarını dövmüş ama kılıçlarını kınından çıkarmamıştı.

---

11 Steffano Infessura, *Diario della Citta di Roma* (1890). Bkz. Stetton (1978).
12 Melvile Jones (ed. ve çev.) (1972), 54.
13 Bisaha (2004b), bkz. Housley (ed.), 39-52; Bisaha (2004); Meserve (2006), 440-80.

52. Bölüm

ALACAKARANLIK ŞEHRİ

MS 1453-61 (Hicri 856-66)

Keşke Türkler Mesih İsa'ya ve Hıristiyanlığa imanlarında sağlam durmuş olsalardı; onlardan daha güçlü ya da daha cesur ya da daha becerikli asker bulamazdınız.

Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum[1]

Büyük top Urbanus işini görmeden çok daha önce Osmanlıların tapu kadastrocuları ile kâtiplerinin harıl harıl çalışmış olması kimseyi şaşırtmasın. Unutmayalım ki, Bizans İmparatoru ve II. Mehmed uzun yıllar boyunca sık sık mektuplaşmayı ihmal etmemişti. Mehmed'in amcalarından biri, "Düzmece Mustafa", Bizans ve Osmanlı liderleri arasında pazarlık konusu olmuştu: Bizans İmparatoru burada bir gardiyan görevi üstlenmişti. Bizans prensesleri emirlerin, beylerin oğullarıyla evlenmişti. Bazı Hıristiyanlar, Osmanlı ordularının Katolik Batıya karşı kaldırabildikleri koruyucu silahları için şükranlarını sunmuştu. Son elli küsur yıldır Konstantinopolis'te Türklerin oturduğu, camii de olan kendi mahalleleri vardı.[2] Batılı tarihsel kayıtlara girdikleri zamandan beri Osmanlılar Bizanslı yöneticilerle dirsek teması içinde olmuştu. Osman yerel liderlere armağanlar, güzel halılar ve mevsimlik inek sürülerinden elde ettikleri kaymak veriyordu: Aynı oranda toprak işgal ediyor ve ortak yaşıyorlardı. 1420 yılında, anlatılanlara göre, I. Mehmed ile II. Manuel, Bizanslılar Bosphorus kıyısında, Osmanlılar da karşı kıyıda kamp yapmış beklerken, birbirlerine farklı ve lezzetli yiyecekler gönderiyorlar-

1 *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*, (ed. ve çev.) R. Hill (1962) 3, 21.

2 14. yüzyılın sonunda Bayezid tarafından talep edilmiştir. Kaynak: Dukas. Akt. Necipoğlu (2009), 138-9.

dı.[3] Bu, Hıristiyan ve Müslüman iki hükümdarın, işbirliği yaptığı bir şehir olabilirdi.

Şehrin düşüşünün ardından geçen on yılda, Karadeniz kıyısındaki uzak Trebizond ilinde, Mistra'da ve Mora yarımadasında bulunan diğer küçük merkezlerde, Konstantinopolis'in umudu can çekişiyor olsa da henüz tamamen ölmüş değildi. Hıristiyan rahipler ve idareciler Hıristiyanlığın karaya vuran bu enkazı başına çömelmiş, Byzatium gerçekliğini, bir anlık da olsa, canlı tutmaya gayret ediyordu.

Sparta'nın tam üzerindeki Taygetus Dağının eteklerinde yer alan Mistra, Paleologoslar idaresinde, Bizans ana şehrinin nihai yükselişini yansıtan düşünür ve sanatçılara ev sahipliği yapıyordu. Son Bizans İmparatoru XI. Konstantin, MS 1449 yılında Konstantinopolis'te değil de burada taç giymişti. Bu yerleşim günümüzde bir hayalet şehri andırıyor. Freskler, yıkıntılar arasından beklenmedik sağ çıkanlar gibi, tozların altından kendini gösteriyor. Şafak vakti sis o kadar yoğun olabiliyor ki göz gözü görmüyor; dağdan inen soğuk hava her yerde hissediliyor. Palmiye ağaçlarında cıvıldayan kırlangıçlar günün haberlerini yorumluyor sanki. Geceleri dağı, yalnızca yıldızların ve ateşböceklerinin ışığı aydınlatıyor. Mistra bugün bile bir kutsal ziyaret mekânı; ziyaretçiler bu terk edilmiş Bizans kasabasına gül yaprakları saçmak için geliyor.

Konstantinopolis'in düşüşü üzerinden on küsur yıl geçtikten sonra, Mistra da heyecan verici bir entelektüel arınma yaşamış olmalı. Kasabanın düşünürleri İtalyan Rönesansını etkilemeyi sürdürmüştü. Floransa'da, Mistra'nın en büyük evladı Plethon'un anısına Platon Akademisi kurulmuştu. Güneş ve yasemin kokusu aşağıdaki Eurotas Ovası boyunca birbirini kovalarken, terk edilmiş şehir yıkıntıları arasında yeşermiş bir dut ağacının gölgesinde oturabilirsiniz. Homeros bu bölgeyi Sparte Kalligynaika, yani güzel kadınların diyarı olarak tasvir etmiştir ve buradaki Peloponnesos [Mora] manzarası da nefes kesici bir güzelliktedir. Ancak MS 1453 sonrası gerçeklik, buranın, başka bir büyük yerleşim olan –ve şimdi yok olmaya yüz tutmuş– Sparta'nın yıkıntılarına yukarıdan bakan bir yamaca tutunmuş, küçük, kendi halinde bir kasaba olduğuydu. İmparator XI. Konstantin'in kardeşleri, Thomas ve Demetrios, Sultana haraç veren Mistra'nın son despotları,

3 Sphrantezes, *Chronicles* 16 (VII.3).

ardından da, sürgüne gönderilmeden önce, ona bağlı beyler olmuşlardı. 1460 yılında Mistra da düşecekti.

Pontus kıyısındaki Trebizond da, geçmiş günlerin anısıyla, neredeyse bir imparatorluk olarak duruyordu yerinde. Burada yaşayan insanlar geniş Karadeniz ufkunun soğuk huzuruna dalarak sık sık Konstantinopolis'ten bahsediyorlardı muhtemelen. Sırası gelince Trebizond da düşecekti; MS 1461'de.

Toskana'da, MS yak. 1460'larda, üst sınıftan bir genç kadının yatak takımları ile giysilerini muhafaza etmek için yapılmış *cassone*sinin, yani çeyiz sandığının üzerinde, normalde olması gereken Homeros'un, Vergilius'un ya da Ovidius'un hikâyelerinden sahneler yerine savaş meydanındaki Yeniçerilerin ve Konstantinopolis şehrinin tasvirleri vardı. Ancak uzun bir zaman sanılanın aksine, bu *cassone* (yolu Floransa'daki Palazzo Strozzi'ye çıkmıştı) Osmanlıların bir eleştirisi olarak değil de, aslında açıkgöz Floransalı patronlar tarafından Osmanlı tarihini yad etmek ve İtalyanların Osmanlı Türkleriyle arasındaki mevcut sıkı ticari ilişkileri hatırlatmak amacıyla yaptırılmıştı. Batılı oyuncular Doğudaki yeni oyunculara kapıları açık tutarak, seçenekleri sonuna kadar kullanmakta kararlıydı.

Ve Ortodoks diaspora boyunca her yana dağılmış, inançlarının somut merkezi olacak bir başşehirden yoksun, bu Yeni Romalılar, kendi küçük kiliselerinde artık kendi içlerine kapanmayı, kendi azizleriyle mahrem bir ilişki yaşamayı istiyorlardı. Kiliselerde ve cemaat merkezlerinde, cenazelerde ve bayramlarda bir araya gelerek, özellikle kadınlar, ilahileriyle Konstantinopolis'in düşüşüne hâlâ ağıt yakıyorlardı.

Ne var ki tarih dur durak bilmez; her zaman bir tür süreklilik içinde akış söz konusudur. (Bu gerçeği, 2011 yılında, Trabzon civarındaki bazı ücra yerleşim yerlerinde, köylülerin Türkçeyi eski Yunan gramerine uygun bir şekilde konuştuklarının keşfedilmesinden daha iyi ne anlatabilir?..)[4] MS 1466 yılında, Trebizond rahibi, II. Mehmed'e bir dizi mektup yazarak, İslam ile Hıristiyanlık arasındaki benzerlikleri tartışacaktı. Bu mektupların bazıları Pera'da (günümüzün Beyoğlu ilçesi) kaleme alınmıştı ve iki dinin ne olursa olsun birlikte çalışmanın bir yolunu bulması gerektiğine dair bir öneri içeriyordu. Sultan Mehmed'in, nihayetinde, Meryem

---

4 Bkz. Dr Ionna Sitaridou (2011-16) çalışması, *The Romeyka Project*. Bu ve diğer istisnai projeler için, bkz. Tehlike Altındaki Diller ve Kültürler İçin Cambridge Grubu, Cambridge Üniversitesi.

Ana ikonuna dua eden biri olduğu söyleniyordu. Trabzonlu rahip Gregorius şöyle diyordu: "Kimse sizin Romalıların imparatoru olduğunuzdan kuşku duyamaz. Kim ki İmparatorluğun merkezi üzerinde söz söyleme [fetih?] hakkına sahiptir, o imparatordur; çünkü Roma İmparatorluğunun başşehri Konstantinopolis'tir."[5] Ve bu rahip kaleme aldığı *Kayzerin ve Onun Cihan Hükümdarlığının Ebedi Şanı Üzerine* adlı incelemesinde, bir övünç kaynağı olarak Sultan Mehmed'in "*Justitia, prudentia, peritia philosopiae peripateticae, doctrina in multis disciplinis*" sahibi olduğunu yazıyordu. Çaresizce umutlu bir beklenti vardı: Uzlaşma ve işbirliği son tahlilde en iyi politika olabilirdi. Bu rahibin söz konusu ekümenik önerileri cazip olmasına cazipti; ancak hiçbir zaman pratiğe dökülmemiş, parşömen üzerinde kalmıştı.

Patrik II. Gennatius Sultan II. Mehmed'ten beratını ve dinsel özgürlük veren imparatorluk fermanını alıyor. Aya Yorgi Patrikhane Kilisesindeki mozaiğin tablosu

Konstantinopolis'in kendi içindeki iki kilise cemaatinin işleyişine hiçbir müdahale olmamıştı. Orijinal olarak Ayasofya'da üslenen patrikhaneye, Sultan Mehmed tarafından Kutsal Havariler [Havariyyun] Kilisesi teklif edilmişti ve bu kilisenin yıkılışının ardından, 1456 yılında, oradan Pammakaristos Kilisesine

5 Trabzonlu Gregori. Akt. Goodwin (1999).

[bugünkü Fethiye Camii] sürülecekti. Fatih Sultan Mehmed kapısında birleşik bir Hıristiyanlık istemiyordu ve Patrikhanenin başındaki kişi, münasip düşecek biçimde, Latin Hıristiyanlığı ile uzlaşma ya da işbirliğine karşı duran bir düşünür-papaz olan II. Gennatius'tu. Rivayete göre, Sultan Mehmed kendi tayin ettiği din adamıyla Hıristiyan teoloji üzerine fikir alışverişinde bulunmak ve tartışmak üzere Pammakaristos'a geliyordu. 1600 yılı civarında, Patrikhane Haliç kıyısında yer alan Fener semtindeki Aya Yorgi [Aziz George] Kilisesine taşınacaktı. Bugün Patrikhane, yüksek duvarların ve dikenli tellerin arkasında ve makineli tüfekler kuşanmış silahlı muhafızların gözetimi altında, hâlâ aynı yerdedir.

Ve yamacın tepesinde, Bizans Konstantinopolis'inden, beklenmedik oranda zinde bir seyyaha rastlıyoruz: Moğolların Azize Meryem Kilisesi (Theotokos Panaghiotissa'ya adanmış), Mouchliotissa (Moğolların) olarak da bilinir; 1453'ten sonra adı Kanlı Kilise olmuştur. Bu kilise zamanı aşıp gelmiş hikâyelerin evidir de. Bizansların Konstantinopolis'i Latinlerden geri aldığı 1260'larda kurulan bu kilise, İmparator VIII. Mihail'in gayrımeşru kızı ve bir Moğol hanıyla evlenmiş olan Maria Paleologina tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Moğolların Azize Meryem'i, Osmanlı İstanbul'unda bir Hıristiyan yapı olarak varlığını korumuştur; –rivayet göre– çünkü bu kilise Sultan Mehmed'in büyük "Zafer" camisi olan Fatih Camiinin inşasındaki yardımlarından ötürü teşekkür etmek için meşhur mimar Hristodoulos'un annesine verilmiştir.

Bugün Moğolların Azize Meryem Kilisesini bulmak için, eskiden Yunanların oturduğu semttin sokaklarından oluşan bir labirenti çözmek zorundasınız. Kilise kapalı görünebilir; ancak bitişiğindeki binanın penceresindeki bir Ermeni Hıristiyan, içeriyi görmek isteyenlere yüksek pencereden elindeki anahtarı uzatıyor. Serin ve sessiz iç mekânın sağ köşesinin en dibinde bir geçit –bir kaçış yolu– var; burada oturan Ortodoks rahip, bugün bile size gayet inanarak bu yolun Ayasofya'ya çıktığını anlatacaktır. Fatih Sultan Mehmed'in, Moğolların Azize Meryem Kilisesinin hayatta kalmasını sağlayan fermanı (ya da en azından bir kopyası) loş bir ışık altında muzaffer bir edayla sergileniyor. Burası şehirdeki Bizans-Osmanlı bölünmesini aşan tek Bizans kilisesi.

Roma diyarının imparatoru artık bir Müslümandı. Hem Roma hem de Bizans imparatorlarının yönetmek için imparatorlukla-

rının kalbindeki şehri kontrol etmek zorunda oluşları, buradaki nüfusa gerçek bir ağırlık kazandırıyordu. Konstantinopolis'in inatçı cumhuriyetçi eğilimlerine rağmen, vakanüvis Nikitas Honiatis'in yazdığı üzere, bu "pazar yeri nüfusunun, yöneticilerine karşı ilgisizliği sanki onların doğuştan bir özelliğiydi..."[6] Sultan Mehmed'in, görünüşe bakılırsa, başka planları vardı. İstanbul, O Şehir, yeni ve parlak bir İslam İmparatorluğunun merkezi, belki de Augustus'un büyük hülyasının bir yansıması ve bozkırlardan kopup gelmiş Osmanlı Türkleri ile ilk kez Ortadoğu'nun dışına çıkmış Müslümanların dinamiğinin bir yansıması olacaktı. Tozu dumanı üzerinde yıkıntıların arasında, daha şimdiden 8000 yıllık tarihe tanıklık etmiş antik akropoliste, karbon ve ölü bedenlerin keskin kokusunu ciğerlerine çekerek dikilen Sultan Mehmed, daha da eskiden Konstantin'in Forum Tauri'si olan eski Theodosios Forumunun olduğu yere yeni bir saray yapılmasını emrederken gayet netti: Fethettiği Konstantinopolis'te, hem içinde hem de dışında, yapılacak çok iş vardı.

6 Nikitas, çev. Magoulias (1984).

53. Bölüm

DERSAADET

1453 (Hicri: 857/8) ve Sonrası

Eski Byzantium'un olduğu noktada bir saray... bütün sarayları gölgede bırakacak ve görünüş, büyüklük, maliyet ve görkemlilik bakımından kendisinden önceki bütün saraylardan daha muhteşem bir saray.

Kritoboulos, gelecekteki Topkapı Sarayını anlatıyor[1]

Burası, tam 800 yıldır, Müslüman güçlerin olmak –Konstantinopolis/İstanbul'da evinde olmak– istedikleri yerdi ve başkalarına gelince, onlar yabancılar olarak dışarıda, şehir surlarının ötesinde tutulacaktı. Ve şimdi, on iki başarısız seferin[2] ardından, bütün bu arzulananları istila öncesinden daha iyi yapmak için zaman ve fırsat vardı.

Bu şehir, yeni bir Müslüman İmparator tarafından kontrol edilen yeni bir İslami impatorluğun motor gücü olacaktı. Fetihten sonra Sultan Mehmed hızla Osmanlı vergi sisteminde bir bahar temizliğine girişecekti; sanki Konstantinopolis'in ele geçirilmesini yalnızca stratejik değil, ekonomik bir kazanca da dönüştürmeye kararlıydı. Bosphorus'un –"Nil'den büyük ve Tuna'dan güçlü"[3]– kontrolü muazzam bir ekonomik potansiyele sahipti. Ancak bu virane şehirde Osmanlıların önceliği şehri arıtmak ve fiziksel olarak da egemenliklerini çevreye kazımaktı. 1453'te, üçüncü tepeye, Theodosios Forumuna yaslanan eski Forum Tauri'nin üzerine, bir süre sonra Eski Saray adını alacak yeni Osmanlı sarayı inşa edilecekti. Ardından, 1457'de (Hicri: 861-2) eski Yunan akropolisinin tepesinde ciddi bir inşaat faaliyeti başlayacaktı: Bu Saray-ı Ce-

1 Necipoğlu (1992), 163, 8.
2 Bkz. örn. M. Canard, "Les Expeditions des Arabes contre Constantinople dans l'histoire et dans les legendes", *Journal Asiatique* (1926), 61-121.
3 Tursun Bey, *Tarih*, 41. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 12.

did-i Amire, Yeni İmparatorluk Sarayıydı. Ancak 18. yüzyılda, bu şahane yapı grubu, Topkapı Sarayı[4] olarak bilinen yer haline gelecekti. Yeni İmparatorluk Sarayı İstanbul'u tanımlar hale gelecekti. Bizim Topkapı dediğimiz bu saray politik, sosyal ve teatral gücün bir merkeziydi. Başlangıçta bir yönetim merkezi olan bu yer, Mehmed'in torununun oğlu Kanuni Sultan Süleyman tarafından ikametgâh haline getirilecekti. Batılı kaynaklar, Sultanın uğursuz, asık suratlı bir tavırla Topkapı'nın duvarları arkasına kapandığını vurgulamakta pek hevesliydi; ancak Yeni İmparatorluk Sarayı aslında dramatik görünmeler kadar gizli kapaklı işler için de bir sahneydi ve aynı zamanda da hâkimiyetin dini bakımdan haklılık gerekçesini sağlıyordu.

Topkapı Sarayı, yeni ve kararlı İslami var olma biçimini etkileyecek, destekleyecek ve besleyecek bir yapılar bütünüydü. Burası yalnızca bir hükümdarın evi değildi. O Allah'ın müstahkem bir eviydi; gelenekleri Anadolu ovalarından Orta Asya'ya ve tarih içinde de Bronz Çağına uzanan dört dörtlük bir kutsal kaleydi. Bu Allah'ın Rahmetinin –*kut* ya da *sa'ada*– bulunduğu söylenen yerdi.

Topkapı 10 metreyi aşan, muhafızların dikildiği yüksek duvarlarla korunuyordu. Şimdi turistlerin toplandığı yerde, bakımlı atlar tımar edilip hazırlanıyor, hediyelik eşya satan dükkanın bulunduğu yerde ise İstanbul'un düşmanları infaz ediliyordu. Çok muntazam bir biçimde dizilmiş parke taşlı yollar özellikle Sultanın kullanımına ayrılmıştı; saray içinde ondan başka kimse atına binip gezemezdi. Sultanın kişisel kullanım alanlarının çevresindeki yerlere, palalar kuşanmış, sağır dilsiz ve cüceler yerleştirilmişti. Birçok ziyaretçi korkuyla karışık bir fısıltıyla konuşurdu içeride. Bu mekânın yarı-şamanist doğası (18. yüzyıla kadar içeride ayna kullanılmamıştı) içeriye giren gezginleri şaşkına çeviriyordu.

Ayna olmayabilirdi; ama incik boncuktan geçilmiyordu. Topkapı'daki hazinede muhafaza edilmek üzere sandıklar dolusu zümrüt, topaz ve yakut geliyordu. Gemiler dolusu Ermeni usta, altın ve gümüşü en iyi şekilde işlemek üzere getirtilmişti; seksen dört farklı kültürün el işlemeleri buradaki hazine dairesinde temsilen bulunduruluyordu. İlk dönem sultanlar, kaya kristalinden yapılma, altın ve yakut işlemeli takımlarla satranç oynuyordu. Bugün

4 Adını "Top Kapısı" anlamına gelen, I. Mahmud dönemindeki bir yangında yanıp kül olmuş aynı adlı bir saraydan almıştır.

Topkapı Müzesinde sergilenmekte olan tek bir maşrapanın üzerinde bile zümrüt, yeşim, altın, akik ve mermer işlemeler bulunmaktadır. Ağırlığı 50 kiloyu bulan yekpare altın şamdanlar 666 elmas parçasıyla süslenmiştir; necef taşından şerbet kapları vardır. Osmanlılar, büyük miktarlarda, ince altın işlemeli çanak çömlek siparişi vererek parlak, ışıltılı şeylere olan sevdalarının peşini hiç bırakmamışlardır. Bir cennet bahçesi izlenimi yaratmak için kafeslere ötücü kuşlar yerleştirilmiştir. 6000 boğazı beslemek için, Topkapı mutfağında çalışmak üzere 11.000 köle getirilmiştir ve her gün sarayda 200 koyun, 100 hindi, 40 dana, 60-100 kaz ve 100-200 arası tavuk tüketilmektedir.[5] Bu sarayın bir harikalar diyarı olduğunu düşünmek yerine, burada Oryantalist bir keyif âlemine dalma emaresi arayarak konuşursak haksızlık etmiş oluruz.

Topkapı Sarayı, askeri alanları temsil eden avlularıyla, sanki bir Osmanlı askeri karargâhı gibi düzenlenmişti. I. Selim'in hükümdarlığından (MS 1512) itibaren, bütün imparatorluk buradan idare edilecekti. Divan-ı Hümayun ya da İmparatorluk Devlet Konseyi haftanın dört günü Divan Meydanında –Adalet Meydanı– Kubbealtı'nda toplanıyordu. Vezirler eski Mese yolundan –bugünkü Divanyolu– geliyordu. Hükümet Batılı kaynaklarda, devlet kurumlarına açılan bir kapı nedeniyle Porte, yani "Kapı" [Bab] olarak biliniyordu ve Sultanın huzuruna geçişi örgütleyen, usulünü belirleyen ve denetleyen yöneticiler ile görevlilerden oluşuyordu. "Pasaport" terimi ilk olarak 1540 yılında ortaya çıkmıştır ve iddialara göre, bu terim Babıâli'ye [Sublime Porte] giriş ve çıkıştan esinlenmiştir. En değerli, en üst düzey korunan şeyler Sultanın mermerden inşa edilmiş dairesine en yakın yerdeydi. Devlet hazinesi de –Harem de– buradaydı.

Doğuda Rönesans ekonomisini teşvik eden İstanbul'a hükmeden sultanlar çabucak şaşaadan uzak bir yaklaşım benimsemişti. 1458'den (Hicri 862-3) itibaren Konstantinopolis'in Edirne'ye tercih edileceği açıkça ortadaydı. Topkapı Sarayının inşası biter bitmez, tanınmış bir Batılı ressam olan Gentile Bellini, tarihe geçmiş bir şahsiyet olarak Fatih Sultan Mehmed'i ölümsüzleştirmek üzere saraya davet edilmişti. Fatih Sultan Mehmed, hem Batı hem Doğu için zorlayıcı ve muazzam önem taşıyan bir Rönesans prensiydi. II. Mehmed Topkapı Sarayının etrafına tutkularının eriştiği

---

5 Liste için bkz. Taylor (2010); İstanbul'da vakit geçirmek için çok zevkli bir yol arkadaşı olan bir kitap.

noktayı gösteren köşkler yaptırmıştı: Bizans ve İtalyan konsepli yapılar 1891'de harap olmuştur; ancak 1472 yılında esir Karamanlı ustalar tarafından inşa edilen Çinili Köşk bugün hâlâ, bu ortaçağ Türkmenlerinin Orta Asya mirasını hatırlatarak, büyük bir güvenle tepeden Bosphorus'u seyretmektedir. Bazı günler, gül kokulu tatlıların hazırlandığı Gülhane Parkının yanında, Sultan, polo ile steplerdeki at yarışının eğlenceli bir karışımı olan cirit seyredermiş: Bu oyun, Sultan Mehmed'in Osmanlı atalarını uzak diyarlara taşımış atların güzelliğini de yad etmektedir.

II. Mehmed'in törenlere ilişkin kanunnameyle getirdiği düzenlemeler, İstanbul'un Sultanının davranış biçimlerine ilişkin pratik bir rehber haline gelmişti. Her şey, lideri çok mistik bir şahsiyet kılacak şekilde düzenlenmişti; şölenlerde çok uzun kalmamasına ya da halkın karşısına çok sık çıkmamasına özen gösterilirdi. Onun yerine delegeleri haftada dört gün özel salonunda kabul ederdi. Sultan dünyayı, Alay Köşkünden ve üzerindeki, altın varaklı kubbesi bulanan bir kapıdan seyrederdi. Kendinden önce Bizanslı hükümdarların yaptığı gibi, hipodromda –artık Atmeydanı deniyordu– düzenlenen gösterilerde de arada bir görünürdü. Özel tören penceresinden (sunulan armağanları ya da düşmanlarının infazını) izlediği özel kabullerde, Sultan tipik bir şekilde sessiz kalırdı. Elçiler, sultanın muhafızları tarafından kolları iki yanında tutularak yaklaşırlardı; odadaki diğer herkesin elleri kavuşmuş olur ve gözleri de yere bakardı. Sultan I. Süleyman'ın bir tür mesihçe, öte-dünyalı havası olmakla birlikte, şehrin bu yöneticilerinin doğaüstü varlıklar olduğu düşünülmüyordu; onlar kendilerini ağırlıklı olarak tasavvuf şiirinde, ancak hanedan yasalarını kullanarak ifade etselerde, aynı zamanda "Sünni İslam"ı da katı olarak ve hakkıyla hayata geçiriyorlardı.[6]

Sultan, kâğıt üzerinde uzak bir şahsiyet olmakla birlikte, pratikte titizlikle sahnelenen görünürlüğü en üst düzeydeydi. Onun fiziksel mevcudiyeti, karmaşık Osmanlı veraset kuralları gereği çok önemliydi. MS 1421 yılında, I. Mehmed'in ölü bedeni, sultanın hâlâ canlı olduğuna ikna etmek ve böylelikle bir veraset krizinin önüne geçmek için, bir kukla gibi kolayca aldanmaya hazır bir kalabalığın karşısına (belli bir mesafe korunarak) çıkarılmıştı. İstanbul içinde, Cuma namazı geçit töreni bilinçli olarak, isteyerek teatral bir olay haline getirilmişti. Sultan karanfillerle süslenmiş kaftanlar giyer-

6 Bkz. Necipoğlu (1993), çeşitli yerlerde.

di ve kaftan üzerindeki, birbirine iliştirilmiş çiçeklerin genişliği 60 santimi bulurdu. Bu törenlerde sultanın atı, tören sırasında adam ve at rüya gibi bir zarafet içinde süzülsün diye, gece boyunca açık havada bekletilir ve aç bırakılırdı.[7] Bütün bu gösteri, ülkenin kendisi için olduğu kadar uluslararası maksatlar da taşıyordu. Osmanlı yayılımcılığının ilk günleri, eşgüdümlü bir saldırı ortaya konmuyordu; dolayısıyla İstanbul'daki hükümdar, şehri, rakip gazilere gücünün en üst düzeyde olduğunu kanıtlaması için düzenlenmiş bir sahne olarak kullanmak zorundaydı.

18. yüzyıl sonlarında Topkapı Sarayının, Antoine Ignace Melling tarafından yapılan haritası; saray kompleksinin çoğu bugün ziyarete açıktır

"Halifeyi görmeye" gitmek (Osmanlı Sultanı 1517 yılından itibaren resmen Halife olarak tanınacaktı), Batıdan Mekke'ye doğru yol alan hacıların güzergâhındaki başlangıç noktası haline geliyordu. Dilekçeler ve şikayetler Halifeye veriliyordu. Hatta 20. yüz-

7 Bunun gibi bol miktarda ayrıntı için bkz. Freely (1998a).

yıla kadar geçerli olmak üzere, Sultanın geceleri kılık değiştirip İstanbul sokaklarını turlaması yaygın bir gelenekti. 19. yüzyıl gibi yakın tarihlerde bile elçiler gizli kapaklı yürütülen bu faaliyeti bildiren raporlar gönderirken, şehrin sakinleri de Sultanın bu rahatsız edici alışkanlığı hakkında aralarında fısıldaşıyordu. Politik ve kişisel bir tehdit söz konusu olduğu anda, Sultan, bir Yunan tanrısı gibi kılık değiştirebilir ve her zaman burnunuzun dibine girebilirdi.

Sultanın görünmesinin garanti olabileceği bir yer varsa o da, sarayından çıkıp şehrin çok sayıdaki bahçelerine yaptığı gezilerdi. Müslüman Konstantinopolis kültüründe bahçeler esastı. Kuşatmaya açık bir yer olduğu için Konstantinopolis her zaman yeşil alanları pratik bir zorunluluk olarak muhafaza etmişti ve şimdi bu kentsel ciğerler inançla soluk alıp veriyordu. İmparatorluk bahçelerinde ceylanlar gezinirdi; başka bir bahçeye de meyve ağaçları dikilirdi. 2004 yılında, Fatih semtindeki beşince tepe, kendisi de Bizans Aspar Sarnıcı üzerinde yer alan Çukurbostan'da, bir otopark ve spor merkezi yanı başında, 21. yüzyılın başlarında hâlâ meyve ağaçları vardı. Batılı ziyaretçiler 16. yüzyıldan itibaren gönderdikleri raporlarda, şehir içinde sayıları 1000'i bulan bahçelerden ve içinde 20.000 bahçıvanın çalıştığı 100 imparatorluk bahçesinden bahsediyordu. Çoğu insan bilecektir; cennet sözcüğü "duvarla çevrili" ya da "çevrili bahçeler" anlamına gelen antik Avesta dilinden bir sözcüğün Eski Farsça vasıtasıyla günümüze gelmiş halidir; ancak Osmanlılar için bahçenin özel bir anlamı vardı. Türki kavimler, yaşadıkları çorak toprakları, Batıda verimli toprak arayışıyla terk etmişlerdi. Türkçe bir deyiş "Ev yapan her kimse, önüne bir ağaç dikmelidir" diye tavsiyede bulunur. Ve Osmanlılar, hem mecazi hem de gerçek anlamda, geldikleri bu yere çabucak kök salmışlardı. Konstantinopolis kiraz, badem, armut, erik, kayısı, şeftali ve elma ağaçlarıyla doluydu. En yoksul evlerin bile pencerelerinde ya da kapı önlerinde, kutu içinde ya da bir saksıda çeşitli bitkiler olurdu.

Osmanlı düşüncesinde bahçe, Allah'ın bir bütün olarak yarattığı kâinatın yeniden vücut bulmuş haliydi. Müslüman Endülüs'te (Gırnata'da görkemli Elhamra, Kızıl Kale, MS 1333 yılında, Pisagorcu geometri ilkelerine göre inşa edilen kraliyet sarayına dönüştürülmüştü) ağaçlar dikilerek düzenlenmiş, oldukça biçimsel bahçelerin aksine, burada bahçe kültürü Allah'ın cömertliğinin ve yarattıklarının çeşitliliğini temsil etmeyi amaçlıyordu. Dolayı-

sıyla meyve ya da sebze olsun, çiçek, ot, ağaç olsun; hepsi birdi. Gazellerde sık sık, Allah'ın yarattığını, bütüncül, ahenkli bir deneyimdeki her şeyin bulunduğu, mükemmel bir bahçe olarak betimleyen dizilere rastlarız. Kalbin, sütten nehirlerin ve baldan derelerin bulunduğu cennet bahçesinin, dilinden konuşan ud nağmelerinden söz edilir çokça. Burada çalınan müzik de dini bir deneyim olarak düşünülmüştü ve İstanbul'da, imparatorluğun kalbinden uzakta olanlar, şehrin bahçelerinden yükselip rüzgârın da yardımıyla kulaklarına kadar gelen nağmeleri, kömür karası gözleri ve cennet kubbesini betimleyen ezgileri dinlerdi.

İstanbul bahçeleri salt hoşluk olsun diye ağaç ve çiçek ekilen yerler değildi; adaletin ahenginin, Osmanlı hanedanının ihtişamının bir işareti olarak da oradaydılar. Şehrin bahçeleri, ilahi düzenin bizatihi bir temsilcisi olan imparatorluğun mevcudiyetini temsil ediyordu. Konstantinopolis'in yeni Müslüman sakinleri için bahçeler hem uhrevi hem de dünyevi kudrete sahipti.

Bu mekânlar mistik tezahürler olmakla birlikte, aynı zamanda bir eğlence imkânı da sunuyordu. Sultan Mehmed, Yeni İmparatorluk Sarayı için, "güzellik ve huzur, mutluluk ve neşe" getirsin diye bahçe kompleksi tasarlamıştı. Sonraki hikâyelerde, Topkapı'daki imparatorluk eğlencelerinde cücelerin havuzlara atıldığından bahsediliyordu. Batılı ziyaretçiler Sultanın bahçe gezileri sırasında, bir yırtıcı gibi güneşe karşı yatıp gerindiğini anlatıyordu ve bir keresinde, haremini elbiselerini çıkarıp suya girmeleri yönünde teşvik etmiş ve nasıl kahramanca kurtarılacaklarını görsünler istemişti. Zaman geçtikçe, şehir içinde halkın eğlence yerleri olan bazı bahçeler kötü bir şöhret edinmişti. Buralarda ahlaki ve toplumsal kurallar bir parça esnekti. Şarap içiliyor ve dansçı kızlar manevi değil de bedensel coşkuyu artırıyordu.

Yeşil alanlar avlanma sahalarıyla ikiye katlanmıştı. İstanbul'un etkin bir şekilde yeşillendirilen alanı göz önüne alındığında, şehrin giderek vahşi hayattan seslerle dolması biraz şaşırtıcıdır. Karacalar düzenli misafirlerdendi; tepeli baykuş, ispinoz, bülbül, sarıasma kuşu bahsi geçen –aynı zamanda öldürülen– kuş türlerinden yalnızca birkaçıydı. Denizden yaklaşırken, Kostantiniyye, araya orman kulübelerinin serpiştirildiği bir ormana benziyordu. Meşe, sedir ve kayın ağaçlarının tepelerinden görünen Ayasofya'nın kubbesi ve camilerin minareleri, buranın yeryüzündeki en büyük şehirlerinden biri olduğunun tek göstergesiydi. Rumeli ve Anadolu Hisarlarının çevresinde meyve bahçeleri vardı ve

Bosphorus'a doğru uzanan yamaçlar yeşilliklerden bir halı, bitki örtüsünden bir mozaik olarak anlatılıyordu.

Osmanlıların gelişinin ardından sık sık çıkan yangınlar, sonradan doğaya terk edilen alanlar açmıştı. Şehrin yeni sakinleri, kaçma şanslarının yüksek olduğu, şehir surlarının dışına yerleşmeyi tercih ediyordu. Aslında Londra'nın Büyük Yangınından tam altı yıl önce, İstanbul'daki 120 köşk, 40 hamam, 360 cami, 100'den fazla medrese ve sayısız ev (o zamanki kaynaklara göre 280.000), kilise ve manastır yangında harap olmuştu. Yangınlardaki ölü sayısı ise 40.000 civarındaydı. Divan-ı Hümayun ahşap evlerin yapımını yasaklamaya çalışmıştı; ancak orman dolu Trakya'da böyle bir karar başarısızlığa mahkûmdu. Ve böylelikle yangın korkusu, bu Osmanlı şehrinin kültürel karakter özelliklerinden biri haline gelmişti.

İstanbul'un çiçeğin gücünden aldığı haz 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar üzerinde çok konuşulan bir konuydu. Bir arkadaşınızı ziyaret edecek olursanız, yanınızda en az bir çiçek getirmemeniz pek alışıldık bir şey değildi. Salatalık, kabak, kavun ve karpuzun yanı sıra, buralarda nergis ve sardunyalar da yetişirdi. İmparatorluk sarayının sakinleri kavuklarına genellikle çiçek takardı; en külüstür öküz arabası bile genellikle çelenkle süslenirdi. Bir hadise göre, Hz. Muhammed "Benim minberimle mezar taşım arasındaki boşluk da Cennet bahçesinde olacak" dediğinden, şehir içinde yemyeşil mezarlıklar uzanırken, bahçelere de mezar taşları dikiliyordu. 1911 gibi geç bir tarihte, İsviçreli mimar Le Corbusier İstanbul'daki meyve bahçelerini "yeryüzündeki cennet" olarak betimlemişti ve Birinci Dünya Savaşı sırasında, Batılı askerler Türk birliklerin seferberlik çadırlarının etrafını çimenlerle yeşillendirdiklerini ve saksılara bitki ektiklerini kaydetmişti.

Tepelerle ve akarsularla dolu, dünyevi bahçelerin gölgesinde uzanan şehirde, bunu bir ütopya olarak hayal etmek, bütün bunların ve dolayısıyla belki de ötesinde uzanan dünyanın da senin olduğuna inanmak mümkündür. Kostantiniyye, el-Mahmiyye [koruma altına alınmış] ya da el-Mahrusa [korunmuş ve imar edilmiş yer] idi: Allah tarafından felaketlerden ve Sultan tarafından haksızlıktan korunmuş yerdi.[8] Hükümdarının inancı ne olursa olsun, ister pagan, Hıristiyan ister Müslüman, İstanbul kararlı bir biçimde, kendisini yönetenleri hem dünyevi hem de uhrevi kuvvetleri olduğuna inanmaya sevk ediyordu.

---

8 İnalcık (2012).

54. Bölüm

GÖKYÜZÜNDE TEK TANRI, YERYÜZÜNDE TEK İMPARATORLUK

MS 1453 (Hicri: 856/57)

En hain Türk Mısır'ı ve İskenderiye'yi ve Doğu Roma İmparatorluğunun tamamını ele geçirdiğinden... sadece Sicilya'ya değil, bütün dünyaya göz dikecektir.
Papa X. Leon, 1517 tarihli bir mektuptan alıntı[1]

Dünya artık gökyüzünde iki güneşe tahammül edemez.
Erasmus, bir arkadaşına yazdığı bir mektuptan alıntı[2]

Rivayete göre, II. Mehmed Konstantinopolis'e girerken ve Ayasofya'ya yürürken, önünde Hz. Muhammed'in kılıcını taşıyordu ve şehri Allah adına almıştı. Sultan Mehmed önce atını Kutsal Bilgelik Kilisesine, resmi olarak Arapça yazım kurallarına uyarlanıp Ayasofya adı verilen Haghia Sophia'ya sürmüştü. Hz. Peygamber'e ait olduğu söylenen seccadeler getirilmişti kiliseye ve muzaffer ordunun ilk Cuma namazı, Justinianus ve Theodora'nın birbirine geçmiş baş harflerinin altında kılınmıştı. Ayasofya'da ve diğer büyük camilerde Cuma namazı kılmak için yapılan yürüyüş –1935'e kadar (ve tartışmalı olsa da, yeniden canlandırılması muhtemel), beş asır sürecek olan bir dindarlık, kutsal gösteri merakı olarak– Müslüman şehrin en şahane haftalık olaylarından biri haline gelecekti. Mehmed Konstantinopolis'e yalnızca bir fatih olarak değil, "inancı için savaşanların Efendisi", "gazilerin gazisi" olarak girmişti.

O halde yakıcı soru şu: "Tanrı'sı artık yeni bir isme sahip Konstantinopolis nasıl değişti?" Osmanlılar Kostantiniyye'ye hemen, doğuştan her zaman Allah'a ait olan ve şimdi yalnızca hakkın ye-

1 Setton (1984), c. 3, 172. Akt. Frankopan (2015).
2 Allen (1938), 254 ve Tracy (2002), 27.

rini bulduğu bir şehirmiş –onu yine aynı şekilde, bir şahıs adıyla anıyorlardı– gibi muamele ettiler.[3]

O zamanın Batılı kaynakları, düşen Konstantinopolis için "perişan, ölmüş yatıyor, çıplak, sessiz, ne şekli şemali ne de güzelliği kalmış"[4] diye ağıtlar yakmış olabilir; ancak başkaları II. Mehmed'in olağanüstü enerjisine ve bu yeni şehir projesine, "Şehre ve halkına ve onun eski müreffeh günlerini geri getirme"[5] tutkusuna odaklanmıştı. Kısa bir süre zarfında, Bursa'da doğmuş bir devlet adamı ve tarihçi olan ve kuşatma süresince Sultan Mehmed'in yanından ayrılmayan Tursun Bey, İstanbul'un "müreffeh, süslü ve iyi örgütlenmiş" olduğunu ilan edecekti.

Ve gerçekten de Osmanlılar hemen işe koyulmuşlardı. Altın Boynuz'da [bundan sonra Haliç denecektir –çn] Hz. Peygamber'in sahabelerinden birinin, Eba Eyyüb el-Ensari'nin –iddiaya göre, 669'da, Konstantinopolis'in ilk kuşatmasında öldürülmüştü– gömüldüğü yerin "keşfiyle" birlikte şehir artık yeni bir kutsal ziyaret mekânına da kavuşmuştu. El-Ensari'den adını alan bir cami, Eyüp Sultan Camii 1458 yılında, şehir surlarının tam dışına (Bizanslıların Kosmidion dedikleri, Haçlıların 1096'da kamp yapmalarına izin verilen ve 1203-4 yılında Frenklerle Bizanslıların savaştıkları yer), keşfedilen mezarın bulunduğu yere inşa edilmişti. Burası, Orhan Gazi'nin kendi kılıcı olduğu söylenen –ve büyük bir olasılıkla da onun kılıcı olan– bir kılıç kuşanmış sultanların taç giyme törenlerinin yapıldığı mekân haline gelecekti. Ayrıca sünnetler de burada yapılacaktı. Doğal bir kaynak suyu bu yere ayrı bir kutsiyet katıyordu. Şehit düşmüş Eyyüb, rivayete göre, 622 yılında Hz. Muhammed'in Medine'ye Hicretine katılmış ve sonra onun sancaktarı olmuştu. Aslında adı mucize yaratan Hıristiyan aziz doktorlar, Cosmas ve Damianos ile anılan bu yerde, Eyyüb henüz daha yeni onurlandırılmaktaydı. Altı düz tekneleriyle Haliç'in derinliklerine seyreden bir sürü iman sahibi insan, daha önce ziyaret edip dua ettikleri, 800 yıl önce burada gömüldüğüne inandıkları Eyyüb'ün mezarının yanındaki camiye akın edip iman tazeliyordu. Mekke ve Kudüs'ten sonra, Eyyüb'ün türbesi birçok kişi için İslamdaki en kutsal yer olmuştu.

Konstantinopolis'in –Arapçada Kostantiniyye ya da Asitane, yani "Eşik"– yeni yerleşen sahipleri ve sakinleri, Eba Eyyüb el-En-

---

3 Bkz. İnalcık (1990), 1-23 vd.

4 Doukas, *Historia*, 306; Doukas, *Decline*, 235. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 10.

5 Kritoboulos, *History*, çev. Rigg (1954), 105.

sari'nin tek olmadığını, birçoğunun şimdi "İslam-bol" dediği şehir için şehit düşmüş, Hz. Muhammed'in sahabelerinden yetmiş (uğurlu sayıdır) kişinin daha olduğunu iddia ediyorlardı.[6] Minareler Allah'ın zaferine işaret etmeye başlamıştı ve şehri güvende tutmak için Arapça dualar ediliyordu. Sokaklarda namaz kılıp dua edenlerin "cennetin saraylarına" yükseleceği söyleniyordu. Daha sonraki tarihlerde şehri ziyaret edenlerin anlattığına göre, bir keresinde Valide Sultanın emriyle mahkûmlar salınmış ve 700.000 İstanbullu ellerini açıp yağmur için, yiyecek için, savaşta zafer için, salgınlardan koruması için Allah'a yakarmıştı.

Ve sonra şehirdeki, Byzantium'un Müslümanların kontrolüne geçmesine yardım etmiş, lüzum halinde toplanan paralı bir ordu olan Yeniçerilerin güvenilirliği, küresel jeopolitiği kalıcı olarak şekillendirecek bir dinsel gelişmeye ön ayak olacaktı. 1481 yılında Fatih Sultan Mehmed'in yerine geçen Sultan II. Bayezid'in içlerinden birine işkence ettiğini öğrenen Yeniçeriler sarayın etrafını kuşatmış, gizli penceresinden sinirli bir biçimde kendilerini izlemekte olan Sultanın azledilmesini talep etmişti. Sultan II. Bayezid'in gözden düşmüş en küçük oğlu Selim, Karadeniz kıyısında, gözden ırak Trabzon (eskiden Trebizond idi) ilinde vali olarak vakit öldürüyordu; ancak ne zamandır gözleri başşehrin üzerindeydi. 1509 tarihinde her yeri altüst eden feci bir deprem şehrin binaları kadar Sultan II. Bayezid'in güvenilirliğini de sarsmıştı. Birçok insan yıkılan taş binaların altında ezilmişti ve bu olay "Küçük Kıyamet Günü" olarak bilinecekti. Sonuçta Yeniçeriler Sultan Selim'e bir şans verilmesi için ayaklanacak, hükümdar hâlledilecek ve 1512 tarihinde, Sultan Selim bir fırtına gibi şehre dalıp kardeşlerini ve yeğenlerini öldürecek ve İstanbul'un kendisine ait olduğunu iddia edecekti.

O an yeni bir sorun baş göstermişti. Doğuda, Pers ülkesinden Şah İsmail iki yıl önce İran'ı, Azerbaycan'ı, Güney Dağıstan'ı, Mezopotamya'yı, Ermenistan'ı, Orta Asya'nın bazı bölgelerini ve Doğu Anadolu'yu fethetmişti ve Gürcistan'ın Karadeniz'deki kısımları ona bağlı olduğundan, bu yeni rakip rahatsız edici bir biçimde galeyana gelmiş görünüyordu. Konstantinopolis'in zaptı başarısını kopyalayan Sultan Selim, barut ve toplarıyla Şah İsmail'in kapısına dayanmıştı. Şahın ordusu sayıca üstündü; ancak bölgedeki

6 Tartışıldığı üzere, birçok kişi İstanbul adının aslında Yunanca "şehre" demek olan *eis ten polin*'den geldiğini düşünüyor.

silah yarışının galipleri olan Osmanlılar, 1514 yılında Çaldıran Savaşını da kazanmıştı.

Mısır'daki Memlûkler Osmanlılar gibi Sünniydi; ancak söylentilere göre, onlar Pers ülkesindeki Şii Safevileri destekliyordu. Din kardeşi Müslümanlara karşı sefere çıkmanın ancak kutsal savaş bayrağı altında haklı görülebileceğini düşünen Sultan Selim'in orduları, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'ya dalmış, İslamın en kutsal mekânları olan Mekke ve Medine'yi almışlardı. I. Selim'in yaptığı ilk işlerden biri, açıkça, Mekke'deki Mescid-i Haram'ın ortasında yer alan bir türbe olan Kâbe'nin anahtarlarının kendisine verilmesini istemek olmuştu.[7] Hz. Muhammed'in yayı ile kaftanı ve kılıçlarından bazıları Kahire'den Kostantiniyye'ye getirilmişti: Bugün müminlerin sessizce önünde kuyruk oluşturdukları bu emanetler Topkapı Müzesinde ziyarete açıktır. Sultanın birçok lakabı olacaktı; ancak bunlardan Hadim-ül Haremeyn, yani "İki Kutsal Şehrin Hizmetkârı" hayati, kişisel ve politik önemi olan bir lakaptı. Bu tarihten itibaren dört asır boyunca, İstanbul Mekke'ye giden Hac yollarını kontrol edecekti; ticari olarak, manevi, stratejik ve duygusal olarak, İstanbul'un etkisi Ortadoğu'da artık kuşku götürmez bir biçimde görünüyordu. Ve Memlûkerin elindeki Mısır'ın fethini takiben, İslamın müftüsü, Şeyhülislam –Osmanlı İmparatorluğunun Baş Müftüsü, Sultana dini tavsiyelerde bulunma sorumluluğu olan ve imparatorluk çapında eğitim politikasını düzenleyen kişi– haline gelecekti. Sonuç olarak İstanbul'da benimsenen fikirler ve tavırlar Kafkaslar'dan Kırım'a kadar, sıradan insanların hayatında önemli bir rol oynayacaktı. Kendini kanıtlamak için bir oğul ihtiyacıyla başlayan olaylar dizisi, çığır açıcı bir değişimle sonuçlanmıştı. 23 Ocak 1517 tarihinde, Osmanlı entelektüelleri artık İstanbul'un İslam Halifesinin yeni Avrupa üssü olduğunu ve sultanının da İslamın halifesi olduğunu iddia edebilirlerdi.

Ve böylelikle şehir yeni dinsel geleneklere tanıklık etmeye başlayacaktı. Her yıl Mekke ve Medine'ye hediye gönderme (kese anlamına gelen sürre sultanın armağanları demekti) geleneğinin bir parçası olarak Sürre Alayı, büyük bir şatafatla ve ayrıntılı kuralları yerine getirilerek, artık Kahire'den değil, Kostantiniyye'den yola çıkacaktı. Bu ritüellerde, beyaz develer kokulara bulanıyor ve süsleniyordu; Sultanın Hareminin bahçelerinde, kadınlar tarafından hazırlanmış el yapımı armağanlar uzun kirpikli, huysuz yük

7 Bkz. Alexander (2006).

hayvanlarına (1950'lere kadar şehrin bir özelliği olarak kalmış) yükleniyor, Bosphorus'tan karşıya mavnalarla geçiriliyordu. Duygu yüklü ilahiler okunuyor, şarkılar söyleniyordu. Deriden keselere doldurulup üzeri "selametle git ve gel"[8] sözleriyle mühürlenen yardım paraları şeklindeki armağanlar torbalara konup paketleniyordu. Yalnızca Sultan Selim'in saltanatı sırasında Mekke ve Medine'ye 200.000 altın gönderilmişti. Sürre Alayı yoluna Üsküdar (ortaçağdaki Skutari ve antik Khrysopolis) üzerinden devam ediyordu. Yeni basılmış altın sikkeler, incilerle süslenmiş bu kervanla şamdanlar, ipek halılar, kürkler, Kuran'ın elyazması kopyaları İslamın doğum yerine taşınıyordu.

Kâbe'nin örtüleri, Sultan Selim'in fethinden önce olduğu gibi yine Mısır'dan tedarik ediliyordu (1798 yılındaki Napoléon işgalinden itibaren, kutsal örtüler Sultanahmet Camii avlusunda dokunmaya ve İstanbul'dan Mekke'ye Kahire üzerinden gönderilmeye başlamıştı). Kâbe örtüleri bir yıl kullanıldıktan sonra toplanıp Sultanın aile fertlerinin kefen bezi olarak yeniden kullanılmak üzere Konstantiniyye'ye geri gönderiliyordu. Ayrıca örtünün bazı bölümleri kesiliyor ve ya müminlere satılıyor ya da diplomatlara veya gözde politikacılara –Bizans kutsal emanetlerinin muadili-armağan ediliyordu. Bu örtü parçaları, duvara asılmadan ya da muhafaza etmek için mücevher kakmalı değerli kutulara konulmadan önce, korusun diye, büyük bir saygıyla Kuran'a sarılıyordu. Yeni Roma'nın ekmek-ve-sirk gösterilerine yetişmesi için çok yol katetmesi gerekmekle birlikte, Sürreyi uğurlamak için düzenlenen kutlamalarda ekmek, et, giysi ve para da dağıtılıyordu. Sultan, uzun Sürre yolculuğu öncesindeki dini kutlamalar sürerken, tek seferde şehrin 5000 çocuğunun sünnet masraflarını karşılıyordu.

Bu yeni yeni şekillenen Müslüman güç merkezinin tam kalbinde Sultan-Halife oturuyordu. Altın ve gümüş işlemeli, göksel evrenleri, astrolojik işaretleri, sihirli daireli ve Kuran'dan ayetleri gösteren tılsımlı gömlekler, Sultanın dokunulmaz doğasını ilan ediyordu. Tılsımlı gömlek yapmak için kalıba göre hazırlanan, sıkı dokunmuş, pürüzsüz pamuklu kumaşlar özel bir işlemden geçiriliyordu (görünüş güzelliğine ek olarak güçlendirilerek bu kumaşlara zırh işlevi de kazandırılmıştı). Hindistan'dan getirtilen, sultanların tılsımlı gömleklerine Kuran'ın bütün ayetleri işleniyordu. Topkapı Sarayında yapılan tılsımlı gömleklerin üretiminin üç yıl sürdüğü-

8 Akt. Wasti (2005).

nü biliyoruz. Bu gömleklerin giyeni her türlü doğal felaketten ve insanlardan gelen kötülüklerden koruduğu düşünülüyordu.

Şam üzerinden Mekke'ye doğru yola çıkacak Surre Alayının İstanbul'dan uğurlanışı, MS yak. 1895

Hafif giysiler içinde Marmara Denizini ve ötesinde uzanan devasa imparatorluğunu seyre dalmış I. Selim'in küresel arzusu şüphe götürmezdi. 1519'de kendi yazdığı bir şiirde şöyle diyordu:

> Kılıcımdan Maveraünnehir kana garkoldu. Düşmanın gözü Isfahan sürmesinden mahrum ettim.
> Düşmana bir nazar edince gam sıtmasından ter içinde kaldı ve her kılından Amu derya aktı.
> Mülk tahtası (oyun tahtası) üzerinde devlet şatrancını oynamaya başladığım zaman Hind şahı, âkil (Ferzane) askerimin karşısında mağlup bir fil haline geldi (pil-i mat).
> Ey Selimî, mihr-ü vefa potasında altın gibi eridikten sonra cihan mülkünün parası üzerine benim ismim yazıldı.[9]

---

9 Gibb (1882), "Ottoman Poems", 33. *Yavuz Sultan Selim Divanı*, hazırlayan: Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan, Ahmet Halid Kitabevi, İstanbul, 1946.

Sultan Selim'in MS 1520'de saltanatı sona erdiğinde, daha sonra Avrupa'nın en dirençli Halifeliği olacak yapıyı kurmak üzere şehre girişinden tam sekiz yıl sonra, İstanbul –daha o zamanlar Londra'nın iki katı büyüklüğünde– 400 milyon hektarlık bir alana yayılmış 15 milyon insanı kontrol ediyordu.[10] 16. yüzyıl ortalarında şehre gelen Flaman elçi Ogier Ghiselin de Busbecq –lale tohumlarını Aşağı Ülkeler'e gönderen adam– İstanbul'un kaderinde artık dünyanın merkezi olmak yazılı olduğunu ilan ediyordu.

Greko-Romen bir geleneği olan Bizanslıların aksine, Türki Osmanlı kültürü, politik ve duygusal güç merkezi olarak bir *polis*, yani şehir devleti, kök-hücre duygusuna sahip değildi. İstanbul gibi bir proje esasen, Allah'ın hâkimiyet sağlayabileceği bir başka uzamdı. Ortaçağ Müslümanları için kritik psikolojik ayrım şehir (el-Medine) ile çöl (el-Bediya) arasındaydı.[11] Topografyası Konstantinpolis'e baştan beri birçok yere karargâh kurma imkânı sağlamıştı; Osmanlı dinsel inanışları bu eğilimi sürdürmekle kalmamış, daha da ileri taşımıştı. Tekke ve zaviyelerde yaşanan, her biri kendi manevi liderine ya da şeyhine sahip yerel dini-manevi toplulukların manevi ortaklıklar şeklinde tarikatlar oluşturmasına izin verildiği gibi, bunların bilim, müzik ve edebiyat tartışmaları da serbestti. Şehrin enerjisi, her biri kendi camisine sahip yerel öbekler şeklindeki mahallelerin dinamizminden geliyordu. Mahalle, idarenin ve hukukun sıkı bir kontrolü altındaydı ve hepsinin üzerinde de Sultan bulunuyordu. Sultanın sağ kolu olan vezirler kendi camilerini kurmaya teşvik ediliyordu ve şehir on üç bölgeye ayrılmıştı; her bir bölge, ortasındaki caminin adıyla anılıyordu. Göçer kültürleri için vazgeçilmez olan ve İslam şehirlerinde de kutsallaştırılan mahremiyet ve özel alana hürmet, yeni bir öncelik haline gelmişti. Kostantiniyye genelinde evler, kadınlar dışarıda ve örtünmeden vakit geçirebilsinler diye kendi avlusunu ve bahçesini içine alacak şekilde düzenlenmişti.

İslam hukukunda, kadınlar menkul ve gayrimenkul edinme hakkına sahipti. Genellikle üçüncü şahıslar eliyle (evden uzağa gitmek tipik olarak Müslüman Osmanlı kadını için arzu edilir bir şey değildi) evden çalışan bu işkadınları kira, ücret, miras, alım satım ve yatırıma ilişkin işleri yürütürlerdi. Sürmekte olan araştırma-

---

10 Bir inanç değişikliğinin sonuçları olsa da, Sultanın Halife olarak ilk resmi tanınması 250 sonrasına, Osmanlılar Ruslara toprak kaybederken, halifelik iddiasının manevi ağırlığının olacağının düşünüldüğü zamana rastlıyordu.

11 Burada ağırlıklı olarak, Kuban (2010)'a bağlı kaldım.

lar gösteriyor ki, kadınlar, özellikle de sıradan kadınlar, basmakalıp şehir efsanelerinin ima ettiğinin aksine –çeşme başlarında su doldururken, çiçek dikerken, yiyecek içecek satarken– çok daha görünürdü. Tipik olarak, kadınların ve genç kızların kutlamalara –Osmanlı donanmasının sefere çıkışından tutun, padişahın evlilik ve doğum günlerine kadar– katılmak üzere sokaklara çıkması teşvik edilirdi. Aslında kamuya açık tören ve kabullerde o kadar çok görünmeye başlamışlardı ki, 1574'te, fazla ilgi çekip yanlış anlamalara meydan vermemek için, kadınların İran elçisinin gelişini selamlamaları devlet tarafından yasaklanmıştı.[12] Herodotos'un Mısırlı kadınlar üzerine yorumlarından, başka kültürlerde işleri kadınların yürüttüğüne inanan Batılı erkek gözlemcileri göre, bin yıllık uzun bir geçmişe dayanan anlatılar, Osmanlı kültürü esas alındığında belli bir gerçeklik payı taşıyabilir. Kuran'ı çevirmek için 16. yüzyılda Anadolu'yu gezen Katolik rahip Solomon Schweigger'e göre durum şuydu: "Türkler dünyayı yönetiyor ve karıları da onları yönetiyor. Başka hiçbir ülkede kadınlar burada olduğu kadar mutlu değil."[13] Osmanlı İstanbul'u, kadınların dinsel olduğu kadar toplumsal mevcudiyetlerinin olduğu, Kudüs'ten Kahire'ye, camilerde dua etmelerine ve hocalık yapmalarına izin verildiği, İslamın ilk günlerini yansıtıyordu.

Ticaret de dinsel bir faaliyet haline gelmişti. İşe koyulmadan önce tüccarlar sultan için, Yeniçeriler için ve yollarda olan meslektaşları için dua ederler ve gün boyu şehrin çeşmelerinde abdest alıp ellerini yüzlerini yıkarlardı. Fethedilen şehrin en hareketli alanlarından biri, II. Mehmed tarafından 1456-61 yıllarında yaptırılan, Bedesten (bugün Eski Çarşı adıyla da bilinen Kapalıçarşı'nın etrafında geliştiği merkez) çevresinde açılan yaklaşık 4000 tezgâhın yer aldığı Çarşı idi. Bedestenden toplanan kiralarla Ayasofya Camiinin masrafları karşılanıyordu. Küçük camilerin de, gelirleriyle cami faaliyetlerinin, imaretlerin ve medreselerin masraflarının karşılandığı kendi bedestenleri vardı. Çarşıdan Edirne'ye kadar uzanan bütün bölge bir ticari merkez haline gelmişti. 1517'de Kahire'nin fethi, –Memlûkler sayesinde kuşaklar boyu şehirde aileleriyle birlikte yaşayan– bir usta zanaatkârın emtialarını alıp satmak için artık İstanbul'a akın etmesi anlamına geliyordu. Ayasofya vakfının otuz bira imtiyazı vardı. Biranın adı,

12 Boyar ve Fleet (2016), 14.
13 Gamm, Hurriyet Daily News.

boza, şehri ziyaret eden İngiliz denizciler tarafından yozlaştırılarak "*booze*"ye [İng.: içki, içmek, âlem yapmak] dönüştürülmüştü.

Konstantinopolis'in Kostantiniyye'ye dönüşmesi şeklinde cereyan eden birtakım değişiklikler organik olmakla birlikte, bazı bilinçli tahribatlar da yapılmıştı. Başlangıçta Rum patrikhanesine teklif edilen, Konstantin tarafından böyle bir vizyonla inşa edilmiş olan ve kendisiyle birlikte birçok selefinin de mezarının bulunduğu Kutsal Havariler Kilisesi [Havariyyun Kilisesi] Fatih Camiine (ki o da 1766 depreminde yıkılmıştı) yol açmak için yıkılmıştı. Başka yerlerde kiliseler camiye çevrilmiş ve Aya İrini, Kutsal Barış Kilisesi –bir parça ironik bir biçimde– Topkapı Sarayının cephaneliği haline getirilmişti.[14] Buradaki silah koleksiyonu yıllar sonra İstanbul Askeri Müzesinin temelini oluşturacaktı. Yeni yapılmış birçok Bizans mirası tahrip edilmişti; Bizans taş işçiliğinden izler bugün bile hamamlarda, hanlarda, kervansaraylarda ve Osmanlı şehrinin camilerinde görülebilir. Kuzey Fransa'daki Albi'den Pierre Gilles adlı bir ziyaretçi 16. yüzyılda, Justinianus'un heykelerinin sökülüşünü ve parçalanışını anlatmıştır: Kırılan parçalar –bir burun, bir kol ve bir atın topuk eklemi– eritilmek ve top dökümünde yeniden kullanılmak üzere yerde yatmaktadır.

Ancak Osmanlı fethi tam bir yarılma olarak hissedilmemiştir: Batıda ve Doğuda, birçok ortaçağ ve günümüz vakanüvisi, bu fethi ne gözü dönmüş bir çılgınlık ne de bayrak açmış bir zafer gösterisi olarak resmetmiştir. Hıristiyanlar hâlâ ibadetlerini yapıp bayramlarını kutlamaktadır; Epifani yortusunda Haliç'e atılan tahta haçları kurtarmakta (günümüzde de sürdürülen bir tören) ve Paskalya'da sokaklarda dans edebilmektedir. Bizans soylularının bazıları din değiştirmeye (ve yüksek rütbeli paşalar olarak şehirde kalmaya) zorlanmıştır; ama diğerlerinin inançlarına karışılmamıştır. Fetih sonrasında köleleştirilen Rumlar Haliç boyunca yerleştirilmiş ve kölelikten kurtulup özgürlüklerini kazanmaları için şehrin yeniden inşasında çalıştırılmıştır. Sultan Mehmed'in Edirne'de birlikçilik-karşıtı rahip Gennadios'u kölelikten azat etmesi ve rahibin 1454'te İstanbul'da patrikhaneyi yeniden kurması, şehrin, 20. yüzyıl boyunca sürecek olan, hem Hıristiyan hem de Hellenik arzunun bir odağı olmasını sağlamıştır. Şehir merkezin-

---

14 Aya İrini, 1703 tarihinden itibaren askeri depo olarak kullanılmıştır. 1730 yılında, Sultan III. Ahmed döneminde, bir askeri müzeye dönüştürülmüştür; 1846 yılından itibaren antik değeri olan silahlar resmi olarak burada toplanmıştır.

deki büyük binaların birçoğu aslında kendi doğal seyirleri içinde yıkılıyordu; Bizans imparatorları nicedir kendi saray bölgelerinin iskana hâlâ uygun alanlarına sığınmış konducular durumuna düşmüştü zaten. Dolayısıyla Osmanlıların aldığı şey, bir stratejik yer, bir fikir ve fiziksel anlamda kendi geçmiş benliğinin dış kabuğu olan bir şehirdi.[15]

Bazı Hıristiyan gelenekler Osmanlı fethinden sonra, hatta bugün bile sürüyor; resimde, Rum Patrik III. Yoakim'in 1912'deki cenaze töreni görülüyor

Bu iki kültürün, Müslüman ve Hıristiyan, paylaştığı o kadar çok şey vardı ki: eski kadim peygamberleri, mitik hikâyeleri, Tanrı'ları ortaktı mesela. II. Mehmed'in unvanları arasında Kayzer de

15 Hipodromun kıyısında, 15. yüzyıldan kalma taş bina bize, Haremin genel bölümlerden ne kadar uzağa kurulabildiğine bakarak statüsünün ne olduğunun belirlenebileceğini gösteriyor: İdeal olarak, her biri muhafızlar tarafından korunan üç avlu öteye. Şimdi anlaşılıyor ki, bu, İstanbul'un ilk kadın sakinlerini zaman ve mekân olarak şehirden uzak tutan bir mesafedir. Şehir merkezindeki birçok konut o zaman kil, çimento ve çakıl kullanılarak Osmanlı nüfus tarafından inşa ediliyordu. 16. yüzyıldan günümüze kalan, Hipodrom'u gören, buna örnek tek yapı artık bir müzedir; bugüne kadar ayakta kalmış olmasının tek nedeni de taştan yapılmış olmasıdır.

(Caesar, yani Sezar) vardı. I. Süleyman (1520-66 arasında hüküm sürmüş ve şehrin adının İstanbul olmasında ısrar etmişti) Roma İmparatorluğunun gerçek mirasçısı olduğunu iddia etmişti. Ancak kartal çoktan uçup gitmişti. 1492 yılında, Moskofların Veliaht Prensi bir Bizans vârisiyle evlenmiş, sarayına ve askeri birliklerine dair eşyalarda ve takılarda, MS yaklaşık 1000 yılından itibaren –bu Hıristiyan imparatorluğun Konstantinopolis'ten hem Doğuya hem de Batıya bakabildiğini göstermek için– Byzas'ın Şehrinde çok büyük bir hevesle sergilenen iki başlı kartalı kullanmaya başlamıştı. Ayasofya'nın tepesinde artık hilal sergileniyordu. Ve müminlerin Kuran'ın "iyiliği emredin, kötülüğü men edin"[16] (*el-ma'ruf*) hükmüne riayet etmesini temin eden bir Halife-Sultan ve Arapça iletişim kuran kadıların başında olduğu Konstantinopolis'in hikâyesinde gerçek anlamda yeni bir sayfa açılıyordu: Farklı türlü bir şehir olacaktı.

Uzun yıllar yarı-göçer, akıncı bir halk olan Osmanlıların, eğer bu kentsel yaşantı işleyecekse, daha derin kökleri olan başkalarına ihtiyacı vardı. Onlar yeni sağlamlaştırdıkları toprak parçalarından –Anadolu'dan, Karadeniz kıyısındaki Trebizond/Trabzon'dan ve Peloponnesos'taki Mora'dan– bir idari sistem ve insan ithal etmişlerdi. Soylular, zanaatkârlar ve tüccarlar özellikle sıcak karşılanıyordu. Kendi fidyesini ödeyebilen mahkûmlara ev veriliyordu. Herhangi bir kayda değer cami inşasına tanık olmadığımız on yıllık bir boşluk, fetih güçlerinin ilk geldiklerinde, şehri hayal ettikleri bir hale getirmek için insan gücüne de, beceriye de sahip olmadıklarını akla getiriyor. Eğer bu yeni model Konstantinopolis başarılı olacaksa, pragmatizm ile halkla ilişkilerin bir karışımı sayesinde olabilirdi.

---

16 Hamidullah (1973), 36.

55. Bölüm

RÖNESANS ŞEHRİ

MS 1453 (Hicri: 856/7) ve Sonrası

Her köşesi bir cennet, hatta bir cennet bahçesi
Her çeşme ab-ı Hayat, her nehir, bir bal nehri.

Tursun Bey, *Tarih*[1]

İstanbul Arkeoloji Müzesinin arka odalarında, orijinal olarak İtalyanca yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş bir dizi mektup bulunuyor. Mürekkeple, büyük bir hevesle döşenmiş bu mektuplar, şehirdeki bir köprü inşası yarışması için yapılan çağrıya verilen yanıtları içeriyor. Sultan II. Bayezid insanların, atların, develerin, camızların, eşeklerin ve katırların Haliç'te karşıdan karşıya geçmesini ve aynı zamanda tekne trafiğinin de işlemesini istiyordu. Bu ihaleye birçok kişi başvurmuştu; bunlardan biri de Leonardo da Vinci'ydi: "Acizleri, efendimizin Galata'dan İstanbul'a bir köprü kurdurmak için teşebbüse geçtiklerini işittim. Lakin bu işe ehil bir kimse bulamadıklarını öğrendim. Bu işten anlayan kulunuz, arzularınızı gerçekleştirebilir. Köprü, yüksek bir kemer üzerine kurulacaktır. Fakat bu kadar yüksek kemerli bir köprü üzerinden kimsenin geçme cesareti gösteremeyeceğini düşündüğüm için kenarlarını tahta parmaklıklarla örteceğim. Kemeri, altından yelkenliler rahatça geçebilsin diye o kadar yüksek tasarladım."[2]

Yeni araştırmalar, Leonardo'nun Konstantinopolis'e özel ilgi duyduğunu gösteriyor. Bu ilgisi kısmen Venedik'te çalışmakta oluşundan kaynaklanıyor. Bu şehir asırlardır Konstantinopolis'e göbek bağıyla bağlıydı. Ancak şehrin Boğaz sularına yakınlığı da

---

1 Tursun Bey (1978), f. 63a. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 27.

2 Türkçeden çeviriyi, Londra Üniversitesi, Royal Holloway'den İlker Evrim Binbaş yaptı. Bu bölümdeki yardımları için Profesör Martin Kemp'e teşekkür ederim.

onu tek başına cazip kılıyordu. Burası, MS yak. 1506'da Leonardo'nun –su seviyesinin yükselmesi ve bunun sonucunda küresel, çevresel yıkım tehlikesi hakkında öngörülü bir teori olan– "Gaia Düzeni"ne dahil edeceği bir su havzasıydı. Leonardo'nun sunduğu tek açıklıklı köprü tasarıları –hiçbir zaman inşa edilmemiş olsalar da– çok şık. Kuşbakışı bir taslak (Paris'teki Fransa Milli Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir) iki tarafta kırlangıç kuyrukları gibi açılan ayakları olan bir geçişi gösteriyor. Norveçli sanatçı Vebjörn Sand, da Vinci Altın Köprü taslağını ağaçtan yaparak, şimdi Oslo'da olan, bir Stamboul düşünün çok küçük bir parçasını gerçekleştirmiş oldu.

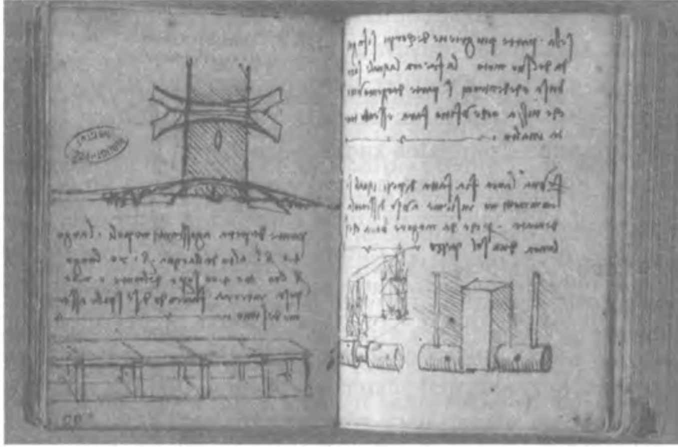
İnsan, şayet bu işi üstlenmiş olsaydı, Leonardo da Vinci acaba Müslüman şehrin su kaynaklarına özel hürmetini takdir edecek miydi diye merak etmekten kendini alamıyor. İslamın bedensel arınmışlığa verdiği önem dikkate alınırsa, şehir etrafındaki su hareketi bir öncelik haline geliyordu. Fetihten sonra şehre gelen bütün ziyaretçiler, çeşmelerin ve suyu taksim sistemlerinin artışına dikkat çekiyordu; akan suların ve yeşil alanların cennetten esinlendiği kaydediliyordu. Dut, incir ve nar başta olmak üzere, meyve ağaçları dikilmişti her yere. MS 1573-6 yılları arasında Habsburg Elçiliğinde bir rahip olan Stephen Gerlach, İstanbul'un insanı kendinden geçirecek kadar kırsal bir doğası olduğunu hatırlıyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar şehrin büyük bir bölümü yeşilliğini korumuştu.[3]

Sultanların cepleri dolu Rönesans prensleri olduğu söylentileri hızla yayılmıştı. Sanatçılar Filarete (hayali ideal Rönesans şehri, Sforzinda, üzerine tek ciltlik kapsamlı bir deneme kaleme almış yazar) ve Michelozzo (Medicilerin gözde mimarı) da Kostantiniyye için yeni binalar tavsiye etmişti. Albrecht Dürer, Ghiberti ve Copernicus gibi Rönesans ustaları büyük bir hevesle Arapça bilimsel bilginin üzerine atlamıştı. Bir hümanist düşünür olan Pietro Aretino da Kanuni Sultan Süleyman'la temasa geçerek himaye arayışına girmişti.[4] Latin kaynaklar Osmanlı işgali sırasında 120.000 civarında kitap ve değerli el yazmasının tahrip edildiğini anlatmış olsa da, ilk sultanlar hiç kuşkuya yer bırakmayacak kadar bilgiyi ve yazıyı desteklemiştir. Tahta geçince II.

3 2013'te, geriye kalan az sayıdaki ağacın da tahrip edilme çabası Gezi Parkı ve Taksim Meydanı protestolarını ateşlemiştir. Belki de bu şehrin kolektif hafızası ağaç ve sudur, kim bilir?

4 Örneklerin uzun uzun tartışıldığı bir kaynak için bkz. Brotton (2002).

Mehmed'in ilk icraatlarından biri, anlatılanlara göre, hem ilkokul hem de ortaokul düzeyinde sekiz okul kurmak olmuştu. Sultanın *İlyada* ve İskender romanslarının çevirileri dahil, tamamen ipek, deri ve yaldız kaplamalı, güzel bir şekilde süslenmiş kitaplar üretilmesini desteklediğini biliyoruz. Bunu yaparken kesin olarak, bilginin peşinden gitmenin Allah'ın emri olduğu yönündeki İslam akidesini yerine getiriyordu. Sultan Mehmed'in kırk örnek kitabı çabucak Batı Avrupa'da bir moda haline gelecekti.

Leonardo da Vinci'nin MS yak. 1502 tarihinde tasarladığı Haliç köprüsü eskizleri

Yine de burası, yeniliklere açık bir Rönesans şehriydi. Üzerinde çölün geceye özgü kokusunu taşıyan göçer gelenekleri ve İslamcı gelenekler, artık Müslüman Konstantinopolis'te çoğu büyük ölçekli kültürel etkinliğin karanlık bastırdıktan sonra yapılacağı anlamına geliyordu. Hali vakti yerinde olan Müslümanların birden çok karısı olabileceği için, evlilikler ve dolayısıyla evlilik törenleri önemini kaybetmekle birlikte, kraliyetin sünnet törenleri Bizans geleneklerinin en şatafatlı olanlarını bile gölgede bırakıyordu. Bu gece etkinlikleri birbirinin kopyasıydı sanki. III. Murad'ın oğlu, geleceğin III. Mehmed'inin elli iki gün süren sünnet töreni şenliklerini anlatan bir Fransız seyyah şunları yazmıştı: "Gece fener alayları, yanan Kaleler, Burçlar, Atlar, Filler ve büyük bir maharetle yapılmış başka yaratıklarla birlikte geçiyordu..." Barut aşkıyla –Osmanlılara şehir ardına şehir kazandıran teknoloji– İstanbul'daki yaratımlar ateş teknolojisini en yüksek

noktaya taşımıştı. Kiliseleri, boynuzlu atları ve kasabaları temsil eden havai fişekler (İngiliz esir Edward Webbe'nin yardımlarıyla) üretilmişti ve anıtsal nahıllar (bereketin ve kuvvetin sembolü olan, tel, bal mumu, değerli taşlar, aynalar ve çiçeklerle bezeli süslü ağaçlar) şehrin sokaklarında eller üzerinde dolaştırılıyordu. İstanbul'un havai fişek gösterileri hem sudan hem da karadan yapılabiliyordu. Fenerlerle aydınlatılmış sallar üzerinde gösteri yapan rakkasların ve çalgıcıların katıldığı ve insanların seyretmek için akın ettiği, kürek çekmeyi imkânsız hale getirecek kadar kayıkların iç içe geçtiği bazı şenliklerin olduğu düşünülürse, elbette kazalar da kaçınılmaz oluyordu.

Gündüz yapılan gösteriler de daha aşağı kalmıyordu. Cuma namazına gitmek için tören alayının başında ilerleyen II. Selim, beyaz sarığından üzengisine kadar mücevherler içindeydi. Zaman ilerledikçe Sultanın yoluna beyaz kum yayıldığına tanık oluruz. III. Murad'ın 1582 yılında, oğlunun sünnetinin ardından, abartılı bir biçimde iki ay süren ve Catherine de Medici'nin zaferlerine bir nazire olduğu söylenen kutlamalar, her şeyin, fırsat bu fırsat deyip uluslararası bir PR için kullanıldığını gösteriyordu. Batıdan olduğu kadar Doğudan gelen ziyaretçilere de, kölelerin girift *trompe l'oeil* [göz aldatıcı] gösteri tahtırevanı taşıdığı eski Bizans hipodromundaki olağan üstü gösteriye bir aralıktan bakma rolü düşerdi. Dağlar patlatılırdı. Akıl hastanesi müdavimleri altın zincirlere bağlı bir halde sergilenir, Haremde kadınlar baharat katkılı macun dağıtırdı. Şehzadeler şehirde gezerken, altın ve gümüş işlemeli, pırıl pırıl parlayan değerli kumaşlar atlarının ayakları altına serilirdi. Rivayete göre, veliaht hazretleri, İbrahim Paşa sarayına giden yolda atının üstünde geçerken, toynakların ve nalların paha biçilmez kumaş üzerinde bıraktığı izler "sanki Cennet bu saten kumaşlara hürmet etmişçesine güzel Dibaların yüzünde yüzlerce yıldız ve ay görünmesine" neden olurmuş.

Bazı gösteriler o kadar şahaneymiş ki, söylenene göre, Rumlar ve Ermeniler daha orada İslamı kabul edip din değiştirmişti. Top atışı Sultanın İstanbul içindeki hareketini, aynı zamanda da saray efradından şahsiyetlerin doğumlarını, sünnetlerini ve Osmanlı donanmasının savaşa gitmesini duyururmuş. Toplar olanca gücüyle gümbürdemeye başlayınca, Kostantiniyye'de "cennetin gözleri ve kulakları kör ve sağır oldu" denirmiş[5] Bir sultan (III.

5 Boyar ve Fleet (2010), 48 vd. Burada ağırlıklı olarak bu çalışmaya bağlı kaldım.

Murad), topların hamile cariyesi sorunsuz doğum yapana kadar susmasını emretmiş.

İstanbul'un Rönesans ufuk çizgisinde bir parça beklenmedik bir şey vardır. Eğer Boğaz'da bir tekne turuna çıkıp iki kıyıya bakacak olursanız, göreceksiniz ki tarihi, İslam dönemi siluetlerinin büyük bir kısmının kadınlar tarafından yaptırılmış olduğunu göreceksiniz. 16. yüzyılda, İstanbul'daki bütün dini kuruluşların en az üçte biri kadın cinsi tarafından kurulmuştur. Âdetlere uygun olarak, üst sınıf Osmanlı kadınlarının güneşin doğuşuyla batışı arasındaki zamanda dışarıya çıkması hoş karşılanmıyor olabilir; ancak onlar yaratıcı bir kentsel mevcudiyet kazanmanın yolunu bulmuştur.

İslam hukuku koşullarında, erkekler gibi kadınlar da miras hakkına sahipti; dolayısıyla dini ya da yardım amaçlı binalar yapmak hassas bir dindarlık ifadesi haline gelmişti. İstanbul'daki inşaat faaliyeti, şehirde sultanın bir kulunu beşikten mezara kadar koruyabilen vakıf sistemi tarafından kolaylaştırılmıştı. Bağışta bulunanlar genellikle yeni evlenen kadınlar oluyordu; kayda geçen isimler en yüksek mevkilerden en mütevazı ailelere kadar uzanıyordu (bir vakıftan öğrendiğimize göre, bir sultan yardım kuruluşlarının duvarlarına yazılan yazıları ve resimleri, çocukların yaptığı karalamaları silerek bütün şehri turlayan bir adamı tam zamanlı olarak görevlendirmişti). Eski Bizans toprakları içinde kalan her yere hastaneler kurulmuştu; bu hastanelerde hem hastalar hem de doktorlar Müslüman olabiliyordu (olmayabiliyordu da) ve gerek fiziksel gerek zihinsel hastalıkları olanlara müzik çalınıyordu. Bazı kurumlarda, ayakta tedavi, evde tedavi hizmetleri de veriliyordu.[6]

İstanbul'da kadınların hayır işleri daimi kılınmış ve somutlaştırılmıştı. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan, Edirnekapı yakınındaki altıncı tepenin üzerine güzel bir cami yaptırmıştı. Mimar Sinan'ın, III. Murad'ın annesi[7] Nurbanu Atik Valide Sultan adına 1570-9 tarihinde Üsküdar'da yaptığı büyük Atik Valide Camii kompleksi bünyesinde bir cami, misafirhane, hastane, bakımevi, okul, halka açık hamam, kervansaray ve aşevi barındırmakla övünüyordu. Boğaz'ın yamacında Nurbanu Valide Sultan hayrına kurulmuş hastane bugün bile bir tıp merkezi olarak çalışıyor ve

6 Bkz. örn. d'Ohsson (1824); Pakalın (1971).
7 Düzbakar (2006), 14.

sakin, iyicil bir his veriyor insana: Hamile kediler içeriye girip dolaşıyor; bazen nazikçe dışarıya alınıyor ya da sessizce görmezden geliniyor.

Turhan Hatice Sultan Eminönü'nde 1663 yılında bir çeşme yaptırınca, [günümüz Türkçesiyle] der ki:

> Cariye Safiye'nin camii hâlâ Haliç kıyılarını süslüyor.
> Bekaret tacını hep korumuş,
> Sultanlar Sultanı, Mehmed Hanın annesi,
> Hâkimiyetin ve cemiyetin âmiri, pür-ü pak Hatice Sultan,
> Bütün kainatın susuz kalmışları içip gidersin diye susuzluğunu,
> Bu mübarek çeşmenin özgürce akışına önayak olmuştur.

Ve Turhan Hatice 1665 yılında, Safiye Sultanın eserini kaldığı yerden devam ettirerek, bir kadın tarafından kurulan ilk imparatorluk camii olan ve duvarları üzerinden Kostantiniyye'de olup biteni izlediği, Yeni Valide Camii kompleksini kurmak bir Yahudi yerleşim yerini temizlemiştir.

Osmanlı şehrinin çok büyük bir bölümü Topkapı'daki Harem Dairesinde planlanmıştı; 16. yüzyıl ortalarından itibaren, Sultanın gözde adamları ve sayıları her geçen gün artan kadınlar burada bulunuyordu. Kelime anlamı mübarek yer olan Harem, gelenek ile ihtirasın bileşiminden ortaya çıkmıştı. Geleneksel Türki toplumlarda, Arapça "*h-r-m*" kökünden gelen harem sözcüğü, başka şeyler yanında, en üst yöneticiyi korumak için tasarlanmış kutsal bir mekânı anlatıyordu. Sultanın kadınları başlarda tesadüf eseri, yalnızca efendilerine olan yakınlıkları nedeniyle oradaydı. Haremde, çeşitli unvanları olan çeşit çeşit kadın vardı: Gediklier, ayrıcalıklı ya da yüksek mevki sahibi olanlar; Gözdeler, kelime anlamından da anlaşılacağı gibi ilk tercih edilenler; İkbal, ilk geceden sonra Sultanın ilişkisini devam ettirdiği gözdeleri; Haseki Sultan, Sultanın özel önem verdiği gözdeleri. Eğer Haremdeki bir kadın, Sultanın en büyük yaşayan oğlu olacak bir çocuk doğurmuşsa, o kadın "Birinci Kadın" olurdu. Eğer o oğul tahta geçerse, kız da "Valide Sultan" adıyla son derece önemli bir pozisyona sahip olurdu. İstanbul'un sultanları yalnızca valide sultanların elini öperdi.

Daha az popüler olan, Haremdeki kölelerden bazıları dokuz yılın sonunda azat edilebilirdi. Ayrılmakta özgür, vazifesini tamamlamış ve üzerlerine sultanın kokusu sinmiş bu kadınlar tercih e-

dilen bir eş olarak görülürdü. Bugün Topkapı'nın kuzey kıyısında, ailelerin doluştuğu parkta bir gezintiye çıkacak olursanız, bitkin düşmüş sırt çantalılar, cilveleşen çiftler ve Haremin yüksek duvarları size içeride korumaya alınmış değerlerden birini hatırlatacaktır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Eski Sarayı yanınca, gözde cariyesi Hürrem maiyetiyle birlikte eski Bizans akropolisinin tepesindeki yeni, büyük imparatorluk binasına taşınmıştı. Kocasıyla yakınlığının reklamının yapılması Hürrem'in gücünün bir göstergesiydi. Anlatılanlara göre, buradaki çam kokulu, yeni boyanmış odalar "namaz salonları, hamamlar, bahçeler ve diğer özel bölümleriyle eşsizdi."[8] III. Murad'ın tahta çıktığı 1574 yılında, Sultan yatak odasını ve danışma odasını tamamen Hareme taşımıştı. Kahvaltıdan sonra, o zamanlar imparatorluğunu yönetmek için kendisine yardımcı olan adamlarıyla bir araya geliyordu. Harem artık onun kendi dünyası olmuştu; ev rahatlığının yanı sıra, Harem bir taht odası ve bir hapishane olmakla övünüyordu. Sultan hem kadınlarını hem de onların şehirlerini yazdığı bir şiirde takdir ederek ölümsüzleştirmişti. Sultan Süleyman tarafından Hürrem'e yazılmış bir gazelden alınma olduğu iddia edilen dizeler şöyledir:

Celîs-i halvetim, varım, habibim mah-ı tâbânım
Enîsim, mahremim, varım, güzeller şahı sultanım
Hayatım hâsılım, ömrüm, şarab-ı kevserim, adnim
Baharım, behçetim, rûzum, nigârım verd-i handanım
Neşatım işretim, bezmim, çerağım, neyyirim, şem'im
Turuncu u nar u naremcim, benim şem-i sebistanım
Nebatım, sükkerim, gencim, cihan içined bî-rencim
Stanbûlum, Karamanım, diyar-ı milket-i Rüm'um
Bedehşânım ve Kıpçağım ve Bağdadım, Horasanım
Saçı mârım, kaşı yayım, gözü pür fitne, bînârım
Ölürsem boynuma kanım, meded hey na-müselmanım
Kapında, çünki meddâhım, seni medh ederim daim
Yürek pür gam, gözüm pür nem, Muhibbi'yim, hoş halim![9]

Böylelikle şehrin imparatorluk haremlerindeki en yüksek mevkideki kadınların belli bazı manevra güçleri vardı. Diplomatik

8 Baer (2004), 159-81.
9 Necipoğlu (1992), 163.
10 Grivna (2013), 130.

evlilik başlangıçta, İran'daki Safeviler ve Hindistan'daki Baburlüler gibi rakip İslami süper güçlerde olduğu gibi, Osmanlılarda da politik olarak önemliydi; ancak zaman içinde Osmanlılar sağlam, yerli bir gen havuzu yararına bu ilişkilerden uzak durmuştu. O halde, kudretin çapraz eşleşmesi değil, insanların farklı yeteneklerinin İstanbul-merkezli toplaşmasıydı tercih edilen. Sultanın iç mekânındaki köle nüfus artık anneleri ve kız kardeşleriydi. Bu köleler –özellikle onun erkek içoğlanları ve kadın eşleri– yapay bir yönetici seçkinler tabakası olarak yüceltilmişti. Ve en nüfuzlu olanlar, stratejistler ve kültürel hamiler olarak faaliyet yürüterek, görünüşe göre, boy ölçüşülecek bir tavır geliştirmişti. Her zaman kozmopolit olan Konstantinopolis giderek çok-etnili ve bazı kadınlar ile bazı erkekler için, değişen oranlarda, fırsatlarla dolu bir yer haline geliyordu.

56. Bölüm

KARMA MEYVELERİN BAHÇESİ

MS 330 yak. 1930

Babil Kulesini gayet iyi temsil eden bir yerde yaşıyorum: Pera'da, insanlar Türkçe, Rumca, İbranice, Ermenice, Arapça, Farsça, Rusça, Slovakça, Eflâkça, Almanca, Lehçe, Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Macarca... konuşuyor. [Hizmetli personel] bütün bu dilleri aynı zamanda ve hiçbirini okuyup yazmaya yetecek kadar bilmeden öğreniyor.

Leydi Mary Wortley Montagu, Konstantinopolis'ten bir arkadaşına yazdığı mektuptan, MS 1717-18[1]

Liman dolu, geniş tarlalara sebzeler ekilmiş ve aralarına birkaç ağaç dikilmiş. Ağaç dallarından meyveler sarkıyor, Fabios'un dediği gibi yelkenler değil; sebze bahçeleri eski limandan kalmış, hiç durmadan akan çeşmelerden sulanıyor.

Pierre Gilles (Müslüman olmayan birçok kişinin bulunabildiği) Vlanga [Langa] Bostanlarını anlatıyor[2]

Avrupa'da, Via Egnatia üzerinden doğuya doğru seyahat ederken İstanbul'a gelmeden önceki son durak, Mimar Sinan tarafından tasarlanmış iddialı bir köprüden geçerek varılan Büyükçekmece Kervansarayıdır. Büyüklük ve şekil olarak tahıl ambarlarını andıran bu uzun, alçak yapı, hâlâ oyuklarında Osmanlı döneminden kalma kandil izlerini muhafaza ediyor. Hemen yanında bir medrese ve süslü bir çeşme bulunuyor. Tipik olarak Sultanın kendisi ya da nüfuzlu eşraf tarafından yaptırılmış, bir zamanlar Romalıların hamamlar ve konaklama yerleri inşa ettiği imparatorluk yol ağı

1 Montagu (2013), 163.
2 Başaran ve Kocabaş (2008).

boyunca yer alan Ad Quintum'un bu Osmanlı muadilleri, seyyahlara ve tüccarlara ücretsiz barınma sağlıyordu. I. Selim, her sabah kervansaraylarda tutulan malları kontrol etmek amacıyla kanunlar yürürlüğe koymuştu ve 17. yüzyılda Kostantiniyye içinde ve etrafında bu konaklama merkezlerinin sayısı bine yaklaşmıştı. Her gece, Büyükçekmece gibi büyükçe yerleşimlerde, konuklara aydınlatma için mum ve çıra ile bir kâse çorba, Cumaları da fazladan kaynamış et, soğan ve safranlı pirinç pilavı veriliyordu.

Hayvanlar (atlar, eşekler, katırlar, develer ve mandalar) ve insanlar geceleri aynı kapalı yerde yatıyordu ve şafakla birlikte kapılar yeniden açılıyordu. İnsanlar yükseltilmiş taş sedirlerde uyuyordu. Güvenlik nedeniyle pencere yoktu; bu yüzdün her sabah bu mekân koku bakımından büyük bir çeşitlilik sunuyor olmalıydı. Batılı yazarlar sık sık kervansarayların "pisliği" ve "kokusu" hakkında yorumlar yazıyordu. Ne büyük şanstır ki, bu ortaçağ yol kenarı motelleri –bunlara han da deniyordu– hemen bitişiğinde banyo yapma imkânı da sunuyordu. Ancak birçok seyyahın anlattığına göre, kervansarayın değeri sağladığı güvenlik ile konfordan ziyade, enformasyon değişimi potansiyelinden geliyordu. Osmanlı İmparatorluğu çapındaki –ve özellikle İstanbul civarında güçlenen– mırıldanmalar orijinal lingua franca dilinde, yani İtalyancaya Rumca, Türkçe, Arapça, İspanyolca ve Fransızca unsurların karışmasından oluşan karma bir dilde duyulabiliyordu. Tüccarlar ve her türden seyyah, bu yol dilinde birbiriyle iletişim kurardı; haberler ve yorumları genellikle gecenin ilerleyen saatlerinde paylaşılırdı. İster Illirya'dan ister Babil'den gelmiş olun, haberleşmeniz için bir neden olurdu ve kervansaraylar buna bir mekân sağlıyordu.

Konstantinopolis'in kurucuları şehir temelli askerlerdi; İstanbul'un kurucuları ise göçer asker ve tüccarlardı. Osmanlılar yol hukukundan ve bu iletişim hatlarının tedarikli ve açık tutulmasının mutlak anlamda vazgeçilmez niteliğinden anlıyordu. Osmanlı yönetimi bir demokrasi olarak tanımlanmıştır. Ticaretin, savaşçı sevkiyatının ve enformasyon değiş tokuşunun hızının kilit önem taşıdığı, bir yol-gücü, bir yol-temelli imparatorluktu. Ancak Sarayburnu'ndaki sarayın kendilerine ait görkemli köşelerinde oturan sultanların, vezirlerin ve paşaların, ayrıca bir kozmopolit şehri şenlendirecek insanları davet etmeleri de gerekiyordu.

Ve bu nedenle bir araya geliyorlardı. II. Mehmed vergi indirimlerine ek olarak rüşvet teklif ederek Konstantinopolis'e yeni

insanların yerleşmesini teşvik etmişti. Bazı durumlarda sığınmacılar geri dönmeye zorlanıyordu; ancak birçok güçlü aile açıkça bu konuda elinden geleni yapmıştı. Osmanlılar, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'yu yeniden düzenleme gayretine girmiş bazı modern güçlerin yaptığı hataya düşmemişti; Osmanlılar beyaz bir sayfayla başlamanın ancak bir hayal olabileceğini gayet iyi biliyorlardı. İmparatorluktaki yeni yaşantılarının yeni çok-etnili, çok-inançlı doğasını bir sürpriz değil de bir veri olarak alıp, akıllıca yasalar çıkarıyorlardı. Eski, Ortadoğulu millet sistemi II. Mehmed tarafından hararetle desteklenmişti; bu sayede İstanbul'daki her bir etnik cemaat kendi dini yasalarına göre mahkemelerini yapıp hükümlerini verebiliyordu. Arapça *millah* millet demektir ve 19. yüzyıldan itibaren Kostantiniyye'de yaşayan bu milli cemaatler için kullanılmaya başlamıştır. İstanbul'daki her bir milletin kendi ayrıntılı ve bağlayıcı sözleşmesi vardı. İster Rum (Grek-Ortodoks Hıristiyan) olsun ister Süryani Ortodoks, Ermeni ya da Yahudi, hepsi Osmanlı İstanbul'unda (en azından bir dereceye kadar) dinsel çoğulculuk içinde yaşıyordu. Bazı kısıtlamalar elbette vardı: Gayrimüslimler cami yakınında işyeri açamazdı ve evleri 6-6.5 metreden yüksek olamazdı.[3] Onlar vardı, ama onlarınki titrek bir varoluştu.

Konstantinopolis hep çok dilli bir şehir olmuştu; ancak 1492'de, 3850 km doğuda, Endülüs'teki olaylar yeni bir göç ve sığınmacı dalgasının şehre akmakta olduğunu gösteriyordu. Sultan zaten 1470 yılında (şehirde yaşayan Yahudi cemaati fetih sırasında büyük oranda köleleştirilmiş ve sınır dışı edilmiş olsa da) İspanya'dan bazı Yahudileri imparatorluğuna almayı kabul etmişti; ama şimdi söz konusu olan kitlesel bir göçtü. İspanya monarkları II. Ferdinando ile I. Isabella, Endülüs'teki Gırnata'yı almış, Müslümanlar ve Yahudiler öldürülmüş ya da sürülmüştü.16. yüzyılın başında birçoğu, belki 30.000 civarı, doğrudan İstanbul'a gelmişti.[4] Bir zamanlar Konstantin'in başşehri olan yerde şimdi 8070'den fazla Yahudi hane vardı. Söylenenlere göre, Sultan II. Bayezid kendisine sunulan fırsatı tepmemişti: "Siz Ferdinando'ya akıllı bir yönetici diyorsunuz... [ne var ki] o benimkini zenginleştirmek için kendi ülkesini yoksullaştırıyor!"[5]

---

3 İnalcık (1990), 12.

4 15. yüzyılın sonunda, Arnold von Haff, İstanbul'un Yahudi nüfusunun 36.000 (yalnızca gelenlerden ibaret olmadığını) yazmıştır. Lewis (1985), 122.

5 *Aboab, Nomologia, o Discursos legales compuestos (1629), 125 ve D. Altabe,*

MS 1581 yılında, karşılaştırmalı olarak Suriyeli, Rum ve Osmanlı kadınlar

Sonuç olarak, 1492 yılından itibaren, İstanbul Avrupa'daki en büyük ve en zengin Yahudi cemaatine ev sahipliği yapıyordu. Araplar da gelmişti: Galata'daki Aziz Pavlus Kilisesini camiye, Arap Camiine, çevirmişlerdi. Aziz Pavlus'un çan kulesi minareye dönüştürülmüş, bahçesine abdest alınması için bir çeşme inşa edilmişti. Aykırı tiplerin şimdilerde sanatçıların dükkanları ile pastel renkli evler arasında mekik dokuduğu yerde, bir zamanlar Endülüs'ten gelmiş Müslüman sığınmacılar, geceleri, İspanya'dan sürülme trajedileri üzerine ağıtlar yakıyordu.

Bu nüfus hareketliliğine bir de milenyum endişesi eklenmişti. Geleneksel takvimler –birçoğu zaten İstanbul'da üretiliyordu-, yaratıldığı MÖ 5508 yılından 7000 yıl sonra dünyanın sonunun geleceğini iddia ediyordu. Hıristiyanlar dinlerini yayma gayretine hız vermiş ve dini azınlıklara saldırmaya başlamıştı. Yerinden yurdundan edilmiş birçok insanın yolu İstanbul'a düşüyordu.

Birçok ipek ustası yaşamak ve çalışmak için Vlanga [Langa] alanına –bir zamanlar Theodosios'un işlek limanı olan yeri içine alan, verimli toprak parçası– gelmişti. 1400'den itibaren bu işlek liman çökelti sonucu balçıkla dolacak ve fetihten sonra gayri-

Spanish and Portuguese Jewry before and after 1492 (1983), akt. Frankopan (2015), 200.

müslimlere tahsis edilecekti. Bu alanda kazı çalışmaları yapanlar burada eczacı işlikleri bulduklarına inanıyorlar. Mineral bakımından zengin bir toprağa sahip olan bu bölge her türlü bitki yetiştirmek için son derece uygundur; ancak deniz seviyesinde oluşu ve genellikle pis kokması yüzünden burada barınmak zordur. Yahudi aileler Sirkeci'yi de mesken tutmuştu ve zaman ilerledikçe (sıklıkla da iç içe geçmiş Yahudi mahallelerini yakıp küle çeviren feci yangınlar sonucunda) cemaatler Haliç'in iki kıyısındaki Balat ve Hasköy'e dağılmıştı. Hans Dernschwam adında bir Almanın gözlemlerine göre, 16. yüzyılda şehirdeki Yahudiler "karıncalar" kadar çoktu ve Hıristiyanların iki katı Yahudi ve en azından kırk iki sinagog vardı.[6]

Hiç abartısız bir tahmine göre, 1600 civarında şehirde 11.000 Yahudi ve on bir sinagog vardı; Sefarad Yahudileri sonunda Rumca konuşan Yahudilerle, [Romaniote Yahudilerle] ve Endülüs'ten gelen Yahudilerle kaynaşmıştı. Yeni Katolik Endülüs'ten kaçan ve artık yürümekten ayakları patlamış bu gezginler endişelerini, fikirlerini ve teknolojilerini de –1493'te icat edilişinden yaklaşık elli yıl sonra, ilk matbaa da dahil– getirmişlerdi. Yahudi matbaacılar baskı aletlerini, hurufatı ve ekipmanlarını fiziksel olarak da yanlarında taşıyorlardı. İstanbul'da kullanılan fontlar ne Arapça ne de Osmanlı-Türkçesi olabilirdi (Arapça yazıyı matbaada kullanmak ancak 1727 yılında yasal olarak serbest bırakılmıştır).[7] Böylelikle Yahudi cemaati bunu bir fırsata çevirmesini bilmişti. Bazıları şehirde, yüzlerce yıl Yahudi mahallesinden idare edilmiş, sınırlar ötesi bir endüstri olan, Kostantiniyye ipekli üretiminin gelişmesine de yardımcı olmuştu. Bölgede ipekli üretiminden kâr sağlayan yalnızca Bizanslılar değildi.[8,9] Mediciler Os-

---

6 Hattenhauer ve Bake (ed.) (2012). Akt. Bell (2008), 60. Bkz. ayrıca Rozen (1998); Heyd (1953); Zarinebaf (2012); Baer (2004).

7 Matbaa MS 1439-40 yılında, Johannes Gutenberg tarafından bulunmuştur.

8 O devirdeki ipekli üretiminin canlı ve ilginç bir tartışması için bkz. Jacoby (2004), 197-240.

9 Şarlman en iyi giysisiyle gömüldü. Bu giysi Konstantinopolis'te yapılmıştı ve üzeri fillerle süslüydü. Göz alıcı ipek pelerini sonradan, Kutsal Roma imparatorlarının taç giyme törenlerinde kullandığı tören elbisesi olan, Sicilyalı II. Rogerius, Bizans'ın Korinth ve Thebai'sini kuşatmış ve sonra da buradaki birçok ipek ustasını Palermo'ya götürerek, onları bilgilerini paylaşmaya zorlamıştı. Bizans ipeklisinin küçük parçaları bile yeniden kullanılabilecek, değerli şeyler olarak kabul ediliyordu. Aziz Thomas Becket'in cübbesinin bir parçası, İspanya'nın Almeria şehrinden gelen bu türden parçalar ihtiva ediyordu.

manlı Bursa'sında, en çok tercih edilen parçaları almak için bir temsilcilik açarken,[10] 19. yüzyıl başlarının Selanik'inde, Levant Kumpanyası'nda, Britanyalı tüccar ve işadamı olan Bartholomew Edward Abbott büyük kısmını hâlâ Yahudi ailelerin ürettiği ipeklileri Konstantinopolis'ten alıp dünyanın dört bir yanına pazarlıyordu.[11]

Burada karşımıza tarihin üzüntü verici bir ironisi çıkıyor: Her ne kadar elimizde, yüzyıllara uzanan küresel ticarete bedel, İstanbul'dan ihraç edilmiş büyük miktarlarda ipekli örneği, genellikle kendi ipekli kefenlerine sarılmış ipekli hazineleri bulunmakla birlikte, Rusların, Latin Haçlıların, işgalci Osmanlıların ve diğerlerinin yağması yanında, neme bağlı olarak gerçekleşen doğal çürüme yüzünden şehrin kendisinde hiçbir tarihsel örnek kalmamıştır. 1922 öncesinin İstanbul'unun bütün ipeklileri kaçırılmış, yağmalanmış, yakılmış ya da gömülmüştür.

İslamcı fetih sonrasında İstanbul'un Yahudi nüfusu Sultan Bayezid'i sevinçle karşılamış olabilirdi; ancak başka yerlerdeki Yahudi cemaatlerinin başına geldiği gibi onlar da aynı istikrarsız ortamın mağduru olacaktı. Müslüman binyılı yaklaşırken Yahudilere (ve Hıristiyanlara) bazı kılık kıyafet sınırlamaları getirilmiş ve alkol yasaklanmıştı. Sultan III. Murad'ın hareminde kilit oyunculardan biri olan Safiye Sultan, bugün hâlâ Boğaz'ın kıyısında tüm zarafetiyle duran güzel camiini planlayınca, yer açmak için hemen hiç vakit geçirmeden sinagoglar ve Yahudi yerleşimleri yıkılıp temizlenmişti. 1660 yılındaki büyük yangının müsebbibi olarak Yahudiler gösterilmişti ve ceza olarak da Eminönü'den çıkarılmışlardı.17. yüzyılda, İran, Türkiye ve İtalya arasında ipekli ticaretini büyük oranda Ermeniler yürütüyordu ve sonucunda da büyük kârlar elde etmişlerdi. 1740'taki başka bir yangından sonra, Yahudilere ilk başta Galata, Ortaköy ve Üsküdar semtlerinde izin almaksızın ev yapma izni verilmiş; ancak göçün boyutu, 1744 yılında Yahudi inşaatlarını sınırlayan yeni bir ferman çıkarılması sonucunu doğurmuştu.[12]

---

10 İpek ve ipekli üretimi, 1922 yılında Yunan ailelerin büyük çoğunluğunun Bursa'dan çıkarılması sonucunda durma noktasına gelmişti. Halbuki ipekli üretimi, 14. yüzyıldan beri bu yörede canlıydı ve zenginleşen yöre halkı tepeden tırnağa ipek ve kadife kumaşlar giyiyordu. Yunan bir ipekli üreticisi olan Taki Terlikçioğlu'nun anlattığına göre, ipek kumaşlar top yapılırken sokakta yüreyen yayalar durup beklermiş.

11 Vlami (2015), 268.

12 Shaw (1991), 114.

Her şeye rağmen, Yahudi aileler şehirde en güçlüler arasında yer almayı sürdürüyordu. Kostantiniyye sokaklarındaki gündelik yaşama dair en iyi tasvirlerin bazıları, Sultan III. Murad'ın saray hekimi olarak çalışan Rabbi Domenico Hierosolimitano'dan gelmiştir (Domenico din değiştirmiştir; ancak sultanların birçoğu, etnik kökeni Yahudi olan hekim çalıştırmıştır). Hem şehirde hem de genel olarak dünyada Yeniçerilerin sorumluluklarından biri Osmanlı topraklarındaki azınlıkların –Yahudiler kadar Hıristiyanların da– çıkarlarını korumaktı.

Ancak Kostantiniyye'de, bu yasal korumanın dışında kaldıkları hissiyatı içinde olan önemli bir topluluk vardı: Romanlar. Çingeneler de Konstantinopolis şehrinin çok eski sakinleriydi. Bu topluluğa Romanlar denmesinin nedeni de muhtemelen Yeni Roma ile olan ilişkileridir. Ancak Romanlar görünüşe bakılırsa yeni Osmanlı yöneticilerden eşit muamele görmüyordu. Zorla din değiştirme hoş karşılanmıyor olsa da, Topkapı Sarayında binlerce Ermeni Çingenenin kitleler halinde İslama döndürüldüğü, şehrin vakanüvisleri tarafından onaylanarak nakledilmişti. Kuzey Hindistan'da Gazneli Mahmud'un istilasından kaçan ilk Racastan göçmenleri, Konstantinopolis'e MS yak. 1000-57 tarihlerinde gelmişti. Bu, Pers ülkesinin kuzeyinden ve Ermenistan üzerinden uzun, toz toprak içinde yapılan bir yolculuktu (Romanların dilinde Ermenilerden alınma birçok sözcük vardır). Güney Kafkasya'da kısa bir süre ikamet ettikten sonra, Çingene toplulukları, Selçuklu istilasının ardından Ermenistan'ı terk etmiş olabilir. Nihayet Konstantinopolis'e ulaştıklarında, bütün Romanlar özel bir vergi ödemek zorundaydılar ve devletin köleleri kabul ediliyorlardı.

Şehirdeki Romanlardan ilk kez 11. yüzyıldaki bir kaynakta bahsedilmektedir. Bu kaynağa göre, İmparator Konstantin Monomakhos, vahşi hayvanat bahçesini gösteri hayvanlarına saldırıp onları yiyen daha vahşi hayattan kurtarmak için yardıma ihtiyaç duyuyordu. Romanların bahsi burada geçiyordu. Avcıları "efsunlu" etlerle etkisiz hale getiren onlardı. Aslında bütün şehir hayatları boyunca Roman ailelerden, özellikle kadınlardan, falcı ve büyücü olarak bahsedilmiştir. Hastalıktan mustarip olanları iyileştirmeleri için İstanbul'daki evlerden birçok davet alıyorlarmış. Bu uygulama o kadar popüler hale gelmişti ki, 15. yüzyılda, Çingeneleri kapılarından içeriye sokan Konstantinopolis sakinlerinin beş yıl boyunca kiliselerdeki ayinlere alınmayacakları doğrultusunda bir karar çıkarılmıştı.

II. Andronikos'un saltanat döneminden çok canlı bir anlatım, Bizans şehrinde –Mısırlı denen ama neredeyse kesin olarak Roman olan– ip üzerinde yürüyen, at sırtında numaralar yapan, metal eğen bir seyyah topluluğunu betimlemiştir. Yazar bu numaraların hiçbirinin büyü ile yapılmadığından, hepsinin hüner işi olduğundan emindir. O zamanların bir Arap kaynağının bire bir anlatımına göre ise bu gösterileri yapanlar "Çingenedir." Konstantinopolis'te Romanlardan ayı evcilleştiren ve yılan oynatan insanlar olarak bahsedilmiştir. Ve bu insanlar elek yapma konusundaki ustalıklarıyla da ünlüydüler: Bugün bile şehirde bazı Roman aileler elek yapmaktadır.[13]

Binyıl yaklaşırken Romanlar en yoğun haliyle Sulukule'de, şehir surlarının hemen dibinde yaşıyordu. Burada ilk kez 1477 yılında yapılan bir nüfus sayımında resmi kayıtlara geçen Romanlar, 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne kadar, düğünden bir gece önce yapılan Müslüman gelinlerin kına gecelerinde dans etmeyi sürdürmüştü. 1870'lerde, Leydi Blunt adında biri, bu hoplayıp zıplamayı "en serbest ve en edepsiz nitelikte"[14] bir şey olarak tanımlamıştı. 1980 sonlarına kadar, İstanbul'un bu Çingene mahallesindeki küçük "eğlence evleri"nde bütün gece dans edilebiliyordu hâlâ; bu eğlenceler Türkiye'nin her yerinden Roman müzisyenleri kendine çekiyordu (bugün Türkiye'de yaklaşık 4 milyon Roman yaşıyor ve bu, dünyadaki en büyük Roman nüfuslardan birini oluşturuyor). 2008'de Sulukule'yi ziyaret ettiğimde, en az 5000 kişilik Roman nüfusu buradan taşıma ve buraya şehrin yeni, yükselen orta sınıf aileleri için tek katlı, şık Osmanlı tarzı konaklar yapma yönünde bir plan vardı. Yıkım 2011'de başladı. İstanbul Romanlarının birçoğu bugün dilencilik yapıyor, yol kenarlarında sürgün hayatı yaşıyor.

Bir zamanlar İstanbul'da işleri yolunda olan Romanların yaşam tarzları hakkında bir fikir edinmek için, Edirne'ye (hayatına Adrianopolis olarak başlayan şehre) bir gezi yapsak iyi olacak. Bazılarınca "Çingene şehri" olarak bilinen bu şehirde, toprak yollarla birbirine bağlı, Çingene boylarının hâlâ çiftçiler, tüccarlar ve müzisyenler olarak yaşadığı köyler bulunuyor. Bu Roman yerleşiminde bir öğleden sonra, ailesinin üç gün boyunca hiç ara vermeksizin beni oynatabileceği sözünü veren Faris Zurnacı tara-

13 Soulis (1961), 141, 143-65

14 Mansel (1997), 102.

fından yönetilen, kardeşler, kuzenler ve damatlardan oluşan bir müzik grubunun müziklerini dinledim. Tavuklar toprakta eşelenirken, sabah dokuzda Coca Cola içtik, onda ev yapımı kurabiye yedik ve Romanların İstanbul'dan acıklı göçü hakkında muhabbet ettik. Eski Osmanlı millet sistemi –ikinci sınıf da olsa– Rumları, Yahudileri, Ermenileri, Asurluları korurken, Romanlar bundan hiçbir zaman yararlanamamışlar; görünüşe bakılırsa önyargı çok yaygın ve hâlâ da sürüyor.

Hıristiyan Konstantinopolis her zaman insanların canlı renklerle kodlandığı bir yer olmuştu; ama şimdi yelpaze genişliyordu. Müslümanlar yeşil çarık giyiyor ve beyaz ya da yeşil sarık takıyordu; Yahudiler sarı şapkalı ve mavi çarıklıydı; Yunanlar gök mavisi giyiyordu; Ermeniler menekşe rengi çarıkları tercih ediyordu. Müslümanlar evlerini kırmızıya boyuyor ve Hıristiyanların evlerinden yüksek yapıyordu. Birçoğu hâlâ metropolislerinin eski adlarını kullanıyordu –Kostantiniyye, İslam-bol ya da Stimboli, artık yeni adlar da vardı– ve Yahudiler İstanbul'a *Kushta*, Ermeniler *Bolis*, Slavlar da *Tsargrad* diyordu.

MS 1481 yılında, Fatih Sultan Mehmed öldüğünde, şehrin nüfusu yaklaşık 100.000'di. 1477 (asker ailelerini ve saray erbabını hariç tutan) nüfus sayımı sonuçlarından, görüyoruz ki şehrin merkezinde 8951 Osmanlı Türk, 3151 Yunan, 1647 Yahudi ve 1067 öteki azınlıklardan; Galata'da 535 Müslüman, 572 Yunan, 332 Frenk ve 62 Ermeni hane vardı. Yeni fetihlerle toplam nüfus hızla artmıştı. Esir bir İspanyol hekim, 16. yüzyıl ortasında İstanbul'da bulunduğu üç yıllık süre zarfında, şehre 29.000 köle getirildiğini ve imparatorluk genelinde Osmanlı şehirlerinin toplam nüfusunun yüzde 80'lik bir artış gösterdiğini yazmıştı.

Eğer biri 500 yıl önce Marmara Denizinden girip Boğaz boyunca yelkenliyle gezecek olsa, iki ayrı şehir olduğunu fark edecekti muhtemelen: Müslüman İstanbul Haliç'in batı kıyısında, gâvurların (Müslüman olmayanlar) yaşadığı kâfir bölgesi de doğu kıyısında kalıyordu. İstanbul'un kendisi oldukça yeşil bir yer olarak büyüyüp gelişmiş olsa da, gâvurların evleri ambarlarla iç içe geçmiş, sıkı bir birliktelik oluşturuyordu. Ve böylelikle İstanbul, bir akropolisin aksine, suyla ayrılmış antik yerleşimlerin bir toplaşması olarak hayatına başlarken, şimdi giderek bir kere daha bir cıva damlası gibi bölünerek, ayrışmaya başlıyordu.

Çok farklı inançlara sahip insanlardan oluşan bir nüfusta, ister istemez ortaya çıkan bir yan ürün olarak, İstanbul'da birçok ve

çok çeşitli, bilinen dini bayramlar vardı. Tarihi boyunca şehri ziyaret edenler, bayramlıklarını giymiş birçok şehir sakininden söz etmişlerdir; bunun bir uzantısı olarak, denebilir ki, burası işten kaytaran ve zevkine düşkün bir şehirdi. Aslında dinsel bakımdan büyük bir çeşitlilik gösteren nüfusuyla, burası birçok bakımdan aşırı dindar bir şehirdi.

Bir dizi küçük parçaları ayrı ayrı ya da bir bütün olarak düşünüldüğünde, Şehirlerin Kraliçesi bir kere daha lakabına layık olmaya başlıyordu. İster sığınmacı ister fırsatçı olsunlar; ister davet edilmiş ister kendilerini zorla kabul ettirmiş olsunlar; ister çaresizlikten ister esinlenerek gelmiş olsunlar, binlerce insan yeniden İstanbul'a akın ediyordu. Gıda maddeleri bir öncelik olarak İstanbul'a dağıtılıyordu; şehrin dışında kalan diğer yerleşimler açısından, olmasa da olurdu. Bu onlar-ve-biz durumundan öte bir şeydi: Şehirliler [*urb*] seçkin kesimdi.

Müslüman göçmenler tarafından yeniden kurulmuş bir şehir, hayatta kalmak için göçmenlere, sığınmacılara ve maceracılara etkin bir biçimde kucak açmak zorunda olduğunu kabul etmiş gelişip serpilen bir kozmopolis haline geliyordu.

57. Bölüm

İKİ SAFİR ARASINDA BİR ELMAS

MS 1502-65 (Hicri: 907-73)

Hatta bu hakir bir kere gördü ki on adet Frenk keferelerinin hendese ve mimari ilminde yetkin ve söz sahipleri gelip kapıcılar ile bu nurlu camii seyrederken kapıcı kayyımlar bu kâfirlerin ayaklarına başka mest giydirip seyrine başlayıp her ne tarafa baktılarsa ağızları açık kalıp şaşkınlıklarından birer parmaklarını ısırıp hayran olurlardı. Yapıların Hind sedefkarisi kanatlarını gördükçe başlarını salıp ikişer parmaklarını ısırırlardı. Başaşağı dönmüş kubbeyi gördüklerinde bütün başlarında manlifke şapkalarını çıkarıp "Merye Merye" diye hayran oldular. Kubbenin eteğinde olan Kisra kemerinden nişan verir dört adet kemerleri gördüler.
(...)
Gerçekten anılan kemerlerin tarihi: "Kudret Kemeridir." Sene 944 [1537-8]
Tam bir saat dikkat üzere bu kemerleri ve cami içini dudaklarını ısırarak seyredip dış avluya çıkıp dört minare, dört rükün, altı yüksek kapıları, latif avluyu ve etrafında hazır kemerler üzere kubbeleri, bütün sütunları, kat kat düzgün kubbeler üzerinde bütün yaldızlı âlemleri gördüklerinde parıltısından gözleri kamaşıp yine başlarından şapkalarını çıkarıp başı açık cami-i şerifin dört tarafını seyredip aşırı şaşkınlıklarından hepsi onar parmaklarını ısırdılar ki onların şaşkınlığının en sonu on parmağını ağzına komaktır.
Hakir bunların tercümanına, "Bu binayı nice gördünüz?" dedim. Hemen biri konuşulacak biri imiş, dedi:
"Her mahlükat ve varlıkların, bina ve yapıların ya içi veya dışı güzel olup iki güzellik bir yerde olmaz, ama bu caminin içi ve dışı öyle şirinkârlık üzere yapılmıştır. Bütün Frengistan'da dahi böyle ibret verici hendese ilmi üzere yetkin ve mükemmel bina görmedik" diye binlerce takdirlerini bildirdiler.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Süleymaniye Camiinin Tarzı ve Şekli[1*]

---

1 Evliya Çelebi. Akt. Lewis (1963), 110-11.

* *Günümüz Türkçesiyle Eyliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, I. Cilt, s. 118-19 –çn.

Suyolları, şehri boydan boya kesen ve sarmalayan "Safirler", kuruluş olarak İstanbul'un bir dizi kapsül, cep ve komşu adalardan oluştuğunu göstermektedir. Ve şimdi Osmanlılar, on günde katedebildikleri geniş ovalardan gelmiş bu insanlar, havadaki tuzun tadını almış ve gemi yapmayı kendi işleri bellemişlerdi.

Osmanlılar deniz gücü olmaksızın Konstantinopolis'i kazanamayacaklarını gayet iyi biliyorlardı ve II. Mehmed şehri Hıristiyanların yeniden ele geçirmesine mani olmak için Hıristiyan tersane ustaları getirtmişti. II. Bayezid 1502 tarihinde "deniz yılanları kadar kıvrak gemiler"[2] istediğini ilan etmiş ve vakit geçirmeden, o tür gemiler yapmak üzere Khios'tan tekne ustaları ve zanaatçıları derdest edip getirtmişti. Afrika civarındaki deniz yollarını ele geçirmek isteyen rakip imparatorlukların rekabeti Kostantiniyye'nin denizcilik oyununda elini güçlendirmişti. Limanlar, tersaneler, iskeleler, barınaklar; ne varsa hepsi genişletilmiş ve çoğaltılmıştı. İstanbul'un büyüyen donanmasının görkemli direkleri, su böceği gibi aralarda işleyen hizmet tekneleriyle ve palanın kıvrımlarına benzer pruvaları olan balıkçı kayıklarıyla çevrelenmişti. 1516'da Osmanlı donanma üssü Gelibolu'dan –bugün tatil köyü büyüklüğünde yolcu gemilerinin yanaştığı boğazın bir yakasına– Galata'ya taşınınca, Kasımpaşa tersanesindeki tek bir kızakta 200 savaş gemisi yapılmış olabilir. Keserle yontulan ağaçların ve kalafatlanan gövdenin zengin kokusu muhtemelen, şehrin yeni teknelerinin şişkin karınları düzlenip biçim verilmek suretiyle denize uygun hale getirilirken tersaneleri sarıyordu. Gemiler yelken açıp, Akdeniz ve Karadeniz'de hububat taşıyan gemilere saldıran korsanları etkisiz hale getirmek üzere devriye geziyordu; ama bir süre sonra kendileri sorun olmaya başlayacaktı. 16. yüzyılda, her yirmi yılda bir ya da belli aralıklarla şehri kasıp kavuran salgın hastalıklar hâlâ kendini gösteriyordu (her salgında şehrin neredeyse yüzde 20'si telef oluyordu). Tersanelerin ve Tophane'nin yanı başında kurulan büyük bitpazarları durumu daha da kötüleştiriyordu. Giysilerin ve battaniyelerin yeniden kullanılmasının yanı sıra, limandaki gemilere girip çıkan insanların ve şeylerin sürekli hareket halinde oluşu İstanbul sokakları ile rıhtımlarına hem fırsat hem de mikrop getiriyordu.

1565'ten itibaren kamu malı peremeler (kürekli, geniş karınlı tekneler) Boğaz'da bir aşağı bir yukarı düzenli sefer yapıyor-

---

2 Kritovoulos, akt. J. Taylor (2007), 125. Bayezid II.

du ve kısa bir süre sonra, şehirde bu teknelerde çalışanların sayısı 16.000'i bulmuştu. Açık denizlerdeki Osmanlı teknelerinin muazzam miktarı, İstanbul'da meydana gelen deniz kazalarının sayısına ve yakın tarihte yapılan su altı arkeoloji çalışmalarının verilerine bakarak da kestirilebilir. 2014'te Antalya yakınlarında yapılan üç aylık araştırmadan sonra, sekiz yeni Osmanlı gemi enkazı bulunmuştur. Adı *Ertuğrul* olan, 1890 yılında Japonya'nın Kushimoto limanından ayrıldıktan sonra İstanbul'a dönüş yolunda bir fırtınada batan Osmanlı fırkateyninin çamur ve kum kaplı enkazında yapılan araştırmalar sonucunda, geminin bir kol uzunluğunda çivilerine, cam parfüm şişelerine ve yemek pişirme kaplarına ulaşılmıştır. Hint Okyanusu ve Kızıldeniz, İran Körfezi ve Akdeniz limanlarındaki ticaretten elde edilen kazanç, şehirdeki külfetli inşaat projelerine parasal kaynak sağlıyordu. 1592 ile 1774 tarihleri arasında, Karadeniz'de, Osmanlı tebaasından olmayanların ticari faaliyetleri yasaklanmıştı. Ovalarda at sırtında gezmek artık uzak bir anıydı: Türkler ve müttefikleri artık dalgaların efendisiydi.

Tüccar gemilerinin giderek kendini hissettiren mevcudiyetinin yanı sıra, askeri deniz araçları ve Osmanlılarda Sultanın İstanbul çevresinde dolaştığı, Venedik'teki gondollara benzeyen, baştan aşağıya nefis süslemelerle bezenmiş, dillere destan saltanat kayıkları da vardı. Sultanın hareminin, kendilerine tahsis edilmiş, meyveler ve çiçeklerle süslü kayıkları da olurdu. Hane halkının bu filosu, Sultanın hasbahçelerini koruyanlarla aynı ismi paylaşan, Bostancı denen, bir grup tarafından denetleniyor ve korunuyordu. Sayıları hemen her zaman 5000 ila 6000 arasında değişen bu Bostancılar, Boğaz'ın ve Haliç'in giriş çıkışı ile limanlarında devriye gezerlerdi. Bazıları geceleri deniz ve kıyı muhafızı olarak görev yapıyor, gündüzleri de gül yetiştiriyordu. Bostancıbaşılık yüksek bir makamdı. Rivayete göre, ister iş ister eğlence gezisi olsun, Sultanın konuklarıyla sularda gezintiye çıktığında konuştukları duyulmasın diye, sağır Bostancıbaşı kürekçiler seçilirmiş.

Sultanın su üzerindeki varlığı, İstanbul halkına her şeye hâkim olduğu mesajı veriyordu; açık sularda Osmanlı gemilerinin giderek artan varlığı da dünyaya olan ihtirasını anımsatıyordu. 16. yüzyıl başlarındaki dünyanın gerçekten hassasiyetle yapılmış bir dizi haritası, amiral ve haritacı Hacı Ahmed Muhiddin Piri, bilinen adıyla Piri Reis tarafından çıkarılmıştı ve bu haritalar bize, Osmanlı donanmasının avını nasıl görebildiği, yakalayabil-

diği ve tadabildiği hakkında çok iyi bir fikir vermektedir. Gelibolu doğumlu olan Piri Reis, başlarda Endülüs kıyılarında ve 1492 yılından sonra da Osmanlıların hizmetinde olmak üzere, hayatı denizlerde geçmiş biriydi. Osmanlının 1517'deki Mısır'ı fethi sırasında oradaydı ve Christopher Columbus da dahil olmak üzere, diğer haritacıların eserlerine dayanarak dünya haritası serisi olan *Kitab-ı Bahriye* üzerinde çalışmayı sürdürmüştü. Piri Reis'in haritalarının birçoğu, metin ve çizimlerin hayranlık uyandıracak bir bileşimiydi. Şu an için dünyada 5704 kopyası olduğu bilinen kitabın düzenli olarak yeni kopyaları bulunmaktadır. Küresel güçler Piri Reis'in çığır açıcı, şaşmaz çizimlerini kullanmaya can atıyordu; ama Osmanlı sarayı her zaman ilk kez bakma hakkını elinde bulunduruyordu. Kanuni Sultan Süleyman (Batıda Muhteşem Süleyman, 1520'den itibaren de Sultan olarak bilinir) Avrupa, Asya ve Afrika kıyılarına saldırmak için, sahip olduğu bu imtiyazlı bilgiyi kullanıyordu.

16. yüzyıl sonu ya da 17. yüzyıl başlarından, İstanbul'un suyollarındaki tekneleri gösteren bir Osmanlı minyatürü

I. Süleyman'a ilişkin ilk betimlemenin, bir Venedikli olan Bartolomeo Cantarini'den gelmesi dikkate değerdir: "Bütün insanlar onun yönetiminden iyi şeyler bekliyordu." Doğunun haydutları olmak şöyle dursun, Osmanlılar artık Rönesans Avrupa'sının temel unsuruydu. Sultan Süleyman hayalgücüne ket vurmaktan ziyade, onu özgür bırakan bir hükümdardı. Yollar onarılmış, kaleler yenilenmiş, ticaret merkezleri canlandırılmıştı.

Sultan Süleyman zevk sahibi olduğu kadar arzuluydu da. 1521 yılında Belgrad'ı zapt etmiş ve 1526'da Mohaç Muharebesinde elde ettiği zafer Osmanlıların Macaristan'ı fethini kolaylaştırmıştı. Orta Avrupa'da Habsburglarla mücadele sürüyordu. 1529 yılında,

Osmanlılar Viyana kapılarından dönmek zorunda bırakılacaktı. Batı söz konusu olduğunda, onların sadece uygun zamanı kolladıkları yönünde bir anlayış vardı. Evet, onlar endişeli olmakta haklıydı. 1492 yılında Müslümanların İspanya'dan çıkarılması, Akdeniz çevresinde bir hınç dalgasına neden olmuştu. Böylece gözünü budaktan sakınmayan korsan Hayreddin Paşa –Batılılar tarafından tarihte Barbarossa (aslında Hayreddin'in ölü kardeşinin *rossa barba*, yani kırmızı sakalı olmakla birlikte) adıyla tanınıyordu– Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın [Şarlman] Hıristiyan ordusuna Cezayir kıyılarında meydan okuduğunda, Osmanlı projesine dahil olmaya hazır bir sürü tutkulu Müslüman taraftar bulmuştu.

Barbaros, vakanüvislere göre, Osmanlı donanmasının başına geçip Kaptan-ı derya olmak için vahşi hayvanlar ve İstanbul'daki köle pazarları için, en iyi kadın cariyelerinden 200 tanesini vermişti. Şehir, kendisini fazlasıyla onurlandıran bu adamı kesinlikle sevmişti. Sonraki yirmi yıl boyunca, Sultan için ne zaman yeni topraklar ve yeni köleler ele geçirmek istese, bazen 200 gemiyle, İstanbul tersanelerinden yelken açacaktı. Barbaros'un hareket tarzı açıkçası istisnaiydi; Antik Roma limanı Ostia'ya çıkarma yapması şehirde alarm çanlarının çalmasına neden olmuştu. Rüzgârlı Andros, Serifos ve Paros adaları gemilerinin saldırısına direnemeden düşmüştü. Lampedusa ve Montecristo'ya saldırı düzenlenmişti. Bugün Yunanistan'ın eğlence adası olarak bilinen İos, Megaralılar Byzantion için yola bile çıkmadan önce, Yunanlar tarafından ilk kolonileştirilen adalardan biri (ve *Kleopatra*'nın film setinde, Richard Burton ile Elizabeth Taylor arasındaki aşk ilişkisinin göz alıcı mekânı) olan Ischia dayanamamıştı. Barbaros bunların hepsini, ağa takılan tekir balığı gibi süpürüp almıştı.

Sultan Süleyman'ın kendisi Rodos'a saldırmıştı. Bugün kalenin devasa surlarının geçilmesi imkânsız görünüyor; ancak St. Jean Şövalyeleri sonunda, 145 günlük kuşatmanın ardından, 20 Aralık 1522 tarihinde teslim olmuştu; sonrasında şövalyeler Malta ve Gozo'ya yerleşeceklerdi. Şövalye tarikatının Bodrum'daki terk edilmiş kaleleri –macera arayan ve sonra Karialı Mausolos'un anıtmezarını yağmalayan Yunanlar tarafından, orijinal bir Dorik temel üzerine inşa edilen antik Halikarnassos– Sultan Süleyman'ın güçlerinin eline geçecekti. Yarık ve çatlaklarla dolu Bodrum Kalesinin rüzgârı eksik olmayan yıkıntıları, ortaçağ dünyasına ve Osmanlıların giderek yeniden şekil verdiği ortaçağ güç dengesine tanıklık edercesine hâlâ ayakta durmaktadır.

MS 1537 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman donanmasını, şimdi Arnavutluk olan o zamanki İllirya sahilindeki Butrint'e hareket ettirecek ve zekice bir plan üzerinde çalışmaya başlayacaktı: Arnavutluk'tan Korfu'ya, teknelerden bir şamandıra köprü yaparak Batı Avrupa'yı işgal etmekti planı. Butrint tarih kokan bir yerdir. Buradaki sulak arazi, çoktan ölmüş medeniyetlerin kalıntılarını barındırır. Suyun altında Osmanlı, Venedik, Bizans ve klasik dönemden taşların yanında, bir zamanlar Osmanlı filosunun kullandığı tahta iskele ayaklarının izleri de bulunmaktadır.[3] İkinci el ayakkabı satan Sarander mağazalarının ve Four Elements gece kulübünün dışında, Dürres'ten hemen sahilin yukarısına doğru uzanan, Romalıların Via Egnatia'sının başlangıç noktasında, gözünü Batıya dikmiş olan bu yeni, yayılmacı Osmanlı kuvvetinin özlem duyduğu şeyi ve onu neyin güdülediğini hissedebilirsiniz.[4]

Ancak Sultan Süleyman dünyanın en büyük topları da dahil olmak üzere otuz top yüklenmiş olsa da, Korfu'nun direncini kıramayacaktı. Kırsal kesim nüfusunun bir kısmı öldürülmüş ve esir alınmıştı; ancak bir Venedik garnizonunun direnişi sayesinde, ada hiçbir zaman düşmeyecekti. Bu hâlâ 400 yıl İstanbul'daki Sultan-Halife tarafından yönetilmiş Osmanlı Arnavutluk'una doğru bakmakta olan Korfu kalesindeki inançı savunma, vatani duyguları güçlü rehberler tarafından heyecanla yeniden canlandırılan bir olaydır. Geriye çekilen Süleyman'ın ordusu, Butrint ve çevresini öfkeyle ateşe vermiştir.

Süleyman ile denizlerdeki sağ kolu Barbaros, kendi aralarında haritayı yeniden düzenlemişlerdir. Barbaros'un imparatorluk için kazandığı zaferler her yıl, Boğaz'ın kıyılarında kutlanmaktadır. Kutlamalar sırasında denizciler, Sultan Süleyman'ın mimarı Si-

---

3 Butrint romantik bir biçimde kozmopolit bir ziyaretçi topluluğu –MS 1191'de Peterboroughlu Benedict, Arap seyyah yazar el İdrisi, Byron, Kavafis ve kalıntıları mesken edinmiş Ulah çobanlar– için cazip bir yerdi; ayrıca buranın Medea'nın dinlenme yeri, Troia'dan Roma'ya giden Aineias'ın mola yeri olduğu da söyleniyordu.1920'lerin ortalarında Mussolini'nin burada yapılan kazıları destekleme nedeni de buydu.

4 Her yeni kazıda yeni hazineler çıkıyor: 2005'te bütün bir Roma forumu, 2007'de kemerli bir suyolunun parçaları, çok yakın bir tarihte de bir Helenistik kule bulunmuştur; bunların hepsi devasa MS 6. yüzyıl surları tarafından korunmuştur. Büyük Bazilika buradaki sinagogun üzerine inşa edilmiştir. Vaftiz bölümü Hıristiyanlığın iyi taraflarını vaat eder; tavus kuşları cenneti simgeler. Belki de burada MS 249-51 yılında canavarların önüne atılan şehitlerin ya da tiyatronun taşlarına adları kazınmamış kölelerin rahatı düşünülerek yapılmıştı.

nan tarafından yapılmış, Beşiktaş'taki yüksek kubbeli mezarı önünden geçerken selam dururlar. Barbaros, 1546'daki ölümü üzerine, şehirde "Denizin Kralı" olarak övgüyle anılmıştır. Günümüz Kuşadası'nda, Mytilene'ye yakın, Anadolu kıyısına doğru giden dar bir yoldan inilen, şimdi bir disko olan, ışıklandırılmış ve güçlendirilmiş bir yalı onun doğduğu yer olarak biliniyor. Arkadaki kasabada yer alan Barbaros Bulvarı ve Barbaros adlı barlar ve geceleri sığınak kalesi üzerinde güneşin görkemli batışının yanı sıra, yöre halkı kahramanlarının cesaretini ve destansı eserlerini sürekli dile getirmektedir. 17. yüzyıl boyunca Britanyalılar kendilerini, Tanrı'nın denizi Hıristiyanlara, karayı Müslümanlara verdiği vecizesiyle avutmuş olabilir; ama bu giderek somut bir olgu olmaktan çok nostaljik bir masal olmaya başlamıştı.

Bu arada İstanbul şehrinin çehresi yeniden biçimleniyor ve şehre yeni sesler ekleniyordu. Kapadokya'dan, Yeniçeri Ocağında yetişmiş, marangoz olarak eğitim almış ve dünyanın en unutulmaz ve etkileyici kentsel çevresine sahip bir yerin mimarı olarak ölmüş olan Sinan, İstanbul'a heyecan verici bir mimari tuval olarak yaklaşacaktı. Hepsi beş asır önce onun tarafından tasarlanmış hamamlar, camiler, pazaryerleri, okullar, hastaneler bugün hâlâ ayaktadır. Mimar Sinan, Sultan Süleyman'ın metropoliten vizyonunu gerçeğe dönüştürmüştü; şehir bir mücevherse o da bu mücevherin oymacısıydı.[5] 19. yüzyıldan itibaren güçlü bir biçimde, milli bir hazine olarak el üstünde tutulduğu dikkate alınırsa, Türk milliyetçileri için Mimar Sinan'ın neredeyse kesin olarak Rum ya da Ermeni kökenli olduğunu kabul etmek biraz can sıkıcıdır. 1935'te, Türk Tarih Kurumu tarafından tayin edilen bir kurul işi, Mimar Sinan'ın bir Türkün ırksal özelliklerini taşıdığını kanıtlamak için mimarın mezarını açıp kafatasını ölçecek kadar ileri götürmüştür.[6]

Yetkililerin kazıp açtığı mezar, İstanbul'un en şahane yapılarından biri olan Süleymaniye Camiinin hemen yakınında bulunmaktadır. Mimar Sinan Allah'ın bu evini Sultan Süleyman için yapmıştır. Hem yeni taş ocaklarından hem de imparatorluk genelinde dini bir hayranlık edimi olarak, mimari kalıntılardan elde edilen mermerden inşa edilen Süleymaniye, Üçüncü Tepeden yükselerek, Rönesans enerjisinin bir hazinesi olarak hâlâ, bütün

5 Necipoğlu (2007), 141-83; Kuban (2010), 288-312 (böl. 24 ve 25).
6 Bkz. örn. Suvari (2010), 412.

ihtişamıyla İstanbul semalarını süslemektedir. Çağdaş kaynaklar Mimar Sinan'ın eserini "ışıl ışıl parıldayan", "mutluluk verici" ve "yürek hoplatıcı" olarak tasvir etmektedir. Sultan Süleyman, bu ibadet mekânın kendisini İkinci Hz. Süleyman yaptığını ilan etmiştir. Aslında inşaatın önemli bir kısmı Batılı savaş esirleri tarafından yapılmıştır. Osmanlı kaynakları "Frenkler"den "Sultan Süleyman'ın canavarları" olarak söz etmektedir.

Süleymaniye yalnızca mimari bir şahaser değildir; 2008 tarihli bir araştırmanın gösterdiği üzere, burası Allah'a dua edilecek bir ses odası olarak da inşa edilmiştir.[7] Burada çalışan ücretli işçilerin yüzde seksen ikisi hiç ara vermeksizin, tüm gün ilahiler okuyarak caminin iç mekânında sürekli Allah sesinin yankılanmasını sağlarmış. Her gün yirmi duacı, her biri 3500 kez, "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühü ve resulühü" [Ben şehadet ederim ki Allah'tan başka İlah yoktur ve yine şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve elçisidir] diye kelime-i şehadet getirirmiş; ki böylece Sultan, 70.000 kere kelime-i şehadet getirilmiş olmasından ötürü sevap kazanırmış. Bu yalnızca bir başlangıçtır. Başkaları da dualar edip ilahiler okuyacaktır. Caminin içindeki her uzam her an müzikle doldurulmuştur. Ses şimdi kedilerin umursamazca dolaştığı ve şehrin işçilerinin namaz öncesinde abdest aldığı avluya taşmaktadır. Süleymaniye ses düzeni hem hayret hem de heyecan verici olsa gerekti. Ses, Mimar Sinan'ın tasarısı uyarınca, dalgalar halinde caminin her köşesine nüfuz ediyor ve yankılanıyordu. Bitişik yarım kubbeler, küçük yanal kubbeler ve mukarnaslar (dekoratif bindirmelikler); hepsi dua ve ilahilerin kanatlar ile merkez alan arasında pürüzsüzce akışını sağlıyordu. İnşa süresince yapılan harcamaya ilişkin kayıtlar, Mimar Sinan'ın, özel olarak caminin kubbesine yerleştirilmek üzere 225 kil çömlek sipariş ettiğini göstermektedir. Bu akustik araçlar artık Helmholtz rezonatörleri olarak bilinmektedir. Kaçan frekansları absorbe eden bu küpler, sonra da müzik ve insan sesinin bir ses yarımküresi olarak cami içinde yankılanmasına yardımcı olmaktadır.

Sinan Topkapı Sarayındaki (orijinalleri 1574 tarihli bir yangında kül olan) mutfakları da tasarlamaya girişmiştir; bu mutfaklar, Boğaz'ın karşı kıyısından görülebilen bacalarıyla bugün hâlâ mevcudiyetini herkese ilan etmeyi sürdürmektedir. İstanbul'u ge-

---

7 Burada ağırlıklı olarak Ergin'e (2008) bağlı kaldım.

ri kalmış olarak damgalayan, 19. yüzyılın Batılı eleştirmenlerinin karşısına, ilk dönem İslam mimarisinin parlak bir örneği olarak sürekli Mimar Sinan sürülmüştür. O gerçekten de parlaktı; ne var ki yalnızca son dönemlerinde bir Müslümandı ve geriye, yerli Türki kültüre değil, ileriye, Erken Modern Dünyaya bakıyordu.

Edirne'deki, yerden 70 metre yüksekliğe uzanan Selimiye Camii de Mimar Sinan'ın eseridir. İngiliz seyyah Leydi Mary Worthley Montagu'nün "Gördüğüm en asil şey" diye tanımladığı şahane bir yapıdır. Mimar Sinan'ın, 16. yüzyılda olduğu gibi bugün hâlâ gürültülü, işlek bir bedestenle çevrili ve –hislerini Oryantalist abartıyla ifade eden– birçoklarınca kubbesinin Ayasofya'nınkine rakip olduğu söylenen Selimiye Camii, Doğuya açılan yeni bir kapıydı. Bir anlamda, İstanbul'un yeni Altın Kapısı, Sultan Süleyman tarafından ısmarlanan ancak halefi II. Selim tarafından tamamlanan Selimiye Camiiydi. Hedefleri Dünyanın Arzusu olan Batılı bütün seyyahlara bir güç ve niyet beyanıydı o.

Sultan Süleyman'ın tamı tamına kırk altı yıl hükümdarlık yaptığı, biçim ve duygu olarak değişen bir şehirdi. Pierre Gilles gibi birinci elden tanıkların anlatımlarına göre, hipodromdaki oturma yerlerinin büyük bir kısmı yıkılmış, sütunları örneğin Sultanın emriyle bir hastanenin yapımında kullanılmıştı.[8] Uzun zamandan beri Konstantinopolis'i tanımlayan Büyük Surlar –orijinal Yunan *polis*ine adını veren savunma duvarları– olsa da, şimdi Osmanlılar şehirlerinin siluetine daha akıcı bir yaklaşım geliştirmişti. Şehrin bin yıllık düşmanı surların içindeydi ve dolayısıyla surların kendisi önemini yitirmişti. Altın Kapıyı bir zamanlar kendileri için bir hoş geldin işareti olarak gören ve içerideki, Mesih İsa'nın şehrine simgesel bir giriş yapan yabancı diplomatlar, şimdi Yedikule Kalesi olarak yeniden imar edilen, şehre kapısının onların kafesleri olduğunu fark ediyorlardı. Yedikule 1895 yılına kadar üst düzey bir hapishane olarak varlığını sürdürmüştür. Şehrin kemik sıyırma ve tutkal yapma işliklerinin kalenin tam dışında yer alıyor olduğu düşünülürse, buradaki mahpusluğun olağanüstü ağır kokular altında geçtiği kesin. Yeni yerleşim yerleri Boğaz'ın ve Haliç'in kıyısına yayılmıştı. Deniz şeridi boyunca camiler inşa edilmişti. Giderek artan bir şekilde –ve 1922'de Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne kadar– evlenen prensesler İstanbul'un su-

8 Pierre Gilles 1561 yılında Lyon'da, ***Three Books on the Thracian Bosphorus* ve *Four Books on the Topography of Constantinople and its Antiquities*** kitaplarını bastırmıştır.

yollarına tepeden bakan, gösterişli sahil saraylarında oturmayı tercih eder olmuştu.

"Türklerin Âdetleri ve Tarzları" freskinden, Kanuni Sultan Süleyman'ın tören alayıyla AtMeydanından (Bizans hipodromu) geçiş sahnesi, MS 1553

Ve böylece 16. yüzyılın sonlarına doğru, şehir her dilden konuşmaların geçtiği bir arı kovanı gibiydi. Kostantiniyye'de, Doğudan Batıya, ticaret vergiye tabiydi ve her ne kadar bu sonunda, daha zengin ve daha geniş toprak arayışı içinde, Batılıların denizaşırı genişlemesini cesaretlendirecek olsa da, kısa vadede, İstanbul'un küresel bir piyasa olarak yeniden canlanışıyla beraber imparatorluk hazinesine muazzam bir nakit akışı anlamına geliyordu. Bütün gelirler, çoğu eski Bizans soylularının torunları olan vergi memurları tarafından titizlikle hesaplanıp kayda geçiriliyordu. 1529 yılında, Sultan Süleyman Viyana kapılarından dönmüş olabilirdi; ama 1541 yılında Osmanlılar başarılı bir kuşatmayla Buda'yı ve ertesi yılda Peşte'yi alacak, bir zamanlar Rum Ortodoks fikirlerin başarıyla nüfuz ettiği yerlere büyük bir kuvvetle saldıracaklardı. Rakiplerinden Memlûkler gibi, bazılarının hâlâ at sırtında kılıçla savaştığı bir zamanda, yeni kirli barut silahlarını kullanan Osmanlılar kısa sürede İmparatorluklarını bugünkü Fas'tan Ukrayna'ya, İran sınırından Viyana Kapılarına kadar genişletecekti.

Osmanlılar geldiğinde toz toprak içinde bir yıkıntı olan, en fazla 60.000 insanın yaşadığı bir şehir şimdi 400.000'den fazla insana ev sahipliği yapıyordu. İstanbul Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun en büyük ve en zengin şehriydi. Osman'nın rüyasında gördüğü, elmas olarak tanımlanan şehir gerçekten bu olabilirdi.

58. Bölüm

MÜSLÜMAN BİNYILI

MS 1570 (Hicri: 977/8)

Türklerin, Hz. Muhammed'in doğumundan yaklaşık 1000 yıl sonra imparatorlukta zorluklar yaşanacağına dair kehaneti yüzünden, her yeri korku sarmıştı.

Matteo Zane, İstanbul'daki Venedik Elçisi[1]

Kanuni Sultan Süleyman, bütün başarılarına rağmen, biraz perişan bir halde ölmüştür. Onlarca yıl İstanbul'un topraklarını genişletmeyi sürdürmüştür. 1566 yılında, Güney Macaristan seferi sırasında, yorgun ve endişeli günlerin ardından, askerleri tam Zigetvar Savaşını zar zor zaferle sonuçlandırmadan önce ölmüştür. 2015'te arkeologlar Sultan Süleyman'ın mezarını bulduklarını ilan ettiler. Küçük bir elma bahçesinin kıyısındaki, küçük ve mütevazı bir çiftlik arazisinde, etrafı anıtmezarlarda olduğu gibi taş döşeli, geniş, çamurlu bir çukur ortaya çıkarılmıştı. Mezar, 17. yüzyılda herhangi bir tarihte yağmalanmıştı; ancak Sultanın kalbi ve iç organlarının alelacele gömüldüğü yer orasıydı. Sultan Süleyman'ın ölümü bir taht kavgasını önlemek için gizli tutulmuş ve bedeni İstanbul'a taşınmıştı. Tahtın arkasındaki kişiler dikkatli olmak zorundaydı; çünkü şehir diken üstünde bekliyordu.

Yaklaşmakta olan ilk Müslüman binyılının dönümü, her türden kıyamet kehanetini harekete geçirmişti.

1492 yılında, o mübarek tarihler, 1570-71 yılından yetmiş küsur yıl önce (Hz. Muhammed'in doğumundan bin güneş yılı sonra), 1591-92'den (Hicretten bin ay yılı sonra)[2] yüzyıl önce, kimliği tarih içinde kaybolmuş bir adam, önde gelen Mısırlı din alimi Celaleddin es-Suyûti'ye bir mektup yazarak, Müslüman binyılında

1 Matteo Zane, *Alberi* III, 442-3. Akt. Karman ve Kuncevic, çev. Lucia Marchini (2013), 81.

2 Paun (2013), 263.

dünyanın sona ereceğini, çünkü Hz. Muhammed'in kemiklerinin bin yılın üzerinde mezarında kalamayacağını yazmıştı. Es-Suyûti buna yanıt olarak *El-Keşf-ü An Mücazeveti Hazihi-l Ümmeti El-Elfe* [Bu Cemaatin 1000 Yıldan Uzun Yaşayacağına Dair İfşaat] adında bir risale kaleme almıştı. Burada es-Suyûti, Allah'ın Müslümanlara 500 yıllık bir mühlet verdiğini çünkü herkesin günahlarından tövbe etme fırsatı olmadığını iddia ediyordu.[3] İstanbul halkı hâlâ diken üstündeydi.

MS 1571 civarında şehirde endişe artmıştı. Gökyüzünde yanan haçlar göründüğü kulaktan kulağa yayılıyordu. Bektaşi dervişleri açıkça Yeniçeri yaşantısının bir parçası haline gelmişti. İstanbul sakinlerini koruması için giderek artan oranda, cinler yardıma çağrılıyordu. Kurşunlu Mahzen Camii ya da diğer adıyla Yeraltı Camiinin önemi gibi şehir hakkında popüler fanteziler –aslında burasının şehit Müslümanların mezarı olduğu– İstanbullu müminlere İslami anıtların Konstantinopolis'te 7. yüzyıldaki ilk Arap kuşatmasından beri var olduğunu "hatırlatıyordu." Birçok Arap kaynağı, hatırlarsanız, Konstantinopolis'in ilk kuşatmalarının muzaffer olduğunu iddia etmişti.

Hakkında söylentilerin dolaştığı bu cami ve türbelerin her türden doğaüstü güçlere sahip olduğu düşünülüyordu; İstanbul toprağında gömülü olduğu söylenen, ilk kuşatmaya katılanlardan biri olan Ebu Süfyan bin Harb'ın "mezarı"na insanlar onları kâfirlerden kurtarması için dua etmeye gelirken, Yunan, Osmanlı ve Ermeni kadınları aynı şekilde, aşk hayatlarında kendilerine şans getirmesi için kabir üzerine mendillerini koyuyorlardı.[4]

Muamma dolu lanetli Kızıl Elma kehanetine –ilk kez 1545 yılında Bartholomaeus Georgievic adında bir Macar savaş esiri (Osmanlılar tarafından şehirde birkaç sene hapsedilmişti) tarafından meşhur edilen ve Konstantin'in mezarında yazılı olduğu söylenen kehanete– göre, Hıristiyanlar bir gün, duruma göre Konstantinopolis, Roma, Rodos, Gırnata ya da bütün yerküre üzerinde hâkimiyeti anlamında yorumlanan "Kızıl Elma"yı yeniden ele geçirecekti:

---

3 El-Suyuti, Celaleddin. *El. Hawi li-l-fatawa*, 2 cilt, Beyrut: Dar el-Fikr, 2:86-9, bkz. C. Wessinger (2016), 271.

4 Bu "okunmuş" mendiller, arzuladıkları adam tarafından kırk gün içinde kullanılırsa, bu müstakbel sevgilinin mendilin sahibine dayanamayacağı düşünülüyordu.

Bir İmparator gelecek, o *Gentiles*'in [Kâfir] diyarını alacak, o Kızıl Elmayı alacak ve kendine mal edecek: Eğer yedinci yılda İmansızın [Gâvur] kılıcı ortaya çıkmayacak olursa, o on iki yıl o diyarda efendilik edecek; evler inşa edecek, üzüm bağları dikecek, bahçelerinin etrafını çitle çevirecek ve çocuklar verecek; Kızıl Elmayı kendine mal ettikten on iki yıl sonra Kâfirin kılıcı ortaya çıkacak ve Türkler kaçacak.[5]

İstanbul, hatırlarsanız, çoktan beri sadece dünya güçlerinin imrendiği bir şehir değil, içinde hayallerin dünyaya hükmedecek kadar güçlü olduğu bir yer olmuştu. Ve 16. yüzyılda, Kostantiniye'nin kadıları ve erkekleri kulaktan kulağa Kızıl Elmanın aslında İstanbul olduğunu ve korkunç Hıristiyan güçlerinin kısa bir süre sonra gelip onları cezalandıracağını fısıldıyordu.

Hıristiyan şehrin topraklarını koruyacağı düşünülen (ve bu yüzden 14. yüzyılda, tam da Osmanlı Türklerinin Konstantinopolis'i kuşattığı bir sırada heykelin düşüşü büyük korku yaratmıştı) Justinianus'un küresi gibi, bu şeytani Kızıl Elmanın da İstanbul çevresinde bir tür güç alanı yarattığı düşünülüyordu. MS 1571 yılında –bazı hesaplara göre bininci yılın ilk ayları– Osmanlılar birbirlerine Kızıl Elmanın lanetinin gerçekleşmekte olduğunu anlatıyordu.[6] Osmanlı'nın önlenemez ilerleyişi sona ermek üzere olabilirdi.

Osmanlı'nın korkuları bir deniz savaşında (Batılı kaynakların muzaffer, anti-Oryantalist propagandasına bir bahane olarak sürekli üzerine atıldıkları savaşta) gerçek olacaktı. Tanık G. K. Chesterton, İnebahtı büyük deniz savaşını büyük bir hevesle şöyle nakletmişti:

Beyaz pınarlar iniyordu güneş saraylarından
Ve Byzantium Sultanı gülümsüyordu onlar koşarken
Kahkahalar çağıldıyordu bütün korkmuş insanların yüzlerinde
Ormanın karanlığını kıpırdatıyordu, sakalının karanlığını,
Kan kırmızı hilali kıvırıyordu, dudaklarının hilalini
Herkesin en derin denizlerinde yeryüzü gemilerle sarsılıyor
İngiltere'nin soğuk kraliçesi aynaya bakıyor
Valois'nın gölgesi ayinde esniyor
Fantastik akşam adalarından usulca İspanyol silahları patlıyor
Ve Haliç üzerinde Efendimiz güneşte gülüyor.[7]

---

5 Hasluck (1916/17-1917//18), 171.

6 Bkz. örn. Topinka 8 (2009), 114-30; Welch vd., Jenkins ve Kane (1983-4), 4-8.

7 G. K. Chesterton, *Lepanto* (1915). The American Chesterton Society: http://www.chesterton.org/lepanto/

Londra'daki Thames Nehrinin barut rengi çalkantısı bize, İnebahtı Savaşını gösteren bir yapboz ve bu arada, deniz savaşının jeopolitiğine ait bir ipucu sunuyor. Bugün Londra'daki en başarılı nehir operatörleri arasında bir Türk ailesinin ismi geçiyor. Türklerin gemi inşasına ilişkin kayıtları 16. yüzyıla kadar geri gidiyor ve MS 1295 yılında bölgenin savunması için bir gemi sağlayan Thomas Turk diye birinden bahsediliyor. Kraliçe I. Elizabeth, İngiltere tahtına geçince, Kraliyet Donanması oluşturulması konusunda kendisine tavsiyelerde bulunulmuş ve o da bu konuda büyük yatırımlar yapmıştı; Londra artık Woolwich ve Deptford'taki yeni tersaneleriyle övünüyordu ve ülkenin artık adına yakışır yeni bir donanması vardı. Turk ailesi de İngiliz donanmasının inşasında bilgi ve becerileriyle katkıda bulunmuş olabilir. Ancak böylesi uzmanlık gerektiren tekne yapım becerisine, çok geçmeden Bosphorus'ta da ihtiyaç duyulacaktı.

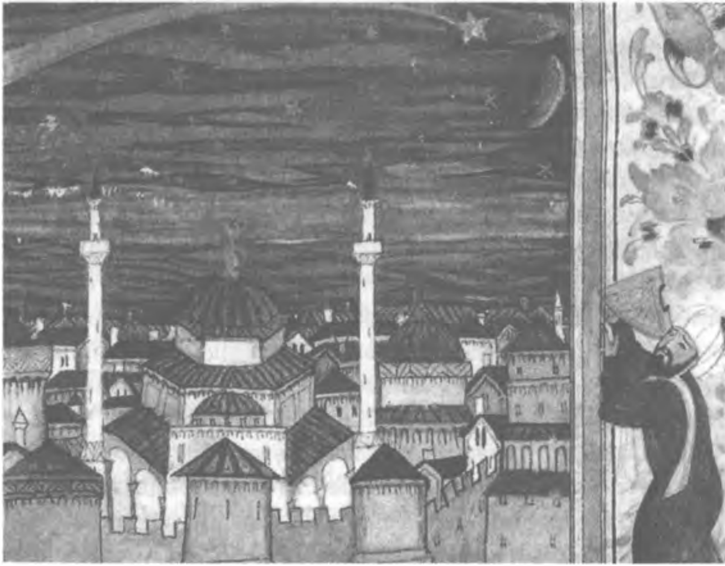
1570 yılında Sultan II. Selim Kıbrıs'ı işgal etmişti. Adanın Hıristiyan yöneticilerinin 1571 yılında Magosa'da teslim olmaları, Batıda Kutsal İttifakın oluşumu için bir teşvik unsuru olmuştu. İngiltere bu birliğin dışında kalarak dikkat çekmişti. 1570'te, Papa V. Pius *Regnans in Excelsis* diye bilinen fermanıyla I. Elizabeth'i istenmeyen kişi ilan etmesiyle (ve ona itaat eden herkesi de aforoz etmesiyle), İngiltere monarşisi Katolik Avrupa'ya karşı Osmanlılarla ittifak kurma konusunda kendini özgür hissediyordu. Bu karar ayrıca İngilizlerin Osmanlılar ve onların müttefikleriyle ticaret yapmasını da kolaylaştırmıştı. İngiliz limanlarına güherçile ve şeker geliyor ve buradan kumaş, demir ve silah teçhizatı gönderiliyordu. Gerçekten de 1596 yılında Elizabeth'in güçleri, Müslümanların Cadiz'e yaptığı bir saldırıyı desteklemişti; bu olay, Shakespeare'nin *Venedik Taciri* adlı oyununun açılış sahnesinde yad edilecekti.[8]

Sultan ve adamları, artık birleşik Batı Hıristiyanlığı ile savaşmadıklarını biliyorlardı. Görünüşe bakılırsa, önlerine bir fırsat çıkmıştı. Osmanlı filosu İstanbul tersanelerinden batıya doğru yelken açacaktı.

Osmanlılar çok geçmeden Yunanistan'ın batısındaki Lepanto (Yunanca Naupactos) [İnebahtı] sahili açıklarında Kutsal İttifak gemileriyle savaşa tutuşmuşlardı ve şu çok açıktı ki, eğer Sultan

---

8 J. Brotton yakın bir tarihte bu konular üzerine son derece aydınlatıcı ve etraflıca yazılar kaleme aldı. Bkz. Brotton (2016).

1577 yılında İstanbul semalarında Büyük Kuyrukluyıldız: Şehirden bir astronom, kuyrukluyıldızın yörüngesini saptamak için bir iletki kullanıyor.

muzaffer olursa Avrupa ticaret kalıplarını kesin olarak kıracaktı. Bu deniz savaşında ortaya konan çok şey vardı: Uluslararası ittifaklar, ticari çıkarlar, dinsel inançlar. Kutsal İttifak askerlerinin dillerinden düşürmedikleri Bakire Meryem şimdi ait olduğu yerin, Batının, arkasındaydı; artık Konstantinopolis surlarını korumak yerine, şefaat dileyenler ve ellerinde tespih dua edenler tarafından, Katolik Avrupa'nın kalelerine ve manastırlarına davet ediliyordu. Muharebe boyunca denizciler ellerindeki tespihleri sallamış (muhtemelen Konstantinopolis üzerinden, Doğudan gelmiş bir Arap geleneği) ve kendilerini unutmaması için Meryem Anaya yakarmışlardı. Yardım dilenmek için iyi nedenleri vardı. İnebahtı'da 7 Kasım 1571 tarihinde gerçekleşen deniz muharebesi, tamamen kadırgalar arasında geçen son büyük savaştı: Tekneler arasına kalaslar atılıyor ve coşkulu ya da korkudan ödü patlamış askerler savaşmak için bu kalaslar üzerinde sürünüyor ya da ayakta dengede durmaya çalışıyordu. Ortalık kan gölüne dönmüştü; aslında deniz üzerinde bir piyade savaşı yapılmıştı. İnebahtı'da birçoğu için boğulmak bir kurtuluş olsa gerekti.

Çarpışmaların en hararetli anında –zaten kıyamet beklentileriyle iyice gerilmiş olan– Osmanlılar durumu yanlış okumuştu. Üç

direkli kalyonları ticaret gemisi sanıp saldırıya geçmiş ve güvertede toplara yakalanmışlardı. Deniz sakindi ve bu nedenle Avrupalıların topları verebileceği en ağır zayiatı vermişti. Kendisine üzerine 28900 kere altın harflerle Allah'ın adı işlenmiş yeşil bir sancak olan "Hilafet Sancağı" emanet edilmiş Osmanlı Kaptan-ı Deryası Müezzinzade Ali Paşa esir düşmüş, başı kesilmiş ve kesik başı bir kargıya geçirilmişti: Osmanlıların moralini bozmak için yapılmış, vahşi bir hareketti bu. "Hilafet Sancağı" da Hıristiyanların eline geçmişti. Osmanlılar bunun dini bir savaş olduğuna inandıklarından, bu, görünüşe bakılırsa, Allah'ın "yüzünü başka tarafa çevirdiği" anlamına geliyordu. Osmanlı safları dağılmış ve yalnızca dört saat içinde, Avusturyalı Don Juan tarafından kumanda edilen Kutsal İttifak üstünlüğü ele geçirmişti.

İnebahtı'da bir asker olarak savaşmış ve sol kolunu kaybetmiş olan şair ve oyun yazarı Miguel de Cervantes daha sonralar, "O gün Hıristiyanlık için son derece hayırlı bir gündü; çünkü bütün milletler Türklerin denizlerde yenilmez olduğuna inanma konusundaki hatalarının farkına varmıştı"[9] diye yazacaktı. Batıda devasa kutlamalar yapılmıştı. Savaş ganimetlerinin bazıları, sanki Osmanlı sarayının sefahat klişesini kanıtlıyor gibiydi. Ali Paşanın sancak gemisi ele geçirilmiş ve gemide 150.000 Venedik altını ele geçirilmişti.[10] Söylenene göre, Venedikliler yüzüklerini denize atıyordu; bu, onların eline 200 Osmanlı gemisi teslim eden denizle yapılan bir "evlilik"ti. Öte yandan İstanbul'da öfkeden kuduran Sultan, haremindeki Avrupalı kadınları toplayıp hepsini Boğaz'da boğdurmuştu.

Bu deniz savaşının ardından İstanbul'da hava gergindi. Azımsanmayacak bir sayıda tecrübeli denizci, tersane işçisi, teknisyen ve doktor da dahil, yirmi bin asker ölmüştü. Batı istilasından korkan şehrin bazı sakinleri Küçük Asya'ya kaçmaya hazırlanıyordu. Rivayete göre, Edirne'deyken haberi alan Sultanın gözüne üç gün uyku girmemişti. Ama II. Selim'in donanma komutanları hemen işe koyulacak ve İstanbul'un boş tersanelerinde yeni bir filo inşa edecekti.[11] Bununla paralel olarak, Haliç'teki Tersane-i Âmirede

9 Miguel de Cervantes Saavedra (1825), çev. Charles Jarvis, böl. 109, "Wherein the captive relates his life and adventures."

10 Norwich (2007), 325.

11 "Sultan yeni donanmanın inşasını denetlemek için hiç vakit kaybetmeden Edirne'deki yazlık sarayından başşehre geldi." White (2011), 15. Ayrıca bkz. Imber (1996), 85-101.

önemli bir bakım ve onarım faaliyetine girişilmişti. Böylelikle Batı, zaferinin şerefine bol miktarda mürekkep harcarken, Osmanlılar Trakya ormanlarında, kâğıt için değil kereste için harıl harıl çalışmaya başlamıştı. İnebahtı'dan sekiz ay sonra, 150 kalyon ve 8 kadırga inşa ettiren II. Selim, Don Juan peşine düşecekti.

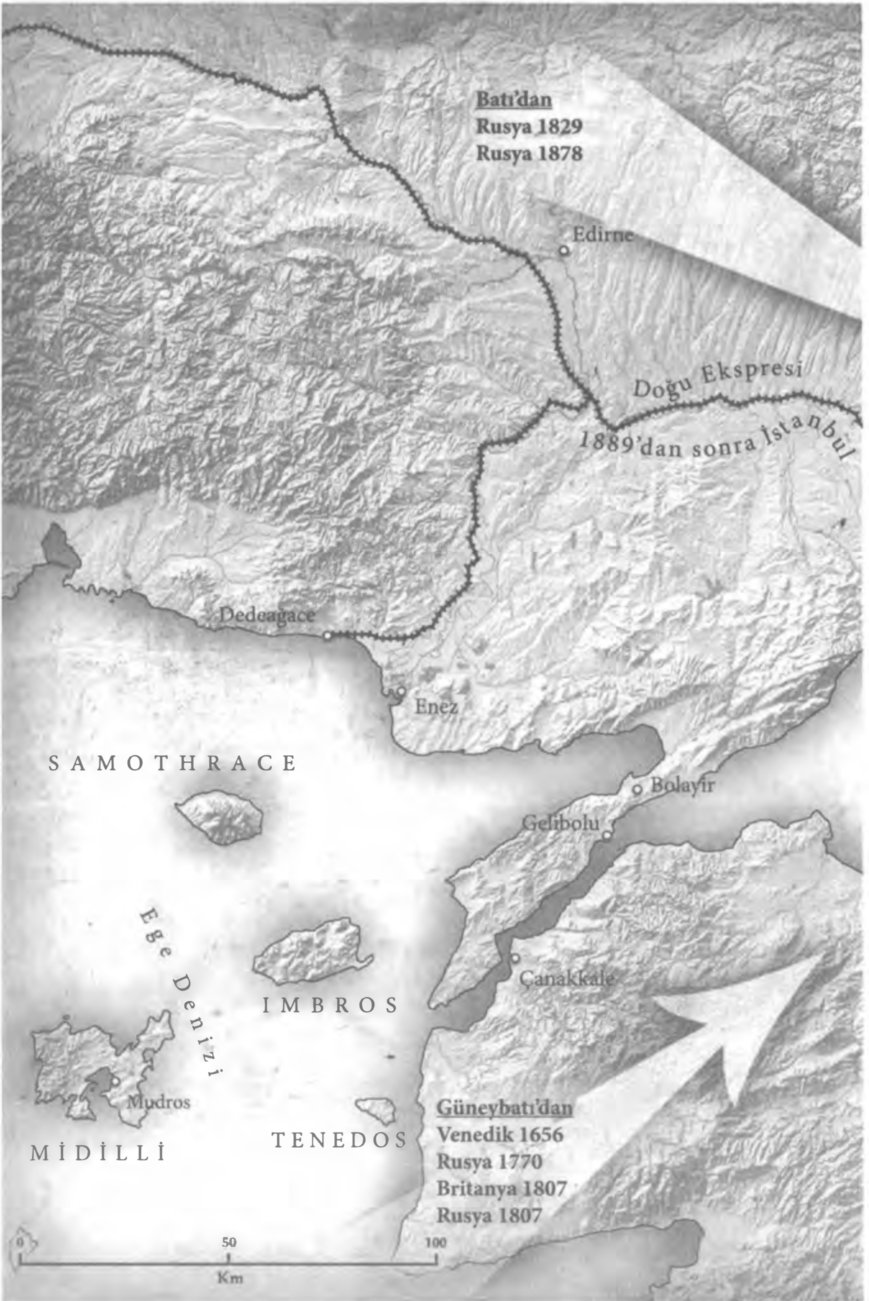
Bu muazzam bir yatırımdı ve parasal kaynağı da muhtemelen Kıbrıs'ın fethi sağlamıştı. 7 Mart 1573 tarihinde, Osmanlılar ile Venedikliler arasında bir anlaşma imzalanmıştı; bu anlaşmanın bir şartı da Venedik'in Kıbrıs savaşının masraflarını karşılamasıydı: Üç yıl içinde 300.000 duka altını verilecek ve ada resmen Venedik tarafından Osmanlılara bırakılacaktı. İstanbul'daki yetkililer, yeni bir hayata başlasınlar diye, önemsiz suçlardan sabıkalı olanlar ile şehirde "istenilmeyen" kişileri gemilere doldurup adaya yerleştirmişti.

Yaralarını sarmayı geçen İstanbul'daki yöneticiler şimdi hiç tartışmasız bir biçimde daha güçlü bir konumdaydı.

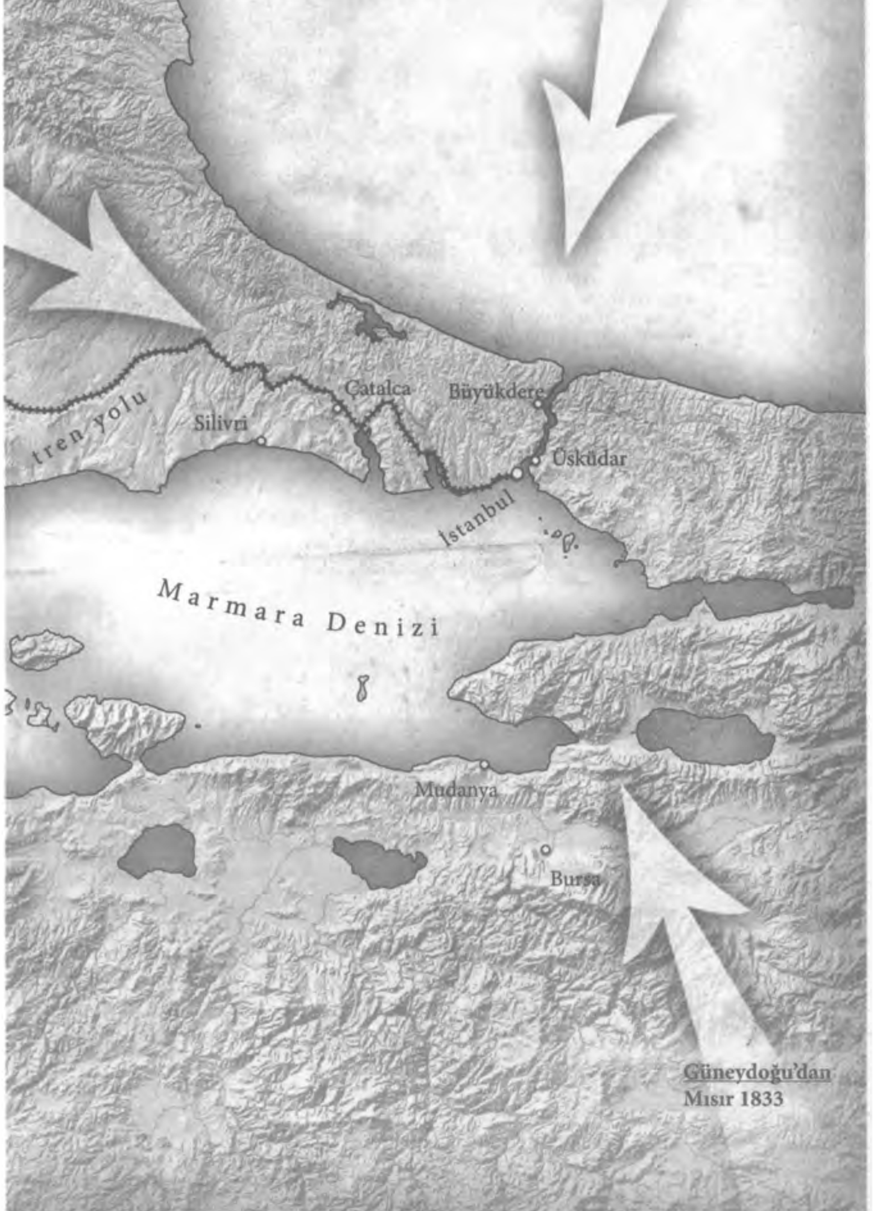
İnebahtı'dan bir kuşak önce, Kral VIII. Henry hem büyük törenlerde hem de "maskeli balo"larda Osmanlı modasını tercih etmeye başlamıştı. Kral portreleri için, özgün Osmanlı halıları önünde poz veriyordu. "Türkiye-işi" alınıyor ve taklit ediliyordu: Özgün bulut bordürlü, birbiriyle karşılaşan yaprak motifleri kuşu andırdığı için bu adla anılan Kuşlu Uşak halıları, ayak altına alınamayacak kadar ince olduğundan genellikle masalarda teşhir ediliyor ve dokumacılık hazineleri olarak kabul görüyordu. Daha sonraları Venedik'te çok popüler olacak, özgün Osmanlı kâğıdı, Orta Asya'da geliştirilmiş bir teknik kullanılarak yapılan *ebru*, 1575 gibi erken bir tarihte Avrupa'da moda haline gelmişti. İngiltere gibi Batılı güçler kendi imparatorluklarını edinmeye başlarken, Kıta Avrupa'sının soğuk köşelerinde diplomatlar kadar tüccarların da konuşmalarında Hindistan'ın öneminden bahsedilirken ve Osmanlı Türkleri başarılı olabildikleri kadar başarısız da olabileceklerini gösterirken, Yakındoğu'nun egzotizmi oynamak için daha güvenli bir oyuncak hissi uyandırıyordu. Ve İstanbul bu iki taraflı yakınlaşma için ilk akla gelen yer olacaktı.

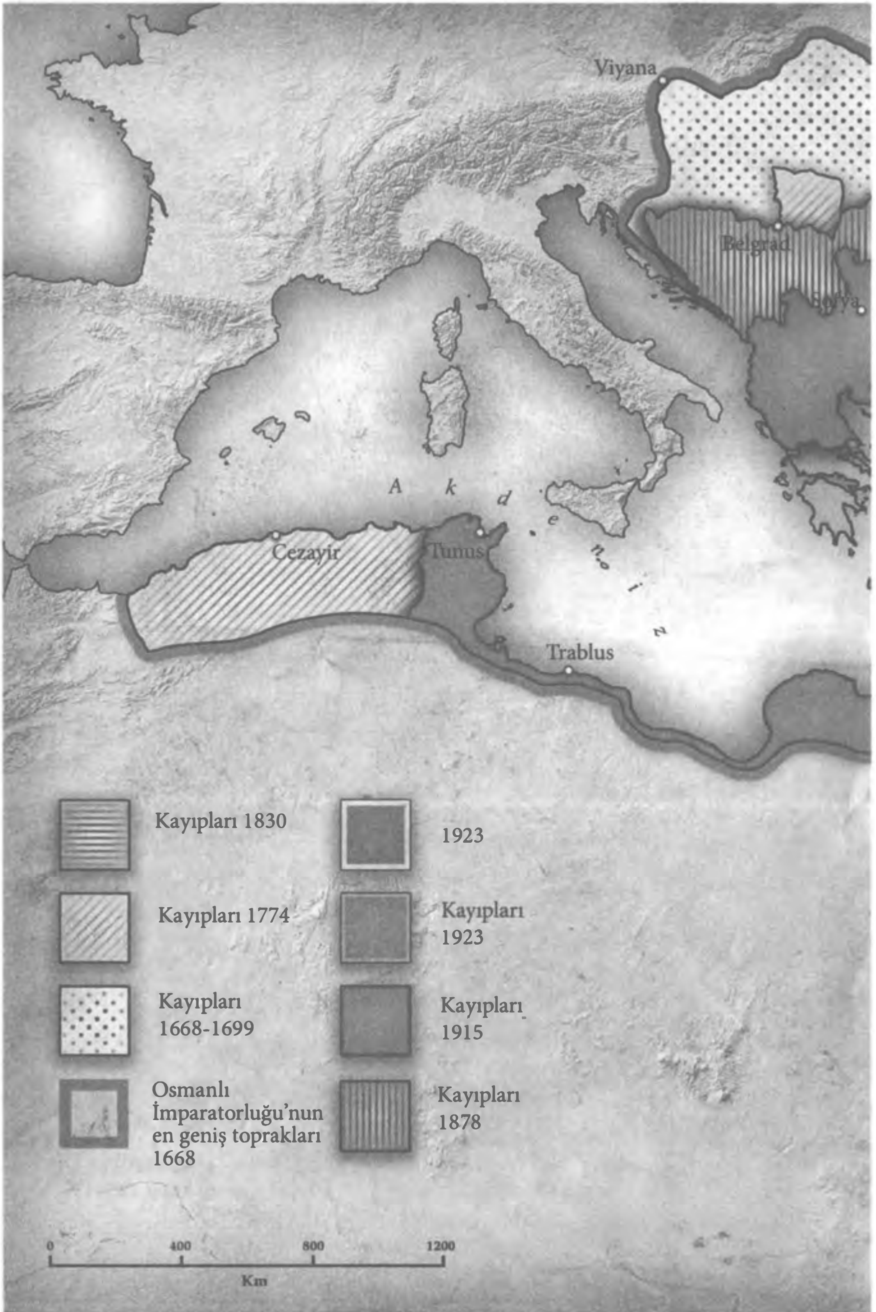
Kısım Yedi

İMPARATORLUK ŞEHRİ

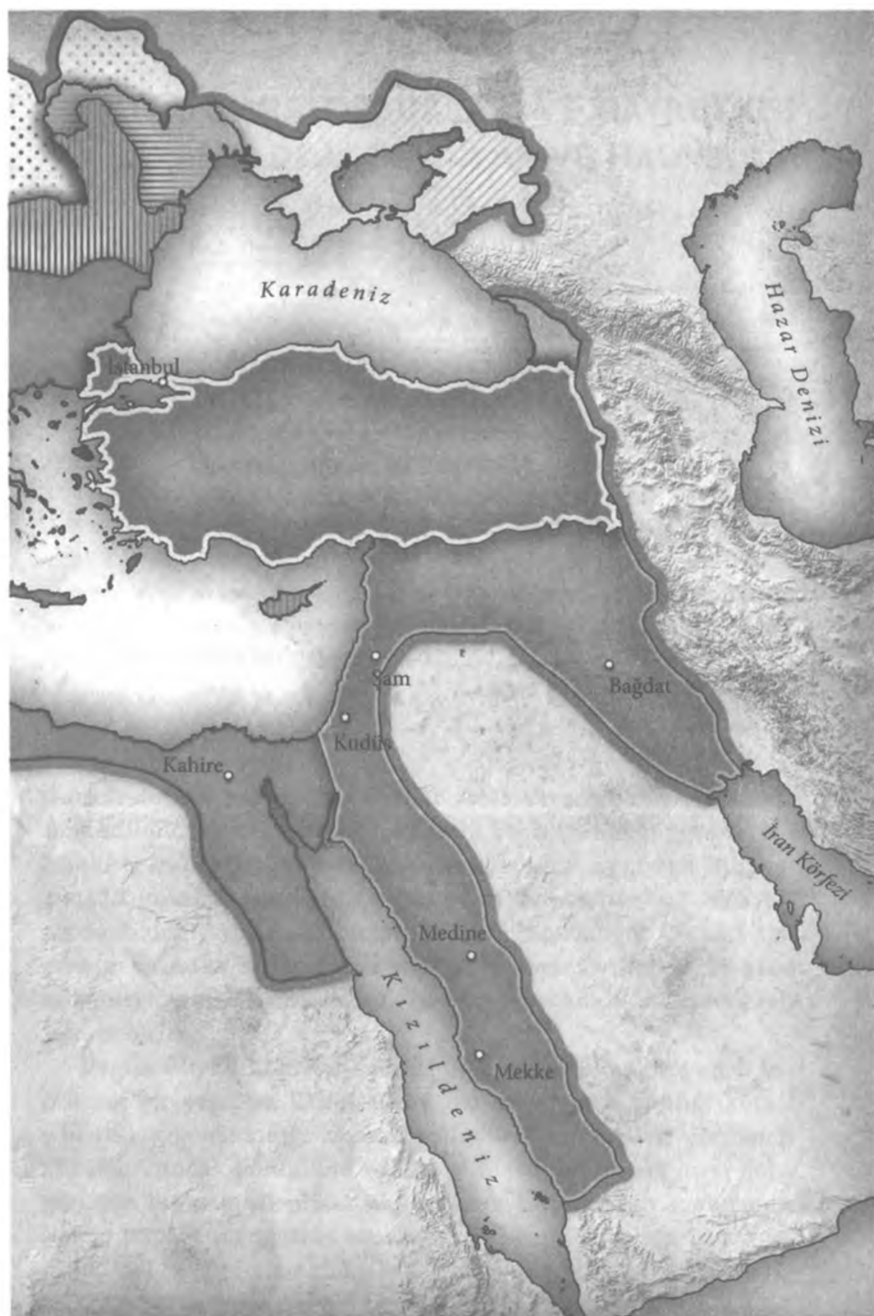

Saldirilar ve kuşatmalar MS 1624-ya. 1900

Karadeniz'den
Kazaklar 1624
tren yolu
Silivri
Çatalca
Büyükdere
Üsküdar
İstanbul
Marmara Denizi
Mudanya
Bursa
Güneydoğu'dan
Mısır 1833

Osmanıl İmparatorluğu MS 1566-1923

Karadeniz
Hazar Denizi
İstanbul
Şam
Bağdat
Kudüs
Kahire
İran Körfezi
Medine
Mekke
Kızıldeniz

59. Bölüm

BARUT İMPARATORLUKLARI VE GAYRETKEŞ KİŞİLİKLER: DRAGOMANLAR VE HADIMLAR

MS 1556 (Hicri: 963/4) ve Sonrası

Bu müzik ve gürültülü kalabalıkla, bu dünyanın şahı
İstanbul'da bir gezintiye çıktı tıpkı doğan bir güneş gibi
O güzel çehresini bütün İstanbul'a gösterdi
Dualarını aldı ve selamladı onları

Gelibolulu Mustafa Âli, *Sûr*[1]

Stamboul şehri, büyüklüğü ve genişliğiyle meşhur, Rumun sultanının başşehri, bu şehrin onda bir parçasının onda bir parçası etmez.

Sujan Rai, *Hulasat'ül Tevarih*[2]

Ganj Nehrinin kıyısındaki kutsal şehir Varanasi'nin yakınında terk edilmiş bir saray vardır. Küskün bir biçimde güneye bakan bu saray, Ekber Şahın yazlık saraylarından biri, yemyeşil Hint yarımadasını Allah adına bir arada tutan kumtaşı ve tuğladan bir gerdanlıktaki taşlardan biridir. Büyük Hint-Moğol [Babür] imparatorlarından biri olan Ekber Şah (saltanat yılları 1556-1605 arasıdır) aynı zamanda en açık fikirli –ve en hırslı– dünyevi krallardan biridir.

Bugün Büyük Kamyon Yolu [Grand Trunk Road] boyunca yapılacak bir seyahat, Ekber Şahın her yıl Ajmer'e yaptığı kutsal yolculukta konakladığı kaynakları, gölleri ve camileri görmemizi sağlar. Ancak onun dine ve ülkeye ilişkin en büyük hırsı daha güneyde bir yere yönelikti. Ekber Şahın saltanatının sonlarında, Babür İmparatorluğunun toprakları Bengal Körfezinin batı kıyı-

1 Gelibolulu Mustafa Ali, *Sûr*, s. 124. Boyar ve Fleet (2010), 52.
2 Sujan Rai, *Hulasatul Tevarih*, akt. Blake (2002), 193.

larındaki Gucerat ve Lahor'dan Orta Hindistan'a kadar uzanıyordu. Hint-Moğol [Babürlü] imparatorlar doğum günlerinde kendilerini tarttırırlarmış: Kantarın diğer kefesindeki mücevherat, altın ve gümüş, kabul etmelerinin uygun olacağı hediyenin miktarını belirlermiş.[3] Osmanlı'nın kilim ve ipekli işlemeleri neyse, Hindistan'ın kuzeyinde, İmparatorun yemek masalarını süsleyen yakuttan yapılma narlar ile sert yeşim taşından oyulmuş tabaklar da oymuş. Babür sarayının zenginliği de kendine güveni de yerindeymiş.

1517'de Osmanlıların Kudüs, Mekke ve Medine'ye ele geçirmesi, Babür İmparatorluğunun etine saplanan bir diken olmuştur.[4] Hem Babürlü hem de Osmanlı sarayları Sünniydi. Babür imparatorları ile Osmanlı sultanları sıkı bir iletişim içindeydi; birbirlerine mektuplar, elçiler, armağanlar ve casuslar gönderiyorlardı. İki kültür Orta Asya mirasını (Tac Mahal Semerkant'taki, Osmanlı Sultanı I. Bayezid'i 1402 yılında Ankara Savaşında esir etmiş, Türk-Moğol lider Timurlenk için inşa edilmiş anıtmezardan esinlenmişti) ve Allah inancını paylaşıyordu. Osmanlı maceraperestleri Babürlüler gelmeden Hint yarımadasında saygı görüyordu. Silah ve tüfek kullanmakta nam salmış Türki hanedanlar Hindistan şehirlerini kontrol altına almaya başlamıştı. Rivayete göre, Rajab Han adlı bir hükümdar Surat'ta Türki tarzı bir kale inşa ettirmişti. Bazıları, Mimar Sinan'ın bir öğrencisi olan Mimar Yusuf'un Agra ve Delhi'de bir dizi büyük Babür yapısı inşa ettiğini söylüyordu. İki saray aynı elit şarkıları söylüyor, Pers şair Hafız Şirazi ve şimdi artık kaybolmuş, Orta Asya dillerinden Çağatay Türkçesini kullanarak yazmış, şair ve müzisyen Ali Şir Nevai gibi üstatların eserlerini paylaşıyordu.[5] O devrin seyyahları, dizelerin ve ezgilerin benzerliğine çok şaşırdıklarını belirtiyorlardı. Topkapı'nın salonları Moğol Afganistan'ının salonlarını yansıtıyordu.

---

3 Khan (1990), Begley ve Desai (ed.) 28.

4 Kutsal şehirler Mekke ve Medine yalnızca duygusal ve manevi bir kaynağı değil, aynı zamanda maddi zenginlikler kaynağını da temsil ediyordu. Osmanlılar Bizanslıların kutsal emanet toplama tutkusunu devam ettirmişti. Kutsal emanetler ve hazineler Mekke'ye yapılan adaklar olarak kabul ediliyordu; bu yüzden de güvende olmaları için İstanbul'a getiriliyorlardı (çoğu, Avrupalı güçlerin 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu'da etkilerini genişletmeye başlamasının ardından sergilenmek üzere Topkapı Sarayına getirilmişti). I. Selim, hatırlarsanız, Şianın doğru bir İslam biçimi olmadığını ilan etmişti.

5 Osmanlı ve Moğol müzik tarzları üzerine tavsiyeleri için Katherine Schofield'e teşekkür ederim.

İki imparatorluk gücünün de hoşgörüye yatkın olduğu düşünülürse, bu, Yakındoğu ve Doğu Akdeniz'in Hint yarımadasıyla birleşme ihtimalinin ortaya çıktığı bir dönemde, bir işbirliği zamanı, eksen kaydıran bir dönüm noktası olabilirdi. Onun yerine Müslüman binyılı yaklaşırken, bu muktedir İslami hükümdarların kendi damgalarını kendi bildikleri tarzda vurma ihtiyacı duyduğu bir zaman olmuştu. Babür ve Osmanlı imparatorları besili, cins kediler gibi, birbirlerinin etrafında dolanıyorlardı.

Ekber Şah, Mekke'nin kontrolünü Sultandan almak istiyordu. Allah indinde kardeş olan, saltanatları MS 1556-66 yıllarına denk düşen bu hükümdarlar silah arkadaşı değildi. Osmanlılar Mekke'de Allah'la bir olmak için Boğaz'ın tuzlu ve hareketli sularında yolculuk ederken, Ekber Şahın kervanları çölleri aşıyordu; onlar yol boyunca maymunları etrafa saçarken, Sultan Süleyman'ın adamları sığırcıkları kovuyordu. Ekber Şahın kervanı Mekke'de, 1576'dan 1580'e kadar tam dört yıl kalmıştı. Rivayete göre, kervan 600.000 altın ve gümüş rupi ile 12.000 kaftan taşıyordu; ayrıca saygılı bir mesafede duran, İmparatorun bu uzun hac yolculuğunda masraflarını karşıladığı yoksul Müslümanlar da dahildi kervana.

Babür soyluları İstanbul'u ziyaret etmişti. Bir prens Üsküdar'da ev kurmuştu; ancak Osmanlı'nın efsanevi düşmanı Timurlenk'in soyundan geldiğiyle övününce bir çuval inciri berbat etmişti. Diplomatik kanallar güya sonuna kadar açıktı: Osmanlılar Delhi'deki Babür yönetimine dilekçe sunacaktı. Değerli, konuşmayı gereksiz kılacak armağanların alınıp verilmesi âdettendi. Hindistan'dan İstanbul'a, girift Tavuskuşu Tahttan esinlenmiş mobilyalar gelmişti; İstanbul'dan da Nadir Şaha (kısa bir süreliğine Hindistan'ı istila eden bir Afgan-İranlı asi) zümrüt ve yakut kakmalı, özel yapım bir hançer gitmişti.[6]

Ulusal dostluk kurmaları için politik bir neden vardı. Hem Delhi hem de İstanbul, günümüz İran'ının büyük bir kısmını ve Kafkaslar'ı kontrol altına almış –16. yüzyıl başlarında Osmanlı karşısında aldıkları ezici mağlubiyete karşılık olarak, Osmanlı levazımlarının yardımlarıyla, ordusunu 500 top ve 12.000 tüfekle

---

6 Osmanlı Sultanının şaşaalı Cuma namazı ritüelini –beyaz atlara binmiş süvari birliği, yola silme döşenmiş halılar, liderlerinin arkasından yürüyüşe geçmek için sarayın kapısında bekleyen silahlı muhafızlar– 19. yüzyılda şehre gelen Hint ve Japon ziyaretçilerin şaşkınlık ve gıptayla izlediği bugün bile konuşuluyor.

donatmış olan– üçüncü bir "barut imparatorluğu"nun, Şii Safevilerin ne kadar ihtiraslı olduğunun farkındaydı. 150 yıldır İstanbul'un gözü Safevilerin ve müttefiklerinin üzerindeydi. İki güç de birkaç kez Bağdat'ı kaybetmiş, ardından yeniden elde etmişti; en sonunda, 1639 yılında, bir sınır çizilmişti ve bu sınır İran'ın kuzeybatısı ile Türkiye'nin güneydoğusu arasında bugün bile değişmiş değildir. İstanbul, Safevi başşehirleri Tebriz ve İsfahan ve Babür'ün müstahkem mevkileri Agra, Delhi ve Lahor, enerji veren bir kentsel rekabetten kârlı çıkmıştı. Babür ve Safevi hükümdarları görünür bir şaşaa içinde yüzüyordu: Topkapı bahçeleri her gün inceden inceye bakım görürken, "Büyük" Ekber bugün, o şahane Agra Kalesi etrafındaki çöpleri, bazı saraylarının yıkık dökük ve terk edilmiş olduğunu ve Safevi kralları, bir zamanlar minyatür sanatçılarının sanatlarını icra ettikleri sütunların buldozerle yıkıldığını görse ne düşünürdü?

Ekonomik bakımdan, 16. ve 17. yüzyıllarda Hindistan daha üstündü; ancak Osmanlı Sultanı hâlâ büyük Halife olarak tanınıyordu. Babür İmparatoru Hümayun'dan İstanbul'daki Babıâli'ye gönderilmiş bir mektupta, "Hilafet onurunu taşıyan, büyük ve zengin göklerin kutbu, İslamın temellerini sağlamlaştıran Yüce majestelerine, en samimi dileklerimizle sunuyoruz armağanları. İsminiz azametin mührüne kazındı ve sizin zamanınızda Hilafet mükemmelliğe taşındı..."[7] diye hitap edilmişti.

Nasıl ki Konstantinopolis 500 yıl boyunca Hıristiyanlık için bir çekim noktası olmuşsa, Kostantiniyye de şimdi Sünni Müslümanlar için öyleydi.

Osmanlılar kıskanılacak manevi pozisyonlarını gösteri, diplomasi ve ateş gücünden bir karışımla pekiştirmişti. Bu başarının vazgeçilmez bir unsuru dragomandı [tercüman]. Dragoman sözcüğü, tarihöncesi Hitit kökenlidir. Tercüman, arabulucu ve elçi kimliklerini bünyesinde toplayan dragoman esas olarak Doğulu bir yaratıktır. Ancak milletlerin gençlerini asker ve imparatorluğun hizmetinde memur olarak kullanmak için toplamak anlamına gelen *devşirme* uygulamasının sertliği bir yana, İstanbul'daki çoğu dragoman aslında hayatlarına Batıda birer Hıristiyan olarak başlamış kişilerdir. Birmingham, Venedik ve Balkanlar'ın yanı sıra, Mısır ve Kudüs olmak üzere, çok farklı yerlerden gelmişlerdir. Kısmen hükümetin resmi memuru, kısmen özel girişimci olan

7 Akt. Farooqi (1989).

dragomanlar genellikle kendi çıkarlarını gözetmiş, kendi hesabına kazanç sağlamış ve kendi ülkelerine hizmet etmiş olabilirler; ancak onlar, öte yandan, İstanbul merkezli kozmopolit bir nüfuzu temsil ediyorlardı. Aslen Polonyalı bir köle olan ve 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a gelip din değiştiren Ali Ufki, sarayın Sufi müziğine Cenevre Mezmurlarından ezgiler katmıştır ve 1917-1931 yılları arasında şehrin son dragomanlarından biri olan Johannes Kolmodin ise aslen, en eski Gotik İncil'i özenle muhafaza eden küçük bir İsveç kasabası olan Uppsala'dandır.

Dragomanların önemli vasıflarından biri dile vakıf oluşlarıydı. Çoğu dragoman çok dilliydi; Türkçeyi iyi bildikleri gibi –bugünün Dışişleri görevlilerinin ağızlarının suyunu akıtacak bir liste halinde– Farsça, Almanca, Ermenice, Flemenkçe, İtalyanca, İngilizce gibi dillere de vâkıftılar. Onların bu becerilerinin, Bosphorus ile Dardanelles arasındaki sahillerin limanlarında sekiz farklı dili duyan ve konuşan, Erken Bronz Çağı tüccarları ile yerleşimcilerinin becerileriyle benzerlik taşıdığı söylenebilir. Venedikliler İstanbul'da bir ev, balyos [elçilik], açmış ve burada dragoman adaylarını on beş yıla varan uzun bir eğitime tâbi tutmuşlardı. Aday öğrencilere *giovani di lingua*, yani dil gençleri deniyordu.[8] Bunlardan biri, Giovanni Piron, sırf dilsel bakımdan yeterince yetkin olmadığından, yetmiş beş yaşında adı hâlâ balyos ücret listesinde aday olarak geçiyordu. Tabii ona benzer başkaları da vardı. Bu eğitim gören dragomanlar mesleklerini icra etmek için başkalarına muhtaçtı. Son derece rekabetçi bir ortamda çalışırdı dragomanlar. Anlaşmalar hızla yapılır ve bozulur, avantaj elde edilir ya da kaybedilir, bilgi el değiştirirdi. Köle olarak işe başlamış olsalar da –örneğin Giacomo Nores, 1573 yılında Kıbrıs'ın fethi sırasında esir alınmıştı (Giacomo'nun halası da Kıbrıs'ta esir alınmış, sonra İslamı seçmiş ve kızları Sultan III. Mehmed'in sultanları arasına girmişti)– büyük dragoman sülalelerinin çocukları Venedik, Frenk, Britanya, Flemenk ve Habsburg krallıkları için ve aynı zamanda da Sultan için çalışmışlardı. Dragomanlar, eskiden beri bilinegelen adıyla "Payitaht"ta, haberleri hem dolaşıma sokuyor hem de üretiyorlardı.

İstanbul'un dragomanlarına dair kanıtlar kütüphanelerin karton kutularından ve gerek Asya gerek Avrupa'daki elçiliklerin arka odalarından bir bir gün ışığına çıkıyor. 21. yüzyılda küratörler,

8 Bkz. Rothman (2009), 771-800.

içinde altın değerinde tarihsel malzemeye dönüşecek Kostantiniyye'den gelme resmi mektupların olduğu, üzerinde "Eski Türk Belgeleri" yazılı kutular arıyor.[9] 16. yüzyıldan itibaren Kostantiniyye son derece talep gören bir uluslararası görev yeriydi (Venedik'in balyosu burada 1454 yılında kurulmuştu, Fransız Elçiliği 1535'te, İngilizlerinki 1583'te, Flemenklerinki 1612'de kurulmuş ve bunları 18. yüzyılda İsveç, Polonya ve Rusya takip etmişti).[10] Başlangıçta Stamboul'un içinde yerleşik olan elçilikler çok geçmeden Haliç civarında kümelenmeye başlarken, Galata milli ve kişisel avantajlar peşinde koşanlar için en uygun yer haline gelmişti. Özellikle (çoğu Fener [Phanar] semtinde yaşadığı için genellikle Fenerliler [Phanariotlar] olarak bilinen) birçok Rum dragoman yüksek mevkilere erişerek, Sultanın Baş Dragomanı ve Bahriyenin Baş Dragomanı olmuş ve 1716 ile 1821 yılları arasında voyvoda [prens] olarak, günümüzdeki Romanya'ya denk düşen Eflak ve Boğdan [Moldovya] yönetmişti. Bazı dragomanlar dinlerini değiştirip İslama geçmişti; Chorleyli Finch adıyla bilinen bir İngiliz gibi bazıları da şehirde aniden ortaya çıkıyordu: Bunların geçmişleri gibi akıbetleri de muammaydı. Birçok dragoman, haklarında Sultanın resmi yazışmalarında bir şeyler duyduğumuz karanlık simalarla iletişim kuruyordu;"isimsiz hizmetkârımız" diye tarif edilen bu kişiler açıkça gizli ajanlardı. Bir Müslüman casus ya da Osmanlı sınırları ötesinde iş yapan iki taraflı ajan bir dragoman olmak başlı başına riskli bir işti, ama sünnet olduğunuz anlaşılacak olursa, o zaman gerçek bir tehlike içinde olduğunuz kesindi. Paris'teki, "Arap Mahmud" adlı birinin endişeli yazıları, bu tür özel bir penis korkusunu yansıtıyordu.[11] Başka riskler de vardı. İstanbul'un her yanında gezip tozan kişiler olarak birçoğu, 1573 veba salgınında hastalığa yakalanmıştı (bütün mikropların yolu Yeni Roma'ya çıkıyordu; şehirde sık sık salgın hastalıklar baş gösteriyordu) ve bazıları da Venedik balyos konutunda ölmüştü. Dragomanın hayatı tehlikeli olduğu kadar heyecan vericiydi de.

Dragomanlar, tek yükselen göçmen kesimi değildi:16. yüzyıl sonlarından itibaren Afrikalı Siyah, tipik olarak Etiyopya ya da Doğu Afrika'da bir yerlerden gelme hadımlar, hem iç hem de dış politikada muazzam nüfuz sahibi olacaklardı. 1595'ten sonra, en

---

9 Bkz. Philliou (2008), 661-75.

10 Tolan vd (2013), 148.

11 Bkz. Marana (1687), *Lettters Writ by a Turkish Spy, Who Lived Five and Forty Years Undiscovered at Paris.*

yüksek rütbeli haremağası olan Kızlar Ağası Mekke, Medine ve Kudüs'teki camilerin –ve bu kutsal ziyaret mekânlarının yarattığı gelirlerin– idaresini ele almıştı. Dolayısıyla nasıl ki hadımlar Hıristiyan Konstantinopolis sokaklarının bir özelliği olmuşsa, şimdi de aynı şekilde ve aynı çalımla Müslüman şehrin sokaklarında dolaşıyorlardı. 1640 yılında, Sultan IV Murad'ın saltanatının sonuna doğru, imparatorluk hareminde bin hadım olduğu söyleniyordu.

İstanbul'da Haremden sorumlu hadım, birbiriyle bağlantılı, bronz fenerlerle sıcacık aydınlatılan ve çiçek desenli (hadımları onurlandırmak için sıklıkla onlara nergis, sümbül gibi çiçek isimleri verilirdi) gösterişli çiniler döşeli bir iç avludan geçilerek girilen bir dizi şahane odadan oluşan lüks bir dairede yaşıyordu. Kapılar mücevher kakmalıydı ve yaldızlı girişin üzerinde, Kuran'daki Ahzab Suresinden alınma şu sözler yazılıydı: "Çağrılmadıkça Peygamber'in evine girmeyin."[12] Alt kademeden hadımlar da, yukarıdaki hücre gibi penceresiz küçük odalara doluşurdu. Yönetici konumundaki hadımlar görünüşe göre sıklıkla kendi haleflerini seçiyorlardı ve özel Memlûk askerlerini şehre getirecek kadar ağırlıkları ve çevreleri vardı.

Birçoğu –özellikle bu dragomanlar ve İstanbul'daki öteki yabancı ricacılar– Sultana olan yakınlıkları nedeniyle hadımların ve Haremdeki kadınların her zaman "son sözü" söylediğinden yakınıyordu acı acı. Valide sultanların en yakın nedimelerinin bir kısmı Yahudiydi ve aslında onun (son derece etkili) kulaklarına neyin çalınıp neyin çalınmayacağını kontrol ediyorlardı. 16. yüzyıl sonunda hem İngiltere'yi hem de Fransa'yı temsilen İstanbul'da bulunan Edward Barton, ikna kabiliyetinin böylesi bir kadın, lanet bir "aracı" yüzünden etkisiz kaldığından yakınıyordu.[13]

Dolayısıyla erken dönem modern İstanbul'da uluslararası iş yapma ihtiyacı duyduklarında, günün devletinin kurnaz kafaları –baş dragomanları tarafından onlara aktarılan enformasyonu kullanan– hadımlara ve kadın hizmetlilere çevriliyordu. İnsanların çenesi işlemeye başlıyor ve "Türk" kadınları ile onların cinsiyetsiz muhafızlarının doğal olmayan güçlere sahip olduğu lafları dolaşıyordu etrafta. 17. yüzyıl gelmişti ve İstanbul "Kadınlar Sultanlığı" tarafından yönetilen bir şehir olarak tanımlanır olmuştu.

---

12 Lad (2010).
13 Bkz. Skilliter (1965), 148.

60. Bölüm

KADINLAR SULTANLIĞI

MS 1546-yak. 1650 (Hicri: 952-1060)

Sen gençsin
Ve belki aklın kayacak; ve bu Türk hanımlar
(İngiliz çomarlar gibi, zincire vurulduklarında,
Daha da azgınlaşan) özgürlük kısıtlı olduğundan,
Eğer şehvet bir kere kanlarını kudurtursa güzel bir nesneyle
İblislerin kendi iffetsiz akıbetlerine doludizgin koştukları
Bir yolu koşacaklardır hiç durmadan.

Philip Massinger, *The Renegado* (MS 1624)[1] [2]

Oxford'ta, New College şapelini geçip sağa dönünce karşınıza serin bir revaklı avlu çıkar ve avlunun girişinde, göğüs hizasında, 1609 yılında kolejin orgunu yerleştirdiği sırada ölen Robert Dallam anısına çakılmış bir plaka görürsünüz. Dallam'ın bedeni yassı kaldırım taşları altında gömülüdür. Eğer Dallam ailesinin hikâyesini bilirseniz, bu ustanın neden işinin başında öldüğünü de anlayabilirsiniz.

Robert'in babası Thomas usta bir org yapımcısıydı. Estrümanları Avrupa'nın bir numarasıydı ve 1599 yılında Kraliçe I. Elizabeth, orglarından birini paketleyip *Hector* adlı bir kalyona yerleştirdikten sonra, Thomas'ı orgunu armağan olarak Sultan III. Mehmed'e vermesi için göndermişti.[3] İstanbul'un sıcağı ve rutubetinde "bütün zamazingo işlemez" hale geldiğinden berbat bir sorunla karşı karşıya kalmışlardı. Önceden kurulup sökülen ve sonra yerinde tekrar kurulan bu suyla çalışan org elle çalınabiliyor ya da saat gibi kuru-

1 Philip Massinger, *The Renegado*, Perde 1, Sahne 3.
2 Ostovik *vd* (2008), 66.
3 Bicknell (2001), 72.

larak çalıştırılabiliyordu. Thomas Dallam kraliyet armağanına eşlik ediyordu ve en son yenilikleri bünyesinde barındıran yeni Topkapı Sarayının Haremine kurulmasını denetleyecekti. Şaşkınlıktan ağzı iki karış açık, tanık olduklarını yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Sonra bana dediler ki eğer burada kalırsam, Büyük Senyör bana iki kadın; ya kendi cariyelerinden ya da benim Şehirden ya da başka bir yerden seçeceğim en iyi bakirelerden ikisini verecekmiş." *The Diary of Thomas Dallam*'ın [Thomas Dallam'ın Hatıratı] başka bir yerinde, bu kadınlar arasında, Dallam'ın kendisinin de itiraf ettiği üzere, "gerçekten çok güzel olan... görünüşü onu fevkalâde mutlu eden" kadınlar olduğunu öğreniyoruz.[4]

Haremde gördükleri Dallam için sürpriz olmuş olabilir; ama egzotik harikalar olarak gözlemlediği kadınlardan biri, halihazırda Kraliçe ile doğrudan temas halindeydi. Sultanın hareminin hikâyesi, İstanbul'un tarih haritasını çıkartırken ne kadar tetikte olmamız gerektiğini hatırlatan bir uyarı işareti gibi: Dışarıdan içeriye değil de içeriden dışarıya bakarak işe başlamanız gerekiyor.

Son derece gösterişli dekore edilmiş ve sıkı korunan Harem Dairesinin kadın yöneticisi Sultanın annesiydi; yani Valide Sultan olan –1574'ten öldüğü 1583 yılına kadar bu pozisyonda kalan– Nurbanu'ydu ve bu nedenle de kendisi olağanüstü statüye sahip, nüfuzlu bir kadındı. Nurbanu hayata neredeyse kesin olarak, Kıbrıs adasından, Kale Kartanou adında bir Ortodoks Hıristiyan olarak başlamıştı. O zamanın elçileri tarafından hem istisnai bir güzelliğe hem de istisnai bir zekâya sahip olarak nitelenen Nurbanu, dedikoduların ve söylentilerin odağındaydı; ölümünden yıllar sonra bile aslında onun Paros Lordu Nicolo Venier ile Venedikli soylu bir kadın olan Violante Baffo'nun kızı Cecilia Venier-Baffo olduğu iddiası dolaşmıştı dilden dile. Bu kafa karışıklığı aslında anlaşılabilir bir şey; çünkü Nurbanu çok büyük bir ihtimalle, Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa tarafından daha on iki yaşındayken, başşehirde II. Selim'e sunulmak üzere hazırlanan taze kadın eti paketinin bir parçası olarak kaçırılmıştı.[5,6]

Nurbanu, anlatılanlara göre, II. Selim'e Konya'da eşlik edenler arasındaydı ve orada Şehzadenin gözüne çarpmıştı. Kısa sürede önce kız çocuklar ve nihayet 1546'da bir erkek çocuk, III. Murad, olmak üzere çocuk üzerine çocuk doğuran Nurbanu artık açıkça

4 Dallam (1893).
5 Arbel (1992), 241-59.
6 Bkz. Peirce (1993).

Selim'in gözdesiydi. Sonrasında Topkapı'ya geri dönecek ve Haseki olacaktı. Yıllar geçtikçe Nurbanu'nun ağı genişleyecekti ve her yere rahatça girip çıkan kızları da ona bu konuda yardımcı olacaktı: "Muhbir, kurye ve politik stratejist" olarak iş görebilecek evli kadınlardan oluşan bir ağdı bu.[7]

Nurbanu, anlaşıldığı kadarıyla, Venedik'in çıkarlarını hiç tereddütsüz, İstanbul'da bulunan o tarihteki öteki oyuncuların, Pisa ve Ceneviz'in, çıkarlarından üstte tutmuştu. Hatta Cenevizlilerin onun zehirlenerek öldürülmesi için emir verdiği bile dilden dile dolaşıyordu. Uluslararası camiada onun desteğinin ne kadar önemli olduğunu Valide Sultanın –kabul ettiği bir top ipekli, iki renkli damasko kumaştan yirmi bir elbise, altın işlemeli kumaştan on dokuz elbise ve iki köpek (cüsseleri ve tüylerinin uzunluğu nedeniyle pek beğenilmemişlerdi) için– gönderdiği teşekkür notlarından açıkça görebiliriz.[8] Nurbanu Sultan, Catherine de' Medici'yle de mektuplaşıyordu. Burada yumuşak ve sert güç iş başındaydı: Catherine İstanbul'dan gelen armağanlardaki ince işçiliğe öyle hayran kalmıştı ki, Fransa'daki kendi hanelerinin tüm döşeme kumaşlarını işlemeleri için, işinin ehli Türk terzi kadınlar getirtmişti. (Doğudan gelenler de dahil, sanatı ve sanatçıları himaye ediyor olması nedeniyle Catherine de' Medici'ye, Anadolulu Kraliçe II. Artemisia'dan –Bizans'a karşı Pers çıkarları için savaşmış I. Artemisia'nın soyundan gelen II. Artemisia, MÖ 4. yüzyılda kardeşi-kocası Mausolos için Karya'daki anıtmezarını yaptırmıştı– hareketle "yeni Artemisia" deniyordu.)

Mülk yatırımı yapma ve Allah'ın sevdiği bir kul olma gayretiyle Nurbanu Sultan, İstanbul'daki muhteşem bir camide –çağdaşları tarafından bir "ışık dağı" olarak tasvir edilen bir camide– bir kadın tarafından kurulan ilk kütüphane olma vasfı taşıyan bir kütüphane kurmuştu.[9] Cariye bir başka cami daha, Üsküdar'da Atik Valide Camiini, yaptırmıştı. Kadınlar için yüksek mevkide bulunmanın bir nişanesi olmakla birlikte, bu çapta inşaat projeleri daha önce nadir olarak görülmüştü. Nurbanu Sultanın tarzında bir Theodora havası vardı: Onun hayır kurumlarında yoksullar için aşevleri ve hem yoksul hem de hali vakti yerinde olan yolcular için yatakhaneler olurdu.

---

7 *A.g.e.*, 147.

8 *A.g.e.*,226.

9 *A.g.e.*, 208. Cami Evliya Çelebi tarafından bir "ışık dağı" olarak tasvir edilmiştir. *A.g.e.*, 186.

Sultan II. Selim'in 1574'te sarhoş bir halde, haremde yıkanırken ölümü, Nurbanu Sultanın herhangi bir biçimde kolunu kanadını kırmaz. O, kendi camisinin bitişiğinde yaptırdığı kadın ve erkek hamamları da dahil, şehir genelinde bir dizi hamam inşaatı yürütmeyi sürdürür.[10] Onun yaptırdığı, Kapalı Çarşı girişindeki hamam bugün bile kullanılmaktadır. Nurbanu Sultanın hayatı, Yenikapı semtindeki –İstanbul'un ilk tarihöncesi sakinlerinin yakın tarihlerde keşfedilmiş olduğu, arkeolojik kazı alanına yakın– özel köşkünde son bulur. Onun ölümü üzerine Valide Sultan, her birine bin altın vererek, 150 kadın köleyi azat eder. Nurbanı Sultan, güce yakın olmanın güç getirdiğinin en güzel örneklerinden biridir. Bu harem kızı o kadar saygındı ki, pek alışıldık olmadığı halde, Sultan onunla evlenmişti. Valide Sultan bugün Ayasofya'nın güneyindeki II. Selim Türbesinde yatıyor.

Harem kadınlarının uluslararası işlere müdahil olması Nurbanu Sultanın ölümüyle sona ermiş değildi. Belki de babası II. Selim'in Nurbanu Sultana olan düşkünlüğünden esinlenmiş olan III. Murad, uzun zamandır Osmanlı'da veliaht prenslerin bir talim alanı olan Manisa sancağında birlikte yaşadığı, gözdesi Safiye'yi el üstünde tutmuştu. On üç yaşındayken Arnavutluk dağlarından alınan ve cariye olarak satılan Safiye kendini hızlı bir şekilde göstermişti. Doğruluğu kuvvetle muhtemel bir söylentiye göre, kayınvalidesinin ödipal müdahalesinden bıkıp usanan (örneğin Haremi köle pazarından en güzel ve en cazip kadınlarla doldurarak, oğlunun 103 çocuk babası olmasını sağlamak gibi bir başarısı vardı)[11] Safiye Sultanın Nurbanu Valide Sultanın beklenmedik bir biçimde kısa sürede ölümünde rolü olmuştu. Nurbanu Sultanda olduğu gibi, tutkulu bir cinsel ilişki stratejik ve politik bir ilişkiye evrilmiş gibi görünüyor.

Şehirdeki bir İngiliz, İngiliz Elçiliğinde sekreter olarak çalışan John Sanderson, ülkesine gönderdiği bir raporda, Safiye Sultanın, Haremde yürürken, "dışarıdaki nehirde kendisiyle birlikte ilerleyen birden çok tekneden gözetlendiği"ni söylüyordu. Safiye Sultan, sonra bunu yapanın Vezir olduğunu duymuştu; Vezir güya kanun namına "orospuların peşine düşmüştü. Durumdan rahatsız olan Safiye Sultan haber göndermiş ve hadım Bassa'ya, oğlu [sefere çıkmış sultan] onu kadınların peşinden koşması için değil, şehri

10 Bu bölümde büyük oranda Pierce'a bağlı kaldım. Bkz. *A.g.e.*, 209.
11 Bununla birlikte, Safiye Sultan yatak arkadaşı olarak cariye tedarik ediyordu.

yönetmesi için geride bıraktığını söylemişti..."[12] 1596'da, oğlu III. Mehmed'in sefere çıktığı bir sırada, Galata ve Stamboul'daki tüm mahkûmları serbest bıraktırmış, yalnızca "azılı" mücrimleri içeride tutmuştu.[13] Safiye Sultan 1597 yılında kendi parasını İmparatorun savaş hazırlıklarına katkı olarak vermişti; onun katkısı yeni toplar dökülmesi ve yük hayvanı satıl alınması için harcanmıştı.

Safiye Sultan ve İngiltere'den I. Elizabeth, cariye ve kraliçe, birbirine armağanlar göndererek bir arkadaşlık ilişkisi kurmuştu. Söylenenlere göre, Kraliçe Elizabeth Osmanlı mektup arkadaşına, doğal nedenlerle ölene kadar Haremde aylak aylak dolaşan, büyük bir kara İngiliz kedisi yollamıştı. Gönderilen parçalar giderek daha gösterişli olmaya başlamıştı:Kraliçe Elizabeth Safiye Sultana altın yaldız kaplamalı, çok güzel bir fayton yollamıştı gemiyle.

Safiye Sultanın himayesi ve koruması gerçekten büyük önem taşıyordu. Mücevherler içindeki I. Elizabeth'in portresini kabul ettikten sonra, Safiye Sultan 1593 yılında, İngiltere Kraliçesine planlı bir şekilde, onu teskin edici bir mektup yazdırtmıştı: "Kraliçe hazretlerinin asaletinden hep bahsederim ve İskender'in yerini alan hükümdarın... Majestelerinin ayağının tozuna övgüler düzebilirim... ve ben O'nun [Kraliçe] amaçları doğrultusunda çaba göstereceğim."[14] Kendi oğlu III. Mehmed taç giydiğinde, Safiye Sultan onun adına, Kuzey Afrika'da esir alınan İngilizlerin serbest bırakılması için rica eden Kraliçe Elizabeth'e bir mektup yazmıştı: "Mektubunuz geldi, elimize ulaştı... Allah'ın izniyle, atılacak adım sizin söylediğiniz yönde olacak." Muhabbet havasında, samimi mektuplaşma, şahane bir anaç tonda sürüyordu: Kraliçe Elizabeth'i temin eden, o tarihte Valide Sultan olan Safiye, oğluna iki deniz gücü arasındaki bir anlaşmanın detaylarına takılmama hususunda nasihat ediyordu. Safiye şunları ekliyordu: "Siz de dostlukta her zaman sağlam durun. Allah'ın izniyle [bizim dostluğumuz] hep bâki kalsın."[15] Safiye Sultan mektubuyla birlikte kıyafetler, iki altın işlemeli banyo havlusu, üç tane mendil ve bir de mücevherli taç göndermişti. Karşılıklı inciler paylaşıyorlardı, hem gerçek anlamda hem de bilgece sözler anlamında. Kraliçe Elizabeth paketi açınca bu özel armağanlar arasından inci ve yakut işlemeli tacın eksik olduğunu görmüş ve son derece sinirlenmişti.

12 Akt. Peirce (1993), 202.
13 Boyar ve Fleet (2016), 233.
14 Skilliter (1965), 132-3.
15 Akt. Peirce (1993), 228.

Sonra diplomatlar seferber olmuş, kayıp parça bulunmuş ve patlamakta olan bir uluslararası kriz önlenmişti.

Ve ardından, şaşırtıcı bir biçimde dostça bir ilişkiyi ve anlayışı açığa vuran bir final, tarihe geçmiş, değerli bir nesne gelecekti. Safiye Sultan, Yahudi oda hizmetçisi Esperanza Malchi (hayatı gözden düşmesi ve ardından sayısız parçaya bölünmesi suretiyle son bulmuş ve kesilen beden parçaları sokaklarda hançer uçlarında dolaştırılmıştı) aracılığıyla, Kraliçe Elizabeth'ten bazı makyaj malzemeleri isteyecekti:

> Majestelerinin bir kadın olması hasebiyle... krallığınızda yüz için her türden damıtılmış nadir sular ve eller için güzel kokulu yağlar olacaktır. Majesteleri, bu en yüce Kraliçe için, benim elimle, bunlardan gönderme nezaketinde bulunacaktır; benim elimle, çünkü bunlar kadınlara mahsus parçalar olduklarından, Kraliçemiz başka ellerden geçerek kendisine gelmesini istemeyecektir.[16]

Bu kadınlar arasında, 6500 km'lik bir ummanın ötesinden kurulan ilişki, o tarihte Osmanlı ve Avrupa kültürü arasındaki ilişki hakkında çok şey anlatmaktadır. Hatırlarsanız, Osmanlı diyarı altın çağını yaşarken, Avrupa hem kolonileştirilen hem de kolonileştiren bir yerdi.

İstanbul ve Londra gibi şehirlerin üst tabakandan sakinleri arasındaki ilişki ne kadar yakın olursa olsun, Doğudaki etkinliğin harareti Batıda bir karşı-tepki doğurmuştu. Konstantinopolis hem Shakespeare'in *V. Henry*'si hem de *Atinalı Timon*'unda boy gösteriyor ve Osmanlıların adı bütün *Othello* boyunca geçiyordu. Popüler oyunlarda Türk figürü sık sık yerini alıyordu: Thomas Kyd'in *The Tragedie of Solimon and Perseda*'sı (muhtemelen 1588 yılında yazılmıştı), Fulke Grevilles'in *The Tragedy of Mustapha*'sı (1609), John Mason'ın *The Turke. A worthie tragedie*'si (1610) ve Thomas Goffe'un *The Raging or Couragious Turke, or Amurath the First*'ü (Oxford Üniversitesi öğrencileri tarafından yak. 1613-18 yıllarında sahneye konmuştu) gibi. İstanbul'da Venedik çıkarlarını temsilen bulunmuş olan Venedikli Ottoviano Bon, başka şeyler yanında, kadınların Sultanla seks yapmak için hazırlanma ritüellerini anlattığı ve 1625 yılında İngilizce olarak meraklı bir okur kitlesi için yayımlanan, *The Sultan's Seraglio: An Intimate*

16 Skilliter (1965), 43.

Portrait of Life at the Ottoman Court adında, yarı-etnografik bir eser kaleme almıştı. Bon'dan şunları öğreniyoruz: "Bu bakireler, Hareme girdikten hemen sonra, Türk yapılırlardı. Yalnızca bu iş için gerçekleştirilen bir tören vardı: Kızlar işaret parmaklarını yukarı kaldırıp "La İlahe İllallah, Muhammeden Resulullah" sözlerini tekrar ederlerdi ve bu, "Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed O'nun elçisidir," anlamına geliyordu."[17]

Osmanlı güçlerinin Batı Akdeniz ve Avrupa içlerine yaptığı akınlar ve Kuzey Afrika'dan Cornwall'a kadar yayılan (1592'den 1609'a kadar geçen sürede, yetmiş ila seksen Hıristiyan teknesi Berberi korsanlar tarafından ele geçirilmişti) korsan faaliyetleri, Batı dünyasında şehvet düşkünü, öcü "Türk" fikrini besliyordu. İngiltere'nin her tarafındaki, kilise sıralarına oturmuş tutkulu müminler, "en vahşi ve en acımasız düşmanları Türklerin saldırılarına ve istilalarına" karşı koruması ve "yalnızca Dinlerini değil, tek Kurtarıcıları Mesih İsa'nın ve bütün Hıristiyanlığın adını ve hatırasını kökünden söküp atmak için her türlü zorbalığı ve zulmü yapan Kâfirlerin öfkesini ve şiddetini yok etmesi" için Tanrı'ya dua ediyordu; "ve eğer onlar Malta adasını ele geçirebilirse, Hıristiyanlığın geri kalanının başına ne tür belalar açacakları belli değildi."[18]

Hatta İskoçya'da Kral VI. James, İnebahtı'da, o "kanlı çatışma"-da, Kutsal İttifakın zaferini kutlayan bir şiir kaleme almıştı:

Lepanto körfezinde yapılan savaş
Vaftiz edilen ırk
Ve sünnet edilen türbanlı Türkler arasındaydı.[19]

Ama asıl ironik olan, İnebahtı'dan Kostantiniyye'ye Malta Şövalyelerinin bayrağıyla dönen, komutan Kılıç Ali Paşanın aslında Barili bir İtalyan oluşuydu. Osmanlı sarayının *lingua franca*sı [ortak dili], 17. yüzyıl sonlarına kadar Sırp-Hırvat diliydi.[20] Benzer bir şekilde, bazı İngilizler zorla savaş esiri olarak alınırken, bazıları da görünüşe bakılırsa, Doğuya taşınmış olmaktan –ve orada

17 Ottaviano Bon, *The Sultan's Seraglio*, ed. Goodwin (1996), 46.
18 "Tanrı'nın bütün kullarını, şimdi Türklerin eline düşmüş Hıristiyanların kurtuluşu adına Tanrı'ya dua etmeye sevk etmek için... ortak dualarda kullanılacak biçim" hakkında bkz. Keatinge Clay (ed.) (1847), 519-23, özellikle 519.
19 Burada ağırlıklı olarak Vitkus (1997)'ye bağlı kaldım.
20 Montefiore (2016), 239.

kalacak olmaktan– mutluydu. Örneğin hadım Hasan Ağa hayata Britanya, Norfolk'un bir sahil kasabası olan Great Yarmouth'ta Samson Rowlie olarak başlamıştı. İngiliz Mustafa da aslında Inverary'den Mr. Campbell'dı. II. Charles, Kaptan Hamilton adında birini, Kuzey Afrika'da esir alınmış İngilizleri geri almak üzere göndermiş, ancak bu kişiler geri dönmeyi reddetmişti. Onlar "Türklerin üstün Başarılarında yer almış" mutlu Müslüman mühtedilerdi. Hamilton'ın kendi fikrine göre ise onlar şimdi bir arada oldukları kadınlar yüzünden Tanrı'larının adını değiştirmişti: "Bu kadınlar genel olarak çok güzeldi."[21]

Anglofon dünyada, "Türkleşmek" fiili cinsellik ima eder. 1910 gibi yakın bir tarihte, Topkapı Sarayındaki Harem resmi olarak dağıtıldıktan bir yıl sonra, Baedeker'in İstanbul rehberindeki çizimlerde, imparatorluk hareminin yeri hâlâ boş bırakılmıştı. Görünüşe bakılırsa, İtalyanca *serrare* –kapatma ve kilit altında tutma– ile Türkçe-Farsça *saray* sözcükleri arasında, uzun bir geçmişi olan bir yanlış anlama ya da birlrştirme söz konusuydu. İngiltere ve Kıta Avrupasından insanların zihinlerinde, Grand Seraglio [Topkapı Harem Dairesi] anıtsal, seks ve kışkırtıcı bir tabuydu.[22]

Ve burada, 20. yüzyıla kadar etkisini sürdürecek olan ve İstanbul'dan bahsederken hep karşımıza çıkan bir anlatı tarzına rastlıyoruz; tohumları, iddia edildiğine göre, insanlar antik Megara'dan doğuya bakarken, bu arada Yunanistan'dan başkaları da, Byzantion'un mest edici, erotik hisler uyandıran şöhreti hakkında yazarken atılmıştı bir anlatı tarzının. Osmanlı imparatorluk sarayı sakinlerinin fiili politik operasyonları ne kadar güçlü temellere dayanırsa dayansın, Batının abartmayı –ya da izlemeyi– tercih ettiği şey onun doymak bilmez iştahı ve erotik vaatleriydi.

---

21 MacLean (2004), 165.
22 Bernard Yeazell (2000).

61. Bölüm

YENİÇERİLER

MS 1370-1826 (Hicri: 769-1242)

Biz İlahi Nurun kelebekleriyiz... bizim kaynağımız kurumaz.
Cevad Paşa[1]

Büyük, yağlı, çok şapşalca görünen bir şapka ya da başlık dışında belli bir tip üniformadan yoksun, oğlan çocuklarından yaşlı adamlara, karmakarışık bir grup... O kadar biçimsiz ki, bu şapka sürekli düşüyor. Subayları... en sıradışı miğferi takmış ve bunlar öyle uzun ve ağır ki, bazen başlarından düşmesin diye iki elleriyle tutmak zorunda kalıyorlar...
Muhterem Robert Walsh, *Narrative of a Residence at Constantinople* (MS 1828)[2]

Günün efendileri, kontrol edilemez bir küstahlıkla Konstantinopolis'te hüküm sürüyor; görüntüleri aşırı sefahati resmediyor. Pis dilleri, kaba tavırları, kocaman sarıkları, açık bağırları, silahlarla dolu geniş kuşakları, ağır sopaları onları korku ve nefret nesneleri kılıyor. Hareketli taş sütunlar gibi, sık sık, hiç değişmeyen bir öfke ya da hor görme ifadesi takınarak, yaş ve cinsiyet ayrımı yapmaksızın yollarına çıkan her şeyi itip kakıyorlar.
Adolphus Slade, *Record of Travels in Turkey, Greece etc.* (MS 1833)[3]

Öküz altında buzağı arayan Batılı kaynakların yanılmadığı bir şey varsa o da Osmanlıların toprak düşkünlüğüydü.[4]

1 Akt. Wheatcroft (2008), 163.
2 Robert Walsh, *Narrative of a Residence at Constantinople* (1828), Akt. Wheatcroft (1993), 86.
3 Adolphus Slade, *Record of Travels in Turkey, Greece etc. and of a Cruise in the Black Sea with the Captain Pasha in the Years 1828, 1829, 1830, 1831 (1833)*, Akt. Wheatcroft (1993), 92.
4 Genel anlamda, Batının yükselişi, Christopher Columbus ve Vasco da Gama'nın başarılı seyahatleri tarafından altüst edilen ticaret kalıplarıyla birlik-

14. yüzyılda Osmanlı savaşçıları her geçen gün yeni topraklar kazanırken, fark ettiler ki yalnızca korku salan, toprak kapan savaşçılara değil, bu topraklarda güveni sağlayacak ve devriye görevi yapacak piyadelere de ihtiyaç vardı. Abbasiler ile Emeviler arasındaki çatışmadan beri, sultanlar savaş esirlerinin beşte birini kendileri için alma hakkına sahipti. Sistem 17. yüzyıla kadar sıkı bir şekilde sürdürülmüştü. Devşirme yöntemiyle toplanan, Sultanın bu özel askerleri şehirdeki en büyük güç haline gelmişti artık. Osmanlılar tarafından fethedilmesini izleyen 350 yıllık süreçteki İstanbul'u anlamak için, Yeniçerileri tanımak ve Budapeşte'den Bağdat'a, Edirne'den Girit'e kadar, bunların mütehakkim bir mevcudiyeti olduğunu kabul etmek zorundayız.

Yeni Yeniçeri birliğinin şehre gelişi olağanüstü bir seyir demekti. 100'er, 150'şer ya da 200'er gruplara ayrılan, çoğunluğu on altı yaş civarındaki bu Hıristiyan oğlan çocukları "sürüsü", kırmızı renkli giysiler ve (kaçmayı caydırmak için) konik bir şapka giyiyor, tipik olarak, bugünkü Yunanistan, Sırbistan, Bosna ya da Arnavutluk topraklarındaki köylerinden ve yurtlarından şehre doğru, askeri düzende yürüyüşe çıkıyorlardı. Birçoğu Egnatia Yolu üzerinden İstanbul'a geliyordu. Kıyafet ve nakil masraflarını aileler karşılıyordu.

Bu genç erkekler kas gücü ve yeteneklerine bakılarak seçiliyordu. Hekimler, yara bere içindeki çocukların seçilmesini tavsiye ederdi; çünkü temelde bu, çocuğun kavga etmekten hoşlandığının kanıtıydı. Bu ayıklama yöntemi, Batılı yorumcular tarafından Osmanlıların duygudan yoksun oluşunun bir göstergesi olarak yorumlanmaktadır. Bugün bile Romanya gibi eski Osmanlı topraklarındaki ülkelerin TV programlarının olumsuz anlamda popüler bir konusudur. Devşirmelerin bazıları, annelerinin kollarından fiziksel olarak koparılıp alınıyordu. Kafkasya'daki Sis köylüleri,

te, Babıâli ve Haremdeki stratejistlerin yalnızca bölgesel değil aynı zamanda uluslararası fırsatlar ve bağlılıklar açısından da dikkate alınmak zorunda oluşunun bir nedenidir. IV. Murad bir tiyatro haftası düzenlemiştir. Meslek grupları şehir içinde bir yürüyüş gerçekleştirmiştir. Bu gelişmelerin güdülenimini sorgulayabiliriz. Bu neyi ispat ediyordu. Bir toplumun bir inanç tarafından bir arada tutulduğunu mu? Yoksa bir fikir miydi o tutkal? Yoksa alınıp satılan lüks şeyler mi? MS 25 Aralık 1638 yılında Bağdat IV. Murad'a teslim olmuştur; Ortadoğu'da hayaleti bugün bile dolaşan sınırlar çizilmiştir. 1645 yılında, Osmanlı orduları Girit'e çıkarma yapmış ve 1683 yılında da sadrazam gözlerini kuzeye, büyük Tuna Nehrinin doğal, kararlı sınırlarına çevirmiştir. Yeniçeriler olmaksızın bu gelişmelerin hiçbiri olmayabilirdi.

çocuklarını kaçırıp geri getirmek için atlarına atlayıp İstanbul'a saldırmaya kalkışmışlardı ve ayrıca 1626 yılında, sayıları 404'ü bulan tutsak, İstanbul yolunda gizemli bir biçimde "ortadan kaybolmuştu"; diğer başka köylüler de çocuklarının alınmasını önlemek için hem insani hem de yasal yollara başvurmuşlardı. Bununla birlikte, birçoğu için devşirme olmak aslında hayatın süregiden bir gerçeğiydi; en azından ailenin bir ferdi eğitim görecek, hayatını kurtaracak ve bir İslam devletinde bütün gayrimüslümlerin, yani *zımmi*lerin (Arapça "koruma altındakiler, zimmete geçmiş olanlar" anlamına geliyordu) ödemek zorunda olduğu cizye vergisinden muaf olacaktı. Örneğin Bosnalı Müslümanlar Yeniçeri Ocağına yazılıp Yeniçeri olmak için can atıyordu.[5]

Genellikle diğer Hıristiyanların koruması altında İstanbul'a yürüyüşün ardından, çocukların bir Hıristiyan ailenin yanında üç gün dinlenmesine izin veriliyordu. Çocuklar daha sonra hekim muayenesinden geçiriliyor, kaydediliyor ve sünnet ediliyordu. Yedi yıldan on yıla kadar süren –en parlak olanlar bizatihi İstanbul'daki saray müştemilatında; ama çoğunluğu muhtemelen Anadolu'da köylü ailelerin yanında– talim ve eğitimin ardından şehre geri dönüyorlardı. Burada tipik olarak, madenlerde ağır işçilik, gemi yapımı, binaların tamiratı gibi en alt seviyedeki işlerden başlıyorlardı. Osmanlı mimarisi örneklerinden, ayakta kalmış muhteşem yapılar, bize Yeniçerilerin el emeği ve alın teri konusunda fikir vermektedir. Bu çocukların bazıları silah, ok ve yay yapımı, deri işleri, dikiş, müzik, Sultanın şerbetlerinin hazırlanması gibi işler için eğitiliyordu[6] Tahta barakalardan kışlalarda –zaman içinde hem Eski Odalar hem de Yeni Odalarda– yaşıyorlardı ve dünyaları kışlalarından ibaretti. (Bugünkü Kapalıçarşı yakınına kurulmuş Yeni Odalar, bir zamanlar bir Bizans forumu olan At Meydanında ve Orta [Ahmediye] Camii yanındaydı.) Burada kameriyeler vardı ve hatta Yeniçerilerin bahçelere çıkmasına da izin veriliyordu. Büyük seferler öncesinde Yeniçeriler hipodromun yanında toplanıp hep beraber dua ediyorlardı. 17. yüzyıl başlarında, İstanbul'a bağlı 35.000 ila 40.000 kadar Yeniçeri vardı. Dolayısıyla hane halkı –imam nikahlı eşleri, çocukları ve hizmetçileri– hariç, Yeniçeriler ve onlara ilişkin kesim, şehrin neredeyse yüzde 20'sini oluşturuyordu.

---

5 Ancak kural olarak Yahudiler, Romanlar, Kürtler, İranlılar ve Türkler Yeniçeriler olarak hoş karşılanmıyordu.

6 Gülay Yılmaz saray ve tapu kayıtlarını inceleyerek, mükemmel bir çalışma ortaya koymuştur: Bkz. Bir sunumu, Yılmaz (2011).

Fatih Sultan Mehmed, Boğaz'dan geçen gemileri, toplarının menzilini ölçmek için deneme hedefi olarak kullanan Yeniçerileri Rumeli Hisarında –orijinal adı Boğazkesen'di– konuşlandırmıştı. Daha sonra, Konstantinopolis surlarının açılmasına ve aşılmasına yardım eden Yeniçeri askerlerine, cephanelik olarak kullanmaları için Aya İrini, Barış Kilisesi, tahsis edilmişti. Kostantiniyye ahşap binalarla dolu olduğundan (19. yüzyıl sonlarında, ayda neredeyse sekiz yangın çıkıyor ve evleri, özellikle de hazırlıksız yakaladığı depoları kül ediyordu) daha 1572'de, İstanbul'daki ev sahiplerine, alevleri söndürmek için devamlı bir fıçı su bulundurmaları söyleniyordu. Suyun işe yaramadığı yerde muskaların etkili olacağı düşünülüyordu. Camilerde, türbelerde, evlerde ve sokaklarda, şehir halkı "Allah'tan gelen" sıkıntı ve felaketlere dua, pagan pratikleri ve İslam inancının vecibeleri kombinasyonuyla karşılık veriyordu. Yangınlar o kadar sık görülmeye başlamıştı ki, bazıları, söndürmek için anlaşmadan önce para sızdırabilmek için Yeniçerilerin yangın çıkardığından kuşku duyuyordu.

16. yüzyılda çizilmiş, başlarında o meşhur, ayrıntılı başlıklarıyla Yeniçeri askerleri

Başlangıçta, kesinlikle kışlalarından dışarı çıkmalarına izin verilmeyen bu devşirme Yeniçeriler, 17. yüzyıl boyunca evlilik yap-

mışlar, kendilerine olan güvenleri artmış ve sonuçta hem şehrin geri kalanıyla bütünleşmişler hem de mali bakımdan daha bağımsız bir hale gelmişlerdir. 1517'de, İstanbul'u Avrupa'nın en uzun sürmüş Hilafetinin genel merkezi yapan olayları tetikleyenler de Yeniçerilerdir ve 1622'de, Sultan II. Osman'ı Yedikule Zindanlarına atan ve orada infaz eden de yine onlardır. 1799'da, Üsküdar'daki yeni kışlaya Nizam-ı Cedid denen ordunun yerleştirilmesinin ardından, bu ordunun reformlarına karşı çıkan Yeniçeriler binayı yakıp yerle bir etmişlerdir.[7] I. Abdülmecid tarafından yeniden inşa ettirilen ve daha sonra Kırım Savaşı sırasında İngilizlere hastane olarak tahsis edilen bu bina Florence Nightingale tarafından da kullanılmıştır ve bu çok bilindik bir Üsküdar hikâyesidir.

Bu evlerinden koparılıp toplanmış köleler, yalnızca dudak uçuklatacak ücretlere ve paylara hükmetmekle kalmamış, bir kısmı İstanbul'un girişimcileri haline gelmiştir. Onların –iyi bağlantıları olan, iyi gezip dolaşan, iyi eğitim almış, Sultanın seçilmiş askerleri olarak– nasıl böyle palazlandıklarını anlamak kolay aslında. Pamuklu kumaşların, fırınların, devletin koyunlarının muhafızları olmanın yanı sıra, başka birtakım resmi görevleri de yerine getirmekle kalmamış, ayrıca İzmir'den üzüm, Bağdat'tan tereyağı, Anadolu'dan pirinç, Balkanlar'dan bal ithal etmeye başlamışlardır. Ve elbette et de: Lojistik uzmanları olarak Yeniçeriler, şehrin ihtiyacını karşılamak üzere çiftlik hayvanlarının nakliyesini örgütlemeye başlamışlardır ve görünen o ki, çok geçmeden kasaplık işine de el atacaklardır. Yedikule'deki mezbahalardan başlayan et taksimatının da kendine has bir ritüeli vardır. Öldürmenin bütün ölümler karşısında hassasiyeti azaltacağını ileri sürenler, Yeniçeri psikolojini alaya alacaktır.

Her Yeniçeri'nin günlük 60 dirhemlik[8], koyun eti tayını vardı. Bu her yıl İstanbul sokaklarından, yalnızca Yeniçeri Ocağını doyurmak için, 70.000 ila 100.000 arası koyun geçiyor anlamına gelmektedir. Şehrin büyük bir kısmını kaplayan toprak yollarda (genellikle kaldırım taşı döşenmemiş yollarda yazın tozla verilen savaş İstanbul'un özelliklerinden biriydi) bu sürüler sıklıkla kutsal çeşmelerden uzak tutuluyordu. Asker başına haftada on beş donyağı mum da, düzenli yapılan hayvan kesim işinin bir yan ürünüydü (balmumu kandiller Sultanın zevki için ayrılmıştı). Kışla-

7 Askan (1998), 116-25. Kafadar (1991), 273-80. Wheatcroft (1993), 84-137.
8 Ya da metrik ölçü birimine göre, yaklaşık 190 gram.

larındaki barakalarının pencerelerinden yükselen, bir süre sonra çok moda olacak ve gerek Mozart, Haydn ve Beethoven'ın eserlerinde, gerek kurallı Avrupa orkestralarında "Türk" müziği olarak benimsenecek, çembalo, davul, çelik üçgen ve tambur kullanılarak yaptıkları, vurmalı çalgılar müziğinin seslerini duyabilirdiniz. Yeniçerilerin geçit törenlerinde başlarının üzerinde büyük gürzleri hünerle döndürmesi, sonradan Amerikan bando majörlerinin rutini haline gelmiş hareketin öncüsü olan bir Müslüman savaşçı pratiğidir. İslam dinine geçmeden önce Türklerin müziğin gücüne karşı sarsılmaz bir inançları vardı. Onlar için kâinatın kendisi ses tarafından yaratılmıştı; müziğin hem hastalıkları hem de gerginlikleri sağaltma gücü vardı ve birçok Bektaşi tekkesinde müzik terapisine ayrılmış odalar bulunmasının nedeni de buydu. Yeniçeriler İstanbul'un zaten büyük bir çeşitlilik sergileyen seslerine katkı sunuyordu.

Yeniçeriler güvenliğin sağlanmasına, Osmanlı Devletinin doğru düzgün işlemesine ve kaydetmeye değer ihtişamına yardımcı olmuştu. İstanbul'un ürkek bakışlı ziyaretçileri genellikle, bellerinde kuşakları, ayaklarında çarıkları, başlarının üzerinde yükselen şapkalarının ucunda sallanan devekuşu tüyleriyle, Yeniçerilerin kitle halinde yaptığı gösterileri anlatmıştır. 17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, "yetkin ve üstün başarılı" bir program yürüten Enderun mektebinde –Topkapı'daki yatılı eğitim kurumu– eğitim alanlar yalnızca özel olarak keskin zekâlı görülen Hıristiyanlar değildi (Müslüman adayların veya gönüllülerin yerlerini dolduracağı çok sayıda ölü asker vardı). Öte yandan, aynı zamanda Sultanın hizmetkârı olan Yeniçeriler başına buyruktu da. 1604'te Galata sakinleri Yeniçerilerin tüccarları kaçırdığına ilişkin şikâyette bulunmuştu. Ve İstanbul'da ayaklanma baş gösterdiğinde, huzursuzluk Yeniçeri kışlalarının bulunduğu semtlere saman alevi gibi yayılmıştı. 1622, 1632, 1648, 1651, 1655 ve 1656 yıllarında ayaklanmalar çıkmıştı. Bir kabahat ya da suç işlediklerinde, dışarıdan bir mahkemede değil de, üstleri tarafından yargılanan Yeniçerilere giderek, pek kıvanç verici olmayan lakaplar takılmaya başlamıştı: "güruh", "zorba", "haraççı."

Ancak genel anlamda kan akıtmak resmi olarak yaptırıma tabiydi. Topkapı Sarayının dışında İbret Taşları vardı; Sultanın canını sıkmış olanların başları bu taşların üzerinde sergilenirdi. Bu kafa kesmelerle suçlananların başında Yeniçeriler geliyordu. Yedikule Kalesinin surlarında mızrakların ucuna geçirilmiş insan-

lar, yaralı bir halde ölene kadar asılı bırakılabiliyordu. Sultanın koruma birliğini, yüksek eğitimli Yeniçeriler oluşturuyordu. 1605 yılında, İngiltere'den Thomas Dallam'ın bin bir itinayla getirdiği orgunu, kutsal Topkapı mekânı için uygunsuz bir kâfir işi olarak görüp tahrip edenler de Yeniçerilerdi.

Kentsel ve törensel işlevleri ne olursa olsun, Yeniçeri birliklerinin her şeyden önce yapmaları gereken bir işleri vardı: Osmanlı'nın küresel egemenlik hayallerini gerçeğe dönüştürmek. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu erişebileceği en yüksek noktaya erişmişti. Ama daha fazlasını istiyordu. 1683 Şubatında, 12.000 Yeniçeri Viyana'ya doğru yürüyerek, at sırtında, koşarak yola çıkmıştı.

62. Bölüm

BÜYÜK VİYANA KUŞATMASI

MS 1683 (Hicri: 1094/95)

...kendimi senin Efendin kılacağım, seni Doğudan Batıya süreceğim ve Üstünlüğümü Dünyanın sonuna yayacağım... Hiç vakit kaybetmeden seni ve Halkını mahvedeceğim, Cermen İmparatorluğunu zevk için alacağım ve İmparatorlukta korkunç Kılıcımın hatırasını bırakacağım; herkese malum olabileceği üzere, benim Dinimi açıkça yerleştirmek ve Gazabından da, sizi benim elimden kurtarmak için Yardımınıza gelmesinden de korkmadığım Çarmıha gerilmiş Tanrınızı da kovmak benim için bir zevk olacak. Canımın istediği gibi Kutsal Rahiplerinizi Çifte koşacağım ve Köpekler ve başka Canavarlar yesin diye Rahibelerinizin Memelerini açıkta bırakacağım.

IV. Mehmed, İmparator Leopold'a Savaş İlanı[1]

Veni, vidi, Deus vicit. [Geldim, gördüm, Tanrı yendi.]

Jan Sobieski, Papa XI. Innocentius'a mektup[2]

Viyana surları insanı düş kırıklığına uğratıyor. Çok küçük bir bölümü bir seyahat şirketi ile bir postane arasında zar zor tespit

---

1 IV. Mehmed, *The Great Turks Declaration of war against the Emperor of Germany (At his Pallace at Adrinople, Feb 20, 1683)*, G.C. tarafından John Mumford için basılmıştır (1683).

2 Sobieski'nin Papa XI Innocentius'a mektubu, Osmanlılardan alınan "Peygamber Sancağı" ile birlikte gönderilmiştir. Sobieski, Osmanlı güçlerine karşı süvari hücumunu yönetiyordu.
Bu deyiş, Şeytana ve Dönek Meleklere karşı Aziz Anthonius'un, 12. yüzyılda kendi canına kıyma hakkında Portekizli bir kadına verdiği, "Aziz Anthonius kıssası" olarak bilinen Şeytan Çıkarma ritüelinden alınmadır; ayrıca Apocalypse 5.5'e bakın: "Ağlama: Unutma, Davud'un soyundan, Yehuda sülalesinin aslanı kitabı açmak ve yedi mührü kırmak için geldi."

edilebiliyor.[3] Ortaçağ ve erken modern çağdan kalıntıların çoğu, şehrin kanalizasyon sistemiyle ilgili çalışmalar yapılırken ya da fiber-optik kablolar döşenirken şöyle bir görülebiliyor.

Ancak 2015 başlarında, Tulln-on-Danube kasabası yakınlarındaki bir mahzende bulunanlar bize hemen çok canlı bir hikâye anlatıyor. Buraya bir alışveriş merkezi yapmak için 2006 yılında başlayan arazi temizleme çalışmaları sırasında beklenmedik kanıtlar gün yüzüne çıkmıştı. Caddenin yaklaşık bir metre altında, eksiksiz bir deve iskeleti bulunmuştu. Ayrıca bu eski döneme ait, herhangi bir dört ayaklı da değildi. Avrupa'da bulunan, çift hörgüçlü deve ile tek hörgüçlü deve [Bactrian-dromedary] melezine ait ilk eksiksiz iskeletti. İskelet ev araç gereçleri yığını –tabaklar, kalemler, sürahiler– arasında sıkışmıştı ve arkeologlar bu iyi korunmuş ve oldukça mükemmel hayvanın, Osmanlıların 1683 Viyana Kuşatmasından hemen sonra öldüğünü hesaplamıştı.

O halde, neydi bu devenin hikâyesi? Kemiklerinin durumu, bu devenin bir yük hayvanı olarak kullanılmaktan ziyade savaşa sürülmüş olduğunu akla getiriyordu. Osmanlı ordugâhından ya da savaş alanından mı kaçmıştı acaba? Yöre halkı tarafından ele geçirilmiş olabilir miydi? Hayvanın başı dik, kemikleri sağlam, saygın bir şekilde gömülmüş olması, bu devenin geri çekilen Osmanlı ordusu –ya da aç Viyanalılar– tarafından kesilmediğini, aksine bir tür merak nesnesi, egzotik bir hatıra olarak doğal ömrünü tamamlamasına izin verilmiş olduğunu gösteriyordu.

Bu, insanın ağzının suyunu akıtan türden bir arkeolojik bulgu; öte yandan söz konusu deve aynı zamanda, tarihsel süreç içindeki o an için bir alegoridir de. 1683 yılında, hâlâ deli gibi merak uyandırıcı ve askeri bakımdan etkileyici olmakla birlikte, Osmanlılar artık kendi hikâyelerinin yazarları olmadığı gibi, akınların ve kültürel hâkimiyetin yükselişini devam ettirdiği bir zaman da değildi.

Batıya yönelik Osmanlı saldırısı, İstanbul'da, bir parça halk tiyatrosuna benzer şekilde başlamıştı. Topkapı Sarayının kapısına, yaldızlı bir sırığın tepesine at kuyruğu geçirilmiş, kırmızı renkli bir sancak, tuğ, dikilmişti. Boğazın esintisinde salınan at kuyruğu, Sultanın, yüzlerce yıl önce serin göçebe çadırından çıkıp yaptığı gibi, halkı silah kuşanmaya çağırdığı anlamına geliyordu. Hazırlık olarak Osmanlılar zaten köprüler inşa etmiş, yolları

3 Surların üzerindeki arkeolojik çalışmalar ve restorasyon faaliyetleri sürmektedir.

onarmış, impatorluk çapında her yerden mühimmat ve cephane toplamıştı.[4]

Şehrin dışında, devlet tarafından el konulan bir çayırlıkta toplanan Osmanlı güçleri titizlikle örgütlenmişti. Büyük, savaş vurgulu çalgıları, içine beş adamın girebileceği kadar büyük ve deve gücüyle gerilmiş davullar, korkutucu bir gümbürtüyle çalınmaya başlamıştı. Söylenene göre, bazı seferlerde, şehirden ayrılmayı bekleyen ya da savaş alanına gelen Osmanlı orduları etrafında yakılan kandillerin sayısı o kadar fazla olurmuş ki, bu kandiller ışıklardan bir gül bahçesini andırırmış. Surları tahrip etmek, gemileri ve insanları patlatmak için barut kullanma konusunda kendine çok güvenen Osmanlılar, savaş öncesinde, renkli barutla da atış yapıyorlarmış. Sünnet olmuş şehzadelerin Topkapı Sarayına dönüşlerini kutlamak için "havai fişekler" atılırmış.[5] Batılı kaynaklar, büyük küçük fark etmez, ordunun sefere "inanılmaz gösterişli törenler"le uğurlandığını anlatmıştır. Eğer ordu zaferle dönerse, atlar tüylerle süslenir, kadın, erkek ve çocuklar yol kenarına dizilir, bazen vahşi hayvanlar sokaklarda gezdirilir, hatta en yoksullar bile evlerinin kapılarında mumlar yakarmış. Yüzlerce koyun (arada sığır) kesilir ve brokarlar, kadifeler ve damaskolar pencerelere veya dükkân vitrinlerine asılır ya da Sultan ve adamlarının ayaklarının altına serilirmiş. "Bir Pagan'ın zafer kazanmasından başka, tek bir adamın bu kadar bol keseden övülüp yüceltilmesinin imkânı yoktur."[6]

16. yüzyıldaki coşkulu, kıtalar arası genişlemenin ardından, Osmanlıların hırsı tavan yapmıştı. Artık Sultanın pusulası Batıdan başka bir yön göstermiyordu. Önemli bir armağan olan – korkunç hava koşulları yüzünden saldırılarının sonuç vermediği 1529 yılında Osmanlıların elinden kurtulmuş olan– Viyana'yı almak ve sonra da Tuna boyunun kontrolünü ele geçirmek istiyordu. Bu doğal sınırda sağlayacağı hâkimiyet Avrupa'nın geri kalanının kapısını açacaktı.

---

4 *Nahere Untersuchungder Pestansteckung,* 42, Pascal Joseph von Ferro, Joseph Edler von Kurzbek k.k. Hofbuchdrucker, Viyana, MS 1787.

5 MS 1526 Mohaç Muharebesi arefesinde "kandiller armadası": Sultanın vakanüvisi Solakzade, "Sanki yedi göğün yıldızları toplanmıştı. Her yer aydınlanmıştı ve vadiler bir gül bahçesine dönmüştü" diye yazmıştır. "Köslerin, davulların ve boruların sesi her yeri kaplamıştı ve yer gök birbirine girmişti" diye yazmıştır. Solakzade, *Solakzade Tarihi,* 1999 çevirisi, 40. Ayrıca bkz. Jezernik (ed.) (2009), 38-9 ve Ware Allen (2015), 155.

6 Georgievitz (1661), 46.

Tuna Nehri her zaman ilgi odağı olmuştur. Danube [Tuna] adı zaten neredeyse kesin olarak Ön-Hint-Avrupa, *da* –hızlı, şiddetli ve kıvrılarak akan su– sözcüğünden türemiştir. Bugün anıtsal metal kapılarıyla, suyolundaki beton-istihkâmların mekanik açılıp kapanışları, bize bunun dizginlenmesi gereken vahşi bir nehir olduğunu hatırlatmaktadır. Viyana'dan Budapeşte'ye ilk gezi teknesi 1830 yılında yola çıkmıştır; ancak bin yıllık dönemde burası, yerine getirmesi gereken ciddi bir işi olan bir suyolu olmuştur. Altları düz mavnalar bugün bile Tuna boyunca, Karadeniz'den yığınlar halinde odun kömürü, Kırım buğdayı ve Orta Avrupa boyunca yer alan üretim bantlarından yeni çıkmış otomobiller taşımaktadır.

Tuna, Roma İmparatorluğunun uzun sınırını –Gotların 4. yüzyılda unutulmaz bir biçimde geçtigiği sınırı– oluşturuyordu ve Roma nehir filosunun yuvasıydı. Bu nehir, malların ve orduların taşınabildiği bir ana damar niteliğindeydi. Çıktığı Haçlı Seferi ardından Avusturya'da yakalanıp utanç içinde Tuna yoluyla evine gönderilmiş olan Aslan Yürekli Richard için alınan muazzam fidye, her şeyden önce Viyana'nın yüksek, tuğladan yapılmış şehir surları için harcanmıştı. Bu surlar, 1529'daki Osmanlı kuşatması sırasında 3000 taş gülleli topla dövülmüş ve altı oyulup patlatılmış olmasına rağmen, dillere destan bir biçimde dayanmıştı. Tuna üzerindeki vergi haklarının satışı, en sonunda Osmanlı sarayına nakit akışını sağlamıştı. Bu gelir, 18. yüzyılda, Lale Devri diye bilinen, Sultan III. Ahmed'in billur gibi parlak lalelerle donattığı, Boğaz'ın serin esintisinde salınan, ipeksi çiçek başlarını aydınlatsınlar diye kaplumbağaları sırtına mum bağlayarak dolaştırdığı bir dönemin parasal kaynağı olmuştu. Bir sonraki yüzyılda Rus ve Osmanlı güçlerinin Aşağı Tuna üzerindeki sürtüşmeleri, Birinci Kırım Savaşının fitilini ateşleyecekti. Tuna pek çok kuşağın hayatını şekillendirmiş bir nehirdir; onun tarihi hem Doğunun hem de Batının kolektif hafızasının asli bir unsurudur.

Ne var ki, 1683'te su tanrıları Osmanlıların yanında değildi. Ordusu 80.000 kişilikti ve Balkan topraklarını geçtiğinde, ordugâhlarında iyimserlik had safhada olsa gerekti. Habsburg İmparatorluğunun başşehri Viyana yalnızca Tuna üzerinden Karadeniz'e değil, güneyden kuzeye uzanan ticaret yollarını da kontrol ediyordu. Bununla birlikte şehir 1679'dan beri, veba salgınından ötürü zayıf düşmüş haldeydi. Osmanlı toprakları, Batıda Budapeşte ve Saraybosna'ya kadar uzanıyordu. Viyana'nın bir sonraki adım olacağı çok açıktı. İstanbul'un Batı Avrupa üzerinde hâkimi-

yet kurma fikri yeni değildi. İstanbul sokaklarında bu topraklar sıklıkla Kâfiristan olarak anılıyordu.

Viyana'yı kuşatan Yeniçeriler ve ordugâh mühendisleri hemen işe koyularak, kuşatma makinelerini kurmuş ve Osmanlı askerlerinin usulca ilerleyen hedefler olarak, avlanmandan şehir surlarına yaklaşabilecekleri siperler kazmışlardı. Üç ay boyunca inatla ve azimle ordugâhlarını kurmuşlardı. Saldırıya hazırlanan Yeniçeriler, uzun geceler boyu savaş şarkıları söylemişti: Gürültülü ve son derece saldırgan bir coşkuyla, davullar ve ziller, kavallar ve trompetler savaşçıları havaya sokmak için var gücüyle marifetini gösteriyordu. Viyana burçlarından bakıldığında, Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Ukrayna'dan gelmiş, çok farklı etnik kökenleri olan birbirine bağlı gruplardan oluşan bir ordu görünüyordu.

İlk büyük çatışma öncesindeki gece, Osmanlılar bir şenlik düzenlemişti; sanki daha şimdiden savaş ganimetlerini kutluyorlardı. Sadrazam Kara Mustafa Paşa tören kılıcı ile hançerini ve Sultanın bir fermanını öpüp alnına koyarken, teşrifatçılar hep bir ağızdan "Hayırlara vesile olsun!" diye bağırmıştı. Sancaklar ve tuğlar açılıp dalgalandırılmıştı: Önce gökler işgal ediliyordu.[7]

Sultan sadrazamı ve öteki önde gelenleri çadırına çağırarak, onlara inançları uğruna ölümüne savaşmalarını emretmişti. Osmanlılar surlara yaklaşırken, "Allah! Allah! Allah!" nidaları her yanı sarıyor, karanlığı ve göğü deliyordu.[8] Viyana'da muhasara altında olanlar daha şimdiden açlıktan ve hastalıktan kırılıyordu. Osmanlı barut ve topları işlerini yapıyor, surlarda güllelerin etkisiyle göçükler oluşuyordu. 8 Eylülde, Bakire Meryem'in Doğum Günü vesilesiyle tutkulu bir kutlama vardı. Viyanalıların İmparatoru Leopold'un dedesi II. Ferdinando, Bakire Meryem'i Habsburg ordularının *generalissima sacrale*si ilan etmişti. Eylül ayında bu bölgede günbatımı mısır sarısı, ay da portakal kırmızısı olur; rüzgârlar toprağın tozunu havaya kaldırır. Ama şimdi tozu toprağı kaldıran, atların yeri döven toynakları, muazzam bir süvari sal-

---

7 Murphey (1999), 152. Baer (2008), 216; Baer, *The Events or Calamities of Vienna (Vekayi-i Beg)* kitabında Ahmed Ağayı tartışır: Bkz. 213 vd.

8 "Ay doğmadan önce [25 Ağustos] Sadrazam Hazretleri siperlere girdi ve Hüseyin Paşayı, Bekir Paşayı ve Yeniçeri ağalarını... ve diğer komutanları huzurunda topladı. Hepsine ciddi uyarılarda bulundu ve bu hakiki inancı refaha eriştirmeyi ve her yana yaymayı amaçlayan harekâtı başarıyla sonuçlandırmak için her birinin elinden gelenin en fazlasını yapmasını emretti... Görünüşe bakılırsa sanki savaş hiç bitmeyecekmiş gibiydi ve çatışmalar inanılmaz bir acımasızlıkla sürüyordu." Bkz. Stoye (2012), b. 8.II.

dırısı oluyordu. Ve son anda Hıristiyan liderler, Viyana'nın acil yardım çağrılarına yanıt verdmişlerdi. Burada neredeyse kesin 20.000 at ile süvari vardı ve şimdi takviye olarak gelen bir Hıristiyan ordusuyla birlikte 60.000 kişilik bir kuvvet oluşmuştu.[9] 9 Eylülde bu kuvvet saldırıya geçecekti.

Sakin günlerde gri Tuna'ya yüce bir huzur çöker. Inn Nehrinin Alpler'den getirdiği yeşil mineraller suya karışınca, Tuna'da mermer yüzeyi andıran bir ters akıntı belirir. Geceleyin ağaçların arasındaki karacaların, su samurlarının, misk sıçanlarının (belki vizon, eğer şanslıysanız) şaşkın parlak gözleri fenerlerin ve flaşların ışıklarını yansıtır; karabataklar suya doğru sarkan dalların üzerine tünemiştir. Bütün bunlara Neolitik dönem tüccarları, misyoner rahipler, Romalı sömürge askerleri ve tarihöncesinden beri bu suyun gücüyle işlerini yürüten nehir haydutları birinci elden tanıklık etmiş olmalı. Ancak 1683 yılında nehir, Viyana dışında, kitlesel bir kıyıma tanıklık ediyordu: Önce, söylenenlere göre, Osmanlılar tarafından 30.000 Hıristiyan esir alınmıştı ve Sultanın adamlarından da 10.000 kişi esir düşmüştü. Buna göre, Osmanlılar savaşta ağır basmaya başlamıştı.[10] Nehirde yüzen bedenler öylesine yoğundu ki, bazı Osmanlı askerleri insanlardan oluşan basamaklara tırmanarak kaçmıştı.

"Türk"ün yenilgiye uğratıldığına ve Tuna kıyılarındaki savaş sahnelerine dair haberler Batı Avrupa'da saman alevi gibi dört bir yana yayılmıştı ve halkın tüketimine sunulmak üzere basılı olarak dağıtılmıştı: "...İmparator Tuna'ya sefer düzenledi ve Şehre giden Köprüyü ele geçirdi ve Suben Kapısından şehre girdi... hem Türklerin ve Hıristiyanların hem de Atların o kadar çok sayıdaki Ölü Bedenleri arasından bu kadar kısa bir sürede geçip kurtulmak imkânsızdı; Yol üzerindeki koku öylesine güçlüydü ki, tek başına o bile bir Salgına neden olmak için yeterliydi."[11]

---

9 Bu savaştaki gerçek insan sayısı konusunda kaynaklar farklılık gösteriyor; ama bu tarihte, en büyük süvari birliğinin yer aldığı savaş olmuştur: Sobieski komutasında 20.000 süvari ve 3000 ağır zırhlı süvari; 47.000 Alman/Avusturyalı ve 37.000 Polonyalı/Litvanyalı vardı; Osmanlılar safında ise 22.000 Yeniçeri; 100.000 piyade; 40.000 Tatar yedek kuvvet bulunuyordu. Overy (2014), 58. Ayrıca bkz. Varvounis (2012), 152; Jenkins (2000), 205.

10 "8 saatlik savaşın ardından, karanlık iki tarafı da geri çekilmek zorunda bıraktı. Ertesi sabah, Türkler Sobieski saldırısından sonra savaş alanında 10.000 ölü bırakarak, bozguna uğramış halde çekildiler. Savaşta 3000 Hıristiyan ölmüştü." Jenkins (2000), 205.

11 Bkz. *A True and Exact Relation of the Raising of the Siege of Vienna and the*

Yaygın, dilden dile dolaşan söylentiye göre, Osmanlı ordugâhından, 428.850 mermi yapmaya yetecek kadar kurşun ganimet olarak elde geçirilmişti. Başarısız Viyana Kuşatmasının ardından esir alınan Osmanlılar, Batılı kralların hizmetine verilmişti. Bunlardan, *Some Memoirs of the Life of Lewis Maximilian Mahomet* adlı kitabın da yazarı olan kişi, İngiltere Kralı I. George'un Özel Hazinedarı olmuştu.

Viyana surları ve kapıları sembolik anlam kazanmıştı. Aşırı uçlara yakın politik gruplar bu kapı ve surları "ilk 9/11'i önleyenler" olarak niteliyor. Ne var ki, ne kadar Batının koruyucuları olarak göklere çıkarılmış olurlarsa olsunlar, tarihi yapan, Osmanlı güçlerini püskürten, tek başına Viyana surları değildi. Bu müstahkem mevkiler aslında Osmanlı topçuları ve barutu tarafından sarsılmıştı. Ancak artık İstanbul hükümdarları aleyhine işleyen şey devasa surlar değil, Fatih Sultan Mehmed'in başından beri korktuğu birlik; Hıristiyan Avrupa'nın birliğiydi.

Viyana yenilgisinin ardından, Batının kapılarını açmaya ne kadar yaklaşmış olduğunu bilen Sultan öfkeden deliye dönmüştü. MS 1683 yılının Noel Günü arifesinde, Belgrad'da, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşanın kellesi alınacaktı.[12] Osmanlı devlet kademelerindeki terfiler bir tasarruf önlemi olarak durdurulmuştu. Osmanlıların sıkıntılı durumuna ilişkin haberleri alan Ruslar, bir milyon at, 300.000 piyade ve 100.000 süvariyle birlikte Moskova'dan yola çıkmıştı. Niyetleri, Osmanlı saltanatına öldürücü bir darbe indirmekti. İstanbul'da, tüylü şapkaları ve pirinç sarısı kuşakları içinde hâlâ burnundan kıl aldırmaz bir edayla dolanan Yeniçeriler bir kere daha ayaklanarak, başlarındaki ağalarını ve yeni sadrazamı öldürdükten sonra, sadrazamın haremini basıp karısını ve kız kardeşini delik deşik etmiş, ölü bedenlerini de sokaklarda sürüklemişlerdi.[13] Viyana Kuşatmasının İstanbul'daki resmi sunumu ve onun şarkılarda ve resimlerdeki yansımalarına bakarsak, ortada bir sorun yoktur havası hâkimdi: Savaş alanında asayiş sağlanmıştır ve her şey olup bitmiştir.

Seyyah yazar Evliya Çelebi, İstanbul'da kulak verilmesi gereken en gözlemci ve mest edici seslerden biridir.[14] Yazdığına göre, rüyasına girip onun şehrini yürüyerek gezmek isteyen Hz. Mu-

---

Victory obtained over the Ottoman Army, the 12th of September 1683.

12 Jenkins (2000), 206.

13 Bkz. Goodwin (2006), 176-7.

14 Bkz. Dankoff ve Kim'in (2010) mükemmel çalışması.

hammed Evliya'ya şöyle demiştir: "...Doğduğum yeri gözlerimin önüne getirmeye başlıyorum, kralların kıskandığı ve teknelerin limanı olan yeri, Makedon diyarının güçlü kalesi... İstanbul'u."

Evliya, hayatta yarısı-dolu-kap misali şahsiyetlerden biridir. Onun için, "O kimin arabasına binerse onun türküsünü söyler ve karnını kim doyurursa ona methiye düzer"[15] denilmiştir. Bazıları tarafından Osmanlı'nın Herodotos'u olarak görülen Evliya Çelebi şehrin karakteri, tavernaları, camileri ve müptelaları hakkında sevgiyle yazmıştır ve başka bir yere gittiğinde de (Kırım'dan Çerkesya'ya, Kudüs'ten Sudan'a, kırk yıl dolaşmıştır kendisi) İstanbul'un geniş topraklarını anlatan ve zevkle okunan şahane metinler ortaya koymuştur: Örneğin trapez sanatçılarının yıllık toplantısı; Nil'de timsahlarla cinsel ilişkiye giren kabileler; ve Viyanalı kadınların serbest tavırlarına ilişkin hiç de hoş karşılamayan bir anlatım. Bazen ipin ucunu kaçırmış olsa da, Evliya Çelebi dindar ve yurtsever biriydi; Osmanlı ordusunda da hizmet etmişti kendisi ve kuşatmadan yirmi yıl önce Viyana'yı da ziyaret etmişti. Kahire'de ölüm döşeğindeyken yazdığı son yazılarından biri, 1683 kuşatmasıyla ilgili. Metnin havası ondan beklenmeyecek bir biçimde elemli. 1665 yılındaki ziyaretinde, Evliya Çelebi Viyana'nın Müslüman olması gerektiğini ifade etmiştir; ancak heyetten deli gibi bakan bir derviş, bir kehanette bulunuyormuşçasına bağırmıştır: "94'te [yani Hicri 1094, yani 1683'te) Allah bu parkı ve etrafı surlarla kaplı Viyana şehrini İslamın ellerine vermesin; çünkü onlar bütün bu binaları yakıp yıkacak."[16] Derviş bir kâhinmiş meğer.

1698 yılında Boğaz'ın Asya kıyısında bir sadrazam tarafından yaptırılmış, son derece süslü ve boyalı, tek başına duran bir yalı (Amcazade Yalısı) bugün de –neredeyse– ayakta duruyor. Muhtemelen şehirde bugüne kadar kalmış en eski ahşap yapı ve geriye kalmış giriş salonuyla, sanki bir Vietnam balıkçı kulübesi gibi, çürümüş direkleri üzerinde suyun kıyısına tutunmuş. Bu yalı, 1699 yılında Karlofça Antlaşmasının imzalandığı yerdir ve bu antlaşmayla Osmanlı İmparatorluğunun büyük bir kısmı Avusturya, Venedik, Polonya ve Rusya'ya verilmiştir. Antlaşmanın şartları şehrin dragomanlarından biri tarafından müzakere edilmiştir. Batılı milletler artık başşehirde mevcut Hıristiyan kiliselerini onarmak ve yenilerini yapmak hakkına sahiptir. Batıda bozguna uğrayan

15 Dankoff (2004), 117.

16 *A.g.e.*, 105-6. Bu konudaki yardımlarından dolayı Profesör Dankoff'a çok teşekkür ederim.

Osmanlılar bir kere daha gözünü Doğuya dikmiştir. 1689'da, II. Süleyman, Babür İmparatoru Evrengzib'e bir elçi yollayacaktır; ancak her şey için çok geç kalınmıştır. Amcazade Yalısı sanki kendi çöküşünü önceden görmüştür.

Osmanlıların zor günleri başlamıştı. Manila üzerinden yeni ticaret yolları açılmıştı; Çin (2008'de Oxford, Bodlein Kütüphanesi arşivlerinde keşfedilen, 17. yüzyıldan kalma ayrıntılı bir Doğu Asya haritası olan Selden Haritasından anlaşılacağı üzere) deniz yollarını daha etkili kullanmaya başlamıştı.[17] Güç giderek başşehirden bölgelerdeki küçük hanedanlara kayıyordu. Osmanlı sarayı, Batılı kaynaklar tarafından kendi başına bir parodi olarak gösteriliyordu. Daha bebeklikten itibaren Kafeste, Prenslerin Kafesinde (bir tür altın kafes) tutulan ve her gün öldürülme korkusuyla büyüyen "Deli" lakaplı Sultan İbrahim, iddiaya göre, aşırı doz afrodizyak yüzünden aklını yitirmişti. Söylenenlere göre, bu şehvet düşkünü Sultan bakireleri topluyor ve kendisi onların ırzına geçerken cariyelerin kavga etmelerini istiyormuş. Körlere ev sahipliği yapmış Prens Adaları, bir adalar topluluğu içinde sürgünlerin derecesine göre kuzey, güney ve batı adasına gönderilmesiyle bir ilkti. Bazısı etrafı sularla çevrili toplama kampından biraz daha iyiceydi; bazıları da sarayın mevcut güç oyunlarında kendilerine uygun yer bulamamış devlet ricalinden ya da sultan ailesinden birileri için teselli mükâfatıydı. Fiziksel ve politik etkilerin toplaşmasıyla, İstanbul'un güvenliğini tehdit edecek bir kusursuz fırtına oluşmaya başlıyor gibiydi. İklim değişikliği ekinleri etkiliyordu; İslam veraset hükümleri büyük kişisel birikimlere cevaz vermiyordu ve 1500 ila 1800 yılları arasında, nüfusları 10.000'i bulan bir dizi Osmanlı yerleşimi neredeyse olduğu yerde saymıştı. Britanya'nın Hindistan üzerindeki artan ağırlığı, geleneksel Asya ticaret yollarını geçersiz kılmıştı. Zaman yabancı diyarlara masraflı, başarısız seferlere çıkma zamanı değildi.

Osmanlılar henüz bunu fark edebilmiş değildi. Bu arada, bozguna uğrayıp Viyana kapılarından dönerken ordunun dağılması, aynı zamanda Yeniçeriler için sonun başlangıcı anlamına da geliyordu.

Akıntı nihayet tersine dönüyor olabilir miydi? Yani Viyana'nın doğusu artık evlerinin güven içinde olduğundan ve kızlarının, kız kardeşlerinin ve eşlerinin artık her an ellerinden alınıp, bir paşanın çadırında ya da bir sultanın hareminde bir zevk nesnesi haline

---

17 Frankopan (2015), 261-2.

gelme tehlikesi içinde olmadığından emin olabilir, yataklarında rahat bir şekilde uyuyabilir miydi? Son 200 yıldır İstanbul ve Kahire merkezli ve hem Asya'yı hem de Avrupa'yı içine alan, giderek genişleyen bir Beyaz köle ticaretinin mevcudiyeti Doğu kadar Batının da kolektif hayalgücüne hâkim bir olgu haline gelmişti. Thomas Dallam'ın heyecanlı raporlarından Edward Barton'un bir mediatrix [arabulucu] olarak Osmanlı Sarayının güçlü bir kadınına ilişkin canlı anlatımına, bir şablon otuşturulmuştu. Çoğu Batılının, İstanbul'da yaşayanları Müslüman, İslam dininin takipçileri olarak görmesi ancak 17. yüzyılda olmuş bir şeydi. O zamana kadar onlar her zaman "Türkler", "Sarazenler" ya da "Mağribiler"di.

Osmanlılar savaşta yenilmiş olabilirdi; ancak insanlar arası bir uluslararası ticaret ekseni olarak ya da "öteki"ni oluşturan şeyin bir fikri olarak, bir 200 yıl daha gürbüz varlığını sürdürecektir. Bütün Batıda erkek yazarlar, sanatçılar ve diplomatlar orantısız bir biçimde, hadımlar için ve Sultanın sarayında korudukları kadınlar için İstanbul'da hayatın nasıl olduğuyla ilgilenmiştir. İstanbul şehri yaşanandan çok hayal edilen bir fenomenle, yani Haremle eşanlamlı hale gelmiştir.

63. Bölüm

BEYAZ KÖLE TİCARETİ VE BEYAZ VEBA

MS 1348-1919 (Hicri: 748-1338)

...[Çocuklar] Stamboul'da mutlu ve şahane bir hayata geçecek; ve güzelliklerinin fiyatı belki aileyi açlıktan kurtaracak ya da barut almalarına ve bağımsızlıklarını korumak için ateş etmelerine hizmet edecek.

Dr. Moritz Wagner, *İran, Gürcistan ve Kürdistan'a Seyahatler*[1]

Sultanın karısı gibi, elmaslar ve ihtişam içinde yaşa.

Geleneksel Kafkas Ninnisi[2]

Konstantinopolis-İstanbul merkezli, haşin seks-kölesi ticaretinin uzun bir geçmişi vardı. 14. yüzyıldaki Kara Ölüm (tahminen 75 ila 100 milyon cana mal olmuş) akabinde Avrupa ve Asya çapında yaşanan büyük nüfus kayıplarının ardından, her türlü işgücü dışarıdan bir yerlerden gelmek zorundaydı. Değerli yüklerini güven içinde muhafaza etmekte üstlerine olmayan, büyük denizlere elverişli hızlı tekneleriyle Venedikliler ve Cenevizliler pusulalarını doğuya ayarlamıştı. Karadeniz ötesindeki topraklar, bilhassa zengin av sahaları olduklarını kanıtlamışlardı. Haçlılar Ortadoğu ticaretini sekteye uğratırken, kurulan köprübaşları sayesinde İtalyanlar, parşömen üzerinde, Papalık tarafından icazet verilmiş bir işi çok iyi geliştirip ilerletmeye koyulmuştu. Bu acımasız veba, Çinghay-Tibet platosundan kaynaklanmış (yakın zamandan beri uzmanlar, Yersinya bakterisinin kara farelerden ziyade Asya çöl faresinin pireleri tarafından taşınmış olduğunu savunmaktadır) ve İpek Yolu boyunca batıya yayılmış olabilirdi; ancak çözüm şimdi, sorunun kendisi gibi aynı yönden gelecekti. Baharatları unutun; insanlar yeni bir son moda emtia olmuştu.

1 Wagner (1856).
2 Mansel (2011).

Bu insan trafiğinin ölçeğini anlamak için, Karadeniz'in Gürcistan kıyısında bir liman olan ve aslında Byzas'ın Byzantion'u kurduğu iddia edilen yıllarda Yunanlar tarafından kurulan Poti kasabasına gitmemiz gerekiyor.[3] Bugün Poti, Karadeniz'de gidip gelen muazzam yük gemileriyle kömür ve tahıl nakli gerçekleştiriyor. Sahil boyunca doğuya doğru, buraya MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda önce geçici olarak, ardından büyük kalabalıklar halinde gelmiş göçmen Yunanların mezar yerleri uzanıyor. Buranın, İason ve Argonautların uzun yolculuklarının ardından karaya ilk ayak bastıkları yer olduğu rivayet edilir. İason ve adamları ardından, Altın Postu geri almak, ejderhalarla savaşmak ve Medea ile ailesini perişan etmek için Phasis Nehri (bugünkü adı Rioni) boyunca içerilere ilerlemiştir. Poti'yi geçince, İran ve Türk büyük ve küçük âlemcilerini kendine çeken yeni bir Gürcü eğlence merkezi Batum gelir. Neon ışıklı gece kulüpleri, yüzme havuzlu daireleri ve toz toprak ve çamur içindeki arka sokaklarıyla, uzak geçmiş burada çok yakın görünmektedir. Sivrisinekler bir sorundur. Antikçağdan beri uluslararası bir çalışma ve seks amaçlı köle ticaretinin ilk istasyonu olan bu limana girip çıkanlar üzerindeki sis perdesini aralamak için aşırı çaba sarf etmeniz sağlığınıza zarar verebilir. Asırlardan beri Poti erkeklerin, kadınların, kız ve erkek çocukların, İstanbul'daki köle pazarlarında satılmak üzere batıya doğru çıkacakları yolculuklarında, ahşap teknelere balık istifi doluştuğu yerdi.

İstila, savaş, korsan saldırıları şart değildi. Karadeniz insan ticareti, yerel ürünü pazarlayanlar için hevesle teşvik edilen, kârlı ve oturmuş bir iş koluydu. Kadınlar aracı olarak özellikte aktifti. Kuzey Afrika'da, bugün insan kaçakçılığı ağında iş yapan belli bazı kadınlarınkine son derece benzer bir biçimde çalışan bir kadın köle tüccarına ilişkin kanıtlar bulunmuştur. MS 4. yüzyılda doğduğu yer olan, bugünkü Cezayir'de bulunan Hippo hakkında yazan Aziz Augustinus'a göre, bu kadın ev alma vaadiyle "Giddaba Dağı" yöresinden kızları kandırıp onları hapsediyor, sonra anlaştığı tüccarlara satmadan önce korkutuyor ve dövüyormuş.[4] Osmanlı topraklarındaki köleler içinden güçlü kuvvetli olanlar tarlalarda çalışmak, özellikle de Kıbrıs ve Girit'te yetişen şeker kamışını toplamak üzere gönderiliyordu. Ancak bunların büyük bir kısmı –her

---

3 İki yerleşim yeri arasındaki bağlantı bugün bile hatırlanır. Poti'deki, 1907 yılında inşa edilmiş katedral Konstantinopolis'teki Ayasofya'yı model almıştır.

4 Augustine of Hippo, *Letters* 10.6, çev. Eno (1989).

iki cinsiyetten de özellikle güzel ve hoş olanlar– Haremin ya da evlerde hizmetçiliğin yolunu tutuyordu. Yılda 2000'e varan sayıda köle Karadeniz üzerinden taşınıyordu. 17. yüzyıl İstanbul'unda nüfusun yüzde 20'si özgür olmayan insanlardan oluşuyordu; bu rakam o tarihte Venedik'te yüzde 3'tü.

Ne var ki, Osmanlı döneminden itibaren (denebilir ki, antik Romalıların Kafkasya'dan hadım ithal etme modası kadar eski tarihte başlayan) seks ve hizmetçilik için ya da dekor olsun diye satılmak esasında bir fırsat olarak görülüyordu. Byzantium'da, Haçlı Seferleri sonrasında, kölecilik bazı zamanlar neredeyse mesihçe bir nitelik kazanmıştı ve köle gemilerinin sancakları bazen haçlarla bezeniyordu. Osmanlı yönetimi altında, işler değişmişti. Savaşta esir alınmadıkça ya da din değiştirmedikçe Müslümanlar köle alınamazdı. Gürcistan, Ermenistan, Balkanlar, Yunanistan ve Rusya'dan Müslüman olmayan kadınlar, sultanların anneleri mertebesine kadar yükselebiliyor, oğlan çocukları ve genç erkekler de sadrazam olabiliyordu. Özgür Stamboul Müslümanlarının şehri terk ederek bir süre Kafkas Dağlarında vakit geçirdikten sonra –yüksek bir kariyer elde etmek için– köle olarak satılmak üzere, adı sanı belirsiz bir mürted olarak şehre döndüğüne dair hikâyeler bile anlatılmaktadır. En genç olanların birçoğunun yolu satılmadan önce İstanbul'daki konaklara düşüyordu. Eğitilip çeki düzen verilen, yol yordam öğretilen kızlar, onları alanlar için kârlı evlilik ürünleri haline geliyordu. Binlercesi için ve kuşaklar boyunca, bu basitçe, o zamanlar işler öyle yürüdüğü için olan bir şeydi.

Ancak biz bu sisteme daha yakından bakıp, gerçekten neyin olup bittiğini gözden geçirmek zorundayız. Ermenistan dağlarından ya da ovalarından toplanmış, üç yaşına kadar küçük kız çocukları, Poti limanındaki nakliye gemilerine gelebiliyordu. Poti çevresinde iklim, subtropikal denebilecek bir iklimdi. Buradaki rutubetli hava, egzotik kuşlar için olduğu kadar böcekler için de, özellikle de, bugün bile büyük bir baş belası olan sivrisinekler için de uygundu. Sıtma sık sık baş gösteren bir sorundu. Taşınma sırasında insan yükü genellikle güvertenin altında muhafaza ediliyordu. Poti limanından başlayan, Karadeniz boyunca süren ve Boğaz'dan geçilerek son bulan yolculuk boyunca, genellikle Trebizond'da mola veriliyordu (Osmanlılar döneminde Trabzon olacaktı) ve bu yolculuk yaklaşık üç hafta sürüyordu. Bu değerli yük, İstanbul'a varınca, bozuk ya da mükemmel olmak üzere ayrılıyor ve genellikle köle pazarına, Kapalıçarşı'nın köşesindeki **Süleyman**

Paşa Hanına getiriliyordu. Erkekler Eski Pazarda çıplak olarak da satılabiliyordu. İstanbul memurları şehrin kapılarında zaten her sevkiyat için bir vergi alıyordu (16. yüzyılda kişi başına dört altın alınıyordu) ve sonra ayrıca hem satıcılar hem de alıcılar bir vergi ödemek zorundaydı.[5]

Bugün insan ağıllarının yerine almış olan evcil hayvan pazarında kanaryalar, kaplumbağalar ve sülükler bulabilirsiniz. Büyük bir tahta kapıyla korunan, her gün öğlen kilitlenen bu yerde, en azından 16. yüzyıldan itibaren, canlı insan ürünü ya tahta direkler üzerindeki platformlarda ya da –özellikle değerliyse mal– ayrı bölmelerde sergileniyordu. En çok aranan Çerkes kadınları 15.000 kuruşa kadar alıcı bulabiliyordu. Burada oğlan ve kız çocukları ve genç kadınlar satılırken, hem Batılı hem de Doğulu seyyahlar bu manzarayı seyrediyordu; köle takası popüler bir seyircili gösteri haline gelmişti. Bazı ziyaretçiler, başka insanları satın almayı alışkanlık haline getirmişti; paraları bitince sadece seyretmek için geliyorlardı.

Köle Pazarı, Konstantinopolis: 1829-30 yıllarında, Yunan bağımsızlığını müzakere eden diplomatlarla birlikte şehri ziyaret eden Sir William Allan tarafından yapılmış tablo. İlk kez 1838 yılında Londra'da sergilenmiştir.

İstanbul'da bir hane tarafından satın alındıktan sonra kızlara konferans kartları gibi üstlerine iliştirilen yeni Farsça isimler ve-

5 Mansel (1997), 131.

riliyordu. Eğer Sultanın sülalesine satılmışlarsa, kendilerini hemen, Siyahi, hadım mahpus arkadaşlarının yanında buluyorlardı. Erkeklere de yeniden bir ad veriliyordu. Artık onlar kulağa hoş gelen Nergis, Gül, Sümbül, Karanfil gibi isimlerle çağrılıyorlardı.

Harem binalarının içine alınan yeni gelmiş köleler, bir sürü karanlık ve iç içe geçmiş odalardan ve koridorlardan geçiriliyor ve belki bu arada, Harem endüstrisini verimli kılan kızlar ağası, hazinedar ağa, çamaşır usta gibi bazı hizmetkârlara gösteriliyorlardı. Topkapı da bulunan, Sultanın Harem dairesinde oturma odaları, bir kütüphane, bir cami vardı. Gözetleme deliklerinden kızlar, şatafatlı sarayın ötesini, şehrin malum gökkuşağı tonları içinde, mesleklerine göre çeşitli renklerle kodlanmış saray efradını –ulema mor, mollalar koyu mavi, seyisler cam yeşili giysiler içindeydi; Babıâli memurları sarı ayakkabılar, saray zabitleri kırmızı, ziyaretçi Yunanlar siyah, Ermeniler menekşe rengi, Yahudiler de mavi çarık giyiyorlardı– seyredebiliyordu. Enderun Mektebindeki Yeniçeriler de ulaştıkları mertebeye bağlı olarak farklı renklerde giyiniyordu. Bazı gözde kızlar inciler takıp, ipekliler ve ince işlemeli entariler giyerek Haremi terk edebilirken; çoğu için bu güvenli ama renksiz bir varoluştu. Burada kölelerin sayısının neredeyse 4000'e ulaştığı olmuş ve en alt kademedekiler sadece kölelerin köleleri olarak yaşayıp gitmişti.

İstanbul'da yakın bir akrabası yoksa ithal kızların insanın başına daha az dert açacağı düşünülüyordu. Eğer ortada bir uyuşmazlık var ama ortada müdahale edecek bir aile üyesi yoksa, kimse Müslüman olmadığından, genel geçer İslam hukuku mevzuatına, yani şeriata göre, onların hukuk yoluna başvurma hakları da yoktu.

Evlerde yaşayan birçoğu için gündelik hayat, o zamanın hükümdar saraylarında nasılsa muhtemelen aynı şekilde işliyor olsa da, Sultanın hareminde, cinsel hayat gözde kızlar için büyük bir ihtimalle hamile kalana kadar sürüyordu ve ardından bir erkek çocuk doğmuşsa, Haremdeki sürtüşmeyi önlemek ve bu tek oğlan çocuğu saray içinde tutkuyla savunmak adına cinsel ilişki normal olarak bitiyordu. Süslü doğum sandalyeleri saray odalarında bir içeri bir dışarı taşınıp duruyordu. 15. yüzyılda, II. Mehmed örneğini izleyerek, Osmanlı hukukunda kardeş-katli meşru bir hale gelmişti: Tahta çıkan yeni bir sultandan, saltanat kavgalarını ve saray darbelerini engellemek için, kurumsallaştırılmış bir politikanın gereği olarak, erkek kardeşlerini öldürmesi bekleniyordu.

Çoğu kişi en elverişli olanın hayatta kalmasını sağlayan bu zalim kuralın Osmanlı sarayına belli bir istikrar ve güç kazandırdığına inanıyor olsa da, sonuçta varılan yer, kendini solgun ve bitap düşürmek olmuştur. Diplomatlar ülkelerine, yakılan ağıtlar eşliğinde kardeş-katli hükmünün yerine getirildiğine ve Harem dairesinde şehzadelerin –bir keresinde on dokuza kadar çıkmıştı sayı– ipekli yay kirişi ya da bir mendille boğulma törenlerine ilişkin raporlar geçiyordu. Bu işi, normalde günlerinin büyük bir kısmını, unvanına uygun olarak sarayın bahçelerinde güllere ve mimozalara bakmakla ya da altın yaldızlı saltanat kayığında kürek çekmekle geçiren Bostancı yapıyordu. Bu hüzün verici uygulama, Shakespeare'in eserinde, V. Henry'nin tahta çıkış konuşmasında saray efradını azarladığı bazı satırlarında da yer bulmuştu:

> Kardeşlerim, üzüntünüzü korkuyla karıştırmayın.
> Burası İngiliz sarayı, Türk değil.[6]

1648'den sonra bu uygulamaya pek başvurulmamıştı (o tarihten 1808 yılına kadar, kayıtlara yalnızca bir şehzadenin katledildiği geçmişti) ve 1603 yılından itibaren, tahta çıkması muhtemel şehzadeler, birçoğu çocukluktan itibaren olmak üzere, Harem içindeki Kafeste tutulmaya başlanacaktı. Bu lüks bir müebbet hapislik, aslında bir tür ev hapsiydi.[7] Ergenlik yaşına gelince, artık eğitim verilmiyor ve bir kısmı açıkça psikolojik sorunlar yaşıyordu (bildiğimiz kadarıyla, iki şehzade intihar etmişti). Bu uygunsuz vârisler sessizce öldürülüyordu. Yapılan hesaplara göre, Topkapı'da en az yetmiş sekiz şehzade boğulmuştu. Bu bir fırsat atmosferi olduğu kadar, erkek kardeşlerin ve oğulların sık sık "ortadan kaybolduğu" bir gerilim ve korku atmosferiydi de.

Bu kapalı çevrede sık sık bulaşıcı hastalıklar baş gösteriyordu. Metinsel verileri bir araya topladığımızda şimdi görüyoruz ki, yalnızca Haremde yaşayan (Sultanın oğulları ve veliahtlar da dahil) çok sayıdaki kadın ve çocuk koleradan ya da tüberkülozdan ölmemişti; onlarla sürekli ailevi ya da cinsel ilişkide bulunan sultanlar da bu salgınlardan nasibini almıştı: II. Mahmud, Abdülmecid, II. Abdülhamid ve VI. Mehmed; bu sultanların hepsi, tüberküloz semptomları gösteriyordu.[8] Annesi tüberkülozdan ölen

6 Shakespeare, *Henry IV*, Bölüm 2, Perde 5, Sahne 2. Malieckal (2008), 58-73. Magdalino ve Mavroudi (2006).

7 Hathaway (2011), 182.

8 Baris ve Hillerdal (2009), 171.

ve 1922'de Osmanlı İmparatorluğu çökünce tahttan indirilen VI. Mehmed Vahdeddin'in, yapılan otopsisinde, sol ciğerinin tüberküloz mikrobu tarafından tamamen mahvedilmiş olduğu ortaya çıkmıştı. Yeni gelenler –ister köle pazarlarından olsun, ister hac ziyaretinden (Mekke ve Medine'den, bayram ve ziyaret buluşmalarından taşınan hastalıklar, her defasında 60.000 cana mal olabiliyordu)– sanki bakteri üretim ünitesine yeni örnek getirir gibi, Hareme hastalık taşıyorlardı.[9]

Sultanın hareminin en son sakinlerinden biri olan ve 1960 yılında ölen Ayşe Sultan hatıralarında, hizmetçisinin içinde kendi bebek giysileri, ilk kaşığı, kalemi ve saç tokası bulunan paketten kaptığı tüberküloz mikrobu yüzünden öldüğünü duyduğunda yaşadığı korkuyu anlatıyordu: "Hayatımın parçası olan ne varsa hepsi önüme saçılmıştı. Hıçkırarak ağlamaya başladım."[10]

9 Bkz. *a.g.e.*, 170-3 ve Ersoy, Güngör ve Akpınar (2011), 53.
10 Brookes (2008).

64. Bölüm

BEYAZ KAFKASYALILAR
1453-1922 (Hicri: 856-1341)

Gürcü kanı Doğunun, belki de dünyanın en iyisidir. Bu ülkede, her iki cinsten de, bir tane bile çirkin yüz görmedim; tersine melek yüzlü insanlar gördüm. Doğa orada kadınlara başka yerde esirgediği güzellikleri bolca vermiş. Onları bakıp da âşık olmamak mümkün değil. Daha çekici görüntüler ya da daha iyi silüetler çizmek imkânsız olmalı...

Sir John Chardin, *Travels*[1]

Yabancıların bu cennet kuşlarının kapatıldığı kafesin içini görmesine izin verilmiyor.

William Makepeace Thackeray, *Notes on a Journey from Cornhill to Grand Cairo*[2]

Haremin (bazıları için) acı gerçekliği dışarıdaki harareti söndürmekte pek işe yaramıyordu. Cinsel fanteziler ve sözde bilim insanları, İstanbul'un esir kadınlarını destan kahramanları statüsüne yükseltmişti. 18. yüzyıl sonlarında, güçlü ve tehlikeli bir iki uçlu anlayış peydah olmuştu: Sultanın cariyeleri tamamen beyazdı ve onlar aynı zamanda, nasıl oluyorsa, mutlu ve huzurluydu. İşin garibi, Osmanlı topraklarının her yerinde yaygın olarak alınıp satılan bu kapatmaların ve seks kölelerinin algılanma biçimi, dünyadaki milyonlarca insanın bugün hâlâ kendilerini "Beyaz Kafkasyalı" olarak nitelemeyi tercih etmesinin nedenlerinden biridir.

---

1 Akt. Baum (2008), 84.

2 Thackeray (1846), "The Paris sketch book." "Memoirs of Mr. Charles J. Yellowplush", "The Irish sketch book", "Notes of a Journey from Cornhill to Grand Cairo, by way of Lisbon, Athens, Constantinople, and Jerusalem: Performed in the Steamers of the Peninsular and Oriental Company", *Miscellanies*, c. 2, (Fields, Osgood & Company, 1869), orijinali Harvard Üniversitesinden, 534.

Tam da "Beyaz altın" ticaretinin 18. yüzyıl ortalarında gerçekten şaha kalktığı günlerde, gayretli genç bir Alman araştırmacı, Aşağı Saksonya'daki (şimdi Orta Almanya) evinden, etrafı yüksek çitlerle çevrili tarlaların arasından geçerek, gelecek vaat eden Göttingen Üniversitesine doğru ilerliyordu. 1775 yılında bu hevesli kafabilimci Johann Friedrich Blumenbah, tezinin ilk taslağını oluşturan *De Generis Humani Varietate Nativa* [İnsan Türünün Doğal Çeşitliliği Üzerine] çalışmasını yayımlamıştı. Bu araştırmacıya göre, dünya insanları beş "çeşit"ti: Moğol, Etiyopyalı, Malay, Amerikan Kızılderili ve Kafkasyalı.

Bazıları tarafından fiziksel antropolojinin babası sayılan Blumenbach, araştırma aracı olarak, kendi Golgotha'sı olarak adlandırdığı, 245 kafatası ve mumyalanmış insan kalıntısından oluşan bir koleksiyonu kullanmıştı. Bu koleksiyonda genç bir Gürcü kadın kalıntısı da vardı ve "Kafkas" ırkının esin kaynağı da bu kadındı. O, bu tikel kafatasının "mükemmel" olduğuna inanıyordu ve bu kanaate, 17. yüzyılda, Konstantinopolis'ten tekneyle yola çıkıp bütün Karadeniz'i dolaşan ve Kafkasya'da gördüğü Gürcü kadınları dünyanın tartışmasız en güzel kadınları olarak niteleyen Huguenot, seyyah-mücevherci tüccar Sir John Chardin'in (ilk adı Jean-Baptiste Chardin) hikâyelerinden etkilenerek varmıştı. Blumenbach'a göre, Kafkas ırkı insan ırkının orijini, hakiki Cennet Bahçesiydi. Blumenbach'ın *De Generis Humani* eserinin tam versiyonu nihayet 1795 yılında yayımlanacaktı.

Seyyah Marco Polo'nun 13. yüzyıldaki anlatımıyla popüler hale gelen, insanlığın doğum yeri olmak gibi bir iddianın zaten ev sahipliğini yapan Kafkasya, Hazar Denizi ile Karadeniz arasındaki Osmanlı topraklarının uzak kuzeydoğusundaki bölgenin kalın gerdanlığını oluşturur. Marco Polo hikâyesinde, bu topraklardan yükselen dağın İncil'deki Ararat Dağı olduğundan bahsediyor ve dolayısıyla Kafkasya'nın Cennet Bahçesinin fiziksel mekânı, Nuh'un Gemisinin ise nihai durağı olduğunu söylüyordu. Blumenbach'ın bilimsel araştırması, çağrışımlar yoluyla, İncil'de anlatılan hikâyelere destek sağlıyordu. Blumenbach "Kafkasyalı" kategorisi hakkında şöyle diyordu: "Bu grubun adını Kafkas Dağlarından aldım... çünkü onun sınırında ve özellikle güney yamacında, insanlığın en güzel ırkı, yani Gürcüler yaşıyor."[3]

---

3 Blumenback (2000), 31.

Blumenbach'ın daha sonraki çalması, *A Short System of Comparative Anatomy* adıyla, saygın cerrah William Lawrence tarafından 1807 yılında İngilizceye çevrilmiş ve popüler hale gelmesi sağlanmıştı. Bu esere mürekkep kalemle titiz bir şekilde çizimler eklenmiş ve Kafkasyalı kafatası imgesine ilk sırada yer verilmişti. Bununla birlikte Blumenbach'ın kendisi Beyaz ırkın üstünlüğünü savunan biri değildi ve onun Beyazlığın güzelliğini ima etmesinden ve kutsal kitap kaynaklı mitlerle ilişki kurmasından hareketle kolayca bir değer yargısına kapılan meslektaşlarının çalışmalarına eleştirel yaklaşıyordu. Göttingen'deki ırk teorisyenleri büyük bir hevesle bu anlayışı abartarak, Beyaz Kafkasyalıların kutsanmış bir yerden geldiği noktasına getirmişlerdi ve ırkın öteki "grupları" da Kafkasya paradigmasının yozlaşmış bir versiyonu olmuştu. Bu tehlikeli bir biçimde sağlam bir fantezi ve yaygın hale gelen bir saçmalıktı. Blumenbach'ın izinden giderek, Beyaz Kafkasyalı varoluşu, bugün hâlâ bilimsel ve kültürel sınıflandırmalar yapılırken karşımıza çıkan bir temelsiz bir olgu olmuştur. İstanbul'daki Haremin mevcudiyeti, bu uğursuz bilimin sürdürülmesine hizmet etmişti.

O halde, Aydınlanma Çağı Devrim Çağına doğru ilerlerken, bilimsel çevrelerde ve kibar camiada kulaktan kulağa heyecanla fısıldandığına göre, Beyaz insanlar Kafkasya bölgesinden gelmişti. Bu fikir garip bir nedenle, kolektif Batılı hayalgücünde özellikle yankılanarak yayılan bir tele dokunmuştu sanki. Sultanın haremindeki dişi kapatmaların çoğunluğu –onaylamak anlamında baş sallayarak mırıldandığı üzere, en güzelleri– gerçekten de Kafkasya'dan gelme Kafkasyalılardı ya da Batının onlara taktığı isimle Çerkeslerdi [Circassians]. Lev Tolstoy 1855'te rahatsız edici bir biçimde şöyle yazmıştı: "Onlar Kafkasya'yı görkemli bir masal ülkesi gibi hayal ediyorlar: ebedi el değmemiş buzlar, gürül gürül akan nehirler, hançerler, harmaniler, sarışın Çerkesler ve bir korku ve romans atmosferi. Ama gerçeklikte, hiç de eğlenceli bir yer değil orası."[4]

Çerkesler [Circassians] aslında, birçoğu Konstantinopolis'in fethi sonrasında din değiştirerek İslamı kabul eden, Kuzeybatı Kafkasya'dan bir kabile topluluğuydu. Bu yerli insanların etrafında esrarlı bir atmosfer oluşmuştu. Müslüman olmalarına rağmen, kadınları genelde ve heyecan uyandıracak bir biçimde (Hıristiyan komşularının aksine) peçe takmazdı. Seyyahlar görünüşte, bu in-

---

4 Leo Tolstoy, The Wood Felling, çev. Maude ve Cooper (2001).

sanların bazen "bir süs olarak" makyaj da yaptığını görünce dehşete kapılırlardı (ama içten içe etkilenirlerdi de). Yiğitlikleriyle namlı ve hâlâ zincirden zırhla dövüşen Çerkes erkekleri, en iyi soylu vahşi türü olarak muamele görüyordu. 19. yüzyıl ortalarında seyyah Edmund Spencer şöyle demişti: "Dünyada hiçbir yarı-medeni insan bu kadar hoş bir dış görünüş sergileyemez."[5]Peri masallarının birçoğunda dörtnala at koşturanlar işte bu fantezi ürünü Çerkeslerdir.

16. yüzyıldan itibaren Çerkes kadınlar dünyada neredeyse uluslararası poster kızı denecek bir hale gelmişti. Onlar açıkçası, uzak durulması zor yaratıklardı. Fransız yazar Montesquieu, *Les Liaisons dangereuses*'ün yazarı Choderlos de Laclos ve oyun yazarı Racine; hepsi de heyecan verici Harem hikâyeleri yazmıştır. Thomas Rowlandson'un hiciv dolu *Harem* oyununda karikatürize edilen (bariz bir ereksiyon halindeki) Sultanın üzerine Çerkes güzeller kendilerini örterler. Zamanın en iyi sanatçılarından bir kısmı, Çerkes güzellerinin hayal ürünü Harem hayatından yüzü kızarmış, göğüsleri açık, sevişme sonrası imgeler resmetmiştir. Ingres'in *Odalisque with Slave*'i en çok kopyalanan eserlerden biridir: Modern çağda kendini popüler bir resim tarzı olarak satan soft porno bir eserdir bu. Inges, Edward Clarke, Emmanuel Kant, Frederic Leifhton gibi ünlü sanatçıların hepsi hem Çerkes yurdunu hem de kadınlarının İstanbul ve Kahire'deki Osmanlı haremlerine taşınmasını arzuyla betimlemiştir. Çerkes ırkının tek gayesi, denmiştir, onlarla iştigal etmek zorunda kalan Türklerin ve Perslerin çirkinliğini güzelleştirmekti.

Bu uydurma soyağacı anlatımının kökleri çok eskilere uzanır. Venedik Elçisi Jacopo Ragazzoni'nin, uluslararası bir aktör olan Nurbanu Sultan hakkında 1571 yılında anlattıkları buna tanıktır: "Altı ay önce... [Büyük Senyör], aşkının en büyük nişanesi olarak bir Chebin yaptı, yani bir Çerkes kadını olan [prensin] annesini resmi karısı olarak aldı ve Selim'in annesi için yalnızca 100.000 duka altını başlık veren babasına baskın çıkmak arzusuyla, ona başlık parası olarak 110.000 duka altını verdi."[6] Halbuki Nurbanu Sultan aslında neredeyse kesin olarak Kıbrıslıydı.

---

5 King (2008), 134.

6 Alberi, *Relazioni*, 2, s. 97; ayrıca *Queen Elizabeth and the Levant Company*, 23 (Rosedale'deki İngiliz elçi için bir rapor).

1870 yılında Amerika'da çekilmiş, "Mısırlı Zumiya" olarak bilinen bir "Çerkes" kadınının fotoğrafı

Amerika'da bile uzak bir Doğu diyarından elde edilebilir ancak egzotik, bir içim su, baştan çıkarıcı kadın fikrinin gişesi her zaman yüksek olmuştu. 1860'ların başında, Phineas T. Barnum, sudan ucuza, nasıl yakalandıklarını ve Sultanın hareminde nasıl şehvet dolu bir hayat yaşadıklarını –ve sonra P. T. Barnum'un adamları tarafından nasıl kurtarıldıklarını– anlatan Kafkasyalı kadınlar "ithal etmişti." Görünüşte Barnum'un kahraman adamları tarafından İngilizce öğretilen ve "Beyaz ırkın en saf örneği" olarak teşhir edilen bu kadınlar, aslında kuaförde kabarık saçlı "vahşi kadın" haline getirilen, tipik genç İrlandalı kızlardı.[7] Bu ehlileşmemiş saç kesim tarzının tercih edilme nedeni, görünüşe bakılırsa, bunun hem köleliğin görsel bir belirtisi hem de yerli Kafkasyalıların koyun derisinden şapkalarına ve gür saçlarına kültürel bir gönderme oluşuydu. Saçların uzun süre bu şekilde kalması, bira ve yumurta beyazı karışımıyla sağlanıyordu. Barnum'un bu öncü hamlesinin ardından, artık çoğu Amerikan özel gösterisinde bir "Çerkes" kadın bulmak mümkündü. "The Bloom of Circassia" [Çerkesya Çiçeği] losyonu gibi güzellik malzemeleri, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa ve Amerika'da en çok satanlar

7 Barnum'dan Greenwood'a, 14 Mayıs 1864, Saxon (ed.) (1983), 115-27.

arasındaydı. İçinde Kafkasya'dan doğal beyazlatıcılar ihtiva eden şeyler olarak pazarlanan bu ürünler, kadınların doğaüstü bir biçimde Beyaz "Havvalar" olduğu, Konstantinopolis'in doğusundaki yarı-masalsı bir diyara yalan da olsa girme imkânı veriyordu. İster İstanbul Hareminde ister New York sokaklarında olsun, Çerkes cariye, bilinen ile egzotik olanın etkin bir karışımıydı.

Ancak Blumenbach'ın Gürcü kafatası, orijinal "Beyaz Kafkasyalı" elbette hayal ürünü bir ideale değil gerçek bir tutsak insana aitti. Dişlerinin durumundan hareketle daha on beş, en çok on yedi yaşında olduğu tahmin edilen bu genç kadın, Büyük Katerina'nın 1787-91 yıllarındaki Kafkasya seferi sırasında savaş esiri olarak alınıp Moskova'ya getirilmişti. Büyük Katerina, metresinin zevki için aşırı *coups de theatre* –bir İngiliz bahçesinde Vesuvius Dağının patlamasının canlandırılması, Kırım Hanının saraylarında gece buluşmaları, Çerkes atlıların gösterileri– düzenleyen âşığı Grigory Potemkin'le birlikte St. Petersburg'tan güneye ilerlerken, bizim genç kızımız bir askerin kucağından diğerine geçiyordu.[8] 1793'te gönderdiği bir mektupta, Blumenbach'ın hamisi ve kafatası tedarikçisi, bu kızın zührevi hastalıktan öldüğünü bildiriyordu.[9] Blumenbach'ın araştırma kaynağı, politik hırsın zalim cinsel gerçeklerinin ve emperyalizme eşlik edebilecek türden fantezilerin artıklarıydı.[10]

8 Bkz. King (2011), 35 vd.

9 Nell Irvin Painter ile mülakat, Caucasian Roots, BBC Radio 3, ilk kez Mart 2015'te yayımlandı. Ayrıca bkz. Painter (2011), 83-4.

10 Painter (2003).

65. Bölüm

SABUN VE ÇİÇEK HASTALIĞI

18. Yüzyıl (Hicri: 1111-1211)

Bu karanlık hamamların köşesinde bucağında her gün doğaya aykırı ve iğrenç şehevi arzuların harekete geçirildiği söyleniyor, evet, kadın kadına; inanılmaz bir şey. Eski zamanlarda dikkat edilmediği gibi cezalandırılmamış da.

George Sandys, *A Relation of a Journey Begun An: Dom: 1610*[1]

Türkiye'nin büyük bölümünü boydan boya geçtim ve Avrupa'nın birçok başka bölgesini ve Asya'nın bazı yerlerini; ancak hiçbir doğa ya da sanat eserinin bende, Yedikule'den Altın Boynuz'un sonuna kadar her iki kıyının da yaptığı etki kadar etki yaptığını görmedim.

Lord Byron, Annesine yazdığı mektuptan (1810)[2]

Şarkiyatçılık bir labirente benziyordu: Ne kadar içine girerseniz, o kadar çıkılmaz hale geliyordu...

Vaka Brown, *Haremlik: Some Pages from the Life of Turkish Women* (1909)[3]

Harem bizatihi Osmanlı İmparatorluğunun sembolü haline gelmişti. Vaat, haz ve kapatılmanın şahane mekânıydı; istila edilmeye ve sonra kurtarılmaya muhtaç bir yer ve bir fikirdi o.

O halde şimdi İstanbul gerçekten de Aphrodite olarak rolünü mü yerine getiriyordu? 2000 yıllık kayıtlı yaşamı boyunca aşkın ve cinsel arzunun tanrıçası olarak, haritalarda, mermer ve altın yaldızlı heykellerde vücut bulmuş, kahkahaların kadını Aphrodite

1 Crooke (1637), 69.
2 Byron (1837), 107.
3 Brown (1909).

artık İstanbul sokaklarında ete kemiğe mi bürünmüştü? Burası gerçekten de içi göz süzen kadınlar ve istekli genç oğlanlarla dolu, şehvetten patlamak üzere bir genelev miydi? Bu birçoğunun inanmak istediği şeydi; ancak maddi veriler ve İstanbul sakinlerinin kendilerinin ve özellikle de ne dediğini çok iyi bilen Batılı bir ziyaretçinin anlattıkları, bize işin doğrusunu gösteriyor. Leydi Mary Wortley Montagu (Muhterem Clotworthy Skeffington adlı bir adamla nişanlanmaktan kaçmıştı) otuz arabalık bir bagajla İngiltere'den yola çıkmış, Filibe ve Edirne üzerinden İstanbul'a gelmiş ve 1717'den 1718 yılına kadar şehirde kalmıştı. Osmanlı hayatı ve Konstantinopolis hakkında İngilizce, birinci elden yazan ilk kadın olan Leydi Montagu Osmanlı hamamlarını şöyle tasvir ediyordu:

> Girişteki kanepeler rengârenk kilimlerle kaplıydı, minderler dayalıydı arkalıklara ve üstlerinde kadınlar oturuyordu; ve onların arkalarında köleleri duruyordu; ama herhangi bir mevki farkını belli edecek bir kıyafet yoktu üstlerinde, hepsi doğal durumunda, açık İngilizce ile, anadan doğma çıplaktı, hiçbir güzellik ya da kusur gizlenmemişti. Ama en ufak bir manalı gülümseme ya da samimiyetsiz bir ifade yoktu yüzlerinde. Hepsi de Milton'ın bizim annelerimizi anlatırken tarif ettiği aynı görkemli zarafetle yürüyor ve hareket ediyordu. Aralarında Guido ya da Titian'ın kaleminden çıkmış herhangi bir tanrıçanınkiyle tıpatıp aynı vücut ölçülerine sahip olan birçok kadın vardı ve çoğunun teni bembeyaz parlıyordu; tek süsleri uçları kurdeleyle ya da incili tokayla bağlı, birçok bukleye bölünmüş, omuzlarına düşen güzel saçlarıydı; tam anlamıyla birer zarafet timsaliydiler... bazıları aralarında muhabbet ederken, bazıları çalışıyor, bazıları kahve ya da şerbet içiyordu... Kısacası, bu, mahallenin bütün haberlerinin dilden dile aktarıldığı, skandalların ortaya serildiği ve saire... bir kadınlar kahvesiydi.[4]

Tıpkı Harem gibi, İstanbul'daki hamam kültürü de afrodizyak fantezi değil, somut bir olguydu. Asil bir Stamboul kadınından, her hafta dört ya da beş saat hamamlarda vakit geçirmesi beklenirdi. Günün gereklerini –meyve, fındık fıstık, börek, köfte, havlu, kek– taşıyan hizmetçilerini arkalarına takmış kadınlar, muhtemel izdivaç durumlarını tartışmak ve şehirde olup bitene dair haberleri paylaşmak üzere bu buharlı bölmelerde bir araya gelirdi (bazı

4 Montagu (2013), 101-2.

olağandışı durumlar karşısında, 19. yüzyıl sonlarında, tek-cinsiyete hitap eden hamamlarda alınan bilgiler üzerine, kadınlardan oluşan bir kalabalık şehirdeki nahoş gelişmeleri protesto etmek üzere toplanmıştı).[5] Kırkını çıkaran bebekler, düğünleri için hazırlanan gelinler gibi, bir törenle yıkanırdı. Bazı erkekler tıraş olmak için çıkagelir, bazı kadınlar saçlarını ördürmek ya da kirpiklerine kına yaktırmak için uğrardı; ancak burası gerçek anlamda Osmanlı İstanbul'undaki gündelik yaşam dünyasının döndüğü yerdi.[6]

Yöre halkı kadar ziyaretçiler de hamam sahiplerinin sokaklarda safkan atlara binebilecek ekonomik güce sahip olduğunu söylüyorlardı (sıradan halk ise eşeklere, katırlara, develere ve mandalara binebiliyordu). Hamamcılar bazen saygı duyulan, bazen hor görülen insanlardı. Her ne kadar zabıtanın kirli havluları, kokan ya da soğuk suyu kontrol ettiği söylense de, İstanbul'da hamamların kirliliğine ilişkin 10.000'in üzerinde kayıtlara geçmiş ihbar vardı (ve firengi ciddi bir sorundu). Ancak hizmetler ne kadar yetersiz olursa olsun, şehir nüfusu –kadın ve erkek– hamamsız duramıyordu. Hamamlar kendi eko-sistemlerini de yaratmıştı: Kazan dairesinden atılan küller mürekkebin hazırlanmasında kullanılmak üzere satılırken, yoksullar ve yetim çocuklar hamamların yirmi dört saat yanan ocaklarının yakınına sokulurlardı. Kış aylarında, söylenenlere göre, çocuklar insandan bir örümcek ağı gibi sobaların etrafını sarar, en hasta olanların ateşe en yakın yerde koyun postunun üzerinde yatmasına izin verilirmiş.

Hamamlara ilişkin düzenlemeler Osmanlı Halifeliğinin kuruluşundan beri çok sıkıydı. I. Selim hem kadınların hem de genç oğlanların hamamlardan ayrılırken göz süzmelerini engellemeye çalışmış ve Müslümanlarla gayrimüslimlerin ortak peştemal kullanmasını yasaklamıştı. Ancak dinler buralarda özgürce kaynaşabiliyordu. Leydi Mary Wortley Montagu bir hamamda üzerindekileri çıkarınca ortaya çıkan manzara karşısında oradakilerin ağızları açık kalmıştı; çünkü Osmanlı kadınları, kocasının onun üzerine geçirdiği, kilitli bir kafes olacağını düşünmüşlerdi.[7] Geniş bir hamam kültürü vardı. Örneğin takunyalar [nalın] su cinlerini uzak, anneleri de kızlarına göz kulak olacak kadar yüksekte tutardı. Bu takunyaların en iyileri ceviz, şimşir ve sandal ağacından

---

5 Bkz., Boyar ve Fleet (2013), 238.

6 İstanbul'un Türk hamam kültürü hakkında ayrıntılı bir çalışma için bkz. Cichocki (2005), 254-8.

7 Montagu (2013).

yapılırdı ve sedef kakmalı olurdu.[8] 2006 yılında, Galata civarında, İnebahtı Savaşını görmüş kahraman Osmanlı amirali Kılıç Ali Paşa için 1580 yılında Mimar Sinan tarafından yapılan, muhteşem Kılıç Ali Paşa Camii ve Hamamının restorasyon çalışmaları, İstanbul hamamlarının bazı inceliklerinin görülmesini sağlamıştır. Biriken enkazın altındaki 430 katmanı soyan çalışma ekibi yeni bir sırrı keşfetmişti: Odanın içini sıcak ve buharlı tutan, alçıdan bir yalıtım malzemesi, aynı zamanda duvarların "nefes" almasına da imkân tanıyordu; böylelikle hem banyo yapanların hem de bu değerli binaların sağlığı korunuyordu.

Ve gerçekte şehrin her tarafında hem hamam hem de harem vardı ve buralarda bir kalıp sabun ya da iğne iplik ve bir çekmece şifalı bitkiden daha heyecan verici bir şey de yoktu. Hamamlar bir kent olgusu olduğu kadar, kırsal bir olguydu da: Balkan ve Anadolu köylerinde, mazide kalmış kadınsal faaliyetlerin çekirdeğini oluşturan bu hamamları hatırlayan, Kostantiniyye'nin yoksulları, burada da hamam olsun istiyorlardı doğal olarak.

Dolayısıyla hamamı ve haremi bir şehvet sisi içinde algılayan Batılı yorumculara rağmen, haremlik denen özel alanlar yalnızca hane içlerindeki belli davranışların yasak olduğu korunaklı bölgeler, odalıklar da seks oyuncakları değil oda hizmetçileri ya da ailenin uzun yıllar hizmetinde olan görevliler anlamına geliyordu. Parasal gücü bir kadın çalışan tutmaya elverişli olmayan hanelerin bile kadınların ve erkeklerin kabaca perdeyle ayrı tutulduğu, ev içi bölmeleri vardı. İstanbul'da çoğu kamusal alanda pamuklu bezden bölmeler vardı ve 20. yüzyılda bile belli bir süre tramvaylarda, vapur ve trenlerde bu uygulama sürdürülmüştü. Ancak Batılı gözlemciler bunun basit bir patiska parçasından çok, tiril tiril bir peçe, kaldırılması için içten içe dua edilen, insanın anlatmaya dilinin varmadığı zevk anlarını gizleyen bir örtü olmasını istiyordu.

Haremin içine girme imtiyazına sahip olduğu düşünülenler, piyano akortçusu ve saat tamircisi gibi, içerinin bilgisini satabilirdi. Cinsellik yüklü korku hikâyeleri Avrupa'da yatak odalarında ve okul sıralarında anlatılıyordu. İstanbul fantastik bir şehir olmaktan çıkmış, ötekilerin fantezilerinin yansıtıldığı bir yer haline gelmişti. Örneğin bir Fransız dönme öğrenci (ve İmparatoriçe Josephine'in kuzeni) olan, 1788'de açık denizde Cezayirli korsanlar

8 Bkz. Boyar ve Fleet (2010), 254, 258.

tarafından kaçırılan, sonra Sultan I. Abdülhamid'in eşi ve Sultan II. Mahmud'un üvey annesi olan; ama yirmi altı yaşındayken veremden ölen Aimee du Buc de Rivery'nin heyecan verici hikâyesi her yerde dilden dile dolaşıyordu.[9] İsimsiz bir İngiliz porno yazarı 1828 yılında, iki saygın İngiliz kadınının, Emily ve Sylvia'nın, tuzağa düşürülüp Osmanlı Haremine kapatıldığı, orada tecavüze uğradığı ve sonra da, son derece etraflıca tasvir edilen cinsel zevkler keşfettiği hikâyesinin anlatıldığı *The Lustful Turk* [Şehvet Düşkünü Türk] kitabını yayımlamıştı. Benjamin Disraeli (anılarında) Konstantinopolis'i Kudüs'ten çok daha heyecanlı bir dille anlatmıştı; oradan bir nargile ve divan alıp getirmişti.[10] Jane Austen bile gösterişli bir "Memlûk" başlığı takmaya başlamıştı.

1805'te basılmış bir moda dergisinden alınma, klasik bir Memlûk tarzı başlık

Kadınlar kadar erkekler için de, Harem içine nüfuz edilecek bir mekân haline gelmişti. Varşova doğumlu sanatçı Elisabeth Jerichau-Baumann, 1869-70'te ve tekrar 1874-75'te bir iş alma umuduyla –yalnızca Batıdan değil, Sultanın İstanbul'undan da– İstanbul'a gelmişti. Onun İstanbul'a vardığında anlattıkları, bulacağını hayal ettiği, aslında umduğu şeyin ne olduğuna dair çok şey söylüyor: "[Şehir] hafif bir peçe gibi yüzüne örttüğü sabah sisinin içinde önümde uzanıyor, sabahın pembe ışığında, tırnağının altında zeh-

9 Haremin bizatihi içine girmeyenler için, betimlemeler sanki bir kampanya malzemesi olmaktan ziyade iyi birer kopyaydı; 1877, *Englishwoman's Review*'da, "ona [erkek Müslümana] göre o sadece bir hayvandır" yazdığını görüyoruz.

10 Krş. "Cigar Divan", George Cruikshank, *Scraps and Sketches* (1832).

riyle, süslenmiş bir cariye gibi ışıl ışıl parlıyordu."[11] Ancak Harem kadınları konu ya da potansiyel birer müşteri olarak, Jerichau-Baumann'ı hayal kırıklığına uğratmamıştı. Sanat eserlerinin takdiri, hatırlarsanız, cariyelerin eğitiminin önemli bir parçasını oluşturuyordu. Yüksek mevkiden kadınların gelir kaynağı boldu ve sıklıkla Sultan tarafından, cinsel hizmetlerinin bir karşılığı olarak ya da bir armağanla ödüllendiriliyorlardı. İşin acı tarafı, Jerichau-Baumann'ın tablolarının birçoğu, kadın köleler tarafından parası ödenmiş, Danimarka'da yüz yıldan daha uzun bir süre, açıkça duygu yüklü bulunarak depoda, gözlerden uzak tutulmuştu.

Pera'daki saray yavrusu evinde Leydi Mary Wortley Montagu, "şimdinin hazzı"nın peşinden gittiğini söylediği Konstantinopolis'te yaşamaktan büyük zevk alıyordu anlaşılan ve Leydi kendi pederşahi kölelik kıyaslamalarını da yapmıştı: Başlık parası sistemi yüzünden "insanlar bence köleler gibi satılıyor." Ancak Osmanlı topraklarına yaptığı ziyaretinin bir sonucu olarak öğrendiği en pratik ders, çiçek hastalığının tedavisi olmuştu. Kendi çocuklarını aşılatan (Montagu'nün serseri oğlu Edward bir Türk gibi giyinen, Türkçe konuşan iyi bir Müslüman olarak ölmüş ve çok sevdiği Venedik tarzı bol pantolonu üzerine taktığı sarığını ancak ölünce başından çıkarmıştı) Leydi, Batıda tıpta bir devrim yaratmıştı. Kendisi de genç bir kadınken çiçek hastalığına yakalanmış olan –erkek kardeşi bu hastalıktan ölmüştü– Montagu'nün yüzünde çiçek izleri duruyordu. Onun belki de peçenin Kostantiniyye kadınlarına sağladığı serbestliği takdir etmesinin ayrıca bir nedeni daha vardı. Peçe, ona söylenenlere göre, gizli buluşmalara da imkân sağlıyordu. Ledy Mary bu örneği izlemiş ve şehir içinde her yere peçeyle girip çıkmıştı. Bu sayede camilere de Ayasofya'ya girdiği kadar rahat girebiliyordu.

Medeniyete çiçek aşısı armağan etmek hiç de hafife alınacak bir şey olarak düşünülmemelidir. İstanbul'da yaşamış, adından söz ettiren bir diğer İngiliz kadın, İngiliz elçisi Sir Thomas'ın karısı, Leydi Glover olarak da bilinen Anne'di. Anne, 1608 yılında şehirdeki veba salgınında ölmüş, dört yıl boyunca Elçilik binasında kepek içinde gömülü kaldıktan sonra, şimdiki Taksim Meydanının olduğu yerde, muhteşem bir anıtmezara gömülmüştü.[12]

---

11 Jerichau-Baumann, *Brogede Rejsebilleder (Motley Images of Travel)*, Kopenhag, 1881.
12 MacLean (2004).

Kaçınılmaz olarak belki de, sanatçılar ve şairler şehirdeki harem ve hamamların bulaşıcı hastalık taşıdığı gerçekliğini, çiçek hastılığını, firengiyi ve veba kurbanlarını, kan kusan veremlilerin koğuşlarını, solunum yetmezliğinden sessizce ölümleri hatırlatmak istemiyordu. İşin aslı şu ki, MÖ 7000 yılı gibi erken bir tarihte, bu bölgede tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıkların izine rastlanmıştı ve firengi İstanbul'un cinsel politikası ve jeopolitiği üzerinde etkili olmuştu.[13] Söz konusu sanatçıların ve şairlerin hatırlatmak istemediği gerçek buydu.

Sultanlar, kısmen sıcaktan kaçmak ama asıl önemlisi, tüberkülöz ve öbür bulaşıcı hastalıklardan korunmak için, Boğaziçi ve Haliç boyunca yazlık saraylar yaptırmıştı. Yanlış ve çok sık kullanılan, "Avrupa'nın Hasta Adamı" etiketi, metaforik bir hakaret olmuş olabilir; ancak somut bir gerçeğe parmak bastığı da ortadadır. Birçok etnik unsuru içinde barındıran Osmanlı İmparatorluğunun, hastalıkların yayılmasını önleyecek doğal sınırları yoktu. Osmanlılar, örneğin Hintlileri Mekke'ye (Kızıldeniz yoluyla) kolera getirmekten ötürü suçlamış olsa da, işin aslı şuydu: Ulemanın her tür müsibetin Allah tarafından reva görülen bir ceza olduğu yönündeki tespitleri, karantina gibi bir dizi olası tıbbi girişimin önünü kapatıyordu. Bir dizi Uluslararası Sağlık Konferansı (1851'den 1938'e kadar aralıklarla yapılan bu konferansların bir tanesi de 1866 yılında İstanbul'da düzenlenmişti) uluslararası düzenlemelere uygun olarak ülkelerin iç işlerine müdahaleyi onaylıyordu.[14] 8 Temmuz 1928 tarihli *Pittsburgh Press*, İstanbul'da 40.000 veremli olduğunu bildirmişti. Bugün bile en seçkin oteller, bu can sıkıcı tehlikeye karşı uyarılarda bulunmaktadır. Leydi Mary'nin "İmparatorluktaki tek özgür halk [olarak] Türk kadınları" hakkındaki canlı anlatımlarını okuyunca, kaçma şansı olmayan, oturup pek çok çeşitli hastalığı beklemekten başka elinden bir şey gelmeyen –sadece Sultanın hareminde sayıları 800'ü bulan– kadınlar ve kızlar için de ayrıca kaygılanmamak elde değildir.

---

13 Hershkovitz vd (2008).

14 Bkz. Ersoy, Güngör ve Akpınar (2011).

66. Bölüm

LALELER VE MENSUCAT

18. Yüzyıl (Hicri: 1111-1121)

Cennet nafile döner dünyanın etrafında, İstanbul gibi bir şehri hiçbir yerde bulamaz.

Nabi Efendi, Nabi Efendinin Oğluna Nasihatleri[1]

Bu kesinlikle bütün ötekilerden üstün, Evrenin parçasınada, göz her bakımdan zevk verici en leziz besinlerle besler kendisini... Ben kendi adıma, buraya ilk kez geldiğimde, büyülü bir adaya adım attığımı düşündüm.

Guillaume-Joseph Grelot, 1683[2]

2006 yılında İstanbul Belediyesi şehrin her yerine 3 milyon lale soğanı dikmişti. Havalimanı toz toprak içinde yenileniyor, göçmen işçiler makinelerin gacırtıları arasında beton ve asfalt döküyorken ve eski şehrin artık esamesinin okunmadığı yeni yol sistemleri oluşuyorken, kırmızı laleler her yerde, etrafındaki kargaşaya aldırmadan usul usul salınıyordu.

Bu devasa çiçek dikme seferberliği, daha sonra yazarların Lale Devri dedikleri, İstanbul'daki bir çağı anımsatma ve yeniden canlandırma yönünde bilinçli bir çabanın ürünüydü. Yaklaşık 1710 yılından, başarısız Viyana Kuşatmasından bir kuşak sonrasından itibaren, sultanlar şehrin hikâyesini yeniden yazmakla kalmamış, aktif olarak İstanbul'u kendisinin bir hikâye kitabı versiyonuna dönüştürmüşlerdi.

Osmanlı sınırlarında barış hüküm sürüyordu ve Sultan III. Ahmed ve vezirleri bunu fırsat bilip, bahçenin manevi değerine duydukları kişisel tutkuyu ve dindarca bir inanışı kamusal bir irade beyanına dönüştürmüşlerdi. Lale –vahşi doğada olduğu kadar

1 Nabi Efendi (1901), 182-5, çev. de Courteille ve Arnot.
2 Grelot (1683), 58, çev. J. Phillips.

kentsel bir çevrede de mutlu olan bu çiçek– İstanbul'da her zaman her yerde görünür olmuştu. Türkler gibi Orta Asya ovalarından gelen ve ismini Farsçadaki bir tür türbandan alan laleler, aynı zamanda Osmanlılar tarafından Batıya da ithal edilmiş ve 17. yüzyıl Avrupa'sında, o malum "Siyah Lale" finansal telaşının kıvılcımını çakmışlardı. Şimdi lale artık Hollanda ve İran'dan ithal ediliyordu, hem de öyle tek tük değil, büyük miktarlarda. Ziyaretçilerin anlattığına göre, sadrazamın bahçesinde 500.000 lale soğanı yetiştiriliyor ve çiçekler mücevher renkli kandiller ve mumlarla ışıklandırılıyordu. Yalnızca erkek değil, kadın lale yetiştiriciler de çalıştırılıyordu. Şehrin yetkilileri, yetiştirilen kırk dört yeni çeşit lalenin propagandasını yapıyordu. İmparatorluk davetlerine gelen konuklar bile çiçek rengi düzenine uygun kıyafetler giymek zorundaydı. Ve sıradan vatandaşlar da, beklenmedik biçimlerde bundan faydalanıyordu: Bu çiçekleri hakkını vererek ışıklandırma hevesi kamusal yolların ve meydanların ışıklandırılmasında bir artışa yol açmıştı (tipik olarak şehir sakinleri yatsı namazından sonra evlerinden dışarıya çıkmazlardı ve bu da İstanbul'un övüneceği bir kentsel ışıklandırma planı olmadığı anlamına geliyordu). Ayaklanmaları ve rahatsızlık verici olayları engellemek için alınan önlemler, artık İstanbul sakinlerinin hava karardıktan sonra fener taşımasını gerektiriyordu. Lale Devrindeki Stamboul sakinleri, geceleri de artık aydınlık şehirlerinde güven içinde yaşadıklarından bahsediyordu.

On sekiz yaşındayken, İstanbul'a yaptığım ilk ziyaretimde, kafe sahiplerinin anlattığı, III. Ahmed'in 250 yıl önce düzenlediği lale festivallerini –sırtlarında yanan mumlarla kaplumbağaların bir ışık kaynağı gibi bahçelerin içinde yavaşça sallanarak dolaştığı zamanları– sanki canlıymış gibi gözümün önüne getirip kendimden geçtiğimi hatırlıyorum. Şehrin coğrafi konumu da bütün bunların teatral bir havaya bürünmesine uygundu: Meslek loncalarının tören alayında, şekerciler şekerden kendi lale bahçelerini yaratırken, kalabalıklar renkli ipekli giysileri içinde kuyruğa giriyorlardı. Bu çiçeğin yerli türleri bugün büyük oranda kayıp olabilir; ancak 18. yüzyıldan itibaren çinilerde ve dokumalarda, şehrin yeni bir markası olarak, ölümsüzleştirilmiştir.

İstanbul aynı zamanda, göz kamaştırıcı nakış işlemeli tekstil ürünleriyle de meşhurdu. Seyyahlar ve İpek Yolunun çocukları olarak Türkler, değerli malların en hafif ve en kolay taşınabilir biçimlerini geliştirmek zorunda kalmışlardı. Ta başından beri,

Asya'daki en arzulanan hammaddelerin birçoğuna vâkıftılar. En son tekniğe sahip dokuma üretimi, onların gözde sanatlarıydı. İki yüz dokuma sanatçısı Haremde birlikte çalışıyordu. Anadolu'da ve Osmanlı Avrupa'sında (kadınların hâkimiyetindeki) küçük işletmelerde yapılan dokuma üretimine ek olarak, askeri çadırlarla dolu bir kışlanın, balkonlu evlerin, gezinti bahçelerinin resmedildiği döşemelik kumaşlar da dokunuyordu. Bunların yanı sıra, tavuskuşu gözlerini, leopar beneklerini, parlak güneş ışınları ve saz yapraklarını andıran motifler üretilmişti. Ayakkabılara isteğe göre zarif, karşıt renkli kadife zikzaklar kullanılıyor, yastıklara inciler dikiliyordu. Askeri sancaklara süslü yazılarla Kuran'dan ayetler işleniyordu.

Lale motifleri: Bugün yerli türler kaybolmuş olsa da, lale çinilerde ve tekstil ürünlerinde yaşatılıyor

Batı türü, ağır mobilyalardan uzak durularak –şehirde bir sandalye bulmak zordu– oluşturulan mekân düzenlemelerinde, tabure ve divanlar kumaşla kaplı olurdu ve tüccarlar nakış işlemeli tentelerin altında kendilerini korumaya alırdı. Ve Byzantium'un, emperyal kutsal emanet sandığı işliklerini desteklediği yerde, Osmanlılar kadın nakışçılar ile erkek kaligrafları desteklemişti. Hafız Osman gibi ustalar, kaligrafi sanatının su gibi akan, çok güzel örneklerini vermişti. Bazıları Allah'a övgüler düzüyordu bunların, bazıları da Osmanlı arşivinin belgelerini oluşturuyordu. Kaligrafi parşömen, kâğıt ve hatta kuru yapraklar üzerinde bile görmek mümkündü. Bu zarif yazı örnekleri, Batıda son derece aranır hale gelmişti.

Anıtsal kaligrafi uzun bir süreden beri Osmanlı şehrinin bir özelliği olmuştu; ama artık Kuran'dan ve hadislerden satırlar –seramik, bronz, mermer ve altın üzerine uygulanmış– sokakların her yerinde görünmeye başlamıştı. Şehirde 1727 yılında ilk kez, Arapça yazı karakterleriyle Osmanlıca matbaa –Müteferrika Matbaası– kurulmuştu (ancak bu kısa ömürlü bir girişim olmuş ve on yıllık bir süre içinde faaliyetten alıkonulmuştu). 1746 yılında Topkapı Bahçelerinde Lale Festivali yeniden canlandırılmıştı. Bugün bile mest edici olan, Arapça basılmış kitaplarla dolu, keyifli, ışıklı Topkapı Sarayı Kütüphanesi, botanik renk şeritlerinin üzerinde, insana huzur veren bir inziva yeri gibidir. Şehrin önde gelenleri Osman'ın Kostantiniyye rüyasını hatırlamış ve onu yeniden yaratmaya çalışmıştı. Batılı ziyaretçiler, not almak üzere içeri akın etmek zorunda hissediyordu kendini.

Ticaret, macera ya da dikizcilik fırsatı ile motive edilmiş olmanın yanı sıra, İstanbul'a gelen ziyaretçilerin sayısında gözlemlenen, erken modern dönemdeki artışın belli bir politik nedeni de vardı. İngiltere'de 17. yüzyıl ortalarında, Osmanlı Türkleri artık Papacılar karşısındaki Protestan alternatif değil, Roundheadlere [Parlamento yanlıları] karşı Kralcı alternatifti. Richard Flecknoe İstanbul hakkında heyecanla şunları yazmıştı: "Burada gördüğüm gerçek kahramanlığı ya da büyük cesareti başka yerde görmedim; herkes çeşitli renklerde ipekliler giyiyor, kabarık sarıklar takıyor ve uçuşan elbiseleri var ve sokakları sanki Lale Bahçelerini andırıyor..." Lale, Robert Herrick'in şiirinde Stuart İngiltere'sinin ölümünün bir alegorisi olarak kendini göstermişti.[3]

İstanbul'un dostlara ihtiyacı vardı. Viyana yenilgisi ve 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasıyla küçük düşürülmesinin ardından, politik olarak işler kötüyken daha kötüye gitmişti: Şehirde yiyecek kıtlığı baş göstermiş ve 1703 yılında talebeler, Yeniçeriler ve halk birleşmiş, İstanbul'dan Edirne'ye yürüyerek, Sultan II. Mustafa'yı tahttan indirmişti. Birçok insan, Sultanın vaktinin çoğunu artık Şehirlerin Kraliçesi yerine "Çingene Şehri" olarak adlandırılan Edirne'de geçiriyor olmasına öfkelenmişti. Viyana Kuşatmasının üzerinden çeyrek asır geçmişti ve Yeniçeriler hâlâ bu seferde kaybettikleri kurbanlar için –pek bir şükran içermeyen– heyecan verici şarkılar söylüyorlardı. Bu "Edirne" vakasının ardından durağanlık tehdit altındaydı artık. Ancak III. Ahmed sultan yapılıp

3 Robinson (2009).

Topkapı'ya gelince, minnettarlığını İstanbul'u şehir çapında bir zevk kubbesine dönüştürerek gösterecekti. Osmanlı sultanlarına, İstanbul'da kendilerine inanıldığını ve itaat edildiğini görmeye ihtiyaçları olduğu büyük bir zevkle hatırlatılıyordu.

Başarısızlığa uğrayan Viyana Kuşatmasından alınan bir diğer ders de, Osmanlıların hem askeri pratik hem de kültür olarak, Batıdan bir şeyler öğrenmek zorunda olduğuydu. İstanbul Batı Avrupa şehirlerini kontrol edemiyor olsa da, en azından onlar tarafından ıslah ve terbiye edilebilirdi. İttifak ve uzmanlık arayışıyla Fransa'ya yüzünü dönen ilk başta dragomanlar olmuştu. Fransızların işleri nasıl yürüttüğüne dair Sultana enformasyon sağlamak üzere, Paris'e elçiler gönderilmişti. Şehirde mini Versay bahçeleri ortaya çıkmaya başlamış ve 17. yüzyıl ortalarında bir avuç olan, şehrin Fransız sakinlerinin sayısı 1719'da 175'e çıkmıştı. Bir Fransız mucit 1718'de şehre pompayla çalışan bir yangın motoru getirmişti (o tarihe kadar yangınlar Yeniçeriler tarafından kovalarla su getirilerek söndürülüyordu). Çok geçmeden, şehirde 18. yüzyıl başlarında, bugüne zevkli görüntüler bırakan Antoine Ignace Melling gibi Fransız mimarlar, Boğaziçi boyunca Osmanlı prenslerinin saraylarını tasarlamaya başlamıştı. Katı bir biçimde dışarıya kapalı Türki evler olmaktan uzak bu yalılar suya yüzünü iyice açıyordu. Sultanlar Avrupa tarzı bahçeler tercih etmeye başlamıştı; hatta birisi, formel bir labirent yaptırmış olmakla bile övünüyordu. Şehrin içindeki yabanıl örtünün yerini giderek parklar almıştı. Kamuya açık çeşmelerin suyu bahçelere akıtılıyordu. Lale bahçelerinin etrafı çitlerle çevrilmişti.

Antoine Ignace Melling'den bir Konstantinopolis manzarası, 1819

Ve Sultan III. Ahmed kendisi için, tam anlamıyla pek çok kültürü bir arada barındıran bir inziva yeri oluşturmuştu. Bodur çalılarla kaplı bir bölgeye yapılan Aynalıkavak Kasrı, o zamanlar etrafı duvarlarla çevrili küçük bir zevk sarayıymış ve Sultanın gözde kaçamak mekânlarından biriymiş. Tersane bölgesinin ötesinde, bir av sahası yaratmak için dikilen 10.000 selvi ağacı tarafından korunan kasır, Doğu ve Batı tarzlarının çarpışmasının eşsiz bir örneğini teşkil etmiştir. Saray ressamı Levni tarafından yapılan bir minyatür, altın yaldızlı bir aynanın önünde duran ve dört oğlunun sünnetini kutlamak için Haliç'te düzenlenen su sporlarını izleyen III. Ahmed'i göstermektedir. Muhtemelen Sultana hediye olarak gönderilmiş, "kavak ağaçları kadar yüksek", Murano [Venedik tarzı] aynalardan biridir söz konusu olan ayna.

Batılılaşma yönündeki hareketin bazı sorunları vardı. Şehrin sakinlerinden Telhisi Mustafa Efendi adlı birinin yirmi dört yıl boyunca tuttuğu ve Başbakanlık Arşivinde bulunan bir günlük, bazı kadınların kamusal alanda, büyük bir cüretle, elbise üzerine giydiği Avrupa tarzı yakalarını kesmekle suçlanan bazı zabitlerden bahsediyordu. Yazar bu uygulamayı uygun bulmuştu: "Bu tam hedefini bulan bir darbedir! Allah izin verirse sürecek ve kalıcı olacak."[4] Yine 1730 ve 1740'taki (Haliç boyunca evlerin ve ticari işletmelerin yağmalandığı) ayaklanmalar ve iç çatışmalar, bu şehrin yaygın bir protesto geleneği olduğunu hatırlatıyordu. Tellallar İstanbul halkını dükkânlarını kapatmaya, "silahlarını" kuşanıp dikkatli olmaya çağırıyordu ve eğer sorun içinden çıkılmaz hale gelecek gibi olursa sokağa çıkma yasağı ilan edilecekti. Yakalananlar fiziksel olarak bunun işaretini taşırlardı: Ölümden kurtulsalar bile uzuv kesme, kırbaçlama, falaka ve bu işe bulaştıklarına ilişkin yalan söylediğinden şüphe duyulanları damgalama gibi cezalar vardı (kadınlar tipik olarak kaba etlerine vurularak dövülüyor ve sürgüne gönderiliyordu). Asilerin başı kesiliyordu. Ve Batılılar her ne kadar kazığa oturtmanın İstanbul'un değişmez bir alamet-i farikası olduğunu söyleseler de (ki değildi), bu kurallarla belirlenmiş bir cezaydı.

Şehre gelen sığınmacılar da sürtüşme yaratıyordu. 1683'te Viyana Seferinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Sultan artık yabancı ülkelere sefer düzenlemiyordu; ancak Osmanlı toprakları içindeki mücadeleler, kurtuluş amacıyla İstanbul'a sı-

4 Kafadar (1989), 129.

ğınan birçok kişiyi yerinden yurdundan etmişti. 18. yüzyıl ortalarında, şehirde sayıları 10.000 ile 12.000'i bulan kayıtlı Arnavut göçmen vardı. Ramazan ayları boyunca dilenciler ve dervişler de şehre akın ediyordu. Bu sığınmacılar, görünüşe bakılırsa, bir tür alt sınıf oluşturmuştu: Sokaklarda yatıp kalkıyorlar ve yöre halkının öfkesini üzerlerine çekiyorlardı. Bu "mütecavizlerin" "nereden gelmişlerse oraya geri gönderilmesi" yönünde halkın açık beyanı vardı. 18. yüzyıl boyunca hem örgütlü suç hem de fahişelik oranı yükselmişti;[5] bunun üzerine şehirdeki gerilim de artmış ve III. Ahmed'in kültürel doğrudan eylem yoluyla huzuru sağlama girişimine rağmen, 1726 yılında kalabalık güruh on gün on gece boyunca Sultanın sarayını taşa tutmuştu.

Ne var ki büyük İstanbul'un gücü çoktan beri melez nitelikte bir güçtü. Haliç boyunca ağırlıklı olarak Hıristiyan nüfusun yaşadığı Galata ve Pera semtlerinden çıkıp asıl şehri, yani Stamboul'u ziyaret eden bazı seyyahlar can korkusu yaşıyordu belki ama aynı zamanda, Kürtlerin, Gürcülerin, Arnavutların, Arapların ve Etiyopyalıların oluşturduğu kalabalığa karışma şansı da yakalıyorlardı. Birçok yabancı gözlemci, yiyeceklerin çeşitliliği ve kalitesi, şarabın ve müziğin elde edilebilir oluşu yanında, bunların hazırlandığı ve servis edildiği yerlerin temizliği hakkında da sahici bir biçimde övgü ve takdir dolu görüşler kaleme almıştı. İstanbul'un su kültürü, bu bakımdan Londra, Paris ve Viyana ile kıyaslandığında açık ara öndeydi.

Osmanlı'nın Batılılaşma arzusu için en canlı kanıtların, Oryantalist gelenekten ressamları bünyesinde toplayan "Peintres du Bosphore"dan [Boğaziçi Ressamları] gelmiş olması hoş ama manidar bir olgudur. 1721 ve 1740'ta Paris'e Osmanlı elçilerinin gelişi, *en sultane* giyim tarzının (XV. Louis'nin metresleri Madam de Pompadour ve Madam du Barry'nin öncülüğünde) moda olmasını da beraberinde getirmişti. Bu arada Alexander Pope, Thames kıyısındaki evinin duvarına asmak için, Leydi Mary Wortley Montagu'nün Osmanlı kostümleri içinde bir portresini ısmarlamıştı. 1750'ler Londra'sında, portre ressamı Liotard bir Osmanlı Türkü gibi giyinerek sokaklarda dolaşıyordu. Garbiyatçı-Şarkiyatçı kıyafet diktirme fetişizmi, bir bayrak yarışındaki bayrak gibi elden ele geçiyordu: 1829 yılındaki resmi kıyafet reformlarına kadar, Sultanın sarayındakiler geleneksel türban ve kaftanın yanı sıra,

5 Bkz. Zarinebaf (2010), 176.

içi kürklü cüppeler giyiyorlardı. 19. yüzyılın geri kalan yıllarında fes ve istanbulin –Sultanın yurttaşlarını giymeleri için özendirdiği, yeni, boyundan bele kadar önden düğmeli ceket– sahnedeki yerini almıştı.

Bu arada, Sultan III. Selim'in saltanatından itibaren (1789-1807), İstanbul sarayında, Batılı tekniklerin kullanıldığı portre resmi furyası başlayacaktı. III. Selim, evinde kadınların muhasebe defterlerini tutmasına, müzik bestelemesine ve okçuluk yapmasına izin veriyordu. Sultan salt estetik nedenlerle olmaktan ziyade politik nedenlerle modernleşmeyi amaçlıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun "parçalanmakta" olduğunu yazıyordu. Hadımağası Moralı Beşir Ağanın gözetimi altında, Sultanın kendi özel ordusu İstanbul sokaklarının altını üstüne getirip haraç topluyordu. Bir zamanlar şehirde karışık ama büyük bir etki yaratmış Yeniçeriler değişimin düşmanları haline gelmişti. Ve dışarıdan başkalarının gözleri de hâlâ bu Caput Mundi [Dünyanın Merkezi] üzerindeydi. Napoléon Bonapart'ın, "Dünya bir tek devlet olsaydı, onun başşehri İstanbul olurdu" dediği rivayet edilir. 1793'te, Osmanlılar ilk Londra Elçiliğini açacak (otuz yaşındaki elçi ilk başta Pall Mall, Royal Hotel'i mesken tutacaktı) ve Napoléon'a karşı Britanyalılarla saf tutacaktı. Fransızlar 1798 yılında Mısır'ı alacaktı. Paris'te Doğu modası ortalığı kasıp kavuruyor olabilirdi; ancak Napoléon'un yıkıcı eylemiyle Avrupa'ya Doğunun hazineleri akmaya başlayacaktı. Diktatörün –son derece şaşırtıcı– Mısır seferine bir "bilimsel keşif" peşinde koşan "araştırmacılar" ya da "âlimler" ekibi de dahil olmuştu. Bu insanlar, sanat eseri toplayan, Konstantinopolis'in ilk dönem Bizanslı yöneticileri gibi davranarak, 5000 küsur değerli tarihi objeyi alıp götürmüştü. Ancak yenilgi nedeniyle, bu kültürel yağma nesnelerinin –British Museum'daki Rosetta Taşı gibi– büyük bir bölümünün yolu mecburen İngiltere'de son bulacaktı.

Bu sırada, Mekke ve Medine, Suudiler ve onların hevesli "İhvan" askerleri tarafından 1803 yılında yağmalanmıştı; âyan olarak da adlandırılan, Arnavutluk'taki Ali Paşa ile Mısır'daki Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi yerel feodal yöneticiler merkezi hükümetten hatırı sayılır oranda bağımsızlık kazanmıştı. Osmanlı topraklarının zayıflaması ve parçalanması bugün bile hayatımız üzerindeki etkisini sürdürüyor. Bugün güneş gözlüğü takmış, otomatik silahlı polislerin devriye gezdiği Topkapı Sarayının girişinde, III. Ahmed'in emriyle, özel olarak barışın ve uluslararası

anlayışın değerini vurgulamak için yaptırılmış güzel bir çeşme bulunuyor. Bu Osmanlı-Barok tarzı harika çeşme, 1718-30 yıllarındaki Osmanlı sultanlarının rüyasının özlü bir ifadesi. Bu kitabın yazıldığı tarihlerde, eski-Osmanlı toprakları Mısır, Suriye ve Irak'ta eylemler gerçekleştiren IŞİD savaşçılarının bu çeşmeyi hedef aldıklarını okumuştum.

Ortadoğu'da İştar ya da Astarte olarak doğduğundan itibaren, her devrinde, pagan, Hıristiyan ve şimdi de Osmanlı İstanbul'unu bir sembol olarak seçen Aphrodite'nin yalnızca bir cinsellik, güzellik ve arzu tanrıçası olmadığını, aynı zamanda bir savaş tanrıçası da olduğunu unutmamalıyız. Her ne kadar 18. yüzyıl ziyaretçileri İstanbul'u, "Kaderin tayin ettiği ve doğanın egemen kıldığı Şehir"[6] olarak anlatıyor olsa da, işi aslı, Sultan ve sarayı kontrolü elde tutmak için canla başla uğraşıyordu. 1717 yılında Konstantinopolis'e yaklaşırken, Leydi Mary Wortley Mantagu, tarlaların Osmanlı ölülerinin kemikleri ve kafataslarıyla dolu olduğunu görünce şaşkınlıktan donakalmıştı. İstanbul o tarihlerde lale dikiyor ve sokaklarını yapay ışıklarla süslüyor olabilirdi; ancak her geçen gün hem içeriden hem de dışarıdan daha çok tehditle karşı karşıya kalıyordu.

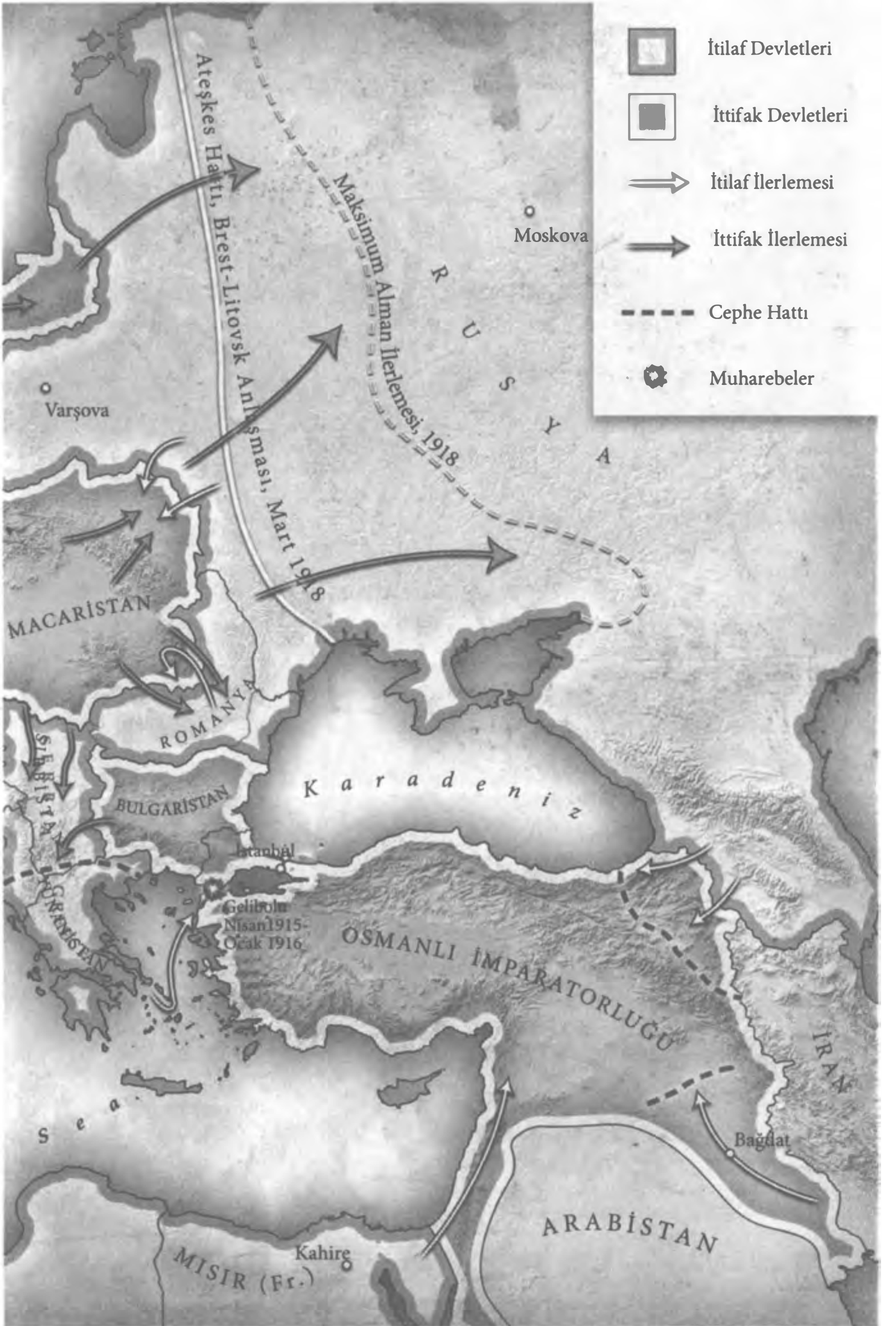
6 Akt. Mather (2009), 113.

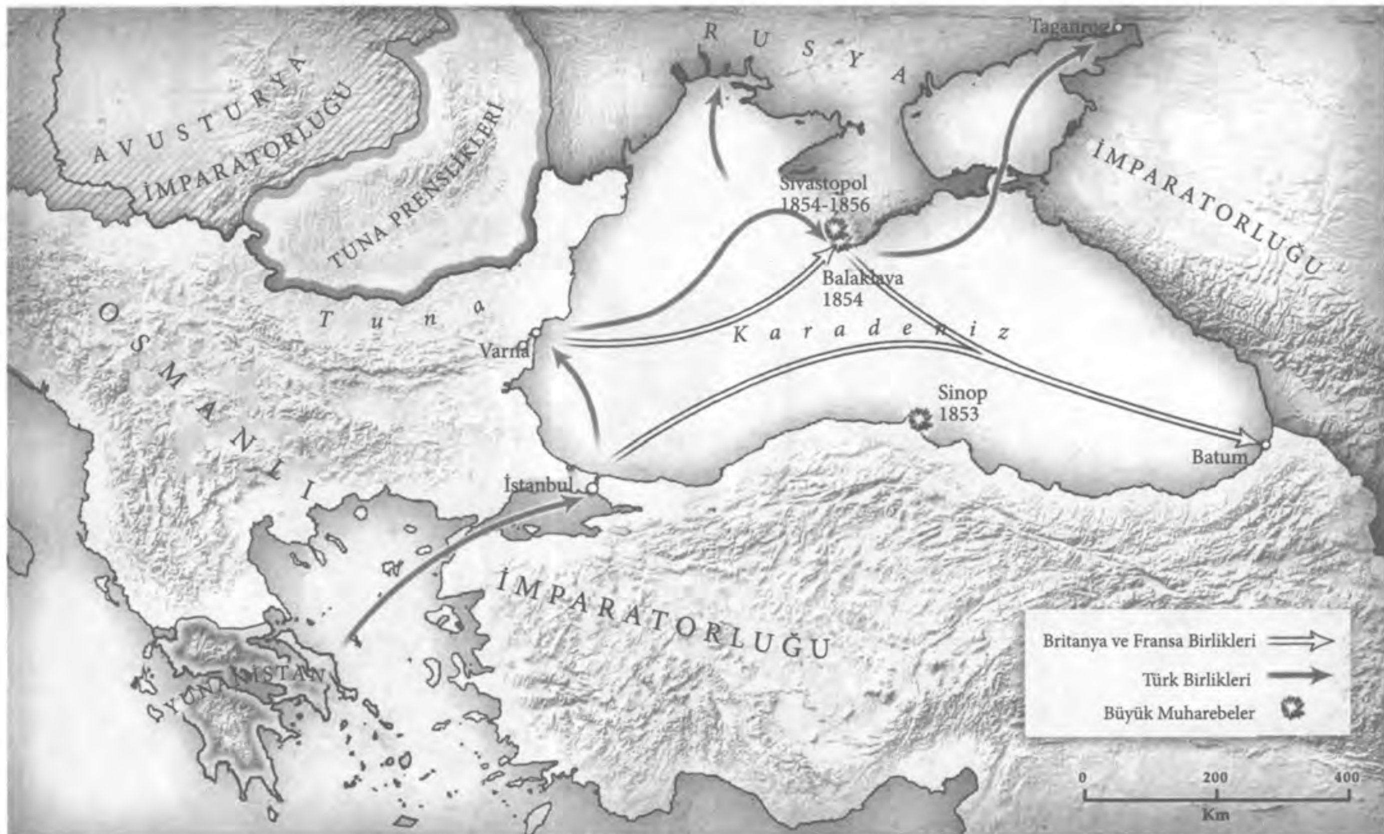
Kısım Sekiz

AYAKLANMA VE FIRSATLAR ŞEHRİ

MS 1800 (HİCRİ: 1215) VE SONRASI

Kuzey
Denizi
Jutland
Mayıs 1916
DANİMARKA
İSVEÇ
Baltık Denizi
BİRLEŞİK KRALLIK
Londra
N.L.
BELGIUM
Berlin
ALMANYA
Verdun
Şubat-Aralık 1916
Marne, Eylül 1914
Paris
FRANSA
İSVİÇRE
AVUSTURYA
İTALYA
MONTE-
NEGRO
ALBANIA
Roma
PORTEKİZ
İSPANYA
Akdenizi
CEZAYİR (Fr.)
TUNUS (Fr.)
FAS (Fr.)
LİBYA (Fr.)
0
400
800
Km

İtilaf Devletleri
İttifak Devletleri
İtilaf İlerlemesi
İttifak İlerlemesi
Cephe Hattı
Muharebeler
Moskova
R U S Y A
Maksimum Alman İlerlemesi, 1918
Ateşkes Hattı, Brest-Litovsk Anlaşması, Mart 1918
Varşova
MACARİSTAN
ROMANYA
BULGARİSTAN
K a r a d e n i z
İstanbul
Gelibolu
Nisan 1915-
Ocak 1916
OSMANLI İMPARATORLUĞU
İRAN
Bağdat
ARABİSTAN
Kahire
MISIR (Fr.)

AVUSTURYA İMPARATORLUĞU
TUNA PRENSLİKLERİ
RUSYA İMPARATORLUĞU
Taganrog
Sivastopol
1854-1856
Balaklava
1854
Tuna
Karadeniz
Varna
Sinop
1853
Batum
İstanbul
OSMANLI İMPARATORLUĞU
YUNANİSTAN
Britanya ve Fransa Birlikleri
Türk Birlikleri
Büyük Muharebeler
0
200
400
Km

1807-2000 arası İstanbul'un yayılması

67. Bölüm

EY AŞK! GENÇ AŞK!

1809-1821 (Hicri: 1223-37)

Ve sonra onunla Madrid hakkında konuştu,
Konstantinopolis ve öyle uzak diyarlar hakkında;
İnsanların her zaman kendilerine söyleneni yaptığı
Ya da şan şeref uğruna değil, yapmaları gerekeni yaptığı
yerler hakkında.

Lord Byron, *Don Juan*[1] [2]

Londra'da Leicester Square'in hemen yakınında, Premier Inn Hotel ve artık işletilmeyen Ruby Blue gece kulübünün karşısında, eski Osmanlı toprakları Suriye ve Irak'tan gelen göçmen işçilerin toplaştığı yerin arkasında, şimdi bir Roman Katolik kilisesi olan, çok güzel, yuvarlak bir bina vardır. Kutsal bir yer haline getirilmeden önce, burası özel olarak, dünyanın en büyük şehirlerin panoraması sergilenmek üzere tasarlanmıştır: Konstantinopolis, 1799 tarihinde Galata bakış açısından Henry Aston Barker tarafından resmedilmiş ve 1802 tarihinde Londra'da sergilenmiştir; sergi üç şiline gezilebilmektedir. Bu panorama ismini, aslında konseptini icat eden Henry'nin babasıdır. Bu fikir aileyi zengin etmiştir. Aston Barker Junior'ın hayli detaylı Konstantinopolis eseri, hem on sekizinci yüzyıl sonunda şehrin kozmopolit dokusunu hem de bu şehrin ekseriye bir topaz ışığıyla yıkandığı gerçeğini yakalamıştır.

Bir zamanlar istekli bir İngiliz kalabalığın, hepsi bir minyatür titizliğiyle işlenmiş ve 360 derecelik bir açıyla resmedilmiş, Konstantiniyye minarelerine, toplarına ve hamamlarına hayretler içinde baktığı yerde şimdi, antik şehrin beslediği insanların tarihine farkında olmadan onay vermiş, dinsel sanat eserleri sergileniyor. 1960'da Jean Cocteau tarafından yaratılan mozaikler ve

1 Lord Byron, *Don Juan*, Kanto XIII, kıta xxiii.
2 Byron (1837), 594.

freskler, Küçük Asya'nın ilk Hıristiyanlarına saldıran Romalı askerlerin bir öfke anını gösteriyor ve kilisedeki mihrabın üzerinde, Sophia'nın Sinderellavari bir suretinin –beyaz bir elbise ve örtü içinde– Yakındoğulu doğa ve bilgi tanrıçasına, bir modern Kybele'ye benzediği bir duvar halısı asılı.

Küresel, politik düzen değiştikçe, on dokuzuncu yüzyılın Londra, Paris ve Berlin sakinleri için, İstanbul'un yasak meyveleri giderek daha fazla arzulanır –ve her zamankinden daha erişilebilir– hale geliyordu.

İstanbul sokaklarının nüfusu da evriliyordu. Şehir, Oryantalist ortamın bir parça keyfine varmak ve havadaki değişimi hissetmek isteyen artan sayıda Batılı ziyaretçiyi kendine çekiyordu. 1807'de Yeniçeriler, kukla bir sultanı tahta oturmuştu ve 1808'de Topkapı'yı kuşatmışlardı. Karşılık olarak savaş gemileri asileri bombalamış, Birinci ve Üçüncü Tepedeki binalara büyük zarar veren yangınlar başlamıştı. Thomas Hope ve Lord Byron gibi idealistler, şehrin yolunu tutmuştu. Filozof, yazar, sanat koleksiyoncusu Hope, Konstantinopolis'te yalnızca camileri ve sarayları değil, kahvehaneleri ve sokak çocuklarını da gösteren, 350'nin üzerinde şahane çizim yapmıştı. Birçok Batılı ziyaretçi için İstanbul, ten rengi farklı insanların sokaklarda insan kalabalığıyla kaynaştığı ilk yer olacaktı (bu nedenle Kırım Savaşındaki Siyahi Osmanlı önderleri ve 1916'da dünyanın ilk Siyahi pilotu –Ahmed Ali Efendi– hakkında Batılı gazetelerde bolca yorum yapılırken, Osmanlı kaynaklarında bu konuda hiçbir yazı görülmeyecekti). Hope en çok, üzerinde Arapça harflerle işlenmiş yeleği, sanatçıyı kutsal Eyüp semtinde Türk giysileri içinde gösteren portresini seviyordu.

Konstantinopolis, her ne kadar başta bir Portekiz kaçamağı yapmış olsa da, Lord Byron'ın 1809-11 tarihlerinde yaptığı Büyük Turundaki asıl hedefiydi. "Şan olsun diye" Avrupa'dan Asya'ya Hellespontos'u yüzerek geçen Yunan kahraman Leander'i taklit ederek vakit öldüren gezgin şair, şehirdeki ilk gecesini sakin bir şekilde denizde geçirmiş, orada şehrin aldatıcı huzuru karşısında mest olmuştu. Ertesi gün, bir teleskopla gizlice Sultanın haremindeki cariyeleri seyretmeye çalışacaktı; ancak cariyeler yerine Harem duvarları dibinde, köpeklerin kemirdiği bir ceset görecek ve sarayın kapıları dışındaki bu amaçla yapılmış oyuklarda bulunan, devlet düşmanlarının kesik başları onun için yeni bir nahoş sürpriz olacaktı.[3]

---

3 Bkz. Marchand (1973).

Her ne kadar kafasından öylesine, "Müslüman olma" fikrini geçiriyor olsa da, Byron'ın aklı son tahlilde Yunanistan'da, kalbi de yollarda karşılaştığı dağlı eşkıyalardaydı: Bu eşkıyalardan bazıları, Sultanın bölgesel vergi hakkı satışı sayesinde zengin olmuştu (Sırbistan gibi birçok Balkan ülkesinde, 28 Haziran hâlâ bir ulusal bayram olarak kutlanır, çünkü o gün eşkıyalar geleneksel olarak Osmanlı efendilerine saldırmayı planlamak için ormanlara çekilmişlerdir). Öte yandan Byron, Konstantinopolis'in surlarına, onun "sarmaşık kaplı kale burçlarına" hayran kalmıştı; zarif bir şekilde boyanmış yalıların yanından geçerek, Boğaz'da sandal gezisine çıkmıştı. Ve esere adını veren anti-kahraman kadının, kayıtsız âşığı İason'ın peşinden koştuğu söylenen kayalıklara oturup, Euripides'in *Medea*'sını zevk için yeniden çevirmeye başlamıştı. Kostantiniyye limanlarının, özellikle geceleri teknelerin parıldadığı zaman, katıksız güzelliğine hayran kalmıştı. Byron yayıncısı John Murray'a bir mektup yazarak, Konstantinopolis'in dünyada en iyi deniz manzarasına sahip olmakla övündüğünü söylemişti. Ve Byron'ın bir dünya vatandaşı olma arzusunu yeniden dillendirmesi de Konstantinopolis'te (şairin bazen Byzantium dediği şehirde) olmuştu.

Ancak yalnızca iki ay ve bir gün kaldığı şehirde, Byron Dünyanın Arzusu hakkında etraflıca bir şeyler yazmamayı tercih etmişti; nedeni de Gibbon ve Leydi Mary Wortley Montagu'nün bunu zaten çok iyi yaptığını düşünüyor olmasıydı.[4] Dolayısıyla *Don Juan*'daki şu satırların ayrı bir yeri vardır:

> Sophia'nın kubbesi altın parıltısıyla;
> Selvi ağaçları; Olympos yaşlı ve ulu;
> On iki adalar ve düşleyebileceğimden fazlası
> Anlatmaya gerek yok, ver manzarayı
> Çekici Mary Montagu'yü çeken.[5] [6]

Ziyaretinden sonra, şehrin curcunasını anlatan yedi tane dörtlük, "rengârenk giysi", bir "fersiz göz" ve "titreyen el", *Childe Harold's Pilgrimage*'de görünür. Byron'ın Stamboul'da yaşadıkları ve gördükleri aslında sınırlıydı; yani bütün yabancılarda olduğu gibiy-

---

4 Leydi Mary Wortley Montagu'nün, arkadaşı Alexander Pope'a mektubu, Avusturya ve Macaristan'a karşı savaşmak için şehri terk eden Sultanın askerlerinin ürkütücü görüntüsünü anlattığı ayrıntılar son derece zengindir.
5 Byron, *Don Juan*, Kanto V, kıta iii.
6 Byron (1837), 136.

di. Ayasofya dahil, camileri ancak Sultanın özel izniyle ziyaret edebildiği, Hareme giremediği, köle pazarında içinin ürperdiği ve Sultanı ancak uzaktan görme fırsatı bulduğu bu gezi görece mütevazı bir Şarkiyatçı fantezi üretiyordu. Ancak paradoksal bir biçimde, Byron milyonlarca insanın hem o zaman hem de şimdi sahip olduğu İstanbul izleniminden bir oranda sorumludur. Garip bir tesadüf eseri, şairin şehir hakkındaki duygularını yeniden tahayyül edilebilir ve somutlaştırılabilir kılan çelik oyma baskının icadıyla, yayıncılar Byron'ın yazılarının çekici resimli ciltlerini hem yasal hem de korsan baskılarla dünya çapında yeniden üretmeye başlarken, Osmanlı İstanbul'unu evlerin oturma odalarına taşıyordu. Byron'ın "Doğulu" eserleri olağanüstü başarılı olmuştu: *The Corsair* [Korsan] daha basıldığı gün 10.000 kopya satmıştı. "Haremin Meleği" ve "Köle Pazarındaki Çocuk" gibi kışkırtıcı imgelerin de eklenmesiyle Byron ister istemez İstanbul'un seri üretim yapan tasvircisi haline gelmişti.[7] Sultanın sarayı ve orduları görünüşte ısırıcı özelliklerini kaybediyor olduklarından, İstanbul saygın salonun egzotik bir sakini haline gelebilirdi.

Ancak Kostantiniyye'deki Osmanlılar diken üstündeydi. Gizli bir örgütlenme –Filiki Eterya, yani Dostluk Cemiyeti– sorun çıkarmayı planlıyordu. 1814 yılında Odessa'da kurulan, Mason cemiyetlerinden ve İtalya'nın devrimci Carbonariciliğinden esinlenen bu gizli cemiyet sessizce, genel merkezlerini başşehre taşımıştı. Önde gelen üyeleri arasında Fenerli Rumlar –16. yüzyıldan beri Kostantiniyye'nin güç ve nüfuz sahibi dragomanlarının yetiştiği üst düzey aileler– bulunuyordu. Filiki Eterya'nın amacı, bütün Yunanların Osmanlı efendilerine karşı isyan etmesiydi. 1821 yılı Mart ayı ortalarında Peloponnesos'ta [Mora Yarımadası] şiddet olayları baş göstermiş ve bu çabucak bütün Osmanlı hâkimiyetindeki merkezlere sıçramıştı. Dış güçler tarafından kışkırtılmış olan Yunan Bağımsızlık Savaşı böylece başlamış oluyordu. Korinth'teki [Gördüs] tüm Müslümanlar, Britanyalılar güvenli bir tahliye planı sunduğu halde, kadın çocuk demeden öldürülmüştü. İki taraf da acımasız bir şekilde şiddet uyguluyordu: İstanbul'daki Britanya elçisi Vikont Strangford, kutular dolusu, Hıristiyanlara ait burun ve kulağın pazarlarda satıldığını bildiriyordu. Rum patrik Osmanlı yetkilileri, onun cemaatinin Sultana sadık olduğu-

---

7 Bu fikirler için yardımlarından dolayı William St Clair'e teşekkür ederim. Kendi eseri –ve çay– için de teşekkür ederim.

na inandırmaya çalışsa bile 22 Nisandaki Paskalya Yortusunda, kısas olarak, patrikhanenin ana kapısı olan Orta Kapıda asılmıştı. Bu kapı o tarihten beri siyaha boyalıdır.

Şehirde Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki ilişkiler görece iyiydi, ancak Osmanlılar, Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki kan davasını hesaplı bir şekilde kullanıyordu. 1821 yılında, Sadrazam Benderli Ali Paşa tarafından, Rum patriğin cesedini olduğu yerden alıp denize atmaları yönünde Yahudilere emir verilmişti. Olaylar gelişmiş, bir sürü başka yüksek mevkideki tebaanın kafası kesilmişti. Hıristiyan sakinler de öfkelerini Yahudi mahallelerinden çıkarmış ve rivayete göre, intikam ayaklanmaları sırasında 5000 Yahudi yaralanmıştı.

Yanlışlıkla Filiki Eterya'ya bulaştıklarından kuşku duyulan, 300 yıldır İstanbul'un uluslararası ilişkilerini yürüten Fenerli dragomanların birçoğu da infaz edilmişti. Elçilerden sarayın levazımatçılarına kadar herkes bu kan gölünde boğulup gitmişti. Sultan ve sadrazam birkaç yıl sonra, belgeleri çevirecek ya da mesajları yorumlayacak kimsenin kalmadığını fark edecekti, ama artık çok geçti. Bu arada, kısa süre sonra Yunanistan Krallığı olacak topraklarda, isyancı kuvvetler güçlenmeyi sürdürüyordu. Artık bir Osmanlı hayranı olmaktan ziyade Helenofil olan Byron, "Neden be adam! Eğer elimizde 100.000 sterling olsaydı/ şimdi Konstantinopolis şehrinin yolunu tutmuştuk" diye fikrini belirtmişti.[8] Aslında kendilerine yakın olan enternasyonel dragomanları öldürerek, Osmanlı liderleri ve onların kapıkulları, tek bir hamleyle, bir zamanlar merkezi oldukları geniş bir dünyadan kendilerini soyutlamışlardı.

8 Akt. Beaton (2013), 203.

68. Bölüm

KATLİAM

1822 (Hicri: 1237/8)

Yunan aileler kölelik ya da ölüm vb bekliyor. O zamanın çeşitli anlatımlarına ve gazetelerine bakın.

Eugene Delacroix'nın *Scenes des Massacres de Scio* [Khios Katliamı Sahnesi] tablosunun altbaşlığı, Salon Sergi Katologu, Paris, 1824

Türkler burada. Hepsi kasvetli, yıkıntılar içinde.
Khios, üzüm bağlarının adası, şimdi artık kararmış bir kayalık.
Khios, yeşil dalların her yanı sardığı,
Khios, büklüm büklüm dalgaların yumuşacık tepeleri,
Ormanları, sarayları yansıttığı ve belli gecelerde
Genç kızların hep birlikte dans ettiği.
Hepsi şimdi çöle dönmüş. Ama hayır, kararmış bir duvarın kıyısında
Bir Yunan çocuk oturuyor, mavi gözlü bir bir çocuk,
Yalnız ve utanç içinde başını önüne eğmiş...
Ah zavallı çocuk...
Ne istersin? Çiçekler, meyveler, harika kuşlar?
"Dostlar" diye yanıtlıyor açık mavi gözlü Yunan çocuk,
"Ben birkaç mermi ve bir silah istiyorum."

Victor Hugo, *Çocuk*, 1828[1]

1770 yılında, Kostantiniyye'nin 500 küsur km güneyinde ve Küçük Asya'dan birkaç km açıkta bir ada olan ve erken antikçağdan beri İstanbul'un hikâyesinde bir karakter olarak var olmuş Khios Adası halkı, Çeşme Muharebesinde Osmanlı filosunun Türk kıyı-

1 Kevin Smith, çev. (2007), ilk kez *The Redwood Coast Review*, 9 (3), Yaz 2007'de yayımlanmıştır.

larında Ruslar tarafından yok edildiğini gözleriyle görmüş ve seslerini duymuştu. Byzantium'un çift başlı kartalının işlendiği bir elbiseyle tacını giymiş Büyük Katerina savaşa hazırdı. Bir yılda Baltık Denizinden gelen donanması katliama meyilliydi. Rus kaynakların verilerine göre, Çeşme Muharebesinde yalnızca otuz Rus askerine karşılık 90.000 Türk öldürülmüştü (sayı aslında 11.000 civarıydı). 1822'de, acı çekme sırası Khioslulara gelecekti.

Rüzgârların kamçıladığı Khios'un doğu kıyısında dikilip sadece 8 km ötede, Türkiye anakarasında dalgalanan ay yıldızlı bayrağa bakacak olursanız, Khios'un stratejik önemi şaşırtıcı bir biçimde hemen fark edilecektir. Khioslular, yerel turist broşürlerinde, 7., 8. ve 9. yüzyıllarda, "Muhammedi korsanların saldırıları" olarak bahsedilen İslamcı istilaları uzaktan seyretmişti. MS 1090-97 arasında kısa bir süre Müslüman güçler tarafından işgal edilmiş, Birinci ve İkinci Haçlı Seferlerinin ardından Khios bir kere daha Ortodoks Hıristiyan olmuş, Cenevizliler tarafından yönetilmiş ve 1566 yılından sonra da Osmanlıların idaresine girmişti.

Khios'u taçlandıran ve ana şehriyle olan göbek bağını ilan eden, ortaçağ şaheseri Bizans manastırı Nea Moni'dir. MS 1042 yılında kurulmuş,[2] Konstantinopolis'in Ayasofya'sına son derece benzeyen bu manastır, Konstantinopolis dışında inşa edilmiş, Bizans dini kompleksleri içinde en önemli ve en canlı olanlardan biridir. Kendilerini Nea Moni'nin canlı kalmasına adayanlar artık hayatlarının sonbaharını yaşıyor olsalar da ve rahibeleri Maria Theodora elden ayaktan kesilmiş olsa da, şaşaalı günlerinde bu yer Hıristiyan dünyasının bir harikası sayılıyormuş. Kendi içinde küçük bir çatal bıçak koyma yeri de olan mermer bir yemekhane masası, bugün bile varlığıyla buraya sakin bir manastır düzeni havası veriyor. Buradaki muhteşem mozaiklerin ışıltısını takip edip yukarıya bakmadan önce, her biri ortaçağ Konstantinopolis imparatorluğunun farklı bir köşesinden getirilmiş bloklardan oluşan ve öncelikle çözülmeyi bekleyen, mermer yüzeyli bir bilmeceyle, yamalı bir gücün taş eseriyle buluşuyor gözleriniz. Renkler cömertçe kullanılmış; tıpkı en iyi zamanlarında Byzantium'da olduğu gibi.[3] Mozaiklerde, ayrıksı, değerli taşlarla süslü tunikleri

2 İngiltere'de, Wessex sülalesinden son kral tahta geçerken, Ermenistan'da son Bagratid kral, genç II. Gagik başşehri Ani'yi Byzantium ve Dvin Emirliğinin saldırılarına karşı korumaya çalışıyordu. Bkz. Chahin (2001), 231.

3 10. yüzyılda bu kurum o kadar gösterişliydi ki II. Nikiforos Fokas yeni manastırların kurulmasını ve desteklenmesini yasaklamıştı. O fazlasıyla gör-

içinde, korkunç baltalarıyla Varangianlar [Vikingler] resmedilmiş. Müslümanlar da var. Bu Khios yapı kompleksinin duvarlarında, Batılılar tarafından yapılmış ilk İslami hilal suretlerinden birini görüyoruz.

Khios'un günümüz Türkiye'sine yakınlığı ve verimliliği, ada halkının her zaman belli bir pazarlık gücünün olduğu anlamına geliyor. Platon'un *Symposiom [Şölen]* zamanından bu yana, Khios şarabından övgüyle söz edilir ve aynı şekilde, adanın zanaatkârları da meşhurdur: Hakkında pek bir şey bilmediğimiz, 15. yüzyıl şahsiyeti Kodinos'a[4] atfedilen eserlere göre, Konstantinopolis hipodromundan 1204 yılında çalınan, San Marco'nun meşhur atları burada yapılmıştır. Ve Khiosluların bir kozları daha vardı: Onlar damlasakızı üretiyor ve bu eşsiz kaynağı muhafaza ediyorlardı. Khios'un adı hemen hemen kesin olarak, Fenikelilerin damlasakızına verdiği addan gelmektedir [Türkçede de ada Sakız Adası olarak bilinir]; bu yüzden ada antikçağdan beri korsanların ve istilacıların gözdesi olmuştur. Doğanın mucizelerinden biri olan ve farklı *Pistacia lentiscus* türlerinden, elmas duruluğunda, billur gibi özsuyunun çok yavaş bir biçimde damlamasıyla oluşan damlasakızı doğal bir anti-bakteriyaldir. *Chia* ağacı, çok sayıda ticari üretim için ihraç girişimine rağmen, en iyi bu adada yetişir.

1887 yılında Flinders Petrie tarafından keşfedilmiş olan ve tekrar tekrar karşımıza çıkan Roma dönemi Fayyum portrelerinde sakız kullanılmıştır. Konstantinopolis'te, Theodora ve Justinianus'ın şapelindeki süslerde mavi ve altın rengi yerine damlasakızı kullanılmıştır; Rubens tablolarını sağlamlaştırmak için damlasakızı kullanırmış. Damlasakızı otantik Türk lokumunun da olmazsa olmaz bir bileşenidir. Sakız birçok bakteriyal enfeksiyonun tedavisinde kullanılmaktadır. Ve ne zaman sakız çiğnesek damlasakızını hatırlarız. İstanbul tarihi boyunca, parası olan herkes, nefesi iyi koksun diye ve mikropları uzak tutmak için sakız çiğnemiş.[5] Osmanlı döneminde, sakız imalatçısı Khios, İstanbul'un el üstünde tutulan beldelerinden biriymiş.

---

kemliydi; birçok başka kuruluş, müminlerin ilgisini ve yardımını kendisine çekmiyordu.

4 Kodinos, Konstantinopolis'in tarihi ve eserleri hakkındaki çalışmalarıyla meşhur bir yazardır.

5 Her ağaçtan 250 gr sakız elde ediliyor; burada kendiliğinden bir ölçülü davranma ve koruma anlayışı hâkim. Meste kasabasına giriş çıkışlara sadece güneş battıktan sonra izin veriliyor.

Khiosluların Konstantinopolis'le özel ilişkisi, Bizans zamanında da bariz bir şekilde ortadaymış. Bir dizi imparatorluk kararnamesiyle, Khios'un faydalandığı, ayrıcalıklı vergi düzenlemeleri de dahil önemli kazançları kayda geçirilmiş ve adanın çocuklarının kitleler halinde köleleştirilmesinin önüne geçilmiştir. Sadece onlara özgü bu anti-bakteriyal kaynağın arzu edilirliği (antik zamanlarda bile seyyahlar, Khioslu kadınların dişleri ile memelerinin mükemmelliğine ilişkin heyecan uyandıran hikâyeler yazıyormuş)[6] sayesinde, Osmanlı ada üzerindeki hâkimiyetini her zaman bir parça daha gevşek tutmuştur.

Ancak 1822 yılının Mart ayı başlarında, İstanbul'a, Samos Adasından Khios'a adadaki Hıristiyanları kışkırtıp harekete geçirmek için –yeni yeni palazlanan devrimci Hellen davasına katılmalarını sağlamak için– bir heyet gittiğine ilişkin haberler ulaşmıştır. Bir yüzyılda sayıları 5.4 milyonu bulacak Müslüman sığınmacıların Hıristiyan zulmünden kaçışının ilk dalgaları İstanbul sokaklarına vurmaya başlamıştır. Sultan II. Mahmud –Khios gibi bir ballı lokmayı kaybetmek istememektedir– hem Khios Adasındaki rehinelerin hem de bizatihi İstanbul'daki belli bazı Khiosluların infazını emredecektir. Khioslular uzun süreden beri başşehirde gemi sahipleri ve kaptanlar olarak saygı görmektedir; şehirde kendi mahalleleri ve Aziz Yuhanna Kilisesi adıyla kendi kiliseleri bulunmaktadır.[7] Bu aristokratik Khioslu cemaat üyeleri arasından genellikle, Osmanlı hükümeti için çalışan son derece saygın idareciler, dragomanlar ve iş adamları çıkmaktadır. İtalyanca, Yunanca ve Türkçenin garip bir karışımı olan, frangochiotika dilinde konuşan bu insanlar, gerçek anlamda birer enternasyonalisttir ve adı İstanbul olan, rengârenk kültürel halının değerli ve kritik bir parçasını oluşturmaktadır.

Ama artık onlar düşmandır. İstanbul'dan gelip adada kıyıya çıkan Kara Ali Paşa, kuzeyden başlayarak Khios'u temizlemeye girişir.[8] Birçok insan sığınmak için Nea Moni Manastırına kaçar ve buraya saklanan 2.000'i aşkın çocuk ve kadın diri diri yakılır ya da kılıçtan geçirilir. Tepelere kurulmuş olması itibariyle bir

6 Bugün Bridget Riley tarzı gri, siyah ve beyazlar içindeki Pyrgi [Perge] köyünün yaşlı kadınları –ya sakız kullanımı ya da satışı nedeniyle– mükemmel güzellikte gülüyorlar. Sakızdan elde edilen tüm gelir, bir kooperatif bünyesinde herkese eşit bölüştürülüyor.

7 Kitromilides (2010), 227.

8 Bkz. örn. Brewer (2011).

Kutsal Yurt hissi uyandıran kaya köyler Avgonima ve Anavatos işgal edilmiş ya da yok edilmiştir. Korkunç bir acı yaşanmaktadır. Osmanlı güçleri çoktan beri, kafa kesmedeki çabukluklarıyla ünlüdür zaten. Nisan sonuna kadar adada 20.000 ila 25.000 arası insan öldürülmüş ve 40.000 ila 45.000 kişi de yakalanmış, köleleştirilmiş, açlıktan ölüme terk edilmiş ya da sürülmüştür. Birçoğunun akıbeti de bilinmemektedir. İşgal öncesi Khios'ta 100.000'in üzerinde Yunan, 5000 Müslüman ve 3000 Yahudi yaşıyormuş. Tarihçilerin hesabına göre, Osmanlı ordusu işini bitirdikten sonra, geriye yalnızca 2000 Yunan kalmıştır.[9]

Bugün bütün Khios'ta, 1822 katliamı hatırlanıyor ve burada, dövüşmeye, acıya ve mücadeleye alışmış bir halk için bile bu acımasız eylemin kabul edilebilir bir şey olmadığı duygusu hâkim. Nea Moni'de, ölü kemiklerinin konulduğu yerde, bu soykırımdan kalan, öldürücü darbenin şaşkınlığıyla ağızları açık kalmış insanlara ait sıra sıra kemikler dikkat çekici bir biçimde sergileniyor. Ve adadaki bir kazada ölmüş bir Khioslunun anısına inşa edilmiş bir Khios kilisesinde, başlarında haleleriyle bir azizler topluluğu ve onun tam altında da, yirmi yaşında, Platon ve Macarias adlı kayıp çocukların portresi bulunuyor. Türk yetkililer, bu iki kişinin patrikhane tarafından aziz ilan edilmesi taleplerini geri çeviriyor. Geçmişin sesleri burada her yerde duyulabiliyor: Yukarıda ve aşağıda, ormanlarda baykuşlar ötüyor; Ege'nin kuzeyli rüzgârı meltem kapıları ve menteşeleri zorluyor; kadınlar, Homeros'un bir zamanlar dediği üzere, "dağların tepelerinde uğuldayan periler gibi" çene çalıyor. Ancak burada, on dokuzuncu yüzyıl ortalarında yeni bir tür sessizlik vardı. Osmanlı topraklarının her yerinde çok sayıda Khioslu kölenin bulunması fiyatlarda bir düşüş anlamına geliyordu;[10] seyyahlar İstanbul genelevlerinde Khioslu kadınların artışına tanık oluyordu.

2016'da, bu kitap yazıldığı sırada, ada yine cephe hattındaydı: Her gün ağzına kadar dolu botlarla Suriye, Libya ya da Afganistan'dan gelen ve birçoğu kıyıya metreler kala boğulan on binlerce sığınmacıyla baş etmeye çalışıyordu.

---

9 Sayılar kaynaklara göre değişiklik gösteriyor. Miller (2013), s.80: "Nisan ayında... [Khios'ta] 113.000 Hıristiyandan... ağustos ayında yalnızca 1800 kişi kalmıştı... 23.000'i kılıçtan geçirilmiş, 47.000'i de köle olarak satılmıştı." Ayrıca bkz. Rodogno (2011), 69; Fraze (1969), 51; Phillips, W. A. (1897), 94.

10 Schiffer (1999), 188.

Eugene Delacroix'nın, Khios Katliamını resmettiği tablosu

Khios ile İstanbul arasındaki ilişkileri değiştiren olaylar, uluslararası ilişkilerde ortaya çıkmakta olan bir havayı netleştirmiştir. 1822'de Avrupa ve Amerika, burada vuku bulan acımasızlığı bilmek ve anlamak istediğini açığa vurmuştur. Khios katliamı ve ona tepkiler, bizim kendimiz hakkında anlattığımız hikâyeler olduğumuz gerçeğini bir kere daha güçlü bir biçimde göstermiştir. Eugene Delacroix'nın *Scene des Massacres de Scio* [Khios Katliamı Sahnesi] isimli tablosu böylesi bir karşılıktır. "Bir sonraki Sergi için bir tablo yapmayı planlıyorum; konusu Türkler ile Yunanlar arasındaki, yakın zamanlı savaşlardan alınacak. Sanırım, mevcut koşullar altında bu, iyi bir resim ortaya çıkarabildiğim oranda, ilgiyi üzerime çekmenin bir yolu olacak"[11] diye yazmıştır Delacroix. Tabloya gösterilen tepki gerçekten de şiddetli olmuştur. Bazıları Delacroix'nın eserinin anlatım üslubu konusunda endişeli –savaş ressamlığı için şoke edici bir başlangıç– olsa da, Khios'taki katliam çok geçmeden kibar sosyetenin diline düşmüştür. Tablo kendine hizmet eden nedenlerle yaratılmış olsa bile Delacroix'nın korku üslubu –halka açık bir müzede sergilenen, türünün ilk örneklerinden biri– Victor Hugo'nun çatışmaya ilişkin kurgusal anlatımıyla birlikte (bölümün başında epigraf olarak aldığım parça),

11 Eugene Delacroix, *Correspondance generale*, ed. Joubin (Paris: Plon, 1935), 18.

Osmanlı'nın kudretine karşı hissedilen duygulardaki değişim için kilit bir öneme sahiptir. Ve aileleri katliamdan kaçmış Yunanlar, bu hikâyenin unutulmamasını temin etmiştir. Kurbanların torunları her yaz "anavatana" geliyor, Nea Moni'yi ziyaret ediyor ve neden şimdiki kişiler olduklarını hatırlıyorlar.

Osmanlılar açısından, Khios kıyımı, bazı bakımlardan Osmanlı İmparatorluğunun sonunun habercisiydi. O tarihsel an, toplumsal bilinçte, Osmanlı güzelliklerine ilişkin şarkiyatçı fantezinin artık geçerli ya da savunulabilir bir şey olmadığının gün gibi açığa çıktığı andı. Başka bir popüler tablo da artık dolaşıma girmişti: *Başıbozuk* –yağmayla geçinen Osmanlı ordusundaki kuraldışı unsurlar– tablosu. Ve böylece anlattığı Troia hikâyesiyle Doğu-Batı bölünmesini besleyen halk ozanı Homeros'un doğum yeri olduğu söylenen bu kayalık ada, bir fikir taşlaşmasına işaret ediyordu. Sıkı ama adil bir biçimde dünyanın belli bir kısmını İstanbul'dan yöneten Müslüman Osmanlılar mefhumu artık öylesine kırılgan hale gelmişti ki, parçalanmaktan başka yolu kalmamıştı.[12]

12 Khios Adasının tarihi olaylar çizelgesi için bkz. örn. www.christopherlong.co.uk/pub/chiosinfo.html

69. Bölüm

DEVRİM
1826-39

Ama İstanbul öyle devasa bir şehirdir ki, içinde bin kişi ölse, onların eksikliği bu insan ummanında hissedilmez.
Evliya Çelebi, *Seyahatname*[1]

Sultanın güçlerinin en sadık çekirdeğini oluşturanlar, 500 yıldır Osmanlı projesinin kapsamını ve ruhunu temsil edegelmiş topluluk, yani Yeniçeriler 1826 yılında isyan ettiler. Sultan askeriyede –Avrupa tarzı silahlar ve Türk askerler alarak– reform yapmaya çabalarken, bir yandan da seçme, heyecan verici ve çok-etnili savaşçılarını dürtmek istiyordu. Yüzlerce yıl yarı törensi bir biçimde et tayınlarını aldıkları Et Meydanında (bir zamanlar Bizans imparatorlarının tören alayının geçiş yoluydu burası) kazanları devirerek isyan başlangıcını ilan eden Sultanın elit ordusu aslında iç savaş ilan ediyordu. Bektaşi de olan Yeniçeriler öteki Müslümanlardan daha kolaylıkla ödün para verebiliyordu ve eskiden ticaret yapmalarını engelleyen kısıtlamaları da kırmışlardı –yani Yeniçeriler kendi özel ekonomilerini yaratmıştı. Osmanlı toprakları boyunca vergi topluyorlar ve küçük krallar olarak yönetiyorlardı (onların torunları, Koloğlu sülalesi, bugün Türkiye'de hâlâ nüfuzlu bir ailedir).[2] Bunları imtiyazlı ve kural dışı ekonomik faillerdi. On dokuzuncu yüzyıl başlarına ve 1826 yılında dağıtılmalarına kadar geçen sürede Yeniçeriler tahtan indirme, ayaklanma ve infazlarda rol oynamışlardı. Karl Marx'tan Max Weber'e kadar birçok düşünür onları despotizmin ve sultanizmin –üretici köleler üzerinde topyekün bir yönetim gerçekleştiren bir sistem– yozlaşmasında anahtar faktör olarak görmüştür. Aslında kahvehaneler-

1 Akt. King (2014), xv.
2 Stone (2010), b. 6.

de ve Orta Camiinin serin avlusunda –bugün bile Kapalıçarşının alışveriş çılgınlığı içinde bir vaha olarak hizmet ediyor– bir araya gelirken, görünüşe bakılırsa, Yeniçeriler kendileri için neyin iyi neyin kötü olduğunu ve hem kendilerinin hem de öteki İstanbulluların çıkarına olan taleplerini ne kadar zorlayabileceklerini muhakeme ediyordu. Yeniçeriler ellerinde güç olan sıradan halktı. Tehlikeli olan da buydu zaten.

Topkapı Sarayından isyana çok acımasız bir karşılık geldi. Sultanın güç kullanarak karşılık vereceği ortaya çıkmaya başlayınca, birçok Yeniçeri binlercesinin bir arada yaşadığı barakalarına çekildiler. 14 Haziran günü, Osmanlı Sipahileri ve Yeniçerilere hınç bekleyen yerli halktan oluşan bir kuvvet barakaları ablukaya alıp, ateşe verdiler. İçeridekiler hali içler acısı, korkunç olmalıydı. Ayrıca İstanbul kapıları da kapatıldı ve kaçmaya teşebbüs eden herkes kuşatılıp derdest edildi ve hipodromda öldürüldü. Gruptan kopup kaçmaya yeltenenler de Selanik'te, deniz kenarındaki hapishane-toplama kampı müştemilatında infaz edildi; yıllarca buraya Kanlı Kule denmişti –artık turizm endüstrisi hatırına yeniden boyanarak Beyaz Kule haline getirildi. Beraberinde Bektaşi Ocakları da olmak üzere, Yeniçeri Ocakları 16 Haziranda resmen lağvedildi, en az 5000 Yeniçeri öldürüldü ya da ölüme terk edildi. Ocağın ilgası Sultanahmet Camiinden ilan edildi. Yeniçeri ocağı yerine ise Asakir-i Mensure-i Muhammediye kuruldu. İstanbul'da bu olaya Vaka-i Hayriye adı verildi –birçok Yeniçerinin devşirildiğe Balkanlar'da ise bu "makus" bir olay olarak bilinir.

1826 Haziranında o kadar çok infaz yapıldı ki cesetler Marmara'da tarafında şehir surlarının dibinde yığıldı. Temmuzda veba baş gösterdi. Ağustos ayının yakıcı beyaz sıcağı da üstüne binince, şehrin birçok sivil sakini canından oldu. Yeniçeri hikâyesini tarihten silme yönünde bir çaba vardı. Hepsi de Aya İrini'de tutulan, Yeniçerilerin kökenlerini, kayıt altına alındıkları yerleri ve gündelik yaşantıdaki tuttukları işleri gösteren bir dizi defter ateşe atıldı. Yeniçeri mezarlıklarındaki mezar yerleri –Byron'un "yeryüzündeki en sevimli yer" dediği yerler– darmadağın edildi. Eseri yapması için bir Ermeni mimarı tercih eden Sultan II. Mahmud o zaman Yeniçeri ocağının lağvedilmesi anısına Nusretiye Camii, yani İlahi Zafer Camii dediği camiyi yaptırdı.

Nusretiye Camii, 1826 yılında Yeniçerilere karşı kazanılan zaferin anısına dikilmiş ve ailesi beş kuşaktır sultanları hizmet etmiş Ermeni mimar Krikor Balyan tarafından yapılmıştır. Fotoğraf 1900 yılında çekilmiştir.

Ancak Yeniçeri mevcudiyeti garip bir biçimde varlığını sürdürdü. Şehir efsanesi biçiminde anlatılanlara göre, hayatta kalan az sayıdaki asker hamamların külhanlarına sığınıp yeraltına geçmiş, buralarda aileleri ya da dostları tarafından beslenmişti. Birçoğu bugün şehirde hâlâ söylenen, o zamanlar fısıltıyla terennüm edilen şarkılar bestelemişlerdi [Türkçedeki Külhan Beyi buradan gelir].[3] İstanbul'da bu tür ezgilerin izini sürmek zordur ancak ben bir Kurban Bayramında ayakta kalmış nadir örneklerden biri olan bir Bektaşi tekkesine gittim. Yeni ütülenmiş ekose gömlek giymiş ve badem bıyıklı bir adamla, Bektaşi dini ve Yeniçeri atalarıyla duyduğu gururu konuşmak üzere, üst katında (en azından on dördüncü yüzyıldan beri tekkelerde olduğu gibi, haftada üç gün yoksullara pirinç pilavı, et yemeği ve ayran verilen) bir yemekhanenin olduğu dua odasına girdik. Bu Dede şarkılarından birini hatırlıyabiliyor mu? Hatırlıyormuş – ve ortaya bir flüt çıktı, yumuşak ilahiler, yol dininden bir şarkı, umut ve özgürlük üzerine bir diğer şarkı, tanrı sevgisi ve insan kalbinin kozmopolitliği üzerine bir şarkı daha.[4]

3 Freely (1998), 263-5.

4 Kutlu Olay'ın meydana geldiği yıl olan 1827'de, Britanyalılar, Fransızlar ve

İstanbul bir devrim değil, reform şehri haline geldi. 1832 yılında, Yunan bağımsızlığını garantiye alan Konstantinopolis Anlaşması imzalandı. Somurtup oturmak yerine İstanbul duruma ayak uydurmayı seçti. Akropolis üzerindeki Yunan, Roma ve Bizans kalıntıları üzerine yerleştikten dört yüz yıl sonra, büyük Topkapı Sarayı şehrin suyolları boyunca inşa edilen daha hafif, daha parlak emperyal alternatiflerden yana tercihler nedeniyle terk edilecekti. Bu sarayların birçoğu Fransız ya da Ermeni mimar tarafından yapılacaktı. Bazıları nazikçe Topkapı'nın dünyanın bir harikası olduğuna işaret etmiş olsa bile Sultan II. Mahmud şöyle bağıracaktı: "Kimse, bir düzenbaz ya da bir aptal değilse, kimse... karanlık ağaçlar arasında, sanki gün ışığına bakacak cesareti yokmuş gibi, yüksek duvarlar ardına gizlenmiş bu yere [Topkapı]... bu ışıkla gülen saraylar, özgür havaya ve cennetin yalın güneş ışığına açık saray diyebilir. Ben böyle bir yerim olsun isterim ve böyle bir yerim olacak."[5] II. Mahmud Yeniçeri kıyımını "İmparatorluğun bahçesini yaban ve yararsız otlardan temizlemek" için bir hamle olarak görmüşse, şimdi artık başşehrini yeni "meyvelerle" "süslemeye" kararlıydı.

Tanzimat diye adlandırılan –1839'da Gülhane Parkında açıklanan bir fermanla başlayan ve 1876 yılında ilk Osmanlı anayasasının ilanına kadar süren– dönem hassas, politik olarak yeni düzenlemelerin yapıldığı, Osmanlıların "kendi sorunlarını kendi çözmeye" başladığı bir dönem olmuştur. Can ve mal güvenliği teminat altına alınmış, mahkeme edilmeksizin ölüm cezası yasal olmaktan çıkmış ve belki de en önemlisi, kâğıt üzerinde de olsa Müslüman ile gayrimüslim arasında yasal eşitlik tesis edilmişti. Bu İstanbul'u Avrupa kulübünün tam üyesi yapmak için atılmış bilinçli bir adımdı. Tanzimat dönemi, sosyal, politik ve anayasal olduğu kadar kültürel yansımaları da olan *Gülhane Hatt-ı Şerifi* olarak bilinen bir fermanla başlar.

19. yüzyılın ortalarından sonra, Boğaz ya da Haliç'te bir sandal gezintisine çıkacak olsaydınız, olağanüstü bir manzarayla

---

Ruslar –Britanya kültürel olarak kendisini muhtemelen Antik Roma kültürüne hayran Napoléon dönemi Fransa'sına karşı konumlandırıyordu ve Rusların Yunanistan'ın desteklemelerinden ve Osmanlı pahasına zenginleşmesinden endişe duyuyordu– Navarin Körfezinde (bugünkü Pylos) Yunanların özerklik isteğine destek vermek için bir Osmanlı filosunu bozguna uğratmıştı. 1832 yılında, küçük bağımsız Yunanistan krallığı, bir Alman kralla birlikte, Nafplion sahil kasabasında deneme kabilinden yönetim faaliyetlerine başlıyordu.

5 Pardoe (1838), 19

karşı karşıya kalabilirdiniz. Etrafı kazıklarla ve tahta perdelerle çevrili özel yıkanma bölmelerinden yükselen kadın kahkahalarını ve suda yüzerken çıkardıkları sesleri duyabilir, tetikte bekleyen muhafızları görebilirdiniz. Şehirde almış başına giden bir kadın hamamları furyası vardı. Başka yerde, çok ama çok Avrupai tarzda binalar yükseliyordu: Tıp ve mühendislik okulları, yüksek eğitim kurumları, kışlalar, fabrikalar, hatta kızlar için bir okul bile açılmıştı –hepsi neo-klasik-barok tarzda tasarlanmış ve ağırlıklı olarak tepelik yerlere ve büyük meydanların yanındaki setlerin üzerine inşa edilmişti (Taksim Meydanında, bu kışlalardan birinin yeniden canlandırılarak bir alışveriş merkezi olarak düzenlenmesi önerisi 2013'teki Gezi protestolarının kıvılcımı olmuştu). Birden çok yeni tarz cami –örneğin inen vapur yolcularını selamlayan Ortaköy'deki cami böyleydi– Boğaz kıyılarında boy gösterdi. Britanyalı yetkililer, onaylayıcı bir şekilde, yalnızca bir yıl içinde (1843-4) 600 ton ağırlığında, genellikle Britanya malı pamuklu ve yünlü kumaşlarından istanbulin dikmek için, Britanya menşeli makine parıltılı endüstriyel binalarda kurulmak üzere ithal edildiğini bildiriyordu.[6]

On dokuzuncu yüzyılda, Galata Köprüsü üzerinde şemsiyeler de dahil, Avpura etkisi İstanbul'da yaygın olarak görülüyordu. Şemsiye aslında ilk defa Doğuda, antik Çin, Mısır ve İran'da kullanılmıştı.

6 Wharton (2015), 114.

Boğaz'da, Baltalimanı'ndaki bir dizi toplantının ardından 1838'de, Britanya'ya serbest ticaret imtiyazı verilmesini takip eden yıllarda, şehirli erkekler güneşten korunmak için büyük bir hevesle Britanya şemsiyeleri kullanırken, divan, şerbet, "İran" kedileri, kanepeler, kameriye ve kuşaklar gibi Osmanlı malları orta sınıftan Batılıların evlerinde görünmeye başlıyordu. Koloniler yoluyla Hindistan'la irtibat sayesinde Britanyalılar yıkanmayı cazip bir şey haline getiriyordu (örneğin şampuan Hindu bir sözcüktür). Banyo demek sünger demekti –sünger antik dönemden beri biliniyordu, aslında Aeschylus'un *Agamemnon*'unda süngerden bahsedilir– ve birçok süngerci topluluğun hâkimi konumundaki Osmanlılar bu konuda bir adım öndeydi. Asya kıyısına yakın küçük Kalki adası (yıkıntı halindeki şahane korsan kalesine ev sahipliği yapıyor) bir keresinde İngiltere'nin sünger ihtiyacının yarısını karşılıyordu. Kalki limandaki *kafeneion*da, kafaları iyi erkekler hâlâ aynı eski şarkıyı, adanın altın günlerini yad eden şarkıyı söylüyor: "Ancak Bank of England kapanırsa, Kalki'ye para akışı kesilir."[7]

Ve bir adam –saçma bir dizesiyle Osmanlı süngerinin şanını ölümsüzleştiren adam çıktığı bir gezide doğduğu yere geliyordu.

1 Ağustos 1848 tarihinde şafak sökerken gelen Edward Lear hastaydı. En başında Korfu'dan diplomatik bir heyetle (denizde seyir halindeyken şampanyasını yudumlayan ve Byron'ın *Siege of Corinth*'ini yüksek sesle okuyan İstanbul'un Britanya elçisi olarak) ayrılmış olan Lear kendini iyi hissetmiyordu, muhtemelen sıtmaya yakalanmıştı. Bu çok yetenekli, kırılgan adam, yirmi bir kardeşin sağ kalan en genci gelir gelmez Britanya elçisi (kendisi de yirmi yıl önce Byron'a refakat etmiş) Sir Stratford Canning'in karısı tarafından Boğaz'ın Avrupa yakasındaki Therapeia'da [Tarabya] misafir edilir. Therapeia'nın antik dönemle Jason ve Medea'ya kadar uzanan bağları vardır ancak on dokuzuncu yüzyılla birlikte İstanbul'un *beau monde*u olarak görülen bir yer haline gelecekti. Hasta ve huysuz Lear Boğaz'ı olumsuz anlamda Wapping'le kıyaslıyordu. Şehrin başıboş köpekleri başının belasıydı –özellikle geceleri bu köpekler tehlike arz ediyordu. Bu sanatçı-yazar peçeli Müslüman kadınları "diş ağrısı" nedeniyle ellerindeki bezi ağızlarına bastıran "hortlaklar" olarak betimliyordu.

---

7 Symi gibi yakın adalardan kayıkçıların Akdeniz'in en iyileri olduğu kanısı yaygındı ve onlar Osmanlılar tarafından Irak'tan Tuna boylarına kadar uzanan su üzerindeki posta hizmetlerinde kullanılıyordu.

Lord Byron gibi, o da Sultana başkaldırmış asilere ait kesik başlar görmüştü. Şehre gelişinin birinci ayı dolmadan Lear Galata bölgesindeki Hotel d'Angleterre'e taşınmıştı; büyük İstanbul'un bu semti o kadar Batılı, o kadar Avrupalı doludur ki herkes buraya Frengistan diyordu.

Edward Lear tarafından yapılmış, Boğaz kıyısındaki balıkçı evleri ve benzer bir manzaranın ilk kez denenmiş dagerreyotipi fotoğraf örneği. İstanbul'un dagerreyotipleri keşfedilmesinden bir ya da iki yıl geçmeden üretilmişti.

Lear'ın incelikli bir gözlemle oluşturduğu resimleri bir yeşillikler şehrini, suların akıp gittiği, deniz tarafından bütün manza-

raya hâkim surlarla kaplı bir şehri gösterir.[8] Suya uzanan söğüt ağaçları damlasakızı, şeker ve "isimleri beni benden alan" güllerin suyundan yapılan nefis bir tatlıyı (Türk lokumu) anlatır. Sanatçı şehrin seyrek de olsa hâlâ varlığını sürdüren özelliklerinden övgüyle söz edecektir: elmalıkta ya da pencere üstlerindeki elma raflarında olgunlaşan elmalar; sahipleri Rum ve Ermeni olan, hem yiyecek hem de alkollü içki satan meyhaneler başta geliyordu (Evliya Çelebi on yedinci yüzyıl ortalarında şehirde binden fazla meyhane olduğunu söyler). Konstantinopolis'te sokakta yemek hoş karşılanan bir şeydir; insanlar halk fırınlarından ve seyyar satıcılardan atıştırmalık yiyecekler alırdı ya da bir caminin aşevinde (ya da lağvedilmeden önce, bir Yeniçeri kışlasındaki istihkak dağıtım noktasında) karnını doyurabilirdi. İstanbul'da ancak çok zengin birinin özel mutfak kurmaya gücü yeterdi.

Lear şehri ziyareti sırasında tanık olduğu şiddetli bir yangını –dar sokaklar, ahşap binalar ve açık mangallar göz önüne getirilirse, alev patlamalarının çok sık vuku bulmasına şaşırmamak gerekir– ve neden olduğu acıklı olayları anlatır. Yazar, geceleyin gökyüzünün gündüz gibi ışıl ışıl parlarken duyduğu korkuyu anlatır. Hamalların aileleri ve eşyalarını yüklenip mezarlıkların güvenli ortamına taşımasını seyreder. Şehrin ruhunun bıraktığı ilk izlenimde değil, ayrıntılarında yattığını anlayarak şehre karşı sevgisi derinleşerek artan Lear'in anlattıkları bize Kostantintiniyye'nin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sokaklardaki hissiyattan önce esaslı bir değişim geçirdiğini gösteriyor.

1848'de Edward Lear, şehrin tek ziyaretçisi değildi. Avrupa çapında ekinlerin yanmasıyla açlık baş göstermiş ve kıta boydan boya devrimlerle sarsılmaya başlamıştı. Ama Osmanlı İmparatorluğu ürün tedariki bakımından sıkıntıya düşmediği için devrimlerden de etkilenmedi. Fransa'da monarşi alaşağı edilirken, Kostantiniyye'de İngiliz diplomat Percy Smythe, şehirdeki İtalyanların "Türklerin şaşkın bakışları arasında, özgürlük için keplerini havaya fırlatıp... 'Yaşasın Cumhuriyet' diye bağırırken" duyduğu "hoş heyecanı" anlatır.[9] Macaristan ve Polonya'dan liberaller İstanbul'a akın etmişti ve geniş düşünceli Sultan Abdülmecid bu politik sığınmacıları almayı kabul etmişti. MS beşinci yüzyıldaki Hun istilasından beri birçok isimle anılmış etrafı surlarla çevrili

8 Edward Lear'in seyahatlerinin hoş bir anlatısı için, bkz. Hyman (1988).
9 De Foblanque (1877), 262.

bu şehir, kaçgınların kendilerine sığınak bulabilecekleri bir yer olarak neredeyse bir mit haline gelmiş şöhretini korumuştu. Uluslararası güçlerin bir kesimi Sultanın bu insancıl cömertliğine pek bir anlam verememişti. Gerçekten de çağın hararetli politika şehrin müdahalesi pek iyi sonuçlar vermeyecekti –çünkü çok geçmeden şehrin kapılarına daha çok terör kurbanı sivil yığılacak ve kıyılarında daha fazla beden çürüyecekti. İstanbul bir kere daha en amansız ve şaşmaz düşmanı, Rusya ile takışmak üzereydi.

70. Bölüm

ÇAR ŞEHRİ

1768-1847 (Hicri: 1181-1264)

Elimizde hasta bir adam var –çok hasta bir adam: Size açık olarak söylüyorum, bu günlerin birinde, özellikle de bütün zorunlu düzenlemeler yapılmadan, elimizden kayıp gidecek olursa, büyük bir tahilsizlik olacak.

Çar I. Nikola, Britanya elçisi Sir G. H. Seymour'a söylüyor[1]

Bugün, Sovyet komünizminden onlarca yıl sonra, Ruslar azizlere, ikonlara, imparatorlara ve imparatoriçelere duydukları aşkı yeniden keşfediyor. Korfu'da, her zamanki gibi havalı tişörtlerini giymiş kırmızı yüzlü turistlerle dolu ara sokaklardan birinde içi ikonlarla dolu, dokuzuncu yüzyıl Bizans imparatoriçesi Azize Theodora onuruna yapılmış Most Holy Theotokos Speliotissis katedrali bulunuyor. İmparatoriçe Theodora'nın kutsal emanetleri, kılavuzlarda ilan edildiği üzere, Osmanlı işgalinden sonra Konstantinopolis'ten buraya getirilmiş. Mucize eseri bozulmadan kalmış kalıntılar yılda bir kez, Hıristiyan dini takvimine göre, Lent'in ilk Pazar günü, hevesli ziyaretçilerin hoşuna gidecek şekilde Korfu sokaklarında dolaştırılır. Başörtüleri sıkıca bağlanmış sürüyle Rus kadını gümüş bir kefen içinde yatan Theoora'nın cam tabutunu öperken, rahipler de yüce azizin bir tablosu altındaki kutsal emanetler üzerine özel dualarını okur. Konstantinopolis ikonlarının onarıcılarından birine böylesine ikonik bir biçimde tapınılmak ne kadar da yakışıyor.

Konstantinopolis'in 1453 yılında düşüşü ardından, Ortodoksluğun kutsal pelerini Rusya'ya geçmişti. Şimdi artık Bakire'nin

1 Parlamento Belgeleri. Anlatılar ve Belgeler. Otuz Altı Cilt: Doğu Belgeleri, V. Oturum 31 Ocak-12 Ağustos 1854, C. LXXI (Londra: Harrison & Son, 1854), b. 1. Temperley (1936), 272 (s. 2).

Moskova'yı, Üçüncü Roma'yı koruyucu peçesiyle saracağı varsayılıyordu. On yedinci yüzyılda, Moskova'nın üç büyük şehir kapısından birine, Aziz Basileios Katedralinin arkasındaki kapıya Konstantin ve Helena anısına Konstantino-Eleninsk adı verilmişti. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde, kutsal kraliçe olarak tapılan Büyük Katerina'ydı artık; kraliçenin resmi kıyafeti, Rusya tarafından on beşinci yüzyıl sonunda büyük bir hevesle uyarlanmış olan, Bizans'ın Paleologos hanedanı döneminde imparatorların giysilerine taktığı çift-başlı kartal (Roma'nın tek kartalıyla Bronz Çağının Anadolu çift-başlı kutsal kartalının zarif bir karışımı olan kuş motifi) sembolüyle süslüydü.

Rusya'nın hırsının on sekizinci yüzyıldaki saldırgan doğasının izlerini Kırım yarımadasındaki Sivastopol limanlarında ve Odessa'da bugün bile seçebiliyoruz; bunlar Büyük Katerina tarafından birer deniz üssü olarak ve aynı zamanda Karadeniz'de Rus kontrolünü artırmak, Osmanlıları korkutmak ve İstanbul'un yönetimi altındaki toprakların ele geçirilmesini sağlamak için kurulmuştu.[2]

1774'e kadar, "saf ve temiz bir bakire"[3] olarak nitelenen Karadeniz bir Osmanlı gölüydü ancak Türkler on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında Azak'ın Karadeniz limanlarını[4] ve Kuzey Kafkasya'daki Büyük ve Küçük Kabarday'ı kaybetmişti. Kassaklar Polonyalı özgürlük savaşçılarını Osmanlı sınırına doğru sürerken yollarına çıkan Osmanlı şehri Odessa'yı 1768'de tarumar edince, Sultan III. Mustafa Rus elçisi ve bütün kadrosunun Yedikule Kalesine kapatılmasını emretmişti. II. Katerina şimdi halkın karşısında, Bizans kartalının hâlâ belirgin olduğu çağdaş askeri kıyafetini giymeyi tercih ediyordu –gözünü İstanbul'a dikmişti.

Görgü tanıkları savaş ateşinin Kostantiniyye sokaklarını kavurduğunu bildiriyordu. Rusya karşılık verdi. Katerina'nın iki İskoç komutan tarafından yönetilen Baltık filosu tedariklerini yolu üzerindeki Hull ve Portsmouth'ta tamamlayarak 6500 km'lik bir seyahat yapmıştı. Amacı, Peloponnes'teki ayaklanmanın kabarmasına yardım ederek Osmanlı'nın konumunu zayıflatmak ve

---

2 İki yer de hâlâ donanma üssü olarak kullanılıyor; Sivastopol 1997 yılına kadar Rus turistlere kapalıydı ve şimdi Sivastopol'un bir parçası olan Balaklava burada konuşlanmış denizaltıları korumak için Sovyet haritalarında bir yerleşim yeri olarak gösterilmez.

3 Montefiore (2011) 215-23. Ayrıca bkz. Montefiore (2000).

4 De Madariaga (1990), 48.

Sultanın donanma gücünü tahrip etmekti. 1770 yılının Temmuz ayında, bu filo, Osmanlı donanmasının demirli olduğu yerin burası olduğu istihbaratını değerlendirerek, modern İzmir'in hemen batısındaki Çeşme'de Türk kıyılarına varmıştı. Rus gemileri için, bu çok uzun bir yolculuk olmuştu ve güvertedeki adamlar kan dökmeye hazırdı. Osmanlılar tamamen hazırlıksız yakalanmıştı. Osmanlı savaşçılarını bir "sel" olarak betimleyen ve en kahraman olanın afyonla kafayı bulmuş olduğunu ilan eden Potemkin kara tarafından bir saldırıyı yönetiyordu. Ancak deniz üzerinde günün kazananı Rus savaş gemileri olmuştu. On iki Rus gemisi Osmanlı teknelerinin çoğunu batırmıştı. On bir bin Osmanlı öldü. Savaş ilan eden Osmanlılar olmuştu ancak gelin görün ki filosu neredeyse tamamen yok olan da onlardı.

Birkaç yıl içinde Moldovya, Eflâk ve Kırım (1478'den beri kâğıt üzerinde bağımsız ama pratikte Osmanlı kontrolü altındaki bir Türki devlet olarak varlığını sürdüren Hanlık) da kaybedilmişti. Blumenbach'ın Kafkasyalı kafatasının sahibi de bu azgın Rus seferlerinden birinde –birçoğu Osmanlıların Kafkas topraklarında yürütülüyordu– yakalanıp esir alınan ve sonra da Moskova'da ölüme götürülen kadındı. Sultanın utanç verici yenilgisi ardından, üzerinde anlaşılan aşağılayıcı şartlardan biri Büyük Katerina'nın İstanbul'un Galata semtinde bir Hıristiyan kilise inşa etmesine izin verilmesiydi. Bu, çok somut bir sonucu olan sembolik bir tavizdi: Rusya artık herkes tarafından Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde kalan bütün Ortodoks Hıristiyanların resmi koruyucusu olarak görülüyordu.[5] Katerina askerlerini Suriye limalarını yağmalamak üzere Doğuda tutarak (Rus birlikleri Beyrut'u altı ay işgali altında tutmuştu) ve ülke içinde de o zaferin anısına yapılan bir göl de içinde olmak üzere bir tema parkı kurarak, kutlama yapıyordu. Karikatüristlere eğlence çıkmıştı –şehvetli Katerina'nın penisi kalkmış bir Türkü dürtükleme fantezisi kaçırılmayacak kadar güzeldi.

İstanbul'da ise Sultan III. Mustafa'dan sonra tahta geçen I. Abdülhamid Osmanlı başarısızlığı karşısında yıkılır ve savaş daha sona ermeden inme iner ve ölür. Tahta çıkmadan önce kırk üç yıl hapis hayatı yaşayan ve birçok kişi tarafından bir aziz (ölmeden önceki on beş yıl içinde haremindeki yedi gözde cariyesinden yir-

5 1774 yılında, Osmanlı güçlerinin Ruslara yenilgisi sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasının 14. maddesi Ruslara Galata'da bir kilise kurma hakkı veriyordu. Bkz. Davidson (1979), 46-52.

mi altı çocuğu olan biraz gürbüz bir aziz) olarak selamlanan bu zavallı padişah, kuvvetler dengesindeki bir kaymanın yaşandığı bir dönemde tahta oturmuştu.

James Gillray tarafından çizilmiş, 1791'de yayımlanmış, karikatürde Büyük Katerina bir ayağı Rusya'da, öteki de Konstantinopolis'te görünüyor

İstanbul'daki Rus mevcudiyeti artıyordu. Yeni Rus Ortodoks Kilisesi, Rusların uzun zamandır Çargrad dedikleri şehre kutsal ziyaret için bir uğrak yeri ya da bir bahane haline geliyordu. Ruslar Karadeniz'i kontrol ettiklerinden –ve hem Slav hem de Ortodoks Hıristiyan nüfusun sadakatlerini Osmanlı Sultanına değil de Rusya'ya döndürmesi için biraz ikna edilmeye ihtiyacı olduğunu fark ettiklerinden– Çarcı İmparatorluk, artık Sultanın bakiresi olmayan Osmanlı gölü çapında, Boğazlardan Konstantinopolis'e ve sonra daha öteye Doğuya ve aynı şekilde Güneybatıya açılan Çanakkale Boğazına doğru ileri bir atılım yapmanın zamanının geldiğini düşünüyordu.

Konstantinopolis'in Hıristiyanlık için yeniden kazanılması hiçbir zaman yitip gitmesine izin verilmeyen gösterişli bir beklentiydi. On altıncı yüzyılda, Konstantinopolis'in düşüşünü anlatan, Nestor Iskander'in kaleme aldığı *Çargrad Hikâyeleri* popüler bir tarihsel romandı. 1779'da, Büyük Düşeş Maria Fyodorovna'nın dünyaya getirdiği bir çocuk Konstantinopolis'in gelecekteki hükümdarı olarak yetiştirilecekti. Çocuk Helen isimli bir Yunan mü-

rebbiyeden Yunanca konuşmayı öğrenmişti. Bu Hellenik projenin baş mimarı da Büyük Katerina'nın generali ve âşığı, yerinde bir biçimde Alkibiades olan Potemkin'di.

Böylelikle Osmanlılar 1787 yılında Rus elçisini İstanbul'da bir kere daha, yine Yedikule Kalesine, hapsedince, bütün bunlar hem kültürel hem de kutsal bir savaş ilanı için fazlasıyla yeterliydi.

1829 yazında, Yunan Bağımsızlık Savaşı sürerken, Ruslar Konstantinopolis'e bir günlük bir yürüyüş mesafesine kadar gelmişti.[6] Kuşkusuz, şehrin yeniden ele geçirilmesi Ortodoksluk için büyük bir zafer olarak görülecekti. Eylül ayında Edirne Antlaşması imzalanır ve Yunan Savaşının sonlandırılması için formüller oluşturulmaya başlanır; buna göre, Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında topraklar bölüşümü yapılacak ve inançları yüzünden alıkonan Yunan ve Hıristiyan köleler serbest bırakılacaktı (ancak elbette birçoğu için İslamı kabul etmekten başka seçenek yoktu). Tanzimat reformlarının bir parçası olarak, 1847 yılında, İstanbul'un merkezindeki köle pazarı kapatıldı. Ancak tahmin edilebileceği gibi, kârlı seks endüstrisi yeraltına indi ve bazı durumlarda, Alexandre Dumas'nın kaydettiği gibi, açıktan herkesin gözü önünde sürdürüldü.

"Bizimle birlikte üç yüz sağlam vücutlu Kabartaylı da var güverte altında seyahat eden" dedi Kaptan. "Çoğu iki kabile reisinin ve çeşitli köylerden ileri gelenlerin sorumluluğunda kadınlar ve çocuklardan oluşuyor.. Hepsinin geçerli pasaportu var ve ücretlerini de ödediler. Her şey son derece yerinde ve düzgün işliyor. Bir tek, kızların pek aklı başında değil görünüyor. Hepsi de bir paşayla evlenmeyi ya da büyük bir efendinin haremine katılmayı hayal ediyor. Eğer bize şikâyet edecek olsalar, biz hemen harekete geçerdik. Bu kolayca yapabilecekleri bir şey çünkü günde iki kez hava alıp biraz hareket etmek üzere güverteye çıkıyor ancak hiçbir tek bir kelime etmedi."[7]

Rusya daha 1805 gibi erken bir tarihte Rusya toprakları dahilinde köle ticaretini yasaklamıştı ve Rus gemileri limanlarından insan ticaretini engellemek için görünüşte Karadeniz'de devriye geziyordu. 1840'larda, Çerkes kızlar 30.000 kuruş gibi yüksek bir fiyata satılabiliyordu. Rüşvet çok yaygındı; kölelere sahte belgeler verilerek müsadere tehlikesi bertaraf ediliyordu. Birinci elden

6 Wren ve Stults (i994), 325.

7 Bullough (2010), Dumas'ın bunu 1850'lerde Poti limanında, seyahati sırasında kendi gözlemi olarak anlattığını yazıyor.

görgü tanıklarının anlattığı, bazı kurtarılmış kişileren sonunda güya kurtarıcılarının malı haline geldiklerine ilişkin olaylar vardı.[8] Rus asker, şair, yazar ve denemeci Aleksander Sergeyeviç Puşkin eserlerinin birçok yerinde Osmanlı köle ticaretine, "Haremin kuleleri içinde açan çiçeklere" ve "hazzın kızlarına" ilişkin atıflar vardı; bitiremediği *Büyük Petro'nun Mağrıbi* romanında şöyle yazıyordu: "'O sıradan bir ailede doğmadı' dedi Gavrila Afanasyeviç, 'Mağrıbi bir sultanın oğludur o. Paganlar onu esir aldı ve Konstantinopolis'e sattı ve bizim oradaki elçimiz onu kurtardı ve Çara takdim etti. Abisi de hayli yüksek bir fidyeyle Rusya'ya getirildi...'"[9]

Modern Gürcistan'ın Tiflis şehrindeki Osmanlı hamamlarının "ateşli sularında" banyo yapan kadınları gözleri parlayarak betimleyen ve hayatı boyunca Harem sakinleri hakkında basmakalıp hikâyeler uyduran Puşkin'in kendisinin İstanbul'un insan ticaretinin bir ürünü oluşu da az ironik değildir. Puşkin'in büyük-büyükbabası İstanbul'da, Kapalıçarşı'nın yanındaki insan pazarlarının birinde Rus elçisi tarafından satıl alınmış Etyopyalı ya da Kamerunlu bir köledir.

Puşkin'in ataları ve yazdıkları bize Osmanlı olmakla Rus olmanın nasıl iç içe geçmiş olduğunu anlatıyor. Yüzlerce yıldır, Rusların sekizinci yüzyılda Konstantinopolis'i kuşattığı tarihten beri, Dünyanın Arzusu ve Rus Vatanı yüreklerde, kafalarda ve tarihte yakından bağlantılı hale gelmişti. Bu bağlantı, 988 yılında Kievli Vladimir'in Ortodoks Hıristiyanlığı tercih ettiği 10. yüzyıldan itibaren Kril alfabesinin Rusya çapında ve Balkanlar'da yayılması ve Çar Aleksey'in on yedinci yüzyılda, örneğin üç parmağıyla Kutsal Teslisi üç kişisini temsil ederek üç parmakla istavroz çıkararak –geri kalan parmaklar Mesih İsa'nın iki doğasını temsil edecekti– Rus Ortodoksluğunun Bizans köklerine dönmeyi istemesiyle daha da güçlenmişti.

Ve, İstanbul'un hiç de hayrına olmayacaktır ama ne yazık ki, biz genellikle en ağır cezayı sevdiklerimize keseriz.

---

8 King (2008), 63.
9 Puşkin (2008), 33.

71. Bölüm

ÜSKÜDAR

MS 1854-55 (Hicri: 1270-72)

Gâvurlar şimdi Stamboul'a övgüler düzüyor,
Ama yarın onu ezecekler,
Demir ökçelerle, uyuyan bir yılan gibi
Ve gidenler onu böyle bırakacak
Stamboul felaket gelmeden uykuya dalacak
...
Stamboul kavganın tadını unuttu
Ve dua saatlerinde kafaya şarap dikmeyi.
Orada kurnaz Batı kararttı
Antik Doğunun bilgeliğini.
Stamboul kötülüğün tatlı hazları için
Terk etti duayı ve kılıcı.

Aleksander Puşkin, *Erzurum Yolculuğu* (Bir Yeniçeri Erzurum'un aksine Konstantinopolis'in yumuşaklığına yanıyor)[1]

Her ne kadar İstanbul bazen bir gece şehri olarak nitelense de, burada ay ışığı marazi bir şey olarak görülebilir. Ve ayın altında ışıldayan Boğaz'da ne zaman bir savaş gemisi süzülerek görünecek olsa, uğursuz bir şeylerin habercisi sayılır.[2]

Hâlâ üç kıtaya uzanan ancak şimdi Yunanistan ve Kuzey Afrika'nın bazı parçalarının kaybıyla küçülen Osmanlı toprakları bir vekalet savaşını beslemek tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Yakın tarihte kendisini İmparator III. Napoléon olarak ilan eden Napoléon

1 Puşkin, *A Journey to Arzrum*. 1828 seferi sırasında Puşkin'in yazdığı notlardan. Arzrum, bugünkü Erzurum, Yeniçeri ise Eminoğlu'dur.

2 Rusya'nın Kırım'ı ilhakı hamlesinde, bir Rus savaş gemisinin Marmara Denizinden Karadeniz'e yavaşça ve sessizce geçişi daha 2014'te bir uyarı işaretiydi.

Bonapart'ın yeğeni Katolikler için kutsal Hıristiyan şehirleri koruma hakkı iddiasında bulunmuştu; Aralık 1852'de, Beytüllahim'deki Kutsal Doğuş Kilisesi Latin rahipler tarafından yönetiliyordu ve bu arada Kutsal Kabir Haçlı Kilisesinin kimin gözetiminde olacağına ilişkin de bir itişme vardı.[3] Bu Ortodoks Rus Çarı tarafında bir hakaret olarak görülüyordu. Bu noktada, Hıristiyanlık ittifak halinde değildi. Fransız ve İngilizler için Rus yayılmasına karşı direnişin başı ve Hindistan'a açılan kara yoluna Rus müdahalesi karşısında bir fren olarak Osmanlı Sultanının gönlünü hoş tutmak uygun düşüyordu. Konstantinopolis'teki Fransız ve İngiliz dragomanlar ve elçilerin onların kendi temsilcileri olmak yerine sanki Sultanın gözü kulağı gibi davranıyorlarmış izlenimi uyandırmalarına öfkelenen ve Çeşme'de kazandığı zaferin tadı damağında kalan Rusya hareket geçti. Bunun acı sonucu Kırım Savaşı oldu.

Hafif Süvari Alayının Taarruzu* ve karanlık koğuşu boydan boya delen Florence Nightingale'in lambası, asıl olarak hallaç pamuğu gibi atılan ve kana bulanan toprakla ilgili bir şey olarak bize Pavlovcu bir Kırım Savaşı imajı vermiştir. Bu savaş elbette asıl olarak suya –ve ötesinde uzanan güzel, siyah, buğday başaklarıyla dolu topraklara– erişim savaşıydı.

Rusya ile Osmanlı'nın, 1678 ile 1917 yılları arasında yaptığı on savaştan yalnızca üçünü Osmanlılar kazanmıştı ve onlardan biri de Kırım Savaşıydı. Dikkate değer ancak alışılmadık bir biçimde bu kez Britanya ve Fransa (Sardinya Krallığı ile birlikte) İstanbul'la ittifak halindeydi. Londra, Paris ve Kostantiniyye'deki görüşmeler farklı bir rotaya girmiş olsaydı, Osmanlı İmparatorluğu pekâlâ Rusya tarafından özümlenmiş olabilirdi. Doğudaki ticari çıkarlarını koruma derdindeki Londra ve Paris, Osmanlı toprakları dahilindeki Hıristiyanları korumaktaki başarısızlığından dolayı Rusya'yı suçlama nedenine sahip olmaktan son derece mutluydu. Rus yayılmacılığı açık ve yakın tehlike olarak görülüyordu. Politik dalaverenin çapını anlamak için Britanya Dışişleri Sekreteri Lord Palmerston'ın Rusya'yı zayıf düşürmek amacıyla Kırım'ın ve Kafkasya'nın kontrolünü Kostantiniyye'ye verme planına bakmak yeter.

---

3 Bkz. Stone (2010), 105.

* Burada Alfred, Lord Tennyson'ın Türkçe'si mealen "Hafif Süvari Alayının Taarruzu" olan *The charge of the Light Brigade* adlı şiirine gönderme yapılıyor –çn.

1851 yılında, İstanbul'dan toplam 700 imalatçı ve zanaatkâr Londra, Crystal Palace'taki Büyük Sergiye katılmıştı. Hyde Park'ın rahatlığı içinde Doğulu tüccarlardan doğrudan halı ve kilimler, cam işleri ve çiniler satın almak Britanyalı orta sınıfların Kostantiniyye halkının "onlar" olmaktan çok bir parça "bizden" olduğunu hissetmesini sağlamıştı. Bir Osmanlı orkestrası aynı mekânda Kraliçe Victoria için bir konser verecekti. İstanbul'da ise İsviçreli Fossati Kardeşler Ayasofya'nın tamiratıyla uğraşıyordu. Bu arada, İstanbul'daki W. J. Smith ve –daha sonra Parlamento Binasının mimarı olacak– Sir Charles Barry tarafından yeni inşa edilmiş Britanya Elçiliğinden elçi Stratford Canning Rus kibrine ateş püskürüyordu.

1853'te Osmanlılar Moldova'daki Rus birlikleriyle karşılaşmak için Tuna'yı geçmişti; Kasım ayında Rusya Osmanlı filosunu Karadeniz kıyısındaki Sinop limanında paramparça ediyordu. Rusya'nın hedefinin İstanbul olduğu açıktı ve Mart 1854'te Britanya ve Fransa savaş ilan ettiler.

Sarayburnu yolu üzerindeki Babıâli'deki Harp Divanında, birçoğu yeni marka buharlı tirenlerle Avrupa'dan hızla getirilmiş Kostantiniyye etrafında Avrupalı askerlerin kışlalarının inşası için hazırlıklar yapılıyordu. Fransızlar surların dışına kamp kurmuş, Britanyalı askerler de Üsküdar'da deniz kenarına yerleşmişti –ve Kara Fatma adıyla bilinen bir kadın özgürlük savaşçısı da Kürt birliklerinin başında at üstünde şehre girmişti. Pera, Tarabya, Fatih ve Üsküdar'da Müttefik Devletlerin askerleri için askeri hastaneler hazırlanmıştı.[4] Şehirde bazı Müslüman din adamlarının planlanmış olan şeyin Müslüman ve Hıristiyan güçler arasında dine aykırı bir ittifa olduğu düşüncesiyle giriştiği protestolara rağmen (en bağnaz unsurlar alelacele bir tekneye bindirilip Girit'e gönderilmişti), Osmanlılar ve Avrupalılar kamp arkadaşı olmuştu. Müttefik raporları Kırım cephesinden telgrafla merkeze bildiriliyordu; bu askeri tarihte bir ilkti. İliştirilmiş gazeteci Laurence Oliphant (Sri Lanka'da yemyeşil Nuwara Eliya platolarının yamaçlarındaki bir çiftlik evinde büyümüş, ailesi daha sonra Seylan çayı olarak bütün dünyada bir marka olacak çay üretimiyle isim yapmış, Hıristiyan bir mistik) The Times için yazılar yazıyordu ve daha sonra Kırım'dayken yazdığı metinlerini bir ciltte toplayıp bastırmıştı. Britanyalı subayların ve elçilerin eşleri çatışma

4 Gül (2009), 41.

sırasında başşehrin nasıl bölündüğünü bütün ayrıntılarıyla tasvir etmekle de yükümlüydü. Bu yazıların çoğu açıkça Şarkiyatçı zırvalıklardı ancak bazı faydalı ayrıntıları da bu sayede öğrenebiliyoruz. Britanya ve Fransa'nın bir paket olarak birlikte verdikleri 5 milyon sterling borcun idaresi için Konstantinopolis'e gönderilmiş bir hukukçu olan Sir Edmund Grimani Hornby'nin karısı Emilia Bitinya Hornby adlı bir kadın *In and Around Stamboul*[5] adlı bir kitap yazarak Britanya ve Fransız elçiliklerinde düzenlenen savaş balolarını anlatmış ve bunlardan birine ilk kez bir dayanışma gösterisi olarak Osmanlı Sultanının da katıldığına işaret etmişti. Şehir sokaklarında uygunsuz davranışları sergileyen "Jonnyler" için Britanya aynasızları da mecburen şehre gelmişti.

Londra ve Manchester'dan yazan Karl Marx ve Friedrich Engels Türk bakış açısından tezler ileri sürmüş olsalar da,[6] gazete yazıları Osmanlı kültüründe pek makbul değildi. Kırım Savaşında Osmanlı bakış açısını görmek için, gerçekte sıradan bir zaferle sonuçlanan olayın ardından fazlasıyla örneği sergilenen oyunlara, epik şiirlere, askeri marşları ve halk şarkılarına bakmamız gerekiyor.[7] Savaş alanında derinlemesine düşünme ya da kutlama için pek zaman ya da neden yoktu.

Müttefik askerlerin büyük kütlesi 1854 baharında Gelibolu ve İstanbul'a varmıştı. Şehirde endişeli İstanbullular Çanakkale Boğazındaki bekleme noktalarından ayrılıp gelmiş Müttefik donanmasının gemilerinin geçişini seyrediyordu. Şimdi artık terk edilmiş, naylon torbadan geçilmeyen Beşik Burnu Bronz Çağından beri Batıdan gelen savaşçılar için bir plaj alanı olmuştu; bazılarına göre (ki ben bu görüşe katılmıyorum), bu sahil Troia Savaşını başlatan istilaya tanık olmuştu. Ancak Osmanlıların, İngiliz, Fransız ve Rus askerlerinin tanık olmak üzere oldukları çatışma en az Homeros'un *İliada*'sında anlattığı kadar hain ve haşindi.

Lüle taşından pipolarda tütün içen, aykırı kürk şapkalar takmış Tatarlar Kırım'ın güney-doğusundaki sahayı hazırlarken, Müttefikler Sivastopol'u kuşatmış ve sert hava koşullarına ve kırıp geçiren hastalıklara maruz kalarak bir yıl geçirmişti. Bugün savaşın geçtiği alana yapacağınız bir ziyarette ayağınızın altında Britanyalı askerlerin bıraktığı, günde dokuz saat boğaz boğaza bir savaşın ardından sağ kalanların soluklanıp rahatlamasına ya-

---

5 1858'de Londra'da basılmıştır.

6 Marx (1897).

7 Kırım Savaşı hakkındaki bütün kaynaklar için, bkz. Badem (2010).

rayan bira şişelerinin çıtırtısını duyarsınız. Savaş alanındaki askerlerin durumu içler acısıydı. Çoğu aldığı yaralardan değil, hastalıktan kırılmıştı. Albay Bell adlı bir subay, sonunda savaş zayiatı olarak Üsküdür'a sevk edilen her askerin, başlarına kavurucu yaz sıcağını yansıtıp bertaraf etmekten çok kendine çeken parlak deriden şapkalar giymiş, "ciğerlerine bir ölüm gibi yapışmış" ince çamurla katılaşmış kayışla göğüs üzerinden nedeyse boğulacak kadar sıkıca çapraz bağlanmış, "bir eşek gibi" yüklü olduğundan şikâyet ediyordu. Vatansever, yaslı anneler, bacılar ve eşler, genellikle Balaclava gibi güneşin parladığı yerlerde hiç de uygun olmayan, bugün de o yerin adıyla, yani balaclava olarak bilinen yün başlıklar örüyordu. (Bu uzak doğu koşulları hakkındaki cehalet, sevgili kadınların Gelibolu'da dövüşen oğullarına göndermek üzere eldiven ördüğü zaman, altmış yıl sonra da devam ediyordu.) Yaralıların bir kısmı gemilere bindirilip tedavi için Kostantiniyye'ye gönderiliyordu. Savaş alanında ölü ve yaralılarla baş etmeye yetecek kadar sıhhiye yoktu ve hijyen koşullarının yerine getirilmediği bir alanda hastalık saçan mikropların çoğalması Müslüman şehrin hastanelerini ilk kuranların korkulu rüyasıydı. Sığınmacılar, yaralılar ve hastalar, hepsi şehrin tam ortasına getirilmişti.

Şimdi burada karşımıza İstanbul'da iz bırakan en önemli Batılı öncülerden birine, Florence Nightingale ve onun Boğaz'a acil müdahale için tepeden bakan Üsküdar'daki dönüştürülen Selimiye Kışlasında çalışmaya gelmiş otuz sekiz hemşireden oluşan tayfası çıkıyor. Nightingale hakkındaki kanaatler azizelikle şeytanlık arasında gidip gelir. İtalyan anne babadan olma, kararlı, diyar diyar gezen Nightingale İkinci Dünya Savaşı sırasında hararetle milli bir hazine katına çıkarılmış ve o günün basını da onun davasını kesinlikle sahiplenmişti. 1854 ile 1856 arasında Üsküdar'da "Nightingale Gücü" anlatılanlara göre fare kaynayan, kan gölüne dönmüş ve boka bulanmış ölülerin konduğu bölmelerin dehşetini altüst etmişti. Eski Topçu Hastanesi, Selimiye Kışlası ve şehrin soyolları boyunca demir atmış hastane gemileri çok kısa sürede 5000 hastayla dolacaktı. Nihgtingale gerçekten de güçlü iradeli ve cefakâr biri olabilirdi (John Hall adında bir doktoru "Kırım Mezarlıklarının Şövalyesi" olarak niteleyen Nightingale doktorların niteliklerinin düşüklüğünden şikâyet ediyordu) ancak İstanbul'da hizmet ettiği her dakika ölüm ve dehşet verici acılarla baş etmek için uğraş veriyordu. Kırım'dan (sıtma yatağı) Üsküdar'a getirilen askerler dizanteri, kısmi donma, halsizlik, kangren ve ağır psiko-

lojik çöküntüden mustaripti. Tedavilerinin, kesip biçme de dahil, çoğu zorunluluktan herhangi bir anestezi olmaksızın ve saman üzerinde yapılıyordu.

Hayatına Konstantin'in Roma İmparatorluğunun kontrolünü ele geçirmek için Licinius'la savaşa tutuştuğu bağımsız "altın Khrysopolis" yerleşim yeri olarak başlayan Üsküdar'da, Lambalı Kadın büyük bir ihtimalle yalnızca ölüm oranını yüzde 42'den (Şubat 1855) yüzde 5.2'ye (aynı yılın mayıs ayı) düşürmekten sorumlu değildi aynı zamanda bazı küçük işlere de soyunmuştu. Her ne kadar Nightingale Osmanlı Hareminin acımasız bir eleştirmeni olsa da, kendi hastalarından bazılarını tavsiye ettiği holistik spa tedavisi merkezlerini onaylıyordu. Bir Viktoryen kahraman olarak hikâyesindeki gerçeklik payı ne olursa olsun, Türkiye'de bugün o psikiyatrik sağlığın[8] ve hemşireliğin bir öncüsü olarak hatırlanıyor.

Üsküdar'da hizmet verdiği süre boyunca Florence Selimiye Kışlasının köşelerindeki 21 metreyi geçen kulelerin birindeki bir yatak odasında yatmış. Onu, tekneler dolusu yaralının denizin karşı yakasından taşınmasını seyrederken hayal edebiliriz; hastaların bazıları 1851 yılında hizmete giren yolcu vapurlarıyla taşınıyordu. 1890 yılında bir fonografi kaydında Florence Nightingale'in sesi vardı: "Aklımda, bir isim dışında, artık hiçbir anı kalmadığında, umarım sesim hayatımın büyük eserini yaşatabilir. Tanrı benim değerli eski Balaclava yoldaşlarımı kutsasın ve onları güvenle varacakları yere götürsün. Florence Nightingale."

Nightingale'in o zaman sürüsüne bereket düşmanı vardı. Konstantinopolis'teki Britanya elçisi, fonları Nightingale'in davasından başka bir yere aktarmak için, Kraliçe Victoria'yı Sultana bir mektup yazarak bir savaş yadigârı olarak yeni bir Hıristiyan kilisesi inşa edilmesi için –Büyük Katerina'nın tavizinden beri ilk olacaktı bu– izin istemeye ikn etmişti. Londra'da Strand üzerindeki Royal Courts of Justice binasının mimarı olan George Edmund Street tarafından layıkıyla çizimleri yapılan ve şimdi Beyoğlu semtinde bir parça neo-Gotik tarzda varlığını sürdüren bir kilise ortaya çıktı. Kilise 1991 yılında yeniden açıldığından beri, yirminci ve yirmi birinci yüzyılın küresel çatışmaları sonucu yerlerinden olup İstanbul'a sığınanlar için bir barınak ve bir eğitim yuvası olarak hezmet veriyor.

---

8 Terakye ve Oflaz (2007), 73-83.

Kırım Savaşından sonra Galata Kulesinin tepesindeki sinyal istasyonunda Kraliyet Donanması ölçümleri

Kırım Savaşı arefesinde İstanbul'a sevk edilen Batılı askerler şehirde yaya dolaşan asker izleri bıraktı: Kolalı gömlekler ve çorap askılıkları giyme modası; İstanbul sokaklarında *Punch* dergisi yanı sıra Stilton, Brown Windsor çorbası ve Tennant's Ale birası satılıyordu. (İngiltere'de Mayfair'de erkekler Kırım'da aktif görevdeyken mecburiyetten bıraktıkları gibi yeni moda sakallarıyla dolaşıyordu.) Asırlardır İstanbul pazarlarında alınıp satılan el işi sofra takımlarının yerini fabrika işi ithal kaşık, bıçak ve –onuncu ya da on birinci yüzyılda yiyecekleri "ağzına iki uçlu altın bir alet" ile kaldıran bir Bizans prensesinin Avrupa'ya tanıttığı– çatal 1860'ta bir Batılı incelik olarak yeniden şehre dönüyordu. Şehirde kadınların artan görünürlüğü (örneğin popüler gölge oyunu gösterilerinde) göze çarpıyordu; ama yine kendilerine ayrılan bölmelerde oturmaları zorunluydu.

Kırım Savaşının sonunda imzalanan barış antlaşması nedeniyle, yeni inşa edilen ve gözleri yuvalarından uğratacak kadar pahalı Dolmabahçe Sarayında kutlamalar düzenleniyordu (Topkapı 1846 yılında tamamen terk edilmişti). Gerçekte kutlanacak pek bir şey yoktu –bir biri ardına gelen yeni borçlar ve belki de arka planda, Tanzimat'la birlikte, belli bir kimlik kaybı söz konusuydu.

Savaştan kısa bir süre sonra, hem Britanya hem de Osmanlı kamuoyu Kırım'ın anlamsız ve kötü yönetilen bir muharebe olduğu sonucuna varmıştı. Rusya'nın ilk konulu filmi olan ve 1911 yılında Rus yapımcılar tarafından çekilen *Sivastapol Kuşatması* 1854 ile 1855 arasındaki on iki ayda çekilen korkuları canlandırıyordu. Bu şahane siyah beyaz sessiz film, modern olmak dediğimiz şeye doğru ilerleyen bir dünyayı gösteriyor. 2014'te Ukrayna'da başlattığı kuvvet gösterisiyle Putin'in Rusları kendi kendilerine aslında Kırım Savaşını kaybetmiş gibi hissetmediklerini hatırlatıyordu. Ve on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki İstanbul sakinlerinin bildiği şeyi, Rusya'nın hırslarına gem vurmak gibi bir niyetinin olmadığını unutmamalıydık. Osmanlı İmparatorluğu Rusya'nın bağrına saplanmış bir bıçaktı.

Kırımda savaşmak ve Osmanlıları Rusya'ya karşı desteklemek Britanya'nın köle ticaretini yasaklamak için lobi yapmayı sürdürmesine imkân sağlıyordu. Rusya zaten bölgenin çoğunu ele geçirmişti: "Sorun yaratan" Müslüman nüfusun temizlenmesi birçok biçare ailenin yolları düşmek zorunda kalışı demekti –ticari formaliteler çiğneniyor, çocuklar kaçırılıyordu. Osmanlılar Hıristiyan Gürcistan'dan köle almayı durdurmayı kabul etti ancak Çerkes ticareti müzakere masasında değildi. Belki bu müzakerelerin hassasiyetini anlayabiliriz –şöyle ki, Britanyalı diplomatlar İstanbul'da bizatihi kendileri Çerkes kölelerin oğulları, yeğenleri, kocaları ve âşıkları olan sultanlarla konuşuyordu. Kölecilik Departmanının başı William Henry Wylde gibi birçoğu tek gözlerini değil, iki gözlerini de kapatmak zorunda kalıyordu:

Aslında biz her zaman yapabildiğimiz kadar, Afrika köle ticaretini karakterize eden koşullardan tamamen farklı koşullarda gerçekleştirildiği oranda, bu trafiğe gözlerimizi kapadık... bir örnekte köleler en başta köle avının cereyan ettiği ülke nüfusunu kırıp geçiren cinayet ve kan dökmeye dayanan bir sistemle elde edilirken, ötekinde kurbanlar, eğer kurban diyebilirsek, gönüllüler ve onları bekleyen kaderlerini değiştirmek için memnuniyetle böyle bir şeyi bekliyorlar.

Ruslar 1860'larda kuzey-doğa Kafkasya'yı işgal ederken, yüz binlerce Çerkes'in evlerini barkları yakılıp yıkılmış ve zorla teknelere bindirilerek Osmanlı topraklarına gönderilmişti. Rus zulmüne karşı Çerkes direnişi kolektif hafızaya işlenecek ve Amerikan ve İngiliz gazetelerinin birinci sayfalarında yer bulacaktı (Çerkesya'nın resmi başşehri, 2014 Kış Olimpiyatlarına ev sa-

hipliği yapan Soçi, Putin'in danışmanları bilerek spor tesislerini Çerkes mezar yerlerinin üzerine yaptığı söylentileri yayılınca, bir kere daha manşetlere taşınacaktı.) Tahminlere göre, 1864 sonuna doğru, 10.000 civarında Çerkes erkek, kadın ve çocuk İstanbul'a ulaşmaya çalışırken yolda açlıktan ölmüş ya da boğulmuştu. Bazıları hayatta kaldı ve Kostantiniyye haremlerinin nüfusu kabardı.

İşin aslı, şehirde bir harem ya da Sultanın evi, istilacı askerler elinden katliama, "kurtarıcılar" tarafından tecavüze uğramaktan ya da yöre halkı tarafından "gelin kaçırılmaktan" daha iyi bir seçenekti. Ancak Kafkas kölelerin sultanların ya da bürokratlarının yatağı yönündeki tercihi İstanbul'un kendi şarkiyatçılık biçimini oluşturuyordu: Doğusundaki toprakların ölümcül bir dişilleştirilmesi anlamına geliyordu bu. Böylelikle İstanbul kendi kendisini bir paradoks haline getiriyordu: Batılı bankalara ve Batılı lükslere boğazına kadar batmış ancak sokakları şarkiyatçı fikirler ve mallarla dolu, sakinleri hâlâ İslami takvimi ve saati kullanan bir şehirdi artık. Geleceği belirsizliklerle doluydu.

72. Bölüm

TEK YÖNLÜ TRAFİK

MS 1854 (Hicri: 1270/71)

> Konstantinopolis'in ilk görünüşü güzeldi ve ben hiç şehrin bu kadar büyük olduğunu düşünmemiştim... Saat 4'te, Sultanın Sarayına (gündelik kıyafetlerle) indim, Sarayında Sultan tarafında çok nazikçe kabul edildim, hoş beş. Çok nazikti, her şey yerli yerindeydi. Huzurda kalabalık bir izleyici vardı, onun yanında biraz ciddi duruyorlardı.
>
> Galler Prensinin –gelecekteki VII. Edward– Günlüğünden (1862)[1]

St. Petersburg'taki Britanya elçisi Sir G. H. Seymour, 1853'te Lord John Russell'a yazdığı bir mektupta, kendisiyle Çar I. Nikola arasındaki bir buluşmadan bahseder; Nikola Türkiye'den "hasta bir adam –çok hasta bir adam" diye, başka seferinde ise "elden ayakta düşmüş" bir adam olarak bahseder. "Avrupa'nın hasta adamı" ifadesinin –ki cuk oturuyordu– ilk kullanıldığı yer, 12 Mayıs 1860 tarihli New York Times'taki bir makaleydi. Ne var ki, Çar öldüğünde, İstanbul'daki insanlar kahkahayı basmıştı, "Kimmiş bakalım hasta adam? Biz hâlâ hayattayız!" diyorlardı.

Ve bir süre daha sanki Doğu ile Batı arasındaki trafik kendi halinde iki yönde de kesinlikle işliyor gibiydi. 1862 yılında, geleceğin VII. Edward'ı, açıkça onun gibi bir adamın nasıl bir yönetim kurabileceğini öğrenmek üzere, Osmanlı İmparatorluğuna beş aylık bir gezi düzenliyordu. Kraliyet yatı Osborne ile seyahat eden Galler Prensi babasının yasını tutuyordu. Prensin bu macerasından kalma imgelerle bir dokunaklılık vardır. Üst dudaklarını olabildiğince sıkarak deveye binmiş, kayalara tünemiş, eğlence olsun diye fes de takmıştı –bazen fotoğraflara on dokuzuncu yüz-

1 Galler Prensinin günlüğü. Bkz. Kahire'den Konstantinoplis'e (2014).

yıl insan deneyiminin gerçekliği de sızıyordu: deveci çocuklar, şahinciler, yolcular, toz toprak içinde paçavralara sarınmış insanlar. Bu gezide çekilmiş resmi fotoğrafların bastırılarak satışı genel olarak Doğuyu ve özel olarak da İstanbul'u birçok insanın evine getiriyordu.[2]

Geleceğin VII. Edward'ı (soldan beşinci) Taberiye Gölünde piknik yapıyor.

Beş yıl sonra Sultan Abdülaziz son derece süslü bir tren vagonuyla Batı Avrupa'nın liderlerini ziyaret etmek üzere İstanbul'dan yola çıkıyordu. Aracın kendisi Metropolitan Carriage and Wagor Company tarafından Birmingham, Saltley'de inşa edilmişti ve Osmanlı Demiryolu Kumpanyasından [Ottoman Railway Company] Sultana bir hediyeydi. Britanya'da, Sultan Abdülaziz Dover'da Galler Prensi, Windsor'da Kraliçe tarafından karşılanır ve kraliyet yatında bir Garter Şövalyesi nişanı verilir. Bu ziyaret, Londralıların Türkiye'nin kişiselleşmiş bir suretini, arka planda Ayasofya ve Aziz Pavlus'la birlikte, gösteren oldukça gösterişli madalyonlarla ölümsüzleştirilmişti. Şehir Sultanın dönüşünü üç gün boyunca kutlar, binaları süsleyen portakal ve limon dallarıyla sokaklar aniden birer bahçeye döner.

1822'deki katliamdan kaçan Khiosluların birçoğu soluğu İngiltere'de almıştı. Onlar Londra'da, Bayswater ve Holland Park ci-

2 Bunların bazıları için, bkz. Gordon (20i3).

varında, sokaklara dökülür. Raphael öncesi ressamlar kısmen bu sığınmacıların beraberinde getirmiş olduğu Bizans imgeleminden esinlenmişti. Londra'da Victoria&Albert Museum'un bir danışmanı olan William Morris gibi Doğuya gönlünü kaptırmış insanlar o zaman hem Hıristiyan hem de İslam sanat eserlerini satışa çıkaracaktı. Bunlar arasında, "tek başına mükemmel... mantıksal olarak ve tutarlı bir biçimde güzel" olan, 1539-40 yıllarında muhtemelen Sufi lider Seyh Safiyüddin Erdebili'nin türbesi için yapılmış ve deprem tahribatını karşılamak için de satılmış dünyanın en eski bütün halısı da vardı. Sanki Londra, Paris ve Kostantiniyye kültürleri üretken bir biçimde işbirliğe yapabilir ve karşılıklı olarak verimlilik atışı yaratabilirdi.

Ancak Batı ile bu yakınlaşma bir takım komplikasyonları da beraberinde getiriyordu.[3] İstanbul her zaman dış etkilere açık olmuştur ancak şimdi belki de iki safir arasındaki elmas eleştirmenlerine gereğinden fazla kulak verme hatasına düşüyordu. Kostantiniyye hakkında çıkarılan yoldan çıktığı ve duygularına kapılarak davrandığı doğrultusundaki uydurma haberler birden sanki önem kazanmıştı: Osmanlı diplomatları Batılı lütufkarlık karşısında haklı olarak öfke duyuyor alsa da, şimdi insaların kafasını kurcalayan Kostantiniyye'nin gerçekten de bir acayiplik olduğu korkusu vardı. Aynı zamanda, Dünyanın Arzusu asırlardır pazarlarının bolluk içinde olmasını sağlayan harcanabilir gelirin merkezi olurken, bu şimdi Avrupalı bankerlerin kayde geçirdiği ve işlemeye ve işletmeye kararlı oldukları bir olguydu. Şehir her geçen gün Londra ve Paris'in yüksek kapitalizminin yörüngesine giriyordu.

Osmanlılar Kırım'da yenen taraf olmuş olabilirdi ama İstanbul'da hazine neredeyse tam takırdı. 1875'te devlet iflas etti. Savaşın sarsıcı gerilimleri imparatorluğun kıyıda köşedeki topraklarının ayrılmasına ve parçalanmasına hizmet etmişti. Kafkasya büyük oranda Rusların elindeydi ve 1876'daki –öfkeli bir William Gladstone'a propaganda malzemesi sağlayan– Bulgar ve Balkan "dehşet manzaraları", katliamlar, tecavüzler, kiliselerin ve manastırların kutsiyetine yapılan saldırılar Britanya kamuoyunu

3 İstanbul'ın kendi içinde de sorunlar vardı. III. Napoléon'un karısı İmparatoriçe Eugenie (yeni Dolmabahçe Sarayındaki) Abdülaziz ile birlikte Hareme gidince, Valide Sultan güya buna kızmış ve konuğa tokat atmıştı. Paris'te ise Mark Twain Abdülaziz ile Napoléon arasında hiç de hoş olmayan bir karşılaştırma yapıyordu. Freely (2000), 273.

sarsarken, Britanya 1878'de Kıbrıs'ın kontrolünü ele geçiriyordu. St Paul Katedralinin kürsüsünden Rahip Henry Liddon (Ruslara karşı bir engel olarak Disraeli tarafından savunulan) Osmanlılara verilecek desteğin günah olduğunu ilan ediyordu. Ve *The Times* bu din adamının Türklerin Balkan esirleri parçaladığını gördüğü yönündeki iddiasını gerçek olarak kabul edip haber yapmıştı. 1877'de Rusya bir kere daha Osmanlılara savaş ilan etmiş, sonraki yılın başında, 20 Ocakta Edirne'yi işgal etmişti. Bundan iki gün önce, o tarihte silah deposu olarak kullanılan, Fatih Sultan Mehmed'in 1453 Martı sabahında Konstantinopolis'e karşı son hamleyi yapmak üzere çıktığı büyük Osmanlı sarayı müştemilatıyla birlikte, İstanbul'un düşmanları değerli cephaneliği ele geçirmesin diye ateşe verilmişti.[4]

1878 tarihli Berlin Kongresinde öteki Avrupalı güçler İstanbul'un birçok toprağını elinden alıyordu. Yeni bağımsız prenslikler ortaya çıkmıştı –Romanya, Sırbistan ve Karadağ. Bulgaristan'a Osmanlı gözetiminde kâğıt üzerinde özerklik verilmişti. Böylelikle şehirleri Preslav'ı bin yıl önce gözleri kıskançlıktan parlayarak Bizans Konstantinopolisini model alarak inşa etmiş Bulgarlar, geçmiş zamanın değerine öylesine inanmış ki, artık zamanı durdurmak istiyen Miss Havisham karakterine benzemeye başlayan bir imparatorluğa sırtını dönüyordu.

Bütün bunlara rağmen, İstanbul'un kendisinde Tanzimat düşlerinin peşinden gitmeyi sürdürme gayreti vardı. Bir yer altı raylı sistemi olan Tünel 1875 yılında açıldı; sahibi İngiliz olan Motropolitan Railway of Constantinople şirketiydi inşaatı yapan. Tünel zoraki söylenen bir Osmanlı marşı ile God Save the Queen marşı eşliğinde açılmıştı. Şehirdeki buharlı trenler Osmanlı, yani İslami zamana göre işleyebilirdi ancak bu trenin tarifesi Avrupa saatini esas alacaktı. Gösterişçi tipler akrep ve yelkovanı olan saatler kullanıyordu.[5] Tiyatro programlarından sendika bildirilerine kadar her şey Osmanlıca, Fransızca, Yunanca, Ermenice ve hatta bazen Yahudi İspanyolcası dilinde basılıyordu.

İstanbul'daki yeni bir müze, "antik zamanlardan kalma büyük Troia şehri"nden gelenler de dahil Anadolu hazineleriyle doldurulacaktı. Troia fikri Byzantion, Konstantinopolis ve aslında Kostantiniyye için anahtar önemdeydi (Konstantinopolis'i aldıktan

4 Yıldırım ve Karakaş (2006), 89.
5 Mansel (1997), 295.

on yıl sonra, Fatih Sultan Mehmed Troia'yı ziyaret ederek, Yunanları yenerek Troialı atalarının öcünü aldığını iddia etmişti).[6] Homeros'un Troia'sı (başşehirden güneye günlük bir ziyaretle) milyoner amatör arkeolog Peinrich Schliemann tarafından güya yeniden keşfedildiği tarih daha 1870'ti. Schliemann St. Petersburg'ta çivit işinde, California'da altın alım satımında ve nihayet Kırım Savaşı sonunda güherçile ve kükürt ticaretinde servet yapmıştı. Ancak bu Batılı fırsatçı dipsiz Osmanlı bürokrasisini ve finansal ihtiyaçlarını sonuna kadar sömürmüştü. Önce yasadışı bir şekilde kazı yapmış, sonra bulduklarını yasadışı dışarı çıkarmış ve sonra da Troia'nın yeri olarak tayin ettiği Hisarlık'taki kazıda çaldığı arkeolojik buluntuları geri vermek yerine nakit rüşvet teklifinde bulunmuştu. İşte bu yüzden, Schliemann'ın karısı "Helen'in Mücevherleri"ni –Priam'ın Hazinesi dediği şeyin içinde Erken Bronz Çağı eserler– takıp takıştırmış halde, İstanbul'da değil Atina'da fotoğraf çektiriyordu. Antik parçalar Osmanlı topraklarından 1873 yılının Haziran başında –Yunan gümrük yetkililerine Schliemann'ın bir Yunan dostu olduğunu bildiren bir notla birlikte– kaçırılmış ve Yunanistan'dan birçok hazine yağmalanıp götürülmüş olduğundan sanki o bunları geri getirerek bir iyilik yapıyordu. Schliemann tarafından Osmanlı hazinesine ödenen 50.000 franklık rüşvet İstanbul Arkeoloji Müzesinin kurulması için kaynak olarak kullanılmıştı; müzenin kurucusu Hamdi Bey Khios'tan alınan bir köle çocuğun oğluydu.[7] Troia hazinelerinin yokluğu apaçık bellidir ancak müze hâlâ yerinde duruyor ve İstanbul'un tarihöncesi temeline dair kanıtların en eski parçalarını –taraklar, bıçaklar ve hatta neolitik sakinlerinin ayak izlerini– koruyor.

İstanbul her zaman geçmişin olduğu kadar geleceğin de bir şehri olmuştur –ve gelecek yüzyıl için, az ya da çok başarılı bir biçimde, modernleşme gayreti içine girecekti. Tanzimat Osmanlıcılık anahtarını değilse bile nağmeyi değiştirmişti: Bir anavatan, kanun önünde eşitlik, yurttaşlık ve temsili hükümet mefhumları artık konuşma dilinin bir parçası haline gelmişti. Modernleşme şehre büyük oranda bir değişim getirmişti. 1880'de, Trans-Hazar Demiryolu inşaatı başlamıştı. 1881'de, Avrupalı güçler, sırasıyla Britanyalılar ve Fransızlar, Düyûn-u Umumiye yoluyla, bütün Osmanlı borçlarını ve Batı ile olan ticaretinin kontrolünü ele geçir-

6 Bkz. Rose (1998), 386-403.

7 Konunun ayrıntılarında beni aydınlatan Profesör Charlotte Roueche'ye teşekkür ediyorum.

mişti, ki bu Osmanlı ticari faaliyetinin dörtte üçü anlamına geliyordu. 1884'te kerhaneler yasal hale geldi. Şair C. P. Kavafis, yurdu Britanya tarafından bombalanınca İskenderiye'den bir mülteci olarak Konstantinopolis'e gelmişti. İlk şiirini bu şehirde kargacık burgacık bir yazıyla 1882 yılında bir posta kartının arkasına siyah mürekkeple yazacaktı. Kavafis'in büyükbabası bir zamanlar bu şehirde elmas ticareti yapan Fenerli ailelerden biriydi.[8]

1888 yılında, ilk Doğu Ekspresi [Orient Express] treni İstanbul'a varıyordu (Doğuda son durağın Mekka olması amaçlanıyordu). Böylelikle yüksek düzey cariyeler, kızlar ve eşler şehrin etrafında öküzler tarafından çekilen altın yaldızlı arabalarla taşınırken ve uzun direkli gemiler hâlâ limanı kaplarken, insanlar Süleymaniye Camii çevresinde küçük esrarkeş kahvehanelerine doluşur ve şehrin koruluklarında cin çağırırken, yeni bir kan, yeni etkiler ve yeni fikirler yeni demiryolu kanalıyla şehre akıyordu.[9] Şehrin her yerinde hâlâ haremler vardı var olmasına da harem daireleri artık piyanolarıyla övünüyordu ve sakinlerinin çoğu da okuma yazma biliyordu. Sultan II. Abdülhamid, Conan Doyle'u bir ödülle onurlandıracak kadar sıkı bir Sharlock Holmes hayranıydı. Elbirliğiyle (Konstantinopolis merkezli olarak yaşamış, Charles Dickens tarafından kurulmuş olan *The Daily News* gazetesine Bulgar korku hikâyeleri yazmış Sir Edwin Pears'ın oğlu) Henry "Harry" Pears, Horace Armitage ve Bay Yani Vasilyadi adında biri, Konstantinopolis Futbol Ligi Birliğinin kurulmasına yardımcı olmuşlardı –Taksim Topçu Kışlasının yürüyüş alanı 1921'de şehrin ilk futbol stadyumuna dönüştürülmüştü.

Ancak Balkan topraklarının kaybıyla birlikte II. Abdülhamid Doğu ağırlıklı bir imparatorluk üzerinde hüküm sürmeye başlıyordu; bunun etkisi de bol sulu bir arpa lapası tadı veriyordu. Avrupa'daki ulusal gazetelerin bir politik demokrasi duygusu aşıladığı söyleniyordu ve İstanbul'da bu gazeteler yasaklanıyordu. Tehlikeyi göze alanlar gâvurların kitapçılarından el altından getirilmiş nüshalarını almak için Galata Köprüsünü geçebiliyordu.[10]

---

8 Ayrıca bkz. 'Leaving Therapeia', 16 Temmuz 1882, öğleden sonar saat 2.30. Victoria Solomonides'e, Kavafis'in Konstantinopolis'ten gönderdiği ilk kartpostalı benimle paylaştığı için teşekkür ediyorum.

9 1899'da II. Kayzer Wilhelm hipodroma, artık Alman topraklarında gözde olan bir neo-Osmanlı mimarı tarzı yansıtan garip bir Bizans-Osmanlı karması çeşme yaptırdı.

10 Bkz. Sadri Sema (2000), *Eski İstanbul Hatıraları*, 12.

Bu arada, kuryelerin bir istasyonu, kervanların buluşma yeri ve İran'dan gelen tüccarların yuvası olan ve şimdi Lambalı Kadın'ın eseri bakımından meşhur olan Üsküdar hâlâ her yıl hac için Mekke'ye doğru yola çıkan beyaz develerin toplandığı bir yerdi. Sultanlar pan-İslamcı bir harekete öncülük etme fikriyle oyalanırken, Osmanlı hiyerarşisi, görünüşe bakılırsa, atalarının yaratmak için bin yıl uğraştıkları altın kafesinde mutluydu. Ancak içinde yaşadığınız rüyanın sürmesi için uğraşmak tehlikeli bir şeydir.

Sakinleri sevgili şizofrenik şehirlerinin ruh sağlığı için korkuyordu. Şairler Batının çıkarlarını kinayeli, gizli bir gülümseme ile karşılamaya kararlı görünen eski yurtlarının, şahane, hor kullanılmış, şaşkın yaratığın kaderine bakıp yas tutuyordu. Tevfik Fikret'in 1901 yılında yazdığı Sis şiirinde dediği gibi:

> Ey köhne Bizans, ey koca büyüleyici bunak,
> ey bin kocadan artakalan dul kız;
> güzelliğindeki tâzelik büyüsü henüz besbelli,
> sana bakan gözler hâlâ üstüne titriyor.[11]

Uzun yıllar fantezilerin ve öykülerin esin kaynağı olmuş İstanbul görünüşe bakılırsa gün geçtikçe kendi anlatısının ana karakterlerini ve olaylarını yazmaktan aciz hale geliyordu.

11 Fikret (2007), 370, 371.

73. Bölüm

GÜLHANE'DE/BAHÇESİNDE BİR HASTA ADAM

yak. 1880-1914 (Hicri: 1297-1333)

Zor zamanlarda doğrular çarpar ve yalanlar bollaşır; dürüst insan düşer ve iki yüzlüler canlanır; güven verici insan ağlar ve hain güler. Osmanlı Sultanının tahtı, bir zamanlar bir aslan yatağı olan yer, şimdi artık eşek arılarının yuvasına dönmüş, her deliğinde casuslar vızır vızır. ... [İstanbul sakinleri] bir casuslar ağı tarafından o derece sıkı gözleniyor ki, artık suç işleyen kişi muhbirden geri kalmayayayım diye kendisi hemen koşarak suçunu itiraf ediyor.

İbrahim El-Mouelhy, *Ma Hunalik* (1895)[1]

Nisan 2014'te, Palas Otelinin zemin katı uluslararası bir mahkeme salonuna çevrilmişti. Şarap kadehleri temizlenmiş, masaların tozu alınmış ve Britanya ve Mauritius'u temsil eden bir sürü hukukçu ve memur Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi dahilinde bir mesele üzerine kavgaya tutuşmuştu. 1814 yılından itibaren yasal olarak (Napoléon'un feragat etmesinden sonra) 1968'e kadar bir Britanya sömürgesi olan Mauritius, Birleşik Krallık'ın Chagos adaları çevresinde bir Deniz Koruma Alanı ilan etmesine itiraz ediyordu. Mauritiuslular bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu iddia ediyordu. Bütün dünyada bu simgesel anlaşmazlık üzerine kavga edecek yer olarak İstanbul seçilmişti. Seçimi yaparken bu şehrin şu üç özelliği olduğu düşünülüyordu: Uluslararası tarafsızdı; iki başşehirden, Port Louis ve Londra'dan uzaktı; ve uygundu çünkü İstanbul çok uzun zamandan beri enformasyonun

1 Allen (2008), 77-83.

elde edilip el değiştirebildiği bir şehir olarak telakki ediliyordu.[2]

Aykırı bir görüş olarak, bana göre, bu hukukçuların dosyalarını açabilmelerinin ve Pera Palasın zemin katında müzakerelere başlayabilmelerinin nedenlerinden biri İstanbul'un son 150 yılını bir uyurgezer gibi uluslararası ittifakların birinden diğerine girerek geçirmiş olmasıydı. Ve şehir Kafkasya, Ortadoğu ve Yakındoğu, Orta Asya, Rusya, Balkanlar ve Kuzey Afrika'ya doğrudan erişim imkânına sahip olduğundan, belki neredeyse kaçınılmaz olarak şehir enformasyonun elde edilip alınıp satıldığı bir istihbarat yuvası haline gelmişti. İstanbul her zaman nasıl hikâyeler için bir ilham kaynağı ve yed-i emin olmuşsa, aynı şekilde uluslararası hakikat oyununda da kritik bir oyuncu olmuştu. O her türden anlatının alınıp verildiği bir yerdi.

Sultan Abdülhamid'in yaygın istihbarat ağının parçası olarak, gizli hafiyeler her yerde, berber dükkânlarında, kasaplarda, kahvehanelerde, camilerde olabilirdi. Sırlar dragomanlar arasında el değiştirirdi –ya da rüşvetle ya da karaborsa piyasada onların elinden çıkardı. Eğer "yabancıların diline düşmüşseniz," ölüm İstanbul'da genellikle ansızın gelip bulurdu sizi.[3] Bir hamam sefasının ardından görülen tutuklamalar bize hamamlarda bile hafiyelerin cirit attığını gösteriyor. 1826 yılında Yeniçeri Ocağının lağvedilmesinden sonra şehirdeki, bir sürü tütün dumanından geçilmeyen kahvehanenin ve genellikle Bektaşi tekkelerine bitişik olan tatlımsı keskin ot kokusunun yayıldığı berber dükkânının alelacele kapatılması bize bunların yalnızca bildiğimiz traş ve kafein mekânları olmadığını gösteriyor. Şair yeniçeriler genellikle buralarda buluşurdu ve Orta Camii gibi camilerde tezgâh kurmak ve plan yapmak için fazlasıyla fırsat vardı: Bu Yeniçerilerin kurbanlarından biri askeri reform gayretlerinin bir sonucu olarak öldürülmüş olan Sultan III. Selim de vardı.

İstanbul on sekizinci yüzyıldan itibaren en gözde diplomatik görev yerlerinden biri haline gelmişti (elçilerin prensler gibi yaşadığı söylenirken, İstanbul'dakilerin Boğaz kıyısı boyunca balık havuzları, polo ve kriket sahaları olan yazlık konaklarda krallar gibi yaşadığı anlatılıyordu). Burası ulaslararası istihbarat ağına girişi için uygun bir yer olmanın yanı sıra istihbarat ajanları için bir eğitim sahasıydı. Soğuk Savaş yıllarında Sovyetler Birliği'ne

2 Philippe Sands'e teşekkürlerimle.
3 Akt. Boyar ve Fleet (2010), 46 vs.,110.

iltica eden Britanyalı çift taraflı ajan Kim Philby'nin 1940'ların sonlarında –resmi olarak şehirdeki Britanya Konsolosluğunun birinci sekreteri olmakla birlikte– İstanbul'daki MI6 karargâhının başında olması hiç de tesadüf değildi.

Taşkızak tersanelerinden bir gizli kamerayla 1887'de çekilmiş fotoğraf; mercek bir düğmenin içine yerleştirilmiş.

İstanbul'dan hep dünya casuslar başşehri olarak söz edilmiştir. Gizli kamerayla (bir paltoya dikilmiş bir düğme içine gizlenmiş) alınan ilk görüntü örneklerinden biri, Taşkızak Tersanesinde alınmıştır ve Britanya, Türkiye, Rusya ve Yunanistan arasında gerilimin ber kere daha tırmandığı 1886 yılında Sultanın sipariş ettiği *Nordenfelt II* ve *Nordenfelt III* adlı yeni pahalı denizaltıları göstermektedir.[4] İki Dünya Savaşı arasındaki dönemde, deniyordu ki, İstanbul'da herhangi bir otel penceresinden bir taş atın dışarıya, sokakta bir casusa isabet edecektir. İş o raddeye gelir ki, Pera Palas'ın müdürü lobiye casuslardan oturdukları yerleri para ödeyen müşterilere bırakmalarını rica eden bir tabela asmak zorunda kalır.[5] Amerikalı bir deniz subayının anlattığı gibi, şehir "savaş düzenbazlarının ve casusların bir çöplük alanı" olmuştu. İstihbarat ve karşı-istihbarat ajanları şehirde cirit atıyordu. Şehirde, dragomanlar da dahil, birçok insanın çok-dilli oluşu ortamı son derece elverişli hale getiriyordu. Gelecekte önem kazanacak olan resmi askeri casusluk yöntemlerini kullanarak, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında, (bir asker ve *Vanity Fair* dergisinin kurucusu) Frederick Gustavus Burnaby gibi adamlar 1870'lerde Rusların Or-

4 Zhukov ve Vitol (2001).
5 Bu bölümde büyük oranda King'e (204) bağlı kaldım.

ta Asya'daki saldırılarını anlatan raporlarını elek gibi bir Osmanlı sınırından geçirerek İstanbul'a ulaştırıyorlardı. İstanbul'a bağlı topraklardan gelen raporlar tarihte kayıtlara geçen ilk "aşırı milliyetçi [jingoizm]"[6] eylemi kışkırtmıştı. Trafalgar Meydanında Osmanlı bayrağı sallayan bir grubun söylediği marş şöyleydi:

Savaşmak istemiyoruz biz
Ama hele bir savaşacak olursak
Gemileri alırız
Erkekleri alırız
Parayı da alırız.
Daha önce de ayıyla dövüştük biz
Ve biz gerçek Britonsak eğer
Ruslar Konstantinopolis'i alamaz![7]

İstanbul'un sokaklarındaki müzikal biçimlerin sağlıklı bir karma ekonomisi olabilir belki; ama hafiyeler nerede açıkça milliyetçi bir oyun, gösteri görürlerse hemen Sultana rapor ediyordu. Sokaklardaki tiyatro ya da müzik gösterileri sıkı kontrol karşısında giderek soluksuz kalıp boğulmuştu. Bir Rum lise müdürü ile eski koruluk yerine 1880'lerde inşa edilmiş, on dokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı hükümetinin mekânı haline gelen) Yıldız Sarayı arasında 1894 yılındaki yazışmalar (Rumlar bir depremin mağdurları için yardım amaçlı bir konser düzenlemek istiyordu) endişe girdabının boyutları gösterir.[8] Ermenilerin reform talepleri katliamların fitilini ateşlemişti ve bu katliamlar bazılarını şehirde terörizmle karşılık verme yönünde kışkırtıyordu. 1896 yılında, birçoğu sopalarla dövülerek olmak üzere, yaklaşık 6000 Ermeni kontrolsüz sokak güruhu tarafından öldürülmüştü. 1898'de, Osmanlı vekiller Roma'da, Avrupalı meslektaşlarıyla birlikte, Kostantiniyye sokaklarındaki anarşist terör tehlikesini tartışmak üzere gizli bir konferansa katılabiliyordu. II. Abdülhamid'in hafiye ağında yüksek mevkiler işgal edenler arasında şeyhler kadar, sokak satıcıları da vardı; atmosfer bir parça 1980'lerde Romanya çapında Securitate tarafından denetlenen, yurttaşlar-arası ve bütün yurttaşları gözetleme faaliyetine benziyordu.

---

6 Bu konuda beni bilgilendiren Philip Mansel'e teşekkür ediyorum. Mansel (1997), 307.

7 Koro, G. H. MacDermott ve George William Hunt'ın 1878 tarihli şarkısını söylüyordu.

8 Bkz. Erol (2013), 706-5.

Diplomatların değişmezi haline gelen Boğaz kenarındaki yalılarda yapılan Pazar kahvaltıları boyunca, değişen bir şehirden ve değişen bir imparatorluktan gelen serpintiler masaya yatırılıp tartışılıyordu. Sürtüşme noktaları giderek grupların birbirine karşı parlattığı politik egolar ya da uluslararası çıkarların yattığı yerler değil, etnik grupların ve dini yaklaşımların beslenme alanlar olmuştu. Smyrna'daki [İzmir] Britanya konsolosu (1896-1908) Henry Arnold Cumberbatch (oyuncu Benedict Cumberbatch'ın büyük-büyük dedesi) askeri ateşe Albay Sir Herbert Chermside'in Ermenilerle Osmanlı yetkilileri arasındaki süregiden gerilimi giderme görevini sürdürmenin yanı sıra, adada Britanya askeri gözlemcisi olarak bulunduğu sırada Girit'teki etnik çatışmayı çözmeye çalışıyordu; Girit'te Ortodoks Hıristiyanla ile Müslümanlar arasındaki çatışmalar sonucunda evsiz ve malsız mülksüz kalan ve kısa süre sonra Heraklion adını alacak olan Kandiye'de açıkta uyuyan 53.000 Müslüman mülteci konumuna düşmüştü.

Dolayısıyla İstanbul bir çelişkiler yumağı haline geliyordu: Tanımladığı güç merkezi çatırdayarak çökerken, İstanbullular belli bir biçimde kendileri hakkında yeni bir anlayış geliştirmişti. İstanbul'un Paris'te eğitim görmüş belediye başkanı Avrupa etkisinin en iyi örneklerini şehre getirecek bir izi yenilik planıyordu: On iki İtalyan işçi, iki İngiliz mühendis bir kanalizasyon sistemi inşa edecekti (ayrıca şehrin köprüleri için İngiliz çimentosu da getirilmişti); Almanlar yeni bir şehir planı tasarlamıştı; Brüksel'den hijyen uzmanları ve Bükreş'ten hıfzısıhha bilgisi alınmıştı. Batının modern imkânları sokaklarda somutluk kazanırken, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kontrolünün önemi sürekli olarak gündeme getiriliyordu.

Bazı bakımlardan şehir asırlık geleneklere kucak açmıştı. Yasadışı şarapçılar –kendi küçük alavere dalavere oyunlarıyla– kendilerini ön kapıya tutuşturulmuş kumaş parçasıyla reklam ediyordu. Nazar (kem göz) yurttaşların başına gelen birçok felaketin sorumlusuydu. Erkekler başına hiç tereddütsüz fes takıyordu; resmi dairelerde başlık çalışanların asli parçasıydı ve yaz sıcağında bile içeride dışarıda başlarından çıkarmazlardı (ucuz başlıklar sahibi terledikçe akıttıkları boyayla kendilerini ele verirdi). Fakirler sokak köşelerinde Kuzey Afrika kökenli kuskus yerdi. Yüksek sınıftan oruspular gibi sıradan orospular da tatsız ticaretlerini duraksızın yerine getirirdi (o zamanın anlatımlarından anlaşıldığı kadar, mendil dili on yedinci ve on sekizinci yüzyıl

Avrupa'sındaki yelpaze dili kadar incelikli ve zengindi). Her ne kadar 1890 yılında Osmanlı topraklarında resmi olarak yasaklanmış olsa da, İstanbul'da 1916 yılına kadar köle ticaretinin sürdüğüne ilişkin bilgile vardır; bu arada Sultanın Harem dairesi 1909 tarihine kadar Topkapı'da olduğu gibi kalmış ve Haremin kendisi de 1922 yılına kadar Dolmabahçe Sarayında işlevini sürdürmüştü.[9] [10] Sultan, yaşlı olsa da, Yıldız Sarayından yönetimin dizginlerini elinde tutmaya çalışıyordu. Ancak iktidarın ipleri gevşemişti ve tepki devrim olacaktı.

1878 yılında Ruslar karşısında alınan yenilge Osmanlıları kedere boğmuş ve kaynaklarını tüketmişti. Rusya'da birçok kişi Kostantiniyye'nin kendisinin ele gelmeyecek kadar sembolik, çok yüzlü, çok akışkan olduğunun bilincinde olmakla birlikte, Dostoyevski gibi bazıları da küresel Rus kontrolü görüşüne kapılıh Şehirlerin Kraliçesini zaptetmeyi düşünüyordu.[11] Balkan topraklarının kaybı, İstanbul'un eski vatanlarında artık sıcak karşılanmayan yüz binlerce Müslüman göçmenin akınına uğraması demekti. Bir şeyler yapılmalıydı. Reform İstanbul'dan değil, İstanbul'un kuzeydeki kuzeni, yüzlerce yıl İstanbul'un kuşatmalarını, yangınlarını, ayaklanmalarını, rejim değişikliklerini paylaşmış olan Selanik'ten gelmişti. Belli bazı Batı yanlısı, meşruti anayasa taraftarı aydın Selanik'te konuşlanmış bir grup kararlı, öfkesi burnunda subayla bir Cemiyet kurmak (İttihat ve Terakki Cemiyeti) üzere bir araya gelmişti. Popüler anlamda İttihatçılar olarak bilinen bu grubun adı Batılılaşmanın Anglikanlaşmasıydı; bazı Osmanlılar bu anayasal meşrutiyetçilere Jön Türkler diyordu ve böylece unutulmaz "Genç Türkler [Young Turks]" adı her yerde duyulmaya başlıyacaktı. Sultan II. Abdülhamid anayasal monarşiyi kabul etmek zorunda kalır. Bir kere daha İstanbul sokakları müzik ve çiçek-

9 Osmanlı köle ticareti. 16 devlet tarafından imzalanan, 1890 Brüksel Konferansı (Köle Ticareti ve Afrika'ya Silah, Cephane ve Alkollü İçki Satma Üzerine Anlaşma) ile resmen yasaklanmıştı. Avrupa çapında buharlı banyo zinciri kuran (sonuncusu 1941'deki Alman hava saldırıları sırasında yıkılan Jermyn Street Hammam'dı) şarkiyatçı diplomat David Urquhart Çerkes davasının tutkulu yandaşları Batılı çevrelerde seslerini duyurmaya başlamıştı. Urquhart Çerkes milli bayrağı tasarlamış ve söylentilere bakılırsa, 1919 tarihinde bir Oxford hocası olan oğlu Kuzey Kafkasya Dağlık Cumhuriyetine başkan olması teklife getirilmişti.

10 Güzel bir tasvir için, bkz. King (2007), 238-55.

11 Rusların şehre duyduğu ilgiye dair ilginç bir tartışma için, bkz. e.g. Lieven (20i5), 73.

lerle dolar. Uzun, sıcak 1908 yazı boyunca, Yıldız Sarayı dışında toplanan 60.000 kişi "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik ve Adalet!" diye bağırır. İstanbul sokaklarında insanlar sevinç naraları atıyordu ve ardından reform yolunda atılmış küçük her adımı bir dev adımı olarak yorumluyordu. Çocuklar arabaları taşlıyordu, karaborsacılar sokak köşelerini tutmuştu ve 1909'da bir karşı darbe düzenlendi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kuruldu ve imparatorluğun dört temelinin ihyası için çağrı yaptılar: İslam, Osman Sülalesi, Mekke'nin Muhafızlığı ve Kostantiniyye'nin Sahipliği. Ancak kararlı Jön Türkler reform hükümetinin askerlerini çağırıp İstanbul sokaklarına daldılar ve karşı devrimi bastırdılar.

Sultan tahttan indirildi ve yerini 1453'te Kostantiniyye'yi fetheden kahramanın adını almış V. Mehmed tahta geçirildi; Abdülhamid kadrolarının birçoğu ve düşman olarak algılanacak kadar talihsiz olanlar Galata Köprüsünden asıldı. Tersaneler, bira ve çimento fabrikaları kuruldu ve Türk dilinin ve İmparatorluk şanını ihyası için, belki de Goethe Enstitüsü ya da Konfüçyüs Enstitüsü muadili olarak düşünülmüş, Türk Yurdu kuruldu.

Batılı çıkar grupları durumu kendi avantajlarına kullanma üzere devreye giriyordu. Bu karışıklıkta Almanya (Avusturya'nın zayıflaması sayesinde Otto von Bismarck tarafından 1871 yılında birlik sağlamış, Kırım Savaşı süresince Rusya'yı desteklemekte başarısızlığı yüzünden Rus desteğini kaybetmiş olan Almanya)[12] bilinçli bir biçimde Alman topraklarına dalmıştı. Mısır ve Sudan'da Alman bankaları birbiri ardına kuruluyordu ve Osmanlılar herhangi bir Avrupa savaşından uzak durma arzusunu açıkça ilan etmiş olsa da, kaderleri Avrupa ve Slav savaş odalarında yapılan memorandumlarda zaten çizilmişti artık.

Karadeniz'in tepesinde, Iason'un efsanevi ayak izlerini takip eden Rusya'nın komşunun hastalığının sanki ölümcül olduğu gözünden kaçmış olamazdı. Ve böylece T. E. Lawrence'ın Kahire Harita Dairesinde Gelibolu işgal haritalarına dikkat kesilmiş bakarken, Britanya aristokrasisi, Osmanlılardan bağımsızlıklarını kazanmaya can atan Balkan ülkelerine krallar olarak davet ediliyordu. İngiltere'nin yeşil çayırlarında Rupert Brooke Homeros'un *mise-en-scene*'ini [sahne uyarlamasını] görme şansı yakalayabileceği fikrinin verdiği heyecanla titriyordu. Kendinden geçmiş bir halde dostu Violet Asquith'e şöyle yazıyordu.

---

12 *A.g.e.*, 26.

> Ah Violet, inanılamayacak kadar şahane bir şey bu. Kaderin bu kadar yüzüme güleceğini hayal edemezdim... Haritalara bakıyorum. Düşünebiliyor musun, belki Asya'nın bir köşesindeki kale isyanın bastırılmasını isteyecek ve biz karaya çıkacağız ve arkasından dolanacağız ve onlar çıkacaklar oldukları yerden ve Troia ovasında karşı karşıya geleceğiz... Deniz yine çalkantılı ve şarap kırmızısı ve içilemez mi olacak acaba...?[13]

Birkaç hafta içinde, Rupert Brooke Gelibolu'da savaşmak için giderken yolda bir sivrisinek ısırığıyla yirmi yedi yaşındayken ölecekti.

Doğu Akdeniz rüzgârlarının yarattığı beyaz öfkeyle şekilden şekle giren denizler çok geçmeden yabancı savaş gemileri tarafından yarılacaktı. O tarihlerde çekilmiş fotoğraflarda onları görebilirsiniz –İstanbul sularına demirlemiş uzun direkli tüccar gemilerini. Şimdi ise yeni metal savaş gemileri de sularda kayarak ilerliyordu. Bazen, kıyıları süslü İstanbul ve Çanakkale boğazlarını seyrederken, bu suların anılarla ve kehanetle çalkalandığını hayal etmek zor oluyor. 1915'te, bu anıların ve kehanetlerin kontrolleri üzerine başka bir mücadele verilecekti.

13 Keynes (ed.) (1968), 662. Brooke Şubat 1915'te, memleketine yazdığı son mektuplarından birinde yazıyordu.

74. Bölüm

GELİBOLU: BİR İMPARATORLUĞUN SONU

MS 1914-18 (Hicri: 1332-7)

Ve bütün sorunlarımız boş!
Hepsi gitti bir hiç uğruna!
Yine de... yapıyoruz üstümüze düşeni-
Ve hikâyenin bazı yerleri can yakıyor.
Sydney'de elli yıl sonra herkes
Bizim ilk büyük savaşımızı konuşacak,
Ve hatta biraz yaşlı, kör İngiltere'de bile
Belki birileri de bizden bahseder.

Argent, "Anzac" (1916)[1]

[Gelibolu]... her Hıristiyan milleti yutan Müslüman gırtlak.

Dukas, *Historia* (yak. MS 1360)[2]

30 Mayıs 1913'te, bir zamanlar İslami yemek âdetlerine göre yemek yiyen ve Osmanlı kilimleri üzerinde yürüyen VIII. Henry tarafından inşa edilen, Londra'daki St James's Palace'ın karanlık koridorlarında kaybetmişti Sultan, Karadeniz'den Ege'ye uzanan, hatta Meriç Nehrinin batısında kalan Osmanlı İmparatorluğunun geniş topraklarını. Yunanistan, Bulgaristan, Bosna-Hersek ve Sırbistan zaten bağımsızdı; ancak bu toprakların insanları daha fazlasını istiyordu: Daha fazla etnik kabul, daha fazla doğrudan doğruya milliyetçilik istiyordu. Balkan Birliğini oluşturan bu ülkeler, Kostantiniyye'den alıp kontrolü kendi ellerine geçirmişlerdi. Girit ayrılmış ve Ege adaları Balkan güçlerinin gözetimi altına girmişti. İstanbul'da, bu çatışmalar genel olarak "Balkan Trajedisi" adıyla bilinecekti. Bu konudaki bütün belgeler düzenlenmişti

1 *Mayorough and Dunolly Advertiser*, 12 Nisan 1916.
2 Doukas, *Historia* 155; Doukas, *Decline* 144, Akt. Boyar ve Fleet(2010), 21.

artık; Londra Antlaşması Osmanlı İmparatorluğunun sınırlarını Kostantiniyye'nin 60 mil uzağından çiziyordu. Bir zamanlar imparatorluk sınırları dışında "Frenkler", "Latinler", "Barbarlar" olarak hor görülen bu Batılı güçler Dünyanın Arzusunun menzilini her geçen gün daraltıyordu.

Bir kriz kapıdaydı. 1911 yılında İtalya Libyadaki Trablusgarb şehrini ablukaya almış ve hem Osmanlılar hem de İtalyanlar karşılıklı olarak, asker ya da sivil demeden katliamlar yapmıştı. Kuzey Afrika'yı ele geçiremeyen İtalyan güçleri daha sonra, Akdeniz şeridindeki, Osmanlı'nın elinde bulunan toprakları işgale başlayacaktı. Khalki gibi Yunan adalarında, dünden bugüne yaşatılan garip miras ortaya çıkmıştı: makarnanın hâlâ ana menü olduğu bu adada, taverna sahipleri, İtalyancanın resmi dil haline geldiği yıllarda ailelerin çocuklara Yunanca öğretmesi yasak olduğundan, derslerin gizli olarak mağaralarda ve zeytin ağaçlarının altında yapıldığını hatırlıyor. Milliyetçilik furyasına kapılarak, Arnavutluk ve Mısır gibi Osmanlı toprakları bağımsızlıklarını ilan etmişti. Birçok örnekte ortaya çıkmakta olan bu milletlerin anayasaları, İstanbul'da Sultanla ya da Babıâli'de çalışarak, dragoman ya da emperyal danışman olarak uzmanlık kazanmış uluslararası simalar tarafından düzenleniyordu. Balkan Savaşları çatışmayı Kostantiniyye'nin eşiğine kadar getirmişti. Bizatihi İstanbul'dan yalnızca 32 km ötede, bir fiil savaş hüküm sürüyordu. İstanbullular topçu ateşi başladığında pencerelerinin zangırdadığını hatırlıyordu. Cephe hattı o kadar yakındı ki, herkes teyakkuz halindeydi.[3] Şehrin batısında, 1876 yılında Ruslara karşı inşa edilen siperler ve duvarlardan oluşan Çatalca hattı –İmparator Anastasios'un "Uzun Surları"na Osmanlıların karşılığı– boyunca bir savunma hattı kurulmuştu. Yaralı askerler ve sığınmacı Müslümanlar bir kere daha şehrin içine akın etmiş ve şehrin etnik bileşimi tamamen değişmişti. Görgü tanıkları, on binlerce evsiz ailenin Ayasofya ve bahçelerinde yatıp kalktığını söylüyordu. Gizli yazışmalarda bazı Osmanlı nâzırları, Türk-Arap ilişkilerinin tamiri için Kostantiniyye'nin Halep'e taşınmasını müzakere ediyordu.

Donanmanın modernleştirilmesi için Britanyalılar, ordunun modernleştirilmesi için de Almanlar davet edilmişti. Britanyalı yetkililer şimdi Haliç'teki cephaneliği otuz yıllığına kiralamıştı. Büyük güçlerin Edirne'nin Bulgarlara verilmesi yönündeki ısrar-

3 Bkz. King (2014), 34.

ları, görünüşe bakılırsa, anayasal meşruti yönetim doğrultusundaki isyan dalgasını ateşlemişti. Ve İstanbul'da, Jön Türkler –mutlak monarşi yerine anayasal bir hükümet getirmeyi amaçlayan politik reform hareketi– önce bir değişim yaratmış, ardından iktidarı ele geçirmiş ve nihayet bölünmüştü. 1913 ile 1918 arasında, imparatorluktan geriye ne kalmışsa, Babıâli'deki Üç Paşalar denen, Dahiliye Nâzırı ve Sadrazam Talat Paşa, Harbiye Nâzırı Enver Paşa ve Bahriye Nâzırı Cemal Paşa tarafından idare ediliyordu. Bu üçlünün *coupd'etat*sı, tam da Londra'nın ahşap panelli odalarında, Orta ve Doğu Avrupa'nın toprak dağılımının en ince ayrıntılarına kadar görüşüldüğü sırada gerçekleşiyordu.

Talat Paşa anılarında bunu şöyle anlatmıştır:

> Arnavutluk ve Makedonya'nın büyük bir kısmında çoğunluk unsurun Türklerden oluştuğunu nazarı dikkate almayan 1913 Londra Konferansı, ölümcül bir cerrah gibi neşteri eline almış ve Balkanlar haritasını canının istediği gibi kesip biçmişti. Bu operasyon arzulanan sonuçları vermediği gibi, hastalığın öteki uzuvlara yayılmasına da neden olmuştu. Böylelikle bütün Avrupa dermansız bir hastalığın pençesine düştü. Balkan Savaşı, Dünya Savaşını doğurdu.[4]

Aslında daha kötüsü henüz yoldaydı. 28 Haziran 1914'te, Arşidük Franz Ferdinand'ın arabasının dayanıksız gövdesine isabet eden mermi aslında küçücük, temiz bir delik açmıştı; ancak Birinci Dünya Savaşı olarak yarattığı nefes kesen parçalanma dehşet verici bir biçimde tanıdıktı. 1914 yılında, İstanbul zaten iki yıldır aktif bir biçimde savaşın içindeydi; ama şimdi o, daha büyük bir kapışmanın meydanı haline gelmek üzereydi.

28 Temmuzda yeni bir savaş ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğundan geriye kalanların ne tarafa yüzünü döneceği hemen belli olmuş değildi. Britanya hâlâ banka borçlarının faiziyle birlikte geri ödenmesini talep ederken, Almanya mali güvence ve intikam vaat ediyordu.

Jön Türkler Alman Kayzeri ile bir ittifak arayışında olmakla birlikte (1 Ağustosta gizli bir anlaşma imzalanmıştı), Osmanlı savaş gemileri *Sultan Osman* ve *Reşadiye* hâlâ Britanya tersanelerinde inşaat halindeydi. Newcastle'da, Geordie işçiler zamanın en yeni denizcilik silahı olan bu dretnotları, varsayılan müttefikleri

4 *Talat Paşanın Anıları* [Memoirs of Talat Pasha] (1994), çev. Wasti (2004), 71 n. 4.

için sıkıca bağlamış, güvende tutuyorlardı. Ne var ki ağustos ortasında bu iki gemi Britanya'nın savaş hazırlıklarının bir parçası olarak hemen talep edilecek ve onlara sırasıyla HMS* *Agincourt* ve HMS *Erin* isimleri verilecekti. Kostantiniyye halkı öfkeden deliye dönmüştü: Bu savaş gemilerinin parası halktan toplanan bağışlarla ödenmişti. Almanya o gemilerin yerine iki kruvazör teklif etmişti ve İstanbul o sırada sıcak takipte olan Britanya güçlerinden kurtulup İstanbul'a güven içinde gelmesini sağlamak için Hellespontos'u –Çanakkale Boğazı– açmıştı.

İstanbul yeni dostlarını seçmişti; dolayısıyla yeni düşmanlarını da. 16 Ekim, Cuma günü 1 milyon sterling değerindeki Alman altını trenle Berlin'den Sirkeci Garına getirilmişti. Beş gün sonra buna denk bir ikinci taksit daha gelecekti. İstanbul sokaklarında duvarlara ve kapılara genel bir seferberlik duyurusu yapan afişler asılıyordu. Askerler silah altına alınmak için başvurmak zorundaydı. Alman gazetelerinde, madalyonların üzerinde ve hatta sigara paketlerinde, bazı Türkler, özellikle de Enver Paşa, artık kahraman olarak gösteriliyordu. Almanlar Osmanlıları savaşın içine çekmek için gayet iyi çalışmış ve bunu başarmıştı. Bu yeni müttefiklerinin toprakları, Rusya'yı Karadeniz ve Kafkasya'dan sıkıştırmak, Mısır'da Britanya'ya saldırmak ve bir cihat çağrısıyla Asya ve Kuzey Afrika'daki, Fransa ve Britanya'nın elinde bulunan Müslüman topraklarda huzursuzluk tohumları ekmek için son derece uygundu. Alman talepleri, açık ve almaya hazır kulaklara duyurulmuştu. Osmanlılarla çalışan Alman komutan General Liman von Sanders, Enver Paşanın "fantastik ancak dikkate değer fikirler ortaya attığını" söylüyordu: "Bana Afganistan üzerinden Hindistan'a yürümeyi düşündüğünü anlattı..."[5] Kostantiniyye'de savaş artık herkesin dilindeydi.

29 Ekim 1914'te, Alman mürettebatlı Osmanlı gemileri Rusların Karadeniz kıyısındaki Odessa ve Sivastapol limanlarını bombalayacaktı: Böylelikle Osmanlılar artık savaş girmiş oluyordu. Ertesi ay, 11 Kasımda, Topkapı Sarayında Peygamber'in kutsal emanetlerinin yanında dikilen Sultan V. Mehmed, İtilaf Devletlerine karşı kutsal savaş ilan edecekti. Şehirde ise bir gecede, Britanya uyruklu şahıslar ve Britanya teşebbüsleri yalıtılmıştı. Aralıkta yiyecek kıtlığı baş gösterecekti. Çanakkale Boğazı yoluyla Rusya'ya

5 Liman von Sanders (1927), çev. Reichmann.

* Britanyalı Majestelerinin Gemisi anlamına gelen Her Britannic Majesty's Ship'in kısaltılmış hali –çn.

geçişin –nakit ve mühimmat kıtlığına neden olan– engellenmesi, 1917 Rus Devriminin patlak vermesine yarayacaktı.

Alman kruvazörü *Breslau* (solda) demirli olduğu Haliç girişinde Türk Donanmasına katılmış ve *Midilli* adını almıştı. Sağdaki ise *Goben*'dir ve o da aynı şekilde kayda geçirilip *Yavuz Sultan Selim* adını almıştır.

Londra tedirgin olmuştu. Batının Doğuya ilgi göstermesinin birçok nedeni vardı. Konstantinopolis'in İtilaf kucağından ayrılması Hindistan gibi büyük Müslüman kitleleri bünyesinde barındıran ülkelere kötü bir sinyal gönderecekti (Birinci Dünya Savaşı sürecinde bir avuç Hindistanlı sömürge askeri kaçıp Osmanlılara sığınmıştı). Topkapı surlarında dalgalanacak kırmızı, beyaz ve siyah renklerde bir Alman bayrağı düşünülemezdi. "Bütün savaşın en büyük ödülü"[6] Konstantinopolis'i kontrol edecek biri varsa, Britanyalılara göre, o da kendileriydi; bu mümkün olmazsa, Ruslar olmalıydı. Bu nedenler karmasına ek olarak, 1914 yılında Britanya hükümeti Anglo-Persian Oil Company'nin [İngiliz-İran Petrol Şirketi] yüzde 51'lik hissesini ele geçirmişti ve ardından da Abadan'daki üretimi güven altına almaya ve Basra şehrini işgal etmeye girişmişti. Mezopotamya'da yüksek rutbeli bir Britanya askeri ve stratejisti olan ve aslında Osmanlılarla taktiksel bir işbirliğini savunan Sir Percy Zachariah Cox, Basra'da Union Jack [İngiliz bayrağı] göndere çekilirken, yerel halka, "Türk idaresinin

6 Bkz. Rogan (2015), 133.

bu yerde hiçbir kalıntısı kalmayacak. Onun yerine Britanya bayrağı dikilmiştir; o bayrak altında hem sizin dininize göre hem de seküler işleyişe göre, özgürlüğün ve adaletin nimetlerinden faydalanacaksınız"[7] diye sesleniyordu. Arapların kutsal bir savaşta Türklerle birleşmesinin önüne geçmek için Britanya, "Hakiki Arap ırkından biri, Mekke ve Medine'de Halifelik makamına oturacak"[8] diyerek dinsel bir rejim değişikliğine destek sözü veriyordu. Şubat 1915'te Britanya gemileri Osmanlı sularında boy göstermeye başlayacaktı.

Çanakkale Boğazı boyunca İtilaf Devletlerinin ilk bombardımanına dair haberler gelince endişeli Sultan, saray ahalisi ve Osmanlı kabinesi İstanbul'u terk edip, Osman Beyin bir zamanlar o canlı, Konstantinopolis'in ele geçirilmesi rüyasını gördüğü Eskişehir'e kaçma planı yapacaktı. Ancak olan olmuş, birkaç İtilaf gemisi, alelacele döşenmiş mayınlar tarafından etkisiz hale getirilmişti. İlk başta, sanki Osmanlılar saldırıyı püskürtmüş gibi görünmüştü olay. İstanbul halkı, belki hemen öyle birdenbire sokağa dökülüp zafer kutlaması yapmayacak kadar idrak sahibi olmakla birlikte, Amerika elçisinin anlatımlarına göre,zabitler kapı kapı dolaşarak vatanseverlik coşkusu yaratmaya çalışıyor, insanlara bayrakları asıp kutlama yapmalarını emrediyorlardı.[9] İstanbul sakinlerinin bu çekingen duruşu yersiz değildi. Giderek daha fazla İtilaf Devletleri askeri ve gemisi Çanakkale Boğazına yönelmişti. Birçok subay erzak çantasında Homeros'un *İlyada*'sının bir kopyasını taşıyordu; hatta bazıları, bir kömür gemisi olan *River Clyde*'ı 2100 asker alacak şekilde elden geçirip hizmete sunarak, felaketle sonuçlanacak bir "Truva Atı" planı bile yapmıştı. Bu beceriksizce ortaya konmuş aldatmaca gemi, Gelibolu kapılarına dayanmak yerine açıkta hareketsiz bir hedef haline gelmişti; içine yerleştirilen askerler arasındaki zayiat ise korkunçtu.

İtilaf Devletlerinin yalnızca suda gemilere değil, karada piyadelere de ihtiyaç duyduğu açıktı. Geri planda, Londra'da, Çanakkale seferinin en büyük savunucusu, Deniz Kuvvetlerinde Birinci Komutan olan genç Winston Churchill'di ve kısa sürede Akdeniz Sefer Gücü haline gelecek olan Konstantinopolis Sefer Gücünün sahaya yayılmasıyla başlayan bir dizi operasyon söz konusu ola-

7 Moberly (1923), 130-1, Akt. Frankopan (2015), 334.

8 Cheetham'dan Dışişleri'ne, 13 Aralık 1914, PRO FO 371/1973/87396, Akt. Frankopan (2015), 335.

9 Rogan (2015), 140.

caktı. Churchill'e göre, doğuda donanmasının yaptıkları, Batı cephesinde, yani Belçika ve Fransa'da ortaya çıkmakta olan yenişememezlik kördüğümünü çözecekti. 13 Ocak 1915'te, Downing Sokağı 10 Numaradaki Kabine Salonunda[10] toplanan Savaş Konseyindeki havayı, konseyin sekreteri Maurice Hankey şöyle anlatıyordu: "Churchill birdenbire o zamana kadar herkesten sakladığı sırrını, Çanakkale'ye denizden bir saldırı fikrini açıkladı! Fikir hemen benimsendi. Bütün atmosfer değişti. Yorgunluk unutuldu. Savaş Konseyi büyük bir hevesle dikkatini, Batı cephesindeki sıkıcı bir karşılaşmanın ürkütücü manzarasından Akdeniz'deki, göründüğü kadarıyla, daha parlak geleceğe çevirmişti."[11]

Nisan başlarında, Britanya 29. Tümeni, Kraliyet Deniz Tümeni ve bir süvari birliğinin yanı sıra, Anzak Tugayı ve yeni kurulan Corps Expeditionnaire d'Orient adlı bir Fransa tümeninden oluşan kuvvetler Hellespontos'a doğru yola çıkmıştı. Resmi yazışmalarda seferin amacı açıkça "Konstantinopolis'in fethi" olarak tarif ediliyordu. Ve böylece Britanyalı askerler kendilerini Limni, İmroz ve Tenedos adalarında gezerken bulmuşlardı: Üçü de maceracı Yunanlara dair Homeros hikâyelerinde bol bol bahsi geçen adalardı ve Bizans imparatorları tarafından stratejik olarak tahıl depoları olarak kullanılmışlardı. Saldırı noktası, yani Osmanlılar batıya doğru yola çıkmadan çok önce, 550 yıl boyunca yoğun bir faaliyete de sahne olmuş Gelibolu yarımadası bilinçli olarak seçilmişti; çünkü burası totemik anlamı bir başlangıç noktaydı. İtilaf Devletlerinin Gelibolu çıkarmasının aslında, ağırlıklı olarak vatanseverce ve Hıristiyanca bir tercih olarak, 23 Nisanda, yani Aziz Georgios [Aya Yorgi] Gününde –Küçük Asya'dan, Kapadokyalı bir Hıristiyan şehidi olarak Georgios özellikle seçilmişti– yapılması planlanmıştı. Amaç, bodur çalılıklarla kaplı boğazın kıyılarını santim santim ele geçirmek ve ardından da Konstantinopolis'i almaktı. Projeye duyulan katıksız güven, ölü İtilaf Devletleri askerlerinin üzerinden çıkan, geleceğin yasal parası olarak düşünülmüş, Arapça yazılı on şilinlik kâğıt paralardan belliydi. Güya Britanya İmparatorluğunun bu yeni köşesinde, Britanyalı askerler gönüllerince nakit para harcayacaktı.

24 Nisanı 25 Nisana bağlayan gecenin karanlığında, Avustralya denizaltısı HMAS AE2 Çanakkale Boğazını geçerek Marmara

---

10 FitzSimons (2015). Lecane (2015).
11 Gilbert (2004), 27.

Denizine doğru ilerlemeye başlamış ve tekrar tekrar su yüzüne çıkarak, çok sayıdaki denizaltıdan biri olduğu izlenimi yaratmaya çalışmıştı. Sonra 27 Nisanda bir başka denizaltı, HMS E14 Gelibolu'ya doğru yol alırken, biri askerlerle dolu olmak üzere dört gemiyi batırmıştı. Üç gün sonra, yedeklerden oluşan sekiz batarya Konstantinopolis-İstanbul'dan yola çıkmıştı. Bir ay geçmişti ve *Stamboul* adlı bir Osmanlı yük gemisi Boğaz'da torpidoyla batırılmış ve etrafa saçılan parçalar şehirde panik yaratmıştı. Güz yaklaşırken, Müttefikler Alman denizaltılarının müttefikleri olan Osmanlıların başkentine ulaşmasını engellemek için Çanakkale Boğazının doğu girişini kapatmıştı. Deniz sakin olduğunda, bu sahillerdeki batık kap kacak ve gemi kalıntılarını hâlâ görebiliyorsunuz.

Konstantinopolis'te, yiyecek kıtlığı yetmezmiş gibi şimdi de kandiller için yeterli gaz bulunamaz olmuştu. Kömür yokluğu ve gaz işletmelerinin kapanması, tarih boyunca pırıltılı olarak betimlenmiş şehrin tedirgin edici bir biçimde karanlığa gömülmesi demekti. Anadolu'dan birçok çiftçi ve köylünün savaşmak üzere askere alınmasıyla, kırsal kesimde kadınlar ve çocuklar açlıktan kırılmaya başlamıştı. Bu düşmanlık ortamında aile fertleri aktif hizmette bulunan İstanbullular için zaten keder hep vardı. Aralık 1914'te Rusya'ya karşı Kafkasya'da sefere çıkan bir Osmanlı ordusu göz göre göre feci bir sonla karşılaşmıştı. Yalnızca kuru ekmekten oluşan tayınları ve ince üniformalarıyla İstanbul'dan gelmiş askerler için o mevsimde karlı dağlardaki bir yürüyüş, ölüm yürüyüşünden başka bir şey değildi. Görgü tanıkları sabahleyin karşılaştıkları donmuş siyah ve katı bedenlerden, kardan delirmiş askerlerden bahsediyorlardı. Bir günde 10.000 asker ölmüştü. Sefere çıkan 100.000 askerden yalnızca 18.000'i geri dönebilmişti.[12] Şubat 1915'te Süveyş Kanalına yapılan bir Türk saldırısı da aynı şekilde ağır kayıplara neden olmuştu: Kafkaslar nasıl karla kaplıysa, aynı şekilde, Süveyş'in de kum fırtınaları vardı ve bu çok küçük düşürücü bir yenilgiydi. Meteorolojik meydan okuyuşlar vardı elbette; ama şaşkınlık, beceriksizlik ve talihsizlik fırtınalarının şiddeti de az değildi hani. Ve her iki taraf da, zafere kolay ulaşacağını düşünüyordu.

Nisan 1915'te, Anzaklar dahil İtilaf Devletleri askerlerinin birçoğu Çanakkale bölgesinde karaya çıkmıştı: Britanyalılar ve An-

12 Rogan (2015), 110 vd.

zaklar Avrupa kıyısına, Fransızlar ise Asya kıyısına. Avustralya Başbakanı Andreas Fisher, Avustralya'nın "son nefer ve son şilinine kadar" Britanya'yı destekleyeceğini söylemişti. Gemilerinin yan tarafına Anzak askerleri şunları yazmıştı: "Ya Konstantinopolis ya rezalet. Hedef Hareme, ileri. Sıkı durun, Türk lokumları, geliyoruz."[13]Türkler Allahu Ekber diye nara atarken, İtilaf Devletlerinin askerleri de "Yumurtalar pişti" diye bağırıyordu. Acımasız bir propaganda faaliyeti yürütülüyordu. İtilaf Devletlerinin yazılı bildirileri ve yüksek sesle bağırıp bildiri okuyanlar, Türklere seslenerek, bir zamanlar dost olduklarını, gerçek düşmanın Almanya olduğunu, Britanya'nın ve yol arkadaşlarının Müslümanların Allah'ına, Konstantinopolis kültürüne ve Osmanlı halkına saygılı olduğunu ifade ediyordu karşı tarafa.[14]

Osmanlı savaşçıları, Kemal Atatürk olarak Türk milletini de şekillendirecek olan Mustafa Kemal gibi Mehmetçikler, İtilaf Devletleri tarafından "Jön Türk" olarak nitelendiriliyordu. Osmanlı için olduğu kadar İtalaf Devletleri için de bütün anlatılardan tek bir sonuç çıkıyordu: Bunlar dövüşmesini de, ölmesini de iyi bilen savaşçılardı.[15] Savaş alanında, kıskançlık uyandıracak bir karşılıklı saygı olduğu görülüyordu. Akıllardan silinmeyen anlardan birinde, 24 Mayısta, Mustafa Kemal ve Aubrey Herbert (yedi yıl sonra Tutankhamun'un mezarını bulacak olan 5. Carnarvon Earl'ün üvey kardeşi ve İngiliz-Türk dostluk derneğinin kuruluşuna öncülük edecek olan tek gözü kör adam) dokuz saatlik bir ateşkes konusunda mutabık kalacaktı. O kadar çok kişi ölmüştü, ölmek üzereydi ve ortalık insan ölülerinden ötürü öylesine pis kokuyordu ki, buna bir de henüz ölmemiş olanların iniltileri eklenince ortam dayanılmaz olmuştu. Aubrey Herbert çürüyen et kokusunun dağ kekiği dolu hendeklerin kokusunu bastırdığını yazıyordu.[16] As-

13 Akt. FitzSimons (2015), 246.

14 Bu savaş Rupert Murdoch'ın babası, Melbourne muhabiri Keith Murdoch tarafından anlatılmıştı.

15 İstanbul'un işgali sonrası, yerli sakinlerinin mütevazı, silah arkadaşlığı zihniyeti sıklıkla üzerinde durulan bir konu olmuştur. Cuma namazı dönüşünde Sultan, Türk savaşçısı orijinlerinin teatral bir hatırlatması olarak, normal bir atlı arabaya binermiş. 19. yüzyıl sonlarının Müslüman bir gezgin yazarı, Şibli Numani, başka hiçbir şehrin Konstantinopol'le boy ölçüşemeyeceğini ilan etmesine rağmen, İstanbul sakinlerinin savaşçı sadeliğinden ödün vermediğini ileri sürerek, Hindistan'a kıyasla evlerin ve hane halkının görece mütevazı ölçüsüne ve tavrına övgüler düzmüştür.

16 Carnarvon'da Aubrey Herbert'in hikâyesini irdeleyen ve benim dikkatimi de bu ayrıntıya çeken Carnarvon Kontesi'ne teşekkür ederim.

kerler ara bölgede ölülerini toplarken (o zamana kadar yalnızca iki kişi sağ bulunmuştu) karşılaştıklarında şarapnel parçalarının yanı sıra, ufak tefek hatıralıkları, sigara paketlerini ve üniformalarından düğmeleri paylaşıyor, hatta kucaklaşıyorlardı.

Mayıs ayındaki ateşkese sebep olan kıyımı fotoğraflayan ve sonra verilen birkaç saatlik molalarda Türk savaşçılarla konuşan bir adam vardı. Bu adama "Türk Charlie" deniyordu. Rus-Türk savaşında bu "Türk Charlie" –gerçek adı Charles Snodgrass Ryan– düzenli bir şekilde sıhhiyeci olarak Osmanlılarla çalışmıştı. Bu arada Osmanlı madalyası almıştı ve Osmanlı Türkçesi konuşuyordu. Snodgrass, kaygan bir zeminde her an değişen uluslararası ittifakların aldığı biçimlere göre her kılığa girebilen, 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı jeopolitiğinin vücut bulmuş haliydi.

Anzak Koyu, Gelibolu yarımadası, Haziran 1915. Önde kıyıya vurup batmış tekneler görülüyor. Fotoğraf Charles Snodgrass Ryan tarafından çekilmiştir.

Türk askerlerinin muazzam bir rakip olduğunu çok iyi bilen İtilaf Devletleri Genelkurmayı Gelibolu'nun kayalık, yılan kaynayan kıyılarına onların kolonyal muadillerini –14. Sih Alayı– yığmıştı. Bu askerler yalnızca muhteşem savaşçılar değildi; aynı zamanda, dindaşlarıyla savaşmak üzere Müslüman askerleri kullanan Britanyalılara zorluk da çıkarmamışlardı. Trafalgar Meydanında

bulunan bir kilisede 2015 yılında düzenlenen, Gelibolu'nun 100. yılı anmaları için toplanmış, alev renkli sariler kuşanmış kadınlar ve türbanlı erkekler topluluğuna, Hindistan'dan Sorumlu Bakan Austen Chamberlain'in Avam Kamarasına yazdığı rapor sesli olarak okunmuştu:

> Katılan 550 kişiden 430'unu kaybeden... 14. Sih Birliğinin Cape Helles'te yaptıklarını duygulanmadan kim okuyabilir ki? Bir ya da iki gün sonra aynı alanı birliklerimizin başarılı bir harekâtıyla bir baştan diğerine katederken, birliği komuta eden General bana, Sihlerin düşmanla çarpışırken öldüğünü ve çoğunun da altında bir düşmanı bulunduğunu söyledi.[17]

Konstantinopolis, zamanları aşan manyetik çekim gücünü gösteriyordu; ancak bu defa insanları şehrin güzelliklerine değil, kendi ölümlerine çekiyordu. Geride, Konstantinopolis'te, İtilaf Devletlerinin yüksek sesle ilan edilen başarısı şehirde korkuya neden olmuştu. İstanbul'da, ikamet ettikleri yerde kalmalarına izin verilen Fransız ve İngiliz uyruklu belli sayıdaki insan hemen zapturapt altına alınmış ve sonra hem rehine hem de insan kalkanı olarak kullanılmak üzere Çanakkale Boğazına yakın kasabalara götürülmüştü.

Bir Osmanlı subayı, "güzel meleği"ne yazdığı bir mektupta şöyle diyordu:

> Burada İngiliz bombardımanı altındayız. Dinlenmenin imkânı yok ve çok az yiyeceğimiz var ve askerlerimizin yüzlercesi hastalıktan kırılıyor. Askerler arasında huzursuzluk da baş göstermeye başladı ve Allah'a dua ediyorum bütün bunlar son bulsun diye. Güzel İstanbul'un harap edildiğini ve çocuklarımızın kılıçtan geçirildiğini görebiliyorum ve bunu Allah'tan gelecek büyük bir lütuf dışında hiçbir şey durduramaz... Ah, bu hain savaşa niye katıldık biz?[18]

Bu yüzbaşı birkaç gün sonra ölmüştü.

Savaş 9 Ocak 1916'da son bulacak ve Osmanlılar galip geldiklerini ilan edeceklerdi. Bu felaketin bir sonucu olarak Winston

---

17 Sihlerin 8 Haziran 2015 tarihinde yaptıkları, 1914 Ulusal Anma Ayini'ndeki konuşmadan akt. Srivastava (1973), 66.

18 King (2014), 36.

Churchill sessizce kovulacaktı. Gelibolu'da burun farkıyla Kostantiniyye'nin kazandığı yönünde değerlendirmeler vardır; ancak gerçekte kimin kazandığını söylemek zordur. Bu savaş her yıl Asya'dan, Britanya'dan, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan ve ötelerden gelen, omuzları çökük, kederli ziyaretçiler pek çok insanın düşüp öldüğü yerleri gezerken hatırlanmaktadır. İstanbul'da ise dualar eşliğinde, şehir hâlâ Osmanlının şehitlerine ağıtlar yakmaktadır.

Gelibolu'ya gönderilen 500.000 İtilaf askerinden yaklaşık olarak yarısı ölmüş ya da yaralanmışken, Osmanlı kayıpları 90.000 ölü ve 165.000 yaralı olmak üzere biraz daha fazlaydı. Savaş süresince bölgedeki toplam 800.000 insan, aktif hizmet ya da hastalık nedeniyle ölmüştü. Gelibolu etrafındaki kayalık alanda hâlâ mayınlar, kumlu sığınaklar ve siper kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca karman çorman, garip anıtlar da görmek mümkün. Kazanılan muharebelerin, zaferin ve ölülerin anısına, top mermisi kovanlarından iki insan boyunda bir abide dikilmiş. Bu, antikçağdaki *tropaion*u –Yunanlar, Persler ve Trakyalıların antikçağda Byzantion ve toprakları üzerinde savaşırken etrafında halka oluşturdukları ve düşmanın silahlarının asıldığı, derme çatma zafer anıtı– anımsatıyor. Bunlar, bu bölgenin tanık olduğu bütün o boğuşmaları ve gelip geçici zafer arayışlarını hatırlatıyor hep.

1915 baharında, Rusya Doğu Anadolu'da Osmanlı topraklarına –MS 4. yüzyılda Hıristiyanlığın kök saldığı ve 11. yüzyılda Türklerin Malazgirt'te üstünlük kurduğu geniş, düz ovalara– karşı bir saldırı başlatmıştı. Daha fazla özerklik isteyerek reformlar için mücadele veren Ermenilerin saldırganlardan yana taraf tuttuğu söyleniyordu; bir kısmı gerçekten de Rus ordusuna yazılmıştı. Sonuçta, Kızıl Pazar olarak bilinen, 25 Nisan Pazar günü, Müttefiklerin yapacağı çıkarma öncesinde, İstanbul'da yaşayan, sayıları 2500 civarında (din adamı, gazeteci, yazar, hukukçu, öğretmen, politikacı ve bilim adamı olmak üzere) önde gelen bazı Ermeni şahıslar sürgüne gönderilmiş ya da öldürülmüştü. Alman elçi Baron Hans Freiherr von Wangenheim, Amerikan elçisi Henry Morgenthau'nun, Anadolu'daki Ermenilerin bu politikanın devamı olarak ölüm tehlikesi içinde olacakları yönündeki uyarısına, telgrafla verdiği Kassandravari yanıtta şunları söylüyordu: "İngilizler Çanakkale'ye saldırmadıkça... korkacak bir şey yok. Aksi halde hiçbir şeyin garantisi yok."[19] Başlangıçtaki temizlik harekâtından

19 Ross (2006), 189.

kurtulan Ermenilerden bir kısmı, Osmanlı toprağı Suriye'ye sığınmıştı. Bu insanlar, yolda aşiretler tarafından kendilerine yapılan saldırıların, İstanbul'daki Osmanlı nâzırlarınca planlandığını iddia ediyorlardı.

Ancak akan kana ve katliamlara rağmen, İtilaf güçlerinin birçoğu hâlâ, Kostantiniyye'nin düşeceğine ve sırtını duvara dayamış Türklerin, yok olmadan önce yok ederek, sadece son çırpınışlarını gerçekleştirdiğine kesin gözüyle bakıyordu. Rahatsız edici bir bakış açısı, "Eski Birleşik Devletler Diplomatik Servisinde Tam Yetkili Bakan ve Konstantinopolis'teki Amerikan Elçiliğinde Müteveffa Özel Ajan"[20] olan Lewis Einstein tarafından ortaya konmuştu. Başlangıçta linç olayları vardı; önde gelen Ermeniler Kılıç Ali Paşa Camiinin avlusuna dizilip alelacele dikilen darağacında ipe çekilmişti. Sokaklarda kol gezen güruhun saldığı korkuyla, Almanlar barışı tesis etmek için harekete geçmişti ve böylece –Dolmabahçe Sarayının ve Nusretiye Camiinin mimarisinde, banka sisteminde, doktorların, yazarların, demircilerin yaptığı işlerde olmak üzere, neredeyse Ermeni eli değmemiş bir yeri bulunmayan– İstanbul kırılgan bir sessizliğe gömülmüştü. Sessizliğe rağmen, başları öne eğik Ermenilerin gruplar halinde yaka paça şehrin polis merkezlerine sokulduğunu ve evlerine dönmedikleri görülebiliyordu.

Araştırmacılar, sayıları 600.000 ile 1 milyon arasında değişen, ölen Ermenilere ilişkin ayrıntıların 1919 yılından beri, hem Trabzon –Bizans'ın Trebizond'u– gibi bölge şehirlerinde hem de İstanbul'da, savaş suçu işlemekle suçlanan Osmanlıları yargılayan Osmanlı askeri mahkemelerinin kayıtlarında açıkça görülebildiği hususuna dikkat çekiyor.[21]

Bu arada Arap topraklarındaki Britanya entrikalarıyla bir Arap isyanı tezgâhlanıyordu. Britanya 1917'de Bağdat ve Kudüs'ü, 1918'de Eriha ve Şam'ı almıştı. İncil'deki Armageddon'un yeri olan Megiddo'da Britanyalı Mareşal Edmund Allenby –Arap isyanının gayrinizami güçlerinin de yardımıyla– Judean Tepelerinde etkisiz hale getirdiği Osmanlı güçleri üzerinde nihai bir zafer kazanmıştı. Ertesi yıl Megiddo'nun Vikont Allenby'si olacaktı. Allenby'nin üzerinde savaşa tutuştuğu topraklarda yakın tarihlerde kazılar yapılmış ve başka bulguların yanı sıra, üçüncü yüzyıldan bir Hıristiyan ibadethanesi ortaya çıkarılmıştır. İbadet yerinin zemini-

---

20 1918'de *Inside Constantinople – A Diplomatist's Diary during the Dardanelles Expedition April-September 1915* olarak basılmıştır.

21 Rogan (2015), 338.

ni kaplayan mozaikler balıklarla süslüdür ve buradaki mihrabın ilk Hıristiyan kadın dönmelerden biri tarafından "Tanrı, Mesih İsa'nın anısına" yaptırıldığı olgusunu ölümsüzleştirmiştir.

Ortadoğu'ya açılan yeni anayol, Boğaz'ın Asya yakasındaki neo-Gotik Haydarpaşa Tren İstasyonu, Batıyı Doğu ile sürekli bağlantı kurma yönünde cesaretlendirmiş olabilirdi. 6 Eylül 1917 tarihinde hattın bazı bölümleri ve bilet salonu İngiliz ajanlar tarafından havaya uçurulmuştu: O tahribatın izleri bugün bile görülebilir. Berlin-Bağdat demiryolu hattının ele geçirilmesi Britanya için manevi bir zafer gibi görünüyor olabilirdi; ancak Doğuda birçok kesim uzun vadede bunu unutmayacaktı.

1915'te İslamın kutsal şehirlerine Hac ziyaretine çıkacak son Sürre Alayı, Üsküdar'dan uğurlanmıştı. 1919'da, İstanbul'dan 400 yıl önce Mekke ve Medine'ye gönderilmiş armağanlar, altın mücevher kutuları, mücevher işlemeli kılıçlar ve gümüş işlemeli giysiler Boğaz'ın kıyısındaki, kendisi Darülislamın bir mücevheri olan şehre geri getirilmişti. Bugün o değerli armağanlar Topkapı Sarayında sergilenmektedir.

11 Kasım 1918'de, 11 saat geçerli kalan ateşkesten tam iki hafta önce, Osmanlılar Britanya ile temasa geçerek İtiliaf güçleriyle düşmanlıklara son verme koşulları hakkında görüşmüştü. Sembolik olarak, müzakereciler Ege Denizinde, *Agamemnon* savaş gemisinde bir araya gelmişti. İki gün içinde Boğaz bir Batı filosuyla dolmuştu: Anlatılanlara göre, Konstantinopolis'e hiçbir başşehre getirilmeyen bir İtilaf Devletlerinin ateş gücü getirilmişti.[22] Bir kere daha ileri teknoloji savaş araç gereçleri ve büyük egolar İstanbul sularında alçalıp yükselerek denize karşı seyrediyordu; dalgaların köpüğü yeşilden beyaza dönerken, istilacının güveni de yerine geliyordu. *Agamemnon*'da varılan anlaşmanın koşullarına rağmen, Fransız ve Britanyalı askerler hem Stamboul hem de Frengistan olmak üzere, Haliç'in her iki yakasına da konuşlanmıştı. Bu askerlerin generallerinden biri, beyaz bir at üstünde, bir şövalye, bir fatih edasıyla sokaklarda gezinmişti. Fransızlar bazı semtleri ve mekânları, Britanyalılar da diğerlerini işgal etmişti. İstanbul bir hikâye kitabıydı sanki ve İtilaf Devletleri de çocuklar gibi sevinç çığlıkları atarak, sevdikleri bölümü koparıp kendilerine alıyorlardı.

---

22 King (2014), 42.

1911 ile 1923 yılları arasında İstanbul nüfusu yerlerinden edilirken, eski püskü çarşafların ve battaniyelerin altında uyuyan, küçük gruplar halindeki savaş yetimleri, İstanbul'un camilerini mesken tutup bir araya toplanmaya başlamıştı

Resmi Britanya gözlemcisi G. Ward Price, 10 Kasım 1918'de Konstantinopolis'in teslim oluşunu şöyle anlatıyordu:

> Bugün öğlenden sonra saat 3'te, bulutlu ancak Doğuya has o parlayan gökyüzünün altında, eski Harem burnunu dönüp Altın Boynuz'a girdik.
>
> Hiçbir yerde herhangi bir gösteri yoktu. Sanki kimse Britanya donanmasının bu habercisinin gelişine dikkat bile etmemiş görünüyordu. Ama rıhtıma doğru yavaşça ilerlerken birisi evlerin ve pencerelerin insan dolu olduğunu görmüştü.
>
> Alışılmışın dışında bir kırmızı renkli kalabalık, yüzlerinde zorlama bir tebessümle bir oraya bir buraya hareket eden sayısız festen oluşan bir kalabalık vardı. Ve az sayıda birileri de mendil sallıyordu. Destroyerin yavaş yavaş yanaştığı yerin yakınında, rıhtımın üzerinde bir Alman subay bekliyordu.
>
> Subayın kimseyle ilgilendiği yoktu ama sanki ilgileniyormuş gibi yapıyor,arada bir dikkatli bir biçimde esniyordu. Küçük bir grup oluşturan Alman askerler ve denizciler, sanki karşılıklı moral desteği sunuyormuşçasına onun arkasına dizilmişlerdi. Yıllar boyu onlar, bu yerin kendinden menkul askeri tanrıları olmuşlardı; ama şimdi onların mihrapları sökülüp atılmıştı ve onlar şim-

> di, yüksek rutbeli Türk deniz subaylarının bir zamanlar hor gördüklerini düşündükleri bir milletin temsilcilerine saygılarını sunmak için önlerinden aceleyle geçişlerini seyrediyorlardı.[23]

13 Kasım 1918'de, en önde HMS *Agamemnon* omak üzere, kırk iki gemiden oluşan bir İtilaf filosu Boğaz'a giriyordu. Şehirde pek çok kişi –Saraydaki penceresinden bakan Sultan ve Haliç'teki balıkçılar– korku içinde olmakla birlikte, İstanbul'da diğerlerinin tutumu bir parti havası yaratmıştı. O anın heyecanına heyecan katan çift pervaneli tayyareler uçarken, Hıristiyan kızlar çiçek atıyor, erkekler sokaklarda içki içip kutlama yapıyordu. Daha sonra kaleme aldıkları kişisel anılarında itiraf ettikleri gibi, içten içe büyük bir tedirginlik yaşayan İtilaf subayları şimdi kasılarak Dolmabahçe Sarayının rıhtımına iniyorlardı. Kostantiniyye, görünen o ki, artık Batıya ait bir şehirdi.

İtilaf Devletleri arasında, Ayasofya'yı yeniden bir kilise haline getirmeye manevi ve sembolik ihtiyaç olduğuna dair heyecanlı resmi konuşmalar geçiyordu. Osmanlılar bu fikirlerin pratiğe dökülmesini engellemek için kapılarına makineli tüfekleri olan askerler yerleştirmişti. 1919 Ekiminden itibaren Britanya'nın Dışişleri Bakanı olan Lord Curzon, İstanbul'daki Türk mevcudiyetini bir "veba" olarak niteliyordu. Doğmakta olan Türk milliyetçiliği desteklenmiyordu. Britanya Başbakanı David Lloyd George 1919'da şunları söylemişti: "Türklerin elindeki Stamboul, her türlü Doğulu musibetin bir yuvası olmakla kalmayacak, yozlaşma ve nifak zehrini bizatihi Avrupa'nın her yanına yayan bir kaynak da olacaktı... Konstantinopolis Türk değildi ve nüfusunun çoğunluğu da Türk değildir."[24] Türklerin Bursa ya da Konya'ya gönderilmesi yönünde samimi öneriler geliyordu. Gayrimüslim mahpuslar şehrin hapishanelerinden tahliye edilirken, Türk milliyetçileri infaz ediliyordu. Karşılık olarak yeraltı direnişi oluşmaya başlamıştı. Orta sınıftan Müslüman kadınlar hayatlarında ilk kez evlerinden dışarıya çıkmak ve şimdi artık lüks sanat galerilerine dönüşmeye başlayan, Boğaz'ın kıyısındaki antrepolarda elbise dikmek zorunda kalıyordu. "Türklerin" aslında Konstantinopolis'ten sürgüne yollanacaklarına dair söylentiler, dar ara sokaklardan geçerek balkondan balkona şehre yayılıyordu. Kulaktan kulağa, Müslü-

---

23 Horne (ed.) (1923), 344.
24 Akt. Mansel (2011).

man bebeklerin kızartıldığı söyleniyordu fısıltıyla. Rum kadınlar Türk fahişeler gibi giyiniyordu. Sokak köpeklerine "Gel Muhammed, gel kuçu kuçu" diye sesleniliyordu.[25] İstanbullular şehirlerine gururla "Dersaadet", Asitane, Ümmü Dünya adını vermişlerdi; ama artık bu şehir onların değildi.[26] İstanbul, Büyük Savaşın 1918 barış ilanı sonrasında, savaşa katılan şehirler arasında, İtilaf kuvvetleri tarafından işgal edilmiş tek şehirdi.

Mustafa Kemal, yak. 1916

Bütün bu gelişmeler, Müttefik işgalinin başladığı gün Pera Palas'a giriş yapan Mustafa Kemal tarafından sessizce, yakından takip ediliyordu. Selanik doğumlu olan Mustafa Kemal, Birinci Dünya Savaşında Fransız, Alman ve Osmanlı madalyaları almıştı. Saygın ve açıkça bir eylem adamı olan Mustafa Kemal, öncelikle G. Ward Price'ın ağzını aramayı tercih etmişti. Sorusu şuydu: (Fransızlara tercih edilebilir olan) Britanya, Osmanlı İmparatorluğunu bölüp parçalamaya başlamışken o ne yapabilirdi ki?

25 *A.g.e.*, 65, 66.

26 Veriler, İlber Ortaylı'nın İstanbul'dan Sayfalar kitabından alınmıştır; akt. Profesör Nur Bilge Criss, bkz. Serim (2015).

Ward, Mustafa Kemal'in ilgisini Britanyalı yetkililere iletmişti; kimse kulak asmamıştı. Ancak Mustafa Kemal öyle kolaylıkla bir kenara atılabilecek biri değildi; onun Büyük Savaş deneyimi, hem onun kendisinin hem de İstanbul'un kaderini tayin edecekti.

Savaş meydanlarında çekilen acılar –Arap Çölünün sıcağı, gelip geçen askerleri engelleyip yaralayan, Gelibolu çalıları ve insanları soğuktan öldüren Kafkasya dağ yolları– en olmadık biçimde bir müdahaleyle katlanmıştı. Gizli kapılar ardında kotarılan Sykes-Picot Anlaşması, Londra'daki Fransız elçisi Paul Cambon ile Britanya Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey arasında, Kasım ve Aralık 1915 tarihlerinde iki turluk tartışma sırasında elyazısıyla üstünkörü yazılıp imzalanmış ve sonra da (sonra St. Petersburg olan) Petrograd'ta, Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Sazonov'la kapalı kapılar ardında elden geçirilip anlaşmaya son hali verilmişti. Daha sonra bu anlaşma görüşmelerini yürüten Britanyalı ve Fransız diplomatların adıyla anılan bu anlaşma, Ortadoğu, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa'daki Osmanlı topraklarının savaştan sonra bir doğum günü pastası gibi kesilip paylaşılmasını savunuyordu.[27] Paylaşım anlaşmasının koşulları, Cambon'un Grey'e hitaben yazdığı, 9 Mayıs 1916 tarihli bir mektupla kesinleştirilmişti. Bu koşullar daha sonra 6 Mayısta, Grey'in Cambon'a gönderdiği bir taahhütlü mektupla Fransa ve Britanya tarafından onaylanmış ve 23 Mayıs 1916'da üç İtilaf devleti arasında gidip gelen notlarla bu anlaşma –duyurulmamış olsa da– resmi olarak kabul edilmişti.

Bu değerlendirmeler ışığında ve 1915 Martındaki Konstantinopolis Anlaşmasına göre, İstanbul'un Rusya'ya bırakılması kararlaştırılıyordu. Bir zamanlar Kostantiniyye'den Osmanlılar, onlardan önce Bizanslılar, daha önce de Romalılar tarafından yönetilmiş topraklar –aynı zamanda arada kalan birçok bağımsız toprak parçası da– bir dizi endişe yaratacak kadar dümdüz çizgiyle bölgelere ayrılmıştı. Sykes-Picot yine de hiçbir zaman yürürlüğe konmamıştır ve böylelikle o hep tarihsel bir hayalet sürücü olarak kalmıştır. Ancak günümüzün Ortadoğu'sundaki birçok sınırın, bir zamanlar Byzas'ın büyük şehrine ait olan topraklar üzerinde hiçbir hakkı olmayanların kendi aralarındaki konuşmalarla çizilmiş olduğu da bir gerçektir.

İstanbul'un Petrograd-St Petersburg'un bir kolonisi haline gelmesi planını akamete uğratan şey, tek başına Bolşevik Devrimi

27 Sykes-Picot hakkında ilginç bir analiz için bkz. McMeekin (2015).

1916'da çizilmiş, Sykes-Picot Anlaşmasına ilişkin olduğu iddia edilen harita

olmuştur. Rusya'daki 1917 gelişmeleri yalnızca bu ülkenin savaştan çekilmesi sonucunu doğurmakla kalmamış, Rusya kanadının çökmesi aynı zamanda, ağır aksak yürüyen gizli anlaşmanın kamuoyuna duyurulmasına da ön ayak olmuştur. Batıda birçok insan Sykes-Picot'yu hatırlamaya gerek bile duymayabilir; ama bu anlaşmanın ruhu hâlâ aramızda yaşıyor. 2014'ta yayımlanan bir IŞİD propaganda videosunun ana konusu, Birinci Dünya Savaşının patlak verdiği tarihten tam yüzyıl sonra, (her ne kadar Sykes-Picot somutluk kazanmamış da olsa) bu anlaşmanın bozulmasını ve bütün İslam topraklarının tek bir devlet altında birleştirilmesini, ümmet, talep ediyordu. Kolonyal etkinin ortadan kaldırılması arayışıyla, Sykes-Picot şimdilerde IŞİD üyeleri ile sempatizanlarının tweetlerinde en sık rastlanan bir internet fenomeni ikili haline gelmiş durumda. Orta Irak'taki –Hıristiyan keşişlerin mezarları için yerlerinden sökülüp kullanılan, ince işlemeli güzel kapıların üretildiği İslam şehri– Samarra'dan faaliyetini yürüten grubun lideri Ebu Bekir el-Bağdadi, sosyal medyayı, tarihteki karışık bir döneme ait bu detayı herkesin önüne koyarak suçlamasını en uç noktalara taşımak ve dillendirmek için kullanmaktadır. IŞİD Sykes-Picot'yu "parçaladığını" iddia ediyor. Birinci Dünya Savaşına giriş, İstanbul'un saraylarında, cihat olarak nitelenmişti; şimdi ise yarım kalmış bir teşebbüs olarak satılıyor.

75. Bölüm

KIZIL ELMA

1919-22 (Hicri: 1337-41)

Kral, derin uykumdan uyanacağım,
Ve mistik mezarımdan çıkıp geleceğim
Duvar örülü Altın Kapı'yı açacağım iki yana;
Ve Halifeler ve Çarlar üzerinde zafer kazanıp
Onları Kızıl Elma Ağacı'nın ötesine atacağım,
Eski sınırlarım üzerinde huzurla yaşayacağım.

Kostis Palamas, *Kralın Flütü* (1910)[1]

1918'de Birinci Dünya Savaşının sona erişini kutlamak için sokaklarda dans ettikten sonra, Britanya eski dostlarını hatırlamıştı. Eğer Konstantinopolis Rusya'nın olmayacaksa, diye düşünüyordu müdahaleci mantık, başka birinin olmalıydı. Plan, Kostantiniyye'nin, Hıristiyan Konstantinopolis'in bir zamanlar yaptığı gibi, yeniden doğmasıydı. Pera Palas Otelinin barından bakınca bu mantıklı görünüyordu.

Ancak İtilaf Devletleri Türklerin cesaretini hesaba katmadığı gibi, o tarihlerde öne çıkmaya başlayan bir şahsiyeti de hesaba katmamıştı. 1919'da otuz dokuz yaşında olan, İttihat ve Terakki Cemiyetini bir zamanlar desteklemiş ve Gelibolu ölüm tarlalarında adını duyurmuş genç subay olan Mustafa Kemal, birleşmiş bir Türkiye'nin kurtarıcısı olacağı bir yola çıkıyordu. Selanik doğumlu Mustafa Kemal İstanbul'da eğitim görmüş, günümüzdeki adı Bitola olan Makedonya sınırları içinde bulunan Manastır'daki Manastır Askeri İdadisindeki öğreniminin (bugün müze olan bu mekânda, rehber hevesle size onun Kemal adını burada aldığını ve Kemal'in "olgunluk" ve "eksiksizlik" anlamına geldiğini anlatacaktır) ardından İstanbul Harbiyesine gitmişti; ayrıca Asya ve Av-

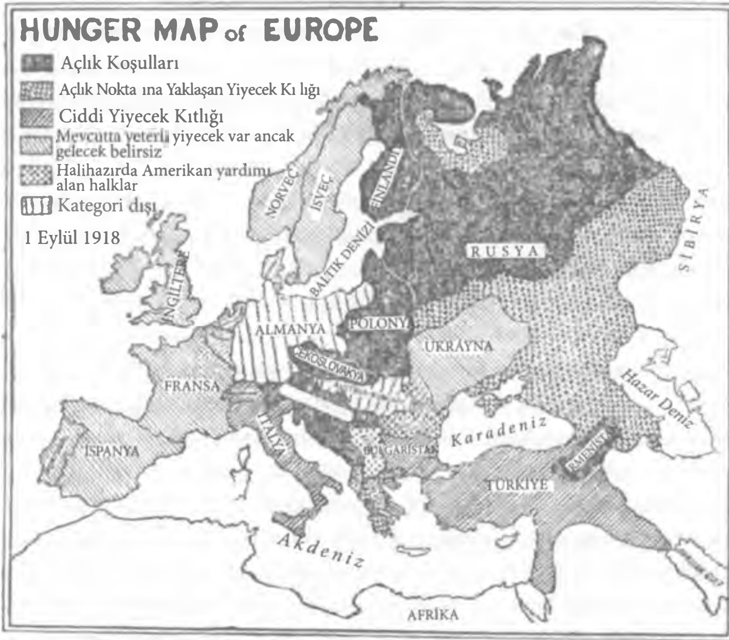
1 Akt. Mansel (2011).

rupa kıyılarında politik tecrübeler de kazanmıştı. İleride Atatürk olacak bu şahsiyet bir Egnatia Yolu çocuğuydu; yani bu anayolun cesaretlendirdiği çok çeşitli dil, din ve kültürlerin iletişim kurduğu ortamın çocuğuydu. Balkan Savaşlarında Selanik Yunanistan'a kaybedildiğinde, Mustafa Kemal'in annesi, üvey babası ve kız kardeşi İstanbul'a sığınmak için Via Egnatia'yı kullanacaktı. Mustafa Kemal, Gelibolu savaşları sırasında basında adından söz ettirmişti: Kasım 1915 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde, ondan övgü dolu sözlerle bahsedilmişti. Bir *gazi* olarak, şehirde gizli matbaalarda hiddetli bir şekilde basılan gazetelerde ve politik bildirilerde kendisinden hayranlıkla bahsedilen Mustafa Kemal'in, Dünyanın Arzusuna dair kendi planları vardı. Büyük Savaş bitmiş olabilirdi; ama İstanbul sakinleri için yeni bir kavga başlamak üzereydi. Büyük Savaştaki zaferle birlikte İtilaf Devletleri tarafından teminat verilen Yunan Başbakanı Eleutherios Venizelos, içi içine sığmayarak, Megali İdea'yı hayata geçirmeye soyunuyordu; Yunanistan bir kere daha "beş denizin yıkadığı" iki kıtada birden oturacaktı.

Mayıs 1919'da, Venizelos tarafından gönderilen, Britanya destekli Yunan askerleri, 2600 yıl önce başladıkları yere geri dönmüş, Smyrna (Türklerin İzmir'i) yakınındaki kıyıya çıkarma yapmış ve iç bölgelere doğru ilerlemeye başlamıştı. İstanbul'da, Venizelos'un resmi muzaffer bir edayla Taksim Meydanına asılırken, Pera sokaklarında Yunan bayrakları dalgalanmaya başlamıştı.

Bu arada, başlangıçta terfi konusunda Britanyalı yetkililere yaklaşan ancak geri çevrilen Mustafa Kemal, ardından bir bozguncu damgası vurularak Malta'ya sürülmek istenmişti. Bu zeki, hırslı, son derece yetkin adam, Anadolu'daki birlikleri denetlemek üzere Sultan tarafından gönderilmesini bir fırsat olarak görmüştü. Kemal "Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti"nin kurulmasında aracılık yapmış ve Doğuda kendi iktidar blokunu kurmuştu. Her ne kadar İstanbul'da bazıları onun asi bir hain olduğuna inanıyor olsa da, başka yerlerde "Gelibolu kahramanı" olarak biliniyordu. Onu İstanbul'dan gizlice uzaklaşıp Anadolu'nun bağrından doğan cezbedici, esrarengiz bir figür olarak gösteren kartpostallar basılmıştı. Aslında Sultan VI. Mehmed'in talimatıyla harekete geçmişti; ama sonra ilişkisini koparmış, Alkibiades gibi, başına buyruk olmuştu: yani popüler, politik bir eylemci. Doğuda Mustafa Kemal, birlikleri teftiş işini bir direniş gücü oluşturma projesine dönüştürüyordu. Ankara yetenekli yıkıcı unsurlar için bir çekim merkezi haline gelmişti. Sultan resmi ma-

aşları ödemekten acizken, Mustafa Kemal riskli de olsa, heyecan uyandıran bir alternatif sunuyordu. Başşehirde cephaneliklerden silahlar gizemli bir biçimde kayboluyordu. Sultanın ataletinden hayal kırıklığına uğramış kitleler, Sultanahmet Meydanında bir gösteri düzenlemişti; bir zamanlar Trakya'nın müstahkem mevkii, bir Yunan akropolisi, bir Roma kasabası ve sonra da bir Bizans ve Osmanlı iktidar merkezi olan Sultanahmet Meydanı şehrin en önemli tepesiydi. Ankara'da, 1 Mayıs 1920 tarihinde, yeni oluşturulan Büyük Millet Meclisi'nde, şimdi artık birçok kişi tarafından Başkan olarak tanınan Mustafa Kemal bir kutsal savaş çağrısı yapıyordu. Yayımlanan bir bildiride artık Osmanlı hakları değil, tarihte ilk kez Türkiye'nin hakları talep ediliyordu.

1918, Avrupa'nın açlık haritası

Bu arada Yunanistan'da, bir dizi talihsiz olay tarihin yönünü tayin edecekti. 1917'de tahttan el çektirilen Yunanistan Kralı Konstantinos, Ekim 1920'de biraz olağandışı koşullarda geri dönmüştü. Atina'nın hemen dışında yer alan, bugün duvarlarında graffitiler bulunan ve çimenliğini koyun gübrelerinin süslediği boş bir

havuzun olduğu kraliyet malikânesinde, oğlu Kral Aleksandros'un evcil köpeği bir evcil şebeğe saldırmış ve ortaya çıkan kargaşada, kral ikinci bir maymun tarafından ısırılmıştı. Bir ay içinde, yirmi yedi yaşındaki kral ölmüştü. Aleksandros'un babası Konstantinos yeniden tahta geçmişti. Konstantinos yarı-eskatolojik bir fantezinin Hellenik odağı haline gelecekti. "Bu maymunun ısırığıyla çeyrek milyon insanın öldüğünü söylemek belki de abartı sayılmaz" diyecekti Winston Churchill. Atina gazetelerinde yeni Kral Konstantinos artık ölü imparator XI. Konstantin ile birlikte gösteriliyordu: Nihayet Altın Kapı'nın altında bulunan mezarından kalkmış ve Türk ejderhasını kılıçtan geçirerek Konstantinopolis'i geri almak üzere yürüyüşe geçmişti. Pandora'nın lanetlerinden sonuncusu, umut, kötülük kutusundan dışarıya bırakılıyordu. Yunanlar alelacele harekete geçmişlerdi; ama ağır ağır pişman olacaklardı.

Bu sıralarda Paris'in güneybatı ucundaki zarif Sevres'de, bir porselen fabrikasının sergi salonunda, İtilaf Devletleri kendi kâğıtlarını düzenliyorlardı. Bölgeyi çok iyi bilen diplomatların tavsiyeleri üzerine (ama Osmanlı Sultanının da olurunu alarak) kotarılan Sevr Antlaşması Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki sınırların köklü bir biçimde yeniden çizilmesini öneriyordu. Osmanlı'nın Arap toprakları, Fransızlar ve İngilizler tarafından yönetilecek yeni devletlere bölünüyordu. Kâğıt üzerinde bağımsızdı bu devletler; ama aslında sömürgeciliğin bir devamıydılar. Britanya Irak'ı ve Mavera-yı Ürdün'ü, Fransa da Lübnan'ı alıyordu; Filistin'de Britanya, Suriye'de ise Fransız manda yönetimleri kurulurken, Küçük Asya kıyıları da Yunanistan'a geri veriliyordu. Buna ek olarak Çanakkale Boğazı, İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi uluslararası bir yönetime bırakılıyordu. Bu boğazlar yeni kurulan Milletler Cemiyeti'nin bağlayıcı bir kararı olmadıkça bir engelleme ya da savaş eylemine konu olamayacaktı. İstanbul'un kendisine gelince, eski imparatorluk şehri Britanya, Fransa, Bulgaristan, Avusturya-Macaristan, İtalya, Japonya, Yunanistan ve ABD tarafından ortaklaşa yönetilecekti. İmparatorluğu 1922 yılında dünya nüfusunun beşte birine hükmeden Britanya'nın bu işte ağır basacağı anlaşılıyordu.

1922 yılında Türk birlikleri İzmir-Smyrna şehrine doğru harekete geçmişti; birkaç gün içinde şehir alevler içinde kalacaktı. Kaçmayı başaranlar kurtarma gemilerine kendilerini zar zor atarken, geride kalanlar ya açılan ateşle ya da geminin pervanelerinde parçalanarak can veriyordu. İstanbul'daki birçok kişi, korkunç bir ölümü tatma sırasının kendilerine geldiğini düşünüyordu.

Her iki tarafta da halen ateşli bir şekilde seyreden söz düellosunda, Türkler gibi, Yunanlar da hararetli bir biçimde yapılan zulümlerden söz etse de, işin aslı, Türk-Yunan Savaşının hem kaotik hem de kanlı bir savaş olduğuydu. Britanya Kraliçesi II. Elizabeth'in kocası Edinburgh Dükünün babası ve Yunan komutanlardan biri olan Prens Andreas, savaş alanında gördüğü acımasızlık karşısında dehşete düştüğünü kabul ediyordu. Yunan güçleri Edirne'yi, ardından Bursa'yı ele geçirmişti ve Anadolu içlerine doğru harekete geçmişti. Yunan askerleri ilerlerken ve gerileyip kaçarken, kalan bölgenin kontrolünü milisler ele geçiriyordu. İstanbullu yazar İsmail Keskin son derece duygulanarak, bu umutsuzluk günlerine ilişkin çocukken kendisine anlatılan hikâyeleri hatırlıyordu. İki milletten karışık büyük büyük annesi, biri on aylık, diğeri üç yaşlarında iki çocuğuyla Batıya doğru kaçmaya çalışırken kırsalda bir mağaraya nasıl saklandıklarını anlatırmış ona. Mağaradayken bebek ağlamaya başlamış. Korkudan ne yapacağını bilemeyen beraberindeki kadınlar ona ya çocuğunu öldürmesini ya da orayı terk etmesini söylemişler fısıldayarak. Bu Hodson'un Seçimi olarak bilinen türden bir şeydir: Ellerini kaldırıp ortaya çık ve her iki çocuğun da ölümünü göze al ya da –onun yapacağı gibi– bir kumaş parçasıyla ağlayan oğlunu boğarak öldür.

Geniş Meriç Nehrinin bugün Yunanistan ile Türkiye'yi ayırdığı, sulak çayırlarla çevrili, sütunların ve sis kümelerinin süslediği yerde birçokları boğulmuştu –tıpkı bugün, 21. yüzyılda Asyalı ve Afrikalı mültecilerin boğulduğu gibi– ve sınır boyunca yerleşen keskin nişancılar ve köprüleri tutmuş silahlı muhafızlar da yardımcı olmamış ya da olmak istememişti. Ernest Hemingway, Kasım 1922 tarihli *Toronto Star* için, manzarayı anlatarak şunları yazmıştı: "Adrianopolis'te [Edirne], Meriç Nehrini geçen ana yürüyüş kolu 32 km uzunluğundaydı. Öküzlerin, ineklerin ve çamura batmış mandaların çektiği arabalardan, yorgunluktan bitap düşmüş erkek, kadın ve çocuklardan oluşan 32 km'lik kalabalık, başlarına battaniyelerini örtmüş, hiçbir şey görmeden yağmur altında, ellerinde kalmış dünyevi mallarının yanında yürüyordu."[2]

Britanya, İstanbul'u elinde tuttuğunu ilan edip milliyetçi sempatizanları ölüm cezasıyla tehdit ederken, sığınmacı şehri artık sığınmacıların bir şehri haline geliyordu. İlki kısmen İstanbul'a kaçış yolunu açan ve sonra da Boğaz'daki tedarik hattını kesen

2 Akt. Lecouras (2001).

Bolşevik Devriminden kaçan Beyaz Ruslardı; bunlar neleri varsa toplayıp denk yapmışlar ve masalarını, matbaada basılmış ama henüz kesilmemiş, geçersiz Rus paralarıyla kaplamışlardı.[3] Bu banknotların üzerindeki resim –hayata Byzantium'da başlamış iki-başlı kartal– Byzas'ın Şehrine geri gelmişti; ancak bu kez kendisi iki-boyutlu bir parodi olarak geri dönmüş, sembolik bir yırtıcı kuştu. Birçok mülteci yol kenarlarındaki çukurlarda ya da Sultanın saraylarının ahırlarında yatıyordu. Pera'daki Çiçek Pasajı bu adı almıştır; çünkü kadın çiçek satıcıları, İtilaf Devletleri askerlerinin saldırısına maruz kalınca burada sayıca kendilerini güçlü hissetmişlerdi. Durum o kadar kötüydü ki, bir hayır kurumu günde 160.000 Rusu doyuruyordu.[4] Çok geçmeden bu Ruslara, aynı şekilde açlıktan ölmekte olan Rumlar ile açlıktan ölmekte olan Türkler katılacaktı.

O tarihlerde İstanbul'da bulunan, şehri hâlâ ellerinde tutan Britanyalı subayların raporları derinden hissedilen bir kaygı, durumu kurtarma, angarya ve her şeyi göze alma arasında gidip geliyordu.[5] Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi Hükümeti Sultanlığın lağvedildiğini ilan edince, Britanya, halim selim Sultan VI. Mehmed'i kaçıracaktı. Sultan, sadık bando şefi aracılığıyla General Charles Harington'a bir mesaj göndermişti: "Sir, İstanbul'da hayati tehlike içinde olduğum mülahazasıyla, Britanya Hükümetine sığınmış bulunuyorum ve mümkün olduğu kadar kısa bir sürede İstanbul'dan başka yere aktarılmamı rica ediyorum. Mehmed Vahdettin, Müslümanların Halifesi." Sabah erken saatte, tatbikat yapıyormuş izlenimi veren Britanyalı askerler, Sultanı kızıl haç boyalı bir ambulansa koyarak Yıldız Sarayından Dolmabahçe'ye götürmüşler; Sultan oradaki rıhtımdan bir tekneyle Britanya savaş gemisine alınmış ve kraliyet sürgünü olarak Malta'ya, oradan da İtalya'ya sevk edilmişti. İstanbul'un Son Sultanı Mehmed Vahdeddin 1926 yılında San Remo'da ölmüştü. Sultanın beş karısının sorumluluğu General Charles Harington'a kalmıştı. Yıldız Sarayı bu sırada bir İtalyan işadamı tarafından bir gazinoya çevrilmişti.

2 Ekim 1923 tarihte, Britanya askerleri nihayet Kostantiniyye'yi terk ediyor, gemileri Dolmabahçe Sarayının dışındaki rıh-

---

3 *A.g.e.*, 99.

4 Burada büyük oranda Mansel'e dayandım: (1995), 396-7.

5 Charles King dikkatimi bir Kafkasya ayısının hikâyesine çekti: Noel'de Britanyalı askerler tarafından limanda sıkıştırılınca Bosphorus'un sularına düşen ayıyı balıkçılar kancalarla denizden çıkarmış.

tımlardan sessizce ayrılıyordu. O tarihe kadar, ağırlıklı olarak Sultana sadık kalmış Türk silahlı güçleri yüzlerini doğuya dönmüştü; ordu artık Mustafa Kemal'in ordusuydu. İstanbul'un Son Sultanı en büyük suçu işlemişti: Dünyanın Arzusunu, iki safir arasındaki elması, O eşsiz Şehri etkin bir biçimde düşmanlarına teslim etmişti. Şehrin kontrolü olmaksızın, eski bir rüya dayanım kalmış olacaktı. Öncüler uyanıp geri dönmüştü.

76. Bölüm

BÜYÜK FELAKET

1921-3 (Hicri: 1339-42)

Berbat bir karmaşa... içinde insanın başına gelebilecek en berbat şeylerin hepsini görebileceğiniz ve önlemek için elinizden hiçbir şeyin gelmediği bir kâbus.
Gertrude Bell 1919'da, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasının ardından Ortadoğu'daki durumu anlatıyor[1]

Sancta Sophia bir ışık evrenidir. O Sancta Sophia, yani Erdemdir. O dünyanın en çok muhtaç olduğu ve kaybettiği şeydir.
Thomas Whittemore, Ayasofya'nın gelecekteki restorasyonunu yapan kişi, 6 Temmuz 1920 tarihinde Kostantiniyye'den yazıyor[2]

Kuzey Yunanistan'da Kavala'nın iç bölgelerinde, 11. ve 12. yüzyıllarda Hıristiyanların şehirleri birbirini ardına ateşe verdiği yerlerde, Hortokopi adında terk edilmiş bir köy vardır. Burada ağaçlardaki tarla kuşlarının cıvıltısı ve yakındaki manastırın dışında halinden memnun bir biçimde eşelenen tavukların tıkırtısından başka ses yoktur. 1950'lerde okuduğu sınıfın duvarlarının yıkıntıları arasında yolunu bulmaya çalışan nörolog, öğretmenine kitaba bakmadan okuyabilmek için ezberlemeye çalıştığı şiiri hatırlıyor. Aslında bir şehir çocuğu kendisi; yüksek tepelerden gelen keçi çanlarının sesini duyunca nasıl içini bir heyecan kapladığını hatırlıyor. O zamanlar tek istediği bir keçi çobanı olmakmış; olsaymış, bu nöroloji için

1 Akt. Fitzherbert (1985), 219.

2 Ayasofya, 1934'te Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan bir anlaşmanın ardından nihayet bir müzeye dönüştürülmüştür; ancak bugün minarelerinden ezan okunduğunu duyabilirsiniz. Bu, anlaşmayı ihlal eden politik bir karardır. 1939'de Goebbels Pera Palas ve Ayasofya'yı ziyaret etmiş ve kiliseyi ilham verici bulmuştur.

bir kayıp olacakmış. Profesör Silviarides ayrıca annesinin geceleri basit mutfaklarında ağladığını da hatırlıyor. Trapezos'tan göçmüş Silviarides ailesi, 1923 tarihli Lozan Antlaşmasının 142. maddesinin bir sonucu olarak mübadele edilen Pontus Rumlarından. Tek bir yıl içinde 500.000 Müslüman Yunanistan'dan Türkiye'ye ve 1.3 milyon Rum da Anadolu'dan Yunanistan'a göç etmişti. Bu antlaşmayla Türk-Yunan Savaşında Türkiye'nin zaferi tanınmış ve aynı zamanda, Hıristiyan Rumlar ile Müslüman Türkleri ayrı tutarak etnik şiddetin önüne geçmeye dönük bir adım atılmıştı. Ancak Profesör Silviarides'in büyükbabası, yaklaşık 500 yıldır Müslümanlarla Hıristiyanların birlikte yaşadığı Karadeniz kıyısına daha yeni bir ev yaptırmıştı; ona göre bu nüfus değişimi anlık bir politik çılgınlıktı ve yakında geri döneceklerdi.

Aileler için verilen son tarih 26 Aralıktı. Böyle bir yolculuk için hiç olmayacak bir tarihti bu. Egnatia Yolu boyunca doğuya ve batıya doğru yola çıkan, dini bakımdan ayrıştırılmış sığınmacıların birçoğunun elinde tek bir bavul vardı; çünkü yalnızca taşıyabilecekleri kadar eşya almalarına izin verilmişti. Açık izin olmaksızın eski topraklarına dönmeleri yasadışıydı. Millet sistemi bir zamanlar azınlıkları savunmuştu; şimdi savunmasız kalan bu insanlar kovuluyordu. Çok geçmeden çıkarılan bir kanunla, devlet mübadillerin kalan tüm mallarına el koymuştu.

2000 yılı aşkın bir süredir Kuzey Trakya'da kendi halinde varlığını koruyan, Roma döneminden kalma Via Egnatia'nın kaldırım taşları, gelen aileler anayolu çiftlik alanlarına çevirirken yerlerinden sökülmüştü. Orijinal olarak Fransızca yazılmış ve İsviçre dağlarının soğuk bakışları altında imzalanmış Lozan Antlaşması, uluslararası yasayla, tarihte eşine rastlanmadık korkunç bir emsal oluşturmuştu: "Toplu Nüfus Mübadelesi." Politikacılar 20. yüzyıl boyunca sürekli olarak kötüye kullanılacak yasal bir kavramla Tanrı'yı oynuyordu.

Nüfus değişimi uzun vadeli sorunlar yaratmış olabilirdi; ancak iflas etmiş Osmanlı Devletinde yasa denen bir şey kalmamış olduğundan, bu önlem muhtemelen bölgede kitlesel katliamları önlemişti. Bununla birlikte, bireylerin insanlığı açısından bedeli korkunçtu. Sokaklarda bu mübadele olayı, sonuçlarına maruz kalanlar tarafından, "modern medeniyetin zararına, bedenlerin utanç verici bir takası" olarak niteleniyordu.[3]

3 Mazower (2004), 344.

Ortodoks Hıristiyanların bir yönde, Müslümanların ise aksi yönde hareket halinde olduğu KuzeyYunanistan'ın bazı yerlerinde tam bir kayıtsızlık hâkimdi; burada melankolik bir boş vermişlik hissediliyordu. Küçük Asya'yı terk eden Rumların çoğu ticaretle uğraşan kesimdendi; birçoğu yalnızca Türkçe konuşuyordu; doğuya doğru giden Müslümanların çoğu ise tütün yetiştiricisiydi. Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu çapında tiryakiler uzun yıllar boyunca, 1383 yılında Osmanlı-Bizans dönmesi Evrenos Bey tarafından kurulmuş bir kasabanın çevresindeki tarlalarda, Avrupalı Müslümanların yetiştirdiği Giannitsa sigaralarından içmişti. Müdahaleden yalnızca bir avuç insan kazançlı çıkmıştı; ancak Küçük Asya'nın açmazı kesinlikle daha büyüktü. İstanbul çevresinde, birçok kişinin öldüğü mülteci kampları kurulmaya başlanmıştı.

1922 yılında İstanbul'u gemiyle terk etmeye çalışan *Rumlar*

Şehirde ise Rum patrikhanesinin kalmasına izin veren özel bir muafiyet tanınmış, Pera ve çevresindeki Rum semtinde, azımsanmayacak sayıda ailenin kalmasına izin verilmiş olmakla birlikte, Ortodoks Hıristiyanların tecridi hızla dayanılmaz bir hal alıyordu. 1922 yılında Rumlar şehirdeki 1413 lokantanın 1169'una sahipti. Öteki gayrimüslim nüfusla birlikte Rumlar şehrin dizginlerini ellerinde tutuyor olabilirlerdi; ancak şehri fazla zorlamışlardı. 1932

yılında Hıristiyan Rumlar terzilikten doktorluğa otuz meslekten men edilmişti. On yıl sonra işyerlerine yeni bir vergi konuyordu. 1955 yılındaki "İstanbul Pogromu" sırasında, öfkeli genç Türkler Ortodoks kiliselere, işyerlerine, okullara ve hatta mezarlıkla saldırarak her şeyi yakıp yıkacaklardı. Onun üzerinde insan ölecek, birçoğu tacize uğrayacak ve daha fazlası pılısını pırtısını toplayıp kaçacaktı. Türk-Yunan Savaşının ardından 240.000 Rum şehri terk etmişti ve peşi sıra gelen nüfus mübadelesi sonrasında, bugün artık şehirde binden daha az sayıda Rum kalmış durumda. Rum nüfusun 2500 yıldan daha uzun bir süreden beri oturduğu ve şehrin en zengin muhitlerinden biri olan Fener, bugün şehrin en yoksul semtlerinden biri. Asırlardır İstanbul'un imtiyazlı Fener cemaatinin evi olmuş, yıkık dökük ahşap konaklarda şimdi karnını zor doyuran ekonomik göçmenler, ağırlıklı olarak da İstanbul'a iş bulmak için gelmiş aileler yaşıyor.[4]

Etnik temizlik isteyen iktidar sahiplerinin kurbanları açısından bu durum şöyle görünüyor olmalı: Onların protestoları gökyüzündeki buğuydu sanki, hiçliğe yazılan görünmez bir yazıydı.

Büyük Savaşın yan etkileri ve Osmanlı yönetiminin yıkılışı, maceracı, gezgin, yazar, casus ve şehrin müdavim ziyaretçisi Gertrude Bell tarafından "berbat bir karmaşa" olarak nitelenmiş olabilir; ancak 1920-22 tarihlerin arasındaki Türk-Yunan Savaşı ve ailelerin dinlerine ya da geçmişlerine bakarak sürgüne yollanması hâlâ tek kelimeyle "Katastrof", yani Büyük Felaket olarak hatırlanıyor.

Kozmopolit İstanbul, milliyetçiler tarafından giderek Kahpe Bizans –kendini yabancı para ve yabancı aşkın lekeli oynaşmalarına teslim etmiş bir şehir– olarak nitelenir olmuştu. Büyük Felaket –yanlış yönlendirilmiş iyi niyet, önyargı, hayalgücü yoksunluğu ve kibrin bir karışımı– ilk önce Yarımburgaz Mağarasında başlamış bu medeniyetin çürük meyvesi gibi görünüyor.

İstanbul'u belirsiz bir gelecek bekliyordu. Mustafa Kemal, "İki dünyanın buluşma noktasında, Türk vatanının süsü, Türk tarihinin hazinesi olan bu şehir Türk milleti için azizdir, İstanbul'un bütün yurttaşların kalplerinde yeri vardır" derken samimi olmalı. Ancak Mustafa Kemal sevgili milleti için yeni bir varoluş biçimi planlıyordu ve bu planda İstanbul'un yeri belirlenmiş değildi. Ri-

4 Bununla birlikte bu kitabın yazıldığı sırada söz konusu semt aşamalı bir biçimde mutenalaştırıldı ve yakın tarihte sanatçıların ve bağımsız gezginlerin uğrak yerlerinden biri haline geldi.

vayete göre, Mustafa Kemal'i Gelibolu'da bir cep saati ölümden kurtarmıştı. Kurşun kadrajı parçalamış ancak ona zarar vermemişti. Bu bir şehir efsanesi olsun ya da olmasın, kesin olan bir şey varsa o da Mustafa Kemal'in hayatta kalışının, İstanbul'daki ve kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti olacak topraklardaki mekanik ve kültürel saatleri yeniden ayarlayacak olmasıydı.

İsyan halindeyken ve İstanbul'da faaliyet gösteren Batılılar tarafından reddedilirken kendisine kucak açmış öbür şehri hatırlayan ve Ankara'nın bir demiryolu hattına ve telgraf ofisine sahip oluşu gibi uygun koşullara göre davranan Mustafa Kemal, Ankara'yı devriminin merkezi yapmıştı. Başşehir 13 Ekim 1923'te resmen Ankara'ya taşınmış ve aynı ayın 29'unda, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Cumhuriyetin ilanı, tam anlamıyla Osmanlı tarzında olmuştu: Davullar çalınırken 101 pare top atışıyla ilan edilmişti. Mustafa Kemal'in hükümeti artık Türk umutlarının yükleneceği vasıtaydı. Mustafa Kemal'in portreleri duvarlara ve kahvehanelere asılmaya başlamıştı ve bu, bugüne kadar büyük bir sadakatle sürdürülen bir pratik olarak devam etmektedir. Mustafa Kemal kısa bir süre sonra Atatürk olarak anılacaktı. Milliyetçiliğin hükmü geçiyordu artık.[5]

Uzun bir süreden beri bir hedef ya da bir geçiş noktası olan İstanbul, görünüşe göre, modası geçmiş, terk edilecek bir yer olmuştu. Babıâli [Yüce Kapı] anayasal bakımdan hiçbir yere açılmayan bir kapı haline gelmişti.

5 Türkiye, Birinci Dünya Savaşından bağımsız bir devlet olarak çıkan, Ortadoğu'daki tek ülkedir.

77. Bölüm

SON HALİFE

MS 1922-44 (Hicri: 1340-64)

Bu mistik unsur, İslam dünyasında uyumsuzluk yaratmaksızın Müslümanın zihninden silinemez.
İmam Sultan Muhammed Şah (III. Ağa Han) ve
Seyid Emir Ali,
"An Appeal to Turkey to Retain the Khilafat"
[Hilafetin Kaldırılmaması İçin Türkiye'ye Çağrı],
The Times, 14 Aralık 1923[1]

Kendi amcasının[2] şehrin ilerici geleceğinin bir vizyonu olarak Dolmabahçe Sarayını inşa ettirmiş olması; ancak sarayın imparatorluğun sonuna, Osmanlı yönetiminin sonuna ve bizatihi Osmanlı Hilafetinin dağılıp yok olmasına zemin oluşturacak oluşu, son Osmanlı Halifesinin şahsında belki etkisi kaybolmayan bir ironiydi.

Ortam ancak bu kadar gösterişli olabilirdi. Yapımı bugünün parasıyla yaklaşık 1.5 milyar sterline çıkan Dolmabahçe Sarayında 18 ton altın varak kullanılmış. Kraliçe Victoria tarafından hediye edilmiş devasa bir avize tavanda asılı ve her taraf somaki ve su mermeri kaplanmış. Üst kattaki odalara çıkmak, kristal, fildişi ve pirinçten korkulukları olan gösterişli merdivenleri kullanıyorsunuz. Büyük Konstantin'in annesi İmparatoriçe Helena, Sinderella hikâyesinin esin kaynağı olabilirmiş; aynı şekilde, Beyaz Atlı Prens'e yakışır bir İstanbul evine de bu emperyal peri masalının sonuna şahit olmak yakışır.

Dolmabahçe Sarayının kütüphanesi sıcacık. Lambalar ve yerkürelerle dekore edilmiş ana rahmi gibi bir bakıma. Ama birçok kişi için burası uğursuz; çünkü Halifenin görevinden ayrıldığı yer

1 Akt. Boivin (2003).
2 Finkel (2006), 545 (II. Abdülmecid, I. Abdülmecid'in oğlu olan kuzeni VI. Mehmed'in yerine geçmişti).

burası. 1922'de (Hicri 1340 yılında) Sultanlık ve Halifelik kurum olarak ayrılmıştı. O yılın Kasım ayında da Sultanlık makamı, yani Saltanat kaldırılmıştı ve Halife dini rolünü bir süre daha sürdürse de yetkileri elinden alınmıştı; artık devlete bağlıydı. Kuzeni VI. Mehmed'in yerine geçen Sultan II. Abdülmecid yalnızca dört aylığına halife unvanı almıştı. Sekiz yaşından beri, şehzadelerin hapishanesi Kafeste tutulmuştu kendisi.

3 Mart 1924 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nden hızla geçerek kabul edilen bir yasayla Halifelik de ilga edilmişti. Makam lağvedilmiş ve Osmanlı hanedanlığının 140 üyesinin ülkeyi terk etmesi istenmişti. Aynı akşam İstanbul Valisi, bomba etkisi yaratan mesajı Abdülmecid'e bildirmişti: Şafak sökmeden ülkeden ayrılmak zorundaydı.[3]

Ancak bu öyle kolay bir geçiş süreci olmayacaktı. Askerler gelmeden önce Montaigne (bazı anlatımlara göre ise Kuran) okuyan Halifenin kendisi her ne kadar resim malzemelerini de yanına almak istediğini söyleyerek bir parça direniş gösterse de, saray hemen askerler tarafından kuşatılmıştı. Telefon hatları kesilmişti. Müslüman dünyada söylentiler dolaşırken, birçoğuna göre, İstanbul'da Halifenin olmaması demek, yalnızca politik yapıya vurulan bir darbe değil, aynı zamanda İslamın manevi varlığına karşı bir saldırıydı da. Hindistan'da, Osmanlı Halifesinin gücünün zayıflamasına bir tepki olarak Hilafet hareketi ortaya çıkmıştı. 18. yüzyıldan bu yana, Hindistan'daki birçok Müslüman bir kere daha Osmanlı Sultanını müminlerin lideri olarak kabul ediyordu. Cuma namazlarında İstanbul'daki Sultan için dua ediliyordu. Hilafet hareketi hem içerideki hem de ulusal sınırların dışındaki Müslümanların dayanışmasını sağlamayı amaçlıyordu. Bu, 20. yüzyılda Hindistan-Pakistan bölünmesine yol açan hareketin yuvası haline gelecekti.

Şafaktan önce sarayın yan kapısından dışarıya çıkarılan Halife ve ailesi (iki karısı, bir oğlu ve bir kızı) Sirkeci Tren İstasyonuna değil de, dikkat çekmemek ve olası protestoları önlemek için şehrin dışındaki Çatalca İstasyonuna götürülmüştü. Rivayet muhteliftir; ancak bazıları silah zoruyla götürüldüklerini anlatmıştır. Söylenenlere göre, Sultanın kızı Dürrüşehvar bu tür bir "Batılı" özgürlük istemediğini söyleyerek ağlamıştır. Halk arasında hâlâ anlatılan bir hikâyeye göre, istasyon şefi nasıl olmuşsa Yahudidir; yolcuların kimler olduğunu fark eden şef çay hazırlamıştır ve Halife kendi-

3 *A.g.e.*, 546.

sine teşekkür edince de gözyaşları içinde, bir Yahudi olarak, 1492 yılında Gırnata'nın düşüşü üzerine onları kabul ettiği için Halifeye teşekkür borçlu olduğunu söylemiştir. Otuz altı prens, kırk sekiz prenses ve altmış çocuk alelacele sürgün edilmiştir.

Böylece 4 Mart 1924 tarihinde, İstanbul'un Son Halifesi Abdülmecid, cebinde 2000 sterlin değerinde Türk parasıyla gece yarısı Orient Express'e bindirilip İsviçre'ye yollanmıştı. O yıl Boğaz buz tutmuş, şehrin ağaçları kardan yerlere eğilmişti. Birçok nedenle 1924 yılı kolektif bellekte unutulmaz izler bırakacaktı. Afganistan Kralı, Mısır Kralı Fuad, Hicaz Kralı Hüseyin ve Yemen İmamı alternatif İslam liderleri olarak önerilmişti. Kürtlerin Halifeye duydukları yakınlık, bu makamın ilgasının ardından onların konumunu da zayıflatmıştı. Kürt aşiret reisleri Türkiye'nin batı kesimlerine yerleştirilmişti ve kamuya açık yerlerde Kürtçenin kullanılması ve öğretilmesi yasaklanmıştı. Mart 1925'te, Halifeye herhangi bir destek ifadesi de yasadışı kılınmıştı.[4] Bazıları Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin duygusal, entelektüel ve yarı-dinsel bakımdan Halifenin rolünü üstlenmesi gerektiğini öneriyordu. Atatürk'ün bu muazzam değişikliklerin arkasında durarak ortaya koyduğu güçlü karakter kesinlikle hafife alınmamalıdır.

---

4 "Mart 1924'te, eski düzenin kalbine darbeyi vurmakta kararlı olan Mustafa Kemal, Halifeliği ve Şeyh-ül İslam müessesesini kaldırmıştır... Eylül 1925'te, Kürt aşiretlerinin kısmen Halife yanlılarının teşvikiyle isyanının ardından, Türkiye'de faal olan sayısız derviş tarikatını, tekke ve zaviyeleri, sarık ve cüppe giyilmesini, belli bir dini gösteren alametlerin takılmasını yasaklamıştır. Kasım ayında meşhur Şapka Kanunu yürürlüğe girmiştir. Şapka Kanunu, dini bağlılığın birincil dış göstergesi olan fesin takılmasını yasaklıyordu." MacFie (2013), 136.

İslamcı grup Hizb-ut Tahrir Türkiye'de yasaklanmış ve 2009 yılında yaklaşık 200 üyesi tutuklanmıştır: http://news.bbc.co.uk/i/hi/world/europe/8i66972.stm. Yine de Hizb-ut Tahrir 2015 yılında İstanbul'da Halife yanlısı bir konferans (bkz. http://www.khilafah.com/hizb-ut-tahrir-wilayah-turkey-held-a-khilafah-conference-on-the-anniversary-of-khilafahs- abolition-in-istanbul/) ve 2014 ile 2015 yıllarında yürüyüşler düzenlemiştir: (https://www.youtube.com/watch?v=DUgERpmTuK0). Ayrıca bkz. http://www.voanews. com/content/critics-even-supporters-say-erdogan-is-the-man-who-would- be-caliph/3024375.html.

Fuat Özgür Çalapkulu (Türkiye'de iktidar partisi olan AKP'den) 17 Mart 2015'te, "Halife geliyor, hazır olun" diye bir tweet atmıştır. Bu tweet infial yaratınca, 19 Martta yazılı bir açıklama yaparak, "halife" derken, "bu ülkenin bütün sorunlarını, kurumlarını ve idaresini çözecek bir lideri; ezilen dünyanın bağımsız ve güçlü bir sesi olacak bir lideri; baskı altındakilerin koruyucusu, iyi, başarılı, öncü ve vizyon sahibi bir lideri" kastettiğini söylemiştir. Bkz. http://www. hurriyetdailynews.com/get-ready-for-erdogans-caliphate-turkeys-ruling-party-official-says.aspx?pageID=238&nID=79883&NewsCatID=338. Ve ayrıca bkz. the-caliph-is-coming-get-ready-pro-erdogan-turkish-politician-tweets/.

Bu 470 yıllık kurumun sökülüp atılmasından beklenmedik biçimde kazançlı çıkanlar da olmuştu. 19. yüzyılın ikinci yarından itibaren, Batılılaşma ve kentsel yenileşme programlarından özel çıkarlar sağlayanlar hep iktidara en yakın duranlar olmuştu ve bu ilerlemenin ekseninde Sultan ve çevresi vardı. Sultan alaşağı edilip sürgüne gönderilmiş olsa da, kendileri köle olduğundan, Haremdeki bütün cariyeler artık mallarını mülklerini ellerinde tutma hakkına sahipti. Padişah ailesi sürgüne gönderilmiş olabilirdi; ama yakınları duruyordu. Çocuklar İstanbul'u terk etmek zorundaydı; ama anneler ile eşlerin böyle bir zorunluluğu yoktu. Bu, tipik olarak vermekten çok almaya dayanan, köklü bir köle ekonomisine yönelik nihai bir telafi edici düzenleme olmuştu.

Haremin açık avlularının arkasındaki odalar, Topkapı'daki Gözdeler Dairesi elli yıl daha, 1909'da bırakıldığı haliyle –küflü örtülerle kaplı yataklar, kendi kare desenlerini örmüş örümcek ağları– kalmıştı. Sultan ailesinin son fertlerinden Prenses Neslişah Osmanoğlu 1921 yılında doğmuş, hemen ardından sürgüne gönderilmiş ve tekrar döndüğü İstanbul'da 2012 yılında ölmüştü.

İstanbul'daki son Halife II. Abdülmecid'in kızı, Berar Prensesi Dürrüşehvar Sultanın Cecil Beaton tarafından 1944 yılı Mart ayında Hindistan'da çekilmiş bir fotoğrafı

1922 yılında, saray ahalisinden, tiz erkek sesi 1902 yılında kayda alınmış bir başkası daha ölmüştü. Kayıt, hadımların hâlâ Osmanlı sarayında hizmet verdiği bir dönemde yaşamış, Avrupalı hadımlardan biri tarafından söylenmiş bir şarkıya aitti. Bu, yaklaşık yarım binyıllık bir tarih diliminde, İstanbul'da muazzam bir gücü elinde bulunduran bu hadım edilmiş erkeklerin mevcudiye-

tine dair en eski sesli kanıttır. Osmanlı hadımlarının o tarihten kalma bir fotoğrafına da sahibiz: Yünlü kumaştan düzgün kıyafetler giyen, kolalı yakalar takan, endamlı, sakalsız ve bıyıksız adamlarmış bunlar. Ayakta ya da oturan, on dokuz Siyah ve bir Beyaz adam... hepsi de kameraya bakıyor. Bu, Sultanın hareminindeki Siyah hadımların son buluşmalarından biriymiş. 1922 yılında, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla birlikte bu hadımlar, maruz kalacakları maddi ve psikolojik değişikliklerle baş etmenin bir yolu olarak, kendi aralarında bir dayanışma grubu kurmuşlar.

1924 yılında, yaz aylarından sonraki dönemde Fransız Riviera'sında bir yürüyüşe çıkmış olsaydınız, güneşten korunmak için şemsiyesini eline almış, sessizce çizim yapan ya da yürüyen sabık-halife Abdülmecid'i görme ihtimaliniz olabilirdi. Türk elçisinin, Nazi işgalindeki Paris'ten bazı Yahudileri kurtarıp gizlice İstanbul'a yolladığı sırada, Sultan Abdülmecid bu gezintiyi yapıyor olmayacaktı. O, 1944 yılının Ağustos ayında Boulevard Suchet'te bulunan 16. Arrondissement'teki, Windsor Dükü ve Düşesine komşu güzel evinde, Paris'in özgürlüğüne kavuşmasından tam iki gün önce hayata gözlerini yumacaktı. Abdülmecid, "Şark"ın cazibesi sayesinde, en azından İstanbul'un olabileceği şeyin bir fikrini korumuş olan bir şehirde, belki de kendisini evinde hissetmiştir, kim bilir. Son Osmanlı Halifesinin kemikleri on yıl sonra Medine'ye gömülmüştür.

Byzantion, Byzantium, Konstantinopolis, Kostantiniyye, İstanbul...O eşsiz Şehir birçok kimse için o kadar çok şey ifade ediyor ya da öyle bir "fikri" temsil ediyor, etkisi o kadar uzaklarda hissediliyor ki, ister imparatorluğa yön veren bir şehir olarak, ister manevi, ister kültürel, ister politik olsun, onun hikâyesi sıklıkla şehrin kendisinde değil de dışarıda herhangi bir yerde ya da her yerde oynanarak son bulur.

1921-22 yıllarında üç paşa öldürülecekti; hem de üçü de korkunç bir şekilde. Ölüm yerleri –Cemal Paşa Gürcistan'ın Tiflis şehrinde, Enver Paşa Orta Asya'da Bolşeviklere karşı Müslümanları ayaklandırırken ve Talat Paşa bir Ermeni suikastçı tarafından Berlin'de– İstanbul'dan etrafa saçılan parçaların menzillerinin birer hatırlatıcısı gibi: Ve görünen o ki, bunlar uğraşmak zorunda kalınacak menzillerdi.

78. Bölüm

KÜRESEL GELECEKLER

1924 (Hicri: 1342/3)

Oynaşan zemin mermerleri
Kırıyor karmaşanın acı öfkelerini,
Ama bu imgeler hemen
Yolunu açıyor yeni imgelerin
O yunusun yardığı, çan seslerinin titrettiği deniz.

W. B. Yeats, "Byzantium"

Paris'te bir tavan arasında bulunan, çatık kaşları, dantelli ipek düğmeleriyle geleneksel Konstantinopolis giysileri ve başındaki fesiyle seçkin bir duruş sergileyen bir centilmeni yansıtan, incelikle yontulmuş büst, İstanbul'un büyük başarı hikâyelerinden birinin aktörüne aittir. Abraham Salomon Camondo, İstanbul'un sonunda modernlik yönünde evrilmesini kolaylaştıracak olan finansmanın birikmesine yardımcı olmuş bir Yahudi ailenin reisidir.

1492 yılında, öteki Sefarad Yahudileriyle birlikte Gırnata'dan ayrılıp 1798 yılında şehre gelen Camondolar her zaman şehrin kayıtlarında görünmüştür; ancak gerçek dönüm noktası, 1802 yılında Isaac Camondo'nun bankasının kurulması olacaktır. Böyle bir girişimci sülalenin ortaya çıkışı, onların "Doğunun Rothschildleri" olarak anılmasını da beraberinde getirmiştir. Camondolar Boğaziçi buharlı gemilerine ve Kırım Savaşı fırsatları daraltmadan önce tamvay işletmelerine finansal destekte bulunmuştur. 1869 yılında, o tarihe kadar İstanbul'un en büyük mülk sahibi olan aile Paris'e taşınmıştır. Burada, Marie Antoinette'in fildişi çekmeceli dolapları, Madam de Pompadour'un Japon lake eşya koleksiyonu ve erken dönem Empresyonistlerin eserleri dahil, muhteşem sanat koleksiyonlarını zenginleştirmişlerdir.

Galata'da ailenin yaptırdığı, Bankalar Caddesinin üzerindeki hoş Camondo merdivenleri bugün hâlâ duruyor. Ancak Camondo

ailesi, 1943'te (1500 yıl önce, İmparator I. Theodosios'un emriyle korkunç katliamın yapıldığı yerin çok yakınında, Alman askerlerinin 54.000 Yahudiyi toplayıp götürdüğü Selanik gibi) büyük Osmanlı şehirlerinden kaçan on binlerce başkalarıyla birlikte Auschwitz'de tümden yok edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı bu çirkin seyrinde sürerken, Paris'teki Türk Elçi –Yahudilerin toplama kampına giden trenlere doldurulacağını duyarak– bir ofis açmış ve burada, Osmanlı Yahudilerine Fransa'dan İstanbul'a kaçabilmeleri için genç Müslüman öğrencilerin pasaportlarını dağıtmıştır. Tahminlere göre, Fransa'da iki ayda 15.000 can kurtarılmıştı ve savaşın sonunda da bu sayıya, Doğu Avrupa'dan kurtarılan 20.000 kişi daha eklenecekti.

2016 yılında, bu kitabı yayıncıma teslim ettiğim gün, İstanbul ilk defa, BM öncülüğünde yapılan World Humanitarian Summit'e [Dünya İnsani Yardım Zirvesi] ev sahipliği yapıyordu. Bu zirve, İkinci Dünya Savaşından beri yaşanan en büyük mülteci krizinin ortasında gerçekleştiriliyordu ve delegeler ile devlet yetkilileri toplanırken, bir zamanlar Osmanlı yönetiminde olan topraklardaki kargaşadan kaçan, dünyanın hiçbir başka şehrinde olmadığı kadar çok, uluslararası sığınmacı bulunuyordu İstanbul'da. Bu şehir, antikçağdan bu yana hep kuşatmalara maruz kalmış bir yerleşim yeri olabilir; ancak şehir her zaman, bir kuşatma mantığına teslim olmamak için savaşmıştır.

Yurtta barış, dünyada barış yeni Cumhuriyetin temel taşıydı.

Bugün İstanbul şehrinin nüfusu dünya ülkelerinin üçte ikisinin nüfusundan daha kalabalık; bir ucundan diğer ucuna 160 km tutuyor.[1] Bununla birlikte, Kemal Atatürk'ün reformları kapsamında, maksat politik ateş gücünü bu metropolden uzağa, Ankara'ya ve geniş Anadolu'ya taşımaktı. Atatürk anlamlı bir şekilde, İstanbul Boğazını küçük bir tekneyle geçerek, sultanların altın varaklı saltanat kayıklarıyla arasına bir mesafe koyduğunu göstermişti ve başlangıçta Ankara'da koşullar gerçekten son derece yalın ve basitti: Buradaki Fransız Elçiliği ilk kez bir demiryolu kabininde faaliyete başlayacaktı. Atatürk'ün ve yeni hükümetinin arzusu İstanbul'un ruhunu ezmek değil, burnunu sürtmekti. Yabancı elçilikler (Britanya başta reddetse de) İstanbul'dan Ankara'ya taşınmıştı. Ankara'nın nüfusu yalnızca 29.000'di; dolayısıyla İmparatorluk Cumhuriyete ve idare merkezi arabayla on beş sa-

1 King (2014), 9.

atlik bir Doğu şehrine taşınırken, devlet memurlarının yüzde 85'i ve Osmanlı ordusu subaylarının yüzde 93'ü yerlerinde kalıyordu. Anadolu köylerinde, ilerici bir eğitim sistemi kurumsallaştırılmıştı; köylü çocukları geleneksel halk şarkıları söylemenin yanı sıra, keman gibi Batılı estrümanları çalmayı, erik ağaçları altında Shakespeare okumayı öğrenecekti. Bu çocuklar, bu dramaların aslında bizzat geçtiği topraklarda Yunan tragedyalarını sahneye koyuyordu. Köy Enstitüleri deneyimi on küsur yılda büyük gelişme kaydetmişti. Atatürk aynı zamanda her sabah ülke çapında Türk çocuklarının ant içmelerini de ısrarla istiyordu. Şöyleydi bu andın sözleri: "Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak; yurdumu, milletimi canımdan çok sevmektir. Ülküm, yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım, Türk varlığına armağan olsun."[2]

1924'ten sonra posta kartlarının üzerinde iki safir arasındaki elması Konstantinopolis değil İstanbul olarak adlandırma yönünde sistematik bir politika uygulanmaya başlamıştı. 1928 yılında Arapça alfabenin yerini Latin alfabesi alıyordu. 28 Mart 1930 tarihinde, Türk posta idaresi artık üzerinde Konstantinopolis yazan postaları dağıtmıyordu. Daha önce de benzer çabalar olmuştu (18. yüzyılda Rusya ile savaş halindeyken, sultanlar bastırdıkları paraların üzerine Konstantinopolis yerine "İslambol" yazdırıyordu); ancak Türk Cumhuriyetinin girişimleri daha sistematikti. "Tarihini bilmeyen millet yok olmaya mahkûmdur" diyordu Kemal Atatürk: Onun bu sözleri İstanbul'daki Askeri Müzede ölümsüzleştirilmiştir.[3] İstanbul'u –Trakyalıları, Yunanları, Persleri, Romalıları, Bizanslıları, Latinleri, Osmanlıları, Britanyalıları ve Türkleri– kontrol eden herkes, buraya özel olarak malları, politikaları, insanları ya da fikirleri değiş tokuş etmeye gelmiştir; dolayısıyla bu yerleşim yerine bir yer olarak ve bir fikir olarak kuvvet kazandıran bu görünmez bağlantıları kırmak zordur. Şehir hem kendi başına hem de kendi ötesinde var olmaktadır. Kavala'da –Norman Hıristiyanlar tarafından yakılıp yıkılan ve Osmanlı Türkleri ta-

---

2 Öğrenci Andı, Türkiye çapında, bazı küçük değişikliklerle, 1933-2013 yılları arasında okunmuştur.

3 Ve gerçekten de eski alışkanlıklar kolay kolay silinmiyor. Hıristiyan ya da Müslüman fark etmez, şehirdeki birçok kişi, eski, Hz. Meryem'in Göğe Yükselişi bayramını Ağustos ortasında kutlamayı tercih eder. Azize Helena'nın adı Saraybosna kuşatması süresince uçaksavarların üzerine yazılıyordu. Şehrin 1.500 yıldır bıktıracak kadar yaşadığı, Müslüman-Hıristiyan geriliminin yeniden canlandırılmasıydı bu.

rafından ele geçirilen, Egnatia Yolu üzerindeki istasyonda– siyah-beyaz Bizans kartalıyla donatılmış, büyük bir kırmızı-sarı yol işareti gururla İstanbul'u değil, Konstantinopolis'i gösterir. Bir zamanlar Moldova'da olan ama şimdi Romanya'da bulunan, 1530 yılında inşa edilmiş Humor Manastırındaki şahane freskler, Kıyamet Günü ve Theotokos'a İlahi –626 yılında Konstantinopolis'in kurtuluşu için Meryem Anaya Patrik Sergios'un şükranlarını ifade ettiği ilahiden esinlenmiş– ile birlikte 1453 Konstantinopolis Kuşatmasını da tasvir etmektedir. Hâlâ, Studios Manastırının keşişleri tarafından dile getirilmiş bir rüyayı yaşayan, Athos Dağının keşişlerinin oluşturduğu cemaatler gibi, başka ata yadigârı kalıntılar da mevcuttur. Yunan mutfağı büyük oranda Küçük Asya'dan gelmiştir. Küçük Sifnos adasında, denizin içine doğru uzanan kayalık bir burnun üzerinde tek başına duran Chrysopigi Kilisesinin çatısında asılı duran, büyük bir özenle yapılmış bir model tekne, adaya gelen herkesin ilgisini çekmektedir ve rivayete göre, bu tekne kayalara çarpıp parçalanmak üzereyken Maria Theotokos tarafından hayatı kurtarılan bir Müslüman tarafından yaptırılmıştır. Kyklad adalarından Andros'un ıssız –doğal ve kıvrılarak giden bir patikadan, insanların elle çizdiği işaretleri izleyerek ulaşılan– Vitali plajının tavernasında, genç bir Yunan garson, omzuna yaptırdığı çift-başlı bir Bizans dövmesiyle, müşterilerine musakka ve imambayıldı servis etmektedir. Omzuna şekil veren mürekkebin, nafile olsa da, vatanseverce hiddeti, Yunan şehri Konstantinopolis'in onun hakkı olduğu mesajını vermektedir.

Bugün İstanbul'da barikatların arkasında korunmaya alınmış, hâlâ "Yeni Roma"nın patrikhanesi olan, patrikhane binaları, en şaşaalı günlerinde Bizans İmparatorluğunun 500.000'de 1'i kadar bir alanı işgal ediyor olabilir (Osmanlı yönetimi süresince Rum Ortodoks Kilisesi Osmanlı toprakları üzerinde mülk sahibi olarak varlığını sürdürmüştür);[4] ancak Talihli Şehrin derin tarihi esnektir. 2007 yılında Atina'dan tekneyle yola çıkıp, Hydra ve Poros adalarını geçerek, kartında yalnızca "Nicholas Romanoff – Rusya Prensi" yazan bir adamı bulmak için Yunanistan'ın kuzey anakarasına gittim. Bu sözde prensin büyük annesinin Karadeniz kıyısındaki mülkleri hakkında konuştuk ve adı 'Nikola' olsun ya da olmasın, bu adam yaşayan son Sezar. Yaşlı adam bana Paris'te ev hapsinde olan, tedavi amaçlı Ortodoks ikonlar çizen amcasın-

4 Bu hesaplama için Alexander Bell'e teşekkür ederim.

dan bahsetti. Evinin her tarafı, Hitit ovalarında hayata gözlerini açmış ve sonra bir Romalı standart kartal aracılığıyla Bizans'a geri gelmiş çift-başlı kartal imgeleriyle dolu, Yeni Roma İmparatorluğu fikrinin bu yaşayan parçası, Prens Romanoff, Ayasofya'da hilalin yerine haçın geçeğini bilerek mutlu öleceğini söylüyordu. Bugün İstanbul adını verdiğimiz yerleşim her zaman, somut tarihsel olaylar bakımından olduğu kadar, hayal âlemlerinde de yankı uyandıran bir yer olmuştur.

İstanbul'un hikâyesi henüz sona ermiş değildir ve tarihe bakacak olursak, ufukta buna ilişkin çok fazla kanıt görebiliriz. Levant diyarındaki ve Ortadoğu'daki Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı yerleşimleri hâlâ kazılmayı bekliyor. 1949 yılında Haliç'teki Silahtarağa'da (Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme programının bir parçası olarak) bir elektrik santrali inşa edilirken, antik dönemden kalma, siyah-beyaz mermerden oyulmuş, Titanlar ile Yunan Tanrıları arasındaki savaşı yansıtan bir kalıntı bulunmuştur; bu dinsel yontu bize Byzas'ın doğum yerinde neye inanıldığını göstermektedir.

1930'lu ve 40'lı yıllarda İstanbul'un en iyi bazı siyah beyaz fotoğraf karelerini çeken kişi, rivayete göre, Arşidük Ferdinand'ın suikastçısının hesabını gören, Rus askeri ateşesinin oğlu Nicholas V. Artamonoff'tur. 1955-60 yılları arasında çekilen bu fotoğraf, Süleymaniye Camiinin kubbesini onaran bir ustayı göstermektedir.

1960'larda İstanbul Boğazında, kuzeyden güneye ve tersi yönde gidip gelen yeni süper tankerlerde, Avrupa ve Amerika'nın talep ettiği fosil yakıtların nakliyatı sırasında çıkan şiddetli yangınlar bize, 1500 yıl önce Bizansların Rum Ateşini saldıklarında ortaya çıkan manzarayı hatırlatıyordu. 1960'larda çıkan bu yangınların günlerce sürdüğü oluyordu. Yapışkan, kara bulutlar sanki yeni tür bir dünyaya girişin duman işaretleriydi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Marshall Planından yararlanan İstanbul'da Amerikan etkisinin izleri görülmeye başlamıştı. Birinci Dünya Savaşına kadar geçen zamanda, 400 yıl öncesinden bir ziyaretçi gelecek olsa, neredeyse hiç zorlanmadan şehrin her tarafında yolunu bulabilirdi. 1960'ların başı ile 1970'lerdeki kentsel gelişmelerin ardından gelecek olsa, o ziyaretçi kaybolurdu. İstanbul'un yöneticileri giderek küreselleşen bir dünyada bir kere daha, "modern" küresel bir şehrin küresel oyuncuları haline gelme hırsına kapılmıştı.

1980'lerde, piyasa ekonomisinden yana olan Başbakan Turgut Özal'ın (1983-9), başşehri Ankara'dan İstanbul'a taşımak istediği yönünde söylentiler vardı; elbette şehrini de buna uygun olarak büyütüp güçlendirmek istiyordu. Şehrin tarihsel ve kültürel mirasına sahip çıkan birçok grup bugün nostaljik bir biçimde Özal-öncesi şehre özlem duyuyor. 1970'lerden itibaren Haliç'i pis bir ölü havuza çeviren korkunç kirlilik, 2000 yılından itibaren ciddiyetle ele alındığından giderildi ve bugün Haliç'in suyu temiz. Ruslar İstanbul'a, özellikle de yeni finans bölgesine büyük yatırımlar yapmış: ancak hem politik ittifakın hem de küresel finans piyasalarının istikrarsızlığı yüzünden, İstanbul'un büyük kapitalist umudu, bu kitabın yazıldığı sıralarda, Asya yakasında bir dizi yarım kalmış devasa atıl yatırımlar ve boş yatan vinçler olarak tecelli ediyordu. Avrupa Birliği'ne katılım müzakereleri hâlâ sallantıda. Doğuya dönecek olursak, Anadolu'nun geniş gökyüzü ve Orta Asya'nın çayırları ile bozkırları göze hoş geliyor. 2016 güz aylarında Türkiye Avrupa Yaz Saati Uygulamasından çıkıyordu. Çin, Hindistan, Pakistan, Rusya ve birkaç Orta Asya ülkesinden oluşan askeri, politik ve ekonomik bir koalisyon olan Shanghai İşbirliği Örgütü, Türkiye'nin liderleri tarafından daha iyi, daha güçlü ve Avrupa Birliği'ne kıyasla daha iyi uyum sağladıkları bir örgüt olarak niteleniyordu.[5] Yirmi beş asırdır İstanbul, birçoklarının

5 "Erdogan's Shanghai Organization remarks lead to confusion, concern", Today's Zaman, 28 Ocak 2013.

hem istediği hem de muhtaç olduğu bir şehir olmuştur. Batı gibi Doğu da hâlâ Türkiye sarayında aşırı ilgiye mazhar oluyor. Yunan kuruluşundan beri –Byzantion olarak, sonra Hıristiyan Konstantinopolis olarak ve nihayet İslambol'un Halifesi döneminde– İstanbul gücünü, ilahi olarak kutsanmış bir şehir olduğu inancından almıştır. Hem bir kilise hem de bir cami olan, bir pagan tapınak üzerine inşa edilmiş, ayrıntılı ve uzun bir tarih boyunca İstanbul'un yedi yaşlı tepesinde yankılanan ve inanç, zaman ve insan çabasıyla ayakta duran Ayasofya bütün bunları görüyor, kubbesi artık çatlıyor ve bekliyor.

Yine de derin etkisine rağmen, onun Asya ve Avrupa'da her zaman ilk ve son şehir olduğu gerçeğine, Kuzey ve Güney arasında en hızlı ulaşım yolu olmasına, Bizans politik yapısı içinde atan bir Greko-Romen yürek olmasına, Konstantinopolis'in bütün ortaçağ boyunca Caput Mundi olmasına, Osmanlıların 500 yıla yakın bir süre uluslararası politikaya yön vermiş olmasına rağmen, İstanbul hâlâ dünyanın en büyük ilgiye mazhar olan şehirleri içinde layık olduğu yeri işgal eden bir medeniyet değildir. Kim bilir belki de hikâyesi o kadar karmaşık ve her bir bölümü bir sonrakiyle o kadar iç içe geçmiştir ki, dünyanın gidişatına dair anlattığımız başka hikâyelerdekine benzer, bütünlüklü açıklamalar yönündeki beklentilerimize yanıt vermemektedir. Bir şehir olarak İstanbul hem "bizimki" hem de "öteki"dir; her türlü kategorileştirmeyi boşa çıkaran bir kozmopolistir o. Brüksel'deki, kubbesi ve sütunlu avluları, özünde birleşmiş bir Avrupa fikrini kutlamak üzere düzenlenmiş koleksiyonlarıyla klasik etkilere çok şey borçlu olduğu hemen görülen bir kurum olan Royal Museum of Art and History'de ortaçağın ilk medeniyetlerinden birine, yani Konstantinopolis'e ait hazineler, karşılaştırmalı birlik kurmak amacıyla,zemin kata sıkıştırılmıştır. Şahane bir ince işlemeli Bizans fildişi kutu, radyatörün yanında bir bölmeye gelişigüzel konmuşken, Yunan ve Roma eserleri birinci kata konularak onurlandırılmıştır. İslam kültürünün de artık, özel olarak tasarlanmış, panjurlu pencereleri olan lüks bir galerisi var.[6]

Kıskançlık, korku, arzu, haset, dedikodu, alavere dalavere; dışarlıklının zaman içinde, üç isimli şehir fikriyle ilişkisinin yüklü, gergin ve fevri olduğu anlamına gelmektedir. Fransızlar aşırı, lüks, havalı bir şeyi kast etmek için "C'est Byzance" derler, yani

6 Yazarın 2011 yılındaki ziyareti sırasında durum buydu.

"Bizans işi." Anglofon dünya düzenli olarak aşırı karmaşık idari işleri anlatırken Bizans sıfatını kullanır; demek istediği, o şeyin yozlaşmış ve geçirimsiz olduğudur.[7] İstanbul'daki Harem hep ateşli duygularla hayal edilmiştir. Şehirdeki kadınlarla ilgili bildiklerimiz, büyük oranda şovmenlerin, yazarların, düşünürlerin, ressamların, şairlerin, sözde-bilim insanlarının ve politikacıların uydurduğu bir fanteziden ibarettir.[8] Dev ilan panolarında sergilenen yüzleri peçeli dansözler hâlâ uluslararası turist çekme aracı olarak kullanılmaktadır. Popüler TV belgeselleri ve dramalarında, oğullarının gözünü kör eden, düşmanlarını fırınlarda yakan Bizans liderleri, MS 641 yılında rahatlıkla rinotomi, yani burun kesme uygulayan bir kültür anlatılmaktadır (705 civarında tekrar iktidara geçen imparatorlar, bir zamanlar etin olduğu yeri kapatmak için altından protez sipariş ediyorlardı). Maceracı yazar Paddy Leigh Fermor, son Bizans imparatorunun izini sürdüğü sırada, Mani'de gördüğü uzo destekli rüyasının etkisiyle "Asya'nın kapılarına" kadar yürümeye karar vermiştir; ama yine de bize İstanbul'u rahatlamış bir şekilde terk ettiğini anlatır. Ve gerçekten de İstanbul sokaklarını ağır ağır dolaşan insanlar içkin olarak hüzünlü, melankolik bir duyguya kapılır: Meydanlarda yakılarak öldürülen ya da Büyük Sarayın koridorlarında kör edilen, Topkapı'nın bahçelerinde boğazlanan ya da Birinci Dünya Savaşı süresince derme çatma darağaçlarında asılan şehrin düşmanlarının hayaletleri sizi rahat bırakmaz.

Destanları ya da konumu, yeni fanteziler kurulmasını kışkırtabilecek bir şehirdir burası; ama aynı zamanda sistematik olarak, politik halk protestolarının katı gerçekliğini de beslemiştir. "O Eşsiz Şehir", karmaşık, çeşitliliği içinde müphem şehir, Konstantinopolis belli bir inancın potasında işlenmiş ve yeniden şekillendirilmiştir. Kâğıt üzerinde bir krallık, bir Tanrı imparatorluğu olmasına rağmen, yöneticilerinin hızla değişmesi ve ardından istikrarsız dönemlerinin gelişi halkın kendini ifade etmesine hizmet etmiş olabilir mi? Yoksa Byzantion, Byzantium, Konstantinopolis, İstanbul'un ayartıcı coğrafi konumuyla, buradaki bireylerin yalnızca yöneticileriyle değil, bizatihi şehrin topoğrafyasının fizik-

7 Burada değindiğim konuları herkese açık ve online olan Hansard'tan kontrol edebilirsiniz. Buradaki önerileri için Dr. Peter Frankopan'a teşekkür ederim.

8 "Arada bir sahici sesler duyduğumuz oluyor." V. Murad'ın cariyesi Filizten, Çırağan Sarayında, yirmi sekiz yıl içinde yaşadığı Barok mermer kafesten yazmıştı. Bkz., Brookes (ed.) (2008).

sel gücüyle de aralarındaki bağı hissedeceği kadar kendine özgü bir karakteri olmasın? Çevresiyle birlikte İstanbul'un öylesine bir coğrafyası ve topoğrafyası vardır ki sanki ona yaraşır çapta bir heves, bir ideoloji talep etmektedir. Konstantinopolis gerçekten de Roma Cumhuriyetinin –Byzantion yolunda ölmüş olan ve yenilgisi bir zamanlar, Egnatia Yolu üzerinde, kemer biçiminde, geriye Filibe dışındaki bir mısır tarlasındaki kalıntıları kalmış bir zafer anıtıyla ölümsüzleştirilen cumhuriyetin– mirasçısı değil midir? Şehirde yaşayan kuşakların çoğunluğu belli biçimlerde halk protestolarına tanık olmuştur. Bir İstanbul çocuğu olan ve bir zamanlar şehrin belediye başkanlığını da yapmış Başkan Erdoğan, 2016 yılı yazındaki darbe teşebbüsünü bertaraf etmek için sosyal medyayı kullanırken, dilindeki slogan şuydu: "Halkın gücünden daha büyük bir güç yoktur."

İstanbullular, Gezi Parkı protestoları sırasında, yerinden sökülüp barikata yerleştirilmiş bir pencere camında, "İSTANBUL – BİZANTİON – KONSTANTİNOPOLİS– BİZİM" diye ilan ediyordu.

Bu duvar yazısını yazanların irade beyanı samimi ve haklı bir beyandır. Peki şimdi İstanbul kimin? Ve o hangi istikamete gidecek? O ilk neolitik ayak izlerini takip ederek, Yunan kurucu babalarının maceracı ruhunun, Roma'nın imparatorluk kurucularının, Hıristiyanlığın yaratıcılarının, Yeni Justinianusların ve Genç

Türklerin yoluyla bugüne erişen şehir, bir geçmişi ve amacı olan bir yerleşim yeridir; doğuştan gelen enerjisiyle güçten düşmeyi reddeden muktedir bir başşehirdir o. İstanbul hiçbir zaman uyuşuk olamaz: Şehrin topografyası, sizin her zaman dinamik olmanızı gerektirir. Yerel halk bilge bir biçimde, İstanbul'un Avrupa ve Asya yakalarının aynı zamanda farklı hava durumu yaşayabileceğini söyler. Tarih boyunca Boğaz'ın her iki kıyısında da depremler ve tsunamiler, insan ayağı büyüklüğünde dolu tanelerinin düştüğü fırtınalar olmuştur ve balıkçılar buradaki suları kabartan rüzgârların otuz farklı ismini sayar. Yunan şair Pindaros, şehirlerin güvenli temelinin *eunomia*, yani iyi düzen olduğunu yazmıştır; ancak İstanbul aynı zamanda psikolojik olarak zihinlerimizin aradığı bir şeyi de cesaretlendirir: karmaşa. Hem tarihsel olgu hem de yazılı tarih bakımından bu yer bize neden bağ kurmaya, iletişime geçmeye, değiş tokuş yapmaya mecbur olduğumuzu da hatırlatır. Ama aynı zamanda değişmeye de. Byzantion tarihsel yolculuğuna kaba saba bir kıyı kasabası olarak başlamıştır. Şehirdeki hayat her zaman talepkârdır; hatta yer yer anlamsız, uyuşuk bir ara vermekten bile hoşlanır. Bugün Çanakkale Boğazı dünyanın en işlek suyollarından biridir ve İstanbul Boğazı çevredeki bütün merkezleri birbirine bağlamaktadır. Eğer Khalkedon 'kör'lerin şehriyse, Byzantium, Konstantinopolis, İstanbul çok uzun zamandan beri 'açık görüş'ün toprağı olmuştur: Şehrin bizatihi özünde fotoğraf, söz daha icat edilmeden önce, ışıkta yazmak vardır. Bu temel, en parlak fikirlerden biri, dünyanın nazarına hükmeden, bizi bakmaya zorlayan en aydınlık kendiliklerden biridir. Eğer bu şehir iki safir arasında bir elmassa, aynı zamanda içinden bakıp görebileceğimiz bir mücevher, aynı zamanda da arzularımızı geri yansıtan çokrenkli bir prizmadır.

İstanbul Doğunun Batıyla buluştuğu yer değildir; aksine Doğu ile Batının birbirine büyük bir hayretle ve özlemle baktığı, bazen gördüğü şeye sinirlenip öfke duyduğu; ama yine de hayalleri, hikâyeleri ve kanı paylaştıklarını öğrenmeye can attığı yerdir.

BİTİRİRKEN

Gelmek'çün ikinci bir hayâta,
Bir gün dönüş olsa âhiretten;
Her rûh açılıp da kâinâta,
Keyfince semâda bulsa mesken;
Tâlih bana dönse, nâzikâne;
Bir yıldızı verse mâlikâne;
Bîgâne kalır o iltifâta,
İstanbul'a dönmek isterim ben.

Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*[1]

Buzul Çağının büyük jeolojik dönüşümlerinden beri, nehirler ve suyolları insanoğlunun tarihini biçimlendiriyor ve yaklaşık 40.000 yıl önce modern zihniyetin doğuşundan beri, insana dair hikâyeler anlatarak dünyayı anlıyoruz. Nöro-bilimciler artık türümüzün ayrıksı özelliğinin düşünmek değil, düşündüklerini başkalarına iletmeyi istemek olduğunu, zihinlerimizin, göçerler olarak kendimiz için doğal olanı yaparken, yani seyahat ederken, alfa durumunda olduğunu kabul ediyor. Biz Afrika'da kalmış olabilirdik; ilk teknenin Atlantik engelini aşmak gibi bir mecburiyeti yoktu. Enternasyonalizm cazibesi bir genetik sabittir. İstanbul Boğazı, Marmara Denizi, Karadeniz, Haliç, Çanakkale Boğazı ve iki yakanın toprakları ortak insan deneyimleri ve hafızaları için depolardır. Asya Buzul Çağına kadar Avrupa'dan kopuktu; dolayısıyla bu açıklığın üzerine oturmuş şehir, doğal olarak dünyanın en önemli ve kutlu şehridir. Bu boşluğa köprü kurma yönünde birçok çaba olmuştur: Darius ve teknelerden köprüsü, Fatih Sultan Mehmed'in dubaları, 1860 yılında Fransız mühendis Simon Preault'a bir sualtı tüneli siparişi veren Osmanlı Sultanı Abdülmecid. Ve 2016 Temmuz ayında Türkiye'deki darbe teşebbüsü Boğaz Köprüsü üzerinde gerçekleşmiştir.

Dolayısıyla artık şehir Asya'ya karayolu köprüleri ve Boğaziçi tünelleriyle bağlantılı olduğundan, Dünyanın Arzusunun, "konuk"

1 Yahya Kemal Beyatlı, *Aziz İstanbul*, 67. Akt. Boyar ve Fleet (2010), 328.

ve "konak" sözcüklerini bünyesinde birleştiren, birbirimize karışma kararlılığımızı destekleyen bir sıcak karşılama adabı olan *ghosti*yi temsil etme şansı olabilir.

Yunan filozof Aristoteles, *Devlet* (Kitap 1) adlı eserinde, şehir kendi içinde yurttaşça ortaklıklar için çalışır, diyor. Ekonomistler bize şehirlerin eşitsizliğin ve özelleşmenin somutlaşmış ifadesi olarak doğduğunu ve şimdi artık yalnızca süregiden ekonomik büyümeyle, kendilikler olarak varlıklarını sürdürebileceklerini anlatıyor. Ama bana göre, İstanbul bize başka bir gerçekliği hatırlatıyor. Kuruluş ilkeleri bakımından, ilk tarihöncesi ayak izlerinden itibaren, İstanbul Kozmopolitan için, Dünya Yurttaşı için bir şehir olmuştur. O güzel bir Yunan dünya fikri olan, o ilk İyonya dönemi Yunan kolonilerinden, Karadeniz kıyısındaki Sinop'ta doğmuş, Hellenli mi Persli mi olduğuna bir türlü karar verememiş, yaşamak için Atina'yı seçmiş, Doğunun ana tanrıçası Tabiat Ana Kybele manastırında kilden bir barınakta uyumuş ve Korinth'te ölmüş Kinik Diogenes'in ilk kez telaffuz ettiği *cosmo-polis*in ete kemiğe bürünmüş halidir. Bir şehri var eden insanların ruh halidir ve İstanbul'un ruh hali şenlikli bir muhabbettir.

Bugün içleri uluslararası mallarla dolu, Marmara kıyısı boyunca dizilmiş konteynırlar, gökyüzünden bir mozaiğin parçalarını andırıyor. Tankerler denizin ufkunda kırık dişler gibi dizilmiş. Kuzeyden, güneyden, doğudan ve batıdan gemiler, tarihin ta başından beri olduğu gibi, İstanbul Boğazının oyuncul akıntıları ile rüzgârlarının ölü noktalarına yığılmış bekliyor. Boğaz'da Bektaşi balıkçılar hâlâ suyolunu tıkayan süper tankerlere ve uluslararası yüzen otellere kafa tutuyor. Onlar sevgiden başka adı olmayan bir tanrıya dua ederken, Lionel Richie'nin müziği neon ışıklı disko-barlardan dışarıya uğruyor. İstanbul, en iyi haliyle, nerede ve kim olursak olalım, insanlığın birçok yüzü olsa da tek bir insan kalbini paylaştığımıza dair hayati, umut dolu mefhumu üreten, geliştiren ve koruyan bir yerleşim yeridir. İstanbul'u bilmek kozmopolit olmanın ne demek olduğunu bilmektir. Bu şehir bize gerçekten dünya vatandaşları olduğumuzu hatırlatan bir şehirdir.

TEŞEKKÜRLER

Çıkardığım Kaynakçanın uzunluğundan teşekkür borçlu olduğun insanların sayısını çıkarabilirsiniz. Her zaman başka yazarlar, düşünürler, araştırmacılar ve maceracılardan esinlendim, bu kitabın tarihsel kapsama alanı yüzyılları değil, binyılları içerdiğinden, aynı zamanda bu kitabın sayfalarında görünen herkese de ayrı ayrı şükran borçluyum. Eğer hangi nedenle olursa olsun, sizden ve eserinizden bahsetmemişsem, bilin ki bilerek olmamıştır ve hemen ilk yeni baskıda telafi edeceğim.

Verdikleri eserler yanında belli araştırmacılar bölümleri, kısımları ve bazı örneklerde bütün metni okudu. İstisnasız her biri beni birçok sıkıntıdan –ve bazen kendimden– kurtardılar.

Münir Akdoğan, Profesör Roderick Beaton, Profesör Glen W. Bowersock, Profesör Alan Bowman, Cafer Bozkurt Mimarlık, Profesör Dame Averil Cameron, Profesör Paul Cartledge, Dr. Helen Castor, Profesör James Clackson, Profesör Kate Cooper, Profesör Jim Crow, William Dalrymple, Profesör Robert Dankoff, Dr. Ken Dark, Profesör Saul David, Dr. Charalambos Dendrinos, Dr. Alexander Evers, Dr. Shahina Farid, Lucy Felmingham, Profesör Kate Fleet, Profesör Ben Fortna, Dr. Peter Frankopan, Dr. Annelise Freisenbruch, Dr. Helen Geake, Dr. David Gwynne, Profesör Judit-h Herrin, Profesör Carole Hillenbrand, Profesör Robert Hoyland, Dr. Timothy Hunter, Dr. Richard Huscroft, Profesör Judith Jesch, Agah Karlıağa, Profesör Bekir Karlığa, Profesör Chris Kelly, Profesör Martin Kemp, Profesör Charles King, Profesör Ufuk Kocabaş, Sinan Kuneralp, Profesör Ray Laurence, Profesör Noel Lenski, Dr. Alexander Lingas, Profesör Dr. David Lordkipanidze, Lizzy McNeill, Dr. Antony Makrinos, Lucia Marchini, Profesör David Mattingly, Dr. Peter Meineck, Giles Milton, Dr. Simon Sebag Montefiore, Caroline Montagu, Dr. Alfonso Moreno, Dr. Llewellyn Morgan, Dr. Lucia Nixon, Profesör Mehmet Özdoğan, Profesör Chris Pelling, Profesör Jonathan Phillips, Dr. Gul Pulhan, Profesör Alessandra Ricci, Andy Robertshaw, Profesör Eugene Rogan, Nicholas Romanoff, Profesör Charlotte Roueche, Dr. Thomas Russell, Dr. Lilla Russell-Smith, Profesör Philippe Sands QC, William St.Clair, Dr.

Katherine Butler Schofield, Yasmine Seale, Profesör Recep Şenturk, Profesör Christopher Scull, Profesör Zaza Skhirtladze, Russell Smith, Dr. Victoria Solomonidis, Dr. Nigel Spivey, Profesör Dionysios Stathykopoulos, Dr. Richard Stoneman, David Stuttard, Profesör David Thomas, Albay Alec Tilley ve Profesör Maria Vassilaki, hepsi bir görev duygusunun çok ötesinde, zamanlarını ve fikirlerini benden esirgemedi. Teşekkür ediyorum.

Birçok kişiden –Azerbaycan sınırındaki taksicilerden kalelerinde mukim kontlara kadar– yardım ve destek gördüm. Nicholas Egon ve Matti, her zamanki gibi şahaneydiler. Lord Rothschild Butrint antik kentinin kapılarını açtı; Dr. Andreas Pittas Thera, Kont Flamburiari Corcyra, Profesör John Camp beni Agoraya, Maritsa Rhodes'a, Nick Jones Istanbul'a götürdü; Damian Bamber teknolojik kavrayışta yardımcı oldu.

Shula Subramaniam, Laura Aitken-Burt, Robin Madden, Lauren Hales, Theodosia Rossi, Lydia Herridge-Ishak, Gabriella Harris'e teşekkür ediyorum; ve elbette Alex Bell, Cara, Sally, Olivia, Tamara, Ioanna, Lucy M. Stephanie, Charlotte, Oliver, Rebecca, Elinor, Abigail, Marike, Eliza ve Katrina'ya.

Peter James bir dragomana layık bir hevesle ve bir Yeniçerinin kılıcı gibi keskin gözlerle kitabın düzeltilerini yaptı. Bea Hemming büyük bir yücegönülllük ve içgörüyle kitabı gözden geçirdi ve Holly Harley son ana kadar bana ilham verdi ve elimi bırakmadı. Nezaketin vücut bulmuş hali Alan Samson, İstanbul üzerine yazdığım bir makaleyi okuyarak bu kitabı sipariş verdi, teşekkürler Alan. Şehre yaptığım ilk ziyarette ve daha ötesindeki birçok gezide yanımda olan Mary Cranitch'e de çok teşekkür ediyorum.

Kızlar ve Adrian, Annem ve Babam, her zamanki gibi, on yıla yakın bir süredir başımdan hiç eksik olmayan işlerin teslim tarihi lanetine katlanmak zorunda kaldılar. Teşekkür ediyorum –söz, bu iyiliklerinizin altında kalmayacağım.

ZAMAN ÇİZELGESİ

MÖ

800.000 Bu çağa ait ilk insan kalıntıları, İstanbul yakınlarındaki Yarımburgaz mağarasında bulunur.

7400-5500 Karadeniz Tufanı olayı; İstanbul Boğazı bugünkü halini alır.

6000 İstanbul'un tarihi merkezinde insan iskânına ilişkin bugüne kalmış en eski kalıntılar

682 Boğaz boyunca Yunan kolonileri kurulmasına dair ilk kanıtlar

657 BYZAS

Efsane der ki, Megaralı Byzas Bosphorus'un batı yakasında bir Yunan kolonisi olarak Byzantion'u kurar. Tacitus'a göre, bu yerleşim yeri Byzas'a, Bosphorus'un doğu yakasında kurdukları şehir hem daha az verimli hem de savunulması daha zor olduğu için "körler şehri"denen, Khalkedon'un karşısına bir şehir kurmasını söyleyen Apollon'un talimatıyla kurulur.

C. 513 AHAMENİŞ İMPARATORLUĞU

I. Darius Bosphorus'un bir kıyısından ötekine (bugünkü Fatih Sultan Mehmed Köprüsünün olduğu yerde) bir duba köprü kurar. Köprüyü donatmak için kullanılan sütunlar daha sonra Byzantion'a getirilir; Heredotos bunların Dionysos ve Artemis'in anıtmezarlarında kullanıldığını söyler.

477 DELOS BİRLİĞİ

Delos Birliği Perslerle çıkan savaşların ardından Yunan şehir-devletleri arasında bir ittifak olarak Atinalılar tarafından kuruldu. Byzantion anahtar bir yerdi: eğer Yunan müttefikler şehri kontrol edebilirlerse, Perslerin batıya yayılmasını engelledikleri gibi, özellikle hububat tedariki için önemli olan Bosphorus ve Karadeniz ticaret yollarını güven altına alacaklardı.

477-471/470 PAUSANIAS SALTANATI

Yunan filosonun Spartalı komutanı Byzantion'u Perslerin elinden alır. Ne var ki, Pausanias, iddiaya göre, Batıda kendi Pers

tarzı satraplığını yaratma arzusu yüzünden popülerliğini çabucak yitirir.

471/470 DELOS BİRLİĞİ YENİLENİYOR

Pausanias Atinalı general Cimon tarafından Byzantion'dan sürüldükten ve Sparta'da yargılandıktan sonra, Delos Birliği şehrin kontrolünü eline alır.

411-409 CLEARCHUS

Peloponnes Savaşının son aşamasında, Byzantion Delos Birliğine karşı isyan ederek Spartalı Clearchus'a destek verir.

409 Clearchus'un yöntemleri Byzantion'da hoş karşılanmaz ve Clearchus'un şehirden uzak olduğu bir sırada Alkibiades'in kuşatması ardından şehir Atinalılar ittifakına geri döner.

405 LISANDER

Byzantion'daki iktidar savaşı tehlikeli bir hal alır. 405'te Spartalı general Lisander Aegospotami Savaşı ardından şehri başarıyla ele geçirir. Atinalılar hububat ticaret yolunun kontrolünü yitirir.

404 Delos Birliği, Atinalılar ve müttefikleri Peloponnes Savaşının kaybetmesi üzerine dağılır.

390 Byzantion, Atinalı bir filo komutanı olan Thrasiboulos tarafından yeniden ele geçirilir.

378 İKİNCİ ATİNA BİRLİĞİ/KONFEDERASYONU

Sparta'nın eski müttefikleri Sparta'nın yönetiminden rahatsız olmaya başlayınca, birçoğu Sparta'ya karşı verilen Korinth Savaşı (395-387) ile birlikte Atina'yla birlikte hareket etmeye başlar. Bu, Byzantion'un kurucu bir üyesi olduğu İkinci Atina Birliğinin kurulmasına yol açar.

359 Byzantion Makedonya Kralı II. Philip'le ittifak yapar.

357-355 İÇ SAVAŞ/MÜTTEFİKLERİN SAVAŞI

Byzantion (Khios, Rodos ve Kos ile birlikte, Karialı Kral Mausolos'un koordinasyon sağlamasıyla) İkinci Atina Birliğinde Atina'nın artan gücüne karşı isyan eder.

340-339 MAKEDON II. PHILIP

Makedon II. Philip (340'taki Perinthos'u kuşatma teşebbüsü ardından) Byzantion'u kuşatır. Bu 346 yılında Atinalılar ile Philip arasında tesis edilen barışın bozulmasına neden olur. Ahameniş

İmparatoru (III. Artakserkses yönetiminde) Byzantion'a yardım eder ve Philip'in kuşatması çözülür.

338 CHAERONEA SAVAŞI

Byzantion II. Philip'in Yunan ittifakını yenilgiye uğratması ardından Makedonya egemenliğine girer.

334 BÜYÜK İSKENDER

İskender III. Darius'a ve Pers İmparatorluğuna karşı sefere çıkar, Hellespontos'u geçer ve Granikos Nehri Savaşını kazanır. Devasa bir yeni Hellenik imparatorluk kurulurken, Byzantion da Ahameniş etkisinden "kurtulur."

323 Büyük İskender'in ölümüyle birlikte, Byzantion teorik olarak bağımsız olur.

318 ANTIGONOS MONOPHTHALMOS

Büyük İskender'in generali İskender'in krallığının doğu parçası olarak Byzantion'un kontrolünü eline geçirir. Byzantion hâlâ kâğıt üzerinde bir "özgür" Yunan şehridir.

270'ler GALATLARIN İSTİLALARI

Galatların (Trakya tarafından gelen Galyalılar) Küçük Asya'ya göç etmeye başlaması Byzantion için sorun olur; Galatlar sonunda bugün Galata denilen semte yerleşir.

220-218 RODOS BYZANTION'A SAVAŞ İLAN EDER

Galyalılar Komontorius yönetiminde Avrupa boyunca ilerlemeye başladıktan sonra, Byzantion'a gelir ve bu topraklara göz diker. Byzantion kendini korumak için haraç vermek zorunda kalır ve Bosphorus'u geçen gemilerden bir gümrük vergisi talep ederek bu haracı finanse etmeye başlar. Bu durumdan rahatsız olan Rodos Byzantion'a savaş ilan eder. Sonunda bir barış anlaşması yapılır ve böyle bir geçiş ödentisi talep edilmez.

214-148 MAKEDONYA SAVAŞLARI

Byzantion, dört Makedonya Savaşları (214-205, 200-196, 172-168 ve 150-148) süresince Romalıları desteklemesine karşılık olarak büyüyen Roma İmparatorluğunda imtiyazlı statü elde eder. Barış ve ekonomik gelişme dönemi başlar.

Yak. 146 Yeni Makedonya eyaletinin askeri denetimini kolaylaştırmak üzere Egnatia Yolu inşa edilir.

129 Byzantion Romalılarla bir ateşkes sürecine girer.

MS

53 Roma Senatosu şehre dayatılan yıllık haraçtan vazgeçer.
73 Vespasianus şehrin Roma İmparatorluğu içinde bir şehir olduğunu teyit eder.
193 Pescennius Niger Byzantium'u işgal etmek üzere bir ordu yollar. Niger, Roma imparatoru tacı için Septimus Severus'la rekabeti boyunca genel merkezini Byzatium'da kurar. Niger ve Severus çarpışır ve Niger 194'te yenilir. Niger'in kesik başı şehri Severus'a teslim olmaya ikna etmek için Byzantium'a yollanır ancak onlar 196'da boyun eğer.

196 SEPTIMIUS SEVERUS

Niger yenilgiye uğratıldıktan sonra, Byzantium kuşatılır ve sonunda Septimius Severus tarafından ele geçirilir. İnatçılığının bir cezası olarak şehrin surları yıkılır ve Byzantium Perinthos'a bağımlı hale gelir.

Severus sonunda Byzantium'u tamir etmeye karar verir ve şehrin taktiksel değerini anlayarak birçok eser bırakır. Bu kalkınma hamlesi Severus'un oğlu, "Karakalla" lakaplı ve sonradan Marcus Aurelius Severus Antoninus Pius Augustus (bu yüzden şehir kısa bir süreliğine Augusta Antonina adını alacaktır) adını alan Lucius Septimius Bassianus tarafından da sürdürülür.
212 Karakalla imparatorluğu içindeki bütün özgür doğumlu erkeklere Roma vatandaşlığı verir ve aynı şekilde bütün özgür doğmuş kadınlar da Romalı kadınlar olur.
267 Israrlı çabalar sonucunda şehir kısa bir süreliğine bir Got kabilesi olan Herulianlar tarafından işgal edilir.
269 II. Claudius Herulianları yenilgiye uğratır ve Gotlar Sütununu diker
284 Diocletian Roma İmparatoru olur.
293 Diocletian Tetrarşiyi kurar.
305 Diocletian tahttan indirilir.

Galerius Doğuda Augustus'tur, Maximin Daia da onun Sezarıdır. Konstantius Batıda Augustus'tur ve Severus onun Sezarıdır.
311 Galerius'un Hoşgörü Fermanı Hıristiyanlara karşı zulmü yumuşatır.

312 MILVIAN KÖPRÜSÜ SAVAŞI

Konstantin Roma'da Maxentius'u yener ve Tetrarşi yönetim sistemi lağvedilir.

313 LICINIUS VE KONSTANTIN

Milano Fermanı ile Roma İmparatorluğu bünyesinde Hıristiyanların kovuşturulması resmen son bulmuştur. Licinius Maximin Daia'yı etkisiz hale getirir ve Nikomedia'ya girer.

324 3 Temmuz, Konstantin ile Licinius arasındaki Adrianopolis Savaşı.

324-37 I. KONSTANTIN

Licinius'un Khrysopolis'te teslim oluşu Konstantin'i hem Doğu hem de Batının tek hâkimi yapar. Konstantin, Roma İmparatorluğunun başşehri olarak Byzantium'u yeniden inşa eder ve şehre "Yeni Roma" der (330'dan itibaren şehir "Konstantinopolis" olacaktır). Birinci Ekümenik Konsil 325 yılında İznik'te toplanır.

20 Mayıs-19 Haziran: İznik'teki Birinci Ekümenik Konsil

330 Byzantion'un adı Konstantinopolis olur.

337-61 II. Konstantius, erkek kardeşleri II. Konstanti (337-40) ve I. Constans (337-50) yanı sıra, yönetimdedir.

İmparatorluk Konstantin'in oğulları arasında bölünmüştür –I. Konstans Makedonya ve Daçya'yı, II. Konstantin Galya, Britanya ve Hispania'yı ve II. Konstantius Konstantinopolis dahil Trakya'yı alır. Konstantius Konstantinopolis'te babasının cenaze törenini düzenler onu Kutsal Havariler Kilisesinde on üçüncü havari olarak gömer. Konstantius, Eusebius'u Konstantinopolis piskoposu yapar, ölümü üzerine İznik Amentüsünün taraftarları Konstantinopolis'te isyan başlatır. Konstantius isyanı bastırır ve şehrin buğday payını yarıya indirirken aynı zamanda bir dizi su kemeri ve orijinal Ayasofya'yı inşa eder.

361-3 JULIANUS (DÖNEK)

Julian Neoplatoncu paganizmi tercih edip Hıristiyanlığı reddeder, Konstantinopolis'in liman kapasitesi artırılır, Perslerle savar sürer.

364-4 JOVIANUS

Ordu tarafından imparator ilanedilir. İddiaya göre, 363 yılında Antiokheia Kütüphanesinin yakılmasını emreder. Hıristiyanlığı yeniden imparatorluğun dini yapar.

364-75 I. VALENTINIANUS (BATI)

Jovianus'un solunum yetmezliğinden ölümü sonrasında imparator olur ve Batıyı yönetir.

364-78 VALENS

I. Valentinian'ın erkek kardeşi Doğunun İmparatoru yapılır. Yolsuzluk yapan Julianus'un akrabası Prokopius'la uğraşmak zorunda kalır. Hebdomon Sarayını kurar. Adrianopolis Savaşında Gotlar tarafından 378 yılında öldürülür.

367-83 GRATIAN (BATI)

I. Valentinian'ın oğlu, Gotların bir kolu Tervingilerle savaşan Valens'e yardım etmek Doğuya gider; ancak Valens takviye askerleri beklemez ve onlar daha gelmeden savaşta ölür. Gratian, Britanya'da kendi askerleri tarafından imparator ilan edilen Magnus Maximus tarafından infaz edilir.

375-92 II. VALENTINIANUS (BATI)

Maximus'un kuvvetlerinden kaçmak için Thessaloniki'ye kaçmak zorunda kalır. 388'de Batı tahtını yeniden canlandırır. 381'de, Konstantinopolis'te İkinci Ekümenik Konsil toplanır.

378 Got kuvvetlerine karşı Adrianopolis Savaşı.

378-95 I. THEODOSIOS

Valens'in ölümüyle Doğu İmparatorluğu yöneticisiz kalır. Gratianus Theodosios adında eski bir generali ortak-yönetici olarak atar. İki yıl süren savaşlar ardından, Theodosios Got istilacılarla barış yapar, 380'de Konstantinopolis'e girer ve yeni bir hanedan başlatır.

Theodosios, Constantius and Valens'in desteklemiş olduğu Ariusçuluk biçimlerini mahkûm eden sıkı bir Ortodoks Hıristiyandır. 381 yılında bir konsil toplar, Konstantinopolis'in Yeni Roma olduğu temelinde Roma piskoposunun olduğu yerde Konstantinopolis piskoposunun ikinci sırada geldiğini ilan eder. Azizin kemiklerini kutsayarak gömmek için Vaftizci Yahya Kilisesini kurar. Ölmeden önce Theodosios Doğu ve Batı İmparatorluklarını iki oğlu arasında eşit yetkili olacak şekilde bölüştürür –bu imparatorluğun gerçekten ayrı iki krallığa bölünmesi olarak görülür.

381 KONSTANTINOPOLIS KONSİLİ

395-408 ARKADIOS

I. Theodosios'un oğlu, tahta çıktığında on sekiz yaşındadır. Saltanatının büyük bölümünü Konstantinopolis'te geçirmiş ve

Doğu ve Batı farklı düşmanlarla karşılaşıp farklı güzergâhlar izlemeye başlarken, ilk gerçek "Bizans" imparatoru olarak kabul edilir.

393-423 HONORIUS (BATI)

Son of I. Theodosios'un oğlu, sarayı Milano'dan Ravenna'ya taşır.

406 Roma kuvvetleri Britanya'da çekilir.

410 Roma Alaric önderliğindeki Gotlar tarafından yağmalanır.

408-50 II. THEODOSIOS

Arkadios'un oğlu ve saltanatının büyük bölümünü Konstantinopolis'te geçirir; şehir artık tartışmasız bir biçimde Doğu İmparatorluğunun başşehri haline gelmiştir. Yeni forum ve sarnıçlar yanında Theodosios Surları da inşa edilir. Ayrıca surların ötesinde doksan altı gözetleme kulesiyle şehrin savunması güçlendirilir. 413 yılında büyük oranda bitirilen bu surlar sonraki 1000 yıl boyunca şehrin ana savunma hattı olarak kalır.

425 Forum Tauri yakınına bir üniversite kurulur.

429 Vandallar Kuzey Afrika'yı alır.

431 ve 449 Ephesus Konsilleri (yalnızca 431 yılındaki resmi olarak kabul edilmiştir; ikincisi eşkıya konsili, latrocinium olarak adlandırılır); Meryem, Theotokos ilan edilir.

425-55 III. VALENTINIAN (BATI)

Honorius'un yeğeni, gaspçı İoannis'i alaşağı eder.

451 KHALKEDON KONSİLİ

455 Roma Kuzey Afrika'dan gelen Vandallar tarafından yağmalanır.

450-7 MARKIANOS

Theodosia hanedanıyla Arkadios'un kızı Pulcheria aracılığıyla evlilik ittifakı kurar. Doğu Ortodoks Kilisesi tarafından aziz olarak tanınır. Hun Attila'ya haraç vermeyi reddeder.

457-74 I. LEON

Theodosios hanedanının parçası olmayan, askeri bir şahsiyettir. Latinceye karşı olduğundan devlet işlerinde Yunanca kullanır.

467-72 ANTHEMIOS (BATI)

Vizigotlar ve Vandalları bastırma girişiminde bulunur ancak başarılı olamaz ve Got asıllı kendi generali Ricimer tarafından öldürülür.

474 II. LEO

I. Leonun torunu, tahta oturduktan on ay sonra bilinmeyen bir hastalıktan ölür. Muhtemelen kendi kocası Zenon tahta geçsin diye annesi Ariadne tarafından zehirlenir.

475-5 JULIUS NEPOS (BATI)

Yönetimini Konstantinopolis'ten belli bir destek alarak, Dalmaçya'dan yürütür. Roma Senatosu Zenon'a (Doğu İmparatoru) bir dilekçe yazarak, Romalı olmayan Odoacer'i –antik Roma'da yönetici sınıf mensubu ancak Byzantium'da bir fahri nişan olan– Patrician olarak atamasını ister; bu kabul edilir, ancak Senato da Nepos'un imparatorluk statüsünü tanır.

475-6 Basiliskos yirmi dört ay süreyle Konstantinopolis'i yönetir.

475-6 ROMULUS AUGUSTULUS (BATI)

31 Ekim 475'ten 4 Eylül 476'ya kadar iktidarda kalan gaspçı. Odoacer tarafından tahttan indirilir; bu olay tarihçiler tarafından Batı Roma İmparatorluğunun sonu ve Batı Avrupa'da Ortaçağın başlangıcı olarak kabul edilir.

474-91 ZENON

Hükümdarlığı dinsel muhalefet, özellikle de monofizit muhalifter tarafından sürekli tehdit altındadır. 482 yılında Mısır'da kiliseye yazılan Henotikon mektup belli bir düzen getirir, ancak Roma'da kilise içindeki yarılma sürer. Bir Ortodoks Hıristiyan olarak Zenon bir Isaurialı (orijinal adı Kodissa oğlu Tarasis'ti) olmakla birlikte iktidardan men edilmez. Doğu İmparatorluğunu Ostrogotlardan korurken, Odoacer'in ölümü üzerine Theodoric'i İtalya kralı olarak atar.

491-518 ANASTASIOS

Ariadne (Zenon'un dul karısı) tarafından yeni koca ve yeni imparator olarak seçilir. Bir gözü siyah, bir gözü mavi renklidir. Vergi sistemini ve Bizans darphanesini iyileştirir. Miafizitizmi destekler, yani Mesih İsa'nın hem ilahi doğaya hem de insan doğasına sahip olduğunu savunun anlayışı.

518-27 I. JUSTINIUS

Aslında okuması yazması olmayan bir domuz çobanı olan Justinius onlu yaşlardayken barbar istilasından Konstantinopolis'e kaçar, orduya katılır ve 518 yılında saray muhafızlarının komu-

tanı olur. Nüfuzunu kullanarak ve rüşvet vererek o yıl içinde imparator seçilir. 525'te Justinius senatör seçilmeye ehil sınıftan birisinin alt sınıftan bir kadınla evlenmesini yasaklayan yasayı iptal ederek, yeğeni Justinianus'un Theodora ile evlenmesinin önünü açar.

527-65 I. JUSTINIANOS

Corpus Juris Civilis'i, yani Bizans hukuk sistemini kurar. Ayasofya'yı ve Kutsal Havariler Kilisesini yeniden inşa eder. Nika ayaklanmaları onun iktidarında patlar ve başarıyla bastırılır. Perslerle Byzantium arasında, 533 yılında, ebedi barış ilan eder. 540 yılında Ravenna'yı işgal eder ve 562 yılında İtalya'nın fethini tamamlar. 529 yılında Atina'daki Platoncu Akademi kapanır. Hipodromdan yetişme sokak sanatçısı Theodora'yla evlenir; Prokopius'un *Gizli Tarih*'inde bu en çok üzerinde durulan konudur.

542 Justinianus dönemi salgını Konstantinopolis sakinlerinin yüzde 20'sini kırar.

557 Konstantinopolis'te deprem olur.

565-78 II. JUSTINUS

Başlarda monofizitlerle uzlaşmaya çalışsa da, 571'de onları infaz eder ve onlara karşı bütün din adamlarının imzalamasını istediği bir ferman çıkarır. Vakanüvisler (bugünün Türkiye ve Suriye sınırına yakın bir antik şehir olan) Dara'nın komutanın ihmali yüzünden düştüğü haberlerini aldıktan sonra 573 yılında aklını kaybettiğini yazar. İmparator olarak yönetmeye uygun olmayan Justinius emperyal rolleri bırakıp –ya da zorla el çektirilip– emekliye ayrılır; bununla birlikte, her şeyin yolunda gittiği dönemlerde (örneğin Tiberius'un Sezar olarak atanmasında olduğu gibi) arada bir kendisinden izin istendiği oluyordu.

578-82 II. TIBERIOS KONSTANTINOS

Sophia, 574'te deli kocası II. Justinius'u Tiberius'u Sezar tayin etmesi konusunda ikna etmiş ve bu ikili II. Justinius ölüp Tiberios imparator olana kadar dört yıl boyunca naip olarak ülkeyi yönetmişti. Sophia Tiberios'la evlenmeyi ve karısı Ino'yu saraydan uzaklaştıracaklarını umuyordu. Söylenenlere göre, Tiberius dost canlısı ve düşünceli bir adamdır. Diyakoz Pavlus'un yazdığına göre, bir taşın altında bulduğu hazineyi yoksullara dağıtır.

I. Justinianus'un şarap ve ekmek üzerine koyduğu vergiyi kaldırarak devlet gelirlerini de azaltır.

582-602 MAVRIKIOS

Sasani Perslerine karşı sayısız başarılı sefere katılmış mahir bir generaldir. İmparator olduktan sonra Persler ile savaşa son vermeyi başarırken, imparatorluğun Kafkasya'ya kadar genişlemesini sağlar ve barışı sürdürmek için Roma İmparatorluğunun Perslere haraç vermesini sonlandırır.

602-10 FOKAS

Tahtı zorla İmparator Mavrikhios'un elinden alır. Giderek sevilmeyen biri haline gelince, Herakleios tarafından tahttan indirilir. Sakal bırakan (Havari Julianus hariç) ilk Bizans imparatorudur.

610-41 HERAKLEIOS

Doğu İmparatorluğunda Yunancayı resmi dil yapar. 610 yılında Persler Bosphorus'a kadar gelir, ancak Konstantinopolis surlarını aşamaz.

618 Konstantinopolis sakinleri Persler Mısır üzerinden tedarik yollarını kapatınca bedava buğday hakkını kaybeder. Ardından nüfusta azalma başlar.

622 Hz. Muhammad Mekke'den Medine'ye Hicret eder.

626 Persler ve Avarlar Konstantinopolis'i kuşatır.

630 Herakleios Hakiki Haç sandığını Kudüs'e geri verir.

632 Hz. Muhammed'in ölümü.

635 "Roma topraklarından" gelmiş misyonerler Çin'e varır.

636 Müslümanlara karşı Yermük Savaşı verilir. Byzantium yenilir.

641 III. KONSTANTIN, HERAKLONAS

641 Mayısında III. Konstantin'in beklenmedik ölümü Heraklonas'ı tek hükümdar yapar. Ancak o ve Martina'nın birlikte Konstantin'i öldürdükleri dedikoduları üzerine general Valentinus'un liderlik ettiği bir ayaklanma başlar. Bu Heraklonas'ı genç yeğeni Constans'ı 641 yılında ortak-imparator olarak tanımaya zorlar.

641-68 II. CONSTANS

III. Konstantin'in oğlu olan Constans tahta çıktığında henüz on bir yaşındadır. Saltanatı döneminde güney ve doğu Bizans'ın geniş toprakları Araplara kaybedilmiştir. 648 yılında yayınla-

dığı Typos kararnamesiyle *mono-thelete* argümanları (miafizit ve monofizit yaklaşımlardan gelişen ve Mesih İsa'nın iki doğası ancak tek iradesi olduğu yaklaşımı) yasaklar. Kardeşi Theodosios'u öldürtmesi kendisinden sonra oğlu IV. Konstantin'in tahta geçmesini mümkün kılar. Batıya seyahat eder, Revanna'yı bağımsız yapmayı amaçlayarak papaları kızdırır ve suikast sonucu öldürülünceye kadar Sicilya'da, Siraküza'da ikamet eder.

yak. 655 Direkler Savaşı denen savaş olur.

668-85 IV. KONSTANTIN POGONATOS

II. Konstans'ın oğludur ve 654 yılından itibaren ortak-imparatordur. Altıncı Ekümenik Konsille birlikte *mono-thelete* tartışması son bulur. Büyük bir Arap filosu 672 yılında Konstantinopolis'e saldırır. Gemiler Kyzikos [bugünkü Erdek] merkez olmak üzere, Küçük Asya kıyılarına yayılır.

674 İlk Arap Konstantinopolis "kuşatma"sı.

680-1 Altıncı Ekümenik Konsil şehirde toplanır, bu Üçüncü Konstantinopolis Konsilidir.

685-95 II. JUSTINIANUS (İlk Saltanat Dönemi)

İmparatorluğun askeri ve idari kalkınmasına katkıda bulunur. Manicilerini şiddetle kovuşturmaya tâbi tutulması ve Ortodoks bir geçmiş olmayan popüler geleneklerin bastırılması kilise içinde bölünme yaratır. 692'de, Quinisext Konsil Konstantinopolis'te toplanır; oturumların sonucu Justinianus'u Papa I. Sergius'un tutuklanmasını istemeye mecbur bırakır, bu da Roma ve Ravenna'daki milislerin ona karşı ayaklanmasına neden olur.

695-8 II. LEONTIOS

698'de dili ve burnu kesilerek tahttan indirilir ve Konstantinopolis'te bir manastıra hapsedilir.

698-705 II. TIBERIOS

Apsimaros olan adını Tiberius'a çevirmiş, Cermen kökenli bir donanma subayıdır ve 698'de donanmasıyla vebadan kırılan Konstantinopolis'e gelir. Burada bir fraksiyonun ve kara ordusu yanında imparatorluk muhafızlarının da desteğini alır ve imparator olur. Askerleri daha sonra şehri yağmalar. Askeri yönetimi tanır. Başarılı bir askeri sefer adamı olmakla birlikte, II. Justinianus'un Blakhernae Sarayını ele geçirdiğini duyunca kaçar. Tiberios daha sonra yakalanır, sokaklarda dolaştırılır ve Kons-

tantinopolis hipodromunda Leontios ve komutanlarıyla birlikte infaz edilir.

705-11 II. JUSTINIANUS (İkinci Saltanat Dönemi)

Sürgünden döner ve Konstantinopolis üzerine yürür. Şehir kapılarından içeriye girmeyi başaramayınca terk edilmiş bir suyolundan şehre girer. Düşmanlarından intikam almayı takıntı haline getirmesi kitla halinde öldürmeleri beraberinde getirir, bu da destekçilerini kendisinden uzaklaştırır. Kendi ordusu tarafından öldürülür.

711-13 PHILIPPIKOS BARDANES

Aslında adı Vardanes olan bir Ermenidir ve İmparator III. Tiberius tarafından taht iddiası nedeniyle Kefalonya'ya sürgün edilir. II. Justinianus 711 yılında Kırım'daki (Kherson) bir ayaklanmayı bastırması için onu gerir çağırır. Ancak Khersonlular onu imparator ilan eder. Gemileriyle Konstantinopolis'e gelir ve Justinianus ve aile üyelerini öldürür. Mono-thelete sapkın görüşü savunan Philippikos Üçüncü Konstantinopolis Konsilini gösteren bir resmin saraydan atılmasını emreder ve bu konsil tarafından lanetlenen kişilerin itibarlarını iade eder. Bu yüzden Papa Konstantin 712'de onu imparator olarak tanımayı reddeder. 713'te, askeri darbe yaparak Philippos'u tahttan indirip gözlerine mil çeker ve yerine onun birinci sekreteri Artemios'u II. Anastasios olarak tahta geçirir.

713-15 II. ANASTASIOS

Tahttan feragat edip Thessaloniki'de bir keşiş olarak yaşaması için ikna edilir. 720 yılında tahtını yeniden ele geçirmeye çalışır ancak III. Leon tarafından infaz edilir.

715-17 III. THEODOSIOS

Rodos seferinden dönen askerler, Theodosios şehre girene kadar, Konstantinopolis'i altı ay süreyle kuşatır. Konstantinopolis Patriği Germanus'un araya girmesiyle, Anastasios tahttan feragat eder.

717-18 Konstantinopolis'in Araplar tarafından kuşatılması

726 Minos (Thera) Patlaması

717-41 ISAURIYALI III. LEON

Bütün imparatorluk çapında toplanan vergilerle Theodisios

surları baştan sona yenilenir. Araplar 718 yılında Konstantinopolis kuşatmasına son verir.

741-75 V. KONSTANTIN KOPRONYMOS

İkona-kırıcı. Şehir içinde barikat kuran Armeniac Theme [Bizans'ın kuzey doğu eyaleti] *strategos*u ya da valisi olan kayın biraderi Artabasdos'un saldırısına uğrayan Konstantin, Konstantinopolis'i kuşatmak zorunda kalır. 743 yılında karşı saldırıya geçer ve Artabasdos'u yenilgiye uğratır. Sonra Artabasdos'un oğlu Niketas'ı da alt eder ve şehre girer. Lombardlar 751 yılında Ravenna'yı alır ve Kuzey ve Orta İtalya'daki Bizans etkisine son verir. Konstanti Balkanlar'da Bulgarlara karşı çıktığı bir seferde ölür.

762 Bağdat artık Hilafetin merkezidir.

775-80 IV. LEON

Aslında ikonofillere dair hoşgörülü bir yaklaşım sergiler ancak yönetiminin sonunda tersi bir tutuma girer. Dönek Theophanes, Leon'un Ayasofya'dan alınma değerli taşlardan bir taç giydikten sonra yüksek ateşten öldüğünü kaydeder.

780-97 VI. KONSTANTIN

Putkırıcı, annesi Irene'nin himayesinde tahta oturduğunda on yaşındadır. Ergenlik çağına geldiği 790 yılında bütün iktidarı elinde toplamaya teşebbüs ettiği için annesini hapse atar, ancak Konstantin sonra annesini affeder, metresi Theodora ile evlenince Irene bu defa tahttan indirilmesi ve kör edilmesi için muhalefetle işbirliği yapar.

787 Yedinci İznik Ekümenik Konsili.

797-802 IRENE

Naiptir ve kendisini tek başına imparatoriçe olarak kabul ettirmeye çalışır. Irene bir ikonofildir ve hem Batı Romalı hem de Karolenj imparatorlukları ile yakın ilişkiler kurmaya çalışır. Aziz Euphrosyne Manastırını kurar. 787'de ikonlara yeniden hürmet edilmesini sağlamak için Yedinci Ekümenik Konsile başkanlık eder.

802-11 I. NIKEFOROS

Vergileri artırarak orduyu güçlendirir ancak Temmuz 811'de Han Krum ile girdiği Pliska Savaşında öldürülür. Venedik, Ist-

ria ve Dalmaçya kıyıları Bizans ile Şarlman'ın büyüyen imparatorluğu arasında çekişme konusudur –Nikeforos Şarlman'la saldırmazlık anlaşması imzalar ve bu toprakları Byzantium'a yeniden kazandırır.

811 STAVRAKIOS

Babası Nikeforos'un öldüğü Pliska Savaşında ağır yaralanır ve hiçbir zaman iyileşmez. Kısa bir imparatorluk süreci vardır, çekildiği manastırda kısa bir süre sonra ölür.
Şarlman *basileus* olarak tanınır.
Bulgar Krum'un kuşatması.

811-13 I. MIHAIL

Manastır ve kiliselere devlet yardımını artırır ve Şarlman'ı *basileus* olarak tanır. Bulgarları yenilgiye uğrattıktan sonra tahttan çekilmeye zorlanır.

813-20 V. LEON

İkinci ikona-kırıcılık dönemini başlatır ve 820 yılında, Noel Gününde ordusunun başına getirdiği Mihail (II) tarafından Ayasofya'da kutsal mihrapta öldürülür.

820-9 II. MIHAIL

V Leon'a düzenlediği suikasttan sonra Amorianus hanedanı kurulur, ancak bu Slav Thomas'ın isyanına (820-3) neden olur. İsyan Krum'un oğlu Han Omurtag'ın yardımıyla bastırılır..

829-42 THEOFILOS

Son ikona-kırıcı imparator olan Theofilos imparatorluğun savunmasını güçlendirmek için, Hazarlarla birlikte Sarkel'e kale kurmak gibi adımlar atar.

842-67 III. MIHAIL

Naipleri Theodora (annesi) ve 856'da ikonlara saygıyı yeniden kurumlaştıran hadım Theoktistos'u alaşağı eder ve sonra amcası Bardas'ın etkisi altına girer. Saltanat yılları imparatorluğun savunmasının daha da güçlendirilmesine ve 860 yılında Konstantinopolis'e ilk Rus saldırısının püskürtülmesine tanıklık eder. Suikaste kurban gider.

850 Aziz Kril, Kril alfabesinin ilk hali olan Glagolitic yazıyı bulur.
860 Rus kuşatması

867-86 MAKEDONYALI I. BASILEIOS

III. Mihail'i öldürür ve Roma'yla diplomasi yolunu açmak için Ignatius'u yeniden patrik tayin eder. Güney İtalya'da Arapları mağlup eder, ancak Sıraküza'nın, beraberinde Dalmaçya ve Yunan kıyılarının ve Fırat'ın düşmesine engel olamaz.

886-912 VI. LEON (BİLGE)

870'ten itibaren eş-imparator. Üretken bir yazardır ve Justinianus Kanunlarında önemli değişiklikler yapar. Metresi Zeo Karbonopsina ile yaptığı dördüncü evlilik tepki uyandırır ve kilise hiyerarşisinde anlaşmazlığa neden olur. 902 yılında Sicilya'nın kaybedilmesi ve Tripolili Leon tarafından Thessaloniki'nin yağmalanması da dahil, Bizans topraklarına yapılan birçok saldırı onun zamanında meydana gelir ve kuzeydeki Bulgarlara haraç öder.

907 Rus kuşatması (tartışmalı).

912-13 ALEKSANDROS

I. Basileios'un üçüncü oğludur. Savurgan bir imparatordur ve Bulgar I. Simeon'a haraç vermeyi reddeder ve ardından savaşa hazırlanır.

59 VII. KONSTANTIN (PORFİROGENNETOS)

Sekiz yaşında imparator olmasıyla tektir. Amiral Romanos Lekapenos'un kızı Helena ile evlenir *De Ceremoniis* [Seramoniler Üzerine] ve *De Administrando Imperio* [İmparatorluğu Yönetmek Üzerine] de dahil birçok deneme yazmıştır. 927'de Simeon'la savaşın sona erdirilmesi onun zamanında olur.

941 Konstantinpolis'e Rus saldırısı başarısız olur.

920-44 I. ROMANOS (LEKAPENOS)

Tahttan indirilene kadar damadı Konstantin'le birlikte yönetir. Romanos'un azlinden sonra Konstantin tek başına yönetir.

959-63 II. ROMANOS

Babası Konstantin'den sonra tahta geçer ve kiliseyle bozuşma pahasına aristokrat *dynatoi*ye ("güçlü") karşı yasa çıkarır.

963-9 II. NIKEFOROS (FOKAS)

Araplara karşı birçok zafer kazanır. Toprak sahibi askerlerin sahip olabileceği asgari toprak genişliğini artırır, ancak kilise arazilerinin genişlemesine kısıtlama getirir. Karısı Theophano

ve generali (yeğeni) Yannis Çimiskes'in de karıştığı bir komploda öldürülür.

969-76 I. YANNIS CIMISKES

Patrik Polyeuktos'un desteğini kazanmak için suç ortağı Theophano'yu sürgüne gönderir. II. Nikeforos'un kilise arazilerine koyduğu sınırlamayı kaldırır ve I. Otto'yu Frenklerin *basileus*u olarak tanır.

976-1025 II. BASILEIOS (BULGAR KIRAN)

*Dynatoi*nin arazilerinin genişlemesine sınırlama getirerek, köylülerin, özellikle de askerlerin sahip olduğu toprakları korumaya çalışır ve zenginlerin yoksullaşan köylülerin ödeyemediği vergileri ödemesini emreder. Daimi bir ordu kurar ve 1018'de Bulgarları kesin yenilgiye uğratarak askerlerini belli bir oranda kör eder.

1025-8 VIII. KONSTANTIN

Araba yarışlarını politikaya tercih eder. *Dynatoi*nin baskısına dayanamayıp II. Basileios'un toprak reformunu kaldırır.

1028-34 III. ROMANOS (ARGYROS)

Konstantin'in kızı Zoe ile evlenir. Masraflı inşa projeleri başlatır ve aristokrasi üzerindeki vergileri azaltır, devlet maliyesini bozar. Öldürülür, belki de Zoe tarafından zehirlenir ya da boğdurulur.

1034-41 IV. MIHAIL (PAFLAGONYALI)

Romanos'un öldüğü gün Zoe ile evlenir. Epilepsi hastasıdır ve imparatorluğu yönetme işini ağırlıklı olarak, VIII. Konstantin ve Romanos'un bakanı olan kardeşi Yannis'e bırakır. 1037 yılında, Fatimi Halife ile otuz yıllık önemli bir barış anlaşması imzalayarak, düşmanlıkları sonlandırır.

1042 V. MIHAIL (KALAFATCI)

Yalnızca dört yıl iktidarda kalır. Üvey annesi Zoe'yi sürgüne gönderir, ancak bu hareketi hoş karşılanmaz, ayaklanma çıkar, tutuklanır ve kör edilir. Mihail sonunda kaçar ve bir manastıra sığınır.

1042 ZOE VE THEODORA

VIII. Konstantin'in kızları, iki kız kareş Senatonun istekleri doğrultusunda ortak yönetir. Kamu görevlerinin satılmasına son

vermeye ve adaleti sağlamaya çalışırlar ancak sarayda her bir kardeşin destekçileri arasında bölünme yaşanır. Zoe daha sonra Theodora'nın etkisini kırmak için Konstantin Monomakos'la evlenir.
1043 Konstantinopolis'e yapılan son Viking saldırısı.
1047 Leon Tornikios ayaklanması sırasında kuşatma.

1042-55 IX. KONSTANTIN (MONOMAKOS)
Metresi Maria Skleraina'yı saraya getirir ve burada Zoe ve Theodora'nın ardından gelecek şekilde nüfus sahibi oluşu kız kardeşleri öldüreceği dedikodularına neden olur ve ayaklanma çıkar. Konstantin *dynatoi*'ye arka çıkarak onlara vergi avantajları sağlar. 1054'te, Konstantinopolis'e gelen bir papa heyetinin ziyareti ardından, Yunan ve Roma kiliseleri bölünür (Büyük Bölünme) ve Patrik Mihail Keroularios aforoz edilir.
1054 Doğu ve Batı Hıristiyanlığı arasında Büyük Bölünme diye bilinen ayrışma.

1055-6 THEODORA
Ancak Zoe (1050) ve danışmanları Konstantin'i Nikeforos Proteuon'u kendisine vâris tayin etmesi konusunda ikna etmiş olmasına rağmen, Konstantin'in (1055) ölümünden sonra iktidar olur. Kotrolünü güçlendirir, saraydaki kişisel düşmanlarını cezalandırır ve hanesinden hadımları önemli görevlere atar.

1056-7 VI. MIHAIL
Theodora'nun vârisi olarak seçilir, ancak Makedon hanedanlığıyla akrabalığı olmadığından, hükümdarlığı üzerindeki tartışmalar sürer. General Nikeforos Bryennios'un mülkiyetinin genişlemesini kabul etmeyince askerlerin gözünden düşer. Isaakios leyhine tahttan feragat etmeye zorlanır ve bir manastırda inzivaya çekilir.

1057-9 I. ISAAKIOS (KOMNENOS)
Devletin maliyesini düzeltmeye çalışır, Macaristan Kralı I. Andreas'a karşı zafer kazanır ancak kısa bir süre sonra ağır hastalanır ve iktidarı bırakarak bir manastıra çekilir.

1059-67 X. KONSTANTIN (DUKAS)
Askeri harcamalarda kesintiye gider, bu da imparatorluğun savunmasını zayıflatır. Ordunun giderlerini karşılamak için ver-

gileri artırmaya gidince genel bir hoşnutsuzluk baş gösterir ve 1061'deki bir suikastten sağ kurtulur.

1068-71 IV. ROMANOS DIOGENES

Pozisyonunu sağlamlaştırmak için, Konstantin'in ölümü ardından bir daha evlenmemeye yemin etmiş olan Konstantin'in karısı Eudokia Makrembolitissa ile evlenir. Türklere karşı seferlerde kişisel olarak ordunun başında savaşa katılır, kamu harcamalarında kısıntıya gider, ki bu oyunların düzenlenmemesi anlamına gelir ve geniş kitleler bu durumdan hiç de memnun kalmaz. Malazgirt Savaşında Selçuklu Türkleri tarafından esir alınır ve şerefli bir şekilde serbest bırakılır. Eudokia bir manastıra kapanmaya zorlanır ve Romanos Mihail Dukas tarafından tahttan indirilir. İtalya'daki son Bizans kalesi olan Bari 1071 yılında Normanlar tarafından ele geçirilir.

1071 Nisan: Bari'nin düşmesi. Ağustos: Malazgirt Savaşı.

1071-8 VII. MIHAIL (DUKAS)

Konstantin ve Eudokia'nın en büyük oğludur. Saltanıtı süresince Bizans parası değer kaybeder. Mihail'i tahttan indirmek için birçok girişim olur ve nihayet bir manastırda inzivaya çekilmeye mecbur bırakılır.

1078-81 NIKEFOROS (BOTANEIATES)

Bir ordu generali olan Nikeforos Selçuk Türklerinin elindeki İznik'e yürüdü ve taht talebinde bulunur, daha sonra aristokrasi ve kilisenin de desteğini alır. Konumunu sağlama almak için Eudikia ile evlenmek ister ancak Alanyalı Maria ile evlenir. Nikeforos halk tarafından sevilmez, paranın değer kaybı sürer ve bu da ayaklanmalara neden olur. Kommenos hanedanı leyhine tahttan feragat eder bir bir manastıra kapanır.

1081 Robert Guiscard'ın Bizans topraklarına saldırısı.
1090 Türklerin Konstantinopolis'i kuşatması.
1095 Birinci Haçlı Seferi.

1081-1118 I. ALEKSIOS KOMNENOS

Normanlar ve Selçuklu Türklerine karşı savaşır ve Kommenos hanedanı yenilik hareketleri başlatır, mali durumu iyileştirir, toprak kaybını durdurur. Birinci Haçlı Seferi onun saltanatı döneminde gerçekleşir, sonra Papa II. Urbanus'tan Selçuklu Türklerine karşı sevaşmak için yardım talebinde bulunur.

1118-43 II. IANNIS KOMNENOS

Daha önce Türklere kaybedilen bazı kasabaları geri alır ve Sırpları, Macarları ve Peçenekleri yenilgiye uğratır.

1145-9 İkinci Haçlı Seferi.

1143-80 I. MANUEL KOMNENOS

Papayla ittifaka girer ve Fatımi Mısır'ını ve Kudüs Krallığını işgal eder. 1171 yılında bütün Bizans topraklarındaki Venediklileri hapse attırır.

1180-3 II. ALEKSİOS

Saltanat yılları (daha çocuk olduğundan naiplerin himayesi altında geçer) önemli yenilgiler ve Syrmia, Bosna, Dalmaçya, Kotyaeum ve Sozopolis gibi kayıplar yaşanır. Eş-imparatoru Andonikos'un emriyle bir yay kirişiyle boğularak öldürülür.

1183-5 I. ANDRONIKOS KOMNENOS

Fransa Kralı VII. Louis'nin kızı Agnes ile evlenir. Aristokrasinin gücünü kırmaya çalışır ve bütün mahkûmların ve sürgünlerin infazını emretmesi isyana neden olur. Normanların elindeki Sicilya Kralı Wilhelm karışıklığı fırsat bilip işgale kalkışır. Andronikos azledilir ve aşağılayıcı bir biçimde öldürülü.

1185-95 II. ISAAKIOS ANGELOS (Birinci Saltanat Dönemi)

Wilhelm'ın işgalci güçlerini yenilgiye uğratır. Ordunun giderlerini karşılamak için halka ağır vergiler dayatır, bu da Ulah-Bulgar isyanına yol açar. Isaakios bunun üzerine Bulgaristan üzerine sefere çıkar ancak kardeşi Aleksios tarafından tahttan beklenmedik bir şekilde azledilir ve gözleri kör edilerek Konstantinopolis'te hapse atılır.

1195-1203 III. ALEKSIOS ANGELOS

Isaakios'un ağabeyi. Dördüncü Haçlı Seferinde Konstantinopolis'i savunamaz ve şehirden kaçar.

1202-4 DÖRDÜNCÜ HAÇLI SEFERİ

1203 IV. ALEKSIOS VE II. ISAAKIOS (İkinci Saltanat Dönemi)

II. Isaakios'un oğlu Aleksios hapsedilen babasını serbest bırakmak için Dördüncü Haçlı Ordusunu Konstantinopolis'e yönlendirir. Kör olduğundan ve hapsedildiği sürece halsiz düştüğünden, Haçlılar Isaakios'u oğlu Aleksios'u eş-imparator tayin etmeye zorlar. Aleksios ve Isaakios Haçlılara vaat ettikleri öde-

meyi yapamaz ve şehirde kargaşa baş gösterir. İkisi de azledilir; Isaakios olayın şokunu atlatamaz, ölür; Aleksios da sonra boğulur (ya da zehirlenir).

1204 V. ALEKSIOS DUKAS MOURTZOUPHLOS
Döndüncü Haçlı Ordusuna karşı Konstantinopolis'i savunamaz.

LATİN İMPARATORLUĞU

1204-5 I. BAODOUIN
Bizans geleneğine uyarak Ayasofya'da taç giyer. Bulgar Çarı Kaloyan'a karşı Adrianopolis Savaşını kaybedince hapsedilir. Hapiste olduğu süre boyunca kardeşi Henry naip olarak yönetimi devralır. Baodouin hapse atıldıktan kısa bir süre sonra ölür, ancak nasıl öldüğü karanlıkta kalmıştır. Yirmi otuz yıl sonra Flandere'de Baodouin olduğunu iddia eden bir sahtekâr ortaya çıkar.

1205-1216 FLANDRELİ HENRY
Bulgar Kaloyan ve Boril'e, İznik İmparatoru I. Theodoros Laskaris'e karşı zafer kazanır. 1214'te Theodoros ile ateşkes yapar.

17 COURTENAYLİ II. PETER
Roma dışında taç giyer ancak Konstantinopolis'e hiç erişemez çünkü yolda Epirus'un despotu Theodoros Komnenos Dukas tarafından esir alınır. 1219 yılında bir tutsak olarak ölür.

19 FLANDRELİ YOLANDA (NAİBE)
Peter'in karısı ve Baodouin ve Henry'nin kız kardeşidir. Bulgarlarla ittifak yapar ve kızını I. Theodoros Laskiris'le evlendirir.

1219-28 COURTENAYLİ ROBERT
Epirus Despotluğu ve İznik İmparatorluğuna toprak kaybeder. İznik İmparatoru III. Yannis Vatatzes'le barış yapar, I. Theodoros Laskiris'in kızı Eudokia'yla evlenmeyi kabul eder, ancak Fransız metresi, o sırada başkasıyla nişanlı olan Neuville Leydisi ile evlenir. Leydinin amacı Robert'i Konstantinopolis dışına çıkarmaktır. Papaya sığınmak için Roma'ya kaçarken yolda ölür.

1228-37 BRIENNELİ JEAN (NAİP)
Peter ve Yolanda'nın oğlu Baudouin yönetemeyecek kadar küçük olduğu dönemde naiplik yapar. III. Yannis Vatatzes'e ve Bulgar II. Ivan Asen'e karşı Konstantinopolis'i savunur. Kudüslü Kraliçe Maria ile evliliği yoluyla aynı zamanda Kudüs Kralıdır.

1260 İznik İmparatorluğunun başarısız Konstantinopolis kuşatması.

1237-61 II. BAUDOUIN

Yannis'in kızı, Brienneli Maria ile evlenir. Para bulmak için Dikenli Haç gibi kutsal emanetleri satar. Hükümranlığı sırasında Bizans İmparatorluğu öz olarak 35.000 kişinin yaşadığı Konstantinopolis şehriyle sınırlı bir hale gelir. VIII. Mihail Paleologos şehri ele geçirince Baudouin kaçar.

İznik İmparatorluğu: I. Theodoros Laskaris (1208-21), III. Yannis Vatatzes (1221-54), II. Theodoros Laskaris (1254-8), IV. Yannis Laskaris (1258-61).

BİZANS İMPARATORLUĞUNUN YENİDEN TESİSİ

1259-82 VIII. MIKHAIL PALEİOLOGOS

Şehri 1261 yılında yeniden ele geçirince Konstantinopolis'te Bizans adetlerini geri getirir, kiliseleri ve kamu binalarını tamir ettirir; şehrin nüfusu 700.000'e yükselir. 1274'teki İkinci Lyon Konsili Roma ve Bizans kiliselerinin birliğini tesis eder.

1282-1328 II. ANDRONIKOS PALEOLOGOS

Mali durumu düzeltmek için vergileri yükseltir ve donanmayı lağveder. Osmanlı Türklerine topraklar kaybeder ve Bulgar Theodor Svetoslav'a mağlup olur. Torunu III. Andronikos tarafından çekilip bir manastıra kapanmaya zorlanır.

1328-41 III. ANDRONIKOS

Donanmayı yeniden kurar. Osmanlı Sultanı Orhan'dan İznik adını almış, Nicaea'yı geri almayı başaramaz; ancak Epirus, Tselya ve Khios'u kurtarır.

1331 Nicaea Osmanlıların eline geçer.

1341 Osmanlılar Khrysopolis'i alır.

1341-7 V. YANNIS PALEOLOGOS (Birinci Saltanat Dönemi)

Dokuz yaşındayken babasının yerine geçer, ancak daha önce eş-imparator olarak taç giymemiş ve vâris olduğu ilan edilmemiştir; bu yüzden naipler (annesi İmparatoriçe Anna, Patrik Kalekas ve Aleksios Apokaukos) ve babasının yardımcısı Yannis Kantakouzenos arasında iç savaş patlak verir.

1347-8 Konstantinopolis Kara Ölümün pençesine düşer.

1347-54 VI. YANNIS KANTAKUZENOS

İç savaştaki zaferi sonrasında ortak-imparator ilan edilir ama V. Yannis çok genç olduğundan, aslında tek başına iktidara hâkim olur. Cenevizlere yenilir, Osmanlı Türkleriyle ittifak yapar. V. Yannis tarafından tahttan indirilince bir manastıra çekilir.

1354-91 V. YANNIS PALEOLOGOS (İkinci Saltanat Dönemi)

Avrupa'yı dolaşarak Osmanlılara karşı yardım arayışına girer. 1376'da Sultan I. Murad'dan yardım alan oğlu IV. Andronikos tarafından (üç yıl için) ve 1390'da da torunu VII. Yannis tarafından (beş yıl için) tahttan çekilmeye zorlanır. Konstantinopolis'te Altın Kapıyı güçlendirir, ancak Yannis'i oğlu Mikhael'i elinde tutan Sultan I. Bayezid'in emriyle yaptığını yıkmak zorunda kalır.

1372-3 Bizans imparatorları Osmanlıların uydusu haline gelir.

1376 Konstantinopolis'in Osmanlı Türklerinin desteğiyle IV. Andronikos Paleologos tarafından otuz iki gün kuşatılması.

1376-9 IV. ANDRONIKOS

1390 VII. YANNIS

Dedesini tahttan indirir, ancak Venedik Cumhuriyetinden destek alan amcası Mihail tarafından tahttan indirilir.

1396-1402 Şehrin Osmanlılar tarafından ilk kez ablukaya alınması.

1422 Şehrin Osmanlılar tarafından ilk büyük çaplı kuşatılması.

1391-1425 II. MANUEL

Ölümü üzerine babası V. Yannis'in tahtına geçer. 1394'te Sultan I. Bayezid'in kuşatmasına karşı Konstantinopolis'i savunur ve Osmanlılara karşı yardım bulmak için Avrupa saraylarını dolaşır. İngiltere'yi ziyaret eden tek Bizans imparatorudur ve orada Eltham Palace'ta kalır. Çok sayıda mektup, şiir ve deneme yazar.

1425-48 VIII. YANNIS

1439'da Osmanlılara karşı Papa IV. Eugene'nin desteğini almak için Yunan ve Roma kiliselerini birleştirmek niyetindedir.

1439 Yardım bulmak için çaresizce çırpınan Bizans İmparatoru Floransa Konsilinde Papalığın hâkimiyetini onaylar.

1449-53 XI. KONSTANTİN

Şehri savunurken ölür ve Konstantinopolis ve geriye kalan Bizans toprakları Sultan II. Mehmed'in eline geçer.

OSMANLI İMPARATORLUĞU

1453-81 II. MEHMED

Yirmi bir yaşındayken Konstantinopolis'i (artık Kostantiniyye ya da İslam-bol olarak da adlandırılır) fetheder ve geriye kalmış son Bizans özgür birimleri de 1461 yılında yok olur. Kendisini Roma İmparatoru olarak ilan eder. 1459 yılında Topkapı Sarayının inşası başlar. 1444-6 ve 1451-3 tarihleri arasında Edirne'de de Sultandır.

1492 Gırnata'nın düşüşü; El-Endülüs'ten (Müslüman İber yarımadası) Yahudiler ve Müslümanlar Kostantiniyye'ye sığınır.

1481-1512 II. BAYEZID

1509 yılında Kostantiniyye depremde yerle bir olur. Bayezid İspanyol Engizisyonundan kaçıp gelen sığınmacılara kapılarını açar.

1512-20 I. SELİM

1517 yılında Mısır'ı fethi sonrasında şehirde kendisini resmen "İslam Halifesi" ilan etmiş ilk hükümdardır. Danışmanlarından birçoğunu öldürttüğü için "Selim'e vezir olasın" bedduasına esin kaynağı olur.

1520-66 I. SÜLEYMAN "MUHTEŞEM"

İmparatorluk kanunlarını koyar; toplumda, eğitimde, vergilerde ve ceza yasasında değişiklikler yapar. Yedi yaşından beri Topkapı Sarayında eğitim alır. İmparatorluk çapında, ama özellikle de İstanbul'da kültürel gelişmelere öncülük eder.

1522 Osmanlılar Rodos adasına saldırır.

1529 Başarısız Viyana kuşatması.

1537 Süleyman Burint'e donanma gönderir.

1544 Pierre Gilles, Fransa Kralı için elyazmaları bulmak için İstanbul'dadır.

1571 Osmanlılar İnebahtı Savaşını kaybeder.

1566-74 II. SELİM

17 Şubat 1568 tarihinde İstanbul'da Kutsal Roma İmparatoru II. Maksimilian'la bir anlaşma imzalar; bu anlaşmaya göre, Kutsal Roma İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğuna her yıl 30.000 duka altını ödeyecek ve Moldovya ve Eflâk-Boğdan'da Osmanlı hâkimiyetini tanıyacaktır.

1574-95 III. MURAD

Beş kardeşini boğdurarak tahta oturur. I. Elizabeth'in İspanya'sıyla birlikte ortak askeri operasyonlar yapar. Bütün saltanatı boyunca Kostantiniyye'de kalır ve herhangi bir sefere katılmaz.

1595-1603 III. MEHMED

On dokuz kardeşi ve üvey kardeşi sağır dilsiz cellatlar tarafından boğulur. Şehirde ve bütün imparatorlukta sanatsal faaliyetlere desteği keser. Komnenos ailesinden bir Bizans prensesiyle evlenir.

1603-17 I. AHMED

Kardeş katli uygulamaz ama küçük kardeşini imparatorluk sarayı içinde bir Kafese kapatır. İyi bir şairdir ancak görsel sanatları desteklemez. Sultanahmet Camiini inşa ettirir ve bu caminin duvarları dışındaki anıtmezara gömülür.

1617-I8 I. MUSTAFA (Birinci Saltanat Dönemi)

Ahmed'in ölümüne kadar Kafeste kalmıştır ve bu onda aşırı paranoyaya neden olur. 1618'de tahttan indirilir.

1618-22 II. OSMAN

İyi eğitim almıştır ve on dört yaşında tahta geçer. Yedikule'de boğularak öldürülür.

1622-3 I. MUSTAFA (İkinci Saltanat Dönemi)

1623'te yeniden tahttan indirilir ve annesinin çabaları sonucunda sakin bir emeklilik geçirmesine izin verilir.

1623-40 IV. MURAD

On bir yaşında tahta geçer, başlangıçta annesi Valide Kösem Sultanın etkisi altındadır. Ancak 1632 yılında mutlak hâkimiyet kurar. Kostantiniyye'de alkolü, tütünü ve kahveyi yasaklar ve kullananların ölümle cezalandırılabileceği bir yasa koyar. Mimari programlara bütçe ayırır.

1638 Bağdat Murad'a teslim olur ve sonuçta Ortadoğu'da bugün bile geçerli bölünmeler ortaya çıkar.

1640-8 İBRAHİM "DELİ"

O da Kafeste yetişmiştir ve garip huylarıyla ve saray yönetimi ve Harem üzerindeki etkisiyle meşhurdur. Kıyafet değiştirerek Kostantiniyye pazarlarını dolaşır ve sadrazamdan gördüğü so-

runları halletmesini ister. 18 Ağustos 1648'de Topkapı Sarayında öldürülür.

1645 Osmanlı orduları Girit'i işgal eder ve 1646 yılında batı bölgesini ele geçirir.

1648-87 IV. MEHMED

Altı yaşında tahta geçer ancak yönetimi sadrazamına teslim eder. Edirne Sarayında ölür ve şehirde annesinin camiinin avlusuna gömülür.

1683 Viyana Kuşatması

1687-91 II. SULEYMAN

Sırbistan içlerinde Avusturya ilerleyişini durdurur. Edirne Sarayında ölür.

1691-5 II. AHMED

Salankamen Muharebesinde yenilerek, Osmanlıların Macaristan'dan çekilmesine neden olur. Edirne Sarayında hastalıktan bitkin düşüp ölür.

1695-1703 II. MUSTAFA

1699 Karlofça anlaşmasıyla 1683-97 Avusturya-Osmanlı savaşı sona erer ve bu Osmanlı İmparatorluğunun büyük çöküşünün başlangıcıdır. Mustafa 1703'te tahttan feragat eder ve Topkapı Sarayında ölür.

1703-30 III. AHMED

Saltanatının 1718-30 tarihleri arasındaki dönemi Lale Devri olarak bilinir. Neo-klasik tarzlarda bir kültürel Rönesans ancak Türk tarih yazımı bu dönemi bir dekadans çağı olarak, Ahmed'i de müsrif bir sultan olarak tasvir eder. Patrona Halil (Ahmed'in sosyal reformlarına karşı olan) Yeniçerileri ve bir grup Kostantiniyye halkını saraya karşı ayaklandırır. Ahmed sadrazamının boğularak öldürülmesine rıza gösterir ve sonra kendisi de gönüllü olarak Topkapı Sarayındaki Kafese çekilir ve altı yıllık Kafes hayatının ardından ölür.

1727 Arap harfleriyle ilk matbaa kurulur.

1730-54 I. MAHMUD

İsyancılar ve saray tarafından sultan olarak tanınır, Halil'in katlini buyurur ve Yeniçeri isyanını etkili bir biçimde bastırır.

1730-40 Şehirde yeni isyanlar patlak verir.

1754-7 III. OSMAN

Nevi şahsına münhasır bir karakterdir, müzikten ve kadınlardan hoşlanmadığı rivayet edilir, huzurunda hem kadınların hem de müziğin bulunmasını istemez. Gayrimüslimlere karşı hoşgörüsüzdür; şehirdeki Hıristiyanlar ve Yahudiler dinlerini belirten bantlar takmaya mecbur bırakılır.

1757-74 III. MUSTAFA

Orduyu ve imparatorluk idaresini modernize etmek ister. İç istikrarsızlıklar ve kaynak yokluğu yüzünden başarılı olamaz.

1774-89 I. ABDÜLHAMİD

1782 yangınında itfaiyenin başına geçer. Kostantiniyye'de ilk Deniz Mühendislik Okulunu açar. Bilgili ve dindar bir adamdır. Veli olarak adlandırılır. Şehrin içinde, Bahçekapı'da inşa ettirdiği türbesine gömülür.

1789-1807 III. SELİM

İstanbul'a Avrupa-tarzı ordu eğitimi getirir. Yüksek eğitim kurumlarının sayısını artırmak da dahil dahili reformlar yapar. Yeniçeriler tarafından hapsedilmesi ardından suikaste kurban gider.

1793 Osmanlılar Londra'da ilk elçiliği açar.

1803 Vahhabi (Selefi) Mekke'ye saldırır.

1807-8 IV. MUSTAFA

Eğitime önem vermez. Yönetimi Kostantiniyye'de ayaklanmalara sahne olur (bu sırada III. Selim hâlâ hayatta, hapistedir). Reform yanlısı Bayraktar Mustafa Paşa III. Selim'i tahta geçirmek için orduyla şehre doğru harekete geçer. Mustafa Selim'in ve kuzeni Mahmud'un öldürülmesi emreder. Yalnızca Selim öldürülür.

39 II. MAHMUD

Suikast girişiminden sağ kurtulur ve isyancılar Mustafa'yı tahttan indirince hükümdar olur.

1826 Yeniçer Ocağını lağveder.

1832 Konstantinopolis Antlaşması ile Yunan bağımsızlığı tanınır.

1839 İstanbul içinde modernleşmeyi kolaylaştıracak olan Tanzimat reforları başlar. Mahmud Kostantiniyye merkezli donanmaya ilk buharlı gemiyi kazandırır. Reformlar 1871-6'ya kadar sürür.

1839-61 I. ABDÜLMECİD

Avrupa eğitim sistemini kabul eder. Gayrimüslim ve Türkleri Osmanlı toplumuna entegre etmek için yasalar ve reformlar gündeme getirir. Kırım Savaşında Britanya ve Fransa ile ittifak yapar; savaşın sonunda toplanan Paris Kongresi Osmanlı İmparatorluğunu Milletler Ailesinin bir parçası olarak tanır. Her Cuma halkın sorunlarını şahsen dinlemek için "kabul günleri" düzenleyen sultanlardan biridir. Kâğıt banknotlar bastırır, gayrimüslimlerin orduya alınmasına imkân sağlar ve homoseksüelliği suç olmaktan çıkarır.

1854-6 Kırım Savaşı.

1859 Abdülmecid kendisine suikast düzenleyenleri affeder.

1861-76 I. ABDÜLAZİZ

Konstantinopolis'te ilk demiryolu hattını ve Sirkeci İstasyonunu (Şark Ekspresinin son durağı) inşa eder. İstanbul Arkeoloji Müzesini kurar. 1875 yılında Universal Postal Union'a [Evrensel Posta Birliği] kurucu üye olarak katılır. Klasik müzik besteleri yapar ve annesinin himayesinde Pertevniyal Valide Sultan Camiinin inşaatını tamamlar.

1875 Osmanlı devleti iflas eder.

V. MURAD

Akli dengesi yerinde olmadığı (muhtemelen uydurma) gerekçesiyle tahttan indirilir.

1876-1909 II. ABDÜLHAMİD

Hükümet kaynaklı katliamlar da dahil gerileme dönemi. Abdülhamid Hicaz Demiryolu projesini başlatır, nüfus düzenlemesi yapar ve basın üzerinde kontrol kurar. Jön Türk Devrimi ardından tahttan azledilir.

1909-18 V. MEHMED

1908 Jön Türk Devrimi ve 1913 Babıâli darbesi sonrasında devletin kontrolü Üç Paşanın (Enver, Talat ve Cemal) eline geçer ve bu yüzden Mehmed'in yönetimi semboliktir. Yine de 1914'te İtilaf Devletlerine karşı cihat ilan eder. İstanbul'da antik Eyüp semtinde gömülüdür.

1918-22 VI. MEHMED

1920'de, temsilcileri Osmanlıların Anadolu üzerinde kontrolüne son veren ve Hicaz Krallığını ayrı bir devlet olarak tanıyan Sevr Ant-

laşmasını imzalar. 1920'de kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Mehmed'in yönetimini kabul etmez. 1922'de Konstantinopolis'ten kaçar ve 1926 yılında İtalya'da San Remo'da ölür, Şam'da Tekkiye Camiinde gömülüdür.

1922-4 II. ABDÜLMECİD

Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Halife seçilir. Konstantinopolis'te yerleşiktir ancak 1924 yılında ailesiyle birlikte sürgüne gönderilir. Tanınmış bir sanatçı olur ve 1944 yılında Paris'te ölür.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ

1923-38 MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanıdır. Türkiye'de reformlar yapmaya ve modernleşme faaliyetleri yürütmeye çalışır. Kendisine Atatürk unvanı verilir. Cumhuriyette Konstantinopolis resmi olarak "İstanbul" adını alır.

EK

ÖTEKİ ROMA İMPARATORLUKLARI

Karolus serenissimus Augustus a Deo coronatus magnus pacifi cus imperator Romanum gubernans imperium (Şarlman, Tanrı tarafından taç giydirilen en yüce Augustus, hüküm süren Roma İmparatorluğunun büyük, barışçıl imparatoru)

Kutsal Roma İmparatoru olarak taç giydikten sonra Şarlman'ın kullandığı unvan

İsimler önemlidir; ve uluslararası algı bakımından İstanbul'un, MS 4. yüzyıldan sonra, Yeni Roma olması önemliydi. Ancak 9. yüzyılda, Kutsal Roma İmparatorunun taç giymesiyle birlikte artık bir meydan okuma söz konusu olmuştu. MS 812 yılında, Aachen'de, Şarlman resmi olarak *basileus* olarak tanınmıştı. Tartışmaya açıktır; ancak Roma'nın yükseliş ve düşüşünü, bir barbarın baltasını indirdiği yerde ya da Gibbon'un sayfalarında değil, işte tam burada, bugün Almanya'nın en batıdaki şehri olan bu küçük yerleşim yerinde aramak gerekiyor. Papa III. Leon, Şarlman'a tacını giydirmişti ve bir Bizans Kutsal Roma İmparatoriçesi bulanabilirdi: Konstantinopolis'ten Eirene kimseden yetki almadan kendi başına yönetiyordu ve Şarlman'a bir evlilik teklifi gönderilmişti. Ancak Eirene tahttan indirilmiş ve teklif ciddi olarak ele alınmadan önce sürgüne gönderilmişti: O birlik, Bizans ve Frenk İmparatorluklarının birliği, Doğu ve Batı dinamiklerini oluşturduğu gibi, Avrupa'nın ve Yakındoğu'nun hikâyesini de yeniden yazabilirdi. Şarlman öldüğünde, ismini bilmediğimiz bir rahip şöyle ağıt yakıyordu ardından:

> Güneşin batı kıyılarına doğduğu topraklarda, insanlar feryat figan ağlıyor... Frenkler, Romalılar, bütün Hıristiyanlar üzüntü ve büyük bir endişe içinde inliyor... yaşlı ve genç, muhterem soylular, hepsi Sezarlarının kaybına

yanıyor... dünya Şarl'ın ölümüne yanıyor... Oh, Mesih İsa, göklerdeki yurdu yöneten sen, krallığında Şarl'a huzurlu bir yer ihsan eyle. Eyvahlar olsun biçare bana.

Ve Şarlman'ın ölümünden sonra Roma tahtının başka talipleri de çıkacaktı.

Byzantium fikrinin menzili, Bulgaristan'daki, harabe halde bulunan Preslav şehrinde çok kesin olarak gösteriliyor. I. Simeon (893-927 yıllarında ülkeyi yönetmiş Bulgar Simeon) on üç yaşından itibaren Konstantinopolis'te eğitim görmüştü; akıcı Yunanca konuşuyordu ve Aristoteles'in felsefesini ve Demoshenes'in retoriğini öğrenmişti. Taklidin en üst övme biçimi olduğunu söylerler: Böylece Simeon, Preslav'daki manastırına döndükten sonra, bu başşehri "yeni" Konstantinopolis olarak geliştirmişti; yüzlerce yıl sonra bu yerleşim yerindeki köye Yeski Stambolchuk (Eski Stamboul) adı verilecekti. Burada kubbeli kiliseler, değerli mozaikler ve Yunan aforizmalarıyla süslenmiş şahane ithal sanat eserleri vardı.

Ancak sonra Simeon onu besleyen eli ısırmıştı. Bulgar mallarının eskiden pazarların yeri olan Konstantinopolis'te değil de Thessaloniki'de satılacak olmasına ve bu yüzden daha fazla vergi ödemelerine ve Bulgarlara Konstantinopolis'ten düzenli olarak ödenen haracın ödenmemesine öfkelenen Simeon, Bizans topraklarına karşı sürekli saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Şehir surları dışında kaşlarını çatmış beklerken Blakernia'daki saraya bir heyet göndermişti; bazı kaynaklar Simeon'un patriği kendisine taç giydirmeye zorladığını anlatır. Burada kendini açığa vuran psikolojik bir hamle vardır: Bulgar, mezun olduğu okulu hor görüyor olabilirdi; ancak yine de patriğin kendisini takdis etmesine can atıyordu. Kendini Çar –elbette "Sezar"dan türeme bir unvan– ilan eden Simeon'un (engellenmiş) hayat boyu tutkusu Konstantinopolis'in kendisini almaktı. Sözde Romalıların İmparatoru topraklarını genişlettiği ve Bulgar Ortodoks Kilisesinin ana-şehirden bağımsızlığını ilan ettiği için mutlu olacaktı.

Bu süre zarfında İslam sanatı (tek başına olmasa da) ağırlığını kutsal yazının gücüne verirken –bu erken dönemden kalma şahane hat örneklerinden her gün bir yenisi ortaya çıkıyor–[1] Ortodoks Kilisesi, Kiril alfabesi olarak bilinen kendi özel yazı biçimini geliştirmişti. Aziz Kril (yak. MS 826-69), erkek kardeşi Methodios

1 Blair ve Bloom (ed.) (2012).

ile birlikte –ikili "Slavların Havarileri" olarak bilinir– 1980 yılında Papa II. John Paul tarafından Avrupa'nın koruyucu azizleri ilan edilecekti. Kril hayatının büyük bir kısmını Konstantin adıyla geçirmişti (ölümünün yakın olduğunun farkına varınca bir rahip olan Konstantin Kril adını almış ve bu adla yalnızca elli gün yaşamıştır) ve politik bir hamle olarak ve gerek Hıristiyanlığı gerek Bizans etkisini Konstantinopolis'in baş düşmanı Slavlar arasında yaymak için daha sonra Kril alfabesine dönüşecek olan Glagolitik alfabeyi yaratmıştı. İmparatoriçe Theodora'nın erkek kardeşi Bardas, Kril ve kardeşi Methodios'un bu misyonlarını desteklemiş ve örneğin Magnaura Üniversitesini kurarak (Arapçaya ve Aramiceye hâkim Kril, Abbasi Halifesi el-Mütevekkil ile ilahiyat tartışabiliyordu) uzun vadeli eğitim programları başlatmıştı. Kril Hazarların Museviliğe dönmelerinin önüne geçecek ve daha sonra Konstantinopolis'te felsefe profesörü olacaktı. Bu adamların hayatları çok canlıdır ve Konstantinopolis'in kültürünün etkisinin hızla, çok geniş bir alana yayıldığının elle tutulur örnekleridir bunlar.

2013'ten itibaren bir avroluk kâğıt paralar üzerinde görülen Kril alfabesinin kullanılışı, eskiden olduğu gibi bugün de politik anlam yüklüdür.[2] 2015 yılında Bulgaristan Başkanı Rosen Pelvneliev Moğolistan'daki Bulgar Milli Anıtının açılışında yaptığı konuşmada şöyle diyordu:

> Bugün alfabemiz, yalnızca Bulgarlara ve Moğollara değil, Ruslar, Belaruslar, Sırplar ve daha birçokları dahil, 50'den fazla millete aydınlanma ve bilgi getiriyor. Biz Bulgarlar gururluyuz; çünkü biz değerli katkımız, Kril ve Methodios Kardeşlerin eserinin korunduğunu ve Kril alfabesinin dünyaya yayıldığını görüyoruz.[3]

MS 1018 civarında, Konstantinopolis'in Makedon hükümdarı II. Basileios Bulgaristan topraklarının tamamını Simeon'un soyundan gelenleri takiben iktidara geçmiş Cometopuli hanedanından geri almıştı. Rivayete göre, 1014 yılında, 15.000 Bulgar askerini esir aldıktan sonra, Basileios her yüz askerden doksan dokuzunun gözlerini oyar, yüzde bir içinde kalan kişinin de tek gözünü oymuştu; böylece almıştı tek göz kör asker arkadaşlarını imparatorları Samuel'e geri götürebilecekti. Tam fotoğraflık bir

---

2 Dikov (2015) ve http://www.euractiv.com/euro-finance/cyrillic-alphabet– appearance-eur-news-516974.

3 Dikov (2015).

manzaraya ve kurbağalar vıraklarken bir tür peri masalı mükemmelliğine eriştiği için ayrı bir şöhrete sahip kraliyet mavisi Ohri Gölüne tepeden bakan şatosunda otururken İmparator Samuel'in kulağına korkunç bir ses çalınmıştı, feryat figan içinde düşe kalka geri dönen kör ordunun sesiydi bu. Uğradığı şaşkınlık ve dehşet yüzünden Samuel'e inme indiği anlatılır. İmparator birkaç gün içinde ölür. Dört yıl sonra Bulgaristan artık Bizans'ın elindedir.

Bu arada, komşu Macaristan'da ortaya çıkarılan yeni arkeolojik kanıtlar, Konstantinopolis'ten gelen misyonerlerin faaliyetinin bir sonucu olarak Macarların din değiştirmesi, Aziz Stephen'in 1000 yılı civarındaki kapsamlı misyonerlik çabaları öncesinde gizlilik içinde olup bitmişti.[4] Macarların Gog ve Magog'un Halkı olduğu ve "ateşe taptığı" söyleniyordu; ancak Karpatlar bölgesindeki pagan mezarlarında ortaya çıkarılan belli sayıdaki Doğulu Ortodoks –haçları birilerinin ya da bir şeylerin –bir kişi ya da bir fikir– bu ruha tapınan topraklara sızmış olduğunu gösteriyordu. Örneğin İbrany'de, bir genç kız son yolculuğuna hem boynunda asılan bir hayvan dişi kolyesi hem de bir haçla birlikte uğurlanır. Sanki burada etkili olan gizil bir güç var; belki ebeveyn gücü: Anne ya da baba ya da kabilenin büyükleri gelecek kuşağın (çünkü gençlerin mezarlarında sıklıkla haçlar bulunur) bir Hıristiyan olarak, ölümden sonraki hayatında daha iyi bir şansa sahip olmasını istiyor olabilir. Bu eğilimin başlangıcı bir gerdanlık, sonucu ise bir millet olmuştur. Dolayısıyla yörenin içkileri *Unicum* ve *palinka*nın ateşlediği çılgın bir Macar Milli Günü kutlamasında, Budapeşte köprüleri balonlar, kurdeleler ve haçlarla süslenmiş, bir şenlik havası içinde, Aziz Stephen halkına Hıristiyanlığı getiren kişi olarak onurlandırılırken, bir anlığına durup çok daha önce, neredeyse kesin olarak Byzantium kaynaklı kutsal görevlerinden aldıkları manevi güçle sessizce aynı amaç için bu topraklara gelmiş isimsiz Macarların da hakkını teslim etmeyi unutmamalıyız.

İstanbul'un etkisini ve gücünü arıyorsak şayet, çok diyar gezmeliyiz.

---

4 Bkz., Salamon, Woioszyn, Musin ve Spehar'taki tartışmalar (2012), özellikle Bollok. 131-44.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

AGATHIAS, *Histories*

AGATHIAS SCHOLASTICUS, 'On a House Situated on a Hill in Constantinople'
W. R. Paton (çev.), *The Greek Anthology*, Epigram 654, Loeb Classical Library. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1917, güncellenmiş baskı 1960.

AHMAD IBN-JABIR AL-BALADHURI, *Kitab Futuh al-Buldha*
P. K. Hitti (çev.); F. C. Murgotten ((çev.),), *'Al-Baladhuri: The Battle of the Yarmuk (636) and After' in The Origins of the Islamic State, being a translation from the Arabic of the Kitab Futuh al-Buldha of Ahmad ibn-Jabir al-Baladhuri.* Studies in History, Economics and Public Law, LXVIII, Columbia University Press, New York, 1916 ve 1924.

AL-HAKIM, *al-Mustadrak'*

AL-MUQADDASI, *Ahs anu-t-taqāsīm fi ma rifati-l-aqālīm*
B. Collins (çev.) "Best Division of Knowledge", Reading, Ithaca Press, 2001.

AMMIANUS MARCELLINUS, *The Later Roman Empire (AD 354–378)*
W. Hamilton (çev.), Penguin, Londra, 1986.

ANNA KOMNENE, *The Alexiad*

ANONYMOUS, *Gesta Francorum et Aliorum Hierosolimitanorum*
R. Hill (çev.), Clarendon Press, Oxford, 1962.
E. R. A. Sewter (çev.), P. Frankopan'ın önsözü ve notlarıyla, Penguin, Londra, 2009.

APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica*
R. C. Seaton (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1912.

ARISTOPHANES, *Frogs*
J. Savage (çev.), Hardpress Publishing, MA, 2010.

ARISTOTLE, *Minor Works*
Hett (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge ve Londra, 1936.

ATHENAGOR AS, *Legatio and De Resurrectione*
W. R. Schoedel (çev. ve ed.), Clarendon Press, Oxford, 1972.

AUGUSTINE OF HIPPO, *Letters*
R. Eno (çev.), Catholic University of America Press, Washington, DC, 1989.

BARSANUPHIOS AND JOHN OF GAZA, *Correspondence*
F. Neyt vd. (ed. ve çev.), Editions du Cerf, Paris, 2002.
BERNOLD OF CONSTANCE, *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz*
I. Robinson (ed.), Hanover, Bournemouth, 2003.
BOETHIUS, *The Consolation of Philosophy*
V. E. Watts (çev.), Kitap 2, Makale 6. Penguin, Londra, 1969.
CALLINICUS, *Vita S. Hypatii*
G. Bartelink (ed.), *Vie d'Hypatios*, Editions du Cerf, Paris, 1971.
CASSIUS DIO, *Roman History*
E. Cary (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1927.
CAVAFY C. P., "In Church", *The Canon*, çev. Cavafy
CEDRENUS, *Compendium Historiarum*
J. Scylitzes (çev.), Parisiis: e Typographia regia, 1947.
CICERO, *De Provinciis Consularibus*
R. Gardner (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1958.
CLEMENT OF ALEX ANDRIA, *The Sacred Writings of Clement of Alexandria*
P. Schaff (çev.), (2012)
CONSTANTINE VII PORPHYROGENITOS, *De Ceremoniis Aulae Byzantinae*
J. Reisky (ed.), Bonn, 1829–30.
CONSTANTINE PORPHYROGENNETOS, *The Book of Ceremonies*
Moffat ve M. Tall (çev.), Australian Association for Byzantine Studies, Canberra, 2012.
CORIPPUS, *In Laudem Iustini Augusti Minoris*
Cameron (çev. ve ed.), The Athlone Press, Londra, 1976.
DIODOROS SICULUS, *Bibliotheca Historica*
C. H. Oldfather (çev.), 4–8. cilt, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Londra, 1989.
DIONYSIUS OF BYZANTIUM, *Anaplus Bospori: Anaplous Bosporou*
R. Güngerich, Weidmann, Berlin, 1958.
DOUK AS
I. Bekker (ed.), *Historia Byzantina*, Weber, Bonn, 1843.
H.J Magoulias, (çev.), *Decline and Fall of the Ottoman Turks*. Wayne State, Detroit, 1979.
EUSEBIUS
A. Cameron ve S. G. Hall (çev.), *Eusebius' Life of Constantine*, önsöz ve açıklamalarla, 1. cilt, Oxford University Press, Oxford, 1999.
B. P. Halsall (çev.), *Library of Nicene and Post-Nicene Fathers*, Second Series, 1. cilt, Christian Literature Co, New York, 1990.
E. C. Richardson (çev.), *Life of Constantine*, from *Nicene and Post-*

Nicene Fathers, Second Series, ed. P. Schaff ve H. Wace, 1. cilt, Christian Literature Publishing Co, Buffalo, NY, 1980.

P. Schaff ve H. Wace (ed.), *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church,* T&T Clark, Edinburgh, 1955.

EUSTATHIOS, *The Capture of Thessaloniki*

J. R. Melville Jones (çev.), Byzantina Australiensia, Canberra, 1988.

EVAGRIUS SCHOLASTICUS

E. Walford (çev.), *The Ecclesiastical History of Evagrius: A History of the Church from AD 431 to AD 594,* Samuel Bagster and Son, Londra, 1846.

GREEK POETS, THE: HOMER TO THE PRESENT

P. Constantine, R. Hadas, E. Keeley, K. van Dyck (ed.), R. Hass'ın önsözüyle, W. W. Norton & Company, New York, Londra, 2009.

GREGORY OF NAZIANUS, *De Vita Sua*

D. Meehan (çev.), *Saint Gregory of Nazianzus: Three Poems,* Catholic University of America Press, Washington, DC, 1987.

HERODIAN, *History of the Roman Empire*

E. C. Echols (çev.), *Herodian of Antioch's History of the Roman Empire,* University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1961.

HERODOTUS, *The Histories*

T. Holland (çev.), *Herodotus, The Histories,* P. Cartledge'ın (ed.) önsözüyle, Penguin, Londra, 2013.

HIPPOLYTUS, *Refutation of All Heresies*

HOMER, *The Iliad of Homer*

G. Chapman (çev.), R. Hooper'ın önsözüyle, John Russell Smith, Londra, 1888.

HOMER, *Odyssey*

JACOB OF SERUGH, *Homily 5*

C. Moss (çev.), (1935).

W. S. Davis (ed.), *Readings in Ancient History: Illustrative Extracts from the Sources,* Vol. 2: *Rome and the West,* Allyn & Bacon, Boston, 1913.

JEROME, *Letters*

W. H. Fremantle, (çev.), (1885), *Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church: Series II.* (1885). ed. P. Schaff ve H. Wace, The Christian Literature Company, New York, 1893, VI: 248–9.

JOHN CHRYSOSTOM, *In Mattheum Homiliae*

ST JOHN OF DAMASCUS, *On the Divine Images*

B. Kotter (ed.) Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1969–88.

JOHN OF EPHESUS, *Commentary*

JOHN OF EPHESUS, *Ecclesiastical History*

JOHN OF EPHESUS

E. W. Brooks (ed.), *Patrologia Orientalis, Lives of the Eastern Saints I,* Firmin-Didot, Paris, 1923.

JOHN MALALAS

E. Jeffreys vd. (çev.), *The Chronicle of John Malalas: A Translation*, Byzantina Australiensia 4, Australian Association for Byzantine Studies, Melbourne, 1986.

JORDANES, *The Origin and Deeds of the Goths*

C. C. Mierow (çev.), Princeton University Press, Princeton, 1915.

JULIAN, *The Caesars*

W. C. Wright (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1913.

JUSTINIAN, *Codex Justinianus, Corpus Iuris Civilis*

P. Krueger (ed.), Weidmann, Berlin, 1929.

JUSTINIAN, *Novels*

R. Schoell ve W. Kroll (ed.), *Novellae, in Corpus Juris Civilis*. 3. cilt, 6. basım, Weidmann, Berlin, 1954.

S. P. Scott (çev.), Cincinnati, OH: The Central Trust Company, 1932. Ayrıca bkz. J. Freely, *Istanbul: The Imperial City*, Penguin, Londra, 1998.

JUSTINIAN, *Institues*

P. Birks ve G. McLeod (çev.), P. Krueger'in Latincesiyle, *Justinian's Institues*, Duckworth, Londra, 1987.

W. H. JONES, "Anzac", *Maryborough and Dunolly Advertiser*, 1, 1906.

KRITOBOULOS, *History of Mehmed the Conqueror*

C. T. Riggs (çev.), Princeton University Press, New Jersey, 1954.

LACTANTIUS, *De Mortibus Persecutorum*

J. Creed (ed. ve çev.), Clarendon Press, Oxford, 1984.

J. Vanderspoel (ed.), University of Calgary, Alberta, 1998.

LIUTPRAND OF CREMONA, *The Embassy to Constantinople and Other Writings.*

F. A. Wright (çev.), J. M. Dent, Londra, 1993.

MARK THE DEACON, *Life of Porphyry, Bishop of Gaza*

G. F. Hill (çev.), Clarendon Press, Oxford, 1913.

MATTHEW OF EDESSA, *Chronicle*

A. E. Dostourian (çev. ve ed.), *Armenia and the Crusades: Tenth to Twelfth Centuries – The Chronicle of Matthew of Edessa*, University Press of America, Maryland, 1993.

MEHMED, SULTAN OF THE TURKS, *The Great Turks declaration of war against the Emperour of Germany, at his pallace at Adrinople, February 20, 1683*, John Mumford için G. C. tarafından basılmıştır, Londra, 1683.

MENANDER, *The Principal Fragments*

F. G. Allinson (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1921.

MENANDER THE GUARDSMAN, Fragment 19.1

R. C. Blockley, (çev.), *The History of Menander the Guardsman*, Francis Cairns, Liverpool, 1985.

MICHAEL THE SYRIAN,
M. Moosa (çev.), *The Syriac Chronicle of Michael Rabo (The Great): A Universal History from the Creation*. Syriac Orthodox Church of Antioch, Archdiocese for the Eastern United States, Beth Antioch Press, Teaneck, NJ, 2014.
MOERO OF BYZANTIUM, "The Dedicatory Epigrams"
W. R. Paton (çev.), *The Greek Anthology*, 1. cilt, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1917.
MUNTANER
R. Muntaner, *The Catalan Expedition to the East: From the Chronicle of Ramon Muntaner*, çev. R. D. Hughes, Barcino Tamesis, Woodbridge ve Barcelona, 2006.
NIKEPHOROS, *Short History*
C. A. Mango (çev.), *Saint Nicephorus (Patriarch of Constantinople)*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 1990.
NIKETAS CHONIATES, *Annals*
H. J. Magoulias (çev.), *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Wayne State University Press, Detroit, MI, 1984.
OROSIUS, *History Against the Pagans*
I. W. Raymond (çev.), *Seven Books Against the Pagans*, Columbia University Press, New York, 1936.
PASTERNAK, B., *Dr Zhivago*
M. Hayward ve M. Harari (çev.), Collins and Harvill Press, Glasgow, 1958.
PAUL THE SILENTIARY, "On a High House in Constantinople"
W. R. Paton (çev.), *The Greek Anthology* 9, Epigram 651, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1917.
PINDAR, *Pindar*
C. M. Bowra, Oxford Scholarly Classics, Oxford, 1964.
PLATO, *Phaedrus*
H. N. Fowler (çev.), Harvard University Press, Cambridge, MA, 1925.
PLINY THE YOUNGER, *Letters*
Davis, (çev. ve ed.), 1913.
PLUTARCH, *Lives volumes 1 and 2*
B. Perrin (çev.), W. Heinemann, Londra, 1914 ve 1948.
PLUTARCH, *Moralia*
PRISCUS, fr. 8 in *Fragmenta Historicorum Graecorum*
J. B. Bury (çev.), "Priscus at the court of Attila", http://faculty.georgetown.edu/jod/texts/priscus.html.
PROCOPIUS, *History of the Wars*
H. B. Dewing (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914.
PROCOPIUS, *Buildings*

H. B. Dewing (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1940.
PROCOPIUS, *The Secret History*
H. B. Dewing (çev.), Loeb Classical Library. Harvard University Press, Cambridge, MA, 1935.
P. Sarris (ed.) ve G. Williamson (çev.), Penguin, Londra, 2007.
A. Kaldellis (ed.) ve (çev.), *The Secret History: with related texts.* Hackett Publishing Company, Indianapolis, 2010.
SIDONIUS APOLLINARIS, *Epistulae,* W. B. Anderson (çev.), Harvard University Press, Cambridge, MA, 1989.
SNORRI STURLUSON, *Heimskringla: History of the Kings of Norway*
L. Hollander (çev.), University of Texas Press, Austin, TX, 1964.
SOCR ATES SCHOLASTICUS, *Ecclesiastical History*
P. Schaff ve H. Wace (ed.), *A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church,* 2. cilt: *Socrates and Sozomenus: Church Histories,* T&T Clark, Edinburgh, yeni baskı 1989.
D. Duff (çev.), *The Early Church: A History of Christianity in the First Six Centuries,* 1891.
E. Walford ve H. de Valois, *Ecclesiastical History,* Bohn, Londra, 1853.
SOZOMEN, *Historia Ecclesiastica*
W. S. Davis (ed.), *Readings in Ancient History: Illustrative Extracts from the Sources,* 2. cilt: *Rome and the West.* Allyn & Bacon, Boston, 1913.
Hartranft (çev.), *The Ecclesiastical History of Sozmenus,* Aeterna Press Londra, 2016.
SPHR ANTZES, G. *Chronicles. 16* (VII.3)
W. S. Davis (ed.), *Readings in Ancient History: Illustrative Extracts from the Sources,* 2. cilt: *Rome and the West,* Allyn & Bacon, Boston, 1913.
STEPHEN THE DEACON, *La Vie d'Etienne le Jeune par Etienne le Diacre*
M. F. Auzépy (çev.), Variorum, Aldershot, 1997.
STR ABO, *Geography*
H. L. Jones (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1917–32.
TACITUS, *Agricola*
M. Hutton ve W. Peterson (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1914.
TACITUS, *Annals*
J. Jackson (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1937.
A. J. Church ve W. J. Brodribb (çev.), Macmillan, Londra, New York. 1876.
THEMISTIUS, *Orations*
H. Schenkl, G. Downey ve A. Norman, (ed.), 3 cilt, Leipzig, 1965-74; P. Heather ve D. Moncur (çev.), *The Goths in the Fourth Century,* Liverpool University Press, Liverpool 2001.

Petavius, Aldine Press, Paris, 1684.
THEODORET, *History of the Monks of Syria*
R. M. Price (çev. ve ed.) Cistercian Publications, 1985.
THEODOSIAN, *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*
C. Pharr (çev.), *The Theodosian Code and Novels and the Sirmondian Constitutions*, The Lawbook Exchange, Union, NJ, 2001.
THEOPHANES, *Chronographia*
M. Psellus ve E. R. A. Sewter (çev.), Penguin, Londra, 1979.
THEOPHILUS OF EDESSA
R. G. Hoyland (çev.), *Theophilus of Edessa's Chronicle and the Circulation of Historical Knowledge in Late Antiquity and Early Islam*. Liverpool University Press, Liverpool, 2011.
THEOPOMPUS OF CHIOS, *Philippica*
THUCYDIDES, *History of the Peloponnesian War*
R. Warner (çev.), Penguin, Harmondsworth, 1972.
TROYES, *Arthurian Romances*
C. Carroll and W. Kibler, (çev.), (1991). Harmondsworth: Penguin.
IOANNIS TZETZES, *Antehomerica, Homerica et Posthomerica*
Tzetzes, I. Kessinga Publishing Co, Montana, 1793.
VILLEHARDOUIN, G. de, *The Conquest of Constantinople*
Jean de Joinville ve Geoffrey de Villehardouin, *Chronicles of the Crusades*, çev. M. R. B. Shaw, Penguin, Londra, 1963.
VIRGIL, *The Aeneid*
D. West (çev.), Penguin, Harmondsworth, 2003.
XENOPHON, *Anabasis*
C. L. Brownson (çev.), (1922); rev. J. Dillery (1998), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA.
XENOPHON, *Hellenica*
C. L. Brownson (çev.), Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1918.
ZOSIMUS, *New History*
J. J. Buchanan ve H. T. Davis (çev.), Trinity University Press, San Antonio, TX, 1967.
R. T. Ridley (çev.), Australian Association for Byzantine Studies, University of Sydney, Canberra, 1982.
MISCELLANEOUS
Begley, W. ve Desai, Z. (ed. ve çev.), *The Shah Jahan Nama of 'Inayat Khan*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
Bon, O., *The Sultan's Seraglio: An Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court (From the Seventeenth-Century Edition of John Withers)*, ed. G. Goodwin, Saqi, Londra, 1996.
Dankoff, R. ve Kim, S. (ed. and çev.), *An Ottoman Traveller: Selections from the Books of Travels of Evliya Çelebi*, Eland, Londra, (2010).

Georgievitz, B., *The Rarities of Turkey Gathered by One that was Sold Seven Times as Slave in the Turkish Empire* ... Londra, 1661.

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, ed. N. J. Dawood; çev. F. Rosenthal, Princeton University Press, Princeton, 1989.

Marana, G. P. *Lettters Writ by a Turkish Spy, Who Lived Five and Forty Years Undiscovered at Paris.* Londra, 1687.

Oberhelman, S. M., *Dreambooks in Byzantium: Six 'Oneirocritica' in Translation, with Commentary and Introduction,* Ashgate, Aldershot, 2008.

Rutherford H. Platt, Jr., *The Forgotten Books of Eden*, Apocryphal Press, 1926.

A True and Exact Relation of the Raising of the Siege of Vienna and the Victory obtained over the Ottoman Army, the 12th of September 1683, kitapçık, "Printed for Samuel Crouch at the Corner of Popes-Head Alley next Cornhill, 1683", *German History in Documents and Images*, 2. cilt: *From Absolutism to Napoleon, 1648–1815*. http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document. cfm?document_id=3580 [erişim tarihi 19.01.2016].

İKİNCİL KAYNAKLAR

Abulafia, D., *The Great Sea*, Oxford University Press, Oxford, 2011.

Acidini Luchinat, C. (ed.), *The Chapel of the Magi: Benozzo Gozzoli's Frescoes in the Palazzo Medici-Riccardi Florence*, çev. E. Daunt, Thames & Hudson, Londra, 1994. Ackerman, G. M., *Jean-Léon Gérôme: His Life, his Work*, ACR Edition, Paris, 1997.

Adam, J. P., *Roman Building: Materials and Techniques*, Routledge, Londra, 2001.

Adam, R., *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro in Dalmatia*, Londra, 1764.

Adler, M. N., *The Itinerary of Benjamin of Tudela.* Philipp Feldham, NY, 1907.

Ágoston, G., "The Image of the Ottomans in Hungarian Historiography", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica*, 2008, 61.1/2: 15–26.

Ahmed, A., *Journey into Islam: The Crisis of Globalization*, Brookings Institution Press, Washington, DC, 2007.

Ahunbay, M. ve Ahunbay, Z. "Recent Work on the Land Walls of Istanbul: Tower 2 to Tower 5", *Dumbarton Oaks Papers*, 2000, 54: 227–39.

Akçam, T., *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*, Picador, Londra, 2006.

Akçam, T., *The Young Turks' Crime against Humanity: The Armenian Genocide and Ethnic Cleansing in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford, 2012.

Akgündüz, A. ve Öztürk, S. *Ottoman History: Misperceptions and Truths*, IUR Press, Rotterdam, 2011.
Aksan, V. H. "Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army", *Turkish Studies Association*, 22.1(1998), s. 116–25.
Alchermes, J., "*Spolia* in Roman Cities of the Late Empire: Legislative Rationales and Architectural Reuse", *Dumbarton Oaks Paper*, 48(1994), s. 167–78.
Alexander, D., "Swords from Ottoman and Mamluk Treasuries", Komaroff, L. (ed.), *Pearls from Water, Rubies from Stone: Studies in Islamic Art in Honour of Priscilla Soucek*, 1. kısım. *Artibus Asiae* (özel sayı) 66.2(2006), s. 13–34.
Alföldi, A., "The Helmet of Constantine with the Christian Monogram", *Journal of Roman Studies* 22.1(1932), s. 9–23.
Alföldi, A., "On the Foundation of Constantinople: A Few Notes", *Journal of Roman Studies* 37(1947), s. 10–16.
Algan, O., Yılmaz, Y., Yalçın, M. N., Özdoğan, M., Sarı, E., Kırcı-Elmas, E., Yılmaz, I., Bulkan-Yeşiladalı, O., Ongan, D., ve Gazioglu, C., "Geo-archaeology of the Ancient Theodosius Harbour (Yenikapı-İstanbul): Implications to Holocene Sea Level and Coastal Changes", Geological Society of America Denver Annual Meeting'de sunuldu, 31 Ekim–3 Kasım. Geological Society of America, *Abstracts with Program*, 42.5: 29, 2010.
Allen, P. S., Allen, H. M. ve Garrod, H. W., *Opus Epistolarum Desedirii Erasmi Roterodami*, 9. cilt: *1530–1532*, Oxford University Press, Oxford, 1938.
Allen, R., *Spies, Scandals, & Sultans: Istanbul in the Twilight of the Ottoman Empire*. First English Translation of Egyptian Ibrahim al-Muwaylihi's *Ma Hunalik*. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, MD, 2008.
Altabé, D. F., *Spanish and Portuguese Jewry before and after 1492*. Sepher-Hermon Press, Inc., New York, 1983.
Alwis, A. P., "Review of Shaun Tougher, *Eunuchs in Antiquity and Beyond*", *Classical Review* 56.1(2006), s. 185–7.
Amory, P., *People and Identity in Ostrogothic Italy, 489–554*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
Anderson, F. M. ve Hershey, A. S., *Handbook for the Diplomatic History of Europe, Asia, and Africa 1870–1914.*, Ulusal Tarih Kurumu için hazırlanmıştır, Government Printing Office, Washington, DC, 1918.
Anderson, S., *Lawrence in Arabia: War, Deceit, Imperial Folly and the Making of the Modern Middle East*, Atlantic Books, Londra, 2013.
Andrewes, A., "The Generals in the Hellespont, 410–407 B.C.", *Journal of Hellenic Studies* 73(1953), s. 2–9.
Andrews, W. E. (ed.), *The Orthodox Journal and Catholic Monthly Intelligencer*, 2. cilt, Londra, 1814.

Androshchuk, F., Shepard, J. ve White, M. (ed.), *Byzantium and the Viking World,* Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala, 2016.

Angelova, D., "The Ivories of Ariadne and Ideas about Female Imperial Authority in Rome and Early Byzantium", *Gesta,* 43.1(2004), s. 1–15.

Arbel, B. "Nur Banu (c. 1530–1583): A Venetian Sultana?", *Turcica,* 24(1992), s. 241–59.

Archibald, Z. H., *Ancient Economies of the Northern Aegean: Fifth to First Centuries BC.* Oxford University Press, Oxford, 2013.

Argenti, P. P., *The Religious Minorities of Chios: Jews and Catholics,* Cambridge University Press, Cambridge, 1970.

Armstrong, G. T., "Constantine's Churches: Symbol and Structure", *Journal of the Society of Architectural Historians* 33.1(1974), s. 5–16.

Arsebük, G. "The Cave of Yarimurgaz (the Oldest Stratified Site Yet Known in Turkey)", ed. U. Magen ve M. Rashad, *Vom Halys zum Euphrat.* Ugarit-Verlag, Munster, 1996, s. 1–13.

Ashley, S., "How Icelanders Experienced Byzantium, Real and Imagined", ed. C. Nesbitt ve M. Jackson, *Experience Byzantium,* Ashgate, Farnham, 2013.

Askan, V. H., "Mutiny and the Eighteenth Century Ottoman Army", *Turkish Studies Association Bulletin* 22.1(1998), s. 116–25.

Attaleiates, M., *The History,* çev. A. Kaldellis ve D. Krallis, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2012.

Aydıngün, S., "Early Neolithic Discoveries at Istanbul", *Antiquity,* 83.320(2009), Haziran, http://antiquity.ac.uk/projgall/aydingun320/.

Aydıngün, S. ve Güldoğan, E. "ITA (Istanbul Prehistoric Survey) Researches in 2008", ed. H. Oniz ve E. Aslan, *SOMA 2009: Proceedings of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology, Selcuk University of Konya, Turkey, 23–24 April 2009,* Archaeopress, Oxford, 2011.

Aydıngün, S. ve Oniz, H., *RAPOR. Istanbul Congress 2011: Istanbul Küçükçekmece Lake Basin Excavations. Eastern Mediterranean University, Underwater Research and Imaging Center Kocaeli University, Department of Archaeology.*

Bachhuber, C. "The Treasure Deposits of Troy: Rethinking Crisis and Agency on the Early Bronze Age Citadel", *Anatolian Studies* 59(2009), s. 118.

Badem, C., *The Ottoman Crimean War (1853–1856),* Brill, Leiden, 2010.

Baer, M., "The Great Fire of 1600 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul", *International Journal of Middle East Studies* 36.2(2004), s. 159–81.

Baer, M., *Honored by the Glory of Islam: Conversion and Conquest in Ottoman Europe,* Oxford University Press, Oxford, 2008.

Bagnall, R. S., Egypt *in the Byzantine World,* Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Banaji, J., "Islam, the Mediterranean and the Rise of Capitalism", *Historical Materialism* 15(2007), s. 47–74.
Bannikov, A. V., "Late Roman Auxilia and Constantine's 'Vision'", *World Applied Sciences Journal* 30.11(2014), s. 1656–9.
Barber, C., "Mimesis and Memory in the Narthex Mosaics at the Nea Moni, Chios", *Art History* 24.3(2001), s. 323–37.
Barbera, M. (ed.), *Costantino 313 d.C.*, Electa, Milan, 2013.
Bardill, J. "The Palace of Lausus and Nearby Monuments in Constantinople: A Topographical Study", *American Journal of Archaeology* 101.1(1997), s. 67–95.
Bardill, J. "The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees", *Dumbarton Oaks Papers* 54(2000), s. 1–11.
Baris, Y. I. ve Hillerdal, G., "Tuberculosis in the Ottoman Harem in the 19th Century", *Journal of Medical Biography* 17(2009), s. 170–3.
Barnes, D., *Constantine and Eusebius*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1981.
Barnes, T., *Constantine: Dynasty, Religion and Power in the Later Roman Empire*. Wiley-Blackwell, Chichester, 2011.
Baron, B. ve Keddie, N. R. (ed.), *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender*, Yale University Press, New Haven, 1977.
Baskins, C., "The Bride of Trebizond: Turks and Turkmens on a Florentine Wedding Chest, circa 1460", *Muqarnas*, 29(2012), s. 83–100.
Başaran, S. ve Kocabaş, U., "From the Theodosian Harbour to Yenikapi Shipwrecks", *Colloquium Anatolicum*, 7(2008), s. 1-22
Bassett, S. G., "'Excellent Offerings': The Lausos Collection in Constantinople", *Art Bulletin* 82.1(2000), s. 6–25.
Bassett, S. G., *The Urban Image of Late Antique Constantinople*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
Battiscombe, C. F., *The Relics of St Cuthbert*, Oxford University Press, Oxford, 1956.
Baum, B., *The Rise and Fall of the Caucasian Race: A Political History of Racial Identity*. New York University Press, New York, 2008.
Bayliss, R. "Archaeological Survey and Visualisation: The View from Byzantium", ed. L. Lavan ve W. Bowden, *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, Brill, Leiden ve Boston, 2003, s. 288–313.
Beard, M., *The Roman Triumph*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA ve Londra, 2007.
Beaton, R., *Byron's War: Romantic Rebellion, Greek Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
Beaumont, L., Archontidou-Argyri, A., Bearnes, H., Tsigkou, A. ve Wardle, N. "Excavations at Kato Phana, Chios: 1999, 2000, and 2001", *Annual of the British School at Athens* 99(2004), s. 201–55.

Bell, A., *Spectacular Power in the Greek and Roman City*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Bell, D. P., *Jews in the Early Modern World,* Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2008.

Bent, T., "Byzantine Palaces", *English Historical Review*, 2.1(1887), s. 466–81.

Berg, W., "Hecate: Greek or 'Anatolian'?", *Numen* 21.2(1974), s. 128–9.

Bernard Yeazell, R., *Harems of the Mind,* Yale University Press, New Haven and Londra, 2000.

Bicknell, S., *The History of the English Organ*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Bintley, M. D. J., "The Byzantine Silver Bowls in the Sutton Hoo Ship Burial and Tree-Worship in Anglo-Saxon England", *Papers from the Institute of Archaeology,* 21(2011), s. 34–45.

Birely, A. R., *Hadrian: The Restless Emperor*, Routledge, Londra, 2013.

Bisaha, N., *Creating East and West: Renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2004.

Bisaha, N., "Pope Pius II and the Crusade", N. Housley (ed.), *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, Palgrave, Basingstoke, 2004b, s. 39–52.

Blackhurst, A. "The House of Nubel: Rebels or Players?", A. H. Merrills (ed.), *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa,* Ashgate, Aldershot, (2004)

Blackman, D., "Archaeology in Greece 2001–2002", *Archaeological Reports,* 48(2001–2), s. 1–115.

Blair, S. ve J. Bloom (ed.), *God Is Beautiful and Loves Beauty: The Object in Islamic Art and Culture*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2012.

Blake, S. P., *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India 1639–1739*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Blanch, L., *The Wilder Shores of Love*, Simon & Schuster, New York, 1954, 1982.

Blodgett, M. D., *Attila, flagellum Dei? Huns and Romans, Conflict and Cooperation in the Late Antique World,* University of California Press, Santa Barbara, CA, 2007.

Bloedow, E. F., "Alcibiades "Brilliant" or 'Intelligent'?", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte,* 41.2(1992), s. 139–57.

Blumenbach, J. F., "On the Natural Variety of Mankind", Bernasconi, R. (ed.), *The Idea of Race,* Hackett Publishing, Indianapolis, 2000.

Boatwright, M. T., *Hadrian and the Cities of the Roman Empire,* Princeton University Press, Princeton, 2003.

Bobokhyan, A. "Trading Implements in Early Troy: In memoriam Professor Manfred Korfmann", *Anatolian Studies* 59(2009), s. 19–51.

Bogdanović, J. "Tetrapylon", *Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*, 2008, constantinople.ehw.gr/forms/f LemmaBodyExtended.aspx?- lemmaID=12429 [erişim tarihi: 20.06.2013].

Bogdanović, J., "Life in a Late Byzantine Tower: Examples from Northern Greece", ed. M. J. Johnson, R. Ousterhout ve A. Papalexandrou, *Approaches to Byzantine Architecture and its Decoration: Studies in Honor of Slobodan Ćurčić*. Ashgate, Farnham, s. 187–202.

Boivin, M., *La Rénovation du Shî' isme Ismaélien en Inde et au Pakistan d'après les écrits et les discours de Sultan Muhammad Shah Aga Khan (1902–1954)*, Routledge Curzon, Londra ve New York, 2003.

Bolgar, R. R., *The Classical Heritage and its Beneficiaries*, Cambridge University Press, Cambridge, 1954.

Bollók, A. "Byzantine Missions among the Magyars during the Later 10th Century?", ed. M. Salamon, M. Wołoszyn, A. Musin ve P. Špehar *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*, 2. cilt, Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk, Crakow, Leipzig, Rzeszów ve Warsaw, 2012, s. 131–44.

Bomgardner, D. L., *The Story of the Roman Amphitheatre*, Routledge, Londra, 2000.

Bon, O., ve Goodwin, G. (ed.), *The Sultan's Seraglio: An Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court*, çev. R. Withers, Saqi Books, Londra, 1996.

Bonner, G., Rollason, D. ve Stancliffe, C. (ed.), *St Cuthbert, his Cult and Community*, Boydell & Brewer, Woodbridge, 1989.

Bono, P., Crow, J. ve Bayliss, R., "The Water Supply of Constantinople: Archaeology and Hydrogeology of an Early Medieval City", *Environmental Geology* 40.11(2001), s. 1325–33.

Bony, G., Marriner, N., Morhange, C., Kaniewski, D. ve Perinçek, D., "A High-Energy Deposit in the Byzantine Harbour of Yenikapi, Istanbul (Turkey)", *Quaternary International*, 30(2011), s. 1–14.

Borsook, E., "Rhetoric or Reality: Mosaics as Expressions of a Metaphysical Idea", *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, 44.1(2000), s. 2–18.

Bosworth, C. E., "Arab Attacks on Rhodes in the Pre-Ottoman Period", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 6.2(1996), s. 157–64.

Bouras, C., "Aspects of the Byzantine City, Eighth-Fifteenth Centuries", ed. A. E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2002.

Bowersock, G. W., *Julian the Apostate*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1978.

Bowersock, G. W., *Empires in Collision in Late Antiquity*, Brandeis University Press, Waltham, MA, 2012.

Bowes, K., *Private Worship, Public Values, and Religious Change in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Bowman, A., Garnsey, P. ve Cameron, A. (ed.), *The Cambridge Ancient History*, 12. cilt, *The Crisis of Empire, AD 193–337*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.

Boyar, E. ve Fleet, K., *A Social History of Ottoman Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Boyar. E. ve Fleet. K., *Ottoman Women in Public Space*, Brill, Leiden ve Boston, 2016.

Bradbury, S., "Constantine and the Problem of Anti-Pagan Legislation in the Fourth Century", *Classical Philology*, 89:2(1994), s. 120–39.

Bradford, E., *The Sultan's Admiral: Barbarossa – Pirate and Empire-Builder*, I. B. Tauris, Londra ve New York, 2009; Hodder & Stoughton tarafından ilk kez 1969'da yayımlanmıştır.

Brand, C. M. (ed.), *Icon and Minaret: Sources of Byzantine and Islamic Civilization*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1969.

Brandmüller, W., *Light and Shadows: Church History amid Faith, Fact and Legend*, Ignatius Press, San Francisco, 2009.

Bregman, J. A., "Synesius of Cyrene", ed. A. Cameron, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1993, s. 1360.

Brewer, D., *The Greek War of Independence: The Struggle for Freedom and from Ottoman Oppression*, The Overlook Press, New York, 2011.

Bridge, A., *Theodora: Portrait in a Byzantine Landscape*, Cassell, Londra, 1978.

Brookes, D. S. (çev. ve ed.), *The Concubine, the Princess, and the Teacher: Voices from the Ottoman Harem*, University of Texas Press, Austin, TX, 2008.

Brooks, E. W., "The Campaign of 716–718 from Arabic Sources", *Journal of Hellenic Studies* 19(1899), s. 19–31.

Brotton, J., *The Renaissance Bazaar: From the Silk Road to Michelangelo*, Oxford University Press, Oxford, 2002.

Brotton, J., *This Orient Isle: Elizabethan England and the Islamic World*, Allen Lane, Londra, 2016.

Brown, V., *Haremlik*, Houghton & Mifflin Co, Boston; New York, 1909.

Browning, R., "The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century", *Byzantion* 32(1962), s. 186–93.

Brubaker, L. "Icons and Iconography", ed. L. James, *A Companion to Byzantium*, Blackwell, Oxford, 2010, s. 326.

Brubaker, L. ve Haldon, J., *Byzantium in the Iconoclast Era, c. 680–850: A History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

Brumback, R. H., *History of the Church through the Ages: From the Apostolic Age, through the Apostasies, the Dark Ages, the Reformation and the Restoration*, Wipf and Stock, Oregon, 2007.

Brummett, P., *Mapping the Ottoman's Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Bruns, G, *Der Obelisk und seine Basis auf dem Hippodrom zu Konstanti- nopel*, Archäologische Institut des deutschen Reiches, Abteilung Istanbul, İstanbul, 1935.

Buenger Robbert, L., "Rialto Businessmen and Constantinople, 1204–61", in *Dumbarton Oaks Papers* 49(1995), s. 43–58.

Bulliet, R.W., *Cotton, Climate, and CamelsIn Early Islamic Iran: A Moment in World History*, Columbia University Press, New York, 2009.

Bullough, O., *Let Our Fame Be Great: Journeys among the defiant people of the Caucasus.*, Penguin, Londra, 2010.

Burckhardt, J. L., *Arabic Proverbs*, Curzon Press, Londra, 1972.

Burgess, R. W. "Αχυρών or Προάστειον? The Location and Circumstances of Constantine's Death", *Journal of Theological Studies*, 50(1999), s. 151–61.

Burns, R., *Damascus: A History*, Routledge, Londra, 2005.

Byron, *The Complete Works of Lord Byron*, A. and W. Galignani and Company, 1837.

Cameron, A., *Agathias*, Oxford University Press, Oxford, 1970.

Cameron, A., "Vandal and Byzantine Africa", ed. A. Cameron, B., Ward-Perkins ve M. Whitby, *The Cambridge Ancient History*, 14. cilt, *Late Antiquity: Empire and Successors*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 552–69.

Cameron, A., *The Byzantines*, Blackwell, Oxford, 2006.

Cameron, A. (ed.), *Late Antiquity on the Eve of Islam*, The Formation of the Classical Islamic World 1, Ashgate, Farnham, 2013.

Campbell, B., *The Romans and their World: A Short Introduction*, Yale University Press, Londra ve New Haven, 2011.

Canav-Özgümüş, Ü., "Recent Glass Finds in Istanbul", ed. D. Ignatiadu ve A. Antonaras, *Annales du 18e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre*, Ziti, Thessaloniki, 2012, s. 326–32.

Cardini, F., *The Chapel of the Magi in Palazzo Medici*. Mandragora, Florence, 2001.

Carnarvon, F. (8. Carnarvon Konstesi), *Lady Almina and the Real Downton Abbey: The Lost Legacy of Highclere Castle*, Hodder & Stoughton, Londra, 2011.

Carr, M., "The Hospitallers of Rhodes and their Alliances against the Turks", ed. S. Phillips ve E. Buttigieg, *Islands and Military Orders, c.1291–1798*. Ashgate, Farnham, 2013, s. 167–76.

Cartledge, P., *The Spartans*, Channel Four Books, Londra, 2002.

Cartledge, P., *Alexander the Great: The Hunt for a New Past*, Macmillan, Basingstoke ve Oxford, 2004.

Cartledge, P., *Ancient Greece: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2011.
Casson, L. "The Grain Trade in the Hellenistic World", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 85(1954), s. 168–87.
Cavafy, C. P., *Poems by C.P Cavafy*, çev. J. C. Cavafy, Ikaros, Atina, 2003.
Cavaliero, R., *Ottomania: The Romantics and the Myth of the Islamic Orient.*, I. B. Tauris, Londra, 2010.
Cecota, B., "Islam, the Arabs and Umayyad Rulers According to Theophanes the Confessor's Chronography'" çev. Konrad Figat, *Studia Ceranea* 2(2012), s. 97–111.
Ceka, N., *Butrint: A Guide to the City and its Monuments*, çev. Sally Martin, Butrint Foundation, Londra, 1999.
Cervantes Saavedra, M., *The Life and Exploits of the Ingenious Gentleman Don Quixote De La Mancha*, çev. C. Jarvis, Evert Duyckinck, New York, 1825.
Chadwick, H., *East and West: The Making of a Rift in the Church from Apostolic Times until the Council of Florence*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
Chahin, M., *The Kingdom of Armenia: A History*, Curzon Press, Richmond, 2001.
Chibnall, M. (çev.), "The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis", 2. cilt, Clarendon Press, Oxford, 1990. 203 ve 205.
Christophilopoulou, A. Εκλογή, αναγόρευσις και στέψις του βυζαντινού αυτοκράτορο[ςsue 200 200s003). 2003, Πραγματείαι της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 22/2]. Atina, 1956.
Cichocki, N., "Continuity and Change in Turkish Bathing Culture in Istanbul: A Life Story of the Çemberlitaş Hamam", *Turkish Studies* 6.1(2005), s. 93–112.
Ciggaar, K. N., *Western Travellers to Constantinople: The West and Byzantium 962–1204*, Brill, Hollanda, 1996.
Cilliers, L. ve Retief, F. P., "The Eunuchs of Early Byzantium", *Scholia*, 13(2004), s. 108–17.
Clark, J., *Christianity and Roman Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
Connor, C. L., *Women of Byzantium*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2004.
Conrad, L. I., "The Arabs and the Colossus", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 6.2(1996), s 165–87.
Constable, G., *Crusaders and Crusading in the Twelfth Century*, Ashgate, Aldershot, 2008.
Constantelos, D., "The Formation of the Hellenic Christian Mind", D. Constantelos, *Christian Hellenism: Essays and Studies in Continuity and Change*. Aristide D. Caratzas, *passim*, New Rochelle, New York ve Atina, 1999.

Cooper, K., Band *of Angels: The Forgotten World of Early Christian Women,* Atlantic Books, Londra, 2013.
Cormack, R., Icons. Harvard University Press, Cambridge, MA, 2007.
Cormack, R. ve Vassilaki, M. (ed.), *Byzantium: 330–1453,* Royal Academy of Arts, Londra, 2008.
Creasy, E. S., History *of the Ottoman Turks: From the beginning of their Empire to the Present Time,* R. Bentley, Londra, 1854.
Critobulus, M., History *of Mehmet the Conqueror,* çev. Charles T. Riggs, Princeton University Press, Princeton, 1954.
Croke, B., "The Context and Date of Priscus Fragment 6", *Classical Philology,* 78.4(1983), s. 297–308.
Crone, P., *Meccan Trade and the Rise of Islam,* Blackwell, Oxford, 1987.
Crooke, A., *A Relation of a Journey Begun An Dom: 1610: Fovre Bookes.* Ohio State Üniversitesi Kütüphanesi, 2014'de dijitalleştirildi, 1637.
Cross S. H. ve Sherbowitz-Wetzor, O. P., *Russian Primary Chronicles.* Cambridge, MA, 1953.
Crow, J., Bardill, J. ve Bayliss, R. *The Water Supply of Byzantine Constantinople,* Journal of Roman Studies Monograph 11., Society for the Promotion of Roman Studies, Londra, 2008. http://www.academia.edu/3165827/ The_water_supply_of_Byzantine_Constantinople.
Crowley, R., *Constantinople: The Last Great Siege, 1453,* Faber & Faber, Londra, 2005.
Crowley, R., 1453*: The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West,* Hyperion Books, New York, 2006.
Crowley, R., *Empires of the Sea: The Final Battle for the Mediterranean, 1521–1580,* Faber & Faber, Londra, 2008.
Crowson, A., *Venetian Butrint,* Butrint Foundation, Londra ve Tirana, 2007.
Cruikshank, G., *Scraps and Sketches.* Yayımcı bilinmiyor, 1832.
Cui, Y. vd. "Historical Variations in Mutation Rate in an Epidemic Pathogen, *Yersinia pestis*", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 110.2(2012), s. 577–82.
Cunliffe, B., *Europe between the Oceans 9000 BC-AD 1000,* Yale University Press, New Haven ve Londra, 2008.
Curta, F., *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region c. 500–700,* Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
Cutler, A. "The Industries of Art", ed. A. E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century,* Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 2002, s. 555–87.
Dagron, G., *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium,* çev. J. Birrell, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Dagron, G. and Déroche, V., "Juifs et Chrétiens". Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, Paris, 2010, s. 240–7.

Dalby, A., *Tastes of Byzantium: The Cuisine of a Legendary Empire*, I. B. Tauris, Londra, 2003, 2010.

Dallam, T., The Diary of Master Thomas Dallam, 1599–1600. *Early Voyages and Travels in the Levant*, 2, 1893.

Dalrymple, W., *From the Holy Mountain: A Journey in the Shadow of Byzantium*, HarperCollins, Londra, 1997.

Dalrymple, W., *Re-Orienting the Renaissance: Cultural Exchanges with the East*, Palgrave Macmillan, New York ve Basingstoke, 2005.

D'Amato, R., *The Varangian Guard 988–1453*, Osprey Publishing, Oxford, 2010.

Dankoff, R., *An Ottoman Mentality*. Brill, Leiden, 2004.

Darwin, J., *After Tamerlane: The Rise & Fall of Global Empires, 1400–2000*, Allen Lane, Londra, 2007.

Davidson, R. H., "The 'Dosografa' Church in the Treaty of Küçük Kaynara", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 42.1(1979): 46–52.

Davis, N. Z., Trickster *Travels in Search of Leo Africanus: A Sixteenth-Century Muslim between Worlds*, Faber & Faber, Londra, 2007.

Davis, W. S. (ed.), *Readings in Ancient History: Illustrative Extracts from the Sources*, 2 cilt, Allyn & Bacon, Boston, 1912–13.

Dawes, E., *Three Byzantine Saints: Contemporary Biographies of St. Daniel the Stylite, St. Theodore of Sykeon and St. John the Almsgiver*, N. H. Baynes'ın önsözü ve notlarıyla, Blackwell, Oxford, 1948.

Dawkins, R. M., "The Later History of the Varangian Guard: Some Notes", *Journal of Roman Studies* 37.1–2 (1947), s. 39–46.

Dawood, N. (ed. ve çev.), *The Koran: With a Parallel Translation of the Arabic Text*. Penguin, Londra, 2014.

Deakin, M. A. B., *Hypatia of Alexandria: Mathematician and Martyr*, Prometheus Books, Amherst, NY, 2007.

De Amicis, E., *Constantinople*, çev. S. Parkin., One World Classics, Londra, 2010.

de Busbecq, O. G., *Turkish Letters*, çev. E. S. Forster, Eland, Londra, (2001/2005) İlk kez Oxford ve The Clarendon Press tarafından 1927'de yayımlanmıştır.

de Fonblanque, E. B., *Lives of the Lords Strang ford: With Their Ancestors and Contemporaries Through Ten Generations*, Cassell, Petter & Galpin, Londra, 1877.

de la Bédoyère, G., *The Real Lives of Roman Britain*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2015.

de Madariaga, I., *Catherine the Great: A Short History*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1990.

de Polignac, F. ve Jacob, C. (ed.), *Alexandria, Third Century BC: The Knowledge of the World in a Single City*, Harpocrates Publishing, Alexandria, 2000.

Dendrinos, C. ve Antonopoulos, P., "The Eastern Roman Empire at the time of the first millennium", *Europe around the year 1000*, ed. P. Urbanczyk, Institute of Archaeology and Ehenology, Polish Academey of Sciences, Varşova, 2001, s. 167–203.

Despina, L. "Walls of Constantine", in *Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*, 2008, http://www.ehw.gr/l.aspx?id=11742 [erişim tarihi:20.06.2013].

De Waal, T., *The Caucasus: An Introduction*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Dikov, I., "Bulgaria Unveils Monument of Cyrillic (Bulgarian) Alphabet in Mongolia's Capital Ulan Bator", *Archaeology in Bulgaria*, 2015. http://archaeologyinbulgaria.com/2015/05/11/bulgaria-unveils-monument-of-cyril- lic-bulgarian-alphabet-in-mongolias-capital-ulan-bator/.

Dillery, J., *Clio's Other Sons: Berossus & Manetho*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 2015.

Dixon, S., *Catherine the Great*. Profile Books, Londra, 2009.

Dodwell, C., *Anglo-Saxon Art: A New Perspective*, Manchester University Press, Manchester, 1982.

Dogu, D., Kose, C., Kartal, N. S. ve Erdin, N. "Wood Identification of Wooden Marine Piles from the Ancient Byzantine Port of Eleutherius/Theodosius", *BioResources*, 6.2(2011), s. 987–1018.

d'Ohsson, M. *Tableau général de l'Empire Othoman*. 7 cilt, Firmin Didot, Paris, 1788–1824.

Donadoni, S. (ed.), *The Egyptians*. University of Chicago Press, Chicago, 1997.

Dönmez, S., "The Prehistory of the Istanbul Region: A Survey", *Ancient Near East Studies*, 43(2006), s. 239–64.

Downey, G., "Nikolaos Mesarites: Description of the Church of the Holy Apostles at Constantinople", *Transactions of the American Philosophical Society*, 47.6(1957), s. 855–924.

Downing, B., "The Sideways Medusa", *Journal of Literature and Art*, 40(2004), s. 70.

Dubnov, S., *History of the Jews: From the Roman Empire to the Early Medieval Period*, çev. M. Spiegel, Yoseloff, South Brunswick, NJ, 1968.

Düring, B. S., "The Early Holocene Occupation of North-Central Anatolia between 10,000 and 6,000 BC Cal: Investigating an Archaeological Terra Incognita", *Anatolian Studies*, 58(2008), s. 15–46.

Düzbakar, O., "Charitable Women and their Pious Foundations in the Ottoman Empire: The Hospital of the Senior Mother, Nurbanu

Valide Sultan", *Journal of the International Society for the History of Islamic Medicine*, 5(2006), s. 11–20.

Eames, A., *Blue River, Black Sea: A Journey along the Danube into the Heart of the New Europe*, Transworld Publishers, Londra, 2009/2010.

Edwards, J., *Ferdinand and Isabella: Profiles in Power*. Pearson Education, Harlow, 2005.

Efendi, E., *Narrative of Travels in Europe Asia and Africa in the Seventeenth Century*, çev. J. von Hammer, Oryantal Çeviri Fonu için basılmıştır, Londra, 1834.

Einstein, L., *Inside Constantinople: A Diplomatist's Diary during the Dardanelles Expedition, April-September, 1915*. Forgotten Books, Londra, 1917/2012, (ilk olarak John Murray, Londra).

El Cheikh, N. M. "Sūrat Al-Rūm: A Study of the Exegetical Literature", *Journal of the American Oriental Society*, 118.3(1998)(Haz. - Eylül), s. 356–64.

El Cheikh, N. M., *Byzantium Viewed by the Arabs*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004.

Elsner, J., *Imperial Rome and Christian Triumph*, Oxford University Press, Oxford, 1998.

Eraly, A., *The Mughal World: India's Tainted Paradise*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 1997, 2007.

Ergin, N., "The Soundscape of Sixteenth-Century Istanbul Mosques: Architecture and Qur'an Recital", *Journal of the Society of Architectural Historians*, 67.2(2008), s. 204–21.

Erol, M., "Surveillence, Urban Governance and Legitimacy in Late Ottoman Istanbul: Spying on Music and Entertainment during the Hamidian Regime (1876–1909)", *Urban History* 40(2013), s. 706–25.

Errington, R. M., "Constantine and the Pagans", *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 29(1988), s. 309–18.

Ersoy, N., Gungor, Y. ve Akpinar, A., "International Sanitary Conferences from the Ottoman Perspective (1851–1938)", *Hygiea Internationalis*, 10.1(2011), s. 53.

Evans, H. C., Holcomb, M. ve Hallman, R., "The Arts of Byzantium", *Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 58.4(2001), s. 1, 4–68.

Evans, H. C. ve Ratliff, B., *Byzantium and Islam: Age of Transition 7th–9th Century*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2012.

Evans, J. A., *The Empress Theodora: Partner of Justinian*, University of Texas Press, Austin, TX, 2002.

Evans, J. A., *The Power Game in Byzantium: Antonina and the Empress Theodora* Continuum, Londra, 2011.

Evers, A., *Church, Cities, and People: A Study of the Plebs in the Church and Cities of Roman Africa in Late Antiquity*, Peeters, Leuven, 2010.

Facaros, D. ve Pauls, M. *Venice, Venetia & the Dolomites*, Cadogan Guides, Londra, 2007.

Farah, C. "Anglo-Ottoman Confrontation in the Persian Gulf in the Late 19th and Early 20th Centuries", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, 33(2003), s. 117–32. Archaeopress, Oxford.

Farooqi, N. R., *A Study of Political and Diplomatic Relations between Mughal India and the Ottoman Empire, 1556–1748*, Idarah-i Adabiyat-i Delli, Delhi, 1989.

Faroqui, S., *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, I. B. Tauris, Londra, 2005.

Farrand, W. R. ve McMahon, J. P. "History of the Sedimentary Infilling of Yarimburgaz Cave, Turkey", *Geological Sciences*, 12.6(1997), s. 537–65.

Featherstone, J., "Olga's Visit to Constantinople", *Harvard Ukrainian Studies*, 14(1990), s. 293–312.

Featherstone, J. M., "*De cerimoniis* and the Great Palace", ed. P. Stephenson, *The Byzantine World*, Routledge, New York, 2012, s. 162–74.

Featherstone, M., "Olga's Visit to Constantinople in *De Cerimoniis*", *Revue des Etudes Byzantines*, 61(2003), s. 241–51.

Ferdowsi, A., *Shahnameh*, çev. Dick Davis, Viking, New York, 2016.

Ferguson, E., *Encyclopedia of Early Christianity*, 1. cilt, Taylor & Francis, Londra, 1998.

Fell, C., "The Icelandic Saga of Edward the Confessor: Its Version of the Anglo-Saxon Emigration to Byzantium", *Anglo-Saxon England*, 3(1974), s. 179–96.

Fields, N., *Troy c. 1700–1250 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2004.

Fikret, T., *Rübab-ı Şikeste*, ed. Kemal Bek, Bordo Siyah Yayınları, Istanbul, 2007.

Finkel, C., *Osman's Dream: The Story of the Ottoman Empire 1300–1923*, John Murray, Londra, 2006.

Finkelberg, M., *The Homer Encyclopedia*, Wiley-Blackwell, Hoboken, NJ, 2011.

Finlay, A. ve Faulkes, A., *Heimskringla*, 3. cilt, The Viking Society, Londra, 2016.

Fishman-Duker, R., "Images of Jews in Byzantine Chronicles: A General Survey", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Brill, Leiden, 2011, s. 777–98.

Fitzherbert, M., *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert*. Oxford University Press, Londra, 1985, (İlk basım John Murray, Londra, 1983).

FitzRoy, C., *The Sultan's Istanbul: On Five Kurush a Day*, Thames & Hudson, Londra, 2013.

FitzSimons, P., *Gallipoli*, Bantam Press, Londra, 2015.

Fleet, K., "Early Turkish Naval Activities", *Oriente Moderno*, 20. 1(2001), s. 129–38.

Fleming, K. E., "Constantinople: From Christianity to Islam", *Classical World* 97.1(2003), s. 69.

Fletcher, R., *Moorish Spain*, Phoenix, Londra, 1992.

Flood, F. B., *The Great Mosque of Damascus: Studies on the Makings of an Umayyad Visual Culture*, Brill, Leiden, 2001.

Flower, M. A., *Theopompus of Chios: History and Rhetoric in the Fourth Century BC.*, Clarendon Press, Oxford, 1997.

Foltz, B. V., *The Noetics of Nature: Environmental Philosophy and the Holy Beauty of the Visible*, Fordham University Press, New York, 2014.

Foot, S. ve Robinson, C. F. (ed.) *The Oxford History of Historical Writing*, 2. cilt: *400–1400*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

Foss, C. ve Winfield, D., *Byzantine Fortifications: An Introduction*, University of South Africa Press, Pretoria, 1986.

Fouracre, P. ve McKittrick, R. *The New Cambridge Medieval History*, 1. cilt: *C. 500–c. 70,*. Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Fowden, G., "Constantine's Porphyry Column: The Earliest Literary Allusion", *Journal of Roman Studies*, 81(1991), s. 119–31.

Francovich Onesti, N. *I, Vandali: Lingua e storia*, Carocci, Roma, 2002.

Frankopan, P., *The First Crusade: The Call from the East*, The Bodley Head, Londra, 2011.

Frankopan, P., *The Silk Roads: A New History of the World*, Bloomsbury, Londra, 2015.

Fraze, C. A., *The Orthodox Church and Independent Greece 1821–1852*, CUP Archive, Cambridge, 1969.

Freely, J., *The Bosphorus*, Redhouse Press, İstanbul, 1993.

Freely, J., *Istanbul: The Imperial City*, Penguin, Londra, 1998a.

Freely, J., *Turkey around the Marmara*, Matbaacılık ve Yayıncılık, Türkiye, 1998b.

Freely, J., *Inside the Seraglio: Private Lives of the Sultans in Istanbul*, Penguin, Londra, 2000.

Freely, J., *The Western Shores of Turkey: Discovering the Aegean and Mediterranean Coasts*, I. B. Tauris, Londra, 2004.

Freely, J., *Jem Sultan: The Adventures of a Captive Turkish Prince in Renaissance Europe*, Harper Perennial, Londra, 2005.

Freely, J. ve Çakmak, A., *Byzantine Monuments of Istanbul*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Freely, J. ve Sumner-Boyd, H., *Strolling through Istanbul: A Guide to the City*, Redhouse Press, Istanbul, 1972.

Freeman, C., *AD 381: Heretics, Pagans and the Christian State*, Pimlico, Londra, 2008.

Frend, W. H. C., "From Donatist Opposition to Byzantine Loyalism: The

Cult of Martyrs in North Africa 350–650", ed. A. H. Merrills, *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*, Ashgate, Aldershot, 2004, s. 259–69.

Frenkel, Y., "The Use of Islamic Materials by Non-Islamic Writers", ed. Michael M. Laskier ve Yaacov Lev, *The Convergence of Judaism and Islam: Religious, Scientific and Cultural Dimensions*, University of Florida Press, Gainesville, 2011, s. 89–108.

Fric, J., Portolous, D., Manolopoulos, A. ve Kastritis, T., *Important Areas for Seabirds in Greece*, Hellenic Ornithological Society, Atina, 2012.

Fry, M. G. vd. (ed.), "The Eastern Question, 1814–1923", *Guide to International Relations and Diplomacy*, Continuum, Londra, 2002, s. 130–47.

Fryde, E., *The Early Palaeologan Renaissance*, Brill, Leiden, 2000.

Fulcher of Chartres, F. R. Ryan, (çev.), *A History of the Expedition to Jerusalem*, 1095–1127, W. W. Norton and Company, NY: 1973, s. 79.

Funu, S., *Tevcihat ve Havadis Kismi*, no. 577, 6 Sefer, 1320(1902), s. 34.

Ganchou, T., "L'Ultime Testament de Géôrgios Goudélès, homme d'affaires, *mésazôn* de Jean V et *ktètôr* (Constantinople, 4 mars 1421)", *Mélanges Cécile Morrisson*. Travaux et Mémoires 16, Paris, 2010, s. 277–359.

Garipzanov, I. ve Tolochko, O., *Early Christianity on the Way from the Varangians to the Greeks*, Institute of Ukrainian History, Kiev, 2011.

Garland, L., *Byzantine Empresses: Women and Power in Byzantium AD 527–1204*. Routledge, Londra, 1999.

Garland, L., (ed.) *Byzantine Women: Varieties of Experience AD 800–1200*, Ashgate, Aldershot, 2006.

Geake, H., "Invisible Kingdoms: The Use of Grave-Goods in Seventh-Century England", ed. T. Dickinson ve D. Griffiths, *The Making of Kingdoms*, Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History 10, Oxford University School of Archaeology, Oxford, 1999, s. 203–15.

Georgacas, D. J., "The Names of Constantinople", *Transactions and Proceedings of the American Philological Association* 78(1947), s. 347–67.

George, A., "Calligraphy, Colour and Light in the Blue Qur'an", *Journal of Qur'anic Studies* 11.1(2009), s. 75–125.

George, D., "Manuel I Komnenos and Michael Glykas: A Twelfth-Century Defence and Refutation of Astrology", *Culture and Cosmos: A Journal of the History of Astrology and Cultural Astronomy* 5.1(2001a), s. 3–48.

George, D., "Manuel I Komnenos and Michael Glykas: A Twelfth-Century Defence and Refutation of Astrology", *Culture and Cosmos: A Journal of the History of Astrology and Cultural Astronomy* 5.2(2001b), s. 23–51.

Georgiou, A., "The Cult of Flavia Iulia Helena in Byzantium. An Analysis

of Authority and Perception through the Study of Textual and Visual Sources from the Fourth to the Fifteenth Century". Doktora tezi, University of Birmingham, 2012.

Georgiou, A., "Helena: The Subversive Persona of an Ideal Christian Empress in Early Byzantium", *Journal of Early Christian Studies,* 21.4(2013), s. 597–624.

Georgopoulou, M., "Late Medieval Crete and Venice: An Appropriation of Byzantine Heritage", *Art Bulletin* 77.3(1995), s. 479–96.

Georgopoulou, M., "The Artistic World of the Crusaders and Oriental Christians in the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Gesta,* 43.2(2004), s. 115–28.

Gerelyes, I., *Turkish Flowers: Studies on Ottoman Art in Hungary,* Hungarian National Museum, Budapeşte, 2005.

Gero, S., *Byzantine Iconoclasm during the Reign of Leo III, with Particular Attention to the Oriental Sources,* Secrétariat du Corpus SCO, Louvain, 1973.

Gerstel, S. E. J., "Painted Sources for Female Piety in Medieval Byzantium", *Dumbarton Oaks Papers* 52(1998), s. 89–111.

Gerstel, S. E. J., *Rural Lives and Landscapes in Late Byzantium: Art, Archaeology, and Ethnography,* Cambridge University Press, Cambridge, 2015.

Gibb, A. R., "Arab-Byzantine Relations under the Umayyad Caliphate", *Dumbarton Oaks Papers* 12(1958), s. 219, 221–33.

Gibb, E. J. W. (çev. ve ed.), *Ottoman Poems,* Harvard University, MA, 1882.

Gibbon, E., *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire.* Abridged A. Lentin ve B. Norman, Wordsworth Editions, Ware, Herts, 1988.

Gilbert, M., "Churchill and Gallipoli", ed. MacLeod, J., *Gallipolli: Making History,* Frank Cass, Londra, 2004.

Gilles, P., *The Antiquities of Constantinople,* çev. ve ed. J. Ball, Londra, 1729.

Gilles, P., Musto, R. G. (ed.) *The Antiquities of Constantinople,* çev. J. Ball, Italica Press, New York, 1988.

Gillespie, A. *A History of the Laws of War,* vol. 2: *The Customs and Laws of War with Regards to Civilians in Times of Conflict,* Hart Publishing, Oxford ve Portland, OR, 2011.

Gilman, I. ve Klimkeit, H.-J. *Christians in Asia before 1500,* Curzon Press, Richmond, 1999.

Goffart, W., "Rome, Constantinople, and the Barbarians", *American Historical Review* 86.2(1981), s. 275–306.

Gold, B. K., "Gender Fluidity and Closure in Perpetua's Prison Diary", ed. J. Hallett, D. Lateiner, B. Gold ve J. Perkins (ed.), *Roman Literature, Gender and Reception,* Routledge, Londra, 2013.

Goldsworthy, A., *The Fall of the West: The Death of the Roman Superpower*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2009.
Goodwin, G., *The Janissaries*, Saqi Publishing, Londra, 2006.
Goodwin, J., *Lord of the Horizons: A History of the Ottoman Empire*. Vintage Publishing, New York, 1999.
Gordon, S. (El Hage, B. ve Nasini, A. katkılarıyla), *Cairo to Constantinople: Francis Bedford's Photographs of the Middle East*, Royal Collection Trust, Londra, 2013.
Grabar, O., *The Formation of Islamic Art*. Yale University Press, New Haven ve Londra, 1973, 1987.
Gracanin, H., "The Western Roman Embassy to the Court of Attila in AD 449", *Byzantinoslavica*, 61(2003), s. 53–74.
Grafton, A., Most, G. ve Settis, S. (ed.) *The Classical Tradition*. Cambridge, MA ve Harvard University Press, Londra, 2010.
Grave, P. vd., "Cultural Dynamics and Ceramic Resource Use at Late Bronze Age/Early Iron Age Troy, North-western Turkey", *Journal of Archaeological Science* 40.4(2013), s. 1760–77.
Graves, R., *The Greek Myths*, Penguin, Londra, 1955.
Graziosi, B., *The Gods of Olympus: A History*, Profile Books, Londra, 2013.
Greatrex, G., "The Nika Riot: A Reappraisal", *Journal of Hellenic Studies* 117(1997), s. 60–86.
Green, M. H. (ed.) *The Medieval Globe*, 1. cilt: *Pandemic Disease in the Medieval World: Rethinking the Black Death*. Arc Medieval Press, Michigan, 2014.
Greene, M., *The Edinburgh History of the Greeks, 1453 to 1768: The Ottoman Empire*. Edinburgh University Press, Edinburgh, 2015.
Gregory, T., *A History of Byzantium*, Wiley & Sons, Chichester, 2011.
Grelot, G. H., *A late voyage to Constantinople*, John Playford, Londra, 1683.
Grierson, P., *Byzantine Coinage*, Dumbarton Oaks Byzantine Collection Publications, Washington, DC, 1999.
Grig, L. ve Kelly, G. (ed.) *Two Romes: Rome and Constantinople in Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
Grivna, B., *My Father's Father*, Xlibris Self-Publishing Corporation, 2013.
Grousset, R., *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, Rutgers University Press, New Jersey, 1970.
Guibert of Nogent, 192 ve Peter Tudebode, "Historia de Hierosolimitano Itinere", çev. John Hugh Hill ve Laurita L. Hill, *Memoirs of the American Philosophical Society*. The American Philosophical Society, Philadelphia, 1974, s. 55.
Gul, M., "Istanbul between the Crimean War and the First World War", M. Gul, *Emergence of Modern Istanbul: Transformation and*

Modernisation of a City, Tauris Academic Studies, Londra, 2009.
Guttmann, A., "Roman Sports Violence", ed. J. H. Goldstein, *Sports Violence*, Springer-Verlag, New York, 1983, s. 7–19.
Gwynn, D., "The Christological Controversies", D. Gwynn, *Christianity in the Later Roman Empire: A Sourcebook*, Bloomsbury, Londra, 2014, s. 247–62.
Gwynn, D., "Christian Controversy and the Transformation of Fourth-Century Constantinople", ed. A. Busine, *Religious Practices and Christianization of the Late Antique City (4th–7th cent.)*, Brill, Leiden, 2015, s. 206–20.
Haag, M., *The Tragedy of the Templars: The Rise and Fall of the Crusader States*. Profile Books, Londra, 2012.
Haarer, F. K., *Anastasius I: Politics and Empire in the Late Roman World*, Francis Cairns, Cambridge, 2006.
Habachi, L., *The Obelisks of Egypt: Skyscrapers of the Past*, American University in Cairo Press, Kahire, 1984.
Hachlili, R., *Ancient Jewish Art and Archaeology in the Diaspora*, Brill, Leiden, 1998.
Haldon, J., *Constantine Porphyrogenitus: Three treatises on imperial military expeditions*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Avusturya Bilim Akademisi), Viyana, 1990.
Haldon, J., *Byzantium in the Seventh Century: The Transformation of a Culture*, gözden geçirilmiş baskı, Cambridge University Press. Cambridge, 1995.
Haldon, J. *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565–1204*, Taylor & Francis, Londra ve New York, 1999.
Haldon, J., *The Byzantine Wars*, The History Press, Stroud, 2008.
Haldon, J. (ed.), *A Social History of Byzantium*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2009.
Hall, B. S., "Introduction", J. R. Partington, *A History of Greek Fire and Gunpowder*. Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1999.
Hallof, K., Hermann, K. ve Prignitic, S., "Alte und neue Inschriften aus Olympia I", *Chiron*, 42(2012), s. 213–38.
Halsall, P., "Women's Bodies, Men's Souls: Sanctity and Gender in Byzantium". Doktora tezi, Fordham University, 1999.
Hamidullah, M., "The Muslim Conduct of State". Islamic Book Trust, Kuala Lumpur, 1973.
Hansen, I. L., *Hellenistic and Roman Butrint*, Butrint Foundation, Londra ve Tirana, 2009.
Harl, K. W., "Sacrifice and Pagan Belief in Fifth- and Sixth-Century Byzantium", *Past & Present* 128(1990), s. 7–27.
Harris, A., *Byzantium, Britain and the West: The Archaeology of Cultural Identity, AD 400–650*. Tempus, Stroud ve Charleston, SC, 2003.

Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, Bloomsbury Academic, Londra ve New York, 2003, 2009, 2011, 2012, 2013.

Harris, J., *Constantinople: Capital of Byzantium*, Continuum, Londra, 2007.

Harris, J., *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2015.

Hartley, E., Hawkes, J., Henig, M. ve Mee, F. (ed.) *Constantine the Great: York's Roman Emperor*, York Museums ve Gallery Trust, Lund Humphries ile birlikte, York ve Aldershot, 2006.

Hartlie, P., *The Monks and Monasteries of Constantinople, ca. 350–850,* Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Harvey, S. A., *Theodora, The Believing Queen,* Brown University, New England, Press, 2011.

Hasluck, F. W. "The Mosques of the Arabs in Constantinople", *Annual of the British School of Athens* 22(1916/18), s. 157–74.

Hathaway, J. "Eunuch Households in Istanbul, Medina, and Cairo during the Ottoman Era", *Turcica* 41(2009), s. 291–303.

Hathaway, J. "Habeşi Mehmed Ağa: The First Chief Harem Eunuch", ed. A. Ahmed ve B. Sadeghi, *The Islamic Scholarly Tradition: Studies in History, Law, and Thought in Honor of Professor Michael Allan Cook*. Brill, Leiden, 2011, s. 179–98.

Hattenhauer, H. ve Bake, U. (ed.), *Ein Fugger-Kaufmann im Osmanischen Reich: Berricht von einer Reise nach Konstantinople und Kleinasien 1553–1555*. Peter Lang, Frankfurt, 2012.

Haythornthwaite, P. J., *Gallipoli 1915: FrontalAssault on Turkey*, Osprey Publishing Oxford, 1991.

Heilo, O. "Empire of Clay and Iron: Divisions in the Byzantine State Ideology and Christian Apocalyptic Expectations from the Reigns of Heraclius to Leo III (610–718)", *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies* 1(2015), s. 49–64.

Hellenic Ministry of Culture, Directorate of Byzantine and Post Byzantine Monuments *On Water in Byzantium,* Yunan Kültür Bakanlığı, Atina, 2000.

Henderson, E. F., *Select Historical Documents of the Middle Ages,* George Bell, Londra, 1910.

Henning, J., "Strong Rulers – Weak Economy? Rome, the Carolingians and the Archaeology of Slavery in the First Millennium AD", ed. J. Davis ve M. McCormick, *The Long Morning of Medieval Europe: New Directions in Early Medieval Studies*. Ashgate, Aldershot, 2008, s. 33–53.

Herrin, J. *The Formation of Christendom,* Princeton University Press, Princeton, 1987.

Herrin, J. "The Imperial Feminine in Byzantium", *Past & Present,* 169(2000), s 3–35.

Herrin, J., *Women in Purple: Rulers of Medieval Byzantium*, Phoenix Press, Londra, 2002.
Herrin, J., *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Penguin, Londra, 2007.
Herrin, J., *Margins and Metropolis*. Princeton University Press, Princeton, 2013a.
Herrin, J., *Unrivalled Influence: Women and Empire in Byzantium*, Princeton University Press, Princeton, 2013b.
Hershkovitz, I. vd., "Detection and Molecular Characterization of 9000-Year-Old Mycobacterium Tuberculosis from a Neolithic Settlement in the Eastern Mediterranean", PLoS ONE 3(10): dx.doi.org/10.1371/journal.pone.0003426, 2008.
Hetherington, P. ve Forman, W., *Byzantium: City of Gold, City of Faith*, Orbis Publishing, Londra, 1983.
Heuck-Allen, S., *Finding the Walls of Troy: Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlik*, University of California Press, Berkeley, 1999.
Heyd, U., "The Jewish Communities of Istanbul in the Seventeenth Century", *Oriens*, 6.2(1953), s. 299–314.
Hieromonk Nicephore of Mikra Agia Anna, *The Holy Mountain: Athos*, çev. P. Heers, Selanik, 2003.
Hill, A., *A full and just account of the present state of the Ottoman Empire in all its branches . . . faithfully related from a serious observation taken in many years travels thro' those countries*, G. Parker, Londra, 1733.
Hill, R., (ed. ve çev.), *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*, Thomas Nelson and Sons, Edinburgh, 1962.
Hillenbrand, C. *The Crusades: Islamic Perspectives*. Edinburgh University Press. Edinburgh. 1999, 2006, 2009, 2010.
Hillenbrand, C. (2007) *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
Hillenbrand, C. "Some Medieval Muslim Views of Constantinople", ed. S. R. Goodwin, *World Christianity in Muslim Encounter: Essays in Memory of David A. Kerr*, 2. cilt, Continuum, Londra, 2009.
Hillenbrand, C., *Islam: A New Historical Introduction*, Thames & Hudson, Londra, 2015.
Hilsdale, C. J., *Byzantine Art and Diplomacy in an Age of Decline*, Cambridge University Press, Cambridge, 2014.
Hirth, F., *China and the Roman Orient: Researches into their Ancient and Mediaeval Relations as Represented in Old Chinese Records*, G. Hirth, Şangay ve Hong Kong, 1885.
Hodges, R., *The Rise and Fall of Byzantine Butrint*. Butrint Foundation. Londra ve Tirana, 2008.
Hodgson, N. R., "Nobility, Women and Historical Narratives of the

Crusades and the Latin East", *Al-Masaq: Journal of the Medieval Mediterranean,* 17.1(2005), s. 61–85.
Hodgson, N. R., *Women, Crusading and the Holy Land in Historical Narrative.* The Boydell Press, Woodbridge, 2007.
Holland, T., *In the Shadow of the Sword,* Abacus, Londra, 2013.
Hollis, E., *The Secret Lives of Buildings: From the Parthenon to the Vegas Strip in Thirteen Stories,* Portobello Books, Londra, 2009.
Holmes, W. G., *The Age of Justinian and Theodora: A History of the Sixth Century A.D.,* G. Bell & Sons, Londra, 1912.
Holo, J., "A Genizah Letter from Rhodes Evidently Concerning the Byzantine Reconquest of Crete", *Journal of Near Eastern Studies* 59.1(2000), s. 1–12.
Honoré, A. M., "Some Constitutions Composed by Justinian", *Journal of Roman Studies* 65(1975), s. 107–23.
Hopkirk, P., *Foreign Devils on the Silk Road: The Search for the Lost Treasures of Central Asia,* John Murray, Londra, 1980.
Hopkirk, P., *On Secret Service East of Constantinople: The Plot to Bring Down the British Empire,* John Murray, Londra, 1994.
Horden, P. "The Earliest Hospitals in Byzantium, Western Europe, and Islam", *Journal of Interdisciplinary History,* 35.3(2005), s. 361–89.
Hornblower, S. ve Spawforth A. (ed.) *The Oxford Classical Dictionary.* Oxford University Press, Oxford, 2005.
Horne, C. F. (ed.) *Source Records of the Great War,* 6. cilt, National Alumni, New York, 1923.
Howard-Johnston, J. *Witnesses to a World Crisis: Historians and Histories of the Middle East in the Seventh Century,* Oxford University Press, Oxford, 2010.
Hoyland, R. G. *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam.* Darwin Press. Princeton: (1997)
Hoyland, R. G. 'Jacob of Edessa on Islam', in G. Reinink and A. Cornelis Klugkist (eds) *After Bardasian: Studies on Continuity and Change in Syriac Christianity.* Peeters. Leuven: (1999) 158–9.
Hoyland, R. G. 'The Earliest Christian Writings on Muhammad: An Appraisal', ed. Motzki, *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources.* Brill. Leiden, 2000, 276–97.
Hughes, P. *The Church in Crisis: A History of the General Councils 325–1870.* Hanover House. Garden City, NY, 1961.
Humfress, C., "Law and Legal Practice in the Age of Justinian", ed. M. Maas, *The Cambridge Companion to the Age of Justinian.* Cambridge University Press. Cambridge, 2005.
Hyman, S., *Edward Lear in the Levant: Travels in Albania, Greece and Turkey in Europe 1848–1849,* John Murray, Londra, 1988.
Ibrahim, R., "The Siege of Byzantium", *National Review,* NY, 2013.

Imber, C. "The Reconstruction of the Ottoman Fleet after the Battle of Lepanto", ed. C. Imber, *Studies in Ottoman History and Law*, Gorgias Press, İstanbul, 1996, s. 85–101.

İnalcık, H. (1971) "Istanbul", ed. P. Bearman, T. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel ve W. P. Heinrichs, *Encyclopaedia of Islam*, 2nd edn, vol. 4. Leiden ve New York: Brill. 2016. Oxford University libraries. 30 January 2016 http://ezproxy-prd.bodleian.ox.ac.uk:2134/entries/encyclopaedia-of-islam-2/istanbul-COM_0393.

İnalcık, H., "Istanbul: An Islamic City", *Journal of Islamic Studies* 1(1990), s. 1–23.

İnalcık, H., *Turkey and Europe in History*, Eren, İstanbul, 2006.

İnalcık, H., "Istanbul", ed. P. Bearman, Th. Bianquis, C. E. Bosworth, E. van Donzel ve W. P. Heinrichs, *Encyclopaedia of Islam*. 2. baskı, Brill Online, 2012.

Inayat Khan, *The Shah Jahan Nama*, ed. ve çev. Begley, W. ve Desai, Z., OUP India, Oxford, 1990.

İncil, New Living Translation, telif hakkı 1996. Tyndale House Publishers, Wheaton, I.'nın izniyle kullanılmıştır.

Infessura, S., *Diario della città di Roma*. Roma Forzani, Roma, 1890.

Irshai, O. "Confronting a Christian Empire: Jewish Life and Culture in the World of Early Byzantium", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. Brill, Leiden, 2011a, s. 15–64.

Irshai, O. "Jews and Judaism in Early Church Historiography: The Case of Eusebius of Caesarea (Preliminary Observations and Examples)", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. Brill, Leiden, 2011b, s. 799–828.

Irwin, R., *The Alhambra*, Profile Books. Londra, 2004, 2005.

Irwin, R., *For Lust of Knowing: The Orientalists and their Enemies*. Penguin, Londra, 2007.

Isitt, G., "Vikings in the Persian Gulf", *Journal of the Royal Asiatic Society* 17.4(2007), s. 389–406.

Jablonka, P., Pernicka, E. ve Aslan, R., "Preliminary Report on Work in Troia 2009 and 2010", *Studia Troica*, 19(2011), s. 7–43.

Jacobs, J., Broydé, I., Gottheil, R., "Jewish Encyclopedia", 1901–1906.

Jacoby, D. "The Jews and the Silk Industry of Constantinople", D. Jacoby, *Byzantium, Latin Romania and the Mediterranean*, Ashgate, Aldershot, 2001a, s. 1–20.

Jacoby, D. "The Urban Evolution of Latin Constantinople (1204–1261)" ed. N. Necipoğlu, *Byzantine Constantinople: Monuments, Topography and Everyday Life*, Brill, Leiden, Boston ve Cologne, 2001b, s. 277–98.

Jacoby, D. "Silk Economics and Cross-Cultural Artistic Interaction: Byzantium, the Muslim World, and the Christian West", *Dumbarton Oaks Papers* 58(2004), s. 197–240.

Jacoby, D. "Silk Production", ed. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies,* Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 421–8.

Jakobsson, S., "The Schism that Never Was: Old Norse Views on Byzantium and Russia", *Byzantinoslavica* 1/2(2008), s. 173–88.

James, L., "Pray Not to Fall into Temptation and Be on Your Guard": Pagan Statues in Christian Constantinople, *Gesta* 35.1(1996), s. 12–20.

James, L. (ed.), Women, *Men and Eunuchs: Gender in Byzantium,* Routledge, Londra ve New York, 1997.

James, L. (ed.), *A Companion to Byzantium*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2010.

Janin, R., *La Géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, 1.3. cilt: *Les Eglises et les monastères.* Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1953.

Janin, R., *Constantinople byzantine. Développement urbaine et repertoire topographique*, Institut Français d'Etudes Byzantines, Paris, 1964.

Jankowiak, M., "The First Arab Siege of Constantinople", ed C. Zuckerman, *Constructing the Seventh Century*, Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance, Paris, 2013, s. 237–320.

Jeffreys, E., Haldon, J. ve Cormack, R. (ed.) *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

Jenkins Jr, E., *Muslim Diaspora: A Comprehensive Chronology of the Spread of Islam in Asia, Africa, Europe and the Americas*, 2. cilt, *1500–1799.* McFarland, Jefferson, NC, 2000.

Jesch, J., *The Viking Diaspora*, Routledge, Londra, 2015.

Jesch, Judith (ed.), "Rǫgnvaldr jarl Kali Kolsson, Lausavísur 31", ed. Kari Ellen Gade, *Poetry from the Kings' Sagas 2: From c. 1035 to c. 1300. Skaldic Poetry of the Scandinavian Middle Ages.* Turnhout, Brepols, 2009, s. 607–8.

Jezernik, B. (ed.), *Imagining the "Turk"*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle, 2009.

Jilek, S. (Breeze, D. ve Thiel, A. ile birlikte), *Frontiers of the Roman Empire: The Danube Limes – A Roman River Frontier*, Warsaw University, Varşova, 2009.

Jones, A. H. M., *Preliminary Report upon the Excavations Carried Out in the Hippodrome of Constantinople in 1927*, Oxford University Press, Oxford, 1928.

Jones, M. W., "Genesis and Mimesis: The Design of the Arch of

Constantine in Rome", *Journal of the Society of Architectural Historians* 59.1(2000), s. 50–70.

Jowett, P. S., *Armies of the Greek–Turkish War 1919–22*, Osprey Publishing, Oxford. 2015.

Kaegi, W. E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Kaegi, W. E., *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Kafadar, C., "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature", *Studica Islamica* 69(1989), s. 121–50.

Kafadar, C., "On the Purity and Corruption of the Janissaries", *Turkish Studies Association Bulletin*, 15.2(1991), s. 273–80.

Kafescioglu, C., *Constantinopolis/Istanbul: Cultural Encounter, Imperial Vision, and the Construction of the Ottoman Capital*. Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 2009.

Kaldellis, A. "Things Are Not What They Are: Agathias Mythistoricus and the Last Laugh of Classical Culture", *Classical Quarterly* 53.1(2003), s. 295–300.

Kaldellis, A., *Hellenism in Byzantium*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.

Kanellakis, K., Χιαϰ αναλεϰτα: Χυλλογ ηθώ ϰα εθίμω (Chiaka Analekta. Collection on Mores and Customs), özel baskı, Atina, 1980.

Kantorowicz, E. H., "Oriens Augusti. Lever du Roi", *Dumbarton Oaks Papers* 17(1963), s. 117–77.

Karaiskaj, G., *The Fortifications of Butrint*, ed. ve çev. A. Crowson, Butrint Foundation, Londra ve Tirana, 2009.

Karliga, B., *The Horizon of Katip Celebi's Thought*, Bahcesehir University Civilisation Studies Center, muslimheritage.com üzerinden online erişim.

Kármán, G. ve Kunčević, L., *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, çev. L. Marchini, Brill, Leiden ve Boston, 2013.

Karras, V. A., "Female Deacons in the Byzantine Church", *Church History* 73.2(2004), s. 272–316.

Karras, V. A., "The Liturgical Functions of Consecrated Women in the Byzantine Church", *Theological Studies* 66.1(2005), s. 96–116.

Kazhdan, A. P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press, Oxford, 1991.

Keatinge Clay, W. (ed.), *Liturgical Services of the Reign of Queen Elizabeth: Liturgies and Occasional Forms of Prayer Set Forth in the Reign of Queen Elizabeth*. Cambridge University Press, Cambridge, 1847.

Kelly, C., *Attila the Hun, Barbarian Terror and the Fall of the Roman Empire*, Bodley Head, Londra, 2008.

Kelly, C., *The End of Empire: Attila the Hun and the Fall of Rome*, W. W. Norton, New York, 2010.

Kelly, C. (ed.), *Theodosius II: Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Kemal, Y., *Aziz Istanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1964.

Kennedy, H., *The Prophet and the Age of the Caliphates*, Pearson, Londra, 1986.

Kennell, N. M., *Spartans: A New History*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011.

Kessler, H. L., "Judaisim and the Development of Byzantine Art", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Brill, Leiden, 2011, s. 455–99.

Keynes, G. (ed.), *The Letters of Rupert Brooke*, Faber & Faber, Londra, 1968.

Khalek, N., "Dreams of Hagia Sophia: The Muslim Siege of Constantinople in 674 CE, Abu Ayyub Al-Ansari, and the Medieval Islamic Imagination"", ed. A. Q. Ahmed, B. Sadeghi ve M. Bonner, *The Islamic Scholarly Tradition: Studies in History, Law, and Thought in Honor of Professor Michael Allan Cook*, Brill, Leiden, 2011.

al-Khamis, U., "An Early Islamic Bronze Ewer Reexamined", *Muqarnas*, 15(1998), s. 9–19.

Kia, M., *Daily Life in the Ottoman Empire*, Greenwood, Santa Barbara, CA, 2011.

Kiliçkaya, A., *Hagia Sophia and Chora*, Silk Road Publications, İstanbul, 2010.

King, C., *The Black Sea: A History*. Oxford University Press, Oxford, 2004.

King, C., "Imagining Circassia: David Urquhart and the Making of North Caucasus Nationalism", *Russian Review*, 66.2(2007), s. 238–55.

King, C., *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus*, Oxford University Press, Oxford, 2008.

King. C., *Odessa: Genius and Death in the City of Dreams*, W. W. Norton, New York ve Londra, 2011.

King, C., *Midnight at the Pera Palace: The Birth of Modern Istanbul*, W. W. Norton, New York ve Londra, 2014.

Kinross, P., *The Ottoman centuries: The rise and fall of the Turkish Empire*, Morrow, New York, 1979.

Kirli, C., "Surveillance and Constituting the Public in the Ottoman Empire", ed. S. Shami, *Publics, Politics and Participation: Locating the Public Sphere in the Middle East and North Africa*, Social Science Research Council, New York, 2009, s. 177–204.

Kitromilides, P. M., "The Ecumenical Patriarchate", ed. L. Leustean, *Eastern Christianity and the Cold War, 1945–91*, Routledge, Abingdon, 2010, s. 221–39.

Kitzinger, E., "The Byzantine Contribution to Western Art of the Twelfth and Thirteenth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers*, 20(1966), s. 25–47.

Klein, H. A., "Eastern Objects and Western Desires: Relics and Reliquaries between Byzantium and the West", *Dumbarton Oaks Papers*, 58(2004), s. 283–314.

Klein, M. K., "Holy Haulage: Shipping Hagia Sophia to Palestine", King's College'da yapılan sunum, Londra, 11 Şubat, 2014.

Kocabaş, U. (ed.), *The Old Ships of the New Gate / Yenikapı'nın Eski Gemileri*. Ege Yayınları, İstanbul, 2008.

Kölb-Ebert, M. (ed.), *Geology and Religion: A History of Harmony and Hostility*. Geological Society, Londra, 2009.

Kolbaba, T., "1054 Revisited: Response to Ryder", *Byzantine and Modern Greek Studies*, 35.1(2011), s. 38–44.

Kolluoğlu, B. ve Toksöz, M. (ed.), *Cities of the Mediterranean: From the Ottomans to the Present Day*, I. B. Tauris, Londra ve New York, 2010, 2014.

Konstam, A., *Lepanto 1571: The Greatest Naval Battle of the Renaissance*, Osprey Publishing, Oxford ve New York, 2003.

Konstam, A. ve Dennis, P., *Byzantine Warship vs. Arab Warship: 7th–11th Centuries*. Osprey Publishing, Oxford, 2015.

Kotsis, K., "Defending Female Authority in Eighth-Century Byzantium: The Numismatic Images of the Empress Irene (797–802)", *Journal of Late Antiquity*, 5.1(2012), s. 185–215.

Kourkoutidou-Nikolaidou, E. ve Tourta, A., *Wandering in Byzantine Thessaloniki*, Kapon Editions, Athens, 1997.

Koven, S. G., *Responsible Governance: A Case Study Approach*, M. E. Sharpe, Armonk, NY, 2008.

Kraemer, R. S., *Her Share of the Blessings: Women's Religions among Pagans, Jews, and Christians in the Greco-Roman World*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

Kraemer, R. S. (ed.), *Women's Religions in the Greco-Roman World: A Sourcebook*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Krallis, D., "'Democratic' Action in Eleventh-Century Byzantium: Michael Attaleiates's 'Republicanism' in Context", *Viator*, 40.2(2009), s. 35–53.

Krotscheck, U., *Going with the Grain: Athenian State Formation and the Question of Subsistence in the 5th and 4th Centuries BCE.*, Princeton/Stanford Working Papers in Classics, http://www.princeton.edu/~pswpc/pdfs/krotscheck/010603.pdf, 2006.

Kruft, H.-W., *A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present*. Princeton Architectural Press, New York, 1996.

Kuban, D., *Istanbul: An Urban History: Byzantion, Constantinopolis, Istanbul,* Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, İstanbul, 1996.

Kuhrt, A., *The Ancient Near East c. 3000–330 BC*, 1. ve 2. cilt, Routledge, Londr, 1997.

Kulakovskij, J. A., *Mémoires de l'Académie Impériale des sciences de St. Pétersbourg*, 8th ser., no. 9, *Classe historico-philologique*, St Petersburg, 1908, s. 1–58.

Kyriakidis, S., "The Employment of Large Groups of Mercenaries in Byzantium in the Period ca. 1290–1305 as Viewed by the Sources", *Byzantion* 79(2009), s. 208–30.

Kyriakidis, S., *Warfare in Late Byzantium, 1204–1453*, Brill, Leiden, 2011.

Lad, J., "Panoptic Bodies: Black Eunuchs as Guardians of the Topkapı Harem", ed. M. Booth, *Harem Histories: Envisioning Places and Living Spaces*, Duke University Press, Durham, NC, 2010, s. 136–76.

Ladner, G. B., "Justinian's Theory of Law and the Renewal Ideology of the *Leges Barbarorum*", *Proceedings of the American Philosophical Society,* 119.3(1975), s.191–200.

Lafontaine-Dosogne, J., *L'Art Byzantin et chrétien d'orient.Aux Musées Royaux d'art et d' histoire,* Les Musées, Brussels, 1995.

Laiou, A. E., "Exchange and Trade, Seventh–Twelfth Centuries", ed. A.E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2002.

Laiou, A. E. (ed.), *The Economic History of Byzantium: From the Sevenththrough the Fifteenth Century,* Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington DC, 2002.

Laiou, A. E., "The Byzantine Village (5th–14th Century)", ed. J. Lefort, C. Morrisson, ve J.-P. Sodini, *Les Villages dans l'Empire byzantine (IVe–XVe siècle),* Lethielleux, Paris, 2005, s. 31–53.

Laiou, A. E., *Women, Family and Society in Byzantium,* Ashgate, Aldershot, 2011.

Laiou, A. E . ve Mottahedeh, R . P. (ed.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World,* Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2001.

Lamartine, A. de, *A pilgrimage to the Holy Land; comprising recollections, sketches, and reflections, made during a tour in the East in 1832–1833*, Carey, Lea & Blanchard, Philadelphia, 1835.

Lamartine, A. de, *Souvenirs, impressions, pensées, et paysages pendant un voyage en Orient, 1832–1833,* Leipzig, 1861.

Lane Fox, R., *Alexander the Great,* Penguin, Londra, 1973.

Lane Fox, R., *Pagans and Christians in the Mediterranian World from the Second Century A.D. to the Conversion of Constantine*, Viking, Londra, 1986.

Lane Fox, R., *Augustine, Conversions and Confessions*, Allen Lane, Londra, 2015.

Lansford, T., *The Latin Inscriptions of Rome: A Walking Guide*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009.

Lapidge, M., "Byzantium", ed. M. Lapidge vd., *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Anglo-Saxon England*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2013.

Lau, M., "The Integration of Conquered Territory in the 10th and 12th Centuries – A Continuation of Imperial Policy by Other Means?", Society of the Promotion of Byzantine Studies Symposium'da teslim edilen çalışma, 2012.

La Vassière, E. de, "Central Asia and the Silk Road", ed. S. F. Johnson, *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 142–69.

Lear, E., *Journals of a Landscape Painter in Albania & c.*, R. Bentley, Londra, 1851.

Lecane, P., *Beneath a Turkish Sky: The Royal Dublin Fusiliers and the Assault on Gallipoli*, The History Press, Dublin, 2015.

Lecaque, T., "An Englishman in Byzantium: Political Motivations for Ethnic Change in the Varangian Guard", *Apprentice Historian*, 16(2010), s. 46–62.

Lecky, W. H., *A History of European Morals from Augustus to Charlemagne*, 2 cilt, Londra, 1869.

LeClerq, A. S. W. (ed.), *Elizabeth Sinkler Coxe's Tales from the Grand Tour, 1890–1910*, University of South Carolina Press, Columbia, SC, 2006.

Lecouras, P., "Hemingway in Constantinople", *Midwest Quarterly*, 43(2001), s. 29–41.

Lenski, N. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, gözden geçirilmiş baskı, Cambridge University Press, New York, 2012.

Leone, L., "Topographies of Production in North African Cities during the Vandal and Byzantine Periods", ed. L. Lavan ve W. Bowden, *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, Brill, Leiden ve Boston, 2003, s. 257–87.

Leonhardt, J., *Latin: Story of a World Language*, çev. K. Kronenberg, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

Leustean, L. (ed.), *Eastern Christianity and the Cold War, 1945–91*, Routledge, Abingdon, 2010.

Levey, M., *The World of Ottoman Art*, Thames & Hudson, Londra, 1975.

Levi, M., *Istanbul Was a Fairy Tale*, çev. Ender Gürol, Dalkey Archive Press, Champaign, IL, 2012.

Lewis, B., *Istanbul and the Civilization of the Ottoman Empire*. University of Oklahoma Press, Norman, OK, 1963.

Lewis, B., *The Jews of Islam*, Princeton University Press, Princeton, 1985.
Lewis, B., *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Phoenix, Londra, 2002.
Lewis, B., *From Babel to Dragomans: Interpreting the Middle East*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2004.
Lewis, D., *God's Crucible: Islam and the Making of Europe, 570–1215*, W. W. Norton, Londra, 2008.
Lewis, G., *Domenico's Istanbul*, çev. M. J. L. Austin'in açıklamalarıyla, Aris & Phillips (E. J. W. Gibb Memorial Trust için), Warminster, 2001.
Lewis, R., *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*, I. B., Tauris, Londra, 2004.
Lichter, C. (ed.), *How Did Farming Reach Europe? Anatolian–European Relations from the Second Half of the 7th through the First Half of the 6th Millennium cal BC*, Proceedings of the International Workshop, İstanbul, 20–22 Mayıs 2004; Byzas 2.: Deutsches Archäologisches Institut, İstanbul, 2005.
Liebeschuetz, J. H. W. G., *Continuity and Change in Roman Religion*, Oxford University Press, Oxford, 1979.
Lieu, S. N. C. ve Montserrat, D. (ed.), *From Constantine to Julian: Pagan and Byzantine Views: A Source History*, Routledge. Londra ve New York, 1996.
Lieu, S. N. C. and Montserrat, D. (ed.), *Constantine: History, Historiography and Legend*, Routledge, Londra ve New York, 1998.
Lieven, D. *Towards the Flame: Empire, War and the End of Tsarist Russia*, Allen Lane, Londra, 2015.
Limberis, V., *Divine Heiress: The Virgin Mary and the Creation of Christian Constantinople*, Routledge, Abingdon, 1994.
Lingas, A., "Music", ed. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford, Oxford University Press, s. 915–35.
Little, L. K. (ed.), *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541–750*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008.
Littlewood, A., Maguire, H. ve Wolschke-Bulman, J. (ed.), *Byzantine Garden Culture*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2002.
Liu, X. *Silk and Religion*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
Lockard, C. A., *Societies, Networks, and Transitions: A Global History*, 1. cilt: *To 1500*. Cengage Learning, Stamford, CT, 2015.
Lounghis, T. C., *Byzantium in the Eastern Mediterranean: Safeguarding East Roman Identity, 407–1204*. Cyprus Research Centre, Lefkoşa, 2010.
Lovén, L. L. ve Strömberg, A. (ed.), *Gender, Cult, and Culture in the Ancient World from Mycenae to Byzantium: Proceedings of the Second Nordic Symposium on Gender and Women's History in*

Antiquity. Helsinki 20–22 October 2000, Paul Åströms Förlag, Sävedalen, 2003.
Lowry, H. W., *In the Footsteps of Evliyâ Çelebi: The Seyahatnâme as Guidebook*. Bahçeşehir University Press, Istanbul, 2012.
Lyly, J. *Euphues: The Anatomy of Wyt/ Wit*, Londra, G. Routledge & Sons, Ltd, E. P. Dutton & Co. New York, 1916.
Maalouf, A., *Leo the African*, çev. Peter Sluglett, Abacus, Londra, 1988.
Maas, M., *Readings in Late Antiquity: A Sourcebook*, Routledge, Abingdon ve New York, 2000.
Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
Maas, M. (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Attila*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015.
MacCormack, S. G., *Art and Ceremony In Late Antiquity*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1981.
McCormick, M., *Eternal Victory: Triumphal Rulership in Late Antiquity, Byzantium and the Early Medieval West*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
MacCulloch, D., "What if the Arians Had Won? A Reformation Historian Reconsiders the Medieval Western Church", Yale Üniversitesi'nde verilen ders, 6 Ekim, Salı, 2011.
MacFie, A. L., *Atatürk*., Routledge, Londra ve New York, 2013.
MacLean, G., *The Rise of Oriental Travel: English Visitors to the Ottoman Empire, 1580–1720*, Palgrave Macmillan, Basingstoke ve New York, 2004.
McMeekin, S., *The Ottoman Endgame: War, Revolution and the Making of the Modern Middle East, 1908–1923*, Allen Lane, Londra, 2015.
MacMullen, R., *Constantine*, Croom Helm, Londra, New York ve Sydney, 1969, 1987.
MacMullen, R., *Christianizing the Roman Empire: A.D. 100–400*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 1984.
Madden, T. F., *Enrico Dandolo and the Rise of Venice*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2003.
Madgerau, A., *Byzantine Military Organization on the Danube, 10th–12th Centuries*, Brill, Leiden, 2013.
Magdalino, P., "The Maritime Neighborhoods of Constantinople: Commercial and Residential Functions, Sixth to Twelfth Centuries", *Dumbarton Oaks Papers* 54(2000), s. 210–26.
Magdalino, P. ve Mavroudi, M., *The Occult Sciences in Byzantium*, La Pomme d'Or, Cenevre, 2006.
Magdalino, P. ve Nelson, R. (Symposiarchs), "The Old Testament in Byzantium", Dumbarton Oaks Symposium'da sunuldu, 1–3 Aralık, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2006.

Mak, G., *The Bridge: A Journey between Orient and Occident*, çev., S. Garrett. Vintage Books, Londra, 2009.

Malatras, C., "The Perception of the Roman Heritage in 12th Century Byzantium", *Rosetta*, 7.5(2009), s. 1–8.

Malcolm, N., *Agents of Empire: Knights, Corsairs, Jesuits and Spies in the Sixteenth-Century Mediterranean World*, Allen Lane, Londra, 2015.

Malcomson, Scott L., "Safe as Houses", *Transition*, 85.10.1(2000), s. 30–46.

Malieckal, B., "Slavery, Sex and the Seraglio: 'Turkish' Women and Early Modern Texts", ed. H. Ostovich, M. V. Silcox ve G. Roebuck, *The Mysterious and the Foreign in Early Modern England*, University of Delaware Press, Newark, DE, 2008, s. 58–73.

Mango, C., "The Church of Sts. Sergius and Bacchus Once Again", *Byzantinische Zeitschrift*, 67(1975), s. 385–92.

Mango, C., "The Palace of the Boukoleon", *Cahiers Archéologiques*, 45(1997), s. 41–50.

Mango, C., "The Triumphal Way of Constantinople and the Golden Gate", *Dumbarton Oaks Papers*, 54(2000), s. 173–88.

Maniatis, George C., "The Organizational Setup and Functioning of the Fish Market in Tenth-Century Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers*, 54(2000), s. 13–42.

Mansel, P., *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*, Penguin, Londra, 1997.

Mantran, R., "L'Echo de la Bataille de Lépante à Constantinople", *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 28.2(1973), s. 396–405.

Marchand, L. A. (ed.), *Byron's Letters and Journals*, 1. Cilt, *"In my Hot Youth"*. John Murray, Londra, 1973a.

Marchand, L. A. (ed.), *Byron's Letters and Journals*, 2. cilt, *"Famous in my Time"*. John Murray, Londra, 1973b.

Marenbon, J. (ed.), *The Cambridge Companion to Boethius*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Markopoulos, A., "Education", ed. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 785–95.

Markopoulos, A., "In Search for 'Higher Education' in Byzantium", *Recueil des Travaux de l'Institut d'Etudes Byzantines*, 50(2013), s. 29–44.

Marozzi, J., *Baghdad: City of Peace, City of Blood*, Allen Lane, Londra, 2014.

Marquardt, P. A., "A Portrait of Hecate", *American Journal of Philology* 102.32(1981), s. 50–2.

Marx, K. (1897), *The Eastern Question. A Reprint of Letters Written 1853–1856 Dealing with the Events of the Crimean War*, ed. E. Marx

Aveling ve E. Aveling, New York; B. Franklin, 1968; Frank Cass, 1969; Londra.

Marzinzik, S., "Expressions of Power – Luxury Textiles from Early Medieval Northern Europe", *Textile Society of America Symposium Proceedings* 1, Textile Society of America, University of Nebraska, Lincoln, 2008.

Masters, B., *The Arabs of the Ottoman Empire 1516–1918: A Social and Cultural History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Mather, J., *Pashas: Traders and Travellers in the Islamic World.* Yale University Press, New Haven ve Londra, 2009.

Matossian, J., *Silent Partners: The Armenians and Cyprus, 578–1878*, Lusignan Press, Lefkoşa, 2009.

Mattingly, H., "The Mints of Vespasian", *Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 1.3/4(1921a), s. 187–225.

Mattingly, H., "The Mints of the Empire: Vespasian to Diocletian", *Journal of Roman Studies*, 11(1921b), s. 254–64.

Mayer, W., "Constantinopolitan Women in Chrysostom's Circle", *Virgiliae Christianae*, 53.3(1999), s. 265–88.

Mazower, M., *Salonica: City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430–1950.* Harper Perennial, Londra, 2004.

Meinardus, O. F. A., *Two Thousand Years of Coptic Christianity*, American University in Cairo Press, Kahire, 2002.

Meineck, P., "Dionysos, Divine Space and Dopamine: A Cognitive Approach to the Greek Theatre", *CHS Research Bulletin* 1.2, Center of Hellenic Studies'deki araştırma sempozyumunda sunulmuştur, Washington, DC, 26 Nisan 2013. http://wp.chs.harvard.edu/chs-fellows/author/pmeineck/ 2013.

Mernissi, F., *The Harem Within: Tales of a Moroccan Girlhood*, Doubleday, Londra, 1994.

Merrills, A. ve Miles, R., *The Vandals*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2010.

Meserve, M., "News from the Negroponte: Politics, Popular Opinion, and Information Exchange in the First Decade of the Italian Press", *Renaissance Quarterly* 59(2006), s. 440–80.

Metzger, B. M., *The Early Versions of the New Testament: Their Origin, Transmission, and Limitations*, Oxford University Press, Oxford, 1977.

Meyendorff, J., "Byzantine Views of Islam", *Dumbarton Oaks Papers*, 18(1964), s. 113–32.

Meyer, K. E. ve Brysac, S. B., *Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East*, W. W. Norton, New York ve Londra, 2008.

Meyer, M., "Refracting Christian Truths through the Prism of the BiblicalFemale in Byzantine Illuminated Manuscripts", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Brill, Leiden, 2011, s. 969–98.

Mgaloblishvili, T. ve Gagoshidze, I., "The Jewish Diaspora and Early Christianity in Georgia", ed. T. Mgaloblishvili, *Ancient Christianity in the Caucasus*. Curzon Press, Richmond, 1998, s. 39–48.

Miller, S., *Vienna 1683: Christian Europe Repels the Ottomans*, Osprey Publishing, Oxford ve New York, 2008.

Miller, W., *The Ottoman Empire and its Successors 1801–1927: With an Appendix 1927–1936*, 4. baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

Milton, G., *Paradise Lost: Smyrna, 1922. The Destruction of Islam's City of Tolerance*, Sceptre, Londra, 2008.

Miraj, L. F., *Dyrrachium in the Early Christian and Byzantine Period*, n.p., Tirana, 2013.

Mitchell, J., *The Butrint Baptistery and its Mosaics*, Butrint Foundation, Londra ve Tirana, 2008.

Mitchell, P., "Post-Medieval Archaeology in Vienna", *Proceedings of Workshop 15, International Conference on Cultural Heritage and New Technologies*, 15–17 Kasım 2010, Viyana, 2011, s. 20–31.

Mitchell, P., "The Architecture of Absolutism", ed. N. Mehler, *Historical Archaeology in Central Europe*, Society for Historical Archaeology Special Publication 10, Rockville, MD, 2013, s. 365–78.

Moberly, F., *History of the Great War Based on Official Documents: The Campaign in Mesopotamia 1914–1918*, 1. cilt, HMSO, Londra, 1923, s. 130–1.

Montagu, Lady Mary Wortley, *The Turkish Embassy Letters*, ed. T. Heffernan ve D. O'Quinn, Broadview Press, Ontario, 2013.

Montefiore, S. S., *Jerusalem: The Biography*, Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2011a.

Montefiore, S. S., *Catherine the Great & Potemkin: The Imperial Love Affair*. Weidenfeld & Nicolson, Londra, 2011b.

Montefiore, S. S., *The Romanovs: 1613–1918*, Weidenfeld & Nicolson, Londra 2016.

Moorhead, J., "Boethius and Romans in Ostrogothic Service", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 27.4(1978), s. 604–12.

Moorhead, S. ve Stuttard, D., *AD 410: The Year that Shook Rome*, The British Museum Press, Londra, 2010.

Moreno, A., "Hieron: The Ancient Sanctuary at the Mouth of the Black Sea", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 77.4(2008), s. 655–709.

Morrisson, C. ve Sodini, J.-P. "The Sixth-Century Economy", ed. A. E. Laiou, *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2002.

Mourad, K., *Living in Istanbul*, J. Darbly'ın fotoğraflarıyla, Flammarion, Paris, 1994.

Mowafi, R., *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan 1820–1882*, Lund Studies in International History 14, Scandinavian University Books, Lund, 1981.
Mundell Mango, M., "The Commercial Map of Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers* 54(2000), s. 189–207.
Murdoch, A., *The Last Pagan: Julian the Apostate and the Death of the Ancient World*, Sutton Publishing, Stroud, 2005.
Murdoch, B. ve Read, M. (ed.), *Early Germanic Literature and Culture*, Camden House, Rochester, NY, 2004.
Murphey, R., *Ottoman Warfare: 1500–1700.*, UCL Press, Londra, 1999.
Muthesius, A., *Studies in Byzantine and Islamic Silk Weaving*, Pindar Press, Londra, 1995.
Muwayhili, Ibrahim al-, *Spies, Scandals, & Sultans: Istanbul in the Twilight of the Ottoman Empire*, çev. R. Allen, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2008.
Nabi Efendi, "Eulogy of Istanbul", ed. ve çev. de A. P. Courteille ve R. Arnot, *The Counsels of Nabi Efendi to his Son Aboul Khair*, The Colonial Press, New York, 1901.
Necipoğlu, G., *Architecture, Ceremonial and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, MIT Press, Cambridge, MA, 1992.
Necipoğlu, G., "Framing the Gaze in Ottoman, Safavid and Mughal Palaces", Premodern İslami Sarayla özel sayısı, *Ars Orientalis* 23(1993), s. 303–42.
Necipoğlu, G., *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Reaktion Books, Londra, 2005.
Necipoğlu, G., "Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of 'Classical' Ottoman Architecture", *Muqarnas* 24(2007), s. 141–83.
Necipoğlu, N., *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
Nelson, R. S. ve Krueger, D., "The New Testament in Byzantium", *Byzantine Studies Symposium, Nisan 26–28*, University of North Carolina, Greensboro, 2013.
Der Nersessian, S., "Two Miracles of the Virgin in the Poems of Gautier de Coincy", *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987), s. 157–63.
Neuhäusler, J., *What Was It Like in the Concentration Camp at Dachau? An Attempt to Come Closer to the Truth*, Manz A.G., Münih ve Dillingen, 1960.
Newman, J. H., *A letter to the Rev. E.B. Pusey, D.D. on his recent Eirenicon*. Longmans, Green, Reader, ve Dyer, Londra, 1866.
Nicol, D. M., *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1988.

Nicolle, D., *Yarmuk AD 636: The Muslim Conquest of Syria*, Osprey Publishing, Oxford, 1994.
Nicolle, D., *Crusader Castles in Cyprus, Greece and the Aegean 1191–1571*, Osprey Publishing, Oxford, 2007.
Nienhause, W., "Sima Qian and the Shiji", ed. Andrew Feldherr ve Grant Hardy, *The Oxford History of Historical Writing*, 1. cilt: *Beginnings to AD 600*. Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 463–84.
Nixon, C. E. V. ve Saylor Rodgers, B., *In Praise of Later Roman Emperors: The Panegyrici Latini*, University of California Press, Berkeley, 1994.
Nixon, P., *St Cuthbert of Durham*, Amberley, Stroud, 2012.
Noldeke, T., *Geschichte des Qorans*, Dietrich, Leipzig, 1909.
Noonan, T., "The Grain Trade of the Northern Balkan Sea in Antiquity", *American Journal of Philology* 93.3(1973), s. 231–42.
Noppen, R. K., *Ottoman Navy Warships 1914–18*, Osprey Publishing, Oxford, 2015.
Norwich, J. J., *The Middle Sea: A History of the Mediterranean*, Vintage Books, Londra, 2007.
Oikonomides, N., "Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of the Kommerkiarioi", *Dumbarton Oaks Papers* 40(1986), s. 49–51.
Oikonomides, N. "L''Unilinguisme' officiel de Constantinople byzantine (VIIe–XIIe s.)", *Byzantina Symmeikta* 13(1999), s. 9–22.
Olson, R. W., "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20.2(1977), s. 185–207.
Olster, D., "Theodore Grammaticus and the Arab Siege of 674–8", *Byzantinoslavica* 56(1995), s. 23–8.
Onar, V., Pazvant, G., Gezer Ince, N., Alpak, H., Janeczek, M. ve Kiziltan, Z., "Morphometric Analysis of the Foramen Magnum of Byzantine Dogs Excavated in Istanbul Yenikapi at the Site of Theodosius Harbour", *Mediterranean Archaeology and Archaeometry* 13.1(2013), s. 135–42.
Onar, V. vd., "Estimating the Body Weight of Byzantine Dogs from the Theodosius Harbour at Yenikapi, Istanbul", *Kafkas Universitesi Veteriner Fakultesi Dergisi* 21(2015), s. 55–9.
Onesti, N. F. *Tracing the Language of the Vandals*. University of Siena, .2013.
Oniz, H. ve Aslan, E. (ed.), *SOMA 2009: Proceedings of the XIII Symposium on Mediterranean Archaeology, Selcuk University of Konya, Turkey 23–24 Nisan 2009*, Archaeopress, Oxford, 2011.
Orga, A. (ed.), *Istanbul: A Collection of the Poetry of Place*, Eland, Londra, 2007.
Orga, I., *The Caravan Moves On: Three Weeks among Turkish Nomads*, tekrar baskı, Eland, Londra, 2002.

Orga, I., *Portrait of a Turkish Family*, tekrar baskı, Eland, Londra, 2004.

Ostovik, H., Silcox, M.V. ve Roebuck, G., *The Mysterious and the Foreign in Early Modern England*, Associated University Presses, 2008.

Ousterhout, R., "Temporal Structuring in the Chora Parekklesion", *Gesta* 34.1(1995), s. 63–76.

Ousterhout, R., "New Temples and New Solomons: The Rhetoric in Byzantine Architecture", ed. P. Magdalino ve R. Nelson, *The Old Testament in Byzantium*. Harvard University Press, Washington, DC, 2010, s. 223–54.

Overy, R., *History of War in 100 Battles*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

Özdogan, M., Miyake, Y. ve Dede, N., "An Interim Report on Excavations at Yarimburgaz and Toptepe in Eastern Thrace", *Anatolica* 12(1991), s. 59–121.

Paine, L., *The Sea and Civilisation*, Knopf, Londra, 2013.

Painter, N. I., "Why White People Are Called Caucasian?", *Proceedings of the Fifth Annual Gilder Lehrman Center International Conference, Yale University, 7–8 Kasım 2003*, http://glc.yale.edu/sites/default/files/files/events/race/Painter.pdf.

Painter, N. I., *The History of White People*, W. W. Norton, New York ve Londra, 2011.

Pakalin, M. Z., *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.

Palmer, M., *The Jesus Sutras: Rediscovering the Lost Scrolls of Taoist Christianity*, Wellspring/Ballantine, 2001.

Pamuk, O., *Istanbul*, Faber & Faber, Londra, 2005.

Pamuk, O., *The Black Book*, çev. M. Freely, Faber & Faber, Londra, 2006.

Pamuk, O., *The Museum of Innocence: A Novel*, Faber & Faber, Londra, 2010.

Pany, D. ve Wiltschke-Schrotta, K. "Artificial Cranial Deformation in a Migration Period Burial of Schwarzenbach, Central Austria", *VIAVIAS* 2(2008), s. 18–23.

Papp, A., "Building and Builder: Constructions under Sokollu Mustafa Pasha's Reign in Medieval Buda", ed. B. Biedronska-Slota, M. Ginter-Frolow ve J. K. Malinowsku, *The Art of the Islamic World and the Artistic Relationships between Poland and Islamic Countries*, History Museum, Budapeşte, 2011, s. 75–83.

Pardoe, J., *The Beauties of the Bosphorus*, George Virtue, 26, Ivy Lane, Londra, 1838.

Parker, P., *The Northmen's Fury: A History of the Viking World*, Jonathan Cape, Londra, 2014.

Parsons, R. vd., "Gravity-Driven Flow in a Submarine Channel Bend: Direct Field Evidence of Helical Flow Reversal", *Geology* 38(2010), s. 1063–6.

Patricios, N. N., *The Sacred Architecture of Byzantium: Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*, I. B. Tauris, Londra, 2014.

Păun, R. G., "Enemies Within: Networks of Influence and the Military Revolts against the Ottoman Power (Moldavia and Wallachia, Sixteenth–Seventeenth Centuries)", ed. G. Kármán ve L. Kunčević, *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Brill, Leiden ve Boston, 2013, s. 209–49.

Payne, C. (ed.), *Butrinti, 1993–2003: Ten Years of Research*, Butrint Foundation, Londra, 2003.

Peirce, L. P., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 1993.

Pekin, A. K. ve Kangal, S., *Istanbul: 8000 Years Brought to Daylight: Marmaray, Metro, Sultanahmet Excavations*, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007.

Pelikan, J., *The Excellent Empire: The Fall of Rome and the Triumph of the Church*, Wipf & Stock, Eugene, OR, 1987.

Pennanen, R. P., "The Nationalization of Ottoman Popular Music in Greece", *Ethnomusicology* 48.1(2004), s. 1–25.

Pentcheva, B. V., "Containers of Power: Eunuchs and Reliquaries in Byzantium", *RES: Anthropology and Aesthetics* 51(2007), s. 108–20.

Perra, P., "Aspects of the Relations between the Hospitaller Knights of Rhodes and the Republic of Venice: Contacts and Collaboration during the Second Venetian–Ottoman War (1499–1502/03)", ed. S. Phillips ve E. Buttigieg, *Islands and Military Orders, c. 1291–1798*. Ashgate, Farnham, 2013.

Peterkin, A., *One Thousand Beards: A Cultural History of Facial Hair*, Arsenal Pulp Press, Vancouver, 2001.

Philliou, C., "The Paradox of Perceptions: Interpreting the Ottoman Past through the National Present", *Middle Eastern Studies* 44.5(2008), s. 661–75.

Phillips, J., *The Fourth Crusade and the Sack of Constantinople*, Jonathan Cape, Londra, 2004.

Phillips, J., *Holy Warriors: A Modern History of the Crusades*, Vintage Books, Londra, 2010.

Phillips, W. A., *The War of Greek Independence 1821–1833*, Smith, Elder, Londra, 1897.

Phillips, W. D., *Slavery from Roman Times to the Early Transatlantic Trade*. Manchester University Press, Manchester: 1985.

Phillips Cohen, J., *Becoming Ottomans: Sephardi Jews and Imperial Citizenship in the Modern Era*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

Pickles, T., *Malta 1565: Last Battle of the Crusades*, Osprey Publishing, Oxford ve New York, 1998.

Pierce, L., *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Imperial Harem*. Oxford University Press, New York ve Oxford, 1993.

Pincus, D., "Venice and the Two Romes: Byzantium and Rome as a Double Heritage in Venetian Cultural Politics", *Artibus et Historiae* 13.26(1992), s. 101–14.

Pingree, D., "From Alexandria to Baghdad to Byzantium: The Transmission of Astrology", *International Journal of the Classical Tradition* 8.1(2001), s. 3–37.

Pohl, W., "The Vandals: Fragments of a Narrative", ed. A. H. Merrills, *Vandals, Romans and Berbers: New Perspectives on Late Antique North Africa*, Ashgate, Farnham, 2004, s. 31–48.

Pormann, P. E. ve Savage-Smith, E., *Medieval Islamic Medicine*. Georgetown University Press, Washington, DC, 2007.

Proud, L., *Icons: A Sacred Art*, Pitkin Guides, Norwich, 2000.

Pryor, J., "Shipping and Seafaring", ed. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford University Press, Oxford, 2008, 482–91.

Pryor, J. ve Jeffreys, E. M., *The Age of the* ΔΡΟΜΩΝ: *The Byzantine Navy ca 500–1204*, Brill, 2006, Leiden.

Pushkin, A. S., *Complete Prose Tales: The Moor of Peter the Great*, çev. G. Aitken. Random House, Londra, 2008.

Quataert, D., *The Ottoman Empire 1700–1922*, Cambridge University Press, New York, 2000, 2005.

Raffensperger, C., *Reimagining Europe: Kievan Rus' in the Medieval World*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2012.

Re'em, A., Seligman, J., Adawi, Z. ve Abu Raya, R. "Crusader Remains in the Muristan, Old City of Jerusalem: A Decade of Archaeological Gleanings", *'Attiqot* 66(2001), s. 137–54.

Retief, F. P. ve Cilliers, L., "The Epidemic of Justinian (AD 542): A Prelude to the Middle Ages'" *Acra Theologica* 26.2(2006), s. 117–27.

Reynolds, L. D. ve Wilson, N. G., *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature*, Clarendon Press, Oxford, 1991.

Rives, J. B., "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *Journal of Roman Studies* 89(1999), s. 135–54.

Robert of Clari, *La Conquête de Constantinople*, ed. P. Lauer, Paris, 1924.

Robert of Clari, *The Conquest of Constantinople*, çev. E. R. McNeal, Columbia University Press, NY, 2005, s. 57–75.

Roberts, M., *Intimate Outsiders: The Harem in Ottoman and Orientalist Art and Travel Literature*, Duke University Press, Durham, NC ve Londra, 2007.

Robertson, J. C., *History of the Christian Church*, J. Murray, Londra, 1858.

Robertson, N., "The Sequence of Events in the Aegean in 408 and 407

B.C.", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 29.3(1980), s. 282–301.

Robinson, B. S., "Green Seraglios: Tulips, Turbans and the Global Market", *Journal for Early Modern Cultural Studies* 9.4(2009), s. 107–8.

Robinson, T. A., *Who Were the First Christians? Dismantling the Urban Thesis*, Oxford University Press, Oxford, 2017.

Rodogno, D., *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815–1924*, Princeton University Press, Princeton, 2011.

Rogan, E., *The Fall of the Ottomans: The Great War in the Middle East, 1914–1920*, Allen Lane, Londra, 2015.

Rogerson, B., *The Last Crusaders: The Hundred-Year Battle for the Center of the World*, The Overlook Press, New York, 2010.

Romane, J., *Byzantium Triumphant: The Military History of the Byzantines 959–1025*. Pen & Sword, Barnsley, 2015.

Rose, C. B., "Troy and the Historical Imagination", *Classical World* 91.5(1998), s. 386–403.

Rosen, W., *Justinian's Flea: Plague, Empire and the Birth of Europe*, Pimlico, Londra, 2008.

Ross, S. H., *How Roosevelt Failed America in World War II*, McFarland, Jefferson, NC, 2006.

Rothman, N. E., "Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean", *Comparative Studies in Society and History* 51.4(2009), s. 771–800.

Rotman, Y., *Byzantine Slavery and the Mediterranean*, çev. Jane Marie Todd, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009.

Roueché, C., "Entertainments, Theatre, and Hippodrome", ed. E. Jeffreys, J. Haldon ve R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 677–84.

Roy, T., *India in the World Economy: From Antiquity to the Present*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Rozen, M., "Public Space and Private Space among the Jews of Istanbul in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *Turcica* 30(1998), s. 331–46.

Russell, G., *Heirs to Forgotten Kingdoms: Journeys into the Disappearing Religions of the Middle East*, Simon & Schuster, New York, 2014.

Russell, T., *Byzantium and the Bosporus: A Historical Study, from the Seventh Century BC until the Foundation of Constantinople*, Oxford Classical Monographs, Oxford University Press, Oxford, 2016.

Ryder, J. R., "Changing Perspectives on 1054", *Byzantine and Modern Greek Studies* 35.1(2011), s. 20–37.

Rykwert, J., *The Idea of a Town: The Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World*, MIT Press, Cambridge, MA, 1988.

Şahin, M. ve Mert, H. ed., *The Proceedings of the International Workshop: Localisation of the 1st Council Palace in Nicaea,* Uludağ Üniversitesi, Bursa, 2011.

Said, E., *Orientalism*, Penguin, Londra, 1978.

Saïd, S., "'Greeks and Barbarians in Euripides' Tragedies: The End of Differences?", çev. A. Nevill, ed. T. Harrison, *Greeks and Barbarians*, Routledge, New York, 2002, s. 62–100.

Salamon, M., Wołoszyn, M., Musin, A. ve Špehar, P. (ed.), *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe: Archaeological and Historical Evidence*, 2. cilt, Crakow, Leipzig, Rzeszów and Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej akademii nauk, Varşova, 2012.

Saradi, H., "Perceptions and Literary Interpretations of Statues and the Image of Constantinople", *Byzantiaka* 20(2000), s. 3–41.

Saradi-Mendelovici, H., "Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and their Legacy in Later Byzantine Centuries", *Dumbarton Oaks Papers* 44(1990), s. 47–61.

Saxon, A. H. (ed.), *Selected Letters of P. T. Barnum*, Columbia University Press, New York, 1983.

Schama, S., *The Story of the Jews: Finding the Words (1000 BCE–1492)*, Vintage, Londra, 2014.

Schefer, C., "Indications sur les lieux de Pèlerinage", *Archives de l'Orient latin, 1*. Paris, 1881.

Schibille, N., *Hagia Sophia and the Byzantine Aesthetic Experience*, Ashgate, Farnham, 2014.

Schiffer, R., *Oriental Panorama: British Travellers in 19th Century Turkey,* Rodopi, Amsterdam, 1999.

Schrunk, I. ve Studer-Karlen, M., "Spalatum (Split, Spalato): Diocletian's Palace", in *The Encyclopedia of Ancient History*. http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338386.wbeah16139/abstract. (2012)

Scott, A., *Turkish Awakening: A Personal Discovery of Modern Turkey*, Faber & Faber, Londra, 2014.

Scott, M., *Delphi: A History of the Centre of the Ancient World*. Princeton University Press, Oxford ve Princeton, 2014.

Seal, J., *Meander: East to West along a Turkish River*, Chatto & Windus, Londra, 2012.

Serim, A., *Konstantiniyye 1918*, Denizler Kitabevi, İstanbul, 2015.

Sethe, K., Helck, W. ve Steindorff, G., *Urkunden des ägyptischen Altertums*. Hinrichs, Leipzig, 1909.

Setton, K., *The Papacy and the Levant, 1204–1571*, American Philological Society, Philadelphia, 1984.

Sevcenko, N., "Wild Animal in the Byzantine Park", ed. A. Littlewood, H. Maguire ve J. Wolschke-Bulmahn, *Byzantine Garden Culture*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2002, s. 69–86.

Severin, T., *The Jason Voyage: The Quest for the Golden Fleece*, Hutchinson, Londra, 1985.

Shahid, I., *Byzantium and the Arabs*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2010.

Shaw, S., *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, New York University Press, New York, 1991.

Shepard, J., "The English and Byzantium: A Study of their Role in the Byzantine Army in the Later Eleventh Century", *Traditio* 29(1973), s. 53–92.

Shepard, J., "The Viking Rus and Byzantium", ed. S. Brink, *The VikingWorld.* Routledge, Londra ve New York, 2008, s. 496–516.

Shipley, G., "Landscapes of the Ancient Peloponnese: A Human-Geographical Approach", *Leidschrift* 21.1(2006), s. 27–43.

Shores, T., *Varangian: Norse Influences within the Elite Guard of Byzantium.* http://www.academia.edu/3628861/Varangian_Norse_Influences_Within_the_Elite_Guard_of_Byzantium, 2013.

Silvas, A. M., "Kassia the Nun c. 810–c. 865: An Appreciation", ed. L. Garland, *Byzantine Women: Varieties of Experience AD 800–1200*, Ashgate, Aldershot, 2006, s. 17–39.

Silving, H., "The Oath: I", *Yale Law Journal* 68.7(1959), s. 1329–90.

Sizgorich, T., *Violence and Belief in Late Antiquity: Militant Devotion in Christianity and Islam*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2009.

Skhirtladze, Z., The Image of the Virgin on the Sinai Hexaptych and the Apse Mosaic of Hagia Sophia", *Dumbarton Oaks Papers* 68(2015), s. 369–86.

Skilliter, S., "Three Letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I", ed. S. M. Stern, *Documents from Islamic Chanceries*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1965, s. 129–57.

Skylitzes, J., "A Synopsis of Byzantine History, 811–1057", Cambridge University Press, Cambridge, 2010.

Snaedal, T., "Runes from Byzantium: reconsidering the Piraeus lion", ed. F. Androshchuk, J. Shepard, M. White, *Byzantium and the Viking World*, Uppsala University, Stockholm, 2016, s. 198–214.

Soldani, M. E. ve Duran i Duelt, D., "Religion, Warfare and Business in Fifteenth-Century Rhodes", *Religion and Religious Institutions in the European Economy 1000–1800*, Firenze University Press, Floransa, 2012, s. 257–70.

A Solemn Commemoration of the Contribution of the Sikh Regiment at the Battle of Gallipoli & throughout the Great War, held at St Martin-in-the-Fields, Londra, 8 Haziran 2015. https://sikhchic.com/current_events/order_of_service_gallipoli_the_sikhs_national_memorial_service_part_iii.

Sorgenfre, J., *Port Business*, kişisel yayın, 2013.

Soulis, G. C., "The Gypsies in the Byzantine Empire and the Balkans in the Late Middle Ages", *Dumbarton Oaks Papers* 15(1961), s. 141, 143–65.

Southern, P., *Empress Zenobia: Palmyra's Rebel Queen*, Bloomsbury, Londra, 2008.

Spatharakis, I., *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Byzantina Neerlandica 6, Brill, Leiden, 1976.

Srivastava, Nagendra M. P., *Growth of Nationalism in India: Effects of International Events*, Meenakshi Prakashan, Meerut, 1973.

Stacton, D., *The World on the Last Day*, Faber & Faber, Londra, 1965.

Starr, J., *Jews in the Byzantine Empire, 641–1204*, Burt Franklin, New York, 1970.

Stathakopoulos, D., *Famine and Pestilence*, Ashgate, Farnham, 2004.

Stathakopoulos, D., *A Short History of the Byzantine Empire*, I. B. Tauris, Londra, 2014.

Stathopoulou, C., "Exploring Informal Mathematics of Craftsmen in the Designing Tradition of 'Xysta' at Pyrgi of Chios", *For the Learning of Mathematics* 26.3(2006), s. 9–14.

Stenseth, N. vd., "Plague Dynamics Are Driven by Climate Variation", *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 103(2006), s. 13110–15.

Stephenson, P., *Constantine: Unconquered Emperor, Christian Victor*, Quercus, Londra, 2009.

Stephenson, P. (ed.), *The Byzantine World*, Routledge, New York, 2012.

Sterk, A., "Mission from Below: Captive Women and Conversion on the East Roman Frontiers", *Church History* 79. 1(2000), s. 1–39.

Stevens, R., *The Land of the Great Sophy*, Methuen, Londra, 1962, 1965.

Stevenson, S. W., "Barba", C. R. Smith ve F. W. Madden, *A Dictionary of Roman Coins: Republican and Imperial*, George Bell, Londra, 1889.

Stevenson, W., "Eunuchs and Early Christianity", ed. Shaun Tougher, *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, The Classical Press of Wales, Swansea, Duckworth, Londra, 2002.

Stone, N., *Turkey: A Short History*, Thames & Hudson, Londra, 2010.

Stoneman, R., *Alexander the Great: A Life in Legend*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2008.

Stoneman, R., *Across the Hellespont: A Literary Guide to Turkey*, Tauris Parke Paperbacks, Londra, 2010.

Stoneman, R., *Xerxes: Persian Life*. Yale University Press, New Haven ve Londra, 2015.

Stoye, J., *The Siege of Vienna*, Birlinn, Edinburgh, 2012.

Strathern, P., *The Spirit of Venice: From Marco Polo to Casanova*, Jonathan Cape, Londra, 2012.

Strazny, P. (ed.), *Encyclopedia of Linguistics*, Fitzroy Dearborn, New York, 2005.

Stroumsa, G. G., "Barbarians or Heretics? Jews and Arabs in the Mind of Byzantium (Fourth to Eighth Centuries)", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*. Brill, Leiden, 2011, s. 761–76.

Sudár, B., "Bektasi Monasteries in Ottoman Hungary (16th–17th Centuries)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61.1(2008), s. 229–32.

Suny, R. G., *"They Can Live in the Desert but Nowhere Else": A History of the Armenian Genocide*, Princeton University Press, Princeton ve Oxford, 2015.

Suvari, Ç. C., "A Brief Review of Ethnicity Studies in Turkey", *Iran & the Caucasus* 14.2(2010), s. 407–17.

Sweetman, J., *The Oriental Obsession: Islamic Inspiration in British and American Art and Architecture 1500–1920*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

Talbot, A. M., "Bluestocking Nuns: Intellectual Life in the Convents of Late Byzantium", *Harvard Ukrainian Studies* 7(1983), s. 604–18.

Talbot, A. M. (ed.), *Holy Women of Byzantium: Ten Saints' Lives in English Translation*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 1996.

Talbot, A. M., *Women and Religious Life in Byzantium*, Ashgate, Farnham, 2001.

Tawfick, R., "'Sultans' Jewels: The Lasting Legacies of Qalawun and Barquq", *Horus* Şubat/Mart, 2010, s. 24–8.

Taxel, I., "Late Byzantine/Early Islamic Stamped Jar Handles from Jerusalem and Tell Qatra", *Israel Exploration Journal* 59.2(2009), s. 185–93.

Taxidis, I., "The Monastery of Pantokrator in the Narratives of Western Travellers", ed. S. Kotzabassi, *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, De Gruyter, Boston ve Berlin, 2013.

Taylor, J., *Imperial Istanbul: A Traveller's Guide (includes Iznik, Bursa and Edirne)*. Tauris Parke Paperbacks, Londra, 2010.

Temperley, H, *England and the Near East*, Longmans, Green, Londra, 1936.

Tepper Y. ve Di Segni, L., *A Christian Prayer Hall of the Third Century CE at Kefar 'Othnay (Legio). Excavations at the Megiddo Prison 2005*, Israel Antiquities Authority, Kudüs, 2006.

Terakye, G. ve Oflaz, F., "A Historical Overview of Psychiatric Mental Health Nursing in Turkey'", *International Journal of Mental Health*, 36.3(2007), s. 73–83.

Theodossiou, E., Manimanis, V. ve Dimitrijevic, M. S., "Astrology in the Early Byzantine Empire and the Anti-Astrology Stance of the Church Fathers", *European Journal of Science and Theology* 8.2(2012), s. 7–24.

Thierry, F. ve Morrisson, C., "Sur les monnaies byzantines trouvées en Chine", *Revue Numismatique*, 6. dizi, 36(1994), s. 109–45.

Thomas, D. ve Mallett, A., *Christian–Muslim Relations: A Bibliographical History*, vol. 2: *900–1050, Brill*, Leiden, 2010.

Thomas, J. P. ve Hero, A. C., *Byzantine Monastic Foundation Documents*, 5 cilt. Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, DC, 2000.

Thomov, T., "Four Scandinavian Ship Graffiti from Hagia Sophia", *Byzantine and Modern Greek Studies* 38.2(2014), s. 168–84.

Timbs, J. (ed.), *The Literary World: A Journal of Popular Information and Entertainment*, 1. cilt, G. Berger, Londra, 1839.

Tolan, J., Veinstein, G. ve Laurens, H., *Europe and the Islamic World: A History*, Princeton University Press, Princeton, 2013.

Tolkien, J. R. R., *The Lord of the Rings: The Return of the King*, HarperCollins, Londra, 2012.

Tolstoy, L., "The Wood-Felling", *Collected Shorter Fiction*, 1. cilt, çev. A. Maude, L. Maude ve N. Alfred A. Knopf, Cooper, New York ve Toronto, 2001.

Toner, J., *Homer's Turk: How Classics Shaped Ideas of the East*, Harvard University Press, Cambridge, MA ve Londra, 2013.

Topinka, R. J., "Islam, England, and Identity in the Early Modern Period: A Review of Recent Scholarship", *Mediterranean Studies* 18(2009), s. 114–30.

Tougher, S. (ed.), *Eunuchs in Antiquity and Beyond*, The Classical Press of Wales and Duckworth, Londra, 2002.

Toynbee, J. M. C., *The Hadrianic School: A Chapter in the History of Greek Art*. Cambridge University Press, Cambridge, 1934.

Tracy, J. D., *Emperor Charles V: Impresario of War, Campaign Strategy, International Finance, and Domestic Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.

Treadgold, W., *The Byzantine Revival, 780–842*, Stanford University Press, Stanford, 1988.

Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, Stanford, 1997.

Troianos, S. N., "Christians and Jews in Byzantium: A Love–Hate Relationship", ed. R. Bonfil, O. Irshai, G. G. Stroumsa ve R. Talgam, *Jews in Byzantium: Dialectics of Minority and Majority Cultures*, Brill, Leiden, 2011, s. 133–48.

Tsetskhladze, G. R. (ed.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1998.

Turchini, A., *Rimini Medievale. Contributi per la storia della città*, Bruno Chigi Editore, Rimini, 1992.

Turnbull, S., *The Walls of Constantinople AD 324–1453*, Osprey Publishing, Oxford, 2004.

Tursun Bey, *The History of Mehmet the Conqueror*, çev. H. İnalcık ve R. Murphey. Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1978.
Turton, G., *The Syrian Princesses: The Women Who Ruled Rome A.D. 193–235.* Cassell, Londra, 1974.
Twain, M., *From Innocents Abroad, written on the occasion of the Exposition Universelle*, 1867, Project Gutenburg aracılığıyla online erişildi.
Tyerman, C., *God's War: A New History of the Crusades*, Allen Lane, Londra, 2006.
Uslu, G., "Ottoman Appreciation of Trojan Heritage 1870–1875", *Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie* 21.41(2009), s. 4–10.
Vallois, H. V., *Note sur les ossements humains de la nécropole énéolithique de Byblos (avec 2 planches).* 1. cilt, Bulletin of the Museum of Beirut, 1937.
Van Millingen, A., *Byzantine Constantinople: The Walls of the City and Adjoining Historical Sites*, John Murray, Londra, 1899.
Van Millingen, A., *Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture*, Hesperides Press, Londra, 1912.
Varvounis, M., *Jan Sobieski: The King Who Saved Europe*, Xlibris, Bloomington, IN, 2012.
Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire 324–1453*, 1. cilt, University of Wisconsin Press, Madison, WI, 1984.
Vassilaki, M. (ed.), *Images of the Mother of God: Perceptions of the Theotokos in Byzantium*, Ashgate, Farnham, 2005.
Verlinde, A., "The Temple Complex of Pessinus: Archaeological Research on the Function, Morphology and Chronology of a Sanctuary in Asia Minor", doktora tezi, Ghent University, 2012.
Via Egnatia Foundation, *Via Egnatia Revisited: Common Past, Common Future: Proceedings VEF Conference, Bitola, February 2009.* Via Egnatia Foundation. Driebergen, 2010.
Villehardouin, G. de "The Conquest of Constantinople", Jean de Joinville ve Geoffrey de Villehardouin, *The Chronicles of the Crusades*, çev. M. R. B. Shaw, Penguin, Londra, 1963.
Vitkus, D. J., "Turning Turk in *Othello*: The Conversion and Damnation of the Moor", *Shakespeare Quarterly* 48.2(1997), s. 145–76.
Vlami, D., *Trading with the Ottomans: The Levant Company in the Middle East*, I. B. Tauris, Londra, 2015.
Von Hammer, *History of the Ottoman Turks*, ed. E. S. Creasy, Richard Bentley, Londra, 1878.
von Sanders, O. L. *Five Years in Turkey*, çev. C. Reichmann. United States Naval Institute, Annapolis, 1927.
Wade Labarge, M. *Women in Medieval Life*, Penguin, Londra, 2001.
Wagner, M., *Travels in Persia, Georgia and Koordistan with sketches of the Cossacks and the Caucasus*, Hurst and Blackett Publishers,

Londra, 1856, Google tarafından dijitalleştirilmiştir.

Waksman, Y., "Istanbul Ceramic Workshops Project: First Laboratory Study of a Constantinopolitan Production of Byzantine Ceramics", *Dumbarton Oaks Project Grants Reports*, 2008-9 http://www.doaks.org/research/byzantine/project-grant-reports/2008-2009/waksman [erişim tarihi: 19/01/2016].

Walker, P., *Exploring an Islamic Empire: Fatimad and Islamic and its Sources*, I. B Tauris, Londra, 2002.

Walmsley, A., *Early Islamic Syria: An Archaeological Assessment*, Duckworth, Londra, 2007.

Ware Allen, B., *The Great Siege of Malta: Battle between the Ottomans and the Knights of St John*, University Press of New England, Lübnan, NH, 2015.

Wasti, S. T., "The 1912–13 Balkan Wars and the Siege of Edirne", *Middle Eastern Studies* 40.4(2004), s. 59–78.

Wasti, S. T., "The Ottoman Ceremony of the Royal Purse", *Middle Eastern Studies* 41. 2(2005), s 193–200.

Watt, M., *The Influence of Islam on Medieval Europe*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1982.

Watt, M., *Muhammad's Mecca: A History in the Qur'an*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1988.

Watts, E., "Justinian, Malalas, and the End of Athenian Philosophical Teaching in A.D. 529", *Journal of Roman Studies* 94(2004), s. 168–82.

Webb, M., *The Churches and Catacombs of Early Christian Rome: A Comprehensive Guide*, Sussex Academic Press, Brighton, 2001.

Webb, R., *Demons and Dancers: Performance in Late Antiquity*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2008.

Weeda, L., *Virgil's Political Commentary: In the Eclogues, Georgics and Aeneid*, De Gruyter, Berlin, 2015.

Weitzmann, K., "The Survival of Mythological Representations in Early Christian and Byzantine Art and their Impact on Christian Iconography", *Dumbarton Oaks Papers* 14(1960), s 43–45–68.

Welch, S. C., Jenkins, M. ve Kane, C., "Islamic Art", *Notable Acquisitions 1983–1984*. Metropolitan Museum of Art, New York, 1984, s. 4–8.

Wellesz, E. (ed.), *The New Oxford History of Music*, 1. cilt, *Ancient and Oriental Music*, Oxford University Press, Oxford, 1957.

Wells, C., *Sailing from Byzantium: How a Lost Empire Shaped the World*, Delta Trade, New York, 2007.

Wells, P. S., *Barbarians to Angels: The Dark Ages Reconsidered*, W. W. Norton, New York ve Londra, 2009.

West, M. L., "'Odyssey' and 'Argonautica'", *Classical Quarterly* 55.1(2005), s. 39–64.

Whalen, B., "Rethinking the Schism of 1054: Authority, Heresy, and the Latin Rite", *Traditio* 62(2007), s. 1–24.

Wharton, A., *The Architects of Ottoman Constantinople: The Baylan Family and the History of Ottoman Architecture*, I. B. Tauris, Londra, 2015.
Wheatcroft, A., *The Ottomans*, Viking, Londra, 1993.
Wheatcroft, A., *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, Random House, Londra, 2008.
Wheeler, E. L., "The Army and the Limes in the East", ed. P. Erdkamp, *A Companion to the Roman Army*, Wiley-Blackwell, Chichester, 2011, s. 235–66.
White, M., *Military Saints in Byzantium and Rus, 900–1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.
White, S., *The Climate of Rebellion in the Early Modern Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
Whitley, J. vd., "Archaeology in Greece 2006–2007", *Archaeological Reports* 53(2007), s. 1–121.
Wickham, C., "The Development of Villages in the West, 300–900", ed. J. Lefort, C. Morrisson ve J.-P. Sodini, *Les Villages dans l'Empire byzantin (IVe–XVe siècle)*. Lethielleux, Paris, 2005, s. 54–70.
Wickham, C., *The Inheritance of Rome: A History of Europe from 400 to 1000*. Allen Lane, Londra, 2009.
Wiechmann, I. ve Grupe, G., "Detection of *Yersinia pestis* DNA in Two Early Medieval Skeletal Finds from Aschheim (Upper Bavaria, 6th Century AD)", *American Journal of Physical Anthropology* 126(2005), s. 48–55.
Wilson, A. I., "Commerce and Industry in Roman Sabratha", *Libstud* 30(1999), s. 29–52.
Wilson, M., *Biblical Turkey: A Guide to the Jewish and Christian Sites of Asia Minor*, Ege Yayınları, İstanbul, 2012.
Wilson, N. (ed.), *Encyclopaedia of Ancient Greece*, Routledge, Londra, 2009.
Wilson, N. G., "The Libraries of the Byzantine World", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 8(1967), s. 53–80.
Wilson, N. G., *From Byzantium to Italy: Greek Studies in the Italian Renaissance*, Duckworth, Londra, 1992.
Wilson, P. H., *The Holy Roman Empire: A Thousand Years of Europe's History*. Penguin, Londra, 2016.
Winroth, A., *The Age of the Vikings*, Princeton University Press, Princeton, 2004.
Wood, I., "Before and after the Migration to Britain", ed. J. Hines, *The Anglo-Saxons from the Migration Period to the Eighth Century: An Ethnographic Perspective*, The Boydell Press, Woodbridge, 2003, s. 41–64.
Woods, D., "Where Did Constantine I Die?", *Journal of Theological Studies* 48.2(1997), s. 531–5.

Woods, D., "On the Death of the Empress Fausta", *Greece and Rome* 45.1(1998), s. 70–86.
Woolf, L., *The Future of Constantinople*, Allen & Unwin, Londra, 1917.
Worthington, I., *Philip II of Macedonia*, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2008.
Wren, M. C. ve Stults, T., *The Course of Russian History*, Wipf & Stock, Eugene, OR, 1994.
Wright, D. H., "The True Face of Constantine the Great", *Dumbarton Oaks Papers* 41(1987), s. 493–507.
Wright, G. R. H., "Simeon's Ancestors (or the Skeleton on the Column)", *Australian Journal of Biblical Archaeology* 1.1(1968), s. 41–9.
Wright, L., *The Looming Tower: Al Qaeda's Road to 9/11*, Allen Lane, Londra, 2006.
Yeats, W. B., "Byzantium", ed. Finneran, R. J., *The Poems of W. B. Yeats: A New Edition*, Macmillan, Londra, 1933.
Yildirim, O., "The Battle of Lepanto and its Impact on Ottoman History and Historiography", ed. R. Cancila, *Mediterraneo in Armi*, Quaderni di Mediterranea, Palermo, 2007.
Yildirim, Ş. ve Karakaş, G., *Edirne Museums and Sites*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
Yilmaz, F., *A Former Ottoman Officer among the ANZACs: Dr. Charles Snodgrass Ryan*, Bahçeşehir University Press, İstanbul, 2015.
Yılmaz, G., "The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul", doktora tezi, McGill University, Montreal, 2011. digitool.library.mcgill.ca/thesisfile104500.pdf [erişim tarihi:28.01.16].
Yotov, V., "The Vikings on the Balkans (10th–11th Centuries): Strategic and Tactical Changes: New Archaeological Data on the Weaponry", *Archaeologia Baltica* 8(2008), s. 321–7.
Yücel, E., *Great Palace Mosaic Museum*, çev. A. Sheridan ve M. D. Sheridan, Bilkent Kültür Girişimi Yayınları, Istanbul, 2010.
Zachariadou, E., "The Conquest of Adrianople by the Turks", *Studii Veneziani* 12(1970), s. 211–17.
Zampaki, T., "The Mediterranean Muslim Navy and the Expeditions Dispatched against Constantinople", *ICHSS 2012 Proceedings* 8(2012), s. 9–17.
Zarinebaf, F., *Crime and Punishment in Istanbul 1700–1800*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2010.
Zarinebaf, F., "Intercommunal Life in Istanbul during the Eighteenth Century", *Review of Middle East Studies* 46.1(2012), s. 79–85.
Zens, R., "Some Approaches to the Ottoman Empire as Part of a World History Curriculum", *World History Connected* 10.3., 2015 http://worldhistoryconnected.press.illinois.edu/10.3/zens.html

Zhukov, K. ve Vitol, A., "The Origins of the Ottoman Submarine Fleet", *Oriente Moderno* 20(81).1(2001), s. 221–32.
Zim, R., "Writing Behind Bars: Literary Contexts and the Authority of Carceral Experience", *Huntington Library Quarterly* 72.2(2009), s. 291–311.
Zuckerman, C., "Learning from the Enemy and More: Studies in 'Dark Centuries' Byzantium", *Millennium* 2(2005), s. 79–135.

KATALOGLAR VE REHBERLER

Portraits from the Empire: The Ottoman World and the Ottomans from the 18th t the 20th Century with Selected Works of Art from the Suna and Inan Kira Foundation Collection, sergi kataloğu. Pera Müzesi Yayınları 1, İstanbul, 2005.
Nea Moni on Chios, educational programme. Ministry of Culture, Department of Byzantine and Post-Byzantine Monuments, Byzantine Museums Section, 3rd Ephorate of Byzantine Antiquities, UNESCO.
Buckton, D. vd. *The Treasury of San Marco*, catalogue of the exhibition at the Metropolitan Museum of Art, New York. Olivetti, Milan, 1984.
Buckton, D. (ed.), *Byzantium: Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections*, sergi kataloğu, British Museum Press, Londra, 1994.
Drandaki, A., Papanikola-Bakirtzi, D. ve Tourta, A. (ed.), *Heaven & Earth: Art of Byzantium from Greek Collections*, sergi kataloğu, Hellenic Ministry of Culture and Sports and the Benaki Museum. Atina, 2013.
Evans, H. C. and Ratliff, B. (ed.), *Byzantium and Islam: Age ofTransition*, sergi kataloğu, Yale University Press, New Haven ve Londra, 2012.
Hartley, E., Hawkes, J., Henig, M. ve Mee, F. (ed.), *Constantine the Great: York's Roman Emperor*, sergi kataloğu, York Museums ve Gallery Trust, Lund Humphries ile birlikte,York ve Aldershot, 2006.
Makariou, S. (ed.) *Islamic Art at the Musée du Louvre*, sergi kataloğu, Hazan, Paris, 2012.
Moysidou, J. (ed.), *Byzantine Museum: The Permanent Exhibition*, exhibition catalogue. Byzantine and Christian Museum, Ministry of Culture and Tourism. Atina, 2010.
Istanbul: 8000 Years Brought to Daylight: Marmaray, Metro, Sultanahmet Excavations, kazı kataloğu, Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2007.
Institut du Monde Arabe *Les Mille et Une Nuits*, sergi kataloğu, ed. E. Bouffard ve A.-A. Joyard. Hazan, Paris, 2012.
Constantino 313 D.C, sergi kataloğu. Ministero per i Beni e le Attività Culturali, Soprintendenza Speciale per i Beni Archaeologici di Roma, Mondadori Electa S.p.A., Milano, 2013.
Baker, E. M. ve Finkel, A. (n.d.), *A History of the Sultanahmet Prison*, katalog, The Four Seasons Hotel, İstanbul.

Ballain, A. (ed.), *Relics of the Past: Treasures of the Greek Orthodox Church and the Population Exchange: The Benaki Museum Collections*, sergi kataloğu, 5 Continent Editions, Milan, 2011.

Bursa City Guide, Bursa Special Provincial Administration, Bursa, 2012.

Ortalli, J., *The Surgeon's House and the Piazza Ferrari Excavations*, kazı kataloğu, çev. John Denton. Comune di Rimini, Rimini.

Sacred, sergi rehberi, British Library, Londra, 27 Nisan–23 Eylül 2007. British Library Publishing, Londra, 2007.

Byzantium 330–1453, Royal Academy of Arts, Londra, 25 Ekim 2008–22 Mart 2009. ed. R Cormack ve M. Vassilaki. Royal Academy of Arts, Londra.

Karliga, B. (n.d.) MEDAM: Bahcesehir University Civilisation Studies Center, enstitü rehberi.

Kourkoutidou-Nikolaïdou, E. ve Nalpandis, D. *Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki*, galeri rehberi, çev. D. Hardy. Hellenic Ministry of Culture, Atina, 2000.

Paissidou, M. (n.d.) *Ephoreia of Byzantine Antiquities of Thessaloniki: Byzantine Churches of Thessaloniki*, galeri rehberi, çev. D. Whitehouse ve J. Lillie. Hellenic Ministry of Culture, Atina.

Paissidou, M. (n.d.) *Monuments of the Ottoman Period of Thessaloniki*, galeri rehberi, çev. D. Whitehouse ve J. Lillie. Hellenic Ministry of Culture, Atina.

Ballain, A. (ed.), *Benaki Museum: A Guide to the Museum of Islamic Art*, çev. J. Avgherinos. Benaki Museum. Atina, 2006.

Delivorrias, A., *A Guide to the Benaki Museum*, çev. A. Doumas Benaki Museum, Atina, 2000.

Konstantios, D. (gen. ed.) *Byzantine and Christian Museum: Byzantine Collections: The Permanent Exhibition*, sergi rehberi, Hellenic Ministry of Culture, Atina, 2010.

The Piri Reis World Map of 1513 (14 Haziran 2013, Greenwich Üniversitesi), konferans broşürü.

York Minster: A Short Guide York Minster and Jigsaw Design and Publishing, York, 2012.

Walking with the Romans: Daily Life in Eboracum: A Walking Trail. York Museums Trust, History Works, York, 2012.

Experiencing the Great War: York in World War One: A Walking Trail York Museum Trust, History Works, York, 2012.

Suleyman the Magnificent: An Exhibition at the British Museum, exhibition guide, 18 Ocak–30 Mayıs 1988, British Museum, Londra

Meclis Belgeleri *Accounts and Papers: Thirty-Six Volumes: Eastern Papers* (1854), Session 31 Ocak–12 Ağustos 1854, sayı 71, Harrison & Son, Londra.

GAZETELER, DERGİLER VE İNTERNET SİTELERİ

AFP, "UNESCO to display ancient artifacts recovered from thieves", 19.06.2012. http://www.rawstory.com/2012/06/unesco-to-display-ancient-artifacts-recovered-from-thieves/

Birand, M. A., "The shame of Sept. 6–7 is always with us", *Hurriyet: Turkish Daily News* 09.07.2015.

Bolton, M., "Tales of Sarajevo", *Lonely Planet* Haziran 2010.

Campbell, M., "What Now for the Young Turks?", *Sunday Times* 09.06.2013.

Campbell, M., "Knights of the Radar Sally Forth in Search of Cervantes's Bones", *Sunday Times* 16.03.2014.

Covington, R., "Uncovering Yenikapi", *Saudi Aramco World* 60.1 Ocak/Şubat 2009. www.saudiaramcoworld.com/issue/200901/uncovering.yenikapi.htm [erişim tarihi: 20.06.2013].

Curry, A., "The First Vikings", *Archaeology* 10.06.2013. http://www.archaeology.org/issues/95-1307/features/941-vikings-saaremaa-stonia-salme-vendel-oseberg [erişim tarihi: 29.01.2014].

Dalrymple, W. ,"England's Mustaphas", *Guardian* 20.03.1999.

Dalrymple, W., "Art Treasures of the Mughal Empire", *Guardian* 30.11.2012.

Darwent, C., "Swept Away by an Old Greek Perspective", *Independent on Sunday* 13.05.2012.

de Bellaigue, C., "Turkey's Hidden Past", *New York Review* 08.03.2001.

de Bellaigue, C., "Turkish Epitaph", *Saturday Guardian* 26.10.2013.

de Lange, N., Panayotov, A. ve Rees, G. "Mapping the Jewish Communities of the Byzantine Empire", 2013, www.byzantinejewry.net [erişim tarihi: 18.01.2016].

"Democrat or Sultan?", *Economist* 08.06.2013.

Emin, E. "Someone to Watch Over Me", *Guardian* 08.11.2013 (fotoğrafçı).

Furtado, P., "York's Roman Emperor", *History Today* 56.3, Mart 2006.

Gamm, N., "Women in Ottoman Society", *Hurriyet Daily News* 10.03.2012. http://www.hurriyetdailynews.com/women-in-ottoman-society-.aspx?page-ID=238&nID=15651&NewsCatID=438 [erişim tarihi: 19.01.2016].

Gordon, R., "Battle of Chalons: Attila the Hun Versus Flavius Aetius", *Military History* Aralık 2013.

Holland, C., "Jihad by Sea" 10.08.2010. http://www.historynet.com/jihad-by-sea.htm [erişim tarihi: 07.10.2014].

Irwin, R., "Muslim Responses to the Crusades", *History Today* 47.4, Nisan 1997.

Jégo, M., "Sainte-Sophie menace", *Le Monde* 22.08.2015.

Judah, T. Numerous reports for *The Times* 1992–3.

Kelly, C., "Barbarians at the gate", *Omnibus* 63: 30–2. http://www.theclassicslibrary.com/JACT/O63%20Kelly.pdf
Kelly, C., "Constantine: Britain's Roman Emperor", *History Today* 56.7, Temmuz 2006.
Kennedy, F., "Dig uncovers Vandal fleet", *Independent* 11.02.2001. http://www.independent.co.uk/news/world/europe/dig-uncovers-vandal-fleet-5365629.html.
Last Statues of Antiquity Database, LSA-27, University of Oxford, 2012, http://laststatues.classics.ox.ac.uk/database/discussion.php?id=399
McCall, C. 'The Great Palace of Constantinople: Discovering the Mosaic Magic of Early Byzantine Rulers', *Current World Archaeology* 67, Ekim 2014.
Pascal, J. "A People Killed Twice", *Guardian* 27.01.2001.
Rule, V. "Arabian Nights", *Guardian* 09.12.2000.
Sayfa, A. "The shame of Sept. 6–7 is always with us", *Hurriyet Daily News* 13.06.2013.
Shafak, E. "Someone to Watch Over Me", *Guardian* 08.11.2013.
Stone, N., "The Last Crusades: The Hundred Year Battle for the Centre of the World", *Guardian* 22.08.2009.
Stone, N., "What's eating Turkey", *Spectator* 08.06.2013.
Stone, N., "Dancing to a New Dawn in Turkey's Velvet Revolution", *Daily Telegraph* 08.06.2013.
Stone, N., "Erdogan's dreams of empire are perilous for his country", *Guardian* 07.12.2015.
Turgut, P., "Constantinople's Gypsies Not Welcome in Istanbul", *Time* 09.06.2008. http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1812905,00.html.
'Turkey Debates Making Museum into a Mosque', *The Times* 18.11.2013.
UNESCO World Heritage, *Diocletian's Palace and the Historical Nucleus of Split*, 2005, http://whc.unesco.org/en/list/97
UNESCO World Heritage *Ancient City of Damascus*. http://whc.unesco.org/en/list/20
Whitehouse, D., "Space impact 'saved Christianity'", *BBC News Online*, 23.06.2003. http://news.bbc.co.uk/1/hi/sci/tech/3013146.stm [erişim tarihi: 21.06.2013].

DİZİN

İSTANBUL

ÜÇ ŞEHRİN HİKÂYESİ

"İstanbul'a ilk kez 25 yıl önce gittim ve o zaman âşık olduğumu anladım. Şehir geçmişte birçok büyük uygarlık için mihenk taşı olmuş ve bin yıl boyunca nesillerin hem hayallerini gerçekleştirmiş, hem de hayal kırıklığına uğratmıştır. Haklı olarak "O Şehir" diye bilinir, çünkü iki safir arasındaki zümrüttür, tüm dünyanın arzuladığı yerdir."

–Bettany Hughes

"Kimi zaman bir aşk mektubu gibi, kimi zaman da kaybolan şeylere övgü gibi yazılmış. Yazarın geçmişten günümüze milyonlarca sakiniyle birlikte şehir için duyduğu sevgi ilk sayfalardan itibaren karşımıza çıkıyor: elinizdeki kitap da akılla yazıldığı kadar kalple yazılan bir kitaptır. Unutulmuşlara, sessizleştirilmişlere, dışlanmışlara kulak vererek gerçekleri ve hikâyeleri toplamıştır. Yalnızca tarih âşıkları ya da dünyadaki en önemli şehirlerden birini ziyaret edenler değil, kültür, uygarlık, çok kültürlülük ve toplumsal hafızayla ilgilenen herkes bu kitabı ilgi çekici bulacak. İşte birçok farklı dile çevrilmesi gereken önemli bir kitap."

–Elif Şafak, *The Spectator*

İstanbul 6000 yıllık tarihi boyunca Fenikeliler, Cenevizliler, Venedikliler, Yahudiler ve Vikingler için yurt; Roma, Bizans ve Osmanlı imparatorlukları için de başkent olmuştur. Hughes, dünyanın en büyük şehirlerinden birinin tarihinin izini muhteşem bir şekilde sürmüş.

–*The Guardian*

ALFA

alfakitap | alfakitap
alfakitap | www.alfakitap.com

TARİH